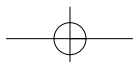
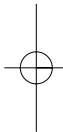
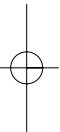

L I D S K É J E D N Á N Í

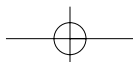
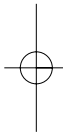
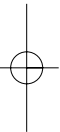

LUDWIG VON MISES

LIDSKÉ JEDNÁNÍ:
POJEDNÁNÍ
O EKONOMII

TOTO DÍLO MOHLO BÝT VYDÁNO
DÍKY LASKAVÉ PODPOŘE SPOLEČNOSTÍ

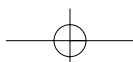
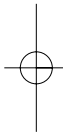
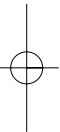
SEKYRA GROUP

GENERÁLNÍ PARTNER

Die Stiftung für liberale Politik

Friedrich Naumann
Stiftung

Úvodní slovo generálního partnera

Osobní svoboda a soukromé vlastnictví představují hodnoty, které jsou základním předpokladem fungování tržního řádu a garantem demokratického veřejného prostředí.

Není mnoho osobností v dějinách, které s takovou vehemencí, erudovaností a vytrvalostí hájily a vysvětlovaly význam těchto hodnot a myšlenkové proudy označované za klasický liberalismus jako Ludwig von Mises.

Je nutné připomenout, že tento liberál starého ražení, ekonom par excellence a politický filozof světového významu chápal svobodu jako hlavní produkt liberalismu. Soukromé vlastnictví pak v jeho pojetí vytvořilo právní stát a rovnost před zákonem – největší právněpolitické výdobytky moderní doby.

Jeho velký žák a souputník Friedrich August von Hayek o něm napsal, že pokud se poohlídí v duchovních dějinách po obdobných postavách, pak je nenachází mezi profesory ani u Adama Smitha, ale spíše se nabízí srovnání s takovými mysliteli jako Voltaire, Montesquie, Tocqueville či John Stuart Mill.

Ludwig von Mises své vrcholné dílo příznačně nazval Lidské jednání – „Human Action“. Jeho ekonomické teorie vycházejí ze zdánlivě prosté úvahy, že **jedinec se snaží svým jednáním dospět k materiálně lepšímu postavení, než v jakém se právě nachází**. V tom je celá racionalita lidského jednání, které je účelné a zároveň racionální. Tato pravdivá a teoreticky nesmírně významná myšlenka se prolíná celým jeho dílem a implikuje řadu dalších pozoruhodných zjištění a závěrů, které v každém z nás musí zanechat hluboký dojem. Chtěl bych připomenout některé z nich, které z mého pohledu považuji za nejvýznamnější. Za prvé je to bytostný metodologický individualismus, který zkoumá ekonomické jevy jako výsledek činnosti jednotlivců a jejich subjektivních preferencí. Dále je to úvaha o rozšířené antikapitalistické a antipodnikatelské mentalitě, o filozofii antikapitalismu, jež je ideovým výplodem zklamaných intelektuálů, kteří nemají v tomto systému tolik chtěné výsadní postavení. V tržním prostředí významné postavení patří jiným – často tvrdě a systematicky pracujícím podnikatelům a v moderní době i manažerům. Mises v této souvislosti zdůrazňuje, že podnikatel a zakladatel musí své intelektuální schopnosti a intuici rozvíjet více než průměrný spisovatel, malíř či „frivolní“ intelektuál. Vážné je upozornění, že je to právě kapitalismus a působení podnikatelů, které vede k bezpříkladnému zvyšování průměrné životní úrovně. Teorie o suverenitě spotřebitelů snad nejlépe dokumentuje „demokratičnost“ tržního prostředí i skutečnost, že úspěch podnikatele, jeho vzestup i pád jsou v rukou zákazníků, neboť oni jsou jeho pomyslnými voliči.

Misesova reflexe rozdílů mezi byrokratickým a ziskovým managementem je zcela zásadní pro teorii veřejné správy, objasnění chronické neefektivnosti veřejných investic a těžkopádnosti státního aparátu. Byrokratickému managementu chybí vodítka rentability, a proto cesta vpřed vede pouze přes ziskový a komerční management. Jedním z řešení jsou dnes velmi frekventované myšlenky veřejnosoukromého partnerství, poskytování veřejných služeb a řízení veřejných investic privátními subjekty.

Konečně bych chtěl z autorova mnohvrstevného ideového odkazu připomenout to, co je mi obzvlášť blízké, a to je hodnocení úlohy podnikatelů. V Misesově pojetí hnací silou tržního procesu nejsou ani spotřebitelé, ani výrobní faktory, ale prosazující se a spekulující podnikatelé a jejich snaha po dosažení zisku. Právě proto jsou podnikatelé podnikateli, protože rychleji a s větší předvídatostí než jiní nalézají ziskové příležitosti. Na těchto premiších byla později Israelem Kirznerem a dalšími Misesovými žáky formulována „**teorie podnikatelského objevování**“, která považuje objevování ziskových příležitostí za jádro podnikatelské činnosti a za permanentní faktor tržního procesu směřujícího trvale od nerovnováhy k nikdy dosažitelné rovnováze. Je to právě „ostrážitý“ podnikatel, který má stále „oči otevřené a uši nastražené“, aby mu neunikla žádná zisková příležitost. Právě „zvažování“ rizika ztráty vlastních peněz oproti očekávanému zisku je to, co podle Misesa „zcela mění úhel pohledu“, neboť zisk či ztráta dopadnou na podnikatele samého. Lze jen dodat, že kdo touto zkušeností neprošel, tak jeho výroky o tržním procesu a podnikatelských rizicích mají pouze omezenou platnost.

Když jsme zakládali Sekyra Group, dodávalo nám odvalu mnohé z výše uvedeného; věřili jsme vědomě i podvědomě těmto myšlenkám. Zároveň jsme však chtěli získat přístup k levnějšímu kapitálu, vytvářet kvalitní produkty pro naše zákazníky a zlepšit své materiální postavení. Pokud se nám něco z toho podařilo, pak i díky síle principů tradic a hodnot, jejichž geniálním představitelem byl právě Ludwig von Mises.

Jsmo rádi, že máme tu čest být generálním partnerem českého vydání této mimořádné knihy, která je nenahraditelným ideovým vodítkem jak pro teoretická východiska ekonomů, tak pro praktická jednání podnikatelů.

Dr. Luděk Sekyra

O Sekyra Group

Sekyra Group je největší realitní skupinou v České republice a jedním z nejvýznamnějších developerů v regionu střední a východní Evropy.

Firma PVT, a.s., přispívá velkou měrou v současnosti k rozvoji ICT, nejdynamičtějšího odvětví hospodářství, které prostřednictvím nejmodernějších technologií šíří rychle a kvalitně obrovské množství informací. A právě informace jsou základním kamenem pro svobodné rozhodování jednotlivců.

Naše společnost svou činností v praxi naplňuje teoretický odkaz jednoho z velikanů ekonomického myšlení 20. století. Jsem rád, že naše společnost je partnerem českého vydání Misesova díla "Human Action".

Marian Pijarski
předseda představenstva a generální ředitel PVT, a. s.

LUDWIG VON MISES

LIDSKÉ JEDNÁNÍ: POJEDNÁNÍ O EKONOMII

Praha 2006

Překlad z anglických originálů

Ludwig von Mises: *Human Action: A Treatise on Economics*, 4th revised edition, Fox & Wilkes, 1996,

Joseph T. Salerno: *The Place of Mises's Human Action in the Development of Modern Economic Thought*, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 2, No. 1 (Spring 1999), str. 35–65,

Percy L. Greaves, Jr.: *Mises Made Easier: A Glossary for Ludwig von Mises' Human Action*, on-line edition, Ludwig von Mises Institute.

Vydal: Liberální institut, Spálená 51, 110 00 Praha 1
jako svou 65. publikaci.

Překlad: Josef Šíma a kol.

David Lipka (Úvod, kap. 1–7),

Hana a Vladimír Rogalewiczovi (kap. 8–16, 22–26),

Pavel Chalupníček (kap. 17–21, Slovník pojmů k *Lidskému jednání*),

Josef Šíma (kap. 27–39),

Jiří Schwarz ml. (doslov J. T. Salerna).

Odpovědný redaktor a celková revize textu: Pavel Chalupníček

Česká předmluva: Josef Šíma

Rejstřík zpracovali: Ondřej Holienčín, Martin Hrivnák, Jan Chrbolka,
Adam Liška, Ivana Ryvolová, Jozef Zdechovan a Pavel Chalupníček

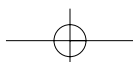
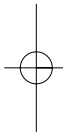
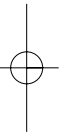
Jazyková korektura: Zdeňka Grigarová

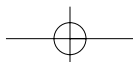
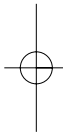
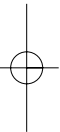
Sazba, grafická úprava a obálka:

Proxima Studio spol. s r.o., Velehradská 19, 130 00 Praha 3

Na vydání knihy dále spolupracovali: Jan Havel, Jiří Schwarz
a Miroslav Ševčík.

ISBN 80-86389-45-6

VLASTNICTVÍ, EKONOMIE A SOCIALISTICKÉ EXPERIMENTY

Misesova kniha *Lidské jednání* (Human Action) je monumentálním počinem a po právu ji lze řadit mezi vrcholná díla společenských věd dvacátého století. Je průkopnickou prací na poli ekonomické teorie, avšak její záběr daleko přesahuje hranice ekonomie – to platilo již v době jejího sepsání před více než půlstoletím, a mnohem více je tomu tak dnes, kdy se přístup ekonomie ještě zúžil.

Jak v doslovu k českému vydání obsírně objasňuje profesor Joseph Salerno, Ludwig von Mises patřil mezi pár „vyvolených“ světových teoretiků, kterým bylo dopřáno vybudovat ucelený systém poznání. Na průlomovém přístupu k porozumění společenským vědám Carla Mengera, zachyceném v jeho *Zásadách*, vybudoval svou praxeologii – univerzální vědu o logice lidského jednání, která stojí v příkrém kontrastu k mechanickým přístupům, obzvláště přístupu marshallovsko-samuelsonovsko-chicagskému, který tvoří jádro moderní ekonomie hlavního proudu.

Misesův důraz na univerzálnost a praktičnost ekonomie z jeho *Lidského jednání* činí knihu, které čas nemůže ubrat na kvalitě. Naopak. Je-li ekonomie logickou vědou a mají-li její zákony povahu univerzálních pravd, které budou platit, dokud bude člověk člověkem, nemůže Misesův odkaz zastarat. Je-li navíc ekonomie v Misesově podání vědou, jejíž poznatky nejsou pouze záabou pro hrstku akademiků, nýbrž představují praktickou výbavu pro každého člověka, jemuž leží na srdci osud vlastní i osud celé společnosti, budou nám Misesovy úvahy zdrojem nesmírného poučení pro posouzení dnešních pokusů českých politiků „konat dobro“, stejně jako pomáhaly lidem v době Misesova života. Jak si pozorný čtenář dozajista všimne, mění se totiž pouze kulisy, podstata problémů tížících společnost zůstává.

A je-li na světě člověk, jehož myšlenky mají speciální důvod být podrobně studovány v České republice v této době, je to právě Ludwig von Mises. Proč?

Je tomu proto, že žijeme v postsocialistické době (byť každodenní politika mnohdy naznačuje, že ono „post“ se zdá být v řadě případů nadbytečné). Snad je ovšem stále součástí převažujícího veřejného mínění názor, že socialismus nedokázal – a nikdo jiný lépe než Ludwig von Mises nevysvětlil, že *nemohl* dokázat – vytvořit prosperitu srovnatelnou s životní úrovní v zemích, kde se se socialismem neexperimentovalo. Plánovači u nás ani nikde jinde prostě nedokázali přijít s tím, co slíbili, a toto katastrofické selhání nebyli více schopni utajit před zraky veřejnosti! Z toho důvodu jsme byli svědky pokusu o nastolení kapitalismu – došlo k nastolení trhu v některých sektorech, uvolnění některých regulací, plánování centrální bylo do značné míry nahrazeno „soukromým plánováním“ konkurujících si podnikatelů.¹ Po mnoha letech ekonomického chaosu v důsledku národního a mezinárodního socialismu začala podoba ekonomiky alespoň v jisté míře odpovídat potřebám a přáním spotřebitelů.

I v oblasti ekonomické teorie se začaly s pádem socialismu věci měnit. Již si nikdo nemohl dovolit tvrdit, že Sovětský svaz během několika let hospodářsky předstihne vyspělé kapitalistické země, k čemuž se mnozí oslavovaní ekonomové po léta uchylovali. Naprostý hospodářský rozklad v důsledku socialistického plánování a miliony ožebračených lidí vyslaly zastáncům plánování a plošného vládního intervencionismu z řad ekonomů signál, že bude patrně něco špatně s jejich modely, které měly, ale nedokázaly prosperitu přinést. Není-li ekonomie schopna vysvětlit, proč jsou některé země bohaté a jiné nikoli, selhává ve svém poslání. S pádem socialismu začali tedy i ekonomové usilovat o to, aby poskytovali *realistické* poznatky. Nikdo se již seriózně nemohl nadále zabývat plošným plánováním a navrhopvat jej jako návod na cestu k prosperitě. Už se neřeší, zda je kapitalismus lepší než socialismus či nikoli. Spory se dnes vedou „pouze“ o to, jak rozsáhlý má být vládní aktivismus v rámci kapitalismu a ve jménu kapitalismu. Argumenty pro státní aktivismus jsou však z tohoto důvodu dnes mnohem subtilnější, a tedy i mnohem nebezpečnější, než dříve, protože na rozdíl od drakonického socialistického plánování vypadají poměrně nevinně.

O to více je dnes důležité, že se nám poprvé dostává do rukou klasické Misesovo dílo *Lidské jednání*. Je totiž na čase konečně přestat experimentovat a zahrávat si s plánováním jakéhokoli druhu. Je na čase pochopit, proč plánování – úplné či sektorové – nefunguje. Z toho důvodu je třeba se vrátit k pečlivému

¹ Bohužel z počátku slibné kroky směrem od socialismu k tržnímu hospodářství netrvaly dlouho. Viz více v Šíma, Josef a Šťastný, Dan: „A Laissez-Faire Fable of the Czech Republic“, *Journal of Libertarian Studies*, sv. 14, č. 2, 2000; Schwarz, Jiří: „Deregulation vs. Re-Regulation“, *Journal des Économistes et des Études Humaines*, sv. 11, č. 4, 2001.

studiu argumentů autorů, kteří nebyli překvapeni tragickými důsledky socialismu, keynesovství a intervencionismu; ke studiu děl lidí, kteří své životy zasvětili systematické snaze integrovat ekonomickou vědu do uceleného korpusu poznání, namísto toho, aby se ji snažili rozdělit do hyperspecializovaných a často vzájemně nesouvisejících subdisciplín; tedy k velikánům rakouské školy, v jejímž čele stál po dobu jednoho půlstoletí Ludwig von Mises.²

Ludwig von Mises je nejen věhlasným ekonomem, ale i největším teoretikem kapitalismu a liberalismu.³ Chápal totiž dříve a více než ostatní, že nutným základem funkčního společenského řádu založeného na dělbě práce je *vlastnictví*. To je také jednoslovným shrnutím konceptu liberalismu – socialismu. A právě přístup k vlastnictví by nám měl být dnešním poselstvím Misesova přínosu. Na trnité cestě od socialismu ke kapitalismu, s jejímiž nástrahami se každodenně potýkáme, by nám právě respekt k vlastnictví měl sloužit jako kompas, zda se opravdu pohybujeme tímto směrem, nebo zda se nevydáváme náhodou již zase zpět k budování světlých zítřků.

Veřejné mínění se totiž z důvodů, které Mises brilantně popsal ve své knize *Byrokracie*,⁵ systematicky posouvá k většímu etatismu a větší toleranci útoků na vlastnictví. O to důležitější je vracet se k hlubokým argumentům „klasiků“ a nenechat se vtáhnout do současných plytkých politických pútek. Sřet české, evropské či americké politické „pravice“ a „levice“ totiž není sřetem zastánců a odpůrců vlastnictví. Je jen diskusí o způsobech jeho pošlapání. Cílem hospodářsko-politické aktivity všech politických sil se totiž stala snaha politickými prostředky a regulacemi ekonomiku „zefektivnit“ – manipulovat úrokovými mírami, a tak zajistit dostatek investic; podporovat nezaměstnané, a tím zajistit dostatečnou „efektivní poptávku“; pomocí deficitů veřejných rozpočtů bojovat proti hospodářským krizím, a tak zajistit efektivní využívání zdrojů; zřídít úřady pro dohled na..., a tím zajistit kvalitu, bezpečnost a zdraví. Tento seznam by mohl být téměř nekonečný. Naneštěstí, jak ukazuje Ludwig von Mises ve své knize *Lidské jednání*, sektorové plánování tohoto typu vede vždy ke katastrofě. Složitě společenské systémy existují totiž ve

² A jehož místo na Olympu rakouské ekonomie po jeho smrti převzal jeho student Murray N. Rothbard. Viz česky Rothbard, Murray: *Zásady ekonomie – od lidského jednání k harmonii trhů*, Liberální institut, 2005; idem. *Ekonomie státních zásahů*, Liberální institut, 2005; idem. *Peníze v rukou státu*, Liberální institut, 2001. Viz také Kirzner, Israel: *Jak fungují trhy*, Liberální institut, 1998.

³ Více o Misesově přínosu se v českém jazyce lze dočíst v doslovu profesora H. H. Hoppeho k Misesovu *Liberalismu* s názvem „Ludwig von Mises a liberalismus“.

⁴ Mises, Ludwig: *Liberalismus*, Ekopress, 1998, str. 27–28.

⁵ Mises, Ludwig: *Byrokracie*, Liberální institut, 2002. Viz také Higgs, Robert: *Politická ekonomie strachu*, Alfa Publishing a Liberální institut, 2006.

vzájemném propojení a snaha jejich část „zefektivnit“ vede ke zpřetrhání těchto důležitých vazeb a k ekonomickému chaosu. Efektivnost je nutné chápat jako *důsledek* fungování trhu, který vyrůstá na respektu k vlastnictví – jako výsledek působení podnikatelů, kteří se snaží nahlédnout do budoucnosti a přizpůsobit své chování již dnes budoucím přáním spotřebitelů. Efektivnost nemůže být založena na donucení, pošlapání vlastnictví a jejím následném politickém deklarování, nýbrž je zakořeněna ve vyjádřeném souhlasu dotčených subjektů o vzájemné výhodnosti jejich transakce. Není *předpokladem* fungování trhů, který má stát skrze svou byrokracii „zařídít“, ale jeho výsledkem!

Každá snaha trh „vylepšit“ totiž trh rozkládá. Ničí onu křehkou a složitou soustavu mírumilovných mezilidských vztahů. Je útokem na koncept vlastnictví, který je organizačním fundamentem společnosti založené na dělbě práce. Jak podotýká Mises:

„Neexistuje nic jako přivlastnění si části nikým nevlastněných statků. Výrobky vznikly jako něčí vlastnictví. Chce-li je někdo rozdělovat, musí je nejprve zkonfiskovat. Pro vládní aparát nátlaku a donucení není samozřejmě problém uchýlit se ke konfiskaci a vyvlastnění. To však nedokazuje, že je na těchto postupech možné vybudovat trvalý ekonomický systém.“⁶

Trvalý ekonomický systém, systém hospodářského řádu, musí vlastnictví respektovat, ne jej pod jakoukoli nálepkou pošlapávat – byť jsou touto nálepkou experty vychvalované a tržně znějící návrhy zavedení povinného fondového penzijního spoření nebo „volného“ vstupu konkurence do síťových odvětví, abychom uvedli pár v současnosti módních státem organizovaných projektů. Dnes, stejně jako před půlstoletím, je životně důležité rozumět logice probíhajících společenských procesů. Jak připomíná Ludwig von Mises, „v takto klíčových záležitostech je slepé spoléhání na ‚experty‘ a nekritické přijímání populárních sloganů a předsudků rovno vzdání se sebeurčení a poddání se nadvládě jiných lidí. V dnešní situaci neexistuje pro žádného inteligentního člověka nic důležitějšího než ekonomie.“⁷

A těžko si představit kvalitnější výklad principů ekonomie než nestárnoucí monumentální Misesovu knihu *Lidské jednání*, jež je nyní poprvé předkládána českému čtenáři. Snad i její publikace v českém jazyce přispěje k tomu, že socialistické experimenty všeho druhu na našem území jednou provždy skončí.

Josef Šíma
květen 2006

⁶ *Lidské jednání*, str. 719.

⁷ *Ibid.*, str. 787.

OBSAH

Předmluva k českému vydání	xiii
Obsah	xvii
Úvod	1
1. Ekonomie a praxeologie	1
2. Epistemologické problémy obecné teorie lidského jednání	3
3. Ekonomická teorie a praxe lidského jednání	6
Shrnutí	9

ČÁST PRVNÍ

Lidské jednání

I. Jednající člověk	11
1. Účelové jednání a zvířecí reakce	11
2. Předpoklady lidského jednání	13
O štěstí	14
O instinktech a pudech	15
3. Lidské jednání jako konečná danost	16
4. Racionalita a iracionalita; subjektivismus a objektivita praxeologického výzkumu	18
5. Kauzalita jako podmínka jednání	21
6. Alter ego	22
O užitečnosti instinktů	25
Absolutní cíl	26
Vegetativní člověk	27

II. Epistemologické problémy vědy o lidském jednání	29
1. Praxeologie a historie	29
2. Formální a apriorní charakter praxeologie	31
Údajná logická heterogenita primitivního člověka	34
3. A priori a realita	36
4. Princip metodologického individualismu	39
Já a my	41
5. Princip metodologického singularismu	41
6. Jednotlivec a měnící se charakteristiky lidského jednání	42
7. Předmět a specifická metoda historie	44
8. Pojmové myšlení a rozumění	47
Historie přírody a lidská historie	53
9. O ideálních typech	53
10. Postup práce ekonomie	58
11. Omezení praxeologických pojmů	62
III. Ekonomie a revolta proti rozumu	65
1. Revolta proti rozumu	65
2. Logické aspekty polylogismu	67
3. Praxeologický aspekt polylogismu	69
4. Rasový polylogismus	75
5. Polylogismus a rozumění	77
6. Argument pro rozum	79
IV. První analýza kategorie jednání	83
1. Cíle a prostředky	83
2. Hodnotová škála	85
3. Škála potřeb	86
4. Jednání jako směna	87
V. Čas	89
1. Čas jako praxeologický faktor	89
2. Minulost, současnost a budoucnost	90
3. Hospodaření s časem	91
4. Časové vztahy mezi jednáními	91
VI. Nejistota	95
1. Nejistota a jednání	95
2. Význam pravděpodobnosti	96
3. Pravděpodobnost třídy jevů	97
4. Pravděpodobnost jevu	99

5. Číselné vyjádření pravděpodobnosti jevu	102
6. Sázení, hazardní hraní a hraní her.	104
7. Praxeologická predikce	106
VII. Jednání ve světě.	107
1. Zákon mezního užitku.	107
2. Zákon výnosů	114
3. Lidská práce jako prostředek.	117
Bezprostředně uspokojující práce	
a zprostředkovaně uspokojující práce	122
Tvůrčí génius	124
4. Produkce	125

ČÁST DRUHÁ

Jednání v rámci společnosti

VIII. Lidská společnost	127
1. Spolupráce ve společnosti	127
2. Kritika holistického a metafyzického pohledu	
na společnost.	129
Praxeologie a liberalismus	136
Liberalismus a náboženství	138
3. Dělbá práce	140
4. Ricardův sdružovací zákon	141
Současné chyby spojené se sdružovacím zákonem	143
5. Důsledky dělby práce	146
6. Jednotlivec ve společnosti	146
Mýtus o mystickém společenství	148
7. Velká společnost	150
8. Útočný a ničivý instinkt.	151
Současné chybné výklady moderních přírodních věd,	
zejména darwinismu	155
IX. Úloha myšlenek.	159
1. Lidský rozum.	159
2. Světový názor a ideologie.	160
Boj proti omylu	165
3. Moc	169
Tradicionalismus jako ideologie.	172
4. Meliorismus a myšlenka pokroku	172

X. Směna uvnitř společnosti	175
1. Autistická směna a meziosobní směna	175
2. Smluvní pouta a hegemonická pouta.	176
3. Kalkulující jednání.	179

ČÁST TŘETÍ

Ekonomická kalkulace

XI. Hodnocení bez kalkulace.	181
1. Odstupňování prostředků	181
2. Barterový konstrukt základní teorie hodnoty a cen.	182
Teorie hodnoty a socialismus.	186
3. Problém ekonomické kalkulace	187
4. Ekonomická kalkulace a trh	189
XII. Oblast ekonomické kalkulace	193
1. Charakter peněžních záznamů	193
2. Hranice ekonomické kalkulace	195
3. Proměnlivost cen	198
4. Stabilizace	199
5. Kořeny myšlenky stabilizace	203
XIII. Peněžní kalkulace jako nástroj jednání.	209
1. Peněžní kalkulace jako metoda myšlení	209
2. Ekonomická kalkulace a věda o lidském jednání	211

ČÁST ČTVRTÁ

Katalaxie aneb ekonomie tržní společnosti

XIV. Oblast působnosti a metody katalaxie.	213
1. Vymezení katalaktických problémů.	213
Odmítání ekonomie.	215
2. Metoda imaginárních konstruktů	217
3. Čisté tržní hospodářství.	218
Maximalizace zisku	220
4. Autistické hospodářství.	223
5. Stav klidu a rovnoměrně plynoucí ekonomika	224
6. Statické hospodářství	230
7. Celistvost katalaktických funkcí	231
Podnikatelská funkce ve statickém hospodářství	234

XV. Trh	237
1. Charakteristika tržního hospodářství	237
2. Kapitálové statky a kapitál	239
3. Kapitalismus	243
4. Suverenita spotřebitelů	248
Metaforické použití terminologie politické vlády	250
5. Soutěž	252
6. Svoboda	257
7. Nerovnost bohatství a příjmu	264
8. Podnikatelský zisk a ztráta	265
9. Podnikatelské zisky a ztráty v rostoucím hospodářství	270
Morální odsouzení zisku	275
Některá pozorování o strašáku nedostatečné spotřeby a o argumentu kupní síly	276
10. Průkopníci, manažeři, technici a byrokraté	278
11. Proces výběru	284
12. Jednotlivec a trh	287
13. Obchodní propagace	292
14. „Volkswirtschaft“	294
XVI. Ceny	299
1. Proces tvorby cen	299
2. Hodnocení a odhad	303
3. Ceny statků vyšších řádů	304
Omezení při tvorbě cen výrobních faktorů	309
4. Nákladové účetnictví	310
5. Logická katalaxie a matematická katalaxie	318
6. Monopolní ceny	325
Matematický přístup k teorii monopolních cen	342
7. Dobré jméno firmy	343
8. Poptávkový monopol	347
9. Spotřeba ovlivněná monopolními cenami	348
10. Cenová diskriminace ze strany prodávajícího	351
11. Cenová diskriminace ze strany kupujícího	353
12. Vzájemný vztah cen	354
13. Ceny a příjem	355
14. Ceny a výroba	356
15. Chiméra netržních cen	357
XVII. Nepřímá směna	361
1. Prostředky směny a peníze	361

2. Prozkoumání některých rozšířených omylů.	361
3. Poptávka po penězích a nabídka peněz.	363
Epistemologický přínos teorie Carla Mengera o původu peněz.	367
4. Určení kupní síly peněz.	369
5. Humův a Millův problém a hybná síla peněz	376
6. Změny kupní síly vyvolané hotovostí a statky.	379
Inflace a deflace; inflacionismus a deflacionismus	381
7. Peněžní kalkulace a změny kupní síly.	383
8. Předvídaní očekávaných změn kupní síly	384
9. Zvláštní hodnota peněz.	386
10. Význam peněžního vztahu	388
11. Peněžní substituty	390
12. Omezení vydávání fiduciárních prostředků	392
Poznámky k diskusi o svobodném bankovníctví.	400
13. Velikost a složení držené hotovosti	404
14. Platební bilance.	406
15. Směnné kurzy mezi oblastmi	408
16. Úrokové míry a peněžní vztah.	412
17. Druhotné prostředky směny	416
18. Pohled inflacionistů na dějiny	419
19. Zlatý standard	423
Mezinárodní měnová spolupráce.	427
XVIII. Jednání v průběhu času.	431
1. Hlediska při hodnocení časových období	431
2. Časová preference jako nezbytná součást jednání.	435
Poznámky k vývoji teorie časové preference	439
3. Kapitálové statky.	441
4. Doba výroby, doba čekání a doba zaopatření	444
Prodloužení doby zaopatření za očekávanou délku života jednajícího člověka	448
Některá využití teorie časové preference	448
5. Převoditelnost kapitálových statků	452
6. Vliv minulosti na jednání	454
7. Akumulace, udržování a spotřeba kapitálu	461
8. Mobilita investora	464
9. Peníze a kapitál; spoření a investování	466
XIX. Úrok	471
1. Jev úroku	471

2. Čistý úrok	473
3. Výše úrokových měr	478
4. Čistý úrok v měnícím se hospodářství.	479
5. Výpočet úroku	481
XX. Úrok, úvěrová expanze a hospodářský cyklus.	483
1. Sporné otázky	483
2. Podnikatelská složka hrubé tržní úrokové míry	484
3. Cenová premie jako složka hrubé tržní úrokové míry.	486
4. Úvěrový trh	489
5. Dopad změn peněžního vztahu na čistý úrok	491
6. Hrubá tržní úroková míra ovlivněná inflací a úvěrovou expanzí	493
Údajná nepřítomnost depresí v podmínkách totalitního řízení	505
7. Hrubá tržní úroková míra ovlivněná deflací a úvěrovou kontrakcí.	506
Rozdíl mezi úvěrovou expanzí a prostou inflací.	510
8. Měnová teorie hospodářského cyklu neboli teorie založená na oběžném úvěru	511
9. Tržní hospodářství postižené opakovaním hospodářského cyklu	514
Role, kterou hrají v první fázi boomu nevyužité výrobní faktory	517
Omyly nepeněžních vysvětlení hospodářského cyklu	519
XXI. Práce a mzdy	525
1. Introverzivní práce a extroverzivní práce.	525
2. Radost a omrzelost z práce	526
3. Mzdy	530
4. Katalaktická nezaměstnanost	535
5. Hrubé mzdové sazby a čisté mzdové sazby	537
6. Mzdy a holé přežití	539
Srovnání historického vysvětlení mzdových sazeb a regresního teorému	545
7. Vliv újmy z práce na nabídku práce	546
Poznámky k obecně rozšířenému výkladu „průmyslové revoluce“	552
8. Vliv tržních změn na mzdové sazby	557
9. Trh práce	559
Práce zvířat a otroků	561

XXII. Původní nelidské výrobní faktory	569
1. Obecná pozorování týkající se teorie renty	569
2. Faktor času při využívání půdy	571
3. Submarginální půda.	574
4. Půda jako prostor k zastavení	575
5. Cena půdy	576
Mýtus o půdě.	577
XXIII. Tržní data	579
1. Teorie a data	579
2. Role síly.	580
3. Historická role válek a výbojů	582
4. Skutečný člověk jako datum	583
5. Období přizpůsobování.	584
6. Meze vlastnických práv a problém negativních a pozitivních externalit	587
Pozitivní externality v intelektuální tvorbě	592
Privilegia a kvaziprivilegia.	594
XXIV. Soulad a konflikt zájmů	595
1. Základní zdroj zisku a ztráty na trhu.	595
2. Omezení potomstva.	597
3. Soulad „správně pochopených“ zájmů	603
4. Soukromé vlastnictví	611
5. Konflikty naší doby	612

ČÁST PÁTÁ

Spolupráce ve společnosti bez trhu

XXV. Imaginární konstrukt socialistické společnosti	617
1. Historický počátek myšlenky socialismu	617
2. Socialistická doktrína	621
3. Praxeologický charakter socialismu.	623
XXVI. Nemožnost ekonomické kalkulace za socialismu	625
1. Problém.	625
2. Neschopnost pochopit tento problém v minulosti.	627
3. Současné návrhy na socialistickou ekonomickou kalkulaci	629
4. Pokus a omyl	630

5. Kvazitrh	632
6. Diferenciální rovnice matematické ekonomie	636

ČÁST ŠESTÁ

Narušená tržní ekonomika

XXVII. Vláda a trh.	641
1. Myšlenka třetího systému	641
2. Intervencionismus	642
3. Vymezení funkcí vlády	644
4. Spravedlnost jako konečný standard jednání jednotlivce	648
5. Význam laissez faire	653
6. Přímý vládní zásah do spotřeby.	655
Korupce	657
XXVIII. Zásahy prostřednictvím zdanění	659
1. Neutrální daň	659
2. Úplná daň	660
3. Fiskální a nefiskální cíle zdanění.	661
4. Tři třídy daňových zásahů.	663
XXIX. Omezení výroby	665
1. Podstata omezení.	665
2. Cena za omezení výroby	666
3. Omezení jako privilegium	670
4. Omezení výroby jako ekonomický systém.	676
XXX. Zásahy do struktury cen	679
1. Vláda a autonomie trhu	679
2. Reakce trhu na vládní zásahy	683
Poznámky k příčinám úpadku antické civilizace	687
3. Minimální mzdové sazby	689
Katalaktické aspekty odborů	696
XXXI. Manipulace s měnou a úvěry.	699
1. Vláda a peníze	699
2. Intervencionistický aspekt ustanovení o zákonném platidle	702
3. Vývoj moderních způsobů měnové manipulace	704
4. Cíle devalvace měny	706

5. Úvěrová expanze	710
Chiméra proticyklických politik	714
6. Devizová regulace a dvoustranné obchodní dohody	716
XXXII. Konfiskace a přerozdělování	719
1. Filozofie konfiskace	719
2. Pozemková reforma	720
3. Konfiskační zdanění	721
Konfiskační zdanění a podstupování rizika	724
XXXIII. Syndikalismus a korporativismus	727
1. Myšlenka syndikalismu	727
2. Omyly syndikalismu	728
3. Syndikalistické prvky populárních politik	729
4. Cechovní socialismus a korporativismus	731
XXXIV. Ekonomie války	735
1. Totální válka	735
2. Válka a tržní ekonomika	738
3. Válka a autarkie	741
4. Marnost války	743
XXXV. Princip blahobytu versus tržní princip	747
1. Argumenty proti tržnímu hospodářství	747
2. Chudoba	749
3. Nerovnost	753
4. Nejistota	763
5. Sociální spravedlnost	764
XXXVI. Krize intervencionismu	767
1. Plody intervencionismu	767
2. Vyčerpání rezervního fondu	767
3. Konec intervencionismu	770

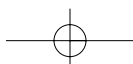
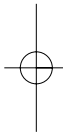
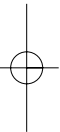
ČÁST SEDMÁ

Role ekonomie ve společnosti

XXXVII. K vymezení povahy ekonomie	773
1. Jedinost ekonomie	773

---

2. Ekonomie a veřejné mínění	774
3. Iluze starých liberálů	775
XXXVIII. Místo ekonomie ve vzdělávání.	777
1. Studium ekonomie	777
2. Ekonomie jako profese	779
3. Předpovídání jako profese	780
4. Ekonomie a univerzity	782
5. Obecné vzdělávání a ekonomie	785
6. Ekonomie a občan	786
7. Ekonomie a svoboda	787
XXXIX. Ekonomie a základní otázky lidské existence	789
1. Věda a život	789
2. Ekonomie a hodnotové soudy	790
3. Ekonomické poznání a lidské jednání	792
Doslov – Joseph T. Salerno: Role Misesovy knihy „Lidské jednání“ ve vývoji moderního ekonomického myšlení.	795
Rejstřík	835
Slovník pojmů k Lidskému jednání.	851

ÚVOD

1. Ekonomie a praxeologie

Ekonomie je nejmladší ze všech společenských věd. Je pravda, že v uplynulých letech se z disciplín, které byly důvěrně známy již starým Řekům, vyvinulo množství věd nových. Zde však došlo pouze k tomu, že se části poznání, které již měly své místo v rámci komplexu systému starého, osamostatnily. Předmět studia se lépe rozčlenil, objevily se v něm dosud nepovšimnuté oblasti, byly aplikovány nové metody a lidé začali na věci pohlížet z jiných úhlů než jejich předchůdci. Samotný předmět se nerozšířil. Ekonomie nicméně pro vědu otevřela sféru dosud nepřístupnou a nemyslitelnou. Odhalení pravidelnosti v následnosti a vzájemné provázanosti tržních jevů překračovalo rámec tradičního systému učení. Vzniklo poznání, na něž nebylo možné nahlížet ani jako na logiku, matematiku, psychologii, fyziku, ani jako na biologii.

Filozofové se odpradáвна pokoušeli odhalit cíle, které se Bůh či příroda snaží v průběhu lidských dějin uskutečnit. Hledali zákony lidského osudu a evoluce. Avšak dokonce i myslitelé, jejichž bádání nemělo žádné teologické sklony, v tomto počínání selhali. Používali totiž chybnou metodu. Zabývali se lidstvem jako celkem nebo nějakým jiným holistickým konceptem, jako jsou národ, rasa či církev. Celkem arbitrárně stanovovali cíle, k nimž musí chování těchto celků spět, avšak nedokázali uspokojivě zodpovědět otázku, jaké faktory jednotlivce nutí k tomu, aby byl cíl sledovaný nevyhnutelnou evolucí celku dosažen. Uchylovali se k zoufalým manévřům: zázračný zásah božstva buď skrze zjevení, či prostřednictvím Bohem seslaných proroků a osvícených vůdců; předzjednaná harmonie; předurčení nebo působení mystické „světové duše“ či „duše národní“. Jiní hovořili o „mazanosti přírody“, která v člověku vytvořila nutkání, pohánějící jej nevědomky přesně tím směrem, kam jej příroda směřovat chce.

Jiní filozofové byli většími realisty. Nepokoušeli se uhodnout plán přírody či Boha. Nazírali na lidské věci pohledem vlády. Chtěli vytvořit pravidla politického jednání, techniku vlády a státnictví. Spekulativní mysl rýsovaly ambiciózní plány pro celkovou reformu a přestavbu společnosti. Ti skromnější našli uspokojení ve shromažďování a systematizování dat historické zkušenosti. Všichni ale byli plně přesvědčeni, že v běhu lidských událostí neexistuje žádná obdobná pravidelnost a neměnnost, kterou je možné nalézt ve fungování lidského rozumu a v následnosti přírodních jevů. Nehledali zákony společenské spolupráce, protože se domnívali, že člověk může společnost zorganizovat zcela libovolně. Jestliže společenské podmínky nenaplňovaly přání reformátorů, jestliže se ukázala nerealizovatelnost jejich utopií, spatřovali chybu v morálním selhání člověka. Společenské problémy se považovaly za problémy etické. Pro zkonstruování dokonalé společnosti bylo dle jejich názoru třeba dobrých vládců a ctnostných občanů. S počestnými občany je každá utopie uskutečnitelná.

Odhalení nevyhnutelných provázaností tržních jevů tento názor vyvrátilo. Vyvedení z míry museli lidé čelit novému pohledu na společnost. Ohromení zjišťovali, že existuje ještě další pohled, jímž lze nahlížet na lidskou společnost. Není již jen dobro – zlo, poctivost – nepoctivost či spravedlnost – nespravedlnost. V běhu lidských událostí převládají pravidelnosti, jimž se člověk, pokud chce uspět, musí přizpůsobit. Přistupovat ke společenským faktům z pozice cenzora, který je schvaluje či neschvaluje na základě arbitrárních a subjektivních hodnotových soudů, je k ničemu. Zákony lidského jednání a společenské spolupráce je třeba studovat stejně, jako studuje fyzik zákony přírody. Pohled na lidské jednání a společenskou spolupráci jako na předmět vědy o daných vztazích, nikoli již jako předmět normativní disciplíny, ukazující, jak věci mají být, byl naprostou revolucí s nesmírnými následky nejen pro poznání a filozofii, ale i pro společenské jednání.

Po více než století však byly efekty této radikální změny metody uvažování velmi omezené, neboť se lidé domnívali, že se vztahují jen na úzký výsek pole lidského jednání, konkrétně na tržní jevy. Klasičtí ekonomové při svém zkoumání narazili na překážku, kterou nebyli s to odstranit – zdánlivý rozpor v teorii hodnoty. Jejich teorie hodnoty byla chybná a nutila je redukovat záběr jejich vědy. Až do konce devatenáctého století zůstávala politická ekonomie vědou o „ekonomických“ aspektech lidského jednání, teorií bohatství a sobectví. Zabývala se lidským jednáním, jen pokud k němu docházelo na základě něčeho, co bylo velmi neuspokojivě popsáno jako ziskový motiv. Tvrdila, že mimo to existuje ještě další lidské jednání, jehož zkoumání je úkolem pro jiné disciplíny. Transformace myšlení, kterou započali klasičtí ekonomové, byla dovršena až moderní subjektivní ekonomikou, jež zahrнула teorii tržních cen do obecné teorie lidské volby.

Dlouhou dobu lidem unikalo, že přechod od klasické teorie hodnoty k teorii subjektivní znamenal více než jen záměnu horší teorie tržní směny za teorii uspokojivější. Obecná teorie volby a preferencí daleko přesahuje horizont ekonomických problémů stanovený ekonomy, počínaje Cantillonem, přes Huma a Adama Smitha až po Johna Stuarta Milla. Je mnohem více než jen pouhou teorií „ekonomické stránky“ lidských snah, o lidské touze po komoditách a zlepšení hmotného blahobytu. Je vědou o všech druzích lidského jednání. Volba určuje všechna lidská rozhodnutí. Když člověk provádí volbu, nevolí pouze mezi různými hmotnými věcmi a službami. Do hry vstupují veškeré lidské hodnoty. Všechny cíle a všechny prostředky, hmotné i duševní, velkolepé i přízemní, vznešené i prosté, jsou seřazeny do jedné škály a podrobeny rozhodování, které vybírá jednu věc a ponechává stranou věci ostatní. Nic, po čem člověk touží nebo čemu se chce vyhnout, nezůstává vně tohoto uspořádání do jediné stupnice preferencí. Moderní teorie hodnoty rozšiřuje vědecký horizont a zvětšuje pole studia ekonomie. Z politické ekonomie klasické školy tak povstává nová obecná teorie lidského jednání, *praxeologie*.¹ Ekonomické či katalaktické problémy² jsou zahrnuty v obecnější vědě a toto pouto již nelze nikdy přerušit. Žádné zkoumání úzce ekonomických problémů není možné započít jinak než od aktu volby. Ekonomie se stává součástí, jakkoli dosud nejlepší rozpracovanou, univerzálnější vědy, *praxeologie*.

2. Epistemologické problémy obecné teorie lidského jednání

V nové vědě se zdálo všechno problematické. Byla cizím prvkem v tradičním systému poznání. Lidé nevěděli, jak ji zařadit a kde pro ni nalézt správné místo. Na druhou stranu však nabyli přesvědčení, že zahrnutí ekonomie do přehledu poznání nevyžaduje přeuspořádání či rozšíření celkového schématu. Považovali svůj katalogový systém za úplný. Jestliže se do něj ekonomie nehodila, chyba mohla spočívat pouze v nesprávném způsobu, jímž ekonomové své problémy chápali.

Zatracovat debaty o podstatě, předmětu a logickém charakteru ekonomie jako akademické slovíčkaření pedantských profesorů je naprostým nepochopením jejich významu. Je široce rozšířeným omylem, že zatímco pedanti utápějí čas v nesmyslných řečech o nevhodnější metodě způsobu práce, ekonomie samotná, nezávislá na těchto zbytečných sporech, tiše pokračuje

¹ Termín *praxeologie* byl poprvé použit Espinasem v roce 1890. Blíže viz jeho článek „Les Origines de la technologies“, *Revue Philosophique*, XV. ročník, str. 114–115, a jeho stejnojmennou knihu publikovanou v Paříži v roce 1897.

² Termín *katalaxie neboli věda o směně* poprvé použil Whately. Blíže viz jeho knihu *Introductory Lectures on Political Economy* (Londýn, 1831), str. 6.

svým směrem. Ve sporu o metodu (*Methodenstreit*) mezi rakouskými ekonomy a pruskou historickou školou, samozvanou „intelektuální strážkyní rodu Hohenzollernů“, a v diskusi mezi Johnem Batesem Clarkem a americkým institucionalismem bylo ve hře mnohem více než jen to, jaký způsob práce je nejpłodnější. Skutečný spor se vedl o epistemologické základy vědy o lidském jednání a její logickou legitimizaci. Z pozic epistemologického systému, pro nějž bylo praxeologické myšlení cizí, a logiky, která uznávala jako vědecké – vedle logiky a matematiky – pouze empirické přírodní vědy a historii, se mnoho autorů pokoušelo ekonomické teorii upřít hodnotu a užitečnost. Historismus se ji snažil nahradit ekonomickou historií; pozitivismus doporučoval její substituci iluzorní společenskou vědou, která by přijala logickou strukturu newtonovské mechaniky. Obě tyto školy se shodly v radikálním odmítnutí všech výdobytků ekonomického myšlení. Tváří v tvář těmto útokům nemohli ekonomové zůstat zticha.

Radikalnost tohoto masového zatracení ekonomie byla velmi brzy překonána ještě univerzálnějším nihilismem. Odnepaměti brali lidé v myšlení, mluvení i jednání uniformitu a neměnnost logiky za nezpochybnitelný fakt. Veškeré vědecké zkoumání spočívalo na tomto předpokladu. Při diskusích o epistemologickém charakteru ekonomie autoři poprvé v lidských dějinách popřeli i toto tvrzení. Marxismus tvrdí, že myšlení člověka je určováno jeho příslušností k třídě. Každá společenská třída má vlastní logiku. Produkt myšlení tak nemůže být nic než „ideologická maska“ sobeckých třídních zájmů myslitele. Odmaskovat filozofie a vědecké teorie a ukázat jejich „ideologickou“ prázdnotu je pak úkolem „sociologie poznání“. Ekonomie je „buržoazním“ nástrojem, ekonomové „podlézají“ kapitálu. Jen beztřídní společnost socialistické utopie nahradí „ideologické“ lži pravdou.

Tento polylogismus byl později vyučován také v mnoha dalších formách. Historismus tvrdí, že logická struktura lidského myšlení a jednání se mění v průběhu historické evoluce. Rasistický polylogismus zase přiřazuje zvláštní logiku každé rase. Konečně zde máme iracionalismus, který tvrdí, že se rozum jako takový nehodí k osvětlování iracionálních sil, jež určují lidské chování.

Takové doktríny daleko přesahují meze ekonomie. Zpochybňují nejen ekonomii a praxeologii, ale veškeré lidské poznání a myšlení obecně. Týkají se matematiky a fyziky stejně jako ekonomie. Zdá se proto, že úkol jejich vyvrácení nespadá do žádné konkrétní oblasti poznání, nýbrž do epistemologie a filozofie, což zdánlivě ospravedlňuje postoje těch ekonomů, kteří v tichosti pokračují ve svých studiích, aniž by se nechali rozptylovat epistemologickými problémy a námitkami vznesenými polylogismem a iracionalismem. Fyzikovi je jedno, když někdo stigmatizuje jeho teorie jako buržoazní, západní či židovské; stejně tak i ekonom by měl ignorovat zlehčování a pomluvy. Ať psi štěkají, neměl by jejich štěkotu věnovat žádnou pozornost. Měl by si pamato-

vat Spinozův výrok: *Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est.*

V případě ekonomie však situace není úplně stejná jako v případě matematiky a přírodních věd. Polylogismus a iracionalismus útočí na praxeologii a ekonomii. Ačkoli formulují svá stanoviska obecně tak, že se vztahují na všechny obory poznání, ve skutečnosti je jejich cílem věda o lidském jednání. Považují za iluzorní víru, že by vědecký výzkum mohl přinést výsledky platné pro lidi všech období, ras a společenských tříd, a s radostí znevažují jisté fyzikální a biologické teorie jako buržoazní či západní. Když je však aplikace těchto stigmatizovaných doktrín nutná k řešení nějakých praktických problémů, na kritiku se zapomene. Technologie sovětského Ruska bez skrupulí používá výsledky buržoazní fyziky, chemie a biologie, jako kdyby platily pro všechny třídy. Nacističtí inženýři a doktoři nepohrdali použitím teorií, objevů a vynálezů lidí „podřadných“ ras a národů. Chování lidí všech ras, národů, náboženství, jazykových skupin a společenských tříd jasně ukazuje, že co se týče matematiky, logiky a přírodních věd, doktríny polylogismu a iracionalismu nepřijímají.

S ekonomikami a praxeologií se má věc docela jinak. Hlavním motivem pro rozvoj doktrín polylogismu, historismu a iracionalismu bylo poskytnout ospravedlnění pro přehlížení poznatků ekonomie v oblasti určování ekonomických politik. Socialisté, rasisté, nacionalisté a etatisté selhali při pokusech vyvrátit teorie ekonomů a prokázat pravdivost jejich vlastních ničím nepodložených doktrín. Právě tato frustrace je vedla k negaci logických a epistemologických principů, na nichž spočívá veškeré lidské myšlení, a to nejen ve vědeckém výzkumu, ale i v běžných, každodenních činnostech.

Zbavit se těchto námitek jen s poukazem na politické motivy, které je inspirovaly, však není možné. Žádný vědec nesmí dopředu předpokládat, že je odmítnutí jeho teorií nutně neopodstatněné, jestliže je jeho kritik předpoklatý kvůli svým emocím nebo stranické příslušnosti. Musí odpovědět na každou výtku bez ohledu na pozadí či motivy, s nimiž byla učiněna. Rovněž není přípustné mlčet tváří v tvář častému názoru, že teoremy ekonomie platí pouze za hypotetických předpokladů, které nejsou v reálném světě nikdy splněny, a nelze je tudíž použít k mentálnímu uchopení reality. Je zajímavé, že některé školy zřejmě souhlasí s tímto názorem, a přesto klidně dál kreslí své křivky a formulují své rovnice. O význam svého uvažování a o vztah ke světu, v němž žijeme, se nezajímají.

Tento postoj je samozřejmě neudržitelný. Dokonale popsat a definovat podmínky a předpoklady, za nichž různá tvrzení platí, je prvním úkolem každého vědeckého zkoumání. Je chybou brát fyziku jako model a vzor pro ekonomický výzkum. Ti, kdo se dopouštějí této chyby, by si měli uvědomit alespoň jednu věc: žádný fyzik nikdy nevěřil, že objasnění nějakých předpokladů a podmínek fyzikálních teoremů leží vně předmětu fyzikálního výzku-

mu. Klíčovou otázkou, na níž musí ekonomie odpovědět, je, jaký vztah mají její výroky k realitě lidského jednání, jejíž mentální uchopení je cílem ekonomických studií.

Je úkolem ekonomie detailně se vypořádat s tvrzeními, že její poznatky platí pouze pro kapitalistický systém krátkého a již pominuvšího liberálního období západní civilizace. Ze všech oblastí vědění připadá právě na ekonomii povinnost prozkoumat všechny výtky mířící z různých směrů a zpochybňující užitečnost výroků ekonomické teorie pro osvětlování problémů lidského jednání. Systém ekonomického myšlení musí být vystaven tak, aby byl odolný vůči veškeré kritice ze strany iracionalismu, historismu, panfyzikalismu, behaviorismu a všech odrůd polylogismu. Stav, kdy se každodenně objevují nové argumenty demonstrující absurditu a zbytečnost počínání ekonomů a ekonomové se tváří, jako by se nic nedělo, je neúnosný.

Již nestačí zabývat se ekonomickými problémy uvnitř tradičního rámce. Teorii katalaxie je třeba vybudovat na pevných základech obecné teorie lidského jednání, na praxeologii. Tento postup práce ji nejen zajistí proti množství neoprávněných kritik, ale také osvětlí nemálo problémů, které nebyly dosud dostatečně formulovány, a tím méně vyřešeny. Jedná se zejména o základní problém ekonomické kalkulace.

3. Ekonomická teorie a praxe lidského jednání

Lidé běžně obviňují ekonomy ze zaostalosti. Je samozřejmě jasné, že naše ekonomická teorie není dokonalá. Dokonalost neexistuje ani v poznání, ani v žádné jiné lidské aktivitě. Vševědoucnost je člověku upřena. I nejpropracovanější teorie, o níž si myslíme, že plně uspokojuje naši žízeň po poznání, může být jednoho dne doplněna či nahrazena teorií novou. Věda nám neposkytuje absolutní a konečnou jistotu, pouze jistotu v rámci omezení našich mentálních schopností a existujícího stavu vědeckého myšlení. Vědecká teorie je jen jednou ze zastávek na donekonečna postupujícím pátrání po poznání. Je nutně poznamenána nedostatečností přítomnou v každém lidském snažení. Uznání těchto skutečností nicméně neznamená, že je dnešní ekonomie zaostalá. Znamená pouze to, že je ekonomie živoucí věcí – a žítí představuje nedokonalosti i změny.

Výčitky o údajné nedokonalosti jsou vůči ekonomii vznášeny ze dvou odlišných úhlů pohledu.

Na jedné straně existují naturalisté a fyzikalisté, kteří ekonomii obviňují z toho, že není přírodní vědou a nepoužívá laboratorní metody a postupy práce. Jedním z úkolů této knihy je vyvrátit omyly podobných myšlenek. Zde na úvod postačí jen několik slov o jejich psychologickém pozadí. Úzkoprsí lidé běžně poukazují na všechny ohledy, v nichž jsou ostatní lidé jiní. Vel-

bloud se v bajce pohoršuje nad všemi ostatními zvířaty, která nemají hrb, a obyvatelé Ruritánie kritizují obyvatele Laputánie za to, že nejsou Ruritánci. Výzkumník pracující v laboratoři považuje laboratoř za jediné místo smysluplného zkoumání a diferenciální rovnice za jedinou správnou metodu vyjadřování výsledků vědeckých myšlenek. Jednoduše není schopen epistemologické problémy lidského jednání rozpoznat. Ekonomie pro něj nemůže být ničím jiným než jistým druhem mechaniky.

Potom existují lidé, kteří tvrdí, že se společenskými vědami musí být něco špatně, protože společenské podmínky jsou neuspokojivé. Přírodní vědy dosáhly v uplynulých dvou či třech stech letech ohromujících výsledků a jejich praktické využití umožnilo zvýšit všeobecný životní standard na dosud nevídanou úroveň. Avšak společenské vědy, říkají tito kritici, v úkolu zlepšit společenské podmínky zcela propadly. Neskoncovaly s bídou a hladověním, ekonomickými krizemi a nezaměstnaností, válkou a tyranií. Jsou neplodné a k rozvoji štěstí a lidského blahobytu nepřispěly ničím.

Tito nespokojenci si neuvědomují, že ohromný pokrok technologických metod výroby a z toho vyplývající nárůst bohatství a blahobytu byl možný jen díky provádění liberálních politik, které jsou aplikací ekonomického učení. Právě myšlenky klasických ekonomů odstranily odvěké zákony, zvyky a předsudky proti technologickým zlepšením a ze svěrací kazajky cechů, područí vlády a sociálních tlaků různého typu osvobodily génia reformátorů a inovátorů. Klasičtí ekonomové způsobili, že poklesla prestiž dobytých a vyvlastňovatelů, a prokázali společenský přínos plynoucí z podnikatelských aktivit. Žádný z velkých moderních objevů by nebyl prakticky uplatněn, kdyby ekonomové zcela nezničili mentalitu předkapitalistického období. Je, který se obvykle nazývá „průmyslovou revolucí“, byl plodem ideologické revoluce způsobené doktrínami ekonomů. Ekonomové vyvrátili stará dogmata: že je nepoctivé či nespravedlivé předčít konkurenta výrobou lepších a levnějších statků; že je špatné odchýlit se od tradičních metod výroby; že stroje jsou zlem, protože přinášejí nezaměstnanost; že jedním z úkolů občanské vlády je zabránit efektivním podnikatelům ve zbohatnutí a ochránit méně efektivní před jejich konkurencí; že omezení svobody podnikatelů vládním donucením či mocí dalších společenských sil je vhodným prostředkem ke zvýšení blahobytu země. Britští političtí ekonomové a francouzští fyziokraté udávali tempo modernímu kapitalismu. Oni umožnili pokrok v aplikovaných přírodních vědách, který přinesl ohromný prospěch všem lidem.

Chybou naší doby je právě tato všeobecná neznalost role, kterou politiky ekonomické svobody hrály v technologické evoluci uplynulých dvou set let. Lidé podléhají omylu, že zlepšení metod výroby nastalo ve stejnou dobu jako politika *laissez faire* pouze náhodou. Oklamání marxistickými mýty považují moderní industrialismus za výsledek fungování záhadných „produkčních

sil", které žádným způsobem nezávisejí na ideologických faktorech. Klasická ekonomie nebyla, jak se domnívají, faktorem působícím na vznik kapitalismu, nýbrž jeho produktem, jeho „ideologickou nadstavbou“, tzn. doktrínou vyvinutou k obraně nespravedlivých nároků kapitalistických vykořisťovatelů. Odtud se bere tvrzení, že odstranění kapitalismu a nahrazení tržní ekonomiky a svobodného podnikání socialistickým totalitarismem by budoucí rozvoj technologie nijak nepoškodilo. Naopak by vedlo k jejímu zdokonalení, neboť by odstranilo překážky, které před ni kladly sobecké zájmy kapitalistů.

Charakteristickým znakem dnešní doby ničivých válek a společenské dezintegrace je vzpoura proti ekonomii. Thomas Carlyle označil ekonomii za „ponorou vědu“ a Karel Marx stigmatizoval ekonomy, že „podlézají“ kapitálu. Šarlatáni, vychvalující svou zaručenou medicínu a zkratky do pozemského ráje, s radostí shazují ekonomii jako „ortodoxní“ či „reakční“. Demagogové se pyšní svým údajným vítězstvím nad ekonomikou. „Praktici“ se chvástají opovržením ekonomikou a neznalostí učení „teoretických“ ekonomů. Ekonomické politiky uplynulých dekád byly výsledkem mentality, jež se posmívá jakémukoli druhu zdravé ekonomické teorie a oslavuje mylné doktríny těch, co se ekonomii vysmívají. Takzvaná „ortodoxní“ ekonomie je ve většině zemí vytlačena z univerzit a je prakticky neznámá vrcholným státníkům, politikům a publicistům. Vinu za neuspokojivý stav ekonomických záležitostí nelze samozřejmě svalovat na vědu, již jak veřejnost, tak vládci pohrdají a kterou zcela ignorují.

Je třeba zdůraznit, že osud moderní civilizace v podobě rozvinuté v uplynulých dvou stech letech bělochy je neoddělitelně spojen s osudem ekonomické vědy. Civilizace se mohla rozvinout proto, že mezi lidmi převládly myšlenky, jež byly aplikací učení ekonomie na problémy ekonomické politiky. Pokud země budou pokračovat ve směru, na který nastoupily pod vlajkou doktrín, jež ekonomické myšlení odmítají, nutně dojdou zkázy.

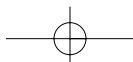
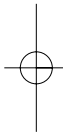
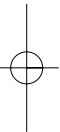
Je pravda, že ekonomie je teoretickou vědou a jako taková se zdržuje jakýchkoli hodnotových soudů. Jejím úkolem není říkat lidem, o jaké cíle by měli usilovat. Je vědou o prostředcích používaných k dosažení zvolených cílů, nikoli vědou o volbě cílů. Konečné rozhodnutí, hodnocení a volba cílů přesahují předmět jakékoli vědy. Věda nikdy neříká člověku, jak by měl jednat; pouze mu ukazuje, jak jednat musí, chce-li určitých cílů dosáhnout.

Mnohým lidem se zdá, že je to velmi málo a že věda, omezená na zkoumání toho, co je, a neschopná vyjádřit hodnotové soudy o nejvyšších a konečných cílech, nemá pro život a jednání žádný význam. I to je chyba. Její odhalení však není úkolem těchto úvodních poznámek. Je to jedním z cílů předkládané knihy.

Shrnutí

Uvedené předběžné poznámky byly nezbytné pro vysvětlení, proč tato kniha umísťuje ekonomické problémy do širšího rámce obecné teorie lidského jednání. V současném stadiu ekonomického myšlení i politických diskusí o základních otázkách společenské organizace již není nadále možné pojednání o úzce katalaktických problémech izolovat. Tyto problémy jsou jen částí obecné teorie lidského jednání a tak s nimi musí být nakládáno.

ČÁST PRVNÍ

Lidské jednání

I. JEDNAJÍCÍ ČLOVĚK

1. Účelové jednání a zvířecí reakce

Lidské jednání je účelové chování. Či jinak řečeno: Jednání je působící vůle uvedená v činnost, směřuje k cílům, je smysluplnou odpovědí *ega* na podmínky a stimuly z jeho prostředí, je vědomým přizpůsobením osoby stavu světa, jenž určuje její život. Uvedené parafráze snad vyjasní danou definici a zabrání možným dezinterpretacím. Definice sama je nicméně adekvátní a nevyžaduje žádné doplňky či komentáře.

Vědomé či účelové chování je v příkrém rozporu s nevědomým chováním, tj. s reflexy a nedobrovolnými odpověďmi tělních buněk a nervů na přicházející stimuly. Lidé se někdy domnívají, že hranice mezi vědomým chováním a nedobrovolnou reakcí sil působících uvnitř lidského těla jsou více méně neurčitě. Platí to jen do té míry, že je někdy obtížné stanovit, zda má být nějaké konkrétní jednání považováno za dobrovolné, či nedobrovolné. Rozdíl mezi vědomým a nevědomým je nicméně ostrý a lze jej jasně určit.

Nevědomé chování tělních orgánů a buněk představuje pro jednající *ego* stejná data jako jakýkoli jiný fakt vnějšího světa. Jednající člověk musí brát v úvahu vše, co se děje uvnitř jeho vlastního těla, stejně jako bere v úvahu ostatní data, například počasí či postoje svých sousedů. Existuje samozřejmě určitá mez, kde má účelové chování moc neutralizovat fungování tělesných faktorů. V rámci jistých limitů je možné dostat tělo pod kontrolu. Člověk někdy může silou své vůle přemoci nemoc, nahradit vrozené či získané nedostatky své fyzické konstituce či potlačit reflexy. Do té míry, do níž je to možné, dochází k rozšiřování pole účelového jednání. Jestliže se člověk zdrží ovládnutí nedobrovolných reakcí buněk a nervových center, ačkoli by tak mohl činit, je jeho chování z našeho pohledu účelové.

Předmětem naší vědy je lidské jednání, nikoli psychologické události, které jednání předcházejí. Právě toto odlišuje obecnou teorii lidského jednání, praxeologii, od psychologie. Tématem psychologie jsou vnitřní události, které ústí či mohou ústít do konkrétního jednání. Tématem praxeologie je jednání jako takové. Tím je rovněž upraven vztah praxeologie k psychoanalytickému konceptu podvědomí. Psychoanalýza je také psychologíí a nezkoumá jednání, nýbrž síly a faktory, které člověka ke konkrétnímu jednání nutí. Psychoanalytické podvědomí je psychologickou, nikoli praxeologickou kategorií. Zda jednání vychází z jasněho rozvažování, nebo je vůle řízena zapomenutými vzpomínkami a potlačenými přáními, nemá na podstatu jednání vliv. Jak vrah, který je k zločinu veden podvědomým nutkáním (*Id*), tak i neurotik, jehož nenormální chování připadá nezkušenému pozorovateli jednoduše nesmyslné, jednají. Stejně jako každý jiný i oni směřují k jistým cílům. Je zásluhou psychoanalýzy, že ukázala, že i jednání neurotiků a psychopatů má smysl, že i oni jednají a směřují k cílům, ačkoli my, kdo se považujeme za zdravé a rozumné, považujeme uvažování určující jejich volbu cílů za nesmyslné a prostředky, které si k dosažení těchto cílů vybírají, za odporující sledovanému účelu.

Termín „nevědomý“, tak jak jej používá praxeologie, a termíny „podvědomý“ a „nevědomý“, jak je aplikuje psychoanalýza, náležejí do dvou odlišných systémů myšlení a výzkumu. Praxeologie stejně jako ostatní odvětví vědění vděčí psychoanalýze za mnohé. Tím důležitější je proto uvědomit si hranici, která praxeologii od psychoanalýzy odděluje.

Jednání nepředstavuje pouhé udávání preferencí. Člověk projevuje preference rovněž v situacích, v nichž jsou věci a události nevyhnutelné či se jako nevyhnutelné jeví. Člověk tak může preferovat slunce před deštěm a může si přát, aby slunce mraky rozehnal. Ten, kdo si pouze přeje a doufá, nezasahuje aktivně do běhu událostí a vlastního osudu. Jednající člověk naproti tomu volí, určuje a pokouší se dosáhnout cíle. Ze dvou věcí, které nemůže mít současně, si vybírá jednu a vzdává se druhé. Jednání proto vždy zahrnuje brání i zřeknutí se.

Vyjádření přání a nadějí či oznámení plánovaného jednání může být jistou formou jednání, pokud samo směřuje k naplnění jistého účelu. Nesmí však být zaměňováno s jednáním, na které odkazuje. Není totožné s jednáním, které oznamuje, doporučuje nebo odmítá. Jednání je reálnou věcí. Počítá se celkové chování člověka, nikoli pouhé mluvení o plánovaných, avšak neuskutečněných aktech. Na druhou stranu je třeba jednání jasně odlišit od vykonávání práce. Jednání znamená použití prostředků pro dosažení cílů. Zpravidla je jedním z těchto prostředků lidská práce. Nemusí to tak ale být vždy. Za jistých specifických okolností postačí slovo. Ten, kdo vydává příkazy či zákazy, může jednat, aniž by konal práci. Mluvit či mlčet, smát se či

zůstat vážný, to vše může být jednáním. Spotřebovávat a užívat si je jednáním stejně jako zdržet se dostupné spotřeby a zábavy.

Praxeologie tedy nerozlišuje mezi „aktivním“ či energickým a „pasivním“ či netečným člověkem. Rázný člověk, pilně se snažící zlepšit své vlastní podmínky, nejedná ani více, ani méně než člověk letargický, který odevzdaně přijímá věci tak, jak na něj dopadají. Nedělat nic a být nečinný je totiž také jednání, i ono určuje běh věcí. Kdekoli jsou přítomny podmínky pro lidský zásah, jedná člověk bez ohledu na to, zda zasáhne či nikoli. Ten, kdo snaší, co by mohl změnit, nejedná o nic méně než ten, kdo za účelem dosáhnout odlišného výsledku zasáhne. Jedná i člověk, který se zdrží ovlivňování působení fyziologických a instinktivních faktorů, které mohl ovlivnit. Jednat neznamená pouze něco dělat, ale i neudělat něco, co uděláno být mohlo.

Můžeme říci, že jednání je projevením lidské vůle. To by však k našemu poznání nic nepřidalo, neboť termín vůle neznamená nic jiného než schopnost člověka volit mezi různými stavy věcí, preferovat jednu věc, obětovat jinou a dále se chovat dle učiněného rozhodnutí s cílem dosáhnout zvoleného stavu a vzdát se stavů ostatních.

2. Předpoklady lidského jednání

Spokojeností či uspokojením nazýváme takový stav lidské bytosti, který nevede a nemůže vést k jednání. Jednající člověk chce nahradit méně uspokojivý stav věcí stavem uspokojivějším. Jeho mysl si představuje podmínky, jež by mu vyhovovaly lépe, a jednání směřuje k dosažení tohoto žádoucího stavu. Incentivem, který nutí člověka jednat, je vždy pocíťovaná nespokojenost.¹ Člověk dokonale spokojený se stavem svých věcí by neměl žádný incentiv něco měnit. Neměl by ani přání, ani touhy; byl by dokonale spokojený. Nejednal by; jednoduše by žil, aniž by se o cokoli staral.

Nespokojenost a vidina uspokojivějšího stavu však samy o sobě nestačí k tomu, aby člověk jednal. Je třeba ještě třetí podmínky: očekávání, že má účelové chování moc odstranit či alespoň zmírnit pocíťovanou nespokojenost. Bez této podmínky není žádné jednání myslitelné. Člověk se musí podříditi nevyhnutelnému, podrobit se osudu.

Toto jsou tedy obecné podmínky lidského jednání, podmínky, za kterých člověk žije. Není pouze *homo sapiens*, ale také *homo agens*. Potomci člověka, kteří jsou ať již v důsledku vrozených či získaných postižení neodstranitelně

¹ Srov. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Fraser (Oxford, 1894), I, 331–333; Leibniz, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, ed. Fammarion, str. 119.

neschopni jakéhokoli jednání, nejsou (v přísném smyslu toho termínu, nikoli pouze ve smyslu právním) ve skutečnosti lidmi. Ačkoli je zákony a biologie považují za lidi, postrádají základní vlastnost lidství. Ani nově narozené dítě není jednajícím bytostí. Ještě neurazilo celou cestu od početí k plnému rozvoji svých lidských kvalit. Na konci tohoto vývoje se však lidskou bytostí stane.

O štěstí

V běžné řeči říkáme o člověku, že je šťastný, pokud se mu podaří dosáhnout svých cílů. Přesněji bychom jeho stav měli popsat tak, že je šťastnější, než byl předtím. Proti zvyku, který definuje lidské jednání jako snahu o dosažení štěstí, však neexistuje žádná platná námitka.

Musíme se nicméně vyhnout běžným nedorozuměním. Konečným cílem lidského jednání je vždy uspokojení přání jednajícího. Mimo individuálních hodnotových soudů, které se liší člověk od člověka i u jednoho člověka v různém čase, neexistuje žádný standard většího či menšího uspokojení. Člověk si určuje sám, dle standardů vlastní vůle a soudů, svým vlastním subjektivním hodnocením, co jej činí nespokojeným a méně nespokojeným. Nikdo není v pozici, aby mohl určit, co udělá člověka šťastnějším.

Uvedené skutečnosti se nijak nevztahují k antitezím egoismu a altruismu, materialismu a idealismu, individualismu a kolektivismu, ateismu a náboženství. Existují lidé, jejichž jediným cílem je zlepšit podmínky svého vlastního *ega*. Jiným lidem naopak vědomí utrpení jejich druhů způsobuje neméně či dokonce ještě více nespokojenosti než potřeby jejich vlastní. Někteří lidé si nepřejí nic jiného než uspokojení svých chutí po sexuálních vztazích, jídle, pití, dobrém bydlení a dalších hmotných věcech. Jiní lidé se však více starají o uspokojení potřeb, kterým obvykle říkáme „vyšší“ či „duchovní“. Někteří touží přizpůsobit své jednání požadavkům společenské spolupráce; na druhé straně existují vzpurní lidé, kteří jakýmkoli pravidlům společenského života vzdorují. Pro některé lidi je konečným cílem pozemské pouti příprava na život v blaženosti. Někteří lidé nevěří v učení žádného z náboženství a nedovolují, aby jejich život ovlivňovalo.

Praxeologie je vůči konečným cílům jednání indiferentní. Její závěry jsou platné pro všechny typy jednání bez ohledu na to, k jakým cílům směřují. Je vědou o prostředcích, nikoli o cílech. Termín štěstí používá v čistě formálním smyslu. V praxeologické terminologii je věta: „Jediným cílem člověka je dosáhnout štěstí“ tautologická. Neříká nic o stavu věcí, od něhož člověk štěstí očekává.

Myšlenka, že incentivem lidské aktivity je vždy nějaká nespokojenost a jejím cílem maximální možné odstranění této nespokojenosti, tedy obšťastnění člověka, je podstatou učení eudaimonismu a hédonismu. Epikurejské *ataraxia* je stavem dokonalého štěstí a uspokojení, k němuž směřuje veškeré

lidské jednání, aniž by jej mohlo kdy plně dosáhnout. Vzhledem k velikosti této myšlenky je jen zcela nepodstatné, že mnozí zástupci této filozofie nerozpoznali čistě formální charakter strasti a radosti a přiřazovali jim materiální a tělesný význam. Teologické, mystické a další školy heteronomní etiky jádrem epikurejství neotráslly, neboť vůči němu nebyly schopny vznést žádnou jinou námitku, než že opomíjí „vyšší“ a „ctnostnější“ radosti. Je pravda, že mnohé z raných prací zastánců epikurejství, eudaimonismu, hédonismu a utilitarismu jsou v některých aspektech náchylné k dezinterpretacím. Jazyk moderních filozofů a ještě více moderních ekonomů je ale tak přesný a jednoznačný, že k žádné dezinterpretaci dojít nemůže.

O instinktech a pudích

Porozumění základním problémům lidského jednání nelze nijak posunout metodami instinktivní sociologie. Tato škola klasifikuje různé konkrétní cíle lidského jednání a každé třídě přisuzuje jako její motiv nějaký instinkt. Člověk se jeví jako bytost poháněná různými vrozenými instinkty a temperamenty. Má se za to, že toto vysvětlení jednou provždy vyvrací odporné učení ekonomie a utilitární etiky. Avšak již Feuerbach správně ukázal, že každý instinkt je instinktem ke štěstí.² Metoda instinktivní psychologie a instinktivní sociologie spočívá v arbitrární klasifikaci bezprostředních cílů jednání a v jejich zvěcnění. Zatímco praxeologie říká, že cílem jednání je odstranění jisté nespokojenosti, instinktivní psychologie tvrdí, že je jím uspokojení instinktivního pudu.

Mnozí zastánci instinktivní školy jsou přesvědčeni, že dokázali, že jednání není určováno rozumem, nýbrž vyplývá z hlubin vrozených sil, pudů, instinktů a dispozic, které nelze nijak racionálně osvětlit. Jsou si naprosto jisti svým úspěchem při odhalování plytkosti racionalismu a při znevažování ekonomie coby „souboru mylných vývodů, založeném na chybných psychologických předpokladech“.³ Racionalismus, praxeologie a ekonomie však nepojednávají o konečných zdrojích a cílech jednání. Zabývají se použitím prostředků k dosažení sledovaných cílů. Jakkoli neuchopitelná může být hloubka, v níž pudy a instinkty vznikají, prostředky, které člověk volí pro jejich uspokojení, jsou určovány racionálním zvážením nákladů a úspěchu.⁴

² Srov. Feuerbach, *Sämtliche Werke*, ed. Bolin a Jodl (Stuttgart, 1907), X, str. 231.

³ Srov. William McDougall, *An Introduction to Social Psychology* (14. vyd., Boston, 1921), str. 11.

⁴ Srov. Mises, *Epistemological Problems of Economics*, přeložil G. Reisman (New York, 1960), str. 52 a násl.

Ten, kdo jedná na základě emocionálních pudů, také jedná. Od ostatních typů jednání se emocionální jednání odlišuje jiným hodnocením vstupů a výstupů. Emoce narušují hodnocení. Člověk rozvášněný emocemi považuje cíle za daleko více žádoucí a cenu, kterou musí zaplatit, za nižší, než kdyby měl chladnou hlavu. Lidé nikdy nepochybovali, že dokonce i v emocionálně vypjatém stavu zvažují prostředky a cíle a že je možné ovlivnit výsledek tohoto rozhodování tím, že se zvýší náklady podlehnutí pudům vášně. Trestat mírněji trestné činy spáchané ve stavu emocionálního vzrušení či pod vlivem drog znamená tyto excesy podporovat. Není pravda, že hrozba přísného potrestání neodradí lidi vedené zdánlivě nepřemožitelnou vášní.

Chování zvířat interpretujeme na základě předpokladu, že zvířata podléhají momentálním pudům. Když pozorujeme, jak se zvířata živí, mají potomstvo a napadají ostatní zvířata či lidi, hovoříme o potravním instinktu, reprodukčním instinktu či instinktu k agresivitě. Předpokládáme, že jsou vrozené a vytrvale žádají své uspokojení.

S lidmi je to ale jinak. Člověk není bytostí, která by se nedokázala vzepřít instinktům, jež nejnaléhavěji volají po svém uspokojení. Člověk dokáže emoce a pudy potlačit. Dokáže racionalizovat své chování. Zřekne se uspokojení nutkavého pudu, jen aby uspokojil ostatní přání. Není loutkou v rukou svých choutek. Muž se nevrhá na každou ženu, která zjitří jeho smysly, nezhltně každý kousek jídla, který jej láká, nesrazí každého člověka, kterého by si přál zabít. Svá přání a tužby uspořádává do škály, volí, či krátce řečeno, jedná. Právě to, že člověk vědomě uspořádává své chování, jej odlišuje od zvířat. Člověk je bytostí se zábranami, která ovládá své pudy a touhy, která má moc instinktivní přání a pudy potlačit.

Může se stát, že se pud objeví s takovou naléhavostí, že žádná nevýhoda, kterou by jeho uspokojení mohlo přinést, se nezdá natolik velká, aby zabránila jeho naplnění. I zde se objevuje volba. Člověk se rozhoduje pro podlehnutí danému přání.⁵

3. Lidské jednání jako konečná danost

Člověk od nepaměti toužil poznat prvotního hybatele, příčinu všech věcí a všech změn, poslední substanci, z níž vše povstává a která je příčinou sebe sama. Věda je skromnější. Je si vědoma omezení lidské mysli a lidské snahy poznávat. Jejím cílem je vystopovat všechny jevy k jejich příčinám. Chápe

⁵ Velkou roli hraje v těchto případech okolnost, že ona dvě uspokojení – uspokojení očekávané z podlehnutí pudu a uspokojení vyplývající z vyhnutí se nechtěným důsledkům – nenastávají ve stejném čase. Srov. níže, str. 431–441.

však, že tato snaha musí nutně narazit na nepřekonatelné překážky. Jsou jevy, které nelze analyzovat a vysvětlit pomocí jiných jevů. Jsou konečnou daností. Pokrok vědeckého zkoumání může odhalit, že něco, dříve považované za konečnou danost, lze rozložit na další součásti. Vždy však bude existovat nějaký neredukovatelný a dále neanalyzovatelný jev, nějaká konečná danost.

Monismus učí, že existuje jen jedna konečná substance, dualismus, že jsou dvě, pluralismus, že jich je mnoho. O tyto problémy se nemá smysl přít. Takové metafyzické spory nemají řešení. Současný stav našeho vědění nám neposkytuje prostředky k podání odpovědi, kterou by každý rozumný člověk musel považovat za uspokojivou.

Materialistický monismus tvrdí, že lidské myšlenky a rozhodování jsou produktem fungování tělesných orgánů, mozkových buněk a nervů. Lidské myšlení, vůle a jednání jsou zcela zapříčiňovány hmotnými procesy, které budou jednou plně vysvětleny metodami fyzikálního a chemického zkoumání. I toto je metafyzickou hypotézou, ačkoli ji její zastánci považují za neotřesitelnou a nepopíratelnou vědeckou pravdu.

K vysvětlení vztahu mysli a těla se objevily různé doktríny. Jsou nicméně jen pouhými domněnkami bez jakéhokoli vztahu k pozorovaným faktům. Jediné, co lze říci s jistotou, je, že mezi duševními a fyziologickými procesy existuje vztah. O podstatě a fungování těchto vztahů však víme velmi málo, pokud vůbec něco.

Konkrétní lidské soudy a jednání není možné dále analyzovat. Můžeme oprávněně předpokládat, že zcela závisejí a jsou podmíněny dalšími příčinami. Dokud však nevíme, jak vnější fakta – fyzikální a fyziologická – tvoří v lidské mysli konkrétní myšlenky a rozhodnutí ústící do konkrétního jednání, musíme čelit nepřekonatelnému *metodologickému dualismu*. Při současném stavu poznání jsou základní výroky pozitivismu, monismu a panfyzikalismu pouhými metafyzickými postuláty bez sebemenšího vědeckého základu. Jsou pro vědecký výzkum nesmyslné a nepotřebné. Rozum a zkušenost nám ukazují dvě samostatné sféry: vnější svět fyzikálních, chemických a fyziologických jevů a vnitřní svět myšlenek, pocitů, hodnocení a účelového jednání. Žádný most tyto dvě sféry – alespoň pokud dnes víme – nespojuje. Stejně vnější události někdy vedou k odlišným odpovědím člověka a různé vnější události naopak vytvářejí odpovědi stejné. Nevíme proč.

Ve světle těchto událostí nelze než základní tvrzení monismu a materialismu odmítnout. Můžeme, ale nemusíme věřit tomu, že přírodní vědy jednoho dne uspějí při vysvětlování tvorby konkrétních myšlenek, hodnotových soudů a jednání stejným způsobem, jakým vysvětlují tvorbu chemických sloučenin jako nutný a nevyhnutelný výsledek určité kombinace prvků. V mezidobí nezbývá než přijmout metodologický dualismus.

Lidské jednání je jedním z procesů způsobujících změnu. Je prvkem kosmické aktivity. Proto je legitimním předmětem vědeckého zkoumání. A jelikož – alespoň za současného stavu poznání – nemohou být nalezeny jeho příčiny, je třeba jej považovat za konečnou danost a jako takové se musí studovat.

Je pravda, že změny způsobené lidským jednáním jsou zcela nicotné v porovnání s účinky působení velkých kosmických sil. Z pohledu věčnosti a nekonečného vesmíru je člověk nekonečně malým bodem. Pro člověka je však lidské jednání a jeho nestálost realitou. Jednání je esencí jeho přirozenosti a existence, prostředkem k zachování života a povznesení se nad úroveň rostlin a zvířat. Jakkoli může být lidské jednání pomíjivé a prchavé, pro člověka a lidskou vědu má prvořadou důležitost.

4. Racionalita a iracionalita; subjektivismus a objektivita praxeologického výzkumu

Lidské jednání je nutně jednáním racionálním. Termín „racionální jednání“ je pleonasmus a jako takový je třeba ho odmítnout. Při aplikaci na konečné cíle jednání jsou výrazy racionální a iracionální nevhodné a nesmyslné. Konečným cílem jednání je vždy uspokojení nějakých přání jednajícího člověka. Jelikož nikdo není v postavení, aby mohl nahradit hodnotové soudy jednajícího člověka svými vlastními soudy, je marné se o cílech a rozhodnutích ostatních lidí vyjadřovat. Nikdo nemá kvalifikaci k tomu, aby určil, co by někoho jiného učinilo šťastnějším, či naopak méně šťastným. Kritici nám buď říkají, co se domnívají, že by dělali na místě ostatních lidí, nebo s arogancí diktátorů lehkověžně ignorují vůli a tužby ostatních a prohlašují, jaké podmínky těchto jiných lidí by lépe vyhovovaly jim, kritikům samotným.

Obvykle se jednání nazývá iracionální, pokud směřuje k naplnění „ideálních“ či „vyšších“ uspokojení na úkor materiálních a hmotných výhod. V tomto smyslu například lidé říkají – někdy souhlasně, někdy nesouhlasně –, že člověk, který obětoval život, zdraví či bohatství pro dosažení vyšších cílů – věrnosti náboženskému, filozofickému a politickému přesvědčení či svobody a prosperity vlastního národa – je motivován iracionálními důvody. Usilování o tyto vyšší cíle však není ani více, ani méně racionální či iracionální než usilování o jakýkoli jiný lidský cíl. Předpokládat, že touha zajistit si základní lidské potřeby a zdraví je racionálnější, přirozenější či ospravedlnitelnější než touha po jiných předmětech, je chybou. Platí, že chuť na jídlo a teplo je společná lidem a ostatním savcům a že člověk, kterému jídlo a přístřeší chybí, zpravidla soustřeďuje své úsilí na uspokojení těchto potřeb a o ostatní se příliš nestará. Pud k životu, zachování vlastní existence a využití každé příležitosti k posílení vlastních životních sil, je primární vlastností života přítomnou

v každé žijící bytosti. Podlehnout těmto pudům však není pro člověka nezbytnou nutností.

Zatímco všichni ostatní živočichové jsou bezpodmínečně vedeni svými pudy k zachování života a k rozmnožování, člověk má moc ovládnout i tyto pudy. Umí kontrolovat své sexuální touhy i vůli k životu. Dokáže obětovat život, jestliže podmínky, za kterých by mohl přežít, se zdají být neúnosné. Člověk dokáže zemřít pro nějakou věc či spáchat sebevraždu. Žít je pro člověka výsledkem volby, hodnotovým soudem.

Totéž platí pro touhu žít v dostatku. Již samotná existence asketů a lidí, kteří odmítají hmotné zisky z důvodů svého přesvědčení či zachování důstojnosti a sebeúcty, je důkazem, že usilování o hmotné statky není nutností, nýbrž výsledkem volby. Samozřejmě že většina lidí upřednostňuje bohatství před chudobou a zdravím před nemocí.

Považovat pouze uspokojení tělesných fyziologických potřeb za „přirozené“, a proto „racionální“, a vše ostatní za „umělé“, a proto „iracionální“, je zcela arbitrární. Charakteristickou vlastností lidské povahy je, že člověk neusiluje pouze o potravu, přístřeší a soužití s partnerem, jak je tomu u zvířat, ale že směřuje i k dalším druhům uspokojení. Člověk má specificky lidská přání a potřeby, které lze nazvat „vyšší“ a které s ostatními savci nesdílí.⁶

Když se výraz racionální a iracionální použije na prostředky zvolené k dosažení cílů, představuje soud o vhodnosti či přiměřenosti použitých postupů. Kritik metodu schvaluje či neschvaluje z pohledu toho, zda je či není vhodná k dosažení daného cíle. Je fakt, že lidský rozum není neomylný a že člověk ve volbě a použití prostředků velmi často chybuje. Jednání nevhodné k dosažení sledovaného cíle nenaplní očekávání. Příčí se svému účelu, ale je racionální, to znamená, že je výsledkem rozumného, ačkoli chybného, uvažování a pokusu, jakkoli nefunkčního, dosáhnout konkrétního cíle. Lékaři, kteří před sto lety používali k léčení rakoviny jisté postupy, jež dnešní lékaři odmítají, byli z pohledu současné patologie špatně vzdělaní, a proto neefektivní. Nejednali však iracionálně, dělali maximum. Je pravděpodobné, že za sto let budou mít jiní lékaři k léčbě této nemoci jiné léky. Budou efektivnější než naši lékaři, nikoli však racionálnější.

Opakem k jednání není *iracionální chování*, ale reaktivní odpověď na stimuly ze strany tělesných orgánů a instinktů, které vůli dané osoby nepodléhají. Na stejný stimul může člověk za jistých podmínek odpovědět jak reaktivně, tak i jednáním. Jestliže člověk pozře jed, mobilizují se síly uvnitř organismu,

⁶ Pro diskusi o chybách obsažených v železném zákonu mzdovém viz níže, str. 540 a násl.; pro diskusi mylného pochopení Malthusovy teorie viz níže, str. 597–603.

které se snaží jed neutralizovat. K tomu může člověk aktivně zasáhnout tím, že si vezme protijed.

Co se týče problému antitezí racionální a iracionální, neexistuje mezi přírodními a společenskými vědami žádný rozdíl. Věda vždy je a musí být racionální. Je snahou po mentálním uchopení jevů univerza tím, že systematicky uspořádává veškeré dostupné poznání. Jak jsme však ukázali dříve, analýza předmětů na jejich jednotlivé části musí dříve či později nutně narazit na bod, za nějž už jít nemůže. Lidská mysl si dokonce ani nedokáže představit druh poznání, který by nebyl omezen konečnou daností, jež se vzpírá další analýze a redukci. Vědecká metoda, vedoucí mysl až k tomuto bodu, je zcela racionální. Onu konečnou danost lze nazývat iracionálním faktem.

Dnes je moderní vyčítat společenským vědám, že jsou čistě racionální. Nejpopulárnější výtkou proti ekonomii je, že přehlíží iracionalitu života a skutečnosti a že se pokouší nekonečnou mnohost jevů vměstnat do suchých racionálních schémat a bezkrevných abstrakcí. Není absurdnějšího tvrzení. Stejně jako každá jiná věda jde i ekonomie tak daleko, jak jí racionální metoda dovolí. Pak se zastaví a stanoví fakt, jemuž čelíme s konečnou daností, tedy jev, který nemůže (alespoň za současného stavu poznání) být dále analyzován.⁷

Učení praxeologie a ekonomie platí pro každé lidské jednání bez ohledu na jeho motivy, příčiny a cíle. Konečné hodnotové soudy a konečné cíle lidského jednání jsou pro jakékoli vědecké zkoumání daností, nelze je dále analyzovat. Praxeologie pojednává o způsobech a prostředcích k dosažení takovýchto konečných cílů. Jejím předmětem jsou prostředky, nikoli cíle.

V tomto smyslu hovoříme o subjektivismu obecné teorie lidského jednání. Volbu konečných cílů jednajícím člověkem bere jako data. Vzhledem k nim je zcela neutrální a vyhýbá se veškerým hodnotovým soudům. Jediný standard, který používá, je, zda jsou zvolené prostředky vhodné k dosažení sledovaných cílů. Když eudaimonismus mluví o štěstí, utilitarismus a ekonomie o užitku, musíme tyto termíny interpretovat subjektivním způsobem jako cíle, k nimž člověk směřuje, protože je to v jeho očích žádoucí. Pokrok moderního významu eudaimonismu, hédonismu a utilitarismu oproti dřívějšímu významu materiálnímu a stejně tak i pokrok moderních subjektivních teorií hodnoty oproti objektivní teorii hodnoty klasické politické ekonomie spočívá právě v tomto formalismu. V subjektivismu současně spočívá i objektivita naší vědy. Protože je subjektivní a bere hodnotové soudy jednajících lidí jako konečná data nepřístupná dalšímu kritickému zkoumání, je nad všemi stranickými a dílčími zájmy, je lhostejná vůči konfliktu všech škol dogmatismu

⁷ Později (str. 44–53) uvidíme, jak se s konečnou daností vypořádávají empirické společenské vědy.

a etických doktrín. Není zatížena hodnocením a předběžnými názory a soudy, je univerzálně platná a absolutně a plně lidská.

5. Kausalita jako podmínka jednání

Člověk dokáže jednat, protože má schopnost objevit kauzální vztahy, které určují změny a dění ve světě. Jednání vyžaduje a předpokládá kategorii kauzality. Pouze člověk, jenž vidí svět ve světle kauzality, je způsobilý jednat. V tomto smyslu lze říci, že existuje kausalita kategorií jednání. Kategorie *prostředků a cílů* předpokládá kategorii *příčiny a účinku*. Ve světě bez kauzality a pravidelnosti jevů by neexistovalo žádné místo pro lidské myšlení a lidské jednání. Takový svět by byl zcela chaotický a člověk by v něm marně hledal nějakou orientaci či vedení. Dokonce není ani schopen si takový chaotický svět představit.

Nevidí-li člověk žádné kauzální vztahy, nemůže jednat. Tento výrok nelze obrátit. Dokonce i kdyby znal ony kauzální vztahy, nemůže jednat, nedokáže-li příčiny ovlivnit.

Archetypem výzkumu kauzality bylo: kde a jak musím zasáhnout, abych změnil chod událostí oproti směru, jímž by se ubíraly bez mého zásahu, tak, aby výsledek lépe vyhovoval mým přáním? V tomto smyslu se člověk táže: kdo nebo co je v pozadí věcí? Hledá pravidelnosti a „zákon“, protože chce zasáhnout. Až později bylo toto hledání metafyzikou interpretováno šířeji jako hledání konečných příčin bytí a existence. Trvalo staletí, než se tyto přehnané a extravagantní myšlenky navrátily zpět k otázce, kde je třeba či by mělo být možné zasáhnout, abychom dosáhli toho či onoho cíle.

Nakládání s problémem kauzality v uplynulých desetiletích bylo díky zmatku vnesenému některými prominentními fyziky spíše neuspokojivé. Nezbyvá než doufat, že tato nepřijemná kapitola v historii filozofie bude pro budoucí filozofy sloužit jako varování.

Existují změny, jejichž příčiny jsou pro nás, alespoň v současnosti, neznámé. Někdy se nám podaří získat částečnou znalost, takže můžeme říci: v 70 procentech všech případů *A* vede k *B*, ve zbytku případů k *C* či dokonce *D*, *E*, *F* a tak dále. Abychom tuto neúplnou informaci mohli nahradit informací přesnější, museli bychom *A* rozložit na jeho součásti. Dokud to není možné, musíme se smířit s takzvaným statistickým zákonem. To však nijak neovlivňuje praxeologický význam kauzality.

Filozofické, epistemologické a metafyzické problémy kauzality a nedokonalé indukce přesahují rámec praxeologie. Nezbyvá než konstatovat fakt, že aby mohl člověk jednat, musí znát kauzální vztahy mezi událostmi, procesy a stavy věcí. A pouze pokud zná tento vztah, může dosáhnout sledovaných cílů. Jsme si plně vědomi, že se tímto tvrzením pohybuje v kruhu. Důkaz,

že jsme správně odpozorovali kauzální vztah, totiž spočívá v tom, že jednání vedené touto znalostí přinese očekávaný výsledek. Tomuto důkazu v bludném kruhu se však nemůžeme vyhnout právě proto, že kauzalita je kategorií jednání. A protože je takovou kategorií, musí praxeologie tomuto základnímu problému filozofie věnovat jistou pozornost.

6. Alter ego

Jestliže budeme chápat termín kauzality v jeho nejširším smyslu, lze teologii nazvat druhem kauzálního zkoumání. Konečné příčiny jsou prvními ze všech příčin. Příčina události je spatřována v jednání či kvazijednání, směřujícímu k nějakému cíli. Primitivní člověk i dítě považují ve svém naivně antropomorfním postoji za docela možné, že je každá změna a událost výsledkem jednání bytosti, jednající obdobně jako oni. Věří, že zvířata, rostliny, hory, řeky, gejzíry a dokonce i kameny a nebeská tělesa jsou stejně jako oni jednajícími bytostmi obdařenými vůlí a pocity. Až v pozdějších etapách kulturního vývoje člověk odhazuje tyto animistické myšlenky a nahrazuje je mechanistickým pohledem na svět. Mechanistický princip se ukazuje natolik uspokojivý, že lidé nakonec uvěří v jeho schopnost vyřešit všechny problémy myšlení a vědeckého výzkumu. Materialismus a panfyzikalismus prohlašují mechanistický princip za esenci poznání a experimentální a matematické metody přírodních věd za jediný vědecký modus myšlení. Všechny změny je třeba chápat jako pohyby, podřízené zákonům mechaniky.

Zastánce mechanistického přístupu nijak nepálí doposud nevyřešené problémy logických a epistemologických základů principů kauzality a neúplné indukce. V jejich očích jsou tyto principy zdravé, neboť fungují. Skutečnost, že experimenty v laboratoři přinášejí výsledky předpovídané teoriemi a stroje v továrnách fungují přesně tak, jak učí technologie, podle nich dokazuje správnost metod a výsledků moderní přírodní vědy. S vědomím, že věda neposkytuje pravdu – a kdo ví, co pravda vůbec znamená –, je alespoň jisté, že nás vede k úspěchu.

Avšak přesně v okamžiku, kdy přijmeme tento pragmatický pohled, se odhalí prázdnota panfyzikalistických dogmat. Věda, jak jsme ukázali výše, neuspěla v řešení problému vztahu mysl – tělo. Panfyzikalisté jistě nemohou tvrdit, že postupy, jež doporučují, vůbec kdy v oblasti mezilidských vztahů a společenských věd fungovaly. Je však nepochybné, že princip, podle něhož *ego* zachází se všemi ostatními lidskými bytostmi, jako by myslely a jednaly stejně jako ono samo, svou užitečnost jak v běžném životě, tak ve vědeckém výzkumu prokázal. Nelze popřít, že funguje.

Je nade vše pochybnost, že postup, kdy považujeme ostatní lidi za bytosti myslící a jednající jako já, *ego*, dopadá dobře. Na druhou stranu očekávat, že

bychom dosáhli obdobné pragmatické verifikace přístupu, který vyžaduje brát lidi jako předměty přírodních věd, se zdá být beznadějně. Epistemologické problémy, vyplývající z porozumění chování ostatních lidí, nejsou o nic méně komplikované než problémy kauzality a neúplné indukce.

Lze připustit, že pro tvrzení, že moje logika je logikou všech ostatních lidí a absolutně jedinou lidskou logikou a že kategorie mého jednání jsou kategoriemi jednání všech ostatních lidí a absolutně jedinými kategoriemi všech lidských jednání, není možné konečný důkaz poskytnout. Pragmatik si nicméně musí uvědomit, že tato tvrzení fungují v praxi i ve vědě, a pozitivista nesmí přehlížet fakt, že když se obrací na ostatní lidi, mlčky a implicitně meziosobní platnost logiky a tím i realitu sféry myšlenek a jednání *alter ega* – jeho lidský charakter předpokládá.⁸

Myšlení a jednání jsou specifickými lidskými vlastnostmi člověka. Jsou vlastní všem lidským bytostem. Jsou vedle příslušenství k druhu *homo sapiens* charakteristickým znakem člověka jako člověka. Zkoumat vztah mezi myšlením a jednáním není úkolem praxeologie. Praxeologii postačuje konstatovat fakt, že existuje jen jedna logika poznatelná lidskou myslí a jen jeden modus jednání, který je lidský a lidskou myslí poznatelný. Zda někde jsou či mohou být bytosti – nadlidské či podlidské –, které myslí a jednají odlišným způsobem, je mimo dosah lidské mysli. My své zkoumání musíme omezit na studium lidského jednání.

Toto lidské jednání, jež je neoddělitelně spjata s lidským myšlením, je podmíněno logickou nutností. Pro lidskou mysl je nemožné uvažovat o logických vztazích, které by byly v rozporu s logickou strukturou naší mysli. Pro lidskou mysl je nemožné uvažovat o modu jednání, jehož kategorie by se lišily od kategorií, které určují naše vlastní jednání.

K mentálnímu uchopení reality jsou člověku dostupné pouze dva principy: teleologie a kauzalita. To, co nelze pod tyto dvě kategorie zahrnout, je myslí absolutně skryto. Událost, již nelze interpretovat pomocí jednoho z těchto dvou principů, je pro člověka nemyslitelná a záhadná. Změnu lze chápat buď jako důsledek fungování mechanické kauzality, nebo jako důsledek účelového chování. Lidské myslí není dostupná žádná třetí možnost.⁹ Je pravda, jak jsme se o tom zmínili již dříve, že na teleologii lze nahlížet jako na druh kauzality. Konstatování tohoto faktu nicméně neruší podstatné rozdíly mezi těmito dvěma kategoriemi.

Panmechanistický pohled na svět vychází z metodologického monismu. Uznává pouze mechanickou kauzalitu, neboť pouze jí přisuzuje veškerou

⁸ Srov. Alfred Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (Vídeň, 1932), str. 18.

⁹ Srov. Karel Engliš, *Begründung der Teleologie als Form des empirischen Erkennens* (Brno, 1930), str. 15 a násl. (Česky *Teleologie jako forma vědeckého poznání*, F. Topič, Praha, 1930 – pozn. překl.)

kognitivní hodnotu, případně alespoň vyšší kognitivní hodnotu než teleologii. Je to metafyzický předpoklad. Oba principy poznávání – kauzalita i teleologie – jsou díky omezením lidského rozumu nedokonalé a nepřinášejí konečné poznání. Kauzalita vede k *regresu ad infinitum*, který rozum nikdy nevyřeší. Teleologie selhává, jakmile položíme otázku, co pohybuje prvotním hybatelem. Obě metody se zastavují na konečných danostech, které nemohou být dále analyzovány ani interpretovány. Myšlení a vědecké zkoumání nemůžou nikdy přinést myslí plnou vyrovnanost, apodiktickou jistotu a dokonalé poznání všech věcí. Kdo se o toto pokouší, musí zapojit víru a snažit se utišíť vědomí přijetím nějakého vyznání či metafyzické doktríny.

Jestliže netranscendujeme sféru rozumu a zkušenosti, nelze než přijmout fakt, že ostatní lidé jednají. Nemůžeme jej libovolně přehlížet jen kvůli moderním předpoklům a arbitrárním názorům. Každodenní zkušenost ukazuje nejen to, že jedinou vhodnou metodou pro studium podmínek našeho nelidského prostředí je kauzalita, ale neméně přesvědčivě i to, že ostatní lidé jsou jednajícími bytostmi stejně jako my. Pro porozumění jednání je k dispozici jen jediné interpretační schéma, schéma poskytnuté vědomím a analýzou našeho vlastního účelového chování.

Problém studia a analýzy jednání ostatních lidí není nijak spojen s problémem existence *duše* či *nesmrtelné duše*. Pokud se námitky empirismu, behaviorismu a pozitivismu zaměřují na různé varianty teorií duše, nijak se našeho problému netýkají. Otázka, na kterou musíme odpovědět, je, zda lze myšlením uchopit lidské jednání, pokud mu odmítáme rozumět jako smysluplnému a účelovému chování, směřujícímu k dosažení konkrétních cílů. Behaviorismus a pozitivismus chtějí na realitu lidského jednání použít metodu empirických přírodních věd. Interpretují jej jako reakci na stimuly. Tyto stimuly samotné se však přiči popisují metodami přírodních věd. Každý pokus popsat je musí odkazovat na význam, který těmto stimulům jednající člověk přisuzuje. Můžeme klidně nazývat komoditu nabídnutou k prodeji „stimulem“. Podstatu této nabídky a to, co ji odlišuje od ostatních nabídek, nicméně nelze popsat nezávisle na významu, který jednající strany přisuzují dané situaci. Žádná dialektická klička nedokáže obejít fakt, že je člověk veden snahou dosáhnout nějakých cílů. Právě toto účelové chování – tedy jednání – je předmětem naší vědy. Pokud budeme přehlížet význam, který jednající člověk přisuzuje situaci, tj. danému stavu věcí, a svému vlastnímu chování ve vztahu k této situaci, nedokážeme tento předmět adekvátně uchopit.

Pro fyzika není vhodné hledat konečné příčiny, protože nejsou žádné náznaky, že by události, jež jsou předmětem fyziky, mohly být interpretovány jako výsledky jednání bytosti, usilující o naplnění nějakých cílů obdobně jako člověk. Stejně tak není vhodné pro praxeologa nebrat zřetel na fungování vůle a záměrů jednající bytosti. Ty jsou nepochybně danými fakty. Pokud

by je přehlížel, přestal by studovat lidské jednání. Velmi často, nikoli však vždy, mohou být dané události studovány jak z pohledu praxeologie, tak z pohledu přírodních věd. Ten, kdo však zkoumá výstřel z pušky z pohledu fyziky a chemie, není praxeologem. Opomíjí právě ty problémy, jejichž řešení je pro vědu o účelovém lidském chování cílem.

O užitečnosti instinktů

Důkaz faktu, že jsou lidskému bádání dostupné jen dva přístupy, kauzalita a teleologie, je podán problémy, které se objevují v souvislosti s užitečností instinktů. Existují typy chování, které nelze na jedné straně plně interpretovat pomocí kauzálních metod, na druhé straně je nelze považovat za účelové lidské jednání. Abychom takové jednání uchopili, jsme nuceni uchýlit se k nouzovému řešení. Přisoudíme jim charakter kvazijednání, budeme hovořit o užitečných instinktech.

Pozorujeme dvě věci. Zaprvé vrozenou tendenci živých organismů odpovídat na stimuly dle pravidelného vzoru a zadruhé prospěšné účinky takového chování pro zachování a posílení životních sil organismu. Kdybychom mohli takové chování interpretovat jako výsledek účelového směřování k jistým cílům, nazývali bychom jej jednání a zacházeli s ním v souladu s teleologickými metodami praxeologie. Protože však v pozadí tohoto chování nenacházíme žádné stopy vědomé mysli, předpokládáme, že zde působí neznámý faktor, který pojmenováváme jako *instinkt*. Říkáme, že instinkt vede kvaziúčelové zvířecí chování a nevědomé, a přesto užitečné reakce lidských svalů a nervů. Samotný fakt, že považujeme nevysvětlený prvek tohoto chování za sílu a nazýváme jej instinktem, však naše poznání nijak nerozšiřuje. Nesmíme nikdy zapomínat, že slovo instinkt není ničím jiným než značkou, která vymezuje bod, za nímž nemůžeme, alespoň při současném stavu vědění, provádět vědecké zkoumání.

Biologie objevila „přírodní“, tedy mechanické vysvětlení pro množství procesů, které byly dříve považovány za působení instinktů. Mnoho těch, které nemohou být vysvětleny jako mechanické či chemické odpovědi na mechanické či chemické stimuly, však přesto zůstává. Zvířata vykazují postoje, kterým nelze porozumět jinak než skrze předpoklad působení nějakého řídicího faktoru.

Cíl behaviorismu, studovat lidské jednání pomocí metod psychologie zvířat, je iluzorní. Pokud chování zvířat přesahuje pouhé fyziologické procesy jako dýchání a metabolismus, lze je zkoumat pouze pomocí významových pojmů vyvinutých praxeologií. Behaviorista přistupuje k předmětu svého zkoumání s lidským pojetím účelu a úspěchu. Nevědomky aplikuje na předmět svých studií lidské pojmy užitečnosti a škodlivosti. Obelhává sám sebe, když vylučuje všechny verbální odkazy na vědomí a zaměřenost k cílům. Ve

skutečnosti jeho mysl všude hledá cíle a měří každý postoj pomocí zamlženého pojetí standardu užitečnosti. Věda o lidském chování – pokud není fyziologie – se nemůže vzdát odkazů na význam a účel. Od psychologie zvířat a pozorování reakcí nově narozených dětí se nemůže naučit nic. Naopak psychologie zvířat a dětská psychologie se nemohou zříci pomoci ze strany vědy o lidském jednání. Bez praxeologických kategorií bychom nedokázali chování zvířat ani dětí porozumět.

Pozorování instinktivního chování zvířat naplňuje mnohé lidi úžasem a vzbuzuje otázky, na něž nikdo nedokáže uspokojivě odpovědět. Avšak fakt, že zvířata či dokonce rostliny reagují kvaziúčelovým způsobem, není o nic více ani méně zázračný, než že člověk myslí a jedná, že v neorganickém světě převládají funkční vztahy popisované fyzikou a že se v organickém světě objevují biologické procesy. To vše je zázračné ve smyslu, že to představuje konečnou danost pro naši zkoumající mysl.

Zvířecí instinkt je rovněž touto konečnou daností. Obdobně jako koncept pohybu, síly, života a vědomí je i koncept instinktu termínem označujícím konečnou danost. Jen zdůrazněme, že ani nic „nevysvětluje“, ani neoznačuje příčinu či dokonce konečnou příčinu.¹⁰

Absolutní cíl

Abychom se vyhnuli možné dezinterpretaci praxeologických kategorií, zdá se vhodné zopakovat následující truismus.

Praxeologie stejně jako historické vědy o lidském jednání pojednává o *účelovém* lidském jednání. Pokud mluví o *cílech*, má na mysli cíle, které sledují jednající lidé. Když mluví o *významu*, odkazuje se na význam, který svému jednání přisuzují jednající lidé.

Praxeologie a historie jsou projevem lidské mysli a jako takové závisejí na intelektuálních schopnostech smrtelných lidí. Praxeologie ani historie nepředstírají, že vědí cokoli o úmyslech absolutna a objektivní mysli, o objektivním smyslu obsaženém v běhu událostí a dějinné evoluci, o plánech, jimiž se Bůh či Příroda či *Weltgeist* či Nevyhnutelný Osud pokoušejí uskutečnit řízení světa a lidských záležitostí. Nemají nic společného s tím, čemu se říká filozofie dějin. Netvrdí, na rozdíl od prací Hegela, Comta, Marxe a mnoha dalších autorů, že odhalují informaci o skutečném, objektivním a absolutním smyslu života a historie.¹¹

¹⁰ „La vie est une cause première qui nous échappe comme toutes les causes premières et dont la science expérimentale n'a pas à se préoccuper.“ Claude Bernard, *La Science expérimentale* (Paříž, 1878), str. 137.

¹¹ K filozofii dějin srov. Mises, *Theory and History*, (New Haven, 1957), str. 159 a násl.

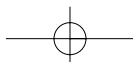
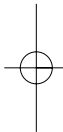

Vegetativní člověk

Některé filozofie člověku radí zvolit si za konečný cíl směřování odmítnutí veškerého jednání. Nahlízejí na život jako na absolutní zlo plné bolesti, utrpení a muk a apodikticky odmítají, že by jej jakékoli účelové lidské snažení mohlo učinit snesitelnějším. Štěstí lze dosáhnout pouze úplným odstraněním vědomí, vůle a života. Jedinou cestou k blaženosti a spasení je stát se dokonale pasivním, indiferentním a netečným jako rostliny. Největším dobrem je opuštění myšlení a jednání.

Taková je podstata učení různých indických filozofií, zvláště pak buddhismu, a také Schopenhauerova učení. Praxeologie je nijak nekomentuje. Ve vztahu ke všem hodnotovým soudům a volbě konečných cílů je neutrální. Jejím úkolem není schvalovat či neschvalovat, ale popisovat, co je.

Předmětem praxeologie je lidské jednání. Pojednává o jednajícím člověku, ne o člověku přetvořeném v rostlinu a redukovaném na pouhou vegetativní existenci.

II. EPISTEMOLOGICKÉ PROBLÉMY VĚDY O LIDSKÉM JEDNÁNÍ

1. Praxeologie a historie

Existují dva hlavní obory vědy o lidském jednání: praxeologie a historie. Historie je sbírkou a systematickým uspořádáním všech zkušenostních dat, týkajících se lidského jednání. Zabývá se konkrétním obsahem lidského jednání. Studuje veškeré lidské počínání v jeho nekonečné mnohosti a rozmanitosti a každý individuální lidský akt se všemi nahodilými a specifickými důsledky. Prozkoumává myšlenky, které jednajícího člověka vedou, i důsledky uskutečněných jednání. Zahrnuje každičký aspekt lidských aktivit. Je na jednu stranu obecnou historií, na druhou stranu historií rozličných užších oblastí. Existuje historie politického a vojenského jednání, myšlenek a filozofie, ekonomických aktivit, technologie, literatury, umění a vědy, náboženství, mravů a zvyků a mnoha dalších sfér lidského života. Existuje etnologie a antropologie, do té míry, v níž není součástí biologie, a psychologie, není-li ani fyziologií, ani epistemologií, ani filozofií. Existuje lingvistika, pokud není logikou, ani fyziologií mluvení.¹

¹ Ekonomická historie, deskriptivní ekonomie a ekonomická statistika jsou samozřejmě historií. Termín *sociologie* se užívá ve dvou odlišných významech. Deskriptivní sociologie se zabývá historickými jevy lidského jednání, jimž se nevěnuje deskriptivní ekonomie. Do určité míry přesahuje do oblastí, jež si nárokují etnologie a antropologie. Naproti tomu obecná sociologie přistupuje k historické zkušenosti z univerzálnějšího hlediska než ostatní obory historie. Vlastní historie například pojednává o lidech a jistých zeměpisných územích. Max Weber se ve svém hlavním díle (*Wirtschaft und Gesellschaft* [Tübingen, 1922], str. 513–600) zabývá městem obecně, tzn. celou dějinnou zkušeností týkající se měst bez omezení na nějaké historické periody, zeměpisné oblasti či jednotlivé národy, rasy nebo civilizace.

Předmětem všech historických věd je minulost. Nemohou nám říci nic, co by platilo pro všechna lidská jednání, tedy i pro budoucnost. Studium historie činí člověka moudrým a uvážlivým. Samo o sobě však neposkytuje žádné znalosti a dovednosti, které by bylo možné využít pro řešení konkrétních úkolů.

I přírodní vědy se zabývají minulými událostmi. Každá zkušenost je zkušeností něčeho, co uplynulo. Neexistuje žádná zkušenost toho, co se teprve stane. Zkušenost, jíž vděčí přírodní vědy za úspěch, je však zkušeností experimentu, v němž je každý jednotlivý prvek pozorován izolovaně. Fakta shromážděná tímto způsobem lze použít pro indukci, zvláštní postup vyvozování, který v praxi ukázal svou užitečnost, ale jehož epistemologické ukotvení je dosud nevyřešeným problémem.

Zkušenost, jíž se musí zabývat věda o lidském jednání, je vždy zkušeností komplexních jevů. V oblasti lidského jednání nelze provést žádný laboratorní experiment. Nikdy nedokážeme pozorovat pouze změnu jednoho prvku při nezměněných ostatních podmínkách. Historická zkušenost jako zkušenost komplexních jevů nám neposkytuje fakta ve smyslu, v němž tento termín používají přírodní vědy, aby označily izolované události, testované v experimentech. Informaci poskytovanou historickou zkušeností nelze použít jako stavební materiál pro tvorbu teorií a předpovědí událostí budoucích. Každá historická skutečnost je otevřena různým interpretacím a ve skutečnosti je i různě interpretována.

Postuláty pozitivismu a dalších příbuzných škol metafyziky jsou proto iluzorní. Reformovat vědu o lidském jednání dle vzoru fyziky a ostatních přírodních věd je nemožné. Neexistuje žádná možnost, jak ustavit aposteriorní vědu o lidském chování a společenských událostech. Historie nikdy nemůže potvrdit nebo vyvrátit žádné obecné tvrzení způsobem, v němž přírodní vědy přijímají či odmítají hypotézy na základě laboratorních experimentů. Empirická verifikace, ani empirická falzifikace obecných tvrzení není v této oblasti možná.

Komplexní jevy, při jejichž vzniku se proplétají různé kauzální řetězce, nemohou testovat žádnou teorii. Takové jevy jsou naopak poznatelné pouze skrze interpretaci pomocí teorií dříve vyvinutých z jiných zdrojů. V případě přírodních jevů nesmí být interpretace události v rozporu s teoriemi, které byly uspokojivě verifikovány pomocí experimentů. V případě historických událostí žádné takové omezení neplatí. Komentátoři se pouštěli do různých arbitrárních vysvětlení. Kde je něco k vysvětlení, neostýchala se nikdy lidská mysl vytvořit nějakou *ad hoc* smyšlenou teorii, byť postrádá jakékoli logické ospravedlnění.

Na poli lidské historie poskytuje praxeologie obdobné omezení, jež experimentálně testované teorie uvalují na pokusy interpretovat a osvětlit jednotlivé fyzikální, chemické a fyziologické události. Praxeologie je teoretickou

a systematickou, nikoli historickou vědou. Jejím předmětem je lidské jednání jako takové, bez ohledu na jednotlivé náhodné okolnosti konkrétních aktů. Její poznání je čistě formální a obecné, bez vztahu k věcnému obsahu a jednotlivým charakteristikám konkrétního případu. Jejím cílem je poznání platné pro všechny případy, v nichž podmínky přesně odpovídají předpokladům a z nich vyvozeným závěrům. Její tvrzení a výroky nejsou odvozeny ze zkušenosti. Mají stejně jako výroky matematiky a logiky apriorní povahu. Nepodléhají verifikaci či falzifikaci na základě zkušenosti či faktů. Logicky i časově veškerému porozumění historickým faktům předcházejí. Jsou nutným předpokladem pro jakékoli intelektuální uchopení historických událostí. Bez nich bychom v běhu událostí neviděli nic než kaleidoskopickou změnu a chaotický zmatek.

2. Formální a apriorní charakter praxeologie

V současné filozofii je módou popírat existenci jakéhokoli apriorního poznání. Říká se, že veškeré lidské poznání pochází ze zkušenosti. Tento postoj lze snadno pochopit jako nepřiměřenou reakci na extravagance teologie a chybné filozofie dějin a přírody. Metafyzici dychtivě odhalovali svou intuicí morální normy, smysl historické evoluce, vlastnosti duše a hmoty a zákony ovládající fyzikální, chemické a fyziologické události. Jejich vrtošivé spekulace lehkovězně přehlížely faktické poznání. Byli přesvědčeni, že rozum dokáže vše vysvětlit a odpovědět na každou otázku bez pomoci zkušenosti.

Moderní přírodní vědy vděčí za svůj úspěch metodě pozorování a experimentu. Není pochyb o tom, že pokud empirismus a pragmatismus popisují postupy přírodních věd, mají pravdu. Neméně jisté však je, že ve svých pokusech odmítnout jakýkoli druh apriorního poznání a charakterizovat logiku, matematiku a praxeologii buď jako empirické disciplíny, nebo jako pouhé tautologie, se zcela mýlí.

S ohledem na praxeologii spočívá chyba těchto filozofů v jejich naprosté neznalosti ekonomie² a velmi často až šokující neznalosti historie. Řešení filozofických otázek je v očích filozofů velkolepé a vznešené povolání, které nelze snižovat na roveň jiných placených zaměstnání. Profesor má odpor

² Stěží nějaký jiný filozof byl natolik obecně obeznámen se všemi obory současného poznání jako Bergson. Avšak letmé poznámky v jeho poslední velké knize jasně prokazují, že Bergson vůbec neznal základní teorémy moderní teorie hodnoty a směny. Když mluví o směně, poznamenává: „*l'on ne peut pas le practiquer sans s'être demandé si les deux objets échangés sont bien de même valeur, c'est-à-dire échangeable contre un même troisième.*“ (*Les Deux Sources de la morale et de la religion* [Paříž, 1932], str. 68.)

k tomu, že za filozofování získává příjem, myšlenka, že vydělává peníze stejným způsobem jako řemeslník či zemědělec, jej uráží. Peníze jsou nízkou a opovrženímhodnou záležitostí a filozof, zkoumající významné problémy pravdy a absolutních věčných hodnot, by si neměl svou mysl pošpinit tím, že bude věnovat pozornost problémům ekonomie.

Problém, zda existují nebo neexistují apriorní prvky myšlení, předcházející každé konkrétní představě a zkušenosti, nelze směšovat s genetickým problémem, jak člověk získal svou charakteristicky lidskou mentální schopnost. Člověk je potomkem nelidských předků, kteří tuto schopnost postrádali. Tito předci byli nadáni jistou potencialitou, která z nich v průběhu evoluce učinila rozumné bytosti. Této změny bylo dosaženo vlivem měnícího se kosmického prostředí, jež působilo na následující generace. Odtud empiristé vyvozují, že jsou základní principy myšlení výsledkem zkušenosti a představují adaptaci člověka na podmínky jeho prostředí.

Je-li tato myšlenka dovedena do důsledků, vede také k závěru, že mezi předlidskými předky a *homo sapiens* existovala různá mezistadia. Existovaly bytosti, které, ačkoli ne ještě zcela vybaveny schopností lidského rozumu, měly nějaké rudimentární prvky uvažování. Jejich mysl nebyla logická, nýbrž předlogická, či přesněji řečeno nedokonale logická. Jejich nesoustavné a chybné logické funkce se krok za krokem vyvíjely z předlogického stavu do stavu logického. Rozum, intelekt a logika jsou historickými fenomény. Stejně jako existuje historie technologie, je i historie logiky. Nic nenaznačuje, že logika, jak ji známe, je posledním a konečným stadiem intelektuální evoluce. Lidská logika je dějinnou fází mezi předlidskou nelogikou na jedné straně a nadlidskou logikou na straně druhé. Rozum a mysl, pro člověka neefektivnější nástroje v jeho boji o přežití, jsou vtěleny do nepřetržitého toku zoologických událostí. Nejsou ani věčné, ani neměnné, jsou přechodné.

Navíc není pochyb o tom, že každá lidská bytost při svém osobním vývoji opakuje nejen fyziologickou přeměnu z jediné buňky do vysoce komplikovaného organismu savce, ale rovněž duchovní přeměnu z čistě vegetativní a zvířecí existence do rozumné mysli. Tato transformace není dokončena v prenatálním životě embrya, ale až později, kdy se narozené dítě krok za krokem probouzí do lidského vědomí. Každý člověk tedy ve svém raném mládí, počínaje z temných hlubin, postupuje různými stadii logické struktury mysli.

Pak zde máme zvířata. Jsme si vědomi nepřekonatelné propasti oddělující náš rozum od reaktivních procesů jejich mozku a nervů. Současně ale tušíme, že se v nich nějaké síly zoufale derou ke světlu porozumění. Jsou jako vězni, dychtivě toužící uprchnout ze zatracení věčné tmy a nevyhnutelného automatismu. Cítíme s nimi, neboť se sami nacházíme v podobné pozici. Marně bojujeme proti omezením našeho vlastního intelektuálního aparátu v bezvýsledné snaze po nedosažitelném dokonalém poznání.

Problém „*a priori*“ má však odlišný charakter. Nesouvisí s problematikou, jak rozum a vědomí vznikly. Vztahuje se k podstatnému a nutnému charakteru logické struktury lidské mysli.

Základní logické vztahy nepodléhají potvrzení či vyvrácení. Každý pokus je dokázat musí předpokládat jejich platnost. Je nemožné vysvětlit je bytosti, která by je sama neměla. Snaha definovat je dle pravidel definování musí nutně selhat. Jsou primárními výroky, předcházejícími každé nominální či reálné definici. Jsou konečnými neanalyzovatelnými kategoriemi. Lidská mysl si vůbec nedokáže představit logické kategorie, které by s nimi byly v rozporu. Bez ohledu na to, jak se jeví nadlidským bytostem, pro člověka jsou nevyhnutelné a absolutně nutné. Jsou nutnou podmínkou vnímání, apercepce a zkušenosti.

Jsou i nutnou podmínkou paměti. V přírodních vědách existuje tendence popisovat paměť jako příklad obecnějšího jevu. Každý živý organismus si uchovává účinky předchozích stimulací a současný stav anorganické hmoty je také výsledkem vlivů, které na ni v minulosti působily. Současný stav světa je produktem jeho minulosti. Ve volně metaforickém smyslu proto můžeme říci, že geologická struktura naší planety uchovává paměť všech dřívějších kosmických změn a že lidské tělo je usazeninou osudů a náhod samotného člověka a jeho předků. Paměť je však něco zcela jiného než strukturní jednotu a kontinuita evoluce světa. Je vědomým jevem a jako taková je podmíněna logickým *a priori*. Psychologové jsou zmateni faktem, že si člověk nic nepamatuje z doby své existence jako embrya či kojence. Freud se pokoušel tuto absenci paměti vysvětlit jako důsledek potlačení nepříjemných vzpomínek. Pravda je, že z nevědomých stavů si není co pamatovat. Zvířecí automatismus a nevědomé odpovědi na fyziologickou stimulaci nepředstavují ani pro embryo, ani pro kojence, ani pro dospělého materiál pro zapamatování. Zapamatovat si lze pouze stavy vědomé.

Lidská mysl není *tabula rasa*, do níž vnější události vepisují vlastní historii. Je vybavena množstvím nástrojů pro uchopování reality. Člověk získal tyto nástroje, tedy logickou strukturu mysli, během své evoluce z améby do současného stavu. Tyto nástroje však jakékoli zkušenosti logicky předcházejí.

Člověk není zvíře, plně podřízené stimulům, jež nevyhnutelně určují okolnosti jeho života. Je rovněž jednajícím bytostí. A kategorie jednání logicky předcházejí každý konkrétní akt.

Skutečnost, že člověk nemá tvůrčí moc představit si kategorie v rozporu se základními logickými vztahy a s principy kauzality a teleologie, mu stanovuje něco, co lze nazvat *metodologickým apriorismem*.

Všichni ve svém každodenním jednání vypovídáme o neměnnosti a univerzálnosti kategorií myšlení a jednání. Každý, kdo se obrací na dalšího člověka, kdo jej chce informovat či přesvědčit, kdo se ptá a odpovídá na otázky

ostatních, tak může činit pouze proto, že se může odvolat na něco, co náleží všem lidem, konkrétně na logickou strukturu lidského rozumu. Myšlenka, že A může být současně *non-A* nebo že preferovat A před B by současně mohlo znamenat preferovat B před A , je prostě nemyslitelná a absurdní. Nedokážeme porozumět žádnému předlogickému či metalogickému myšlení. Nelze si představit svět bez kauzality a teleologie.

Člověku nezáleží na tom, zda mimo sféru přístupnou lidské mysli leží další sféry, v nichž existuje cosi kategoricky odlišného od lidského myšlení a jednání. Žádné poznání z těchto sfér do lidské mysli neproniká. Je zbytečné se ptát, zda se věci samy o sobě liší od toho, jak se jeví nám, a zda existují světy, o kterých nemáme tušení, a myšlenky, kterým nedokážeme porozumět. Tyto otázky přesahují sféru lidského poznávání. Lidské poznání je podmíněno strukturou lidské mysli. Pokud si zvolí za svůj předmět lidské jednání, nemůže tím mýnit nic jiného než kategorie jednání, které jsou vlastní lidské mysli a jsou její projekcí do vnějšího světa dění a změny. Všechny teoremy praxeologie odkazují pouze k těmto kategoriím jednání a platí pouze v mezích jejich působení. Nepředstírají, že by přinášely jakékoli informace o nepředstavitelných světech a vztazích.

Praxeologie je tedy lidská ve dvojitým smyslu. Je lidská, protože si nárokuje pro své teoremy v rámci přesně vymezené sféry předpokladů všeobecnou platnost pro všechna lidská jednání. Je navíc lidská, protože se zabývá pouze lidským jednáním a neaspiruje na poznání nelidského – ať již podlidského či nadlidského – jednání.

Údajná logická heterogenita primitivního člověka

Je rozšířeným omylem věřit, že práce Luciena Lévy-Bruhla podporují doktrínu, že logická struktura mysli primitivního člověka byla a je kategoricky odlišná od člověka civilizovaného. Naopak, závěry o mentálních funkcích primitivních lidí, které Lévy-Bruhl získal pečlivým zkoumáním veškerého dostupného materiálu, jasně prokazují, že kategorie myšlení a jednání hrají v životě divochů stejnou roli jako u nás. Obsah myšlení primitivních lidí se liší od obsahu našich myšlenek, avšak formální a logická struktura je shodná u obou.

Je pravda, že sám Lévy-Bruhl tvrdí, že mentalita primitivních lidí je ve svém charakteru zásadně „mystická a předlogická“. Kolektivní označení primitivních lidí jsou řízena „zákonem účasti“ a jsou v důsledku toho indiferentní vůči zákonu sporu. Lévy-Bruhlovo rozlišení mezi předlogickým a logickým myšlením však odkazuje na obsah, a nikoli na formu a kategorickou strukturu myšlení. Říká totiž, že i mezi lidmi, jako jsme my, myšlenky a vztahy řízené „zákonem účasti“, více či méně nezávisle, více či méně narušené, avšak dosud nenahraditelně existují bok po boku s myšlen-

kami podřízenými zákonům uvažování. „Předlogické a mystické koexistuje s logickým.“³

Lévy-Bruhl degraduje základní učení křesťanství do sféry předlogické mysli.⁴ Proti křesťanským doktrínám a jejich interpretacím teologií samozřejmě může být a bylo vzneseno mnoho námitek. Nikdo se však neodvážil tvrdit, že otcové křesťanství a filozofové, mezi nimi svatý Augustin a svatý Tomáš, byli obdařeni myslí, jejíž logická struktura by byla kategoricky odlišná od mysli našich současníků. Spor mezi člověkem, který věří na zázraky, a tím, kdo nevěří, se vztahuje k obsahu myšlení, nikoli k jeho formě. Člověk, který se snaží dokázat možnost a realnost zázraků, se může mylit. Odhalit jeho chybu však není, jak ve svých brilantních esejích ukázali Hume a Mill, o nic méně logicky komplikované než vyvrácení jakéhokoli filozofického či ekonomického omylu.

Cestovatelé a misionáři podávají zprávy, že v Africe a Polynésii primitivní lidé ustrnou na svém nejpůvodnějším vnímání věcí a nikdy nepřemýšlejí, zda by se mu mohli nějak vyhnout.⁵ Evroptí a američtí vychovatelé někdy říkají totéž o svých studentech. Lévy-Bruhl cituje misionáře, hovořícího o kmeni Mossi na Nigeru: „Konverzace s nimi se točí pouze kolem žen, jídla a (v období dešťů) i úrody.“⁶ Jaká jiná témata preferovali mnozí současníci Newtona, Kanta a Lévy-Bruhla?

Závěr, který je třeba z díla Lévy-Bruhla učinit, shrnul nejlépe svými vlastními slovy: „Primitivní mysl se stejně jako naše s plnou vervou pokouší nalézt důvody pro to, co se děje. Nehledá je však stejnými směry jako my.“⁷

Rolník snažící se získat co nejvyšší úrodu může dle obsahu svých myšlenek zvolit různé metody. Může provádět nějaké magické rituály, může se vypravit na pouť, může zapálit svíčku u svého patrona či může použít více a kvalitnějších hnojiv. Cokoli však udělá, bude jednání, tedy použití prostředků k dosažení cílů. Magie je v širším smyslu druhem technologie. Zařikávání je účelové jednání, založené na pohledu na svět, který většina našich současníků zatracuje jako pověřčivý, a proto neúčinný. Koncept jednání však neimplikuje, že je jednání vedeno správnou teorií a technologií slibující úspěch. Neříká, že dosáhne cíle, k němuž směřuje. Pouze implikuje, že člověk provádějící jednání věří, že prostředky, které volí, k žádoucímu efektu povedou.

³ Lévy-Bruhl, *How Natives Think*, přeložil L. A. Clare (New York, 1932), str. 386.

⁴ *Ibid.*, str. 377.

⁵ Lévy-Bruhl, *Primitive Mentality*, přeložil L. A. Clare (New York, 1923), str. 27–29.

⁶ *Ibid.*, str. 27.

⁷ *Ibid.*, str. 437.

Žádná skutečnost, kterou etnologie či historie přináší, nepopírá tvrzení, že je logická struktura myslí jednotná pro všechny lidi všech ras, věků a zemí.⁸

3. A priori a realita

Apriorní myšlení je čistě pojmové a deduktivní. Nemůže vytvořit nic než tautologie a analytické soudy. Všechny implikace jsou logicky odvozeny z premis a byly v nich již obsaženy. Podle oblíbených výtek proto nemůže přinést našemu poznání nic nového.

Všechny teoremy geometrie jsou již obsaženy v axiomech. Pojem pravouhého trojúhelníka již implikuje Pythagorovu větu. Tato věta je tautologií, její vyvození je analytickým soudem. Nikdo by však netvrdil, že geometrie obecně, a konkrétně Pythagorova věta, nerozšiřuje naše poznání. Poznání z čistě deduktivního rozumu je rovněž tvůrčí a otevírá naši myslí přístup k dosud nepoznaným sférám. Důležitým úkolem apriorního myšlení je rozkrýt na jedné straně vše, co kategorie, premisy a pojmy implikují, a na straně druhé ukázat, co jimi naopak implikováno není. Jejím posláním je odhalit a ozřejmit to, co bylo dosud skryté a neznámé.⁹

Koncept peněz již implikuje všechny teoremy monetární ekonomie. Kvantitativní teorie nepřináší našemu poznání nic, co není obsaženo v pojmu peněz. Transformuje, odhaluje a rozkrývá. Pouze analyzuje, a je proto stejně tautologická jako Pythagorova věta ve vztahu k pojmu pravouhého trojúhelníka. Kognitivní hodnotu kvantitativní teorie by však nikdo nepopíral. Pro mysl, neosvícenou ekonomickým myšlením, zůstává neznámá. Dlouhá řada neúspěšných pokusů vyřešit dané problémy ukazuje, že dosáhnout současného stavu vědění nebylo snadné.

Není vadou apriorní vědy, že nepřináší plné poznání reality. Její pojmy a věty jsou mentálním nástrojem, otevírajícím přístupy k plnému uchopení reality. Samy o sobě však samozřejmě celek faktického poznání o všech věcech nepředstavují. Teorie a porozumění živoucí a měnící se skutečnosti nejsou ve vzájemném rozporu. Bez teorie, obecné apriorní vědy o lidském jednání, není porozumění realitě lidského jednání možné.

Vztah mezi rozumem a zkušeností byl dlouhou dobu jedním ze základních filozofických problémů. Jako ke všem dalším problémům kritiky poznání

⁸ Srov. brilantní vyjádření Ernsta Cassirera, *Philosophie der symbolischen Formen*, (Berlín, 1925), II, str. 78.

⁹ Věda, říká Meyerson, je „l'acte per lequel nous ramenons à l'identique ce qui nous a, tout d'abord, paru n'être pas tel“. (*De L'explication dans les science* [Paříž, 1927], str. 154). Srov. také Morris R. Cohen, *A Preface to Logic* (New York, 1944). str 11–44.

k němu filozofové přistupovali pouze ve vztahu k přírodním vědám. Ignorovali vědy o lidském jednání. Jejich přínosy nejsou praxeologii k ničemu.

Při pojednávání o epistemologických problémech ekonomie je obvyklé přijmout nějaké řešení určené pro přírodní vědy. Někteří autoři doporučují Poincarého konvencionalismus.¹⁰ Na premisy ekonomického myšlení nahlížejí jako na lingvistické konvence.¹¹ Ostatní by raději přijali myšlenky prosazované Einsteinem. Einstein se ptá: „Jak může matematika, produkt lidského rozumu, který nijak nezávisí na zkušenosti, tak dokonale padnout reálným objektům? Je lidský rozum schopen bez pomoci zkušenosti, skrze čisté uvažování, objevit vlastnosti reálných věcí?“ A jeho odpověď zní: „Pokud se teoremy matematiky vztahují k realitě, nejsou jisté, a pokud jsou jisté, nevztahují se k realitě.“¹²

Vědy o lidském jednání se však od přírodních věd radikálně odlišují. Všichni autoři, kteří se pokoušejí zkonstruovat epistemologický systém věd o lidském jednání podle vzoru přírodních věd, se dopouštějí zásadní chyby.

Reálná věc, která je předmětem praxeologie, lidské jednání, pochází ze stejného zdroje jako lidské myšlení. Jednání a myšlení jsou příbuzné a homogenní; lze je dokonce nazvat dvěma stránkami téže věci. To, že má rozum moc objasnit skrze čisté rozvažování podstatné vlastnosti jednání, je důsledkem skutečnosti, že jednání je plodem rozumu. Věty získané správným praxeologickým uvažováním jsou nejen dokonale jisté a nevyvratitelné stejně jako správné věty matematiky, ale navíc se s plnou přísností své apodiktické jistoty a nevyvratitelnosti vztahují k realitě jednání, jak se jeví v životě a historii. Praxeologie přináší přesné a precizní poznání reálných věcí.

Výchozím bodem praxeologie není výběr axiomů a rozhodnutí o metodě postupu, nýbrž reflexe podstaty jednání. Není žádné jednání, v němž by se praxeologické kategorie neobjevovaly plně a dokonale. Nelze si ani představit žádný modus jednání, v němž by nebylo možné prostředky a cíle či náklady a výnosy jasně odlišit a přesně oddělit. Není nic, co by jen zhruba či neúplně odpovídalo ekonomické kategorii směny. Směna buď je, nebo není, a pokud je, tak pro ni platí všechny obecné teoremy směny se vsí přísností a se všemi důsledky. Není žádný přechod mezi směnou a nesměnou či mezi přímou směnou a nepřímou směnou. Nikdy nelze získat zkušenost, která by byla v rozporu s uvedenými tvrzeními.

Taková zkušenost by byla v prvé řadě nesmyslná proto, že veškerá zkušenost je podmíněna praxeologickými kategoriemi a umožněna pouze jejich použitím. Kdyby naše mysl neměla schémata poskytovaná praxeologickým

¹⁰ Henri Poincaré, *La Science et l'hypothèse* (Paříž, 1918), str. 69.

¹¹ Felix Kaufmann, *Methodology of the Social Sciences* (Londýn, 1944), str. 46–47.

¹² Albert Einstein, *Geometrie und Erfahrung* (Berlín, 1923), str. 3.

myšlením, nebyli bychom nikdy s to rozpoznat a uchopit žádné jednání. Vnímali bychom pohyby, ale nikoli kupování nebo prodávání, ani ceny, mzdové sazby, úrokové míry atd. Získání možnosti zkušenosti týkající se aktu kupování a prodávání je možné pouze skrze užití praxeologického schématu, avšak tehdy zcela nezávisle na faktu, zda lidské smysly současně s tím vnímají jakékoli pohyby lidí či nelidských součástí vnějšího světa. Bez pomoci praxeologického poznání bychom se nedozvěděli nic o prostředku směny. Kdybychom narazili na mince bez této předchozí znalosti, viděli bychom v nich pouze kulaté kovové plíšky, nic víc. Zkušenost týkající se peněz vyžaduje obeznamenost s praxeologickou kategorií *prostředku směny*.

Zkušenost týkající se lidského jednání se odlišuje od zkušenosti přírodních jevů v tom, že praxeologickou znalost vyžaduje a předpokládá. Z tohoto důvodu jsou metody přírodních věd pro studium praxeologie, ekonomie a historie nevhodné.

Trváme-li na apriorním charakteru praxeologie, pak to neznamená, že navrhujeme nějakou novou vědu, odlišnou od tradičních věd o lidském jednání. Netvrdíme, že by teoretická věda o lidském jednání měla být apriorní, ale že je a vždycky taková byla. Každý pokus o reflexi problémů týkajících se lidského jednání je nutně vázán na apriorní myšlení. V tomto ohledu je jedno, zda lidé, zabývající se těmito problémy, jsou teoretici, usilující výlučně o čisté poznání, nebo státníci, politici a běžní občané, kteří touží po porozumění probíhajícím změnám a po zjištění, jaký typ veřejné politiky či soukromého jednání by nejlépe sloužil jejich zájmům. Lidé se mohou začít přít o význam nějaké konkrétní zkušenosti, avšak debata se vždy stočí od náhodných aspektů dané události k analýze základních principů a sotva postřehnutelně opustí veškeré odkazy na onen konkrétní obsah, který zavalil pro polemiku důvod. Historie přírodních věd je záznamem teorií a hypotéz, které byly opuštěny, protože byly vyvráceny zkušeností. Vzpomeňte jen omyly staré mechaniky vyvrácené Galileiem či osud flogistonové teorie. V dějinách ekonomie nic takového zaznamenáno není. Zastánci logicky nekompatibilních teorií pokládají stejné události za důkaz toho, že byl jejich pohled potvrzen zkušeností. Pravdou je, že zkušenost komplexních jevů – a ve sféře lidského jednání žádná jiná zkušenost není – může být vždy interpretována na základě různých protikladných teorií. Zda je taková interpretace uspokojivá či neuspokojivá, závisí na předchozím zhodnocení daných teorií na základě apriorního myšlení.¹³

¹³ Srov. E. P. Cheyney, *Law in History and Other Essays* (New York, 1927), str. 27.

Historie nás nemůže naučit žádné obecné pravidlo, princip nebo zákon. Neexistuje žádný způsob, jak z historie *a posteriori* vyabstrahovat nějaké teorie či věty, které by se týkaly lidského jednání a politik. Bez vyjasnění, uspořádání a interpretace ze strany systematického praxeologického poznání by historická data byla jen pouhým chaotickým souborem vzájemně nesouvisících událostí a neforemnou změť.

4. Princip metodologického individualismu

Praxeologie se zabývá jednáním jednotlivých lidí. Teprve až v průběhu svého zkoumání dochází k poznání o mezilidské spolupráci a pojednává o společenském jednání jako o zvláštním případě univerzálnější kategorie lidského jednání jako takového.

Různé metafyzické školy tento metodologický individualismus napadaly a znevažovaly jej jako nominalistický omyl. Říkají, že pojetí jednotlivce je prázdná abstrakce. Skutečný člověk je vždy členem společenského celku. Je dokonce nemožné představit si člověka, který by existoval odděleně od zbytku lidstva a nebyl propojen se společností. Člověk jako člověk je produktem společenské evoluce. Jeho nejvýznačnější charakteristika, rozum, se může objevit pouze v rámci společenské vzájemnosti. Žádné myšlení neexistuje bez pojmů jazyka a řeč je evidentně společenským jevem. Člověk je vždy členem kolektivu. Jelikož celek logicky i časově předchází svým částem či členům, předchází i studium společnosti studiu jednotlivců. Jedinou odpovídající metodou vědeckého zkoumání lidských problémů tak prý je metoda univerzalizmu či kolektivismu.

Spor o to, zda je logicky původnější celek nebo části, je zbytečný. Logicky je pojetí celku a jeho částí souvztažné. Jako logické pojmy existují oba mimo čas.

Odkaz na rozpor mezi nominalismem a realismem, jak mu rozuměli středověcí scholastici, je vzhledem k našemu problému stejně nevhodný. Nikdo nezpochybňuje, že společenské entity mají ve sféře lidského jednání reálnou existenci. Nikdo nepopírá, že národy, státy, obce, strany, náboženské komunity jsou reálnými faktory, ovlivňujícími běh lidských událostí. Metodologický individualismus v žádném případě nezpochybňuje význam takovýchto kolektivních celků. Naopak, popis a analýzu jejich vznikání a zanikání, změn struktury a fungování považuje za jeden ze svých hlavních úkolů. A k vyřešení tohoto problému volí jedinou možnou metodu.

Nejprve si musíme ujasnit, že veškeré jednání provádějí jednotlivci. Kolektiv funguje vždy prostřednictvím jednoho či několika jednotlivců, jejichž jednání se vztahuje ke kolektivu jako druhotnému zdroji. Charakter jednání je určen významem, který mu jednající jednotlivci a lidé jednáním dotčení při-

suzují. Právě význam označuje akt za akt jednotlivce a jiný akt za akt státu či obce. Kat, nikoli stát, popravuje zločince. Až význam, který mu přisuzují dotčení lidé, v jednání kata odhaluje jednání státu. Skupina ozbrojenců obsadí nějaké místo. Teprve mínění těch, jichž se to týká, přisuzuje tuto okupaci nikoli přítomným důstojníkům a vojákům, nýbrž jejich národu. Když prozkoumáme význam různého jednání jednotlivců, musíme se nutně dozvědět vše o jednání celků. Společenský kolektiv totiž neexistuje vně jednání jeho jednotlivých členů. Život kolektivu probíhá v jednání jednotlivců, kteří jej tvoří. Kolektiv, který by nefungoval skrze nějaké jednotlivce, si nelze vůbec představit. Realita společenského celku spočívá v tom, že řídí a ponouká konkrétní jednání ze strany jednotlivců. Cesta k poznání kolektivních celků tedy vede skrze analýzu jednání individuálního.

Coby myslící a jednající bytost se člověk zjevuje ze své předlidské existence již jako společenská bytost. Vývoj rozumu, jazyka a spolupráce je výsledkem stejného procesu. Byly neoddelitelně a nutně spjaty. Tento proces nicméně probíhal v jednotlivcích. Spočíval ve změnách chování jednotlivců. Neexistuje žádná jiná substance, v níž by probíhal, než jednotlivci. Neexistuje žádný jiný substrát společnosti než individuální jednání.

To, že existují národy, státy a církve, že existuje společenská kooperace, je patrné pouze v jednání konkrétních jednotlivců. Nikdo ještě nespátřil národ, aniž by viděl jeho členy. V tomto smyslu lze říci, že společenský kolektiv povstává skrze jednání jednotlivců. To neznamená, že mu jednatel časově předchází, ale pouze to, že konkrétní jednání jednotlivců kolektiv vytvářejí.

Není třeba přit se o to, zda je kolektiv sumou vzniklou součtem svých částí, či více, zda je jsoucnem *sui generis* a zda je či není rozumné hovořit o jeho vůli, plánech, cílech a činech a přisuzovat mu samostatnou „duši“. Takové přehnané puntičkářství k ničemu nevede. Kolektivní celek je zvláštním aspektem jednání různých jednotlivců a jako takový je reálnou věcí, určující chod událostí.

Věřit, že by bylo možné kolektivní celky nějak zviditelnit, je iluzorní. Nelze je nikdy vidět, jejich poznání je vždy důsledkem pochopení významu, který jednající svému jednání přisuzují. Můžeme vidět zástup lidí. Zda je však tento zástup pouhým shromážděním nebo davem (ve smyslu, jak jej používá současná psychologie) nebo organizovaným tělesem či nějakým dalším druhem společenské entity, je otázkou, na niž lze odpovědět pouze pochopením významu, který lidé sami přisuzují svému chování. A tento význam je vždy významem jednotlivců. Společenské entity jsou rozpoznávány nikoli našimi smysly, nýbrž rozuměním, mentálním procesem.

Ti, kdo chtějí začít studium lidského jednání od kolektivních jednotek, narážejí na nepřekonatelnou překážku v podobě faktu, že jeden člověk může ve stejný okamžik patřit – a s výjimkou nejprimitivnějších divochů skutečně

patří – k několika odlišným kolektivním entitám. Problémy vyplývající z mnohosti koexistujících společenských jednotek a jejich vzájemných antagonismů je možné vyřešit pouze za pomoci metodologického individualismu.¹⁴

Já a my

Ego je jednotou jednající bytosti. Je nespornou daností a nemůže být zrušeno či odčarováno nějakými spekulacemi a slovíčkařením.

My je vždy výsledkem sčítání, které dává dohromady alespoň dvě *ega*. Když někdo řekne *já*, k vyjasnění významu není třeba žádných dalších otázek. Totéž platí pro *ty*, a je-li dotyčná osoba jasně označena, i pro *on*. Jestliže se však řekne *my*, je k označení, která *ega* sem patří, potřeba dodatečná informace. *My* pronáší vždycky jednotlivci, dokonce i když to říkají sborem, zůstává to výrokem jednotlivých lidí.

My nemohou jednat jinak než každý svým jménem. Mohou buď jednat ve shodě, nebo může jeden jednat za všechny. V druhém případě spolupráce ostatních spočívá v tom, že přivodí situaci, v níž je jednání jednoho člověka účinné i pro ně. Pouze v tomto smyslu funkcionář společenské entity jedná za celek. Jednotliví členové kolektivního tělesa buď zapřičiňují, nebo dovolují, aby se jednání jednotlivce vztahovalo i na ně.

Pokusy psychologie odstranit *ego* a odhalit je jako iluzi jsou marné. Praxeologické *ego* je nade vši pochybnost. Bez ohledu na to, čím člověk byl a čím se v budoucnu stane, je ve vlastním aktu volby a jednání *egem*.

Od *pluralis logicus* (a od pouze obřadního *pluralis majestaticus*) musíme odlišit *pluralis gloriosus*. Jestliže Kanadan, který nikdy nezkusil bruslit, říká: „Jsme nejlepší hokejisté na světě“, nebo když italský krupan hrdě prohlašuje: „Jsme nejvýznačnější malíři světa“, nikoho tím neoklamou. V souvislosti s politickými a ekonomickými problémy se však *pluralis gloriosus* mění v *pluralis imperialis* a hraje důležitou roli, neboť dláždí cestu přijetí doktrín určujících mezinárodní ekonomické politiky.

5. Princip metodologického singularismu

Praxeologie začíná svá zkoumání nejen od jednání jednotlivce, ale i od individuálních aktů. Nezabývá se vágně definovaným lidským jednáním obecně, nýbrž specifickým jednáním, které konkrétní člověk provedl v konkrétním čase a na konkrétním místě. Samozřejmě se však nezajímá o náhodné charakteristiky tohoto jednání, o to, co jej odlišuje od všech ostatních jednání, ale pouze o to, co je v něm univerzální a nutné.

¹⁴ Viz níže kritiku kolektivistických teorií společnosti, str. 129–136.

Filozofie univerzalizmu od nepaměti bránila uspokojivě uchopit praxeologické problémy a současní univerzalisté k nim vůbec nemohou najít cestu. Univerzalizmus, kolektivismus a konceptuální realismus vidí pouze celky a univerzálie. Spekuluji o lidstvu, národech, státech, třídách, o ctnostech a neřestech, dobru a zlu, o celých třídách potřeb a komodit. Například se ptají: „Proč je hodnota ‚zlata‘ vyšší než hodnota ‚železa‘?“ Nikdy nenacházejí řešení, jen rozpory a paradoxy. Nejznámějším příkladem je paradox hodnoty, který mařil i práci klasických ekonomů.

Praxeologie se ptá: Co se děje v jednání? Co to znamená, když říkáme, že jednotlivec tehdy a tam, dnes a tady, kdykoli a kdekoli jedná? K čemu povede, když zvolí jednu věc a odmítne jinou?

Akt volby je vždy rozhodnutí mezi různými příležitostmi, které se před jednotlivým člověkem otevírají. Člověk nikdy nevolí mezi ctností a neřestí, ale pouze mezi dvěma mody jednání, které z daného úhlu pohledu nazýváme ctnostným nebo neřestným. Člověk se nikdy nerozhoduje mezi „zlatem“ a „železem“, ale vždy pouze mezi určitým množstvím zlata a určitým množstvím železa. Bezprostřední důsledky každého jednotlivého lidského jednání jsou striktně omezené. Chceme-li se dobrat ke správným výsledkům, musíme se nejprve podívat na tato omezení.

Lidský život je nepřetržitý sled jednotlivých aktů. Žádné jednotlivé jednání však není izolované. Je článkem v řetězu jednání, která dohromady vytvářejí jednání na vyšší úrovni, které směřuje ke vzdálenějším cílům. Každé jednání má dva aspekty. Na jedné straně je částečným jednáním v rámci jednání širšího, uskutečněním části cílů stanovených širším jednáním. Na druhou stranu je samo celkem s ohledem na jednání, která tvoří jeho vlastní části.

Na velikosti projektu, který člověk v daný okamžik zamýšlí, závisí, zda vystoupí do popředí širší jednání nebo pouze jednání částečné, zaměřené na dosažení bezprostřednějšího cíle. Praxeologie si nemusí pokládat otázky, které si pokládá *Gestaltpsychologie*. Cesta k provádění velkých věcí vždy musí vést přes provádění dílčích úkolů. Katedrála není jen hromada kamenů spojených dohromady, avšak jediným možným postupem práce při stavbě katedrál je právě skládání jednoho kamene na druhý. Pro architekta je hlavní celkový projekt. Pro zedníka je to jednotlivá zeď, pro přidavače jednotlivé kameny. Pro praxeologii je důležité, že jedinou metodou, jak docílit větších úkolů, je stavět od základů krok za krokem.

6. Jednotlivec a měnící se charakteristiky lidského jednání

Obsah lidského jednání, tedy cíle, k nimž směřuje, a prostředky, které k dosažení těchto cílů užívá, je určen osobními vlastnostmi každého jednajícího člověka. Každý jednotlivec je produktem dlouhé zoologické evoluce, která vytvářela

jeho fyziologické dědictví. Narodil se jako potomek a dědic svých předků. Sraženiny a usazeniny všeho, co jeho předci zažili, vytváří jeho vlastní biologický odkaz. Člověk se nerodí do světa obecně, ale do konkrétního prostředí. Vrozené a zděděné biologické vlastnosti a vše, čím se na člověku podepsal život, určují, jakým člověkem v každém okamžiku své pouti je. Jsou jeho osudem a údělem. Jeho mysl není „svobodná“ v metafyzickém smyslu slova. Je determinována jeho původem a všemi vlivy, jimž byl on sám i jeho předci vystaveni.

Dědictví a prostředí lidské jednání řídí. Navrhují mu cíle i prostředky. Člověk nežije pouze *in abstracto*, žije jako syn své rodiny, své rasy, svého lidu a svého věku; jako občan své země; jako člen jisté společenské skupiny; jako vykonavatel jistého povolání; jako příznivec konkrétních náboženských, metafyzických, filozofických a politických myšlenek; jako účastník mnoha sporů a polemik. On sám si nevytváří vlastní myšlenky a hodnotové standardy, půjčuje si je od ostatních lidí. Jeho ideologii mu stanovilo prostředí, v němž se pohybuje. Pouze velmi málo lidí má dar vymyslet nové a originální myšlenky a změnit tradiční přesvědčení a doktríny.

Obyčejný člověk nespekuluje o velkých problémech. Spoléhá se na autoritu ostatních lidí, chová se tak, jak se „musí chovat každý slušný člověk“, je jako ovce ve stádu. Právě tato intelektuální netečnost charakterizuje člověka jako obyčejného člověka. Avšak i obyčejný člověk provádí volby. Rozhoduje se o přijetí tradičních vzorů či vzorů jiných lidí, protože se domnívá, že je tento postup pro jeho vlastní blahobyt nejvhodnější. A kdykoli je přesvědčen, že by to lépe sloužilo jeho vlastním zájmům, je připraven svou ideologii a v důsledku toho i modus jednání změnit.

Většina každodenního lidského chování je rutina. Člověk jedná, aniž by mnoha jednáním věnoval zvláštní pozornost. Mnoho věcí dělá, protože jej to naučili v dětství, protože se tak chovají ostatní lidé a protože to je běžné v jeho okolí. Získává návyky, vytváří si automatické reakce. Těchto návyků si však dopřává jen proto, že vítá jejich účinky. Jakmile objeví, že pokračování v nějakém návyku může ohrozit dosažení cílů, které považuje za více žádoucí, svůj postoj změní. Člověk vychovaný v prostředí s čistou vodou získá návyk, že pít, koupat se a mýt se je možné kdekoli. Když se přestěhuje do míst, kde je voda znečištěna škodlivými mikroorganismy, začne procedurám, o které se dříve nezajímal, věnovat velkou pozornost. Bude se vytrvale sledovat, aby nevědomky nesklouzl do svých obvyklých rutin a automatických reakcí. Skutečnost, že jednání je za normálních okolností prováděno jakoby spontánně, neznamená, že to není na základě vědomého rozhodování a záměrné volby. Setrvávání v rutině, kterou lze změnit, je také jednáním.

Praxeologie se nezabývá měnícím se obsahem jednání, nýbrž jeho čistou formou a kategoriální strukturou. Studium náhodných vlastností lidského jednání je úkol pro historii.

7. Předmět a specifická metoda historie

Studium všech dat zkušenosti, týkajících se lidského jednání, je předmětem historie. Historik sbírá a kriticky prochází veškeré dostupné dokumenty. Na základě těchto důkazů pak přistupuje ke svému skutečnému úkolu.

Tvrdí se, že úkolem historie je ukázat, jak se věci skutečně staly, bez vkládání nějakých hodnot či vlastních domněnek, jinak řečeno *wertfrei*, neutrálně s ohledem na všechny hodnotové soudy. Zpráva historika by měla být věrným obrazem minulosti, jakousi intelektuální fotografií, poskytující úplný a nestranný popis všech faktů. Měla by před naším intelektuálním zrakem reprodukovat minulost se všemi jejími aspekty.

Skutečná reprodukce minulosti by však žádala duplikaci, která přesahuje lidské schopnosti. Historie není intelektuální reprodukcí, ale kondenzovaným zobrazením minulosti pomocí pojmů. Historik prostě jen nenechává události mluvit za ně samotné. Uspořádává je z hlediska myšlenek ležících v pozadí vzniku obecných pojmů, které používá k jejich představení. Nepředkládá fakta, jak se stala, ale pouze *relevantní* fakta. Nepřistupuje k dokumentům bez předběžných znalostí, je naopak vybaven celým aparátem vědecké znalosti své doby, tedy veškerým učením současné logiky, matematiky, praxeologie i přírodních věd.

Je zřejmé, že historik nesmí být předpojatý z důvodů předsudků či stranických zájmů. Autoři, kteří považují historické události za arzenál zbraní vhodný pro vedení stranických půtek, nejsou historiky, ale propagandisty a apologety. Netouží po získání poznání, ale po ospravedlnění programu svých stran. Bojují za dogmata metafyzických, náboženských, národních, politických a sociálních doktrín. Uzurpují si pro své spisky název historie jako falešný slepec, aby podvedl důvěřivé. Historik musí ze všeho nejdříve směřovat k poznání. Musí se osvobodit od veškerých zájmů. V tomto smyslu musí být ve vztahu ke všem hodnotovým soudům neutrální.

Tento postulát hodnotové neutrality (*Wertfreiheit*) může být snadno splněn v oblasti apriorních věd: logiky, matematiky, praxeologie a v oblasti experimentálních věd přírodních. Není logicky obtížné namalovat ostrou dělicí čáru mezi vědeckým, nezaujatým pojetím těchto disciplín, a pojetím překrouceném předsudky, předpojatými myšlenkami a vášněmi. V historii je vypořádání se s těmito nároky hodnotové neutrality daleko těžší. Předmětem historie – konkrétních, náhodných obsahů lidského jednání – jsou totiž hodnotové soudy a jejich projekce do reality změny. V každém kroku svých aktivit se historik zabývá hodnotovými soudy. Hodnotové soudy lidí, o jejichž jednání podává zprávu, jsou substrátem jeho zkoumání.

Tvrdí se, že historik sám se nemůže hodnotovým soudům vyhnout. Žádný historik – ani naivní kronikář nebo novinový reportér – nezaznamenává

všechna fakta. Musí diskriminovat, musí zvolit některé události, které považuje za zaznamenáníhodné, a v tichosti přejít ostatní. Říká se, že tento výběr v sobě obsahuje hodnotový soud. Je nutně podmíněn pohledem historika na svět, a proto není pohledem nestranným, nýbrž je výsledkem předpojatých myšlenek. Historie nemůže být nikdy ničím jiným než distorzí faktů. Nemůže být nikdy opravdu vědecká, tedy neutrální ve vztahu k hodnotám a usilující pouze o odhalení pravdy.

Samozřejmě není pochyb o tom, že volnost, kterou volba faktů vkládá historikům do rukou, může být zneužita. Může se stát a děje se tak, že je výběr historika veden stranickou zaujatostí. Dané problémy jsou však daleko komplikovanější, než jak tato populární doktrína napovídá. Jejich řešení je třeba hledat na půdě hlubšího přezkoumání metod historie.

Když historik pracuje s historickým problémem, používá veškerou znalost logiky, matematiky, přírodních věd a zejména praxeologie. Mentální nástroje těchto nehistorických disciplín však pro jeho úkol nepostačují. Jsou pro něj nutnými pomocníky, ale samy o sobě neumožňují zodpovědět otázky, které zkoumá.

Běh historie je určován jednáním jednotlivců a důsledky těchto jednání. Jednání jsou pak určována hodnotovými soudy jednotlivých jednajících, to znamená cíli, které si přejí dosáhnout, a prostředky, které k jejich dosažení používají. Volba prostředků je důsledkem celého souboru technologických znalostí jednajících lidí. V mnoha případech je možné účinky použitých prostředků ohodnotit z pohledu praxeologie či přírodních věd. Přesto zůstává mnoho věcí, pro jejichž osvětlení nám nic takového nepomůže.

Specifickým úkolem historie, pro něž používá vlastní metodu, je studium těchto hodnotových soudů a efektů jednání, pokud ty nemohou být analyzovány pomocí ostatních oborů poznání. Vlastním problémem historika je vždy interpretace věcí, jak se staly. Tento problém nejde vyřešit pouze na základě teorémů, jež mu poskytují ostatní vědy. U základu každého problému zůstává něco, co se analýze ze strany ostatních věd vzpírá. Tyto individuální a unikátní charakteristiky každé události studuje *rozumění*.

Unikátnost a individualita spočívající u základu každého historického faktu, poté co byly vyčerpány všechny interpretační prostředky logiky, matematiky, praxeologie a přírodních věd, jsou konečnými daty. Zatímco však přírodní vědy o svých konečných datech nemohou říci nic jiného, než jaká jsou, historie se může pokusit svá konečná data poznat. Ačkoli je nemožné zredukovat je na jejich příčiny – kdyby taková redukce byla možná, nebyly by konečnými daty –, může jim historik porozumět, protože je sám lidskou bytostí. V Bergsonově filozofii se toto rozumění nazývá intuicí, jinými slovy *„la sympathie par laquelle on se transporte à l'intérieur d'un objet pour coïncider*

avec ce qu'il a d'unique et par conséquent d'inexprimable".¹⁵ Německá epistemologie tento fakt nazývá *das spezifische Verstehen der Geisteswissenschaften* nebo prostě *Verstehen*. Je to metoda, kterou všichni historici i všichni ostatní lidé uplatňují, když komentují lidské události v minulosti či předpovídají události budoucí. Objevení a vymezení rozumění bylo jedním z nejdůležitějších příspěvků moderní epistemologie. Nejedná se samozřejmě o projekt nové vědy, která dosud neexistovala a měla by být založena, ani o doporučení nové metody postupu práce pro nějakou z již existujících věd.

Rozumění nelze směšovat se schvalováním, i kdyby jen podmíněným a nepřímým. Historik, etnolog či psycholog někdy zaznamená jednání, které mu je prostě protivné a odporné. Rozumí mu pouze jako jednání, to znamená, že určí cíl, který jej vede, a technologické a praxeologické metody použité k jeho dosažení. Porozumět jednotlivému případu neznamená ospravedlňovat jej či omlouvat.

Rozumění nesmí být rovněž směšováno s aktem estetického prožitku nějakého jevu. Empatie (*Einführung*) a rozumění jsou dva radikálně odlišné postoje. Porozumět historicky uměleckému dílu, určit jeho místo, jeho smysl a jeho význam v toku událostí na straně jedné a citově jej ocenit jako umělecké dílo na straně druhé jsou odlišné věci. Na katedrálu se lze dívat očima historika. Na stejnou katedrálu se však lze současně dívat i očima zapáleného obdivovatele či nezaujatého turisty. Titíž jednotlivci jsou schopni obou modů reakce, jak estetického ocenění, tak vědeckého uchopení rozuměním.

Rozumění konstatuje fakt, že jednotlivec či skupina jednotlivců provedla konkrétní jednání, které vyvěrá z konkrétních hodnotových soudů a voleb a směřuje ke konkrétním cílům a že k dosažení těchto cílů použila konkrétní prostředky doporučené konkrétními technologickými, terapeutickými a praxeologickými doktrínami. Dále se snaží ohodnotit účinky způsobené jednáním a jejich intenzitu. Snaží se každému jednání přiřadit relevanci, to znamená jeho dopad na běh událostí.

Polem rozumění je mentální uchopení jevů, které nelze zcela osvětlit logikou, matematikou, praxeologií a přírodními vědami, a to v míře, v níž nemohou být všemi těmito vědami zcela vyjasněny. Nikdy s nimi nesmí být v rozporu.¹⁶ Skutečná tělesná existence ďábla je doložena množstvím historických dokumentů, které jsou v ostatních ohledech poměrně spolehlivé. Mnohé tribunály v řádných soudních procesech prokázaly na základě doznání obžalovaných skutečnost, že ďábel měl pohlavní styk s čarodějnicemi. Žádný odkaz

¹⁵ Henri Bergson, *La Pensée et le mouvant* (4. vyd. Paříž, 1934), str. 205. (Česky: *Myšlení a pohyb*, Mladá fronta, Praha, 2003 – pozn. překl.)

¹⁶ Srov. Ch. V. Langlois a Ch. Seignobos, *Introduction to the Study of History*, přeložil G. G. Berry (Londýn, 1925), str. 205–208.

na rozumění však nemůže obhájit pokus historika tvrdit, že ďábel skutečně existoval a zasahoval do lidských událostí jinak než ve vizích rozrušeného lidského mozku.

Zatímco v případě přírodních věd se toto všeobecně připouští, k ekonomické teorii zaujímají někteří historici jiný postoj. Snaží se ekonomickým teorémům oponovat na základě odkazů na dokumenty, které údajně dokazují věci, jež jsou s danými teorémy v rozporu. Neuvědomují si, že komplexní jevy nikdy nemohou ani potvrdit, ani vyvrátit jakýkoli teorém, a nemohou proto svědčit proti výročkům teorie. Ekonomická historie je možná pouze díky ekonomické teorii, která dokáže ekonomické jednání osvětlit. Kdyby ekonomická teorie neexistovala, zprávy týkající se ekonomických faktů by nebyly ničím jiným než sbírkou nesouvisejících dat, otevřených jakékoli arbitrární interpretaci.

8. Pojmové myšlení a rozumění

Úkolem věd o lidském jednání je porozumění jeho významu a relevanci. Za tímto účelem používají lidé dva odlišné epistemologické postupy: pojmové myšlení a rozumění. Pojmové myšlení je mentálním nástrojem praxeologie, rozumění je specifickým mentálním nástrojem historie.

Poznání praxeologie je poznáním pojmovým. Odkazuje na to, co je v lidském jednání nutné. Je to poznání univerzálií a kategorií.

Poznání historie se vztahuje k tomu, co je na každé události či třídě událostí unikátní a individuální. Nejprve každý předmět svého studia zkoumá pomocí mentálních nástrojů, jež jí poskytují všechny ostatní vědy. Po této předběžné práci pak musí čelit svému vlastnímu specifickému problému: osvětlení unikátních a individuálních vlastností daného případu za pomoci rozumění.

Jak jsme již dříve podotkli, tvrdí se, že historie nikdy nemůže být vědecká, protože historické rozumění závisí na subjektivních hodnotových soudech historika. Říká se, že rozumění je jen eufemistickým výrazem pro arbitrárnost. Díla historiků jsou vždy jednostranná a zaujatá. O faktech nepodávají zprávu, překrucují je.

Je samozřejmě pravda, že existují dějepisné knihy napsané z různých úhlů pohledu. Známe historii reformace napsanou z pohledu katolíků a jinou napsanou z pohledu protestantů. Existují „proletářská“ a „buržoazní“ historie, toryovští historici a whigovští historici, každý národ, strana a jazyková skupina má své vlastní historiky a svou vlastní představu o historii.

Problém, který tyto rozdíly v interpretaci nabízejí, se však nesmí směřovat s úmyslným překrucováním faktů ze strany propagandistů a apologetů, kteří se za historiky vydávají. Fakta, která mohou být nesporně stanovena na zákla-

dě dostupných zdrojů, musí být stanovena v rámci předběžné práce historika. To není polem pro rozumění. Tento úkol musí být zpracován pomocí nástrojů, které poskytují všechny nehistorické vědy. Jevy jsou shromažďovány na základě pečlivého kritického zkoumání dostupných záznamů. Jsou-li teorie nehistorických věd, na nichž historik zakládá kritické zkoumání zdrojů, dostatečně spolehlivé a jisté, neexistuje pro arbitrární nesouhlas ohledně ustanovení samotných jevů žádný prostor. Tvrzení historika je buď pravdivé, nebo v rozporu s fakty, je buď potvrzeno, nebo vyvráceno dostupnými dokumenty, nebo vágní, pokud nám zdroje neposkytují dostatek informací. Experti mohou nesouhlasit, avšak pouze na základě rozumné interpretace dostupných důkazů. Tato diskuse neumožňuje žádné arbitrární výroky.

Historici však velmi často nesouhlasí ohledně učení nehistorických věd. Z toho pak samozřejmě může vyplývat nesouhlas ohledně kritického zkoumání záznamů a z nich vyvozených důsledků. To vede k nepřekonatelnému konfliktu. Jeho příčinou však není arbitrárnost ve vztahu ke konkrétním historickým jevům. Pramení z nerozhodnutých otázek v oblasti nehistorických věd.

Starověký čínský historik může podávat zprávu o tom, jak císařův hřích způsobil katastrofální sucho a jak po jeho odčinění znovu začalo pršet. Žádný moderní historik by tento výklad neakceptoval. Meteorologická doktrína, která stojí v pozadí, je v rozporu s nepochybnými základy současné přírodní vědy. V oblasti teologických, biologických a ekonomických otázek nicméně žádná taková shoda neexistuje. Z toho důvodu spolu historici nesouhlasí.

Zastánce rasistické doktríny nordického arianismu bude přehlížet jakékoli zprávy o dosažených intelektuálních a morálních úspěších „méněcenných“ ras jako smyšlené a jednoduše neuvěřitelné. Bude s těmito zprávami nakládat stejně, jako všichni současní historici nakládají s výše zmíněným čínským výkladem. V oblasti dějin křesťanství také nelze nalézt žádnou shodu mezi lidmi, pro něž jsou evangelia svatým písmem, a těmi, kteří je považují za lidské dokumenty. Katoličtí a protestantští historici spolu nesouhlasí v mnoha faktických otázkách, protože vycházejí z různých teologických myšlenek. Merkantilista či neomerkantilista se musí nutně lišit od ekonoma. Zpracování německé měnové historie mezi lety 1914 a 1923 závisí na měnových doktrínách, které autor zastává. Fakta Velké francouzské revoluce prezentují jinak lidé, kteří věří v posvátná práva pomazaných králů, a ti, kdo zastávají názory jiné.

Nesoulad mezi historiky v těchto otázkách neplyne z jejich pozice coby historiků, ale z používání nehistorických věd na předmět historie. Nesouhlasí stejně, jako agnostický lékař nesouhlasí ve věci zázraků v Lourdech s lékařskou komisí pro sběr a evidenci těchto zázraků. Pouze ti, kdo věří, že fakta píší své vlastní příběhy na čistý list lidské mysli, historiky za tyto odlišné

názory obviňují. Neuvědomují si, že historie nikdy nemůže pracovat bez předpokladů a že rozdílnosti v předpokladech, což znamená v celém obsahu nehistorického poznání, určují stanovení historických faktů.

Tyto předpoklady rovněž určují rozhodnutí historika týkající se volby faktů, o kterých se zmíní, a těch, která vynechá jako irelevantní. Při hledání příčin nízké doживosti krav bude dnešní veterinář zcela přehlížet všechny zprávy týkající se uhrančivého pohledu čarodějnice, před třemi sty lety by tomu však bylo jinak. Stejně tak si historik vybírá z nekonečného množství událostí, které předcházely faktu, jímž se zabývá, jen ty, které mohly vést k jeho vzniku či jeho vznik naopak oddálily, a přehlíží ty, které jej dle jeho znalosti nehistorických věd ovlivnit nemohly.

Změny ve znalostech nehistorických věd proto musejí vést k přepisování historie. Každá generace se musí znovu vypořádat s historickými problémy, protože se jim nabízejí v jiném světle. Dřívější teologický světonázor vedl k jinému pojetí historie než teorémy moderních přírodních věd. Subjektivní ekonomie produkuje velmi odlišná díla od těch, která byla založena na merkantilistických doktrínách. Dokud odlišnosti v knihách historiků vyplývají z těchto nesouhlasů, nejsou výsledkem údajné vágnosti a pochybnosti historických studií. Jsou naopak výsledkem absence shody ve sféře věd, které jsou všeobecně považovány za jisté a exaktní.

Abychom se vyhnuli možným nedorozuměním, zdůrazněme ještě následující. Výše zmíněné rozdílnosti nelze směřovat:

1. S úmyslným a záměrným přeručováním faktů.
2. S pokusy ospravedlnit či zahrnout nějaké jednání z právního nebo morálního pohledu.
3. S pouhým nahodilým vkládáním poznámek vyjadřujících hodnotové soudy do jinak přísně objektivního popisu stavu věcí. Vědecké pojednání o bakteriologii neztrácí svou objektivitu, pokud autor přijímá lidský pohled a považuje zachování života člověka za konečný cíl, a proto označuje metody úspěšného boje s mikroby za dobré a neúspěšné za špatné. Kdyby psal stejnou knihu mikrob, hodnotové soudy by obrátil, ale její věcný obsah by se nijak nelišil. Stejně tak může evropský historik, zabývající se invazí Mongolů ve třináctém století, hovořit o příznivých a nepříznivých událostech, protože přijímá pozici evropského obránce západní civilizace. Toto schvalování hodnotových standardů jedné strany však nemusí mít vliv na věcný obsah jeho studie. Může být – z pohledu tehdejšího poznání – absolutně objektivní. Mongolský historik by se s ní mohl zcela ztotožnit, až na ony občasné poznámky.
4. Se zobrazením jednání jedné strany v diplomatických či vojenských konfliktech. O střetu znepřátelených stran lze pojednat z pohledu myšlenek, motivů a cílů, které vedly jednání kterékoli strany. Pro plné porozumění tomu, co se stalo, je třeba brát v potaz události na obou stranách. Výsledek

vznikl v důsledku interakce obou stran. Aby však historik pochopil jejich jednání, musí se pokusit nahlédnout na věci tak, jak se jevíly jednáčímú člověku v kritické době, nikoli pouze jak je vidíme dnes z pohledu současných znalostí. Historie Lincolnovy politiky v týdnech a měsících předcházejících propuknutí občanské války samozřejmě není úplná, avšak zde nehovoříme o historické studii. Bez ohledu na to, zda historik straní unionistům či Konfederaci, či je zcela neutrální, může o Lincolnově politice na jaře 1861 pojednat objektivně. Takové zkoumání je nutnou přípravou pro odpověď na širší otázku ohledně toho, jak občanská válka začala.

Poté co jsme vyřešili tyto problémy, můžeme se nakonec vrhnout na klíčovou otázku: Existuje v historickém rozumění nějaký subjektivní prvek, a pokud ano, jakým způsobem určuje výsledky historických studií?

Pokud je úkolem rozumění určit fakt, že lidé byli motivováni konkrétními hodnotovými soudy a směřovali ke konkrétním cílům, nemůže mezi skutečnými historiky – lidmi, jejichž záměrem je poznat minulé události – vzniknout žádný rozpor. Může existovat nejistota z důvodů nedostatečných informací, které dostupné zdroje poskytují. To však nijak nesouvisí s rozuměním. Týká se to předběžné práce, kterou musí historik udělat.

Rozumění má nicméně ještě jeden úkol. Musí zhodnotit efekty každého jednání a jejich intenzitu. Musí se zabývat relevancí každého motivu a každého jednání.

Zde narážíme na jeden z hlavních rozdílů mezi fyzikou a chemií na straně jedné a vědou o lidském jednání na straně druhé. Ve světě fyzikálních a chemických událostí existují (nebo se alespoň všeobecně předpokládá, že existují) konstantní vztahy mezi měřitelnými veličinami a člověk je tyto konstanty schopen s rozumným stupněm přesnosti za pomoci laboratorních experimentů určit. Ve sféře lidského jednání mimo fyzikální a chemickou technologii a terapeutiku žádné takovéto konstantní vztahy neexistují. Nějakou dobu ekonomové věřili, že takový konstantní vztah objevili v účincích změny množství peněz na cenu komodit. Tvrdilo se, že růst či pokles množství peněz v oběhu musí vést k poměrné změně cen komodit. Moderní ekonomie jasně a jednou provždy odhalila mylnost tohoto tvrzení.¹⁷ Ekonomové, kteří se pokoušejí nahradit „kvalitativní“ ekonomii ekonomik „kvantitativní“, se zcela mýlí. Na poli ekonomie neexistují žádné konstantní vztahy a v důsledku toho nelze nic měřit. Jestliže statistik stanoví, že po desetiprocentním růstu nabídky brambor na Atlantidě v jistém konkrétním okamžiku následoval osmiprocentní pokles cen, nedokazuje tím nic o tom, co se stalo či může stát při změně nabídky brambor v jiné zemi, případně době. „Nezměřil“ tím „elasticitu poptávky“ po bramborách. Stanovil jedinečný individuální historický

¹⁷ Viz níže, str. 373–374.

fakt. Žádný inteligentní člověk nepochybuje o tom, že je chování člověka vůči bramborám a jakékoli jiné komoditě proměnlivé. Různí lidé hodnotí stejné věci různě a hodnocení jednoho člověka se s měnicími se podmínkami mění.¹⁸

Mimo pole ekonomické historie se nikdo ani neodvážil tvrdit, že v lidské historii převažují konstantní vztahy. Je skutečností, že v minulých ozbrojených konfliktech mezi Evropany a zaostalými národy ostatních ras se jeden evropský voják vyrovnal několika domorodým, nikoho však ani nenapadlo, aby „měřil“ velikost evropské nadvlády.

Nemožnost měření nespočívá v nedostatku technických metod pro stanovení měřítka. Vyplývá z absence konstantních vztahů. Ekonomie není, jak znovu pořád dokola opakují nevzdělání pozitivisté, zaostalá, protože není „kvantitativní“. Není kvantitativní a neměří, protože neexistují žádné konstanty. Statistická čísla, týkající se ekonomických událostí, jsou historickými daty. Říkají nám, co se stalo v neopakovatelném historickém případě. Fyzikální události lze interpretovat na základě naší znalosti konstantních vztahů určených experimenty. Historické události takovou možnost interpretace nenabízejí.

Historik může vyjmenovat všechny faktory, které se podílely na vzniku známých účinků, a všechny faktory, které působily proti jejich vzniku a mohly způsobit oddálení či utlumení konečného výsledku. Jinak než skrze rozumění však rozličné kauzální faktory, které způsobují dané efekty, kvantitativně koordinovat nemůže. Jinak než skrze rozumění nemůže přiřadit každému z n faktorů jeho roli na vytvoření efektu P . Rozumění je ekvivalentem kvantitativní analýzy a měření ve sféře historie.

Technologie nám umí říci, jak silný musí být ocelový plát, aby jej neproděravěla kulka vystřelená z pušky značky Winchester ze vzdálenosti 300 yardů. Může nám tudíž odpovědět na otázku, proč byl či nebyl člověk, který hledal útočiště za ocelovým plátem, vystřelenou kulkou zraněn. Historie nemá šanci vysvětlit se stejnou přesností, proč vzrostla cena mléka o deset procent a proč prezident Roosevelt porazil guvernéra Deweyho ve volbách v roce 1944 a proč měla Francie mezi roky 1870 a 1940 republikánskou ústavu. Takovéto problémy se vzpírají všemu uchopení s výjimkou rozumění.

Rozumění se snaží každému historickému faktoru přiřadit jeho relevanci. Při snaze o rozumění není žádný prostor pro nějaké vrtochy a arbitrárnost. Volnost historika je omezena jeho snahou poskytnout uspokojivé vysvětlení reality. Jeho hlavním cílem musí být hledání pravdy. Prvek subjektivity však do rozumění nepochybně vstupuje. Rozumění historika je vždy zabarveno znaky jeho osobnosti, odráží mysl svého autora.

¹⁸ Srov. níže, str. 319.

Cílem apriorních věd jako logiky, matematiky a praxeologie je poznání bezpodmínečně platné pro všechny bytosti nadané logickou strukturou lidské mysli. Cílem přírodních věd je poznání platné pro všechny bytosti nadané nejen schopností lidského rozumu, ale také lidskými smysly. Jednotnost lidské logiky a vnímání propůjčuje těmto odvětvím poznání charakter univerzální platnosti. Fyzikové se alespoň tímto principem řídí. Až teprve v nedávné době si začali uvědomovat omezení svého počínání, opustili přehnané plány a objevili „princip neurčitosti“. Dnes si uvědomují, že existují nepozorovatelné jevy, jejichž nepozorovatelnost je věcí epistemologického principu.¹⁹

Historické rozumění nikdy nevytvoří výsledky, které by musely být pro všechny přijatelné. Dva historici, kteří se plně shodnou ohledně učení nehistorických věd i ohledně určení faktů v míře, v níž mohou být určeny bez rozumění relevanci, se mohou přit o relevanci faktů. Mohou se plně shodnout na tom, že faktory a , b a c společně působily tak, že vytvořily účinek P . Mohou nicméně zcela nesouhlasit ohledně relevance přínosu jednotlivých faktorů a , b a c k celkovému výsledku. Pokud je cílem rozumění přiřadit každému faktoru jeho relevanci, otevírá se vlivu subjektivních soudů. Samozřejmě, nejsou to hodnotové soudy, nevyjadřují historikovy preference. Jsou to soudy relevance.²⁰

Historici spolu mohou nesouhlasit z různých důvodů. Mohou mít různé názory na učení nehistorických věd, mohou své myšlení stavět na větší či menší obeznamenosti s existujícími záznamy, mohou se lišit v rozumění motivům a cílům jednajících lidí a prostředkům, které používají. Všechny tyto rozdíly lze odstranit „objektivním“ uvažováním, je možné dosáhnout všeobecné shody. Pokud se však historici liší ohledně soudů o relevanci, je dosažení řešení, které by musel akceptovat každý normální člověk, nemožné.

Intelektuální metody vědy se podstatně neliší od těch, které člověk používá v každodenním běžném myšlení. Vědec používá stejné nástroje jako laik, pouze je používá s větší zručností a opatrností. Rozumění není privilegiem historiků. Je to věc každého jednotlivce. Tím, že pozorujeme podmínky prostředí, jsme každý historikem. Každý používá rozumění, aby se vypořádal s nejistotou budoucích událostí, jimž musí přizpůsobit své jednání. Charakteristickým myšlením spekulanta je rozumění relevanci různých faktorů, které určují budoucí události. A jak je třeba zdůraznit již v těchto počátcích

¹⁹ Srov. A. Eddington, *The Philosophy of Physical Science* (New York, 1939), str. 28–48.

²⁰ Jelikož toto není dizertace o obecné epistemologii, ale jen nutný základ pojednání o ekonomii, není třeba zdůrazňovat analogie mezi rozuměním historické relevanci a úkolu, před kterým stojí lékař snažící se stanovit diagnózu. Epistemologie biologie je mimo pole našeho zkoumání.

našeho zkoumání, jednání je vždy nutně zaměřeno na budoucí, a proto nejisté podmínky. Jednání je tedy vždy spekulací. Jednající člověk se jakoby dívá pohledem historika do budoucnosti.

Historie přírody a lidská historie

Kosmologie, geologie a historie biologických změn jsou historickými disciplínami, jelikož se zabývají jedinečnými událostmi minulosti. Používají však výlučně epistemologické metody přírodních věd a nemají žádný prostor pro rozumění. Někdy se musí spokojit s pouze přibližnými odhady velikostí. Takové odhady však nejsou soudy o relevanci. Jsou jen méně dokonalou metodou určování kvantitativních vztahů než „exaktním“ měřením. Nelze je plést se stavem věcí ve sféře lidského jednání, který je charakterizován absencí konstantních vztahů.

Když mluvíme o historii, máme na mysli pouze historii lidského jednání, jejímž specifickým mentálním nástrojem je rozumění.

Tvrzení, že moderní přírodní věda vděčí za své úspěchy experimentální metodě, je někdy napadáno s odkazem na astronomii. Platí, že moderní astronomie je především aplikací fyzikálních zákonů, experimentálně objevených na Zemi, na nebeská tělesa. Dříve byla astronomie založena hlavně na předpokladu, že pohyby nebeských těles nemění své dráhy. Koperník a Kepler se jednoduše pokoušeli uhodnout, podle jakého typu křivky se Země pohybuje kolem Slunce. Protože byla kružnice považována za „nejdokonalejší“ křivku, zvolil si ji Koperník pro svou teorii. Později na základě podobného odhadu nahradil Kepler kružnici elipsou. Až od doby Newtonových objevů se astronomie stala přírodní vědou v přísném smyslu slova.

9. O ideálních typech

Historie se zabývá jedinečnými a neopakovatelnými událostmi, nezvratným plynutím lidských událostí. Historickou událost nelze popsat bez odkazu na místo, čas a osobu, jíž se týká. Lze-li nějakou událost vyprávět bez těchto odkazů, nejedná se o historický fakt, ale o fakt přírodních věd. Zpráva o tom, že profesor X provedl 20. února 1945 ve své laboratoři nějaký experiment, je podání historické události. Fyzik věří, že právem může abstrahovat od osoby experimentátora a místa a času, kde byl pokus proveden. Dává do souvislostí pouze ty okolnosti, které jsou podle jeho názoru pro vytvoření daného výsledku relevantní a které by při dalším opakování poskytly výsledek stejný. Přetváří historickou událost do *faktu* empirických přírodních věd. Odhlíží od aktivního zasahování experimentátora a pokouší se jej zobrazit jako nezaújatého pozorovatele a vypravěče neznásilněné reality. Zabývat se epistemologickými otázkami této filozofie není úkolem praxeologie.

Přes svou unikátnost a neopakovatelnost mají historické události jednoho společného jmenovatele: jsou lidským jednáním. Historie je postihuje jako lidská jednání, uchopuje jejich význam pomocí praxeologického myšlení a rozumí jejich významu skrze zaměření se na individuální a jedinečné vlastnosti. Historii vždy zajímá význam přisuzovaný dotčenými lidmi: význam, který přisuzují stavům věcí, jež chtějí změnit, význam, který přisuzují svým jednáním, a význam, který přisuzují jejich účinkům.

Aspekt, podle něhož historie seskupuje a řadí nekonečnou mnohost událostí, je jejich význam. Jediný princip, který používá pro systematizaci svých objektů – lidí, myšlenek, institucí, společenských entit a artefaktů –, je příbuznost významů. Podle příbuznosti významů uspořádává prvky do ideálních typů.

Ideální typy jsou specifické pojmy používané v historickém výzkumu a v prezentaci jeho výsledků. Jsou to pojmy rozumění. Tím se zcela liší od praxeologických kategorií a pojmů i od pojmů přírodních věd. Ideální typ není pojem třídy, neboť jeho popis neuvádí znaky, jejichž přítomnost jasně a jednoznačně určuje členství ve třídě. Ideální typ nelze definovat. Lze jej charakterizovat vyjmenováním vlastností, jejichž přítomnost zhruba rozhoduje o tom, zda v nějakém konkrétním případě stojíme či nestojíme před vzorkem, který do daného ideálního typu patří. Je typickým znakem ideálního typu, že ne všechny charakteristiky musejí být v každém konkrétním případě přítomny. Zda absence nějaké charakteristiky brání zařazení konkrétního vzorku do daného ideálního typu, závisí na soudu, kterým se pomocí rozumění určí její relevance. Ideální typ sám je výsledkem rozumění motivům, myšlenkám a cílům jednajících lidí a také prostředkům, které používají.

Ideální typ nemá nic společného se statistickými průměry. Většinu obsažených charakteristik nelze číselně určit a již z tohoto samotného důvodu z nich nelze počítat průměr. Hlavní důvod je však třeba hledat jinde. Statistické průměry označují chování členů třídy nebo typu, který je již určen pomocí definice (nebo charakteristiky) odkazující k jiným znakům, s ohledem na vlastnosti, na něž se definice (nebo charakteristiky) nevztahuje. Příslušnost k třídě nebo typu musí být známa dříve, než může statistik začít se zkoumáním zvláštních vlastností a používat výsledky tohoto zkoumání pro stanovení průměru. Můžeme určit průměrný věk senátorů Spojených států nebo můžeme odhadovat průměry týkající se chování věkové třídy populace s ohledem na zvláštní problém. Je však logicky nemožné, aby členství ve třídě či typu záviselo na průměru.

Žádný historický problém nelze uchopit bez pomoci ideálních typů. Dokonce i když se historik zabývá jednotlivou osobou nebo událostí, nemůže se odkazům k ideálním typům vyhnout. Když mluví o Napoleonovi, musí se odkazovat na ideální typy jako velitel, diktátor, revoluční vůdce. Když pojed-

nává o Velké francouzské revoluci, jsou to ideální typy jako revoluce, dezin-
tegrace zavedeného režimu, anarchie. Může se stát, že odkaz na ideální typ
bude spočívat pouze v odmítnutí jeho uplatnitelnosti na daný konkrétní pří-
pad. Všechny historické události jsou nicméně popisovány a interpretovány
za pomoci ideálních typů. I laik musí vždy, když se zabývá minulými či
budoucími událostmi, používat ideální typy a nevědomky tak i činit.

Zda je či není použití konkrétního ideálního typu vhodné a přínosné pro
adekvátní uchopení jevu, lze rozhodnout pouze pomocí rozumění. Modus
rozumění není určen ideálním typem. Modus rozumění vyžaduje vytvoření
a používání odpovídajících ideálních typů.

Ideální typy jsou vytvářeny pomocí myšlenek a pojmů vypracovaných
všemi nehistorickými odvětvími poznání. Veškeré znalosti o historii jsou
samozřejmě podmíněné výsledky ostatních věd, závisí na nich a nesmí s nimi
být nikdy v rozporu. Historické poznání má však jiný předmět a jinou meto-
du než tyto vědy, které naproti tomu nemají žádné použití pro metodu rozu-
mění. Ideální typy nesmíme směšovat s koncepty nehistorických věd. Týká se
to i praxeologických kategorií a pojmů. Ty samozřejmě poskytují nutné men-
tální nástroje pro studium historie. Nevztahují se však k rozumění jedineč-
ným a individuálním událostem, které tvoří předmět historie. Ideální typ tak
nikdy nemůže vzniknout prostým přijetím praxeologického pojmu.

V mnoha případech se stává, že termín, který používá praxeologie k ozna-
čení praxeologického pojmu, slouží historikovi k označení ideálního typu.
Pak historik používá *jedno* slovo k označení dvou rozdílných věcí. Někdy ten
termín používá k označení jeho praxeologických konotací, častěji však
k označení ideálního typu. V druhém případě slovu přiřazuje význam odliš-
ný od významu praxeologického. Transformuje ho tím, že jej přesouvá do jiné
oblasti studia. Ekonomický pojem „podnikatel“ patří do jiné vrstvy než ideál-
ní typ „podnikatel“, který používá historie a deskriptivní ekonomie. (Ve třetí
vrstvě leží právní pojem „podnikatel“.) Ekonomický termín „podnikatel“ je
pojmem přesně definovaným, který v rámci teorie tržní ekonomiky označuje
jasně integrovanou funkci.²¹ Historický ideální typ podnikatel nezahrnuje
stejně členy. Nikdo při jeho používání nemá na mysli pouliční čističe bot, řidi-
če taxíku, kteří mají vlastní auto, malé podnikatele a drobné zemědělce. To,
co ekonomie ohledně podnikatelů stanoví, je striktně platné pro všechny
členy třídy bez sebemenšího ohledu na zeměpisné podmínky a různá odvě-
ví podnikání. To, co pro své ideální typy stanovuje historie, se naopak může
lišit dle konkrétních okolností v různých dobách, zemích, hospodářských
odvětvích a mnoha dalších podmínkách. Pro obecný ideální typ podnikatele má

²¹ Viz níže, str. 231–234.

historie jen malé využití. Více ji zajímají takové typy jako americký podnikatel za doby Jeffersona, německý podnikatel v těžkém průmyslu za vlády Viléma II., zpracovatel textilu v Nové Anglii v posledních desetiletích předcházejících první světové válce, protestantský *haute finance* z Paříže, *self-made man* a tak dále.

Zda lze konkrétní ideální typ doporučit či nikoli, zcela závisí na modu rozumění. Dnes je docela běžné používat dva ideální typy: Levicové strany (progresivisté) a pravicové strany (fašisté). První z nich zahrnuje západní demokracie, některé latinskoamerické diktatury a ruský bolševismus. Druhý pak obsahuje italský fašismus a německý nacismus. Tato typizace je výsledkem konkrétního modu rozumění. Jiný modus by stavěl do protikladu demokracii a diktaturu. Ruský bolševismus, italský fašismus a německý nacismus patří k ideálnímu typu diktátorských vlád, západní systémy k ideálnímu typu vlád demokratických.

Hlavním omylem historické školy *Wirtschaftliche Staatswissenschaften* v Německu i amerického institucionalismu byla snaha interpretovat ekonomii jako charakteristiku chování ideálního typu *homo oeconomicus*. Podle této doktríny tradiční či ortodoxní ekonomie nepojednává o chování člověka, jaký ve skutečnosti je a jak jedná, ale o fiktivním a hypotetickém obraze. Znázorňuje bytost řízenou výlučně ekonomickými motivy, tj. čistě záměrem získat co největší hmotný a peněžní zisk. Taková bytost, zdůrazňují tito kritici, nemá a nikdy neměla reálný protějšek. Je fantomem falešné spekulativní filozofie. Žádný člověk není motivován výlučně přáním stát se co nejbohatším. Mnoho lidí tato touha vůbec neovlivňuje. Odkazovat se při studiu historie na takového iluzorního homunkula je marné.

I kdyby tento popis skutečně vystihoval význam klasické ekonomie, nebyl by *homo oeconomicus* zajisté ideálním typem. Ideální typ není zosobněním jedné stránky či aspektu různorodých lidských přání a cílů. Znázorňuje vždy komplexní jevy reality, buď lidí, institucí, nebo ideologií.

Klasičtí ekonomové se pokoušeli vysvětlit formování cen. Byli si plně vědomi skutečnosti, že ceny nejsou produktem činnosti zvláštní skupiny lidí, nýbrž výsledkem souhry všech členů tržní společnosti. To mínili tvrzením, že poptávka a nabídka určují formování cen. Klasickým ekonomům se však nepodařilo přijít s uspokojivou teorií hodnoty. Nebyli schopni nalézt řešení zdánlivého paradoxu hodnoty. Trápil je údajný paradox, že „zlato“ má větší hodnotu než „železo“, ačkoli je železo užitečnější. Nemohli tudíž sestrojít obecnou teorii hodnoty a vystopovat jevy tržní směny a produkce k jejich konečným zdrojům – chování spotřebitelů. Tento nedostatek je nutil opustit ambiciózní plány na rozvinutí obecné teorie lidského jednání. Museli se spokojit s teorií, která vysvětlovala pouze činnost obchodníků, aniž by šli k volbám všech lidí coby konečným determinantám. Zabývali se pouze jednáním

obchodníků, kteří se snaží koupit na nejlevnějším trhu a prodat na nejdražším. Spotřebitel z jejich teoretizování vypadl. Epigoni klasické ekonomie později vysvětlovali a ospravedlňovali tento nedostatek jako úmyslný a metodologicky nutný postup práce. Tvrdili, že omezit zkoumání pouze na jeden aspekt lidského chování, konkrétně na aspekt „ekonomický“, byl promyšlený plán ekonomů. Bylo jejich záměrem používat fiktivní obraz člověka řízeného pouze „ekonomickými“ motivy a přehlížet všechny ostatní, ačkoli si byli plně vědomi toho, že skutečný člověk je veden mnoha dalšími, „neekonomickými“ motivy. Jedna skupina těchto interpretů tvrdila, že těmito dalšími motivy by se neměla zabývat ekonomie, ale jiná odvětví poznání. Jiná skupina připouštěla, že zohlednění těchto „neekonomických“ motivů a jejich vlivu na formování cen bylo také úkolem ekonomie, avšak věřila, že by to mělo být ponecháno dalším generacím. V pozdějším stadiu našeho zkoumání ukážeme, že tento rozdíl mezi „ekonomickými“ a „neekonomickými“ motivy lidského jednání je neudržitelný.²² V tomto okamžiku si pouze postačí uvědomit, že doktrína „ekonomické“ stránky lidského jednání učení klasických ekonomů zcela překrucuje. Nikdy nechtěli činit to, co jim tato doktrína připisuje. Chtěli pochopit skutečné formování cen, nikoli cen fiktivních, které by vznikaly, pokud by lidé jednali pod vlivem hypotetických podmínek odlišných od těch, jež je skutečně ovlivňují. Ceny, které se pokoušeli vysvětlit a vysvětlili – ačkoli je nevystopovali až k volbám spotřebitelů –, jsou skutečné tržní ceny. Poptávka a nabídka, o nichž hovoří, jsou skutečné faktory, určující všechny motivy, které člověka vedou k tomu, aby prodal či koupil. Chybou jejich teorie bylo, že nevystopovali poptávku zpět k volbám spotřebitelů. Chyběla jim uspokojivá teorie poptávky. Neměli však na mysli, že by poptávka, tak jak ji používali ve svých pojednáních, byla určena pouze „ekonomickými“ motivy, které se liší od motivů „neekonomických“. Protože omezovali své teoretizování pouze na jednání obchodníků, motivy konečných spotřebitelů se nezabývali. Jejich teorie cen byla nicméně zamýšlena jako vysvětlení reálných cen bez ohledu na motivy a myšlenky, které spotřebitele vedou.

Moderní subjektivní ekonomie začíná řešením zdánlivého paradoxu hodnoty. Neomezuje své teorémy ani pouze na jednání obchodníků, ani se nezabývá fiktivní entitou *homo oeconomicus*. Zabývá se nutnými kategoriemi jednání každého člověka. Její teorémy, týkající se komoditních cen, mzdových a úrokových sazeb, se vztahují ke všem těmto jevům bez ohledu na motivy, které přimějí lidi k tomu, aby kupovali či prodávali nebo se naopak kupování a prodávání zdrželi. Je už na čase se jednou provždy zbavit odkazů na neúspěšné pokusy ospravedlnit pochybení starších ekonomů za pomoci fantoma *homo oeconomicus*.

²² Viz níže str. 213–215 a 220–224.

10. Postup práce ekonomie

Předmětem praxeologie je vysvětlení kategorie lidského jednání. Jediné potřebné pro vyvození všeskyých praxeologických jevů je znalost podstaty lidského jednání. Tato znalost je nám vlastní, protože jsme lidé, nechybí žádné bytosti lidského pokolení, kterou patologické podmínky nesnížily na pouhou vegetativní existenci. K pochopení těchto teorémů není třeba žádné zvláštní zkušenosti a žádná zkušenost, jakkoli bohatá, je nikdy nemůže odhalit bytosti, která *a priori* nevěděla, co lidské jednání je. Jedinou cestou k poznání těchto teorémů je logická analýza naší inherentní znalosti kategorie jednání. Musíme se rozpomenout a provést reflexi struktury své mysli. Stejně jako logika a matematika je i praxeologická znalost v nás, nepřichází zvnějšku.

Všechny pojmy a teorémy praxeologie jsou obsaženy v kategorii lidského jednání. První úkol spočívá v jejich extrahování a dedukci, v rozšíření jejich implikací a definování univerzálních podmínek jednání jako takového. Poté co se ukáže, jaké podmínky každé jednání vyžaduje, musíme pokračovat dále a definovat – v kategoriálním a formálním smyslu – méně obecné podmínky nutné pro zvláštní mody jednání. S tímto druhým úkolem by bylo možné se vypořádat pomocí vymezení všech myslitelných podmínek, z nichž by se následně vyvodily všechny logicky platné závěry. Takový všeobíjmající systém by nám poskytl teorii, která by se vztahovala nikoli pouze na lidské jednání určené podmínkami a okolnostmi reálného světa, v němž člověk žije a jedná, nýbrž by se zabýval i hypotetickým jednáním, k němuž by mohl docházet za neuskutečnitelných podmínek imaginárních světů.

Cílem vědy je nicméně poznat realitu. Není duševní gymnastikou či logickým koníčkem. Praxeologie tudíž omezuje své zkoumání na studium jednání za těch podmínek a předpokladů, které jsou dány v realitě. Jednání za neuskutečných a neuskutečnitelných podmínek zkoumá pouze ze dvou pohledů. Zabývá se stavy věcí, které, ačkoli neexistovaly v minulosti a neexistují ani dnes, by někdy v budoucnu existovat mohly. A zkoumá také neuskutečné a neuskutečnitelné podmínky, je-li takové bádání třeba pro uspokojivé uchopení toho, co se děje za podmínek v realitě běžných.

Tento odkaz na zkušenost však nijak neoslabuje apriorní charakter praxeologie a ekonomie. Zkušenost pouze směřuje naši zvědavost k jistým problémům a odvádí ji od problémů jiných. Říká nám, co bychom měli zkoumat, ale neříká nám, jak bychom měli v našem hledání poznání postupovat. Navíc nikoli zkušenost, ale samotné myšlení nás učí, zda a v jakých případech je nutné zkoumat neuskutečnitelné hypotetické podmínky, abychom pochopili, co se děje v reálném světě.

Újma z práce nemá kategoriální a apriorní charakter. Můžeme si bezrozporně představit svět, v němž práce nezpůsobuje nespokojenost, a stav věcí

v takovém světě můžeme popsat.²³ V reálném světě však újma z práce existuje. Pouze teorémy založené na předpokladu, že je práce zdrojem újmy, lze aplikovat na porozumění tomu, co se v tomto světě děje.

Zkušenost nás učí, že existuje újma z práce. Neučí nás to však přímo. Neexistuje žádný jev, který se představuje jako újma z práce. Existují pouze data zkušenosti, která jsou na základě apriorní znalosti interpretována tak, že člověk hodnotí volný čas (tedy absenci práce) za jinak stejných okolností jako více žádoucí než vydání práce. Vidíme, že lidé odmítají výhody, které by mohli získat, kdyby pracovali více, jinak řečeno že jsou ochotni pro získání volného času přinášet oběti. Z tohoto faktu vyvozujeme, že je volný čas hodnocen jako statek a práce je považována za břemeno. Bez předchozího praxeologického vhledu bychom však nikdy nebyli schopni k tomuto závěru dojít.

Teorii nepřímé směny a všechny další teorie na ní vystavené (jako například teorii oběžného úvěru) lze aplikovat pouze na interpretaci jevů ve světě, v němž k nepřímé směně dochází. Ve světě výlučně barterového obchodu by to bylo jen intelektuální hříčkou. Je nepravděpodobné, že by se ekonomové v takovém světě, pokud by v něm ekonomie vůbec vznikla, kdy věnovali problémům nepřímé směny, peněz a všemu ostatnímu. V našem současném světě jsou však tato studia základní součástí ekonomické teorie.

Fakt, že se praxeologie při své snaze porozumět skutečnosti koncentruje na zkoumání problémů, které jsou k tomu užitečné, nijak nemění apriorní charakter jejích úvah. Označuje však způsob, jakým ekonomie, dosud jediná rozpracovaná součást praxeologie, představuje výsledky svých pokusů.

Ekonomie nesleduje postup práce logiky a matematiky. Nepředkládá integrovaný systém čistě apriorních soudů odtržených od veškerých odkazů ke skutečnosti. Při vkládání předpokladů do své analýzy se ujišťuje, že dané předpoklady mohou při chápání reality poskytnout užitečné služby. Ve svých pojednáních a monografiích neodděluje přísně čistou vědu od aplikací svých teorémů na řešení konkrétních historických a politických problémů. Pro organizovanou prezentaci svých výsledků používá formu, v níž je apriorní teorie a interpretace historických jevů vzájemně provázána.

Je zřejmé, že tento modus práce je na ekonomii uvalen samotnou povahou a podstatou jejího předmětu. Ten dokazuje jeho vhodnost. Člověk však nesmí přehlížet fakt, že manipulace s tímto jedinečným a logicky poněkud zvláštním postupem práce vyžaduje opatrnost a jemnost a že nekritické a povrchní myslí jsou znovu a znovu sváděny na scestí neopatrným směřováním dvou zahrnutých epistemologicky odlišných metod.

Nic takového jako historická metoda ekonomie nebo disciplína institucionální ekonomie neexistuje. Existuje ekonomie a ekonomická historie. Ty dvě

²³ Viz níže str. 117–119.

nesmí být nikdy směřovány. Všechny teoremy ekonomie jsou nutně platné v každém případě, v němž jsou splněny vyžadované předpoklady. Nemají samozřejmě žádný praktický význam v situacích, kde tyto podmínky splněny nejsou. Teoremy vztahující se k nepřímé směně nelze použít za podmínek, kde žádná nepřímá směna neexistuje. To však nijak nesnižuje jejich platnost.²⁴

Tato věc byla zatemněna pokusy vlád a mocných zájmových skupin znevážit ekonomii a očernit ekonomy. Despotové i demokratické většiny jsou opilí mocí. Jen neradi připouštějí, že podléhají přírodním zákonům. Pojem ekonomických zákonů odmítají. Nejsou snad nejvyššími zákonodárci? Nemají moc porazit každého oponenta? Žádnému vojenskému diktátorovi se nechce uzнат jiná omezení než ta, která na něj uvalí silnější vojenská síla. Servilní pisálci jsou vždy připraveni pečovat o tuto samolibost rozvojem vhodných doktrín. Svě zmatené domněnky nazývají „historickou ekonomikou“. Ve skutečnosti je ekonomická historie dlouhým záznamem vládních politik, které selhaly, protože byly koncipovány s naprostým přehlížením ekonomických zákonů.

Historii ekonomického myšlení nelze porozumět, pokud nevěnujeme pozornost skutečnosti, že ekonomie jako taková je výzvou domýšlivosti těch, kdo jsou u moci. Ekonom nikdy nemůže být oblíbencem autokratů a demagogů. Pro ně je vždy nepohodlným škůdcem, a čím více jsou vnitřně přesvědčeni, že jsou jeho námitky smysluplné, tím více ho nenávidí.

V kontextu těchto vzrušených agitací je vhodné zdůraznit fakt, že výchozí bod veškerého praxeologického a ekonomického myšlení, kategorie lidského jednání, je imunní proti jakékoli kritice a námitkám. Jakýkoli odkaz na nějaké historické či empirické ohledy nikdy nemůže odhalit chyby ve tvrzení, že lidé účelově směřují k jistým zvoleným cílům. Žádné řeči o iracionalitě, neproniknutelných hloubkách lidské duše, spontaneitě životních jevů, automatismu, reflexech a tropismu nemohou zneplatnit tvrzení, že člověk používá svůj rozum k uskutečnění přání a tužeb. Z neotřesitelných základů kategorie lidského jednání postupují praxeologie a ekonomie krok za krokem pomocí diskurzivního myšlení. Přesným definováním předpokladů a podmínek konstruují systém pojmů a vyvozují všechny závěry implikované nenapadnutelným logickým usuzováním. Vzhledem k takto získaným výsledkům lze zaujmout jen dva postoje. Buď odhalíme logické chyby v řetězu dedukcí, který k těmto výsledkům vedl, nebo musíme uzнат jejich správnost a platnost.

Je marné namítat, že život a realita nejsou logické. Život a realita nejsou ani logické, ani nelogické; jsou prostě dané. Logika je však jediným nástrojem, který má člověk k dispozici k jejich porozumění. Je marné namítat, že život a historie jsou nepochopitelné a nevyslovitelné a že lidský rozum nikdy

²⁴ Srov. F. H. Knight, *The Ethics of Competition and Other Essays*, (New York, 1935), str. 139.

nemůže proniknout do jejich nitra. Kritici si sami protirečí, když pronášejí slova o nevysovitelném a vykládají teorie – samozřejmě chybné – o nepochopitelném. Mnoho věcí přesahuje možnosti lidské mysli. Pokud však je člověk schopen nějaké poznání, jakkoli omezené, získat, může tak učinit jen jedinou cestou, cestou, kterou mu otevírá rozum.

Neměně iluzorní jsou i pokusy stavět proti sobě rozumění a teoremy ekonomie. Doménou historického rozumění je výlučně vysvětlení těch problémů, které nemohou být zcela osvětleny nehistorickými vědami. Rozumění nesmí nikdy teorie vyvinuté nehistorickými vědami popírat. Rozumění nedělá nikdy nic jiného, než že na jedné straně stanoví fakt, že lidé byli motivováni jistými myšlenkami, směřovali k jistým cílům a k jejich dosažení používali jisté prostředky, a na druhé straně přiřadí různým historickým faktorům jejich relevanci, nemohou-li tak učinit nehistorické vědy. Rozumění neopravňuje moderního historika k tvrzení, že zařikání bylo kdy vhodným prostředkem k řešení nemocných krav. Stejně mu nedovoluje tvrdit, že ve starověkém Římě či říši Inků neplatily ekonomické zákony.

Člověk není neomylný. Hledá pravdu, tedy nejadekvátnější porozumění realitě, které mu struktura jeho mysli a rozum umožňují. Člověk nikdy nemůže být vševědoucí. Nikdy si nemůže být absolutně jistý, že nebude ve svém zkoumání sveden na nesprávnou cestu a že to, co považuje za jistou pravdu, nebude omyl. Jediné, co může člověk udělat, je podrobovat své teorie znovu a znovu kritickému přezkoumávání. Pro ekonomu to znamená projít všechny své teoremy zpět k nezpochybnitelnému a jistému konečnému základu – kategorii lidského jednání – a co nejpečlivěji testovat všechny předpoklady a vývody, které z tohoto základu vedou ke zkoumanému teorému. Nelze tvrdit, že by tento postup byl zárukou bezchybnosti. Nepochybně však je nejeftivnější metodou, jak se chybám vyhnout.

Praxeologie, a v důsledku toho rovněž ekonomie, je deduktivní systém. Sílu čerpá z výchozího bodu svých dedukcí, z kategorie lidského jednání. Žádný ekonomický teorém, který není pevně připoután ke svým základům nevyvratitelným řetězem uvažování, nelze považovat za zdravý. Tvrzení pronesené bez tohoto spojení je arbitrární a volně se vznáší ve vzduchu. Není možné zabývat se zvláštním segmentem ekonomie, aniž by ten byl uzavřen v úplném systému jednání.

Empirické vědy začínají od jedinečných událostí a postupují od individuálního k univerzálnějšímu. Jejich práce podléhá specializaci. Mohou se zabývat segmenty, aniž by měly na zřeteli celé pole. Ekonom nesmí být nikdy specialistou. Při řešení každého problému musí směřovat svůj zrak na celý systém.

Historici v tomto ohledu často hřeší. Někdy si neuvědomují, že není možné ze studia komplexních jevů vybrat jakékoli kauzální vztahy. Jejich záměr stu-

dovat realitu bez použití toho, co zatracují jako předběžnou znalost, je marný. Ve skutečnosti nevědomky používají populární doktríny, které jsou již dlouho vyvráceny jako chybné a rozporné.

11. Omezení praxeologických pojmů

Praxeologické kategorie a pojmy jsou tvořeny za účelem porozumění lidskému jednání. Začnou být rozporné a nesmyslné, pokud se je člověk pokouší aplikovat na jiné podmínky než podmínky lidského života. Naivní antropomorfismus primitivních náboženství je pro filozofickou mysl nepřijatelný. Snahy filozofů definovat pomocí praxeologických kategorií atributy absolutní bytosti, osvobozené od všech omezení a slabostí lidské existence, jsou neméně sporné.

Scholastičtí filozofové a teologové a rovněž teisté a deisté věku rozumu vymýšleli absolutní a dokonalou bytost, neměnnou, všemocnou a vševědoucí, a přesto plánující a jednající, směřující k cílům a používající prostředky k jejich dosažení. Jednání však lze přisoudit pouze bytosti nespokojené a opakované jednání pouze bytosti, která postrádá moc odstranit všechnu nespokojenost naráz v jednom okamžiku. Jednající bytost je nespokojená, a proto není všemocná. Kdyby byla spokojená, nejednala by, a kdyby byla všemocná, již dávno by radikálně odstranila svou nespokojenost. Pro všemocnou bytost neexistuje žádný tlak na volbu mezi různými stavy nespokojenosti, není pod tlakem, který ji nutí přijmout menší zlo. Všemocnost by znamenala moc dosáhnout všeho a užívat si plné uspokojení bez jakýchkoli omezení. To však není v souladu se samotným konceptem jednání. Pro všemohoucí bytost kategorie prostředků a cílů neexistují. Je nad lidským chápáním, pojmy a rozuměním. Všemocné bytosti poskytuje každý „prostředek“ nekonečné služby, může k dosažení svých cílů použít jakýchkoli „prostředků“ a může dosáhnout jakéhokoli cíle bez použití prostředků. Uvažovat konzistentně o pojmu všemohoucnosti až do jeho logických důsledků přesahuje schopnosti lidského rozumu. Tyto paradoxy jsou neřešitelné. Dokáže všemohoucí bytost dosáhnout něčeho, co bude imunní vůči jejím pozdějším zásahům? Pokud tuto moc má, pak existují omezení její moci a není již dále všemohoucí. Pokud tuto moc postrádá, není již pouze z tohoto důvodu všemohoucí.

Jsou všemocnost a vševědoucnost slučitelné? Vševědoucnost předpokládá, že všechny budoucí události jsou již jednoznačně určeny. Jestliže existuje vševědoucnost, všemocnost je nemyslitelná. Neschopnost změnit cokoli v předurčeném běhu událostí by omezovala moc každého agenta.

Jednání je projevem potence a moci, které jsou omezené. Je manifestací člověka, který je limitován ohraničenými schopnostmi své mysli, fyziologickou podstatou svého těla, nestálostí svého prostředí a vzácností vnějších fak-

torů, na nichž závisí jeho blahobyt. Je marné odkazovat se na nedokonalosti a slabosti lidského života, když je cílem zobrazit něco absolutně dokonalého. Samotná myšlenka absolutní dokonalosti je v každém směru rozporná. Stav absolutní dokonalosti musí být pojímán jako úplný, konečný a nepodléhající změně. Změna může jen snížit jeho dokonalost a transformovat jej do stavu méně dokonalého. Pouhá pravděpodobnost, že může dojít ke změně, je v rozporu s pojmem absolutní dokonalosti. Absence změny – to znamená absolutní nezměnitelnost, strnulost a nehybnost – se však rovná absenci života. Život a dokonalost jsou nekompatibilní, stejně tak ale i dokonalost a smrt.

Živoucí není dokonalé, protože podléhá změně, mrtvé není dokonalé, protože nežije.

Jazyk žijících a jednajících lidí může pro porovnání míry tvořit komparativy a superlativy. Absolutno však není míra, je to limitní pojem. Absolutno je neurčitelné, nemyslitelné a nevyslovitelné. Je to chimérický pojem. Neexistuje žádné dokonalé štěstí, dokonalý člověk, nekonečné blaho. Každý pokus popsat život v rajské zahradě či život andělů vyúsťuje v paradoxy. Kde existují podmínky, existují omezení, a nikoli dokonalost. Jsou tam pokusy překonat překážky, frustrace a nespokojenost.

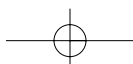
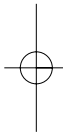
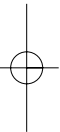
Poté co filozofové opustili hledání absolutna, převzali ho po nich utopisté. Sprádaají sny o dokonalém státě. Neuvědomují si, že stát – společenský aparát donucení – je institucí, jejímž cílem je vypořádat se s lidskými nedokonalostmi a jejíž základní funkcí je potrestání menšin za účelem ochrany většin před negativními účinky některých činů. S „dokonalým“ člověkem bychom žádné donucení nepotřebovali. Utopisté však nevěnují lidské podstatě a neměnným podmínkám lidského života pozornost. Godwin se domníval, že člověk se stane nesmrtelným, jakmile se odstraní soukromé vlastnictví.²⁵ Charles Fourier blábolil o oceánech obsahujících limonádu místo slané vody.²⁶ Marxův ekonomický systém bezstarostně ignoroval vzácnost hmotných výrobních faktorů. Trocký odhalil, že v proletářském ráji „průměrný člověk povstane do výšin Aristotela, Goetha nebo Marxe a nad tento hřeben povstanou nové štíty“.²⁷

Dnes jsou nejpobulárnějšími chimérami stabilizace a bezpečnost. Tato módní slova prozkoumáme později.

²⁵ William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice and Its Influence on General Virtue and Happiness* (Dublin, 1793), II, str. 393–403.

²⁶ Charles Fourier, *Théorie des quatre mouvements* (Oeuvres complètes, 3. vyd., Paříž, 1846), I, str. 43.

²⁷ Lev Trocký, *Literature and Revolution*, přeložil R. Strunsky (Londýn, 1925), str. 256.

III. EKONOMIE A REVOLTA PROTI ROZUMU

1. Revolta proti rozumu

Je pravda, že někteří filozofové rádi moc lidského rozumu přeceňovali. Věřili, že člověk dokáže svým myšlením objevit poslední příčiny událostí, inherentní cíle, k nimž směřuje prvotní hybatel stvořením světa a určováním jeho vývoje. Rozepisovali se o absolutnu, jako kdyby bylo jejich kapesními hodinkami. Nebáli se oznamovat věčné absolutní hodnoty a vytvářet mravní kódy platné pro všechny lidi.

Pak zde existovala dlouhá řada utopických autorů. Sepisovali schémata rájů na zemi, v nichž měl vládnout pouze čistý rozum. Neuvědomovali si, že to, co nazývají čistým rozumem a evidentní pravdou, byly jen fantazie jejich vlastní mysli. Lehkovážně si nárokovali neomylnost a často obhajovali netoleranci, násilné potlačování všech opozičníků a heretiků. Chtěli dosáhnout diktatury buď pro sebe samé, nebo pro lidi, kteří by jejich plány přesně uvedli v život. Podle jejich názoru neexistovala pro trpící lidstvo žádná jiná spása.

Byl zde Hegel. Hegel byl hlubokým myslitelem a jeho díla jsou pokladem stimulujících myšlenek. Pracoval však ve falešné představě, že *Geist*, absolutno, se zjevuje skrze jeho slova. Na světě neexistovalo nic, co by Hegelovi zůstalo skryto. Je škoda, že je jeho jazyk tak nejednoznačný, že může být různě interpretován. Pravicoví hegelíáni jej interpretovali jako podporu pruského systému autokratické vlády a dogmat pruské církve. Levicoví hegelíáni z něj vyčetli ateismus, nesmiřitelný revoluční radikalismus a anarchistické doktríny.

Byl zde August Comte. Přesně věděl, co má budoucnost pro lidstvo připraveno. A samozřejmě se považoval za nejvyššího zákonodárce. Tak například považoval některá astronomická studia za zbytečná a chtěl je zakázat.

Plánoval nahradit křesťanství novým náboženstvím a zvolil dámu, která byla v této nové církvi určena jako náhrada za Pannu Marii. Comta lze omluvit, neboť byl duševně chorý v plném smyslu slova, který mu přisuzuje patologie. Co však jeho následovníci?

Bylo by možné zmínit se o mnoha dalších podobných faktech. Nepředstavují však žádný argument proti rozumu, racionalismu a racionalitě. Tyto sny nemají vůbec nic společného s otázkou, zda je rozum správným a jediným nástrojem, kterým člověk disponuje ve své snaze dosáhnout co největšího možného poznání. Čestní a svědomití hledači pravdy nikdy nepředstírají, že rozum a vědecký výzkum mohou poskytnout odpovědi na všechny otázky. Jsou si omezení lidské mysli plně vědomi. Nelze je činit zodpovědné za hrubosti Hegelovy filozofie a simplifikace různých materiálních škol.

Sami racionalističtí filozofové se vždy zaměřovali na odhalení hranic apriorní teorie i empirického výzkumu.¹ První zástupce britské politické ekonomie, David Hume, utilitarista, a američtí pragmatisté jistě nejsou vinní tím, že by přeháněli moc člověka dosáhnout pravdy. Spíše by šlo filozofii uplynulých dvou set let obvinít z přílišného agnosticizmu a skepticizmu než z přehnané důvěry v to, čeho může lidský rozum dosáhnout.

Revolta proti rozumu, charakteristický mentální postoj naší doby, nebyla způsobena nedostatkem skromnosti, opatrnosti a sebezpytování na straně filozofů. Ani není důsledkem evoluce moderní přírodní vědy. Úžasné úspěchy technologie a terapeutiky mluví jazykem, který nikdo nemůže ignorovat. Útočit na moderní vědu, ať již z pozice intuicionismu či mysticismu či z jakéhokoli jiného pohledu, je beznadějně. Revolta proti rozumu směřovala na jiný cíl. Nemířila na přírodní vědy, ale na ekonomii. Útok proti přírodním vědám byl jen logicky nutným výsledkem útoku proti ekonomii. Bylo nemožné sesadit rozum pouze v jedné oblasti a nezpochybnit jej současně i v ostatních odvětvích poznání.

Toto velké povstání se zrodilo v historické situaci, která existovala v polovině devatenáctého století. Ekonomové zcela zničili fantastické přeludy socialistických utopistů. Nedostatky klasického systému jim sice zabránily pochopit, proč nelze žádný socialistický plán uskutečnit. Věděli však dost na to, aby prokázali marnost všech socialistických schémat vytvořených do jejich doby. Komunistické myšlenky byly vyřízené. Socialisté absolutně nedokázali vznést jakékoli námitky vůči devastující kritice svých schémat a nalézt ve svůj prospěch nějaký argument. Zdálo se, že je socialismus navždy mrtev.

Jen jedna cesta mohla socialisty z této slepé uličky vyvést. Mohli zaútočit na logiku a rozum a nahradit usuzování mystickou intuicí. Navrhnout toto řešení bylo historickou úlohou Karla Marxe. Na základě Hegelova dialektic-

¹ Srov. např. Louis Rougier, *Les Paralogismes du rationalisme* (Paříž, 1920).

kého mysticismu si lehkovážně přisoudil schopnost předpovídat budoucnost. Hegel předstíral, že ví, že *Geist* při vytvoření světa chtěl dát vzniknout monarchii Bedřicha Viléma III. Marx byl však o jeho plánech informován lépe. Věděl, že konečným cílem historického vývoje bylo ustanovení socialistického milénia. Socialismus musí přijít „s nevyhnutelností přírodního zákona“. A jelikož je podle Hegela každé další stadium historie vyšším a lepším stadiem, nelze pochybovat o tom, že socialismus, konečné a nejvyšší stadium vývoje lidstva, bude ve všech ohledech dokonalý. V důsledku toho je zbytečné diskutovat o detailech fungování socialistického společenství. Historie v pravý čas vše nejlépe uspořádá. Nepotřebuje k tomu rady smrtelných lidí.

Stále ještě zůstávala nepřekonaná hlavní překážka: devastující kritika ze strany ekonomů. Marx měl po ruce řešení. Tvrdil, že je lidský rozum ze své podstaty k hledání pravdy nevhodný. Logická struktura mysli se mezi různými společenskými třídami liší. Neexistuje nic jako univerzálně platná logika. Mysl neprodukuje nic jiného než „ideologii“, ta je v Marxově terminologii soubor myšlenek maskující sobecké zájmy myslitelovy vlastní společenské třídy. Proto „buržoazní“ mysl ekonomů nedokáže vytvořit více než jen apologie kapitalismu. Učení „buržoazní“ vědy, výplodu „buržoazní“ logiky, je zbytečností pro proletáře, povstávající třídu určenou k odstranění všech tříd a převedení země do rajske zahrady.

Logika proletářů však samozřejmě není jen třídní logikou. „Myšlenky proletářské logiky nejsou stranickými myšlenkami, nýbrž emanací čisté a prosté logiky.“² Díky zvláštnímu privilegii není navíc ani logika některých vyvolených buržoů znečištěna prvotním hříchem náležitosti k buržoazii. Karel Marx, syn úspěšného právníka, zeť pruského šlechtice, a jeho spolupracovník Bedřich Engels, bohatý textilní továrník, nikdy nepochybovali o tom, že oni sami jsou nad zákonem a nehladě na svůj buržoazní původ jsou nadáni mocí odhalovat absolutní pravdu.

Je úkolem historie popsat historické podmínky, které tyto primitivní doktríny zpopularizovaly. Ekonomie má jiný úkol. Musí analyzovat Marxův polylogismus i další polylogismy vzniklé podle jeho vzoru a ukázat jejich omyly a rozpory.

2. Logické aspekty polylogismu

Marxistický polylogismus tvrdí, že se logická struktura mysli liší mezi příslušníky různých společenských tříd. Rasový polylogismus se od marxistického odlišuje pouze v tom, že zvláštní logickou strukturu přisuzuje každé

² Srov. Joseph Dietzgen, *Briefe über Logik, speziell demokratisch-proletarische Logik* (2. vyd., Stuttgart, 1903), str. 112.

rase a tvrdí, že všichni členové dané rasy jsou nadáni stejnou logickou strukturou bez ohledu na příslušnost ke společenské třídě.

Na tomto místě není třeba přistoupit ke kritice pojmů *společenská třída* a *rasa*, v nichž je tyto doktríny používají. Nemusíme se ptát marxistů, kdy a jak proletář, který se úspěšně zařadí mezi buržoazii, změní svou proletářskou mysl na buržoazní. Je zcela zbytečné žádat rasisty, aby vysvětlili, jaký typ logiky přísluší lidem, kteří nejsou rasově čistí. Jsou zde mnohem závažnější výtky.

Ani marxisté, ani rasisté, ani zastánci žádného jiného typu polylogismu nikdy nedošli dále než k tvrzení, že se logická struktura mysli liší mezi třídami, rasami a národy. Nikdy se nepokusili přesně prokázat, v čem se logika proletářů odlišuje od logiky buržoů nebo v čem se logika árijců liší od logiky neárijců či logika Němců od logiky Francouzů, případně Britů. V očích marxistů je Ricardova teorie komparativních nákladů chybná, protože Ricardo byl buržoa. Německý rasista stejnou teorii zatratí proto, že Ricardo byl Žid, a německý nacionalista proto, že byl Angličan. Někteří němečtí profesori vznesli proti platnosti Ricardovy teorie všechny tři argumenty najednou. Odmítnout celou teorii na základě odhalení původu jejího autora však nestačí. Nejdříve je třeba vyložit systém logiky, který se liší od toho, jenž používá kritizovaný autor. Pak by bylo třeba prozkoumat dotčenou teorii bod po bodu a ukázat, kde jsou provedeny myšlenkové závěry, které, ačkoli platí z pohledu autorovy logiky, neplatí z pohledu logiky proletářské, árijské nebo německé. A konečně by se mělo vysvětlit, k jakým typům závěrů musí vést nahrazení autorových chybných dedukcí správnými dedukcemi kritikovy vlastní logiky. Jak všichni vědí, o toto se nikdo nepokusil a pokusit nemůže.

A pak zde máme problém, že mezi lidmi příslušejícími ke stejné třídě, rase či národu panuje ohledně základních problémů neshoda. Naneštěstí, říkají nacisté, existují Němci, kteří neuvažují správným německým způsobem. Pokud však Němec vždy nemyslí tak, jak by měl, nýbrž může myslet stejným způsobem jako člověk vybavený neněmeckou logikou, kdo rozhodne, které myšlenky jsou skutečně německé a které neněmecké? Profesor Franz Oppenheimer říká: „Jednotlivec často při zaopatřování svých zájmů chybuje, třída se v dlouhém období nikdy nemýlí.“³ To by naznačovalo neomylnost většinového hlasování. Nacisté však rozhodování většinovým hlasováním odmítli jako neněmecké. Marxisté o demokratických principech většinového hlasování rádi hovoří.⁴ Kdykoli však dojde na lámání chleba, preferují vládu

³ Srov. Franz Oppenheimer, *System der Soziologie* (Jena, 1926), II, str. 559.

⁴ Musíme zdůraznit, že argumenty pro demokracii nespočívají na předpokladu, že většiny mají vždycky pravdu, tím méně že jsou neomylné. Srov. níže, str. 132–135.

menšinou – za podmínky, že je to vláda jejich vlastní strany. Vzpomeňme si, jak Lenin silou rozpustil ústavodárné shromáždění, které bylo za jeho vlastní vlády zvoleno na základě všeobecného volebního práva dospělých, z toho důvodu, že pouze jedna pětina jeho členů byli bolševici.

Konzistentní zastánce polylogismu by musel tvrdit, že myšlenky jsou správné, protože je jejich autor členem správné třídy, národa nebo rasy. Konzistentnost však k jejich ctěním nepatří. Marxisté tak klidně nazvou „proletářským myslitelem“ kohokoli, kdo schvaluje jejich doktrínu. Všechny ostatní znevažují jako třídní nepřátele nebo společenské zrádce. Hitler byl dokonce natolik upřímný, aby připustil, že jediný způsob, jak oddělit pravé Němce od míšenců a cizinců, je formulovat skutečně německý program a podívat se, kdo jej podpoří.⁵ Tmavovlasý muž, jehož tělesné rysy v žádném případě nezapadaly do prototypu světlovlasé árijské nadřazené rasy, si přisoudil dar odhalit jedinou doktrínu, která odpovídá německé mysli, a vyloučit z řad Němců všechny, kdo tuto doktrínu neakceptovali, ať už byly jejich tělesné rysy jakékoli. Žádný další důkaz neupřímnosti celé doktríny již není třeba.

3. Praxeologický aspekt polylogismu

Ideologie v marxistickém smyslu je doktrína, jež navzdory své chybnosti z pohledu správné proletářské logiky prospívá sobeckým zájmům třídy, která ji vypracovala. Ideologie je objektivně neplatná, avšak právě na základě své neplatnosti podporuje zájmy myslitelovy třídy. Mnoho marxistů věří, že tuto věc dokázalo zdůrazněním faktu, že lidé nežijí po znalostech pouze pro znalosti samé. Cílem vědce je připravit cestu pro úspěšné jednání. Teorie se vždy rozpracovávají s ohledem na jejich praktickou aplikaci. Neexistuje nic takového jako čistá věda a nezaujaté hledání pravdy.

Kvůli další argumentaci připustíme, že je každé lidské úsilí po dosažení pravdy motivováno ohledy na její praktickou uplatnitelnost k dosažení nějakých cílů. To však neodpovídá na otázku, proč by „ideologická“ – tedy špatná – teorie měla poskytovat lepší služby než teorie správná. Fakt, že praktická aplikace teorie vede k výsledkům, jež byly na základě této teorie předvídaný, se všeobecně považuje za potvrzení její správnosti. Tvrdit, že neplatná teorie je z jakéhokoli úhlu pohledu užitečnější než teorie správná, je paradoxní.

Lidé používají střelné zbraně. Pro zlepšení jejich vlastností vyvinuli balistickou vědu. Avšak právě proto, že chtěli lovit zvěř a zabíjet se navzájem, byla to správná balistika. Pouze „ideologická“ balistika by nebyla k ničemu.

⁵ Srov. jeho projev na stranickém sjezdu v Norimberku 3. září 1933 (*Frankfurter Zeitung*, 4. září 1933, str. 2).

Pro marxisty je názor, že vědci pracují kvůli samotnému poznání, pouhou „arogantní zástěrkou“ z jejich strany. Tvrdí, že Maxwell byl ke své teorii elektromagnetických vln veden touhou průmyslu po bezdrátových telegrafech.⁶ Z hlediska problému ideologie je jedno, zda to je pravda, či nikoli. Otázkou je, zda údajný fakt, že industrialismus devatenáctého století považoval bezdrátovou telegrafii za „kámen mudrců a elixír mládí“,⁷ vedl Maxwella k tomu, aby formuloval správnou teorii nebo ideologickou nadstavbu sobeckých třídních zájmů buržoazie. Není pochyb o tom, že bakteriologický výzkum byl podněcován nejen touhou bojovat s nakažlivými chorobami, ale také touhou výrobců vína a sýrů zlepšit své výrobní postupy. Dosažený výsledek však určitě nebyl „ideologický“ v marxistickém smyslu.

Marxe k formulaci jeho doktríny ideologie vedla snaha podkopat prestiž ekonomie. Byl si plně vědom své neschopnosti vyvrátit námitky, které ekonomové vznášeli proti možnosti praktického fungování socialistických schémat. Byl ve skutečnosti tak fascinován teoretickým systémem britské klasické ekonomie, že pevně věřil v jeho nepokořitelnost. Buď se nikdy nedozvěděl o pochybách, které klasická teorie hodnoty vzbuzovala v myslích kritických myslitelů, nebo pokud o nich slyšel, nepochopil jejich váhu. Jeho vlastní ekonomické myšlenky jsou stěží více než jen překroucenou verzí ricardiánství. Když Jevons a Menger začali novou éru ekonomického myšlení, jeho kariéra jako autora ekonomických pojednání již byla u konce. První svazek díla *Das Kapital* byl již několik let publikován. Marxovou jedinou reakcí na mezní teorii hodnoty bylo pozdržení publikace dalších dílů jeho hlavního pojednání. Byly zveřejněny až po jeho smrti.

Vypracováním doktríny ideologie mířil Marx výlučně na ekonomii a společenskou filozofii utilitarismu. Jeho jediným záměrem bylo zničení reputace ekonomického učení, které nedokázal za pomoci logiky a uvažování vyvrátit. Dal své doktríně podobu univerzálního zákona platného pro celé historické období společenských tříd, protože tvrzení, které lze použít jen na jednu historickou událost, by nebylo možné za zákon považovat. Ze stejného důvodu neomezil její platnost pouze na ekonomické myšlení, ale zahrnul do ní veškerá odvětví poznání.

Služba, kterou buržoazní ekonomie prokazovala buržoazii, byla v Marxových očích dvojí. Pomáhala jí v jejím boji proti feudalismu a královskému despotismu a později znovu v boji proti rodícímu se proletariátu. Poskytovala morální a racionální ospravedlnění kapitalistického vykořisťování. Byla, chceme-li použít pojem, který vznikl po Marxově smrti, racionálním odůvod-

⁶ Srov. Lancelot Hogben, *Science for the Citizen* (New York, 1938), str. 726–728.

⁷ *Ibid.*, str. 726.

ňováním nároků kapitalistů.⁸ Kapitalisté, zahanbeni ve svém podvědomí mrzkými chamtivými motivacemi vlastního chování a toužící po tom, vyhnout se společenskému zatracení, povzbuzují své pochlebovače ekonomy k hlásání doktrín, které by je v očích veřejnosti rehabilitovali.

Odkaz na pojem racionálního odůvodnění poskytuje psychologický popis incentivů, které vedly člověka či skupinu lidí k formulaci teorému či celé teorie. Nic to však nevyovídá o platnosti nebo neplatnosti navrhované teorie. Pokud se ukáže, že je daná teorie neudržitelná, je pojem racionálního odůvodnění psychologickou interpretací příčin, které svedly autory k chybám. Pokud však nedokážeme v navrhované teorii nalézt žádná pochybení, nemůžeme poukaz na pojem racionálního odůvodnění její platnost vyvrátit. I kdyby byla pravda, že ekonomové nemají ve svém podvědomí jiné plány než ospravedlnit nespravedlivé nároky kapitalistů, mohly by přesto jejich teorie být docela správné. Neexistuje žádný jiný způsob, jak odhalit mylnou teorii, než vyvrátit ji za pomoci diskurzivního myšlení a nahradit ji teorií lepší. Když se zabýváme Pythagorovou větou nebo teorií komparativních nákladů, nezajímají nás psychologické faktory, které Pythagora a Ricarda k formulaci těchto teorémů vedly, ačkoli tyto věci mohou být pro historiky a životopisce zajímavé. Pro vědu je jedinou relevantní otázkou, zda mohou či nemohou tyto teorie přestat test racionálního přezkoumání. Společenské či rasové pozadí jejich autorů nehraje roli.

Je pravda, že se lidé při sledování svých sobeckých zájmů snaží používat doktríny více či méně univerzálně přijaté veřejným míněním. Navíc chtějí vynalézat a propagovat doktríny, které by jim mohly pomoci prosazovat své vlastní zájmy. To ale nevysvětluje, proč veřejné mínění přijímá takové doktríny, které upřednostňují zájmy menšin na úkor zájmů ostatních lidí. Bez ohledu na to, zda jsou „ideologické“ doktríny produktem „falešného vědomí“, jež člověka nutí nevědomky myslet způsobem, který slouží zájmům jeho třídy, nebo zda jsou produktem úmyslného překrucování pravdy, musí narážet na ideologie ostatních tříd a pokoušet se je vytlačit. Pak nastává boj mezi antagonistickými ideologiemi. Marxisté vysvětlují vítězství a porážky v těchto konfliktech jako důsledek zásahů dějinné prozřetelnosti. *Geist*, mystický prvotní hybatel, působí podle konkrétního plánu. Vede lidstvo skrze různá mezistadia ke konečné blaženosti socialismu. Každé stadium je produktem jistého stavu technologie. Všechny jeho ostatní charakteristiky jsou nutnou ideologickou nadstavbou tohoto technologického stavu. *Geist* vede člověka

⁸ Ačkoli je tento výraz nový, jeho podstata byla známa již dlouho. Srov. např. slova Benjamína Franklina: „Tak vhodnou věcí je být *rozumnou bytostí*, jelikož to člověku umožní nalézt či vytvořit důvod pro každou věc, kterou chce udělat.“ (*Autobiography*, New York, 1944, str. 41).

k tomu, aby v pravý okamžik přišel s technologickými myšlenkami odpovídajícími stadiu, v němž žije, a realizoval je. Vše ostatní je přímým důsledkem stavu technologie. Ruční mlýn vytváří feudální společnost, parní mlýn kapitalismus.⁹ Lidská vůle a rozum hrají v těchto změnách pouze podružnou roli. Nevyhnutelný zákon historického vývoje nutí lidi nezávisle na jejich vůli myslet a chovat se podle vzorů odpovídajících materiální základně jejich doby. Lidé se sami obelhávají, když věří, že si mohou svobodně volit mezi různými myšlenkami a mezi tím, co nazývají pravdou a omylem. Oni sami nemyslí, to dějinná prozřetelnost se projevuje skrze jejich myšlenky.

Toto je čistě mystická doktrína. Jediný důkaz v její prospěch je odkaz na hegelovskou dialektiku. Kapitalistické soukromé vlastnictví je první negací individuálního soukromého vlastnictví. Vyvolává s nutností přírodního zákona svou vlastní negaci, konkrétně společné vlastnictví výrobních prostředků.¹⁰ Mystická doktrína založená na intuici však neztrácí svou mystičnost tím, že se odkáže na doktrínu neméně mystickou. Tento manévr nijak neodpovídá na otázku, proč musí myslitel nutně rozvinout ideologii v souladu se zájmy své třídy. Kvůli další argumentaci připusťme, že myšlenky člověka musí ústít do doktrín, které prospívají jeho zájmům. Jsou však zájmy člověka nutně shodné se zájmy celé jeho třídy? Marx sám musel připustit, že organizování proletariátu do třídy a následně do politické strany je vytrvale narušováno konkurencí mezi samotnými dělníky.¹¹ Je nezpochybnitelným faktem, že mezi dělníky, kteří jsou zaměstnáni za odborové mzdové sazby, a těmi, kdo zůstávají nezaměstnaní, protože vynucování odborových sazeb znemožňuje, aby se poptávka s nabídkou střetla při odpovídající ceně, převládá nesmiřitelný konflikt. Je rovněž pravda, že s ohledem na překážky migrace jsou zájmy dělníků v relativně přelidněných zemích a dělníků v zemích s nízkým zalidněním ve vzájemném protikladu. Výrok, že zájmy všech proletářů jednotně požadují nahrazení kapitalismu socialismem, je arbitrárním postulátem Marxe a dalších socialistů. Nelze jej prokázat pouhým tvrzením, že je socialistická myšlenka emanací proletářského myšlení, a proto nutně prospívá zájmům proletariátu jako takového.

Populární interpretace proměnlivosti britské politiky zahraničního obchodu, založená na pracích Sismondihovi, Friedricha Lista, Marxe a německé historické školy, probíhá následovně: V druhé polovině osmnáctého století a ve

⁹ „Le moulin à bras vous donnera la société avec le souverain; le moulin à vapeur, la société avec le capitaliste industriel.“ Marx, *Misère de la philosophie* (Paříž a Brusel, 1847), str. 100. (Česky: *Bída filosofie*, Svoboda, Praha, 1979 – pozn. překl.)

¹⁰ Marx, *Das Kapital* (7. vyd., Hamburk, 1914), I, str. 728–729. (Česky: *Kapitál*, díl I., Svoboda, Praha, 1975 – pozn. překl.)

¹¹ *The Communist Manifesto*, I. (Česky: *Komunistický manifest*, Blok, Brno, 1973 – pozn. překl.)

větší části devatenáctého století vyžadovaly třídní zájmy britské buržoazie politiku svobodného obchodu. Proto britská politická ekonomie vypracovala doktrínu svobodného obchodu a britští výrobci zorganizovali lidové hnutí, které nakonec dosáhlo zrušení protekcionistických cel. Pak se podmínky změnily. Britská buržoazie již nemohla snášet konkurenci zahraničních výrobců a naléhavě potřebovala ochranná cla. V důsledku toho ekonomové nahradili zastaralou ideologii svobodného obchodu teorií ochrany a Británie se vrátila k protekcionismu.

První chybou v této interpretaci je, že považuje buržoazii za homogenní třídu složenou ze členů, jejichž zájmy jsou identické. Podnikatel vždy musí přizpůsobovat své aktivity institucionálním podmínkám své země. Dlouhodobě není ve své pozici podnikatele a kapitalisty existencí či absencí cel ani zvýhodněn, ani poškozen. Přesune se do produkce těch komodit, které může za daného stavu věcí produkovat s nejvyšším ziskem. Jeho krátkodobé zájmy mohou poškodit či podpořit jen *změny* institucionálního prostředí. Takové změny však nedopadají na různá odvětví a různé podniky stejným způsobem a do stejné míry. Opatření, které pomáhá jednomu odvětví nebo firmě, může škodit ostatním odvětvím a firmám. Pro podnikatele má význam jen několik položek celního sazebníku. A s ohledem na tyto položky jsou zájmy různých firem a odvětví většinou antagonistické.

Zájmy každého odvětví nebo firmy lze podpořit všemi možnými druhy privilegií poskytovaných vládou. Jestliže jsou však privilegia poskytnuta do stejné míry také ostatním odvětvím a firmám, každý obchodník ztrácí – a to nejen ve své roli spotřebitele, ale rovněž v roli nákupce surovin, polotovarů, strojů a dalšího vybavení – přesně tolik, kolik vydělá. Sobecké skupinové zájmy mohou člověka přimět, aby požadoval ochranu svého odvětví či firmy. Nikdy ho nemohou motivovat k tomu, aby žádal o univerzální ochranu všech odvětví či firem, není-li si jist, že bude ochraňován více než ostatní.

Stejně tak neměli britští výrobci z pohledu svých třídních zájmů větší starost o odstranění obilných zákonů než ostatní britští občané. Vlastníci půdy byli proti odstranění těchto zákonů, protože snížení cen zemědělských produktů snižovalo rentu z půdy. Zvláštní třídní zájem výrobců však lze stvořit pouze na základě dávno vyvráceného železného zákona mzdového a neméně neudržitelné doktríny, že zisky jsou důsledkem vykořisťování dělníků.

Ve světě organizovaném na základě dělby práce musí každá změna nějakým způsobem ovlivnit krátkodobé zájmy mnoha skupin. Proto je vždy snadné odhalit každou doktrínu podporující změnu existujících podmínek jako „ideologické“ maskování sobeckých zájmů různých skupin lidí. Hlavní náplní práce mnoha současných autorů je právě toto odhalování. Marx tento postup nevymyslel. Byl znám již dlouho před ním. Jeho nejzajímavějším projevem byly pokusy některých autorů osmnáctého století vysvětlit náboženské

presvědčení jako falešný podvod ze strany duchovních snažících se získat moc pro sebe a pro své spojence vykořisťovatele. Marx tento názor přijal a označil náboženství za „opium lidstva“.¹² Zastáncům těchto učení nikdy nepřišlo, že kde jsou sobecké zájmy pro, musejí být i sobecké zájmy proti. Vysvětlení nějaké události poukazem na to, že je ku prospěchu jedné třídy, není v žádném případě uspokojivé. Otázkou, kterou je třeba zodpovědět, zůstává, proč zbytek populace, jehož zájmy byly poškozeny, nedokázal zmařit snahy těch, kdo měli z dané události prospěch.

Každé odvětví a každá firma mají v krátkém období zájem zvýšit prodeje svých výrobků. V dlouhém období však převládá tendence k vyrovnávání výnosů mezi různými odvětvími výroby. Jestliže poptávka po produktu jednoho odvětví vzroste a zvýší se zisky, dojde k přílivu kapitálu a konkurence nových podniků srazí zisky. Zisky z prodeje společensky škodlivého zboží nejsou v žádném případě vyšší než v případě společensky prospěšného zboží. Jestliže je nějaké odvětví postaveno mimo zákon a ti, kdo v něm podnikají, riskují žalobu, pokutu a uvěznění, musejí být hrubé zisky dost velké na to, aby kompenzovaly tato rizika. To však nijak nemění velikost čistých výnosů.

Bohatí vlastníci již fungujících továren nemají na udržení svobodné konkurence žádný zvláštní třídní zájem. Jsou proti konfiskacím a vyvlastňování svých majetků, ale jejich zájmy spíše podporují opatření zabraňující nově přichozím v ohrožení jejich pozice. Ti, kdo bojují za svobodné podnikání a svobodnou konkurenci, nebrání zájmy dnešních bohatých. Chtějí nechat volnou ruku neznámým lidem, kteří budou podnikateli zítřka a jejichž vynalézavost zpříjemní život budoucím generacím. Chtějí nechat cestu otevřenou dalšímu ekonomickému rozvoji. Jsou mluvčími hmotného pokroku.

Úspěch myšlenek o svobodném obchodě v devatenáctém století byl zapříčiněn teoriemi klasické ekonomie. Prestiž těchto myšlenek byla tak ohromná, že ti, jejichž sobecké zájmy jimi byly poškozeny, nemohli jejich přijetí veřejným míněním a uplatnění prostřednictvím zákonodárných opatření zabránit. Myšlenky dělají historii, nikoli historie myšlenky.

Hádat se s mystikou a věštcí je zbytečné. Zakládají svá tvrzení na intuici a nechtějí je podrobit kritickému zkoumání. Marxisté předstírají, že jejich vnitřní hlas oznamuje sebezjevení historie. Jestliže ostatní tento hlas neslyší, je to jen důkazem, že nejsou vyvolení. Je nestoudnost, že se ti, kdo tápou ve tmě, odvažují protirečit povoláním. Slušnost by jim měla velet zalézt někam do kouta a být zticha.

¹² Význam, který současní marxisté této větě přisuzují, tedy že droga náboženství byla úmyslně podávána lidu, může být také v souladu s Marxem. Není však obsažen v pasáži, v níž roku 1843 s touto větou přišel. Srov. R. P. Case, *Religion in Russia* (New York, 1946), str. 67–69.

Věda by však neměla přestat myslet, ačkoli je zřejmé, že nikdy nepřesvědčí ty, kdo nadvládu rozumu zpochybňují. Věda musí zdůrazňovat, že odvolávání se na intuici nemůže vyřešit otázku, která z několika protikladných doktrín je správná a které jsou naopak nesprávné. Je nezpochybnitelné, že marxismus je jednou z doktrín naší doby. Jsou i jiné „ideologie“ mimo marxismu. Marxisté tvrdí, že aplikace těchto ostatních doktrín by poškodila zájmy většiny. Avšak zastánci těchto doktrín říkají totéž o marxismu.

Marxisté samozřejmě považují jakoukoli doktrínu za neplatnou, pokud její autor není proletářského původu. Kdo je ale proletář? Doktor Marx, továrník a „vykořisťovatel“ Engels a Lenin, potomek ruského panstva, zajisté nebyli proletářského původu. Hitler a Mussolini však skutečnými proletáři byli a strávili své mládí v chudobě. Konflikt mezi bolševiky a menševiky nebo mezi Stalinem a Trockým nelze prezentovat jako třídní boj. Byly to konflikty mezi různými sektami fanatiků, kteří se navzájem označovali za zrádce.

Podstatou marxistické filozofie je toto: Máme pravdu, protože jsme mluvčími povstávající třídy proletariátu. Diskurzivní myšlení naše učení nemůže vyvrátit, protože to je inspirováno vyšší mocí, jež určuje osud lidstva. Naši odpůrci se mýlí, protože jim chybí intuice, která vede naše mysl. Není to samozřejmě jejich chyba, že kvůli příslušnosti ke své třídě nejsou vybaveni pravou proletářskou logikou a jsou zaslepeni ideologiemi. Neuchopitelné rozhodnutí přírody nás vyvolilo a je zatratilo. Budoucnost je naše.

4. Rasový polylogismus

Marxistický polylogismus je nezdařeným pokusem zachránit neudržitelné socialistické doktríny. Jeho snaha nahradit uvažování intuicí se odvolává na široce rozšířené pověry. Avšak právě tento postoj staví marxistický polylogismus a jeho výplod, takzvanou „sociologii poznání“, do nesmířitelného protikladu k vědě a rozumu.

S polylogismem rasistů je to jiné. Tento typ polylogismu je v souladu s módními, přesto chybnými, tendencemi v současném empirismu. Je prokázaným faktem, že se lidstvo dělí do různých ras. Tyto rasy se odlišují svými tělesnými znaky. Materialističtí filozofové tvrdí, že myšlenky jsou sekretem mozku, stejně jako je žluč sekretem žlučníku. Byli by tedy nekonzistentní, kdyby předem odmítali hypotézu, že se myšlenková sekrece různých ras od sebe v podstatných ohledech liší. Skutečnost, že anatomie dosud nedokázala objevit anatomické rozdíly v mozkových buňkách různých ras, nemůže doktrínu, že je logická struktura různých ras odlišná, vyvrátit. Nevylučuje to domněnku, že budoucí výzkum takové anatomické zvláštnosti objeví.

Někteří etnologové nám říkají, že je chybou mluvit o vyšších a nižších civilizacích a o údajné zaostalosti jiných ras. Civilizace různých ras se od západ-

ní civilizace národů rasy bělochů liší, ale nejsou podřadné. Každá rasa má svou vlastní mentalitu. Je chybou používat na jakoukoli civilizaci měřítko vyabstrahované z výdobytků ostatních ras. Příslušníci západní civilizace nazývají Čínu zbrzděnou civilizací a civilizaci obyvatel Nové Guiney primitivním barbarismem. Avšak Číňané a obyvatelé Nové Guiney nepohrdají naší civilizací o nic méně než my jejich. Tyto domněnky jsou hodnotovými soudy, a proto arbitrární. Tyto jiné rasy mají odlišnou strukturu mysli. Jejich civilizace jsou adekvátní jejich mysli, stejně jako je naše adekvátní mysli naší. Nedokážeme pochopit, že to, co nazýváme zaostalostí, se jim takto nejeví. Z pohledu jejich logiky je to lepší metoda, jak se uspokojivě vypořádat s danými přírodními podmínkami než náš progresivismus.

Etnologové správně zdůrazňují, že úkolem historika – a etnolog je také historikem – není vyjadřovat hodnotové soudy. Zcela se však mylí v tvrzení, že byly tyto jiné rasy vedeny ve svých činnostech jinými motivy než rasa bílá. Asiáté a Afričané chtějí neméně než lidé evropského původu úspěšně bojovat o přežití a používat v tomto snažení rozum jako svou nejsilnější zbraň. Pokoušeli se zbavit se nebezpečné dravé zvěře a nemocí, zabránit hladomorům a zvýšit produktivitu práce. Není pochyb o tom, že při sledování těchto cílů byli méně úspěšní než běloši. Důkazem je, že chtějí využívat všechny výdobytky Západu. Tito etnologové by měli pravdu, kdyby Mongolové či Afričané trýznění bolestivou nemocí odmítali pomoc evropského doktora, protože jim jejich mentalita či světonázor přikazuje věřit, že je lepší trpět než si od bolesti ulevit. Mahátma Gándhí se distancoval od celé své filozofie, když se nechal hospitalizovat v moderní nemocnici se zánětem slepého střeva.

Severoameričtí indiáni postrádali dostatek důvtipu, aby vynalezli kolo. Obyvatelé Alp nebyli s to vymyslet lyže, které by výrazně usnadnily jejich tvrdý život. K těmto selháním nedošlo kvůli jiné mentalitě, než mají rasy, které kola a lyže již dávno používaly. Jedná se o nezdary, i když se na ně díváme z pohledu indiánů a alpských horalů.

Tyto úvahy se nicméně vztahují pouze k motivům určujícím konkrétní jednání, nikoli k jedinému relevantnímu problému, a to, zda existují mezi různými rasami rozdíly v logické struktuře jejich mysli. Právě to totiž rasisté tvrdí.¹³

Můžeme se odkázat na to, co o základních logických problémech mysli a kategoriálních principech myšlení a jednání bylo řečeno v předchozích kapitolách. K zasazení smrtelné rány rasovému i jakémukoli dalšímu polylogismu postačí už jen pár dodatečných poznámek.

Kategorie lidského myšlení a jednání nejsou ani arbitrárními produkty lidské mysli, ani konvencemi. Neexistují mimo svět a běh kosmických událostí.

¹³ Srov. L. G. Tirala, *Rasse, Geist und Seele* (Mnichov, 1935), str. 190 a násl.

Jsou biologickými fakty a v životě a realitě mají konkrétní funkci. Jsou nástrojem v boji člověka za existenci a v jeho snaze přizpůsobit se v maximální možné míře reálnému stavu světa a co nejvíce odstranit pocíťovanou nespokojenost. Odpovídají proto struktuře vnějšího světa a odrážejí vlastnosti světa a reality. Fungují a jsou v tomto smyslu pravdivé a platné.

V důsledku toho je nesprávné tvrdit, že apriorní vhléd a čisté myšlení nepřináší žádnou informaci o realitě a struktuře světa. Základní logické vztahy a kategorie myšlení a jednání jsou konečným zdrojem veškerého lidského jednání. Odpovídají struktuře reality, odhalují tuto strukturu lidské mysli a jsou v tomto smyslu pro člověka základními ontologickými fakty.¹⁴ Nevíme, jak umí myslet a chápat nadlidský intelekt. Pro člověka je každé poznání podmíněno logickou strukturou jeho mysli a v této struktuře obsaženo. Právě úspěšné výsledky empirických věd a jejich úspěšné aplikace tuto pravdu dokládají. V rámci sféry, v níž může lidské jednání dosáhnout cílů, k nimž směřuje, neexistuje pro agnosticismus žádný prostor.

Kdyby existovaly rasy, u nichž se vyvinula odlišná struktura mysli, nedokázaly by rozum používat jako pomůcku v boji o existenci. Jediný prostředek přežití, který by je mohl uchránit před vyhynutím, by byly jejich instinktivní reakce. Přírodní výběr by příslušníky této rasy, kteří by se pokoušeli ve svém chování používat rozum, eliminoval. Přežili by pouze ti, kdo by se spoléhali výlučně na instinkty. Znamená to, že šanci na přežití by měli jen ti, kteří by nepovstali nad mentální úroveň zvířat.

Západní učenci nashromáždili ohromné množství materiálu týkajícího se vyspělých civilizací Číny, Indie a primitivních civilizací asijských, amerických, australských a afrických domorodců. Bezpečně lze říci, že vše, co stojí za to vědět o myšlenkách těchto ras, je známo. Žádný zastánce polylogismu se však nikdy nepokusil k popisu údajně odlišné logiky daných národů a civilizací tato data použít.

5. Polylogismus a rozumění

Někteří zastánci marxistických a rasistických zásad interpretují epistemologické učení svých stran poněkud zvláštním způsobem. Ochotně připustí, že logická struktura mysli je stejná pro všechny rasy, národy a třídy. Marxismus či rasismus, tvrdí, nikdy neměl v úmyslu popřít tento nezpochybnitelný fakt. Ve skutečnosti chtěli říci, že původem člověka jsou podmíněny historické rozumění, estetická empatie a hodnotové soudy. Je zřejmé, že tyto interpreta-

¹⁴ Srov. Morris R. Cohen, *Reason and Nature* (New York, 1931), str. 202–205; *A Preface to Logic* (New York, 1944), str. 42–44, 54–56, 92, 180–187.

ce není možné díly představitelů polylogismu podpořit. Musí se však analyzovat jako samostatná doktrína.

Není třeba znovu zdůrazňovat, že hodnotové soudy člověka a volba cílů odráží jeho vrozené tělesné vlastnosti a všechny proměnlivosti jeho života.¹⁵ To je však na hony vzdálené víře, že rasová dědičnost či příslušnost ke třídě v konečném důsledku hodnotové soudy a volbu cílů určuje. Základní diskrepance ve světónázoru a vzorech chování rozdílům v rase, národnosti či příslušnosti ke třídě neodpovídají.

Stěží existuje větší rozdíl v hodnotových soudech než mezi asketou a člověkem, který si chce bezstarostně užívat života. Nepřekonatelná propast odděluje mnichy a jeptišky od zbytku lidstva. Avšak lidé odhodlaní věnovat se mnišskému ideálu se objevují mezi všemi rasami, národy, třídami a kastami. Někteří z nich byli potomky králů a bohatých šlechticů, jiní byli žebráci. Svatý František a svatá Klára se narodili v Itálii, o jejichž ostatních obyvatelech nelze rozhodně říci, že by byli světskými věcmi unaveni. Puritánství bylo anglosaské, ale anglosaská byla i chlípnost Britů za vlády Tudorovců, Stuartovců a hannoverské dynastie. Vynikajícím představitelem asketismu devatenáctého století byl kníže Lev Tolstoj, bohatý příslušník rozmařilé ruské aristokracie. Tolstoj spatřoval samotnou dřevň filozofie, na niž útočil, v Beethovenově Kreutzerově sonátě, vrcholném díle syna extrémně chudých rodičů.

Totéž platí o estetických hodnotách. Všechny rasy a národy měly klasické i romantické umění. Navzdory své vášnivě propagandě nebyli marxisté schopni přijít se specificky proletářským uměním nebo literaturou. „Proletářští“ autoři, malíři a hudebníci nevytvořili nové styly a nezaložili nové estetické hodnoty. Charakterizuje je pouze jejich sklon nazývat vše, co nesnášejí, „buržoazním“, a vše, co se jim líbí, „proletářským“.

Historické rozumění historika i jednajícího člověka vždy odráží osobnost svého autora.¹⁶ Jestliže je však historik či politik plný touhy po pravdě a je efektivní, a nikoli nešikovný, nikdy se nenechá stranickou předpojatostí oklamat. Je jedno, zda historik či politik považuje zásah nějakého faktoru za přínosný či škodlivý. Nemůže získat žádnou výhodu tím, že relevanci jednoho z působících faktorů podcení či nadsadí. Jedině nešikovní rádoby historici věří, že mohou své věci posloužit překrucováním.

Totéž platí pro rozumění státníka. Jaký prospěch by mohl zastánce protestantství získat z toho, kdyby špatně porozuměl ohromné síle a prestiži katolictví, nebo liberál z chybného pochopení socialistických myšlenek? Aby uspěl, musí politik vidět věci takové, jaké jsou. Kdokoli připustí, aby bylo

¹⁵ Srov. výše, str. 42–44.

¹⁶ Srov. výše, str. 52–53.

přání otcem myšlenky, selže. Soudy relevance se liší od hodnotových soudů tím, že je jejich cílem zhodnocení stavu věcí, který nezávisí na autorově libovůli. Jsou zabarveny autorovou osobností, a proto se na nich nikdy nemohou jednomyslně shodnout všichni lidé. Zde však znovu musíme vznést otázku: Jakou výhodu by mohla rasa nebo třída získat z „ideologického“ překrucování rozumění?

Jak jsme již zdůraznili, vážné diskrepance, které lze nalézt v historických studiích, jsou důsledkem odlišností na poli nehistorických věd, a nikoli různých modů rozumění.

Dnes je mnoho historiků a publicistů plných marxistického dogmatu, že uskutečnění socialistických plánů je nevyhnutelným a nejvyšším dobrem a že do rukou dělnického hnutí je svěřena historická mise tento úkol dokončit násilným svržením kapitalistického systému. Vycházejíce z tohoto principu považují za samozřejmé, že „levicové“ strany, vyvolení, by se měly při plnění svých politik uchylovat k násilí a vraždám. Revoluce prý nemůže být dovršena mírovými metodami. Nemá cenu dlouze se rozepisovat o takových drobnostech jako povraždění čtyř dcer posledního cara, Lva Trockého, desítek tisíc příslušníků ruské buržoazie a tak dále. „Nemůžete udělat omeletu, aniž byste rozbili vejce.“ Proč se tedy explicitně zmiňovat o rozbitých vejcích? Když se však jeden z napadených odváží bránit či dokonce oplátit stejnou mincí, je to samozřejmě něco jiného. Jen málo se mluví o sabotážích, ničení a násilí spáchaném stávkujícími. Všichni autoři se však rozepisují o pokusech společností chránit vlastní majetek a životy zaměstnanců a zákazníků před takovými útoky.

Tyto rozpory nevyplývají ani z hodnotových soudů, ani z rozdílného rozumění. Jsou důsledkem protichůdných teorií ekonomického a historického vývoje. Jestliže je příchod socialismu nevyhnutelný a může být dosažen jen prostřednictvím revolučních metod, jsou vraždy spáchané „progresivisty“ bezvýznamné okrajové incidenty. Sebeobrana a protiútoky „reakcionářů“, které by mohly pozdržet konečné vítězství socialismu, mají naopak ohromný význam. Jsou zaznamenáníhodnými událostmi, zatímco revoluční činy jsou pouhou rutinou.

6. Argument pro rozum

Soudní racionalisté nepředstírají, že lidský rozum kdy dokáže učinit člověka vševědoucím. Jsou si plně vědomi skutečnosti, že jakkoli může poznání narůst, vždy zůstanou věci, které jsou konečnou daností a které není možné dále osvětlit. Říkají však, že pokud je člověk schopen poznání, musí se spoléhat na rozum. Konečná danost je iracionalita. Poznání je, pokud dnes víme, nutně racionální. Neexistuje ani iracionální modus poznávání, ani věda

o iracionalitě. Ve vztahu k nevyřešeným problémům je přípustné množství hypotéz, pokud nejsou v rozporu s logikou a nezpochybnovanými daty zkušenosti. Jsou to však jen hypotézy.

Nevíme, co způsobuje vrozené rozdíly v lidských schopnostech. Věda nedokáže vysvětlit, proč byli Newton a Mozart plni kreativního génia, zatímco většina lidí není. Je nicméně v každém ohledu neuspokojující odpovědí říci, že génius vděčí za svou velikost svým velkým předkům či své rase. Otázkou právě je, proč se takový člověk od svých bratrů a od ostatních příslušníků své rasy liší.

Přiradit větší úspěchy bílé rasy její rasové nadřazenosti je jen o něco méně nesprávné. Není to nic než jen vágní hypotéza, která je v rozporu se skutečností, že dávné počátky civilizace byly položeny lidmi jiných ras. Nemůžeme vědět, zda v budoucnu jiné rasy západní civilizaci nenahradí.

Tato hypotéza se však musí prozkoumat samostatně. Nelze ji dopředu zatratit jen proto, že na ní rasisté staví své postuláty o nesmiřitelném konfliktu mezi různými rasovými skupinami a o tom, že nadřazené rasy musí zotročit rasy podřadné. Ricardův sdružovací zákon již dávno tuto mylnou interpretaci nerovnosti lidí vyvrátil.¹⁷ Je nesmyslné bojovat s rasistickými hypotézami popíráním očividných faktů. Je marné popírat, že až dosud některé rasy nepřispěly k rozvoji civilizace ničím či velmi málem a že je lze v tomto smyslu nazývat podřadné.

Kdyby někdo chtěl bez ohledu na náklady vytáhnout z marxistického učení zrnko pravdy, mohl by říci, že emoce velmi silně ovlivňují lidské myšlení. Nikdo se nikdy tento fakt neodvážil popírat a marxismus si nemůže nárokovat jeho objevení. Pro epistemologii to však nemá žádný význam. Existuje mnoho zdrojů jak úspěchů, tak chyb. Vyjmenovat tyto zdroje a klasifikovat je náleží psychologii.

Závist je široce rozšířenou slabostí. Je jisté, že mnoho intelektuálů závidí vyšší příjmy prosperujících podnikatelů a že je tyto pocity pohání k socialismu. Věří, že by jim úřady socialistického společenství vyplácely vyšší mzdy, než jaké mají za kapitalismu. Důkaz existence této závisti však nezbavuje vědu povinnosti co nejpečlivějšího zkoumání socialistických doktrín. Vědci musí zacházet s každou doktrínou, jako kdyby její zastánci nebyli vedeni ničím jiným než touhou po poznání. Různé druhy polylogismu nahrazují čistě teoretické zkoumání opačných doktrín odhalováním původu a motivů jejich autorů. Tento způsob práce není v souladu s prvními principy usuzování.

Zbavit se teorie poukazem na její historické pozadí, na „ducha“ doby, hmotné podmínky země jejího původu a osobní vlastnosti jejího autora je slabým manévrem. Teorie podléhá jen tribunálu rozumu. Měřtkem je vždy jen

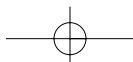
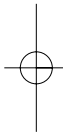
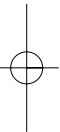
¹⁷ Viz níže, str. 141–143.

měřítka rozumu. Teorie je buď správná, nebo nesprávná. Může se stát, že současný stav našeho poznání neumožňuje rozhodnout o její správnosti či nesprávnosti. Teorie však nikdy nemůže platit pro buržou či Američana, pokud neplatí pro proletáře nebo Číňana.

Pokud by měli marxisté a rasisté pravdu, nebylo by možné vysvětlit, proč se ti u moci snaží potlačovat nesouhlasné teorie a pronásledovat jejich zastánce. Samotný fakt, že existují netolerantní vlády a politické strany, které chtějí zakázat a vyhladit všechny odpůrce, je důkazem znamenitosti rozumu. To, že odpůrci nějaké doktríny používají policii, katy a rozvášněné davy k jejímu potlačení, není jasným důkazem její správnosti. Je to však důkazem toho, že ti, kdo se uchylují k násilnému potlačování, jsou ve svém podvědomí přesvědčeni o neudržitelnosti svých vlastních doktrín.

Bez odkázání se na tyto základy není možné prokázat platnost apriorních základů logiky a praxeologie. Rozum je konečnou daností a nemůže být sám sebou analyzován či zpochybňován. Samotná existence rozumu je neracionálním faktem. Jediné tvrzení, které lze v souvislosti s rozumem vyslovit, je, že rozum představuje znak, který odlišuje člověka od zvířat a přinesl všechno, co je specificky lidské.

Těm, kdo předstírají, že by byl člověk šťastnější, kdyby používat rozum odmítl a zkusil se nechat vést jen intuicí a instinkty, nelze odpovědět jinak než analýzou výtobytků lidské společnosti. Při popisu geneze a fungování společenské kooperace poskytuje ekonomie všechny informace nutné pro konečné rozhodnutí mezi rozumem a nerozumem. Jestliže se člověk znovu rozhodne osvobodit se od nadvlády rozumu, je nutné vědět, čeho se musí vzdát.

IV. PRVNÍ ANALÝZA KATEGORIE JEDNÁNÍ

1. Cíle a prostředky

Výsledek, o který se jednání snaží, nazýváme cílem nebo účelem. Obvykle se tyto termíny používají v běžné řeči i k označení zprostředkujících cílů a účelů. To jsou body, kterých chce člověk dosáhnout jenom proto, že věří, že konečného cíle může dosáhnout jen jejich překonáním. Přesněji řečeno, cílem nebo účelem každého jednání je vždy zmírnění pocíťované nespokojenosti.

Prostředek je to, co slouží k dosažení libovolného cíle nebo účelu. Prostředky nám nejsou dány. Ve světě existují pouze věci. Věc se stává prostředkem, když ji lidský rozum plánuje použít pro dosažení nějakých cílů a lidské jednání ji za tímto účelem skutečně použije. Myslicí člověk vidí upotřebitelnost věcí, schopnost věcí sloužit jeho cílům, a jednající člověk z nich učiní prostředky. Je klíčové si uvědomit, že se části vnějšího světa stávají prostředky pouze díky působení lidské mysli a její odnože – lidského jednání. Vnější předměty jsou jako takové pouze jevy fyzikálního světa a předměty fyzikálních věd. Až lidské mínění a jednání z nich dělá prostředky. Praxeologie se nezabývá vnějším světem, nýbrž lidským jednáním ve vztahu k němu. Praxeologickou realitou není fyzikální svět, ale vědomá reakce člověka na daný stav tohoto světa. Předmětem ekonomie nejsou věci a hmotné předměty, ale lidé, jejich mínění a jednání. Statky, komodity, bohatství a všechny další pojmy týkající se chování nejsou prvky přírody. Jsou prvky lidského mínění a jednání. Kdo se jimi zabývá, nesmí se dívat na vnější svět, musí je hledat v mínění jednajících lidí. Praxeologie a ekonomie se nezabývají lidským míněním, jak by měly být či by byly, pokud by všichni lidé byli vedeni absolutně platnou filozofií a vybaveni dokonalou znalostí technologie. Pro takové

pojmy jako absolutní platnost a vševědoucnost není ve vědě, jejímž předmětem je chybující člověk, místo. Cílem je vše, k čemu člověk směřuje. Prostředkem je vše, co člověk za prostředek považuje.

Úkolem vědecké technologie a terapeutiky je vyvrátit chyby ve svých oblastech. Úkolem ekonomie je poukázat na chybné doktríny v oblasti společenského jednání. Když však člověk neposlouchá rady vědy a drží se svých mylných předsudků, jsou tyto chyby skutečností a tak se s nimi musí nakládat. Ekonomie považuje regulaci zahraničního obchodu za nevhodný prostředek k dosažení cílů těch, kteří ji provádějí. Pokud však veřejné mínění trvá na své falešné představě a vláda v důsledku toho k regulaci zahraničního obchodu přistoupí, je běh událostí určen tímto postojem. Současná medicína považuje doktrínu o terapeutických účincích mandragory za mýtus. Dokud však lidé považovali tento mýtus za pravdivý, byla mandragora ekonomickým statkem a lidé za její získání platili cenu. Když se ekonomie zabývá cenou, nezajímá se o to, jak se věci jeví v očích ostatních lidí, ale pouze o to, jaký význam mají pro jednotlivce, kteří je chtějí získat. Zabývá se totiž reálnými cenami placenými ve skutečných transakcích, nikoli cenami, jaké by existovaly, kdyby lidé byli jiní, než jsou.

Prostředky jsou vždy nutně omezené, to znamená vzácné s ohledem na služby, kvůli nimž je člověk chce použít. Pokud by to neplatilo, nebylo by na ně zaměřeno žádné jednání. Kde není člověk omezen nedostatečným množstvím dostupných věcí, nevzniká potřeba jednat.

Je obvyklé nazývat cíle konečnými cíli a prostředky statky. Při používání této terminologie ekonomové uvažovali spíše jako technologové než jako praxeologové. Rozlišovali mezi *volnými statky* a *ekonomickými statky*. Volnými statky nazývali ty věci, s nimiž díky jejich hojnosti nebylo třeba hospodařit. Takové věci však nejsou předmětem žádného jednání. Jsou obecnými podmínkami lidského blahobytu, součástí přírodního prostředí, v němž člověk žije a jedná. Pouze ekonomické statky jsou substrátem jednání. Pouze jimi se zabývá ekonomie.

Ekonomické statky, které jsou samy o sobě vhodné k přímému uspokojení lidských potřeb a jejichž upotřebitelnost nezávisí na spolupráci dalších ekonomických statků, se nazývají *spotřební statky* či *statky prvního řádu*. Statky, které mohou uspokojit potřeby pouze nepřímo, když jsou doplněny o spolupůsobení dalších statků, se nazývají *výrobní statky* či *výrobní faktory* či *statky vzdálenějšího, respektive vyššího řádu*. Služby poskytované výrobními statky spočívají v tom, že ve spolupráci s dalšími komplementárními výrobními statky vytvoří produkt. Tento produkt může být spotřebním statkem, může být výrobním statkem, který v kombinaci s jiným výrobním statkem nakonec vytvoří statek spotřební. Na výrobní statky se lze dívat, jako by byly seřazeny v řádech podle jejich blízkosti ke spotřebnímu statku, pro jehož

výrobu mohou být využity. Výrobní statky, které jsou nejbližší výrobě spotřebního statku, jsou zařazeny v druhém řádu, ty, které slouží k výrobě statků druhého řádu, v řádu třetím a tak dále.

Účelem tohoto uspořádání statků do řádů je poskytnout základ pro teorii hodnoty a cen výrobních faktorů. Později ukážeme, jak hodnocení a ceny statků vyšších řádů závisí na hodnocení a cenách statků nižších řádů, k jejichž produkci slouží. První a konečné hodnocení vnějších věcí se vztahuje na spotřební statky. Všechny ostatní věci jsou hodnoceny podle toho, jakou roli při výrobě spotřebních statků hrají.

Není proto vlastně ani nutné řadit výrobní statky do různých řádů od druhého po n -tý. Neméně zbytečné jsou pedantské diskuse tom, zda by se měl nějaký konkrétní statek nazývat statkem nejnižšího řádu či spíše statkem řádu vyššího. Zda se mají spotřebním statkem nazývat surová kávová zrna, nebo zrna upražená, nebo mletá káva, nebo již uvařená káva, či káva se smetanou a cukrem, není podstatné. Je jedno, který přístup zvolíme. S ohledem na problém hodnocení je možné vše, co lze říci o spotřebních statcích, aplikovat i na jakýkoli statek vyššího řádu (kromě statků nejvyššího řádu), považujeme-li jej za produkt.

Ekonomický statek nemusí mít nutně podobu hmotné věci. Nehmotným ekonomickým statkům říkáme služby.

2. Hodnotová škála

Jednající člověk volí mezi různými příležitostmi, které se mu nabízejí. Preferuje jednu alternativu před ostatními.

Běžně se říká, že když člověk jedná, má ve své mysli škálu potřeb či přání. Na základě této škály uspokojuje to, co má pro něj vyšší hodnotu, to znamená svá naléhavější přání, a nespokojené ponechává vše, co má pro něj hodnotu nižší, jinak řečeno přání, která jsou méně naléhavá. Proti takovému popisu nelze nic namítat. Nesmíme však zapomínat, že se škála hodnot či přání manifestuje pouze v realitě jednání. Tyto škály neexistují nezávisle na aktuálním jednání jednotlivců. Jediným zdrojem, z něhož odvozujeme svou znalost týkající se těchto škál, je pozorování jednání člověka. Každé jednání je vždy v dokonalém souladu se škálou hodnot či přání, neboť tyto škály nejsou ničím jiným než nástrojem pro interpretaci lidského jednání.

Etické doktríny se snaží ustavit hodnotové škály, podle kterých by člověk měl jednat, ale ne nutně vždy jedná. Nárokují si právo říkat lidem, co je správné a co špatné, a radit jim, k jakému nejvyššímu dobru by měli směřovat. Jsou normativními disciplínami zaměřenými na poznání toho, co by mělo být. Z hlediska faktů nejsou neutrální, posuzují je z hlediska volně přijatých standardů.

Postoj praxeologie a ekonomie je jiný. Jsou si plně vědomy, že konečné cíle lidského jednání nelze podrobit zkoumání dle nějakého absolutního standardu. Konečné cíle jsou konečnou daností, jsou čistě subjektivní, liší se mezi různými lidmi a u stejných lidí v různých okamžicích jejich života. Praxeologie a ekonomie se zabývají prostředky pro dosažení cílů, které si jednatelci jednotlivci zvolí. Nevyjadřují svůj názor na to, zda je požitkářství lepší než asketismus. Uplatňují na prostředky jen jediné měřítko: zda jsou či nejsou vhodné k dosažení cílů, které si jednatelci předsevzal.

Pojmy jako abnormalita a zvrácenost proto nemají v ekonomii místo. Neříká, že člověk je perverzní, protože upřednostňuje nemilé, škodlivé a bolestivé před milým, prospěšným a příjemným. Říká pouze, že se liší od ostatních lidí, že má rád, co ostatní nesnášejí, že považuje za užitečné, čemu se ostatní snaží vyhnout, že ho těší snášet bolest, které se ostatní snaží vyhnout. Polární pojmy normální a zvrácený lze používat antropologicky pro odlišení těch, kdo se chovají jako většina lidí, a atypických výjimek. Lze je také použít biologicky pro odlišení těch, jejichž chování zachovává životní síly, a těch, jejichž chování je sebedestruktivní. Mohou být aplikovány i v etickém smyslu pro rozlišení těch, kdo se chovají správně, od těch, kdo se chovají jinak, než by měli. V teoretickém rámci vědy o lidském jednání však žádný prostor pro toto odlišení není. Jakékoli zkoumání konečných cílů se ukazuje jako čistě subjektivní, a proto arbitrární.

Hodnota je důležitost, kterou jednatelci člověk přisuzuje konečným cílům. Primární a původní hodnota je přisuzována pouze konečným cílům. Prostředky se hodnotí odvozeně podle jejich užitečnosti k dosažení cílů konečných. Jejich hodnota je odvozena od hodnoty příslušných cílů. Jsou pro člověka důležité pouze do té míry, v jaké mu umožňují nějakých cílů dosáhnout.

Hodnota není uvnitř věcí, není ani v nás. Hodnota je způsobem, jakým člověk reaguje na podmínky svého prostředí.

Hodnota také není ve slovech a doktrínách. Odráží se v lidském jednání. Není tím, co člověk nebo skupina lidí říká o hodnotě, která je vede, nýbrž tím, jak jednatel. Řečnění moralistů a pompéznost stranických programů mají význam samy o sobě. Běh lidských událostí však ovlivňují, pouze pokud skutečně určují jednání lidí.

3. Škála potřeb

Bez ohledu na veškerá prohlášení o opaku touží naprostá většina lidí nejprve po uspokojení hmotných podmínek blahobytu. Chtějí více lepší potravy, lepší domy a ošacení a tisíce dalších věcí. Snaží se dosáhnout hojnosti a zdraví. Aplikovaná fyziologie bere tyto věci jako dané a pokouší se určit, jaké prostředky jsou k dosažení maximálního možného uspokojení nevhodnější.

Rozlišuje ze svého pohledu mezi „skutečnými“ potřebami člověka a imaginárními a falešnými chutěmi. Učí lidi, jak by měli jednat a k jakým prostředkům by měli směřovat.

Důležitost takových doktrín je zřejmá. Ze svého pohledu fyziolog správně rozlišuje mezi rozumným jednáním a jednáním v rozporu s účelem. Správně odlišuje uvážlivé metody stravování od metod nerozumných. Může zatracovat jisté módy chování jako absurdní a v rozporu se „skutečnými“ potřebami. Tyto soudy jsou však úplně mimo oblast, jíž se zabývá věda zkoumající realitu lidského jednání. Praxeologii a ekonomii zajímá nikoli to, co by člověk měl dělat, ale co skutečně dělá. Hygiena může správně či nesprávně tvrdit, že alkohol a nikotin jsou jedy. Ekonomie však musí vysvětlit ceny alkoholických nápojů a tabáku, které jsou, nikoli které by byly za jiných podmínek.

V oblasti ekonomie není žádný prostor pro škálu potřeb odlišnou od hodnotové škály, která se odráží ve vlastním chování člověka.

Ekonomie se zabývá skutečným člověkem, jaký je, slabým a chybuujícím, nikoli ideální, dokonalou a vševědoucí bytostí, kterou může být jen Bůh.

4. Jednání jako směna

Jednání je pokus nahradit méně uspokojivý stav věcí stavem více uspokojivým. Tuto záměrně způsobenou změnu nazýváme směnou. Méně preferované podmínky jsou vyměněny za lepší. Méně uspokojivé je opuštěno, aby bylo možné dosáhnout stavu, který je člověku příjemnější. To, čeho se vzdáváme, se nazývá cena, kterou platíme za dosažení sledovaného cíle. Hodnota zaplacené ceny se nazývá náklady. Náklady se rovnají hodnotě, kterou přisuzujeme uspokojení, jehož jsme se museli vzdát, abychom dosáhli sledovaného cíle.

Rozdíl mezi hodnotou zaplacené ceny (utrpenými náklady) a hodnotou dosaženého cíle se nazývá ziskem či čistým výnosem. Zisk v tomto primárním smyslu je čistě subjektivní, znamená zvýšení štěstí jedajícího člověka, psychologický jev, který nelze ani měřit, ani vážit. Existuje více a méně při odstraňování pocíťované nespokojenosti, avšak o kolik více jedno uspokojení převyšuje uspokojení jiné, lze pouze pocíťovat, nelze to nijak objektivně stanovit. Hodnotový soud neměří, uspořádává na škále, stanovuje pořadí. Je vyjádřením pořadí preference a následnosti, ale nikoli vyjádřením míry a váhy. Lze na něj aplikovat pouze ordinální, nikoli kardinální čísla.

Mluvit o nějaké kalkulaci hodnot nemá smysl. Kalkulace je možná pouze s kardinálními čísly. Rozdíl mezi hodnocením dvou stavů věcí je zcela psychologický a osobní. Nelze jej nijak projektovat do vnějšího světa. Může jej vnímat pouze jednotlivec. Nelze jej sdělit jinému člověku. Je intenzivní veličinou.

Fyziologie a psychologie vyvinuly různé metody, jejichž pomocí předstírají, že našly způsob, jak nemožnost měření intenzivních veličin obejít. Ekonomie se nemusí zabývat zkoumáním těchto spíše podezřelých pokusů. Sami jejich zastánci si uvědomují, že se na hodnotové soudy nevztahují. Avšak i kdyby ano, na ekonomické problémy by to nemělo žádný dopad. Ekonomie se totiž zabývá jednáním jako takovým, nikoli psychickými fakty, které v konkrétní jednání ústí.

Znovu a znovu se stává, že jednání nevede ke splnění sledovaných cílů. Někdy představuje výsledek, přestože je horší v porovnání s očekávaným cílem, stále ještě zlepšení vůči předcházejícímu stavu věcí. Pak stále existuje zisk, přestože je menší, než člověk očekával. Může se nicméně stát, že jednání způsobí stav věcí, který je méně žádoucí než stav původní, který mělo ono jednání změnit. V tom případě je rozdíl mezi hodnocením výsledku a utrpěnými náklady ztrátou.

V. ČAS

1. Čas jako praxeologický faktor

Pojem změny implikuje pojem časové posloupnosti. Pevný, věčně neměnný svět by byl mimo čas, ale byl by mrtvý. Pojmy času a změny jsou neoddělitelně spjaty. Jednání směřuje ke změně, a je proto v časovém řádu. Lidský rozum dokonce nedokáže myšlenku bezčasové existence a bezčasového jednání ani pojmout.

Jednající člověk rozlišuje mezi časem před jednáním, časem vlastního jednání a časem poté, co bylo jednání dokončeno. Nemůže být s ohledem na plynutí času neutrální.

Logika a matematika se zabývají ideálními myšlenkovými systémy. Vztahy a implikace jejich systémů koexistují a jsou vzájemně závislé. Dokonalá mysl by je mohla uchopit všechny v jedné myšlence. Lidská neschopnost tohoto dosáhnout činí z myšlení jednání, které postupuje krok za krokem od méně uspokojivého stavu nedostatečného poznání k uspokojivějšímu stavu lepšího pochopení. Časový řád, v němž člověk získává poznání, však nesmíme zaměňovat s logickou simultánností všech součástí apriorně deduktivního systému. Uvnitř takového systému jsou pojmy předčasnosti a následnosti pouze metaforické. Nevztahují se k systému, ale k jednání, jímž je uchopujeme. Systém sám neimplikuje ani kategorii času, ani kategorii kauzality. Mezi prvky existuje funkční vztah, avšak není zde ani příčina, ani účinek.

Epistemologicky odlišuje praxeologický systém od logických systémů právě ten fakt, že praxeologie implikuje jak čas, tak kauzalitu. Praxeologický systém je rovněž apriorní a deduktivní. Coby systém je mimo čas. Avšak změna je jedním z jeho prvků. Pojmy dříve a později a příčina a účinek patří k jeho základním součástem. Předčasnost a následnost jsou klíčovými pojmy

praxeologického myšlení. Stejně tak i nevratnost událostí. V rámci praxeologického systému je odvolání se na funkční vztah stejně metaforické jako odkaz na předčasnost a následnost v rámci systému logiky.¹

2. Minulost, současnost a budoucnost

Jednání poskytuje člověku pojem času a díky jednání si je člověk vědom jeho plynutí. Idea času je praxeologickou kategorií.

Jednání je vždy zaměřeno na budoucnost. Je ze své podstaty vždy nutně plánování a jednáním pro lepší budoucnost. Jeho cílem je vždy uspořádat budoucí podmínky tak, aby vyhovovaly lépe než v případě absence jednání. Nespokojenost, která nutí člověka jednat, je způsobena nelibostí ohledně očekávaných budoucích podmínek, které by pravděpodobně nastaly, pokud by se nic nepodniklo pro jejich změnu. Jednání každopádně může ovlivnit pouze budoucnost, nikdy ne současnost, která se s každým nekonečně malým dílkem sekundy propadá do minulosti. Člověk si uvědomuje čas, když plánuje převést méně uspokojivý současný stav do více uspokojivého stavu budoucího.

Pro kontemplativní myšlení je čas pouhé trvání, „*la durée pure, dont l'écoulement est continue, et où l'on passe, par gradations insensibles, d'un état à l'autre: Continuité réellement vécue*“.² „Nyní“ současnosti je neustále posouváno do minulosti a uchovává se pouze ve vzpomínkách. Filozofové říkají, že si člověk uvědomuje čas reflexí minulosti.³ Kategorii změny a času však člověku nepřináší vzpomínky, nýbrž vůle po zlepšení podmínek jeho života.

Čas měřený různými mechanickými přístroji je vždy minulostí a čas v použití filozofů je zase vždy buď minulostí, nebo budoucností. Současnost není z těchto pohledů nic než jen myšlenková hraniční čára, která odděluje budoucnost od minulosti. Z praxeologického pohledu je však mezi minulostí a budoucností skutečná trvající současnost. Jednání je jako takové ve skutečné současnosti, protože okamžik využívá, a tím ztělesňuje jeho realitu.⁴ Pozdější retrospektivní reflexe rozeznává v uplynulém okamžiku především jednání a podmínky, které okamžik jednání poskytl. Minulost od budoucnosti odlišuje

¹ V pojednání o ekonomii není třeba vstupovat do diskusí o pokusech zkonstruovat mechaniku jako axiomatický systém, v němž pojem funkce nahrazuje pojmy příčiny a účinku. Později ukážeme, že axiomatická mechanika nemůže sloužit jako model pro uchopení ekonomických systémů. Srov. níže, str. 321–324.

² Henri Bergson, *Matière et mémoire* (7. vyd., Paříž, 1911), str. 205.

³ Edmund Husserl, „Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins“, *Jahrbuch Für Philosophie und Phänomenologische Forschung*, IX (1928), str. 391 a násl.; A. Schütz, *loc cit.*, str. 45 a násl.

⁴ „*Ce que j'appelle mon présent, c'est mon attitude vis-a-vis de l'avenir immédiat, c'est action imminente*.“ Bergson, *op. cit.*, str. 152.

to, co už nelze udělat nebo spotřebovat, neboť příležitost pro to již uplynula. Co nelze ještě udělat nebo spotřebovat, protože čas k tomu ještě neuzrál, odlišuje budoucnost od minulosti. Současnost poskytuje jednání příležitosti a úkoly, pro které bylo dosud příliš brzo a pro které bude následně příliš pozdě.

Současnost coby trvání je pokračováním podmínek a příležitostí pro jednání. Každý typ jednání vyžaduje zvláštní podmínky, jimž se musí vzhledem ke sledovaným cílům přizpůsobit. Pojem současnosti se proto pro různé oblasti jednání liší. Vůbec nijak se nevztahuje k různým metodám měření plynutí času pohyby v prostoru. Současnost zahrnuje ten uplynulý čas, který je stále aktuální, tedy důležitý pro jednání. Současnost v závislosti na jednání, které máme na mysli, znamená středověk, devatenácté století, minulý rok, měsíc nebo den, ale stejně tak i hodinu, minutu či sekundu, která právě uplynula. Když člověk řekne: Dnes již Zeus uctíván není, má na mysli jinou současnost než řidič automobilu, který si myslí: *Ted* je ještě příliš brzy, abych zatočil.

Jelikož je budoucnost nejistá, nikdy nebudeme schopni rozhodnout, kolik z ní je součástí současnosti. Pokud někdo řekl v roce 1913: V současnosti je v Evropě svoboda projevu nesporná, neočekával by, že jeho současnost bude velmi brzy minulostí.

3. Hospodaření s časem

Člověk podléhá plynutí času. Narodí se, vyroste, zestárne a zemře. Jeho čas je vzácný. Musí s ním hospodařit, stejně jako hospodaří s ostatními vzácnými zdroji.

Hospodaření s časem má zvláštní charakter kvůli jedinečnosti a nevratnosti časového řádu. Důležitost těchto skutečností se promítá do každé části teorie jednání.

V tento okamžik musíme zdůraznit jen jeden aspekt. Hospodaření s časem nezávisí na hospodaření s ekonomickými statky a službami. Dokonce i v ráji by byl člověk nucen s časem hospodařit, nebyl-li by nadán nesmrtelností, nekonečným mládím a nezničitelným zdravím a vitalitou. Ačkoli by všechny jeho chutě mohly být uspokojeny okamžitě a bezpracně, musel by si uspořádat svůj časový rozvrh, neboť existují stavy uspokojení, jež jsou vzájemně neslučitelné, a nemohou být tudíž spotřebovány ve stejný okamžik. I pro tohoto člověka by byl čas vzácný a dělil by se na *dříve* a *později*.

4. Časové vztahy mezi jednáními

Dvě činnosti jednotlivce nemohou být nikdy synchronní. Podléhají vždy časovému vztahu *dříve* a *později*. Jednání různých jednotlivců lze považovat za souběžné pouze ve světle fyzikálních metod měření času. Souběžnost je

praxeologický pojem pouze v případě společného úsilí různých jednajících lidí.⁵

Jednání jednotlivce následuje jedno po druhém. Nikdy je nelze vykonat ve stejný okamžik. Mohou na sebe navazovat jen více či méně rychle. Existují jednání, která slouží najednou několika účelům. Bylo by však chybou nazývat je souběhem různých jednání.

Lidé často chybně chápou význam termínu „hodnotová škála“ a přehlížejí překážky, které předpokladu synchronnosti v různých jednáních jednotlivce brání. Interpretují odlišná jednání jednotlivce jako společné výsledky hodnotové škály, která je nezávislá na těchto aktech a předchází jim, a dříve vytvořených plánů, k jejichž naplnění ona jednání směřují. Hodnotovou škálu a plán, jemuž bylo přisouzeno jisté trvání a neměnnost, zvětčují do příčin a motivů různých individuálních jednání. Souběžnost, kterou nelze udržet v oblasti různých jednání, tak byla snadno objevena v hodnotové škále a plánu. To však přehlíží fakt, že hodnotová škála není nic než vytvořený myšlenkový nástroj. Hodnotová škála se projevuje jen v reálném jednání, lze ji odhalit pouze pozorováním reálného jednání. Je proto nepřipustné stavět ji do protikladu s reálným jednáním a používat ji jako měřítko pro jeho hodnocení.

Stejně nepřipustné je i rozlišovat mezi racionálním a údajně neracionálním jednáním na základě porovnání reálného jednání s dřívějšími plány budoucího jednání. Může být velmi zajímavé, že včerejší plány pro dnešní jednání se liší od toho, jak dnes člověk skutečně jedná. Včerejší plány nám však neposkytují o nic objektivnější a méně arbitrární standard pro hodnocení dnešního skutečného jednání než jakákoli jiná myšlenka či norma.

Objevily se pokusy poukázat na neracionální jednání následující úvahou: Jestliže je a preferováno před b a b před c , pak musí být logicky a preferováno před c . Jestliže je však ve skutečnosti c preferováno před a , stojíme před modelem jednání, kterému nemůžeme připsat konzistentnost a racionalitu.⁶ Tato úvaha nebere zřetel na fakt, že dvě jednání jednotlivce nemohou být nikdy synchronní. Jestliže je v jednom jednání a preferováno před b a v dalším jednání b před c , není možné, jakkoli by byl interval mezi nimi krátký, zkonstruovat jednotnou hodnotovou škálu, v níž je a před b a b před c . Stejně tak není možné považovat pozdější třetí jednání za současné s předchozími dvěma jednáními. Jediné, co uvedený příklad dokazuje, je, že hodnotové soudy nejsou neměnné, a že proto hodnotová škála, která je abstrahována

⁵ Abychom se vyhnuli možnosti jakéhokoli nedorozumění, může být vhodné zdůraznit, že tento teorém nemá nic společného s Einsteinovým teorémem týkajícím se časových vztahů prostorově vzdálených událostí.

⁶ Srov. Felix Kaufmann, „On the Subject Matter of Economic Science“, *Economica*, XIII, str. 390.

z různých nutně nesynchronních jednání jednotlivce, může být vnitřně rozporná.⁷

Nesmíme směřovat logický koncept konzistentnosti (tj. nepřítomnost rozporu) a praxeologický koncept konzistentnosti (tj. konstantnost či lpění na stále stejných principech). Logická konzistentnost má své místo pouze v myšlení, konstantnost má své místo pouze v jednání.

Konstantnost a racionalita jsou zcela odlišné pojmy. Jestliže se něčí hodnocení změnilo, vytrvalá věrnost jednou přijatým principům jednání pouze kvůli zachování konstantnosti by nebyla racionální, ale jen a pouze tvrdohlavá. Pouze v jednom smyslu může být jednání konstantní: člověk vždy preferuje hodnotnější před méně hodnotným. Jestliže se mění hodnocení, musí se měnit i jednání. Věrnost starým plánům by při změněných podmínkách byla nesmyslná. Logický systém musí být konzistentní a bezrozporný, neboť implikuje koexistenci všech svých částí a teorémů. Otázka takové konzistentnosti nemůže povstat v jednání, které nutně probíhá v časovém řádu. Jednání musí vyhovovat účelu a účelovost vyžaduje přizpůsobení měnícím se podmínkám.

Duchapřítomnost se považuje u jednajícího člověka za ctnost. Člověk je duchapřítomný, pokud má schopnost myslet a přizpůsobovat své jednání tak rychle, aby se okamžik mezi změnou podmínek a přizpůsobením jeho jednání co nejvíce minimalizoval. Jestliže se konstantnost považuje za věrnost jednou vytvořeným plánům bez ohledu na změny podmínek, pak je duchapřítomnost a schopnost rychle reagovat přesným opakem konstantnosti.

Když jde spekulant na burzu, může si vytvořit jistý plán svého počínání. Bez ohledu na to, zda se svého plánu bude držet, je jeho jednání racionální rovněž ve smyslu, který slovu „racionální“ přiřazují ti, kdo rádi rozlišují mezi jednáním racionálním a neracionálním. Tento spekulant může v průběhu dne podniknout transakce, které pozorovatel, jenž nebere v úvahu změny tržních podmínek, nebude moci vysvětlit jako důsledek konstantního chování. Spekulant se však pevně drží svého záměru co nejvíce vydělat a vyhnout se ztrátám. Proto musí přizpůsobovat své jednání změnám tržních podmínek a svých vlastních soudů ohledně budoucího vývoje cen.⁸

⁷ Srov. P. H. Wicksteed, *The Common Sense of Political Economy*, ed. Robbins (Londýn, 1933), I, str. 32 a násl.; L. Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* (2. vyd., Londýn, 1935), str. 91 a násl.

⁸ I plány mohou být samozřejmě ve vzájemném rozporu. Někdy může být jejich rozpor důsledkem chybného soudu. Někdy však mohou být tyto rozpory úmyslné a mohu sloužit jistému účelu. Jestliže například zveřejněný program vlády nebo politické strany slibuje vysoké ceny výrobcům a současně nízké ceny spotřebitelům, může být účel přijetí těchto rozporných cílů demagogický. Pak je onen program, zveřejněný plán, rozporný. Avšak plán jeho autorů, kteří chtěli dosáhnout jistého cíle prostřednictvím přijetí neslučitelných cílů a jejich zveřejněním, žádné rozpory neobsahuje.

Ať člověk překrutí věci jakkoli, nikdy neuspěje při formulování pojmu „iracionálního“ jednání, jehož „iracionalita“ není založena na arbitrárním hodnotovém soudu. Předpokládejme, že si někdo zvolil nekonstantní jednání pouze z toho důvodu, aby vyvrátil praxeologické tvrzení, že neexistuje nic jako iracionální jednání. Poté jsme svědky toho, že člověk usiluje o osobitý cíl, tedy o odmítnutí praxeologického teorému, a chová se kvůli tomu jinak, než by se choval za jiných okolností. Vybral si nevhodné prostředky k popření praxeologie, to je vše.

VI. NEJISTOTA

1. Nejistota a jednání

Nejistota budoucnosti je již obsažena v samotném pojmu jednání. Skutečností, že člověk jedná a že budoucnost je nejistá, nejsou v žádném případě nezávislé. Jsou pouze dvěma mody téže věci.

Lze předpokládat, že výsledky všech událostí a změn jsou plně určovány věčnými neměnnými zákony ovládajícími vznik a vývoj celého vesmíru. Nutnou spojitost a vzájemnou provázanost všech jevů, tj. jejich kauzální zřetězení, můžeme považovat za základní a konečný fakt. Myšlenku nedeterminované náhody můžeme zcela zavrhnout. Jakkoli se však věc může mít či se zdát dokonale inteligentní myslí, zůstává pravdou, že pro jednajícího člověka je budoucnost skryta. Kdyby člověk znal svou budoucnost, nemusel by volit a nejednal by. Byl by jako automat, reagující na stimuly, bez sebemenšího projevu vlastní vůle.

Někteří filozofové vyvracejí pojem lidské vůle jako iluzi a sebeklam, neboť se člověk nevědomky musí chovat podle nevyhnutelných zákonů kauzality. Z pohledu prvotního hybatele či příčiny mohou mít pravdu. Z lidského pohledu je však jednání konečnou daností. Netvrdíme, že se člověk „libovolně“ rozhoduje a jedná. Pouze ukazujeme, že volí a jedná a že k tomu, abychom zjistili, proč jedná tak a ne jinak, nám metoda přírodních věd nijak nepomůže.

Přírodní věda neudělá budoucnost předvídatelnou. Pouze umožní předpovědět výsledky jistých specifických jednání. Dvě skupiny jevů však ponechává mimo dosah předpovědí: oblast nedostatečně poznanych přírodních jevů a oblast lidských aktů volby. Neznalost těchto dvou sfér poznamenává nejistotou veškeré lidské jednání. Apodiktická jistota existuje pouze v rámci

deduktivního systému apriorní teorie. Nejlepší, čeho lze s ohledem na realitu dosáhnout, je pravděpodobnost.

Úkolem praxeologie není zkoumat, zda smíme považovat některé teoremy empirických přírodních věd za jisté. Tento problém nemá pro praxeologii žádný praktický význam. Ať je to jakkoli, mají teoremy fyziky a chemie tak vysokou míru pravděpodobnosti, že je lze pro všechny praktické účely za jisté považovat. Dokážeme prakticky předpovědět fungování stroje sestrojeného na základě pravidel vědecké technologie. Zkonstruování stroje je však jen část širšího programu, jehož cílem je poskytnout zákazníkům výrobky tohoto stroje. Zda to byl nevhodnější plán, závisí na vývoji budoucích podmínek, které nelze v okamžiku plnění plánu s jistotou předvídat. Míra jistoty ohledně technologického výsledku zkonstruování stroje, i kdyby byla sebevětší, neodstraňuje nejistotu přítomnou v celém jednání. Budoucí potřeby a hodnocení, reakce lidí na změny podmínek, budoucí vědecké a technologické poznání, budoucí ideologie a politiky nelze nikdy předpovědět lépe než jen s větší či menší mírou pravděpodobnosti. Každé jednání se vztahuje k nejisté budoucnosti. V tomto smyslu je vždy riskantní spekulací.

Problémy pravdy a jistoty se týkají obecné teorie lidského poznání. Problém pravděpodobnosti je na druhou stranu primárně problémem praxeologie.

2. Význam pravděpodobnosti

Chápání pravděpodobnosti bylo poněkud zatemněno matematiky. Od počátku existovala v uchopení pravděpodobnostního počtu nejednoznačnost. Když Chevalier de Mere diskutoval s Pascalem o problémech obsažených ve hře v kostky, měl velký matematik svému příteli po pravdě upřímně přiznat, že matematika mu ve hře založené na čisté náhodě nemůže být k žádnému užitku. Místo toho zabalil svou odpověď do symbolického jazyka matematiky. Co bylo možné vysvětlit několika větami běžné řeči, vyjádřil v terminologii, která je pro naprostou většinu lidí neznámá, a proto na ni nahlíží v posvátné úctě. Lidé usoudili, že ony nepochopitelné formule obsahují nějaké podstatné zjevení, které zůstává neosvětleným skryto. Získali pocit, že vědecká metoda hazardního hraní existuje a že ezoterické učení matematiky poskytuje klíč k výhrám. Skvělý mystik Pascal se tak stal nezamýšleně svatým všech hazardních hráčů. Učebnice pravděpodobnostního počtu nezaslouženě propagují kasina právě proto, že jsou pro obyčejného člověka nepřístupná.

Nemenší zmatek způsobila nejednoznačnost pravděpodobnostního počtu na poli vědeckého výzkumu. Historie každé oblasti poznání podává zprávy

o chybné aplikaci pravděpodobnostního počtu, který se stal, jak podotkl John Stuart Mill, „skutečnou ostudou matematiky“.¹

Problém pravděpodobnostního vyvozování daleko přesahuje pole pravděpodobnostního počtu. Jen zaujetí pro matematické uchopení mohlo vést k vytvoření předsudku, že pravděpodobnost vždy znamená četnost.

Další chyba splekla problém pravděpodobnosti s problémem induktivního myšlení, které používají přírodní vědy. Pokus nahradit kategorii kauzality univerzální teorií pravděpodobnosti je charakteristický pro neúspěšný typ filozofování, jenž byl velmi moderní před několika málo lety.

Výrok je pravděpodobný, pokud naše znalost týkající se jeho obsahu není úplná. Nevíme vše, co je třeba k tomu, abychom mohli jasně rozhodnout mezi pravdou a nepravdou. Na druhou stranu jsme však v pozici, že něco víme. Jsme v pozici, že dokážeme říci více než jen pouze *non liquet* a *ignoramus*.

Existují dva zcela odlišné případy pravděpodobnosti. Můžeme je nazývat pravděpodobnost třídy jevů (nebo také četnostní pravděpodobnost) a pravděpodobnost jevu (nebo také specifické porozumění věd o lidském jednání). Polem pro použití prvního typu pravděpodobnosti jsou přírodní jevy, v nichž zcela vládne kauzalita. Polem pro aplikaci druhého typu jsou vědy o lidském jednání, kde zcela vládne teleologie.

3. Pravděpodobnost třídy jevů

Pravděpodobnost třídy jevů znamená: Víme, nebo předpokládáme, že víme, s ohledem na daný problém vše o chování celé třídy událostí či jevů, avšak o vlastních jednotlivých událostech či jevech nevíme nic, než že jsou prvky této třídy.

Víme například, že v loterii je devadesát losů, z nichž pět bude taženo. Víme tedy vše o chování celé třídy losů. Vzhledem k jednotlivému losu však nevíme nic, než že je členem třídy losů.

Máme úplnou tabulku úmrtnosti v jistém období a oblasti. Pokud předpokládáme, že v úmrtnosti nedojde k žádné změně, můžeme prohlásit, že víme vše ohledně úmrtnosti celé dané populace. Ohledně očekávané doby dožití jednotlivců však nevíme nic, než že jsou členy této třídy lidí.

Pro tuto nedokonalou znalost nám pravděpodobnostní počet poskytuje zobrazení v symbolech matematické terminologie. Ani nerozšiřuje, ani neprohlubuje, ani nijak nedoplňuje naše poznání. Překládá jej do matematického jazyka. Jeho operace opakují v algebraických termínech to, co jsme již věděli předem. Nevedou k výsledkům, které by nám cokoli řekly o jednotlivých

¹ John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive* (nový dotisk, Londýn, 1936), str. 353.

událostech. A samozřejmě nepřinášejí nic našemu poznání týkajícímu se chování celé třídy, neboť tato znalost již byla dokonalá (či byla za dokonalou považována) v okamžiku, kdy jsme o celé věci začali uvažovat.

Je vážnou chybou domnívat se, že pravděpodobnostní počet poskytuje hazardnímu hráči nějakou informaci, pomocí níž by mohl snížit riziko plynoucí z hraní. Navzdory běžným omylům je pro hráče docela zbytečný stejně jako jakýkoli jiný modus matematického a logického myšlení. Charakteristickým znakem hazardního hraní je, že operuje s neznámým, s čistou náhodou. Naděje hráče na úspěch nejsou založeny na nějakém hlubokém rozvažování. Uprímý hráč si myslí: Existuje jistá šance (či jinými slovy: není nemožné), že vyhraji. Jsem na to ochoten vsadit. Víím, že když sázím tyto peníze, chovám se jako blázen. Ale stejně, největší blázni mívají největší štěstí.

Střízlivé uvažování musí hazardnímu hráči ukázat, že si svou naději nezvyšší tím, když si v loterii, kde je celková výherní částka nižší než příjmy z prodeje všech losů, koupí dva losy namísto jednoho. Kdyby si koupil všechny losy, jistě by o část svých výdajů přišel. Každý zákazník loterií je však přesvědčen, že na tom bude lépe, když si koupí losů více. Stálí návštěvníci kasin a hracích automatů nikdy nezmizí. Nad tím, že pravidla zvýhodňují bankéře oproti hráči, a proto čím déle budou hrát, tím jistější bude jejich prohra, vůbec nepřemýšlejí. Lákadlo hazardního hraní spočívá právě v jeho nepředvídatelnosti a dobrodružné vrtkavosti.

Předpokládejme, že dáme do krabice deset lístků, z nichž každý nese jméno jiného člověka. Jeden lístek se vytáhne a člověk, který je na něm napsaný, bude muset zaplatit 100 dolarů. V takovém případě bude moci pojišťovací agent nabídnout onomu nešťastníkovi plné odškodnění, bude-li schopen pojistit všech deset lidí za deset dolarů. Získá sto dolarů a těchto sto dolarů bude muset jednomu z nich vyplatit. Kdyby však měl za těchto podmínek stanovených pravděpodobnostním počtem pojistit jen jednoho z nich, nepouštěl by se do podnikání v pojištnictví, ale do hazardního hraní. Sebe by postavil na místo pojištěného. Získal by deset dolarů a měl by šanci, že si je buď nechá, nebo o ně přijde a s tím i o dalších devadesát.

Jestliže člověk někomu slíbí zaplatit jistou částku v okamžiku úmrtí a za tento slib od něj vybírá částky v souladu s očekávanou dobou dožití, není pojistitel, ale hazardní hráč. Pojištění, ať již je provozováno jako podnikání či podle principu vzájemnosti, vyžaduje pojištění celé třídy či alespoň něčeho, co lze za celou třídu považovat. Jeho základní myšlenkou je sdílení distribuce rizika, nikoli pravděpodobnostní počet. Jediné matematické operace, které to vyžaduje, jsou čtyři operace aritmetiky. Pravděpodobnostní počet je vedlejší.

Jasně to lze ukázat na faktu, že odstranění rizik jejich sdílením lze dosáhnout i bez pomoci aktuárských metod. Každý to dělá ve svém běžném životě. Každý podnikatel zahrnuje do svých nákladů kompenzace za ztráty, které se

v podnikání pravidelně objevují. „Pravidelně“ v tomto kontextu znamená: Množství těchto ztrát je známé, co se týká celé třídy různých prvků. Zelinář může kupříkladu vědět, že každé páté jablko z určité dodávky shnije. Neví však, kterému konkrétnímu jablku se to stane. S těmito ztrátami pak nakládá jako s každou jinou položkou nákladů.

Definice pravděpodobnosti třídy jevů, která byla provedena výše, je jedinou logicky uspokojivou definicí. Vyhýbá se primitivní cykličnosti obsažené v definicích odkazujících k ekvipravděpodobnosti možných událostí. Když řekneme, že o jednotlivých událostech nevíme nic, než že jsou prvkem třídy, jejíž chování je plně známé, tomuto bludnému kruhu se vyhneme. Přidávat další podmínky, jako je například absence jakékoli pravděpodobnosti v následnosti jednotlivých událostí, je zbytečné.

Charakteristickým znakem pojištění je, že se zabývá celou třídou událostí. Jelikož předstíráme, že víme vše o chování celé třídy, nezdá se, že by bylo v tomto podnikání přítomno nějaké specifické riziko.

Stejně tak není ani žádné specifické riziko v provozování kasina či loterie. Z pohledu výherní loterie je výsledek předvídatelný za podmínky, že byly prodány všechny losy. Jestliže firma některé losy neprodala, je vzhledem k nim ve stejné pozici jako každý, kdo si losy koupil.

4. Pravděpodobnost jevu

Pravděpodobnost jevu znamená: S ohledem na konkrétní událost známe některé faktory, které určují její výsledek, avšak současně existují i určující faktory, o nichž nevíme nic.

Pravděpodobnost jevu má s pravděpodobností třídy jevů společnou pouze neúplnost našich znalostí. V každém dalším ohledu jsou úplně odlišné.

Samozřejmě existuje mnoho případů, kdy se člověk pokouší předpovědět konkrétní budoucí událost na základě své znalosti o chování celé třídy. Doktor může určit pravděpodobnost úplného uzdravení svého pacienta, pokud ví, že se uzdraví 70 procent z těch, kdo trpí stejnou nemocí. Pokud se vyjádří správně, neřekne více, než že pravděpodobnost uzdravení je 0,7, tedy že z 10 pacientů v průměru nezemřou více než tři. Veškeré předpovědi o vnějších událostech, tj. ve sféře přírodních věd, mají tento charakter. Nejsou ve skutečnosti předpověďmi o vlastním obsahu dotčeného případu, ale o četnosti různých možných výsledků. Zakládají se buď na statistických informacích, nebo prostě na hrubých odhadech četnosti získaných z nestatistické zkušenosti.

Co se týče těchto pravděpodobnostních soudů, nejedná se o pravděpodobnost jevu. Ve skutečnosti nevíme o daném případě nic více, než že je případem třídy, jejíž chování známe či si to alespoň myslíme.

Chirurg řekne pacientovi, jenž zvažuje podstoupení operace, že třicet ze sta lidí během ní zemře. Pokud se pacient zeptá, zda je již tento počet úmrtí naplněn, nepochopil smysl doktorových slov. Stal se obětí chyby, která je známá jako „omyl hazardního hráče“. Stejně jako hráč rulety, který z faktů, že desetkrát za sebou padla červená, usoudí, že pravděpodobnost černé barvy je v příštím kole vyšší, zaměňuje pravděpodobnost jevu s pravděpodobností třídy jevů.

Všechny lékařské prognózy, jsou-li založeny na obecném fyziologickém poznání, staví na pravděpodobnosti třídy jevů. Doktor, který slyší o neznámém člověku, že byl stížen nějakou chorobou, na základě své obecné lékařské zkušenosti řekne: šance, že se uzdraví, jsou 7 ku 3. Jestliže doktor toho pacienta sám léčí, může být jiného názoru. Pacient je mladý a silný, před tím, než onemocněl, byl v dobrém zdravotním stavu. V takových případech, může si doktor říci, je úmrtnost nižší, pacientovy šance nejsou 7 ku 3, ale 9 ku 1. Logický přístup se nemění, ačkoli se nemusí zakládat na statistických datech, ale spíše na více či méně přesném shrnutí lékařovy zkušenosti z předchozích případů. Lékař zná vždy pouze chování tříd. V našem případě se jedná o třídu mladých silných lidí, postižených danou nemocí.

Pravděpodobnost jevu je zvláštním aspektem našeho zkoumání lidského jednání. Žádný odkaz na četnost zde není vhodný, neboť se naše výroky vždy týkají jedinečných událostí, které jako takové nejsou prvky žádné třídy. Můžeme vytvořit třídu „americké prezidentské volby“. Tento koncept třídy se může ukázat jako užitečný či dokonce nezbytný pro různé typy uvažování, jako například pro uchopení této záležitosti z pohledu ústavního práva. Jestliže se však zabýváme volbami z roku 1944 – buď před volbami jejich budoucím výsledkem, nebo po volbách analýzou faktorů, které k jejich výsledku vedly – máme co do činění s jedinečným a neopakovatelným případem. Ten případ je charakterizován svými unikátními vlastnostmi a je třídou sám o sobě. Všechny znaky, které jej umožňují zařadit do nějaké třídy, jsou vzhledem k danému problému irelevantní.

Dva fotbalové týmy, Modří a Žlutí, budou zítra hrát. V minulosti Modří Žluté vždy porazili. Toto poznání není poznáním o třídě událostí. Kdybychom to takhle měli brát, náš závěr by musel být, že Modří vždy vítězí a Žlutí vždy prohrávají. Nemohli bychom ohledně výsledku hry pochybovat. S jistotou bychom věděli, že Modří zase vyhrají. Samotný fakt, že považujeme svou předpověď zítřejšího výsledku pouze za pravděpodobnou, ukazuje, že tímto způsobem neuvažujeme.

Na druhou stranu věříme, že skutečnost, že Modří v minulosti vyhrávali, není pro výsledek zítřejší hry nepodstatná. Považujeme to za příznivou prognózu pro opakovaný úspěch Modrých. Pokud bychom měli argumentovat v souladu se správným pojetím pravděpodobnosti třídy jevů, žádnou důleži-

tost bychom tomuto faktu nepřikládali. Kdybychom naopak měli podlehnout „omylu hazardního hráče“, mysleli bychom si, že zítřejší hra skončí úspěchem Žlutých.

Pokud dáme na vítězství jednoho týmu peníze, právníci to budou považovat za sázku. Za hazardní hru by to považovali v případě zahrnutí pravděpodobnosti třídy jevů.

Vše mimo oblast pravděpodobnosti třídy jevů, co se běžně označuje termínem pravděpodobnost, odkazuje ke zvláštnímu modu myšlení, který používáme při nakládání s historickou jedinečností a individualitou, při specifickém rozumění historických věd.

Rozumění je vždy založeno na neúplné znalosti. Můžeme věřit, že známe motivy jednajících lidí, cíle, k nimž směřují, a prostředky, které k dosažení těchto cílů hodlají použít. Máme jasný názor na účinky, které můžeme od působení těchto faktorů očekávat. Tato znalost je však nedokonalá. Nemůžeme předem vyloučit možnost, že jsme se mylili v odhadu jejich vlivu nebo v zahrnutí nějakých faktorů, jejichž působení jsme buď nepředpokládali vůbec, nebo špatně.

Hazardní hra, inženýrství a spekulace jsou tři různé mody zacházení s budoucností.

Hazardní hráč neví nic o událostech, na nichž výsledek jeho hry závisí. Jediné, co ví, je četnost kladného výsledku v sérii těchto událostí. Taková znalost je mu k ničemu. Věří svému štěstí, to je jeho jediný plán.

Samotný život je v mnohém riskantní. V každém okamžiku je ohrožen katastrofálními pohromami, které nelze ovlivnit, či alespoň ne plně. Každý člověk se spoléhá na štěstí. Počítá s tím, že do něj neuhodí blesk ani ho neuštkne zmije. V lidském životě je prvek hazardní hry. Části peněžních dopadů takových událostí se člověk může vyhnout pomocí pojištění. V takovém případě sází na opačnou kartu. Ze strany pojištěnce se jedná o hazardní hru. Pokud katastrofa nenastane, byly peníze na pojistku vydány zbytečně.² Vzhledem k neovladatelným přírodním událostem je člověk vždy v pozici hazardního hráče.

Inženýr na druhou stranu ví vše potřebné o technologicky uspokojivém řešení svého problému – zkonstruování stroje. Existují-li nějaké zbytky nejistoty, které nedokáže kontrolovat, pokouší se je odstranit vytvořením bezpečnostních rezerv. Inženýr zná pouze problémy řešitelné a problémy, které nelze vyřešit za současného stavu poznání. Z negativní zkušenosti může někdy zjistit, že jeho znalost byla méně úplná, než předpokládal, a že nerozpoznal neurčenost některých věcí, o nichž se domníval, že je má pod

² V případě životní pojistky sestává zbytečně utracený výdaj pouze z rozdílu mezi tím, co mu bylo vyplaceno, a tím, co mohl naakumulovat úsporami.

kontrolou. Pak se pokusí své poznání zkompletovat. Samozřejmě že nikdy nemůže prvek hazardní hry, přítomný v lidském životě, odstranit zcela. Jeho principem však je operovat pouze v rámci jistoty. Usiluje o plnou kontrolu nad prvky svého jednání.

Dnes je populární mluvit o „sociálním inženýrství“. Stejně jako plánování je tento termín synonymem pro diktátorství a totalitní tyranii. Jeho myšlenkou je chápat lidské bytosti stejným způsobem, jakým inženýr chápe součásti, z nichž staví mosty, silnice a stroje. Vůle sociálního inženýra má nahradit vůle jednotlivých lidí, které plánuje použít pro stavbu své utopie. Lidstvo má být rozděleno do dvou tříd: všemocný diktátor na straně jedné a podřízení, již jsou zredukováni do role pěšáků v jeho plánech a koleček v jeho soustrojí, na straně druhé. Pokud by toto bylo možné, pak by se samozřejmě sociální inženýr nemusel o rozumění jednání ostatních lidí starat. Mohl by s nimi volně zacházet tak, jako technologie zachází se dřevem a železem.

V reálném světě je člověk vystaven skutečnosti, že ostatní lidé jednají samostatně stejným způsobem, jakým jedná on sám. Nutnost přizpůsobit své jednání jednáním ostatních lidí z něj činí spekulanta, jehož úspěch a neúspěch závisí na jeho schopnosti porozumět budoucnosti. Každé jednání je spekulace. Ve sféře lidských událostí není žádná stabilita, a v důsledku toho ani žádná bezpečnost.

5. Číselné vyjádření pravděpodobnosti jevu

Pravděpodobnost jevu nelze podrobit žádnému číselnému vyjádření. I když se to v některých případech může zdát, bližší prozkoumání ukazuje, že tomu tak není.

V předvečer prezidentských voleb v roce 1944 mohli lidé říkat:

- a) Vsadím tři dolary proti jednomu, že Roosevelt bude zvolen.
- b) Odhaduji, že z celkového počtu voličů využije 45 milionů své právo volit a 25 milionů jich bude hlasovat pro Roosevelta.
- c) Myslím si, že Rooseveltovy šance jsou 9 ku 1.
- d) Jsem si jistý, že Roosevelt bude zvolen.

Výrok d) je samozřejmě nepřesný. Kdyby byl na lavici svědků pod přísahou otázan, zda je Rooseveltovo vítězství tak jisté jako to, že kostka ledu roztaje při teplotě 150 stupňů, musel by autor tohoto výroku odpovědět ne. Pozměnil by své stanovisko a řekl by: Jsem osobně plně přesvědčen, že Roosevelt zvítězí. To je můj názor. Ale samozřejmě to není jistota, jen způsob, jak já daným podmínkám rozumím.

Případ výroku a) je podobný. Tento člověk věří, že v takové sázce riskuje velmi málo. Vztah 3:1 je výsledkem souhry dvou faktorů: názoru, že Roosevelt bude zvolen, a sklonu daného jednotlivce k sázení.

Výrok b) je vyjádřením výsledku nastávající události. Jeho čísla se nevztahují ke stupni pravděpodobnosti, ale k očekávanému výsledku hlasování. Takové tvrzení lze založit na systematickém zkoumání, jako je Gallupův výzkum veřejného mínění, nebo prostě na odhadech.

Výrok c) je jiný. Jedná se o tvrzení o očekávaném výsledku zabalené v pojmech aritmetiky. Zajisté to neznámá, že z deseti případů stejného typu jich devět dopadne pro Roosvelta příznivě a jeden nepříznivě. Nemůže to mít žádný vztah k pravděpodobnosti třídy jevů. Co jiného to ale může znamenat?

Je to metaforické vyjádření. Většina metafor používaných v běžné řeči myšlenkově spojuje abstraktní objekt s jiným objektem, který lze přímo uchopit smysly. To však není nutným znakem metaforického jazyka, nýbrž jen důsledkem faktu, že konkrétní je nám zpravidla bližší než abstraktní. Jelikož se metafory snaží o vysvětlení něčeho málo známého tím, že to přirovnají k něčemu známějšímu, povětšinou spočívají ve ztotožnění něčeho abstraktního se známější konkrétní věcí. Specifickým znakem našeho případu je, že se jedná o pokus osvětlit komplikovaný stav věcí za pomoci analogie vypůjčené z odvětví vyšší matematiky, pravděpodobnostního počtu. Jak se tak stává, je tato matematická disciplína populárnější než analýza epistemologické podstaty rozumění.

Používat měřítko logiky na kritiku metaforického jazyka nemá smysl. Analogie a metafory vždy kulhají a jsou logicky neuspokojivé. Je obvyklé hledat nějaké základní *tertium comparationis*. Ale ani to není v případě naší metafory možné. Toto srovnání je totiž založeno na pojetí, které je samo o sobě chybné ve vlastním rámci pravděpodobnostního počtu, konkrétně na omylu hazardního hráče. Tvrdit, že Roosveltovy šance na vítězství jsou 9:1, zde znamená, že je Roosvelt vzhledem k nastávajícím volbám ve stejné pozici, jako je člověk, který vlastní 90 procent všech loterijních losů ve vztahu k hlavní ceně. Má se za to, že nám poměr 9:1 říká něco podstatného o výsledku jedinečného případu, který nás zajímá. Omyl této myšlenky není třeba opakovat.

Analogicky neoprávněný je i odkaz na pravděpodobnostní počet v případě hypotéz přírodních věd. Hypotézy jsou provizorní vysvětlení vědomě postavená na logicky nedostatečných argumentech. Lze o nich říci jen jedno: Hypotéza popírá, respektive nepopírá, buď logické principy, nebo fakta, která jsou experimentálně prokázána a považovaná za pravdivá. V prvním případě je neudržitelná, v druhém případě – za současného stavu experimentálního poznání – neudržitelná není. (Intenzita osobního přesvědčení je čistě subjektivní.) Ani četnostní pravděpodobnost, ani historické rozumění zde nehraje roli.

Termín hypotéza, používaný k označení jistých modů rozumění historickým událostem, je nesprávný. Jestliže historik tvrdí, že při pádu dynastie

Romanovců hrál relevantní roli její německý původ, nevznáší hypotézu. Fakta, na nichž zakládá své rozumění, jsou mimo jakoukoli pochybnost. V Rusku existovala silná nevráživost vůči Němcům a vládnoucí linie Romanovců se po dvě stě let vdávala a ženila jen s potomky německých rodů. Byla tak považována mnoha Rusy za poněmčenou rodinu, dokonce i těmi, kdo předpokládali, že car Pavel nebyl synem Petra III. Otázkou však zůstává, jaká byla relevance těchto faktů v řetězu událostí, které ke svržení této dynastie vedly. Tyto problémy nelze osvětlit jinak než za pomoci rozumění.

6. Sázení, hazardní hraní a hraní her

Sázka je závazek vsadit peníze nebo nějakou věc proti jinému člověku na výsledek události, o níž lze jediné informace zjistit za pomoci rozumění. Lidé tak mohou sázet na výsledek nastávajících voleb nebo tenisového zápasu. Nebo se mohou sázet, čím názor týkající se obsahu faktického tvrzení je pravdivý nebo nepravdivý.

Hazardní hraní je závazek vsadit peníze nebo nějakou věc proti jinému člověku na výsledek události, o níž nevíme nic jiného než to, co je nám známo o chování celé třídy.

Někdy se hazardní hry a sázky kombinují. Výsledky dostihových závodů závisí jak na lidském jednání – na vlastníkově koně, trenéru, žokejovi –, tak na nelidských faktorech – kvalitách koně. Většina těch, kdo riskují peníze na dostizích, jsou hazardní hráči. Experti však věří, že se jim podaří něco poznat díky rozumění lidem, kteří zde hrají roli. Pokud tento faktor ovlivňuje jejich rozhodování, uzavírají sázku. Navíc předstírají, že znají jednotlivé koně. Dělalí prognózy na základě svých znalostí o chování tříd koní, k nimž přiřazují různé koně, kteří se účastní dostihu. V tomto ohledu jsou hazardní hráči.

Další kapitoly této knihy pojednávají o metodách, které podnikatelé používají k řešení problému nejistoty budoucnosti. K této věci už musíme učinit jen jednu poznámku.

Hraní her může být buď cílem, nebo prostředkem. Je cílem pro lidi, kteří touží po stimulaci a vzrušení, které jim přináší nevypočitatelnost her, nebo pro lidi, jejichž ješitnost je polichocena prokazováním dovedností a nadřazenosti v hraní her, které vyžadují mazanost a obratnost. Je naopak prostředkem pro profesionály, kteří si chtějí vítězstvím vydělat peníze.

Hraní her lze proto nazvat jednáním. Tento výrok však nelze obrátit a nazývat veškeré jednání hrou nebo s jednáním nakládat, jako kdyby to hry byly. Bezprostředním cílem hraní hry je porazit partnera dle pravidel dané hry. Je to zvláštní a specifický případ jednání. Většina jednání nesměruje k ničím porážce či ztrátě. Směřují ke zlepšení podmínek. Může se stát, že toto zlepšení je dosaženo na úkor někoho jiného. Tak tomu ale určitě není vždy.

Mírně řečeno, určitě to není případ normálního fungování společenského systému založeného na dělbě práce.

Mezi hraním her a podnikáním v tržní společnosti neexistuje sebemenší analogie. Karetní hráč vyhraje peníze tím, že přechytračí své protivníky. Podnikatel vydělá peníze tím, že poskytne zákazníkům statky, které si přejí. Mezi strategií karetního hráče a podvodníka může existovat analogie. Tento problém není potřeba zkoumat. Kdo se pokouší interpretovat jednání obchodníka jako podvod, je ale na špatné cestě.

Charakteristickým znakem her je antagonismus dvou nebo více hráčů či skupin hráčů.³ Charakteristickou vlastností podnikání v rámci společnosti, tj. uvnitř rádu založeného na dělbě práce, je soulad v počínání jejích členů. Jakmile se začnou nepřátelit, objeví se tendence ke společenské dezintegraci.

Uvnitř tržní ekonomiky konkurence neobsahuje antagonismy ve smyslu nepřátelských sporů protikladných zájmů. Je pravda, že konkurence může někdy v konkurentech vzbuzovat nenávistné vášně a zlobu, která obvykle doprovází záměr způsobit ostatním lidem škodu. Psychologové proto často pletou konkurenci s bojem. Praxeologie si však musí na tuto umělá a zavádějící srovnání dát pozor. Konkurenti se snaží o dokonalost a vzornost v rámci systému vzájemné spolupráce. Funkcí konkurence je přiřadit každému členovi společenského systému pozici, v níž může nejlépe sloužit celku společnosti a všem jejím členům. Je to metoda výběru nejvhodnějších lidí pro každý úkol. Kde existuje společenská kooperace, musí existovat i nějaký druh výběru. Pouze pokud je přiřazení různých jednotlivců k různým úkolům prováděno rozhodnutím samotného diktátora bez pomoci jednotlivců tím, že by mu představovali své přednosti a schopnosti v co nejpríznivějším světle, konkurence neexistuje.

V pozdějších stádiích výkladu budeme muset prozkoumat funkci konkurence.⁴ V této chvíli jen postačí zdůraznit, že je zavádějící na problém vzájemné kooperace, která probíhá v rámci společnosti, aplikovat terminologii vzájemného vyhubení. Vojenské termíny nejsou pro popis fungování podnikání vhodné. Je tak kupříkladu špatnou metaforou mluvit o dobytí trhu. Fakt, že jedna firma nabízí lepší nebo levnější produkty než její konkurenti, není žádné dobytí. Strategie v podnikání existuje pouze v metaforickém smyslu.

³ „Pasiáns“ nebo „solitér“ není hra pro jednoho, ale koníček, prostředek, jak se vyhnout nudě. Jistě to nezobrazuje strukturu toho, co se děje v komunistické společnosti, jak naznačují John von Neumann a Oscar Morgenstern (*Theory of Games and Economic Behavior* [Princeton, 1944], str. 86).

⁴ Viz níže, str. 252–255.

---

7. Praxeologická predikce

Praxeologické poznání umožňuje předvídat s apodiktickou jistotou výsledky různých modů jednání. Takové predikce však samozřejmě nemohou implikovat nic ohledně kvantitativních záležitostí. Kvantitativní problémy podléhají ve sféře lidského jednání pouze jedinému nástroji vysvětlení, a to je rozumění.

Můžeme předvídat, jak později ukážeme, že za jinak stejných okolností povede pokles poptávky po a k poklesu ceny a . Nemůžeme však předpovídat velikost tohoto poklesu. Zodpovědět tuto otázku může jenom rozumění.

Základní omyl všech kvantitativních přístupů k ekonomickým problémům spočívá v přehlížení faktu, že mezi takzvanými ekonomickými dimenzemi nejsou žádné konstantní vztahy. V hodnocení a ve vytváření směnných poměrů mezi komoditami neexistuje ani konstantnost, ani kontinuita. Každé nové datum znovu zamíchá celou strukturou cen. Rozumění se tím, že se pokouší uchopit, co se děje v myslích dotčených lidí, může k problému předvídaní budoucích podmínek přiblížit. Můžeme samozřejmě tuto metodu považovat za nedostatečnou a pozitivisté se jí mohou arogantně posmívat. Takové arogantní soudy však nesmějí a nemohou zatemnit fakt, že rozumění představuje pro zacházení s nejistotou budoucích podmínek jedinou vhodnou metodu.

VII. JEDNÁNÍ VE SVĚTĚ

1. Zákon mezního užitku

Jednání třídí a klasifikuje. Původně zná pouze ordinální čísla, nikoli kardinální. Vnější svět, vůči němuž musí člověk přizpůsobit své chování, je však světem kvantitativní determinovanosti. V tomto světě existují kvantitativní vztahy mezi příčinou a účinkem. Kdyby tomu bylo jinak, kdyby omezené věci mohly poskytovat neomezené služby, nebyly by vzácné a nemohli bychom s nimi nakládat jako s prostředky.

Jednající člověk hodnotí věci jako prostředky pro odstranění své nespokojenosti. Z pohledu přírodních věd se různé události, které vedou k uspokojení lidských potřeb, jeví velmi odlišně. Jednající člověk v těchto událostech vidí více méně totéž. Při hodnocení různých stavů uspokojení a prostředků pro jejich dosažení člověk uspořádává všechny věci do *jedné* škály a sleduje u nich pouze jejich význam pro zvýšení svého vlastního uspokojení. Uspokojení získané z jídla a uspokojení získané z pozorování uměleckého díla je pro jednajícího člověka jen naléhavější či méně naléhavou potřebou. Jak hodnocení, tak jednání dává do jedné škály sestavené podle intenzity, s jakou si je přeje. Pro jednajícího člověka primárně neexistuje nic než různé stavy relevance a naléhavosti ve vztahu k jeho blahobytu.

Kvantita a kvalita jsou kategoriemi vnějšího světa. Pro jednání získávají význam pouze nepřímo. Jelikož má každá věc jen omezený účinek, jsou některé věci považované za vzácné a berou se jako prostředky. Protože jsou účinky, které věci mohou způsobit, různé, rozlišuje jednající člověk rozličné třídy věcí. Protože prostředky stejné kvantitativní a kvality vždy produkují stejné množství účinků ve stejné kvalitě, nerozlišuje jednání mezi konkrétními specifickými množstvými homogenních prostředků. To však neznamená, že při-

řazuje různým částem zásoby homogenních prostředků stejnou hodnotu. Každá část se hodnotí zvlášť. Každé části je přiděleno pořadí na hodnotové škále. Tato pořadí však mohou být mezi různými částmi stejné velikosti libovolně zaměňována.

Pokud se má jednat člověk rozhodnout mezi dvěma či více prostředky odlišných tříd, porovnává jejich jednotlivé části. Každé části přiřazuje zvláštní pořadí. Přitom nemusí přiřadit různým částem stejného prostředku pořadí, která na sebe bezprostředně navazují.

Přiřazování pořadí skrze hodnocení se děje pouze v jednání a prostřednictvím jednání. Jak velké jsou části, kterým se přiřazuje jedno pořadí, závisí na individuálních a jedinečných podmínkách, v nichž člověk jedná. Jednání neprobíhá s fyzickými či metafyzickými jednotkami, které by byly akademicky a abstraktně hodnoceny. Vždy čelí alternativám, mezi nimiž volí. Volba musí být vždy mezi konkrétními množstvými prostředků. Nejmenší množství, které může být předmětem takového rozhodnutí, lze nazývat jednotkou. Člověk se však musí vyvarovat chyby předpokládat, že je hodnocení sumy takových jednotek odvozeno od hodnocení jednotek samotných, nebo že představuje sumu hodnocení, která jsou těmto jednotkám přiřazena.

Člověk vlastní pět jednotek komodity *a* a tři jednotky komodity *b*. Jednotkám *a* přiřkne pořadí 1, 2, 4, 7 a 8, jednotkám *b* pořadí 3, 5 a 6. To znamená: pokud si musí zvolit mezi dvěma jednotkami *a* a dvěma jednotkami *b*, raději se vzdá dvou jednotek *a* než dvou jednotek *b*. Pokud se však musí rozhodnout mezi třemi jednotkami *a* a dvěma jednotkami *b*, raději se vzdá dvou jednotek *b* než tří jednotek *a*. Jediné, co se při hodnocení balíčku složeného z několika jednotek bere v úvahu, je užitek tohoto balíčku jako celku, to znamená přírůstek blahobytu, který na něm závisí, nebo, což je totéž, snížení blahobytu, které plyne z jeho ztráty. Neprobíhají zde žádné aritmetické procesy, ani sčítání, ani násobení, pouze hodnocení užitku, který závisí na vlastnictví dané části, balíčku nebo zásoby.

Užitek v tomto kontextu pouze znamená kauzální relevanci pro odstranění pocíťované nespokojenosti. Jednatel věří, že služby, které mu nějaká věc může poskytnout, mu zvýší jeho vlastní blahobyt a nazývá je užitek dané věci. Pro praxeologii je termín užitek shodný s důležitostí, která je věci přiřazena na základě víry, že může odstranit nespokojenost. Praxeologické pojetí užitku (*subjektivní hodnota užítí* v terminologii starších rakouských ekonomů) musí být ostře odlišeno od technologického pojetí užitku (*objektivní hodnota užítí* v terminologii stejných ekonomů). Hodnota užítí v objektivním smyslu je vztah mezi věcí a účinkem, který je schopna přinést. Když lidé používají výrazy jako „výhřevná hodnota“ či „výhřevná schopnost“ uhlí, mají na mysli právě objektivní hodnotu užítí. Subjektivní hodnota užítí se vždy nezákládá na správné objektivní hodnotě užítí. Existují věci, jimž je přiřazena sub-

jektivní hodnota užití z toho důvodu, že lidé mylně věří, že tyto věci mají schopnost přivodit žádoucí účinek. Na druhou stranu existují věci, které žádoucí účinek přivodit dokážou, avšak lidé jim žádnou hodnotu užití nepřičítají, protože si daného účinku nejsou vědomi.

Podívejme se na stav ekonomického myšlení v době, než Carl Menger, William Stanley Jevons a Léon Walras rozpracovali moderní teorii hodnoty. Kdokoli chce vytvořit základní teorii hodnoty a cen, musí se nejprve vypořádat s užitkem. Skutečně není nic vhodnějšího než předpokládat, že věci se hodnotí podle jejich užitku. Pak nicméně nastává obtíž, která před starší ekonomy postavila nepřekonatelný problém. Pozorovali, že věci, jejichž užitek je větší, mají menší hodnotu než věci s menším užitkem. Železa si lidé cení méně než zlata. To se zdá být s teorií hodnoty a cen založenou na užtku a hodnotě užití v rozporu. Ekonomové tedy dospěli k názoru, že takovou teorii musejí opustit a pokusili se vysvětlit jevy hodnoty a tržní směny odlišnými teoriemi.

Až později objevili, že onen zjevný paradox byl výsledkem chybného formulování daného problému. Hodnocení a volby, které dávají vzniknout směnným poměrům na trhu, se nevztahují na *zlato* a *železo*. Jednající člověk není v pozici, kdy by musel volit mezi *veškerým* zlatem a *veškerým* železem. Rozhoduje se v konkrétním čase za konkrétních podmínek mezi přesně omezeným množstvím zlata a přesně omezeným množstvím železa. Jeho rozhodnutí o volbě mezi 100 uncemi zlata a 100 tunami železa vůbec nezáleží na rozhodnutí, které by učinil, kdyby se dostal do vysoce nepravděpodobné situace volby mezi *veškerým* zlatem a *veškerým* železem. Jediné, na čem v jeho konkrétní volbě záleží, je, zda za současných podmínek považuje přímé či nepřímé uspokojení ze 100 uncí zlata za větší či menší než přímé či nepřímé uspokojení, které by mohl získat ze 100 tun železa. Nevyjadřuje akademický či filozofický soud týkající se „absolutní“ hodnoty zlata a železa; neurčuje, zda je zlato či železo důležitější pro lidstvo; nespekuluje jako autor knih o filozofii historie či o etických principech. Pouze volí mezi dvěma uspokojeními, která nemůže mít současně.

Preferování a vzdávání se a volby a rozhodnutí, do nichž ústí, nejsou akty měření. Jednání neměří užitek či hodnotu; volí mezi alternativami. Neexistuje žádný abstraktní problém celkového užtku či celkové hodnoty.¹ Neexistuje žádná myšlenková operace, která by mohla vést od hodnocení konkrétního množství či počtu věcí k určení hodnoty většího či menšího množství či počtu. Není způsob, jak kalkulovat celkovou hodnotu zásoby, pokud známe

¹ Je důležité poznamenat, že tato kapitola nepojednává o cenách či tržních hodnotách, ale o subjektivní hodnotě užití. Ceny jsou odvozené od subjektivní hodnoty užití. Srov. níže, kapitola XVI.

pouze hodnoty jejích částí. Neexistuje žádný způsob, jak určit hodnotu části zásoby, jestliže jediná známá hodnota je hodnota celku. Ve sféře hodnot a hodnocení neexistují žádné aritmetické operace. Neexistuje nic jako kalkulace hodnot. Hodnocení celkové zásoby dvou věcí se může lišit od hodnocení částí těchto zásob. Izolovaný člověk vlastní sedm krav a sedm koní může hodnotit jednoho koně výše než jednu krávu a může se, pokud se mu naskytne taková příležitost, raději vzdát jedné krávy než jednoho koně. Současně však může též člověk, stojí-li před volbou mezi celkovou zásobou koní a celkovou zásobou krav, preferovat ponechání si krav a vzdání se koní. Pojem celkového užitku a celkové hodnoty nemají smysl, pokud se nevztahují na situace, v nichž lidé musejí volit mezi celkovými zásobami. Otázka, zda je hodnotnější zlato jako takové či železo jako takové, má smysl pouze v situaci, kdy lidstvo či jeho omezená část musí volit mezi *veškerým* dostupným zlatem a *veškerým dostupným* železem.

Hodnotový soud se vztahuje pouze na zásobu, jíž se týká konkrétní volba. Zásoba se vždy *ex definitione* skládá z homogenních částí, z nichž každá může poskytnout stejnou službu jako každá další část a které jsou všechny vzájemně zastupitelné. Jednajícímu je proto jedno, kterou konkrétní část si za svůj předmět zvolí. V okamžiku, kdy vznikne problém vzdání se jedné části – jednotky – jsou všechny považovány za stejně užitečné a hodnotné. Pokud se zásoba sníží o jednu jednotku, musí se jednající člověk o tom, jak použije zbývajících jednotky, rozhodnout znovu. Je zřejmé, že menší zásoba nemůže poskytnout všechny služby jako zásoba větší. Že uplatnění různých jednotek, k němuž již v novém uspořádání nedochází, představovalo v očích jednajícího uplatnění nejméně naléhavé z těch, jimž byly předtím jednotky větší zásoby přiřazeny. Uspokojení, které plynulo z užití jedné jednotky k tomuto účelu, bylo nejmenší ze všech uspokojení, která mu jednotky větší zásoby přinášely. Pokud tedy vyvstane otázka, zda se vzdát jedné jednotky celkové zásoby, pak se člověk musí rozhodnout pouze o tomto mezním uspokojení. Kdykoli čelí problému hodnocení jednotky homogenní zásoby, rozhoduje se na základě hodnoty nejméně důležitého užití, které s jednotkami celé zásoby provádí. Rozhoduje se na základě mezního užitku.

Pokud člověk stojí před alternativou, zda se vzdát jedné jednotky zásoby statku a nebo jedné jednotky zásoby statku b , neporovnává celkovou hodnotu své zásoby a s celkovou hodnotou své zásoby b . Porovnává mezní hodnoty a i b . Ačkoli může hodnotit celkovou zásobu a výše než celkovou zásobu b , mezní hodnota b může mezní hodnotu a převyšovat.

Stejná logika platí i pro zvýšení dostupné zásoby jakékoli komodity získáním dodatečného počtu jednotek.

K popisu těchto faktů nemusí ekonomie využívat terminologie psychologie. Stejně tak se nemusí k psychologickému myšlení a argumentům uchýlo-

vat, aby je dokázala. Jestliže řekneme, že akty volby nezávisí na hodnotě přisuzované celým třídám potřeb, ale na hodnotách přisuzovaných konkrétním potřebám bez ohledu na třídu, do níž by mohly patřit, nic k našemu poznání nepřidáváme ani je neukotvujeme v nějakém základnějším či obecnějším poznání. Tento způsob vyjadřování pomocí tříd potřeb dává smysl, pouze pokud si pamatujeme roli, kterou hrál v historii ekonomického myšlení údajný paradox hodnoty. Carl Megner a Böhm-Bawerk museli používat termín třída potřeb, aby vyvrátili námitky, které vznášeli ti, kdo považovali *chléb* za hodnotnější než *hedvábí*, protože třída „potřeb uspokojení hladu“ je důležitější než třída „potřeb luxusního oblékání“.² Dnes je koncept „třídy potřeb“ zcela zbytečný. Nemá žádný význam pro jednání, a tedy ani pro teorii hodnoty. Může navíc snadno svést k chybám a zmatkům. Konstrukce pojmů a klasifikace jsou mentálními nástroji. Získávají význam a smysl pouze v kontextu teorií, v nichž jsou použity.³

Je nesmysl uspořádat různé potřeby do „tříd potřeb“, abychom zjistili, že taková klasifikace nám není pro teorii hodnoty nic platná.

Zákon mezního užítku a klesající mezní hodnota jsou nezávislé na Gossenově zákoně uspokojení potřeb (Gossenově prvním zákoně). Když hovoříme o mezním užítku, nezabýváme se ani smyslovým uspokojením, ani nasycením a sytostí. Formulováním následující definice nepřesahujeme nijak sféru praxeologického uvažování: Použití jednotky homogenní zásoby, které člověk činí, pokud je jeho zásoba n jednotek, ale které by za jinak stejných podmínek neučinil, kdyby jeho zásoba byla $n-1$, nazýváme nejméně naléhavým užitím či užitím mezním. Užitek z něj odvozený pak nazýváme mezním užítkem. Abychom získali toto poznání, nepotřebujeme fyziologickou ani psychologickou zkušenost, poznání ani uvažování. Nutně to plyne z našeho předpokladu, že lidé jednají (volí) a že v prvním případě má člověk n jednotek homogenní zásoby a v druhém případě $n-1$ jednotek. Za těchto podmínek není jiný výsledek myslitelný. Náš výrok je formální a apriorní a nezávisí na žádné zkušenosti.

Jsou pouze dvě alternativy. Buď existují mezistadia mezi pocíťovanou nespokojeností, která nutí člověka jednat, a stavem, v němž není žádné další jednání (ať již z důvodů dosažení stavu dokonalého uspokojení či proto, že člověk není schopen své podmínky zlepšit), nebo neexistují. Ve druhém

² Srov. Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, (Víděň, 1871), str. 88 a násl.; Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins* (3. vyd. Innsbruck, 1909), část II, str. 237 a násl.

³ Třídy v realitě neexistují. Naše mysl třídí jevy tak, aby uspořádala naše poznání. Otázka, zda je jistý modus klasifikace jevů vhodný k tomuto cíli či nikoli, se liší od otázky, zda je či není logicky přípustný.

případě se může uskutečnit pouze jediné jednání. Jakmile je dokončeno, nastane stav, v němž již žádné další jednání není možné. To je v očividném rozporu s naším předpokladem, že jednání existuje. Tento případ již nesplňuje všeobecné podmínky předpokládané v kategorii jednání. Zůstává jen první případ. Pak ale existují různé stupně v asymptotickém přibližování ke stavu, v němž již jednání neexistuje. Zákon mezního užítku je tak již obsažen v kategorii jednání. Není ničím jiným než převráceným tvrzením, že to, co přináší větší uspokojení, je upřednostňováno před tím, co přináší uspokojení menší. Pokud se dostupná zásoba zvýší z $n-1$ jednotek na n jednotek, může být tento přírůstek použit pouze na odstranění potřeby, která je méně naléhavá či nepříjemná než nejméně naléhavá či nepříjemná potřeba ze všech, které mohly být odstraněny s použitím zásoby $n-1$.

Zákon mezního užítku se netýká objektivní hodnoty užití, nýbrž subjektivní hodnoty užití. Nevztahuje se na fyzikální či chemickou schopnost věci přivodit obecně jistý účinek, ale na relevanci pro blahobyt člověka, jak jej vidí on sám za konkrétních existujících podmínek. Primárně nevypovídá o hodnotě věci, ale o hodnotě služeb, jejichž získání od nich člověk očekává.

Kdybychom se domnívali, že se mezní užitek týká věci a jejich objektivní hodnoty užití, byli bychom nuceni předpokládat, že mezní užitek může s nárůstem množství dostupných jednotek stejně tak dobře vzrůst jako poklesnout. Může se stát, že použití jistého minimálního množství – n jednotek – statku a může přinést hodnotnější uspokojení než služby očekávané od jedné jednotky statku b . Pokud je však dostupná zásoba a menší než n , lze a použít jen pro jinou službu, které se přisuzuje menší hodnota než hodnota b . Pak nárůst množství a z $n-1$ jednotek na n jednotek vede ke zvýšení hodnoty přisuzované jedné jednotce a . Vlastník 100 klád si může postavit srub, který jej ochrání před deštěm lépe než pláštěnka. Pokud je však k dispozici jen méně než 100 klád, může z nich postavit pouze podlážku, která jej ochrání před vlhkostí půdy. Při vlastnictví 95 klád by byl ochoten vzdát se pláštěnky, aby získal dodatečných 5 klád. Při vlastnictví 10 klád by nebyl ochoten vzdát se pláštěnky ani za 10 klád. Člověk, jehož úspory dosahují 100 dolarů, nemusí chtít vzít práci za odměnu 200 dolarů. Pokud však má naspořeno 2000 dolarů a velmi touží koupit si věc, kterou nelze pořídit za méně než 2100 dolarů, může rád stejnou práci vzít i za 100 dolarů. To vše je v dokonalém souladu se správně formulovaným zákonem mezního užítku, podle něž hodnota závisí na užítku očekávaných služeb. Nic takového jako rostoucí mezní užitek neexistuje.

Zákon mezního užítku nelze směšovat ani s Bernoulliho doktrínou *de mensura sortis*, ani s Weberovým-Fechnerovým zákonem. V jádru Bernoulliho přínosu byla známá a nikdy nepochybná fakta, že lidé chtějí uspokojit více naléhavou potřebu dříve, než uspokojí potřebu méně naléhavou, a že bohatší

lidé mohou své potřeby uspokojit lépe než lidé chudí. Závěry, které z toho Bernoulli vyvodil, jsou však do jednoho chybné. Vytvořil matematickou teorii o tom, že se přírůstek potěšení snižuje s přírůstkem celkového bohatství člověka. Jeho tvrzení, že je zpravidla vysoce pravděpodobné, že pro člověka s důchodem 5000 dukátů znamená jeden dukát maximálně polovinu toho, co dukát znamená pro člověka s důchodem 2500 dukátů, je naprosto bizarní. Nechme stranou výtku, že není žádný zcela nearbitrární způsob, jak porovnávat hodnocení různých lidí. Bernoulliho metoda je neméně neuspokojivá i pro hodnocení stejného jedince s různými důchody. Nechápal, že jediné, co lze o daném případě říci, je, že s rostoucím důchodem je každý další přírůstek použit na uspokojení méně naléhavé potřeby než nejméně naléhavé potřeby, která již byla uspokojena, než k nárůstu důchodu došlo. Nechápal, že při hodnocení, vybírání a jednání nedochází k žádnému měření a určování ekvivalence, nýbrž k přiřazování pořadí – tj. preferování a vylučování.⁴ Ani Bernoulli, ani matematici a ekonomové, kteří přijali jeho způsob uvažování, tak nemohou při řešení paradoxu hodnoty uspět.

Chybu, které se dopouštějí lidé při směšování Weberova-Fechnerova zákona psychofyziky se subjektivní teorií hodnoty, napadal již Max Weber. Max Weber, pravda, nebyl příliš obeznámen s ekonomikou a byl příliš v zajetí historismu, než aby mohl získat správný vhled do základů ekonomického myšlení. Geniální intuice mu však ukázala cestu ke správnému řešení. Teorie mezního užítku, tvrdil, „není založena psychologicky, nýbrž – pokud máme použít epistemologický termín – pragmaticky, tj. na užití kategorií: cílů a prostředků“.⁵

Pokud chce člověk odstranit patologické podmínky tím, že si vezme určité množství léčivého prostředku, nezpůsobí větší dávka lepší efekt. Přebytečná dávka buď bude mít stejné účinky jako dávka optimální, nebo bude mít účinky škodlivé. Totéž platí pro všechny druhy uspokojení, ačkoli optima je často dosaženo až při aplikaci velké dávky a bod, za nímž další zvýšení produkuje nežádoucí účinky, je často velmi vzdálený. Je tomu tak proto, že náš svět je světem kauzality a kvantitativních vztahů mezi příčinou a účinkem. Kdo chce odstranit nespokojenost způsobenou pobytem v místnosti s teplotou 1 stupně, pokusí se místnost vytopit na teplotu 18 až 20 stupňů. To, že neusiluje o dosažení teploty 80 či 150 stupňů, nemá nic společného ani s Weberovým-

⁴ Srov. Daniel Bernoulli, *Versuch einer neuen Theorie zur Bestimmung von Glücksfällen*, přeložil Pringsheim (Lipsko, 1896), str. 27 a násl.

⁵ Srov. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Tübingen, 1922), str. 372, také str. 149. Termín „pragmatický“, jak jej používá Weber, je samozřejmě spojen s určitým zmatením. Není vhodné jej používat k ničemu jinému než k označení filozofie pragmatismu. Kdyby Weber znal termín „praxeologie“, pravděpodobně by jej upřednostnil.

Fechnerovým zákonem, ani s psychologií. Jediné, co může psychologie pro vysvětlení tohoto faktu udělat, je prokázat, že člověk v principu preferuje zachování života a zdraví před smrtí a nemocí. Praxeologii zajímá pouze to, že jednající člověk volí mezi alternativami. Skutečnost, že člověk stojí na křižovatkách a že se musí rozhodovat a rozhoduje, vyplývá z kvantitativní podstaty světa. Člověk nežije ve světě bez kvantity, a ani si takový svět nedokáže představit.

Zaměňování mezního užítku s Weberovým-Fechnerovým zákonem vzniklo z omylu sledovat prostředky k dosažení uspokojení, a nikoli uspokojení samo. Kdyby se mělo na zřeteli uspokojení, nikdy by se neobjevila absurdní myšlenka vysvětlovat strukturu touhy po teple odkazem na klesající intenzitu vnímání po sobě jdoucích přírůstků intenzity stimulů. To, že průměrný člověk nechce zvýšit teplotu své ložnice na 50 stupňů, nemá nic společného s intenzitou vnímání tepla. To, že si nějaký člověk nevytápí svou místnost na stejnou teplotu jako ostatní normální lidé, či jak by to byl udělal, kdyby si raději nechtěl pořídit nový oblek nebo navštívit představení Beethovenovy symfonie, nelze vysvětlit pomocí metod přírodních věd. Objektivní a otevřené zkoumání přírodních věd jsou pouze problémy týkající se objektivní hodnoty užítí. Hodnocení objektivní hodnoty užítí ze strany jednajícího člověka je věc jiná.

2. Zákon výnosů

Kvantitativní určenost účinků vytvořených ekonomickým statkem v případě statků prvního řádu znamená: množství a příčiny způsobí – buď jednorázově, nebo po částech během konečného časového období – množství a účinku. V případě statků vyšších řádů (výrobních statků) to znamená: množství b příčiny způsobí množství β účinku, za podmínky že komplementární příčina c přispěje účinkem množství γ . Pouze společné účinky β a γ způsobují množství p statku vyššího řádu D . V tomto případě tak existují tři množství: b a c dvou komplementárních statků B a C a množství p produktu D .

Pokud b zůstává neměnné, nazýváme takovou hodnotu c , která vede k nejvyšší hodnotě p/c , optimum. Pokud k této nejvyšší hodnotě p/c vede více hodnot c , pak nazýváme optimum tu, která rovněž přináší nejvyšší hodnotu p . Pokud jsou tyto dva komplementární statky použity v optimálním poměru, oba přinášejí nejvyšší výstup. Jejich schopnost vyrábět – jejich objektivní hodnota užítí – je plně využita, žádná část není vyplývána. Pokud se od této optimální kombinace odchýlíme a zvýšíme množství C , aniž bychom zvýšili množství B , výstup se zpravidla zvýší, nikoli však v poměru ke zvýšení množství C . Pokud je vůbec možné zvýšit výnos z p na p_1 zvýšením množství pouze jednoho komplementárního faktoru, konkrétně nahrazením c cx , kdy x je

větší než 1, získáme: $p_1 > p$ a $p_1 < pcx$. Kdyby totiž bylo možné kompenzovat jakékoli snížení b odpovídajícím zvýšením c tak, aby p zůstalo stejné, byla by fyzická schopnost produkovat náležející B neomezená a B by nebylo považované za vzácné a za ekonomický statek. Jednajícímu člověku by bylo jedno, zda je dostupná zásoba B větší nebo menší. I nekonečně malé množství B by stačilo k produkci libovolného množství D , pokud by byla zásoba C dostatečně velká. Na druhou stranu zvýšení dostupného množství B by nemohlo zvýšit produkci D , pokud současně nevzroste zásoba C . Celý výnos z daného procesu by byl imputován do C . B by nemohlo být ekonomickým statkem. Věcí, která poskytuje takové neomezené služby, je například znalost kauzálních vztahů. Formule, předpis, který nám říká, jak připravovat kávu, jakmile je jednou znám, poskytuje neomezenou službu. Neztrácí nic ze své schopnosti, ať je používán libovolněkrát, jeho produkční schopnosti jsou nevyčerpatelné, není tudíž ekonomickým statkem. Jednající nikdy není v situaci, kdy by musel volit mezi hodnotou užití známého předpisu a nějaké jiné užitečné věci.

Zákon výnosů tvrdí, že existuje optimum kombinace ekonomických statků vyšších řádů (výrobních faktorů). Pokud se od tohoto optima odchýlíme zvýšením vstupu jediného faktoru, fyzický výstup buď nevzroste vůbec, nebo alespoň nevzroste tolik, kolik by odpovídalo zvýšení vstupu. Tento zákon, jak jsme dokázali výše, vyplývá z faktu, že kvantitativní určenost účinků způsobených libovolným ekonomickým statkem je nutnou podmínkou toho, aby daná věc ekonomickým statkem byla.

Zákon výnosů, často nazývaný zákonem klesajících výnosů, pouze říká, že takové optimum existuje. Je mnoho dalších otázek, na které vůbec neodpovídá a které lze zodpovědět pouze *a posteriori* prostřednictvím zkušenosti.

Jestliže je účinek způsobený jedním z komplementárních faktorů nedělitelný, je optimum jedinou kombinací, která žádoucí výsledek přináší. K nabarvení kousku vlny na určitý odstín je třeba určitého množství barviva. Větší či menší množství by zamýšlený výsledek zkazilo. Máme-li k dispozici větší množství barviva, musíme ho část nechat stranou. Máme-li k dispozici množství menší, můžeme obarvit jen část. Klesající výnosy v tomto případě vedou k naprosté neúčinnosti dodatečného množství, které dokonce nesmí být použito, protože by zamýšlený výsledek zmařilo.

V jiných případech je k vyrobení minimálního účinku třeba jisté minimum. Mezi tímto minimálním účinkem a účinkem optimálním je mez, v níž zvýšené dávky vedou buď k proporcionálnímu, nebo vyššímu než proporcionálnímu nárůstu účinku. Aby se nějaký stroj mohl otáčet, je třeba jisté množství maziva. Zda zvýšení maziva nad tuto úroveň povede k proporcionálnímu či nadproporcionálnímu zvýšení výkonu stroje, lze zjistit pouze na základě technologické zkušenosti.

Zákon výnosů neodpovídá na následující otázky: 1) Zda je či není možné žádaný efekt způsobit jen a pouze optimální dávkou. 2) Zda existuje pevná mez, nad níž je každý další nárůst variabilního faktoru zbytečný. 3) Zda pokles výstupu způsobený postupným odchylováním od optima a zvýšení výstupu způsobené postupným přibližováním se optimu vede k proporcionálním či nadproporcionálním změnám výstupu na jednotku variabilního faktoru. To vše je třeba určit na základě zkušenosti. Zákon výnosů sám, tj. fakt, že musí existovat nějaká taková kombinace, je platný *a priori*.

Malthusovský zákon populace a koncept absolutního přelidnění, absolutního nedostatku lidí a z toho vyplývající optimální velikost populace, představují aplikaci zákona výnosů na speciální problém. Zabývají se změnami v nabídce lidské práce za jinak stejných okolností. Protože lidé chtěli z politických důvodů odmítnout tento Malthusovský zákon, vášnivě, leč s chybnými argumenty bojovali proti zákonu výnosů, který shodou okolností znali pouze jako zákon klesajících výnosů použití kapitálu a práce na půdě. Dnes se už nemusíme těmito neplodnými námitkami zabývat. Zákon výnosů není omezen jen na výrobní faktory komplementární k půdě. Pokusy odmítnout jej, či naopak prokázat jeho platnost, poukazy na historické a experimentální zkoumání zemědělské produkce jsou stejně zbytečné jako marné. Kdo jej chce odmítnout, musí vysvětlit, proč jsou lidé ochotni platit cenu za půdu. Kdyby zákon neplatil, zemědělci by nikdy neuvažovali o zvětšení velikosti svých farem. Dokázali by donekonečna zvyšovat výnos jakéhokoli kousku země zvyšováním svých vstupů kapitálu a práce.

Lidé kdysi věřili, že zatímco zákon klesajících výnosů platí v zemědělské produkci, ve zpracovatelském průmyslu převládají výnosy rostoucí. Trvalo dlouho, než si uvědomili, že se zákon výnosů vztahuje shodně na všechna odvětví. Stavět proti sobě ve vztahu k tomuto zákonu zpracovatelský průmysl a zemědělství je chyba. To, co se velmi nevhodně nazývá zákonem rostoucích výnosů, není nic jiného než převrácený zákon výnosů klesajících, neuspokojivá formulace zákona výnosů. Když se blížíme k optimální kombinaci zvyšováním množství jediného faktoru při konstantním množství faktorů ostatních, pak mohou jednotkové výnosy variabilního faktoru růst buď proporcionálně, nebo dokonce rychleji. Stroj může, je-li obsluhován 2 pracovníky, produkovat p , při obsluze 3 pracovníky $3p$, 4 pracovníky $6p$, 5 pracovníky $7p$, 6 pracovníky rovněž $7p$. V takovém případě je optimální výstup na pracovníka, $6/4$, dosahován při obsluze stroje 4 pracovníky, zatímco ostatní kombinace přináší $1/2 p$, p , $7/5 p$ a $7/6 p$. Pokud například místo 2 zaměstnáme 3 nebo 4 pracovníky, vzrostou výnosy rychleji, než odpovídá nárůstu pracovníků. Nerostou v poměru 2:3:4, nýbrž v poměru 1:3:6. Sledujeme rostoucí výnosy na pracovníka. Nejedná se však o nic jiného než o převrácený zákon klesajících výnosů.

Jestliže se nějaká továrna odchyluje od optimální kombinace používaných faktorů, je méně efektivní než továrna, kde je tato odchylka menší. V zemědělství i zpracovatelském průmyslu je mnoho faktorů ne zcela dělitelných. Zejména ve zpracovatelském průmyslu je snazší dosáhnout optimální kombinace rozšiřováním produkce než jejím omezováním. Jestliže je nejmenší množství jednoho či více faktorů příliš velké, než aby mohlo být v malé či středně velké továrně optimálně využito, je jedinou cestou, jak dosáhnout optima, zvětšení výrobního provozu. Výhoda velkovýroby je způsobena právě těmito faktory.

Plný význam tohoto problému bude nastíněn později, při diskusi otázek nákladového účetnictví.

3. Lidská práce jako prostředek

Využití fyziologických funkcí a projevů lidského života jako prostředku nazýváme prací. Projev potenciálu lidské energie a životních procesů, které člověk, jehož života jsou projevem, nevyužívá k dosažení vnějších cílů odlišných od pouhého probíhání těchto procesů a od fyziologické role, kterou hraje při biologickém naplnění jeho vlastního nakládání se životem, není práce, to je prostě život. Člověk pracuje tím, že využívá svých sil a schopností coby prostředku k odstranění pocítované nespokojenosti a že nahrazuje spontánní a samovolné uvolňování svých schopností a nervového napětí jejich účelovým využíváním. Práce je prostředkem, nikoli cílem sama o sobě.

Každý jednotlivec má pouze omezené množství energie, které může vydat, a každá jednotka práce může způsobit pouze omezený účinek. Jinak by lidské práce bylo více než dostatek, nebyla by vzácnou, nepovažovala by se za prostředek k odstranění nespokojenosti a nebylo by s ní jako s takovou hospodařeno.

Ve světě, v němž by se s prací hospodařilo pouze z toho důvodu, že je dostupná v množství neumožňujícím dosažení veškerých cílů, pro něž může být použita jako prostředek, by se nabídka dostupné práce rovnala veškerému množství práce, které jsou všichni lidé dohromady schopni vydat. V takovém světě by chtěl každý pracovat, dokud by zcela nevyčerpal svou momentální pracovní kapacitu. Čas, který není potřeba pro opětovné vytvoření a obnovu schopnosti pracovat spotřebované předchozí práci, by byl zcela věnován práci. Každé nevyužití plné pracovní kapacity by bylo považované za ztrátu. Vykonáním více práce by člověk zvýšil vlastní blahobyt. To, že zůstala část dostupného potenciálu nevyužita, by se hodnotilo jako ztráta blahobyti. Samotná myšlenka lenosti by nebyla známá. Nikdo by si neřekl: mohl bych dělat to či ono, ale nestojí to za to, nevyplatí se to, preferuji raději volný čas. Každý by považoval svou plnou pracovní kapacitu za zásobu výrobních fak-

torů, kterou by rád celou využil. I jen sebemenší možnost sebemenšího zvýšení blahobytu by se považovala za dostatečný incentiv k větší práci, pokud by se stalo, že v daný okamžik neexistuje výnosnější alternativa, na kterou by dotyčné množství práce mohlo být využito.

V našem světě se věci mají jinak. Vykonávání práce považujeme za nepřijemné. Nepracovat se považuje za uspokojivější stav věcí než pracovat. Volný čas je za jinak stejných okolností preferován před prací. Lidé pracují, jen když upřednostňují výnos z práce před poklesem uspokojení způsobeným omezením volného času. Práce v sobě obsahuje újmu.

Psychologie a fyziologie se můžou pokoušet tento fakt vysvětlit. Praxeologie se nemusí zabývat tím, zda se jim to povede, či nikoli. Pro praxeologii je faktem, že lidé chtějí volný čas, a proto posuzují svou vlastní schopnost způsobit účinky s odlišnými pocity, než s jakými posuzují schopnost hmotných výrobních faktorů. Když člověk zvažuje vydání vlastní práce, zkoumá nejen to, zda neexistuje nějaký více žádoucí cíl, na jehož dosažení by dané množství práce bylo možné použít, ale rovněž zda by nebylo více žádoucí se dalšího vydávání práce zdržet. Tuto skutečnost lze vyjádřit i tak, že nazveme dosahování volného času cílem účelové aktivity či ekonomickým statkem prvního řádu. Při používání této poněkud komplikované terminologie musíme nahlížet na volný čas jako na jakýkoli jiný ekonomický statek z pohledu mezního užítku. Musíme dovést, že první jednotka volného času uspokojuje přání, které je preferováno před přáním druhým, druhé před třetím a tak dále. Obrácením tohoto výroku získáme tvrzení, že újma práce pociťovaná pracujícími roste rychlejším tempem než množství vydané práce.

Pro praxeologii je nicméně studium otázky, zda újma z práce roste proporcionálně k množství vydané práce či rychleji, zbytečné. (Zda je tento problém důležitý pro fyziologii a psychologii, můžeme ponechat nerozhodnuté.) Pracující každopádně ukončuje práci v okamžiku, kdy nepovažuje užitek z jejího pokračování za dostatečnou kompenzaci újmy plynoucí z jejího dalšího vykonávání. Přitom staví proti sobě, pokud zanedbáváme snížení výnosu způsobené rostoucí únavou, každou část pracovní doby se stejným množstvím produktu jako části předchozí. Užitek z jednotek výstupu však klesá s vydanou prací a nárůstem celkového výnosu. Produkty předchozích jednotek pracovního času sloužily k uspokojení důležitějších potřeb než produkty práce vykonané později. Uspokojení těchto méně významných potřeb nemusí být vnímáno jako dostatečná odměna za další pokračování práce, ačkoli se porovnávají se stejnými množstvími fyzického výstupu.

Z hlediska praxeologického zkoumání je tudíž irelevantní, zda je újma z práce proporcionální k celkovému vydání práce, či zda roste rychleji než čas strávený prací. Každopádně sklon vydávat dosud nepoužitý potenciál k práci za jinak stejných okolností s růstem množství již vykonané práce klesá. Zda

tento pokles ochoty pracovat klesá rychleji či pomaleji, je vždy otázkou ekonomických dat, nikoli otázkou kategorických principů.

Újma přisuzovaná práci vysvětluje, proč se během lidské historie spolu s progresivním nárůstem fyzické produktivity práce způsobené technologickým pokrokem a větší dostupností kapitálu vyvinula tendence více méně ke zkrácení pracovní doby. Mezi výhody, které může civilizovaný člověk čerpat ve větším množství než jeho méně civilizovaný předchůdce, patří více volného času. V tomto smyslu lze i zodpovědět otázku, často kladenou filozofy a filantropy, zda ekonomický rozvoj učinil člověka šťastnějším. Kdyby byla produktivita práce nižší, než je v současném kapitalistickém světě, byl by člověk nucen buď více pracovat, nebo se vzdát současného pohodlí. Tímto důkazem ekonomové netvrdí, že jediným prostředkem dosažení štěstí je mít hmotný blahobyť, žít v luxusu či užívat si více volného času. Pouze uznávají nezpochybnitelný fakt, že se lidé mohou lépe zabezpečit věcmi, o nichž si myslí, že je potřebují.

Základní praxeologické poznání, že lidé preferují to, co je uspokojuje více, před tím, co je uspokojuje méně, a že hodnotí věci na základě užitku, nemusí být nijak upravováno či doplňováno dodatečnými tvrzeními o újmě z práce. Tyto výroky v sobě již obsahují tvrzení, že práce je preferována před volným časem, pouze pokud si výnos z práce přejeme více než trávení volného času.

Jedinečná pozice, kterou faktor práce zaujímá v našem světě, plyne z jeho nesespecifického charakteru. Všechny přírodou dané primární výrobní faktory, tj. všechny přírodní věci a síly, které člověk může použít pro zlepšení svého blahobytu, mají specifické vlastnosti a schopnosti. Existují cíle, pro jejichž dosažení jsou vhodnější, cíle, pro jejichž dosažení jsou méně vhodné, a cíle, pro něž se vůbec nehodí. Lidská práce je však vhodná a současně nepostradatelná pro vykonávání všech myslitelných procesů a způsobů výroby.

Je samozřejmě nepřijatelné zabývat se obecně lidskou prací jako takovou. Bylo by základní chybou opomíjet, že se lidé a jejich schopnosti pracovat liší. Práce, kterou umí jeden člověk, je vhodnější pro některé cíle, méně vhodná pro cíle jiné a zcela nevhodná pro ostatní cíle. Jedním z nedostatků klasické ekonomie bylo, že nevěnovala dostatečnou pozornost tomuto faktu a nevěnovala jej v potaz při konstrukci své vlastní teorie hodnoty, cen a mzdových sazeb. Lidé neohospodář s prací obecně, ale s konkrétními dostupnými druhy práce, které se široce liší v kvalitě a kvantitě. Výroba každého jednotlivého produktu vyžaduje zaměstnání pracovníků schopných vykonávat jistý druh práce. Je absurdní ospravedlňovat nezohlednění tohoto poznatku odkazem na to, že se hlavní poptávka po práci a nabídka práce týkají nekvalifikované práce, kterou může vykonávat každý zdravý člověk, a že kvalifikovaná práce, práce lidí s jistými vrozenými schopnostmi a zvláštním tréninkem je spíše výjimkou. Není třeba zkoumat, zda takové podmínky existovaly ve vzdálené minulosti

či zda i pro primitivní příslušníky kmene byla nerovnost vrozených a získaných schopností pracovat hlavním faktorem při hospodaření s prací. Při zkoumání podmínek civilizovaných národů je přehlížení rozdílů v kvalitě vykonávané práce nepřípustné. Práce, kterou jsou různí lidé schopni vykonávat, se liší, protože lidé se odlišní již rodí a dovednosti, které v průběhu života získají, jejich odlišnosti dále posilují.

Když mluvíme o nesespecifickém charakteru lidské práce, samozřejmě netvrdíme, že je veškerá lidská práce stejné kvality. Chceme pouze ukázat, že rozdíly v druhích práce, které je třeba k výrobě různých komodit, jsou větší než rozdíly ve vrozených schopnostech lidí. (Zde se nezabýváme kreativním výkonem génia. Práce génia přesahuje sféru běžného lidského jednání a je jako dar osudu lidstvu.⁶ Rovněž nebereme zřetel na institucionální bariéry, jež brání některým lidem v přístupu k jistým zaměstnáním a vzdělání, kterého je pro ně třeba.) Vrozená nerovnost různých jednotlivců neruší zoologickou jednotu a homogenitu druhu člověk do takové míry, aby dělila nabídku práce do nespojitých oddílů. Potenciální nabídka práce dostupná pro výkon každého zaměstnání tak převyšuje skutečnou poptávku po této práci. Nabídku každého typu specializované práce lze zvýšit stažením pracovníků z jiných odvětví a jejich tréninkem. Množství uspokojení potřeb není v žádném odvětví výroby trvale omezené vzácností lidí schopných vykonávat zvláštní úkoly. Vzácnost specialistů se může objevit pouze v krátkém období. V dlouhém období může být odstraněna kvalifikací lidí, kteří vykazují požadované vrozené schopnosti.

Práce je nejvzácnější ze všech primárních prostředků výroby, protože je v tomto omezeném smyslu nesespecifická a protože každá produkce vyžaduje vykonání práce. Vzácnost ostatních primárních výrobních prostředků, tj. nelidských prostředků poskytovaných přírodou, se tudíž pro jednajícího člověka stává vzácností těch primárních hmotných prostředků výroby, které vyžadují nejmenší výkon práce.⁷ Dostupná nabídka práce určuje, do jaké míry mohou být faktory přírody ve své rozmanitosti pro uspokojení potřeb využity.

Pokud nabídka práce, kterou jsou lidé ochotni vykonat, vzroste, vzroste i výroba. Práce nemůže zůstat nevyužita na základě toho, že by byla neúčinná pro další zlepšování uspokojení potřeb. Izolovaný soběstačný člověk má vždy příležitost vylepšit své podmínky vykonáním dodatečné práce. Na pracovním trhu tržní společnosti existují kupci pro každou nabízenou práci. Nadbytek a přebytečnost můžou existovat pouze na segmentech pracovního trhu. Mají za následek přesun práce do ostatních segmentů a rozšiřování

⁶ Viz níže, str. 124–125.

⁷ Některé přírodní zdroje jsou samozřejmě tak vzácné, že jsou zcela využity.

produkce v jiných oblastech ekonomického systému. Na druhou stranu může nárůst množství dostupné půdy za jinak stejných okolností vést ke zvýšení produkce, pouze pokud je dodatečná půda úrodnější než mezní půda obdělávaná předtím.⁸ Totéž platí o akumulovaném materiálním vybavení pro budoucí výrobu. Užitečnost kapitálových statků rovněž závisí na nabídce dostupné práce. Bylo by plýtváním využívat kapacity existujících zařízení, pokud mohla být požadovaná práce zaměstnána při uspokojování naléhavějších potřeb.

Komplementární faktory mohou být využity pouze do té míry, kterou umožní dostupnost nejvzácnějšího z nich. Předpokládejme, že produkce 1 jednotky p vyžaduje vynaložení 7 jednotek a a 3 jednotek b a že ani a , ani b nelze použít pro výrobu ničeho jiného než p . Jestliže je k dispozici 49 a a 2000 b , nelze vyprodukovat více než 7 p . Dostupná zásoba a určuje míru využití b . Pouze a se považuje za ekonomický statek, pouze za a jsou lidé ochotni platit cenu. 7 jednotek a může dosáhnout plné ceny p . Na druhou stranu b není ekonomickým statkem a nemůže dosáhnout žádné ceny. Jisté množství b zůstává nevyužito.

Lze si představit podmínky ve světě, v nichž by všechny hmotné výrobní faktory byly plně využity tak, že by neexistovala možnost zaměstnat veškeré lidi, či veškeré lidi do té míry, do jaké jsou ochotni pracovat. V takovém světě je práce dostatek, růst nabídky práce nemůže přidat k celkovému množství produkce nic. Pokud předpokládáme, že všichni lidé mají stejnou schopnost a vůli pracovat, a pokud zanedbáme újmu z práce, pak by práce v takovém světě nebyla ekonomickým statkem. Kdyby byl tento svět socialistickým společenstvím, považoval by se nárůst populace za zvýšení počtu nečinných spotřebitelů. Pokud by se jednalo o tržní společnost, nepostačovaly by mzdy k zamezení hladovění. Kdokoli by hledal práci, byl by ochoten pracovat za libovolně nízkou mzdu, i kdyby nepostačovala k zachování života. Rád by alespoň na chvíli oddálil smrt hladem.

Nemá smysl zabývat se paradoxy této hypotézy a diskutovat o problémech takového světa. Náš svět je jiný. Práce je vzácnější než hmotné výrobní faktory. V tuto chvíli se nezabýváme problémem optimální populace. Zabýváme se pouze faktem, že existují hmotné výrobní faktory, které zůstávají ladem, protože je vyžadované práce třeba při uspokojování naléhavějších potřeb. V našem světě není dostatek, nýbrž nedostatek lidské síly, a existují nevyužitě hmotné výrobní faktory, tj. půda, nerostné zdroje a dokonce i továrny a zařízení.

⁸ Při volné mobilitě práce by bylo plýtváním zlepšovat neúrodnou půdu, pokud obdělávaná plocha není natolik úrodná, aby pokryla celkové náklady činnosti.

Tento stav věcí by se mohl změnit takovým nárůstem populace, že by byly plně využity všechny hmotné výrobní faktory potřebné pro výrobu jídla nezbytného – v přísném smyslu slova – k zachování lidského života. Dokud však tomu tak není, nemůže se to změnit žádným zlepšením technologických metod výroby. Nahrazení technologicky neefektivních metod výroby metodami efektivnějšími neodstraní vzácnost práce, jestliže stále existují dostupné hmotné faktory, jejichž užití může lidský blahobyt zvýšit. Naopak to zvyšuje výstup a tím i množství spotřebních statků. „Stroje šetřící práci“ zvyšují nabídku, nezpůsobují „technologickou nezaměstnanost“.⁹

Každý produkt je výsledkem součinnosti práce i hmotných výrobních faktorů. Člověk hospodaří s obojím.

Bezprostředně uspokojující práce a zprostředkovaně uspokojující práce

Práce zpravidla uspokojuje pouze zprostředkovaně, prostřednictvím odstranění nespokojenosti, které s sebou nese dosažení cíle. Pracující se vzdává volného času a podřizuje se újmě z práce proto, aby získal její produkt, či to, co jsou mu za ni ostatní ochotni nabídnout. Vykonání práce je pro něj prostředkem k dosažení jistých cílů, zaplacenou cenou a utrpěným nákladem.

Existují však případy, kdy provedení práce člověka uspokojuje ihned. Získává bezprostřední uspokojení z vykonání práce. Přínos je dvojitý. Na jedné straně spočívá v získání produktu, na straně druhé v uspokojení, které samotná práce pracujícímu přináší.

Lidé tento fakt tragikomicky překroutili a na této dezinterpretaci založili fantastické plány sociálních reforem. Jedním z hlavních dogmat socialismu je, že práce s sebou nese újmu pouze v kapitalistickém systému výroby, zatímco v socialismu by byla čirou radostí. Nemusíme se věnovat výlevům nebohého blázna Charlese Fouriera. Marxistický „vědecký“ socialismus se však v tomto ohledu od utopistů nijak neliší. Někteří z jeho předních zastánců, Bedřich Engels či Karl Kautsky, jasně deklarují, že hlavním efektem socialistického režimu bude přeměna práce ze strasti v potěšení.¹⁰

Často se přehlíží skutečnost, že aktivity, které přinášejí naplnění, a jsou proto přímým zdrojem radosti a potěšení, se zásadně od práce liší. Tyto rozdíly může přehlédnout jen velmi povrchní pohled. Pádlování v kánoji v neděli ve veřejných parcích pro potěšení lze připodobnit k veslování otroků na galejích jen z pohledu hydromechaniky. Když ho posuzujeme jako prostředek k dosažení cíle, je stejně odlišné jako broukání si árie nějakým tulákem a představením stejné árie v opeře. Bezstarostný nedělní kanoista a zpívající

⁹ Viz níže, str. 689–698.

¹⁰ Karl Kautsky, *Die Soziale Revolution* (3. vyd. Berlín, 1911), II, str. 16 a násl. K Engelsovi viz níže, str. 529.

tulák získávají ze svých aktivit bezprostřední uspokojení, nikoli však uspokojení zprostředkované. To, co dělají, tak není práce, není to užití jejich fyziologických funkcí k dosažení cílů odlišných od pouhého výkonu těchto funkcí. Je to pouhá zábava. Je cílem sama o sobě, dělá se kvůli ní samé a neposkytuje žádnou další službu. Jelikož to není práce, je nepřipustné nazývat ji bezprostředně uspokojující prací.¹¹

Někdy by si povrchní pozorovatel mohl myslet, že práce vykonávaná ostatními lidmi přináší bezprostřední uspokojení, protože on sám by se rád pustil do jistého druhu hry, který daný typ práce imituje. Stejně jako si děti hrají na školu, na vojáky a na železnici, chtěli by si hrát i dospělí. Domnívají se, že strojevodoucího musí bavit ovládat jeho lokomotivu, stejně jako by to bavilo je, kdyby si s ní mohli hrát. Ve spěchu na cestě do práce závidí účetní strážníkovi na pochůzce, který je podle něj placený za to, že se beze spěchu prochází svým rajonem. Pochůzkář však závidí účetnímu, jenž je usazen do pohodlné židle ve vyhřáté kanceláři a vydělává peníze nějakým zapisováním, které ani nelze nazvat prací. Názory lidí, kteří dezinterpretují práci ostatních lidí a považují ji za pouhý koníček, ale nemusíme brát vážně.

Případy bezprostředně uspokojující práce nicméně také existují. Existují druhy práce, jejichž malé množství za zvláštních podmínek poskytuje bezprostřední uspokojení. Tato množství jsou však natolik bezvýznamná, že v komplexu lidského jednání a produkce pro uspokojení potřeb nehrají naprosto žádnou roli. Náš svět se vyznačuje újmou z práce. Lidé směňují újmu přinášející práci za produkty práce. Práce je pro ně zdrojem zprostředkovaného uspokojení.

Jakmile nějaký zvláštní druh práce poskytuje omezené množství uspokojení, a nikoli strast, bezprostřední naplnění, a nikoli újmu z práce, nemůže být odměňován mzdou. Ten, kdo ji vykonává, „pracovník“, si naopak musí onu radost kupovat a platit za ni. Lov zvěře byl a je pro mnoho lidí újmu přinášející prací. V Evropě si amatérští lovci kupují od vlastníků revírů práva zastřelit konkrétní množství zvěře určeného typu. Nákup tohoto práva je oddělen od ceny, která se musí zaplatit za vlastní úlovek. Pokud jsou oba nákupy svázány, výsledná cena daleko převyšuje ceny, jichž lze dosáhnout na trhu se zvěří. Samec kamzíka, který se prochází po strmých skalách, má proto větší peněžní hodnotu než později, když je zabit a snesen do údolí, aby bylo využito jeho maso, kůže a parohy, přestože k jeho zabití je třeba namáhavého šplhání a spotřeba určitého materiálu. Lze říci, že jedna ze služeb, kterou živý kamzík lovcům dokáže poskytnout, je, že mu umožní potěšení ze svého zabití.

¹¹ Veslování prováděné vážně jako sport a zpěv vážně prováděný amatérem představují introverzivní práci. Viz níže, str. 525–526.

Tvůrčí génius

Vysoko nad miliony, kteří přicházejí a odcházejí, ční pionýři, lidé, jejichž myšlenky a činy odhalují pro lidstvo nové cesty. Pro pionýrského ducha¹² je tvoření podstatou života. Žít pro něj znamená tvořit.

Aktivita těchto ohromných lidí nemohou být plně zahrnuty pod praxeologický pojem práce. Nejsou prací, protože pro génia nejsou prostředky, nýbrž cíli sami o sobě. Žije tvorbou a vynalézáním. Neexistuje pro něj žádný volný čas, pouze období dočasné tvůrčí neplodnosti a frustrace. Neponouká jej touha dosáhnout výsledku, ale akt jeho tvoření. Úspěšné dokončení jej nenaplňuje ani přímo, ani zprostředkovaně. Zprostředkovaně jej nenaplňuje proto, že ostatní lidé jej přinejlepším ignorují a daleko spíše se mu vysmívají, pohrdají jím a všemožně jej pronásledují. Mnohý génius mohl využít svá nadání a udělat si život příjemnější a radostnější, ale na takovou možnost ani nepomyslel a bez váhání se vydal na trnitou cestu. Génius chce splnit své poslání, i když ví, že směřuje k vlastní záhubě.

Ani bezprostřední uspokojení ze svých tvůrčích aktivit génius nezíská. Tvorba je pro něj strast a utrpení, neutuchající mučivý zápas s vnějšími i vnitřními překážkami, pohlcuje ho a drtí. Rakouský básník Grillparzer to popsal v dojemné básni „Sbohem Gasteinu“.¹³ Můžeme se domnívat, že při jejím psaní nemyslel jen na svůj žal a trýzeň, ale na větší utrpení mnohem většího člověka Beethovena, jehož osud se podobá jeho vlastnímu a kterému rozuměl skrze oddanou náklonnost a obdiv více než kdokoli z jeho současníků. Nietzsche se přirovnal k ohni, který pohlcuje a ničí sebe sama.¹⁴ Taková muka nemají nic společného s významem obecně přisuzovaným slovu práce, výroba, úspěch, užívání si života.

Výdobytky tvůrčího inovátora, jeho myšlenky a teorie, jeho básně, obrazy a skladby nelze praxeologicky zařadit jako produkty práce. Nejsou výsledky použití práce, která mohla být místo toho věnována na produkci jiných věcí. Myslitelé, básníci a umělci někdy nejsou schopni dělat cokoli jiného. Každopádně čas, který věnují tvůrčím aktivitám, není vzat z užití pro nějaký jiný účel. Podmínky někdy mohou odsoudit do tvůrčí neplodnosti člověka, který by jinak měl schopnosti přinést dosud nevídané věci, mohou mu sebrat veškeré jiné alternativy než boj o pouhé fyzické přežití. Pokud však génius

¹² Vůdci [*Führers*] nejsou pionýry. Vedou lidi po trase, kterou vytyčili pionýři. Pionýři prosekávají cesty končinami, které byly dosud nepřístupné, a nemohou se starat o to, zda je chce někdo následovat. Vůdce vede lidi k cíli, kterého chtějí dosáhnout.

¹³ Zdá se, že neexistuje žádný anglický překlad této básně. Kniha Douglase Yatese (*Franz Grillparzer, a Critical Biography*, Oxford, 1946), I, str. 57, podává stručné anglické shrnutí jejího obsahu.

¹⁴ Pro anglický překlad Nietzscheovy básně viz M. A. Mügge, *Friedrich Nietzsche* (New York, 1911), str. 275.

uspěje a dosáhne svých cílů, jen on sám za to platí náklady. Goethe byl možná v jistých ohledech brzděn svými funkcemi u dvora ve Výmaru. Jistě by však ve svých oficiálních povinnostech jako ministr, ředitel divadla a správce dolů nedosáhl více, kdyby nenapsal své hry, básně a romány.

Je navíc nemožné nahradit práci tvůrce prací jiných lidí. Kdyby Dante a Beethoven neexistovali, nebylo by možné vytvořit Božskou komedii či Devátou symfonii tím, že by se tento úkol přidělil jiným lidem. Žádná společnost ani žádný jednotlivec nemůže dostatečně podporovat génia a jeho práci. Ani nejvyšší úroveň „poptávky“, ani nejpevnější řád vlády zde nepomáhají. Génus netvoří na objednávku. Lidé nemohou zlepšit přírodní a společenské podmínky, které dávají vzniknout tvůrcům a jejich výtvorům. Je nemožné vychovat génie za pomoci eugeniky, vzdělat je ve školách či organizovat jejich činnost. Samozřejmě však lze zorganizovat společnost takovým způsobem, že pro pionýry a jejich novátorství nezbude žádný prostor.

Tvůrčí úspěch génia je pro praxeologii konečný fakt. Vstupuje do historie jako dar osudu. V žádném případě není výsledkem produkce ve smyslu, v jakém tento termín užívá ekonomie.

4. Produkce

Jednání, pokud je úspěšné, dosáhne stanovených cílů. Vyrobí produkt.

Produkce není aktem tvoření, nezpůsobuje nic, co by dříve neexistovalo. Je přeměnou daných prvků, jejich uspořádáním a kombinací. Výrobce není tvůrce. Člověk je kreativní pouze v myšlení a ve sféře představování. Ve světě vnějších jevů pouze přetváří již existující. Může jen kombinovat dostupné prostředky takovým způsobem, že podle zákonů přírody musí zamýšlený výsledek nastat.

Jeden čas se obvykle rozlišovalo mezi produkcí hmotných věcí a poskytováním osobních služeb. Truhlář, který vyráběl stoly a židle, byl označován za produktivního, nikoli však lékař, jehož rady pomohly churavějícímu truhláři jeho schopnost vyrábět stoly a židle obnovit. Rozlišoval se vztah mezi lékařem a truhlářem a truhlářem a krejčím. Tvrdilo se, že lékař sám neprodukuje, získává živobytí z toho, co produkují ostatní, je vydržován truhláři a krejčími. A ještě předtím si francouzští fyziokraté mysleli, že žádná práce není plodná, pokud nezískává nic z půdy. Pouze obdělávání půdy, rybaření, lov a práce v dolech a lomech byla podle jejich názoru produktivní. Zpracovatelská odvětví nepřidávala hodnotě používaných surovin nic více než hodnotu věcí spotřebovaných pracovníky.

Současní ekonomové se svým předchůdcům za tato nemožná rozlišení smějí. Měli by si však raději zamést před vlastním prahem. Způsob, jímž mnozí současní autoři nakládají s různými problémy – například marketin-

gem a reklamou –, je evidentně opětovné sklouznutí k hrubým chybám, které měly již dávno zmizet.

Jiný široce rozšířený názor shledává rozdíl mezi využitím práce a hmotných výrobních faktorů. Příroda, tvrdí se, poskytuje své dary zadarmo, avšak práci je třeba platit za újmu, která je s ní spojená. Dřinou a přemáháním újmy z práce člověk přidává světu něco, co dříve neexistovalo. V tomto smyslu byla práce považována za tvořivou. To je však rovněž chyba. Lidská schopnost pracovat je dána stejně jako původní a neoddělitelné schopnosti pudy a živočichů. Ani fakt, že část potenciálu práce může zůstat nevyužita, ji neodlišuje od nelidských výrobních faktorů, i ty totiž mohou zůstat ladem. Připravenost jednotlivců překonat újmu z práce je výsledkem jejich preference produktu práce oproti uspokojení plynoucího z volného času. Pouze lidská mysl, která jedná a výrobu řídí, je tvůrčí. I mysl je součástí vesmíru a přírody, je součástí daného a existujícího světa. Říkat o mysl, že je tvůrčí, neznamená pouštět se do nějakých metafyzických spekulací. Nazýváme ji tvůrčí, protože nedokážeme vystopovat změny způsobené lidským jednáním hlouběji než do bodu, kde narážíme na zásah rozumu řídicího lidskou činností. Produkce není nic fyzického, hmotného a externího, je to duchovní a intelektuální jev. Její nutné podmínky nejsou lidská práce a vnější přírodní síly a věci, nýbrž rozhodnutí mysli použít tyto faktory jako prostředky k dosažení cílů. Produkt nevytváří samotná námaha a úsilí, ale fakt, že je tato námaha vedena rozumem. Pouze lidská mysl má schopnost odstranit nespokojenost.

Materialistická metafyzika marxistů tyto věci zcela převrací. „Výrobní síly“ nejsou hmotné. Produkce je duchovní, intelektuální a ideologický jev. Je to metoda, kterou člověk vedený rozumem používá pro co nejlepší odstranění nespokojenosti. To, co naše podmínky odlišuje od podmínek našich předků, kteří žili před tisíci či dvaceti tisíci lety, není nic hmotného, ale něco duchovního. Hmotné změny jsou důsledkem změn duchovních.

Produkce je změna daného podle plánu rozumu. Tyto plány – předpisy, recepty, ideologie – jsou primární. Právě ony transformují původní faktory – lidské i nelidské – do prostředků. Člověk produkuje pomocí svého rozumu. Volí cíle a používá prostředky pro jejich dosažení. Populární rčení, podle nějž ekonomie pojednává o hmotných podmínkách lidského života, je zcela mylné. Lidské jednání je projevem mysli. V tomto smyslu se může praxeologie nazývat morální vědou (*Geisteswissenschaft*).

Samozřejmě nevíme, co mysl je, stejně tak jako nevíme, co je pohyb, život, elektrina. Mysl je prostě slovo, jímž označujeme neznámý faktor, který člověku umožnil dosáhnout všeho, čeho dosáhl: teorií i básní, katedrál i symfonií, automobilů i letadel.

ČÁST DRUHÁ

Jednání v rámci společnosti

VIII. LIDSKÁ SPOLEČNOST

1. Spolupráce ve společnosti

Společnost je jednání ve shodě, spolupráce. Společnost je výsledek vědomého a účelového chování.

To neznamená, že jednotlivci uzavřeli smlouvu, na jejímž základě založili lidskou společnost. Jednání, které spolupráci ve společnosti přivedilo a denně ji znovu navozuje, nemá žádný jiný cíl než spolupráci s ostatními a vzájemnou pomoc pro dosažení jasných individuálních cílů. Celý souhrn vzájemných vztahů, vzniklých z takového dohodnutého jednání, se nazývá společnost. Nahrazuje izolovaný život jednotlivců (který si můžeme přinejmenším představovat) spoluprací. Společnost je dělba práce a spojení práce. Ve své schopnosti být jednajícím tvorem se člověk stává sociálním tvorem.

Každý jednotlivý člověk se rodí do prostředí, které je společensky uspořádané. Pouze v tomto smyslu můžeme přijmout tvrzení, že společnost předchází – logicky nebo historicky – jednotlivci. V každém jiném smyslu je tento výrok buď prázdný, nebo nesmyslný. Jednotlivec žije a jedná uvnitř společnosti. Avšak společnost není ničím jiným než sdružením jednotlivců pro společné úsilí. Neexistuje nikde jinde než v jednání jednotlivých lidí. Hledat ji mimo jednání jednotlivců je klamná představa. Mluvit o nezávislé a autonomní existenci společnosti, o jejím životě, o její duši a o jejích činech je metafora, která může snadno vést k hrubým chybám.

Otázky, zda má být za konečný cíl považována společnost nebo jedinec a zda by měly být zájmy společnosti podřízeny zájmům jednotlivců nebo zájmy jednotlivců podřízeny zájmům společnosti, jsou neplodné. Jednání je vždy jednáním jednotlivých lidí. Sociální nebo sociální prvek je určitou orientací jednání jednotlivých lidí. Kategorie *cíl* má smysl, pouze pokud se apli-

kuje na jednání. Teologie a metafyzika dějin mohou diskutovat o cílech společnosti a o plánech, které Bůh zamýšlí se společností uskutečnit, stejně jako diskutují o účelu všech ostatních částí stvořeného světa. Pro vědu, jež je neoddelitelná od rozumu, pro nástroj, který se zjevně nehodí pro řešení takových problémů, by bylo beznadějně, kdyby se pustila do spekulací o těchto věcech.

Mezi členy společnosti se mohou v rámci jejich spolupráce objevit city sympatie a přátelství a smysl pro sounáležitost. Tyto city jsou pro lidi zdrojem nejuchvatnějších a nejušlechtilejších zážitků. Jsou nejvzácnější ozdobou života; povyšují člověka jako živočišný druh do výše skutečného lidského bytí. Avšak nejsou – jak někteří tvrdí – těmi faktory, které vyvolávají společenské vztahy. Jsou ovocem spolupráce lidí, daří se jim pouze v jejím rámci; nebyly tu před ustavením společenských vztahů a nejsou semenem, z kterého tyto vztahy vyrůstají.

Tím základním, co dalo vznik spolupráci, společnosti a civilizaci a co přeměnilo zvířecího člověka na lidskou bytost, je skutečnost, že práce, jež je vykonána v dělbě, je produktivnější než izolovaná práce a že lidský rozum je schopen si tuto pravdu uvědomit. Kdyby nebylo těchto skutečností, lidé by navždy zůstali vzájemnými nepřáteli na život a na smrt, nesmiřitelnými soupeři ve snaze zajistit si podíl na omezených zásobách potravy, které poskytuje příroda. Každý člověk by byl nucen dívat se na ostatní lidi jako na své nepřátele; jeho touha po uspokojení všech chutí by ho přivedla do nesmiřitelného konfliktu se všemi sousedy. Při takovém uspořádání věcí by nemohly vzniknout žádné sympatie.

Někteří sociologové tvrdí, že původní a základní subjektivní skutečností ve společnosti je „vědomí druhu“.¹ Jiní zastávají názor, že by žádný společenský systém neexistoval, kdyby nebylo „smyslu pro pospolitost nebo pro sounáležitost“.² Lze souhlasit za předpokladu, že tyto poněkud vágní a nejednoznačné termíny jsou správně interpretovány. Vědomí druhu, smysl pro pospolitost nebo smysl pro sounáležitost můžeme nazývat uznáním skutečnosti, že všechny ostatní lidské bytosti jsou potenciálními spolupracovníky v boji o přežití, protože jsou schopny rozeznat vzájemnou výhodnost spolupráce, zatímco zvířata tuto schopnost postrádají. Nesmíme však zapomenout, že primárními skutečnostmi, které způsobily takové vědomí nebo takový smysl, jsou ty dvě, jež byly zmíněny výše. V hypotetickém světě, ve kterém by dělba práce nezvyšovala produktivitu, by neexistovala žádná společnost. Neexistovaly by tam laskavé city ani dobrá vůle.

¹ F. H. Giddings, *The Principles of Sociology* (New York, 1926), str. 17. (Český překlad staršího vydání: *Základy sociologie*, J. Laichter Praha, 1900 – pozn. překl.)

² R. M. MacIver, *Society* (New York, 1937), str. 6–7.

Princip dělby práce je jedním z velkých základních principů vzniku světa kolem nás a evoluční změny. Přírodovědci měli pravdu, když si vypůjčili pojem dělby práce od sociální filozofie a přizpůsobili ho své oblasti zkoumání. Dělbba práce existuje mezi různými částmi každého živého organismu. Navíc existují organické jednotky složené ze spolupracujících živočišných jedinců; je obvyklé, že se taková seskupení mravenců a včel metaforycky nazývají „živočišnými společenstvy“. Avšak nikdy nesmíme zapomenout, že charakteristickým rysem lidské společnosti je účelová spolupráce; společnost je výsledkem lidské činnosti, tj. vědomého míření k dosažení cílů. Do té míry, do jaké se o tom můžeme přesvědčit, neexistuje žádný takový prvek v procesech, které daly vznik strukturálně-funkčním systémům rostlinných a živočišných společenstev, ani v činnosti společenstev mravenců, včel a sršní. Lidská společnost je intelektuálním a duchovním jevem. Je výsledkem účelového využití obecného zákona, který určuje vznik světa kolem nás, totiž vyšší produktivity při dělbě práce. Stejně jako je tomu u každé činnosti, poznání přírodních zákonů je dáno do služeb úsilí člověka o zlepšení jeho podmínek.

2. Kritika holistického a metafyzického pohledu na společnost

Podle doktrín univerzalizmu, konceptualismu, holismu, kolektivismu a některých představitelů tvarové psychologie (*Gestaltpsychologie*) je společnost entitou, jež žije svým vlastním životem, nezávisle na životě různých jedinců a odděleně od nich, jedná ve svém vlastním zájmu a směřuje k vlastním cílům, které se liší od cílů, o něž se snaží jedinci. Pak se samozřejmě objeví antagonismus mezi cíli společnosti a cíli jejích členů. Aby byl zajištěn rozkvět a další rozvoj společnosti, stane se nutným ovládnout sobectví jedinců a donutit je obětovat své vlastní egoistické plány pro blaho společnosti. V tomto bodě jsou všechny holistické doktríny donuceny opustit sekulární metody lidské vědy a logického uvažování a přejít k teologickým nebo metafyzickým prohlášením o víře. Musí přijmout, že Prozřetelnost, prostřednictvím svých proroků, apoštolů a charismatických vůdců, nutí lidi, kteří jsou od přírody hříšní, tj. náhylní prosazovat své vlastní cíle, aby šli po cestách spravedlnosti, na nichž si je přeje mít Pán nebo *Weltgeist* nebo dějiny.

Toto je filozofie, která od nepaměti charakterizuje víru primitivních kmenů. Byl to prvek všech náboženských učen. Člověk je zavázán podrobit se zákonu, který vydala nadlidská mocnost, a poslouchat autority, jimž tato mocnost svěřila vymáhání zákona. Pořádek vytvořený tímto zákonem, lidská společnost, je tedy dílo božstva, a nikoli člověka. Kdyby Pán nezasáhl a neosvítit chybující lidstvo, společnost by nevznikla. Je pravda, že spolupráce lidí je pro člověka pozehnáním; je pravda, že se člověk mohl vypracovat od

zaostalosti a mravní i materiální bídy primitivních poměrů pouze v rámci společnosti. Pokud by však byl ponechán sám sobě, nikdy by nespatriil cestu ke svému spasení. Protože přizpůsobování se požadavkům spolupráce ve společnosti a podrobení se nařízením mravního zákona na něj klade těžká omezení. Z pohledu svého ubohého intelektu by považoval vzdání se některých očekávaných výhod za zlo a ponížení. Nedokázal by rozpoznat nesrovnatelně větší, ale pozdější výhody, které přinese zřeknutí se současných a viditelných radostí. Bez nadpřirozeného zjevení by nikdy nezjistil, co po něm osud chce pro jeho vlastní dobro a pro dobro jeho potomků.

Vědecká teorie vyvinutá sociální filozofií racionalismu a liberalismu osmáctého století a moderní ekonomii se neuchyluje k žádnému zázračnému zásahu nadlidských sil. Každý krok, v němž jednotlivec nahrazuje izolovanou činnost koordinovanou činností, vede k okamžitému a viditelnému zlepšení jeho podmínek. Výhody, které vyplývají z pokojné spolupráce a dělby práce, jsou univerzální. Okamžitě přinášejí užitek všem generacím, a ne pouze potomkům. Protože to, co jednotlivec musí obětovat ve prospěch společnosti, mu větší výhody bohatě vynahradí. Jeho obět je pouze zdánlivá a dočasná; vzdává se menšího zisku, aby později sklídl větší. Žádné rozumné bytosti se nemůže stát, že by neviděla tuto zřejmou skutečnost. Když se spolupráce lidí zvyšuje, protože se rozšiřuje oblast, v níž existuje dělba práce, nebo když se zesiluje právní ochrana a zajištění míru, je incentivem touha všech zainteresovaných, aby si každý zlepšil své vlastní podmínky. Tím, že usiluje o své vlastní – správně chápané – zájmy, přispívá jednotlivec ke zvyšování spolupráce ve společnosti a k mírovým kontaktům. Společnost je produktem lidského jednání, tj. člověk se snaží, aby v co možná největší míře odstranil nespokojenost. Abychom vysvětlili její vznik a vývoj, není nutné obracet se pro pomoc k doktríně, která je určitě urážlivá pro skutečně zbožnou mysl; k doktríně, podle níž bylo původní stvoření tak plně chybné, že jsou nutné opakované zásahy z nadpozemských sfér, aby se zabránilo jeho nezdaru.

Historická role teorie dělby práce, jak byla rozpracována britskou politickou ekonomikou od Huma po Ricarda, spočívá v naprostém zničení všech metafyzických doktrín týkajících se původu a fungování spolupráce ve společnosti. Dověřila duchovní, mravní a intelektuální emancipaci lidstva, kterou zahájila epikurejská filozofie. Heteronomní a institucionalistickou etiku dřívějšíka nahradila autonomní racionální morálkou. Právo a zákonnost, mravní kód a sociální instituce už nejsou uctívány jako tajemná nařízení nebes. Mají lidský původ a jediné měřítko, které se na ně musí používat, je kritérium prospěšnosti pro lidské blaho. Utilitaristický ekonom neříká: *Fiat iustitia, pereat mundus*. Říká: *Fiat iustitia, ne pereat mundus*. Nežádá člověka, aby se zřekl svého blahobytu ve prospěch společnosti. Radí mu, aby poznal, co jsou jeho správně chápané zájmy. V jeho očích se božská vznešenost neprojevuje

v častých zásazích do rozličných záležitostí vládařů a politiků, ale v tom, že obdařuje svá stvoření rozumem a naléhavou potřebou jít za štěstím.³

Základním problémem všech druhů univerzalistické, kolektivistické a holistické filozofie je toto: na základě jakého znaku rozeznám pravý zákon, autentická slova božích apoštolů a skutečnou autoritu. Neboť mnozí tvrdí, že je seslala Prozřetelnost, a každý z těchto proroků káže jiné evangelium. Pro zbožného věřícího zde nemůže být žádných pochyb, je si naprosto jist, že se přihlásil k jediné správné doktríně. To, co dělá rozpory nesmiřitelnými, je však právě pevnost takových věřících. Každá skupina je připravena prosadit své přesvědčení. Ale protože logická argumentace nemůže rozhodnout mezi nejrůznějšími navzájem se lišícími vírami, pro řešení takových sporů nezbyvá nic jiného než ozbrojený konflikt. Neracionalistické, neutilitaristické a neliberální sociální doktríny musí plodit války a občanské války, dokud není jeden z protivníků zničen nebo podroben. Dějiny velkých světových náboženství jsou líčením bitev a válek, stejně jako dějiny současných falešných náboženství, socialismu, zbožňování státu a nacionalismu.

Netolerance a propaganda šířená popravčím či válečným mečem neodmyslitelně patří ke každému systému s heteronomní etikou. Boží zákony či Osud si činí právo na univerzální platnost a všichni lidé musí fakticky poslušat ty autority, které prohlásí za legitimní. Dokud neutrpěla prestiž heteronomních mravních kódů a jejich filozofického dodatku, konceptuálního realismu, nepřicházela v úvahu otázka tolerance nebo trvalého míru. Pokud válčení ustalo, bylo to pouze k nabrání nových sil pro další boje. Myšlenka tolerance vzhledem k odlišným názorům jiných lidí mohla zapustit kořeny teprve tehdy, když liberální doktríny zlomily kouzlo univerzalizmu. Ve světě utilitaristické filozofie se již společnost a stát nejeví jako instituce k udržení světového pořádku, které z důvodů, jež jsou lidské mysli skryté, slouží božstvu, i když to zjevně zraňuje sekulární zájmy mnoha nebo dokonce naprosté většiny těch, kteří dnes žijí. Společnost a stát jsou pro všechny lidi naopak základními prostředky k dosažení cílů, ke kterým směřují o své vlastní vůli.

³ Mnozí ekonomové, mezi nimi Adam Smith a Bastiat, věřili v Boha. Proto na skutečnostech, které objevili, obdivovali prozíravou péči „velkého Ředitele Přírody“. Ateističtí kritikové jim tento přístup vyčítají. Tito kritici si však neuvědomují, že vysmívání se odkazům na „neviditelnou ruku“ nezabavuje základní učení racionalistické a utilitaristické sociální filozofie platnosti. Je třeba pochopit, že máme následující alternativu: Buď je sdružování lidský proces, protože nejlépe slouží cílům zapojených jedinců a samotní jedinci mají schopnost uvědomit si výhody, které získávají z přizpůsobení se životu ve spolupráci lidí. Nebo nějaká vyšší bytost nakazuje zpěčujícím se lidem, aby se podřídili zákonu a společenským autoritám. Má jenom minimální význam, zda této vyšší bytosti dáme jméno Bůh, *Weltgeist*, Osud, Dějiny, Wotan nebo Materiální výrobní síly a jak nazveme její apoštolů, tedy ty, kteří prikazují.

Jsou vytvořeny úsilím lidí a jejich udržování a nejhodnější organizace jsou úkoly, které se nijak zásadně neliší od všech ostatních záležitostí v lidském jednání. Zastánci heteronorní morálky a kolektivistické doktríny nemohou doufat, že logickým uvažováním prokážou správnost svého zvláštního druhu etických principů, ani nadřazenost a výhradní legitimitu svého zvláštního sociálního ideálu. Jsou nuceni žádat lidi, aby důvěřivě přijali jejich ideologický systém a aby se odevzdali autoritě, kterou oni považují za tu správnou; soustřeďují se na to, aby umlčeli ty, kteří nesouhlasí, nebo aby je přinutili podrobit se.

Samozřejmě vždy budou existovat jedinci nebo skupiny jedinců, jejichž schopnosti uvažování jsou tak omezené, že nemohou pochopit výhody, které jim přináší spolupráce lidí. Existují jiní, jejichž mravní pevnost a síla vůle jsou tak slabé, že nemohou odolat pokušení usilovat o pomíjivé výhody jednáním, jež poškozuje hladký chod společenského systému. Protože přízpůsobení se jednotlivce požadavkům spolupráce ve společnosti vyžaduje oběti. Jsou to, pravda, pouze dočasné a zdánlivé oběti, protože jsou více než vynahrazeny nesrovnatelně většími výhodami, které přináší život ve společnosti. Nicméně v daném okamžiku, v té chvíli, kdy se člověk zříká očekávaného potěšení, jsou velice bolestivé, a ne každý si dokáže uvědomit jejich pozdější užitek a chovat se podle toho. Anarchisté věří, že by vzdělání mohlo donutit všechny lidi, aby pochopili, co po nich vyžadují jejich vlastní zájmy; řádně poučení by se sami od sebe vždy řídili pravidly chování, která jsou nutná pro zachování společnosti. Anarchisté tvrdí, že by společenský řád, v němž nikdo nepožívá výhod na úkor svých spoluobčanů, mohl existovat i bez nátlaku a donucení, jež brání jednání, které je pro společnost škodlivé. Taková ideální společnost by si mohla vystačit bez státu a vlády, tj. bez síly policie, společenského aparátu nátlaku a donucení.

Anarchisté přehlížejí nepopiratelnou skutečnost, že někteří lidé jsou buď příliš omezení, nebo příliš slabí, aby se spontánně přizpůsobili podmínkám života ve společnosti. Dokonce i když připustíme, že každý mentálně zdravý dospělý je nadán schopností uvědomit si dobro spolupráce ve společnosti a příslušného jednání, stále zůstává problém nezletilých, starých a choromyslných. Můžeme souhlasit, že ten, kdo se chová protispoolečensky, by měl být považován za duševně nemocného, jenž vyžaduje péči. Ale dokud nebudou všichni vyléčení a dokud existují děti a starci, musí být přijata určitá opatření, aby neohrožovali společnost. Anarchická společnost by byla vydána na milost každého jednotlivce. Společnost nemůže existovat, jestliže většina není připravena zabránit – použitím hrozby násilné akce – menšinám, aby nebořily společenský řád. Tato pravomoc je svěřena státu a vládě.

Stát nebo vláda jsou společenským nástrojem nátlaku a donucení. Mají monopol na násilné jednání. Žádný jedinec nesmí používat násilí nebo

hrozbu násilím, pokud mu vláda toto právo nedala. Stát je v podstatě instituce na udržení mírových mezilidských vztahů. Avšak pro udržení míru musí být připraven zlikvidovat útoky těch, kteří tento mír ruší.

Liberální sociální doktrína, založená na učení utilitaristické etiky a ekonomie, se dívá na problém vztahů mezi vládou a těmi, jimž se vládne, z jiného úhlu než univerzalizmus a kolektivismus. Liberalismus si uvědomuje, že vládci, kteří vždy tvoří menšinu, nemohou zůstat trvale v úřadu, pokud nejsou podporováni souhlasem většiny těch, jimž vládnou. Ať již je systém vlády jakýkoli, základem, na němž je vybudován a na němž také spočívá, je vždy názor těch, jimž se vládne, že poslouchat vládu a být k ní loajální slouží jejich vlastním zájmům lépe než povstání a ustavení jiného režimu. Většina má moc odstranit nepopulární vládu a tuto moc použije, kdykoli začne být přesvědčena, že to její vlastní blaho vyžaduje. Občanská válka a revoluce jsou prostředky, jimiž nespokojené většiny svrhávají vládcce a metody vládnutí, jež jim nevyhovují. V zájmu domácího míru směřuje liberalismus k demokratické vládě. Demokracie proto není revolučním zřízením. Naopak, je to prostředek, který slouží právě k předcházení revolucím a občanským válkám. Poskytuje metodu pro mírové přizpůsobení vlády vůli většiny. Pokud lidé v úřadech a jejich politika již nevyhovují většině národa, budou – v příštích volbách – odstraněni a nahrazeni jinými lidmi hlásícími se k jiné politice.

Princip většinové vlády nebo vlády podle lidí, jak je doporučován liberalismem, nesměruje k převaze těch průměrných, nevzdělaných, ochočených barbarů. Také liberálové věří, že národu by měli vládnout ti, kteří se pro tento úkol nejlépe hodí. Ale věří, že schopnost člověka vládnout se lépe ukáže přesvědčováním jeho spoluobčanů než tím, že se na ně použije síla. Samozřejmě neexistuje žádná záruka, že voliči svěří úřad tomu nejschopnějšímu kandidátovi. Ale takovou záruku nemůže nabídnout ani žádný jiný systém. Je-li většina národa oddána nezdravým principům a dává přednost neschopným vyhledávacím funkcím, neexistuje jiný lék než pokusit se změnit jejich myšlení objasňováním rozumnějších principů a doporučováním lepších lidí. Menšina nikdy nezíská trvalý úspěch jinými prostředky.

Univerzalizmus a kolektivismus nemůžou přijmout toto demokratické řešení problému vládnutí. Podle jejich názoru nepodporuje jednotlivec v souladu s etickým kódem přímo své pozemské zájmy, ale naopak zřídá se dosažení svých vlastních cílů ve prospěch plánů božstva nebo kolektivního celku. Navíc sám rozum není schopen pochopit nadřazenost absolutních hodnot a bezvýhradnou platnost posvátného zákona, ani správně interpretovat kánony a příkázání. Proto je v jejich očích beznadějně získávat většinu přesvědčováním a vést ji přátelskými výtkami ke spravedlnosti. Ti, kdo jsou pozhnání nebeskou inspirací, jimž jejich *charizma* poskytlo osvětlení, mají povinnost šířit evangelium mezi poslušnými a uchýlit se k násilí proti těm, kteří vzdou-

rují. Charizmatický vůdce je zástupcem božstva, zmocněncem kolektivního celku, nástrojem dějin. Je neomylný a má vždy pravdu. Jeho příkazy jsou nejvyšší normou.

Univerzalizmus a kolektivismus jsou nutně systémy teokratické vlády. Společnou vlastností jejich rozmanitých typů je, že postulují existenci nadpозemské entity, kterou jsou jednotlivci zavázáni poslouchat. Navzájem se liší pouze pojmenováním, jež této entitě dávají, a obsahem zákonů, které v jejím jménu vyhláší. Diktátorská vláda menšiny nemůže najít jiné ospravedlnění než odvolávání se na údajný mandát, který obdržela od nadpозemské absolutní autority. Nezáleží na tom, jestli autokrat zakládá své nároky na božských právech pomazaných králů nebo na historickém poslání avantgardy proletariátu, ani na tom, jestli se nejvyšší bytost nazývá *Geist* (Hegel) nebo *Humanité* (Auguste Comte). Termíny společnost a stát, jak jsou používány současnými obhájci socialismu, plánování a společenské kontroly veškeré činnosti jednotlivců, označují božstvo. Kněží této nové víry připisují svým idolům všechny ty vlastnosti, které teologové připisují Bohu – všemocnost, vševědoucnost, nekonečnou dobrotu a tak dále.

Jestliže někdo předpokládá, že nad jednáním a za jednáním jednotlivců existuje nesmrtelná entita mířící za svými vlastními cíli, která se liší od smrtelného člověka, pak již vytvořil představu nadlidské bytosti. Neboť člověk se nemůže vyhnout otázce, či zájmy mají přednost, když vznikne rozpor, zda zájmy státu nebo společnosti, či zájmy jedince. Odpověď na tuto otázku je zahrnuta již v pojetí státu nebo společnosti, jak je formuluje kolektivismus a univerzalizmus. Jestliže někdo postuluje existenci entity, která je z definice vyšší, urozenější a lepší než jednotlivci, pak nemůže být pochyb, že cíle této vznešené bytosti musí činit nad cíli mizerných jednotlivců. (Je pravda, že někteří milovníci paradoxů – například Max Stirner⁴ – si libovali v tom, že tuto věc převrátili vzhůru nohama a nade všechno hlásali přednost jedince.) Jestliže společnost nebo stát jsou entitou obdařenou vůlí a úmyslem a všemi ostatními vlastnostmi, jež jí jsou připisovány kolektivistickou doktrínou, pak je jednoduše nesmyslné stavět nicotné cíle ubohého jedince proti jejím vysokým plánům.

Kvaziteologický charakter všech kolektivistických doktrín se zračí v jejich vzájemných konfliktech. Kolektivistická doktrína neprohláší nadřazenost kolektivního celku v abstraktním smyslu; vždy provolává slávu určitému kolektivistickému idolu, a buď rovnou popírá existenci jiných podobných idolů, nebo je vzhledem ke svému idolu vykazuje do podřízeného a služeb-

⁴ Viz Max Stirner (Johan Kaspar Schmidt), *The Ego and His Own*, přeložil S. T. Byington (New York, 1907).

ného postavení. Uctíváči státu provolávají slávu určitému státu, tj. jejich vlastnímu; nacionalisté provolávají slávu svému vlastnímu národu. Jestliže odpadlíci napadnou jejich konkrétní program zvěstováním nadřazenosti jiného kolektivistického idolu, neuchýlí se k žádným jiným námitkám než ke stálému opakování: My máme pravdu, protože nám vnitřní hlas říká, že máme pravdu, a vy se mýlíte. Střety protichůdných kolektivistických učení a sekt nemohou být rozhodnuty logickým uvažováním; musí je rozhodnout zbraně. Alternativami k liberálnímu a demokratickému principu vlády většiny jsou militaristické principy ozbrojených konfliktů diktátorského útisku.

Všechny druhy kolektivistických učení se shodnou v nesmiřitelném nepřátelství k základnímu politickému ustanovení liberálního systému: k vládě většiny, toleranci k nesouhlasným názorům, ke svobodě myšlení, projevu a tisku, k rovnosti všech lidí před zákonem. Tato spolupráce kolektivistických učení ve snaze zničit svobodu přinesla chybnou víru, že problémem současného politického antagonismu je individualismus versus kolektivismus. Ve skutečnosti je to boj mezi individualismem na jedné straně a velkým množstvím kolektivistických sekt na straně druhé; jejich vzájemná nenávisť a nepřátelství nejsou o nic méně zuřivé než jejich opovržení liberálním systémem. Kapitalismus neatakuje jednotná marxistická sekta, ale houf marxistických skupin. Tyto skupiny – například stalinisté, trockisté, menševici, příznivci Druhé internacionály a tak dále – mezi sebou navzájem bojují s největší brutalitou a nelidskostí. A dále zde existuje mnoho nemarxistických sekt, které ve svých vzájemných bojích používají tytéž ukrutné metody. Nahrazení liberalismu kolektivismem by mělo za následek nekonečné krvavé boje.

Obvyklá terminologie tyto věci naprosto zkresluje. Filozofie, jež se běžně nazývá individualismem, je filozofií spolupráce ve společnosti a postupného posilování společenských vztahů. Na druhé straně použití základních idejí kolektivismu nemůže vést k ničemu jinému než k sociální dezintegraci a k neustálému ozbrojenému konfliktu. Je pravda, že každá odrůda kolektivismu slibuje věčný mír, počínaje dnem jejího vlastního rozhodujícího vítězství a definitivního svržení a vyhubení všech jiných ideologií a jejich přívrženců. Uskutečnění těchto plánů je však podmíněno radikální transformací lidstva. Lidé se musí rozdělit do dvou tříd: na jedné straně všemocný, Boha připomínající diktátor a na druhé straně masy, které se musí vzdát vlastní vůle a uvažování, aby se staly pouhými šachovými figurkami v diktátorových plánech. Masy musí být odlidštěny, aby se jeden člověk mohl stát jejich božským pánem. Myšlení a jednání, hlavní vlastnosti člověka jako lidské bytosti, by se staly privilegiem *jednoho* jediného člověka. Nemusím zdůrazňovat, že taková uspořádání jsou neuskutečnitelná. Chiliastická impéria diktátorů jsou odsouzena k pádu; nikdy neexistovala déle než několik let. Právě jsme byli

svědky zhroutil několik takových „tisíciletých“ pořádků. Těm zbylým se jen stěží bude dařit lépe.

Moderní oživení ideje kolektivismu, hlavní příčina všech agoní a pohrom našich dní, mělo tak všestranný úspěch, že odsoudilo základní ideje liberální sociální filozofie k zapomenutí. Dnes tyto ideje ignoruje dokonce i mnoho z upřednostňovaných demokratických institucí. Důvody, které předkládají pro ospravedlnění svobody a demokracie, jsou nakaženy kolektivistickými chybami; jejich doktríny jsou spíš deformací než potvrzením pravého liberalismu. V jejich očích má většina vždy pravdu prostě proto, že má moc zlikvidovat každou opozici; většinová vláda je diktátorská vláda nejpočetnější strany a vládnoucí většina není vázána zdrženlivostí při použití své síly a při provádění politických činností. Jakmile nějaká frakce uspěje při získávání podpory většiny obyvatel a získá tím kontrolu nad vládní mašinerií, má volnost odepřít menšině všechna demokratická práva, pomocí nichž předtím sama vedla svůj boj o nejvyšší moc.

Tento pseudoliberalismus je samozřejmě naprostým opakem liberální doktríny. Liberálové si nemyslí, že většina jsou božské a neomylné; netvrdí, že pouhá skutečnost, že nějaká politika je obhajována velkým množstvím lidí, je důkazem jejího přínosu pro obecné blaho. Nedoporučují diktaturu většiny ani potlačení nesouhlasících menšin. Liberalismus směřuje k politickému zřízení, které zajišťuje hladké fungování spolupráce ve společnosti a postupné posilování vzájemných společenských vztahů. Jeho hlavním cílem je vyhnout se násilným konfliktům, válkám a revolucím, které určitě rozloží spolupráci lidí ve společnosti a uvrhnou lidi zpět do primitivních podmínek barbarství, kde spolu všechny kmeny a politické orgány donekonečna bojovaly. Protože dělba práce vyžaduje nerušený mír, směřuje liberalismus k nastolení vládního systému, u něhož je pravděpodobné, že mír udrží, tedy demokracie.

Praxeologie a liberalismus

Liberalismus, jak ho chápal devatenácté století, je politická doktrína. Není to teorie, ale aplikace teorií rozvinutých praxeologií, a zejména ekonomí na jisté problémy lidského jednání v rámci společnosti.

Co se týče hodnot a konečných cílů, o něž jednání usiluje, není liberalismus jako politická doktrína neutrální. Předpokládá, že lidé, nebo alespoň jejich většina, jsou odhodlaní určitých cílů dosáhnout. Dává jim informace o prostředcích, které jsou k realizaci jejich plánů vhodné. Zastánci liberálních doktrín jsou si plně vědomi toho, že jejich učení platí pouze pro lidi, kteří jsou oddáni těmto hodnotícím principům.

Zatímco praxeologie, a tedy také ekonomie, používá termíny štěstí a odstranění nespokojenosti v čistě formálním smyslu, liberalismus jim přira-

zuje konkrétní význam. Předpokládá, že lidé dávají přednost životu před smrtí, zdraví před nemocí, jídlu před hladověním, nadbytku před chudobou. Učí člověka, jak jednat v souladu s těmito hodnotami.

Tyto zájmy se obvykle nazývají materialistickými a liberalismus je obviňován z údajného krutého materialismu a ze zanedbávání „vyšších“ a „vznešenějších“ cílů lidstva. Nejen chlebem živ je člověk, říkají kritikové a haní sprostotu a opovrženíhodnou nízkost utilitaristické filozofie. Tyto zuřivé výpady však nemají pravdu, protože učení liberalismu překrucují.

Zaprvé: Liberálové netvrdí, že by lidé měli usilovat o výše uvedené cíle. Říkají, že obrovská většina dává přednost životu ve zdraví a hojnosti před bídou, hladověním a smrtí. O správnosti tohoto tvrzení nelze pochybovat. Je prokázáno skutečností, že všechny antiliberální doktríny – teokratická dogmata různých náboženských, nacionalistických a socialistických stran i stran podporujících plánované hospodářství – přebírají, co se těchto záležitostí týče, stejný názor. Všechny svým stoupencům slibují život v hojnosti. Nikdy se neodvážily říkat lidem, že uskutečnění jejich programu zhorší jejich materiální blahobyť. Jejich zastánci naopak tvrdí, že zatímco uskutečnění plánů konkurenčních stran povede pro většinu lidí k nouzi, oni sami chtějí poskytnout svým stoupencům nadbytek. Křesťanské strany nejsou při slibování vyšší životní úrovně masám o nic zdrženlivější než nacionalisté a socialisté. Dnes se často v kostelech více mluví o zvyšování mzdových tarifů a příjmech zemědělských podniků než o dogmatech křesťanské doktríny.

Zadruhé: Liberálové nepřezírají intelektuální a duchovní ambice člověka. Naopak. Jsou vášnivým žárem pobízení k moudrosti a k intelektuální, mravní i estetické dokonalosti. Ale jejich pohled na tyto vysoké a ušlechtilé věci je na hony vzdálen vulgárním představám jejich protivníků. Nesdílejí naivní názor, že každý systém společenské organizace může okamžitě dosáhnout úspěchu v podporování filozofického a vědeckého myšlení, v tvorbě mistrovských děl výtvarného umění a literatury a v tom, že učiní masy osvěcenějšími. Uvědomují si, že jediné, co společnost může v těchto oborech vykonat, je zajistit prostředí, které neklade geniům do cesty nepřekonatelné překážky a které natolik osvobodí prostého člověka od materiálních starostí, že se začne zajímat i o jiné věci než jak vydělat na chleba. Podle jejich názoru je boj s chudobou hlavním společenským prostředkem k většímu polidštění člověka. Učenosti, vědě a umění se lépe daří ve světě hojnosti než mezi nuznými lidmi.

Svalovat vinu za údajný materialismus na liberální dobu je překrucováním skutečnosti. Devatenácté století bylo nejen stoletím nebývalého pokroku v technických metodách výroby a v materiálním blahobytu mas. Vykonalo mnohem víc než jen prodloužení průměrné délky lidského života. Jeho vědecké a umělecké činy jsou nepomíjící. Byla to doba nesmrtelných hudebníků,

pisovatelů, básníků, malířů a sochařů; přineslo revoluci ve filozofii, ekonomii, matematice, fyzice, chemii a biologii. Poprvé v dějinách zpřístupnilo velká díla a velké myšlenky prostým lidem.

Liberalismus a náboženství

Liberalismus je založen na čistě racionální a vědecké teorii spolupráce ve společnosti. Politické postupy, které doporučuje, jsou aplikací systému znalostí, které nijak neodkazují na city, intuitivní víru, pro niž nelze poskytnout logicky uspokojivý důkaz, mystické zážitky a osobní povědomí o nadpřirozených jevech. V tomto smyslu mu může být přiřazen často chybně chápaný a chybně interpretovaný přívlastek ateistický a agnostický. Bylo by však vážnou chybou vyvozovat z toho, že vědy o lidském jednání a politika odvozená z jejich učení, liberalismus, jsou antiteistické a nepřátelské k náboženství. Jsou v zásadním protikladu ke všem teokratickým systémům. Jsou však naprosto neutrální vzhledem k náboženským vírám, které si nečiní nároky na zasahování do správy společenských, politických a ekonomických věcí.

Teokracie je společenský systém, který si pro svou legitimitu činí nárok na nadpozemský titul. Základním zákonem teokratického režimu je jasnozření, které není přístupné zkoumání rozumem a vysvětlení logickými metodami. Jeho konečnou normou je intuice, která poskytuje myslí subjektivní jistotu o věcech, jež nelze pochopit rozumem a myšlením. Pokud se tato intuice váže na jeden z tradičních systémů učení týkajícího se existence Božského stvořitele a Vládcе vesmíru, nazýváme ji náboženskou vírou. Pokud se váže na jiný systém, nazýváme ji metafyzickou vírou. Systém teokratické vlády proto nemusí být založen na některém z velkých historických světových náboženství. Může to být výsledek metafyzických dogmat, která odmítají všechna tradiční náboženství a vyznání a která jsou hrdá na svůj zdůrazňovaný nenáboženský a nemetafyzický charakter. V naší době se nejmocnější teokratické strany staví proti křesťanství a proti všem ostatním náboženstvím, která vznikla ze židovského monoteismu. Jako teokratické je charakterizuje jejich touha po uspořádání pozemských záležitostí lidstva podle obsahu souboru myšlenek, jejichž platnost nemůže být prokázána logickým myšlením. Tváří se, že jejich vůdci jsou obdařeni znalostmi, které jsou pro zbytek lidstva nedostupné a které jsou v rozporu s názory zastávanými těmi, jimž je toto charisma odeprěno. Charismatickým vůdcům byla svěřena mystická vyšší moc s povinností řídit záležitosti chybujícího lidstva. Oni sami jsou osvíceni, všichni ostatní lidé jsou buď slepí a hluchí, nebo zločinci.

Je skutečností, že mnoho různých velkých historických náboženství bylo postiženo teokratickými tendencemi. Jejich apoštolové byli prodchnuti žádostivostí po moci a po potlačení a zničení všech nesouhlasících skupin. Tyto dvě věci – náboženství a teokracii – však nesmíme zaměňovat.

William James nazývá náboženství „citem, jednáním a zkušeností jednotlivých lidí v jejich osamělosti, pokud chápou sami sebe jako jsoucí ve vztahu k čemukoli, co mohou považovat za božské“.⁵ Vyjmenovává následující přesvědčení a víru v ně považuje za charakteristiku náboženského života: že viditelný svět je částí duchovnějšiho vesmíru, z něhož odvozuje svůj hlavní význam; že naším skutečným cílem je spojení se nebo harmonický vztah s tímto vyšším vesmírem; že modlitba nebo vnitřní komunikace s duchem tohoto vesmíru – ať už je to „Bůh“ nebo „zákon“ – je proces, při němž je skutečně vykonávána práce a přitéká duchovní energie, která vyvolává účinky – psychologické nebo materiální – ve světě jevů. Náboženství, pokračuje James, také zahrnuje následující psychologické charakteristiky: nadšení, jež se jako dar *přidává* do života a bere na sebe buď formu lyrického okouzlení, nebo výzvy k upřímnosti a heroismu, a dále ujištění o bezpečí a mírové rozpoložení a – ve vztahu k jiným – převahu citu lásky.⁶

Tato charakteristika náboženské zkušenosti a citění lidstva se nijak neodvolává na uspořádání spolupráce ve společnosti. Náboženství, jak ho vidí James, je čistě osobní a individuální vztah mezi člověkem a posvátnou a tajemnou božskou realitou, která vzbuzuje úctu. Vyžaduje od člověka určitý druh individuálního chování. Avšak v otázce organizace společnosti na ničem netrvá. Svatý František z Asisi, největší náboženský génius Západu, se nezabýval politikou ani ekonomikou. Chtěl své žáky učit, jak žít zbožně; nenavrhoval plány na organizaci výroby a nenutil své stoupence, aby použili proti svým odpůrcům násilí. Není zodpovědný za to, jak je jeho učení interpretováno řádem, který založil.

Liberalismus neklade překážky do cesty člověku, který dychtí po tom, aby upravit své osobní chování a své soukromé záležitosti v souladu s tím, jak on osobně nebo jeho církve nebo sekta interpretují učení evangelia. Avšak radikálně vystupuje proti všem snahám umlčet racionální diskusi o problémech společenského blahobytu dovoláváním se náboženské intuice a zjevení. Nikomu nenařizuje rozvod nebo používání antikoncepce. Bojuje však proti těm, kteří chtějí jiným lidem zabránit ve svobodné diskusi o kladech a záporech těchto věcí.

Podle liberálního názoru je cílem mravního zákona donutit jednotlivce, aby přizpůsobili své chování požadavkům života ve společnosti, aby upustili od všech činů, které by škodily zachování mírové spolupráce ve společnosti a zlepšování mezilidských vztahů. Liberálové vítají podporu, kterou může

⁵ W. James, *The Varieties of Religious Experience* (35. vyd., New York, 1925), str. 31. (Český překlad: W. James, *Druhy náboženské zkušenosti*, Melantrich, Praha, 1930 – pozn. překl.)

⁶ *Ibid.*, str. 485–486.

náboženství poskytnout těm mravním nařízením, jež sami schvalují, ale jsou proti všem takovým normám, které jsou určeny k zavedení dezintegrace společnosti, ať již vycházejí z jakéhokoli zdroje.

Je překrucováním skutečnosti říkat, jak to dělá mnoho zastánců náboženské teokracie, že liberalismus bojuje proti náboženství. Tam, kde platí princip zasahování církve do sekulárních věcí, bojují různé církve, vyznání a sekty mezi sebou navzájem. Oddělením církve a státu nastoluje liberalismus mír mezi různými náboženskými frakcemi a každé z nich dává možnost, aby nerušeně kázala své evangelium.

Liberalismus je racionální. Tvrdí, že je možné naprostou většinu lidí přesvědčit, že mírová spolupráce ve společnosti slouží jejich správně chápaným zájmům lépe než vzájemné boje a sociální dezintegrace. Má plnou důvěru v lidský rozum. Je možné, že tento optimismus je nepodložený a že se liberálové mýlí. Pak ale pro budoucnost lidstva nezbývá žádná naděje.

3. Dělbá práce

Základním společenským jevem je dělbá práce a její protějšek, spolupráce lidí.

Zkušenost člověka učí, že jednání ve spolupráci je efektivnější a produktivnější než izolované jednání soběstačných jednotlivců. Přirozené podmínky určující lidský život a úsilí jsou takové, že dělbá práce zvyšuje výkon na jednotku vynaložené práce. Těmito přirozenými podmínkami jsou:

Zprvė: vrozená nerovnost lidí vzhledem k jejich schopnosti vykonávat různé druhy práce. Zadruhé: nerovnoměrné rozdělení výrobních možností na zemském povrchu, které je dané přírodou a nezávislé na lidech. Obě tyto skutečnosti mohou být považovány za jednu jedinou, totiž za mnohotvárnost přírody, která činí vesmír souhrnem nekonečně mnoha rozdíľů. Kdyby byl zemský povrch takový, že by v každém místě byly pro výrobu stejné fyzikální podmínky, a pokud by si dva lidé byli stejně podobní, jako jsou dva kruhy o stejném průměru v euklidovské geometrii, lidé by s dělbou práce nezačali.

Ještě existuje třetí skutečnost, totiž že existují projekty, jejichž realizace převyšuje síly jediného člověka a vyžaduje společné úsilí několika jedinců. Některé z nich vyžadují vynaložení práce, kterou nemůže vykonat žádný jedinec, protože jeho pracovní kapacita není dostatečně veliká. Jiné by sice mohly být provedeny jednotlivcem, ale doba, kterou by musel práci věnovat, by byla příliš dlouhá, takže by výsledek byl dosažen pozdě a nevyvážil by vynaloženou práci. V obou případech lze požadovaného cíle dosáhnout pouze společným úsilím.

Kdyby byla přítomna pouze tato třetí podmínka, určitě by se byla objevila dočasná spolupráce mezi lidmi. Taková dočasná spojení za účelem splnění konkrétních úkolů, které přesahují síly jednotlivce, by nepřinesla trvalou spo-

lupráci ve společnosti. V raných fázích civilizace nebyly činnosti, jež lze vykonat pouze tímto způsobem, příliš početné. Všichni zúčastnění by navíc často nemuseli souhlasit, že je provedení dané práce užitečnější a naléhavější než vykonání jiných úkolů, které mohli udělat sami. Velká lidská společnost zahrnující všechny lidi ve všech jejich činnostech nevznikla z takových příležitostných spojení. Společnost je mnohem víc než pomíjivé spojení uzavřené za konkrétním účelem a zanikající, jakmile je jeho účel dosažen, dokonce i když jsou partneri připraveni obnovit ho, pokud by se objevila příležitost.

Růst produktivity, který přináší dělba práce, je zřejmý, kdykoli je nerovnost účastníků taková, že každý jednotlivec nebo každý pozemek je alespoň v jednom ohledu lepší než jiní zapojení jednotlivci nebo pozemky. Jestliže A dokáže vyrobit za 1 jednotku času $6p$ nebo $4q$ a B pouze $2p$, ale $8q$, pak oba, pracují-li izolovaně, vyrobí dohromady $4p + 6q$; když však pracují v rámci dělby práce a každý z nich vyrábí pouze ten artikl, při jehož výrobě je efektivnější než jeho partner, pak vyrobí $6p + 8q$. Co se však stane, je-li A efektivnější než B nejen při výrobě p , ale také při výrobě q ?

Tuto otázku položil a ihned vyřešil Ricardo.

4. Ricardův sdružovací zákon

Ricardo objasnil sdružovací zákon, aby ukázal, jaké jsou důsledky dělby práce, když jednotlivec nebo skupina, kteří jsou v každém ohledu efektivnější, spolupracují s jednotlivcem nebo skupinou, jež jsou v každém ohledu méně efektivními. Zkoumal působení obchodu mezi dvěma oblastmi, které příroda obdařila nestejným dílem, za předpokladu, že se výrobky, ale nikoli pracovníci a akumulované faktory budoucí produkce (kapitálové statky), mohou volně pohybovat mezi oběma oblastmi. Jak ukazuje Ricardův zákon, dělba práce mezi takovými dvěma oblastmi zvyšuje produktivitu práce, a proto je pro všechny zúčastněné výhodnější, dokonce i když fyzikální podmínky výroby pro všechny druhy zboží jsou příznivější v jedné z těchto dvou oblastí než ve druhé. Pro lépe obdařenou oblast je výhodné koncentrovat své úsilí na výrobu toho zboží, u něhož je její převaha větší, a přenechat méně obdařené oblasti výrobu druhého zboží, u něhož je její převaha nižší. Paradox, že je výhodnější nechat příznivější domácí výrobní podmínky ležet ladem a opatřovat si zboží, které by tyto podmínky mohly produkovat, z oblastí, v nich jsou podmínky méně výhodné, je důsledkem imobility práce a kapitálu, pro něž nejsou výhodnější místa výroby dostupná.

Ricardo si byl plně vědom skutečnosti, že jeho zákon komparativní výhody, který objasnil zejména proto, aby se mohl zabývat speciálním problémem v mezinárodním obchodu, je zvláštním případem obecnějšího sdružovacího zákona.

Je-li A efektivnější než B natolik, že potřebuje pro výrobu 1 jednotky komodity p 3 hodiny, zatímco B k tomu potřebuje 5 hodin, a pro výrobu komodity q potřebuje 2 hodiny, zatímco B potřebuje 4, pak oba vydělají, jestliže se A omezí na výrobu q a výrobu p přenechá B . Jestliže každý z nich věnuje 60 hodin výrobě p a 60 hodin výrobě q , výsledek práce A bude $20p + 30q$; výsledek práce B bude $12p + 15q$; oba dohromady tedy vyrobí $32p + 45q$. Jestliže se však A omezí pouze na výrobu q , pak za 120 hodin vyrobí 60 q , zatímco B , omezí-li se na výrobu p , vyrobí za stejný čas 24 p . Výsledek jejich činnosti tedy bude $24p + 60q$. Neboť p má pro A substituční poměr $3/2q$ a pro B substituční poměr $5/4q$, tento výsledek znamená větší výkon než $32p + 45q$. Proto je zřejmé, že dělba práce přináší výhody všem, kdo se jí zúčastní. Spolupráce talentovanějších, schopnějších a pracovitějších s méně talentovanými, méně schopnými a méně pracovitými vede k zisku obou skupin. Zisky z dělby práce jsou vždy vzájemné.

Sdružovací zákon nám umožňuje pochopit tendence, jež přinesly vzrůstající intenzifikaci spolupráce lidí. Představíme si, jaká pobídka přiměla lidi, aby se prostě nepovažovali za soupeře v boji o získání omezených zásob prostředků obživy, které poskytuje příroda. Uvědomíme si, co je nutilo a stále nutí, aby se navzájem sdružovali za účelem spolupráce. Každý krok kupředu na cestě k rozvinutějšímu způsobu dělby práce slouží zájmům všech zúčastněných. Abychom pochopili, proč člověk nezůstal samotářem, který by jako zvířata slídil po potravě a úkrytu pouze pro sebe a nanejvýš ještě pro svého manžela či manželku a nesamostatné potomky, nemusíme se opírat o záračný zásah božstva nebo o prázdnou hypostazi vrozeného nutkání ke sdružování. Nejsme ani nuceni předpokládat, že se izolovaní jednotlivci nebo primitivní hordy jednoho dne zavázali smlouvou, že vytvoří společenské svazky. Faktorem, který přivedl primitivní společnost a denní práci k jejich rostoucí intenzifikaci, je lidská činnost, která je povzbuzována proniknutím do podstaty vyšší produktivity práce dosažené při dělbě práce.

Ani historie, ani etnologie, ani žádný jiný obor vědění nemohou poskytnout popis evoluce, která vedla od stád a hejn nelidských předků člověka k primitivním, ale již vysoce rozrůzněným společenským skupinám, o nichž získáváme informace z vykopávek, z nejstarších historických dokumentů a ze zpráv objevitelů a cestovatelů, kteří navštívili primitivní kmeny. Úkol, s nímž je věda v otázce původu společnosti konfrontována, může spočívat jediné v ukázání těch faktorů, které mohou a musí vést ke sdružování a jeho narůstajícímu zesilování. Tento problém řeší praxeologie. Nakolik je práce při dělbě práce produktivnější než izolovaná práce a nakolik je člověk schopen si tuto skutečnost uvědomit, natolik inklinuje sama lidská činnost ke spolupráci a sdružování; člověk se nestává společenskou bytostí obětováním svých zájmů ve prospěch mystického Molocha, společnosti, ale tím, že směřuje ke

zlepšení vlastního blahobytu. Zkušenosti nás učí, že tato podmínka – vyšší produktivita dosažená při dělbě práce – je splněna, protože má skutečnou příčinu – vrozenou nerovnost lidí a nerovnost geografického rozdělení přírodních výrobních faktorů. A tak jsme v situaci, kdy můžeme pochopit průběh společenského vývoje.

Současné chyby spojené se sdružovacím zákonem

Lidé se v Ricardově sdružovacím zákonu, který je známější pod názvem *zákon komparativní výhody*, velmi mnoho štourají. Důvod je zřejmý. Tento zákon je útokem na všechny, kdo horlivě obhajují protekcionismus a národní hospodářskou izolaci z jakýchkoli jiných důvodů, než jsou sobecké zájmy určitých výrobců nebo kvůli přípravě války.

Prvotním Ricardovým cílem při objasňování tohoto zákona bylo vyvrátit námitky vznesené proti svobodě v mezinárodním obchodu. Protekcionisté se ptají: Jaký by byl v podmínkách svobodného obchodu osud země, v níž jsou podmínky pro všechny druhy výroby méně příznivé než ve všech ostatních zemích? Nyní, ve světě, v němž existuje nejen svobodná mobilita výrobků, ale v neméně míře i kapitálových statků a práce, by země, která by byla tak málo vhodná pro výrobu, přestala být používána jako sídlo jakéhokoli lidského průmyslu. Bude-li se lidem dařit lépe bez využívání – srovnatelně neuspokojivých – fyzikálních podmínek pro výrobu, které tato země nabízí, neusadí se zde a ponechají ji stejně neosídlenou jako polární oblasti, tundry a pouště. Ricardo se ale zabývá světem, jehož podmínky jsou určeny osídlením v dřívější době, světem, v němž jsou kapitálové statky a práce vázány k půdě určitými institucionálními vztahy. V takovém prostředí nemůže svobodný obchod, tj. pouhá svobodná mobilita komodit, navodit stav věcí, v němž jsou kapitál a práce rozděleny na zemském povrchu podle lepších či horších fyzikálních podmínek pro produktivitu práce. Zde pak funguje zákon komparativní výhody. Každá země se obrátí k těm výrobním odvětvím, pro něž její podmínky poskytují komparativně, i když ne absolutně, tu nejvýhodnější příležitost. Pro obyvatele země je výhodnější zříci se využívání určitých možností, které jsou – absolutně a technicky – příhodnější a dovážet komodity vyrobené v zahraničí za podmínek, které jsou – absolutně a technicky – méně vhodné než nepoužívané domácí zdroje. Tento případ je podobný příběhu chirurga, který považuje za výhodné zaměstnat na úklid operačního sálu a nástrojů jiného člověka, přestože dělá tyto práce hůře než on, a věnovat se výhradně chirurgii, v níž je jeho převaha větší.

Věta o komparativní výhodě v žádném případě nesouvisí s teorií hodnoty klasické ekonomie. Nezabývá se hodnotou ani cenami. Je to analytický úsudek; závěr vyplývá ze dvou předpokladů, že se technicky pohyblivé výrobní faktory co do produktivity na různých místech liší a že jsou institucionálně

omezeny ve své mobilitě. Tato věta může, aniž bychom napadali správnost jejího závěru, ignorovat problémy s oceněním, protože se může opřít o několik jednoduchých předpokladů. Tyto předpoklady jsou: že budou vyráběny pouze dva výrobky; že se tyto výrobky mohou volně pohybovat; že k výrobě každého z nich jsou potřeba dva faktory; že jeden z těchto faktorů (může to být práce nebo kapitálové statky) je identický při výrobě obou dvou, zatímco ten druhý faktor (konkrétní vlastnosti půdy) se pro každý z těchto dvou procesů liší; že menší výskyt faktoru, který je pro oba procesy společný, určuje rozsah čerpání druhého faktoru. V rámci těchto předpokladů, které umožňují stanovit substituční poměry mezi vynaloženým množstvím společného faktoru a výkonem, tato věta odpovídá na položenou otázku.

Zákon komparativní výhody je stejně nezávislý na klasické teorii hodnoty jako zákon výnosů, který jeho zdůvodnění připomíná. V obou případech se můžeme spokojit srovnáváním pouze fyzikálního vstupu a fyzikálního výstupu. Zákon výnosů porovnává výstup téhož výrobku. Zákon komparativní výhody porovnává výstup dvou různých výrobků. Takové srovnání je možné, protože předpokládáme, že pro výrobu každého z nich jsou potřeba kromě jednoho specifického faktoru pouze nesespecifické faktory stejného druhu.

Někteří kritikové vyčítají zákonu komparativní výhody toto zjednodušení předpokladů. Myslí si, že moderní teorie hodnoty by vyžadovala přeformulování tohoto zákona v souladu s principy subjektivní hodnoty. Pouze taková formulace by prý mohla poskytnout uspokojivě přesvědčivý důkaz. Nechtějí však kalkulaci vyjadřovat v penězích. Raději se uchylují k metodám analýzy užítku, které považují za nástroj pro provádění kalkulace hodnoty měřené užítkem. V dalším postupu našeho zkoumání bude ukázáno, že tyto pokusy o vyloučení peněžních pojmů z ekonomické kalkulace jsou iluzorní. Jejich základní předpoklady jsou neudržitelné a navzájem protichůdné a všechny vzorce, které jsou z nich odvozeny, jsou chybné. Neexistuje žádná jiná metoda ekonomické kalkulace než metoda založená na cenách vyjádřených v penězích, jak je určuje trh.⁷

Smysl jednoduchých předpokladů, na nichž je založen zákon komparativní výhody, není pro moderní ekonomy přesně stejný, jako byl pro klasické ekonomy. Někteří stoupenci klasické školy je považovali za výchozí bod teorie hodnoty v mezinárodním obchodu. Nyní víme, že se v tomto názoru mylili. Kromě toho si uvědomujeme, že co se týče určení hodnoty a cen, neexistuje rozdíl mezi domácím a zahraničním trhem. Lidé dělají rozdíl mezi domácím trhem a trhy v zahraničí pouze kvůli rozdílům v datech, tj. kvůli měnícím se institucionálním podmínkám, jež omezují mobilitu výrobních faktorů a výrobků.

⁷ Viz dále, str. 182–189.

Pokud se nechceme zabývat zákonem komparativní výhody za zjednodušených podmínek, které použil Ricardo, musíme otevřeně zapojit cenovou kalkulaci. Nesmíme se stát snadnou kořistí iluze, že srovnání mezi vynaloženým množstvím faktorů nejrůznější výroby a výstupem výrobků nejrůznějšího druhu může být provedeno bez použití peněžní kalkulace. Pokud uvažujeme o případu chirurga a jeho pomocníka, musíme říct: jestliže chirurg může použít svou omezenou pracovní dobu na provádění operací, za něž dostává 50 \$ za hodinu, je v jeho zájmu zaměstnat pomocníka, aby udržoval jeho nástroje v pořádku, a platit mu 2 \$ za hodinu, i když tento muž potřebuje 3 hodiny, aby udělal to, co by chirurg mohl udělat za 1 hodinu. Při srovnávání podmínek dvou zemí musíme říct: jsou-li podmínky takové, že v Anglii vyžaduje výroba 1 jednotky každé ze dvou komodit a a b vynaložení 1 pracovního dne stejného druhu práce, zatímco v Indii jsou se stejnou kapitálovou investicí potřebné 2 dny pro a a 3 dny pro b , a jsou-li kapitálové statky i výrobky a a b volně převoditelné z Anglie do Indie a zpět, zatímco neexistuje mobilita práce, pak mzdové sazby v Indii musí mít ve výrobě a sklon dosahovat 50 procent a ve výrobě b pak 33,3 procenta anglických sazeb. Je-li sazba v Anglii 6 šilinků, pak by sazby v Indii odpovídaly ekvivalentu 3 šilinků při výrobě a a 2 šilinků při výrobě b . Takový nesoulad v odměnách za práci stejného druhu nemůže trvat, pokud na indickém domácím trhu práce existuje mobilita. Pracovníci by se přesunuli z výroby b do výroby a ; jejich pohyb by vedl ke snížení odměny v průmyslu a a k jejímu zvýšení v průmyslu b . Nakonec by byly indické mzdové sazby v obou průmyslových odvětvích stejné. Výroba a by měla tendenci rozšiřovat se a vytlačit anglickou konkurenci. Na druhé straně by se výroba b stala v Indii nerentabilní a musela by být ukončena, zatímco v Anglii by se rozšiřovala. Stejně zdůvodnění platí, jestliže budeme předpokládat, že rozdíl v podmínkách spočívá také nebo výhradně ve velikosti potřebné kapitálové investice.

Tvrdí se, že Ricardův zákon platil pouze v jeho době a že v naší době, která nabízí jiné podmínky, pozbyl smyslu. Ricardo viděl rozdíl mezi domácím a zahraničním obchodem v rozdílné mobilitě kapitálu a práce. Předpokládáme-li, že kapitál, práce i výrobky jsou mobilní, pak existuje rozdíl mezi regionálním a meziregionálním obchodem pouze v té míře, v níž do hry vstupuje cena dopravy. Potom je nadbytečné vyvíjet teorii mezinárodního obchodu, která by se lišila od teorie vnitrostátního obchodu. Kapitál a práce jsou na zemském povrchu rozděleny podle lepších či horších podmínek, které různé regiony nabízejí pro výrobu. Existují oblasti, které jsou hustěji zalidněné a lépe vybavené kapitálem, a existují jiné oblasti, které jsou zalidněné řídkěji a mají menší zásobu kapitálu. Na celé zemi převažuje trend k vyrovnávání mzdových sazeb za stejný druh práce.

Ricardo však vychází z předpokladu, že mobilita práce a kapitálu existuje pouze uvnitř každé země, a nikoli mezi různými zeměmi. Pokládá otázku,

jaké za takových podmínek musí být důsledky svobodného pohybu výrobků. (Pokud neexistuje ani pohyb výrobků, potom je každá země hospodářsky izolovaná a soběstačná a neexistuje vůbec žádný mezinárodní obchod.) Teorie komparativní výhody na tuto otázku odpovídá. A dále, Ricardovy předpoklady víceméně platily pro jeho dobu. Později, během devatenáctého století, se podmínky změnilly. Imobilita práce a kapitálu vzaly za své; mezinárodní přesun kapitálu a práce se stával stále běžnějším. Pak přišla reakce. Dnes jsou kapitál a práce ve své mobilitě opět omezeny. Skutečnost opět odpovídá Ricardovým předpokladům.

Učení klasické teorie o meziregionálním obchodu jsou však nezávislá na všech změnách institucionálních podmínek. Umožňují nám s tím spojené problémy studovat za jakýchkoli podmínek, které si dokážeme představit.

5. Důsledky dělby práce

Dělba práce je výsledek vědomé reakce člověka na mnohotvárnost přírodních podmínek. Na druhou stranu je dělba práce sama o sobě faktorem, který způsobuje odlišování. Různým zeměpisným oblastem přiřazuje konkrétní funkce v souhrnu všech výrobních procesů. Některé oblasti učiní městskými, jiné venkovskými; různá odvětví výroby, hornictví a zemědělství umísťuje do různých míst. Avšak ještě důležitější je skutečnost, že zesiluje vrozenou nerovnost lidí. Cvičení a praxe v konkrétních úlohách přizpůsobují jednotlivce, aby lépe splňovali požadavky, které na ně klade jejich práce; lidé rozvíjejí některé vrozené schopnosti a rozvoji jiných brání. Objevují se různé druhy povolání, lidé se specializují.

Dělba práce dělí různé výrobní procesy na minutové úlohy, z nichž mnohé mohou být prováděny mechanickými zařízeními. Právě tato skutečnost umožnila používání strojů a přinesla úžasná zlepšení v technických metodách výroby. Mechanizace je ovocem dělby práce, tím nejužitečnějším, co přinesla, a nikoli jejím motivem a zdrojem. Speciální stroje s motorovým pohonem mohly být využity pouze ve společenském prostředí s dělbou práce. Každý krok vpřed na cestě k využití specializovanějších, dokonalejších a výkonnějších strojů vyžaduje další specializaci úkolů.

6. Jednotlivec ve společnosti

Když praxeologie mluví o osamocené jedinci, který jedná jen sám za sebe a nezávisle na svých družích, dělá to kvůli lepšímu pochopení problémů spojených se spoluprací ve společnosti. Netvrdíme, že taková izolovaná soběstačná lidská bytost někdy žila a že společenská etapa nelidských předků člověka a objevení se primitivních společenských vazeb byly výsledkem

téhož procesu. Člověk se objevil na scéně pozemských dějů jako společenská bytost. Izolovaný nespolečenský člověk je smyšlená konstrukce.

Viděno z pohledu jednotlivce je společnost skvělým prostředkem pro dosažení všech jeho cílů. Zachování společnosti je základní podmínkou všech plánů, které jednotlivec může chtít jakoukoli činností uskutečnit. Dokonce i vzpurný delikvent, který nedokáže přizpůsobit své chování požadavkům života ve společenském systému spolupráce, nepropase žádnou z výhod, které vyplývají z dělby práce. Vědomě nesměruje ke zničení společnosti. Chce se zmocnit větší části společně vyrobeného bohatství, než kolik mu společenský řád přiděluje. Cítil by se velmi nešťastně, kdyby se protisociální chování stalo všeobecně rozšířeným a přineslo by svůj nevyhnutelný výsledek, návrat k primitivní bídě.

Je iluzorní myslit si, že se jednotlivci, vzdávající se domnělého požehnání báječného přirozeného stavu a vstupující do společnosti, zřekli některých výhod a mají řádný důvod na odškodnění za to, co ztratili. Myšlenka, že by se kdokoli uživil lépe v nespolečenském stadiu lidstva a že je mu samotnou existencí společnosti činěno příkoří, je absurdní. Díky vyšší produktivitě při spolupráci ve společnosti se lidský druh rozmnožil daleko za hranice bytí dané podmínkami, které převažovaly v dobách s počátečním stupněm dělby práce. Každý člověk se těší z daleko vyšší životní úrovně, než jakou měli jeho primitivní předci. Přirozenou situací člověka je krajní chudoba a nespokojenost. Plakat nad tím, že zmizely šťastné dny primitivní zaostalosti, je romantickým nesmyslem. Ve stadiu divošství by stěžovatelé buď vůbec nedosáhli věku dospělosti, a pokud by se ho dožili, chyběly by jim příležitosti a komfort, které poskytuje civilizace. Kdyby Jean Jacques Rousseau a Bedřich Engels žili v primitivní éře, kterou s nostalgickou touhou popisují, neměli by potěšení z volného času, který potřebovali ke svému studiu a k napsání svých knih.

Jednou z výsad, jež společnost poskytuje jednotlivci, je výsada žít nehledě na nemoci a invaliditu. Nemocná zvířata jsou odsouzena k záhubě. Jejich slabost je znevýhodňuje při pokusech najít potravu a odrazit útoky ze strany jiných zvířat. Hluší, krátkozrací nebo zmrazení divoši musí zahynout. Takové vady však nepřipravují člověka o možnost přizpůsobit se životu ve společnosti. Většina našich současníků je postižena nějakými tělesnými vadami, které biologie považuje za patologické. Naše civilizace vděčí za svůj rozvoj do velké míry právě takovým lidem. Eliminační síly přirozeného výběru jsou v podmínkách společnosti značně omezené. Proto někteří lidé říkají, že civilizace směřuje ke zhoršování kvality dědičných vlastností členů společnosti.

Takové názory jsou oprávněné, pokud se někdo na lidstvo dívá očima šlechtitele, který chce vyšlechtit lidskou rasu vybavenou určitými vlastnostmi. Ale společnost není chovná farma provozovaná za účelem produkce určitého typu lidí. Nelze stanovit žádnou „přirozenou“ normu, co je v biologické evo-

luci člověka žádoucí a co je nežádoucí. Každé zvolené kritérium je arbitrární, čistě subjektivní, je to zkrátka pouze hodnotový názor. Termíny zdokonalování rasy a degenerace rasy jsou nesmyslné, nejsou-li založeny na konkrétních plánech na budoucnost lidstva.

Je pravda, že civilizovaný člověk je přizpůsobený životu ve společnosti, a nikoli životu lovců v panenských lesích.

Mýtus o mystickém společenství

Praxeologická teorie je nakažena mýtem o mystickém společenství.

Společnost, tvrdí zastánci této doktríny, není produktem záměrné lidské činnosti; nespočívá ve spolupráci a v rozdělení úloh. Vychází z bezmezných hloubek, z naléhavého nutkání, které je hluboce zakořeněno v samotné podstatě člověka. Jedna skupina říká, že je to zaujetí duchem, který je božskou realitou, a účastenství – prostřednictvím tajemného sjednocení, *unio mystica* – na Boží moci a lásce. Jiná skupina se dívá na společnost jako na biologický jev; je to dílo volání krve, vazba spojující potomky společných předků s těmito předky a spolu navzájem a mystická harmonie mezi oračem a půdou, kterou obdělává.

Je pravda, že takové psychické jevy jsou skutečně vnímány. Existují lidé, kteří zažili *unio mystica* a řadí tuto zkušenost nade vše ostatní, a existují lidé, kteří jsou přesvědčeni, že slyší hlas krve a srdcem a duší cítí vůni milované půdy své vlasti. Mystická zkušenost a extatické vytržení jsou skutečnosti, jež musí psychologie považovat, stejně jako jiné psychické jevy, za reálné. Chyba doktrín o společenství nespočívá v tvrzení, že se takové jevy skutečně vyskytují, ale ve víře, že jsou prvotními skutečnostmi nezávislými na jakékoli rozumové úvaze.

Hlas krve, jenž sblízuje otce s jeho dětmi, neslyšeli ti divoši, kteří neznali příčinné vztahy mezi souloží a těhotenstvím. Protože je dnes tento vztah znám každému, nemá pro muže, který má plnou důvěru v poctivost své manželky, hlas krve žádný význam. Nikdo se nikdy neodvážil tvrdit, že by pochybnosti ohledně otcovství mohly být rozhodnuty hlasem krve. Matka, která nad svým dítětem bdí od jeho narození, hlas krve slyší. Pokud ztratí kontakt se svým dítětem již v prvních dnech po jeho narození, může ho později poznat podle nějakých tělesných znaků, například podle mateřských znamének a skvrn, které byly svého času populární mezi autory románů. Ale krev mlčí, pokud ji taková zjištění a z nich odvozené závěry nedonutí promluvit. Hlas krve, tvrdí němečtí rasisté, tajemně spojuje všechny Němce. Ale antropologie ukazuje, že německý národ je směsí potomků různých ras, podras a kmenů, a nikoli homogenní rod odvozený od společného předka. Nedávno poněmčený Slovan, který teprve před krátkou dobou změnil otcovo příjmení za německy znějící jméno, věří, že je průkazně spojen se všemi

Němci. Necítí však žádné vnitřní nutkání, které by ho nutilo zařadit se mezi své bratry a bratrance, kteří zůstali Čechy nebo Poláky.

Hlas krve není původním a primárním jevem. Je vyvoláván rozumovými úvahami. Protože člověk věří, že je spřízněn s jinými lidmi přes společné předky, vytváří si takové city a pocity, které jsou poeticky popisovány jako hlas krve.

Totéž platí o náboženském vytržení a mystičnosti půdy. *Unio mystica* je u vroucího mystika podmíněná znalostí základního učení jeho náboženství. Pouze člověk, který slyšel o velikosti a slávě Boha, s ním může prožít přímé spojení. Mystičnost půdy se váže na vznik určitých geopolitických myšlenek. Tak se může stát, že obyvatelé rovin nebo mořského pobřeží zahrnou do představ půdy, o níž tvrdí, že jsou k ní vroucně vázáni, také horské oblasti, které jsou pro ně neznámé a kde jsou podmínky, jimž se nedovedou přizpůsobit, pouze proto, že náleží politickému uskupení, do něhož patří nebo do něhož by patřit chtěli. Na druhou stranu do této představy půdy, jejíž hlas údajně slyší, často nezahrnou sousední oblasti s geografickou strukturou, která se velice podobá jejich vlasti, pokud tyto oblasti náhodou patří jinému národu.

Různí příslušníci národa nebo jazykové skupiny a seskupení, která vytvářejí, nejsou vždy sjednoceni v přátelství a dobré víře. Dějiny každého národa jsou lícením vzájemných nenávistí a dokonce nepřátelství mezi jeho složkami. Můžeme si představit Angličany a Skoty, Yankee a Jižany, Prusy a Bavyry. To, co takové animozity překonalo a všem příslušníkům národa nebo jazykové skupiny vnuklo city společenství a sounáležitosti, které dnešní nacionalisté považují za přirozený a původní jev, byly ideologie.

Vzájemná sexuální přitažlivost muže a ženy tkví ve zvířecí podstatě člověka a je nezávislá na myšlení a teoretizování. Může být nazývána původní, vegetativní, instinktivní nebo mystickou; nebude vadit, jestliže budeme metaforicky tvrdit, že dělá ze dvou bytostí jednu. Můžeme ji nazývat mystickým spojením dvou těl, společenstvím. Avšak ani soulož, ani to, co ji předchází a následuje, nevede ke spolupráci ve společnosti a ke společenskému způsobu života. Zvířata se také spojují při páření, ale nevytvořila žádné společenské vztahy. Rodinný život není pouhým produktem sexuálního styku. To, že rodiče a děti žijí společně, tak jak to dělají v rodině, je bezpochyby přirozené a nutné. Vztah páření nemusí vést ke vzniku rodinné organizace. Lidská rodina je výsledek myšlení, plánování a jednání. To je právě ta skutečnost, která rodinu podstatně odlišuje od takových živočišných seskupení, jež kvůli podobnosti nazýváme rodinami zvířat.

Mystická zkušenost se společenstvím nebo pospolitostí není zdrojem společenských vztahů, ale jejich výsledkem.

Protějškem mýtu o mystickém společenství je mýtus o přirozeném a vrozeném odporu mezi rasami a národy. Tvrdí se, že instinkt učí člověka rozlišo-

vat spřízněné lidi od cizích a ty cizí nenávidět. Potomci vznešených ras se štítí jakéhokoli kontaktu s příslušníky nižších ras. Abychom toto tvrzení vyvrátili, stačí připomenout existenci rasové smíšenosti. Protože v současné Evropě neexistují čisté rody, musíme z toho vyvodit, že mezi příslušníky různých kmenů, které kdysi obývaly tento kontinent, existovala sexuální přitažlivost, a nikoli odpor. Miliony mulatů a jiných míšenců jsou živým důkazem toho, že tvrzení o existenci přirozeného odporu mezi různými rasami neplatí.

Rasová nenávisť, stejně jako mystický smysl pro společenství, není přirozeným jevem, který je člověku vrozen. Je to důsledek ideologií. Ale i kdyby taková věc, jako je přirozená a vrozená nenávisť mezi různými rasami, existovala, spolupráce ve společnosti by kvůli tomu nebyla zbytečná a Ricardova teorie o sdružování by nepřestala platit. Spolupráce ve společnosti nemá nic společného se soukromou láskou nebo s obecným prikázáním milovat se navzájem. Lidé nespolupracují v rámci dělby práce, protože se milují nebo protože by se měli milovat. Spolupracují, protože to nejlépe slouží jejich vlastním zájmům. To, co původně dohnalo člověka, aby se přizpůsobil požadavkům společnosti, aby ctil práva a svobody svých spoluobčanů a nahradil nepřátelství a střety mírovou spoluprací, není láska ani dobročinnost, ani jiné účastné city, ale správně pochopený egoismus.

7. Velká společnost

Ne všechny mezilidské vztahy jsou společenskými vztahy. Když se skupina lidí štuje navzájem ve válce vedoucí až k naprostému vyhlazení, když lidé bojují proti lidem stejně nemilosrdně, jako likvidují škodlivá zvířata a rostliny, pak mezi válčícími stranami existuje oboustranné působení a vzájemný vztah, ale nikoli společnost. Společnost je společná činnost a spolupráce, v níž se každý účastník dívá na úspěch jiného účastníka jako na prostředek k dosažení svého vlastního úspěchu.

Boje, v nichž primitivní hordy a kmeny bojovaly mezi sebou o napajedla, území pro lov a rybaření, o pastviny a o úlovek, byly nelítostnými vyhlazovacími válkami. Byly to totální války. Taková byla první střetnutí Evropanů s domorodci na nově zpřístupněných územích v devatenáctém století. Ale již v pravěku, dávno před dobou, o níž nás informují historické zápisy, se začal rozvíjet jiný styl. Lidé zachovávali dokonce i za války některé prvky společenských vztahů, jež byly předtím nastoleny; při bojích proti lidem, s nimiž neměli nikdy předtím žádné kontakty, začali brát v úvahu myšlenku, že mezi lidskými bytostmi existuje bez ohledu na okamžitý stav nepřátelství možnost pozdější dohody a spolupráce. Války byly vedeny, aby poškodily nepřítele; nepřátelské akty však již nebyly nemilosrdné a nelítostné v plném smyslu těchto slov. Válčící strany začaly respektovat určité hranice, které by v boji

proti lidem – na rozdíl od boje proti šelmám – neměly být překročeny. Nad nesmířitelnou nenávisť a nad zuřivým vyhlazováním a zkázou začal převažovat společenský prvek. Vynořila se myšlenka, že každý lidský protivník by měl být považován za potenciálního partnera při budoucí spolupráci a že by tato skutečnost neměla být při provádění vojenských operací přehlížena. Válka již nebyla považována za normální stav mezilidských vztahů. Lidé poznali, že mírová spolupráce je nejlepší prostředek, jak vést boj o biologické přežití. Dokonce můžeme říct, že jakmile si lidé uvědomili, že je výhodnější poražené zotročit než je zabít, válečníci, i když stále bojovali, začali myslet na následky, na mír. Zotročení bylo v podstatě prvním krokem ke spolupráci.

Převaha názoru, že dokonce ani ve válce nelze každé jednání považovat za přípustné, že existují legitimní a nedovolené válečné činy, že existují zákony, tj. společenské vztahy, které jsou nade všemi národy, dokonce i nad těmi, jež spolu zrovna bojují, dala nakonec vzniknout Velké společnosti zahrnující všechny lidi a všechny národy. Různá regionální společenství byla sdružena do jedné ekumenické společnosti.

Válčí strany, které nevedou válku divoce na způsob šelem, ale podle „lidských“ a společenských válečných pravidel, se vzdávají použití určitých ničivých metod, aby dosáhly stejných ústupků ze strany protivníků. Dokud jsou taková pravidla dodržována, existují mezi válčími stranami společenské vztahy. Nepřátelské činy nejsou samy o sobě pouze nespolečenské, ale jsou protispolečenské. Je nevhodné definovat termín „společenské vztahy“ takovým způsobem, aby zahrnoval jednání, jež směřuje ke zničení jiných lidí a ke zmaření jejich jednání.⁸ Kde jsou jedinými vztahy mezi lidmi ty, které jsou namířeny ke vzájemnému poškozování, tam neexistuje ani společnost, ani společenské vztahy.

Společnost není pouhým spolupůsobením. Spolupůsobení – vzájemné ovlivňování – existuje mezi všemi součástmi vesmíru: mezi vlkem a ovci, kterou sežere; mezi bakterií a člověkem, kterého zabije; mezi padajícím kamenem a předmětem, na nějž padá. Na druhou stranu společnost vždy zahrnuje lidi, kteří jednají ve spolupráci s jinými lidmi, aby umožnili všem zúčastněným dosáhnout svých cílů.

8. Útočný a ničivý instinkt

Tvrdí se, že člověk je šelma, kterou jí vrozené přirozené instinkty nutí bojovat, zabít a ničit. Civilizace se pokusila tato nutkání a chutě potlačit vytvořením nepřirozené lidumilné laxnosti, která člověka odtrhla od jeho zví-

⁸ Takovou terminologii používá Leopold von Wiese (*Allgemeine Soziologie* [Mnichov, 1924], I, str. 10 a násl.).

řecího původu. Tím civilizovaného člověka změnila v dekadentního slabocha, který se stydí za svou animálnost a svou zpustlost hrdě nazývá pravou humánností. Aby se zabránilo další degeneraci lidského druhu, je nevyhnutelné osvobodit ho od zhoubných důsledků civilizace. Neboť civilizace je pouze vychytralý vynález podprůměrných lidí. Tato nedochůdčata jsou příliš slabá, aby byla partnery silným hrdinům, jsou příliš zbabělá, aby snášela zasloužený trest úplného zániku, a jsou příliš líná a příliš domýšlivá, aby sloužila pánům jako otroci. Tak se tito lidé uchýlili k rafinované náhražce. Otočili věčné hodnotové normy, pevně stanovené neměnnými zákony vesmíru; šířili mravní zásady, které nazývají jejich podprůměrnost ctností a věhlas ušlechtilých hrdinů nectností. Tato mravní vzpoura otroků musí být napravena přeceněním všech hodnot. Etika otroků, tento ostudný produkt slabošské zášti, musí být zcela odhozena; musí být nahrazena etikou silných, neboli, přesně řečeno, anulováním všech etických omezení. Člověk se musí stát důstojným potomkem svých předků, urozenou bestii zašlých dní.

Takové doktríny se obvykle nazývají sociálním nebo sociologickým darwinismem. Na tomto místě nemusíme řešit, zda je tato terminologie vhodná, či nikoli. V každém případě je chybou nazývat evolučními a biologickými taková učení, která lehkovážně znevažují celé dějiny lidstva od dob, kdy se člověk začal zvedat nad čistě živočišné bytí svých nelidských předků, jako nepřetržitý postup směrem k degeneraci a úpadku. Biologie neposkytuje žádnou normu pro hodnocení změn, které se objevují u živých bytostí, kromě toho, zda tyto změny uspěly v přizpůsobení jedinců pro podmínky jejich vnějšího prostředí a tím ve zvýšení jejich šancí v boji o přežití, nebo ne. Je skutečností, že civilizace, podíváme-li se na ni z tohoto pohledu, musí být považována za přínos, a ne za zlo. Umožnila člověku nedat se v boji proti všem ostatním živým bytostem, jak proti velkým šelmám, tak proti ještě škodlivějším mikrobům; znásobila lidské prostředky obživy; průměrného člověka nechala vyrůst, stal se díky ní bystřejším a všestrannějším a prodloužila se průměrná délka jeho života; civilizace umožnila člověku nesporné ovládnutí země; znásobil se počet obyvatel a životní úroveň se zvedla tak vysoko, jak se o tom pravěkým primitivním obyvatelům jeskyň nikdy ani nesnilo. Je pravda, že tento vývoj potlačil rozvinutí určitých dovedností a vloh, které kdysi bývaly užitečné v boji o přežití a ve změněných podmínkách ztratily svou důležitost. Na druhé straně rozvinula jiné schopnosti a dovednosti, které jsou nepostradatelné pro život ve společnosti. Biologický a evoluční pohled se však nesmí zbytečně štourat v takových změnách. Neboť tvrdá pěst a bojovnost primitivního člověka byly stejně užitečné, jako je pro moderního člověka schopnost být zručný v aritmetice a znát dobře pravopis. Je naprosto svévolné a zcela jistě proti biologické normě nazývat přirozenými a odpovídajícími lidské povaze pouze ty vlastnosti, které byly užitečné pro primitivního člověka, a zatracovat

jako známky úpadku a biologické degenerace schopnosti a dovednosti, které jsou nezbytně nutné pro civilizovaného člověka. Radit lidem, aby se vrátili k tělesným a duševním vlastnostem svých prehistorických předků, není o nic rozumnější než žádat je, aby se zřekli vzpřímeného držení těla a nechali si zase narůst ocas.

Stojí za zaznamenání, že lidé, kteří nejvíce vychvalovali znamenitost divošských pudů našich barbarských praotců, byli tak křehcí, že jejich těla by nevydržela požadavky „života v nebezpečí“. Nietzsche byl dokonce ještě před svým psychickým zhroutilím tak neduživý, že snesl jedině podnebí Engadinského údolí a některých italských oblastí. Nebyl by schopen dokončit svou práci, kdyby civilizovaná společnost nechránila jeho křehké nervy před drsnostmi života. Apoštolové násilí psali své knihy skryti pod střechou „buržoazního bezpečí“, kterému se vysmívali a které ostouzeli. Mohli svobodně zveřejňovat svá štvavá kázání, protože liberalismus, kterým pohrdali, chránil svobodu tisku. Zoufali by si, kdyby se bývali museli vzdát požehnání civilizace, kterou jejich filozofie zatracovala. A jaký byl pohled na Georga Sorela, toho bázlivého spisovatele, který ve svém vychvalování brutality zašel tak daleko, že obviňoval moderní vzdělávací systém z toho, že oslabuje vrozené lidské sklony k násilí!⁹

Lze připustit, že u primitivního člověka byly sklony k zabíjení a ničení a náchylnost ke krutosti vrozené. Můžeme také předpokládat, že v podmínkách raných věků byl sklon k útoku a zabíjení prospěšný pro zachování života. Člověk býval krutým tvorem. (Není třeba zkoumat, jestli byl prehistorický člověk masožravec nebo býložravec.) Nesmíme však zapomínat, že byl fyzicky slabým tvorem; nebyl by býval soupeřem pro velké šelmy, kdyby nebyl vybaven zvláštní zbraní – rozumem. Skutečnost, že člověk je myslící bytost, že se proto bez zábran nepoddává každému popudu, ale řídí své jednání na základě rozumového uvažování, se ze zoologického pohledu nesmí nazývat nepřirozenou. Rozumové jednání znamená, že se člověk, vida, že nemůže uspokojit všechna svá nutkání, touhy a chutě, vzdává uspokojení těch, které považuje za méně naléhavé. Aby neohrozil fungování spolupráce ve společnosti, je člověk nucen zdržet se uspokojování těch tužeb, jejichž uspokojení by bránilo ustavení společenských institucí. Takové sebezapření je bezpochyby bolestivé. Člověk si však vybral. Odřekl si uspokojení některých tužeb, které jsou neslučitelné se životem ve společnosti, a dal přednost uspokojení těch tužeb, které mohou být splněny pouze nebo v mnohem větší míře v systému dělní práce. Nastoupil cestu vedoucí k civilizaci, spolupráci ve společnosti a blahobytu.

Toto rozhodnutí není neodvolatelné ani konečné. Volba otců neoslabuje svobodu synů vybrat si. Mohou toto rozhodnutí zvrátit. Každý den mohou

⁹ Georges Sorel, *Réflexions sur la violence* (3. vyd., Paříž, 1912), str. 269.

přistoupit k přecenění hodnot a dát před civilizací přednost zaostalosti, nebo, jak říkají někteří autoři, dát přednost duši před intelektem, mýtům před rozumem a násilí před mírem. Ale musí si vybrat. Je nemožné mít současně věci, které jsou navzájem neslučitelné.

Věda z pohledu své hodnotové neutrality nedává apoštolům tohoto evangelia násilí vinu za jejich velebení šílenství vražd a divokého požitku sadismu. Hodnotové soudy jsou subjektivní a liberální společnost dává každému právo, aby svobodně vyjadřoval své city. Civilizace nevykořenila původní sklony k agresi, krvežíznivosti a krutosti, které charakterizovaly primitivního člověka. U mnoha civilizovaných lidí jsou skryté a propuknou, jakmile jsou odstraněny zábrany vytvořené civilizací. Připomeňme si nevysslovitelnou hrůzu nacistických koncentračních táborů. Noviny neustále informují o odporných zločinech, které dokazují latentní touhu lidí po bestialitě. Nejpopulárnější jsou ty romány a dojemné filmy, ve kterých dochází ke krveprolití a násilnému jednání. Býčí a kohoutí zápasy přitahují velké davy.

Jestliže spisovatel říká: Lůza žízni po krvi a já s ní, nemusí mít pravdu o nic méně, než když říká, že primitivní člověk měl také zálibu v zabíjení. Avšak mylí se, když tvrdí, že uspokojování takových sadistických tužeb narušuje existenci společnosti, nebo když tvrdí, že „pravá“ civilizace a „dobrá“ společnost jsou výdobytky lidí, kteří lehkovězně uspokojují svou vášň pro násilí, zabíjení a krutosti, že potlačování pudového nutkání k brutalitě ohrožuje vývoj lidstva a že by člověka zachránilo před degenerací, kdyby zaměnil humanitářství barbarstvím. Dělná práce a spolupráce ve společnosti jsou založeny na smírném řešení sporů. Jak řekl Herakleitos, nikoli války, ale mír je zdrojem všech společenských vztahů. S výjimkou žádostivosti po prolévání krve jsou touhy lidem vrozeny. Jestliže člověk chce tyto ostatní touhy uspokojit, musí se zříct potřeby zabíjet. Kdo si chce zachovat život a zdraví v co nejlepší kvalitě a co nejdéle, ten si musí uvědomit, že ohled na život a zdraví jiných lidí slouží jeho cíli lépe než opačné chování. Někdo třeba lituje, že stav věcí je takový. Žádné naříkání však nemůže změnit tvrdou skutečnost.

Nemá smysl kritizovat toto tvrzení odkazováním na iracionalitu. Všechny instinktivní pudy se vzpírají zkoušce rozumem, protože rozum se zabývá pouze prostředky k dosažení cílů, o něž člověk usiluje, a nikoli cílů konečných. Člověka však odlišuje od zvířat právě to, že nepodléhá instinktivnímu nutkání bez vlastní vůle. Člověk používá rozum, aby si vybral mezi neslučitelným splněním protichůdných tužeb.

Masám se nesmí říkat: uspokojte své touhy po zabíjení; je to naprosto lidské a nejlépe to slouží vašemu prospěchu. Musí se jim říkat: pokud ukojíte svou touhu po krvi, musíte se vzdát mnoha jiných tužeb. Chcete jíst, pít, žít v pěkných domech, odívat se a tisíc jiných věcí, které může poskytnout pouze společnost. Nemůžete mít všechno, musíte si vybrat. Nebezpečný život

a šílenství sadismu vás může potěšit, ale jsou neslučitelné s bezpečím a dostatkem, o něž také nechcete přijít.

Praxeologie jako věda nemůže zasahovat do individuálního práva vybrat si a jednat. Konečné rozhodnutí je na jednajících lidech, nepatří teoretikům. Přínos vědy pro život nespočívá ve stanovení hodnotových ocenění, ale v objasnění podmínek, za nichž člověk musí jednat, a v objasnění důsledků různých způsobů jednání. Dává jednajícímu člověku k dispozici všechny informace, které potřebuje, aby se mohl rozhodnout s plným vědomím důsledků. Připravuje jakýsi odhad nákladů a zisků. V této úloze by věda selhala, kdyby z tohoto výkazu musela vypustit některou z položek, které mohou ovlivnit výběr a rozhodování lidí.

Současné chybné výklady moderních přírodních věd, zejména darwinismu

Někteří dnešní antiliberálové, jak na levém, tak na pravém křídle spektra, zakládají svá učení na nesprávném výkladu přínosů moderní biologie.

1. *Lidé nejsou stejní.* Liberalismus osmnáctého století, stejně jako dnešní egalitarismus, vycházejí ze „samozřejmé pravdy“, že „všichni lidé jsou stvořeni rovni a že jsou svým Stvořitelem vybaveni určitými nezadatelnými právy“. Zastánci biologické filozofie společnosti však říkají, že přírodní vědy nevratitelným způsobem dokázaly, že lidé jsou různí. Při experimentálních pozorováních přírodních jevů není místo pro takové pojmy, jako jsou přirozená práva. Co se týče života a štěstí jakékoli bytosti, příroda nic necítí ani nevnímá. Příroda, to je železná nutnost a pravidelnost. Spojovat dohromady „kluzký“ a vágní pojem svobody a neměnné absolutní zákony vesmírného pořádku je metafyzický nesmysl. Základní myšlenka liberalismu je tak demaskována jako klam.

Nuže, je pravda, že liberální a demokratické hnutí osmnáctého a devatenáctého století čerpalo velký díl své síly z doktríny o přirozených právech a o vrozených nezadatelných právech jednotlivce. Tyto myšlenky, původně rozvinuté antickou filozofií a židovskou teologií, prostoupily křesťanským učením. Některé protikatolické sekty z nich udělaly centrální bod svých politických programů. Dlouhá řada významných filozofů je dokazovala. Staly se populárními a byly nejmocnější hybnou silou v předdemokratickém vývoji. Ještě dnes jsou stále podporovány. Jejich zastánci se nezabývají nepopíratelným faktem, že Bůh nebo příroda nestvořili lidi stejné, protože se mnoho lidí rodí zdravých jako buk, zatímco jiní jsou zmrzačení a deformováni. Podle nich vznikají všechny rozdíly mezi lidmi kvůli vzdělání, příležitostem a společenským institucím.

Učení utilitaristické filozofie a klasické ekonomie ale nemají s doktrínou přirozených práv nic společného. Podle nich je jedinou věcí, která má význam, společenský užitek. Nedoporučují vládu lidu, soukromé vlastnictví,

toleranci a svobodu kvůli tomu, že jsou přirozené a spravedlivé, ale protože jsou výhodné. Jádrem Ricardovy filozofie je důkaz, že spolupráce ve společnosti a dělba práce mezi lidmi, kteří jsou v každém ohledu lepší a výkonnější, a lidmi, kteří jsou v každém ohledu horší a méně výkonní, je výhodná pro obě skupiny. Radikál Bentham vykřikoval: „*Přirozená práva* je hloupý nesmysl: přirozená a nezadatelná práva, to je rétorický nesmysl.“¹⁰ Podle něj by „jediným cílem vlády mělo být největší štěstí co největší části společnosti“.¹¹ Při zjišťování, co by mělo být správné, se tudíž nezajímá o předpojaté myšlenky ohledně plánů či záměrů Boha či přírody, navždy skryté smrtelným lidem; soustřeďuje se na odhalení toho, co nejlépe slouží podpoře lidské prosperity a štěstí. Malthus ukázal, že příroda, když omezuje prostředky obživy, neposkytuje právo na existenci žádné živé bytosti a že by se člověk býval nikdy nepozvedl nad hranici hladovění, kdyby se zaslepeně uspokojoval ve svém přirozeném rozmnožovacím pudu. Tvrdil, že se lidská civilizace a blahobyty mohly rozvinout pouze proto, že se člověk naučil držet mravními zábrany na uzdě své sexuální chutě. Utilitaristé nebojují proti tyranické vládě a privilegiím proto, že je to proti zákonu přírody, ale protože to škodí prosperitě. Rovnost podle občanského práva nedoporučují proto, že jsou si lidé rovni, ale proto, že takový program je prospěšný pro obecné blaho. Při odmítání iluzorních pojmů přirozeného práva a lidské rovnosti moderní biologie pouze opakuje to, co již dávno předtím mnohem přesvědčivěji učili utilitarističtí bojovníci za liberalismus a demokracii. Je zřejmé, že žádná biologická doktrína nemůže nikdy zbavit platnosti to, co utilitaristická filozofie říká o společenské užitečnosti demokratické vlády, soukromého vlastnictví, svobody a rovnosti před zákonem.

Dnešní převaha doktrín, které schvalují dezintegraci společnosti a násilný konflikt, není výsledkem údajného přizpůsobení sociální filozofie biologickým objevům, ale téměř všeobecného odmítání utilitaristické filozofie a ekonomické teorie. Lidé nahradili „ortodoxní“ ideologii souladu správně pochopených, tj. dlouhodobých zájmů jednotlivců, společenských skupin a národů ideologií nesmiřitelného třídního střetu a mezinárodních konfliktů. Lidé spolu navzájem bojují, protože jsou přesvědčeni, že vyhlazení a likvidace nepřátel je jediným prostředkem, jak hájit vlastní prospěch.

2. *Společenské důsledky darwinismu.* Škola sociálního darwinismu říká, že evoluční teorie, tak jak byla vysvětlena Darwinem, jasně ukazuje, že v přírodě neexistují takové věci, jako je mír a úcta k životům a blahobytu jiných. V přírodě vždy dochází k boji a nemilosrdnému vyhlazování slabých, kteří se

¹⁰ Bentham, *Anarchical Fallacies; being an Examination of the Declaration of Rights issued during the French Revolution*, in *Work* (ed. Bowring), II, str. 501.

¹¹ Bentham, *Principles of the Civil Code*, in *Works*, I, str. 301.

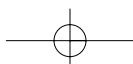
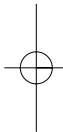
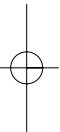

sami nedokážou ubránit. Liberální plány na věčný mír – jak ve vnitřních, tak v zahraničních vztazích – jsou prý výsledkem iluzorního rozumování v rozporu s přirozeným pořádkem.

Avšak pojem boje o existenci, jak si ho Darwin vypůjčil od Malthuse a použil ve své teorii, musí být chápán v metaforickém smyslu. Jeho podstatou je, že živá bytost aktivně vzdoruje silám, které jsou pro její vlastní život zhoubné. Tento odpor, má-li být úspěšný, musí být úměrný vnějším podmínkám, v nichž se daná bytost musí udržet. Nemusí to vždy být vyhlazovací válka jako v případě vztahů mezi lidmi a mikroby, které způsobují onemocnění. Rozum ukázal, že pro člověka je nejvhodnějším prostředkem pro zlepšení jeho podmínek spolupráce ve společnosti a dělba práce. Jsou to hlavní nástroje člověka v jeho boji o přežití. Avšak fungují pouze tam, kde je mír. Války, občanské války a revoluce jsou pro úspěch člověka v boji o existenci zničující, protože rozkládají aparát spolupráce ve společnosti.

3. *Rozum a rozumné chování se nazývá nepřirozeným.* Křesťanská teologie zavrhlá živočišné funkce lidského těla a popsala „duši“ jako něco mimo všechny biologické jevy. V přehnané reakci na tuto filozofii jsou někteří modernisté náchylní bagatelizovat všechno, čím se člověk liší od zvířat. V jejich očích je lidský rozum podřadnější než zvířecí instinkty a pudy; je nepřirozený, a proto špatný. Termíny racionalismus a rozumné chování u nich mají hanlivý význam. Dokonalý člověk, skutečný člověk, je bytost, která víc než rozum poslouchá své pravěké instinkty.

Zjevnou pravdou je, že rozum – nejcharakterističtější vlastnost člověka – je také biologickým jevem. Není ani více, ani méně přirozený než jakákoli jiná vlastnost druhu *homo sapiens*, například vzpřímené držení těla nebo kůže bez srsti.

IX. ÚLOHA MYŠLENEK

1. Lidský rozum

Rozum je zvláštní a charakteristickou vlastností člověka. Praxeologie si nemusí klást otázku, zda je rozum vhodným nástrojem pro poznání konečné a absolutní pravdy. Zabývá se rozumem pouze v té souvislosti, jak umožňuje člověku jednat.

Všechny věci, které jsou živnou půdou lidských citů, vnímání a pozorování, se dějí také před smysly zvířat. Avšak pouze člověk má schopnost transformovat podněty smyslů na pozorování a zkušenost. A pouze člověk umí sestavit různá pozorování a zkušenosti do vnitřně soudržného systému.

Před jednáním předchází myšlení. Myšlení znamená uvažovat dopředu o budoucím jednání a zpětně o jednání v minulosti. Myšlení a jednání jsou neodlučitelné. Každé jednání je vždy založeno na určité myšlence o příčinných vztazích. Ten, kdo přemýšlí o příčinných vztazích, přemýšlí o zásadách. Jednání bez přemýšlení, praxe bez teorie jsou nepředstavitelné. Úvahy mohou být chybné a teorie nesprávná; myšlení a vytváření teorie však nechybí u žádného jednání. Na druhé straně je přemýšlení vždy přemýšlením o potenciálním jednání. Dokonce i ten, kdo vymýšlí čistou teorii, předpokládá, že tato teorie je správná, tj. že jednání ve shodě s ní by vedlo k důsledku, který lze předpokládat z příslušného učení. Pro logiku není podstatné, zda je takové jednání uskutečnitelné, či nikoli.

Přemýšlí vždy jednotlivci. Společnost nepřemýšlí o nic víc, než nakolik jí nebo pije. Vývoj lidského myšlení od naivního uvažování primitivního člověka k jemnějšímu přemýšlení moderní vědy se uskutečnil v rámci společnosti. Samotné myšlení je však vždy činem jednotlivce. Existuje společné jednání, ale ne společné myšlení. Existuje pouze tradice, která uchovává myšlenky

a předává je ostatním jako podnět k jejich přemýšlení. Člověk však nemá jiný prostředek k tomu, aby si přivlastnil myšlenky svých předchůdců, než je znovu promyslet. Pak je samozřejmě v situaci, kdy musí pokračovat v otco-
vých slépějích na základě myšlenek jeho předchůdců. Hlavním nástrojem tradice je slovo. Myšlení je spojeno s jazykem a naopak. Představy se vyjadřují v termínech. Jazyk je nástrojem myšlení, stejně jako je nástrojem společenského jednání.

Dějiny myšlenek a myšlení jsou rozpravou, která se vede z generace na generaci. Myšlení pozdější doby vyrůstá z myšlení dřívější doby. Bez pomoci podnětů by byl intelektuální proces nemožný. Spojitost lidského vývoje, setí pro potomky a sklízení na polích vymýcených a obdělaných předky, se projevuje také v dějinách vědy a idejí. Od svých praotců jsme nezdělili pouze zásobu výrobků různých druhů zboží, která je zdrojem našeho materiálního bohatství; stejně jsme zdělili i ideje a myšlenky, teorie a technologie, jimž naše myšlení vděčí za svou produktivitu. Myšlení je však vždy projevem jednotlivců.

2. Světový názor a ideologie

Teorie, kterými se řídí jednání, jsou často nedokonalé a neuspokojivé. Mohou si odporovat a někdy se stane, že je nejde uspořádat do vyčerpávajícího a soudržného systému.

Pokud se díváme na zásady a teorie, kterými se řídí jednání určitých jedinců nebo skupin, jako na koherentní celek a pokusíme se je, nakolik je to jen možné, uspořádat do systému, tj. do vyčerpávajícího souhrnu vědění, můžeme o nich mluvit jako o světovém názoru. Světový názor je – jako teorie – výklad všech věcí a – jako předpis pro jednání – soud o tom, co jsou nejlepší prostředky pro co největší odstranění nespokojenosti. Světový názor je tak na jedné straně vysvětlením všech jevů a na druhé straně technologií, přičemž oba dva termíny jsou použity v tom nejširším smyslu. Náboženství, metafyzika a filozofie se snaží poskytnout světový názor. Vysvětlují vesmír a radí lidem, jak jednat.

Koncept ideologie je užší než koncept světového názoru. Mluvíme-li o ideologii, máme na mysli pouze lidské jednání a spolupráci ve společnosti a nezabýváme se problémy metafyziky, náboženských dogmat, přírodních věd a z nich odvozených technologií. Ideologie je úhrn našich doktrín o chování jednotlivců a o společenských vztazích. Jak světový názor, tak ideologie jdou za hranice, které jsou uvaleny na čistě neutrální a akademické studium věcí, tak jak jsou. Nejsou to pouze vědecké teorie, ale také doktríny týkající se toho, co by se mělo, tj. konečných cílů, k nimž by měl člověk ve svých pozemských záležitostech mířit.

Asketismus učí, že jedinými prostředky, které má člověk k odstranění bolesti a k dosažení naprostého klidu, spokojenosti a štěstí, je odvrátit se od pozemských zájmů a žít bez toho, aby byl obtěžován pozemskými záležitostmi. Neexistuje jiné spasení než zříct se úsilí o materiální blahobyť, poslušně snášet protivenství pozemské pouti a věnovat se výhradně přípravě na věčný ráj. Avšak počet těch, kteří pevně a neochvějně dodržují principy asketismu, je tak malý, že je těžké uvést víc než několik jmen. Zdá se, že naprostá pasivita obhajovaná asketismem je v rozporu s přírodou. Lákadlo života triumfuje. Asketické principy byly znesvěceny. Dokonce i ti nejsvatější poustevníci dělali ústupky životu a pozemským záležitostem, které byly v rozporu s jejich rigidními principy. Jakmile však člověk bere v úvahu jakékoli pozemské záležitosti a nahradí čistě vegetativní ideály uznáním věcí tohoto světa, i když v patřičném vztahu a odděleně od zbytku své hlásané doktríny, přemostuje tím záliv, který ho odděloval od těch, kteří říkají ano úsilí o pozemské cíle. Pak má tento člověk něco společného s každým jiným.

Lidské názory na věci, o nichž ani čisté uvažování, ani zkušenost neposkytují žádné informace, se mohou tak radikálně lišit, že nemůže být dosaženo vůbec žádné shody. V této oblasti, v níž svobodné snění myslí není omezeno ani logickým myšlením, ani smyslovou zkušeností, může dát člověk průchod své individualitě a subjektivitě. Nic není osobnější než názory a představy o transcendentnu. Jazykovými pojmy není možné vyjádřit, co se o transcendentnu říká; nikdy se nedá zjistit, zda je posluchač chápe stejně jako ten, kdo je říká. Co se týče onoho světa, shody nelze dosáhnout. Náboženské války jsou těmi nejhoršími válkami, protože jsou vedeny bez jakékoli vyhlídky na usmíření.

Kde se ovšem jedná o pozemské věci, vstupují do hry přirozené spříznění všech lidí a shodnost biologických podmínek pro zachování jejich životů. Vyšší produktivita při spolupráci v rámci dělby práce činí ze společnosti hlavní prostředek každého jednotlivce pro dosažení jeho vlastních cílů, ať už jsou jakékoli. Udržení a další prohloubení spolupráce ve společnosti se stávají zájmem všech. Každý světový názor a každá ideologie, která není plně a bezpodmínečně zasvěcena praktikování asketismu a životu v poustevnickém odloučení, musí věnovat pozornost skutečnosti, že společnost je skvělý prostředek k dosažení pozemských cílů. Vzniká tak prostor pro uvolnění cesty k dohodě týkající se minoritních problémů společnosti a podrobností její organizace. I když ideologie mohou být ve vzájemném rozporu, jsou zajedno v jednom bodě – v uznání života ve společnosti.

Lidem se občas nedaří vidět tuto skutečnost, protože když se zabývají filozofiemi a ideologiemi, sledují víc to, co tyto doktríny tvrdí o transcendentnu a nepoznatelných věcech, a méně jejich názor na pozemské jednání. Mezi různými částmi ideologického systému je často nepřekonatelná propast. Pro jednajícího člověka mají skutečný význam pouze taková učení, která vedou

k pravidlům pro jednání, a nikoli doktríny, které jsou čistě akademické a nelze je aplikovat na jednání v rámci spolupráce ve společnosti. Můžeme ignorovat filozofii skálopevného a důsledného asketismu, protože takový rigidní asketismus musí nakonec vyústit ve vyhynutí jeho stoupenců. Schvalují-li vyhledávání nezbytnosti pro život, jsou všechny ostatní ideologie nuceny vzít do určité míry v úvahu skutečnost, že dělba práce je produktivnější než osamocená činnost. Tak potvrzují nutnost spolupráce ve společnosti.

Praxeologie a ekonomie nejsou uzpůsobeny tomu, aby se zabývaly transcendentními a metafyzickými stránkami jakékoli doktríny. Na druhé straně však žádné dovolávání se náboženských a metafyzických dogmat a přesvědčení nemůže zbavit platnosti zásady a teorie týkající se spolupráce ve společnosti, které byly rozvinuty logicky správným praxeologickým uvažováním. Jestliže filozofie uznala nutnost společenských vazeb mezi lidmi, vstoupila – pokud se jedná o problémy společenského jednání – na půdu, z níž není úniku k osobnímu přesvědčení a vyznání víry, které nepodléhá důkladné zkoušce racionálními metodami.

Tato podstatná skutečnost je často ignorována. Lidé věří, že rozdíly ve světovém názoru vytvářejí nesmiřitelné rozpory. Tvrdí se, že základní antagonismus mezi stranami, které jsou oddány různým světovým názorům, nemůže být urovnán kompromisem. Vyrůstají z nejhlubších zákoutí lidské duše a jsou výrazem lidského vrozeného spojení s nadpřirozenými a věčnými silami. Mezi lidmi rozdělenými odlišnými světovými názory nemůže nikdy dojít ke spolupráci.

Když však předložíme k posouzení programy všech stran, a to jak obratně vypracované a zveřejněné programy, tak programy, jichž se strany skutečně drží, když jsou u moci, snadno odhalíme klam této interpretace. Všechny dnešní politické strany usilují o pozemský blahobyt a prosperitu svých stoupenců. Slibují, že zajistí ekonomické podmínky, které budou jejich stoupencům lépe vyhovovat. Co se týče této věci, neexistuje žádný rozdíl mezi římskokatolickou církví a různými protestantskými církvemi, pokud zasahují do politických a společenských otázek, mezi křesťanstvím a nekřesťanskými církvemi, mezi zastánci hospodářské svobody a různými odnožemi marxistického materialismu, mezi nacionalisty a internacionalisty, mezi rasisty a příznivci snášenlivosti mezi rasami. Je pravda, že mnohé z těchto stran věří, že jejich vlastní skupina nemůže dobře prosperovat, pokud to není na úkor jiných skupin, a jdou dokonce tak daleko, že uvažují o úplném vyhlazení jiných skupin nebo o jejich zotročení jako o nutné podmínce pro blahobyt své vlastní skupiny. Vyhlazení nebo zotročení jiných pro ně přesto není konečným cílem, ale prostředkem k dosažení toho, k čemu jako ke konečnému cíli směřují: k rozkvětu své vlastní skupiny. Kdyby zjistily, že jejich plány jsou založeny na falešných teoriích a nepřinesou očekávané blahodárné výsledky, pak by své programy změnily.

Sebevědomé výroky, jež lidé pronášejí o věcech, které jsou nepoznatelné a za hranicemi lidského myšlení, jejich nauky o vesmíru, světové názory, náboženství, mysticismus, metafyzika a pojmové fantazie, se navzájem velice liší. Ale praktické jádro jejich ideologií, tj. jejich učení zabývající se cíli, o něž se má usilovat během pozemského života, a prostředky pro dosažení těchto cílů vykazují značnou uniformitu. Co se týče cílů i prostředků, jsou zde jistě rozdíly a antagonismy. Rozdíly týkající se cílů však nejsou nepřekonatelné; nebrání spolupráci a přátelskému uspořádání v oblasti společenského jednání. Dokud se týkají pouze prostředků a způsobů, mají čistě technický charakter a jako takové jsou otevřeny přezkoušení metodami rozumu. Pokud některá z frakcí v záru stranických střetů prohlásí: „Nemůžeme s vámi pokračovat v jednání, protože čelíme otázce, která se dotýká našeho světového názoru; v tomto bodě musíme být skálopevní a musíme se rigidně držet svých principů, ať již to má jakýkoli důsledek,“ je třeba pouze prozkoumat tyto věci pečlivěji, abychom si uvědomili, že taková prohlášení popisují daný antagonismus vyhoceněji, než jakým ve skutečnosti je. Pro všechny strany oddané snaze o blaho lidí a zlepšující tak spolupráci ve společnosti nejsou ve skutečnosti otázky organizace společnosti a provádění společenského jednání problémem konečných principů a světových názorů, ale ideologických záležitostí. Jsou to technické problémy a s ohledem na ně je nějaké uspořádání vždy možné. Žádná strana by vědomě nedávala přednost dezintegraci společnosti, anarchii a návratu k primitivnímu barbarství před řešením, které musí být vykoupeno za cenu obětování některých ideologických bodů.

Ve stranických programech mají tyto technické otázky samozřejmě zásadní důležitost. Strana je oddána určitým prostředkům, doporučuje určité metody politického jednání a naprosto odmítá všechny jiné metody a politické programy jako nepatřičné. Strana je sbor, který sdružuje všechny, kdo chtějí horlivě využít tytéž prostředky pro společnou akci. Principem, který dělá rozdíly mezi lidmi a stmeluje strany, je výběr prostředků. Pro stranu jako takovou jsou tedy vybrané prostředky podstatné. Strana je odsouzena k zániku, pokud se jasně ukáže, že doporučené prostředky nejsou účinné. Straničtí vůdci, jejichž prestiž a politické kariéry jsou svázány s programem dané strany, mohou mít spoustu důvodů pro vyjmutí principů strany z neomezené diskuse; mohou jim dát charakter konečných cílů, o nichž nelze pochybovat, protože vycházejí ze světového názoru. Ale pro lidi, jimž tito straničtí vůdci předstírají, že jsou jejich zmocněnci, pro voliče, které chtějí získat a o jejichž hlasy se ucházejí, mají tyto věci jiný rozměr. Nic nenamítají proti přezkoumání každého bodu stranického programu. Na takový program se dívají pouze jako na doporučení prostředků k dosažení svých vlastních cílů, tedy blahobytu na zemi.

Strany, které se dnes nazývají stranami světového názoru, tj. strany oddané základním filozofickým nálezům o konečných cílech, odlišuje pouze zdánlivý nesoulad v jejich konečných cílech. Jejich rozpory se týkají spíše náboženského přesvědčení nebo problémů v oblasti mezinárodních vztahů nebo problémů spojených s vlastnictvím výrobních prostředků nebo problémů politické organizace. Lze ukázat, že se všechny tyto spory týkají prostředků, a nikoli konečných cílů.

Začněme s problémy vnitrostátní politické organizace. Existují zastánci demokratického systému vlády, dědičné monarchie, vlády samozvané elity i césarské diktatury.¹ Je pravda, že tyto programy jsou často doporučovány s odkazem na božské instituce, na věčné zákony vesmíru, na přirozený řád, na nevyhnutelný trend dějinného vývoje a na další předměty transcendentního poznání. Ale taková tvrzení jsou pouze vnějšími ozdobami. Když se obrací na voličstvo, předkládají strany jiné důvody. Snaží se ukázat, že systém, který podporují, lépe uspěje v uskutečnění těch cílů, o něž občané usilují, než systémy obhajované jinými stranami. Vyjmenovávají příznivé výsledky dosažené v minulosti nebo v jiných zemích; znevažují programy jiných stran tím, že popisují jejich neúspěchy. Aby ukázaly nadřazenost svých návrhů a neúčinnost návrhů svých protivníků, uchylují se k logické argumentaci i k interpretaci historických zkušeností. Jejich hlavním argumentem je vždy: politický systém, který podporujeme, vás učiní zámožnějšími a spokojenějšími.

V oblasti hospodářské organizace společnosti obhajují liberálové soukromé vlastnictví výrobních prostředků, socialisté veřejné vlastnictví výrobních prostředků a intervencionisté třetí systém, o němž tvrdí, že je stejně vzdálen od socialismu jako od kapitalismu. Ve střetech těchto stran je opět mnoho řečí o základních filozofických otázkách. Lidé mluví o skutečné svobodě, rovnosti, sociální spravedlnosti, právech jednotlivce, společnosti, o solidaritě a humanismu. Každá strana se ale snaží pomocí logických úvah a odkazů na historickou zkušenost dokázat, že pouze ten systém, který sama propaguje, zajistí lidem prosperitu a spokojenost. Říkají lidem, že uskutečnění jejich programu pozvedne životní úroveň více než uskutečnění programu kterékoli jiné strany. Trvají na výhodnosti svých plánů a na jejich užitečnosti. Je zřejmé, že se navzájem neliší ve svých cílech, ale pouze v prostředcích. Všichni předstírají, že směřují k nejvyššímu materiálnímu blahobytu pro většinu obyvatel.

Nacionalisté zdůrazňují to, že mezi zájmy různých národů existuje nesmiřitelný konflikt, ale že na druhé straně správně pochopené zájmy obyvatel uvnitř národa jsou v souladu. Národ může prospívat pouze na úkor jiných národů; jednotlivý občan se může mít dobře pouze tehdy, když jeho národ

¹ Césarismus dnes představují bolševické, fašistické a nacistické typy diktatur.

vzkvétá. Liberálové mají odlišný názor. Věří, že zájmy různých národů jsou v souladu přinejmenším stejně jako zájmy různých skupin, tříd a vrstev jednotlivců uvnitř jednoho národa. Věří, že mírová mezinárodní spolupráce je pro dosažení cíle, k němuž směřují jak oni, tak nacionalisté, tedy pro dosažení blahobytu jejich vlastního národa, vhodnějším nástrojem než konflikt. Neobhajují mír a svobodný obchod proto, aby zradili zájmy vlastního národa ve prospěch cizinců, jak je obviňují nacionalisté. Naopak považují mír a svobodný obchod za nejlepší prostředek k zajištění bohatství pro svůj vlastní národ. Zastánce svobodného obchodu neoddělují od nacionalistů cíle, ale prostředky, které doporučují k dosažení cílů, jež mají společné.

Neshody týkající se náboženského přesvědčení nelze vyřešit pomocí rozumu. Náboženské spory jsou ze své podstaty neúprosné a nesmiřitelné. Nicméně jakmile nějaká náboženská společnost vstoupí na půdu politické činnosti a pokouší se zabývat problémy organizace společnosti, musí vzít v úvahu pozemské zájmy, což však může být v rozporu s jejími dogmaty a články víry. Žádné náboženství se ve svých vnějších aktivitách nikdy neodvážilo říct lidem upřímně: uskutečnění našich plánů na organizaci společnosti vás přivede k chudobě a sníží vaši pozemskou prosperitu. Ti, kteří se důsledně oddali životu v chudobě, se stáhli z politické scény a utekli do poustevnické samoty. Ale církve a náboženské společnosti, které se zaměřily na provedení změn a na ovlivňování politické a společenské činnosti svých stoupenců, přijaly principy sekulárního chování. Když se zabývají otázkami pozemské pouti člověka, prakticky se neliší od jakékoli jiné politické strany. V předvolební kampani víc než posmrtnou blaženost zdůrazňují materiální výhody, které mají přichystány pro své bratry ve víře.

Pouze světový názor, jehož stoupenci se naprosto zřeknou veškeré pozemské činnosti, by si mohl dovolit nebrat ohled na racionální úvahy, které vedou k tomu, že spolupráce ve společnosti je skvělým prostředkem k dosažení všech lidských cílů. Protože člověk je společenský tvor, jemuž se může dařit pouze uvnitř společnosti, jsou všechny ideologie nuceny uznat obrovskou důležitost společenské spolupráce. Musí se snažit o co nejspokojivější organizaci společnosti a musí schvalovat zájem člověka o zlepšení svého materiálního blahobytu. Tak se všechny ideologie dostávají na společné základy. Neodlišují se ve světovém názoru a v transcendentních záležitostech, jež nejsou přístupné racionální diskusi, ale v otázce prostředků a cest. Takové ideologické rozpory jsou otevřené důkladnému zkoumání vědeckými metodami praxeologie a ekonomie.

Boj proti omylu

Kritické zkoumání filozofických systémů vybudovaných největšími mysliteli lidstva velice často odkrývá trhliny a vady v imponantní stavbě zdánlivě kon-

zistentních soustav ucelených názorů. Dokonce ani génius se při sestavování světového názoru občas nevyhne nesrovnalostem a nesprávným sylogismům.

Ideologie přijaté veřejným míněním jsou ještě více infikovány chybami lidského myšlení. Jedná se zejména o spojení nepůvodních myšlenek, které jsou navzájem naprosto neslučitelné. Nemohou obstát, jestliže jejich obsah podrobíme logické zkoušce. Jejich nekonzistentnost je neopravitelná a vzpírá se jakýmkoli pokusům zkombinovat jejich různé části do systému navzájem slučitelných myšlenek.

Někteří autoři se snaží ospravedlnit rozpory v obecně přijatých ideologiích poukazem na údajné výhody kompromisu pro hladké fungování mezilidských vztahů, i když je z logického pohledu jakkoli neuspokojivý. Odvolávají se na oblíbené nesprávné tvrzení, že život a realita „nejsou logické“; tvrdí, že se rozporný systém může ukázat být prospěšným nebo dokonce správným tím, že uspokojivě funguje, zatímco logicky konzistentní systém by skončil katastrofou. Není nutné stále znova vyvracet takové oblíbené omyly. Logické myšlení a reálný život nejsou dvě oddělené dráhy. Logika je pro člověka jediným nástrojem, jak zvládnout problémy reality. Co je rozporné v teorii, je stejně rozporné i v praxi. Žádná ideologická nesrovnalost nemůže poskytnout uspokojivé, tj. funkční řešení problémů, které vyvolává realita světa. Jediným smyslem rozporných ideologií je skryt skutečné problémy a tak lidem zabránit, aby v danou chvíli našli vhodnou metodu pro jejich řešení. Rozporné ideologie mohou někdy zjevné střety oddálit. Určitě však zvyšují zlo, jež maskují, a činí konečné řešení obtížnějším. Znásobují utrpení, zesilují nenávisť a znemožňují mírové řešení. Je hrubým omylem považovat ideologické rozpory za neškodné nebo dokonce za blahodárné.

Hlavním cílem praxeologie a ekonomie je nahradit rozporuplné principy oblíbeného eklekticismu konzistentními správnými ideologiemi. Neexistuje žádný jiný prostředek, který by bránil dezintegraci společnosti a chránil trvalé zlepšování podmínek lidstva, než ten, jež poskytuje rozum. Lidé se musí snažit promyslet všechny složité problémy až do bodu, za nějž už lidská mysl nemůže jít. Nikdy se nesmí smířit se žádným řešením, které jim předává starší generace, každou teorii a každou zásadu musí vždy znovu uvádět v pochybnost, nikdy nesmí polevit ve snaze odstranit omyly a dospět k nejlepšímu možnému poznání. Musí bojovat s omyly tím, že demaskují falešné doktríny a objasňují pravdu.

Složité problémy jsou čistě intelektuálního rázu a musí se s nimi tak zacházet. Je zhoubné přesouvat je do morální oblasti a zbavovat se stoupců protichůdných ideologií tím, že je nazýváme darebáky. Je marné tvrdit, že to, k čemu směřujeme, je dobré a to, co chtějí naši protivníci, je špatné. Otázka, kterou je třeba řešit, je právě, co má být považováno za dobré a co za zlé. Tuhý dogmatismus charakteristický pro náboženské skupiny a pro marxismus

vede pouze k nesmiřitelným konfliktům. Předem zavrhuje všechny, kdo s ním nesouhlasí, jako zločince, zpochybňuje jejich dobré úmysly a nutí je, aby se bezpodmínečně vzdali. Ve společnosti, kde převažuje takové stanovisko, není žádná spolupráce možná.

Lepší není ani sklon, který je dnes velice oblíbený, označovat stoupence jiných ideologií za duševně choré. Hranice, kterou psychiatři vedou mezi přítčností a bláznovstvím, není ostrá. Pro laiky by bylo nesmyslné zasahovat do této základní otázky psychiatrie. Je však jasné, že jestli pouhý fakt, že někdo sdílí chybné názory a jedná v souladu se svými omyly, ho řadí mezi duševně choré, bylo by velice těžké objevit jedince, který by mohl být označen za duševně zdravého nebo normálního. Pak musíme nazývat minulé generace duševně chorými, protože se jejich představy v otázkách přírodních věd – a spolu s tím jejich pracovní postupy – liší od našich. Ze stejného důvodu nás budou nazývat duševně chorými budoucí generace. Člověk je náchylný k chybám. Pokud by bylo charakteristickým rysem bláznovství mýlit se, pak by mohl být bláznem nazýván každý.

Ani skutečnost, že se názory člověka liší od názorů, které zastává většina jeho současníků, ho nemůže radit mezi duševně choré. Byli blázny Koperník, Galileo a Lavoisier? Normálním chodem dějin je, že lidé formulují nové myšlenky, které jsou v rozporu s názory ostatních. Některé z těchto myšlenek jsou později zahrnuty do systému vědění, který je veřejným názorem považován za správný. Je přípustné použít přívlastek „přítčtný“ pouze pro křupany, kteří nikdy neměli vlastní názor, a upřít ho všem inovátorům?

Postup některých současných psychiatrů je opravdu pobuřující. Naprosto ignorují praxeologické a ekonomické teorie. Jejich znalost dnešních ideologií je povrchní a nekritická. A přesto lehkovážně nazývají stoupence některých ideologií paranoiky.

Existují lidé, kteří jsou běžně označováni za *měnové pomatence*. Měnový pomatenec navrhuje metodu, jak pomocí monetárních opatření udělat každého bohatým. Jeho plány jsou neuskutečnitelné. Přesto jsou výsledkem důsledného použití monetární ideologie, která je plně schvalována současným veřejným míněním a k níž se hlásí politika téměř všech vlád, politické strany i tisk.

Ti, kteří nejsou obeznámeni s ekonomickou teorií, běžně věří, že úvěrová expanze a zvýšení množství peněz v oběhu jsou účinnými nástroji pro trvalé snížení úrokové sazby pod úroveň, kterou by měla na nenarušovaném kapitálovém a úvěrovém trhu. Tato teorie je naprosto iluzorní.² Řídí se jí však monetární a úvěrová politika téměř všech současných vlád. Na základě této špatné ideologie nelze vznést oprávněné námitky proti plánům, jaké navrhu-

² Srov. níže, kapitola XX.

jí Pierre Joseph Proudhon, Ernest Solvay, Clifford Hugh Douglas a spousta dalších rádoby reformátorů. Jsou pouze důslednější než ostatní lidé. Chtějí úrokovou míru snížit na nulu, a tak naprosto skoncovat s nedostatkem „kapitálu“. Ten, kdo to chce vyvrátit, musí napadnout teorie, které jsou základem monetární a úvěrové politiky velkých zemí.

Psychiatři mohou namítnout, že to, co charakterizuje člověka jako pomatence, je právě skutečnost, že se mu nedostává zdrženlivosti a jde do extrémů. Zatímco normální člověk je dostatečně soudný, aby se krotil, paranoidní osoba jde za všechny meze. To je poměrně neuspokojivá odpověď. Všechny důkazy použité ve prospěch teze, že úroková míra může být úvěrovou expanzí snížena z 5 nebo 4 procent na 3 nebo 2 procenta, platí stejně i pro snížení na nulu. „Měnoví pomatenci“ mají jistě pravdu z pohledu monetárních klamů, které jsou veřejným míněním schvalovány.

Existují psychiatři, kteří nazývají duševně chorými Němce, kteří se přihlásili k principům nacismu, a chtějí je vyléčit terapeutickými metodami. I zde se setkáváme se stejným problémem. Nacistické doktríny jsou zvrácené, ale nijak podstatně se neliší od ideologií socialismu a nacionalismu, které jsou schvalovány veřejným míněním jiných lidí. To, čím se nacismus lišil, bylo pouze důsledné použití těchto ideologií na zvláštní podmínky Německa. Stejně jako všechny ostatní současné národy toužili nacisté po státní kontrole podnikání a hospodářské soběstačnosti, tj. autarkii, pro svůj vlastní národ. Jejich politiku odlišovalo to, že se odmítli smířit s nevýhodami, které by jim způsobily jiné národy, kdyby přijaly stejný systém. Nebyli připraveni být navždy „uvězněni“ – jak říkali – na relativně přelidněném území, kde fyzikální podmínky způsobují nižší produktivitu lidského úsilí než v jiných zemích. Věřili, že jim vysoký počet obyvatel, strategicky výhodná zeměpisná poloha jejich země a vrozená ráznost a udatnost jejich ozbrojených sil poskytovaly dobrou příležitost napravit agresí zlý osud, nad nímž naříkali.

A tak kdokoli přijme ideologii nacionalismu a socialismu za správnou a za normu pro politiku svého národa, je v situaci, že nemůže vyvrátit závěry, které z nich vyvodili nacisté. Jedinou možností, jak vymýtit nacismus, jež zbyla ostatním národům, které se hlásily k těmto dvěma principům, bylo porazit nacisty ve válce. A dokud budou ideologie socialismu a nacionalismu převažovat ve světovém veřejném mínění, Němci nebo jiné národy se budou stále znovu pokoušet uspět pomocí agrese a dobývání nových území, kdykoli by k tomu dostali novou příležitost. Neexistuje naděje na vymýcení agresivního smýšlení, pokud nebudou zcela vyvráceny falešné představy, z nichž pramení. To není úkol pro psychiatry, ale pro ekonomy.³

Člověk má jediný nástroj pro boj s omyly: rozum.

³ Srov. Mises, *Omnipotent Government* (New Haven, 1944), str. 221–228, 129–131, 140.

3. Moc

Společnost je výsledkem lidského jednání. Lidské jednání se řídí ideologiemi. Proto jsou společnost a jakýkoli konkrétní řád jejích věcí výsledkem ideologií; ideologie nejsou, jak tvrdí marxisté, výsledkem určitého stavu věcí společnosti. Po pravdě řečeno, lidské myšlení a myšlenky nejsou skutky izolovaných jednotlivců. I myšlení probíhá pouze v rámci spolupráce těch, kdo přemýšlejí. Žádný jedinec by neudělal pokrok v logickém uvažování, kdyby musel začínat úplně od začátku. Člověk může pokročit v uvažování pouze proto, že jeho úsilí je podpořeno staršími generacemi, které vytvořily nástroje myšlení, pojmy a terminologie, a zformulovaly daný problém.

Každý jednotlivý společenský řád byl vymyšlen a navržen dříve, než mohl být uskutečněn. Z tohoto časového a logického předstihu ideologického faktoru nevyplývá tvrzení, že lidé sestavují úplný plán společenského systému, jak to dělají utopisté. Předem není a nemusí být promyšleno konkrétní jednání, aby zapadalo do jednotného systému organizace společnosti, ale jednání jednotlivců s ohledem na jejich spoluobčany a jednání již utvořených skupin s ohledem na jiné skupiny. Než člověk pomůže svému kolegovi porazit strom, musí být taková spolupráce promyšlena. Než se uskuteční barterový obchod, musí někdo přijít na myšlenku vzájemné výměny zboží a služeb. Není nutné, aby si příslušní jednotlivci uvědomovali, že taková vzájemnost vede ke vzniku společenských vazeb a ke zrodu společenského systému. Jednotlivec neplánuje a nerealizuje činnosti se záměrem vytvořit společnost. Jeho činnost a odpovídající činnost ostatních generují společenstva.

Každý existující stav věcí společnosti je výsledkem ideologií, které byly vymyšleny předem. Ve společnosti se mohou objevit nové ideologie a mohou nahradit starší ideologie, a tím transformovat společenský systém. Nicméně společnost je vždy výtvořem ideologií, které jí časově a logicky předcházejí. Činnost je vždy řízena myšlenkami; uskutečňuje, co předchází přemýšlení naplánovalo.

Pokud zvěcníme nebo antropomorfizujeme pojem ideologie, můžeme říct, že ideologie mají moc nad člověkem. Moc je schopnost nebo síla řídit činnosti. Zpravidla se říká pouze o lidech nebo o skupinách lidí, že jsou mocní. Pak definice moci zní: moc je síla řídit činnost jiných lidí. Ten, kdo je mocný, vděčí za svou moc ideologii. Pouze ideologie mohou poskytnout člověku sílu ovlivňovat volby a chování jiných lidí. Člověk se může stát vůdcem, pouze pokud je podporován ideologií, která činí ostatní lidi poddajnými a povolnými. Moc tak není fyzická a hmotná věc, ale mravní a duševní jev. Králova moc spočívá v tom, že jeho poddaní uznávají monarchistickou ideologii.

Ten, kdo svou moc používá k řízení státu, tj. společenského nástroje nátlaku a donucení, vládne. Vláda je použití moci v politickém orgánu. Vláda je vždy založena na moci, tj. síle řídit činnost jiných lidí.

Samozřejmě je možné ustavit vládu na základě násilného útisku reptajících lidí. Je charakteristickým znakem státu a vlády, že proti těm, kteří nejsou připraveni podřídit se dobrovolně, používají násilné donucení nebo jeho hrozbu. Jenomže takový násilný nátlak není o nic méně založen na ideologické moci. Ten, kdo chce použít násilí, potřebuje dobrovolnou spolupráci některých lidí. Jednotlivec, který by byl plně závislý jen na sobě, nemůže nikdy vládnout pouze pomocí prostředků fyzického násilí.⁴ Potřebuje ideologickou podporu skupiny, aby si podrobil jiné skupiny. Tyran musí mít družinu přívrženců, kteří poslouchají jeho rozkazy sami od sebe. Jejich spontánní poslušnost mu poskytuje nástroj, který potřebuje pro podrobení ostatních lidí. Zda v zajišťování stálosti své vlády uspěje či neuspěje, závisí na početních poměrech těchto dvou skupin – těch, kteří ho dobrovolně podporují, a těch, které přinutí k poslušnosti. I když tyran může dočasně vládnout pomocí menšiny, pokud je tato menšina ozbrojena a většina není, z dlouhodobého pohledu nemůže menšina udržet většinu v podřízenosti. Utlačování povstanou ve vzpouře a shodí ze sebe jařmo tyranie.

Trvalý systém vlády musí spočívat v ideologii, již uznává většina. „Skutečný“ činitel, „skutečné síly“, které jsou základem vlády a poskytují vládci sílu použít násilí proti odbojným menšinovým skupinám, jsou ve své podstatě ideologické, mravní a duševní. Vladaři, kteří nerozpoznali tento základní princip vlády, spoléhali se na údajnou neporazitelnost svých ozbrojených oddílů a pohrdali duchem a idejemi, byli nakonec svrženi násilnou akcí svých odpůrců. Interpretace moci jako „skutečného“ činitele nezávislého na ideologiích, která je běžná v mnoha politických a historických knihách, je chybná. Termín *Realpolitik* má smysl pouze tehdy, jestliže se používá k označení politiky vycházející z obecně přijatých ideologií na rozdíl od politiky založené na ideologiích, které nejsou dostatečně uznávané, a jsou proto nevhodné pro trvalý systém vlády.

Člověk, jenž interpretuje moc jako fyzickou nebo „skutečnou“ sílu konat a považuje násilné jednání za naprostý základ vlády, se dívá na podmínky z úzkého pohledu poddůstojníků, kteří velí četě vojenských nebo policejních sil. Tito poddůstojníci mají v rámci vládnoucí ideologie přidělen konkrétní úkol. Jejich velitelé jim svěřují do péče oddíly, jež jsou nejen vybaveny, vyzbrojeny a zorganizovány pro boj, ale jsou v nemenší míře prodchnuty duchem, jenž je nutí poslouchat vydané rozkazy. Velitelé takových oddílů považují mravní faktor za samozřejmý, protože sami podléhají stejnému duchu a jinou ideologii si dokonce ani neumějí představit. Síla ideologie

⁴ Zločinec si může podmanit slabšího nebo neozbrojeného společníka. To však nemá nic společného se životem ve společnosti. Je to izolovaný protispolečenský jev.

spočívá právě ve skutečnosti, že se jí lidé podřizují bez váhání a bez jakýchkoli zábran.

Věci se však liší z pohledu člověka v čele vlády. Ten se musí snažit o udržení morálky ozbrojených sil a loajality zbytku obyvatelstva, neboť tyto mravní faktory jsou jedinými „skutečnými“ prvky, na nichž spočívá pokračování jeho vlády. Jeho moc se hroutí, jestliže ideologie, která ji podpírá, ztrácí sílu.

Také menšiny mohou někdy zvítězit pomocí lepších vojenských dovedností a ustavit vládu menšiny. Takové uspořádání věcí však nemůže vydržet. Pokud se vítězným dobyvatelům následně nepodaří systém vlády násilně změnit na systém vlády s ideologickým souhlasem těch, jimž vládnou, zahynou v nových bojích. Všechny vítězné menšiny, které ustavily trvalý systém vlády, zajistily své vládě stálost pomocí pozdější ideologické převahy. Legitimizovaly svou vlastní nadřazenost buď tím, že se podřídily ideologiím poražených, nebo tím, že je přetvořily. Kde nedošlo ani k jedné z těchto dvou variant, armáda utlačovaných se zbavila několika despotů buď v otevřeném povstání, nebo tichým, ale trvalým působením ideologických sil.⁵

Mnohým z velkých historických vítězství se podařilo udržet, neboť se okupanti spojili s těmi třídami poraženého národa, které byly podporovány vládnoucí ideologií, a byli díky tomu považováni za legitimní vládcce. Tento systém použili Tataři v Rusku, Turci v podunajských knížectvích, a zejména v Maďarsku a Sedmíhradsku, a Britové a Holanďané v Indii a okolních oblastech. Poměrně nevýznamný počet Britů mohl vládnout mnoha stům milionů Indů, protože se indiští vládcí a aristokratičtí vlastníci půdy dívali na britskou vládu jako na prostředek k udržení svých výsad a poskytli jí podporu, kterou všeobecně uznávaná ideologie Indie poskytovala jejich vlastní nadřazenosti. Indická říše Angličanů byla pevná tak dlouho, dokud veřejné mínění schvalovalo tradiční společenský řád. *Pax Britannica* zajišťoval výsady vládců a vlastníků půdy a chránil masy před utrpením válek mezi knížectvími a válek o nástupnictví uvnitř jednotlivých knížectví. Pronikání rozvratných myšlenek ze zahraničí ukončilo v dnešní době britskou vládu a ohrožuje zachování indického letitého společenského řádu.

Vítězné menšiny někdy vděčí za svůj úspěch technologické převaze. To však na věci nic nemění. Z dlouhodobého pohledu je nemožné izolovat příslušníky většiny od lepších zbraní. Brity v Indii neochraňovalo vybavení jejich ozbrojených sil, ale ideologické faktory.⁶

⁵ Srov. níže, str. 582.

⁶ Zde se zabýváme zachováním vlády evropské menšiny v mimoevropské zemi. O vyhlídkách asijského útoku na Západ srov. níže, str. 603–604.

Veřejné mínění v zemi může být ideologicky rozděleno takovým způsobem, že žádná skupina není dostatečně silná, aby ustavila trvalou vládu. Pak zavládne anarchie. Revoluce a veřejné násilí se stanou trvalými.

Tradicionalismus jako ideologie

Tradicionalismus je ideologie, jež považuje za správnou a současně výhodnou věrnost hodnotám, zvykům a postupům, které jsou předávány nebo údajně předávány předky. Základním znakem tradicionalismu není, že tito praotcové byli předky v biologickém smyslu slova nebo že by za ně mohli být docela dobře považováni; někdy to byli pouze dřívější obyvatelé dané země nebo stoupenci stejného náboženského vyznání nebo pouze předchůdci při plnění nějakého speciálního úkolu. Kdo má být považován za předka a co je obsahem předávaného souboru tradic, určuje konkrétní učení každého typu tradicionalismu. Ideologie vynese některé předky na výsluní a jiné vykáže do zapomnutí; někdy nazývá předky lidi, kteří neměli s údajným potomstvem nic společného. Často vytváří „starobylé“ učení, které pochází ze současnosti a je v rozporu s ideologiemi, které předci skutečně zastávali.

Tradicionalismus se pokouší odůvodnit své zásady tím, že cituje úspěchy, jež dosáhl v minulosti. Jinou otázkou je, zda taková tvrzení odpovídají skutečnosti. Výzkum někdy demaskuje chyby v historických tvrzeních tradicionalistické víry. To však pokaždé nemusí vyvrátit tradicionalistickou doktrínu. Neboť jádrem tradicionalismu nejsou skutečná historická data, ale – jakkoli chybný – názor na ně a vůle věřit věcem, kterým je přisuzována autorita starobylého původu.

4. Meliorismus a myšlenka pokroku

Pojmy pokrok a úpadek mají význam pouze v teleologickém systému myšlení. V takovém rámci má smysl nazývat přiblížení se zamýšleným cílům pokrokem a opačný pohyb úpadkem. Nevztáhneme-li je na jednání nějakého činitele a na určitý cíl, jsou oba tyto termíny prázdné a postrádají jakýkoli smysl.

Jedním z nedostatků filozofie devatenáctého století bylo, že chybně vykládala smysl kosmické změny a do teorie biologické přeměny propašovala myšlenku pokroku. Pokud se někdo dívá z jakéhokoli daného stavu věcí nazpět na minulé stavy, může jednoduše používat termíny vývoj a evoluce v neutrálním smyslu. Pak evoluce označuje proces, který vedl z minulých podmínek do současných. Je však třeba mít se na pozoru před fatální chybou směšování změny se zlepšením a evoluce s vývojem k vyšším formám života. Přípustné není ani dosazovat pseudovědecký antropocentrismus na místo antropocentrismu náboženství a starších metafyzických doktrín.

Praxeologie však nepotřebuje vstupovat na půdu kritiky této filozofie. Jejím úkolem je vyvracet chyby obsažené v současných ideologiích.

Sociální filozofie osmnáctého století byla přesvědčena, že lidstvo nyní konečně vstoupilo do doby rozumu. Zatímco v minulosti převažovaly teologické a metafyzické chyby, od nynějška bude mít navrch rozum. Lidé se budou stále více osvobozovat z pout tradice a předsudků a všechno své úsilí věnují neustálému zlepšování společenských institucí. Každá nová generace přispěje svým dílem k tomuto nádhernému úkolu. Postupem času bude společnost stále více společností svobodných lidí, kteří budou usilovat o největší štěstí pro co největší počet lidí. Dočasné zhoršení situace samozřejmě není nemožné. Nakonec ale bude triumfovat dobrá věc, protože je to věc rozumu. Lidé se nazývali šťastnými, protože byli občany osvícenské doby, která objevením zákonů racionálního chování dláždila cestu k trvalému zlepšování lidských věcí. Naříkali pouze nad skutečností, že oni sami byli příliš staří, aby viděli všechny blahodárné důsledky nové filozofie. „Přál bych si,“ řekl Bentham Philaréto Chaslesovi, „aby mi byla dána výsada prožít ty roky, které mi ještě zbývají, na konci každého ze století po mé smrti; tak bych mohl vidět výsledky svého psaní.“⁷

Všechny tyto naděje byly založeny na pevném přesvědčení, které bylo této době vlastní, že masy jsou jednak mravně dobré, jednak rozumné. Představitelé horní vrstvy, privilegovaní rozhazovační aristokraté, byli považováni za zkažené. Obyčejní lidé, zejména rolníci a dělníci, byli v romantickém duchu oslavováni jako lidé šlechetní a nemýlící se v úsudku. Tak si byli filozofové jisti, že demokracie, vláda lidu, přinese společenskou dokonalost.

Tato předpojatost byla osudovou chybou stoupenců humanitarismu, filozofů a liberálů. Lidé nejsou neomylní; chybují velice často. Není pravda, že masy mají vždy pravdu a znají prostředky k dosažení zamýšlených cílů. „Víra v obyčejného člověka“ není podložena o nic lépe, než byla víra v nadpřirozené vlohy králů, duchovních a aristokratů. Demokracie zaručuje systém vlády podle přání a plánů většiny. Avšak nemůže zabránit většinám, aby nepadly za obět chybným idejím a aby nepřijímaly nevhodné programy, kterým se nejen nezdaří uskutečnit zamýšlené cíle, ale které skončí katastrofou. I většiny se mohou mýlit a zničit naši civilizaci. Dobrá věc nezvítězí pouze na základě své rozumnosti a prospěšnosti. Pouze pokud jsou lidé takoví, že nakonec přijmou politiku, která je rozumná a u níž je pravděpodobné, že dosáhne konečných cílů, o něž usiluje, bude se civilizace zlepšovat a společnost a stát učiní lidi spokojenějšími, i když nikoli šťastnými v metafyzickém smyslu. Pouze neznámá budoucnost může odhalit, zda jsou tyto podmínky splněny, či nikoli.

⁷ Philaréto Chasles, *Études sur les hommes et les moers du XIX siècle*, Paříž, 1849, str. 89.

V systému praxeologie není místo pro meliorismus a optimistický fatalismus. Člověk je svobodný v tom smyslu, že si musí každý den znovu vybírat mezi postupy, které vedou k úspěchu, a těmi, které vedou do neštěstí, k dezintegraci společnosti a zaostalosti.

Výraz pokrok je nesmyslný, když ho použijeme na kosmické události nebo na komplexní pohled na svět. Nemáme žádné informace o plánech prvotní příčiny. Jiné je to ale s použitím tohoto výrazu v rámci ideologické doktríny. Naprostá většina lidí usiluje o větší a lepší zásobu jídla, oblečení, domů a dalšího materiálního vybavení. Když ekonomové nazývají růst životní úrovně mas pokrokem a zlepšením, neobhajují nízký materialismus. Jednoduše potvrzují skutečnost, že lidé jsou motivováni touhou zlepšit materiální podmínky své existence. Programy hodnotí z pohledu cílů, kterých chtějí dosáhnout. Ten, kdo si neváží poklesu úmrtnosti kojenců a postupného vymizení hladomoru a epidemií, může jako první hodit kamenem po materialismu ekonomů.

Existuje pouze jediné měřítko hodnocení lidské činnosti; zda je vhodná k dosažení cílů, o něž jednající lidé usilují, či nikoli.

X. SMĚNA UVNITŘ SPOLEČNOSTI

1. Autistická směna a mezosobní směna

Jednání je vždy v podstatě směna jednoho stavu věcí za jiný stav věcí. Je-li jednání vykonáno jednotlivcem bez jakékoli vazby na spolupráci s jinými jednotlivci, můžeme ho nazývat autistickou směnou. Příklad: izolovaný lovec, který zabije zvíře pro vlastní potřebu; volný čas a patronu směňuje za potravu.

V rámci společnosti nahrazuje spolupráce autistickou směnu mezosobní neboli společenskou směnou. Člověk dává jinému člověku, aby od něho dostal. Objevuje se vzájemnost. Člověk slouží, aby mu bylo poslouženo.

Směnný vztah je základním společenským vztahem. Mezosobní směna zboží a služeb tká vazby, které spojují lidi do společnosti. Společenský vzorec zní: *do ut des, dávám, abys dal*. Kde neexistuje záměrná vzájemnost, kde je jednání prováděno bez záměru mít prospěch z doprovodného jednání jiných lidí, tam neexistuje mezosobní směna, ale autistická směna. Nezáleží na tom, jestli je autistické jednání pro ostatní lidi prospěšné nebo škodlivé, či zda se jich vůbec netýká. Génieus může vykonat úkol pro sebe, nikoli pro dav; je však mimořádným dobrodincem lidstva. Lupič zabíjí oběť pro vlastní prospěch; zavražděný člověk v žádném případě není partnerem v tomto zločinu, je pouze jeho předmětem; co bylo vykonáno, bylo vykonáno proti němu.

Nepřátelský útok byla praxe běžná pro nelidské předchůdce člověka. Vědomá a účelná spolupráce je výsledkem dlouhého vývojového procesu. Etnologie a historie nám poskytly zajímavé informace o počátku a primitivních formách mezosobní směny. Někteří považují zvyk vzájemného dávání a dostávání darů a domlouvání se dopředu na určitém recipročním daru za

předstupeň mezosobní směny.¹ Jiní považují němý barter za primitivní formu obchodu. Nicméně dávat dary v očekávání, že budu odměněn recipročním darem od obdarovaného, nebo abych získal přízeň člověka, jehož nepřátelství může být zhoubné, je již rovnocenné mezosobní směně. Totéž se týká němeého barteru, který se liší od jiných forem barterů a obchodování pouze absencí ústního jednání.

Základní vlastností těchto kategorií lidského jednání je, že jsou nepochybné a absolutní a nepřipouštějí žádné stupňování. Je zde jednání, či zde jednání není, buď dojde ke směně, nebo k ní nedojde; vše, co se vztahuje k jednání a směně jako takové, je dáno, nebo to není dáno, v každém jednotlivém případě podle toho, zda zde jednání a směna existují, či neexistují. Stejně ostré a jasné jsou hranice mezi autistickou směnou a mezosobní směnou. Dávání jednostranných darů bez záměru být odměněn nějakým jednáním ze strany obdarovaného nebo třetí osoby je autistická směna. Dárce získá uspokojení, které pramení z lepších podmínek obdarovaného. Obdarovaný získá dar, jako by byl seslaný od Boha. Ale jsou-li dary dávány za účelem ovlivnění chování nějakých lidí, nejsou již jednostranné, ale jsou různou mezosobní směnou mezi dárce a člověkem, jehož jednání mají ovlivnit. I když byl vznik mezosobní směny výsledkem dlouhého vývoje, mezi autistickou a mezosobní směnou není myslitelný žádný pozvolný přechod. Žádné přechodné typy směny mezi nimi neexistovaly. Krok, který vedl od autistické k mezosobní směně, nebyl o nic menším skokem do něčeho naprosto nového a od základu odlišného než krok od automatické reakce buněk a nervů k vědomému a účelnému chování, tedy k jednání.

2. Smluvní pouta a hegemonská pouta

Existují dva různé druhy spolupráce ve společnosti: spolupráce na základě smlouvy a koordinace a spolupráce na základě nařízení a podřízeného postavení či hegemonie.

Tam, kde je spolupráce založena na smlouvě, a do té míry, nakolik tomu tak je, jsou logické vztahy mezi spolupracujícími jednotlivci symetrické. Všichni jsou smluvními stranami ve smlouvách o mezosobní směně. Jan má stejný vztah k Tomášovi jako Tomáš k Janovi. Tam, kde je spolupráce založena na příkazu a vztahu podřízenosti, a do té míry, nakolik tomu tak je, existuje člověk, který příkazuje, a existují ti, kdo poslouchají jeho rozkazy. Logický vztah mezi těmito dvěma třídami lidí je asymetrický. Existuje zde

¹ Gustav Cassel, *The Theory of Social Economy*, přeložil S. L. Banon (nové vyd., Londýn, 1932), str. 371.

ředitel a existují zde lidé v jeho péči. Jedině ředitel provádí volbu a řídí; ostatní – svěřenci – jsou pouhými pěšáky v jeho jednání.

Síla, která oživuje a oduševňuje každou společenskou skupinu, je vždy moc ideologie, a skutečnost, která z jednotlivce činí člena nějakého společenského sdružení, je vždy jeho vlastní chování. To neplatí o nic méně, co se týče hegemonických společenských pout. Je pravda, že se lidé rodí do nejdůležitějších hegemonických pout, do rodiny a do státu, a to byl také případ hegemonických pout ve starší době, otroctví a nevolnictví, které na území západní civilizace vymizely. Ale není možné, aby jakékoli fyzické násilí a donucení přinutilo člověka, aby proti své vůli zůstal ve stavu svěřence hegemonického řádu. To, co násilí nebo hrozba násilím přináší, je stav věcí, v němž je zpravidla podřízení považováno za výhodnější než vzpoura. Je-li svěřenec konfrontován s volbou mezi důsledky poslušnosti a neposlušnosti, dá přednost poslušnosti, a tak se včleňuje do hegemonických pout. Každý nový příkaz před něj tuto volbu staví znovu. Tím, že se stále znovu podrobuje, přispívá svým dílem k trvalé existenci hegemonického společenstva. Dokonce i jako svěřenec v takovém systému je jednajícím lidskou bytostí, tj. bytostí, která se jednoduše nepoddává slepým podnětům, ale používá rozum při výběru mezi alternativami.

Hegemonická pouta se liší od smluvních pout rozsahem, v němž volby jednotlivců určují chod událostí. Jakmile se člověk rozhodl ve prospěch svého podrobení hegemonickému systému, stává se – v mezích působení tohoto systému a na dobu svého podrobení – pěšákem v jednání ředitele. V rámci hegemonického společenstva a do té míry, v níž řídí činnost svých podřízených, jedná pouze ředitel. Svěřenci jednájí pouze tehdy, když si volí své podrobení; jakmile si jednou podrobení vybrali, již nejednají za sebe; je o ně pečováno.

V rámci smluvní společnosti směřují jednotliví členové určitá množství zboží a služeb určité kvality. Když si člověk vybírá své podrobení v hegemonickém společenstvu, nedává ani nedostává nic, co je určité. Včleňuje se do systému, v němž musí poskytovat neurčité služby a obdrží to, co mu je ředitel ochoten vyhradit. Je vydán na milost ředitele. Pouze ředitel má svobodu volby. Pro strukturu celého systému není důležité, je-li ředitelem jednotlivec nebo organizovaná skupina jednotlivců, direktoriát, ani jestli jde o šilného sobeckého tyрана či dobrotivého otcovského despotu.

Rozdíl mezi těmito dvěma druhy spolupráce ve společnosti je společný všem společenským teoriím. Ferguson ho popsal jako rozpor mezi válečnickými národy a obchodnickými národy;² Saint-Simon jako rozpor mezi

² Srov. Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society* (nové vyd., Basilej, 1789), str. 208.

útočnými národy a mírumilovnými nebo pracovitými národy; Herbert Spencer jako rozpor mezi společnostmi individuální svobody a společnostmi s bojovou strukturou;³ Sombart jako rozpor mezi hrdiny a podomními obchodníky.⁴ Marxisté rozlišují mezi „kmenovou organizací“ skvělého stavu primitivní společnosti a věčnou blažeností socialismu na jedné straně a nevýslovnou degradací kapitalismu na straně druhé.⁵ Nacističtí filozofové rozlišují falešný systém buržoazní bezpečnosti od hrdinského systému autoritářského *Führertumu*. Hodnocení obou systémů se u různých sociologů liší. Plně se však shodují, když konstatují existenci rozporu, a neméně ve zjištění, že žádný třetí systém není myslitelný ani uskutečnitelný.

Západní civilizace i civilizace pokrokovějších východních národů byly vybudovány lidmi, kteří spolupracovali podle modelu smluvní koordinace. Je pravda, že si tyto civilizace v určitém ohledu přisvojily pouta hegemonické struktury. Stát jako nástroj nátlaku a donucení je nutně hegemonickou organizací. Stejně je tomu u rodiny a členů její domácnosti. Avšak charakteristickým rysem těchto civilizací je smluvní struktura, která je vlastní spolupráci jednotlivých rodin. Kdysi převažovala téměř úplná soběstačnost a hospodářská izolace jednotlivých domácnostních jednotek. Když byla hospodářská soběstačnost každé jednotlivé rodiny nahrazena směnou zboží a služeb mezi rodinami, byla to spolupráce – u všech národů všeobecně považovaná za civilizovanou – založená na smlouvě. Lidská civilizace, jak je dosud známo z historické zkušenosti, je převážně výsledkem smluvních vztahů.

Jakýkoli druh lidské spolupráce a společenské vzájemnosti je v podstatě řádem míru a smírného řešení sporů. V domácích vztazích každé společenské jednotky, ať už se jedná o smluvní nebo hegemonická pouta, musí být mír. Kde existují násilné střety a v té míře, v níž takové konflikty existují, neexistuje ani spolupráce, ani společenská pouta. Politické strany, které ve svém zanícení pro nahrazení smluvního systému hegemonickým systémem poukazují na prohnulost míru a buržoazního bezpečí, velebí mravní ušlechtilost násilí a krveprolévání a vychvalují válku a revoluci jako zcela přirozené metody mezilidských vztahů, si protirečí. To proto, že jejich vlastní utopie jsou plánovány jako království míru. Nacistická říše (*Reich*) a marxistický stát obecného blaha jsou naplánovány jako společnosti nerušeného míru. Mají být vytvořeny zpacifikováním, tj. násilným podřízením, všech, kteří nejsou ochotni podrobit se bez odporu. Ve smluvním světě mohou poklidně koexi-

³ Srov. Herbert Spencer, *The Principles of Sociology* (New York, 1914), III, str. 575–611.

⁴ Srov. Werner Sombart, *Händler und Helden* (Mnichov, 1915).

⁵ Srov. Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State* (New York, 1942), str. 144. (Český překlad: Bedřich Engels, *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, Praha, 1949 – pozn. překl.)

stovat různé státy. V hegemonickém světě může být pouze jeden *Reich* nebo pouze jeden stát obecného blaha nebo pouze jeden diktátor. Socialismus si musí vybrat mezi zřeknutím se výhod dělby práce zahrnující celou zem a všechny lidi a ustavením celosvětového hegemonického řádu. Právě tato skutečnost udělala ruský bolševismus, německý nacismus a italský fašismus „dynamickými“, tj. agresivními. Ve smluvních podmínkách se říše rozkládají a vzniká uvolněná společnost autonomních členských států. Hegemonický systém je nucen usilovat o anexi všech nezávislých států.

Smluvní řád společnosti je řád práva a zákonů. Je to, na rozdíl od sociálního státu (*Wohlfahrtsstaat*) nebo paternalistického státu, vlada pod zákonnou normou (*Rechtsstaat*). Právo a zákony jsou souhrnem pravidel, která určují oblast, v níž mají jednotlivci svobodu jednání. Svěřencům hegemonické společnosti žádná taková oblast nezbyvá. V hegemonickém státě neexistuje ani právo, ani zákon; existují tam pouze příkazy a nařízení, které může ředitel každý den měnit a používat tak diskriminačně, jak si jen přeje, jež musí jeho svěřenci poslouchat. Svěřenci mají pouze jedinou svobodu: poslouchat a neptat se.

3. Kalkulující jednání

Všechny praxeologické kategorie jsou věčné a neměnné, protože jsou jedinečně určeny logickou strukturou lidské mysli a přirozenými podmínkami lidské existence. Jak v jednání, tak v teoretizování o jednání se člověk nemůže ani osvobodit od těchto kategorií, ani jít za ně. Takové jednání, které se kategoriálně liší od jednání vymezeného těmito kategoriemi, není pro člověka ani možné, ani myslitelné. Člověk nikdy nemůže pochopit něco, co by neznamenovalo ani jednat, ani nejednat. Neexistuje historie jednání; neexistuje vývoj, který by vedl od nejednání k jednání; mezi jednáním a nejednáním neexistují žádné přechodné stavy. Je možné pouze jednat, nebo nejednat. A pro každé konkrétní jednání platí přísně všechno to, co je kategoriálně ustanovené s ohledem na jednání všeobecně.

Každé jednání může využívat ordinální čísla. Pro použití kardinálních čísel a pro aritmetické výpočty, které jsou na nich založeny, jsou však třeba zvláštní podmínky. Tyto podmínky se objevily během historického vývoje smluvní společnosti. Tím byla otevřena cesta k počítání a kalkulaci při plánování budoucího jednání a při zjišťování výsledků dosažených minulým jednáním. Kardinální čísla a jejich použití v aritmetických operacích jsou také věčnými a neměnnými kategoriemi lidské mysli. Ale možnost jejich použití pro přípravné úvahy o jednání a pro jeho zaznamenávání závisí na jistých podmínkách, jež neexistovaly v raném stadiu lidských věcí, objevily se teprve později a pravděpodobně by mohly opět vymizet.

Člověka vedlo k rozpracování praxeologické a ekonomické vědy poznání, co se děje ve světě, v němž je jednání vypočitatelné a kalkulovatelné. Ekonomie je v podstatě teorie té oblasti jednání, v níž se používají nebo mohou používat kalkulace, jsou-li splněny určité podmínky. Jak pro lidský život, tak pro studium lidského jednání nemá žádný jiný rozdíl větší význam než rozdíl mezi jednáním, které lze počítat, a jednáním, které počítat nelze. Moderní civilizace je charakterizována především skutečností, že si vypracovala metodu, jež umožňuje použití aritmetiky v rozsáhlé oblasti jednání. Právě toto mají lidé na mysli, když jí dávají – nepřiliš vynalézavě a často scestně – přívlastek racionální.

Pevné mentální uchopení problémů, které se vyskytují v tržním systému založeném na kalkulaci, a jejich analýza byly výchozím bodem ekonomického myšlení, jež nakonec vedlo k všeobecnému praxeologickému poznání. Není to však zohlednění historické skutečnosti, co nás nutí zahájit výklad uceleného ekonomického systému analýzou tržního hospodářství a před tento rozbor ještě předřadit prozkoumání problému ekonomické kalkulace. Tento postup nám nenařizuje ani ohled na historii, ani heuristické hledisko, ale požadavek na logickou a systematickou přesnost. Problémy, o něž se zajímáme, jsou viditelné a skutečné pouze v oblasti tržního hospodářství založeného na kalkulaci. Pouze hypotetický a metaforický přenos je činí upotřebitelnými i pro zkoumání jiných systémů hospodářské organizace společnosti, které neumožňují nic počítat. Ekonomická kalkulace je základní otázkou v chápání všech problémů, které se obvykle nazývají ekonomickými.

ČÁST TŘETÍ

Ekonomická kalkulace

XI. HODNOCENÍ BEZ KALKULACE

1. Odstupňování prostředků

Jednající člověk přenáší hodnocení cílů, k nimž směřuje, na prostředky. Kdyby bylo jinak všechno stejné, pak celkovému množství různých prostředků přiřazuje stejnou hodnotu, jakou přiřazuje cíli, jehož dosažení jsou schopny zajistit. Pro tuto chvíli můžeme ponechat stranou čas potřebný pro dosažení tohoto cíle a jeho vliv na vztah mezi hodnotou cílů a hodnotou prostředků.

Odstupňování prostředků je podobně jako odstupňování cílů procesem, v němž se a dává přednost před b . Je to upřednostňování a odsouvání stranou. Je to projev mínění, že a je intenzivněji žádoucí než b . Otvírá to pole pro použití ordinálních čísel, ale neotvírá ho pro použití kardinálních čísel a aritmetických operací, které jsou na nich založeny. Jestliže mi někdo dá vybrat ze tří vstupenek, které opravňují k návštěvě operních představení *Aidy*, *Falstaffa* a *Traviaty*, a já, budu-li si smět vzít pouze jednu, si vyberu *Aidu*, a budu-li si smět vzít ještě jednu, pak také *Falstaffa*; tím jsem si vybral. To znamená: za daných podmínek dávám přednost *Aidě* a *Falstaffovi* před *Traviatou*; pokud bych si mohl vybrat pouze jedno z těchto představení, dal bych přednost *Aidě* a vzdal bych se *Falstaffa*. Pokud nazvu vstupenku na *Aidu* písmenem a , vstupenku na *Falstaffa* písmenem b a vstupenku na *Traviatu* písmenem c , mohu říct: dávám přednost a před b a b před c .

Bezprostředním cílem jednání je často získání počítatelné a měřitelné záso- by hmotných věcí. Pak si jednající člověk musí vybrat mezi počítatelnými množstvím; dává například přednost $15 r$ před $7 p$; pokud by si však měl vybrat mezi $15 r$ a $8 p$, mohl by dát přednost $8 p$. Tento stav věcí můžeme vyjádřit tvrzením, že si $15 r$ cení méně než $8 p$, ale více než $7 p$. To je rovno-

cenné s tvrzením, že dává přednost a před b a b před c . Dosadíme-li $8 p$ za a , $15 r$ za b a $7 p$ za c , nezmění se ani smysl tvrzení, ani skutečnost, kterou popisuje. Neumožňuje to však počítat s kardinálními čísly. Neotvívá to pole ekonomické kalkulaci a mentálním operacím na takové kalkulaci založeným.

2. Barterový konstrukt základní teorie hodnoty a cen

Rozvinutí ekonomické teorie je heuristicky závislé na logických procesech počítání do takové míry, že ekonomové přehlédli základní problém ekonomické kalkulace. Byli náchylní brát ekonomickou kalkulaci jako samozřejmost; neviděli, že to není konečná danost, ale sekundární záležitost, která vyžaduje redukci na jednodušší jevy. Ekonomickou kalkulaci špatně pochopili. Považovali ji za kategorii veškerého lidského jednání a ignorovali skutečnost, že je to pouze kategorie tkvící v jednání za zvláštních podmínek. Byli si plně vědomi faktu, že mezosobní směna, a v důsledku toho také tržní směna ovlivněná zprostředkováním všeobecným prostředkem směny – penězi, a tedy cenami, je zvláštní vlastností určitého stavu hospodářské organizace společnosti, který neexistoval v primitivních civilizacích a pravděpodobně může zaniknout v dalším průběhu historických změn.¹ Avšak nepochopili, že jediným nositelem ekonomické kalkulace jsou peněžní ceny. Většina jejich prací má proto jen minimální význam. Dokonce i díla nejvýznamnějších ekonomů jsou do určité míry znehodnocená kvůli omylům, které jsou obsaženy v jejich myšlenkách o ekonomické kalkulaci.

Moderní teorie hodnoty a cen ukazuje, jak volby jednotlivců, to, že dávají přednost některým věcem a jiné věci odsouvají stranou, mají v oblasti mezosobní směny za následek vznik tržních cen.² Tato mistrovská pojednání jsou v některých méně důležitých bodech neuspokojivá a zdeformovaná nevyhovujícími výrazy. Jsou však v podstatě nevyvratitelná. Tam, kde musí být doplněna, je třeba tak učinit důsledným rozpracováním základních myšlenek jejich autorů, a nikoli vyvrácením jejich dedukce.

Aby základní teorie hodnoty a cen mohla zdůvodnit tržní jevy obecnou kategorií upřednostňování a před b , musí použít určitého fiktivního konstruktů. Použití fiktivních konstruktů, jimž ve skutečnosti nic neodpovídá, je podstatný nástroj myšlení. Žádná jiná metoda by ničím nepřispěla k interpretaci skutečnosti. Jedním z nejdůležitějších problémů vědy je ale vyhnout se omylům, které může vyvolat neuvážené využití takových konstruktů.

¹ Německá historická škola toto vyjadřovala tvrzením, že soukromé vlastnictví výrobních prostředků, tržní směna a peníze jsou „historické kategorie“.

² Srov. zejména Eugen von Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins*, část II, kniha III.

Elementární teorie hodnoty a cen využívá – vedle jiných fiktivních konstruktů, jimiž se budeme zabývat dále³ – konstrukt trhu, na němž jsou všechny transakce prováděny přímou směnou. Neexistují tam peníze; zboží a služby jsou vyměňovány přímo za jiné zboží a služby. Tento fiktivní konstrukt je nutný. Je třeba pominout zprostředkující roli, kterou hrají peníze, abychom si uvědomili, že to, co se nakonec směňuje, jsou vždy ekonomické statky prvního řádu za jiné takové statky. Peníze nejsou ničím jiným než prostředkem meziosobní směny. Je však třeba mít se obzvlášť na pozoru před falešnými představami, jaké tento konstrukt trhu s přímou směnou může snadno vyvolat.

Vážným omylem, který měl svůj původ a vytrvalost v chybné interpretaci tohoto fiktivního konstruktů, byl předpoklad, že prostředek směny je pouze neutrálním faktorem. Podle tohoto názoru bylo jediným rozdílem mezi přímou a nepřímou směnou to, že pouze v nepřímé směně byl použit prostředek směny. Tvrdilo se, že vnesení peněz do transakce neovlivnilo hlavní rysy obchodu. Nebyla sice ignorována skutečnost, že se v běhu historie objevily obrovské proměny v kupní síle peněz a že tyto výkyvy často prudce otrásly celým systémem směny. Věřilo se však, že takové události byly výjimečnými skutečnostmi, jež způsobila nevhodná politika. Jenom „špatné“ peníze, říkalo se, mohou způsobit takové zmatky. Lidé navíc chybně vysvětlovali příčiny a důsledky těchto poruch. Mlčky předpokládali, že se změna kupní síly objevuje ve vztahu k veškerému zboží a službám ve stejnou chvíli a ve stejném rozsahu. To je samozřejmě názor, k němuž bajka o neutralitě peněz nutně vede. Celá teorie katalaxie, domnívali se, může být rozpracována za předpokladu, že existuje pouze přímá směna. Jakmile bude vytvořena, potom jediná věc, kterou bude třeba udělat, je „jednoduše“ dosadit do systému zásad týkajících se přímé směny peněžní termíny. Toto závěrečné zkompletování katalaktického systému však nebylo považováno za příliš důležité. Nepředpokládalo se, že by mohlo ve struktuře ekonomického učení cokoli podstatného změnit. V tehdejších představách bylo hlavním úkolem ekonomie studium přímé směny. To, co vedle toho zbývalo udělat, bylo v nejlepším případě pouze vyšetřit problémy se „špatnými“ penězi.

Ve shodě s tímto názorem ekonomové chybně nekladli správný důraz na problémy nepřímé směny. Jejich pojetí monetárních problémů bylo povrchní; mělo pouze volnou vazbu na hlavní část jejich zkoumání tržního procesu. Zhruba na počátku dvacátého století byly problémy nepřímé směny celkem vzato vykázány na podřadné místo. Existovala katalaktická pojednání, která se monetárními záležitostmi zabývala pouze náhodně a povrchně, a existovaly knihy o měně a bankovníctví, které se dokonce ani nepokoušely zahrnout

³ Viz níže, str. 217–236.

s svůj předmět do struktury katalaktického systému. Na anglosaských univerzitách byly katedry ekonomie odděleny od kateder zabývajících se měnou a bankovníctvím a na většině německých univerzit byly monetární problémy téměř zcela ignorovány.⁴ Teprve později si ekonomové uvědomili, že se některé z nejdůležitějších a nejsložitějších problémů katalaxie vyskytují v oblasti nepřímé směny a že ekonomická teorie, jež jim nevěnuje plnou pozornost, je žalostně nedokonalá. Když přišlo do módy zkoumání vztahů mezi „přirozenou úrokovou mírou“ a „peněžní úrokovou“, nadvláda monetární teorie hospodářských cyklů a úplné zboření doktríny simultánnosti a stejnoměrnosti změn kupní síly peněz, bylo to známkou nového směru ekonomického myšlení. Tyto nové myšlenky byly samozřejmě pokračováním práce, kterou slavně zahájili David Hume, Britská měnová škola, John Stuart Mill a Cairnes.

Ještě škodlivější byla druhá chyba, jež vznikla z nepozorného použití fiktivního konstruktů trhu s přímou směnou.

Zakořeněný omyl tvrdil, že směňované věci a služby mají stejnou hodnotu. Hodnota byla považována za objektivní, vnitřní vlastnost, která tkví ve věcech, a ne pouze za vyjádření dychtivosti různých lidí získat je. Tvrdilo se, že lidé nejdříve pomocí měření stanovili velikost hodnoty, která je zboží a službám vlastní, a pak přikročili k jejich směňování za množství zboží a služeb se stejně velkou hodnotou. Tento omyl znehodnotil Aristotelův přístup k ekonomickým problémům a – téměř na dva tisíce let – uvažování všech, pro něž bylo Aristotelovo mínění směrodatné. Vážně to poškodilo úžasné výsledky klasických ekonomů a učinilo to naprosto jalovými díla jejich epigonů, zejména Marxovy spisy a spisy Marxovy školy. Základem moderní ekonomie je poznání, že rozdílnost hodnot přiřazených směňovaným předmětům je právě tím faktem, který vede k uskutečnění jejich směny. Lidé kupují a prodávají pouze proto, že si cení věcí, jichž se vzdávají, méně než těch, které získávají. Tím se pojem měření hodnoty stává bezcenným. Aktu směny nepředchází ani ho nedoprovází žádný proces, který bychom mohli nazvat měřením hodnoty. Jednotlivec může dvěma věcem přiřadit stejnou hodnotu; pak ale nemůže k žádné směně dojít. Pokud je ale v ohodnocení rozdíl, pak všechno, co o něm může být řečeno, je, že jedno *a* je ceněno výše, že je mu

⁴ Zanedbávání problémů nepřímé směny bylo jistě ovlivněno politickou předpojatostí. Lidé se nechťeli vzdát teze, podle níž jsou hospodářské krize zlem, které je pevně svázané s podstatou kapitalistického způsobu výroby a v žádném případě není způsobeno pokusy o snížení úrokových sazeb pomocí úvěrové expanze. Módní učitelé ekonomie považovali za „nevědecké“ vysvětlovat krize jako jev, který má svůj původ „pouze“ v událostech v oblasti peněz a úvěrů. Existovaly dokonce souhrnné práce o historii teorie hospodářských cyklů, které vynechaly jakoukoli diskusi o monetárních zásadách. Srov. např. Eugen von Bergmann, *Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien* (Stuttgart, 1895).

dávána přednost před jedním b . Hodnoty a hodnocení jsou intenzivní, a nikoli extenzivní veličiny. Neumožňují myšlenkové uchopení za použití kardinálních čísel.

Tato falešná představa, že hodnoty jsou měřitelné a že jsou skutečně měřeny během provádění hospodářských transakcí, byla tak hluboce zakořeněna, že omylu, který z ní vyplynul, padli za oběť dokonce ti nejpřednější ekonomové. I Friedrich von Wieser a Irving Fisher považovali za nesporné, že musí existovat něco jako měření hodnoty a že ekonomové musí být schopni určit a vysvětlit metodu, pomocí které se taková měření provádějí.⁵ Většina z méně významných ekonomů prostě tvrdila, že peníze slouží „jako míra hodnot“.

Nuže, musíme si uvědomit, že ohodnocovat znamená dávat přednost a před b . Z logického, epistemologického, psychologického i praxeologického pohledu existuje jeden jediný model upřednostňování. Tento model nepředstavuje to, když dáváme přednost příteli před jinými lidmi, když laik upřednostňuje jeden obraz před ostatními obrazy, nebo konzument chléb před kouskem cukroví. Dávat přednost vždy znamená mít rád a více než b nebo toužit po a více než po b . Stejně jako neexistuje žádné kritérium a žádná míra sexuální lásky, přátelství a porozumění, estetického požitku, neexistuje ani míra hodnoty komodit. Jestliže člověk smění dvě libry másla za košili, jediné, co můžeme ohledně této transakce říct, je, že tento člověk – v momentě obchodu a za podmíněk, které mu tento okamžik nabízí – dává přednost jedné košili před dvěma librami másla. Je zřejmé, že každý úkon, v němž je něčemu dána přednost před něčím jiným, je charakterizován určitou duševní intenzitou citů, které to vyvolává. Existuje odstupňování intenzity touhy dosáhnout nějakého konkrétního cíle a tato intenzita určuje duševní zisk, jaký úspěšné jednání přinese jednajícímu jedinci. Ale duševní veličiny mohou být pouze pociťovány. Jsou naprosto osobní a neexistuje žádný sémantický prostředek pro vyjádření jejich intenzity, ani pro předání informace o nich jiným lidem.

Neexistuje žádná dostupná metoda pro sestrojení jednotky hodnoty. Musíme si vzpomenout, že dvě jednotky v homogenní dodávce jsou nutně hodnoceny odlišně. Hodnota přiřazovaná n -té jednotce je nižší než hodnota přiřazovaná n minus první jednotce.

V tržní společnosti existují ceny v penězích. Ekonomická kalkulace je kalkulací v peněžních cenách. Různá množství zboží a služeb vstupují do této kalkulace s různou sumou peněz, za niž jsou kupovány a prodávány na trhu nebo

⁵ Kritickou analýzu a vyvrácení Fisherových tvrzení najdete v Mises, *The Theory of Money and Credit*, přeložil H. E. Batson, (Londýn, 1934), str. 42–44. Pro kritickou analýzu a vyvrácení Wieserových tvrzení srov. Mises, *Nationalökonomie* (Ženeva, 1940), str. 192–194.

za niž mohou být v budoucnu koupeny nebo prodány. To, že by izolovaný soběstačný jednotlivec nebo ředitel v socialistickém systému, tj. v systému, v němž neexistuje trh výrobních prostředků, mohl počítat, je nereálný předpoklad. Neexistuje žádný způsob, který by nás přenesl od počítání v penězích v tržním hospodářství k jakémukoli druhu počítání v netržním systému.

Teorie hodnoty a socialismus

Socialisté, institucionalisté a historická škola obviňovali ekonomy, že používají fiktivní konstrukt uvažování a jednání izolovaného jedince. Tvrdí, že vzorec chování typický pro Robinsona Crusoe nelze použít v podmínkách tržního hospodářství. Tyto výtky jsou do určité míry oprávněné. Fiktivní konstrukty izolovaného jednotlivce a plánovaného hospodářství bez tržní směny se staly použitelnými pouze díky důsledkům nereálného předpokladu, který myšlenkově odporuje sám sobě a je v rozporu s realitou, že ekonomická kalkulace je možná i v systému bez trhu výrobních prostředků.

Bylo jistě vážnou chybou, že si ekonomové neuvědomili tento rozdíl mezi podmínkami tržního a netržního hospodářství. Socialisté však neměli příliš důvodů pro kritiku této chyby, neboť spočívala právě v tom, že ekonomové automaticky předpokládali, že i socialistický společenský řád může sáhnout k ekonomické kalkulaci a že tak mohou potvrdit možnost uskutečnění socialistických plánů.

Klasičtí ekonomové a jejich epigoni samozřejmě nemohli rozpoznat složité problémy. Kdyby bylo pravda, že hodnota věcí je určena množstvím práce potřebné pro jejich výrobu nebo reprodukci, pak s ekonomickou kalkulací nebudou žádné další problémy. Nelze obviňovat stoupence pracovní teorie hodnoty, že si špatně vyložili problémy socialistického systému. Osudovým selháním bylo jejich neudržitelné učení o hodnotě. To, že někteří z nich byli ochotni považovat fiktivní konstrukt socialistického hospodářství za užitečný a uskutečnitelný model pro zevrubnou reformu organizace společnosti, nebylo v rozporu se základním obsahem jejich teoretické analýzy. Jinak tomu ale bylo u subjektivní katalaxie. Pro moderní ekonomy bylo neomluvitelné, že nerozpoznali problémy, které z toho vyplývají.

Wieser měl pravdu, když jednou prohlásil, že se mnoho ekonomů nechtěně zabývalo komunistickou teorií hodnoty, a z toho důvodu opominuli rozpracovat teorii hodnoty současného stavu společnosti.⁶ Je tragické, že on sám se této chyby nevyvaroval.

Iluze, že ve společnosti založené na veřejném vlastnictví výrobních prostředků je možné racionální uspořádání řízení hospodářství, vděčí za svůj původ teorii hodnoty klasických ekonomů a za svou vytrvalost selhání mnoha

⁶ Srov. Friedrich von Wieser, *Der natürliche Wert* (Víděň, 1889), str. 60, pozn. 3.

moderních ekonomů, že důkladně, až do nejzazších důsledků nepromysleli základní zásadu subjektivistické teorie. A tak byly socialistické utopie vytvářeny a udržovány chybami myšlenkových škol, které marxisté odmítali jako „ideologické převlečení sobeckých třídních zájmů vykořisťující buržoazie“. Ve skutečnosti umožnila rozkvět socialistických myšlenek právě pochybení těchto škol. Tato skutečnost jasně ukazuje prázdnotu marxistického učení o „ideologiích“ i jeho moderní odnože, sociologie poznání.

3. Problém ekonomické kalkulace

Jednající člověk používá znalosti, které mu poskytují přírodní vědy, pro rozvoj technologie, aplikované vědy o možném jednání v oblasti vnějších podmínek. Technologie ukazuje, čeho by se mohlo dosáhnout, kdyby toho někdo dosáhnout chtěl, a jak by se toho mohlo dosáhnout za předpokladu, že by lidé byli připraveni využít naznačené prostředky. S pokrokem přírodních věd zaznamenává pokrok i technologie; mnozí by raději řekli, že si touha po zlepšení technologických metod vynutila pokrok přírodních věd. Kvantifikace přírodních věd přenesla kvantifikaci i do technologií. Moderní technologie je v podstatě praktický druh kvantitativní předpovědi výsledku možného jednání. S rozumným stupněm přesnosti se počítají výsledky plánovaného jednání, a počítají se proto, aby jednání mohlo být upraveno tak, aby přineslo určitý výsledek.

Avšak informace poskytované technologií by dostačovaly k provedení kalkulace pouze tehdy, kdyby všechny výrobní prostředky – jak hmotné, tak lidské – mohly být navzájem zaměňovány v přesně daných poměrech, nebo kdyby byly naprosto specifické. V prvním případě by všechny výrobní prostředky byly vhodné, i když v různém poměru, k dosažení všech možných cílů; vše by bylo, jako by existoval pouze jediný druh prostředků – jediný druh ekonomických statků vyššího řádu. V druhém případě by každý prostředek mohl být použit k dosažení jednoho jediného cíle; každé skupině komplementárních výrobních faktorů by se přiřazovala hodnota, která by byla přiřazena příslušným statkům prvního řádu. (Opět zde dočasně nebereme v úvahu změny, jež způsobuje faktor času.) Ve světě, v němž člověk jedná, se nevyskytují ani jedny z těchto podmínek. Prostředky mohou být navzájem nahrazovány pouze v omezených mezích; jsou to více či méně specifické prostředky pro dosažení různých cílů. Na druhé straně však většina prostředků není naprosto specifická; většina z nich se hodí pro různé účely. Skutečnost, že existují různé třídy prostředků, že se většina prostředků hodí lépe k uskutečnění některých cílů a méně k uskutečnění určitých jiných cílů a že jsou naprosto nepoužitelné k vyrobení třetí skupiny cílů, a že proto jsou různé prostředky vhodné pro různé použití, klade před člověka úkol přidělit je k tako-

vému upotřebení, v němž mohou poskytnout nejlepší službu. Zde je kalkulace v naturálních, jakou používá technologie, k ničemu. Technologie operuje s počítatelnými a měřitelnými množstvími vnějších věcí a důsledků; zná příčinné závislosti mezi nimi, ale to je irelevantní pro jejich význam pro lidská přání a touhy. Je jim vlastní pouze oblast, která je vymezena objektivní užitnou hodnotou. Hodnotí všechny problémy na základě z celku vytrženého pohledu neutrálního pozorovatele fyzikálních, chemických a biologických jevů. Pro pojem subjektivní užitné hodnoty, pro výlučně lidský úhel pohledu a pro dilemata jednajícího člověka není v technologických naukách prostor. Tak je ignorován ekonomický problém: využít dostupné prostředky takovým způsobem, aby žádná naléhavěji pociťovaná touha nezůstala nevyšlyšena proto, že prostředky vhodné pro její dosažení byly využity – promarněny – pro naplnění touhy, která nebyla pociťována tak naléhavě. Pro řešení takových problémů je technologie nevhodná, stejně jako její početní a měřicí metody. Technologie říká, jak by daný cíl mohl být dosažen za využití různých prostředků, které mohou být použity společně v různých kombinacích, nebo jak by bylo možno pro určité účely využít různých dostupných prostředků. Ale je v koncích, má-li někomu říct, jaké postupy by si měl vybrat z nekonečného množství různých představitelných a možných výrobních postupů. Jednající člověk chce vědět, jak musí dostupné prostředky využít, aby dosáhl nejlepšího možného – neekonomičtějšího – odstranění nespokojenosti, kterou pociťuje. Technologie mu ale neposkytuje nic víc než tvrzení o příčinných vztazích mezi vnějšími věcmi. Říká například, že $7a + 3b + \dots + xn$ musí dát 8 P. Ačkoli však zná hodnotu přiřazenou jednajícím člověkem různým statkům prvního řádu, nedokáže rozhodnout, jestli tento nebo jakýkoli jiný vzorec z nekonečného množství podobně sestavených vzorců nejlépe slouží pro dosažení cílů, o něž jednající člověk usiluje. Dovednost v oblasti techniky může stanovit, jak je třeba postavit most, aby překlenul řeku v daném místě a unesl určitou zátěž. Ale nedokáže odpovědět na otázku, zda by stavba takového mostu odčerpala hmotné faktory výroby a práce z nějakého užití, v němž by mohly uspokojit potřeby, které jsou pociťovány naléhavěji. Nedokáže říct, jestli by ten most měl být vůbec stavěn, či nikoli, kde by měl být postaven, jakou by měl mít nosnost pro dopravu břemen a která z mnoha možností pro jeho stavbu by měla být vybrána. Technologická kalkulace může poskytnout vztahy mezi různými třídami prostředků pouze do té míry, v jaké se mohou navzájem zastoupit při úsilí dosáhnout konečného cíle. Jednání je ale nuceno odhalit vztahy mezi všemi prostředky, jakkoli si mohou být nepodobny, bez ohledu na otázku, zda se mohou při plnění stejných služeb navzájem zastoupit, či nikoli.

Technologie a úvahy, které jsou z ní odvozeny, by nebyly pro jednajícího člověka k přílišnému užítku, kdyby do jejich schémat nebylo možné zavést

peněžní ceny zboží a služeb. Projekty a návrhy inženýrů by byly čistě akademické, kdyby nedokázaly porovnávat vstupy a výstupy na společné bázi. Pyšný teoretik se v odloučení své laboratoře o takové bezvýznamné věci nestará; to, co zkoumá, jsou příčinné vztahy mezi různými součástmi vesmíru. Praktický člověk, který dychtí zlepšit podmínky lidstva tím, že v co největší míře odstraní nespokojenost, ale musí vědět, zda – za daných podmínek – je to, co plánuje, nejlepší metodou (nebo vůbec nějakou metodou), jak zbavit lidi části nespokojenosti. Musí vědět, zda to, čeho chce dosáhnout, bude přínosem ve srovnání se současným stavem věcí a s výhodami, které mohou být očekávány z realizace jiných technicky proveditelných projektů, jež nelze realizovat, jestliže zamýšlený projekt pohltí prostředky, které jsou k dispozici. Takové srovnání může být provedeno pouze v peněžních cenách.

Tak se peníze stávají pojivem ekonomické kalkulace. Nejedná se o nějakou zvláštní funkci peněz. Peníze jsou všeobecně používaným prostředkem směny, nic víc. Jenom proto, že peníze jsou všeobecným prostředkem směny, že většina zboží a služeb může být za peníze prodána a koupena na trhu, a pouze do té míry, do níž toto platí, mohou lidé při ekonomické kalkulaci používat peněžní ceny. Směnné poměry mezi penězi a různým zbožím a službami, jak byly v minulosti ustaveny na trhu a jak se očekává, že budou na trhu v budoucnu ustaveny, jsou nehmotnými nástroji ekonomického plánování. Kde neexistují peněžní ceny, tam neexistuje nic takového jako ekonomické veličiny. Nalézáme tam pouze různé kvantitativní vztahy mezi různými příčinami a důsledky ve vnějším světě. Člověk tam nemá žádný nástroj jak zjistit, jaké jednání by nejlépe posloužilo jeho snaze odstranit nespokojenost, nako-lik je to jen možné.

Neexistuje žádný důvod, abychom se zaobírali primitivními podmínkami rodinného hospodářství soběstačných zemědělců. Tito lidé vykonávali pouze velice jednoduché výrobní procesy. Nepotřebovali žádnou kalkulaci, protože mohli vstup a výstup porovnávat přímo. Když chtěli košile, vypěstovali kono-
pí, předli, tkali a šili. Bez jakékoli kalkulace se dokázali rozhodnout, zda výrobek vyváží vloženou dřinu a nesnáze. Ale pro civilizované lidstvo není návrat k takovému životu myslitelný.

4. Ekonomická kalkulace a trh

Kvantitativní řešení ekonomických problémů nesmí být zaměňováno s kvantitativními metodami, které se používají, když se zabýváme problémy vnějšího světa fyzikálních a chemických jevů. Charakteristickým znakem ekonomické kalkulace je, že není ani založena na ničem, co by mohlo být popsáno jako měření, ani k ničemu takovému nemá vztah.

Proces měření spočívá v ustavení číselného poměru předmětu ve vztahu k jinému předmětu, totiž k jednotce měření. Základním zdrojem měření jsou prostorové rozměry. Pomocí jednotky definované ve vztahu k rozměru se měří energie i vnitřní síla, schopnost věci vyvolat změny v jiných věcech a vztazích, i běh času. Poloha ručičky ukazuje přímo prostorové vztahy a ostatní veličiny pouze nepřímě. Předpoklad, na němž jsou všechna měření založena, je neměnnost jednotky. Jednotka délky je pevným základem, na němž jsou založena všechna měření. Předpokládá se, že si člověk nedokáže představit, že by nebyla neměnná.

Během posledních desetiletí jsme byli svědky revoluce v tradičním gnoseologickém založení fyziky, chemie a matematiky. Stojíme na počátku inovací, jejichž rozsah nelze předvídat. Je možné, že nastupující generace fyziků budou muset čelit podobným problémům, jakými se musí zabývat praxeologie. Možná budou donuceny opustit myšlenku, že existuje něco, co vesmírné změny neovlivňují a co pozorovatel může používat jako standard měření. Ale i když toto může přijít, logická struktura měření pozemských entit v makroskopické nebo molekulární oblasti fyziky se nezmění. Měření v oblasti mikroskopické fyziky se také provádějí pomocí měřicích stupnic, mikrometrů, spektrografů – v každém případě hrubými smyslovými orgány člověka, pozorovatele a experimentátora, který je sám složen z molekul.⁷ Nedokáže se osvodit od euklidovské geometrie a od pojmu neměnného standardu.

Existují peněžní jednotky a existují měřitelné fyzikální jednotky různých nakupovaných a prodávaných ekonomických statků a mnoha – ale nikoli všech – služeb. Ale směnné poměry, kterými musíme obchodovat, neustále kolísají. Neexistuje na nich nic stálého a neměnného. Vzpírají se jakémukoli pokusu měřit je. Nejsou fakty v tom smyslu, v jakém fyzikové nazývají faktem stanovení váhy určitého množství mědi. Jsou to historické jevy, které vyjadřují, co se stalo jednou, v určité chvíli a za určitých okolností. Tentýž číselný směnný poměr se může objevit znovu, ale není vůbec jisté, zda se to skutečně stane, a pokud se to stane, zůstává otevřena otázka, zda tento identický výsledek je spíše důsledkem zachování stejných okolností nebo návratu k nim než souhrou velice odlišného postavení faktorů, které určují cenu. Číslo, jež jednající člověk používá v ekonomické kalkulaci, se nevztahuje k měřitelným veličinám, ale ke směnným poměrům, u nichž se – na základě porozumění – očekává, že budou realizovány na budoucích trzích. K tomuto je jednání jako k jedinému směřováno a jedině toto má význam pro jednajícího člověka.

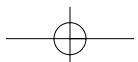
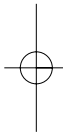
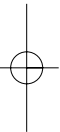
V tomto bodě našeho zkoumání se nezabýváme problémem „kvantitativní ekonomické vědy“, ale analýzou duševních pochodů, které jednající člověk

⁷ Srov. Arthur Eddington, *The Philosophy of Physical Science*, str. 70–79, 168–169.

---

provádí za použití kvantitativních rozdílů, když plánuje chování. Protože jednání je vždy namířeno k ovlivnění budoucího stavu věcí, zabývá se ekonomická kalkulace vždy budoucností. Pokud bere v úvahu minulé události a minulé směnné poměry, dělá to pouze proto, aby uspořádala budoucí jednání.

To, co chce jednající člověk dosáhnout ekonomickou kalkulací, je stanovení výsledku jednání porovnáním vstupů a výstupů. Ekonomická kalkulace je buď odhadem očekávaného výsledku budoucího jednání, nebo zjišťováním výsledku minulého jednání. Druhý případ však neslouží pouze historickým a didaktickým cílům. Jeho praktickým smyslem je ukázat, kolik smí člověk zkonsumovat, aniž by ohrozil budoucí schopnost vyrábět. Právě s ohledem na tento problém se objevují základní pojmy ekonomické kalkulace – kapitál a příjem, zisk a ztráta, výdaje a úspory, náklady a výnos. Praktické využití těchto pojmů i všech pojmů, které jsou z nich odvozeny, je neoddělitelně spojeno s fungováním trhu, v němž jsou statky a služby všech řádů směňovány za obecně používaný prostředek směny, tedy peníze. Ve světě s odlišnou strukturou jednání by byly čistě akademické, bez jakéhokoli vztahu k jednání.

XII. OBLAST EKONOMICKÉ KALKULACE

1. Charakter peněžních záznamů

Ekonomická kalkulace může zahrnovat vše, co je směřováno za peníze.

Ceny zboží a služeb jsou buď historická data popisující minulé události, nebo předvídání pravděpodobných budoucích událostí. Informace o ceně v minulosti podává zprávu, že v minulosti proběhl jeden nebo více úkonů mezosobní směny v tomto poměru. Přímo neposkytuje žádnou informaci o budoucích cenách. Často můžeme předpokládat, že tržní podmínky, které rozhodovaly o určení cen v nedávné minulosti, se v bezprostřední budoucnosti buď vůbec nezmění, nebo se alespoň nezmění podstatně, takže i ceny zůstanou nezměněny nebo se změní pouze nepatrně. Taková očekávání jsou racionální, jestliže příslušné ceny byly výsledkem vzájemného ovlivňování mnoha lidí připravených koupit a prodat, pokud by se pro ně směnné poměry zdály být příznivé, a jestliže tržní situace nebyla ovlivněna podmínkami, které lze považovat za náhodné, mimořádné a pravděpodobně neopakovatelné. Hlavním úkolem ekonomické kalkulace však není zabývat se problémy neměnných nebo pouze nepatrně se měnících tržních situací a cen, ale zabývat se změnou. Jednající jednotlivec buď odhaduje změny, které nastanou bez jeho zásahu, a chce své jednání přizpůsobit tomuto předvídanému stavu věcí; nebo se chce angažovat v projektu, který změní podmínky, i kdyby žádné jiné faktory změnu nevyvolaly. Minulé ceny jsou pro něj pouhým výchozím bodem ve snaze odhadovat ceny v budoucnosti.

Historici a statistikové se zabývají cenami v minulosti. Praktický člověk se dívá na ceny v budoucnosti, i kdyby to měla být pouze bezprostřední budoucnost příští hodiny, dne nebo měsíce. Ceny v minulosti jsou pro něj pouhou pomůckou při předpovídání cen budoucích. Nejen v předběžné kalkulaci

očekávaného výsledku plánovaného jednání, ale o nic méně ani ve snaze o určení výsledku jeho minulých obchodů ho v první řadě zajímají budoucí ceny.

V rozvaze a ve výkazu zisků a ztrát je možno výsledky minulého jednání vidět jako rozdíl mezi peněžním ekvivalentem vlastního kapitálu (celková aktiva minus celková pasiva) na počátku a na konci vykazovaného období a jako rozdíl mezi peněžním ekvivalentem vynaložených nákladů a získaných hrubých výnosů. Do takových výkazů musí být uveden odhadnutý peněžní ekvivalent všech aktiv a pasiv jiných než hotovost. Tyto položky by měly být oceněny podle cen, za něž by pravděpodobně mohly být v budoucnu prodány, nebo – což platí obzvlášť v případě zařízení pro výrobní procesy – s ohledem na ceny, za které se dle očekávání prodá zboží vyrobené pomocí těchto položek. Avšak staré obchodní zvyklosti a ustanovení obchodního a daňového práva zapříčiňují odchylku od zdravých principů účetnictví, které jsou zaměřeny výhradně na co nejvyšší dosažitelný stupeň správnosti. Tyto zvyklosti a zákony se nezabývají ani tak správností rozvahy a výkazu zisků a ztrát jako sledováním jiných cílů. Obchodní zákony se snaží o takovou metodu účetnictví, která by nepřímou chránila věřitele před ztrátou. Víceméně směřují k ocenění aktiv pod jejich odhadnutou tržní hodnotou, aby čistý zisk a celkový vlastní kapitál vypadaly nižší, než ve skutečnosti jsou. Tak je vytvořena bezpečnostní rezerva, která snižuje nebezpečí, že by – ke škodě věřitelů – mohlo být z firmy vyvedeno příliš mnoho jako domnělý zisk a že by firma, která by již byla nesolventní, mohla pokračovat, dokud by nevyčerpala prostředky, jež má k dispozici pro uspokojení věřitelů. Daňové zákony naproti tomu vedou často k výpočetní metodě, na jejímž základě vypadají zisky vyšší, než jak by tomu bylo při nestranném výpočtu. Myšlenkou je zvýšit skutečné daňové sazby, aniž by tento nárůst byl viditelný v tabulkách nominálních daňových sazeb. Proto musíme rozlišovat mezi ekonomickou kalkulací, jak ji provádí obchodník plánující budoucí obchody, a mezi výpočtem obchodních skutečností, které slouží jiným účelům. Určení povinných daňových odvodů a ekonomická kalkulace jsou dvě odlišné věci. Jestliže zákon uvalující daň na zaměstnávání domácích sluhů předepíše, že jeden sluha musí být počítán za dvě služby, nikdo by takové ustanovení nevykládal jinak než jako metodu ke stanovení daňové povinnosti. Podobně jestliže zákon o dědické dani předepíše, že cenné papíry musí být oceněny dle kotace na trhu cenných papírů v den smrti zůstavitele, je nám pouze předložen způsob určení částky daně.

Náležitě vedené účty v systému správného účetnictví jsou přesné, co se týče dolarů a centů. Vykazují neobyčejnou přesnost a zdá se, že numerická exaktnost jejich položek odstraňuje všechny pochybnosti. Nejdůležitější data, která obsahují, jsou ve skutečnosti spekulativní odhady budoucích tržních situací. Je chybou srovnávat položky v jakémkoli obchodním účetnictví

s položkami, jež se používají v čistě technickém počítání, např. v návrhu na stavbu stroje. Inženýr používá – dokud se zabývá technickou stránkou své práce – pouze matematické vztahy stanovené metodami experimentálních přírodních věd; obchodník se nemůže vyhnout číselným výrazům, které jsou výsledkem toho, jak chápe budoucí lidské chování. Hlavní věcí v rozvaze a ve výkazu zisků a ztrát je ohodnocení aktiv a pasiv, které nejsou vyjádřeny v hotovosti. Všechny takové rozvahy a výkazy jsou vlastně prozatímními rozvahami a prozatímními výkazy. Co možná nejlépe popisují stav věcí v libovolně vybrané chvíli, zatímco život a jednání pokračují a nezastavují se. Dají se zlikvidovat jednotlivé obchodní útvary, ale celý systém společenské výroby se nikdy nezastaví. Ani aktiva a pasiva ztělesněná hotovostí nejsou zproštěna neurčitosti vlastní všem položkám obchodního účetnictví. Nejsou závislé na budoucí situaci trhu o nic méně než jakákoli položka zásob nebo zařízení. Numerická přesnost obchodního účetnictví a kalkulace nám nesmí zabránit, abychom si neuvědomili nejistotu a spekulativní charakter jejich položek a všech výpočtů, které jsou na nich založeny.

Avšak tyto skutečnosti nic neubírají na efektivitě ekonomické kalkulace. Ekonomická kalkulace je tak efektivní, jak jen může být. Žádná reforma nemůže její efektivitu zvýšit. Poskytuje jedináčímu člověku všechny služby, které může od číselného vyjádření obdržet. Samozřejmě se nejedná o nástroj na poznání budoucích podmínek s naprostou jistotou a nezabavuje jednání jeho spekulativního charakteru. To ale mohou považovat za nedostatek pouze ti, kteří nedokážou vidět skutečnost, že život není přísně nalinkovaný, že se všechny věci neustále mění a člověk nemá o budoucnosti žádné zaručené zprávy.

Úlohou ekonomické kalkulace není rozšiřovat znalosti lidí o budoucích podmínkách. Jejím úkolem je uzpůsobit jednání lidí, nakolik je to jen možné, v souladu s jejich současným názorem na uspokojení potřeb v budoucnu. Pro tento účel potřebuje jednáčící člověk výpočetní metodu, a výpočty potřebují společného jmenovatele, k němuž budou všechny vstupující položky vztaženy. Společným jmenovatelem ekonomické kalkulace jsou peníze.

2. Hranice ekonomické kalkulace

Ekonomická kalkulace nemůže zahrnovat věci, které nejsou prodávány a kupovány za peníze.

Existují věci, jež nejsou na prodej a pro jejichž získání se musí počítat s jinými obětmi než s penězi a bohatstvím v penězích. Ten, kdo se chce vycvičit pro velké výkony, musí zapojit mnoho prostředků, z nichž některé mohou vyžadovat peněžní výdaje. Ale základní věci, které musí být pro takové úsilí obětovány, nelze koupit. Čest, ctnost, sláva, a stejně síla, zdraví i sám život

hrají v jednání jak roli prostředků, tak roli cílů, ale nevstupují do ekonomických kalkulací.

Existují věci, které vůbec nelze penězi ohodnotit, a existují jiné věci, které mohou být penězi oceněny pouze vzhledem k té části hodnoty, jež je jim vyhrazena. Ocenění staré budovy musí ignorovat její uměleckou a historickou proslulost, protože tyto vlastnosti nejsou zdrojem zisku v peněžích nebo v prodejném zboží. Co působí pouze na lidské srdce a neovlivňuje jiné lidi, aby pro získání přinesli oběti, zůstává mimo hranice ekonomické kalkulace.

Toto vše však ani v nejmenším nesnižuje užitečnost ekonomické kalkulace. Věci, které nevstupují do položek účetnictví a do kalkulace, jsou buď cíle, nebo statky prvního řádu. K jejich plnému uznání a řádnému zohlednění není třeba žádné kalkulace. Vše, co jednající člověk potřebuje, aby provedl svou volbu, je srovnat je s celkovou částkou, jaké je třeba na jejich pořízení nebo udržování. Předpokládejme, že se městská rada musí rozhodnout mezi dvěma projekty na dodávku pitné vody. Jeden z nich předpokládá demolici historické památky, zatímco ten druhý tuto památku zachrání za cenu zvýšených peněžních výdajů. Skutečnost, že city, které doporučují zachránění památky, nemohou být odhadnuty peněžní částkou, v žádném případě nebrání rozhodnutí radních. Hodnoty, které se neodráží v žádném peněžním směnném poměru, jsou naopak právě díky této skutečnosti vyzdvíženy do určitého postavení, jež jejich rozhodnutí poměrně usnadňuje. Žádná stížnost není méně opodstatněná než náрек nad tím, že tržní kalkulační metody nezahrnují věci, které nelze prodat. Mravní a estetické hodnoty kvůli tomuto faktu neutrpí žádnou škodu.

Peníze, peněžní ceny, tržní transakce a na nich založená ekonomická kalkulace jsou hlavními cíli kritiky. Uповídání kazatelé haní západní civilizaci jako mizerný systém kšeftování a překupnictví. Samolibost, farizejství a přetvářka jásají nad opovržením „dolarovou filozofií“ naší doby. Neurotičtí reformátoři, duševně nevyrovnaní literáti a ambiciózní demagogové si libují v obviňování „rationality“ a v kázání evangelia „iracionality“. V očích těchto žvanilů jsou peníze a kalkulace zdrojem toho největšího zla. Nicméně skutečnost, že lidé vynalezli metodu, která co možná nejlépe zjišťuje výhodnost jejich jednání a odstraňování nespokojenosti tím nejúčelnějším a nejspornějším způsobem, nikomu nebrání, aby řídil své chování podle takových principů, které považuje za správné. „Materialismus“ burzy a obchodního účetnictví nikomu nebrání, aby žil podle norem Tomáše Kempenského nebo aby zemřel pro šlechtnou věc. Skutečnost, že masy dávají přednost detektivkám před poezií, a že se proto víc vyplatí psát detektivky než poezii, není způsobena používáním peněz a peněžního účetnictví. Není chybou peněz, že existují gangsteři, zloději, vrazi, prostitutky, úplatní úředníci a soudci. Není pravda, že se poctivost „nevyplácí“. Vyplácí se lidem, kteří upřednostňují věr-

nost tomu, co považují za správné, před výhodami, které mohou získat z odlišného přístupu.

Jiní kritikové ekonomické kalkulace si neuvědomují, že je to metoda, která je k dispozici pouze lidem, kteří jednají v hospodářském systému dělby práce ve společenském řádu založeném na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Může sloužit pouze pro uvažování jednotlivců nebo skupin jednotlivců, kteří působí v ústavním uspořádání tohoto společenského řádu. Proto to je kalkulace soukromého zisku, a nikoli „společenského blahobytu“. To znamená, že základní skutečnosti pro ekonomickou kalkulaci jsou ceny na trhu. Nelze je použít pro uvažování, jehož normou není poptávka spotřebitelů, která se projevuje na trhu, ale hypotetická ocenění diktátorského orgánu, který řídí všechny státní či pozemské záležitosti. Ten, kdo chce posuzovat jednání z pohledu jakési nárokové „společenské hodnoty“, tj. z pohledu „celé společnosti“, a kritizovat ho srovnáváním s jevy v imaginárním socialistickém systému, v němž je nadřazena jeho vlastní vůle, nepotřebuje ekonomickou kalkulaci. Ekonomické kalkulace na základě peněz jsou kalkulacemi podnikatelů, kteří vyrábějí pro spotřebitele v tržní společnosti. Pro jiné úkoly je využít nelze.

Člověk, který chce využívat ekonomické kalkulace, se na věci nesmí dívat způsobem despotického smýšlení. Pro kalkulace mohou ceny používat podnikatelé, kapitalisté, vlastníci půdy i výdělečně činné osoby v kapitalistické společnosti. Pro záležitosti, které jsou za zájmy těchto kategorií, jsou ceny nevhodné. Je nesmyslné oceňovat penězi věci, o nichž se nesmlouvá na trhu, a využívat v kalkulaci jakékoli položky, které nemají vztah k realitě. Zákony stanovují částku, jež by měla být zaplácena jako odškodnění za způsobení smrti člověka. Ale uzákoněné ustanovení pro určení výše částky odškodnění neznamena, že existuje cena lidského života. Kde existuje otroctví, tam existuje tržní cena otroků. Kde otroctví neexistuje, tam člověk, lidský život a zdraví jsou *res extra commercium*. Ve společnosti svobodných lidí je zachování života a zdraví cílem, nikoli prostředkem. Nevstupuje do žádného majetkového procesu, o němž se účtuje.

V peněžních cenách je možné určit celkové příjmy nebo majetek několika lidí. Ale je nesmyslné počítat příjem nebo majetek státu. Jakmile se dostaneme k úvahám, které jsou cizí pro uvažování člověka, jenž je činný v mezích tržní společnosti, peněžní kalkulační metody už nám nepomohou. Pokusy určit v penězích bohatství národa nebo celého lidstva jsou stejně dětinské jako okultní snahy vyřešit hádanky vesmíru tím, že se budeme mořit s rozměry Cheopsovy pyramidy. Jestliže obchodní kalkulace hodnotí dodávku brambor na 100 \$, je za tím myšlenka, že je tuto dodávku za tuto částku možno prodat nebo vyměnit. Je-li celý podnik odhadnut na 1 000 000 \$, znamená to, že se očekává, že se za tuto částku prodá. Ale jaký je smysl položek

ve výkazu celkového národního bohatství? Jaký je význam konečného výsledku kalkulace? Co se do toho výpočtu musí zadat a co nemá být započteno? Je správné či mylné započíst „hodnotu“ podnebí dané země a vrozené schopnosti a získané dovednosti obyvatel? Podnikatel může svůj majetek zpeněžit, ale národ to udělat nemůže.

Peněžní ekvivalenty, které se používají v jednání a v ekonomické kalkulaci, jsou peněžní ceny, tj. směnné poměry mezi penězi a jinými statky a službami. Ceny se neměří v penězích, ony v penězích spočívají. Ceny jsou buď cenami v minulosti, nebo očekávanými cenami v budoucnosti. Cena je nutně historickým datem, buď minulosti, nebo budoucnosti. V penězích není nic, co by dovolovalo srovnávat je s měřením fyzikálních a chemických jevů.

3. Proměnlivost cen

Směnné poměry podléhají neustálým změnám, protože podmínky, jež je tvoří, se neustále mění. Hodnota, kterou jednotlivec přiřazuje jak penězům, tak různým statkům a službám, je výsledkem okamžité volby. Každý další okamžik může přinést něco nového a navodit jiné úvahy a ocenění. Za problém, který vyžaduje vysvětlení, by mohlo být považováno nikoli to, že se ceny mění, ale že se nemění rychleji.

Každodenní zkušenost učí lidi, že tržní směnné poměry jsou proměnlivé. Dalo by se očekávat, že s tím budou všechny lidské představy o cenách plně počítat. Přesto jsou všechny oblíbené představy o výrobě a spotřebě, marketingu a cenách více nebo méně nakaženy vágní a protichůdnou představou cenové stability. Laik má sklon považovat zachování včerejší cenové struktury za normální a správné a odmítat změny ve směnných poměrech jako porušení pravidel přírody a spravedlnosti.

Bylo by chybou vysvětlovat toto oblíbené přesvědčení jako fosilii starých názorů vzniklých v dávných dobách, kdy byly podmínky výroby i odbytu stabilnější. Je otázkou, zda v těch dobách byly ceny proměnlivější, či nikoli. Naopak by se spíš dalo tvrdit, že sloučení lokálních trhů do větších celostátních trhů, konečný vznik celosvětového trhu, který zahrnuje celý svět, a vývoj obchodu směřující k plynulému zásobování spotřebitelů způsobily, že cenové změny budou méně časté a méně ostré. V předkapitalistických dobách byla mnohem větší stabilita v technologických metodách výroby, ale bylo také mnohem víc nepravidelností v zásobování různých místních trhů a v přízpůsobení nabídky jejich měnící se poptávce. Avšak i kdyby byla pravda, že ceny byly ve vzdálené minulosti o něco stabilnější, nemělo by to pro dnešek žádný význam. Oblíbené představy o penězích a peněžních cenách nejsou odvozeny z myšlenek zformulovaných v minulosti. Bylo by chybné interpretovat je jako atavistické pozůstatky. V moderních podmínkách čelí denně každý jed-

notlivec tolika problémům s kupováním a prodáváním, že můžeme klidně tvrdit, že jeho uvažování o těchto věcech není jednoduše bezmyšlenkovité přejímání tradičních názorů.

Není těžké pochopit, proč ti, jejichž krátkodobé zájmy jsou poškozovány změnou cen a nesou takové změny nelibě, zdůrazňují, že předchozí ceny byly nejen spravedlivější, ale také normálnější, a tvrdí, že cenová stabilita je v souladu se zákony přírody a morálky. Každá změna cen ale napomáhá krátkodobým zájmům jiných lidí. Ti, kteří jsou zvýhodněni, by jistě neměli nutkání zdůrazňovat spravedlivost a normálnost cenové stability.

Ani atavistické reminiscence, ani zájmy sobecké skupiny nemohou vysvětlit oblíbenost myšlenky cenové stability. Její kořeny je třeba hledat ve skutečnosti, že představy týkající se společenských vztahů byly vytvořeny podle vzoru přírodních věd. Ekonomové a sociologové, kteří usilovali o zformování společenských věd podle vzoru fyziky a fyziologie, se pouze oddávali tomu způsobu myšlení, jehož rozšířené klamné představy si přisvojili již dávno předtím.

Dokonce i klasičtí ekonomové se jen pomalu osvobozovali od této chyby. Pro ně byla hodnota něco objektivního, tj. jev vnějšího světa a vlastnost tkvící ve věcech, a proto měřitelná. Ani trochu se jim nepodařilo pochopit čistě lidský a voluntaristický charakter hodnotových soudů. Pokud to můžeme dnes říct, byl to Samuel Bailey, kdo první objevil, co se děje, když dáváme jedné věci přednost před druhou.¹ Ale jeho kniha byla přehlédnuta stejně jako díla jiných předchůdců subjektivní teorie hodnoty.

Eliminovat chyby týkající se měřitelnosti v oblasti jednání není pouze úkolem ekonomických věd. Stejně je to i úkolem hospodářské politiky, protože k neúspěchu dnešních hospodářských politik dochází do určité míry kvůli politováníhodnému zmatku, který způsobuje myšlenka, že v mezilidských vztazích existuje něco pevného, a proto měřitelného.

4. Stabilizace

Plodem všech těchto chyb je myšlenka stabilizace.

Nedostatky v tom, jak vlády řeší monetární otázky, a katastrofální důsledky politik zaměřených na snížení úrokové míry a na podporu podnikání pomocí úvěrové expanze přivedly na svět myšlenku, která nakonec dala vzniknout heslu „stabilizace“. Dá se vysvětlit vznik a lidová přitažlivost tohoto hesla, dá se mu porozumět jako plodu posledních sto padesáti let dějin

¹ Srov. Samuel Bailey, *A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Values* (Londýn, 1825). Číslo 7 v řadě *Reprints of Scarce Tracts in Economics and Political Science*, London School of Economics (Londýn, 1931).

peněz a bankovníctví, lze obhajovat polehčující okolnosti chyb, jež obsahuje. Ale žádné takové účastné porozumění nemůže zajistit, aby jeho omyly byly udržitelnější.

Stabilita, k jejímuž zajištění směřuje stabilizační program, je prázdný a rozporný pojem. Nutkání k jednání, tj. ke zlepšení životních podmínek, je člověku vrozeno. Sám člověk se každou chvílí mění a jeho hodnocení, vůle a jednání se mění s ním. V říší jednání kromě změny nic netrvá. V těchto nepřetržitých změnách není žádný jiný pevný bod než věčné apriorní kategorie jednání. Je marné oddělovat hodnocení a jednání od lidské nestálosti a od proměnlivosti lidského chování a přít se, jako by ve vesmíru existovaly věčné hodnoty nezávislé na hodnotových soudech člověka, které by mohly sloužit jako měřítko pro hodnocení skutečného jednání.²

Všechny metody navržené pro měření změn kupní síly peněžní jednotky jsou více či méně bezděčně založeny na neskutečné představě věčné a neměnné bytosti, která za použití neměnného standardu určuje velikost uspokojení, které mu peněžní jednotka poskytuje. Je jen ubohým ospravedlnováním této falešné představy, že jediné, co chceme, je měřit změny kupní síly peněz. Problém pojmu stabilita je právě v této představě kupní síly. Laik, který jedná pod vlivem myšlenek fyziky, jednou začal považovat peníze za měřítko cen. Uvěřil, že změny ve směnném poměru se objevují pouze ve vztazích mezi různými statky a službami a že nejsou také mezi penězi a „úhrnem“ všech statků a služeb. Později lidé to tvrzení obrátili. Již to nebyly peníze, ale „úhrn“ prodejných věcí, jemuž byla připisována konstantní hodnota. Lidé začali navrhopvat metody pro vypracování souborů komoditních jednotek, které měly sloužit k porovnání s peněžní jednotkou. Dychtivost po nalezení indexů pro měření kupní síly zbořila všechny zábrany. Ani pochybnost, ani nesrovnatelnost použitých cenových záznamů, ba ani svévolný charakter postupů použitých pro výpočet průměrů nebyly brány na vědomí.

Významný ekonom Irving Fisher, který byl předním členem amerického stabilizačního hnutí, srovnává dolar s košem obsahujícím všechno zboží, které žena kupuje na trhu pro běžné zaopatření domácnosti. V poměru, v němž se mění množství peněz potřebných pro nákup obsahu tohoto koše, se měnila kupní síla dolaru. Cílem stabilizační politiky je zachování neměnnosti tohoto peněžního výdaje.³ To by bylo v pořádku, pokud by žena a její pomyslný koš byly konstantními prvky, pokud by koš vždy obsahoval totéž

² Sklon mysli vidět strnulost a neměnnost jako něco základního a změnu a pohyb jako něco náhodného je popsán v knize Henri Bergson, *La Pensée et le mouvant*, str. 85 a násl.

³ Srov. Irving Fisher, *The Monetary Illusion*, New York, 1928, str. 19–20.

zboží, každou jednotlivou položku vždy o téže kvalitě, a pokud by se neměnila role, jakou tento sortiment zboží hraje v životě rodiny. Ale my žijeme ve světě, v němž ani jeden z těchto předpokladů neplatí.

Zprvė tu máme skutečnost, že se vlastnosti vyráběného a spotřebovávaného zboží neustále mění. Je chybou srovnávat pšenici s pšenicí, nemluvě o botách, kloboucích a dalších výrobcích. Velké cenové rozdíly v současně prodaném zboží, které běžná řeč i statistika řadí do téže třídy, toto banální tvrzení dokazují. Úsloví říká, že se vejce podobá vejci; kupující a prodávající však rozlišují různou kvalitu a velikost vajec. Srovnání cen zaplacených na různých místech nebo v různém čase za zboží, které má technologicky i statisticky stejné jméno, nemá význam, není-li jisté, že jeho vlastnosti – až na rozdílnost místa – jsou naprosto totožné. Vlastností se v této souvislosti rozumí: všechny znaky, jimž kupující a potenciální kupující věnují pozornost. Pouhá skutečnost, že vlastnosti všech statků a služeb prvního řádu podléhají změně, vyvrací jeden ze základních předpokladů všech indexových metod. Není podstatné, že u omezeného množství statků vyšších řádů – zejména kovů a chemikálií, které mohou být jednoznačně popsány svým vzorcem – lze dokonale popsat jejich charakteristické vlastnosti. Měření kupní síly by se muselo spoléhat na ceny zboží a služeb prvního řádu, a co víc, *veškerého* takového zboží a služeb. Použití cen výrobních statků nepomůže, protože se nemůže vyhnout započítání různých stadií výroby jednoho a téhož spotřebního statku několikrát, čímž se zkresluje výsledek. Omezení na skupinu vybraného zboží by bylo naprosto arbitrární, a proto zvrácené.

Ale i bez všech těchto nepřekonatelných překážek by náš úkol zůstal neřešitelný. Nejen že se totiž mění technické vlastnosti zboží a objevují se nové druhy zboží, zatímco mnoho starých druhů mizí, ale mění se i hodnocení, a to způsobuje změny v poptávce a výrobě. Předpoklady teorie měřitelnosti by vyžadovaly lidi, jejichž touhy a hodnocení jsou strnulé. Pouze pokud by lidé hodnotili tytéž věci vždy stejně, mohli bychom považovat cenové změny za výraz změn v síle peněz kupovat věci.

Jelikož je nemožné stanovit celkovou sumu peněz vydaných za spotřební zboží během určitého zlomku času, musí se statistici spoléhat na ceny zaplacené za jednotlivé komodity. To přináší dva nové problémy, pro něž chybí apodiktické řešení. Objevuje se nutnost přiřazovat různým komoditám koeficienty dle významu. Bylo by zjevně chybou dopustit, aby ceny různého zboží vstupovaly do kalkulace, aniž by byly vzaty v úvahu různé role, jež hrají v celkovém systému domácností jednotlivců. Stanovení takových vhodných vah je však opět arbitrární. Zadruhé se objevuje nutnost počítat ze shromážděných a upravených dat průměry. Pro výpočet průměrů však existují různé metody. Existují aritmetické, geometrické a harmonické průměry, existuje také kvaziprůměr, který je znám jako medián. Každý z nich vede k jinému výsledku.

Žádný z nich nemůže být označen za jediný způsob, jak dostat logicky nevyvratitelnou odpověď. Rozhodnutí pro jednu z těchto výpočetních metod je arbitrární.

Kdyby byly všechny lidské podmínky neměnné, kdyby všichni lidé museli vždy opakovat totéž jednání, protože by jejich nespokojenost a jejich představy o jejím odstranění byly neměnné, nebo kdybychom mohli tvrdit, že změny těchto faktorů, které se objevují u některých jednotlivců nebo skupin, jsou vždy vyváženy opačnými změnami u jiných jednotlivců a skupin, a proto neovlivňují celkovou poptávku a celkovou nabídku, žili bychom ve světě stability. Ale pak si protirečí myšlenka, že by se v takovém světě mohla měnit kupní síla peněz. Jak bude ukázáno později, změny kupní síly peněz musí nutně ovlivnit ceny různého zboží a služeb v různém čase a do různé míry; následně musí vyvolat změny v poptávce a nabídce, ve výrobě a spotřebě.⁴ Myšlenka obsažená v nevhodném termínu *cenová hladina*, jako by – za podmínky, že všechno ostatní je stejné – všechny ceny mohly stoupat nebo klesat stejnoměrně, je neudržitelná. Ostatní věci nemohou zůstat stejné, když se mění kupní síla peněz.

V oblasti praxeologie a ekonomie nemůže mít pojem měření žádný smysl. V hypotetickém stavu strnulých podmínek neexistuje žádná změna, která by mohla být měřena. Ve skutečném světě změny neexistují žádné pevné body, rozměry nebo vztahy, které by mohly sloužit jako standard. Kupní síla peněžní jednotky se nikdy nemění stejnoměrně vzhledem ke všem prodejným věcem. Pojmy stability a stabilizace jsou prázdné, pokud se neodvolávají na stav strnulosti a jeho zachování. Avšak ani tento strnulý stav nemůže být důsledně promyšlen až do nejzazších logických důsledků; ještě méně může být uskutečněn.⁵ Kde existuje jednání, tam dochází ke změně. Jednání je motorem změny.

Předstíraná vážnost, kterou statistici a statistické úřady ukazují při počítání indexů kupní síly a životních nákladů, není namístě. Tyto indexy jsou v nejlepším případě spíše hrubými a nepřesnými ilustracemi změn, jež nastaly. V obdobích pomalých změn ve vztahu mezi nabídkou peněz a poptávkou po nich neposkytují vůbec žádné informace. V obdobích inflace, a tedy ostrých změn cen, poskytují hrubý obraz situace, kterou každý jednotlivec zažívá ve svém každodenním životě. Moudrá hospodyně ví o změnách cen, pokud se týkají její vlastní domácnosti, mnohem víc, než mohou říct statistické průměry. Výpočty k ničemu nepotřebuje bez ohledu na změny v kvalitě i v množství zboží, jež může nebo smí koupit za ceny vstupující do takových výpočtů. Pokud pro své vlastní posouzení „měří“ změny tak, že za měřítko vezme

⁴ Viz níže, str. 375–374.

⁵ Viz níže, str. 227–230.

pouze ceny dvou nebo tří druhů zboží, není její postup o nic více „nevědecký“ ani arbitrárnější, než ten, který používají důmyslní matematici vybírající své metody pro zpracování tržních dat.

V praktickém životě se nikdo nenechá klamat indexy. Nikdo nesouhlasí se smyšlenkou, že mají být považovány za měření. Když se měří množství, všechny další pochybnosti a spory o jeho rozměrech zmizí. Takové otázky jsou vyřešeny. Nikdo si netroufne hádat se s meteorology o jejich měřeních teploty, vlhkosti, tlaku a dalších meteorologických údajů. Na druhé straně však nikdo nesouhlasí s indexem, pokud neočekává osobní výhodu z jeho uznání veřejným míněním. Stanovení indexů neřeší spory; pouze je posunuje do oblasti, v níž je střed protichůdných názorů a zájmů nesmiřitelný.

Lidské jednání vyvolává změnu. Dokud existuje lidské jednání, neexistuje stabilita, ale nekonečné změny. Historický proces je řadou změn. Je nad síly člověka zastavit je a nastolit věk stability, v němž celá historie dojde do mrtvého bodu. Je v povaze člověka usilovat o zlepšení, vyvolávat nové myšlenky a měnit podmínky svého života podle těchto myšlenek.

Tržní ceny jsou historickou skutečností vyjadřující stav věcí, který převažoval v určitém okamžiku nezvratného historického procesu. Ve sféře praxeologie nedává pojem měření smysl. V pomyslném – a samozřejmě neuskutečnitelném – stavu strnulosti a stability neexistují žádné změny, které by se mohly měřit. Ve skutečném světě neustálé změny neexistují žádné pevné body, věci, vlastnosti nebo vztahy, vzhledem k nimž by mohla být změna měřena.

5. Kořeny myšlenky stabilizace

Ekonomická kalkulace nevyžaduje monetární stabilitu v tom smyslu, v němž je tento pojem používán přívrženci stabilizačního hnutí. Skutečnost, že strnulost kupní síly peněžní jednotky je nemyslitelná a neuskutečnitelná, neoslabuje metody ekonomické kalkulace. Ekonomická kalkulace pouze potřebuje monetární systém, jehož chod není narušován vládními zásahy. Snaha zvýšit množství peněz v oběhu, aby se buď zvýšila schopnost vlády utrácet, nebo aby se dosáhlo dočasně snížení úrokové míry, rozloží všechny peněžní záležitosti a způsobí chyby v ekonomické kalkulaci. Prvním cílem monetární politiky musí být zabránit vládám, aby se nepustily do inflace a aby nevytvářely podmínky pro povzbuzení úrokové expanze ze strany bank. Ale tento program se velmi liší od zmateného programu stabilizace kupní síly, který odporuje sám sobě.

Vše, co je potřeba pro ekonomickou kalkulaci, je vyhnout se velkým a náhlým změnám zásoby peněz. Zlato a – až do poloviny devatenáctého století – stříbro účelům ekonomické kalkulace sloužily dobře. Změny ve vztahu

mezi nabídkou a poptávkou po drahých kovech a z toho plynoucí změny kupní síly probíhaly tak pomalu, že je podnikatel mohl při ekonomické kalkulaci ignorovat, aniž by se příliš vzdálil realitě. Přesnost je v ekonomické kalkulaci nedosažitelná v podstatě nezávisle na chybách, které vznikají z toho, že není věnována dostatečná pozornost monetárním změnám.⁶ Plánující podnikatel si nemůže pomoci, aby nevyužíval data týkající se neznámé budoucnosti; pracuje s budoucími cenami a budoucími výrobními náklady. Ve stejné situaci je účetnictví ve své snaze o stanovení výsledku minulé činnosti, protože se spoléhá na odhady investičního majetku, zásob a pohledávek. Přes všechnu tuto neurčitost se ekonomická kalkulace může dobrat svého cíle, protože tyto neurčitosti nemají původ v nedokonalosti výpočetního systému. Tkví v podstatě jednání, které se vždy potýká s nejistou budoucností.

Myšlenka stabilizovat kupní sílu nemá původ ve snaze zajistit, aby ekonomická kalkulace byla správnější. Jejím zdrojem je přání vytvořit oblast, jež by byla vyňata z nepřetržitého toku lidských záležitostí, takovou říši, kterou by neovlivňoval dějinný proces. Nadace, které byly navrženy tak, aby na věčné časy zaopatřovaly církevní sbor, dobročinné instituce nebo rodinu, byly kdysi založeny formou vložení pozemku nebo formou naturální výplaty v zemědělských produktech. Později byly přidány roční důchody, které se měly vyplácet v hotovosti. Poskytovatelé i příjemci těchto dotací očekávali, že roční důchod stanovený jako určité množství drahého kovu nebude ovlivňován změnami hospodářských podmínek. Ale tyto naděje byly klamné. Pozdější generace zjistily, že plány jejich předků nebyly uskutečněny. Podnikány touto zkušeností začaly zkoumat, jak mohou požadovaných cílů dosáhnout. Tak se začaly pokoušet měřit změny kupní síly a tyto změny odstranit.

Problém získal mnohem větší důležitost, když vlády spustily své programy dlouhodobých neumořitelných a ustavičných půjček. Stát, toto nové božstvo na úsvitu doby adorace státu, tato věčná a nadlidská instituce, která je mimo dosah pozemských slabostí, nabídla občanovi možnost, aby zabezpečil své bohatství a radoval se ze stabilního příjmu, který je zajištěn proti všem proměnlivostem. To otevřelo cestu k osvobození jednotlivce od nutnosti riskovat a získávat své bohatství a svůj příjem každý den nanovo na kapitalistickém trhu. Ten, kdo investoval své finanční prostředky do dluhopisů vydaných vládou a jejími podřízenými složkami, přestal podléhat nevyhnutelnému právu trhu a svrchovanosti spotřebitelů. Už nebyl nucen investovat své prostředky

⁶ Žádný praktický výpočet nemůže být nikdy přesný. Vzorec, který tvoří základ výpočtu, může být přesný; sám výpočet závisí na přibližném stanovení hodnot, a proto je nutně nepřesný. Ekonomie je, jak bylo ukázáno výše (str. 37), exaktní věda o skutečnostech. Ale jakmile do posloupnosti myšlenek vstoupí údaje o cenách, přesnost je opuštěna a místo ekonomické teorie nastoupí ekonomická historie.

tak, aby co nejlépe sloužily požadavkům a potřebám spotřebitelů. Byl zajištěn, byl chráněn proti nebezpečí konkurenčního trhu, na němž je neefektivita trestána ztrátou; věčný stát ho vzal pod svá křídla a zajistil mu nerušené užívání jeho finančních prostředků. Od této chvíle již jeho příjem nepocházel z procesu uspokojování přání spotřebitelů tím nejlepším možným způsobem, ale z daní uvalených donucovacím aparátem státu. Nadále už nebyl sluhou svých spoluobčanů, jenž je podřízen jejich svrchovanosti; byl partnerem vlády, která vládla lidem a vynucovala si od nich dávky. To, co vláda vyplácela jako úrok, bylo méně, než nabízel trh. Ale tento rozdíl byl zdaleka vyvážen nezpochybnitelnou platební schopností dlužníka, státu, jehož příjmy nezáleží na uspokojování veřejnosti, ale na vyžadování platby daní.

Přes nemilé zkušenosti s veřejnými dluhy v minulosti byli lidé ochotni modernizovanému státu devatenáctého století upřímně věřit. Obecně se předpokládalo, že tento nový stát bude úzkostlivě plnit své dobrovolně nasmlouvané závazky. Kapitalisté a podnikatelé si byli plně vědomi skutečnosti, že v tržní společnosti neexistují jiné prostředky pro udržení získaného bohatství než získávat ho každý den nanovo v tvrdé konkurenci s každým, s již existujícími firmami stejně jako s těmi novými, které pracují s minimálním provozním kapitálem. Zestárlí a unavení podnikatelé, kteří již nebyli ochotni riskovat své těžce vydělané bohatství v nových pokusech vyhovět požadavkům zákazníků, kteří zdědili zisky jiných lidí a kteří byli líní a plně si vědomi své vlastní neefektivnosti, dali přednost investování do veřejných dluhopisů, protože se chtěli osvobodit od zákonů trhu.

Neumořitelný věčný veřejný dluh předpokládá stabilitu kupní síly. I když stát a jeho nátlak mohou být věčné, úrok placený z veřejných dluhů může být věčný pouze tehdy, když je založen na standardu neměnné hodnoty. V této podobě se investor, který se kvůli bezpečnosti vyhýbá trhu, podnikání a investování do svobodného podnikání a dává přednost státním dluhopisům, opět setkává s problémem proměnlivosti lidských věcí. Zjišťuje, že v rámci tržní společnosti nezůstalo pro bohatství, které by bylo nezávislé na trhu, žádné místo. Jeho snaha o nalezení nevyčerpatelného zdroje je neúspěšná.

V tomto světě neexistují věci jako stabilita a bezpečnost a žádná lidská snaha není dost silná, aby je zavedla. Ve společenském systému tržní společnosti neexistují žádné jiné prostředky, jak získat bohatství a uchovat ho, než úspěšná služba zákazníkům. Stát má samozřejmě takové postavení, že může vyžadovat platby od svých poddaných a půjčovat si peněžní prostředky. Avšak ani ta nejbezhlednější vláda se nemůže dlouhodobě vzpírat zákonům, které vymezují lidský život a jednání. Pokud vláda používá půjčené částky k investování do těch oblastí, v nichž nejlépe slouží požadavkům zákazníků, a pokud v těchto podnikatelských aktivitách uspěje ve svobodné a rovné soutěži se všemi soukromými podnikateli, je ve stejném postavení jako každý

jiný podnikatel; může platit úroky, protože má zisky. Pokud ale vláda investuje prostředky neúspěšně, a nemá proto žádný zisk, nebo pokud peníze utratí za provozní výdaje, půjčený kapitál se zmenší nebo úplně zmizí a neexistuje žádný zdroj, z něhož by mohly být placeny úroky a splácena jistina. Pak je zdanění lidí jedinou metodou, která je pro splnění ustanovení úvěrové smlouvy k dispozici. Když stát vyžaduje daně na takové platby, činí občany odpovědnými za peníze utracené v minulosti. Zaplacené daně nejsou kompenzovány žádnou službou, kterou by v dané době státní aparát poskytoval. Vláda platí úroky za peníze, které byly spotřebovány a již neexistují. Státní pokladna je zatížena břemenem neblahých důsledků minulých programů.

Dobré důvody mohou být sneseny pro krátkodobé vládní dluhy za zvláštních podmínek. Oblíbené ospravedlňování válečných půjček je samozřejmě nesmyslné. Veškerý materiál, který je pro vedení války potřeba, musí být zajištěn omezením civilní spotřeby, spotřebováním části fondů, které jsou k dispozici, a tím, že se bude víc pracovat. Veškeré břemeno válčení padá na žijící generaci. Budoucí generace jsou zasaženy pouze do té míry, nakolik – kvůli válečným výdajům – zdědí od těch, kteří žijí teď, méně, než by zdědily, kdyby nebyly vedeny žádné války. Financování války pomocí půjček neposouvá břemeno na syny a vnuky.⁷ Je to pouze metoda rozdělení břemene mezi občany. Kdyby měly být všechny výdaje zajišťovány z daní, bylo by možné využít pouze ty, kdo mají likvidní prostředky. Zbytek lidí by nepřispíval přiměřeně. Krátkodobé půjčky mohou posloužit při odstraňování takových nerovností, protože umožňují spravedlivé odvody majitelů investičního majetku.

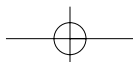
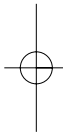
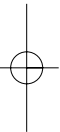
Dlouhodobé veřejné nebo poloveřejné úvěry jsou ve struktuře tržní společnosti cizím a rušivým prvkem. Jejich zavedení bylo jalovým pokusem jít za hranice lidského jednání a vytvořit sféru bezpečí a věčnosti, která by byla vyňata z přechodnosti a nestability pozemských záležitostí. Jaká je to arogantní troufalost, půjčovat si a půjčovat peníze navždy, uzavírat smlouvy na věčnost, dělat ujednání pro všechny budoucí časy! V tomto ohledu není příliš důležité, zda byly úvěry formálně uzavřeny jako neumořitelné, či nikoli; záměr a praxe byly zpravidla takové, že byly za neumořitelné považovány a bylo s nimi tak zacházeno. V době rozkvětu liberalismu některé západní státy skutečně umožily části svých dlouhodobých dluhů čestným vyrovnáním. Avšak ve většině případů byly nové dluhy pouze navršovány na ty staré. Finanční dějiny minulého století vykazují trvalé zvyšování částky veřejného zadlužení. Nikdo nevěří, že státy za sebou břemeno placení těchto úroků

⁷ Půjčky v tomto kontextu znamenají peníze půjčené od těch, kteří mají k dispozici peníze pro půjčování. Zde nemluvíme o úvěrové expanzi, jejímž hlavním motorem v dnešní Americe je půjčování od obchodních bank.

potáhnou věčně. Je jasné, že všechny tyto dluhy budou dříve nebo později tak či onak zlikvidovány, ale určitě to nebude zaplacením úroků a jistiny dle podmínek smlouvy. Celá řada intelektuálních spisovatelů již pilně sepisuje mravní ospravedlnění pro den konečného zúčtování.⁸

Skutečnost, že ekonomická kalkulace vedená v penězích je nevhodná pro zadání, která jsou jí podsouvána v těchto iluzorních schématech pro realizaci neuskutečnitelné říše klidu vyňaté z nevyhnutelných omezení lidského jednání a poskytující věčné bezpečí, nemůže být nazývána nedostatkem. Takové věci jako věčné, absolutní a neměnné hodnoty neexistují. Hledání standardu takových hodnot je marné. Není pravda, že by ekonomická kalkulace byla nedokonalá jen proto, že neodpovídá zmateným představám lidí, kteří touží po stálém příjmu, jenž by nezávisel na lidských výrobních procesech.

⁸ Nejpoblárnější z těchto doktrín vykrystalizovala ve frázi: veřejný dluh není žádným břemenem, protože dlužíme sami sobě. Kdyby to byla pravda, pak by vymazání veřejného dluhu ve velkém bylo neškodnou operací, pouhým účetním úkonem. Skutečností je, že veřejný dluh zahrnuje nároky lidí, kteří v minulosti svěřili finanční prostředky vládě, vůči všem těm, kteří denně produkují nové bohatství. Zatěžuje výrobní činnou vrstvu ve prospěch jiných částí národa. Je možné ty, kteří produkují nové bohatství, od tohoto břemene osvobodit výběrem daní, které jsou potřebné pro splácení, výhradně od držitelů dluhopisů. To však znamená nezastřené popření dluhu.

XIII. PENĚŽNÍ KALKULACE JAKO NÁSTROJ JEDNÁNÍ

1. Peněžní kalkulace jako metoda myšlení

Peněžní kalkulace je hvězdou, jež ukazuje směr jednání ve společenském systému dělby práce. Je to kompas člověka, který se účastní výroby. Počítá, aby odlišil výnosné oblasti výroby od těch, jež jsou ztrátové, ty, které svrchování spotřebitelé pravděpodobně schválí, od těch, které pravděpodobně zamítnou. Každý jednotlivý krok v podnikatelské činnosti podléhá přezkoumání peněžní kalkulací. Předběžná úvaha o plánovaném jednání se stává hospodářskou předběžnou kalkulací očekávaných nákladů a očekávaných příjmů. Zpětné stanovení výsledku minulého jednání se stává účtováním o ziscích a ztrátách.

Systém ekonomické kalkulace v peněžních jednotkách je podmíněn určitými společenskými institucemi. Může fungovat pouze v institucionálním uspořádání s dělbou práce a soukromým vlastnictvím výrobních prostředků, v němž jsou statky a služby všech řádů kupovány a prodávány proti všeobecně používanému médiu směny, tj. penězům.

Peněžní kalkulace je výpočetní metodou používanou lidmi, kteří jednají v rámci společnosti založené na soukromé kontrole výrobních prostředků. Je to nástroj jednajících jednotlivců; je to technika výpočtů, která je navržena pro zjišťování soukromého bohatství a příjmů a soukromých zisků a ztrát jednotlivců, kteří jednají sami za sebe ve společnosti svobodného podnikání.¹ Všechny výsledky těchto výpočtů se vztahují pouze na jednání jednotlivců. Když statistici tyto výsledky sumarizují, výsledek ukazuje součet autonomního jednání velkého množství samostatných jednotlivců, ale neukazuje

¹ Ve sdruženích a společnostech jednají vždy jednotlivci, i když nikoli pouze jeden jednatel.

výsledek jednání kolektivního orgánu, souboru nebo celku. Peněžní kalkulace je naprosto nepoužitelná a bezúčelná pro jakékoli úvahy, které se na věci nedívají z pohledu jednotlivců. Týká se počítání zisku jednotlivců, nikoli imaginárních „společenských“ hodnot a „společenského“ blahobytu.

Peněžní kalkulace je hlavním motorem plánování a jednání ve společenském uspořádání společnosti svobodného podnikání, která je usměrňována a řízena trhem a jeho cenami. Vyvinula se v tomto rámci a byla postupně zdokonalována spolu se zlepšováním tržního mechanismu a s rozšiřováním oblasti věcí, které se prodávají na trzích za peníze. Právě ekonomická kalkulace dala měření, číslům a počítání roli, kterou hrají v naší kvantitativní a počítačové civilizaci. Fyzikální a chemická měření mají smysl pro praktické jednání pouze proto, že existuje ekonomická kalkulace. To, co udělalo z aritmetiky nástroj v boji za lepší život, byla peněžní kalkulace. Poskytuje techniku pro používání výsledků dosažených v laboratorních pokusech k nejúčinnějšímu odstraňování nespokojenosti.

Peněžní kalkulace dosahuje naprosté dokonalosti v kapitalistickém účetnictví. Stanovuje ceny dostupných prostředků v penězích a srovnává tento součet se změnami, které způsobilo jednání a působení jiných faktorů. Toto srovnání ukazuje, jaké změny se objevily ve stavu věcí jednajících lidí a velikost takových změn; díky němu lze zjistit úspěch a neúspěch, zisk a ztrátu. Systém svobodného podnikání byl nazván kapitalismem, aby tak byl odsouzen a pošpiněn. Tento termín však může být považován za velice přiléhavý. Odkazuje k nejcharakterističtějšímu znaku tohoto systému, k jeho největší chloubě, tedy k roli, jakou v jeho chování hraje pojem kapitálu.

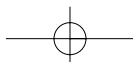
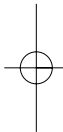
Existují lidé, pro něž je peněžní kalkulace odpudivá. Nechtějí být buzeni ze svého snění s otevřenými očima hlasem kritického rozumu. Skutečnost u nich vyvolává odpor, touží po říši neomezených možností. Jsou znechuceni sprostotou společenského řádu, v němž je všechno hezky spočteno v dolarech a centech. Své reptání nazývají ušlechtilým chováním hodným přátel ducha, krásy a ctnosti – na rozdíl od sprosté nízkosti a ničemnosti maloměstství. Avšak racionalita počítající a kalkulující myslí v ničem nebrání kultu krásy a ctnosti, moudrosti a hledání pravdy. Jenom romantickému snění se nemůže dařit v prostředí střizlivé kritiky. Počtář s chladnou hlavou je tím, kdo nelitostně trestá nadšené vizionáře.

Naše civilizace je neoddělitelně spjata s našimi metodami ekonomické kalkulace. Zahynula by, kdybychom museli tento nejvzácnější intelektuální nástroj jednání opustit. Goethe měl pravdu, když nazýval podvojně účetnictví „jedním z nejlepších vynálezů lidské mysli“.²

² Viz Johann Wolfgang Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, 1795/96, kniha I, kap. X. (Česky: *Viléma Meistera léta učednická*, SNKLHU, Praha, 1958 – pozn. překl.)

2. Ekonomická kalkulace a věda o lidském jednání

Vývoj kapitalistické ekonomické kalkulace byl nutnou podmínkou pro vznik systematické a logicky koherentní vědy o lidském jednání. Praxeologie a ekonomie mají pevné místo ve vývoji lidských dějin i v procesu vědeckého výzkumu. Mohly se objevit teprve tehdy, když se jednajícimu člověku podařilo vytvořit metodu myšlení, která mu umožnila kalkulovat své jednání. Věda o lidském jednání byla na počátku pouhou disciplínou zabývající se takovými jednáními, která mohou být prověřena peněžními kalkulacemi. Pojednávala výhradně o tom, co lze nazvat sférou ekonomie v nejužším smyslu, tedy o takovém jednání, které je v rámci tržní společnosti prováděno za pomoci peněz. Prvním krokem na cestě k jejímu rozpracování byly nahodilé výzkumy týkající se měny, půjčování peněz a cen různého zboží. Znalosti vyjádřené Greshamovým zákonem, první hrubou formulací kvantitativní teorie peněz – podobné teoriím Bodina a Davanzatiho –, a zákonem Gregory Kinga znamenaly úsvit poznání, že v oblasti jednání převažuje zákonitost jevů a nevyhnutelná nutnost. Prvním uceleným systémem ekonomické teorie, tím skvělým úspěchem klasických ekonomů, byla v podstatě teorie vykalkulovaného jednání. Nepřímo položila hranici mezi to, co má být považováno za součást ekonomie, a to, co za mimoekonomické, podél čáry, která odděluje jednání kalkulované v peněžních jednotkách od ostatního jednání. Ekonomové vyšli od tohoto základu a byli krok po kroku nuceni rozšiřovat oblast svého zájmu, až nakonec dali vznik systému, který se zabývá všemi lidskými rozhodnutími, obecné teorii jednání.

ČÁST ČTVRTÁ

Katalaxie aneb ekonomie tržní společnosti

XIV. OBLAST PŮSOBNOSTI A METODY KATALAXIE

1. Vymezení katalaktických problémů

Nikdy neexistovaly žádné pochyby ani nejistoty o oblasti, kterou se zabývá ekonomická věda. Po celou dobu od chvíle, kdy lidé začali dychtit po systematickém studiu ekonomie a politické ekonomie, všichni souhlasili, že úlohou tohoto vědního oboru je zkoumat tržní jevy, tedy určování vzájemných směnných poměrů statků a služeb obchodovaných na trzích, jejich původ v lidském jednání a jejich vliv na pozdější jednání. Komplikace s přesnou definicí oblasti působnosti ekonomie tedy nepramení z nejistoty vzhledem k oblasti jevů, jež má zkoumat. Vznikají kvůli tomu, že snaha po objasnění příslušných jevů musí jít za hranice trhu a obchodů na něm. K plnému pochopení trhu jsou lidé nuceni studovat na jedné straně jednání hypotetických izolovaných jedinců a srovnávat tržní systém s pomyslným socialistickým všeobecným blahobytem na straně druhé. Při studiu mezosobní směny se lidé nemohou vyhnout tomu, aby se nezabývali autistickou směnou. Pak už ale není možné jasně definovat hranice mezi tím druhem jednání, které je vlastním terénem ekonomické vědy v užším smyslu, a ostatním jednáním. Ekonomie rozšiřuje svůj horizont a mění se na obecnou vědu veškerého lidského jednání a každého samostatně, na praxeologii. Objevuje se otázka, jak přesně odlišit, v širší oblasti obecné praxeologie, užší sféru speciálních ekonomických problémů.

Při neúspěšných pokusech vyřešit tento problém přesného vymezení oblasti zájmu katalaxie byly jako kritérium zvoleny buď motivy, které k jednání vedou, nebo cíle, k nimž jednání směřuje. Ale množství a různorodost motivů, které podněcují lidské jednání, nemá pro ucelené zkoumání jednání význam. Každé jednání je motivováno touhou odstranit pocívanou nespo-

kojenost. Vědě o jednání nezáleží na tom, jak lidé tuto nespokojenost kvalifikují z fyziologického, psychologického nebo etického úhlu pohledu. Úlohou ekonomie je zabývat se cenami všech komodit, jak jsou skutečně vyžadovány a placeny při obchodech na trhu. Nesmí své studium omezovat na ty ceny, které vyplývají nebo pravděpodobně vyplynou z chování, jež vykazuje postoj, kterým by psychologie, etika nebo jakýkoli jiný pohled na lidské chování daly konkrétní nálepku. Třídění jednání podle jeho různých motivů může být důležité pro psychologii a může poskytovat měřítko pro mravní hodnocení; pro ekonomii je bezvýznamné. Totéž v podstatě platí o snaze omezit oblast působnosti ekonomie na ta jednání, která jsou zaměřena na zajištění lidí materiálními věcmi vnějšího světa. Striktně řečeno, lidé netouží ani tak po hmotných statcích, jako po službách, které jim tyto statky mohou poskytnout. Chtějí docílit zvýšení blahobytu, jež jim tyto služby mohou zajistit. Ale je-li tomu tak, pak není přípustné vyloučit ze sféry „ekonomického“ jednání ta jednání, která odstraňují nespokojenost přímo bez zprostředkování kterýmkoli hmotnými a viditelnými věcmi. Rada lékaře, výklad učitele, recitál umělce a jiné osobní služby nejsou o nic méně předmětem studia ekonomie než architektony plány na stavbu budovy, vědcův vzorec na výrobu chemické sloučeniny a spisovatelův příspěvek k vydání knihy.

Předmětem katalaxie jsou všechny tržní jevy se všemi svými kořeny, následky a důsledky. Je pravda, že lidé jsou při jednání na trhu motivováni nejen touhou získat potravu, přístřeší a sexuální potěšení, ale také množstvím „duševních“ pobídek. Jednající člověk se vždy stará jak o „materiální“, tak o „duševní“ věci. Volí mezi různými možnostmi bez ohledu na to, jestli mohou být označeny jako materiální nebo duševní. Na skutečných vahách hodnot jsou materiální a duševní věci promíchány. Dokonce i kdyby bylo možné vést ostrou čáru mezi materiálními a duševními zájmy, musíme si uvědomit, že každé konkrétní jednání míří během své realizace jak k materiálním, tak duševním cílům, nebo je výsledkem výběru mezi něčím materiálním a něčím duševním.

To, zda je možné jasně oddělit ta jednání, která směřují k uspokojení potřeb, jež jsou podmíněny výhradně fyziologickou stavbou člověka, od jiných „vyšších“ potřeb, můžeme ponechat bez rozhodnutí. Nesmíme však přehlédnout, že ve skutečnosti není žádná potrava hodnocena pouze pro její výživnou hodnotu a žádný kus oděvu nebo dům pouze pro ochranu, kterou poskytují proti chladnému počasí a dešti. Nelze popřít, že poptávka po zboží je velice ovlivněna metafyzickými, náboženskými a etickými ohledy, názorem na estetickou hodnotu, zvyky, předsudky, tradicí, mění se módou a mnoha dalšími věcmi. Pro ekonomu, který by se pokusil omezit své zkoumání pouze na „materiální“ stránky, se zkoumaný objekt rozplyne, jakmile se ho pokusí uchopit.

Jediné, co lze tvrdit, je toto: ekonomie se zabývá zejména analýzou určování peněžních cen zboží a služeb, které se směňují na trhu. Aby splnila tento úkol, musí vycházet ze všeobecné teorie lidského jednání. Navíc musí studovat nejen tržní jevy, ale ve stejné míře i hypotetické chování izolovaného člověka a socialistické společnosti. Konečně nesmí své zkoumání omezovat na taková jednání, která jsou v běžné řeči nazývána „ekonomickými“, ale musí se zabývat také jednáními, kterým se běžně říká „neekonomická“.

Oblast působnosti praxeologie, obecné teorie lidského jednání, může být přesně definována a ohraničena. Specifické ekonomické problémy, problémy ekonomického jednání v užším smyslu, mohou být pouze povšechně vyňaty z uceleného komplexu praxeologické teorie. Náhodné skutečnosti z historie vědy o společenských zvyklostech hrají roli v pokusech o zformulování definice oboru působnosti „čisté“ ekonomie.

Ani logická, ani epistemologická přesnost, ale úvahy o účelnosti a tradiční zvyklosti nás vedou k prohlášení, že oborem působnosti katalaxie neboli ekonomie v užším smyslu je analýza tržních jevů. To je rovnocenné následujícímu tvrzení: katalaxie je analýza takových jednání, která jsou konána na základě peněžní kalkulace. Tržní směna a peněžní kalkulace jsou neoddělitelně spojeny. Trh, na němž existuje pouze přímá směna, je pouhým imaginárním konstruktem. Na druhé straně jsou peníze a peněžní kalkulace podmíněny existencí trhu.

Jedním z úkolů ekonomie je samozřejmě analýza fungování imaginárního socialistického systému výroby. Avšak k takovému studiu vede cesta také pouze přes studium katalaxie, tj. přes objasňování systému, v němž existují peníze a ekonomická kalkulace.

Odmítání ekonomie

Existují doktríny, které plošně odmítají, že by mohla existovat ekonomická věda. To, co se dnes pod nálepkou ekonomie učí na většině univerzit, je prakticky její odmítání.

Ten, kdo zpochybňuje existenci ekonomie, fakticky popírá, že blahobyt lidí je narušován jakýmkoli nedostatkem vnějších faktorů. Tím říká, že by si každý mohl užívat dokonalého uspokojení všech svých přání, pokud by se nějaké reformě podařilo překonat jisté překážky, které zapříčinily nevhodné instituce vytvořené člověkem. Příroda je štedrá, marnotratně zahrnuje lidstvo svými dary. Mohly by tu být rajské podmínky pro neomezené množství lidí. Nedostatek je umělý výtvar zavedené praxe. Odstranění takové praxe by vedlo k nadbytku.

V učení Karla Marxe a jeho následovníků je nedostatek pouze historickou kategorií. Je to rys právě historie lidstva, který bude navždy zlikvidován, až se zruší soukromé vlastnictví. Jakmile lidstvo uskuteční krok z říše nutnosti

do říše svobody¹, a tím dosáhne „vyšší fáze komunistické společnosti“, nastane hojnost a v důsledku toho bude možné dát „každému podle jeho potřeb“.² V obrovské záplavě marxistických spisů není ani nejmenší zmínka o možnosti, že by komunistická společnost ve své „vyšší fázi“ mohla čelit nedostatku přírodních výrobních faktorů. Fakt o zbytečnosti práce je odčarován tvrzením, že pracovat – samozřejmě za komunismu – už nebude námahou, ale radostí, „první životní potřebou“.³ Nepříjemné zkušenosti z ruského „experimentu“ jsou interpretovány tak, že jsou způsobeny nepřátelstvím kapitalistů, skutečností, že socialismus v jediné zemi ještě není dokonalý, a proto dosud nebyl schopen zavést svou „vyšší fázi“, a nově také válkou.

Pak existují radikální inflacionisté reprezentovaní například Proudhonem a Ernestem Solvayem. Podle nich nedostatek způsobuje umělá kontrola úvěrové expanze a dalších metod na zvýšení množství peněz v oběhu, která je předepisována důvěřivé veřejnosti sobeckými třídními zájmy bankéřů a dalších vykořisťovatelů. Jako univerzální lék doporučují neomezené veřejné výdaje.

Takový je mýtus o potenciální hojnosti a nadbytku. Ekonomové mohou přenechat historikům a psychologům, aby vysvětlili oblíbenost tohoto druhu zbožných přání a oddávání se snění za bílého dne. Jediné, co musí ekonomie o takových planých řečech povědět, je, že se ekonomie zabývá problémy, kterým musí člověk čelit kvůli tomu, že jeho život je podmíněn přírodními faktory. Zabývá se jednáním, tj. záměrnou snahou co možná nejvíce odstranit pocítovanou nespokojenost. Nemůže říct nic o stavu věcí v neuskutečnitelném a pro lidský rozum dokonce nepředstavitelném světě neomezených možností. Můžeme připustit, že v takovém světě by neexistoval zákon hodnoty, neexistoval by nedostatek a nebyly by žádné ekonomické problémy. Tyto věci by neexistovaly, protože by nikdo nestál před žádnou volbou, nebylo by tam žádné jednání a žádné úlohy, jež by se měly řešit rozumem. U bytostí, které by vzkvétaly v takovém světě, by se nikdy nevyvinulo uvažování a myšlení. Pokud by někdy nějakí potomci lidské rasy dostali takový svět, tyto požehnané bytosti by sledovaly, jak jejich schopnost přemýšlet odumírá, a přestaly by být lidmi. Protože prvotním úkolem rozumu je vědomě se vyrovnat s omezeními, která na člověka uvalila příroda, bojovat proti nedostatku. Jednající

¹ Srov. Friedrich Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*, (7. vyd., Stuttgart, 1910), str. 306. (Česky: *Pana Eugena Dühringa převrat vědy [Anti-Dühring]*, Svoboda, Praha, 1949 – pozn. překl.)

² Srov. Karl Marx, *Zur Kritik des sozialdemokratischen Parteiprogramms von Gotha*, ed. Kreibich (Reichenberg, 1920), str. 17. (Česky: *Kritika Gothajského programu*, v Karel Marx, Bedřich Engels, *Spisy*, svazek 19, NPL, Praha, 1966 – pozn. překl.)

³ Srov. *ibid.*

a myslící člověk je plodem světa nedostatku, v němž jakýkoli blahobyt, jenž může být dosažen, je odměnou za dřinu a trápení, za jednání, které se všeobecně nazývá ekonomickým.

2. Metoda imaginárních konstruktů

Specifickou metodou ekonomie je metoda imaginárních konstruktů.

Je to praxeologická metoda. Za to, že byla v oblasti ekonomických studií v užším smyslu důkladně rozpracována a zdokonalena, vdčíme skutečnosti, že ekonomie je – alespoň do této doby – nejlépe rozpracovanou částí praxeologie. Každý, kdo chce vyjádřit názor na problémy, které se běžně nazývají ekonomickými, se obrací k této metodě. Použití imaginárních konstruktů ovšem není zvláštním postupem vědecké analýzy těchto problémů. Jestliže se jimi zabývá laik, uchýlí se k téže metodě. Ale zatímco laikovy konstrukty jsou víceméně neuspořádané a zmatené, ekonomie se soustřeďuje s největší péčí, svědomitostí a přesností na jejich rozpracování a na kritické přezkoumání jejich podmínek a předpokladů.

Imaginární konstrukt je koncepční představa posloupnosti událostí, které se logicky odvíjejí z prvků jednání použitého při jejím utváření. Je plodem dedukce, ve své podstatě odvozeným od základní kategorie jednání, aktem upřednostňování a odmítání. Při tvorbě takového imaginárního konstruktů se ekonom nezabývá otázkou, zda zobrazuje či nezobrazuje podmínky skutečnosti, kterou chce analyzovat. Nestará se ani o otázku, zda takový systém, jaký jeho imaginární konstrukt předpokládá, může či nemůže být považován za systém, který skutečně existuje a funguje. Dokonce i imaginární konstrukty, které jsou nepředstavitelné, samy sobě odporující a neuskutečnitelné, mohou poskytovat užitečné, dokonce nepostradatelné služby pro porozumění realitě, jestliže ekonom ví, jak je správně použít.

Metoda imaginárních konstruktů je opodstatněna svým úspěchem. Praxeologie nemůže – jako přírodní vědy – zakládat své učení na laboratorních experimentech a na smyslovém vnímání vnějších objektů. Musela si vyvinout metody, které jsou zcela odlišné od metod fyziky a biologie. Bylo by vážným omylem hledat analogie k imaginárním konstruktům v oblasti přírodních věd. Praxeologické imaginární konstrukty nemohou být nikdy konfrontovány se žádnou zkušeností s vnějšími věcmi a nikdy nemohou být z pohledu takové zkušenosti hodnoceny. Jejich funkcí je sloužit člověku při zkoumání, v němž se nemůže spolehnout na své smysly. Při porovnávání imaginárních konstruktů se skutečností si nemůžeme klást otázku, zda odpovídají zkušenosti a náležitě popisují empirická data. Musíme se ptát, jestli jsou předpoklady našeho konstruktů totožné s podmínkami těch jednání, o nichž si chceme učinit představu.

Hlavním pravidlem pro tvorbu imaginárních konstruktů je abstrahovat od vlivu některých podmínek, které při skutečném jednání působí. Potom jsme v situaci, kdy si můžeme představit hypotetické důsledky nepřítomnosti těchto podmínek a pochopit důsledky jejich existence. Tak dostaneme kategorii jednání tím, že zkonstruujeme obraz stavu, v němž žádné jednání neexistuje – buď proto, že daný jednotlivec je plně spokojen a nepocituje žádnou nespokojenost, nebo proto, že nezná žádný postup, z něhož by mohl očekávat zlepšení svého blahobytu (stavu uspokojení). Tak také dostaneme pojem čistý úrok z imaginárního konstruktů, v němž neděláme žádný rozdíl mezi uspokojeními v časových obdobích o stejné délce, která jsou však nestejná, co se týče jejich vzdálenosti od bezprostředního jednání.

Metoda imaginárních konstruktů je pro praxeologii nepostradatelná; je to jediná metoda praxeologického a ekonomického bádání. Je to ovšem metoda, kterou je obtížné zvládnout, protože může snadno vést k nesprávným závěrům. Vede po ostré hraně; na obou stranách se šklebí propast plná absurdit a nesmyslů. Pouze nemilosrdná sebekritika může člověku zabránit, aby do této propastné hloubky nespádl po hlavě.

3. Čisté tržní hospodářství

Imaginární konstrukt čistého tržního hospodářství, neboli takového tržního hospodářství, jehož svobodné fungování není narušováno, předpokládá, že existuje dělba práce a soukromé vlastnictví (kontrola) výrobních prostředků a že v důsledku toho existuje tržní směna zboží a služeb. Předpokládá, že institucionální faktory nebrání činnosti trhu. Předpokládá, že vláda, společenský aparát nátlaku a donucení, má zájem na zachování chodu tržního systému, nebrání mu v činnosti a chrání ho proti zásahům ze strany jiných lidí. Trh je nenarušovaný; neexistuje žádné zasahování faktorů, které jsou cizí trhu, do cen, mzdových sazeb a úrokových měr. Vycházejíc z těchto předpokladů se ekonomie snaží objasnit fungování čistého tržního hospodářství. Teprve v pozdějším stadiu, když vyčerpala vše, co lze zjistit ze studia tohoto imaginárního konstruktů, se obrací ke studiu různých problémů, které vznikají ze zásahů do trhu ze strany vlád a dalších sil, které používají nátlak a donucení.

Je udivující, že tento logicky nesporný postup, jediný, který je vhodný k řešení daných problémů, je vášnivě napadán. Lidé ho ocejovali jako předpojatost ve prospěch liberální hospodářské politiky, kterou označují za zpátečnickou, za hospodářský monarchismus, manchesterismus, negativismus a tak dále. Popírají, že ze zaobírání se tímto imaginárním konstruktem lze získat cokoli, co přispěje k poznání skutečnosti. Avšak tito bouřliví kritikové popírají sami sebe, protože u této metody hledají útočiště, když prosazují svá vlastní tvrzení. Když žádají minimální mzdové sazby, ukazují údajné neuspo-

kojivě podmínky nenarušovaného trhu práce, a když volají po zavedení cel, popisují údajnou katastrofu způsobenou svobodným obchodem. Samozřejmě není k dispozici žádný jiný způsob, jak osvětlit míru, která omezuje svobodnou hru faktorů působících na trhu neomezeném žádnými překážkami, než studovat nejdříve stav věcí, jaký vládne za hospodářské svobody.

Je pravda, že ekonomové odvodili ze svých zkoumání závěr, že cíle, k jejichž dosažení námahou, prací a za pomoci hospodářské politiky je většina lidí – dokonce prakticky všichni lidé – odhodlána, mohou být nejlépe uskutečněny tam, kde vládní nařízení nekladou překážky systému nenarušovaného trhu. Jenže toto není předem daný názor vycházející z nedostatečného zájmu o působení vládních zásahů do podnikání. Naopak, je to výsledek pečlivého nezaujatého prozkoumání všech stránek intervencionismu.

Také je pravda, že klasičtí ekonomové a jejich následovníci obvykle nazývali systém nenarušovaného tržního hospodářství „přirozeným“ a vládní vměšování do tržních jevů „umělým“ a „rušivým“. Avšak i tato terminologie byla výsledkem toho, že pečlivě prozkoumali problémy intervencionismu. Bylo v souladu s významovými zvyky té doby, když říkali, že nežádoucí stav společenských věcí je „proti přírodě“.

Teismus a deismus osvícenského věku hleděly na zákonitost přírodních jevů jako na výplod rozhodnutí Prozřetelnosti. Když osvícenští filozofové objevili, že zákonitost jevů převažuje i v lidském jednání a ve vývoji společnosti, byli připraveni interpretovat to rovněž jako důkaz otcovské péče Stvořitele světa. To byl skutečný obsah principu předurčené harmonie, jak ho vykládali někteří ekonomové.⁴ Sociální filozofie paternalistického despotismu kladla důraz na božské posláni králů a autokratů, kteří jsou předurčeni vládnout národům. Liberálové ostře odpověděli, že fungování nenarušovaného trhu, na němž je spotřebitel – tedy každý občan – svrchovaným pánem, přináší uspokojivější výsledky než výnosy pomazaných vládců. Pozorujte, jak funguje tržní systém, říkali, a objevíte i v něm prsty Boží.

Spolu s imaginárním konstruktem čistého tržního hospodářství vypracovali klasičtí ekonomové jeho logický protějšek, imaginární konstrukt socialistického společenství. V heuristickém procesu, který nakonec vedl k objevení činnosti tržního hospodářství, měla tato představa socialistického řádu dokonce logickou prioritu. Ekonomy zaměstnávala otázka, jestli by krejčí mohl být zásobován chlebem a botami, kdyby neexistovalo žádné vládní nařízení, které by pekaři a ševci nařizovalo, aby ho dle jeho potřeb zásobovali. První myšlenkou bylo, že k přinucení těchto specialistů, aby sloužili svým spoluobčanům,

⁴ Princip předurčené harmonie v činnosti nenarušovaného tržního systému nesmí být zaměňován s teorémem o souladu správně pochopených zájmů uvnitř tržního systému, i když je mezi nimi určitá příbuznost. Srov. níže, str. 603–611.

je nutný autoritativní zásah. Ekonomové byli překvapeni, když zjistili, že žádný takový nátlak není nutný. Při srovnávání produktivity a rentability, soukromých zájmů a veřejného blaha, sobectví a altruismu se ekonomové nepřímo odvolávají na představu socialistického systému. Jejich překvapení nad jakoby „automatickým“ řízením tržního systému bylo způsobeno právě tím, že si uvědomili, že „anarchický“ stav výroby vede k lepšímu zásobování lidí než příkazy centralizované všemocné vlády. Myšlenka socialismu – systému dělby práce, který je plně kontrolován a řízen plánovací autoritou – nemá svůj původ v hlavách utopických reformátorů. Tito utopisté směřovali spíše k autarkické koexistenci malých soběstačných skupin; jako příklad uveďme Fourierovu *phalanstère*. Radikalismus reformátorů se obrátil k socialismu, když jako model pro svůj nový řád použili představu hospodářství řízeného národní vládou nebo světovou autoritou, obsaženou v teoriích ekonomů.

Maximalizace zisku

Všeobecně se věří, že když se ekonomové zabývají problémy tržního hospodářství, jsou poměrně nerealističtí v předpokladu, že všichni lidé vždy touží po získání největší možné dosažitelné výhody. Říká se, že konstruují obraz dokonale sobecké a racionální bytosti, pro kterou není důležité nic než zisk. Takový *homo oeconomicus* může být obrazem burzovních makléřů a spekulantů. Ale drtivá většina lidí je odlišná. Pro poznání skutečnosti nelze ze studia chování tohoto iluzorního obrazu nic zjistit.

Není nutné zabývat se znovu vyvracením všech chybných názorů, omylů a překroucení skutečnosti, které jsou obsaženy v tomto tvrzení. První dvě části této knihy demaskovaly omyly, jež obsahuje. V tuto chvíli postačí zabývat se problémem maximalizace zisku.

Obecně praxeologie a ve své speciální oblasti ekonomie nepředpokládají ohledně původu lidského jednání nic jiného, než že jednající člověk chce odstranit nespokojenost. V konkrétních podmínkách jednání na trhu se jednáním rozumí kupování a prodávání. Všechno, co ekonomie tvrdí o poptávce a nabídce, se vztahuje na každý případ poptávky a nabídky, a nejen na případy vyvolané zvláštními podmínkami, které vyžadují zvláštní popis nebo definici. Tvrdit, že člověk, který je postaven před možnost získat více nebo méně za zboží, které chce prodat, si *ceteris paribus* zvolí vysokou cenu, nevyžaduje žádný další předpoklad. Vyšší cena pro prodávajícího znamená lepší uspokojení jeho potřeb. Totéž se vztahuje *mutatis mutandis* na kupce. Částka, kterou uspoří při koupi daného zboží, mu umožní utratit víc za uspokojení jiných potřeb. Nakupovat na nejlevnějším trhu a prodávat na tom nejdražším není – pokud budou ostatní věci stejné – jednáním, které by předpokládalo jakékoli zvláštní předpoklady týkající se motivů a mravních zásad toho, kdo jedná. Je to pouze nutný důsledek jakéhokoli jednání v podmínkách tržní směny.

Ve svém postavení obchodníka je člověk sluhou spotřebitelů, který je nucen vyhovět jejich přáním. Nemůže se oddávat svým vlastním nápadům a představám. Ale nápady a představy jeho spotřebitelů, jsou-li tito spotřebitelé připraveni za ně zaplatit, jsou pro něj nejvyšším zákonem. Své chování musí přizpůsobit poptávce ze strany spotřebitelů. Jestliže spotřebitelé, bez smyslu pro krásu, dávají přednost ošklivým a vulgárním věcem, musí je proti svému přesvědčení takovými věcmi zásobovat.⁵ Pokud spotřebitelé nechtějí platit za domácí výrobky vyšší cenu než za výrobky ze zahraničí, musí, pokud jsou levnější, nakupovat zahraniční výrobky. Zaměstnavatel nemůže poskytovat výhody na úkor spotřebitelů. Nemůže platit vyšší mzdové sazby, než jaké určil trh, pokud kupující nejsou ochotni platit úměrně vyšší ceny za statky vyrobené v podnicích, v nichž jsou vyšší mzdové sazby než v jiných podnicích.

Jinak je tomu u člověka v postavení toho, kdo utrácí svou výplatu. Má plnou svobodu dělat to, co má nejraději. Může rozdávat almužny. Může se, motivován různými teoriemi a předsudky, stavět proti zboží určitého původu nebo zdroje a dávat před – technologicky – lepšími nebo levnějšími výrobky přednost horším nebo dražším.

Při nakupování lidé zpravidla prodávajícímu nedávají dary. Přesto se to však stává. Někdy je těžké rozpoznat hranici mezi kupováním potřebného zboží a služeb a dáváním almužen. Ten, kdo nakupuje na dobročinném výprodeji, obvykle spojuje nákup s darem na charitativní účel. Ten, kdo dá šesták slepému pouličnímu muzikantovi, určitě neplatí za pochybnou produkci; jednoduše dává milodar.

Člověk jedná v jednotě. Podnikatel, který vlastní celou firmu, možná někdy stírá hranice mezi podnikáním a charitou. Pokud chce utěšit nešťastného přítele, ohleduplné city ho mohou vést k tomu, že se uchýlí k postupu, který tomu druhému ušetří trapný pocit, že žije z milodarů. Dá příteli práci ve své kanceláři, i když jeho pomoc nepotřebuje nebo by mohl přijmout rovnocenného pomocníka za nižší plat. Potom se poskytovaný plat formálně jeví jako součást obchodních výdajů. Ve skutečnosti je to výdaj zlomku obchodníkůvých příjmů. Podíváme-li se na to správně, jedná se o spotřebu, a nikoli vydání určené ke zvýšení zisku firmy.⁶

⁵ Malíř je obchodníkem, pokud se zaměřuje na tvorbu obrazů, jež by mohly být prodány za nejvyšší cenu. Malíř, který nedělá ústupky vkusu kupující veřejnosti a nechá se, přehlížeje všechny nepříjemné důsledky, vést pouze svými vlastními představami, je umělec, tvořivý génius. Srov. výše, str. 124–125.

⁶ Takové překrývání hranic mezi obchodními náklady a výlohami na spotřebu je často podněcováno institucionálními podmínkami. Výdaj odečtený z účtu obchodních nákladů snižuje čistý zisk, a tedy velikost daňové povinnosti. Jestliže daně pohltí 50 procent ze zisku, dobročinný obchodník dá ze své kapsy pouze 50 procent daru. Zbytek jde k tíži finančních úřadů.

Nepříjemné chyby vznikají kvůli tendenci dívat se pouze na věci, které jsou hmotné, viditelné a měřitelné, a všechno jiné zanedbávat. To, co spotřebitel kupuje, prostě není jen jídlo a kalorie. Nechce žrát jako vlk, chce jíst jako člověk. Jídlo uspokojí chuť mnoha lidí tím lépe, čím chutnější je připraveno, čím pěkněji je prostřen stůl a čím je příjemnější prostředí, v němž se jídlo konzumuje. Takové věci nejsou v úvahách, které se zabývají výhradně chemickou stránkou procesu trávení, považovány za nijak významné.⁷ Ale skutečnost, že hraje důležitou roli v určování cen potravin, je v dokonalém souladu s tvrzením, že lidé dávají přednost – *ceteris paribus* – nakupování na nejlevnějším trhu. Kdykoli dá kupec, který si vybírá mezi dvěma věcmi, jež chemici i technologové považují za naprosto stejné, přednost té dražší, má pro to důvod. Pokud se nemylí, platí za služby, které chemie a technika nemohou zahrnout do svých zvláštních metod zkoumání. Jestliže člověk dává přednost drahému místu před levnějším, protože rád popije své koktejly ve společnosti věvodů, můžeme komentovat jeho směšnou marnivost. Nelze však říct, že chování tohoto člověka nesměruje ke zlepšení jeho vlastního stavu uspokojení.

Vše, co člověk dělá, je vždy zaměřeno na zlepšení jeho vlastního stavu uspokojení. V tomto smyslu – a v žádném jiném – můžeme používat termín sobectví a zdůrazňovat, že jednání je vždy nutně sobecké. Dokonce i jednání, které je přímo zaměřeno ke zlepšení podmínek jiných lidí, je sobecké. Jednajícímu člověku přináší větší uspokojení, když umožní jiným lidem jíst, než když jí on sám. Jeho nespokojenost je způsobována tím, že si je vědom skutečnosti, že to jiní lidé potřebují.

Je pravda, že se mnoho lidí chová jinak a dává přednost naplnění vlastního žaludku, a ne žaludku svých spoluobčanů. To však nemá nic společného s ekonomikou; je to dané historickou zkušeností. Ekonomie se v každém případě zabývá každým druhem jednání bez ohledu na to, zda je motivováno touhou člověka jíst nebo umožnit jíst jiným lidem.

Jestliže maximalizace zisku znamená, že člověk při všech tržních transakcích směřuje k co největšímu zvýšení výhod, které z toho získá, je to nadbytečné tvrzení a opisování skutečnosti. Netvrdí to nic jiného, než co je obsaženo v samotné kategorii jednání. Pokud to cokoli jiného znamená, je to vyjádření chybné myšlenky.

Někteří ekonomové věří, že úlohou ekonomie je zjistit, jak by mohlo být v celé společnosti dosaženo největšího možného uspokojení všech lidí nebo jejich největšího možného počtu. Neuvědomují si, že neexistuje metoda, která by nám umožnila měřit stav uspokojení dosažený různými jedinci. Nesprávně interpretují podstatu soudů, které jsou založeny na srovnávání štěstí různých

⁷ Aby bylo jasno, úvahy z pohledu fyziologie výživy takové věci za zanedbatelné nepovažují.

lidí. Vyslovují arbitrární hodnotové soudy a přitom věří, že zjišťují skutečnost. Dalo by se to nazvat prostě okrádáním bohatých, aby mohli být obdarováni chudí. Nazvat něco správným nebo nesprávným je však vždy subjektivním hodnotovým soudem, který je jako takový čistě osobní a není možné ho ani přezkoumat, ani vyvrátit. Ekonomie neusiluje o vyslovování hodnotových soudů. Ekonomie směřuje k rozpoznání důsledků určitých druhů jednání.

Tvrdí se, že fyziologické potřeby všech lidí jsou stejného druhu a že tato stejnost poskytuje normu pro měření stupně jejich objektivního uspokojení. Když někdo vyjadřuje takové názory a doporučuje použití takových kritérií při řízení vládní politiky, navrhuje tím, aby se s lidmi zacházelo tak, jak chovatel zachází se svým dobytkem. Reformátoři ale dělají chybu, protože si neuvědomují, že neexistuje žádný univerzální princip stravování, který by platil pro všechny lidi. Který z mnoha principů si člověk zvolí, to závisí čistě na cílech, jichž chce dosáhnout. Chovatel dobytka nekrmí krávy proto, aby byly šťastné, ale aby dosáhl cílů, jež jim přidělil ve svých plánech. Může dávat přednost většímu množství mléka, nebo masa, nebo něčeho jiného. Jaký typ lidí chtějí šlechtitelé lidí vypěstovat – atlety, nebo matematiky? Válečníky, nebo tovární dělníky? Ten, kdo by z člověka udělal materiál pro cílevědomé šlechtění a krmení, by si přisvojil despotickou moc a používal by spoluobčany jako prostředek k dosažení svých vlastních cílů, které se liší od cílů, k nimž směřují tito spoluobčané.

Hodnotové soudy jednotlivce se liší v tom, co mu přináší větší uspokojení a co menší. Hodnotové soudy, které člověk vyslovuje o uspokojení jiného člověka, neříkají nic o uspokojení tohoto druhého člověka. Říkají pouze, jaké podmínky tohoto druhého člověka uspokojují lépe toho, kdo pronáší soud. Reformátoři, kteří se pídili po největším všeobecném uspokojení, nám pouze řekli, jaká situace ostatních lidí jim samým nejlépe vyhovuje.

4. Autistické hospodářství

Žádný imaginární konstrukt nevyvolal víc útoků než imaginární konstrukt izolovaného ekonomického činitele, který je naprosto závislý sám na sobě. Ekonomie se však bez něj neobejde. Aby mohla studovat meziosobní směnu, musí ji srovnávat s podmínkami, v nichž neexistuje. Konstruuje dvě různé představy autistického hospodářství, v němž existuje pouze autistická směna: hospodářství izolovaného jednotlivce a hospodářství socialistické společnosti. Při využití tohoto imaginárního konstrukt se ekonomové netrápí tím, zda takový systém může nebo nemůže skutečně fungovat.⁸ Jsou si plně

⁸ Zde se věnujeme teoretickým, nikoli historickým problémům. Proto se nemusíme zabývat vyvracením námitek, které byly proti pojetí izolovaného činitele vzneseny na základě odkazů na historickou roli hospodářství soběstačné domácnosti.

vědomí skutečnosti, že jejich imaginární konstrukt je smyšlený. Robinson Crusoe, přestože možná existoval, ani generální ředitel dokonale izolovaného socialistického společenství, které nikdy neexistovalo, by se nedostali do situace, že by plánovali a jednali tak, jak lidé plánují a jednají pouze tehdy, když se uchýlí k ekonomické kalkulaci. V rámci našeho imaginárního konstruktů však můžeme klidně předstírat, že uměli kalkulovat, kdykoli taková představa může pomoci při diskusi o konkrétním problému, jímž se máme zabývat.

Imaginární konstrukt autistického hospodářství stojí v pozadí oblíbeného rozlišování mezi produktivitou a ziskovostí, které se stalo měřítkem hodnotových soudů. Ti, kteří se k tomuto rozlišování uchýlili, považují autistické hospodářství, zejména to socialistického typu, za nejžádoucnější a nejdokonalější systém řízení hospodářství. Každý jev tržního hospodářství se hodnotí podle toho, zda může či nemůže být odůvodněn z pohledu socialistického systému. Pozitivní hodnocení a přívlastek *produktivní* se přiřazují pouze takovému jednání, které by bylo účelné v plánech manažera takového systému. Všechny ostatní činnosti vykonávané v tržním hospodářství se nazývají neproduktivními navzdory skutečnosti, že mohou být ziskové pro ty, kdo je vykonávají. Tak například podpora prodeje, reklama a bankovníctví se považují za činnosti, které jsou ziskové, ale neproduktivní.

Samozřejmě že ekonomie nemá k takovým arbitrárním hodnotovým soudům co říct.

5. Stav klidu a rovnoměrně plynoucí ekonomika

Jediná metoda, jak zacházet s problémy, které se týkají jednání, je představit si, že jednání v konečné fázi směřuje k navození takového stavu věcí, v němž už žádné jednání nebude, ať už proto, že veškerá nespokojenost byla odstraněna, nebo proto, že jakékoli další odstraňování pocíťované nespokojenosti nepřichází v úvahu. Jednání tak směřuje ke stavu klidu, k neexistenci jednání.

V souladu s tím analyzuje teorie cen mezosobní směnu z tohoto pohledu. Lidé budou směňovat na trhu, dokud nedojde k tomu, že už jakákoli další směna nebude možná, protože žádná strana nebude očekávat z nového úkonu směny další zlepšení svých do té doby existujících podmínek. Potenciální kupující považují ceny požadované potenciálními prodávajícími za neuspokojivé a naopak. Žádné další obchody se nekonají. Zavládne stav klidu. Tento stav klidu, který můžeme nazývat *prostým stavem klidu*, není imaginárním konstruktem. Dochází k němu stále znovu a znovu. Když se zavírá burza, brokeri mají vyřízené všechny pokyny, které mohly být provedeny za tržní cenu. Pouze ti potenciální prodávající a kupující, kteří považují tržní cenu za příliš

nížkou, resp. příliš vysokou, neprodali nebo nenakoupili.⁹ Totéž platí pro všechny obchody. Celé tržní hospodářství je jakoby velkým místem směny nebo trhu. V každém okamžiku se uskuteční všechny takové obchody, které jsou strany ochotny uzavřít za uskutečnitelnou cenu. Nové obchody mohou být uzavřeny teprve tehdy, když se ocenění alespoň jedné ze stran změní.

Tvrdí se, že pojem prostého stavu klidu je neuspokojivý. Lidé říkají, že se vztahuje pouze na určení cen statků, jejichž určitá zásoba je již k dispozici, a neříká nic o vlivu, jaký tyto ceny mají na výrobu. Tato námitka je nepodložená. Zásady obsažené v pojmu prostého stavu klidu platí pro všechny obchody bez výjimky. Je pravda, že kupci výrobních faktorů vstoupí ihned do výroby a velice rychle se vrátí na trh, aby prodali své výrobky a nakoupili, co potřebují pro vlastní spotřebu a pro pokračování výrobního procesu. To však nezbavuje naše schéma platnosti. Toto schéma totiž netvrdí, že stav klidu bude trvat. Období klidu určitě zmizí, jakmile se změní okamžité podmínky, na jejichž základě klid nastal.

Pojem prostého stavu klidu není imaginární konstrukt, ale správný popis toho, co se na každém trhu opakovaně děje.

V tomto ohledu se zásadně liší od imaginárního konstruktů konečného stavu klidu. Když se zabýváme prostým stavem klidu, díváme se pouze na to, co probíhá právě teď. Svou pozornost omezujeme na to, co se právě stalo, a nezajímáme se o to, co se stane později, v příštím okamžiku nebo zítra či ještě později. Zajímáme se pouze o ceny, které byly skutečně zaplacený při prodeji, tj. o ceny v bezprostřední minulosti. Neptáme se, zda se budoucí ceny budou či nebudou s těmito cenami shodovat.

Teď však postoupíme o krok dále. Všimneme si faktorů, jež musí způsobit vznik trendu vedoucího k cenovým změnám. Pokusíme se zjistit, k jakému cíli musí tento trend vést, než je všechna jeho hybná síla vyčerpána a nastane nový stav klidu. Cena odpovídající tomuto budoucímu stavu klidu byla staršími ekonomy nazývána *přírozenou cenou*; dnes se často používá termín *statická cena*. Abychom se vyhnuli zavádějícím asociacím, bude výhodnější nazývat ji *konečnou cenou* a v souladu s tím mluvit o *konečném stavu klidu*. Tento konečný stav klidu je imaginárním konstruktem, není popisem skutečnosti. Neboť konečný stav klidu nebude nikdy dosažen. Dříve než bude uskutečněn, objeví se nové rušivé faktory. Tímto imaginárním konstruktem si musíme pomáhat kvůli tomu, že se trh v každém okamžiku směrem ke konečnému stavu klidu pohybuje. V každém pozdějším okamžiku mohou vzniknout nové skutečnosti, jež tento konečný stav klidu změní. Ale trh je vždy zneklidňován úsilím o dosažení tohoto konečného stavu klidu.

⁹ Pro jednoduchost zanedbáváme pohyb cen během obchodního dne.

Tržní cena je reálný jev; je to směnný poměr, který skutečně nastal během obchodní transakce. Konečná cena je hypotetickou cenou. Tržní ceny jsou historické skutečnosti, a proto jsme v situaci, kdy jim můžeme přiřadit přesný číselný údaj v dolarech a centech. Konečná cena může být definována pouze tak, že definujeme podmínky pro to, aby se objevila. Nemůže jí být přiřazena žádná číselná hodnota v peněžních jednotkách nebo v množství jiného zboží. Nikdy se neobjeví na trhu. Tržní cena se nikdy nemůže shodovat s konečnou cenou sladěnou k okamžiku, v němž je tato tržní struktura aktuální. Pokud by se však katalaxie musela vzdát zacházení s konečnou cenou, vyšla by s prázdnou z úkolu analyzovat problém určení cen. V tržní situaci, z níž tržní cena plyne, již totiž pracují latentní síly, které budou stále přinášet změny cen, dokud – za podmínky, že se neobjeví nová data – nebude zavedena konečná cena a konečný stav klidu. Neprávem bychom omezili naše studium určování cen, pokud bychom si museli všimnout pouze okamžitých tržních cen a nebrat na vědomí skutečnost, že trh je již zmitán faktory, které musí vést ke změnám cen budoucích a k trendu směřujícímu k jinému stavu klidu.

Jevem, s nímž se musíme vyrovnat, je skutečnost, že změny faktorů, které určují tvorbu cen, nepůsobí v jeden okamžik. Než se jejich důsledky vyčerpají, musí uběhnout nějaká doba. Mezi chvílí, kdy se objeví nová skutečnost, a dokonalým přizpůsobením trhu této skutečnosti musí uplynout určitý čas. (A samozřejmě zatímco tato doba běží, objeví se nové skutečnosti.) Když se zabýváme důsledky jakékoli změny faktorů, jež působí na trhu, nesmíme nikdy zapomenout, že se zabýváme událostmi, které nastávají postupně; řadou účinků, které přicházejí jeden po druhém. Nejsme v situaci, že bychom dopředu věděli, kolik času bude muset uplynout. Ale s jistotou víme, že nějaký čas proběhnout musí, i když tato doba může být někdy tak krátká, že v praktickém životě sotva hraje nějakou roli.

Ekonomové často dělají chybu, že zanedbávají prvek času. Vezmeme například spory týkající se vlivu změn množství peněz. Někteří lidé se zabývali pouze jejich dlouhodobými důsledky, tj. konečnými cenami a konečným stavem klidu. Jiní viděli pouze krátkodobý vliv, tj. ceny v okamžiku, který následuje po změně skutečností. Obě skupiny se mýlily a jejich závěry byly postupně vyvráceny. Mohli bychom citovat mnoho dalších případů, kdy došlo ke stejnému omylu.

Imaginární konstrukt konečného stavu klidu se vyznačuje tím, že věnuje plnou pozornost změně, k níž dochází v časové posloupnosti událostí. V tomto ohledu se liší od imaginárního konstrukt *rovnoměrně plynoucí ekonomiky*, který je charakterizován vyloučením změn daných hodnot a časového prvku. (Je nevhodné nazývat tento imaginární konstrukt, jak tomu běžně je, statickým hospodářstvím nebo statickou rovnováhou a je hrubou chybou

zaměřovat ho s imaginárním konstruktem statického hospodářství.¹⁰⁾ Rovnoměrně plynoucí ekonomika je fiktivní systém, v němž jsou tržní ceny všeho zboží a služeb shodné s konečnými cenami. V jeho rámci neexistují vůbec žádné cenové změny; existuje tam dokonalá cenová stabilita. Tytéž tržní transakce se stále znovu opakují. Statky vyšších řádů procházejí ve stejném množství stejnými fázemi výroby, až nakonec vyrobené spotřební zboží přichází do rukou spotřebitelů a je spotřebováváno. Neobjevují se žádné změny tržních dat. Dnešek se neliší od včerejška a zítřek se nebude lišit ode dneška. Systém je v ustavičném toku, ale zůstává na stejném místě. Pouze se otáčí kolem pevného středu, rovnoměrně plyne. Prostý stav klidu je stále znovu porušován, ale okamžitě se znovu usazuje na předchozí úrovni. Všechny faktory včetně těch, které způsobují periodické porušování prostého stavu klidu, jsou konstantní. Proto také ceny – běžně nazývané statickými nebo rovnovážnými cenami – zůstávají konstantní.

Podstatou tohoto imaginárního konstruktu je vyloučení plynutí času a trvalých změn v tržních jevech. Jakýkoli pojem změny týkající se nabídky a poptávky je s tímto konstruktem neslučitelný. V jeho rámci lze uvažovat pouze o takových změnách, které neovlivňují uspořádání faktorů určujících ceny. Není nutné zalidňovat imaginární svět rovnoměrně plynoucí ekonomiky nesmrtelnými, nestárnoucími a nerozmnožujícími se lidmi. Můžeme předpokládat, že se děti rodí, stárnou a nakonec umírají, pokud celkový počet obyvatel i počet lidí v každé věkové skupině zůstávají stejné. Pak se nemění poptávka po zboží, jehož spotřeba je omezena na určité věkové skupiny, ačkoli jednotlivci, kteří ji vyvolávají, nejsou totožní.

Ve skutečnosti taková věc jako rovnoměrně plynoucí ekonomika nikdy neexistuje. Abychom však mohli zkoumat problémy spojené se změnou daných veličin a s nerovnoměrně a nepravidelně se měnícím pohybem, musíme je srovnat s fiktivním stavem, v němž je obojí pomyslně vyloučeno. Proto je nesmyslné myslet si, že konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky neobjasní podmínky uvnitř proměnlivého světa, a požadovat po ekonomech, aby studovali „dynamiku“ místo svého údajně výhradního studia „statiky“. Tato takzvaně statická metoda je správným myšlenkovým nástrojem pro zkoumání změny. Neexistuje jiný prostředek, jak studovat komplexní jev jednání, než nejdříve úplně abstrahovat od změn, potom zavést izolovaný faktor vyvolávající změnu a nakonec analyzovat jeho vliv za předpokladu, že ostatní věci zůstávají stejné. Dále je absurdní věřit, že služby, které konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky poskytuje, jsou tím cennější, čím víc se předmět našeho studia, říše skutečného jednání, s tímto konstruktem z hlediska absence změny shoduje. Statická metoda, využití imaginárního konstruktu

¹⁰⁾ Srov. níže, str. 230–231.

rovnoměrně plynoucí ekonomiky, je jedinou přiměřenou metodou pro studium příslušných změn bez ohledu na to, jsou-li velké nebo malé, náhlé nebo pomalé.

Námítky proti imaginárnímu konstruktovi rovnoměrně plynoucí ekonomiky, které byly vzneseny do této chvíle, se naprosto minuly cílem. Jejich autoři nepochopili, z jakého pohledu je tento konstrukt problematický a proč může snadno zplodit chyby a zmatek.

Jednání je změna, a změna nastává v časové posloupnosti. Ale v rovnoměrně plynoucí ekonomice jsou změny a posloupnost událostí vyloučeny. Jednání spočívá ve vybírání si a v umění poradit si s nejistou budoucností. V rovnoměrně plynoucí ekonomice neexistuje žádné vybírání a budoucnost není nejistá, ale neliší se od známého stavu v dané chvíli. Takový strnulý systém není zalidněn živoucími lidmi, kteří si vybírají a jsou náchylní udělat chybu; je to svět bezduchých nemyslicích automatů. To není lidská společnost, ale mraveniště.

Tyto neřešitelné rozpory však neovlivňují službu, kterou tento imaginární konstrukt poskytuje vzhledem k jediným problémům, pro jejichž řešení je jak vhodný, tak nepostradatelný: vzhledem k problémům vztahu mezi cenami výrobků a cenami faktorů potřebných k jejich výrobě, a z toho vyplývajícím problémům podnikání, a zisku a ztráty. Abychom pochopili funkci podnikání a smysl zisku a ztráty, uděláme model systému, v němž neexistují. Tato představa je pouhým nástrojem pro naše uvažování. Není to popis možného a uskutečnitelného stavu věcí. Dokonce vůbec nepřichází v úvahu dovést imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky až k jeho konečným logickým důsledkům. Neboť je nemožné vyloučit z obrazu tržního hospodářství podnikatele. Různé výrobní faktory, které se doplňují, se nemohou spojit samočinně. Musí být sloučeny účelovým jednáním lidí, kteří směřují k určitým cílům a jsou při tom motivováni touhou zlepšovat svůj stav uspokojení. Jestliže vyloučíme podnikatele, vyloučíme hybnou sílu celého tržního systému.

Pak je tu ještě druhý nedostatek. V imaginárním konstruktovi rovnoměrně plynoucí ekonomiky se mlčky předpokládá nepřímá směna a použití peněz. Ale jaký druh peněz to může být? V systému beze změn, v němž neexistuje jakákoli nejistota ohledně budoucnosti, nikdo nepotřebuje mít hotové peníze. Každý jednotlivec přesně ví, jakou částku peněz bude potřebovat v kterékoli budoucí chvíli. Proto je schopen všechny obdržené finanční prostředky půjčit takovým způsobem, že půjčky budou splatné v den, kdy je bude potřebovat. Předpokládejme, že existují pouze zlaté peníze a jediná centrální banka. V postupném vývoji směrem k rovnoměrně plynoucí ekonomice budou všichni jednotlivci i firmy krok za krokem omezovat držení hotovosti a množství zlata, které tak bude uvolněno, tedy poplyne do nepeněžního – průmyslového – zpracování. Až bude nakonec dosažena rovnováha rovnoměrně plynou-

cí ekonomiky, nikdo už žádnou hotovost mít nebude; pro peněžní účely se už nebude žádné zlato používat. Jednotlivci a firmy budou vlastnit pohledávky za centrální bankou, přičemž splatnost každé z nich bude přesně odpovídat částce, kterou budou potřebovat pro vyrovnání svých závazků v příslušných dnech. Centrální banka nebude potřebovat žádné rezervy, protože celková částka denních plateb jejích zákazníků se bude přesně shodovat s celkovou částkou výběrů. Všechny obchody mohou být ve skutečnosti provedeny bez pomoci peněz pouhým převodem v účetnictví banky. Proto „peníze“ tohoto systému nejsou prostředkem směny. Vůbec to nejsou peníze. Je to pouze *numéraire*, éterická a neurčitá jednotka účtování toho vágního a neurčitěho druhu, kterou fantazie některých ekonomů a omyly mnoha laiků chybně přiřadily penězům. Vsunutí těchto číselných výrazů mezi prodávajícího a kupujícího neovlivní podstatu prodeje; s ohledem na ekonomické jednání lidí jsou neutrální. Ale pojem neutrálních peněz je sám o sobě neuskutečnitelný a nepředstavitelný.¹¹ Kdybychom měli použít nevhodnou terminologii, kterou využívá mnoho současných ekonomických děl, museli bychom říct: Peníze jsou nutně „dynamickým faktorem“; ve „statickém“ systému nemají žádné místo. Vždyť již sám pojem tržního hospodářství bez peněz odporuje sám sobě.

Imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky je omezujícím pojmem. V jeho rámci ve skutečnosti žádné jednání neexistuje. Vědomé usilování myslícího člověka o odstranění nespokojenosti je nahrazeno automatickou reakcí. Tento problematický imaginární konstrukt můžeme použít pouze v případě, že nikdy nezapomeneme, k jakému účelu byl sestrojen. Nejdříve ze všeho chceme studovat snahu – převažující v každém jednání – o ustavení rovnoměrně plynoucí ekonomiky. Když to činíme, musíme vždy vzít v úvahu, že ve světě, který není dokonale strnulý a neměnný, tedy ve světě, jenž je živoucí, a nikoli mrtvý, nemůže tato snaha nikdy dosáhnout svého cíle. Zadruhé musíme pochopit, v jakém ohledu se podmínky živoucího světa, v němž existuje jednání, liší od podmínek strnulého světa. To můžeme zjistit pouze pomocí *argumentum e contrario*, který nám poskytuje obraz strnulého hospodářství. Tak dokážeme rozumět tomu, že zacházení s nejistými podmínkami neznámé budoucnosti – tedy spekulování – je spojeno s každým jednáním a že zisk a ztráta jsou nutné vlastnosti jednání a nemohou být odčarovány žádným toužebným uvažováním. Postupy přijaté těmi ekonomy, kteří jsou si plně vědomi tohoto základního poznání, můžeme nazývat *logickou metodou* ekonomie, jako protiklad postupů *matematické metody*.

Matematické ekonomy nezajímá, když se někdo zabývá jednáním, o němž se – za fiktivních a neuskutečnitelných předpokladů, že se neobjeví žádné

¹¹ Srov. níže, str. 376–379.

nové změny v datech – předpokládá, že vyvolá rovnoměrně plynoucí ekonomiku. Nevšímají si jednotlivého spekulanta, který si neklade za cíl ustavení rovnoměrně plynoucí ekonomiky, ale chce vytěžit užitek z jednání, které upravuje správu věcí tak, aby bylo možno lépe dosáhnout cílů, k nimž veškeré jednání směřuje, tedy nejlepšího možného odstranění nespokojenosti. Zdůrazňují výhradně fiktivní stav rovnováhy, k němuž by celý souhrn všech takových jednání dospěl, pokud by nedošlo k žádné další změně v daných veličinách. Tuto fiktivní rovnováhu popisují soustavami simultánních diferenciálních rovnic. Nevidí, že stav věcí, který studují, je stavem, v němž už neexistuje žádné jednání, ale pouze posloupnost událostí vyvolávaných mytickým hnacím strojem. Veškeré své úsilí věnují popisu – v matematických symbolech – různých „rovnovážných stavů“, tedy stavů klidu a neexistence jednání. Zacházejí s rovnováhou, jako by to byla skutečná věc, a ne omezující představa, pouhý myšlenkový nástroj. To, co dělají, je jalovým hraním si s matematickými symboly, zábava, která není uzpůsobena ke zprostředkování znalostí.¹²

6. Statické hospodářství

Imaginární konstrukt statického hospodářství je někdy zaměňován s imaginárním konstruktem rovnoměrně plynoucí ekonomiky. Ve skutečnosti se však tyto dva konstrukty liší.

Statické hospodářství je takové hospodářství, v němž se nemění bohatství a příjem jednotlivců. Změny jsou s touto představou slučitelné, zatímco s konstruktem rovnoměrně plynoucí ekonomiky by byly neslučitelné. Počty obyvatel se mohou zvyšovat nebo snižovat, pokud je to doprovázeno růstem nebo poklesem celkového bohatství a celkového příjmu. Poptávka po některých komoditách se může měnit; tyto změny se však musí projevovat tak pomalu, aby převod kapitálu z výrobních odvětví, která mají být v souladu s těmito změnami omezena, do výrobních odvětví, která mají růst, mohl být uskutečněn tak, že se nebude přesouvat zařízení, které bylo plně vyčerpáno v upadajících odvětvích, ale místo toho se bude investovat do rostoucích odvětví.

Imaginární konstrukt statického hospodářství vede ke dvěma dalším imaginárním konstruktům, kterými jsou rostoucí (expandující) hospodářství a upadající (zmenšující se) hospodářství. V prvním případě podíl bohatství a příjmu jednotlivců vztážený na jednoho obyvatele i počet obyvatel vykazují tendenci směrem k vyšším číselným hodnotám, v druhém případě k nižším číselným hodnotám.

¹² Pro další kritické hodnocení matematické ekonomie srov. níže, str. 318–324.

Ve statickém hospodářství je součet všech zisků a všech ztrát nulový. V rostoucím hospodářství součet zisků převyšuje součet ztrát. V upadajícím hospodářství je součet zisků menší než součet ztrát.

Ošemetnost těchto tří imaginárních konstruktů je zřejmá z toho, že mlčky předpokládají, že je možné měřit bohatství a příjem. Protože taková měření nelze uskutečnit, a dokonce si je nedokážeme ani představit, je uplatnění těchto konstruktů pro přesné rozdělení skutečných podmínek naprosto vyloučené. Kdykoli se hospodářské dějiny odváží hodnotit hospodářský vývoj v určitém období v rámci rozlišování na statické, rostoucí a upadající, drží se ve skutečnosti historických zkušeností a nesnaží se „měřit“.

7. Celistvost katalaktických funkcí

Když lidé při řešení problémů svého vlastního jednání používají termíny podnikatel, kapitalista, majitel půdy, pracovník a spotřebitel, stejně jako když to při popisu jednání jiných lidí dělají hospodářské dějiny, popisná ekonomie a ekonomická statistika, mluví o ideálních typech. Když tytéž termíny používá ekonomie, mluví o katalaktických kategoriích. Podnikatelé, kapitalisté, majitelé půdy, pracovníci a spotřebitelé v ekonomické teorii nejsou živí lidé, jaké člověk najde v reálném životě i v historii. Jsou ztělesněním různých funkcí v působení trhu. Skutečnost, že jak jednající lidé, tak historické vědy používají ve svých úvahách výsledky ekonomie, že vytvářejí své ideální typy na základě kategorií praxeologické teorie a že se na ně odvolávají, nemění nic na zásadním logickém rozdílu mezi ideálním typem a ekonomickou kategorií. Ekonomické kategorie, jimiž se zabýváme, se týkají naprosto celistvých funkcí, ideální typy se odvolávají na historické události. Žijící a jednající člověk v sobě nutně kombinuje různé funkce. Nikdy není pouze spotřebitelem. Je navíc podnikatelem, majitelem půdy, kapitalistou či pracovníkem, anebo osobou podporovanou příjmy vydělanými takovými lidmi. Funkce podnikatele, majitele půdy, kapitalisty a pracovníka jsou navíc často sloučeny v jedné osobě. Historie se snaží tříditi lidi podle cílů, k nimž směřují, a podle prostředků, jaké pro dosažení těchto cílů využívají. Ekonomie, která využívá uspořádání jednání v tržní společnosti bez ohledu na cíle, k nimž lidé směřují, a bez ohledu na prostředky, které při tom využívají, se snaží rozlišovat kategorie a funkce. To jsou dva odlišné úkoly. Rozdíl můžeme nejlépe ukázat tehdy, když se budeme zabývat katalaktickým pojetím podnikatele.

V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky není ponechán žádný prostor pro podnikatelské aktivity, protože tento konstrukt odstraňuje všechny změny dat, které by mohly ovlivnit ceny. Jakmile tento předpoklad strnulosti hodnot opustíme, zjistíme, že každá změna dat musí jednání nutně ovlivnit. Protože jednání nezbytně směřuje k ovlivnění budou-

cího stavu věcí, třebaže někdy pouze nejbližší budoucnosti následujícího okamžiku, je ovlivněno každou nesprávně předvídanou změnou dat, která se objeví v časovém období mezi začátkem a koncem období, k jehož zaopatření toto jednání směřovalo (doba zaopatření¹³). Výsledek jednání je tedy vždy nejistý. Jednání je vždy spekulováním. To platí nejen pro tržní hospodářství, ale o nic méně i pro Robinsona Crusoe, toho pomyslného individuálního činitele, i pro podmínky socialistické ekonomiky. V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky není nikdo podnikatelem ani spekulantem. V jakémkoli skutečném a živém hospodářství je každý, kdo jedná, vždy podnikatelem i spekulantem; lidé, o něž se tyto jednající osoby starají – členové malých rodin v tržní společnosti i masy v socialistické společnosti –, jsou, i když sami nejednají, a proto nespekulují, vždy ovlivněni výsledky spekulování těch, kteří jednájí.

Když ekonomie mluví o podnikatelích, nemá na mysli lidi, ale určitou funkci. Tato funkce není zvláštním rysem konkrétní skupiny nebo třídy lidí. Je spojená s každým jednáním a každého, kdo jedná, zatěžuje. Když tuto funkci personifikujeme ve fiktivní postavě, uchylujeme se k metodické pomůcce. Pojem podnikatel, jak ho používá katalaktická teorie, znamená: jednající člověk, na něhož se díváme výhradně z pohledu nejistoty obsažené v každém jednání. Při používání tohoto termínu nesmíme nikdy zapomenout, že každé jednání je zakotveno v toku času, a proto obsahuje spekulaci. Kapitalisté, majitelé půdy i ti, kdo pracují, nutně spekulují. Spekuluje i spotřebitel, když uspokojuje očekávané budoucí potřeby. Neříkej hop, dokud jsi nepřeskočil.

Pokusme se promyslet imaginární konstrukt čistého podnikatele až do nejzazších logických důsledků. Tento podnikatel nevlastní kapitál. Kapitál, který potřebuje ke své podnikatelské činnosti, mu půjčují kapitalisté ve formě peněžních půjček. Je pravda, že podle zákona je vlastníkem různých výrobních prostředků pořízených z poskytnutých půjček. Přesto zůstává nemajetným, protože objem jeho aktiv je vyvážen jeho závazky. Pokud uspěje, je čistý zisk jeho. Jestliže neuspěje, musí ztrátu nést kapitalisté, kteří mu půjčili finanční prostředky. Takový podnikatel by byl ve skutečnosti kapitalistovým zaměstnancem, jenž spekuluje na vlastní účet a má stoprocentní podíl na čistém zisku, aniž by se zajímal o ztráty. Ale i když je podnikatel v situaci, že část potřebného kapitálu poskytuje sám a půjčuje si pouze zbylou část, v podstatě se nejedná o nic jiného. Protože vzniklé ztráty nemohou být pokryty z vlastních finančních prostředků podnikatele, jdou na účet kapitalisty, který půjčil peníze, ať již jsou podmínky smlouvy jakékoli. Kapitalista je tedy vždy virtuálním podnikatelem a spekulantem. Vždy existuje nebezpečí, že o své prostředky přijde. Nic takového jako dokonale bezpečná investice neexistuje.

¹³ Srov. níže, str. 432

Soběstačný majitel půdy, který obdělává svou půdu pouze pro potřeby vlastní domácnosti, je ovlivněn všemi riziky, která mají vliv na úrodnost jeho statku nebo na jeho osobní potřeby. V tržním hospodářství jsou výsledky činnosti zemědělce ovlivněny všemi náhodami, které se dotýkají důležitosti jeho pozemku pro zásobování trhu. Je zřejmé, že zemědělec je – dokonce i z pohledu běžné terminologie – podnikatel. Žádný vlastník výrobních prostředků, ať už jsou ve formě hmotných statků nebo peněz, nezůstává nedotčen nejistotou budoucnosti. Využití jakýchkoli hmotných statků nebo peněz pro výrobu, tedy pro zaopatření na budoucí dny, je samo o sobě podnikatelskou činností.

Vše je v podstatě stejné pro člověka, který pracuje. Narodil se jako vlastník určitých schopností; jeho vrozené vlohy jsou výrobním prostředkem, který je pro určité druhy práce uzpůsoben lépe, pro jiné druhy práce hůře a pro zbývající se nehodí vůbec.¹⁴ Pokud nabyl dovednosti, které jsou třeba k výkonu určitých druhů práce, je vzhledem k času a materiálním výdajům, jež tato příprava pohltila, investorem. Učinil vklad v očekávání, že se mu vrátí v přiměřeném výstupu. Pracovník je podnikatelem natolik, nakolik je jeho mzda určována cenou, kterou umožní trh pro ten druh práce, jež může vykonávat. Tato cena se mění se změnou podmínek, stejně jako se mění cena jakéhokoli jiného výrobního faktoru.

V kontextu ekonomické teorie je význam příslušných termínů následující: podnikatel znamená jednatel člověka vztaženého ke změnám, které se objevují v tržních datech. Kapitalista a majitel půdy představují jednatel člověka vztaženého ke změnám hodnoty a ceny, které jsou způsobeny pohybem ubíháním času jako důsledek různého ocenění současných a budoucích statků, dokonce i když všechna ostatní tržní data zůstanou stejná. Pracovník představuje člověka vztaženého k výrobnímu faktoru lidské práce. Tak je každá funkce překrásně celistvá: podnikatel vydělá zisk a utrpí ztrátu; majitel výrobních prostředků (kapitálových statků nebo půdy) vydělá čistý úrok; pracovníci si vydělají mzdu. V tomto smyslu rozpracováváme imaginární konstrukt *funkčního rozdělování* na základě rozdílů od skutečného historického rozdělování.¹⁵

¹⁴ V jakém smyslu má být práce považována za nespécifický výrobní faktor srov. výše, str. 120–122.

¹⁵ Zdůrazněme znovu, že když se všichni – včetně laiků – zabývají problémy určení příjmů, vždy se opírají o tento imaginární konstrukt. Nevynalezli ho ekonomové; ti ho pouze očistili od nedostatků, které jsou vlastní běžnému pohledu. Epistemologické zpracování funkčního rozdělování najdete v knihách John Bates Clark, *The Distribution of Wealth* (New York, 1908), str. 5, a Eugen von Böhm-Bawerk, *Gesammelte Schriften*, ed. F. X. Weiss (Viedeň, 1924), str. 299. Termín „rozdělování“ nesmí nikoho oklamat; jeho využití v tomto kontextu je třeba vysvětlit rolí, kterou hrál v dějinách ekonomického myšlení u imaginárního konstruktu socialistického státu (viz výše na str. 120). V působení tržního hospodářství není nic, co by se dalo správně nazvat

Avšak ekonomie vždy používala a stále používá termín „podnikatel“ v jiném smyslu, než jaký mu dává imaginární konstrukt funkčního rozdělování. Nazývá podnikatelem také toho, kdo zvláště dychtí po zisku z přizpůsobení výroby očekávaným změnám podmínek, toho, kdo má víc iniciativy, víc odvahy a rychlejší oko než ostatní, podnikavého a podněcujícího pionýra hospodářského pokroku. Tento pojem je užší než pojetí podnikatele, jak je používáno ve funkčním rozdělování. Nezahrnuje totiž mnoho případů, které do toho druhého patří. Je nešikovné, že by měl být stejný termín použit pro označení dvou různých pojmů. Bývalo by bylo vhodnější použít pro označení podnikatele ve smyslu užívaném v ekonomii jiný termín – například „průkopník“.

Je třeba přiznat, že pojem podnikatel-průkopník nemůže být definován s praxeologickou přesností. (V tom je to s ním podobné jako s pojmem peníze, který také vzdoruje – na rozdíl od pojmu prostředek směny – přesné praxeologické definici.¹⁶) Ekonomie se však neobejde bez pojmu průkopník, neboť označuje skutečnost, která je obecnou charakteristikou lidské povahy, jež je obsažena ve všech tržních transakcích a hluboce je poznamenává. Tou je fakt, že různí jednotlivci nereagují na změnu dat stejně rychle a stejným způsobem. Také různost lidí, způsobená jednak rozdíly v jejich vrozených vlastnostech, jednak jejich životními osudy, se projevuje tímto způsobem. Na trhu jsou lidé, kteří udávají krok, a jiní, již pouze napodobují postupy svých bystřejších spoluobčanů. Jev vůdcovství není na trhu o nic méně skutečný než v kterémkoli jiném odvětví lidské činnosti. Hybnou sílu trhu, prvek vedoucí k neustálé inovaci a zlepšování, dodává agilnost průkopníka a jeho dychtivost vytvořit co největší zisk.

Vůbec však neexistuje nebezpečí, že by dvojznačné používání tohoto termínu mohlo vést k nejasnostem v interpretaci katalaktického systému. Kdekolí by se mohly objevit pochybnosti, mohou být rozptýleny tím, že místo termínu podnikatel použijeme výraz průkopník.

Podnikatelská funkce ve statickém hospodářství

Termínový trh může průkopníka zbavit části jeho podnikatelské funkce. Jakmile se podnikatel pomocí vhodných termínových obchodů zabezpečil proti ztrátám, které by mohl utrpět, přestává být podnikatelem a podnikatelská funkce přechází na druhou smluvní stranu. Příkladák bavlny, který ve

rozdělováním. Zboží není nejdříve vyráběno a pak rozdělováno, jak by tomu bylo v socialistickém státu. Slovo „rozdělování“, jak se používá ve výrazu „funkční rozdělování“, se shoduje s významem, který byl „rozdělování“ přiřazen před 150 lety. V dnešním jazyce slovo „rozdělování“ označuje šíření zboží mezi spotřebitele prostřednictvím obchodníků.

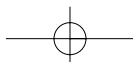
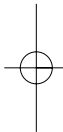
¹⁶ Viz níže, str. 361.

chvíli, kdy pro svou přádelnu kupuje surovou bavlnu, prodá dopředu stejné množství, se vzdává části své podnikatelské funkce. Nebude mít ze změn ceny bavlny, které se objeví v daném období, ani zisk, ani ztrátu. Samozřejmě nepřestane podnikatelskou funkci plnit úplně. Změny ceny veškeré příze nebo změny ceny určitých vyráběných množství a druhů, které nejsou způsobeny změnou ceny surové bavlny, na něj přesto vliv mají. Dokonce i když přede pouze jako dodavatel za předem smlouvenou odměnu, stále zůstává v podnikatelské funkci vzhledem k finančním prostředkům, které investoval do vybavení.

Můžeme vytvořit obraz hospodářství, v němž jsou podmínky potřebné pro vytvoření termínového trhu splněny pro všechny druhy zboží i služeb. V takovém imaginárním konstruktu je podnikatelská funkce plně oddělena od všech ostatních funkcí. Objevuje se zde třída čistých podnikatelů. Ceny, které určí termínový trh, řídí celý aparát výroby. Pouze obchodníci s termínovými obchody tvoří zisk a mají ztráty. Všichni ostatní lidé jsou proti možným nepříznivým účinkům nejistoty budoucnosti jakoby pojištěni. V tomto ohledu se těší z jistoty. Vedoucí různých podnikových jednotek jsou pak faktickými zaměstnanci s pevným příjmem.

Pokud dále předpokládáme, že toto hospodářství je statickým hospodářstvím a že se všechny termínové obchody soustřeďují v jedné společnosti, je zřejmé, že se celková velikost ztráty této společnosti přesně rovná celkové velikosti jejích zisků. Abychom zavedli socialistický stav bez zisků a ztrát, stav nerušené jistoty a stability, stačí nám pouze tuto společnost zestátnit. Tak je tomu ale pouze proto, že naše definice statického hospodářství zahrnuje rovnost celkové velikosti ztrát a celkové velikosti zisků. V měnícím se hospodářství se musí objevit buď přebytek zisků, nebo ztrát.

Bylo by plýtváním času hovořit tu déle o překombinovaných představách, které neposouvají analýzu hospodářských problémů dále. Jediným důvodem pro to, že se o nich zmiňujeme, je skutečnost, že odrážejí názory, které jsou základem některých kritik vznášených vůči hospodářskému systému kapitalismu a některých falešných plánů, jež byly navrženy pro socialistické řízení podniků. Skutečně je pravda, že socialistický program je logicky slučitelný s neuskutečnitelnými imaginárními konstrukty rovnoměrně plynoucí ekonomiky a statického hospodářství. Záliba, s níž se matematictí ekonomové téměř výhradně zabývají podmínkami těchto imaginárních konstruktů a stavem „rovnováhy“, který je v nich obsažen, způsobila, že lidé zapomínají na to, že tyto konstrukty jsou nereálné, samy si odporující, fiktivní pomůcky myšlení a nic jiného. Určitě to nejsou vhodné modely pro zobrazení živoucí organizace jednajících lidí.

XV. TRH

1. Charakteristika tržního hospodářství

Tržní hospodářství je společenský systém dělby práce za soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Každý jedná sám za sebe; jednání každého člověka však směřuje stejně k uspokojení potřeb jiných lidí jako k uspokojení jeho vlastních potřeb. Každý svým jednáním slouží spoluobčanům. Na druhé straně každému jeho spoluobčané slouží. Každý je sám o sobě prostředkem i cílem, konečným cílem pro sebe a prostředkem pro ostatní v jejich snaze dosáhnout vlastních cílů.

Tento systém je řízen trhem. Trh směřuje činnost jednotlivců do těch oblastí, v nichž nejlépe slouží potřebám svých bližních. V působení trhu není ani nátlak, ani donucení. Stát, společenský nástroj nátlaku a donucení, se nevměšuje do trhu a do činností občanů, jež jsou řízeny trhem. Svou moc používá pouze k tomu, aby zabránil jednání, které by bylo zhoubné pro zachování a hladký chod tržního hospodářství. Ochraňuje život, zdraví a majetek jednotlivců proti násilným a podvodným útokům ze strany domácích zločinců a vnějších nepřátel. Stát tak vytváří a udržuje prostředí, v němž tržní hospodářství může bezpečně působit. Marxistický slogan „anarchická výroba“ přílehavě charakterizuje tuto společenskou strukturu jako hospodářský systém, který není řízen diktátorem, výrobním carem, který každému přiřazuje úkol a nutí ho, aby tento rozkaz poslušal. Každý člověk je svobodný; nikdo nepodléhá žádnému despotovi. Jednotlivec se sám od sebe včleňuje do systému spolupráce. Trh ho řídí a odhaluje mu, jakým způsobem může nejlépe podpořit vlastní blahobyť, stejně jako blahobyť ostatních lidí. Trh je všemu nadřazený. Jenom samotný trh uvádí celý společenský systém v řád a dodává mu smysl a význam.

Trh není místo, věc, ani kolektivní entita. Trh je proces, který je uváděn do chodu jednáním různých jednotlivců, jež spolupracují v rámci dělby práce. Síly, které určují – stále se měnící – stav trhu, jsou hodnotové soudy těchto jednotlivců a jejich jednání, jež je řízeno těmito hodnotovými soudy. Stavem trhu je v každé chvíli cenová struktura, tj. souhrn směnných poměrů stanovených vzájemným působením těch, kteří chtějí koupit, a těch, kteří chtějí prodat. Na trhu není nic nelidského nebo mystického. Tržní proces je výhradně výslednicí lidského jednání. Každý tržní jev může být vystopován zpět k určitým volbám členů tržní společnosti.

Tržní proces je přízpůsobování individuálního jednání různých členů tržní společnosti požadavkům vzájemné spolupráce. Tržní ceny říkají výrobcům, co mají vyrábět, jak to mají vyrábět a v jaké kvalitě. Trh je ohniskem, k němuž se sbíhají činnosti jednotlivců. Je to také střed, z něhož se činnosti jednotlivců rozbíhají.

Tržní hospodářství se musí přísně odlišovat od druhého myslitelného – ačkoli nerealizovatelného – systému společenské spolupráce v rámci dělby práce, systému společného neboli státního vlastnictví výrobních prostředků. Tento druhý systém se všeobecně nazývá socialismem, komunismem, plánovaným hospodářstvím nebo státním kapitalismem. Tržní hospodářství neboli kapitalismus, jak se běžně nazývá, a socialistické hospodářství se navzájem vylučují. Žádná směs těchto dvou systémů není možná ani myslitelná, něco takového jako smíšené hospodářství – systém, který by byl částečně kapitalistický a částečně socialistický – neexistuje. Výroba se řídí buď trhem, nebo výnosy průmyslového cara či výboru „carů“.

Jestliže jsou v rámci společnosti, která je založená na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, některé z těchto prostředků ve veřejném vlastnictví a užívání – to znamená, že jsou vlastněny a užívány vládou nebo některou z jejích agentur –, nevytváří se tím smíšený systém, v němž by se míchal socialismus a kapitalismus. Skutečnost, že stát nebo města vlastní a provozují některé podniky, nemění charakteristické rysy tržního hospodářství. Veřejně vlastněné a provozované podniky podléhají nadvládě trhu. Musí se začlenit – jako kupci surovin, zařízení a práce a jako prodejci zboží a služeb – do systému tržního hospodářství. Podléhají zákonům trhu, a proto jsou závislé na spotřebitelích, kteří je mohou, nebo nemusí podporovat. Musí se snažit o zisk nebo se alespoň vyhýbat ztrátám. Vláda může krýt ztráty ze svých podniků a obchodů čerpáním veřejných prostředků. To však ani nevylučuje, ani nezmiňuje nadřazenost trhu. Pouze ji přenáší do jiného odvětví, protože prostředky na pokrytí ztrát musí být opatřeny výběrem daní. Avšak toto zdanění má vliv na trh a podle tržních zákonů ovlivňuje strukturu hospodářství. Nikoli vláda, která daně vybírá, ale působení trhu rozhoduje o tom, na koho daně dopadnou a jak ovlivní výrobu a spotřebu.

A tak nikoli úřad vlády, nýbrž trh určuje činnost těchto veřejně provozovaných podniků.

Nic, co je jakkoli spojeno s působením trhu, nemůže být v praxeologickém nebo ekonomickém smyslu nazýváno socialismem. Pojem socialismu, jak je chápán a definován všemi socialisty, předpokládá neexistenci trhu pro výrobní faktory a neexistenci cen takových faktorů. „Socializace“ jednotlivých podniků, prodejen a zemědělských statků – tj. jejich převod ze soukromého do veřejného vlastnictví – je metoda zavedení socialismu postupnými opatřeními. Je to krok na cestě k socialismu, ale samo o sobě to socialismem není. (Marx a ortodoxní marxisté rozhodně odmítají možnost takového postupného přibližování se k socialismu. Podle jejich doktríny dosáhne vývoj kapitalismu jednoho dne bodu, v němž bude kapitalismus náhle přeměněn na socialismus.)

Vládou provozované podniky a ruská sovětská ekonomika jsou již kvůli pouhé skutečnosti, že nakupují a prodávají na trzích, spojeny s kapitalistickým systémem. Samy dosvědčují toto spojení tím, že počítají na základě peněz. Tak využívají intelektuální metody kapitalistického systému, který fanaticky zavrhuje.

Je tomu tak proto, že peněžní ekonomická kalkulace je intelektuální základnou tržního hospodářství. Úkoly, které jsou v jakémkoli systému dělby práce přiděleny jednání, nemohou být splněny bez ekonomické kalkulace. Tržní hospodářství počítá na základě peněžních cen. To, že je takových kalkulací schopno, posloužilo v jeho vývoji a určuje jeho dnešní chod. Tržní hospodářství je reálné, protože dokáže kalkulovat.

2. Kapitálové statky a kapitál

Všechny živé bytosti mají v sobě zabudovaný pud, který je vede ke vstřebávání věcí, jež zachovávají, obnovují a zesilují jejich životní energii. Mimořádnost jednajícího člověka se projevuje tím, že vědomě a záměrně usiluje o zachování a zvýšení své životní síly. Při sledování tohoto cíle ho důvtip vede ke zhotovení nástrojů, jež mu zaprvé pomáhají při zajišťování potravy, později ho vede k tomu, aby vymyslel metody ke zvýšení množství dostupných potravin, a konečně mu umožňuje opatřit si uspokojení té touhy, která je pocíťována mezi všemi lidskými tužbami nejnaléhavěji. Takto ji popsal Böhm-Bawerk: člověk vybírá nepřímé výrobní metody, které vyžadují více času, ale toto zdržení vynahradí tím, že produkuje více a lepších výrobků.

Na počátku každého kroku vpřed na cestě k ještě bohatšímu životu jsou úspory – zásobením se statky, které umožňují prodloužit průměrnou dobu, jež uplyne od zahájení výrobního procesu do chvíle, kdy je výrobek připraven k použití a spotřebě. Statky, které se k tomuto účelu shromažďují, jsou buď přechodné stavy nějakého technologického procesu, tedy nástroje a poloto-

vary, nebo zboží, které je připraveno ke spotřebě a umožňuje člověku nahradit časově náročnější proces jiným, který vyžaduje kratší čas, aniž by během čekání trpěl nedostatkem. Tyto statky se nazývají kapitálovými statky. Úspory a z toho vyplývající akumulace kapitálových statků jsou na počátku každého pokusu o zlepšení materiálních podmínek člověka; jsou základem lidské civilizace. Bez úspor a akumulace kapitálu by nemohlo existovat žádné úsilí o nehmotné cíle.¹

Od pojmu kapitálových statků je třeba jasně odlišit koncept kapitálu.² Koncept kapitálu je základním konceptem ekonomické kalkulace, tedy hlavního myšlenkového nástroje řízení záležitostí v tržním hospodářství. Jeho protějškem je koncept příjmu.

Pojmy kapitálu a příjmu, tak jak se používají v účetnictví a v běžných úvahách (účetnictví je pouze jejich upřesněním), rozlišují prostředky a cíle. Kalkulující mysl jednatelů vede hranici mezi spotřebním zbožím, jež chce využít k okamžitému uspokojení svých potřeb, a statky všech řádů – včetně statků prvního řádu³ –, které chce využít ke svému zaopatření pomocí dalšího jednání, k uspokojení svých budoucích potřeb. Rozlišování prostředků a cílů se tak stává rozlišováním pořizování a spotřeby, podniku a domácnosti, obchodních finančních prostředků a zboží pro domácnost. Celý souhrn zboží určeného k pořízení je ohodnocován penězi a tento součet – kapitál – je výchozím bodem ekonomické kalkulace. Bezprostředním cílem pořizování je navýšení nebo alespoň zachování kapitálu. Částka, která může být spotřebována za určité období, aniž by se snížil kapitál, se nazývá příjem. Pokud spotřeba převyšuje příjem, který je k dispozici, rozdíl se nazývá spotřebou kapitálu. Je-li k dispozici větší příjem, než je spotřebovávaná částka, rozdíl se nazývá úsporami. Mezi hlavní úkoly ekonomické kalkulace patří stanovení velikosti příjmu, úspor a spotřeby kapitálu.

Úvaha, která vedla jednatelů k pojmům obsaženým v konceptech kapitálu a příjmu, je skrytě přítomna v každé předběžné úvaze a plánování jednání. Dokonce i nejpřimitivnější hospodáři si jsou nejasně vědomi

¹ Kapitálové statky se také definují jako vyrobené výrobní faktory a jako takové jsou dávány do protikladu k přírodou daným nebo původním výrobním faktorům, tedy přírodním zdrojům (půdě) a lidské práci. Tuto terminologii je třeba používat s velkou opatrností, protože snadno může být chybně interpretována a vést tak k chybnému pojmu skutečného kapitálu, který je kritizován dále.

² Samozřejmě se však nestane nic zlého, pokud se někdo přidrží obvyklé terminologie a kvůli jednoduchosti občas použije termíny „akumulace kapitálu“ (nebo „zásoba kapitálu“, „nedostatek kapitálu“ atd.) místo termínů „akumulace kapitálových statků“, „zásoba kapitálových statků“ atd.

³ Pro tohoto člověka to nejsou statky prvního řádu, ale statky vyššího řádu, faktory budoucí výroby.

důsledků jednání, které by moderní účetní označil za spotřebu kapitálu. Nechuť lovce zabít březí laň a rozpaky, jaké pocítovali i ti nejnejmilosrdnější válečníci při porážení ovocných stromů, byly projevem smýšlení, které bylo ovlivněno takovými úvahami. Tyto úvahy byly přítomny v letité právní instituci užívacího práva (*usufruct*) a podobných zvyčích a praktikách. Ale pouze lidé, kteří se mohou opřít o peněžní kalkulaci, mohou dovést rozdíl mezi ekonomickou podstatou a výhodami, které se z ní odvozují, k naprosté průzračnosti a mohou ho elegantně použít na všechny třídy, druhy a řády zboží a služeb. Sami dokážou stanovit takové rozdíly s ohledem na neustále se měnící podmínky vysoce rozvinutých zpracovatelských odvětví a na složitou strukturu společenské spolupráce stovek tisíc specializovaných povolání a výkonů.

Podíváme-li se od poznání, které poskytuje moderní účetnictví, zpět na podmínky divošských předků lidské rasy, můžeme metaforicky říct, že také používali „kapitál“. Současný účetní by mohl na jejich primitivní lovecké a rybářské nástroje, na jejich chovy dobytka a na jejich obdělávání půdy použít všechny své odborné metody, pokud by věděl, jaké ceny má přiřadit různým položkám, kterých se to týká. Někteří ekonomové odtud vyvodili, že „kapitál“ je kategorií veškeré lidské výroby, že je přítomen v každém myslitelném systému řízení výrobních procesů – tj. v nedobrovolné poustevně Robinsona Crusoe stejně jako v socialistické společnosti – a že nezávisí na praxi peněžní kalkulace.⁴ To je však nedorozumění. Koncept kapitálu nemůže být oddělen od souvislosti s peněžní kalkulací a společenské struktury tržního hospodářství, v němž jako v jediném je existence ekonomické kalkulace možná. Je to koncept, který mimo podmínky tržního hospodářství ztrácí svůj smysl. Hraje roli výhradně v plánech a záznamech jednotlivců, kteří jednájí v takovém systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků sami za sebe, a vznikl s rozšířením ekonomické kalkulace založené na peněžích.⁵

Moderní účetnictví je výsledkem dlouhého historického vývoje. V otázce významu kapitálu jsou dnes podnikatel a účetní zajedno. Kapitál je peněžní částka rovná všemu majetku minus peněžní částka rovná všem závazkům, které jsou k určitému dni přiřazeny provádění činnosti určité obchodní jednotky. Nezáleží na tom, v čem všem tento majetek spočívá, zda jsou to pozemky, budovy, zařízení, nástroje, statky jakéhokoli druhu a řádu, pohledávky, hotovost nebo cokoli jiného.

Je historickou skutečností, že v raných dobách účetnictví obchodníci, kteří byli pionýry peněžní kalkulace, většinou nezahrnovali své budovy a půdu do pojmu kapitálu. Jinou historickou skutečností je, že zemědělci na svou půdu

⁴ Viz např. Richard von Stringl, *Kapital und Produktion* (Viedeň, 1934), str. 3.

⁵ Viz Frank A. Fetter v *Encyclopaedia of the Social Sciences*, (New York, 1937), III, str. 190.

koncept kapitálu uplatňovali jen pomalu. Dokonce i dnes a v nejvyspělejších zemích má pouze část zemědělců představu o postupech spolehlivého účetnictví. Mnoho zemědělců mlčky souhlasí s tím, že v účetnictví není věnována náležitá pozornost půdě a jejímu přínosu pro zemědělskou výrobu. Jejich účetní položky nezahrnují peněžní ekvivalent půdy, a proto nereagují na změny tohoto ekvivalentu. Takové účty jsou chybné, protože nezprostředkovávají informaci, k jejímuž zjištění kapitálové účetnictví jako k jedinému svému cíli směřuje. Neukazují, zda provoz statku způsobil, či nezpůsobil zhoršení schopnosti půdy přispívat k zemědělské výrobě, tedy snížení její objektivní užitné hodnoty. Pokud došlo k erozi půdy, jejich účetnictví to ignoruje, a tak je vypočtený příjem (čistý výnos) větší, než by ukázala úplnější účetní metoda.

Je nutné zmiňovat se o těchto historických skutečnostech, protože ovlivnily snahu ekonomů vytvořit pojem *reálného kapitálu*.

Ekonomové byli a dodnes jsou konfrontováni s pověrou, že by nedostatek výrobních faktorů mohl být odstraněn, buď úplně, nebo alespoň do určité míry, zvýšením množství peněz v oběhu a úvěrovou expanzí. Aby se náležitě vypořádali s tímto zásadním problémem hospodářské politiky, považovali za nutné vytvořit pojem reálného kapitálu a dát ho do protikladu k pojmu kapitálu, jaký používá podnikatel, jehož kalkulace se vztahuje na celý souhrn jeho výdělečné činnosti. V době, kdy ekonomové s těmito snahami začínali, bylo postavení peněžního ekvivalentu půdy v představě kapitálu ještě zpochybňováno. Proto ekonomové považovali za rozumné ponechat půdu při vytváření pojmu reálného kapitálu stranou. Definovali reálný kapitál jako souhrn vyrobených výrobních faktorů, které jsou k dispozici. Nastaly přehnaně puntičkářské diskuse, zda reálným kapitálem jsou nebo nejsou zásoby spotřebního zboží patřící obchodním jednotkám. Panovala však téměř naprostá shoda, že hotovost reálným kapitálem není.

Dnes je tato představa souhrnu vyrobených výrobních faktorů prázdným pojmem. Můžeme určit a sečíst peněžní ekvivalenty různých výrobních faktorů, které obchodní jednotka vlastní. Pokud však abstrahujeme od ohodnocení v peněžních jednotkách, je souhrn vyrobených výrobních faktorů pouze číselným vyjádřením fyzického množství tisíců a tisíců různých statků. Taková inventura nemá pro jednání význam. Je to popis části vesmíru technickými a místopisnými daty, a vůbec nijak se nevztahuje k problémům, které vznikají při snaze o zlepšení blahobytu lidstva. Při používání terminologie se můžeme smířit s tím, že budeme vyrobené výrobní faktory nazývat *kapitálovými statky*. Ale tím není koncept reálného kapitálu o nic smysluplnější.

Nejhorším plodem používání mytického pojmu reálného kapitálu bylo, že ekonomové začali bádát nad falešným problémem, kterým je produktivita (reálného) kapitálu. Výrobní faktor je podle definice věc, která může přispět

k úspěchu výrobního procesu. Jeho tržní cena plně odráží hodnotu, již jeho příspěvku připisují lidé. Za služby, které jsou od použití výrobního faktoru očekávány (tj. za jeho příspěvek k produktivitě), se při tržních obchodech platí podle plné hodnoty, jakou mu lidé připisují. Tyto faktory jsou považovány za cenné pouze kvůli těmto službám. Tyto služby jsou jediným důvodem, proč za ně lidé platí nějaké ceny. Jakmile jsou tyto ceny zaplacený, nezůstane nic, co by ze strany kohokoli mohlo přinést další platby jako náhradu za dodatečné produktivní služby těchto výrobních faktorů. Bylo hrubou chybou vysvětlovat úrok jako příjem odvozený z produktivity kapitálu.⁶

O nic méně škodlivá nebyla ani druhá mýlka odvozená od konceptu reálného kapitálu. Lidé začali uvažovat nad konceptem *společenského kapitálu* odlišovaného od *kapitálu soukromého*. Vyšli z imaginárního konstruktů socialistického hospodářství a měli v úmyslu definovat koncept kapitálu, který by odpovídal hospodářské činnosti generálního ředitele tohoto systému. Správně předpokládali, že by tento ředitel dychtil po tom, aby se dozvěděl, zda jeho řízení záležitostí bylo úspěšné (totiž z hlediska jeho vlastních hodnocení a cílů, o něž v souladu s těmito hodnoceními usiloval) a kolik může utratit na spotřebu svých chráněnců, aniž by se zmenšila dostupná zásoba výrobních faktorů, a tím se oslabil výsledek budoucí výroby. Socialistická vláda by jako vodítko pro svou činnost nutně potřebovala koncepty kapitálu a příjmu. Avšak v hospodářském systému, v němž neexistuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků, v němž neexistuje trh ani ceny za takové statky, jsou koncepty kapitálu a příjmu pouhými akademickými postuláty postrádajícími jakékoli praktické využití. V socialistickém hospodářství existují kapitálové statky, ale neexistuje tam kapitál.

Pojem kapitál má smysl pouze v tržním hospodářství. Slouží pro rozvahy a kalkulace jednotlivců nebo skupin jednotlivců, kteří jednají na vlastní pěst v rámci takového hospodářství. Je to prostředek kapitalistů, podnikatelů a majitelů půdy, kteří velice touží po tom, aby dosáhli zisku a vyhnuli se ztrátě. Není to kategorie veškerého jednání. Je to kategorie jednání v rámci tržního hospodářství.

3. Kapitalismus

Všechny civilizace byly až dosud založeny na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. V minulosti byly civilizace a soukromé vlastnictví navzájem propojeny. Ti, kdo tvrdí, že ekonomie je experimentální vědou, a přesto doporučují veřejnou kontrolu výrobních prostředků, politováníhodně popírají sami sebe. Kdyby nás historická zkušenost mohla něčemu naučit,

⁶ Viz níže, str. 473–479.

byl by to poznatek, že soukromé vlastnictví je nerozlučně spojeno s civilizací. Zatím žádná zkušenost neukázala, že by socialismus mohl poskytnout stejně vysokou životní úroveň, jakou umožňuje kapitalismus.⁷

Systém tržního hospodářství nebyl nikdy vyzkoušen v plné a čisté podobě. V oblasti západní civilizace však od středověku převažovaly víceméně obecné tendence směřující k odstranění zákonů, které bránily fungování tržního hospodářství. S postupným nárůstem tohoto trendu se znásobily počty obyvatel a životní úroveň mas dosáhla nebývalé úrovně, o jaké předtím nikdo ani nesnil. Průměrný americký pracovník si užívá přepychu, jaký by mu záviděli Krésus i Crassus, Medicejští i Ludvík XIV.

Otázky vznesené socialistickými a intervencionistickými kritiky tržního hospodářství mají čistě ekonomickou povahu a lze se jimi zabývat pouze tím způsobem, jakým se o to snaží tato kniha: důkladným rozbořem lidského jednání a všech myslitelných systémů spolupráce ve společnosti. Psychologický problém, proč lidé opovrhují kapitalismem, haní ho a nazývají všechno, co nemají rádi, „kapitalistickým“ a všechno, co velebí, „socialistickým“, vychází z historie a musí být ponechán historikům. Je však několik dalších věcí, které musíme v tomto bodě zdůraznit.

Zastánci totalitarismu považují „kapitalismus“ za strašné zlo, za hroznou chorobu, která dopadla na lidstvo. V Marxových očích je nevyhnutelným stadiem lidského vývoje, přesto však tím nejhorším zlem; spása je naštěstí blízko a navždy člověka od tohoto neštěstí osvobodí. Podle jiných lidí by bývalo možné se kapitalismu vyhnout, kdyby člověk byl mravnější a obratnější při výběru hospodářských politik. Všechny takové studie mají jedno společné. Hledí na kapitalismus, jako by to byl náhodný jev, který by mohl být odstraněn bez změny podmínek, které jsou podstatné pro jednání a myšlení civilizovaného člověka. Protože se nechtějí obtěžovat problémem ekonomické kalkulace, nejsou si vědomi důsledků, které musí nutně přinést odstranění peněžní kalkulace. Neuvědomují si, že socialističtí lidé, kteří pro plánování svého jednání nebudou potřebovat aritmetiku, se budou ve svém způsobu myšlení naprosto lišit od našich současníků. Když se zabýváme socialismem, nesmíme přehlížet tuto duševní změnu, i kdybychom dokonce byli ochotni přejít mlčky katastrofální následky, které by vyplynuly z materiálního blahobytu lidstva.

Tržní hospodářství je člověkem vynalezený režim jednání v podmínkách dělby práce. Z toho však nevyplývá, že je to něco náhodného nebo umělého, co by mohlo být nahrazeno jiným režimem. Tržní hospodářství je dílo dlouhého evolučního procesu. Je to výsledek snah člověka co nejlépe přizpůsobit

⁷ Rozbor ruského „experimentu“ najdete v Mises: *Planned Chaos* (Irvington-on-Hudson, 1947), str. 80–87. (Přetištěno v Mises, *Socialism; An Economic and Sociological Analysis*, Liberty Fund, Indianapolis, 1981 – pozn. překl.)

sve jednání daným podmínkám prostředí, které nedokáže změnit. Je to strategie, jejímž použitím člověk triumfálně postoupil od divoštství k civilizaci.

Někteří autoři tvrdí: kapitalismus byl hospodářský systém, který přinesl úžasný pokrok posledních dvou set let; proto se vyčerpал, neboť co bylo užitečné v minulosti, nemůže být prospěšné pro naši dobu ani pro budoucnost. Taková argumentace je v otevřeném rozporu s principy experimentálního poznání. V tuto chvíli není třeba znovu klást otázku, zda věda o lidském jednání může či nemůže převzít metody experimentálních přírodních věd. Dokonce i kdyby bylo přípustné odpovědět na tuto otázku kladně, bylo by nesmyslné argumentovat tak, jak to dělají tito *a rebours* experimentalisté. Experimentální věda tvrdí: protože *a* platilo v minulosti, bude platit také v budoucnosti. Nikdy to nesmí převrátit a tvrdit: protože *a* platilo v minulosti, nebude platit v budoucnosti.

Je obvyklé vyčítat ekonomům, že údajně pohrdají historií. Tvrdí se, že ekonomové považují tržní hospodářství za ideální a věčný model spolupráce ve společnosti. Zaměřují své studium na zkoumání podmínek tržního hospodářství a vše ostatní opomíjejí. Nezajímá je skutečnost, že se kapitalismus objevil pouze během posledních dvou set let a že je dokonce dodnes omezen na poměrně malou oblast zemského povrchu a na menšinu národů. Tito kritici říkají, že existovaly a existují jiné civilizace s odlišnou mentalitou a odlišnými způsoby provozování hospodářských věcí. Kapitalismus je, díváme-li se na něj *sub specie aeternitatis*, přechodný jev, velice krátká etapa historického vývoje, pouhý přechod z předkapitalistické doby do pokapitalistické budoucnosti.

Všechny tyto kritiky jsou falešné. Ekonomie samozřejmě není součástí historie ani žádné jiné historické vědy. Je to teorie veškerého lidského jednání, všeobecná věda o neměnných kategoriích jednání a o jejich působení za všech myslitelných zvláštních podmínek, za nichž člověk jedná. Jako taková poskytuje nepostradatelný myšlenkový nástroj pro řešení historických a etnografických problémů. Historik nebo etnograf, který ve své práci nevyužívá všech výhod výsledků ekonomie, dělá svou práci špatně. Ve skutečnosti nepřístupuje k předmětu svého výzkumu neovlivněn tím, čím pohrdá jako teorií. Na každém kroku sběru údajně ryzích skutečností, při pořádání těchto informací a v závěrech, které z nich vyvozuje, je veden zmatenými a překroucenými zbytky povrchních ekonomických učení, která vytvořili břídilové ve stolecích, jež předcházela rozpracování ekonomické vědy, a která byla již dávno vyvrácena.

Analýza problémů tržního hospodářství, jediného modelu lidského jednání, v němž může být při plánování jednání použito kalkulace, otvírá přístup k analýze všech myslitelných režimů jednání a všech ekonomických problémů, před kterými stojí historici a etnografové. Všechny nekapitalistické metody ekonomického řízení mohou být studovány pouze za hypotetického

předpokladu, že také v nich mohou být použita kardinální čísla při zaznamenávání jednání minulého a plánování jednání budoucího. Proto ekonomové považují studium čistého tržního hospodářství za středobod svého zkoumání.

Nejsou to ekonomové, komu chybí „smysl pro historii“ a kdo ignoruje evoluční faktory, ale jejich kritici. Ekonomové si byli vždy plně vědomi skutečnosti, že tržní hospodářství je výsledkem dlouhého historického procesu, který začal, když se lidská rasa oddělila od šiků ostatních primátů. Mistři v tom, co se chybně nazývá „historismus“, mají v úmyslu odstranit důsledky evolučních změn. Podle jejich názoru je všechno, co nemohou vystopovat až do vzdálené minulosti nebo co nemohou objevit ve zvycích nějakých primitivních polynéských kmenů, umělé, dokonce dekadentní. Skutečnost, že divoši neznali instituce, považují za důkaz jejich neužitečnosti a prohnulosti. Marx a Engels a profesori německé historické školy jásali, když zjistili, že soukromé vlastnictví je „pouze“ historickým jevem. Pro ně to bylo důkazem, že jejich socialistické plány jsou uskutečnitelné.⁸

Kreativní génius je ve sporu se spoluobčany. Jako pionýr nových a neslýchaných věcí je ve sporu s jejich nekritickým přijímáním tradičních norem a hodnot. V jeho očích je rutina normálního občana, průměrného nebo obyčejného člověka, jednoduše tupostí. „Buržoazní“ je pro něj synonymem pro slabomyslný.⁹ Frustrovaní umělci, kteří se rádi opičili po manýrách génia, aby

⁸ Nejvíce udivujícím výsledkem tohoto široce rozšířeného způsobu myšlení je kniha pruského profesora Bernharda Lauma (*Die geschlossene Wirtschaft*, Tübingen, 1933). Laum sestavil rozsáhlou sbírku citátů z etnografických prací, které ukazují, že mnoho primitivních kmenů považovalo hospodářskou soběstačnost (autarkii) za přirozenou, nutnou a mravně dobrou. Z toho vyvozuje, že hospodářská soběstačnost je přirozeným a nejvýhodnějším stavem řízení hospodářství a že návrat k ekonomické soběstačnosti, který obhajuje, je „biologicky nutným procesem“ (str. 491).

⁹ Guy de Maupassant v *Étude sur Gustave Flaubert* (přetištěno v *Oeuvres complètes de Gustave Flaubert* [Paříž, 1885], sv. VII), [česky v knize Guy de Maupassant, *Neděle pařížského měšťáka*, Naše vojsko, Praha, 1958, nebo v knize *Petr a Jan*, SNKLHU, Praha, 1957 – pozn. překl.] analyzoval údajnou Flaubertovu nenávisť vůči buržoim. Maupassant říká, že Flaubert „*aimait le monde*“; to znamená, že se rád pohyboval v kruzích pařížské společnosti složené z aristokratů, bohatých buržoů a nejznámějších umělců, spisovatelů, filozofů, vědců, státníků a podnikatelů (průkopníků). Používal slovo buržoa jako synonymum pro slabomyslnost a definoval ho takto: „Buržoou nazývám každého, kdo má sprosté myšlenky (*pense basement*).“ Je tedy zřejmé, že když Flaubert používal termínu buržoa, neměl na mysli *buržoazii* jako společenskou třídu, ale druh slabomyslnosti, se kterým v této třídě velice často setkával. Byl také naplněn pohrdáním vůči rádnému člověku („*le bon peuple*“). Protože se však častěji stýkal s „*gens du monde*“ než s dělníky, štvála ho spíš hloupost prvních než druhých. Tato Maupassantova pozorování platila nejen pro Flauberta, ale pro protiburžoazní citění všech umělců. Mimochodem musíme zdůraznit, že z marxistického pohledu je Flaubert „buržoazním“ spisovatelem a jeho romány jsou „ideologickou nadstavbou kapitalistického neboli buržoazního výrobního způsobu“.

zapomněli na vlastní neschopnost a zakryli ji, tuto terminologii převzali. Tito bohémové nazývají „buržoazním“ vše, co nemají rádi. Protože Marx položil rovnítko mezi termíny „kapitalistický“ a „buržoazní“, používají obě slova jako synonyma. Ve slovnících všech řečí dnes slova „kapitalistický“ a „buržoazní“ označují všechno, co je hanebné, potupné a neslavné.¹⁰ Naproti tomu lidé nazývají „socialistickým“ všechno, co považují za dobré a chvályhodné. Běžný způsob uvažování je tento: člověk svévolně nazývá vše, co nemá rád, „kapitalistickým“ a potom z tohoto označení odvozuje, že ta věc je špatná.

Tento významový zmatek jde ještě dále. Sismondí, romantičtí obdivovatelé středověku, všichni socialističtí spisovatelé, německá historická škola i američtí institucionalisté učili, že kapitalismus je nespravedlivý vykořisťovatelský systém, který obětuje životní zájmy většiny lidí ve prospěch výhradních zájmů malé skupiny zbohatlíků. Žádný slušný člověk nemůže tento „šlivený“ systém obhajovat. Ekonomové, kteří tvrdí, že kapitalismus je výhodný nejen pro malou skupinu, ale pro každého, jsou „patolízaly buržoazie“. Jsou buď příliš hloupí, aby rozpoznali pravdu, nebo podplacení obránci sobeckých třídních zájmů vykořisťovatelů.

V terminologii těchto nepřátel svobody, demokracie a tržního hospodářství znamená kapitalismus hospodářskou politiku zastávanou velkopodnikateli a milionáři. Když jsou postaveni před skutečnost, že někteří – ale samozřejmě ne všichni – bohatí podnikatelé a kapitalisté se dnes kloní k opatřením, která omezují svobodný obchod a konkurenci a vedou k monopolizaci, říkají: současný kapitalismus charakterizuje protekcionismus, kartely a likvidace soutěže. Je pravda, dodávají, že v určitém období v minulosti britský kapitalismus podporoval svobodný obchod jak na domácím trhu, tak v mezinárodních vztazích. To bylo proto, že v té době taková politika nejlépe sloužila třídním zájmům britské buržoazie. Podmínky se však změnily a kapitalismus, tj. doktrína obhajovaná vykořisťovateli, dnes vede k jiné politice.

Již jsme poukázali na to, že toto učení hrubě deformuje jak ekonomickou teorii, tak historické skutečnosti.¹¹ Existovali a vždy budou existovat lidé, jejichž sobecká ctižádost požaduje ochranu pro jejich stávající zájmy a již doufají, že získají výhodu z opatření omezujících konkurenci. Zestárlí a unavení podnikatelé a dekadentní dědicové lidí, kteří uspěli v minulosti, nemají rádi cíle zbohatlíky, kteří ohrožují jejich bohatství a jejich vysoké společenské postavení. Na ovzduší veřejného mínění záleží, zda jejich touze po utužení hospodářských podmínek a zabrání pokroku bude či nebude vyhověno. Díky ideologické struktuře devatenáctého století, kterou formoval věhlas učení liberálních ekonomů, vyšla taková přání naprázdno. Když technologický

¹⁰ Nacisté používali „židovský“ jako synonymum pro „kapitalistický“ i „buržoazní“.

¹¹ Viz výše, str. 72–75.

pokrok liberální doby vedl k převratu v tradičních metodách výroby, dopravy a obchodu, tehdy ti, jejichž zájmy byly poškozeny, nežádali o ochranu, protože by to byl beznadějný pokus. Dnes se však považuje za legitimní úkol vlády, aby zabránila schopnému člověku konkurovat méně schopnému. Veřejné mínění sympatizuje s požadavky mocných zájmových skupin na zastavení pokroku. Výrobci másla s pozoruhodným úspěchem bojují proti margarínu a hudebníci proti hudebním nahrávkám. Odborové svazy jsou úhlavními nepřáteli každého nového stroje. Není překvapivé, že v takovém prostředí méně schopní podnikatelé usilují o ochranu před schopnějšími konkurenty.

Tento stav věcí je možné správně popsat takto: dnes již mnoho podnikatelských skupin nebo některé podnikatelské skupiny nejsou liberální; neobhajují čisté tržní hospodářství a svobodné podnikání, ale naopak volají po různých opatřeních s vládními zásahy do podnikání. Je však naprosto zavádějící říkat, že se smysl konceptu kapitalismu změnil a že „vyspělý kapitalismus“ – jak ho nazývají američtí institucionalisté – nebo „pozdní kapitalismus“ – jak ho nazývají marxisté – je charakterizován restriktivními politikami k ochraně etablovaných zájmů manuálních pracovníků, zemědělců, obchodníků, řemeslníků a někdy také kapitalistů a podnikatelů. Koncept kapitalismu jako hospodářského systému je neměnný; pokud má nějaký význam, pak znamená tržní hospodářství. Pokud se člověk smíří s jinou terminologií, připravuje se o sémantický nástroj k náležitému zacházení s problémy současné historie a hospodářské politiky. Toto chybné názvosloví bude pochopitelné pouze tehdy, když si uvědomíme, že pseudoekonomové a politici, kteří ho používají, chtějí lidem zabránit, aby se nedozvěděli, co tržní hospodářství ve skutečnosti je. Chtějí lidi donutit, aby věřili, že všechny nesympatické projevy restriktivních vládních politik jsou zplozeny „kapitalismem“.

4. Suverenita spotřebitelů

V tržní společnosti je řízení všech ekonomických záležitostí úkolem podnikatelů. Jim přísluší kontrola výroby. Oni jsou u kormidla a řídí loď. Povrchní pozorovatel by uvěřil, že jsou nejdůležitější. Ale oni nejsou. Jsou povinni bezpodmínečně poslouchat příkazy kapitána. Kapitánem je spotřebitel. Ani podnikatelé, ani majitelé půdy, ani kapitalisté neurčují, co se má vyrábět. To dělá spotřebitel. Pokud se podnikatel přísně neřídí příkazy veřejnosti, jak mu je zprostředkovává struktura tržních cen, utrpí ztráty, zkrachuje a je tak odstraněn z významného místa za kormidlem. Nahradí ho jiní lidé, kterým se při uspokojování poptávky spotřebitelů dařilo lépe.

Spotřebitelé prokazují přízeň těm obchodům, v nichž si mohou koupit to, co chtějí, za nejnižší ceny. Jejich nakupování a nenakupování rozhoduje, kdo by měl vlastnit a provozovat podniky a statky. Dělalí z chudých lidí bohaté

a z bohatých chudé. Přesně určují, co se má vyrobit, v jaké kvalitě a v jakém množství. Jsou to nemilosrdní nadřízení, samý rozmar a vrtoch, nestálí a nepředvídatelní. Nic pro ně nemá význam kromě vlastního uspokojení. Ani trochu se nestarají o minulé zásluhy a existující zájmy. Je-li jim nabídnuto něco, co se jim líbí víc nebo co je lacinější, opustí své staré dodavatele. V postavení kupujících a spotřebitelů jsou krutí a necitelní, jednají bez ohledu na jiné lidi.

Jenom prodejci statků a služeb prvního řádu jsou v přímém kontaktu se spotřebiteli a jenom oni jsou na příkazech spotřebitelů přímo závislí. Oni však přenášejí příkazy, které obdrží od veřejnosti, ke všem, kdo produkují statky a služby vyšších řádů. Neboť výrobci spotřebního zboží, majitelé maloobchodů, pracovníci ve službách i ve svobodných povoláních jsou nuceni pořizovat si vše, co potřebují pro provozování vlastního podniku, od těch dodavatelů, kteří jim nabídnou nejnižší cenu. Kdyby se nesnažili nakupovat na nejlevnějším trhu a provozovat výrobní faktory tak, aby nejlépe a nejlevněji nasýtily poptávku spotřebitelů, byli by donuceni podnikání opustit. Nahradili by je efektivnější lidé, kteří by dokázali nakupovat a provozovat výrobní faktory lépe. Spotřebitel je v postavení, kdy může dát volný průchod svým rozmarům a vrtochům. Podnikatelé, kapitalisté a majitelé půdy mají svázané ruce; ve své činnosti musí plnit příkazy nakupující veřejnosti. Každá odchylka od směru, který jim předepisuje poptávka spotřebitelů, jde na vrub podnikatelů. I ta nejmenší odchylka, ať už navozená záměrně nebo způsobená chybou, špatným odhadem nebo lajdáctvím, omezuje jejich zisk nebo ho úplně odejme. Vážnější odchylky vedou ke ztrátám, a tak zmenšují nebo úplně pohlcují jejich bohatství. Kapitalisté, podnikatelé a majitelé půdy mohou uchovat a zvýšit své bohatství pouze tím, že budou co nejlépe plnit příkazy spotřebitelů. Nemají svobodu utrácet peníze, které jim spotřebitelé nejsou ochotni vrátit tím, že za jejich výrobky zaplatí více. Při vedení svých podniků musí být bezcitní a musí mít tvrdé srdce, protože sami spotřebitelé – jejich nadřízení – jsou bezcitní a mají tvrdá srdce.

Spotřebitelé určují nejen definitivní ceny spotřebního zboží, ale také ceny všech výrobních faktorů. Určují příjmy každého člena tržního hospodářství. Spotřebitelé, a nikoli podnikatelé, platí nakonec mzdy, které si vydělal každý jednotlivý pracovník, okouzující filmová hvězda, stejně jako uklízečka. S každým utraceným centem určují spotřebitelé směr všech výrobních procesů a podrobnosti organizace veškeré podnikatelské činnosti. Tento stav věcí se popisuje tak, že se trh nazývá demokracií, v níž každý cent dává právo odevzdat hlas.¹² Správnější by bylo říct, že demokratické zřízení je systém, který připisuje občanům stejnou nadřazenost při provádění vlády, jakou jim

¹² Viz Frank A. Fetter, *The Principles of Economics* (3. vyd., New York, 1913), str. 394–410.

tržní hospodářství dává jako spotřebitelům. Toto srovnání je však nedokonalé. V politické demokracii jsou při formování chodu věci účinné pouze hlasy, které dostal většinový kandidát nebo většinový program. Hlasy, které obdržela menšina, politiku přímo neovlivňují. Na trhu však nepříjde žádný hlas nazmar. Každý utracený cent má sílu působit na výrobní procesy. Nakladatelé neuspokojují jen většinu tím, že vydávají detektivky, ale také menšinu, která čte lyrickou poezii a filozofické traktáty. Pekaři nepečou chléb jen pro zdravé lidi, ale také pro nemocné, kteří mají zvláštní diety. Rozhodnutí spotřebitele jsou uváděna ve skutečnost s veškerou silou, kterou jim spotřebitel dodává svou ochotou utratit určité množství peněz.

Je pravda, že na trhu nemají různí spotřebitelé stejné volební právo. Bohatí odevzdávají více hlasů než chudí občané. Tato nerovnost je však sama o sobě výsledkem předchozího volebního procesu. V čistém tržním hospodářství být bohatý je výsledkem úspěchu při co nejlepším uspokojení poptávky spotřebitelů. Bohatý člověk může uchovat své bohatství pouze tím, že bude stále co nejefektivněji spotřebitelům sloužit.

Tak jsou majitelé hmotných výrobních faktorů a podnikatelé fakticky pověřenci spotřebitelů, kteří jsou s možností odvolání jmenováni volbami, jež se dennodenně opakují.

V působení tržního hospodářství existuje pouze jeden případ, v němž třída vlastníků není úplně podřízena suverenitě spotřebitelů. Porušením nadvlád spotřebitelů jsou monopolní ceny.

Metaforické použití terminologie politické vlády

Příkazy zadávané podnikateli při řízení jejich záležitostí lze slyšet a vidět. Nikomu se nemůže stát, že by si jich nebyl vědom. Dokonce i poslíček ví, že v podniku rozhoduje ředitel. O něco víc rozumu je však třeba, abychom si všimli závislosti podnikatele na trhu. Příkazy, které dávají spotřebitelé, nejsou zjevné, nemohou být vnímány smysly. Mnoha lidem chybí dostatečná bystrost, aby si jich všimli. Takoví padnou za oběť iluzi, že podnikatelé a kapitalisté jsou nezodpovědní autokraté, po nichž nikdo nechce, aby se za své jednání zodpovídali.¹³

Plodem tohoto smýšlení je zvyk používat pro podnikání terminologii politické vlády a vojenských akcí. Úspěšní podnikatelé jsou nazýváni králi nebo kapitány, jejich podnik impériem nebo královstvím. Pokud by tento styl byl pouze neškodnou metaforou, nebylo by třeba ho kritizovat. Je to však zdroj vážných chyb, které hrají neblahou roli v současných teoriích.

¹³ Jako významný případ takového smýšlení můžeme uvést Beatrice Webbovou, lady Passfield, která sama byla dcerou bohatého obchodníka. Srov. *My Apprenticeship* (New York, 1926), str. 42.

Vláda je nástrojem nátlaku a donucení. Má moc, aby si poslušnost vynutila silou. Politický vládce, ať je to autokrat nebo lid zastoupený svými zmocněnci, disponuje silou k potlačení rebelií, dokud jeho ideologická moc trvá.

Jiného druhu je postavení, které v tržním hospodářství zaujímají podnikatelé a kapitalisté. „Čokoládový král“ nemá žádnou moc nad spotřebiteli, svými zákazníky. Poskytuje jim čokoládu v co nejvyšší kvalitě a za co nejnižší ceny. Spotřebitelům nevládne, on jim slouží. Spotřebitelé k němu nejsou vázáni. Mají naprostou svobodu přestat chodit do jeho obchodů. Pokud spotřebitelé dají přednost utracení svých peněz jinde, přijde o své „království“. „Nevládne“ ani svým dělníkům. Zjednává si jejich služby tak, že jim platí přesně takovou částku, jakou mu jsou spotřebitelé ochotni navrátit, když si jeho výrobek kupují. Ještě v menší míře mají kapitalisté a podnikatelé politický vliv. Civilizované státy v Evropě a v Americe byly dlouhou dobu řízeny vládami, které nijak podstatně nebránily chodu tržního hospodářství. Dnes i v těchto zemích mají většinu strany, které jsou ke kapitalismu nepřátelské a věří, že každé zlo, které postihne kapitalisty a podnikatele, je mimořádně prospěšné pro lid.

V nenarušovaném tržním hospodářství nemohou kapitalisté a podnikatelé očekávat výhody z toho, že podplatí úředníky a politiky. Na druhé straně úředníci a politici nejsou v situaci, že by museli podnikatele vydírat a mámit z nich úplatky. V intervencionistické zemi se silné zájmové skupiny snaží zajistit svým členům výhody na úkor slabších skupin a jednotlivců. Pak může obchodník považovat za výhodné chránit se proti diskriminačnímu jednání ze strany výkonných úředníků a zákonodárného sboru pomocí úplatků. Jakmile si na takové metody zvyknou, mohou se je snažit využít, aby si zajistili výhody. Skutečnost, že podnikatelé uplácí politiky a úředníky a že jsou takovými lidmi vydírání, není známkou toho, že by byli nadřazeni a vládli zemi. Jsou to ovládaní – nikoli vládcí –, kdo uplácí a platí desátky.

Většinu podnikatelů brání v tom, aby se neuchylovali k uplácení, jejich mravní přesvědčení nebo strach. Troufají si udržovat systém svobodného podnikání a bránit se proti diskriminaci legitimními demokratickými metodami. Vytvářejí obchodní sdružení a snaží se ovlivnit veřejné mínění. Výsledky takových snah jsou dosud vcelku nicotné, jak o tom svědčí triumfální prosazování protikapitalistických politik. V nejlepším případě byly schopny dosáhnout toho, že na chvíli pozdržely některá mimořádně nepřijatelná opatření.

Demagogové překrucují tento stav věcí tím nejhlupejším způsobem. Říkají nám, že tato sdružení bankéřů a výrobců jsou skutečnými vládci svých zemí a že ovládají celý aparát toho, co nazývají „plutodemokratickou“ vládou. Pouhý výčet zákonů, které byly schváleny za poslední desetiletí zákonodárným sborem kterékoli země, stačí k tomu, aby takové legendy vyvrátily.

5. Soutěž

V přírodě převládají nesmiřitelné střety zájmů. Prostředky živobytí jsou omezené. Rozmnožování má sklon předbíhat zdroje živobytí. Pouze neschopnější rostliny a zvířata přežijí. Antagonismus mezi zvířetem, které umírá hladu, a jiným, které mu bere jídlo, je nesmiřitelný.

Spolupráce ve společnosti v podmínkách dělby práce takové antagonismy odstraňuje. Nepřátelství nahrazuje partnerstvím a vzájemností. Příslušníky společnosti spojuje ve společném jednání.

Termín konkurence, který se používá pro podmínky života zvířat, označuje rivalitu mezi zvířaty, která se projevuje při hledání potravy. Tento jev můžeme nazvat *biologickou soutěží*. Biologická soutěž se nesmí zaměňovat se *společenskou soutěží*, tj. se snahou jednotlivce získat co nejvýhodnější postavení v systému spolupráce ve společnosti. Jelikož budou vždy existovat postavení, která lidé oceňují výše než jiná, budou o ně lidé stále usilovat a snažit se předstihnout své konkurenty. Společenská soutěž je proto přítomna v každém představitelném uspořádání organizace společnosti. Chceme-li uvažovat o stavu věci, v němž společenská soutěž neexistuje, musíme zkonstruovat obraz socialistického systému, v němž nejvyššímu vůdci v úsilí přidělit každému jeho místo a úlohu ve společnosti nepomáhají žádné ambice podřízených. Jednotlivci jsou naprosto lhostejní a nežadají o konkrétní funkce. Jednají jako plemenní hřebci, kteří se nesnaží postavit do příznivého světla, když majitel vybírá jednoho z nich k oplodnění nejlepší klisny. Takoví lidé by však již nebyli jednatelstvími lidmi.

Katalaktická konkurence je soutěží mezi lidmi, kteří chtějí jeden druhého překonat. Není to boj, ačkoli pro ni v metaforickém smyslu běžně používáme terminologii války a bratrovražedného boje, útoku a obrany, strategie a taktiky. Ti, kteří selžou, nejsou zničeni; jsou ve společenském systému převedeni na místo, které je sice skromnější oproti tomu, které chtěli zaujmout, ale je přiměřenější jejich schopnostem.

V totalitním systému se společenská soutěž projevuje ve snaze lidí získat si přízeň těch, kteří jsou u moci. V tržním hospodářství se soutěž projevuje ve skutečnosti, že obchodníci musí jeden druhého překonat nabídkou lepšího nebo levnějšího zboží a služeb a že kupující musí jeden druhého předčit nabídkou vyšších cen. Když se zabýváme tímto druhem společenské soutěže, kterou můžeme nazývat *katalaktickou soutěží*, musíme se vyhnout různým oblíbeným omylům.

Klasičtí ekonomové podporovali zrušení všech obchodních bariér, které lidem brání v soutěžení na trhu. Vysvětlovali, že takové restriktivní zákony vedou k přesunu výroby z míst, v nichž jsou nejprůhodnější přírodní podmínky pro výrobu, do míst, v nichž jsou méně výhodné. Chrání méně schopného

člověka před jeho schopnějším soupeřem. Mají snahu na věky zachovat zaostalé výrobní technologie. Stručně řečeno, omezují výrobu a snižují tak životní úroveň. Aby všichni lidé byli bohatší, tvrdili ekonomové, měla by být konkurence přístupná pro každého. V tomto smyslu používali termín *svobodná soutěž*. V jejich použití termínu *svobodný* nebylo nic metafyzického. Obhajovali naprosté zrušení privilegií, která zamezují přístup lidí do určitých odvětví a k některým trhům. Všechny přespříliš složité studie, které přídavnému jménu *svobodný* ve spojení se soutěží předhazují metafyzický význam, jsou falešné; nemají vůbec žádný vztah ke katalaktickému problému soutěže.

Pokud vstupují do hry přírodní podmínky, může být soutěž „svobodná“ pouze vzhledem k těm výrobním faktorům, které nejsou omezené, a nejsou proto předmětem lidského jednání. V oblasti katalaxie je soutěž vždy omezená neúprosnou omezeností ekonomických statků a služeb. Dokonce i když neexistují institucionální bariéry k omezení počtu subjektů v soutěži, stav věcí není nikdy takový, aby každému umožnil soutěžit ve všech oblastech trhu. V každém sektoru se může v soutěži angažovat poměrně malá skupina.

Katalaktická soutěž, jeden z charakteristických rysů tržního hospodářství, je sociální jev. To, co by každému jedinci umožňovalo vybrat si podle libosti takové místo ve struktuře dělby práce, jaké se mu nejvíce líbí, není právo zaručené státem a zákony. Přiřadit každému jeho pravé místo ve společnosti je úkolem spotřebitelů. Jejich nástrojem při určování společenského postavení každého jednotlivce je nakupování a nenakupování. Jejich suverenitu nenarušují žádné výhody udělované jednotlivcům jakožto výrobcům. Vstup do určitého výrobního odvětví je pro nově příchozí fakticky volný pouze do té míry, nakolik spotřebitelé schválí rozšíření tohoto odvětví nebo nakolik se nováčkům podaří vytlačit ty, kteří jsou v něm již činní, lepším nebo levnějším uspokojením poptávky spotřebitelů. Dodatečné investice jsou rozumné pouze tehdy, když uspokojí dosud nevyplněné potřeby spotřebitelů. Jsou-li současné podniky dostačující, bylo by plýtváním do téhož odvětví investovat další kapitál. Struktura tržních cen tlačí nové investory do jiných odvětví.

Tento bod musíme zdůraznit, protože jeho nepochopení je jádrem mnoha oblíbených stížností na nemožnost konkurence. Zhruba před šedesáti lety lidé často tvrdili: nemůžete soutěžit s železničními společnostmi; je nemožné napadat jejich postavení zřizováním konkurenčních tratí; v oblasti pozemní dopravy už konkurence neexistuje. Pravdou bylo, že tratě, které v té době již byly v provozu, celkem vzato dostačovaly. Příznivější vyhlídky pro další kapitálové investice byly ve zlepšování provozuschopnosti již provozovaných tratí a v jiných oborech podnikání než ve stavbě nových železnic. To však nepřekáželo dalšímu technickému pokroku v dopravě. Velikost a ekonomická „moc“ železničních společností nezabránila vzniku automobilů a letadel.

Dnes lidé tvrdí totéž o různých odvětvích velkého podnikání: nemůžete napadát jejich postavení, jsou příliš velcí a příliš silní. Soutěž však neznamená, že se komukoli bude dobře dařit jen na základě toho, že bude napodobovat, co dělají jiní. Znamená příležitost sloužit spotřebitelům lépe nebo levněji a nebýt při tom omezován výhodami udělenými těm, jejichž existující práva taková inovace poškozuje. Nově příchozí, který se chce vzepřít právům starých zavedených firem, potřebuje zejména mozek a myšlenky. Jestliže jeho projekt dokáže uspokojit nejnaléhavější z neuspokojených potřeb spotřebitelů nebo je zajistit levněji než dlouholetí dodavatelé, pak uspěje i přes tolik diskutovanou velikost a sílu starých firem.

Katalaktická soutěž nesmí být zaměňována s boxerskými zápasy nebo s volbou královny krásy. Jejich účelem je zjistit, kdo je nejlepším boxerem nebo nejkrásnější dívkou. Společenskou funkcí katalaktické soutěže ovšem není stanovit, který chlapík je nejchytřejší, a odměnit vítěze titulem a medailí. Její funkcí je zajistit nejlepší uspokojení spotřebitelů, jakého je za daného stavu hospodářských dat možno dosáhnout.

Rovnost příležitostí se nevyskytuje ani v boxu nebo soutěži krásy, ani v žádné jiné oblasti soutěžení, ať už biologického nebo společenského. Naprostá většina lidí je vzhledem k fyziologické stavbě svého těla zbavena možnosti získat titul mistra světa v boxu nebo královny krásy. Jen velice málo lidí může soutěžit na trhu práce jako operní zpěváci nebo filmové hvězdy. Nejprůhodnější pozici v soutěži na poli vědeckých výsledků mají vysokoškolští profesori. Přesto tisíce a tisíce profesorů umírají, aniž by zanechali jakoukoli stopu v historii myšlení a vědeckého pokroku, zatímco mnozí ze znevýhodněných outsiderů získají slávu díky báječným objevům.

Běžně je za špatnou považována skutečnost, že katalaktická soutěž není stejně otevřena pro každého. Začátek je daleko obtížnější pro chudého chlapce než pro syna bohatých rodičů. Spotřebitele však nezajímá otázka, zda lidé, kteří je budou obsluhovat, začínají či nezačínají svou kariéru za rovných podmínek. Jejich jediným zájmem je zajistit co možná nejlepší uspokojení svých potřeb. Protože je systém dědičného majetku v tomto ohledu účinnější, dávají mu přednost před jinými, méně účinnými systémy. Dívají se na věc z pohledu společenské prospěšnosti a společenského blahobytu, nikoli z pohledu údajných, imaginárních a nesplnitelných „přirozených“ práv každého jedince na rovnou příležitost při soutěžení. Prosazení takových práv by vyžadovalo, aby ti, kdo se narodili s větší inteligencí a větší silou vůle než průměrní lidé, byli znevýhodněni. Je jasné, že by to bylo absurdní.

Termín soutěž je používán zejména jako protipól monopolu. V tomto druhu řeči se termín monopol používá v různých významech, které se musí jasně rozlišovat.

První význam slova monopol, který se velice často předpokládá při běžném použití tohoto termínu, označuje stav věcí, v němž držitel monopolu, ať už jím je jednotlivec nebo skupina jednotlivců, výhradně kontroluje některou z podstatných podmínek přežití lidstva. Takový monopolista má moc nechat zemřít hladem všechny, kdo neposlouchají jeho rozkazy. On diktuje a ostatní nemají jinou možnost než vzdát se, nebo zemřít. Vzhledem k takovému monopolu neexistuje trh ani žádný druh katalaktické soutěže. Držitel monopolu je pán a ostatní jsou otroci, kteří jsou plně závislí na jeho přízni. U tohoto druhu monopolu není třeba se zdržovat. K tržnímu hospodářství nemá vůbec žádný vztah. Stačí uvést jeden příklad. Takový absolutní a totální monopol by uplatňoval celosvětový socialistický stát; měl by moc rozdrtit své odpůrce tím, že by je nechal zemřít hladem.¹⁴

Druhý význam slova monopol se od prvního liší tím, že popisuje stav věcí, který je slučitelný s podmínkami tržního hospodářství. V tomto smyslu je držitel monopolu jednotlivec nebo skupina jednotlivců plně spojených pro společné jednání, kteří mají výhradní kontrolu nad dodávkami určité komodity. Jestliže definujeme termín monopol tímto způsobem, ukáže se, že okruh působnosti monopolů je obrovský. Výrobky zpracovatelského průmyslu se navzájem více či méně liší. Každá továrna produkuje výrobky, které se liší od výrobků z jiných podniků. Každý hotel má monopol na prodej svých služeb v místě, kde stojí. Odborné služby, které poskytuje lékař nebo právník, nejsou nikdy naprosto shodné se službami, které poskytuje jiný lékař nebo jiný právník. Kromě některých surovin, potravin a jiného běžně skladovaného zboží jsou monopoly všude na trhu.

Samotný jev monopolu je však pro fungování trhu a určování cen bezvýznamný a nedůležitý. Neposkytuje držiteli monopolu při prodeji jeho výrobků žádnou výhodu. Podle autorského práva se každý veršotepec těší z monopolu na prodej své poezie. To však neovlivňuje trh. Může se stát, že za jeho tvorbu nebude zaplácena vůbec žádná cena a jeho knihy mohou být prodány pouze za cenu starého papíru.

Monopol ve druhém významu tohoto termínu se stává činitelem při určování cen pouze tehdy, když má poptávková křivka pro příslušné monopolní zboží určitý tvar. Jsou-li podmínky takové, že si monopolista může zajistit větší čistý výnos z prodeje menšího množství svých výrobků za vyšší cenu než prodejem většího množství svých dodávek za nižší cenu, objevuje se *monopolní cena*, která je vyšší, než by byla případná tržní cena, kdyby monopol neexistoval. Monopolní ceny jsou důležitým tržním jevem, zatímco monopol jako takový je důležitý pouze tehdy, když může vést ke vzniku monopolních cen.

¹⁴ Srov. Lev Trocký (1937), kterého cituje F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (Londýn, 1944), str. 89. (Česky: *Cesta do otroctví*, Academia, Praha, 1990 – pozn. překl.)

Ceny, které nejsou monopolními cenami, se běžně nazývají *konkurenčními cenami*. I když je sporné, je-li tato terminologie vhodná, je obecně přijatá a bylo by obtížné ji měnit. Člověk se ale musí mít na pozoru před chybnou interpretací. Bylo by vážným omylem vyvozovat z protikladu mezi monopolní a konkurenční cenou, že monopolní cena je přímým důsledkem neexistence konkurence. Na trhu je vždy katalaktická soutěž. Katalaktická soutěž nemá při určování monopolních cen o nic menší vliv než při určování konkurenčních cen. Tvar poptávkové křivky, která umožňuje vznik monopolních cen a řídí jednání držitele monopolu, je určen konkurencí všech ostatních komodit, které soutěží o dolary nakupujících. Čím výše stanoví monopolista cenu, za níž je ochoten prodávat, tím více možných kupců namíří své dolary k jinému prodejnému zboží. Na trhu každá komodita soutěží se všemi ostatními komoditami.

Existují lidé, kteří si myslí, že se katalaktická teorie cen nehodí ke studiu reálné situace, protože nikdy neexistovala „svobodná“ soutěž nebo protože nic takového aspoň neexistuje dnes. Všechny takové teorie se mylí.¹⁵ Jejich autoři tento jev chybně interpretují a jednoduše nevědí, čím soutěž ve skutečnosti je. Je pravda, že dějiny posledních desetiletí jsou zachycením politik, které směřují k omezení soutěže. Očividným záměrem těchto politik je zvýhodnit určité skupiny výrobců tím, že budou chráněni proti konkurenci schopnějších firem. V mnoha případech tyto politiky zavedly podmínky, které jsou nutné ke vzniku monopolních cen. V mnoha jiných případech tomu tak nebylo a výsledkem byl pouze stav věcí, který mnoha kapitalistům, podnikatelům, zemědělcům a pracovníkům bránil ve vstupu do těch průmyslových odvětví, v nichž by byli svým spoluobčanům poskytovali nejcennější služby. Katalaktická soutěž byla podstatně omezena, ale tržní hospodářství stále funguje, i když je mařeno zásahy vlády a odborových svazů. Systém katalaktické soutěže stále funguje, ačkoli produktivita práce byla vážně omezena.

Konečným cílem těchto protikonkurenčních politik je nahradit kapitalismus socialistickým plánovacím systémem, v němž neexistuje vůbec žádná katalaktická soutěž. Zatímco roní krokodýlí slzy nad poklesem konkurence, chtějí plánovači tento „šílený“ soutěžní systém zrušit. V některých zemích svého cíle dosáhli, ale ve zbytku světa pouze v některých oborech omezili soutěž tím, že zvýšili počet lidí soutěžících v jiných oborech.

V současnosti hrají síly směřující k omezení konkurence nesmírnou roli. Zabývat se jimi je velký úkol dějepisu naší doby. Ekonomická teorie nemá potřebu podrobně se jimi zabývat. Skutečnost, že existují obchodní bariéry,

¹⁵ Vyvrácení módních teorií o nedokonalé a monopolistické konkurenci najde čtenář v knize F. A. Hayeka *Individualism and Economic Order* (Chicago, 1948), str. 92–118.

privilegia, kartely, státní monopoly a odborové svazy, je pouhým datem hospodářských dějin. Její interpretace nevyžaduje žádné zvláštní poučky.

6. Svoboda

Filozofové a právníci věnovali mnoho úsilí pokusům definovat pojem volnosti a svobody. Těžko bychom mohli tvrdit, že tyto snahy byly úspěšné.

Pojem svobody má smysl pouze tehdy, když se vztahuje na mezilidské vztahy. Existovali autoři, kteří vyprávěli příběhy o původní – přirozené – svobodě, kterou člověk údajně měl v báječném přírodním stavu předcházejícím ustavení společenských vztahů. Nicméně takoví duševně i hospodářsky soběstační jedinci nebo rodiny, kteří se potulovali krajem, byli svobodní pouze tak dlouho, dokud nezkřížili cestu někomu silnějšímu. V nelítostné biologické soutěži měl vždy pravdu silnější a slabšímu nezbyla jiná možnost než se bezpodmínečně podrobit. Primitivní lidé se určitě nerodili svobodní.

Termín *svoboda* může dostat smysl teprve v rámci společenského systému. Jako praxeologický termín se svoboda vztahuje na oblast, v níž je jediná jedinec v takovém postavení, že si může vybrat mezi alternativními způsoby jednání. Člověk je svobodný do té míry, nakolik si může vybrat cíle a prostředky, které k dosažení těchto cílů použije. Svoboda každého člověka je velice přísně omezena zákony přírody i zákony praxeologie. Nemůže dosáhnout cílů, které jsou navzájem neslučitelné. Pokud si chce hovět v uspokojení, které vyvolává určité účinky ve fungování jeho těla nebo mysli, musí se s těmito důsledky vyrovnat. Bylo by bezúčelné prohlásit, že člověk není svobodný, protože si nemůže užívat potěšení holdovat určitým drogám, aniž by byl zasažen jejich nevyhnutelnými následky, které jsou obecně považovány za velice nežádoucí. Zatímco toto všichni rozumní lidé víceméně přijímají, ve vztahu k uznávání zákonů praxeologie taková shoda neexistuje.

Člověk nemůže mít jak výhody, jež plynou z mírové spolupráce na principu dělby práce ve společnosti, tak souhlas zahájit činnosti, které společnost nutně rozloží. Musí si vybrat mezi dodržováním určitých pravidel, jež umožňují život ve společnosti, a bídou a nejistotou „nebezpečného života“ v trvale válečném stavu mezi nezávislými jedinci. Takový zákon určující výsledek veškerého lidského jednání není o nic volnější než fyzikální zákony.

Přesto existuje dalekosáhlý rozdíl mezi důsledky, které vyplývají z nedodržení přírodních zákonů, a důsledky z nedodržení praxeologických zákonů. Obě kategorie zákonů samozřejmě fungují samy o sobě, aniž by vyžadovaly prosazení ze strany člověka. Ale důsledky toho, co si jedinec vybral, se liší. Člověk, který pozře jed, škodí pouze sám sobě, avšak člověk, který se rozhodne uchýlit se k loupení, rozvrací celý společenský řád. Zatímco se on sám těší z krátkodobého zisku, který svým jednáním získal, ničivé dlouhodobé

důsledky škodí všem lidem. Jeho skutek je zločinem, protože má škodlivé důsledky pro spoluobčany. Pokud by společnost takovému chování nebránila, stalo by se brzo obecným a udělalo by konec spolupráci ve společnosti i všem výhodám, které všem taková spolupráce přináší.

Aby byla zavedena a udržena spolupráce ve společnosti a civilizace, jsou nutná opatření k zabránění asociálním jedincům v páchání činů, které nutně povedou ke zničení všeho, čeho člověk dosáhl ve svém vývoji od úrovně neandertálce. Aby byl zachován stav věcí, v němž existuje ochrana jednotlivce před neomezenou tyraní silnějších a chytřejších spoluobčanů, je nutná instituce, která všechny protispolečenské živly omezí. Mír – nepřítomnost neustálého boje každého proti každému – může být dosažen pouze zavedením systému, v němž je síla uchýlit se k násilným činům monopolizována společenským aparátem nátlaku a donucení, a použití této síly je v každém jednotlivém případě usměrňováno řadou pravidel – pravidel stvořených lidmi, která se liší od zákonů přírody i od zákonů praxeologie. Základním nástrojem společenského systému je činnost takového orgánu, který se běžně nazývá vládou.

Pojmy svoboda a otroctví mají smysl pouze tehdy, když se vztahují na to, jak působí vláda. Bylo by naprosto bezúčelné a zavádějící říkat, že člověk není svobodný, protože, chce-li zůstat naživu, jeho schopnost vybrat si mezi sklenicí vody a sklenicí s kyanidem draselným je omezena přírodou. Stejně nevhodné by bylo nazývat člověka nesvobodným, protože zákon trestá jeho touhu zabít jiného člověka a protože policie a trestní soudy tento zákon prosazují. Pokud vláda – společenský aparát nátlaku a donucení – omezuje vykonávání násilí a hrozby pomocí takového násilí k potlačení protispolečenského jednání a předcházení mu, pak převažuje to, co se rozumně a smysluplně může nazývat svobodou. Potlačeno je pouze chování, jež by nutně rozložilo spolupráci ve společnosti a civilizaci, a tím by uvrhlo všechny lidi zpět do podmínek, které existovaly v době, kdy z čistě zvířecí existence svých nelidských předků povstal *homo sapiens*. Takové donucení nijak podstatně neomezuje právo člověka vybrat si. Dokonce i kdyby neexistovala žádná vláda prosazující lidmi stvořené zákony, jednotlivec by nemohl mít na jedné straně výhody, které mu plynou ze spolupráce ve společnosti, a na druhé straně potěšení svobodně se oddávat dravým zvířecím útočným instinktům.

V tržním hospodářství, tedy ve společenské organizaci typu *laissez faire*, existuje oblast, v níž má jednotlivec svobodu vybrat si mezi různými způsoby jednání, aniž by ho omezovala hrozba, že bude potrestán. Pokud však vláda dělá víc, než že jen chrání lidi před násilnou a podvodnou agresí ze strany asociálních jednotlivců, omezuje oblast svobody jednotlivce jednat za hranici, na níž je tato oblast omezena praxeologickými zákony. Svobodu tedy můžeme definovat jako takový stav věcí, v němž není svoboda jednotlivce vybrat si

omezena vládním násilím jdoucím za hranici, za níž by ho stejně omezoval praxeologický zákon.

Toto má na mysli člověk, jenž definuje svobodu jako postavení jednotlivce v rámci tržního hospodářství. Je svobodný v tom smyslu, že ho zákony ani vláda nenutí vzdát se samostatnosti a práva na sebeurčení ve větší míře, než nakolik to dělají nevyhnutelné praxeologické zákony. To, čeho se zříká, je pouze zvířecí svoboda žít bez ohledu na existenci jiných jedinců svého druhu. Jedinci, kterým zlá vůle, krátkozrakost nebo duševní nedostatečnost nedovoluje uvědomit si, že svým jednáním rozvracejícím společnost škodí sami sobě i všem jiným lidským bytostem, jsou prostřednictvím společenského aparátu nátlaku a donucení přinuceni od takových činů upustit.

Z tohoto pohledu se musíme zabývat často vznášenou otázkou, zda branná povinnost a výběr daní představují omezení svobody. Kdyby byly zásady tržního hospodářství přijaty všemi lidmi na celém světě, nebyl by žádný důvod vést válku a jednotlivé státy by žily v nerušeném míru.¹⁶ Ale v podmínkách naší doby je svobodný národ stále ohrožován útočnými plány totalitních autokracií. Chce-li si svoji svobodu uchovat, musí být připraven bránit svou nezávislost. Jestliže vláda svobodné země nutí každého občana, aby plně spolupracoval na jejích plánech zahnat agresory, a každého tělesně schopného muže, aby vstoupil do armády, neukládá tím jedinci povinnost, která by překračovala úkoly přikazované praxeologickým zákonem. Ve světě plném neváhajících agresorů a zotročovatelů se naprostý bezpodmínečný pacifismus rovná bezpodmínečnému podrobení se těm nejbezohlednějším utlačovatelům. Kdo chce zůstat svobodný, musí bojovat na smrt s těmi, kdo ho chtějí o svobodu připravit. A protože izolované pokusy o odpor ze strany každého jednotlivce jsou odsouzeny k nezdaru, jediná proveditelná možnost je, aby odpor organizovala vláda. Hlavní úlohou vlády je obrana společenského systému nejen proti domácím zločincům, ale také proti vnějším nepřátelům. Kdo je v naší době proti zbrojení a branné povinnosti, napomáhá – možná nevědomky – těm, kteří usilují o zotročení všech.

Udržování vládního aparátu soudů, policistů, věznic a ozbrojených sil vyžaduje značné výdaje. Vybírání daní pro tyto účely je plně slučitelné se svobodou, které se v nenarušovaném tržním hospodářství těší jednotlivci. Toto tvrzení se samozřejmě nerovná ospravedlnění konfiskačních a diskriminačních daňových metod, které dnes praktikují samozvané pokrokářské vlády. Tuto skutečnost je třeba zdůraznit, protože v dnešní době intervencionismu a trvalého „pokroku“ směrem k totalitě využívají vlády svou pravomoc vybírat daně k destrukci tržního hospodářství.

¹⁶ Viz níže, str. 613.

Každý krok, který vláda vykoná za hranici plnění svých základních funkcí ochrany hladkého fungování tržního hospodářství proti agresí, ať již ze strany domácích nebo zahraničních narušitelů, je krokem vpřed po cestě, která vede přímo do totalitního systému, kde vůbec žádná svoboda neexistuje.

Svoboda a volnost jsou stavy člověka ve smluvní společnosti. Spolupráce ve společnosti v systému soukromého vlastnictví výrobních faktorů znamená, že v rámci trhu jednotlivec nemusí poslouchat žádného pána. Pokud dává a slouží jiným lidem, dělá to o vlastní vůli, aby byl příjemcem odměněn a obsloužen. Směňuje zboží a služby, nedělá nucenou práci a neplatí povinné poplatky. Určitě není nezávislý. Závisí na ostatních členech společnosti. Ale tato závislost je vzájemná. Kupující závisí na prodávajícím a prodávající na kupujícím.

Hlavním zájmem mnoha autorů devatenáctého a dvacátého století bylo zkusit a překroutit tento očividný stav věcí. Říkali, že dělníci jsou vydáni na milost zaměstnavatelům. Je sice pravda, že zaměstnavatel má právo propustit svého zaměstnance. Pokud však toto právo využije jen pro svůj rozmar, poškodí své vlastní zájmy. Znevýhodní sám sebe, když se zbaví lepšího člověka, aby přijal někoho méně výkonného. Trh nikomu přímo nebrání, aby nezpůsobil o své vůli škodu svým spoluobčanům; pouze takové chování trestá. Obchodník má plnou svobodu být hrubý na své zákazníky, jestliže je připraven nést důsledky. Zákazníci mají plnou svobodu bojkotovat dodavatele, pokud jsou připraveni za to zaplatit. To, co při službách spoluobčanům žene každého k maximálnímu úsilí a potlačuje vrozené sklony ke svévoli a zlým úmyslům, není v rámci trhu nátlak a donucení ze strany četníků, katů a trestních tribunálů; je to vlastní zájem. Člen smluvní společnosti je svobodný, protože slouží druhým pouze ve službě sobě samému. Jediné, co ho omezuje, je nevyhnutelný přirozený jev omezenosti zdrojů. Co se týče ostatního, je v rámci trhu svobodný.

Neexistuje žádná jiná svoboda a volnost než ta, kterou přináší tržní hospodářství. V totalitní hegemonské společnosti je jedinou svobodou, která je jednotlivci ponechána, protože mu nemůže být odepřena, svoboda spáchat sebevraždu.

Stát, společenský aparát nátlaku a donucení, to jsou nutně hegemonská pouta. Kdyby vláda měla takové postavení, že by mohla dle libosti rozšiřovat svou moc, mohla by zrušit tržní hospodářství a nahradit ho všeobecným totalitním socialismem. Aby se tomu zabránilo, je nutné moc vlády omezit. To je úloha všech ústav, listin práv a zákonů. To je smysl všech bojů, které lidé svedli za svobodu.

Kritici svobody mají v tomto smyslu pravdu, když ji nazývají „buržoazní“ záležitostí a když obviňují práva, která svobodu zaručují, z negativismu. V říši státu a vlády znamená svoboda omezení, jež je uvaleno na výkon policejní moci.

Nemuseli bychom se u této zřejmé skutečnosti zdržovat, kdyby mistři v destrukci svobody záměrně nezpůsobili sémantický zmatek. Uvědomili si, že je pro ně beznadějně otevřeně a upřímně bojovat za otroctví a omezení. Pojmy svoboda a volnost měly takovou vážnost, že žádná propaganda nemohla otrástit jejich popularitou. V oblasti západní civilizace byla svoboda od nepaměti považována za největší dobro. To, co Západu dodalo jeho prominentní postavení, byla právě starost o svobodu, společenský ideál, který je obyvatelům Orientu cizí. Sociální filozofie západní civilizace je v zásadě filozofií svobody. Hlavním obsahem dějin Evropy a osad založených evropskými emigranty a jejich potomky v jiných částech světa byl boj za svobodu. Značkou naší civilizace je „drsný“ individualismus. Žádný otevřený útok na svobodu jednotlivce neměl naději na úspěch.

Obhájci totality tedy zvolili jinou taktiku. Převrátili smysl slov. Nazvali pravou nebo ryzí svobodou podmínky jednotlivců v systému, v němž nemají žádná jiná práva než poslouchat rozkazy. Ve Spojených státech se nazývají pravými *liberály*, protože usilují o takový společenský řád. Ruské metody diktátorské vlády nazývají demokracií. Násilné a donucovací metody odborových svazů nazývají „průmyslovou demokracií“. Svobodou tisku nazývají stav věci, v němž smí svobodně vydávat knihy a noviny pouze vláda. Definují svobodu jako možnost dělat „správné“ věci a samozřejmě si osobují právo rozhodovat, co je správné a co ne. V jejich očích všemohoucnost vlády znamená úplnou svobodu. Pravým smyslem jejich boje za svobodu je zbavit policejní síly všech omezení.

Tržní hospodářství, říkají tito samozvaní liberálové, poskytuje svobodu pouze parazitické třídě vykořisťovatelů, buržoazii. Tito darebáci prý mají plnou svobodu zotročovat masy. Námezdní pracovník není svobodný; musí dříť výhradně pro blaho svých pánů, zaměstnavatelů. Kapitalisté si přisvojují, co by podle nezadatelných lidských práv mělo patřit pracovníkům. V socialismu bude mít pracovník svobodu a lidskou důstojnost, protože už nebude muset otročit pro kapitalistu. Socialismus znamená zrovnoprávnění obyčejného člověka, znamená svobodu pro všechny. A navíc znamená bohatství pro všechny.

Tato učení dokázala triumfovat, protože se nesetkala s účinnou racionální kritikou. Někteří ekonomové odvedli výtečnou práci při demaskování jejich omylů a rozporů. Veřejnost však ekonomické teorie ignoruje. Argumenty, které proti socialismu předkládají průměrní politici a autoři, jsou buď hloupé, nebo irrelevantní. Nemá cenu trvat na údajném „přirozeném“ právu jednotlivců vlastnit majetek, jestliže jiní lidé tvrdí, že nejdůležitějším „přirozeným“ právem je rovnost příjmu. Takové spory nemohou být nikdy rozhodnuty. Je zbytečné kritizovat nepodstatné, doprovodné rysy socialistického programu. Socialismus se nedá vyvrátit tím, že budeme útočit na postoj socialistů

k náboženství, manželství, antikoncepci a umění. Při zacházení s takovými věcmi se navíc kritikové socialismu často mýlili.

Přes veškeré tyto vážné nedostatky obránců ekonomické svobody bylo nemožné všechny lidi trvale obelhávat ohledně základních rysů socialismu. Nejfanatičtější plánovači byli donuceni přiznat, že jejich projekty zahrnují odstranění mnoha svobod, které mají lidé v kapitalismu a „plutokracii“. Když na ně byl vyvinut tvrdý nátlak, uchýlili se k nové lsti. Tvrdí, že svoboda, která má být odstraněna, je pouze falešnou „ekonomickou“ svobodou kapitalistů, která škodí obyčejnému člověku. Mimo „ekonomickou sféru“ bude svoboda nejen zachována, ale podstatně rozšířena. „Plánováním ke svobodě“ se později stalo nejoblíbenějším sloganem mistrů totalitní vlády a rusifikace ve všech zemích.

Klam tohoto argumentu vychází z předstíraného rozlišování mezi dvěma světy lidského života a jednání, které mají být navzájem naprosto oddělené, totiž „ekonomickou“ sférou a „neekonomickou“ sférou. K tomu, co už bylo k této otázce řečeno v předchozích částech knihy, není třeba nic víc dodávat. Musíme ale zdůraznit něco jiného.

Svoboda, které se lidé v demokratických zemích západní civilizace těšili v letech, kdy triumfoval starý liberalismus, nebyla plodem ústav, listin svobod, zákonů a nařízení. Tyto dokumenty pouze usilovaly o ochranu svobody a volnosti, která byla pevně zavedena fungováním tržního hospodářství, proti neoprávněným zásahům ze strany úředníků. Žádná vláda a žádné občanské právo nemohou svobodu zaručit a zavést jinak než podporou a ochranou základních institucí tržního hospodářství. Vládou je vždy myšlen nátlak a donucení a je nutně vždy opakem ke svobodě. Vláda je garantem svobody a je se svobodou slučitelná pouze tehdy, je-li její působení přiměřeně omezeno na zachování toho, co se nazývá ekonomickou svobodou. Tam, kde tržní hospodářství neexistuje, zůstávají i ta nejlépe zamýšlená ustanovení ústav a zákonů mrtvým písmem.

Svoboda člověka za kapitalismu je důsledkem soutěže. Pracovník není závislý na milosti zaměstnavatele. Když ho jeho zaměstnavatel propustí, najde si jiného.¹⁷ Zákazník není vydán na milost obchodníkovi. Když bude chtít, může chodit do jiného obchodu. Nikdo nemusí líbat ruku jiným lidem nebo se obávat jejich nepřízně. Mezilidské vztahy jsou věčné. Směna zboží a služeb je vzájemná. Když prodáte nebo koupíte, neděláte laskavost, je to obchod diktovaný na obou stranách ziskostí.

Je pravda, že ve funkci výrobce závisí každý člověk buď přímo – např. podnikatel – nebo nepřímo – např. námezdní pracovník – na poptávce spotřebitelů. Tato závislost na nadřazenosti spotřebitelů však není neomezená. Má-li

¹⁷ Viz níže, str. 535–537.

člověk závažný důvod vzepřít se nadvládě spotřebitelů, může to zkusit. V oblasti trhu existuje velice podstatné a účinné právo bránit se nátlaku. Nikdo není nucen jít do výroby lihovin nebo do zbrojního průmyslu, pokud to jeho svědomí nedovoluje. Může se stát, že musí za své svědomí zaplatit; na tomto světě nejsou žádné cíle, jejichž dosažení je bezplatné. Je ale ponecháno na rozhodnutí každého člověka, aby si vybral mezi materiální výhodou a voláním toho, co považuje za svou povinnost. V tržním hospodářství je jednotlivec sám nejvyšším soudcem ve věcech svého uspokojení.¹⁸

Kapitalistická společnost nemá jiné prostředky, jak někoho donutit, aby změnil zaměstnání nebo místo práce, než odměnit vyšším platem ty, kteří vyhovují požadavkům spotřebitelů. Právě tento druh tlaku považuje mnoho lidí za nesnesitelný a věří, že se v socialismu dočkají jeho odstranění. Jsou příliš hloupí, než aby si uvědomili, že jedinou alternativou je předat úřadům veškerou moc, aby rozhodovaly, ve kterém odvětví a kde by člověk měl pracovat.

Ve své funkci spotřebitele není člověk svobodný o nic méně. Sám rozhoduje, co je pro něj důležitější a co méně důležité. Rozhoduje se, jak utratí peníze podle vlastní vůle.

Nahrazení tržního hospodářství hospodářským plánováním odstraní veškerou svobodu a ponechá jedinci pouze právo být poslušný. Orgán, který řídí všechny hospodářské záležitosti, bude dohlížet na všechny stránky lidského života a jednání. Bude jediným zaměstnavatelem. Všechna práce se stane povinnou prací, protože zaměstnanec bude muset přijmout, co se řediteli uráčí mu nabídnout. Hospodářský car bude určovat, co a kolik čeho může spotřebitel zkonsumovat. Neexistuje žádná oblast lidského života, v níž by bylo ponecháno rozhodování hodnotovému soudu jednotlivce. Úřad mu přidělí konkrétní úkol, vyškolí ho pro práci a zaměstná ho na takovém místě a takovým způsobem, jak mu to bude připadat vhodné.

¹⁸ V politické oblasti je odpor k utlačování ze strany uznávané vlády pro utlačované *ultima ratio*. Ať je utlačování jakkoli nezákonné a nesnesitelné, ať jsou motivy rebelů jakkoli vysoké a ušlechtilé a ať jsou důsledky jejich násilného odporu jakkoli blahodárné, revoluce je vždy nezákonným činem, který rozkládá zavedený pořádek státu a vlády. Podstatným znakem civilní vlády je, že je na svém území jediným činitelem, který je v takovém postavení, že se může uchýlit k násilným opatřením nebo že může prohlásit za zákonné jakékoli násilí uplatněné jinou silou. Revoluce je válečný akt mezi občany, ničí naprosté základy zákonitosti a v nejlepším případě je omezena pochybnými mezinárodními zvyklostmi ohledně válečného stavu. Pokud zvítězí, může poté ustavit nový právní řád a novou vládu. Nikdy však nemůže uzákonit zákonné „právo na odpor proti útlaku“. Taková beztrestnost poskytnutá lidem, kteří se odváží ozbrojeného odporu proti vládním ozbrojeným silám, je rovnocenná anarchii a je neslučitelná s jakýmkoli způsobem vládnutí. Národní shromáždění Velké francouzské revoluce bylo tak pošetilé, že toto právo vyhlásilo; nebylo však tak pošetilé, aby svůj vlastní výnos bralo vážně.

Jakmile je odstraněna hospodářská svoboda, kterou svým členům poskytuje tržní hospodářství, všechny politické svobody i listina práv se stanou podvodem. Zákaz zatýkání bez soudního rozhodnutí a proces před porotou jsou jen předstíráním, jestliže orgány mají veškerou moc poslat každého občana, kterého nemají rády, pod záminkou hospodářské výhodnosti do vyhnanství do polárních krajů nebo na poušť a uložit mu na doživotí „těžkou práci“. Svoboda tisku je pouhý podvod, jestliže úřady kontrolují všechny tiskárny a papírny. A stejně je tomu se všemi ostatními právy člověka.

Člověk je svobodný, pokud si svůj život utváří podle vlastních plánů. Člověk, jehož osud je určen plány nadřízených orgánů, jimž je svěřena výhradní moc plánovat, není svobodný v tom smyslu, jak byl tento termín „svobodný“ používán a chápán všemi lidmi až do dnešní sémantické revoluce, která přinesla spletení jazyků.

7. Nerovnost bohatství a příjmu

Nerovnost jednotlivců z pohledu bohatství a příjmu je základním rysem tržního hospodářství.

Skutečnost, že svoboda je neslučitelná s rovností bohatství a příjmu, byla zdůrazňována mnoha autory. Není nutné pouštět se do zkoumání emocionálních argumentů, které jsou popsány v těchto dílech. Není ani třeba pokládat otázku, zda by zřeknutí se svobody samo o sobě zaručovalo ustavení rovnosti bohatství a příjmu a zda společnost může či nemůže existovat na základě takové rovnosti. Naším úkolem je pouze popsat roli, kterou nerovnost hraje v rámci tržní společnosti.

V tržní společnosti jsou přímý nátlak a donucení používány pouze k zamezení jednání, které je škodlivé pro spolupráci ve společnosti. Jinak nejsou jednotlivci policejní mocí obtěžováni. Občan, jenž dodržuje zákony, se nepotká s věznicí a katy. Tlak, který je třeba k tomu, aby jednotlivce donutil přispívat určitým dílem ke společnému tvořivému úsilí, vyvíjí cenová struktura trhu. Tento tlak je nepřímý. Každému příspěvku jednotlivce přiřazuje odměnu, jež je odstupňována podle hodnoty připisované tomuto příspěvku spotřebiteli. Při odměňování úsilí jednotlivce podle hodnoty tohoto úsilí je každému ponechána volba, zda chce své nadání a schopnosti využívat více nebo méně. Tato metoda samozřejmě nemůže vyloučit nevýhody vrozené osobní méněcennosti. Poskytuje však každému pobídku, aby své nadání a schopnosti využíval co nejvíce.

Jedinou alternativou k tomuto finančnímu tlaku uplatňovanému trhem je přímý tlak a donucení, které vykonává policejní moc. Úřadům se musí svěřit úloha určovat množství a kvalitu práce, kterou každý jednotlivec musí vykonat. Jelikož jednotlivci nejsou z pohledu svých schopností stejní, vyžaduje to,

aby úřady vyšetřily jejich osobnost. Jednotlivec se jakoby stává chovancem nápravného zařízení, jemuž je přidělen konkrétní úkol. Pokud nevykoná, co mu úřady přikázaly udělat, je podroben trestu.

Je důležité uvědomit si, v čem spočívá rozdíl mezi přímým tlakem, který je uplatňován, aby zabránil zločinům, a přímým tlakem, který je uplatňován k vymáhání konkrétního výkonu. Jediné, co je požadováno od jedince v prvním případě, je vyhnout se určitému druhu chování, které je přesně určeno zákonem. Zpravidla je snadné zjistit, zda jsme byli či nebyli svědky porušení takového zákazu. V druhém případě je jednotlivec povinen vykonat konkrétní úkol; zákon ho nutí k neurčitému jednání, jehož specifikace je ponechána výkonné moci. Jedinec je povinen poslechnout, ať mu státní správa přikáže udělat cokoli. Zda rozkaz vydaný výkonnou mocí byl či nebyl přiměřený jeho silám a schopnostem a zda ho splnil či nesplnil podle svých nejlepších schopností, je mimořádně obtížné určit. Co se týče všech stránek své osobnosti a co se týče všech projevů svého chování, je každý občan podřízený rozhodnutím úřadů. V tržním hospodářství je prokurátor povinen u soudního přelíčení před trestním soudem předložit dostatečné důkazy, že obžalovaný je vinen. V otázce vykonávání nucené práce je však na obviněném, aby dokázal, že úkol, který mu byl zadán, přesahoval jeho schopnosti nebo že udělal vše, co od něj může být očekáváno. Pracovníci státní správy v sobě spojují funkci zákonodárce, vykonavatele zákona, veřejného prokurátora i soudce. Obvinění jsou jim zcela vydáni na milost. Toto mají lidé na mysli, když mluví o nedostatku svobody.

Žádný systém dělby práce ve společnosti se neobejde bez metody, která činí jednotlivce zodpovědné za svůj příspěvek ke společnému tvořivému úsilí. Není-li tato zodpovědnost vymáhána cenovou strukturou trhu a jí vyvolanou nerovností bohatství a příjmu, musí být vynucena metodami přímého donucení uplatněných policíí.

8. Podnikatelský zisk a ztráta

V širším smyslu je zisk prospěch z jednání; je to dosažený nárůst uspokojení (pokles nespokojenosti); je to rozdíl mezi vyšší hodnotou, kterou přiřazujeme dosaženému výsledku, a nižší hodnotou, kterou přiřazujeme obětem, jež jsme pro tento výsledek učinili. Jinými slovy: výnos minus náklady. Dosažení zisku je vždy cílem každého jednání. Pokud se nějakému jednání nepodaří dosáhnout cílů, o něž usilovalo, pak výnos buď náklady nepřevyšuje, nebo za nimi zaostává. V druhém případě je výsledkem ztráta, pokles uspokojení.

V původním smyslu jsou zisk a ztráta duševní jevy a jako takové nejsou přístupné měření ani žádnému vyjádření, které by jiným lidem poskytovalo přesnou informaci o jejich intenzitě. Člověk může říct příteli, že mu *a* vyho-

vuje více než b ; kromě vágních a neurčitých termínů však druhému nemůže sdělit, nakolik uspokojení, jež získává z a , převyšuje uspokojení, které získává z b .

V tržním hospodářství jsou všechny věci, jež se kupují a prodávají za peníze, označeny cenami v penězích. V peněžní kalkulaci se zisk projevuje jako přebytek utržených peněz nad vydanými penězi a ztráta jako přebytek vydaných peněz nad utrženými penězi. Zisk a ztráta mohou být vyjádřeny v konkrétních peněžních částkách. V peněžních jednotkách je možno určit, jaký byl zisk nebo ztráta jednotlivce. To však není tvrzení o společenském jevu, o příspěvku jednotlivce ke společnému úsilí, jak ho hodnotí ostatní členové společnosti. Neříká nám to nic ani o nárůstu nebo poklesu uspokojení nebo štěstí tohoto jednotlivce. Odráží to pouze, jak jeho bližní hodnotí jeho příspěvek ke spolupráci ve společnosti. Toto hodnocení je nejvíce ovlivněno snahou každého člena společnosti o dosažení maximálního možného duševního zisku. Je to výslednice společného vlivu subjektivních a osobních hodnotových soudů všech těchto lidí, které se projevují v jejich chování na trhu. Nesmí však být zaměňováno s těmito hodnotovými soudy jako takovými.

Nemůžeme si dokonce ani představit situaci, v níž lidé jednájí bez úmyslu dosáhnout duševního zisku a v níž výsledkem jejich jednání není ani duševní zisk, ani duševní ztráta.¹⁹ V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky neexistují ani peněžní zisky, ani peněžní ztráty. Každý jednotlivec však odvozuje duševní zisk ze svého jednání, neboť jinak by nejednal vůbec. Zemědělec krmí a dojí krávy a prodává mléko, protože si cení věcí, které si může koupit za takto vydělané peníze, výše než vynaložených nákladů. V takové rovnoměrně plynoucí ekonomice neexistuje peněžní zisk ani peněžní ztráta, protože – pokud nebereme v úvahu rozdíly, které vznikají kvůli vyššímu hodnocení současných statků než budoucích statků – součet cen všech komplementárních faktorů, které jsou potřebné pro výrobu, se přesně rovná ceně výrobku.

V proměnlivém skutečném světě se neustále objevují rozdíly mezi součtem cen komplementárních výrobních faktorů a cen výrobků. Právě tyto rozdíly přinášejí peněžní zisky a peněžní ztráty. Dokud takové změny budou ovlivňovat lidi prodávající svou práci, ty, kteří prodávají původní výrobní faktory poskytované přírodou, i kapitalisty, kteří půjčují peníze, budeme se s nimi i nadále setkávat. V této chvíli se zabýváme podnikatelským ziskem a ztrátou, které dosahují průkopníci. A právě tento problém mají na mysli lidé, když v běžné řeči používají termíny zisk a ztráta.

¹⁹ Pokud jednání ani nezlepšuje, ani nezhoršuje stav uspokojení, stále obsahuje duševní ztrátu kvůli zbytečnosti vynaloženého duševního úsilí. Příslušný jednotlivec by na tom byl lépe, když si nečinně užíval života.

Podnikatel, stejně jako každý jednající člověk, vždy spekuluje. Pracuje s nejistými podmínkami v budoucnosti. Jeho úspěch nebo prohra závisí na správnosti toho, jak předvídá nejisté události. Pokud neodhadne věci, které přijdou, je ztracen. Jediným zdrojem, z něhož pramení zisk podnikatele, je jeho schopnost předvídat budoucí požadavky spotřebitelů lépe než ostatní lidé. Kdyby všichni správně odhadovali budoucí stav na trhu s určitou komoditou, její cena i cena všech příslušných komplementárních výrobních faktorů by již dnes odpovídaly tomuto budoucímu stavu. Ti, kteří se angažují v tomto oboru podnikání, nemohou ani dosáhnout zisk, ani utrpět ztrátu.

Specifická podnikatelská funkce spočívá v určení toho, jak se využijí výrobní faktory. Podnikatel je člověk, který jim přiděluje konkrétní úkoly. Je při tom veden výhradně zistným zájmem vytvořit zisk a nabýt bohatství. Nemůže se však vyhnout zákonu trhu. Může uspět pouze tak, že bude co nejlépe sloužit spotřebitelům. Jeho zisk závisí na tom, zda spotřebitelé jeho chování schválí.

Nesmíme zaměňovat podnikatelský zisk a ztrátu s jinými faktory, které ovlivňují podnikatelskou tržbu.

Technologické schopnosti podnikatele neovlivňují specifický podnikatelský zisk ani ztrátu. Pokud jeho vlastní technologické jednání přispívá k vydělaným výnosům a zvyšuje jeho čistý příjem, setkáváme se s náhradou za vynaloženou práci. Je to mzda placená podnikateli za jeho práci. Ani skutečnost, že se v ne každém výrobním procesu technicky podaří dát vzniknout očekávanému výrobku, neovlivňuje specifický podnikatelský zisk ani ztrátu. Takovým selháním může být možné se vyhnout, nebo nikoli. Je-li to možné, je jejich důvodem technologicky nedostatečné řízení záležitostí. Potom musí být výsledné ztráty přičteny na vrub osobní nedostatečnosti podnikatele, tj. buď jeho nedostatečným schopnostem v technologii, nebo chybějící schopnosti najmout si vhodné pomocníky. V druhém případě přicházejí neúspěchy kvůli tomu, že nám současný stav technických znalostí nedovoluje plně kontrolovat podmínky, na nichž úspěch závisí. Tato nedostatečnost může být způsobena buď neúplnými znalostmi podmínek úspěchu, nebo zanedbáním metod plné kontroly některých ze známých podmínek. Cena výrobních faktorů zohledňuje tento neuspokojivý stav našeho vědění a technických schopností. Například cena orné půdy plně zohledňuje skutečnost, že existují špatné sklizně, protože je určena na základě očekávaných průměrných výnosů. Skutečnost, že praskání lahví omezuje objem výroby šampaňského, neovlivňuje podnikatelský zisk ani ztrátu. Je to pouze jeden z faktorů, které určují cenu výroby a cenu šampaňského.²⁰

²⁰ Srov. Mangoldt, *Die Lehre vom Unternehmerge Gewinn* (Lipsko, 1855), str. 82. Skutečnost, že ze 100 litrů surového vína nelze vyrobit 100 litrů šampaňského, ale menší množství, má stejnou důležitost jako skutečnost, že 100 kilogramů cukrové řepy nedá 100 kilogramů cukru, ale menší množství.

Nehody, které ovlivňují výrobní proces, výrobní prostředky nebo výrobky, jež jsou ještě v rukou podnikatele, jsou položkou ve výrobních nákladech. Zkušenost, která podnikateli zprostředkovává veškeré ostatní technologické znalosti, mu poskytuje také informace o průměrném snížení fyzicky vyrobeného množství, které takové nehody pravděpodobně způsobí. Vytvářením rezerv pro nepředvídatelné události přenese podnikatel jejich důsledky do výrobní ceny. Co se týče nepředvídatelných událostí, jejichž průměrný výskyt je příliš řídký nebo příliš nepravidelný, než aby s nimi jednotlivé firmy průměrné velikosti mohly zacházet tímto způsobem, postará se o to jednání ve shodě ze strany dostatečně velké skupiny firem. Jednotlivé firmy spolupracují na principu pojištění proti škodám způsobeným ohněm, záplavami nebo jinými podobnými riziky. Pak je odvod do rezerv na nepředvídatelné události nahrazen pojistným. Rizika způsobená náhodami v žádném případě nevňášejí nejistotu do řízení technologických procesů.²¹ Pokud podnikatel zanedbá jejich řádné zajištění, podává tím důkaz o své technické nedostatečnosti. Takto vzniklé ztráty musí být přičteny špatným použitým technikám, a nikoli jeho podnikatelské funkci.

Vyřazení těch podnikatelů, kteří nedokážou dát svým podnikům dostatečnou úroveň technologické výkonnosti nebo jejichž technická neznalost kazí jejich nákladové kalkulace, se na trhu uskutečňuje stejným způsobem, jakým jsou vyřazováni ti, jejichž výkon specifických podnikatelských funkcí je nedostatečný. Může se stát, že podnikatel je ve své specifické podnikatelské funkci tak úspěšný, že vyváží ztráty způsobené svým technickým selháním. Může se také stát, že podnikatel vyváží ztráty způsobené selháním ve své podnikatelské funkci výhodami, které získá díky své technické znamenitosti nebo díky diferenční rentě, kterou mu vynese vyšší produktivita výrobních faktorů, jež využívá. Nesmíme si však plést různé funkce, které se spojují při řízení obchodní jednotky. Technicky schopnější podnikatel vydělá vyšší mzdové sazby nebo kvazimzdové sazby než méně schopný podnikatel, stejně jako si schopnější pracovník vydělá více než méně schopný. Výkonnější stroje a úrodnější půda produkují vyšší fyzické výnosy z vložených jednotkových nákladů; ve srovnání s méně výkonnými stroji a méně úrodnou půdou přinášejí diferenční rentu. Čím jsou vyšší mzdové sazby a čím je vyšší renta, tím je za jinak stejných okolností vyšší fyzický objem výroby. Specifický podnikatelský zisk a ztráta však nejsou vytvářeny velikostí fyzického objemu výroby. Závisejí na přizpůsobení objemu výroby nejnaléhavějším požadavkům spotřebitelů. To, co je vytváří, je míra, nakolik podnikatel uspěl nebo selhal při odhadu budoucího – nutně nejistého – stavu trhu.

²¹ Srov. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit* (Boston, 1921), str. 211–213.

Podnikatel je ohrožován také politickými riziky. Vládní politiky, revoluce a války mohou poškodit nebo zničit jeho podnik. Takové události neovlivňují pouze jeho; ovlivňují tržní hospodářství jako takové a všechny jednotlivce, i když ne každého ve stejné míře. Pro jednotlivého podnikatele jsou to data, která nemůže změnit. Je-li schopný, bude je včas předvídat. Ne vždy však může včas přizpůsobit svou činnost takovým způsobem, aby se vyhnul škodám. Pokud se očekávaná nebezpečí dotýkají pouze části území, které je přístupné jeho podnikatelským aktivitám, může se vyhnout činnosti v ohrožených oblastech a dát přednost zemím, v nichž toto nebezpečí tak bezprostředně nehrozí. Jestliže však nemůže emigrovat, musí zůstat tam, kde je. I kdyby bývali všichni podnikatelé plně přesvědčení o tom, že hrozí totální vítězství bolševismu, stejně by svých podnikatelských aktivit nezanechali. Očekávání hrozícího vyvlastňování donutí kapitalisty spotřebovat své finanční prostředky. Podnikatelé budou donuceni upravit své plány podle tržní situace, kterou vytvoří taková spotřeba kapitálu a hrozící zestátnění jejich obchodů a podniků. Svou činnost však nezastaví. Když někteří podnikatelé odejdou z podnikání, jiní zaujmou jejich místo – nově přichází podnikatelé nebo stávající podnikatelé, kteří rozšíří své podniky. V tržním hospodářství budou podnikatelé existovat vždy. Politiky, které jsou nepřátelské vůči kapitalismu, mohou připravit spotřebitele o větší část výhod, jež by byli sklidili z podnikatelských aktivit bez těchto zásahů. Pokud však úplně nezničí tržní hospodářství, nemohou odstranit podnikatele jako takové.

Základním zdrojem, z něhož se odvozuje podnikatelský zisk nebo ztráta, je nejistota budoucího stavu poptávky a nabídky.

Kdyby všichni podnikatelé dokázali správně předvídat budoucí stav trhu, neexistovaly by ani zisky, ani ztráty. Ceny všech výrobních faktorů by již dnes byly plně uzpůsobeny zítřejším cenám výrobků. Při pořizování výrobních faktorů by podnikatel nesměl vydat (s příslušnými náklady na rozdíl mezi cenami současných statků a budoucích statků) menší částku, než mu kupující později zaplatí za výrobky. Podnikatel může vytvořit zisk pouze tehdy, když předvídá budoucí podmínky správněji než jiní podnikatelé. Pak nakupuje komplementární výrobní faktory za ceny, jejichž součet – včetně nákladů na časové rozdíly – je nižší než cena, za niž prodává výrobek.

Chceme-li sestrotit obraz měnících se hospodářských podmínek, v nichž by neexistovaly ani zisky, ani ztráty, musíme se uchýlit k neuskutečnitelnému předpokladu: k dokonalému předvídaní všech budoucích událostí všemi jednotlivci. Kdyby ti primitivní lovci a rybáři, jimž je obvykle připisována prvotní akumulace vyrobených výrobních faktorů, znali dopředu všechny budoucí zákruty lidských záležitostí a kdyby podle toho oni i všichni jejich potomci až do soudného dne – všichni vybaveni stejnou vševědoucností – správně oceňovali všechny výrobní faktory podnikatelské zisky a ztráty by nikdy nevznikly.

Podnikatelské zisky a ztráty jsou vytvářeny nesouladem mezi očekávanými cenami a cenami, které jsou později stanoveny na trzích. Je možné konfiskovat zisk a převádět ho od jednotlivců, kteří ho dosáhli, jiným lidem. Ale ani zisky, ani ztráty se nikdy nemohou vytratit z proměnlivého světa, který není obydlen výhradně vševědoucími lidmi.

9. Podnikatelské zisky a ztráty v rostoucím hospodářství

V imaginárním konstruktu statického hospodářství je celkový součet zisků všech podnikatelů roven celkovému součtu ztrát všech podnikatelů. Co jeden podnikatel získá, je v celkovém hospodářském systému vyváženo ztrátou jiného podnikatele. O co víc všichni spotřebitelé dohromady utratí za získání určité komodity, o to nižší jsou jejich vydání za jiné komodity.²²

Jinak je tomu v rostoucím hospodářství.

Rostoucím nazýváme takové hospodářství, v němž podíl investovaného kapitálu vztažený na jednoho obyvatele roste. Při používání tohoto termínu nepodsouváme žádné hodnotové soudy. Nepřijímáme ani „materialistický“ pohled, že takový růst je dobrý, ani „idealistický“ pohled, že je špatný nebo že je „z vyššího pohledu“ přinejmenším bezvýznamný. Je samozřejmě známou skutečností, že naprostá většina lidí považuje důsledky růstu v tomto smyslu za nežádoucnější stav věcí a touží po podmínkách, které mohou být naplněny pouze v rostoucím hospodářství.

Ve statickém hospodářství nemohou podnikatelé při výkonu svých specifických funkcí dosáhnout ničeho jiného než odčerpání výrobních faktorů, jsou-li stále převoditelné,²³ z jednoho oboru podnikání, aby je využili v jiném oboru, nebo nasměrovat obnovu kapitálových statků použitých během výrobních procesů k rozvoji určitého průmyslového odvětví na úkor jiných oborů. V rostoucím hospodářství zahrnuje oblast podnikatelských aktivit navíc rozhodnutí, jak budou využity další kapitálové statky akumulované z nových úspor. Injekce těchto dodatečných kapitálových statků musí nutně zvýšit celkovou sumu vytvořeného příjmu, tj. nabídky spotřebního zboží, které může být spotřebováno bez snížení množství volného kapitálu, a tedy bez omezení objemu budoucí výroby. Nárůst příjmů je způsoben buď rozšířením výroby beze změny výrobní technologie, nebo zlepšením výrobní technologie, které by nebylo možné v předchozích podmínkách chudší nabídky kapitálových statků.

²² Kdybychom měli použít chybný pojem „národního důchodu“, jak se používá v běžné řeči, museli bychom říct, že žádná část národního důchodu se nestává součástí zisku.

²³ O problému převoditelnosti kapitálových statků pojednáváme níže na str. 452–454.

I bez tohoto dodatečného bohatství platí, že přebytek celkového součtu podnikatelských zisků nad celkovým součtem podnikatelských ztrát je proměnlivý. Lze však snadno ukázat, že tento přebytek nemůže nikdy vyčerpat celkový nárůst bohatství přinesený hospodářským růstem. Zákony trhu rozdělují toto dodatečné bohatství mezi podnikatele, dodavatele práce a dodavatele určitých hmotných výrobních faktorů tak, že lví podíl dostanou nepodnikatelské skupiny.

Nejdříve si musíme uvědomit, že podnikatelské zisky nejsou trvalým jevem, ale pouze jevem dočasným. Převažuje vnitřní tendence vedoucí k zániku zisků a ztrát. Trh se vyvíjí vždy směrem k ustavení konečných cen a konečného stavu klidu. Pokud by nové změny dat neporušovaly tento vývoj a nevytvářely potřebu nového přizpůsobení výroby změněným podmínkám, ceny všech komplementárních výrobních faktorů by se – vezmeme-li patřičný ohled na časovou preferenci – nakonec rovnaly ceně výrobku a ani na zisk, ani na ztrátu by nic nezbylo. Z dlouhodobého pohledu přináší každý nárůst produktivity prospěch výhradně zaměstnancům a určitým skupinám majitelů půdy a kapitálových statků.

Ze skupiny majitelů kapitálových statků získávají prospěch:

1. Ti, jejichž úspory zvýšily množství volných kapitálových statků. Oni vlastní toto dodatečné bohatství, výsledek omezení své spotřeby.

2. Vlastníci takových kapitálových statků, které existovaly již předtím a které jsou díky zlepšení technologických metod nyní využity lépe než předtím. Takové zisky jsou samozřejmě pouze dočasné. Musejí zaniknout, protože vedou ke snaze o zintenzivnění tvorby příslušných kapitálových statků.

Nárůst množství volných kapitálových statků na druhé straně snižuje mezní produktivitu těchto kapitálových statků; tak přináší pád cen kapitálových statků, a tím poškozují zájmy všech kapitalistů, kteří se vůbec nepodílejí na procesu úspor a akumulace dodatečné nabídky kapitálových statků, nebo se na něm podílejí nedostatečně.

Ve skupině majitelů pozemků mají prospěch všichni, jimž nový stav věcí přináší vyšší produktivitu jejich statků, lesů, rybářství, dolů a tak dále. Na druhé straně jsou poškozeni všichni, jejichž majetek se může stát submargiálním kvůli vyššímu výnosu dosaženému na pozemcích vlastněných těmi, kteří na tom vydělali.

Ve skupině námezdních pracovníků mají všichni trvalý zisk ze zvýšení mezní produktivity práce. Na druhé straně však někteří z nich mohou být v krátké době poškozeni. Jsou to lidé, kteří se specializovali na vykonávání prací, jež budou překonány v důsledku technologického zlepšení, a kteří se hodí pouze pro práce, v nichž si vydělají – přes obecný růst mzdových sazeb – méně než předtím.

Všechny tyto změny cen výrobních faktorů nastávají okamžitě se zahájením podnikatelských opatření určených k přizpůsobení výrobních procesů novému stavu věcí. Když se zabýváme tímto problémem, stejně jako ostatními problémy změn tržních dat, musíme se vyvarovat oblíbeného omylu, že je mezi krátkodobými a dlouhodobými důsledky vedena ostrá hranice. To, co se stane z krátkodobého pohledu, jsou právě jen první články řetězu postupných přeměn, které směřují k zavedení dlouhodobých důsledků. Dlouhodobým důsledkem je v našem případě vymizení podnikatelských zisků a ztrát. Krátkodobé důsledky jsou představovány úvodními stupni tohoto procesu odstranění, který by nakonec, pokud by nebyl přerušen dalšími změnami dat, vyústil v nastolení rovnoměrně plynoucí ekonomiky.

Je nutné pochopit, že již samotné objevení se přebytku celkové sumy podnikatelských zisků nad celkovou sumou podnikatelských ztrát závisí na skutečnosti, že tento proces odstranění podnikatelského zisku a ztráty začíná ve stejnou chvíli, kdy podnikatel začíná přizpůsobovat souhrn výrobních činností pozměněným datům. Během celé posloupnosti událostí není nikdy ani chvílka, v níž výhody odvozené z nárůstu objemu volného kapitálu a z technických zlepšení přináší prospěch pouze podnikatelům. Pokud by bohatství a příjmy ostatních vrstev měly zůstat nezměněny, tito lidé by mohli kupovat další výrobky pouze díky stejně velkému omezení nákupů jiných výrobků. Potom by byly zisky jedné skupiny podnikatelů přesně rovné ztrátám, které by utrpěly jiné skupiny.

Děje se toto: podnikatelům, kteří se pouštějí do využití nově akumulovaných kapitálových statků a zlepšených technologických výrobních metod, chybí komplementární výrobní faktory. Jejich poptávka po těchto faktorech je novou dodatečnou poptávkou, která musí zvýšit jejich ceny. Teprve když se objeví tento růst cen a mzdových sazeb, jsou spotřebitelé v situaci, že si mohou nové výrobky koupit, aniž by snížili nákup jiného zboží. Teprve nyní se může objevit přebytek celkového součtu všech podnikatelských zisků nad všemi podnikatelskými ztrátami.

Motorem hospodářského pokroku je akumulace dodatečných kapitálových statků zprostředkovaná spořením a zlepšení technologických výrobních metod, jehož provedení je vždy podmíněno dostupností takového nového kapitálu. Činiteli pokroku jsou podnikatelé-průkopníci, kteří chtějí získat prospěch pomocí přizpůsobení chodu věcí nejlepšímu možnému uspokojení spotřebitelů. Při uskutečňování svých projektů vedoucích k pokroku musejí sdílet výhody plynoucí z pokroku s pracovníky a také s částí kapitalistů a majitelů půdy a musejí krok po kroku zvyšovat podíl přidělovaný těmto lidem, až se jejich vlastní podíl úplně vytratí.

Z toho je zřejmé, že je nesmyslné mluvit o „míře zisku“ nebo o „průměrné míře zisku“. Zisk nesouvisí s množstvím kapitálu, které podnikatel využije,

ani na něm není závislý. Kapitál „neplodí“ zisk. Zisk a ztráta jsou plně určeny úspěchem či neúspěchem podnikatele při přizpůsobování výroby poptávce spotřebitelů. Na zisku není nic „normálního“ a nikdy vzhledem k němu nemůže nastat „rovnováha“. Zisky a ztráty jsou naopak vždy jevem, který spočívá v odchylce od „normality“, ve změnách, které většina nemůže předvídat, a v „nerovnováze“. V imaginárním světě normalnosti a rovnováhy pro ně není místo. V měnícím se hospodářství vždy převažuje vnitřní trend k vymizení zisků a ztrát. Jenom vynoření se nových změn je znovu ožíví. V neměnných podmínkách je „průměrná míra“ zisků a ztrát nulová. Nadbytek celkového objemu zisků nad celkovým objemem ztrát je důkazem skutečnosti, že existuje hospodářský růst a zlepšování životní úrovně všech vrstev obyvatelstva. Čím větší je pak tento nadbytek, tím větší je přírůstek obecného blahobytu.

Mnozí lidé naprosto nejsou schopni zabývat se jevem podnikatelského zisku, aniž by se oddávali závistivým pocitům odporu. V jejich očích je zdrojem zisku vykořisťování námezdních pracujících a spotřebitelů, tj. nespravedlivé omezení mzdových sazeb a o nic méně nespravedlivé zvýšení cen výrobků. Správně by vůbec žádný zisk neměl existovat.

Ekonomie je vzhledem k takovým svévolným hodnotovým soudům neutrální. Nezajímá ji problém, jestli by zisky měly být schvalovány nebo odsuzovány z pohledu domnělého přirozeného práva a domnělého věčného a neměnného mravního kodexu, o nichž údajně předává jasné informace osobní intuice nebo božské zjevení. Ekonomie pouze konstatuje skutečnost, že zisk a ztráta jsou základní jevy tržního hospodářství. Bez nich tržní hospodářství nemůže existovat. Je samozřejmě možné, aby veškeré zisky zabavovala policie. Taková politika by však nutně přeměnila tržní hospodářství na nesmyslný chaos. Člověk má bezpochyby moc zničit mnoho věcí a v průběhu svých dějin tuto svou schopnost hojně využíval. Může zničit i tržní hospodářství.

Kdyby samozvaní moralisté nebyli zaslepeni závistí, nezabývali by se ziskem, aniž by se současně zabývali jeho logickým důsledkem, ztrátou. Nepřecházeli by mlčky skutečnost, že nutnými podmínkami hospodářského pokroku jsou činy těch, jejichž úspory vedou k akumulaci dodatečných kapitálových statků, a zlepšovatelů, a že využití těchto podmínek pro uskutečnění hospodářského pokroku provádějí podnikatelé. Zbytek lidí k růstu nepřispívá, ale čerpá prospěch z rohu hojnosti, z něhož na ně prší díky působení jiných lidí.

Co bylo řečeno o rostoucím hospodářství, může být *mutatis mutandis* použito i na podmínky upadajícího hospodářství, tedy hospodářství, v němž podíl investovaného kapitálu vztažený na jednoho obyvatele klesá. V takovém hospodářství je přebytek podnikatelských ztrát nad podnikatelskými zisky. Lidé, kteří se nedokážou osvobodit od falešného uvažování v pojmech

kolektivů a celých skupin, mohou položit otázku, jak v takovém upadajícím hospodářství vůbec může nějaká podnikatelská činnost existovat. Proč by se někdo pouštěl do podnikání, když předem ví, že matematicky jsou jeho šance na dosažení zisku menší než možnost, že utrpí ztrátu? Avšak tento způsob stavění tohoto problému je falešný. Stejně jako každý jiný nejednají podnikatelé jako příslušníci třídy, ale jako jednotlivci. Žádný podnikatel se ani za mák nestará o osud podnikatelů jako celku. Pro jednotlivého podnikatele je bezvýznamné, co se stane s jinými lidmi, které teorie podle určitých vlastností řadí do stejné třídy jako jeho. V živé, neustále se měnící tržní společnosti vždy existují zisky, které schopní podnikatelé mohou získat. Skutečnost, že v upadajícím hospodářství celkové množství ztrát převyšuje celkové množství zisků, nezastraší člověka, který věří ve své vlastní vynikající schopnosti. Budoucí podnikatel nestuduje počet pravděpodobnosti, který v oblasti rozumnění stejně není k ničemu. Věří vlastním schopnostem rozumět budoucím tržním podmínkám lépe než jeho méně nadaní spoluobčané.

Podnikatelská funkce, usilování podnikatelů o zisk, je v tržním hospodářství hnací silou. Zisk a ztráta jsou nástroje, pomocí nichž spotřebitelé vykonávají svou nadvládu nad trhem. Chování spotřebitelů způsobuje, že se zisk a ztráta objevují, a tím přesouvají vlastnictví výrobních prostředků z rukou méně schopných do rukou schopnějších. Dává člověku v oblasti obchodních činností tím větší vliv, čím lépe se mu podaří sloužit spotřebitelům. Bez přítomnosti zisku a ztráty by podnikatelé nevěděli, jaké jsou nejnaléhavější potřeby spotřebitelů. A kdyby je někteří podnikatelé uhodli, nedostávalo by se jim prostředků, aby podle toho přizpůsobili výrobu.

Podnikání směřující k zisku je vystaveno nadvládě spotřebitelů, zatímco neziskové (*nonprofit*) instituce si vládnou samy a nejsou zodpovědné veřejnosti. Výroba pro zisk je nutně výrobou pro užití, protože zisk může být dosažen pouze tím, že budou spotřebitelům poskytnuty věci, které chtějí používat nejnaléhavěji.

Kritika zisku ze strany moralistů a kazatelů se mívá cílem. Není chybou podnikatelů, že spotřebitelé – lid, běžný člověk – dávají přednost tvrdému alkoholu před Biblí a detektivkám před vážnými knihami a že vlády dávají přednost zbraním před máslem. Podnikatel nemá větší zisk, když prodává „špatné“ věci, než když prodává ty „dobré“. Jeho zisky jsou tím větší, čím lépe se mu podaří poskytnout spotřebitelům takové věci, jaké nejvíce požadují. Lidé nepijí opojné nápoje, aby udělali radost „alkoholovému kapitálu“, a nejdou do války, aby zvýšili zisk „obchodníků se smrtí“. Existence zbrojního průmyslu je důsledkem válečného ducha, nikoli jeho příčinou.

Není věcí podnikatelů, aby nutili lidi vyměnit nezdravé ideologie za zdravé. Zůstává na filozofech, aby měnili názory a ideály lidí. Podnikatel slouží takovým spotřebitelům, jací jsou dnes, ať jsou jakkoli zkažení a nevědomí.

Můžeme obdivovat ty, kteří se zřeknou dosahování zisků, jež by mohli sklízet, kdyby vyráběli smrtící zbraně nebo tvrdý alkohol. Jejich chvályhodné jednání je však pouhým gestem bez praktického smyslu. I kdyby všichni podnikatelé a kapitalisté následovali jejich příkladu, války a nadměrné pití by nezanikly. Stejně jako tomu bylo v předkapitalistické době, vlády by vyráběly zbraně ve vlastních zbrojovkách a pijáci by si destilovali vlastní alkohol.

Morální odsouzení zisku

Zisk je dosahován přizpůsobením využití lidských a hmotných výrobních faktorů změnám podmínek. Právě ti, kteří mají z tohoto přizpůsobování prospěch tím, že se perou o příslušné výrobky, nabízejí a platí za ně ceny, které převyšují náklady vynaložené prodávajícím, vytvářejí zisk. Podnikatelský zisk není „odměna“ poskytovaná spotřebitelem dodavateli, který ho obsloužil lépe než loudaví rutiněři. Je to výsledek dychtivosti kupujících nabídnout více než ostatní, kteří se stejně horlivě snaží získat podíl na omezené nabídce.

Podnikové dividendy se lidově nazývají ziskem. Ve skutečnosti představují úrok z investovaného kapitálu plus tu část zisku, která není investována zpět do podniku. Pokud podnik není úspěšný, buď nejsou vypláceny žádné dividendy, nebo obsahují pouze úroky z celého kapitálu nebo jeho části.

Socialisté a intervencionisté nazývají zisk a úrok *nezaslouženým příjmem*, výsledkem toho, že jsou pracovníci připravováni o podstatnou část plodů své práce. Z jejich pohledu vznikají výrobky z dřiny jako takové a z ničeho jiného a správně by měly přinášet výhody jenom nádeníkům.

Jenomže pouhá práce vytváří velice málo, pokud není podpořena zapojením výsledků předchozích úspor a akumulace kapitálu. Výrobky jsou plodem kooperace práce s nástroji a jinými kapitálovými statky, které jsou nasměrovány prozíravým podnikatelským záměrem. Strádatelé, díky jejichž úsporám se akumuloval a udržuje kapitál, a podnikatelé, kteří převádějí kapitál k takovému využití, v němž nejlépe slouží spotřebitelům, nejsou pro výrobní proces o nic nepostradatelnější než nádeníci. Je nesmyslné připisovat celý výrobek dodavatelům práce a v tichosti pominout příspěvek dodavatelů kapitálu a podnikatelských nápadů. To, co dává vznik užitečnému zboží, není fyzická námaha jako taková, ale fyzická námaha, která je lidskou myslí vhodně nasměrována k určitému cíli. Čím větší je (s postupem všeobecného blahobytu) role kapitálových statků a čím efektivnější je jejich využití ve spolupráci výrobních faktorů, tím nesmyslnějším se stává romantické oslavování pouhého vykonávání rutinních manuálních prací. Úžasný hospodářský pokrok posledních dvou set let byl úspěchem kapitalistů, kteří poskytli potřebné kapitálové statky, a elity mezi techniky a podnikateli. Masy manuálních pracovníků měly prospěch ze změn, které nejenže samy nevyvolaly, ale které se také pokoušely – spíše než že by tomu bylo opačně – zastavit.

*Některá pozorování o strašáku nedostatečné spotřeby
a o argumentu kupní síly*

Když lidé mluví o nedostatečné spotřebě, chtějí tím popsat stav věcí, v němž část vyrobeného zboží nemůže být spotřebována, protože lidem, kteří by toto zboží mohli spotřebovat, brání v jeho nákupu chudoba. Zboží tak zůstane neprodáno a může být směřeno pouze za ceny, které nepokrývají výrobní náklady. Proto vznikají různé problémy a poruchy, které se souhrnně nazývají hospodářskou krizí.

A tak se stále znovu stává, že se podnikatelé mýlí při předvídání budoucího stavu trhu. Místo aby vyráběli zboží, po němž je největší poptávka spotřebitelů, vyrábějí zboží, které není tak nutně potřeba, nebo věci, které nemohou být prodány vůbec. Tito neschopní podnikatelé utrpí ztráty, zatímco jejich schopnější konkurenti, kteří přání spotřebitelů předvídali, dosahují zisku. Ztráty první skupiny podnikatelů nejsou způsobeny obecným zřeknutím se nakupování ze strany veřejnosti; jsou způsobeny tím, že veřejnost dává přednost nákupům jiného zboží.

Kdyby bylo pravda, jak předpokládá mýtus o nedostatečné spotřebě, že pracovníci jsou příliš chudí, aby nakupovali zboží, protože podnikatelé a kapitalisté si nepoctivě přivlastňují, co by po právu měli dostat námezdní pracovníci, stav věcí by se neměnil. O „vykořisťovateli“ se předpokládá, že nevykořisťují z čisté nemravnosti. Je naznačováno, že chtějí na úkor „vykořisťovaných“ zvýšit svou spotřebu nebo své investice. Oni svou kořist neodstraňují z vesmíru. Utrácejí ji buď za nákupy luxusního zboží pro vlastní domácnosti, nebo za nákupy výrobních statků pro rozšíření svých podniků. Jejich poptávka je samozřejmě směřována k jinému zboží, než jaké by kupovali námezdní pracovníci, kdyby byl zisk zabaven a rozdělen mezi ně. Podnikatelské chyby ve vztahu ke stavu trhu různých skupin komodit, které vznikají takovým „vykořisťováním“, se nijak neliší od jiných podnikatelských chyb. Podnikatelské chyby mají u neschopných podnikatelů za následek ztráty, které jsou vyváženy ziskem u schopných podnikatelů. Činí obchody pro některá průmyslová odvětví špatnými a pro jiná odvětví dobrými. Nepřináší jí všeobecnou krizi obchodu.

Mýtus o nedostatečné spotřebě je nepodložený, vnitřně rozporný nesmysl. Jeho zdůvodnění se rozdrobí, jakmile ho člověk začne zkoumat. Je neudržitelný dokonce i tehdy, když kvůli důkazu přijmeme za správnou „vykořisťovatelskou“ teorii.

Polemika o kupní síle je vedena trochu jiným způsobem. Tvrdí, že růst mezd je nutnou podmínkou rozšíření výroby. Pokud mzdové sazby nerostou, podniky nemusí zvyšovat množství a zlepšovat kvalitu vyráběného zboží, neboť další výrobky by nenašly kupce nebo by našly pouze takové, kteří by omezili nákup jiného zboží. Pro uskutečnění hospodářského růstu je nejdříve

třeba zajistit, aby mzdové sazby nepřetržitě rostly. Hlavním motorem růstu je tlak vlády a odborů na prosazení vyšších mzdových sazeb.

Jak bylo ukázáno výše, vznik přebytku celkového součtu podnikatelských zisků nad celkovým součtem podnikatelských ztrát je neoddelitelně spojen se skutečností, že část výhod odvozených ze zvýšení množství volných kapitálových statků a ze zlepšení technologických postupů přechází na nepodnikatelské skupiny. Růst cen komplementárních výrobních faktorů, jako první mezi nimi mzdových sazeb, není ani výsada, kterou podnikatelé musí chtít nechtě poskytnout zbylým lidem, ani chytrý nástroj podnikatelů k dosahování zisku. Je to nevyhnutelný a nutný jev v řetězci postupných událostí, který musí nutně zapříčinit úsilí podnikatelů dosáhnout zisku přízpůsobením nabídky spotřebního zboží novému stavu věcí. Tentýž proces, který vede k přebytku podnikatelského zisku nad podnikatelskými ztrátami, způsobuje nejdříve – tj. předtím, než se tento přebytek objeví – vznik tendence k růstu mzdových sazeb a cen mnoha hmotných výrobních faktorů. A je to tentýž proces, který v průběhu budoucích událostí způsobí, že tento přebytek zisků nad ztrátami zmizí, pokud by se neobjevily nové změny, které by zvýšily množství volných kapitálových statků. Přebytek zisků nad ztrátami není důsledkem růstu cen výrobních faktorů. Tyto dva faktory – růst cen výrobních faktorů a přebytek zisků nad ztrátami – jsou dva kroky v procesu přizpůsobování výroby zvýšenému množství kapitálových statků a technologickým změnám, které uvádějí do pohybu podnikatelské činnosti. Přebytek zisků nad ztrátami může dočasně vzniknout pouze proto, že ostatní vrstvy obyvatelstva jsou tímto přizpůsobováním obohacovány.

Základní chyba argumentu o kupní síle spočívá v chybné konstrukci tohoto příčinného vztahu. Staví věci na hlavu, když růst mzdových sazeb považuje za sílu, která přináší hospodářský pokrok.

V dalších částech této knihy se budeme zabývat důsledky pokusů vlád a organizovaného odborového násilí prosadit vyšší mzdové sazby, než jaké určuje nenarušovaný trh.²⁴ Na tomto místě musíme jen dodat jednu vysvětlující poznámku.

Když mluvíme o ziscích a ztrátách, cenách a mzdových sazbách, máme vždy na mysli reálné zisky a ztráty, reálné ceny a reálné mzdové sazby. To, co svedlo mnoho lidí nesprávným směrem, je svévolné zaměňování peněžních pojmů a reálných pojmů. I tímto problémem se budeme vyčerpávajícím způsobem zabývat v pozdějších kapitolách. Jen mimochodem zmiňme skutečnost, že růst reálných mzdových sazeb je slučitelný s poklesem nominálních mzdových sazeb.

²⁴ Viz níže, str. 689–698.

10. Průkopníci, manažeři, technici a byrokraté

Podnikatel si najímá techniky, tj. lidi, kteří mají schopnosti a dovednosti vykonat určité druhy a množství práce. Třída techniků zahrnuje velké vynálezce, mistry na poli aplikované vědy, konstruktéry a projektanty, stejně jako ty, kteří vykonávají ty nejjednodušší úkoly. Připojuje se k nim podnikatel, pokud se sám podílí na technické realizaci svých podnikatelských plánů. Technik přispívá vlastní dřinou a trápením; je to však podnikatel v roli podnikatele, kdo svou práci směřuje k určitým cílům. A sám podnikatel jedná jako faktický pověřenec spotřebitelů.

Podnikatelé nejsou všudypřítomní. Sami se nemohou starat o nejrůznější úkoly, které na nich spočívají. Přizpůsobení výroby tak, aby co možná nejlépe zásobovala spotřebitele zbožím, o něž nejnaléhavěji žádají, nespočívá pouze ve stanovení generálního plánu na využití zdrojů. Jistě není pochyb, že to je hlavní úloha průkopníka a spekulanta. Ale vedle velkého přizpůsobení je také nutné udělat mnoho malých úprav. Každá z nich může vypadat jako malichernost s nepatrným významem pro celkový výsledek. Ale kumulativní vliv nedostatků v mnoha těchto malých záležitostech může být tak veliký, že naprosto zmaří úspěch správného řešení velkých problémů. V každém případě je jisté, že každý neúspěch při řešení malých věcí má za následek plýtvání vzácnými výrobními faktory a z toho plynoucí ohrožení nejlepšího možného uspokojení spotřebitelů.

Je důležité pochopit, jak se problém, který máme na mysli, liší od technických úkolů techniků. Uskutečnění každého projektu, do něhož se podnikatel pouští při svém rozhodování v souladu s generálním plánem jednání, vyžaduje velké množství okamžitých rozhodnutí. Všechna tato rozhodnutí musí být uskutečněna tak, aby preferovala takové řešení problému, které je – aniž by bylo v rozporu se záměry generálního plánu na celý projekt – co nejehospodárnější. Musí se vyhnout zbytečným nákladům, stejně jak to dělá generální plán. Technik ze svého čistě technického pohledu buď nevidí žádný rozdíl mezi možnostmi nabízenými různými metodami pro řešení takové drobnosti, nebo může dát jedné z těchto metod přednost kvůli jejímu většímu výkonu ve fyzikálních jednotkách. Podnikatel je však poháněn motivem zisku. Ten mu prikazuje, aby dal přednost nejehospodárnějšímu řešení, tj. tomu řešení, které se vyhýbá využití výrobních faktorů, jejichž zapojení by ohrozilo uspokojení silněji pocívaných potřeb spotřebitelů. Mezi různými metodami dá přednost takové, k níž jsou technici neteční, totiž té, jejíž využití vyžaduje nejmenší náklady. Může zamítnout doporučení techniků vybrat dražší metodu, která zajistí větší fyzický výkon, pokud jeho kalkulace ukazuje, že zvýšení výkonu by nevyvážilo nárůst potřebných nákladů. Podnikatel musí vykonávat svůj úkol přizpůsobování výroby poptávce spotřebitelů, jak

se odráží v cenách na trhu, nejen ve velkých rozhodnutích a plánech, ale stejně tak i v každodenních rozhodnutích o malých problémech, které se vynořují při běžném vedení záležitostí.

Ekonomická kalkulace používaná v tržním hospodářství, a zejména systém podvojného účetnictví, umožňuje ulehčit podnikateli, aby se nemusel zabývat příliš mnoha podrobnostmi. Může se věnovat svému velkému úkolu, aniž by se zaplétal do spousty podrobností, které přesahují možnosti kteréhokoli smrtelníka. Může zaměstnat asistenty a svěřit jim péči o vedlejší podnikatelské povinnosti. A těmto asistentům mohou dále podle stejného principu pomáhat asistenti najatí pro menší oblasti povinností. Takto může být vystavěna celá hierarchie řízení.

Bez ohledu na to, jaké jsou smluvní a finanční podmínky jeho pracovního poměru, je *manažer* jakoby služebně mladším partnerem podnikatele. Jedinou podstatnou věcí je, aby ho jeho vlastní finanční zájmy nutily zajišťovat podle nejlepších schopností podnikatelské funkce, které jsou mu přiděleny v rámci omezené a dokonale určené oblasti jednání.

Fungování manažerského systému umožňuje systém podvojného účetnictví. Díky jemu může podnikatel oddělit kalkulaci pro každou část svého podniku tak, že určí roli, kterou tato část hraje v rámci celého podniku. Tak se může na každé oddělení dívat, jako by to byla samostatná jednotka, a může ho hodnotit podle podílu, kterým přispívá k úspěchu celého podniku. V tomto systému podnikatelské kalkulace představuje každá část firmy úplnou jednotku, jakoby hypotetický nezávislý podnik. Předpokládá se, že tato sekce „vlastní“ určitou část z celého kapitálu využitého v podniku, že od jiných oddělení nakupuje a prodává jim, že má vlastní náklady a vlastní příjmy, že její obchody končí ziskem nebo ztrátou, které jsou připisovány její správě věcí a jsou odděleny od výsledků ostatních sekcí. Podnikatel tedy může dát vedení každé sekce velký díl nezávislosti. Jediným pokynem, který dává člověku, jehož pověřuje řízením vymezených úkolů, je, aby dosáhl co největšího zisku. Kontrola účtů ukáže, jak úspěšní či neúspěšní manažeři byli při vykonávání tohoto pokynu. Každý manažer nebo níže postavený manažer zodpovídá za chod svého oddělení nebo jeho součásti. Když účty vykazují zisk, je to k jeho prospěchu, a když vykazují ztrátu, je to v jeho neprospěch. Jeho vlastní zájmy ho pobízejí k co největší péči a úsilí při řízení záležitostí své sekce. Utrpí-li ztrátu, bude nahrazen člověkem, o němž si podnikatel myslí, že bude úspěšnější, nebo bude celá sekce zrušena. V každém případě ztratí manažer práci. Pokud uspěje a dosáhne zisku, jeho příjem bude zvýšen nebo alespoň nebude v nebezpečí, že o něj přijde. Zda manažer má či nemá nárok podílet se na zisku, který je připisován jeho sekci, není vzhledem k osobnímu zájmu, který má na výsledcích činnosti své sekce, důležité. Jeho úkol není jako úkol technika vykonat určitý díl práce podle určitého

předpisu. Jeho úkolem je přizpůsobovat – v rámci omezeného pole působnosti, v němž je mu ponechána volnost jednání – činnost své sekce stavu trhu. Je samozřejmé, že stejně jako podnikatel, který může ve své osobě kombinovat funkci podnikatele a technika, se může takové spojení různých funkcí objevit i u manažera.

Manažerská funkce je vždy podřízena podnikatelské funkci. Může osvobodit podnikatele od části jeho menších povinností; nikdy se z ní ale nemůže vyvinout podnikání. Opačný omyl jde na vrub chybnému zaměňování kategorie podnikání, jak je definováno v imaginárním konstruktivním funkčním rozdělování, s podmínkami v živoucím a fungujícím tržním hospodářství. Funkce podnikatele nemůže být oddělena od řízení využití výrobních faktorů ke splnění konkrétních úkolů. Podnikatel řídí výrobní faktory; právě toto řízení mu přináší buď podnikatelský zisk, nebo ztrátu.

Je možné odměňovat manažera tak, že bude placen za své služby v poměru k příspěvku jeho sekce k zisku, kterého dosáhl podnikatel. To ale nepřináší žádný užitek. Jak bylo ukázáno, manažer je v každém případě zainteresován na úspěchu té části podniku, která je mu svěřena do péče. Manažera však nelze činit odpovědným za utrpené ztráty. Tyto ztráty utrpěli majitelé zapojeného kapitálu. Nemohou být přenášeny na manažery.

Společnost může klidně ponechat péči o nejlepší možné využití kapitálových statků na jejich majitelích. Když se pouštět do konkrétních projektů, dávají tito majitelé v sázku vlastní majetek, bohatství a společenské postavení. Mají dokonce větší zájem na úspěchu svých podnikatelských aktivit než společnost jako celek. Pro společnost jako celek znamená promarnění kapitálu investovaného do určitého projektu pouze ztrátu malé části jejich celkových finančních prostředků; pro majitele to znamená mnohem víc, většinou ztrátu veškerého jmění. Pokud však manažer dostane naprosto volnou ruku, je vše jiné. Když spekuluje, riskuje cizí peníze. Vidí vyhlídky nejistého podniku z jiného úhlu než člověk, který je zodpovědný za ztráty. Právě je-li odměňován podílem na zisku, začíná příliš riskovat, protože se nepodílí také na ztrátách.

Mylný dojem, že řízení je souhrnem podnikatelských činností a že řízení je dokonalou náhražkou podnikání, je plodem nesprávného výkladu situace akciových společností, typické formy dnešních podniků. Tvrdí se, že akciovou společnost řídí placení manažeri, zatímco akcionáři jsou pouhými pasivními spekulanty. Veškerá moc je soustředěna v rukou najatých zaměstnanců. Akcionáři jsou nečinní a neužiteční; sklízí, co zaseli manažeri.

Tato teorie naprosto pomíjí roli, kterou v řízení obchodní činnosti podniku hraje kapitál, peněžní trh a burza, jež přiléhavá fráze jednoduše nazývá „trhem“. Obchody na tomto trhu jsou rozšířenou protikapitalistickou předpojatostí oceňovány jako pouhá hazardní hra. Ve skutečnosti kapitalisté používají změny cen kmenových i prioritních akcií a podnikových dluhopisů

k nejvyšší kontrole kapitálových toků. Cenová struktura určovaná spekulací na kapitálových a peněžních trzích a na velkých komoditních burzách neudává, jenom kolik kapitálu je k dispozici pro provádění obchodní činnosti každé akciové společnosti; vytváří stav věcí, jemuž musí manažeři dopodrobna přizpůsobit svou činnost.

Všeobecné nasměrování provádění obchodní činnosti akciovou společností je prováděno akcionáři a jejich volenými zástupci, představenstvem. Představenstvo jmenuje a odvolává manažery. V malých a někdy dokonce i ve velkých společnostech jsou funkce členů představenstva a manažerů často spojeny v jedné osobě. Úspěšná akciová společnost nakonec nikdy není řízena najatými manažery. Vznik všemocné třídy manažerů není jevem nenarušovaného tržního hospodářství. Naopak to byl plod intervencionistických politik vědomě zaměřených na omezení vlivu akcionářů a na jejich faktické vyvlastnění. V Německu, Itálii a Rakousku to byl první krok na cestě k nahrazení svobodného podnikání vládní kontrolou podniků, stejně jako tomu bylo ve Velké Británii u *Bank of England* a železnic. Podobné tendence převládají také u amerických podniků veřejných služeb. Skvělé výsledky podnikání akciových společností nebyly výsledkem placené oligarchie manažerů; byly dosaženy lidmi, kteří byli s podniky spojeni prostřednictvím vlastnictví podstatné části nebo větší části jejich akcií a kterými část veřejnosti pohrdá jako spekulanty a šmelináři.

Podnikatel určuje sám, bez zasahování jakýchkoli manažerů, do jakého oboru podnikání investuje kapitál a kolik kapitálu investuje. Rozhoduje o rozšíření i o zmenšení celého podniku a jeho hlavních částí. Určuje finanční strukturu podniku. To jsou zásadní rozhodnutí, která slouží jako nástroj při provozování podniku. Vždy případnou podnikateli, v akciových společnostech stejně jako v jiných typech právní struktury firmy. Jakákoli pomoc, kterou v tomto ohledu podnikatel dostává, má pouze pomocný charakter. Dostává informace o minulém stavu věcí od odborníků v oblasti práva, statistiky a techniky, ale konečné rozhodnutí včetně úsudku o budoucím stavu trhu leží pouze na něm. Provedení jednotlivostí v jeho projektech pak může být svěreno manažerům.

Společenské funkce elity manažerů nejsou pro fungování tržního hospodářství o nic postradatelnější než funkce elity vynálezců, technologů, inženýrů, konstruktérů, vědců a experimentátorů. V řadách manažerů slouží mnoho z nejlepších lidí věci hospodářského pokroku. Úspěšní manažeři jsou odměňováni vysokými platy a často podílem na hrubém zisku podniku. Mnozí z nich se v průběhu své kariéry sami stanou kapitalisty a podnikateli. Manažerská funkce je však jiná než funkce podnikatelská.

Je vážnou chybou ztotožňovat podnikání s managementem jako v oblíbené antitezi o „managementu“ a „pracovní síle“. Tato záměna je samozřejmě

záměrná. Je vytvořena s úmyslem zastrít skutečnost, že se funkce podnikatelů zcela liší od funkcí manažerů, kteří se starají o méně důležité detaily při provozování podniků. Struktura podniku, alokace kapitálu do různých výrobních odvětví a firem, velikost a obor podnikání každého podniku nebo obchodu se považují za dané skutečnosti a mlčky se předpokládá, že vzhledem k nim nebudou provedeny žádné změny. Jediným úkolem je pokračovat dále ve staré rutině. V takovém neměnném světě samozřejmě nejsou potřeba inovátoři ani průkopníci; celkový součet zisků je vyvážen celkovým součtem ztrát. K rozbití falešných představ této teorie stačí srovnat strukturu amerického hospodářství v roce 1960 se stavem z roku 1940.

Ale i v neměnném světě by bylo nesmyslné poskytnout „pracovní síle“ podíl na řízení, jak to požaduje oblíbené heslo. Uskutečnění takového požadavku by vedlo k syndikalismu.²⁵

Dále jsou často zaměňování manažeři s byrokraty.

Byrokratické řízení je na rozdíl od *ziskového řízení* metoda, která se používá při řízení administrativních záležitostí, jejichž výsledek nemá peněžní cenu na trhu. Úspěšné plnění povinností svěřených do péče policejního oddělení má velký význam pro zachování spolupráce ve společnosti a každému členu společnosti přináší prospěch. Nemá však žádnou cenu na trhu, nemůže být koupeno ani prodáno. Proto nemůže být srovnáváno s náklady vynaloženými při úsilí o jeho zajištění. Výsledkem je užitek, ale tento užitek se neodráží v zisku, který lze vyjádřit v penězích. Nelze na něj použít metody ekonomické kalkulace, zejména metody podvojného účetnictví. Úspěch nebo neúspěch v činnosti policejního oddělení nelze určit podle aritmetických postupů podnikání pro zisk. Žádný účetní nemůže stanovit, jestli policejní oddělení nebo nějaká jeho složka byla nebo nebyla úspěšná.

Množství peněz, které je třeba investovat do každého oboru podnikání za účelem dosažení zisku, určuje chování spotřebitelů. Kdyby mohl automobilový průmysl ztrojnásobit upotřebený kapitál, určitě by zlepšil služby, které poskytuje veřejnosti. Bylo by k dispozici víc aut. Ale expanze tohoto oboru by stáhla kapitál z jiných výrobních odvětví, v nichž by jinak mohl plnit naléhavější požadavky spotřebitelů. Kvůli této skutečnosti by expanze automobilového průmyslu nebyla výdělečná a zvýšila by zisky v jiných oborech podnikání. Ve snaze o nejvyšší dosažitelný zisk jsou podnikatelé nuceni alokovat do každého oboru podnikání pouze tolik kapitálu, kolik v něm může být upotřebeno, aniž by to ohrozilo uspokojování naléhavějších požadavků spotřebitelů. Takto jsou podnikatelské aktivity automaticky řízeny přáními spotřebitelů, která se odrážejí v cenové struktuře spotřebního zboží.

²⁵ Viz níže, str. 727–734.

Alokace finančních prostředků k výkonu úkolů spočívajících na vládních činnostech nepodléhá žádnému takovému omezení. Není pochyb, že služby, které poskytuje policejní oddělení v New Yorku, by mohly být podstatně zkvalitněny, pokud by se ztrojnásobil příděl peněz do jeho rozpočtu. Je však otázkou, zda by takové zkvalitnění bylo či nebylo dostatečně velké, aby ospravedlnilo omezení služeb poskytovaných jinými vládními úřady – například těch, které poskytuje hygienická služba – nebo omezení soukromé spotřeby daňových poplatníků. Tato otázka nemůže být zodpovězena na základě účetnictví policejního oddělení. Jeho účetnictví poskytuje pouze informace o vzniklých nákladech. Nemůže poskytnout žádnou informaci o dosažených výsledcích, protože tyto výsledky nelze vyjádřit v peněžním ekvivalentu. Občané musí přímo určit množství služeb, které chtějí dostávat a za které jsou ochotni platit. Tento úkol vykonávají, když volí své radní a úředníky, kteří jsou připraveni držet se jejich záměrů.

A tak jsou starosta i ředitelé různých městských úřadů omezeni rozpočtem. Nemohou svobodně jednat podle toho, co sami považují za nejprospěšnější řešení různých problémů, jimž musí občané čelit. Musejí utrácet přidělené finanční prostředky na ty účely, na něž je určil rozpočet. Nesmějí je použít pro jiné úkoly. Audit v oblasti veřejné správy je naprosto odlišný od auditu v podniku zaměřeném na zisk. Jeho cílem je zjistit, zda přidělené prostředky byly či nebyly vydány v přísné shodě s ustanoveními rozpočtu.

V podnicích zaměřených na zisk je jednání manažerů a nižších manažerů omezeno ohledem na zisk a ztrátu. Motiv zisku je jediným pokynem, který je nutný k tomu, aby byli donuceni sloužit přáním spotřebitelů. Není třeba omezovat volnost jejich jednání detailními nařízeními a pravidly. Jsou-li schopní, takové vměšování se detaily by bylo přinejmenším zbytečné, pokud by neškodilo tím, že by jim svazovalo ruce. Jsou-li neschopní, nepomohlo by to k tomu, aby jejich činnost byla úspěšnější. Pouze by jim poskytlo chabou výmluvu, že selhání bylo způsobeno nevhodnými pravidly. Jediný pokyn, který je potřeba, je samozřejmý a nemusí být zvlášť zmiňován: jděte za ziskem.

Jinak je tomu ve veřejné správě, při správě vládních záležitostí. V této oblasti není rozhodování úředníků a jejich podřízených pomocníků omezeno ohledem na zisk a ztrátu. Kdyby jim jejich nejvyšší nadřízený – nezáleží na tom, je-li to svrchovaný lid nebo svrchovaný despota – ponechal volné ruce, vzdal by se v jejich prospěch vlastní nadřazenosti. Tito úředníci by se stali nezodpovědnými činiteli a jejich moc by nahradila moc lidu nebo despoty. Dělal by to, co by je těšilo, a nikoli to, co by po nich chtěli jejich nadřízený. Aby se zabránilo takovým koncům a oni byli donuceni sloužit vůli svých nadřízených, je nutné dát jim podrobné pokyny, které budou v každém směru usměrňovat jejich jednání. Pak bude jejich povinností vypořádat se se všemi záležitostmi v přísném souladu s těmito pravidly a nařízeními. Jejich svoboda

přizpůsobit své jednání tomu, co jim připadá jako nevhodnější řešení konkrétního problému, je omezena těmito normami. Jsou byrokraté, tj. lidé, kteří se v každém případě musí řídit řadou neměnných nařízení.

Byrokratická správa věcí je jednání, které musí být ve shodě s podrobnými pravidly a nařizenými stanovenými autoritou nejvyššího orgánu. Je to jediná alternativa ziskového managementu. Ziskový management nelze použít při řízení záležitostí, které nemají peněžní hodnotu na trhu, a při neziskovém řízení záležitostí, které mohou být prováděny také na základě zisku. Tím prvním je případ správy společenského aparátu nátlaku a donucení; tím druhým je případ řízení instituce na neziskovém základě, tj. školy, nemocnice nebo systému pošty. Kdykoli není činnost systému řízena motivem zisku, musí být řízena pomocí byrokratických pravidel.

Byrokratické řízení záležitostí jako takové není zlem. Je to jediná přiměřená metoda, jak ovládat vládní záležitosti, tj. společenský aparát nátlaku a donucení. Protože je vláda nutná, je – v této oblasti – stejně nutná byrokracie. Kde je ekonomická kalkulace nemožná, jsou nezbytné byrokratické metody. Socialistická vláda je musí zavést do všech záležitostí.

Žádný podnik – bez ohledu na jeho velikost a stanovené úkoly – se nikdy nemůže stát byrokratickým, dokud je plně a výhradně provozován na základě zisku. Ale jakmile opustí snahu o zisk a nahradí ji tím, co se nazývá služebním principem – tj. poskytováním služeb bez ohledu na to, zda ceny, které za ně obdrží, kryjí či nekryjí náklady –, musí nahradit své podnikatelské řízení byrokratickými metodami.²⁶

11. Proces výběru

Tržní proces výběru je uváděn do chodu spojeným úsilím všech členů tržního hospodářství. Každý jedinec, poháněn touhou co možná nejvíce odstranit vlastní nespokojenosti, je na jedné straně zaměřen na dosažení takového postavení, v němž může nejvíce přispět k nejlepšímu uspokojování všech ostatních, a na druhé straně na co nejlepší využití služeb, které nabízejí všichni ostatní. To znamená, že se pokouší na nejdražším trhu prodat a na nejlevnějším kupovat. Výsledkem těchto snah není pouze cenová struktura, ale také společenská struktura, přiřazení konkrétních úkolů různým jednotlivcům. Trh dělá z lidí bohatce nebo chudáky, určuje, kdo bude provozovat velké podniky a kdo bude drhnout podlahu, stanovuje, kolik lidí bude pracovat v měděných dolech a kolik v symfonických orchestrech. Žádné z těchto rozhodnutí není přijato jednou provždy; mohou být změněna každý den. Proces

²⁶ Podrobnou studii příslušných problémů najdete v Mises, *Bureaucracy* (New Haven, 1944). (Česky: *Byrokracie*, Liberální institut, Praha, 2002 – pozn. překl.)

výběru se nikdy nezastavuje. Stále pokračuje a přizpůsobuje společenský aparát výroby změnám v nabídce a poptávce. Stále znovu přezkoumává svá předchozí rozhodnutí a nutí každého podrobit se v jeho případě novým zkouškám. Neexistuje žádná jistota a nic takového jako právo na udržení postavení získaného v minulosti. Nikdo není vyňat z tohoto zákona trhu, nadvlády spotřebitelů.

Vlastnictví výrobních prostředků není výsadou, ale závazkem ke společnosti. Kapitalisté a majitelé pozemků jsou nuceni využívat svůj majetek k co nejlepšímu uspokojování spotřebitelů. Pokud jsou při vykonávání svých povinností pomalí a neobratní, jsou penalizováni ztrátou. Jestliže si z toho nevezmou poučení a řízení svých záležitostí nezlepší, o své bohatství přijdou. Žádná investice není navždy bezpečná. Ten, kdo nepoužívá svůj majetek, aby tím nejefektivnějším způsobem sloužil spotřebitelům, je odsouzen ke krachu. Pro lidi, kteří by si své bohatství chtěli užívat v nečinnosti a bezstarostnosti, není ponechán žádný prostor. Vlastník se musí snažit investovat své prostředky takovým způsobem, aby se jistina a výnos přinejmenším nezmenšovaly.

V dobách kastovních výsad a obchodních bariér existovaly příjmy, které nebyly závislé na trhu. Vládci a páni žili na účet poslušných otroků a nevolníků, kteří jim byli povinováni desátky, robotou a poddanstvím. Vlastnictví půdy mohlo být získáno pouze dobytím nebo darem od dobyvatele. Zaniknout mohlo pouze odvoláním daru ze strany dárce nebo dobytím jiným dobyvatelem. Dokonce i později, když pánové a jejich vazalové začali prodávat přebytek na trhu, nemohli být vytlačeni schopnějšími lidmi. Soutěž byla svobodná pouze v úzkých mezích. Vlastnictví velkostatků bylo vyhrazeno pro šlechtu, vlastnictví městských nemovitostí pro obyvatele měst, vlastnictví zemědělské půdy pro venkovany. Konkurenci v umělecké výrobě a v řemeslech omezovaly cechy. Spotřebitelé nemohli uspokojovat své potřeby tím nejlevnějším způsobem, protože regulace cen znemožňovala prodávajícím nabízet zboží za nižší ceny. Kupci byli vydáni na milost dodavatelům. Jestliže se výhradní výrobce odmítal zabývat využitím nevhodnějších surovin a nejefektivnějších výrobních metod, spotřebitelé byli nuceni důsledky takové tvrdohlavosti a konzervatismu strpět.

Majitel půdy, který žije v dokonalé soběstačnosti z plodů svého vlastního hospodaření, je nezávislý na trhu. Avšak moderní zemědělec, který nakupuje vybavení, hnojiva, osivo, práci a další výrobní faktory a prodává zemědělské výrobky, je podřízen zákonu trhu. Jeho příjem závisí na spotřebitelích a svou činnost musí přizpůsobit jejich přáním.

Tržní funkce výběru funguje i ve vztahu k pracovní síle. Pracovník je přitahován takovým druhem práce, v němž může očekávat nejvyšší výdělek. Stejně jako je tomu u hmotných výrobních faktorů, je i faktor pracovní síly alokován do těch zaměstnání, v nichž nejlépe slouží spotřebitelům. Existuje

sklon neplýtvat žádným množstvím práce pro uspokojení méně naléhavých potřeb, jestliže jsou stále neuspokojeny naléhavější potřeby. Stejně jako všechny ostatní vrstvy společnosti jsou i pracovníci podřízeni nadvládě spotřebitelů. Pokud se jí nepodřídí, jsou potrestáni snížením výdělku.

Výběr trhu nevytváří společenské řády, kasty a třídy v marxistickém smyslu. Také podnikatelé a průkopníci nejsou celistvou společenskou třídou. Každý jednotlivec má plnou volnost stát se průkopníkem, pokud se spolehne na vlastní schopnost předvídat budoucí tržní podmínky lépe než jeho spoluobčané a pokud spotřebitelé přijmou jeho pokusy jednat na vlastní riziko a na vlastní zodpovědnost. Člověk vstupuje do řad průkopníků tím, že se spontánně vrhne vpřed, a tím podstoupí zkoušku, které trh podrobuje – bez ohledu na to, o koho se jedná – každého, kdo se chce stát průkopníkem nebo setrvat v tomto významném postavení. Každý má možnost uchopit svou šanci. Nováček nemusí čekat na to, až ho někdo pozve nebo vyzve. Musí se na vlastní pěst vrhnout vpřed a musí sám vědět, jak si obstarat potřebné prostředky.

Stále dokola se tvrdí, že v podmínkách „pozdního“ nebo „rozvinutého“ kapitalismu už není možné, aby se lidé bez jediného centu v kapse vyšplhali po žebříku k bohatství a podnikatelskému postavení. Nikdy se nikdo nepokusil toto tvrzení dokázat. Od té doby, kdy bylo poprvé předloženo, se složení skupin podnikatelů a kapitalistů značně proměnilo. Velká skupina bývalých podnikatelů a jejich dědiců byla vyřazena a jiní lidé, nováčci, zaujali jejich místo. Je samozřejmě pravda, že v posledních letech byly záměrně vytvořeny instituce, které – nebudou-li velmi brzo zrušeny – způsobí, že fungování trhu bude ve všech ohledech nemožné.

Hlediskem, na jehož základě spotřebitelé vybírají kapitány průmyslu a obchodu, je výhradně schopnost přizpůsobit výrobu potřebám spotřebitelů. Nestarají se o jejich vlastnosti a zásluhy. Chtějí, aby výrobce obuvi vyráběl dobré a levné boty. Nemají zájem svěřit řízení obchodu s obuví krásným přátelským chlapcům, lidem s dobrými salonními způsoby, s uměleckým nadáním, s vědeckými sklony nebo s nějakými jinými dobrými vlastnostmi a vlohami. Znalosti, které přispívají k úspěchu člověka v jiných oblastech života, mohou často i velice schopnému obchodníkovi chybět.

Dnes je poměrně běžné kritizovat kapitalisty a podnikatele. Člověk má sklon vysmívat se těm, kteří jsou úspěšnější než on. Tito lidé, tvrdí, jsou bohatší pouze proto, že jsou méně skrupulózní než on. Kdyby nebyl omezován povinnými ohledy na zákony morálky a slušnosti, byl by stejně úspěšný jako oni. Tak se lidé pyšní aureolou sebeuspokojení a farizejské spravedlivosti.

Je pravda, že v podmínkách, které přináší intervencionismus, může mnoho lidí získat bohatství pomocí korupce a podplácení. Intervencionismus v mnoha zemích natolik podkopal nadřazenost trhu, že je pro obchodníka

výhodnější spolehnout se na pomoc lidí v politických funkcích než na uspokojování potřeb spotřebitelů. Toto však populární kritici bohatství jiných lidí nemají na mysli. Oni tvrdí, že metody, kterými se získává bohatství, jsou z etického pohledu problematické.

Proti takovým tvrzením je třeba zdůraznit, že dokud není fungování trhu mařeno zásahy vlád a jiných donucovacích složek, je úspěch v podnikání důkazem služeb poskytnutých spotřebitelům. Chudý člověk nemusí být horší než bohatý podnikatel z jiného pohledu; někdy může dosáhnout vynikajících výsledků na poli vědy, literatury a umění nebo jako občanský aktivista. Ale ve společenském systému výroby je druhořadý. Tvořivý génius může mít pravdu, když pohrdá úspěchy v podnikání; může být pravda, že kdyby nedával přednost něčemu jinému, byl by v podnikání úspěšný. Ale úředníci a pracovníci, kteří se vychloubají mravní nadřazeností, se obelhávají a hledají útěchu a sebeklam. Nepřipustí si, že byli svými spoluobčany-spotřebiteli zkoušeni a v této zkoušce neobstáli.

Často se tvrdí, že neúspěch chudého člověka v soutěži na trhu je důsledkem nedostatku vzdělání. Říká se, že rovnost příležitostí by mohla být zajištěna pouze tím, že vzdělání bude na každé úrovni dostupné všem. Dnes převažuje sklon odbourávat všechny rozdíly mezi různými lidmi ohledně jejich vzdělání a popírat existenci vrozených nerovností v intelektu, v síle vůle a v charakteru. Lidé si obecně neuvědomují, že vzdělání nikdy nemůže být ničím víc než indoktrinací teoriemi a názory, které už byly vymyšleny. Bez ohledu na to, jaké výhody může přinášet, je vzdělání předáváním tradičních teorií a hodnot; nutně je konzervativní. Plodí imitaci a rutinu, nikoli zlepšení a pokrok. Inovátory a tvůrčí duchy nelze vychovat ve školách. Jsou jimi právě ti lidé, kteří se vzpírají tomu, co je naučila škola.

Aby člověk uspěl v podnikání, nemusí mít titul z ekonomické školy. Tyto školy vychovávají lidi pro rutinní práci v podřízeném postavení. Rozhodně nevychoovávají podnikatele. Podnikatele nelze vychovat. Člověk se stává podnikatelem tím, že se chopí příležitosti a vyplní mezeru. Pro takový projev podnikavého úsudku, předvídatosti a energie není třeba žádné zvláštní vzdělání. Měříme-li to školskými normami pedagogů, nejúspěšnějšími podnikateli byli často lidé nevzdělaní. Hodili se však pro společenskou funkci přizpůsobování výroby nejnaléhavějším požadavkům. Kvůli těmto hodnotám je spotřebitelé vybrali do vedoucího postavení v podnikání.

12. Jednotlivec a trh

Běžně se metaforicky mluví o automatických a anonymních silách, které uvádějí do chodu „mechanismus“ trhu. Při použití takových metafor lidí snadno přehlédnou skutečnost, že jediným činitelem, který dává trhu směr

a určuje ceny, je záměrné jednání lidí. Nic automatického neexistuje; existují pouze lidé vědomě a s rozmyslem jdoucí za zvolenými cíli. Neexistují žádné tajemné mechanické síly; existuje pouze vůle lidí odstranit nespokojenost. Není žádná anonymita; jsem tu já a ty a Pavel a Honza a všichni ostatní. A každý z nás je jak výrobcem, tak spotřebitelem.

Trh je společenská instituce; je to ta nejpřednější společenská instituce. Tržní jevy jsou společenskými jevy. Jsou výslednicí aktivního příspěvku každého jednotlivce. Od každého takového příspěvku se však liší. Pro jednotlivce se zdají být něčím daným, co on sám nemůže změnit. Ne vždy vidí, že i on je součástí – i když malou součástí – komplexu prvků, které určují každý okamžitý stav trhu. Protože si tuto skutečnost neuvědomuje, má pocit, že může tržní jevy svobodně kritizovat a u svých spoluobčanů odsuzovat způsoby jednání, které u sebe považuje za naprosto správné. Obviňuje trh z bezcitnosti a pohrdání lidmi a žádá společenskou kontrolu trhu, aby ho „zlidštil“. Na jedné straně požaduje opatření k ochraně spotřebitele proti výrobcům. Avšak na druhé straně dokonce ještě vášnivěji trvá na nutnosti ochrany sebe jako výrobce proti spotřebitelům. Výsledkem těchto protichůdných požadavků jsou moderní metody vládních intervencí, jejichž nejvýznamnějšími příklady byla *Sozialpolitik* císařského Německa a americký *New Deal*.

Je dávným omylem, že ochrana méně schopného výrobce proti konkurenci těch schopnějších je legitimním úkolem civilní vlády. Je požadována politika ve prospěch „výrobců“, která se má lišit od politiky ve prospěch „spotřebitelů“. Zatímco lidé okázale opakují banální tvrzení, že jediným cílem výroby je poskytovat hojné zásoby určené ke spotřebě, se stejnou výmluvností zdůrazňují, že by měl být „pracovitý“ výrobce chráněn proti „nečinnému“ spotřebiteli.

Výrobci a spotřebitelé jsou však identičtí. Výroba a spotřeba jsou různá stadia jednání. Katalaxie vyjadřuje tyto rozdíly, když mluví o výrobcí a spotřebiteli. Ve skutečnosti to však je tentýž člověk. Je samozřejmě možné chránit méně schopného výrobce před konkurencí schopnějších lidí. Taková výsada poskytuje privilegovaným výhody, jaké nenarušovaný trh poskytuje pouze těm, kteří uspějí při co nejlepším plnění přání spotřebitelů. Nutně to však zhoršuje uspokojování spotřebitelů. Je-li privilegovaný pouze jeden výrobce nebo malá skupina, užívají si majitelé výsad výhody na úkor ostatních lidí. Avšak pokud jsou všichni výrobci privilegovaní ve stejném rozsahu, každý ztrácí ve své roli spotřebitele právě tolik, kolik získává ve své roli výrobce. Navíc jsou poškozeni všichni, protože nabídka výrobků poklesne, je-li nejšlechpším lidem bráněno využít své schopnosti na tom poli, na němž by mohli poskytovat spotřebitelům nejlepší služby.

Pokud spotřebitel věří, že je výhodné nebo správné platit vyšší cenu za domácí obilí než za obilí dovezené ze zahraničí, nebo za výrobky z podniků,

kteře provozují malé firmy nebo kteře zaměstnávají pracovníky sdružené v odborech, než za výrobky jiného původu, má naprostou svobodu to udělat. Bude se muset pouze ubezpečit o tom, že komodita nabízená k prodeji splňuje podmínky, které si dal jako předpoklad svého souhlasu s vyšší cenou. Zákony, které zakazují padělení etiket původu a obchodních značek, by uspěly v dosažení cílů, k nimž směřují cla, pracovní zákonodárství a výhody poskytované malým podnikům. Není ale vůbec pochyb o tom, že spotřebitelé nejsou připraveni chovat se tímto způsobem. Skutečnost, že je statek označen jako dovezený, neovlivňuje jeho prodejnost, je-li lepší nebo levnější nebo oboje. Kupci chtějí zpravidla koupit co možná nejlevněji bez ohledu na původ zboží nebo nějaké konkrétní chování výrobců.

Psychologické kořeny politiky výrobců, jak je dnes praktikována ve všech částech světa, můžeme vidět v mylných ekonomických teoriích. Tyto teorie kategoricky odmítají, že výsady poskytnuté méně schopným výrobcům zatěžují spotřebitele. Jejich obhájci tvrdí, že taková opatření jsou škodlivá pouze pro toho, koho diskriminují. Pokud jsou – pod dalším tlakem – donuceni přiznat, že spotřebitelé jsou poškozeni, jedním dechem tvrdí, že ztráty spotřebitelů jsou více než vykompenzovány nárůstem v peněžních příjmech, který příslušná opatření nutně přinesou.

V převážně průmyslových zemích Evropy tak byli protekcionisté prvními, kdo horlivě tvrdili, že cla na zemědělské výrobky poškozují výhradně zájmy zemědělců v převážně agrárních zemích a obchodníků s obilím. Je jisté, že tyto vývozní zájmy jsou poškozeny také. Je však neměně jisté, že spotřebitelé v zemi, která přijala celní politiku, ztrácejí spolu s nimi. Musejí platit za potraviny vyšší ceny. Samozřejmě, odsekne protekcionista, že to není zátěž. Tvrdí, že dodatečná částka, kterou domácí spotřebitel platí, zvyšuje příjem zemědělců a jejich kupní sílu; celý rozdíl zemědělci utratí za koupi více výrobků vyrobených nezemědělskými vrstvami obyvatelstva. Tento logicky chybný úsudek může být snadno vyvrácen odkazem na dobře známou anekdotu o člověku, který žádá hospodského o dar deseti dolarů; nic by ho to nestálo, protože žebrák slibuje, že celou částku utratí v jeho hospodě. Avšak přes to všechno se protekcionistické lži zmocnilo veřejné mínění, a to samo o sobě vysvětluje oblibu opatření, která tato lež vyvolala. Mnoho lidí si jednoduše neuvědomuje, že jediným důsledkem ochrany je odvést výrobu z těch míst, v nichž může vyprodukovat více na jednotku kapitálu a práce, do míst, v nichž produkuje méně. Činí lidi chudší, a ne bohatší.

Základní opodstatnění moderního protekcionismu a snahy o hospodářskou soběstačnost každé země je třeba hledat ve falešné víře, že se jedná o nejlepší prostředky k obohacení každého občana, nebo alespoň jejich naprosté většiny. Termín obohatit v této souvislosti znamená nárůst reálného příjmu jedince a zlepšení jeho životní úrovně. Je pravda, že politika národní

hospodářské izolace je nutným důsledkem snah o vměšování se do domácího podnikání a že je to stejné výsledkem válečných tendencí jako jeden z faktorů, které tyto tendence vyvolávají. Zůstává však skutečností, že by nikdy nebylo možné prodat myšlenku ochranářství voličům, kdyby je nebylo možné přesvědčit, že ochranářství nejen nesníží jejich životní úroveň, ale že ji podstatně zvýší.

Tuto skutečnost je důležité zdůraznit, protože naprosto vyvrací mýtus šířený mnoha populárními knihami. Podle těchto mýtů současný člověk již není motivován touhou zlepšit svůj materiální blahobyť a zvýšit svoji životní úroveň. Opačná tvrzení ekonomů jsou prý chybná. Moderní člověk dává přednost „neekonomickým“ a „iracionálním“ věcem a je ochoten vzdát se materiálního zlepšení, kdykoli jeho dosažení stojí v cestě těmto „ideálním“ zájmům. Je vážným omylem, který je běžný zejména mezi ekonomy a podnikateli, interpretovat události naší doby z „ekonomického“ pohledu a kritizovat současné ideologie kvůli údajným ekonomickým omylům, které obsahují. Lidé více touží po jiných věcech než po dobrém životě.

Je sotva možné vytvořit větší dezinterpretaci dějin naší doby. Naši současníci jsou hnáni fanatickým úsilím získat větší komfort a bezuzdnou chuť užívat si života. Charakteristickým společenským jevem našich dnů je zájmová skupina, spojenectví lidí toužících po zlepšení svého materiálního blahobytu využitím všech prostředků – zákonných i nezákonných, mírných i násilných. Zájmovou skupinu nezajímá nic kromě růstu reálného příjmu jejích členů. Žádná jiná stránka života tyto lidi nezajímá. Nestarají se o to, jestli uskutečnění jejich programu poškodí či nepoškodí životní zájmy jiných lidí, jejich vlastního národa nebo země a celého lidstva. Každá zájmová skupina se však horlivě snaží ospravedlnit své požadavky jako přínosné pro všeobecné veřejné blaho a stigmatizovat své kritiky jako nejhorší darebáky, idioty a zrádce. Při prosazování svých plánů zájmová skupina okázale předvádí pseudonáboženský zápal.

Všechny politické strany bez výjimky slibují svým stoupencům vyšší reálný příjem. V tomto ohledu není rozdíl mezi nacionalisty a internacionalisty a mezi stoupenci tržního hospodářství a zastánci socialismu nebo intervencionismu. Pokud strana žádá své stoupence, aby pro její věc přinesli oběti, vždy tyto oběti vysvětluje jako nutné dočasné prostředky k dosažení konečného cíle, zlepšení materiálního blahobytu svých členů. Každá strana považuje za zákeřné spiknutí ohrožující její renomé a existenci, jestliže se někdo odváží zpochybnit schopnost jejích projektů zajistit, aby členové skupiny byli bohatší. Každá strana hledí se smrtelnou nenávistí na ekonomy, kteří se pouštějí do takové kritiky.

Všechny druhy politik podporujících výrobce jsou obhajovány na základě jejich údajné schopnosti zvýšit členům strany životní úroveň. Protekcio-

mus a hospodářská soběstačnost, nátlak a donucení odborových svazů, pracovní zákonodárství, minimální mzdové sazby, veřejné výdaje, úvěrová expanze, subvence a další nouzové prostředky jsou svými obhájci vždy doporučovány jako nevhodnější nebo jediné možné prostředky, jak zvýšit reálný příjem lidí, o jejichž hlasy se ucházejí. Každý současný státník nebo politik monotónně říká svým voličům: můj program vás udělá tak zámožnými, nakolik to jen podmínky dovolují, zatímco program mých protivníků vám přinese nouzi a bídu.

Je pravda, že někteří izolovaní intelektuálové v ezoterických kruzích mluví jinak. Hlásí prioritu toho, co nazývají věčnými absolutními hodnotami, a ve svých prohlášeních – nikoli ve svém osobním chování – předstírají pohrdání světskými a pomíjivými věcmi. Veřejnost však takové projevy ignoruje. Hlavním cílem dnešního politického jednání je zajistit pro členskou základnu příslušné zájmové skupiny co nejvyšší materiální blahobyt. Jediný způsob, jak vůdce může uspět, je vštípit lidem přesvědčení, že jeho program slouží k dosažení tohoto cíle nejlépe.

To, co je na politikách podporujících výrobce špatné, je jejich chybná ekonomická teorie.

Kdyby se někdo chtěl oddat módnímu sklonu vysvětlovat lidské záležitosti za použití terminologie psychopatologie, mohlo by ho to svádět říct, že když moderní člověk klade do protikladu politiku podporující výrobce a spotřebitele, padl za oběť určitému druhu schizofrenie. Nechápe, že je nerozdělenou a nerozdělitelnou osobou, tj. jednotlivcem, a jako takový je stejně spotřebitelem jako výrobcem. Jednota jeho vědomí je rozdělena na dvě části; jeho mysl je proti němu vnitřně rozdělena. Nezáleží však na tom, zda přijmeme či nepřijmeme tento způsob popisu skutečnosti, že hospodářská teorie, která vede k těmto politikám, je chybná. Nezabýváme se patologickými zdroji, z nichž může chyba vyrůstat, ale chybou jako takovou a jejími logickými kořeny. Odhalení chyby pomocí logického uvažování je prvořadou skutečností. Kdyby nebylo zjištěno, že tvrzení je logicky nesprávné, psychopatologie by nebyla schopna označit stav mysli, z něhož tvrzení vyrůstá, jako patologický. Jestliže si člověk představuje, že je perským králem, první věcí, kterou musí psychiatr zjistit, je, jestli ve skutečnosti je či není tím, čím si myslí, že je. Pouze pokud je tato otázka odpovězena záporně, může být ten člověk považován za duševně chorého.

Je pravda, že většina našich současníků je oddána chybné interpretaci vztahu mezi výrobcem a spotřebitelem. Když kupují, chovají se, jako by byli s trhem spojeni pouze ve své roli nakupujících, a při prodeji je tomu naopak. Jako kupující obhajují striktní opatření, která by je chránila proti prodávajícím, a jako prodávající obhajují stejně tvrdá opatření proti kupujícím. Ale toto protispolečenské jednání, které otrásá samotnými základy spolupráce ve spo-

lečnosti, není plodem patologického stavu mysli. Je to výsledek omezenosti, která nedovoluje pochopit fungování tržního hospodářství a předvídat konečné důsledky vlastního jednání.

Můžeme prohlásit, že naprostá většina našich současníků není duševně a intelektuálně připravena na život v tržní společnosti, ačkoli oni sami a jejich předci tuto společnost svým jednáním bezděčně vytvořili. Tato nepřipravenost však nespočívá v ničem jiném než v neschopnosti rozeznat chybné teorie jako takové.

13. Obchodní propagace

Spotřebitel není vševědoucí. Neví, kde může obdržet nejnižší cenu, tedy to, co právě hledá. Velice často dokonce ani neví, jaký druh zboží nebo služeb je vhodný k tomu, aby nejučinněji odstranil konkrétní nespokojenost, kterou pociťuje. V nejlepším případě je seznámen s tržními podmínkami v bezprostřední minulosti a sestavuje své plány na základě této informace. Zprostředkovat mu informace o aktuálním stavu trhu je úkolem obchodní propagace.

Obchodní propagace musí být vlezlá a dotěrná. Jejím úkolem je přilákat pozornost pomalých lidí, probudit skrytá přání, lákat lidi, aby vyměnili nečinou oddanost tradiční rutinní praxi za inovaci. Aby reklama uspěla, musí být přizpůsobena mentalitě lidí, kterým nadbíhá. Musí odpovídat jejich chutím a mluvit jejich slovníkem. Reklama je ostrá, hlučná, hrubá a nabubělá, protože na uctivé náznaky veřejnost nereaguje. To, co inzerenty nutí ukazovat v reklamních kampaních špatný vkus, je špatný vkus lidí. Z umění reklamy se stal obor aplikované psychologie, sesterská disciplína pedagogiky.

Stejně jako všechny věci, které jsou stříženy tak, aby vyhovovaly vkusu mas, je i reklama pro lidi s jemným citem odpuzující. Toto opovržení ovlivňuje přijetí obchodní propagace. Reklama a všechny ostatní metody obchodní propagace jsou zavrhovány jako jeden z nejodpornějších výplodů neomezené konkurence. Měla by být zakázána. Spotřebitelům by měli radit nestranní odborníci. Tento úkol by měly plnit veřejné školy, „nestranický“ tisk a družstva.

Omezení práva obchodníků propagovat své zboží by omezilo svobodu spotřebitelů utrácet svůj příjem podle vlastních přání a tužeb. Znemožnilo by jim to dozvědět se tolik, kolik mohou a chtějí, o stavu trhu a podmínkách, které pro ně mohou být důležité při výběru co si koupit a co ne. Už by se nemohli rozhodovat na základě názoru, který si o prodejcově hodnocení jeho vlastního zboží sami vytvořili; byli by nuceni jednat na základě doporučení jiných lidí. Není nepravděpodobné, že by je tito rádci uchránili před některými chybami. Ale individuální spotřebitel by byl v opatrovnictví poručníků. Jestliže není reklama omezená, jsou spotřebitelé v zásadě v postavení poroty, která se

o případu dozvídá na základě výsledku svědků a přímého vyšetřování všech ostatních důkazních prostředků. Je-li reklama omezená, jsou v postavení poroty, kterou nějaký policista informuje o výsledku svého vlastního zkoumání důkazů.

Je široce rozšířeným omylem, že šikovná reklama může přesvědčit spotřebitele, aby koupili vše, co jim chce inzerent prodat. Podle této legendy je spotřebitel proti „nátlakové“ reklamě bezbranný. Kdyby to byla pravda, závisel by úspěch nebo neúspěch pouze na způsobu reklamy. Nikdo však nevěří, že jakýkoli druh reklamy by byl mohl zajistit, aby si výrobce svíček udržel své postavení proti elektrickým žárovkám, koňská spřežení proti automobilům, husí brk proti ocelovému a později plnicímu peru. Kdokoli toto připustí, říká tím, že kvalita inzerovaného zboží pomáhá dosáhnout úspěchu v reklamní kampani. Pak však není žádný důvod tvrdit, že reklama je metoda, jak šidit důvěřivou veřejnost.

Je samozřejmě možné, aby inzerent přemluvil nějakého člověka k tomu, aby vyzkoušel věc, kterou by si byl nekoupil, kdyby předem znal její vlastnosti. Ale dokud bude reklama svobodně přístupná všem soutěžícím firmám, zboží, které je lepší z hlediska vkusu spotřebitelů, nakonec překoná méně vhodné zboží, ať už budou použity jakékoli reklamní metody. Prodejce lepšího zboží nemá k dispozici o nic méně reklamních triků a úskoků než prodejce horších výrobků. Avšak pouze ten první se těší z výhod, které plynou z lepší kvality jeho výrobku.

Důsledky, které přináší reklama na zboží, určuje skutečnost, že kupující si zpravidla může vytvořit správný názor na užitečnost kupované věci. Žena v domácnosti, která vyzkoušela určitou značku mýdla nebo konzerv, se ze zkušenosti učí, zda je pro ni dobré koupit a používat tento výrobek i v budoucnu. Proto se reklama inzerentovi vyplatí pouze tehdy, když vyzkoušení prvního koupeného vzorku nepovede k výsledku, že spotřebitel odmítne kupovat další. Mezi obchodníky panuje shoda, že se nevyplatí dělat reklamu na jiné než dobré zboží.

Úplně jiné podmínky jsou tam, kde nás zkušenost nemůže nic naučit. Tvrzení náboženské, metafyzické a politické propagandy nemůže být ani potvrzeno, ani vyvráceno zkušeností. Co se týče posmrtného života a absolutna, jakákoli zkušenost je vždy zkušenost s komplexním jevem, která umožňuje různý výklad; jediné měřítko, které může být použito na politické doktríny, je apriorní usuzování. Proto jsou politická propaganda a obchodní propagace naprosto odlišné věci, i když často využívají stejných technik.

Je mnoho zlého, na co současná technologie a terapeutika nemají lék. Existují neléčitelné choroby a existují nenapravitelné tělesné vady. Je smutnou skutečností, že se někteří lidé pokoušejí zneužít nesnázi svých bližních a nabízet jim patentované léky. Takové šarlatánství nedělá ze starých lidí

mladé a z ošklivých děvčat krásná. Pouze zvyšuje naději. Fungování trhu by neohrozilo, kdyby úřady měly zakázat takovou reklamu, jejíž pravdivost nemůže být prokázána experimentálními metodami přírodních věd. Ale každý, kdo je ochoten přiznat vládě tuto pravomoc, by si protirečil, kdyby měl námitky proti požadavku podrobit stejné zkoušce tvrzení církví a sekt. Svoboda je nedělitelná. Jakmile ji někdo začne omezovat, vstoupí na šikmou plochu, na níž je těžké se udržet. Jestliže je vládě zadán úkol zajistit, aby v reklamách na parfémy a zubní pasty převažovala pravda, nemůže jí upřít právo starat se o pravdu v důležitějších věcech náboženství, filozofie a společenské ideologie.

Představa, že obchodní propagace může přinutit spotřebitele, aby se podřídili vůli inzerentů, je falešná. Reklamě se nikdy nemůže podařit vytlačit horšími výrobky lepší a levnější zboží.

Z pohledu inzerenta jsou náklady vyvolané reklamou součástí celkového účtu výrobních nákladů. Obchodník vydává peníze za reklamu, pokud a nakolik očekává, že výsledný nárůst prodeje zvýší celkový čistý výnos. V tomto ohledu neexistuje žádný rozdíl mezi náklady na reklamu a všemi ostatními výrobními náklady. Jsou činěny pokusy rozlišovat mezi výrobními a prodejními náklady. Říká se, že růst výrobních nákladů zvyšuje nabídku, zatímco růst prodejních nákladů (včetně nákladů na reklamu) zvyšuje poptávku.²⁷ To je chyba. Všechny výrobní náklady jsou vydávány se záměrem zvýšit poptávku. Jestliže výrobce cukrovinek použije lepší suroviny, usiluje o nárůst poptávky, stejně jako když zavede atraktivnější obaly, udělá své obchody lákavější nebo když utratí víc za reklamu. Když se zvyšuje výrobní cena na jednotku výrobku, úmyslem je vždy zvýšení poptávky. Jestliže obchodník chce zvýšit nabídku, musí navýšit celkové výrobní náklady, což často vede ke snížení výrobních nákladů na jednotku výstupu.

14. „Volkswirtschaft“

Tržní hospodářství jako takové nebere ohled na politické hranice. Jeho hřištěm je celý svět.

Termín *Volkswirtschaft* byl dlouho používán německými zastánci vládní všemohoucnosti. Teprve mnohem později začali Britové a Francouzi mluvit o „*British economy*“ a „*l'économie française*“ jako o hospodářstvích, která se liší od ekonomik jiných národů. Avšak ani angličtina, ani francouzština nevytvořily ekvivalent k pojmu *Volkswirtschaft*. S moderním trendem národního plánování a národní soběstačnosti se doktrína obsažená v tomto německém

²⁷ Viz Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge, Mass., 1935), str. 123 a násl.

slově stala populární všude. Přesto pouze němčina dokáže vyjádřit všechny v něm obsažené myšlenky jedním slovem.

Volkswirtschaft je celkový souhrn hospodářských aktivit suverénního národa, které jsou řízeny a kontrolovány vládou. Je to socialismus uskutečněný v politických hranicích každého národa. Při použití tohoto termínu si jsou lidé plně vědomi skutečnosti, že se skutečné podmínky liší od stavu věcí, který považují za jediný náležitý a žádoucí stav. Všechno, co se děje v tržním hospodářství, však překrouť podle vlastních ideálů. Předpokládají, že existuje nesmiřitelný konflikt mezi zájmy *Volkswirtschaft* a zájmy ziskových jednotlivců, kteří lační po zisku. Neváhají přiknout *Volkswirtschaft* přednost před jednotlivci. Řádný občan by měl vždy klást *volkswirtschaftliche* zájmy nad své vlastní sobecké zájmy. Měl by sám od sebe jednat tak, jako by byl vládním úředníkem vykonávajícím příkazy. Základní princip nacistického hospodářského vedení zněl *Gemeinnutz geht vor Eigennutz* (obecný prospěch má přednost před vlastním prospěchem). Protože však lidé jsou prý příliš hloupí a příliš špatní, aby se řídili tímto pravidlem, je úkolem vlády prosadit ho silou. Němečtí vládci v sedmáctém a osmnáctém století, mezi nimi především branniborská markrabata a pruští králové z rodu Hohenzollernů, se s tímto úkolem plně vyrovnali. V devatenáctém století vytlačily dokonce i v Německu liberální ideologie dovezené ze Západu osvědčené a přirozené politiky nacionalismu a socialismu. Nicméně *Sozialpolitik* Bismarcka a jeho nástupců a posléze nacismus je znovu vzkřísily.

Na zájmy *Volkswirtschaft* se hledí jako na nesmiřitelně protikladné nejen zájmům jednotlivců, ale neméně i zájmům *Volkswirtschaft* kteréhokoli cizího národa. Nejkyženější stav *Volkswirtschaft* je naprostá hospodářská soběstačnost. Národ, který je závislý na jakýchkoli dovozech ze zahraničí, postrádá hospodářskou nezávislost; jeho suverenita je pouhým klamem. Proto národ, který všechno to, co potřebuje, nemůže vyrobit doma, musí dobýt veškerá potřebná území. Aby byl národ skutečně suverénní a nezávislý, musí mít *Lebensraum*, tj. území tak veliké a bohaté na přírodní zdroje, že může žít soběstačně na úrovni, která není nižší než úroveň jakéhokoli jiného národa.

Myšlenka *Volkswirtschaft* je tak nejradikálnějším popřením všech principů tržního hospodářství. A právě tato myšlenka v uplynulém desetiletí udávala směr hospodářským politikám víceméně všech národů. Právě prosazování této myšlenky přineslo našemu století strašné války a může rozdmýchat ještě zhoubnější války v budoucnosti.

Od raných počátků lidských dějin spolu bojovaly tyto dva protikladné principy tržního hospodářství a *Volkswirtschaft*. Vláda, tj. společenský aparát nátlaku a donucení, je nutnou podmínkou mírové spolupráce. Tržní hospodářství se neobejde bez policejní síly, která chrání jeho hladký chod hrozbou násilí nebo jeho použitím proti těm, kteří porušují mír. Avšak nepostradatel-

ní správci a jejich ozbrojení nohsledi jsou vždy v pokušení použít své zbraně k ustavení vlastní totalitní vlády. Pro ambiciózní krále a generalissimy je výzvou již pouhá existence nějaké oblasti života jednotlivců, která není podřízena státní kontrole. Vládcí, místodržící a generálové nikdy nejsou liberální sami od sebe. Stávají se liberálními pouze tehdy, když jsou k tomu donuceni občany.

Problémy, které byly vyvolány plány socialistů a intervencionistů, se bude me zabývat v dalších částech této knihy. Zde musíme pouze odpovědět na otázku, zda kterákoli z podstatných vlastností *Volkswirtschaft* je či není slučitelná s tržním hospodářstvím. Zastánci myšlenky *Volkswirtschaft* je totiž nepovažují svůj plán pouze za model pro ustavení budoucího společenského pořádku. Vidí problém tak, že to, co odlišuje jeden *Volkswirtschaft* od všech ostatních, nejsou, jak by se nás snažili přesvědčit ekonomové, pouze politické instituce. Rozlišování mezi domácím obchodem a zahraničním obchodem nevytvářejí obchodní a migrační bariéry zavedené vládními zásahy do podnikání, ani legislativní rozdíly a rozdíly v ochraně, kterou jednotlivcům poskytují soudy a tribunály. Tato odlišnost, říkají, je naopak nutným výsledkem skutečné podstaty věcí, neřešitelného faktoru; ideologie ji nemůže odstranit a plodí své důsledky, ať už si jí jsou správci a soudci ochotni všimnout nebo ne. Tak se jim *Volkswirtschaft* zdá být přirozenou skutečností, zatímco celosvětové ekumenické společenství lidí, světové hospodářství (*Weltwirtschaft*), je pouze neskutečným preludem falešných teorií, je to plán, který má zničit civilizaci.

Je pravda, že jednotlivci při svém jednání, ve své funkci výrobců a spotřebitelů, jako prodávající a kupující, nedělají žádný rozdíl mezi domácím a zahraničním trhem. Rozlišují místní obchod od obchodování se vzdálenějšími místy, pokud hrají roli přepravní náklady. Pokud zásahy vlády, jako jsou cla, činí mezinárodní obchody dražšími, vezmou tuto skutečnost v úvahu, stejně jako zohlední přepravní náklady. Clo na kaviár nemá žádný jiný účinek, než jaké by mělo zvýšení přepravních nákladů. Přísný zákaz dovozu kaviáru vyvolá situaci, která se neliší od stavu, který by panoval, kdyby kaviár nesnesl přepravu bez podstatného zhoršení kvality.

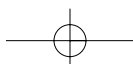
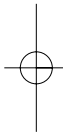
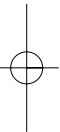
V dějinách Západu nikdy neexistovalo nic takového jako regionální nebo národní soběstačnost. Můžeme souhlasit, že existovalo období, v němž dělba práce nesahala dále než ke členům rodinné domácnosti. Existovala soběstačnost rodin a kmenů, které neprovozovaly mezosobní směnu. Jakmile se ale mezosobní směna objevila, překročila hranice politických celků. Barter mezi obyvateli navzájem vzdálených oblastí, mezi členy různých kmenů, vesnic a politických celků předcházel uplatňování barteru mezi sousedy. Jako první chtěli lidé pomocí barteru a obchodu získat věci, které nemohli vyrobit ze svých zdrojů sami. Sůl, jiné nerosty a kovy, jejichž ložiska jsou na povrchu

země nerovnoměrně rozložena, obilí, které nemohli vypěstovat na vlastní půdě, a výrobky, které dokázali vyrobit pouze obyvatelé určitých oblastí, byly prvními předměty obchodu. Obchod začal jako zahraniční obchod. Teprve později se rozvinula domácí směna mezi sousedy. První trhliny, které otevřely uzavřená rodinná hospodářství mezosobní směně, byly způsobeny výrobky ze vzdálených oblastí. Žádný spotřebitel se sám o sobě nestaral o to, zda sůl a kovy, které nakoupil, byly „domácího“ nebo „zahraničního“ původu. Kdyby tomu bývalo jinak, vlády by byly neměly žádný důvod vměšovat se do toho pomocí cel a dalších bariér vůči zahraničnímu obchodu.

Ale i když nějaká vláda uspeje v tom, že učiní bariéry oddělující její domácí trh od zahraničních trhů nepřekonatelnými a zavede tak dokonalou národní soběstačnost, nevytvoří *Volkswirtschaft*. Tržní hospodářství, které je dokonale soběstačné, zůstane přesto tržním hospodářstvím; vytvoří uzavřený a izolovaný katalaktický systém. Skutečnost, že jeho obyvatelé přicházejí o výhody, které by jim přinesla mezinárodní dělba práce, je jednoduše datem jejich hospodářských podmínek. Teprve když se taková izolovaná země stane otevřeně socialistickou, přemění tržní hospodářství na *Volkswirtschaft*.

Lidé jsou fascinováni neomerkantilistickou propagandou a používají fráze, které jsou v rozporu s principy, podle nichž řídí svá jednání, i se všemi charakteristickými rysy společenského řádu, v němž žijí. Již dávno začali Britové nazývat továrny a statky, které se nacházejí ve Velké Británii, a dokonce i ty, které se nacházejí v državách, v Indii a v koloniích, „naše“. Pokud ale člověk zrovna nechtěl ukazovat své vlastenecké nadšení a udělat dojem na jiné lidi, nechtěl platit za výrobky z „našich“ továren vyšší cenu než za výrobky z „cizích“ továren. Dokonce i kdyby se takto choval, označení továren, které se nacházejí uvnitř politických hranic jeho národa, za „naše“ by nebylo náležité. V jakém smyslu mohl Londýňan – před zestátněním – nazývat uhelné doly v Anglii, které nevlastnil, „našimi“ doly a doly v Porúří „cizími“ doly? Ať koupil „britské“ nebo „německé“ uhlí, vždy musel zaplatit plnou tržní cenu. Tím, kdo kupuje šampaňské z „Francie“, není „Amerika“. Je to vždy konkrétní Američan, který ho kupuje od konkrétního Francouze.

Dokud je ještě ponechán nějaký prostor pro jednání jednotlivců, dokud existuje soukromé vlastnictví a směna zboží a služeb mezi jednotlivci, neexistuje žádný *Volkswirtschaft*. Teprve když jsou volby jednotlivců nahrazeny úplnou vládní kontrolou, objeví se *Volkswirtschaft* jako něco skutečného.

XVI. CENY

1. Proces tvorby cen

Při příležitostném uskutečnění barteru, v němž člověk, který se obvykle neuchyluje k obchodování s jinými lidmi, smění zboží, jež se obvykle neprodává, je směnný poměr stanoven pouze v širokém rozpětí. Katalaxie, teorie směnných poměrů a cen, nemůže určit, v jakém bodě v rámci tohoto rozpětí se konkrétní poměr ustálí. Jediné, co může ohledně takových směn tvrdit, je, že se mohou uskutečnit pouze tehdy, když každá strana hodnotí to, co obdrží, výše než to, čeho se zbaví.

Opakování jednotlivých aktů směny vytváří ve společnosti založené na soukromém vlastnictví krok za krokem trh spolu s rozvojem dělby práce. Jak se postupně stává pravidlem vyrábět pro spotřebu jiných lidí, musí členové společnosti prodávat a kupovat. Mnohonásobně opakovaná realizace směny a nárůst počtu lidí, kteří nabízejí nebo požadují tytéž statky, zužují rozpětí mezi hodnocením stranami těchto obchodů. Nepřímá směna a její zdokonalení za pomoci používání peněz dělí obchody na dvě různé části: prodej a nákup. Co je v očích jedné strany prodejem, to je pro druhou stranou nákupem. Dělitelnost peněz, která je pro všechny praktické účely neomezená, umožňuje stanovit velice přesně směnné poměry. Směnnými poměry jsou nyní zpravidla peněžní ceny. Jsou stanovovány v mimořádně úzkých hranicích: na jedné straně hodnocení mezním kupcem a těmi mezními nabízejícími, kteří se zdrží prodeje, a na druhé straně hodnocení mezním prodávajícím a těmi mezními potenciálními kupci, kteří se zdrží koupě.

Propojení trhu je výsledkem činnosti podnikatelů, průkopníků, spekulantů a makléřů v oblasti termínovaných obchodů a arbitráže. Tvrdí se, že katalaxie je – v rozporu se skutečností – založena na předpokladu, že všechny

strany mají dokonalé znalosti tržních dat, a jsou proto schopny maximálně využít nejuvhodnější příležitosti ke koupi i prodeji. Je pravda, že někteří ekonomové skutečně věřili, že teorie cen takový předpoklad obsahuje. Tito autoři si nejen neuvědomili, v jakém ohledu by se svět osídlený lidmi, kteří by měli naprosto stejné znalosti a předvídatavost, lišil od skutečného světa, který chtěli všichni ekonomové rozvíjením svých teorií vysvětlit; dělali chybu také v tom, že si nebyli vědomi skutečnosti, že se oni sami ve svých pojednáních o cenách k takovému předpokladu neuchylují.

V hospodářském systému, v němž každý hráč dokáže správně rozpoznat tržní situaci se stejným stupněm pochopení, by se přizpůsobení cen každé změně dat dosáhlo jedním rázem. Je nemožné představit si takovou jednotu ohledně správného chápání a hodnocení změn dat jinak než jako zásah nadlidských sil. Museli bychom předpokládat, že každého člověka navštěvuje anděl, informuje ho o změnách dat, které nastaly, a radí mu, jak má této změně co nejlépe přizpůsobit své chování. Samozřejmě že trh, jímž se zabývá katalaxie, je zaplněn lidmi, kteří jsou si změn dat vědomi do různé míry a kteří je hodnotí odlišně, dokonce i když mají stejné informace. Fungování trhu odráží skutečnost, že změny dat vnímá nejdříve pouze pár lidí a že různí lidé při hodnocení jejich důsledků vyvozují různé závěry. Podnikavější a bystřejší jedinci jdou v čele, ostatní se přidávají později. Chytřejší jedinci hodnotí podmínky správněji než lidé, kteří nejsou tak inteligentní, a proto při svém jednání uspějí lépe. Ekonomové nesmějí nikdy ve svém uvažování přehlížet skutečnost, že vrozená i získaná nerovnost lidí způsobuje, že se jednotlivci různě přizpůsobují podmínkám svého prostředí.

Hybnou sílu nedodávají tržnímu procesu ani spotřebitelé, ani majitelé výrobních prostředků – půdy, kapitálových statků a práce –, ale podnikaví a spekulující podnikatelé. To jsou lidé, kteří chtějí dosáhnout zisku využitím cenových rozdílů. Chápajíce rychleji a vidouce dále než jiní lidé, rozhlížejí se kolem sebe po zdrojích zisku. Nakupují tehdy a tam, kde považují ceny za příliš nízké, a prodávají tehdy a tam, kde považují ceny za příliš vysoké. Kontaktují majitele výrobních faktorů a jejich konkurence žene ceny těchto faktorů nahoru až k hranici, která odpovídá jimi očekávaným budoucím cenám výrobků. Kontaktují spotřebitele a jejich konkurence tlačí ceny spotřebního zboží dolů až k bodu, kdy mohou být prodány všechny zásoby. Hybnou silou trhu je spekulace za účelem zisku, podobně jako je tomu u hybné síly výroby.

Pohyb na trhu se nikdy nezastaví. Imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky nemá žádný vzor v realitě. Nikdy se nemůže objevit situace, v níž by se součet cen komplementárních výrobních faktorů – vezmeme-li patričný ohled na časovou preferenci – rovnal cenám výrobků a nemohly by být očekávány žádné další změny. Vždy existují zisky, kterých někdo může dosáhnout. Spekulanti jsou vždy vábeni očekáváním zisku.

Imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky je myšlenkový nástroj pro pochopení podnikatelského zisku a ztráty. Není to však schéma, které by umožňovalo pochopit proces tvorby cen. Konečné ceny, které odpovídají této imaginární představě, nejsou vůbec totožné s tržními cenami. Činnost podnikatelů nebo jakýchkoli jiných aktérů na hospodářské scéně není vedena ohledy na žádné takové věci, jako je cenová rovnováha a rovnoměrně plynoucí ekonomika. Podnikatelé berou v úvahu předpokládané budoucí ceny, nikoli konečné ceny nebo rovnovážné ceny. Odhalují nesoulad mezi výší cen komplementárních výrobních faktorů a očekávanými budoucími cenami výrobků a jsou odhodláni takový nesoulad využít. Tyto snahy podnikatelů by nakonec, kdyby nedošlo k výskytu žádných dalších změn dat, vedly ke vzniku rovnoměrně plynoucí ekonomiky.

Činnost podnikatelů s sebou nese trend k vyrovnávání cen za stejné zboží ve všech oblastech trhu, přičemž se bere patřičný ohled na přepravní náklady a na čas, který přeprava spotřebuje. Rozdíly v cenách, které nejsou pouze přechodné a nemusí být setřeny podnikatelským jednáním, jsou vždy důsledkem konkrétních překážek, jež působí proti vnitřnímu sklonu k vyrovnávání. Existuje nějaké omezení bránící podnikání, které usiluje o zisk, aby se mohlo angažovat. Pozorovatel, jenž není dostatečně seznámen se skutečnými obchodními podmínkami, někdy nedokáže rozpoznat institucionální bariéru, která brání takovému vyrovnávání. Ale zainteresovaní obchodníci vždy vědí, co jim znemožňuje využít takové rozdíly.

Statisticy se tímto problémem zabývají příliš povrchně. Když objeví rozdíly ve velkoobchodní ceně nějaké komodity mezi dvěma městy nebo zeměmi, které nelze zcela vysvětlit náklady na přepravu, na cla a spotřební daně, smíří se s tvrzením, že se liší kupní síla peněz a cenová „úroveň“.¹ Na základě takových výpovědí vytvářejí lidé opatření na odstranění těchto rozdílů pomocí monetárních nástrojů. Prapříčina těchto rozdílů však nemůže spočívat v peněžních podmínkách. Jsou-li ceny v obou zemích udávány ve stejné měně, je třeba odpovědět na otázku, co brání obchodníkům, aby se angažovali v obchodech, které musí cenové rozdíly odstranit. Vše je v podstatě stejné, když jsou ceny vyjádřeny v různých měnách, neboť vzájemný směnný kurz mezi různými měnami směřuje k bodu, v němž již neexistuje žádné rozpětí pro využití rozdílů v cenách zboží k dosažení zisku. Kdykoli přetrvávají rozdíly v cenách nějakého statku mezi různými místy, je úkolem

¹ Někdy je rozdíl v ceně zjištěný cenovou statistikou pouze zdánlivý. Ceny se mohou vztahovat k různé kvalitě daného zboží nebo mohou v souladu s místními obchodními zvyklostmi znamenat různé věci. Například mohou nebo nemusí obsahovat cenu obalu; mohou se vztahovat na platby v hotovosti nebo na platby v nějakém budoucím termínu a tak dále.

hospodářských dějin a popisné ekonomie, aby zjistily, jaké institucionální bariéry brání v uskutečňování transakcí, které by musely vést k vyrovnání cen.

Všechny ceny, jež známe, jsou cenami minulými. Jsou to data patřící do hospodářských dějin. Když mluvíme o současných cenách, implicitně předpokládáme, že se ceny v nejbližší budoucnosti nebudou lišit od cen v nedávné minulosti. Avšak vše, co je řečeno o budoucích cenách, je pouze výsledek rozumění budoucím událostem.

Zkušenost hospodářských dějin nám nikdy neřekne víc, než že v jistý den a na jistém místě dvě strany A a B směnily jisté množství komodity a za jisté množství peněžních jednotek p . Když mluvíme o takto realizovaných koupích a prodeích za tržní cenu a , řídíme se teoretickým rozuměním, které je odvozeno od apriorního počátku. Je to pochopení toho, že v nepřítomnosti jistých faktorů, které přispívají k rozdílům v cenách, směřují ceny zaplacené ve stejnou chvíli a na stejném místě za stejné množství téže komodity k vyrovnání, tedy ke konečné ceně. Avšak skutečné tržní ceny nikdy tohoto konečného stavu nedosáhnou. Různé tržní ceny, o nichž můžeme získat informace, byly stanoveny za různých podmínek. Je nepřípustné zaměňovat průměry cen spočtené na jejich základě s konečnými cenami.

Pouze u zaměnitelných komodit, se kterými se obchoduje na organizovaných burzách cenných papírů nebo na organizovaných komoditních burzách, je přípustné předpokládat při porovnávání cen, že se vztahují ke stejné kvalitě. Kromě takových cen sjednaných na burzách a vedle cen komodit, jejichž homogenitu lze přesně zjistit pomocí technických analýz, je vážnou chybou nebrat na vědomí rozdíly v kvalitě příslušné komodity. Dokonce i ve velkoobchodě s metrovým textilem hraje pestrost zboží hlavní roli. Srovnávání cen spotřebního zboží je z větší části zavádějící kvůli rozdílům v kvalitě. Při určování jednotkové ceny je také důležité množství zobchodované v dané transakci. Firemní akcie prodané v jedné velké dávce přinášejí jinou cenu než akcie prodané v několika malých dávkách.

Tyto skutečnosti je nutné stále znovu zdůrazňovat, protože je dnes běžné stavět statistické zpracování cenových dat proti teorii cen. Statistika cen je však bohužel celá problematická. Její základy jsou pochybné, protože okolnosti z větší části nedovolují srovnávání různých dat, jejich spojování do řad a počítání průměrů. Ve své dychtivosti vrhnout se na matematické výpočty podléhají statistici pokušení přehlížet neslučitelnost dat, která mají k dispozici. Informace, že jistá firma prodala jistého dne jistý typ bot po šesti dolarech za pár, líčí jednu skutečnost z hospodářských dějin. Studie chování cen bot od roku 1923 do roku 1939 je pouhou hypotézou, i když se použijí jakkoli důmyslné metody.

Katalaxie ukazuje, že podnikatelské aktivity směřují k odstranění těch cenových rozdílů, které nejsou způsobeny cenou přepravy a obchodními bari-

ěrami. S touto teorií zatím není v rozporu žádná dosavadní zkušenost. Výsledky získané arbitrárním srovnáváním nestejných věcí nemají význam.

2. Hodnocení a odhad

Základním zdrojem pro stanovování cen jsou hodnotové soudy spotřebitelů. Ceny jsou výsledkem hodnocení, které upřednostňuje *a* před *b*. Jsou společenskými jevy, protože vznikají ze vzájemného působení hodnocení všemi jednotlivci, kteří se zapojují do fungování trhu. Každý jednotlivec tím, že koupí nebo nekoupí, prodá nebo neprodá, přispívá svým dílem k vytváření tržních cen. Čím je však trh větší, tím je váha příspěvku každého jednotlivce menší. Proto struktura tržních cen připadá každému jednotlivci jako něco daného, čemu musí přizpůsobit své jednání.

Hodnocení, která vedou ke stanovení konečných cen, jsou různá. Každá strana přisuzuje vyšší hodnotu statku, jež dostane, než statku, kterého se zbavuje. Směnný poměr – cena – není výsledkem stejného hodnocení, ale naopak je důsledkem neshody v hodnocení.

Odhad musí být od hodnocení jasně odlišován. Odhad v žádném případě nezávisí na subjektivním hodnocení odhadcem. Ten nechce stanovit subjektivní užitnou hodnotu příslušného statku, ale chce stanovit ceny, které trh v budoucnu určí. Hodnocení je hodnotový soud vyjadřující rozdíl v hodnotě. Odhad je předvídání očekávané skutečnosti. Jeho cílem je stanovit, jaké ceny se budou na trhu za konkrétní komoditu platit, nebo jaká peněžní částka bude k pořízení určité komodity třeba.

Hodnocení a odhad jsou však úzce propojeny. Hodnocení provedené soběstačným hospodářem přímo srovnává váhy, které přisuzuje různým prostředkům pro odstranění nespokojenosti. Hodnocení provedená člověkem, který nakupuje a prodává na trhu, musí brát ohled na tržní ceny; jsou závislá na odhadech. Aby člověk znal význam ceny, musí znát kupní sílu příslušné peněžní částky. Člověk musí být v zásadě seznámen s cenami těch statků, které by chtěl získat, a na základě takové znalosti si udělat názor na jejich budoucí cenu. Jestliže jednotlivec mluví o nákladech, které mu vznikly nebo mají vzniknout pořízením statků, jež chce pořídit, vyjadřuje tyto náklady v penězích. Avšak tato peněžní částka v jeho očích představuje stupeň uspokojení, jakého by mohl dosáhnout, kdyby ji použil na pořízení jiných statků. Hodnocení jde oklikou přes odhad struktury tržních cen, nakonec však vždy směřuje ke srovnání alternativních způsobů odstranění pocíťované nespokojenosti.

Tvorbu cen vždy v první řadě určují subjektivní hodnotové soudy jednotlivců. Katalaxie se při představě procesu tvorby cen nutně vrací k základní kategorii jednání, upřednostňování *a* před *b*. Vzhledem k oblíbeným chybám

je vhodné zdůraznit, že se katalaxie zabývá reálnými cenami, které jsou placeny při konkrétních obchodech, a ne imaginárními cenami. Představa konečných cen je pouze myšlenkovým nástrojem pro pochopení konkrétního problému – vzniku podnikatelského zisku a ztráty. Představa „spravedlivých“ cen postrádá jakýkoli vědecký význam; jsou to maskovaná přání, usilování o stav věcí, který se liší od reality. Tržní ceny jsou plně určovány hodnotovými soudy lidí, kteří skutečně jednají.

Jestliže někdo říká, že ceny směřují k bodu, v němž se celková poptávka vyrovná s celkovou nabídkou, uchyluje se k jinému způsobu vyjádření téhož propojení jevů. Poptávka a nabídka jsou důsledkem chování těch, kteří nakupují a prodávají. Jestliže – za předpokladu, že vše ostatní zůstane stejné – nabídka stoupne, musí se ceny snížit. Všichni, kdo byli ochotni předchozí cenu zaplatit, mohli za ni koupit takové množství, jaké koupit chtěli. Jestliže nabídka vzroste, musejí koupit větší množství, nebo jiní lidé, kteří předtím nekupovali, musejí nabýt zájmu kupovat. To lze dosáhnout pouze nižší cenou.

Toto vzájemné působení můžeme znázornit pomocí dvou křivek – poptávkové křivky a nabídkové křivky, jejichž průsečík ukazuje cenu. Stejně to lze vyjádřit pomocí matematických symbolů. Musíme však pochopit, že takový grafický nebo matematický způsob znázornění neovlivňuje podstatu naší interpretace a že vůbec ničím nepřispívá našemu proniknutí do podstaty věci. Dále si musíme uvědomit, že nemáme žádné znalosti ani zkušenosti ohledně tvaru takových křivek. Vždy známe jenom tržní ceny – tedy nikoli křivky, ale pouze bod, který interpretujeme jako průsečík dvou hypotetických křivek. Kreslení takových křivek může být vhodným způsobem, jak tyto problémy názorně představit studentům. Pro skutečné úkoly katalaxie je to jen podružné divadlo.

3. Ceny statků vyšších řádů

Tržní proces je soudržný a nedělitelný. Je to nerozuzlitelná spleť akcí a reakcí, tahů a protitahů. Nedostatečnost našich mentálních schopností však před nás staví nutnost dělit ho do částí a analyzovat tyto části samostatně. Když se uchylujeme k takovému umělému dělení, nesmíme nikdy zapomenout, že zdánlivě autonomní existence těchto částí je fiktivní pomůckou naší mysli. Jsou to pouze části, to znamená, že se nedá dokonce ani uvažovat o jejich existenci mimo strukturu, jejímiž částmi jsou.

Ceny statků vyšších řádů jsou ve skutečnosti určovány cenami statků prvního nebo nižšího řádu, tedy spotřebních statků. V důsledku této závislosti jsou ve skutečnosti určovány subjektivními hodnoceními všemi členy tržní společnosti. Je však důležité uvědomit si, že jsme konfrontováni s propojením

cen, nikoli s propojením hodnocení. Ceny komplementárních výrobních faktorů jsou podmíněny cenami spotřebního zboží. Odhady výrobních faktorů se provádějí s ohledem na ceny výrobků a jejich ceny se odvíjejí z těchto odhadů. Ze statků prvního řádu se na statky vyšších řádů nepřenášejí hodnocení, ale odhady. Ceny spotřebního zboží vyvolávají jednání, které vede k určení cen výrobních faktorů. Tyto ceny jsou primárně svázány pouze s cenami spotřebních statků. S hodnoceními jednotlivců jsou svázány pouze nepřímo, tedy prostřednictvím cen spotřebních statků, výsledku jejich spoje-ného užití.

Otázky teorie cen výrobních faktorů musí být řešeny stejnými metodami, které se používají pro studium cen spotřebního zboží. Fungování trhu spotřebního zboží si představujeme dvojím způsobem. Na jedné straně uvažujeme o stavu věci, jež vede k uskutečnění směny; situace je taková, že nespokojenost odlišných jednotlivců může být do určité míry odstraněna, protože odlišní lidé si cení různých statků různě. Na druhé straně uvažujeme o situaci, v níž nemůže docházet k uskutečnění žádných dalších směn, protože žádný aktér neočekává další zlepšení svého uspokojení pomocí uskutečnění další směny. Stejným způsobem postupujeme při chápání tvorby cen výrobních faktorů. Činnost tohoto trhu je uváděna do chodu a udržována v pohybu úsilím podnikajících podnikatelů, kteří chtějí dosáhnout zisku z různých tržních cen výrobních faktorů a očekávaných cen výrobků. Chod tohoto trhu by se zastavil, kdyby se někdy objevila situace, v níž by se součet cen komplementárních výrobních faktorů – až na úroky – rovnal cenám výrobků a nikdo by nevěřil, že by bylo možné očekávat další změny cen. Tak jsme tento proces dostatečně a úplně popsali tím, že jsme ukázali – v pozitivním smyslu –, co ho uvádí do chodu a – v negativním smyslu – co by jeho pohyb přerušilo. Hlavní význam je třeba přisuzovat pozitivnímu popisu. Negativní popis vedoucí k imaginárnímu konstruktů konečných cen a rovnoměrně plynoucí ekonomiky, je pouze pomocný, neboť úkolem není studium fiktivních představ, jež se v životě a jednání nikdy nevyskytnou, ale studium tržních cen, za něž jsou statky vyšších řádů skutečně nakupovány a prodávány.

Za tuto metodu vděčíme Gossenovi, Carlu Mengerovi a Böhm-Bawerkovi. Jejich hlavní zásluhou je zahrnutí poznání, že jsme konfrontováni s jevem stanovení cen, který je neoddělitelně spojen s tržním procesem. Rozlišuje dvě věci: (a) přímé ohodnocení výrobních faktorů, které přiřazuje hodnotu výrobku celému souboru komplementárních výrobních faktorů, a (b) ceny jednotlivých výrobních faktorů, které jsou tvořeny na trhu jako výsledek souhlasného jednání těch, kdo přicházejí v soutěži s nejvyšší nabídkou. Hodnocení, které může být provedeno izolovaným aktérem (Robinson Crusoe nebo socialistický orgán výrobního vedení), nemůže nikdy vést k určení něčeho takového, jako jsou podíly hodnoty. Hodnocení může pouze seřadit zboží podle

preferenčních škál. Nikdy nemůže k nějakému zboží přiřadit něco, co by se dalo nazvat objemem nebo velikostí hodnoty. Bylo by nesmyslné mluvit o součtu hodnocení nebo hodnot. Můžeme prohlásit, že se – vezmeme-li patřičný ohled na časovou preferenci – hodnota přiřazená výrobku rovná hodnotě celého souboru komplementárních výrobních faktorů. Bylo by však nesmyslné tvrdit, že se hodnota přiřazená výrobku rovná „součtu“ hodnot přiřazených různým komplementárním výrobním faktorům. Hodnoty nebo hodnocení nelze sčítat. Lze sčítat ceny vyjádřené v penězích, ale nikoli preferenční škály. Nelze dělit hodnoty nebo z nich určené podíly. Hodnotový soud nikdy nespočívá v ničem jiném než v upřednostnění *a* před *b*.

Proces imputace hodnoty nevede k odvozování hodnoty jednotlivých výrobních činitelů z hodnoty jejich společného výrobku. To nepřináší výsledky, které by mohly sloužit jako základní prvky ekonomie. Jedině trh, když stanovuje ceny pro každý výrobní faktor, vytváří podmínky, jež jsou nutné pro ekonomickou kalkulaci. Ekonomická kalkulace se vždy zabývá cenami, nikdy hodnotami.

Trh stanovuje ceny výrobních faktorů stejným způsobem, jakým určuje ceny spotřebního zboží. Tržní proces je vzájemným působením lidí, kteří vědomě usilují o co nejlepší odstranění nespokojenosti. Je nemožné odmyslet si od tržního procesu nebo z něho vyloučit lidi, kteří ho uvádějí v chod. Nelze se zabývat trhem spotřebního zboží a pominout jednání spotřebitelů. Nelze se zabývat trhem statků vyššího řádu a pominout jednání podnikatelů a skutečnost, že podstatnou věcí v jejich obchodech je používání peněz. Ve fungování trhu není nic automatického ani mechanického. Podnikatelé, dychtíce po zisku, vystupují, jako by byli dražitelé na aukci, na níž majitelé výrobních faktorů nabízejí k prodeji půdu, kapitálové statky a práci. Podnikatelé se navzájem horlivě překonávají nabídkami vyšších cen, než jaké nabídli konkurenti. Jejich nabídky jsou na jedné straně omezené budoucími cenami výrobků, které očekávají, a na druhé straně nutností sebrat výrobní faktory z rukou jiných podnikatelů, kteří s nimi soutěží.

Podnikatel je agentura, která zabraňuje přetrvání stavu výroby, jenž není schopen tím nejlevnějším způsobem splnit nejnaléhavější potřeby spotřebitelů. Všichni lidé se snaží o co nejlepší uspokojení svých potřeb a v tomto smyslu usilují o co nejvyšší prospěch, jaký mohou sklídit. Smýšlení průkopníků, spekulantů a podnikatelů se neliší od smýšlení jejich spoluobčanů. Mají pouze víc duševní síly a energie než masy. Jsou vůdci na cestě k materiálnímu pokroku. Jsou prvními, kdo chápe, že existuje rozpor mezi tím, co je uděláno, a tím, co by mohlo být uděláno. Odhadují, co by spotřebitelé chtěli mít, a jsou odhodláni jim to poskytnout. Při uskutečňování takových plánů nabízejí za některé výrobní faktory vyšší ceny a za jiné výrobní faktory nižší ceny tím, že po nich omezují svou poptávku. Když zásobují trh takovým spotřeb-

ním zbožím, jehož prodejem lze dosáhnout nejvyššího zisku, vytvářejí tím tlak na pokles jeho cen. Když omezují objem výroby spotřebního zboží, jehož výroba nedává vyhlídku na vytěžení zisku, způsobují tím tlak na růst jeho cen. Všechny tyto proměny nepřetržitě pokračují a mohly by se zastavit pouze tehdy, kdyby byly dosaženy nespelnitelné podmínky rovnoměrně plynoucí ekonomiky a trvalé rovnováhy.

Když podnikatelé připravují své plány, dívají se nejprve na ceny v bezprostřední minulosti, které se chybně nazývají *současnými* cenami. Podnikatelé samozřejmě nikdy nezavedou tyto ceny do svých kalkulací, aniž by vzali v úvahu očekávané změny. Ceny v bezprostřední minulosti jsou pro ně pouze výchozím bodem úvah, které vedou k předpovědi budoucích cen. Minulé ceny neovlivňují stanovení budoucích cen. Naopak, je to očekávání budoucích cen výrobků, které určuje stav cen komplementárních výrobních faktorů. Stanovení cen nemá, co se týče vzájemných směnných poměrů mezi různými statky,² vůbec žádný přímý příčinný vztah s cenami v minulosti. Alokační nepřevoditelných výrobních faktorů mezi různými výrobními odvětví³ a množství kapitálových statků, které jsou k dispozici pro budoucí výrobu, jsou historickými veličinami; v tomto směru působí minulost na formování trendu budoucí výroby a na ovlivňování cen v budoucnosti. Samotné ceny výrobních faktorů jsou však určovány výhradně očekáváním budoucích cen výrobků. Skutečnost, že lidé včera hodnotili a odhadovali statky jinak, je bezpředmětná. Spotřebitelé se nestarají o investice provedené s ohledem na podmínky trhu v minulosti a netrápí je etablované zájmy podnikatelů, kapitalistů, majitelů pozemků a pracovníků, kteří mohou být změnami ve struktuře cen poškozeni. Při tvorbě cen nehrají takové city žádnou roli. (To, co dotyčné lidi nutí, aby požadovali vládní zásahy, je právě skutečnost, že trh nebere ohled na etablované zájmy.) Ceny v minulosti jsou pro podnikatele, který utváří budoucí výrobu, pouze myšlenkovým nástrojem. Podnikatelé nevytvářejí každý den znova zásadně novou cenovou strukturu ani znovu nealokují výrobní faktory do různých odvětví. Pouze přetvářejí to, co jim odezdala minulost, tak, aby to lépe přizpůsobili změněným podmínkám. Kolik z předchozích podmínek zachovají a kolik toho změní, závisí na rozsahu, v jakém došlo ke změně dat.

Ekonomický proces představuje neustálé vzájemné ovlivňování výroby a spotřeby. Dnešní činnost je svázána s činností v minulosti prostřednictvím technologických znalostí, které jsou k dispozici, a množstvím a kvalitou

² Jinak je tomu u vzájemných směnných poměrů mezi penězi a obchodovatelnými statky a službami. Srov. níže, str. 372.

³ Problémem nepřevoditelných kapitálových statků se zabýváme dále na str. 452–454.

kapitálových statků mezi různými jednotlivci. Je spojena s budoucností prostřednictvím prapodstaty lidského jednání; jednání vždy směřuje ke zlepšení budoucích podmínek. K tomu, aby člověk viděl svou cestu v neznámé a nejisté budoucnosti, má k dispozici pouze dva prostředky: zkušenost z minulých událostí a svou schopnost rozumění. Znalosti o minulých cenách jsou součástí této zkušenosti a současně výchozím bodem rozumění budoucnosti.

Kdyby paměť všech minulých cen vymizela, proces tvorby cen by se stal obtížnějším, ale nikoli nemožným, pokud se týče vzájemných směnných poměrů mezi různými statky. Pro podnikatele by bylo těžší přizpůsobit výrobu poptávce veřejnosti, ale i tak by to bylo možné udělat. Museli by znovu shromáždit všechna data, která potřebují jako základ ke své činnosti. Neunikli by chybám, jichž se dnes vyvarují díky zkušenosti, kterou mají k dispozici. Na začátku by byly prudší cenové výkyvy, promrhaly by se nějaké výrobní faktory, uspokojování potřeb by bylo narušeno. Ale nakonec – poté co by za to draze zaplatili – by lidé opět získali zkušenosti, které jsou k hladkému fungování tržního procesu nutné.

Je podstatnou skutečností, že tím, co nedovolí přetrvání *nesprávných* cen výrobních faktorů, je soutěž podnikatelů, kteří usilují o zisk. Činnost podnikatelů je silou, jež by zavedla neuskutečnitelnou rovnoměrně plynoucí ekonomiku, pokud by se už neměly objevit žádné další změny. V celosvětové veřejné dražbě, která se nazývá trhem, jsou těmi, kdo chtějí vydražit výrobní faktory. Při předkládání nabídky jsou jakoby pověřenci spotřebitelů. Každý podnikatel představuje jinou stránku potřeb spotřebitelů – buď jiný statek, nebo jiný způsob výroby stejného statku. Soutěž mezi podnikateli je ve skutečnosti soutěží mezi různými možnostmi, které mají lidé k dispozici pro odstranění svých obtíží, nakolik je to možné pořízením spotřebního zboží. Rozhodnutí spotřebitelů koupit jednu komoditu a odložit koupi jiné určuje ceny výrobních faktorů, které jsou k výrobě těchto komodit potřeba. Soutěž mezi podnikateli odráží ceny spotřebního zboží v utváření cen výrobních faktorů. Odráží ve vnějším světě konflikt, který nevyhnutelná omezenost výrobních faktorů způsobuje v duši každého jedince. Uvádí v platnost předeslaná rozhodnutí spotřebitelů ohledně toho, k jakému účelu a do jaké míry by měly být použity nespécifické faktory.

Proces tvorby cen je společenský proces. Je výsledkem vzájemného působení všech členů společnosti. Všichni spolupracují a spolupůsobí, každý ve své konkrétní roli, kterou si v rámci dělby práce sám vybral. Spoluprací a spolupůsobením v soutěži přispívají všichni lidé k dosažení výsledku, tedy cenové struktury trhu, alokace výrobních faktorů do různých oborů požadovaného uspokojení potřeb a k určení podílu každého jednotlivce. Tyto tři záležitosti nejsou třemi různými věcmi. Jsou to pouze různé stránky jednoho

nedělitelného jevu, který náš analytický pohled dělí do třech částí. V tržním procesu jsou uskutečňovány *uno actu*. Pouze lidé v zajetí socialistických tendencí, kteří se nedokážou oprostít od touhy po socialistických metodách, mluví v souvislosti s tržními jevy o třech různých procesech: o určení cen, řízení výrobního úsilí a rozdělování.

Omezení při tvorbě cen výrobních faktorů

Proces, který utváří ceny výrobních faktorů na základě cen výrobků, může dosáhnout svých výsledků pouze tehdy, když nejvýše jeden z komplementárních faktorů, jež nelze zaměnit náhradou, má naprosto specifický charakter, tj. nehodí se pro žádné jiné využití. Jestliže výroba produktu vyžaduje dva nebo více naprosto specifických faktorů, lze jim přiřadit pouze souhrnnou cenu. Kdyby byly všechny výrobní faktory naprosto specifické, proces tvorby cen by nedával nic víc než souhrnné ceny. Nedosáhl by ničeho jiného než tvrzení podobných tomuto: protože spojení $3a$ a $5b$ dá vznik jedné jednotce p , rovnají se $3a$ a $5b$ dohromady $1p$ a konečná cena $3a + 5b$ je – vezmeme-li patřičný ohled na časovou preferenci – rovna konečné ceně $1p$. Protože podnikatelé, kteří by chtěli použít a a b pro jiné účely než pro výrobu p , o ně nelicitují, je podrobnější určení ceny nemožné. Pouze když se objeví poptávka po a (nebo po b) ze strany podnikatelů, kteří chtějí a (nebo b) využít pro jiné účely, objeví se soutěž mezi nimi a podnikateli, kteří mají v plánu výrobu p , a vznikne cena pro a (nebo b), jejíž výše určuje také cenu b (nebo a).

Ve světě, v němž jsou všechny výrobní faktory naprosto specifické, se záležitosti řídí pomocí takových souhrnných cen. V takovém světě by neexistoval problém alokace výrobních prostředků do různých odvětví uspokojení potřeb. V našem reálném světě je to jiné. Existuje spousta vzácných výrobních prostředků, které mohou být využity pro různé úkoly. Ekonomický problém zde zní: jak využít tyto faktory, aby žádná jejich jednotka nebyla použita na uspokojování méně naléhavých potřeb, pokud by takové využití bránilo uspokojení naléhavějších potřeb. Právě to řeší trh při určování cen výrobních faktorů. Společenská služba poskytovaná tímto řešením není ani v nejmenším narušována tím, že pro faktory, které mohou být použity pouze společně, jsou stanoveny pouze souhrnné ceny.

Výrobní faktory, které mohou být ve stejném vzájemném poměru použity k výrobě různých statků, ale nemají žádné jiné využití, musí být považovány za naprosto specifické faktory. Jsou naprosto specifické ve vztahu k výrobě meziprojektu, který může být použit k různým účelům. Cena tohoto meziprojektu jim může být přiřazena pouze společně. Není důležité, jestli tento meziprojekt může být vnímán přímo našimi smysly, nebo jestli je to pouze neviditelný a nehmotný výsledek jejich společného využití.

4. Nákladové účetnictví

Kalkulace podnikatelských nákladů obsahuje peněžní částky za pořízení výrobních faktorů. Podnikatel se chce pustit do takových obchodních projektů, u nichž očekává největší přebytek výnosu nad náklady, a chce se vyhnout projektům, u nichž očekává menší zisk nebo dokonce ztrátu. Při tom směřuje své úsilí k co nejlepšímu uspokojení potřeb spotřebitelů. Skutečnost, že projekt není výnosný, protože náklady jsou vyšší než výnosy, plyne z toho, že pro potřebné výrobní faktory existuje užitečnější využití. V nabídce jsou jiné výrobky, u nichž jsou spotřebitelé ochotni zaplatit dané ceny těchto výrobních faktorů. Spotřebitelé však nejsou ochotni platit tyto ceny při koupi statku, jehož výroba výdělečná není.

Nákladové účetnictví je ovlivněno tím, že ne vždy jsou splněny následující dvě podmínky:

Zprvé: s každým zvýšením množství faktorů vynaložených na výrobu nějakého spotřebního zboží se zvyšuje jeho schopnost odstranit lidskou nespokojenost.

Zadruhé: každé zvýšení množství spotřebního zboží vyžaduje úměrné zvýšení spotřeby výrobních faktorů nebo dokonce více než úměrné zvýšení jejich spotřeby.

Kdyby byly obě tyto podmínky vždy a bez výjimky splněny, každé zvýšení nákladů o z vydané na zvýšení množství m nějaké komodity g by bylo využito k uspokojení potřeb, které jsou považovány za méně naléhavé než nejméně naléhavá potřeba z těch, které již byly uspokojeny množstvím m , jež bylo k dispozici už předtím. Současně by zvýšení o z vyžadovalo využití výrobních faktorů, které by musely být staženy z využití pro uspokojení jiných potřeb, které jsou považovány za naléhavější než ty, jejichž uspokojení bylo pominuto kvůli výrobě mezní jednotky m . Na jedné straně by mezní hodnota uspokojení ze zvýšení dostupného množství g poklesla. Na druhé straně by vzrostla mezní újma nákladů potřebných na výrobu dodatečného množství g : výrobní faktory by byly vyňaty z takového využití, v němž by mohly uspokojit naléhavější potřeby. Výroba se musí zastavit v bodě, v němž mezní užitečnost přírůstku již nevyvážá mezní nárůst újmy z nákladů.

Tyto dvě podmínky jsou často přítomné, ale neplatí to obecně bez výjimky. Existuje mnoho komodit mezi statky všech řádů, jejichž hmotná struktura není homogenní a které proto nejsou dokonale dělitelné.

Bylo by samozřejmě možné důmyslnou hrou se slovíčky odčarovat odchylku od první z výše uvedených podmínek. Můžeme říct: půlka auta není auto. Jestliže se k půlce auta přidá čtvrtka auta, nezvýší se dostupné množství; teprve úplný výrobní proces, který dá vznik celému autu, vyprodukuje jednotku a způsobí nárůst dostupného „množství“. Takový výklad se však mine cílem.

Musíme se totiž vyrovnat s problémem, že ne každý nárůst nákladů úměrně zvyšuje objektivní užitnou hodnotu, fyzickou schopnost věci poskytovat určitou službu. Různé přírůstky výdajů přinášejí různé výsledky. Existují přírůstky, jejichž vydání zůstane bez užitku, pokud nepřidáme další přírůstky v určitém množství.

Na druhé straně – a toto je odchylka od druhé podmínky – nevyžaduje nárůst fyzického objemu výroby vždy úměrný nárůst nákladů, dokonce nemusí vyžadovat vůbec žádné dodatečné náklady. Může se stát, že náklady vůbec nerostou nebo že jejich nárůst zvyšuje objem produkce více než úměrně, neboť mnohé výrobní prostředky nejsou homogenní ani dokonale dělitelné. To je jev, který podnikání zná jako nadřazenost výroby ve velkém rozsahu. Ekonomové mluví o zákonu rostoucích výnosů nebo klesajících nákladů.

Uvažujme – jako případ *A* – situaci, v níž žádný výrobní faktor není dokonale dělitelný a v níž plné využití produktivních služeb poskytnutých každým dalším nedělitelným prvkem každého faktoru vyžaduje plné využití dalších nedělitelných prvků každého z ostatních komplementárních faktorů. Pak v každém souboru výrobních činitelů může být každý prvek – každý stroj, každý pracovník, každý kousek surovin – plně využit tehdy a jen tehdy, jestliže jsou také pro výrobu plně využity všechny služby ostatních prvků. V těchto mezích nevyžaduje výroba části maximálního dosažitelného objemu výroby vyšší náklady než výroba nejvyššího možného objemu. Můžeme též říct, že soubor o minimální velikosti vždy vyprodukuje stejné množství výrobků; je nemožné produkovat menší množství výrobků, i kdyby pro část produktu nebylo použito.

Uvažujme – jako případ *B* – situaci, v níž jedna skupina výrobních činitelů (*p*) je pro všechny praktické účely dokonale dělitelná. Na druhé straně mohou být nedokonale dělitelné faktory děleny tak, že plné využití služeb poskytovaných každým dalším nedělitelným prvkem jednoho faktoru vyžaduje plné využití dalších nedělitelných prvků ostatních nedokonale dělitelných komplementárních faktorů. Potom nárůst produkce souboru dalších nedělitelných faktorů z částečného na úplnější využití jejich výrobní kapacity vyžaduje pouze nárůst množství *p* – dokonale dělitelných faktorů. Člověk se však musí mít na pozoru, aby nepropadl omylu, že to nutně vyvolá pokles průměrných výrobních nákladů. Je pravda, že v rámci souboru nedokonale dělitelných faktorů je nyní každý z nich lépe využit, že proto výrobní náklady, pokud jsou vyvolány spoluprací těchto faktorů, zůstávají nezměněny a že podíly připadající na jednotku výstupu klesají. Na druhé straně však nárůst využití dokonale dělitelných výrobních faktorů může být dosažen pouze tím, že jsou vyňaty z jiného užití. Hodnota těchto ostatních užití roste, zůstane-li vše ostatní stejné, s tím, jak se zmenšují; cena těchto dokonale dělitelných faktorů má tendenci růst s tím, jak se jich více používá pro lepší využití

výrobní kapacity souboru příslušných, dále nedělitelných faktorů. Úvahy o našem problému se nesmějí omezovat na případ, v němž je dodatečné množství p odňato jiným podnikům, které vyrábějí tentýž výrobek méně efektivně, a nutí tyto podniky, aby omezily objem své výroby. Je jasné, že v tomto případě – konkurence mezi více a méně efektivními podniky vyrábějícími tentýž výrobek ze stejných surovin – průměrné výrobní náklady v rozrůstajícím se podniku klesají. Obecnější prozkoumání tohoto problému vede k jinému výsledku. Jsou-li jednotky p vyňaty z jiných užití, v nichž by byly využity pro výrobu jiného zboží, objevuje se trend k růstu ceny těchto jednotek. Tento trend může být vyvážen náhodnými tendencemi působícími opačným směrem; občas může být tak slabý, že jsou jeho důsledky zanedbatelné. Je to však vždy přítomno a je možné, že to ovlivňuje uspořádání nákladů.

Nakonec uvažujme – jako případ C – stav věcí, v němž mohou být různé nedokonale dělitelné výrobní faktory děleny pouze tak, že – za daných tržních podmínek – žádná velikost, která může být vybrána pro jejich zapojení do výrobního souboru, neumožňuje kombinaci, v níž plné využití výrobní kapacity jednoho faktoru umožňuje plné využití výrobní kapacity ostatních nedokonale dělitelných faktorů. Praktický význam má pouze tento případ C, kdežto případy A a B nehrají v reálném podnikání prakticky žádnou roli. Charakteristickým rysem případu C je, že se utváření výrobních nákladů mění nerovnoměrně. Jsou-li všechny nedokonale dělitelné faktory využity méně než na plnou kapacitu, má rozšíření výroby za následek pokles průměrných výrobních nákladů, pokud tento výsledek nezvrátí ceny, které musí být zaplacený za dokonale dělitelné faktory. Jakmile je však dosažena plná kapacita využití jednoho z nedokonale dělitelných faktorů, další rozšiřování výroby vede k náhlému prudkému nárůstu nákladů. Pak se opět objeví trend k poklesu průměrných výrobních nákladů a působí tak dlouho, dokud není znovu dosaženo plného využití kapacity některého z nedokonale dělitelných faktorů.

Pokud se nic jiného nemění, pak čím více roste výroba určitého zboží, tím musí být odňato víc výrobních faktorů nasazených jinde, kde by byly využity k výrobě jiného zboží. Proto – zůstane-li vše ostatní stejné – roste s růstem objemu výroby průměrná výrobní cena. Tento obecný zákon je však částečně potlačen jevem, že ne všechny výrobní faktory jsou dokonale dělitelné, a že pokud mohou být děleny, nejsou dělitelné tak, aby plné využití jednoho z nich vedlo k plnému využití ostatních nedokonale dělitelných faktorů.

Plánující podnikatel stojí vždy před otázkou: do jaké míry převýší očekávané ceny výrobků očekávané náklady? Má-li podnikatel vzhledem k danému projektu stále plnou svobodu rozhodování, protože ještě neučinil žádnou nepřevoditelnou investici k jeho uskutečnění, jsou pro něj důležité průměrné náklady. Má-li však už určité zájmy v příslušném oboru podnikání, dívá se na

projekt z úhlu dodatečných nákladů, které musí být vynaloženy. Ten, kdo již vlastní ne zcela využitý soubor výrobních faktorů, nebere v úvahu průměrné výrobní náklady, ale mezní náklady. Bez ohledu na částku, kterou již vynaložil na nepřevoditelné investice, ho zajímá pouze otázka, zda výnosy z prodeje dodatečného množství výrobků převýší či nepřevýší dodatečné náklady vyvolané jeho výrobou. Dokonce i kdyby celá částka investovaná do nepřevoditelných výrobních zařízení musela být odepsána jako ztráta, podnikatel pokračuje ve výrobě, pokud očekává rozumný⁴ přebytek výnosů nad současnými náklady.

Vzhledem k časté chybě je třeba zdůraznit, že pokud nejsou splněny podmínky pro vznik monopolních cen, pak podnikatel nemá možnost zvyšovat svůj čistý výnos omezováním výroby pod hranici odpovídající poptávce spotřebitelů. Tímto problémem se však budeme zabývat později v 6. oddílu.

To, že výrobní faktor není dokonale dělitelný, nemusí vždy znamenat, že může být vytvořen a využit pouze v jednom objemu. V některých případech tomu tak samozřejmě může být. Zpravidla je však možné rozsah těchto faktorů měnit. Pokud se mezi různými rozsahy, které jsou u takového faktoru – např. stroje – možné, jeden rozsah odlišuje tím, že náklady vynaložené na jeho výrobu a provoz jsou na jednotku výrobních služeb menší než náklady u jiných rozsahů, je vše v podstatě stejné. Potom výhoda většího podniku nespočívá v tom, že využívá stroj na plnou kapacitu, zatímco menší podnik využívá stejně velký stroj pouze na část kapacity. Spočívá spíše v tom, že větší podnik využívá stroj, jehož provoz lépe využívá výrobní faktory potřebné k jeho výrobě a provozu, než je tomu u menšího stroje využitého v menším podniku.

Role, kterou ve všech oborech hraje skutečnost, že mnohé výrobní faktory nejsou dokonale dělitelné, je obrovská. Má prvořadý význam v otázce výrobních záležitostí. Člověk se však musí hlídat, aby se nenechal svést mnoha chybnými výklady její důležitosti.

Jednou z těchto chyb byla teorie, podle níž ve zpracovatelském průmyslu vládne zákon rostoucích výnosů, zatímco v zemědělství a v báňském průmyslu zákon klesajících výnosů. Omyly, které tato teorie obsahovala, byly vyvráceny výše.⁵ Pokud v tomto ohledu existují rozdíly mezi situací v zemědělství a situací ve zpracovatelském průmyslu, jsou způsobeny rozdíly v datech. Imobilita půdy a skutečnost, že provádění různých zemědělských

⁴ Rozumný v této souvislosti znamená, že očekávané výnosy z převoditelného kapitálu použitého k pokračování výroby přinejmenším nejsou nižší než očekávané výnosy při jejich použití v jiných projektech.

⁵ Srov. výše, str. 116.

činností závisí na ročním období, znemožňují zemědělcům, aby využili kapacitu mnoha mobilních výrobních faktorů do takové míry, jak to podmínky ve výrobě většinou umožňují. Optimální velikost výrobní jednotky v zemědělské výrobě je zpravidla mnohem menší než ve zpracovatelském průmyslu. Je zřejmé – a nevyžaduje to další vysvětlování –, proč se koncentrace podniků v zemědělství nemůže přiblížit úrovni, které dosáhla ve zpracovatelském průmyslu.

Nicméně nerovné rozdělení přírodních zdrojů na zemském povrchu, které je jedním ze dvou faktorů přispívajících k větší výnosnosti dělby práce, omezuje koncentraci i ve zpracovatelských odvětvích. Proti tendenci k postupné specializaci a ke koncentraci ucelených výrobních procesů pouze v několika podnikcích působí zeměpisné rozptýlení přírodních zdrojů. Skutečnost, že výroba surovin a potravin nemůže být centralizovaná a nutí lidi, aby se rozptýlili do různých částí zemského povrchu, nutí i zpracovatelský průmysl k určitému stupni decentralizace. Kvůli tomu je třeba uvažovat o problému přepravy jako o konkrétním faktoru výrobních nákladů. Je nutné zvažovat přepravní náklady oproti úsporám, které lze očekávat z důkladnější specializace. Zatímco v některých odvětvích zpracovatelského průmyslu je maximální koncentrace nejvhodnější metodou, jak snížit náklady, v jiných oborech je určitý stupeň decentralizace výhodnější. V oblasti služeb začínou být nevýhody koncentrace tak velké, že téměř zcela převáží výhody, jež přináší.

Pak vstupuje do hry historický faktor. V minulosti byly kapitálové statky pevně spojeny s místy, kde by je naši současníci nestavěli. Není podstatné, zda toto umístění bylo či nebylo nejhospodárnějším postupem, jenž mohly generace, které ho provedly, zvolit. Současná generace v každém případě stojí před hotovou věcí. Musí tomu přizpůsobit svou činnost a musí to zohlednit, zabývá-li se problémy umístění zpracovatelského průmyslu.⁶

Konečně existují institucionální faktory. Existují obchodní bariéry a překážky v pohybu osob. Existují rozdíly v politické organizaci a metodách vlády v různých zemích. Obrovské oblasti jsou spravovány tak, že je prakticky vyloučené vybrat si je jako místo pro jakoukoli kapitálovou investici bez ohledu na to, jak výhodné fyzikální podmínky tam mohou být.

Podnikatelské nákladové účetnictví se musí zabývat všemi těmito zeměpisnými, historickými a institucionálními faktory. Ale dokonce i mimo ně existují čistě technické faktory, které omezují optimální velikost podniků a firem. Větší podnik nebo firma mohou vyžadovat opatření a postupy, kterým se menší podniky a firmy mohou vyhnout. V mnoha případech může omezení nákladů plynoucí z lepšího využití kapacity některých použitých

⁶ Konzervatismem, ke kterému jsou lidé nuceni omezenou převoditelností mnoha kapitálových statků – historicky daným faktorem výroby –, se důkladně zabýváme níže na str. 452–461.

faktorů, jež nejsou plně dělitelné, převážit náklady způsobené takovými rezervami a postupy. V jiných případech tomu tak být nemusí.

V kapitalismu lze snadno provádět aritmetické operace potřebné k nákladovému účetnictví a ke srovnání nákladů a výnosů, protože jsou k dispozici metody ekonomické kalkulace. Avšak nákladové účetnictví a kalkulace hospodářského významu uvažovaných podnikatelských projektů nejsou pouze matematickým problémem, který může být uspokojivě vyřešen kýmkoli, kdo zná základní aritmetické teoremy. Hlavním problémem je stanovení peněžních ekvivalentů položek, jež vstupují do kalkulace. Je chybné předpokládat – jak to dělá mnoho ekonomů –, že tyto ekvivalenty jsou dané veličiny, které jsou jednoznačně určeny stavem ekonomických podmínek. Jsou spekulativním očekáváním nejistých budoucích podmínek a jako takové závisejí na tom, nakolik podnikatel rozumí budoucímu stavu trhu. Také termín *fixní* náklady je v tomto ohledu poněkud zavádějící.

Každé jednání směřuje k nejlepšímu možnému uspokojení budoucích potřeb. Aby dosáhlo těchto cílů, musí zajistit co možná nejlepší využití výrobních faktorů, jež má k dispozici. Avšak historický proces, který způsobil současný stav dostupných faktorů, je mimo hru. Jediné, co se počítá a co ovlivňuje rozhodnutí ohledně budoucího jednání, je pouze výsledek historického procesu, množství a kvalita faktorů, které jsou dnes k dispozici. Tyto faktory jsou ceněny pouze podle své schopnosti poskytovat výrobní služby k odstranění budoucí nespokojenosti. Je nepodstatné, kolik peněz bylo na jejich výrobu a pořízení v minulosti vynaloženo.

Již jsme poukázali na to, že podnikatel, který vynaložil peníze na uskutečnění určitého projektu předtím, než musí přijmout nové rozhodnutí, je v jiné situaci než ten, kdo začíná od začátku. Ten první vlastní soubor nepřevoditelných výrobních faktorů, které může využít k určitým účelům. Jeho rozhodnutí o budoucím jednání budou touto skutečností ovlivněna. Tento soubor však neoceňuje podle toho, co v minulosti vynaložil na jeho pořízení. Odhaduje ho výhradně z pohledu užitečnosti pro budoucí činnost. Skutečnost, že na jeho pořízení vynaložil více nebo méně peněz, je nepodstatná. Tato skutečnost je pouze jednou z okolností při určování velikosti ztrát nebo zisků, jaké podnikatel dosáhl v minulosti, a současného stavu jeho bohatství. Je to prvek v historickém procesu, který přinesl současný stav zásoby výrobních faktorů a jako takový má význam pro budoucí činnost. Avšak není důležitý pro plánování budoucí činnosti ani pro kalkulace týkající se takové činnosti. Není podstatné, že se údaje v podnikovém účetnictví liší od aktuální ceny takových nepřevoditelných výrobních faktorů.

Takové dosažené ztráty a zisky mohou firmu motivovat, aby jednala jinak, než jak by jednala, kdyby jimi ovlivněna nebyla. Ztráty z minulosti mohou způsobit, že finanční situace společnosti bude nejistá, zejména pokud s sebou

nesou zadluženost a zatěžují firmu platbami úroků a splátek jistiny. Není však správné řadit takové platby k fixním nákladům. Nemají vůbec žádný vztah k současné činnosti. Nejsou vyvolány výrobním procesem, ale metodou, kterou podnikatel v minulosti použil k zajištění kapitálu a potřebných kapitálových statků. Ve vztahu k tomu, co právě probíhá, jsou vedlejší. Mohou však příslušnou firmu donutit k takovému vedení obchodů, k jakému by se nikdy neuchýlila, kdyby byla finančně silnější. Naléhavá potřeba hotovosti, aby mohly být uhrazeny dlužné platby, neovlivňuje její nákladové účetnictví, ale její hodnocení současné hotovosti ve srovnání s penězi, které může získat až později. Může to firmu dohnat k tomu, aby prodávala zásoby v nevhodnou chvíli a aby své trvanlivé výrobní vybavení používala tak, že příliš zanedbá jeho zachování pro budoucí užití.

Pro problémy nákladového účetnictví je nepodstatné, zda firma kapitál investovaný do svého podnikání vlastní, nebo zda si jeho větší či menší část půjčila a musí dostát podmínkám úvěrové smlouvy, která přísně určuje úrokovou míru a data splatnosti úroků i jistiny. Výrobní náklady zahrnují pouze úroky z kapitálu, který ještě existuje a pracuje v podniku. Nezahrnuje úroky z kapitálu, který byl v minulosti promrhán špatnými investicemi nebo neefektivním prováděním běžné podnikatelské činnosti. Úloha spočívající na podnikateli je vždy použít co nejlepším způsobem zásobu kapitálových statků, které jsou *nyin* k dispozici, k uspokojení budoucích potřeb. Při sledování tohoto cíle se nesmí nechat svést chybami a selháními z minulosti, které nelze jednoduše odklidit. V minulosti mohl být postaven podnik, který by nebyl budován, kdyby měl člověk lepší předpověď *nyin*ější situace. Je marné naříkat nad touto historickou skutečností. Hlavní je zjistit, zda podnik stále může či nemůže poskytovat nějaké služby, a je-li odpověď kladná, jak ho lze nejlépe využít. Pro konkrétního podnikatele je samozřejmě smutné, že se nevyhnul chybám. Ztráty, které utrpěl, zhoršují jeho finanční situaci. Neovlivňují však náklady, které je třeba zohlednit při plánování budoucí činnosti.

Tento bod je důležité zdůraznit, protože bývá při běžném vykládání a ospravedlňování různých opatření překrucován. Tím, že se nějakým firmám a společnostem uleví od břemene dluhů, se „nesníží náklady“. Politika úplného nebo částečného smazání dluhů nebo úroků z nich nesnižuje náklady. Přesouvá bohatství od věřitelů k dlužníkům; přenáší dopad ztrát vzniklých v minulosti z jedné skupiny lidí na jinou skupinu, tj. z majitelů kmenových akcií na majitele prioritních akcií a podnikových dluhopisů. Tento argument o snížení nákladů je často využíván na podporu devalvace měny. V tomto případě je naprosto stejně chybný jako všechna ostatní zdůvodnění předložená za tímto účelem.

Běžně se k fixním nákladům řadí také náklady vyvolané využitím stávajících výrobních faktorů, které jsou buď naprosto nepřevoditelné, nebo které

mohou být uzpůsobeny k jiným výrobním účelům pouze za cenu velkých ztrát. Tyto faktory mají trvalejší charakter než ostatní požadované výrobní faktory. Nejsou však věčné. Ve výrobním procesu jsou spotřebovávány. S každou vyrobenou jednotkou produkce je vyčerpána část schopnosti stroje vyrábět. Rozsah tohoto opotřebení lze přesně určit pomocí techniky a podle toho může být učiněn odhad v penězích.

Není to jen tento peněžní ekvivalent opotřebení stroje, čím se musí zabývat podnikatelská kalkulace. Podnikatel se nezajímá pouze o dobu technické životnosti stroje. Musí vzít v úvahu budoucí stav trhu. I když stroj může být ještě technicky naprosto upotřebitelný, tržní podmínky mohou způsobit, že je zastaralý a bezcenný. Jestliže poptávka po jeho výrobcích významně poklesne nebo úplně zmizí, nebo když se objeví efektivnější metody, jak zajistit spotřebitelům tyto výrobky, je stroj z ekonomického pohledu pouze kusem železa. Když podnikatel plánuje činnost svého podniku, musí plně zohlednit očekávaný budoucí stav trhu. Velikost „fixních“ nákladů, které vstupují do jeho kalkulace, závisí na tom, jak rozumí budoucím událostem. Nelze je jednoduše stanovit z technického pohledu.

Technologové mohou stanovit optimální využití výrobního celku. Ale toto technické optimum se může lišit od toho, co podnikatel – na základě svého hodnocení budoucích tržních podmínek – zadává do ekonomické kalkulace. Předpokládejme, že továrna je vybavena stroji, které mohou být používány po dobu deseti let. Každý rok je odepsáno 10 procent jejich hodnoty. Ve třetím roce tržní podmínky postaví podnikatele před rozhodnutí. Může zdvojnásobit roční produkci a prodat ji za cenu, která (kromě pokrytí nárůstu variabilních nákladů) převyšuje částku odpisů za běžný rok a současnou hodnotu částky posledního odpisu. Ale toto zdvojnásobení objemu výroby ztrojnásobí opotřebení zařízení a dodatečný výnos z prodeje dvojnásobného množství výrobků není dostatečný k tomu, aby nahradil současnou hodnotu částky odpisů za devátý rok. Kdyby podnikatel v kalkulaci uvažoval s roční částkou odpisů jako s pevným prvkem, musel by zdvojnásobení výroby považovat za nerentabilní, protože dodatečné výnosy zaostávají za dodatečnými náklady. Nepřistoupil by na rozšíření výroby za technické optimum. Avšak podnikatel počítá jinak, i když v účetnictví může odpisovat každý rok stejnou částku. Jestli podnikatel dá či nedá přednost zlomku současné hodnoty částky odpisů v devátém roce před technologickou službou, kterou mu stroj může poskytnout devátý rok, závisí na jeho názoru na budoucí stav trhu.

Veřejné mínění, vlády a zákonodárci i daňové zákony hledí na vybavení podniku jako na zdroj trvalého příjmu. Věří, že podnikatel, který pomocí ročních odpisů vytváří řádné rezervy na údržbu kapitálu, bude vždy v situaci, aby měl rozumný výnos z kapitálu investovaného do trvanlivých výrobních statků. Skutečné podmínky jsou ale odlišné. Výrobní celek – například pod-

nik a jeho vybavení – je výrobním faktorem, jehož užitečnost závisí na měnících se tržních podmínkách a na schopnosti podnikatele využít tento celek v souladu se změnou podmínek.

V oblasti ekonomické kalkulace neexistuje nic, co by bylo jisté v tom smyslu, v němž je tento termín používán vzhledem k technickým skutečnostem. Základními prvky ekonomické kalkulace jsou spekulativní očekávání budoucích podmínek. Obchodní úzus, zvyk a obchodní právo stanovily určitá pravidla účetnictví a auditu. Účetní knihy jsou podle nich vedeny s přesností. Jsou však přesné pouze vzhledem k těmto pravidlům. Účetní hodnoty přesně neodrážejí skutečný stav věcí. Tržní cena celku trvanlivých výrobních statků se může lišit od nominálních hodnot, které jsou uvedeny v účetnictví. Důkazem je, že je burza oceňuje bez jakéhokoli ohledu na tyto hodnoty.

Nákladové účetnictví proto není aritmetický proces, který může být zaveden a přezkoumán nestranným soudcem. Nepracuje s jednoznačně určenými veličinami, které lze objektivně stanovit. Jeho podstatnými položkami jsou výsledky rozumění budoucím podmínkám, jež jsou vždy nutně zabarvené názorem podnikatele na budoucí stav trhu.

Pokusy založit nákladové účty na „nestranném“ základě jsou odsouzeny k neúspěchu. Kalkulace nákladů je duševním nástrojem jednání, vědomým plánem, jak získat co nejvíce z dostupných prostředků pro zlepšení budoucích podmínek. Je nutně založena na vůli, nikoli na faktech. V rukou nestranného soudce se zcela mění její charakter. Soudce se nedívá vpřed do budoucnosti. Dívá se zpět na mrtvou minulost a na pevná pravidla, která ve skutečném životě a jednání nejsou k ničemu. Nepředvídá změny. Je bezděčně veden předsudkem, že rovnoměrně plynoucí ekonomika je normálním a nejtoužebnějším stavem lidských záležitostí. Zisky se do jeho schématu nehodí. Má zmatenou představu o „spravedlivé“ míře zisku nebo o „spravedlivé“ návratnosti investovaného kapitálu. Žádné takové věci však neexistují. V rovnoměrně plynoucí ekonomice neexistuje zisk. V měnícím se hospodářství není zisk určován s ohledem na žádná pravidla, která by mohla být označena za spravedlivá nebo nespravedlivá. Zisk není nikdy normální. Kde existuje normalita, tj. kde není přítomna změna, tam se nemůže objevit zisk.

5. Logická katalaxie a matematická katalaxie

Problémy cen a nákladů byly řešeny také matematickými metodami. Dokonce žili ekonomové, kteří si mysleli, že jedinou vhodnou metodou pro řešení ekonomických problémů jsou matematické metody, a kteří logické ekonomy posměšně nazývali „literárními“ ekonomy.

Kdyby tento rozpor mezi logickými a matematickými ekonomy byl pouhým sporem o tom, jaký postup je nevhodnější použít při studiu ekonomie,

bylo by zbytečné věnovat mu pozornost. Lepší metoda by prokázala svou převahu tím, že by přinášela lepší výsledky. Také by to mohlo být tak, že při řešení různých problémů jsou nutné různé varianty postupu a že pro některé z nich je jedna metoda užitečnější než druhá.

Toto však není polemika o heuristických otázkách, ale spor týkající se základů ekonomie. Matematická metoda musí být zamítnuta nejen pro svou neplodnost. Je to naprosto špatná metoda, která vychází z nesprávných předpokladů a vede k chybným závěrům. Její dedukce nejsou jen neplodné; odvádějí mysl od studia skutečných problémů a pokřivují vztahy mezi různými jevy.

Myšlenky a postupy matematických ekonomů nejsou jednotné. Existují tři hlavní myšlenkové proudy, kterými se musíme zabývat odděleně.

První skupinu představují statistici, kteří usilují o odhalení ekonomických zákonů ze studia ekonomické zkušenosti. Chtějí přeměnit ekonomii na „kvantitativní“ vědu. Jejich program je vyjádřen v mottu Ekonometrické společnosti: Věda je měření.

Základní chyba obsažená v takovémto uvažování byla ukázána výše.⁷ Zkušenost hospodářských dějin je vždy zkušeností komplexních jevů. Nikdy nemůže zprostředkovat vědomosti toho typu, jaké experimentátor získává z laboratorního pokusu. Statistika je metoda pro prezentaci historických skutečností týkajících se cen a dalších důležitých dat o lidském jednání. Není to ekonomie a nemůže přinést ekonomické teoremy a teorie. Cenová statistika je ekonomickou historií. Pochopení, že zůstane-li vše ostatní stejné, pak růst poptávky musí vést k růstu cen, není odvozeno ze zkušenosti. Nikdo nikdy nemohl a nikdy nebude moci pozorovat změny jedné ekonomické veličiny, když všechny ostatní zůstanou stejné. Nic takového jako kvantitativní ekonomie neexistuje. Všechny ekonomické veličiny, které známe, jsou data z ekonomické historie. Žádný rozumný člověk nemůže tvrdit, že vztah mezi cenou a nabídkou je obecně nebo pro určité komodity konstantní. Naopak víme, že vnější jevy ovlivňují různé lidi různým způsobem, že se reakce stejných lidí na tutéž vnější událost mění a že není možné roztrždit jednotlivce do skupin stejně reagujících lidí. Toto pochopení je výsledkem naší apriorní teorie. Je pravda, že empiristé tuto teorii odmítají; předstírají, že se chtějí učit pouze z historické zkušenosti. Jsou však v rozporu se svými vlastními zásadami, jakmile se dostanou dále než jen k čistému zaznamenávání jednotlivých jednorázových cen a začnou vytvářet řady a počítat průměry. Datem ze zkušenosti a statistickou informací je pouze cena zaplacená v konkrétní chvíli a na konkrétním místě za konkrétní množství nějaké komodity. Sestavování různých cenových dat do skupin a počítání průměrů je vedeno teoretickými úvahami, které jim logicky i časově předcházejí. Rozsah, v němž jsou či nejsou

⁷ Srov. výše, str. 11, 45–46.

brány v úvahu některé doprovodné rysy a nahodilé souvislosti cenových dat, které nás zajímají, závisí na teoretickém uvažování stejného druhu. Nikdo není tak smělý, aby tvrdil, že nárůst nabídky kterékoli komodity o jedno procento musí vždy – v každé zemi a v každé době – vést k poklesu její ceny o b procent. Ale protože se žádný kvantitativní ekonom nikdy neodvážil na základě statistické zkušenosti přesně definovat zvláštní podmínky, které vyvolávají určitou odchylku od poměru $a : b$, je marnost jeho počínání očividná. Peníze navíc nejsou pro měření cen standardem; je to prostředek, jehož směné poměry se mění stejně jako směnné poměry prodejného zboží a služeb, i když zpravidla ne stejnou rychlostí a ve stejné míře.

Stěží existuje nějaký důvod, abychom se ještě déle zdržovali výkladem tvrzení kvantitativní ekonomie. Přes všechna honosná prohlášení jejich zastánců se z jejího programu nic neuskutečnilo. Nedávno zesnulý Henry Schultz zasvětil svůj výzkum měření elasticity poptávky po různých komoditách. Profesor Paul H. Douglas velebil Schultzovy výsledky jako „dílo, které je stejně nutné k tomu, aby pomohlo ekonomii přeměnit na víceméně exaktní vědu, jako tomu bylo s určením atomových vah pro rozvoj chemie“.⁸ Pravdou je, že se Schultz nikdy nepustil do určování elasticity poptávky po jakékoli komoditě jako takové; data, o něž se opíral, byla omezena na určité zeměpisné oblasti a určitá období. Jeho výsledky pro určitou komoditu, například brambory, se nevztahují na brambory obecně, ale na brambory ve Spojených státech v období 1875 až 1929.⁹ V nejlepším případě jsou poněkud problematickým a nespokojivým příspěvkem k různým kapitolám hospodářských dějin. Určitě nejsou krokem k uskutečnění zmateného a rozporuplného programu kvantitativní ekonomie. Musíme zdůraznit, že zástupci obou zbylých zaměření matematické ekonomie si jsou plně vědomi marnosti matematické ekonomie, neboť se nikdy nepokusili zavést do svých vzorců a rovnic nějaké veličiny nalezené představiteli ekonometrie, a tak je uzpůsobit k řešení konkrétních problémů. V oblasti lidského jednání není žádný jiný prostředek, jak se zabývat budoucími událostmi, než ten, který poskytuje rozumění.

Druhou oblastí, kterou se matematictí ekonomové zabývají, jsou vztahy mezi cenami a náklady. Když se matematictí ekonomové věnují těmto problémům, neberou na vědomí působení tržních procesů; ba co víc, předstírají, že abstrahují od použití peněz, které je se všemi ekonomickými kalkulacemi neodmyslitelně spojeno. Nicméně když mluví obecně o cenách a nákladech a srovnávají je, existenci a používání peněz mlčky předpokládají. Ceny jsou

⁸ Srov. Paul H. Douglas, Henry Schultz as Colleague, *Econometrica*, VII, (1939), str. 104–106.

⁹ Henry Schultz, *The Theory of Measurement of Demand* (Chicago, 1938), str. 405–427.

vždy peněžními cenami a náklady nelze zahrnout do ekonomických kalkulací, pokud nejsou vyjádřeny v penězích. Jestliže se neuchýlíme k penězům, jsou ceny vyjádřeny v komplexních množstvích různého zboží a služeb, které je třeba vynaložit na pořízení výrobku. Na druhé straně ceny – lze-li tento název na směnné poměry určené barterem vůbec použít – jsou číselným vyjádřením množství různého zboží, za které může „prodávající“ směnít určitou zásobu. Statky, na něž se takové „ceny“ odvolávají, nejsou tytéž jako statky, na něž se odvolávají „náklady“. Srovnání takových naturálních cen a naturálních nákladů je neproveditelné. Že si prodávající cení zboží, kterého se zbavuje, méně než zboží, které za něj ve směně obdrží, že se prodávající a kupující liší v subjektivním hodnocení směňovaného zboží, a že se podnikatel pustí do projektu pouze tehdy, když očekává, že za produkci získá statky, kterých si cení výše než statků, jež vynaloží na výrobu této produkce, to vše víme už na základě praxeologického rozumění. Právě tato apriorní znalost nám umožňuje předvídat chování podnikatele, který se může uchýlit k ekonomické kalkulaci. Ale matematický ekonom podvádí sám sebe, když předstírá, že pominutím jakékoli zmínky o penězích se zabývá těmito problémy v obecnější rovině. Je marné zkoumat případy nedokonalé dělitelnosti výrobních faktorů bez toho, abychom se odvolali na ekonomickou kalkulaci v peněžních jednotkách. Takový výzkum se nikdy nemůže dostat dál než ke znalostem, které jsou již k dispozici; totiž že každý podnikatel chce vyrábět takové zboží, jehož prodej mu přinese výnos, kterého si cení víc než celkového souboru statků, jež vynaložil na jeho výrobu. Avšak pokud neexistuje nepřímá směna a pokud není obecně používán žádný prostředek směny, může uspět – za předpokladu, že správně odhadl budoucí stav trhu – pouze tehdy, když je obdařen nadlidským rozumem. Musel by vzít v úvahu všechny směnné poměry určené na trhu, tak aby ve svých úvahách přidělil každému zboží správné místo podle těchto poměrů.

Nelze popřít, že všechny výzkumy týkající se vztahu cen a nákladů předem předpokládají jak používání peněz, tak tržní proces. Matematictí ekonomové však před tímto zjevným faktem zavírají oči. Formulují rovnice a kreslí křivky, o nichž předpokládají, že popisují skutečnost. Ve skutečnosti popisují pouze hypotetický a neuskutečnitelný stav věcí, který se vůbec nepodobá zkoumaným katalaktickým problémům. Nahrazují určité peněžní jednotky používané v ekonomické kalkulaci algebraickými symboly a věří, že tím bude jejich postup vědecktější. Udělají velký dojem na důvěřivé laiky. Ve skutečnosti pouze zamlží a popletou to, co je dostatečně popsáno v učebnicích finanční matematiky a účetnictví.

Někteří z těchto matematiků zašli tak daleko, že tvrdí, že ekonomickou kalkulaci lze provádět na základě jednotek užitku. Svě metody nazývají analýzou užitku. Jejich chybu sdílí třetí skupina matematických ekonomů.

Charakteristickým znakem této třetí skupiny je, že její představitelé se otevřeně a vědomě zaměřují na řešení katalaktických problémů bez jakýchkoli odkazů na tržní proces. Jejich ideálem je vytvořit ekonomickou teorii podle vzoru mechaniky. Stále znovu se obracejí k analogiím s klasickou mechanikou, která je dle jejich názoru jedinečným a absolutním modelem vědeckého zkoumání. Není třeba znovu vysvětlovat, proč je tato analogie povrchní a zavádějící a v jakém ohledu se vědomě lidské jednání zásadně liší od pohybu, který je předmětem zkoumání mechaniky. Stačí zdůraznit jedinou věc, totiž praktický význam diferenciálních rovnic v obou oborech.

Úvahy, které vedou k formulaci rovnice, mají nutně nematematický charakter. Formulace rovnice je završením našich znalostí; tyto znalosti přímo nerozšiřuje. Přesto v mechanice tyto rovnice mohou poskytovat velmi důležité praktické služby. Protože tam existují pevné vztahy mezi různými mechanickými prvky a protože tyto vztahy mohou být zjišťovány experimentálně, je možné používat rovnice pro řešení konkrétních technických problémů. Naše moderní průmyslová civilizace je především výsledkem takového využití fyzikálních diferenciálních rovnic. Mezi ekonomickými prvky však žádné takové pevné vazby neexistují. Rovnice formulované matematickými ekonomy zůstávají neužitečným příkladem duševní gymnastiky a zůstaly by jím, i kdyby nám sdělovaly víc, než kolik toho ve skutečnosti říkají.

Zdravé ekonomické úvahy nesmějí nikdy zapomenout na tyto dva základní principy teorie hodnoty: zaprvé, hodnocení, které vede k jednání, vždy znamená upřednostňování a upozadování; nikdy neznamená rovnost nebo indiferenci. Zadruhé, neexistuje žádný jiný prostředek, jak srovnávat hodnocení prováděná různými jedinci nebo hodnocení uskutečněná stejným jedincem v různých okamžicích, než zjistit, jestli seřadili příslušné možnosti vždy ve stejném pořadí, nebo nikoli.

V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky se všechny výrobní faktory využívají tak, že každý z nich poskytuje ty nejcennější služby. Neexistuje žádná myslitelná a možná změna, která by zlepšila stav uspokojení; žádný faktor se nevyužívá pro uspokojení potřeby a , jestliže toto využití zabraňuje uspokojení potřeby b , které je považováno za cennější než uspokojení a . Je samozřejmě možné popsat tento nereálný stav alokace zdrojů diferenciálními rovnicemi a graficky ho znázornit křivkami. Ale takové prostředky neříkají nic o tržním procesu. Pouze určují fiktivní situaci, v níž by tržní proces přestal pracovat. Matematictí ekonomové pomíjejí celé teoretické vysvětlení tržního procesu a místo toho věnují svoji pozornost pomocnému pojmu, který ztrácí jakýkoli smysl, pokud se použije mimo souvislost, v níž byl vytvořen.

Ve fyzice se setkáváme se změnami, které se objevují v různých smyslových jevech. V posloupnosti takových změn objevujeme zákonitosti a tato

pozorování nás vedou k vytvoření fyzikální vědy. O původních silách, které tyto změny podněcují, nevíme nic. Pro zkoumající mysl jsou definitivně dané a vzpírají se jakékoli další analýze. To, co známe z pozorování, je pravidelné zřetězení různých pozorovatelných objektů a příznaků. To, co fyzikové popisují diferenciatními rovnicemi, je právě tato vzájemná závislost dat.

První věc, kterou v praxeologii víme, je, že se lidé vědomě snaží dosáhnout nějakých změn. Právě tato znalost sjednocuje obsah praxeologie a odlišuje ho od obsahu přírodních věd. Známe síly, které stojí za změnami, a tato praxeologická znalost nás vede k poznání praxeologických procesů. Fyzik neví, co to „je“ elektřina. Zná pouze jevy, jež jsou připisovány něčemu, co se elektřinou nazývá. Avšak ekonom ví, co uvádí tržní proces do chodu. Pouze díky této znalosti je mu umožněno rozlišovat tržní jevy od jiných jevů a popsat tržní proces.

Matematický ekonom ničím nepřispívá k objasnění tržního procesu. Pouze popisuje náhražku, kterou logičtí ekonomové používají jako limitující pojem – definici stavu věcí, v němž již žádné jednání neexistuje a tržní proces se zastavil. To je vše, co může říct. To, co logický ekonom vykládá slovy, když definuje imaginární konstrukty konečného stavu klidu a rovnoměrně plynoucí ekonomiky, a co i matematický ekonom musí popsat slovy, než se pustí do matematické práce, je přeloženo do algebraických symbolů. Vnější podobnost je rozprádaná příliš dlouho, a to je vše.

Jak logičtí, tak matematictí ekonomové tvrdí, že konečným cílem lidského jednání je ustavení tohoto rovnovážného stavu a lidské jednání by ho dosáhlo, kdyby ustaly všechny budoucí změny dat. Logický ekonom však ví mnohem víc než jen to. Ukazuje, jak činnost podnikajících lidí, průkopníků a spekulantů, usilujících o zisk z rozdílů v cenové struktuře, směřuje k vyhlazení těchto nesrovnalostí, a tím také k vymizení zdrojů podnikatelského zisku a ztráty. Ukazuje, jak by tento proces nakonec vedl k ustavení rovnoměrně plynoucí ekonomiky. To je úkol ekonomické teorie. Matematický popis různých rovnovážných stavů je pouhou hrou. Úkolem je analýza tržního procesu.

Srovnání obou metod ekonomické analýzy nám umožňuje pochopit smysl často kladeného požadavku na rozšíření záběru ekonomické vědy a vytvoření dynamické teorie místo pouhého studia statických problémů. Ve vztahu k logické ekonomii ztrácí tento postulát jakýkoli smysl. Logická ekonomie je bytostně teorií procesů a změn. Uchyluje se k imaginárnímu konstruktivnímu stavu beze změn pouze kvůli objasnění jevů změny. Jinak je tomu ale u matematické ekonomie. Její rovnice a vzorce se omezují na popis rovnovážných stavů a nejednání. Dokud zůstává ve sféře matematických postupů, nemůže říct nic o utváření takových stavů a o jejich přeměně na jiné stavy. Vzhledem k matematické ekonomii je požadavek na dynamickou teorii rozhodně oprávněný. Avšak matematická ekonomie nemá žádné prostředky, jak tento požadavek

splnit. Problémy analýzy procesů, tj. jediné ekonomické problémy, které mají význam, se vzpírají matematickému přístupu. Zavedení časových parametrů do rovnic není řešením. Dokonce ani neukazuje na základní nedostatky matematické metody. Tvzení, že každá změna obsahuje čas a že změna je vždy v časové posloupnosti, jsou pouhou cestou, jak vyjádřit skutečnost, že dokud existuje strnulost a neměnnost, neexistuje čas. Hlavním nedostatkem matematické ekonomie není to, že ignoruje časovou posloupnost, ale že ignoruje působení tržního procesu.

Matematická metoda nedokáže ukázat, jak se ve stavu nerovnováhy objeví takové jednání, které směřuje k ustavení rovnováhy. Je samozřejmě možné naznačit matematické operace, jež jsou třeba k přetvoření matematického popisu určitého nerovnovážného stavu na matematický popis rovnovážného stavu. Ale tyto matematické operace v žádném případě nepopisují tržní proces uváděný do chodu nesrovnalostmi v cenové struktuře. O diferenciálních rovnicích mechaniky se předpokládá, že v kteroukoli chvíli časového intervalu přesně popisují pohyb od nerovnovážného stavu k rovnovážnému stavu. Pouze ti, kdo jsou naprosto zaslepeni předsudkem, že ekonomie musí být slabou náhražkou mechaniky, budou podceňovat váhu této námítky. Velmi nedokonalá a povrchní metafora nenahradí služby, které poskytuje logická ekonomie.

V každé kapitole katalaxie si lze ověřit zničující důsledky matematického přístupu k ekonomii. Stačí uvést pouze dva případy. Jeden poskytuje tzv. rovnice směny, marný a zavádějící pokus matematických ekonomů zabývat se změnami kupní síly peněz.¹⁰ Druhý lze nejlépe vyjádřit odkazem na výrok profesora Schumpetera, podle něhož spotřebitelé ohodnocující spotřební zboží „*ipso facto*“ také ohodnocují výrobní prostředky, které vstupují do výroby tohoto zboží.¹¹ Je jen stěží možné popsat tržní proces chybněji.

Předmětem ekonomie nejsou statky a služby, ale jednání živých lidí. Jejím cílem není zaobírat se imaginárními konstrukty, jakým je například rovnováha. Tyto konstrukty jsou pouze myšlenkovým nástrojem. Výhradní úlohou ekonomie je analýza jednání lidí, analýza procesů.

¹⁰ Srov. níže, str. 362.

¹¹ Srov. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York, 1942), str. 175. (Česky: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2004 – pozn. překl.) Kritiku tohoto výroku najde čtenář v knize Friedrich A. Hayek, *Individualism and Economic Order* (Chicago, 1948), str. 89 a násl.

6. Monopolní ceny

Konkurenční ceny jsou výsledkem úplného přizpůsobení se prodávajících poptávce spotřebitelů. Za konkurenční ceny je prodávána celá zásoba, která je k dispozici, a specifické výrobní faktory jsou využity v míře, jakou ceny nespécifických komplementárních faktorů dovolí. Žádná část dostupné nabídky není trvale stažena z trhu a mezní jednotka využitých specifických výrobních faktorů nevynáší žádné čisté tržby. Celý hospodářský proces je veden ku prospěchu spotřebitelů. Neexistuje žádný spor mezi zájmy kupujících a zájmy prodávajících, mezi zájmy výrobců a zájmy spotřebitelů. Majitelé různých komodit nemohou odchylovat spotřebu a výrobu od toho, jak je stanovena hodnocením ze strany spotřebitelů, stavem dodávek statků a služeb všech řádů a stavem technických znalostí.

Každý jednotlivý prodávající by uviděl růst svých zisků, jestliže by pokles zásob dostupných jeho konkurentům zvýšil cenu, za niž by on sám mohl prodat vlastní zásoby. Na konkurenčním trhu však není schopen sám tento výsledek vyvolat. Kromě výhod, které mu dávají vládní zásahy do podnikání, se musí podřídit takovému stavu trhu, jaký panuje.

Podnikatel je ve své podnikatelské funkci vždy podřízen plné nadvládě spotřebitelů. Jinak je tomu u vlastníků prodejních statků a výrobních faktorů a samozřejmě u podnikatelů ve funkci majitelů takových statků a faktorů. Za jistých podmínek se jim daří lépe, jestliže omezí nabídku a prodávají je za vyšší jednotkovou cenu. Takto stanovené ceny – monopolní ceny – jsou porušením nadvlády spotřebitelů a demokracie trhu.

Zvláštní podmínky a okolnosti, které jsou nutné ke vzniku monopolních cen a jejich katalaktických vlastností, jsou tyto:

1. Musí existovat nabídkový monopol. Veškerá nabídka monopolizovaného statku je kontrolována jediným prodejcem nebo skupinou prodejců, kteří jednají ve shodě. Monopolista – bez ohledu na to, je-li to jednotlivec nebo skupina jednotlivců – je v situaci, kdy může omezit objem nabídky k prodeji nebo nabídky využité pro výrobu, aby zvýšil prodejní jednotkovou cenu a nemusel se bát, že jeho plán bude zmařen zásahem ze strany jiných prodejců téhož statku.

2. Monopolista buď nemůže dělat rozdíly mezi kupujícími, nebo se takového rozlišování kupujících dobrovolně vzdá.¹²

3. Reakce nakupující veřejnosti na růst cen nad možnou konkurenční cenu – pokles poptávky – není taková, aby způsobila, že výnosy z celkového prodeje za jakoukoli cenu převyšující konkurenční cenu budou nižší než celkové výnosy získané z celkového prodeje za konkurenční cenu. Proto je zbytečné

¹² Cenovou diskriminací se zabýváme dále, na str. 351–354.

snažit se o komplikované výklady toho, co musí být považováno za známku stejnosti výrobku. Není nutné pokládat si otázku, jestli všechny vázanky mají být nazývány exempláři *téhož* zboží, nebo jestli mají být rozlišovány podle látky, barvy a vzoru. Akademické vymezení různého zboží je zbytečné. Důležité je jenom to, jak kupující reagují na růst cen. Pro teorii monopolních cen je nepodstatné zabývat se tím, že každý výrobce vázanek vyrábí jiný druh, a nazývat každého z nich monopolistou. Katalaxie se nezabývá monopolem jako takovým, ale monopolními cenami. Prodejce vázanek, které se liší od vázanek nabízených k prodeji jinými lidmi, by mohl dosáhnout monopolních cen pouze tehdy, když kupující nebudou reagovat na růst cen tak, aby se pro něj stal tento růst nevýhodným.

Monopol je nutnou podmínkou pro vznik monopolních cen, ale není jedinou nutnou podmínkou. Existuje další nutná podmínka, totiž určitý tvar poptávkové křivky. V tomto ohledu pouhá existence monopolu nic neznamená. Nakladatel knihy chráněné autorským právem je monopolistou. Nemusí však prodat ani jeden výtisk, i když nabídne jakkoli nízkou cenu. Ne každá cena, za níž monopolista prodává monopolizovanou komoditu, je monopolní cenou. Monopolními cenami jsou pouze ty ceny, při nichž je pro monopolistu výhodnější omezit celkové prodávané množství než zvyšovat prodej až na hranici, kam by to konkurenční trh umožnil. Jsou výsledkem záměrného plánu směřujícího k omezení obchodu.

4. Elementární chybou je předpokládat, že existuje nějaká třetí kategorie cen, které nejsou ani monopolními, ani konkurenčními cenami. Pokud si nebudeme všimát problému cenové diskriminace, kterým se budeme zabývat později, je konkrétní cena vždy buď konkurenční cenou, nebo monopolní cenou. Opačná tvrzení jsou způsobena mylnou vírou, že konkurence není svobodná ani dokonalá, dokud se každý nemůže prezentovat jako prodejce určitého statku.

Dostupná zásoba každého statku je omezená. Kdyby příslušný statek nebyl vzhledem k poptávce veřejnosti vzácný, nebyl by považován za ekonomický statek a neplatila by se za něj žádná cena. Proto je zavádějící používat pojem monopolu tak, aby pokryl celou oblast ekonomických statků. Pouhá omezenost nabídky je zdrojem ekonomické hodnoty a všech zaplacených cen; jako taková ale ještě nedostačuje k tomu, aby dala vzniknout monopolním cenám.¹³

Termíny monopolista nebo nedokonalá konkurence se dnes používají na případy, v nichž existují určité rozdíly mezi výrobky různých výrobců a prodejců. To znamená, že téměř všechno spotřební zboží je zahrnuto ve třídě

¹³ Srov. vyvrácení mylného rozšíření pojmu monopolu v Richard T. Ely, *Monopolies and Trusts* (New York, 1906), str. 1–36.

monopolizovaného zboží. Avšak jedinou důležitou otázkou při studiu určování cen je, jestli prodejce může tyto rozdíly použít pro plán záměrného omezení nabídky za účelem zvýšení svého čistého výnosu. Pouze je-li to možné a úspěšně provedené, mohou se objevit monopolní ceny, které se liší od cen konkurenčních. Může být pravda, že každý prodejce má klientelu, která dává přednost jeho značce před značkami konkurentů a nepřestala by ji kupovat, ani kdyby cena byla vyšší. Problémem tohoto prodejce však je, jestli je počet takových lidí dostatečně vysoký, aby vynahradil snížení celkového prodeje způsobené zřeknutím se koupě ze strany jiných lidí. Pouze je-li tomu tak, může pokládat nahrazení konkurenčních cen monopolními za výhodné.

Pozoruhodný omyl pramení z chybného výkladu termínu *ovládnutí nabídky*. Každý výrobce jakéhokoli výrobku má podíl na ovládnutí nabídky statků, které jsou nabízeny k prodeji. Kdyby býval vyrobil víc a , byl by zvětšil nabídku a vyvolal trend směřující k nižší ceně. Je však otázkou, proč víc a nevyrobil. Chtěl omezením výroby a na množství p zajistit soulad mezi svými nejlepšími schopnostmi a přáními spotřebitelů? Nebo se chtěl vzepřít příkazům spotřebitelů pro vlastní prospěch? V prvním případě nevyrobil víc a proto, že by zvýšením množství a nad p odebral výrobní faktory z jiných odvětví, v nichž by se využily pro uspokojení naléhavějších potřeb spotřebitelů. Nevyrobil $p + r$, ale pouze p , protože takové zvýšení by způsobilo, že by jeho podnikání bylo nevýnosné nebo méně výnosné, neboť pro kapitálovou investici existují ještě jiná výnosnější využití. V druhém případě nevyrobil r , protože pro něj bylo výhodnější ponechat část dostupných zásob monopolizovaného specifického výrobního faktoru m nevyužitou. Kdyby neměl na m monopol, byl by nemohl z omezení výroby a očekávat žádnou výhodu. Mezeru by zaplnili jeho konkurenti a on by nemohl požadovat vyšší ceny.

Když se zabýváme monopolními cenami, musíme vždy hledat monopolní faktor m . Pokud takový faktor neexistuje, nemohou monopolní ceny vzniknout. Prvním požadavkem na monopolní ceny je existence monopolizovaného zboží. Pokud není zadrženo žádné množství takového zboží m , nemá podnikatel příležitost nahradit konkurenční ceny monopolními cenami.

Podnikatelský zisk nemá s monopolem vůbec nic společného. Je-li podnikatel v situaci, že může prodávat za monopolní ceny, vděčí za tuto výhodu svému monopolu na monopolizovaný faktor m . Má specifický monopolní výnos díky vlastnictví m , nikoli ze své konkrétní podnikatelské činnosti.

Předpokládejme, že havárie na několik dní přeruší dodávku elektřiny do města a donutí obyvatele, aby vystačili se světlem svíček. Cena svíček stoupne na s ; za tuto cenu je celé dostupné množství vyprodáno. Obchody prodávající svíčky mají velké výnosy z prodeje veškerých zásob za s . Může se však stát, že se obchodníci spojí, stáhnou část svých zásob z trhu a zbytek prodají za $s + t$. Zatímco s by byla konkurenční cena, $s + t$ je monopolní cenou. Roz-

díl, o který obchodníci při ceně $s + t$ vydělali navíc oproti tomu, jaké by byly jejich zisky, kdyby prodávali pouze za s , je jejich specifickým monopolním výnosem.

Není podstatné, jak obchodníci skuteční omezení dodávek, které nabízejí k prodeji. Klasickým příkladem monopolistického jednání je fyzické zničení části dostupných zásob. Nedávno takto postupovala brazilská vláda, když spálila velké množství kávy. Avšak stejného účinku lze dosáhnout, jestliže je část zásob ponechána nevyužita.

Zatímco zisk je neslučitelný s imaginárním konstruktem rovnoměrně plynoucí ekonomiky, u monopolních cen a specifického monopolního výnosu tomu tak není.

5. Jestliže dostupné množství statku m není vlastněno pouze jedním člověkem, firmou, společností nebo institucí, ale několika vlastníky, kteří chtějí spolupracovat při nahrazení konkurenční ceny monopolní cenou, pak je nutné, aby jejich vzájemná dohoda (která se běžně nazývá kartelem a kterou americká protitrustová legislativa označuje za spiknutí) přidělila každé straně množství statku m , které smí prodat, rozumí se za monopolní cenu. Hlavní částí kartelové dohody je přidělení konkrétních kvót jednotlivým partnerům. Umění vytvářet kartely spočívá ve schopnosti dosáhnout dohody o kvótách. Kartel se zhroutí, jakmile členové už nejsou ochotni držet se dohody o kvótách. Pouhé řeči vlastníků statku m o tom, že vyšší ceny jsou žádoucí, k ničemu nevedou.

Stav věcí, který umožňuje vznik monopolních cen, je zpravidla navozen vládními politikami, např. celními bariérami. Pokud vlastníci m nevyužijí nabízenou příležitost spojit se za účelem dosažení monopolních cen, vezmou vlády často na sebe organizaci toho, co americké zákony nazývají „konkurenční doložkou“. Policejní síly donutí majitele statku m – většinou majitele půdy a dolů či rybářských zařízení –, aby omezili výrobu. Nejvýznamnějšími příklady této metody je v národním měřítku americká zemědělská politika a na mezinárodní úrovni smlouvy, které se eufemisticky nazývají mezivládní dohody o kontrole komodit. Při popisu této oblasti vládních zásahů do obchodování dostávají slova nové významy. Omezení výroby a v důsledku toho příslušné spotřeby se nazývá „vyhnutím se přebytkům“ a důsledek, k němuž omezení směřuje – vyšší prodejní jednotková cena –, se nazývá „stabilizací“. Je jasné, že tato množství statku m se nejeví jako „přebytky“ v očích těch, kdo by je konzumovali. Dále je jasné, že tito lidé by před „stabilizací“ vyšší ceny dali přednost ceně nižší.

6. Pojem konkurence nezahrnuje požadavek, že by mělo existovat velké množství soutěžících jednotek. Konkurence je vždy soutěž jednoho člověka nebo firmy s jiným člověkem nebo firmou bez ohledu na to, kolik jiných se snaží o tutéž kořist. Soutěž mezi několika není praxeologicky odlišná od sou-

těže mezi mnoha. Nikdo nikdy netvrdil, že soutěž o volený úřad je v systému dvou stran méně soutěživá než v systému mnoha stran. Počet soutěžících hraje roli v analýze monopolních cen pouze v tom smyslu, že je to jeden z faktorů, na nichž závisí úspěch snah o spojení konkurentů do kartelu.

7. Pokud prodávající může zvýšit svůj čistý výnos omezením prodeje a zvýšením prodejní jednotkové ceny, obvykle existuje několik monopolních cen, které tuto podmínku splňují. Zpravidla *jedna* z těchto monopolních cen přináší nejvyšší čistý výnos. Může se však také stát, že různé monopolní ceny jsou pro monopolistu stejně výhodné. Tuto monopolní cenu nebo tyto monopolní ceny, které jsou pro monopolistu nejvýhodnější, můžeme nazývat optimální monopolní cenou nebo optimálními monopolními cenami.

8. Monopolista předem neví, jak spotřebitelé zareagují na zvýšení cen. Když chce zjistit, zda lze monopolizované zboží prodávat v jeho prospěch za nějakou cenu, která převyšuje konkurenční cenu, a když tomu tak je, která z možných monopolních cen je optimální monopolní cenou nebo jednou z optimálních monopolních cen, musí se spolehnout na metodu pokusů a omylů. To je v praxi daleko těžší, než ekonom předpokládá, když při kreslení poptávkových křivek připisuje monopolistovi dokonalou předvídatost. Proto musíme schopnost monopolisty objevit takové ceny uvést jako zvláštní podmínku pro vznik monopolních cen.

9. Zvláštní případ představuje neúplný monopol. Větší část celkových dostupných zásob vlastní monopolista; zbytek vlastní jeden člověk nebo několik lidí, kteří s monopolistou nechtějí spolupracovat na plánu omezení prodeje a zavedení monopolních cen. Nicméně nechota těchto lidí, kteří zůstávají stranou, nezabrání vzniku monopolních cen, jestliže je podíl p_1 kontrolovaný monopolistou dostatečně velký ve srovnání se součtem p_2 podílů těch ostatních. Předpokládejme, že celá zásoba ($p = p_1 + p_2$) může být prodána za jednotkovou cenu c a zásoba $p - z$ za monopolní cenu d . Je-li $d(p_1 - z)$ vyšší než $c \cdot p_1$, je pro monopolistu výhodné pustit se do monopolistického omezování prodeje bez ohledu na to, jak se chovají ti, kteří zůstávají stranou. Ti mohou pokračovat v prodávání za cenu c nebo mohou své ceny zvýšit až k maximu d . Jediným, co má význam, je, že ti, kdo stojí mimo, nejsou ochotni smířit se s omezením množství, které oni sami prodávají. Celé požadované omezení musí zajistit vlastník p_1 . To ovlivňuje jeho plány a zpravidla vede ke vzniku monopolní ceny, která se liší od ceny, jež by byla vznikla v podmínkách úplného monopolu.¹⁴

10. Duopol a oligopol nejsou zvláštním případem monopolních cen, ale pouze zvláštním druhem metod použitých pro zavedení monopolní ceny. Dva

¹⁴ Je jasné, že se projekt neúplného monopolu musí zhroutit, jestliže ti, kdo stojí mimo, mohou rozšířit prodej.

lidé nebo více lidí vlastní celou zásobu. Všichni chtějí prodávat za monopolní ceny a příslušně omezit svůj celkový prodej. Z nějakých důvodů však nechtějí jednat ve shodě. Každý z nich jde svou vlastní cestou bez jakékoli formální nebo tiché dohody s konkurenty. Každý z nich však také ví, že jeho konkurenti zamýšlejí monopolní omezení prodeje, aby dosáhli vyšších jednotkových cen a specifického monopolního výnosu. Každý z nich pečlivě sleduje chování svých konkurentů a snaží se své plány přizpůsobit jejich jednání. Výsledkem je posloupnost tahů a protitahů, vzájemné přechytračování, jehož výsledek závisí na osobní vychytralosti soupeřících stran. Duopolisté a oligopolisté mají na paměti dva cíle: na jedné straně najít monopolní cenu, která by byla nejvýhodnější pro prodávající, a přesunout co možná největší část břemene omezování objemu prodeje na své protivníky. Právě proto, že se nedohodnou na kvótách omezeného množství prodeje, které by byly přiděleny každé straně, nejednají ve shodě, jak to dělají členové kartelu.

Duopol a oligopol nesmíme zaměňovat s neúplným monopolem nebo se soutěžením, které si klade za cíl ustavení monopolu. V případě neúplného monopolu je pouze monopolistická skupina ochotna omezit prodej, aby dosáhla převahy monopolní ceny; ostatní prodejci odmítají prodej omezit. Avšak duopolisté i oligopolisté jsou ochotni stáhnout z trhu část své nabídky. V případě prudkého snížení ceny chce jedna skupina *A* dosáhnout plného nebo neúplného monopolu tím, že donutí všechny konkurenty (nebo jejich většinu), které označíme *B*, aby odešli z podnikání. Snižuje ceny na takovou úroveň, že její zranitelnější konkurenty začne prodej ruinovat. *A* může při prodeji za tuto nízkou sazbu také utrpět ztrátu. Je však schopna snášet takové ztráty delší dobu než ostatní, a je si jista, že si je později vynahradí hojnými monopolními výnosy. Tento proces nemá s monopolními cenami nic společného. Je to plán na dosažení monopolního postavení.

Člověk se může ptát, jestli duopol a oligopol mají praktický význam. Zúčastněné strany totiž zpravidla dojdou alespoň k tiché shodě na kvótách redukovaných objemů prodeje.

11. Monopolizovaným statkem, jehož částečné stažení z trhu způsobilo, že převládají monopolní ceny, může být buď statek nejnižšího řádu, nebo statek vyššího řádu, výrobní faktor. Může spočívat v kontrole technologických znalostí, které jsou nutné pro výrobu, „výrobní receptury“. Takové receptury jsou zpravidla volným statkem, protože jejich schopnost vyvolávat určité účinky je neomezená. Mohou se stát ekonomickým statkem pouze tehdy, jsou-li monopolizovány a je-li jejich užití omezeno. Jakákoli cena zaplacená za služby poskytované recepturou je vždy monopolní cenou. Není podstatné, jestli je omezení užití receptury umožněno institucionálními podmínkami – např. patentovými a autorskými zákony – nebo skutečností, že je vzorec držen v tajnosti a jiným lidem se nedaří ho odhalit.

Komplementární výrobní faktor, jehož monopolizace může vést ke vzniku monopolních cen, může spočívat také v tom, že někdo dostane příležitost podílet se na výrobě zboží, které spotřebitelé znají, a tato spolupráce má pro ně zvláštní význam. Tato příležitost může být dána buď podstatou příslušných statků či služeb, nebo institucionálním ustanovením, jakým může být ochrana obchodních značek. Důvody, proč si spotřebitelé cení příspěvku nějakého člověka nebo firmy tak vysoko, jsou velice různé. Může to být: zvláštní důvěra, které se příslušný jednotlivec nebo firma těší na základě předchozí zkušenosti;¹⁵ pouhénepodložené zaujetí nebo chyba; snobismus; magický nebo metafyzický předsudek, jehož neopodstatněnosti se rozumnější lidé smějí. Značkový lék se nemusí lišit od jiných neznačkových sloučenin ani chemickým složením, ani fyziologickým účinkem. Pokud však kupující této obchodní značce připisují zvláštní význam a jsou ochotni zaplatit za takto označené výrobky vyšší cenu, pak může prodávající – pokud je stav poptávky příhodný – profitovat z monopolních cen.

Monopol, který monopolistovi umožňuje omezit nabízené množství, aniž by došlo k protiakci ze strany jiných lidí, může spočívat ve větší produktivitě faktoru, který má k dispozici, ve srovnání s nižší produktivitou odpovídajícího faktoru, jež mají jeho potenciální konkurenti. Je-li rozdíl mezi vyšší produktivitou jeho nabídky monopolizovaného faktoru a nabídek potenciálních konkurentů dostatečně velký, aby vznikla monopolní cena, vede to k situaci, které můžeme říkat mezní monopol.¹⁶

Mezní monopol budeme ilustrovat na příkladu jeho nejčastější formy v dnešních podmínkách, na schopnosti ochranných cel vyvolat za zvláštních podmínek monopolní cenu. Atlantida uvalí clo t na dovoz každé jednotky komodity p , jejíž cena na světových trzích je s . Je-li domácí spotřeba p v Atlantidě za cenu $s + t$ rovna a , přičemž domácí produkce p je rovna b , kde b je menší než a , potom jsou náklady mezního obchodníka rovny $s + t$. Domácí podniky jsou v situaci, kdy mohou svou veškerou výrobu prodávat za cenu $s + t$. Clo je účinné a nabízí domácím podnikům pobídku na zvýšení výroby p z b na množství, které je o něco nižší než a . Pokud však je b větší než a , je vše jinak. Jestliže předpokládáme, že produkce b je tak velká, že dokonce i při ceně s za ní domácí spotřeba zaostává a přebytky se musí vyvážet a prodávat v zahraničí, uvalení cla cenu p neovlivní. Cena p zůstane nezměněna jak na domácích, tak na světových trzích. Nicméně clo, které rozlišuje mezi domácí a zahraniční produkcí p , poskytuje domácím podnikům výhodu, kterou lze

¹⁵ Srov. str. 343–347 týkající se dobrého jména firmy.

¹⁶ Použití termínu „mezní monopol“ je stejně jako u všech ostatních termínů nepovinné. Bylo by zbytečné namítat, že každý jiný monopol, který vede k monopolním cenám, může být také nazván mezním monopolem.

využít k uzavření monopolistického kartelu, pokud jsou splněny některé další podmínky. Lze-li v rozmezí mezi $s + t$ a s najít monopolní cenu, bude vytvoření kartelu pro domácí podniky lukrativní záležitostí. Kartel prodává na domácím trhu v Atlantidě za monopolní cenu a v zahraničí se zbavuje přebytků za světovou tržní cenu. Samozřejmě že jak množství komodity p nabízené na světovém trhu roste v důsledku omezení množství prodávaného v Atlantidě, klesnou ceny na světových trzích z s na $s1$. Dalším požadavkem na vznik domácí monopolní ceny proto je, aby celkové omezení tržeb způsobené tímto poklesem ceny na světových trzích nebylo tak velké, že by pohltilo celý monopolní výnos domácího kartelu.

Z dlouhodobého pohledu nemůže takový domácí kartel udržet své monopolní postavení, jestliže je do tohoto odvětví otevřen vstup nově příchozím. Monopolizovaný faktor, jehož služby kartel omezuje (co se týče domácího trhu) kvůli monopolním cenám, je zeměpisnou podmínkou, jež může být snadno kopírována každým novým investorem, který někde v Atlantidě otevře nový podnik. V moderních průmyslových podmínkách, jejichž charakteristickým rysem je trvalý technický pokrok, bude nejnovější podnik zpravidla efektivnější než starší podniky a bude vyrábět s nižšími průměrnými náklady. Pro nově příchozí je tu tedy dvojí pobídka. Spočívá nejen v monopolním výnosu členů kartelu, ale také v možnosti překonat je nižšími výrobními náklady.

A zde úřady opět přicházejí na pomoc starým firmám, které tvoří kartel. Patenty jim dávají právní monopol, který nesmí nikdo porušit. Je samozřejmě, že pomocí patentů lze chránit pouze některé jejich výrobní procesy. Ale konkurent, kterému je v použití těchto procesů a ve výrobě příslušného zboží bráněno, může být znevýhodněn tak vážně, že nemůže uvažovat o vstupu na pole kartelizovaného oboru.

Vlastník patentu si spokojeně užívá právního monopolu, který – jsou-li příhodné i ostatní podmínky – může být použit k dosažení monopolních cen. Mimo oblast, která je kryta samotným patentem, může patent poskytovat dodatečné služby při nastolení a udržení mezního monopolu tam, kde existují prvotní institucionální podmínky pro vznik takového monopolu.

Můžeme předpokládat, že některé světové kartely by existovaly dokonce i bez jakýchkoli vládních zásahů, které jiným komoditám poskytují nezbytné podmínky, jež jsou pro vznik monopolistického kartelu třeba. Existuje několik komodit – např. diamanty a rtuť –, jejichž zásoba je přírodou omezena na několik málo zdrojů. Vlastníci těchto zdrojů se mohou snadno spojit k jedné ve shodě. Takové kartely by však v prostředí světové produkce hrály pouze malou roli. Jejich ekonomický význam by byl poměrně malý. Významné místo, jež mají kartely v naší době, je výsledkem intervencionistických politik, které přijímají vlády všech zemí. Problém monopolů, jemuž musí dnes

lidstvo čelit, není plodem fungování tržního hospodářství. Je výsledkem záměrného jednání ze strany vlád. Není – jak vytrubují demagogové – zlem, které je spolu s dalšími neoddělitelně spjato s kapitalismem. Naopak, je to plod politiky, která je ke kapitalismu nepřátelská a je rozhodnuta narušovat a ničit jeho chod.

Klasickou zemí kartelů bylo Německo. V posledních desetiletích devatenáctého století se německá říše vydala cestou rozsáhlého programu *Sozialpolitik*. Záměrem bylo zvýšit příjmy a životní úroveň lidí pracujících za mzdu pomocí různých opatření v oblasti legislativy stranící odborovým organizacím, velice vychvalovaným Bismarckovým programem sociálního zabezpečení a nátlakem a donucením k vyšším mzdovým sazbám ze strany odborových svazů. Zastánci tohoto programu se vzepřeli varování ekonomů. Vyhlašovali, že nic takového jako ekonomický zákon neexistuje.

V drsné realitě Německa zvýšila *Sozialpolitik* výrobní náklady. Každý pokrok v proodborových zákonech a každá úspěšná stávka zpřeházely průmyslové podmínky v neprospěch německých podniků. Tím pro ně bylo těžší předčít zahraniční konkurenty, jimž domácí události v Německu výrobní náklady nezvedaly. Kdyby byli Němci v takové situaci, aby se zřekli vývozu výrobků a vyráběli pouze pro domácí trh, clo by bylo neochránilo německé podniky před zesílenou konkurencí zahraničních podniků. Byly by musely prodávat za vyšší ceny. To, co by byli pracující získali z vymožeností v zákonech a z úspěchů odborů, to by byly pohltily vyšší ceny, které by museli platit za nakupované zboží. Reálné mzdové sazby by se zvýšily pouze do té míry, nakolik by podnikatelé dokázali zlepšit technologické procesy, a tím zvýšit produktivitu práce. Clo by způsobilo, že by *Sozialpolitik* byla neškodná.

Ale Německo je a bylo již v době, kdy Bismarck představil svou proodborovou politiku, převážně průmyslovou zemí. Jeho podniky vyvážely podstatnou část své celkové výroby. Tyto vývozy umožnily Němcům dovážet potraviny a suroviny, které nemohli vypěstovat ve své zemi, jež byla relativně přelidněná a špatně vybavená přírodními zdroji. Tato situace nemohla být jednoduše napravena ochrannými cly. Německo mohly od katastrofálních důsledků jeho „pokrokových“ politik ve prospěch odborů osvobodit jedině kartely. Kartely si doma účtovaly monopolní ceny a do zahraničí prodávaly za nižší ceny. Kartely jsou nutným doprovodným jevem a výsledkem „pokrokové“ pracovní politiky, protože tato politika ovlivňuje průmyslová odvětví, která jsou pro svůj odbyt závislá na zahraničních trzích. Kartely samozřejmě nezajišťují pracujícím iluzorní „sociální výhody“, které jim slibovali dělníci politici a odboroví předáci. Neexistuje žádný způsob, jak zvýšit mzdové sazby všem, kteří chtějí pracovat za mzdy, nad hranici určenou produktivitou každého druhu práce. Jediné, čeho kartely dosáhly, bylo vyrovnání domnělých výnosů v nominálních mzdových sazbách odpovídajícím nárůstem cen domácích

statků. Avšak nejničivějšímu důsledku minimálních mzdových sazeb, trvalé masové nezaměstnanosti, bylo zpočátku zabráněno.

U všech oborů, které se nemohou spokojit s domácím trhem a chtějí prodávat část své produkce v zahraničí, je funkcí cel v této době vládních zásahů do podnikání umožnit vznik domácích monopolních cen. Ať už byly účely a důsledky cel v minulosti jakékoli, jakmile se vyvázející země angažuje v opatřeních určených k růstu příjmů námezdních pracujících nebo zemědělců nad hranici tržních sazeb, musí podporovat programy, které vedou k domácím monopolním cenám příslušných statků. Moc národní vlády je omezena na území, které spadá pod její svrchovanost. Má moc zvýšit náklady domácí výroby. Nemá moc donutit cizince, aby za výrobky platili příslušně vyšší ceny. Pokud má vývoz pokračovat, musí být subvencován. Dotace mohou být vypláceny otevřeně ministerstvem financí, nebo jimi mohou být zatíženi spotřebitelé formou kartelových monopolních cen.

Zastánci vládních zásahů do podnikání připisují „Státu“ pravomoc v rámci trhu zvýhodňovat pouhým úředním nařízením určité skupiny. Tato pravomoc je ve skutečnosti právem vlády podporovat monopolistické kartely. Finančními prostředky, z nichž se financují „sociální výhody“, jsou monopolní výnosy. Pokud tyto monopolní výnosy nestačí, okamžitě paralyzují fungování trhu různá intervencionistická opatření; objeví se masová nezaměstnanost, stagnace a spotřeba kapitálu. To vysvětluje horlivost, s níž všechny dnešní vlády podporují monopol ve všech sektorech trhu, které jsou tím či oním způsobem spojeny s vývozem.

Pokud se vládě nedaří dosáhnout, nebo pokud nemůže dosáhnout svých monopolistických cílů nepřímo, uchýlí se k jiným prostředkům. Na poli uhlí a drasla živila německá imperiální vláda povinné kartely. Americkému programu *New Deal* zabránila podnikatelská opozice v organizování velkých státních průmyslových oborů na bázi kartelů. Lépe dopadl v některých důležitých zemědělských oborech s opatřeními, která byla zaměřena na omezení produkce kvůli monopolním cenám. Dlouhá řada dohod uzavřených mezi nejmocnějšími vládami směřovala k zavedení monopolních cen surovin a potravin na světových trzích.¹⁷ Uznávaným účelem Organizace spojených národů je pokračovat v těchto plánech.

12. Abychom postřehli důvod, který byl motivací promonopolní politiky současných vlád, je nutné dívat se na ni jako na jednotný jev. Z katalaktického pohledu nejsou tyto monopoly stejné. Smluvní kartely, do nichž podnikatelé vstupují využívající výhod z pobídek, které jim přináší ochranná cla,

¹⁷ Sbírku těchto smluv vydala roku 1943 Mezinárodní organizace práce pod názvem *Intergovernmental Commodity Control Agreements*.

jsou příkladem mezního monopolu. Tam, kde vláda přímo podporuje monopolní ceny, se setkáváme s případem licenčního monopolu. Výrobním faktorem, u něhož monopolní cena vzniká omezením jeho užití, je licence¹⁸, která je pro zásobování spotřebitelů nutná ze zákona.

Takové licence mohou být uděleny různým způsobem:

(a) Prakticky každému žadateli je udělena neomezená licence. To odpovídá stavu, v němž žádné licence nejsou potřeba.

(b) Licence jsou udělovány pouze vybraným žadatelům. Konkurence je omezena. Monopolní ceny se však mohou objevit pouze tehdy, když držitelé licence jednájí ve shodě a umožňuje-li to stav poptávky.

(c) Existuje pouze jedna licence. Majitel licence, např. držitel patentu nebo autorských práv, je monopolistou. Umožňuje-li to stav poptávky a chce-li majitel licence dosáhnout monopolního výnosu, může požadovat monopolní ceny.

(d) Udělované licence jsou omezené. Propůjčují majiteli licence pouze právo vyrábět nebo prodávat určité množství, aby nemohl uvést ve zmatek program státní správy. Státní správa sama řídí stanovování monopolních cen.

Nakonec existují ty případy, v nichž vláda vytváří monopol z fiskálních důvodů. Monopolní výnosy plynou do státní kasy. Mnoho evropských vlád zavedlo tabákové monopoly. Jiné monopolizovaly sůl, zápalky, telegrafní a telefonní služby, rozhlasové vysílání a tak dále. Každá země bez výjimky má státní monopol na poštovní služby.

13. Mezní monopol nemusí za svůj vznik vděčit vždy institucionálnímu faktoru, jakým jsou cla. Může vzniknout také na základě dostatečných rozdílů v úrodnosti nebo produktivitě některých výrobních faktorů.

Již bylo řečeno, že je hrubým omylem mluvit o monopolu půdy a vysvětlovat ceny zemědělských produktů a nájemného z půdy odkazem na monopolní ceny a monopolní výnosy. Kdykoli jsme se v dějinách setkali s případy monopolních cen za zemědělské produkty, byl to licencovaný monopol udržovaný vládním nařízením. Uznání těchto skutečností však neznamená, že rozdíly v úrodnosti půdy nikdy nemohly dát vzniknout monopolním cenám. Kdyby rozdíl mezi úrodností nejkudší půdy, která je ještě obdělávána, a nejúrodnějšími ladem ležícími poli, která jsou k dispozici pro rozšíření výroby, byl tak veliký, že by majitelům již využívané půdy umožňoval nastavit v rámci tohoto rozpětí výhodnou monopolní cenu, mohli by uvažovat o omezení výroby na základě jednání ve shodě, aby dosáhli monopolních cen. Je však skutečností, že fyzikální podmínky v zemědělství těmto požadavkům neodpovídají. Právě kvůli této skutečnosti se zemědělci, kteří touží po monopolních cenách, neuchylují ke spontánnímu jednání, ale žádají své vlády o zásah.

¹⁸ Termíny *licence* a *držitel licence* zde nejsou použity v technickém smyslu patentového práva.

Podmínky pro vznik monopolních cen založených na mezním monopolu jsou často příhodnější v různých oborech hornictví.

14. Stále znovu se tvrdí, že úspory z výroby vytvářejí ve velkém rozsahu ve zpracovatelském průmyslu tendence směřující k monopolním cenám. Takový monopol by se v naší terminologii nazýval mezním monopol.

Než se začneme zabývat tímto tématem, je třeba vyjasnit, jakou roli hraje růst nebo pokles průměrné jednotkové výrobní ceny v úvahách monopolisty, který se snaží najít nejvýhodnější monopolní cenu. Budeme posuzovat případ, kdy majitel monopolizovaného komplementárního výrobního faktoru – např. patentu – vyrábí současně i výrobek p . Jestliže průměrné výrobní náklady na jednotku p bez ohledu na patent klesají s růstem vyrobeného množství, musí to brát monopolista v úvahu oproti výnosům, které lze očekávat z omezení výroby. Pokud na druhé straně jednotkové výrobní náklady při omezování celkové výroby klesají, je pobídka k zavedení monopolistického omezení posílena. Je jasné, že pouhá skutečnost, že velkosériová výroba zpravidla vede ke snižování průměrných výrobních nákladů, sama o sobě není faktorem vedoucím ke vzniku monopolních cen. Je spíše brzdícím faktorem.

To, co se snaží říct lidé, kteří obviňují úspory z velkosériové výroby z šíření monopolních cen, je, že efektivita velkosériové výroby ztěžuje nebo dokonce znemožňuje malým podnikům, aby mohly úspěšně konkurovat. Velké podniky věří, že se mohou beztravně uchýlit k monopolním cenám, protože malé firmy nejsou schopny jejich monopol napadnout. Je jistě pravda, že v mnoha oborech zpracovatelského průmyslu by bylo bláhové vstupovat na trh s výrobky malých zaostávajících podniků, které mají vysoké náklady. Moderní přádelna bavlny se nemusí obávat konkurence staromódních přeslic; jejími konkurenty jsou jiné víceméně náležitě vybavené přádelny. To však neznamená, že mají možnost prodávat za monopolní ceny. I mezi velkými podniky je konkurence. Jestliže při prodeji výrobků velkých podniků převažují monopolní ceny, důvodem jsou buď patenty, nebo monopol na vlastnictví dolů nebo jiných zdrojů surovin, nebo kartely založené na clech.

Nesmíme zaměňovat pojmy monopol a monopolní ceny. Pouhý monopol jako takový je katalakticky bezvýznamný, pokud nevede k monopolním cenám. Monopolní ceny jsou důležité pouze proto, že jsou důsledkem chování podniku, který se staví na odpor nadřazenosti spotřebitelů a staví soukromé zájmy monopolisty nad zájmy veřejné. Jsou jediným případem ve fungování tržního hospodářství, v němž lze do určité míry rozlišovat mezi výrobou pro zisk a výrobou pro užití, jestliže budeme ochotni přehlédnout skutečnost, že monopolní výnosy nemají vůbec nic společného se skutečným ziskem. Nejsou součástí toho, co katalaxie může nazývat ziskem; jsou zvýšením ceny způsobeným prodejem služeb poskytovaných některými výrobními faktory; některé z těchto faktorů jsou fyzické, jiné pouze institucionální. Jestliže se

podnikatelé nebo kapitalisté zdrží rozšiřování výroby v nějakém průmyslovém oboru v případě, kdy situace neumožňuje monopolní ceny, protože jsou jim nabízeny atraktivnější příležitosti v jiných oborech, nejednají v rozporu s potřebami spotřebitelů. Naopak, přesně se drží směru naznačeného poptávkou, která se projevuje na trhu.

Politická předpojatost, která zatemnila diskusi o problému monopolu, nevěnovala pozornost základním otázkám, jež tento problém zahrnuje. Když se člověk zabývá jakýmkoli případem monopolních cen, nejdříve si musí položit otázku, jaké překážky brání lidem, aby monopolisty napadli. V odpovědi na tuto otázku se ukáže role, kterou při vzniku monopolních cen hrály institucionální faktory. Bylo nesmyslné mluvit o spiknutí v případě dohod mezi americkými firmami a německými kartely. Jestliže nějaký Američan chtěl vyrábět výrobek chráněný patentem, který vlastnili Němci, americký zákon ho nutil, aby se s německým podnikem dohodl.

15. Zvláštním případem je to, co lze nazvat monopolem z neúspěšnosti. V minulosti kapitalisté investovali finanční prostředky do podniku určeného k výrobě výrobku p . Pozdější události způsobily, že tato investice skončila nezdarem. Ceny, které lze získat za prodej p , jsou tak nízké, že kapitál investovaný do nepřevoditelného vybavení podniku není návratný. Je ztracen. Ceny jsou však dostatečně vysoké, aby přinášely rozumný výnos z variabilního kapitálu, který se použije pro běžnou výrobu p . Pokud je nenávratná ztráta kapitálu investovaného do nepřevoditelného vybavení účetně odepsána a jsou provedeny všechny odpovídající změny v účetnictví, redukovaný kapitál pracující při provozování podniku je víceméně tak výnosný, že by úplné zastavení výroby bylo další chybou. Podnik pracuje na plnou kapacitu, vyrábí množství q výrobku p a prodává ho za jednotkovou cenu s .

Mohou však nastat takové podmínky, že je možné, aby podnik dosáhl monopolního výnosu tím, že omezí objem výroby na $q/2$ a bude prodávat jednotku výrobku p za cenu $3s$. Tak už se kapitál investovaný do nepřevoditelného vybavení nebude jevit úplně ztraceným. Přináší skromný výnos, totiž monopolní výnos.

Tento podnik nyní prodává za monopolní ceny a dosahuje monopolních výnosů, ačkoli celkový investovaný kapitál vynáší jen málo ve srovnání s tím, co by byli investoři vydělali, kdyby investovali do jiných průmyslových oborů. Podnik odnímá z trhu služby, které by mohla poskytovat nevyužitá výrobní kapacita jeho trvanlivého vybavení, a daří se mu lépe, než kdyby vyráběl na plnou kapacitu. Vzpírá se příkazům veřejnosti. Veřejnost by byla v lepší situaci, kdyby se byli investoři vyhnuli chybě a nezakonzervovali část svého kapitálu do výroby p . Avšak poté, co tuto nenapravitelnou chybu udělali, je tomu tak, že veřejnost chce dostat víc p a je připravena platit za něj tolik, kolik teď činí teoretická konkurenční tržní cena, totiž s . V současné situaci neschvalu-

je jednání podniku, které stahuje určité množství variabilního kapitálu z využití pro výrobu p . Tato částka jistě nezůstane nevyužita. Odchází do jiných oborů podnikání a vyrábí zde něco jiného, konkrétně m . Avšak v současných podmínkách by spotřebitelé před zvýšením dostupného množství výrobku m dali přednost zvýšení dostupného množství p . Důkazem je, že v nepřítomnosti monopolistického omezení výrobní kapacity p , jak je tomu za daných podmínek, by výnosnost výroby množství q prodávaného za cenu s byla tak vysoká, že by se vyplatila víc než zvýšení množství vyráběného výrobku m .

Tento případ má dva charakteristické rysy. Zprv, monopolní ceny place-
né kupujícími jsou stále nižší, než kolik by činily celkové náklady výroby p ,
pokud by byly plně započteny všechny vklady investorů. Zadruhé, monopol-
ní výnosy firmy jsou tak malé, že nepřemění celé toto podnikání na dobrou
investici. Zůstává špatnou investicí. Právě tato skutečnost vytváří monopolní
postavení firmy. Nikdo zvenku nechce do podnikání na tomto poli vstoupit,
protože výroba p vede ke ztrátám.

Monopol z neúspěšnosti vůbec není pouhou akademickou konstrukcí. Dnes je aktuální například v případě některých železničních společností. Je však třeba mít se na pozoru před tím, aby každý případ nevyužití výrobní kapacity nebyl chybně interpretován jako monopol z neúspěšnosti. Dokonce i když monopol neexistuje, může být výnosnější využít variabilní kapitál pro jiné účely místo rozšiřování výroby firmy až na úroveň danou kapacitou jejího trvanlivého nepřevoditelného vybavení; potom je omezení objemu výroby v přísné shodě se stavem konkurenčního trhu a s přáním veřejnosti.

16. Místní monopoly mají zpravidla institucionální původ. Existují však i místní monopoly, které vznikly z podmínek nenarušovaného trhu. Institucionální monopol je často určen k tomu, aby obchodoval s monopolem, který se objevil nebo který se pravděpodobně objeví bez autoritářského zásahu do trhu.

Katalaktická klasifikace místních monopolů musí rozlišovat tři skupiny: mezní monopol, monopol z omezeného prostoru a licenční monopol.

Místní mezní monopol je charakterizován skutečností, že bariérou, která brání lidem zvnějšku konkurovat na místním trhu a rozbít monopol místních prodejců, je relativní výše přepravních nákladů. Nejsou potřeba žádná cla, pokud má být poskytnuta omezená ochrana firmě, která vlastní přílehlé přírodní zdroje potřebné pro výrobu cihel, proti konkurenci ze vzdálené cihelny. Přepravní náklady jí poskytují rozdíl, v němž může být výhodná monopolní cena nalezena (umožňuje-li to stav poptávky).

Až potud se místní mezní monopoly katalakticky neliší od jiných případů mezních monopolů. To, co je odlišuje a proč je nutné zabývat se jimi odděle-
ně, je na jedné straně jejich vztah k rentě z městské pudy a na druhé straně jejich vztah k rozvoji města.

Předpokládejme, že na území A , které nabízí výhodné podmínky pro shromažďování narůstajícího městského obyvatelstva, platí monopolní ceny stavebního materiálu. V důsledku toho jsou náklady na výstavbu vyšší, než by byly, kdyby takový monopol neexistoval. Ale ti, kdo zvažují pro a proti umístění svých domů a dílen v A , nemají žádný důvod, aby za koupi nebo pronájem takových domů a dílen platili vyšší ceny. Tyto ceny jsou určovány na jedné straně odpovídajícími cenami v jiných oblastech a na druhé straně výhodami, jež přináší usazení se v A ve srovnání s usazením se někde jinde. Vyšší náklady, které jsou potřebné na výstavbu, tyto ceny neovlivňují; zatěžují výnosy z půdy. Břemeno monopolních výnosů prodejců stavebního materiálu dopadá na vlastníky městských pozemků. Tyto zisky pohltí částky, které by v jejich nepřítomnosti vlastníci pozemků dostali. Dokonce i v – nepřilíš pravděpodobném – případě, že poptávka po domech a dílnách je taková, že majitelům pozemků umožňuje dospět při prodeji a pronájmu k monopolním cenám, by monopolní ceny stavebního materiálu ovlivnily pouze výnosy majitelů pozemků, nikoli ceny, které zaplatí kupci nebo nájemníci.

Skutečnost, že se břemeno monopolních výnosů přenáší do ceny městského využití půdy, neznamená, že nebrání růstu města. Odsouvá využití okrajových pozemků pro rozšíření městského osídlení. Chvilu, kdy se pro majitele nějakého předměstského pozemku stává výhodným vyjmout ho ze zemědělského nebo jiného nezastavěného využití a využít ho pro rozvoj města, nastane později.

Zastavení rozvoje města je dvojsečné jednání. Jeho užitečnost pro monopolistu není jednoznačná. Nemůže vědět, zda v budoucnu budou platit takové podmínky, aby do A přilákaly víc lidí, kteří představují jediný trh pro jeho výrobky. Jedno z lákadel, které město nově příchozím poskytuje, je jeho velikost, spousta obyvatel. Průmysl a obchod tůhnou k centrům. Jestliže jednání monopolisty zpomalí růst městského společenství, může stočit proud k jiným místům. Může být promarněna příležitost, která se už nikdy nevrátí. Větší příjmy v budoucnu mohou být obětovány kvůli poměrně malým krátkodobým výnosům.

Proto je přinejmenším sporné, zda majitel místního mezního monopolu slouží svým zájmům z dlouhodobého pohledu dobře, pokud se rozhodne prodávat za monopolní ceny. Často by pro něj bylo výhodnější vybírat si mezi různými kupci. Mohl by prodávat stavební projekty v centrální části města za vyšší ceny a podobné projekty v okrajových čtvrtích za nižší ceny. Dosah místního mezního monopolu je omezenější, než se obecně předpokládá.

Monopol z omezeného prostoru je důsledkem skutečnosti, že fyzikální podmínky omezují obor činnosti tak, že je v něm místo pouze pro jeden nebo několik podniků. Monopol vznikne, když je v oboru pouze jeden podnik, nebo když se několik málo činných podniků spojí k jednání ve shodě.

Někdy je možné, aby dva konkurenční dopravní podniky provozovaly linky ve stejné ulici města. Existovaly případy, kdy se dva nebo dokonce ještě více podniků dělilo o poskytování dodávek plynu, elektřiny a telefonních služeb pro obyvatele určité oblasti. Ale i v takových výjimečných případech stěží existuje nějaká skutečná konkurence. Podmínky soupeřům nabízejí, aby se spojili alespoň mlčky. Omezenost prostoru vede tím nebo oním způsobem k monopolu.

V praxi je monopol z omezeného prostoru velice úzce svázán s licenčním monopolem. Je prakticky nemožné vstoupit do oboru bez dohody s místními úřady, které kontrolují ulice a půdu pod nimi. Dokonce i kdyby neexistovaly žádné zákony požadující udělování licencí na poskytování veřejných služeb, musely by se podniky s městskými úřady dohodnout. Není důležité, zda takové dohody jsou či nejsou právně charakterizovány jako udělování licencí.

Monopol samozřejmě nevede k monopolním cenám. Záleží na zvláštních podmínkách v každém jednotlivém případě, zda se monopolní podnik veřejných služeb k monopolním cenám uchýlí či neuchýlí. Určitě však existují případy, kdy to může udělat. Může se stát, že podnik dostane špatné rady ohledně výběru politiky monopolní ceny a že by svým dlouhodobým zájmům lépe posloužil nižšími cenami. Monopolista však nemá žádnou záruku, že zjistí, co je pro něj nejvýhodnější.

Musíme si uvědomit, že monopoly z omezeného prostoru mohou často vést k monopolním cenám. V takovém případě se setkáváme se situací, v níž tržní proces neplní svou demokratickou funkci.¹⁹

Soukromý podnik je mezi našimi současníky velice nepopulární. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků je zvláště nemilováno v těch oborech, v nichž existuje monopol omezeného prostoru, dokonce i když společnost neúčtuje monopolní ceny a dokonce i když její podnikání přináší pouze malý zisk nebo končí ve ztrátě. Firma dodávající „veřejné služby“ je v očích intervencionistických a socialistických politiků veřejným nepřítelem. Voliči schválí každé zlo, které jí úřady způsobí. Obecně se předpokládá, že by tyto podniky měly být zestátněny nebo vyvlastněny městem. Říká se, že se z monopolních výnosů nikdy nesmí těšit soukromí občané. Tyto výnosy by měly plynout výhradně do veřejných fondů.

Výsledkem politik vyvlastňování města a zestátnování byl v posledních desetiletích téměř bez výjimky nedostatek financí, špatné služby a politická korupce. Lidé, kteří byli zaslepeni protikapitalistickými předsudky, omlouvali špatné služby a korupci a dlouho se nestarali o nedostatek financí. Tento nedostatek je však jedním z faktorů, které přispěly ke vzniku dnešní krize intervencionismu.²⁰

¹⁹ O významu této skutečnosti viz níže, str. 609–611.

²⁰ Viz níže, str. 767–770.

17. Politiky odborových svazů se běžně charakterizují jako monopolistické programy, které chtějí nahradit konkurenční mzdové sazby monopolními mzdovými sazbami. Odborové svazy však zpravidla neusilují o monopolní mzdové sazby. Odbory chtějí omezit konkurenci ve svém vlastním sektoru pracovního trhu, aby tam zvýšily mzdové sazby. Nesmíme však zaměňovat omezení konkurence a monopolní ceny. Charakteristickým rysem monopolních cen je skutečnost, že prodej pouhé části p celkových dostupných zásob P přináší vyšší výnos než prodej P . Monopolista dosahuje monopolního výnosu stažením $P - p$ z trhu. Situaci, v níž existuje monopolní cena, jako takovou necharakterizuje výše výnosu, ale záměrné jednání monopolisty, který ji vyvolává. Monopolista má zájem využít všechny zásoby, které má k dispozici. Zajímá ho každý zlomek těchto zásob. Pokud část zásob zůstane nevyužita, je to jeho ztráta. Přesto se rozhodne ponechat část nevyužítu, protože za existujícího stavu poptávky je pro něj výhodnější chovat se tímto způsobem. Jeho rozhodnutí je motivováno zvláštním stavem trhu. Monopol, který je jedním ze dvou nutných podmínek pro vznik monopolních cen, může být – a zpravidla je – výsledkem institucionálního zásahu do tržních dat. Ale tyto vnější síly přímo nevedou k monopolním cenám. Pouze je-li splněn i druhý požadavek, vznikne příležitost pro monopolistické jednání.

Jinak je tomu v případě prostého omezení nabídky. Tam autory omezení nezajímá, co se může stát s částí nabídky, které zabrání v přístupu na trh. Osud lidí, kteří tuto nabídku vlastní, se jich netýká. Sledují pouze tu část nabídky, která na trhu zůstane. Monopolistické jednání je pro monopolistu výhodné pouze tehdy, jestliže celkové čisté výnosy při monopolní ceně převyšují celkové čisté výnosy při případné konkurenční ceně. Restriktivní jednání je na druhé straně vždy výhodné pro privilegovanou skupinu a nevýhodné pro ty, které vylučuje z trhu. Vždy zvyšuje jednotkovou cenu, a proto zvyšuje také celkové čisté výnosy privilegované skupiny. Ta nebere v úvahu ztráty vyloučené skupiny.

Může se stát, že výhody, které má privilegovaná skupina z omezení konkurence, jsou pro ni mnohem lukrativnější, než by tomu mohlo být při jakékoli představitelné taktice monopolní ceny. To je však jiná otázka. Nezakrývá katalaktické rozdíly mezi těmito dvěma způsoby jednání.

Odborové svazy usilují o monopolistické postavení na trhu práce. Jakmile ho však dosáhnou, je jejich politika restriktivní; není to politika monopolních cen. Chtějí omezit nabídku práce ve své oblasti, aniž se starají o osud těch, kdo jsou vyloučeni. V každé relativně málo zalidněné zemi uspěly ve vybudování imigračních bariér. Tak udržují své relativně vysoké mzdové sazby. Vyloučení cizí pracovníci jsou nuceni zůstat ve svých zemích, v nichž je nižší mezní produktivita práce, a tudíž i nižší mzdové sazby. Tendence k vyrovnávání mzdových sazeb, která existuje v podmínkách svobodné mobility práce

ze země do země, je ochromena. Na domácím trhu odbory nestrpí konkurenci pracovníků, kteří nejsou odborově organizováni, a vstup do odborové organizace povolí pouze omezenému počtu pracovníků. Komu není vstup povolen, musí odejít do méně placených zaměstnání nebo zůstat nezaměstnaný. Odbory se o osud těchto lidí nezajímají.

Dokonce i když odborový svaz vezme odpovědnost za své nezaměstnané členy na sebe a z příspěvků zaměstnaných členů jim vyplácí příspěvky v nezaměstnanosti, jež nejsou nižší než výdělky zaměstnaných členů, není jednání tohoto odborového svazu politikou monopolní ceny, protože nezaměstnaní členové odborů nejsou jedinými lidmi, jejichž schopnost vydělávat je negativně ovlivněna postupem odborového svazu nahradit potenciální nižší tržní mzdové sazby vyššími sazbami. Zájmy těch, kdo nejsou přijati za členy, nejsou brány v úvahu.

Matematický přístup k teorii monopolních cen

Matematictí ekonomové věnují zvláštní pozornost teorii monopolních cen. Vypadá to, jako by monopolní ceny byly kapitolou katalaxie, pro niž se matematický přístup hodí víc než pro jiné kapitoly. Avšak služby, které matematici mohou v této oblasti nabídnout, jsou také nevalné.

Ke konkurenčním cenám nemůže matematika poskytnout nic víc než matematický popis různých rovnovážných stavů a podmínek v imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky. Nemůže říct nic o jednáních, která by nakonec ustavila tyto rovnováhy a tento rovnoměrně plynoucí systém, pokud by se neobjevily žádné nové změny.

V teorii monopolních cen se matematika dostává o něco blíž k realitě jednání. Ukazuje, jak by monopolista mohl najít optimální monopolní cenu, pokud by měl k dispozici všechna potřebná data. Monopolista však tvar poptávkové křivky nezná. To, co zná, jsou pouze body, v nichž se poptávkové a nabídkové křivky v minulosti navzájem protínaly. Proto nemůže matematické vzorce využít ke zjišťování, zda pro jeho monopolizované zboží existuje nějaká monopolní cena, a pokud existuje, která z různých monopolních cen je optimální. Matematické a grafické výklady jsou proto v této oblasti jednání stejně neplodné jako v jiných oblastech. Nakonec však schematizují monopolistovo uvažování a nespokojují se, jako v případě konkurenčních cen, s popisem pouhé pomocné konstrukce teoretické analýzy, která v reálném jednání nehraje žádnou roli.

Současní matematictí ekonomové vnesli do studia monopolních cen zmatek. Neuvažují o monopolistovi jako o prodejci monopolizovaného statku, ale jako o podnikateli a výrobcí. Je však třeba jasně rozlišovat monopolní výnos od podnikatelského zisku. Monopolních výnosů může dosáhnout pouze prodejce statku nebo služby. Podnikatel ho může dosáhnout jenom ve své funkci

prodejce monopolizovaného statku, nikoli ze své podnikatelské funkce. Výhody a nevýhody, které při celkovém růstu produkce mohou vyplývat z poklesu nebo zvýšení jednotkové výrobní ceny, snižují nebo zvyšují monopolistovy celkové čisté výnosy a ovlivňují jeho chování. Katalaktický přístup k monopolním cenám ale nesmí zapomenout, že zvláštní monopolní výnos pramení – vezmeme-li patřičný ohled na stav poptávky – pouze z monopolu na statek nebo právo. Pouze tento monopol poskytuje monopolistovi příležitost omezit nabídku bez obav, že jiní lidé mohou zmařit jeho jednání zvýšením množství, které k prodeji nabízejí. Pokusy definovat nutné podmínky pro vznik monopolních cen za pomoci uspořádání výrobních nákladů jsou marné.

Je zavádějící popisovat tržní situaci, která vede ke konkurenčním cenám, prohlášením, že jednotlivý výrobce může prodat za tržní cenu i větší množství, než jaké ve skutečnosti prodává. To je pravda pouze tehdy, když jsou splněny dvě zvláštní podmínky: daný výrobce *A* není mezním výrobcem a rozšíření výroby nevyžaduje dodatečné náklady, které nelze pokrýt prodejem odpovídajícího množství výrobků. Potom rozšíření výroby výrobcem *A* donutí mezního výrobce, aby přerušil výrobu; dodávky nabízené k prodeji zůstanou nezměněny.

Charakteristickým znakem konkurenční ceny, na rozdíl od monopolní ceny, je, že konkurenční cena je výsledkem situace, v níž jsou majitelé statků a služeb všech řádů donuceni sloužit co nejlépe přáním spotřebitelů. Na konkurenčním trhu neexistuje nic takového jako cenová politika prodejců. Nemají jinou možnost než prodávat, co nejvíce mohou, za nejvyšší cenu, která je jim nabídnuta. Monopolistovi se však daří lépe, když část nabídky, kterou má k dispozici, stáhne z trhu, aby dosáhl zvláštních monopolních výnosů.

7. Dobré jméno firmy

Je třeba znovu zdůraznit, že trh je zalidněn lidmi, kteří nejsou vševědoucí a o podmínkách, které právě panují, mají pouze více či méně neúplné znalosti.

Kupující se musí vždy spolehnout na důvěryhodnost prodávajícího. Dokonce i při koupi výrobních statků je kupující, i když je obvykle v daném oboru odborníkem, do určité míry závislý na spolehlivosti prodávajícího. Ještě víc to platí na trhu spotřebních statků. Zde prodávající v technických i obchodních znalostech kupujícího většinou převyšuje. Úloha prodejce není jednoduše prodat, co si spotřebitel žádá. Často musí spotřebiteli poradit, jak si vybrat výrobek, který nejlépe splní jeho požadavky. Maloobchodník není pouhým prodávacem; je také tím, kdo poskytne přátelskou radu. Veřejnost neprokazuje zaslepeně přízeň každé prodejně. Je-li to možné, dává člověk přednost obchodu nebo značce, s nimiž v minulosti měl on sám nebo jeho důvěryhodní přátelé dobré zkušenosti.

Dobré jméno (*goodwill*) je věhlas, který podnik získává na základě minulých úspěchů. Zahrnuje očekávání, že se ten, kdo má dobré jméno, bude v budoucnu chovat stejně, jak tomu bylo v minulosti. Dobré jméno není jevem, který by se objevoval pouze v obchodních vztazích. Existuje ve všech společenských vztazích. Určuje, jak si člověk vybírá partnera, jak si vybírá přátele, jakému kandidátovi dá hlas ve volbách. Katalaxie se samozřejmě zabývá pouze obchodním dobrým jménem.

Nezáleží na tom, jestli je dobré jméno založeno na skutečných výsledcích a zásluhách, nebo jestli je pouze výsledkem představitivosti a klamných představ. V lidském jednání není důležitá pravda, jak se zjevuje vševědoucí bytosti, ale názory lidí, kteří se mohou mýlit. Existují příklady, v nichž jsou spotřebitelé ochotni zaplatit za zvláštní značku nějaké látky vyšší cenu, ačkoli se značkové zboží ve své fyzikální a chemické struktuře neliší od jiných levnějších produktů. Odborníci mohou považovat takové chování za nerozumné. Ale žádný člověk nemůže být odborníkem ve všech oborech, které odpovídají jeho volbám. Nemůže se zcela vyhnout tomu, aby znalost skutečného stavu věci nenahrazoval důvěrou v lidi. Pravidelný spotřebitel si nemusí vždy vybírat zboží nebo službu, ale dodavatele, kterému věří. Platí příplatek těm, které považuje za důvěryhodné.

Role, kterou dobré jméno hraje na trhu, nenarušuje ani neomezuje konkurenci. Každý může dobré jméno získat a každý, kdo dobré jméno získal, ho může ztratit. Mnoho reformátorů – hnáných svým zaujetím pro paternalistickou vládu – obhajuje vládou udělované značky kvality jako náhradu za obchodní jméno. Měli by pravdu, kdyby vládcí a úředníci byli obdarováni vševědoudností a naprostou nestranností. Ale protože ti, kteří zastávají úřady, nejsou prosti lidských slabostí, nahradilo by uskutečnění takových plánů pouze chyby jednotlivých občanů chybami státních úředníků. Člověka neděláme šťastnějším, pokud mu nedovolíme dělat rozdíl mezi značkami cigaret a konzerv, kterým dává přednost, a těmi, které má rád méně.

Pro získání dobrého jména jsou třeba nejen poctivost a horlivost při službě spotřebitelům, ale také peněžní výdaje. Trvá nějaký čas, než firma získá stálou klientelu. V mezidobí se často musí smířit se ztrátami, které vyrovnává očekávanými budoucími zisky.

Z pohledu prodejce je dobré jméno v podstatě nutným výrobním faktorem. Podle toho je oceňováno. Nezáleží na tom, že se peněžní ekvivalent dobrého jména zpravidla neobjevuje v účetních knihách a v bilanci. Je-li podnik prodáván, platí se za dobré jméno cena, je-li ho možné přenést na nového majitele.

Proto je záležitostí katalaxie, aby zkoumala povahu této zvláštní věci, která se nazývá dobré jméno. V našem zkoumání musíme rozlišit tři různé případy.

Případ 1. Dobré jméno umožňuje prodávajícímu prodávat za monopolní ceny a dělat rozdíly mezi různými skupinami kupujících. To se nijak neliší od jiných případů monopolních cen nebo cenové diskriminace.

Případ 2. Dobré jméno umožňuje prodávajícímu pouze prodávat za ceny, jež odpovídají cenám, kterých dosahují jeho konkurenti. Kdyby neměl dobré jméno, neprodával by vůbec nebo pouze za snížené ceny. Dobré jméno potřebuje stejně jako obchodní prostory, vedení dobře zásobeného skladu zboží a zaměstnání zkušených pomocníků. Náklady vynaložené na získání dobrého jména hrají stejnou roli jako jakékoli jiné obchodní výdaje. Musí být také stejným způsobem pokryty z přebytku, o který celkové výnosy převyšují celkové náklady.

Případ 3. Prodávající se v omezeném okruhu věrných spotřebitelů těší tak skvělé pověsti, že jim může prodávat za vyšší ceny, než jaké by platili jeho méně proslulým konkurentům. Tyto ceny však nejsou monopolními cenami. Nejsou výsledkem záměrné taktiky, která si kvůli zvýšení celkových čistých výnosů klade za cíl omezení celkového prodeje. Může být, že prodávající nemá vůbec žádnou možnost prodávat větší množství, jak tomu je například u lékaře, který pracuje na hranici svých sil, ačkoli si účtuje víc, než jeho méně oblíbení kolegové. Také tomu může být tak, že by si rozšíření prodeje vyžádalo dodatečnou kapitálovou investici a prodávající buď tento kapitál nemá, nebo věří, že pro něj má výnosnější využití. To, co brání rozšíření objemu výroby a množství zboží nebo služeb, které jsou nabízeny k prodeji, není záměrné jednání prodávajícího, ale stav trhu.

Protože chybné interpretace těchto skutečností daly vznik celé mytologii „nedokonale konkurence“ nebo „monopolistické konkurence“, je nutné pustit se do podrobnějšího zkoumání úvah podnikatele, který uvažuje o rozšíření svého podnikání a zvažuje pro a proti.

Rozšíření výrobního celku, a v neméně míře zvýšení výroby z částečného využití takového celku na plnou kapacitu, vyžaduje dodatečnou kapitálovou investici, která je rozumná pouze tehdy, když není k dispozici žádná výhodnější investice.²¹ Nezáleží na tom, je-li podnikatel dostatečně bohatý, aby investoval své vlastní finanční prostředky, nebo jestli by si musel potřebné prostředky půjčit. Také část podnikatelova vlastního kapitálu, který není využit k rozšíření podnikání, jehož se tyto prostředky týkají, musí být stažena ze svého současného užití.²² Podnikatel se pustí do této změny investování pouze tehdy, když od něj očekává zvýšení svých zisků. Navíc existují další

²¹ Výdaje za dodatečnou reklamu také představují dodatečný kapitálový vklad.

²² Držení hotovosti, dokonce i když přesahuje obvyklé množství a nazývá se „hromaděním“, je druhem využití dostupných prostředků. Za existujících tržních podmínek považují aktéři držení hotovosti za nejhodnější využití části svého jmění.

pochybnosti, které mohou potlačit sklon k rozšíření prosperujícího podniku, i když se zdá, že situace na trhu nabízí příznivé možnosti. Podnikatel nemusí věřit, že bude schopen větší podnik úspěšně řídit. Může být také vystrašen příkladem kdysi prosperujících podniků, u nichž rozšíření vedlo k nezdaru.

Obchodník, který je díky své skvělé pověsti v postavení, že může prodávat za vyšší ceny než méně slavní konkurenti, by se samozřejmě mohl vzdát své výhody a snížit ceny na úroveň konkurence. Stejně jako každý prodejce statků nebo práce by se mohl zříct využití plné výhody stavu trhu a prodávat za cenu, při níž poptávka převyšuje nabídku. Když by to udělal, dával by tím některým lidem dar. Obdarovanými by byli ti, kteří by mohli nakupovat za tuto nižší cenu. Ostatní, ačkoli by byli ochotni kupovat za stejnou cenu, by museli odejít s prázdnými rukama, protože zásoby by nebyly dostatečné.

Omezení množství každého druhu zboží, které se vyrábí a dodává na trh, je vždy výsledkem rozhodnutí podnikatelů, kteří chtějí získat nejvyšší možný zisk a vyhnout se ztrátám. Charakteristický znak monopolních cen nelze spatřovat v tom, že podnikatelé nevyrábějí víc příslušného zboží, a tak neumožní snížení jeho ceny. Nelze ho spatřovat ani v tom, že komplementární výrobní faktory zůstávají nevyužity, i kdyby jejich větší využití snížilo cenu výrobku. Jedinou náležitou otázkou je, jestli omezení výroby je či není výsledkem jednání – monopolistického – majitele zásob zboží a služeb, který část těchto zásob stahuje, aby za zbytek dosáhl vyšších cen. Charakteristickým rysem monopolních cen je to, že se monopolista staví proti přání spotřebitelů. Konkurenční cena mědi znamená, že konečná cena mědi směřuje k bodu, v němž jsou ložiska vytěžena v rozsahu, který umožňují ceny nutných nespecifických komplementárních výrobních faktorů; mezní důl nepřináší důlní rentu. Spotřebitelé dostávají tolik mědi, kolik si sami určí prostřednictvím cen, které pro měď a všechny další komodity umožní. Monopolní cena mědi znamená, že ložiska mědi jsou těžena pouze v menší míře, protože je to pro majitele výhodnější; kapitál a práce, které by byly – pokud by nadvláda spotřebitelů nebyla porušena – využity pro produkci další mědi, se využívají pro výrobu jiného zboží, po němž je slabší poptávka spotřebitelů. Zájmy majitelů měděných ložisek mají přednost před zájmy spotřebitelů. Dostupné zdroje mědi nejsou využity podle přání a plánů veřejnosti.

Zisk je samozřejmě také výsledkem nesouladu mezi přáními spotřebitelů a jednáním podnikatelů. Kdyby všichni podnikatelé měli v minulosti dokonalou představu o současném stavu trhu, neobjevily by se žádné zisky ani ztráty. Jejich konkurence by již v minulosti přizpůsobila – přičemž bereme řádné ohledy na časovou preferenci – ceny komplementárních výrobních faktorů současným cenám výrobků. Toto prohlášení však nemůže odstranit základní rozdíl mezi zisky a monopolními výnosy. Podnikatel dosahuje zisku v takové

míře, nakolik při službě spotřebitelům uspěl lépe než jiní lidé. Monopolista sklízí monopolní výnosy díky tomu, že naruší uspokojování spotřebitelů.

8. Poptávkový monopol

Monopolní ceny se mohou objevit pouze z nabídkového monopolu. Poptávkový monopol nevyvolává na trhu jinou situaci, než jaká je v podmínkách, kdy poptávkový monopol neexistuje. Monopolní kupující – ať už je to jednotlivec nebo skupina jednotlivců jednajících ve shodě – nemůže dosáhnout zvláštního výnosu, který by se podobal monopolním výnosům monopolních prodejců. Pokud poptávku omezí, bude kupovat za nižší cenu. Pak se ale také sníží nakupené množství.

Stejně jako vláda omezuje konkurenci, aby zlepšila postavení privilegovaných prodejců, může konkurenci omezit také ve prospěch privilegovaných kupujících. Vlády stále znovu uvalují embargo na vývoz určitých statků. Tím, že vyloučí zahraniční kupce, usilují o snížení domácí ceny. Ale taková nižší cena není protipólem monopolních cen.

To, co se obvykle studuje jako poptávkový monopol, jsou určité jevy při určení cen specifických komplementárních výrobních faktorů.

Výroba jedné jednotky komodity m vyžaduje – vedle využití různých nespécifických faktorů – využití po jedné jednotce každého ze dvou naprosto specifických faktorů a a b . Ani a , ani b nemohou být nahrazeny žádným jiným faktorem; na druhé straně je a k ničemu, pokud se nepoužije společně s b , a naopak. Dostupná zásoba a značně přesahuje zásobu b . Proto vlastníci a nemohou získat za a žádnou cenu. Poptávka po a vždy zaostává za nabídkou; a není ekonomickým statkem. Je-li a nerostné ložisko, jehož těžení vyžaduje použití kapitálu a práce, vlastnictví ložiska nepřináší poplatky za využití. Neexistuje důlní renta.

Pokud však majitelé a vytvoří kartel, mohou způsobit naprostý obrat. Mohou omezit dodávky faktoru a , které nabízejí k prodeji, na tak malý objem, že nabídka b převyší nabídku a . Teď se a stává ekonomickým statkem, za nějž jsou placeny ceny, zatímco cena b klesá k nule. Jestliže pak majitelé b reagují také vytvořením kartelu, vznikne mezi těmito dvěma monopolistickými kartely cenová válka, o jejímž výsledku nemůže katalaxie nic říct. Jak již bylo poukázáno, v případech, v nichž má více než jeden nutný výrobní faktor naprosto specifický charakter, nepřináší cenový proces jednoznačně definovatelný výsledek.

Nezáleží na tom, jestli tržní situace je či není taková, aby faktory a a b mohly být společně prodávány za monopolní ceny. Není žádný rozdíl, jestli je cena za skupinu obsahující po jedné jednotce od a i od b monopolní, nebo konkurenční.

Ukazuje se, že to, co občas vypadá jako poptávkový monopol, je nabídkový monopol vzniklý za zvláštních podmínek. Prodejci a i b chtějí prodávat za monopolní ceny bez ohledu na to, jestli cena m může či nemůže dospět k monopolní ceně. Jediné, na čem jim záleží, je získat co největší podíl na společné ceně, kterou jsou kupující ochotni platit dohromady za a i b . Takový případ nevykazuje žádný rys, který by umožňoval označit ho za *poptávkový monopol*. Tento způsob vyjadřování však pochopíme, jestliže vezmeme v úvahu náhodné rysy, které provázejí boj mezi těmito dvěma skupinami. Jsou-li majitelé a (nebo b) současně podnikateli, kteří řídí výrobu m , jejich kartel na sebe bere podobu poptávkového monopolu. Ale toto personální spojení dvou samostatných katalaktických funkcí nemění základní problém; ve hře je uspořádání věcí mezi dvěma skupinami monopolistických prodejců.

Náš příklad se dá, *mutatis mutandis*, použít také v případě, v němž a a b mohou být využity také k jiným účelům než jen k výrobě m , pokud tato další využití přinášejí pouze menší výnosy.

9. Spotřeba ovlivněná monopolními cenami

Jednotlivý spotřebitel může reagovat na monopolní ceny různým způsobem.

1. Bez ohledu na růst ceny neomezí jednotlivý spotřebitel své nákupy monopolizovaného zboží. Dá přednost omezení nákupů jiného zboží. (Kdyby takto reagovali všichni spotřebitelé, konkurenční cena by už byla narostla až do výše monopolní ceny.)

2. Spotřebitel omezí nákup monopolizovaného zboží natolik, že za něj neutratí víc, než by utratil – za nákup většího množství –, kdyby platily konkurenční ceny. (Kdyby takto reagovali všichni lidé, prodejce by v podmínkách monopolní ceny nedostal víc, než kolik dostane v podmínkách konkurenční ceny; pokud by se od konkurenční ceny odchýlil, neměl by z toho žádný výnos.)

3. Spotřebitel omezuje nákupy monopolizované komodity do takové míry, že za ni utratí méně, než by utratil při konkurenční ceně; za takto ušetřené peníze kupuje zboží, které by jinak nekupoval. (Kdyby takto reagovali všichni lidé, prodejce by přechodem od konkurenční ceny k monopolní ceně poškodil své zájmy; žádná monopolní cena se nemůže objevit. Pouze dobrodinec, který by chtěl své bližní odvykat od užívání škodlivých drog, by takto zvyšoval cenu příslušného zboží nad konkurenční úroveň.)

4. Spotřebitel utratí za monopolizovanou komoditu víc, než by utratil při konkurenční ceně, a získá této komodity pouze menší množství.

Ať už spotřebitel reaguje jakkoli, ukáže se, že jeho uspokojení je z pohledu jeho vlastního hodnocení zhoršeno. Při monopolních cenách není obslou-

žen tak dobře jako při konkurenčních cenách. Monopolní výnos prodejce vzniká z monopolní ztráty kupujícího. Dokonce i když někteří spotřebitelé (jako v případě 3) získají zboží, které by si byli v nepřítomnosti monopolní ceny nekoupili, jejich uspokojení je nižší, než by bylo za jiného stavu cen. Kapitál a práce, které jsou staženy z výroby produktů, jež klesá kvůli monopolistickému omezení nabídky jednoho zkomplementárních faktorů potřebných pro jejich výrobu, se využívají pro výrobu jiných věcí, které by se jinak nevyrobily. Avšak spotřebitelé tyto jiné věci hodnotí méně.

Přesto existuje výjimka z tohoto obecného pravidla, že monopolní ceny přinášejí prospěch prodávajícímu a poškozují kupujícího a porušují nadřazenost zájmů spotřebitele. Pokud na konkurenčním trhu nějaký komplementární faktor, totiž f , který je nutný pro výrobu spotřebního zboží g , nedosáhne vůbec žádné ceny, i když výroba f vyžaduje různé výdaje, a spotřebitelé jsou ochotni platit za spotřební zboží g cenu, za niž je jeho výroba na konkurenčním trhu výnosná, pak se monopolní cena za f stane nutnou podmínkou pro výrobu g . Právě tuto myšlenku uvádějí lidé ve prospěch patentových a autor-
ských zákonů. Kdyby vynálezci a autoři neměli možnost vydělat vynalézáním a psaním peníze, nedovolovalo by jim to věnovat svůj čas těmto činnostem a hradit vzniklé náklady. Veřejnost by z nepřítomnosti monopolní ceny za f neměla žádnou výhodu. Naopak by postrádala uspokojení, ke kterému by mohla dojít při pořízení g .²³

Mnoho lidí je zneklidněno bezohledným využíváním zásob minerálů a ropy, které nemohou být nahrazeny. Říkají, že naši současníci plýtvají vyčerpá-
teelnými zásobami bez ohledu na příští generace. Spotřebováváme své vlastní i budoucí dědictví. Tyto nářky nemají smysl. Nevíme, jestli se lidé v budoucnu budou stále spoléhat na stejné suroviny, na nichž jsme závislí dnes. Je pravda, že vyčerpávání zásob ropy a dokonce i zásob uhlí postupuje rychlým tempem. Je však velice pravděpodobné, že za sto nebo pět set let se lidé obrátí k jiným metodám výroby tepla a elektrické energie. Nikdo neví, zda bychom v případě, že bychom se k těmto ložiskům chovali méně marnot-
ratně, nepoškodili sami sebe, aniž by to přineslo jakékoli výhody lidem v příš-
tím nebo čtyřiadvacátém století. Nemá cenu dělat opatření pro staletí, o jejichž technických schopnostech nemůžeme ani snít.

Je však v rozporu, pokud titíž lidé, kteří nařikají nad vyčerpáváním některých přírodních zdrojů, stejně vášnivě poukazují na monopolistické omezení jejich dnešního využívání. Důsledkem monopolních cen rtuti je určitě zpomalení rychlosti jejího vyčerpávání. V očích těch, kteří se obávají vyhlídek na budoucí nedostatek rtuti, to musí být vysoce žádoucí.

²³ Viz níže, str. 609–610.

Když ekonomie odhaluje takové rozpory, nechce tím „ospravedlňovat“ monopolní ceny ropy, nerostů a rud. Úkolem ekonomie není ani ospravedlňovat, ani zavrhnout. Pouze musí zkoumat důsledky všech způsobů lidského jednání. Nevstupuje do arény, v níž jsou přátelé a nepřátelé monopolních cen odhodláni bojovat za svou věc.

V tomto ostrém sporu se obě strany uchylují k nepodloženým důkazům. Antimonopolní strana se mylí, když každému monopolu přisuzuje moc zhoršit situaci kupujících omezením nabídky a zavedením monopolních cen. Stejně se mylí, když předpokládá, že v tržním hospodářství, které není omezováno a mařeno vládními zásahy, převažuje obecný sklon k vytváření monopolů. Mluvit místo *monopolistického intervencionismu* o *monopolistickém kapitalismu* a místo o *vládou vytvářených kartelech* o *soukromých kartelech* je tragikomickým překroucením skutečného stavu věcí. Monopolní ceny by byly omezeny na některé nerosty, které lze dobývat pouze na několika málo místech, a na oblast místních, prostorově omezených monopolů, kdyby se vlády nerozhodly monopoly pěstovat.²⁴

Promonopolní strana se mylí, když si myslí, že kartelům vděčíme za úspory z výroby ve velkém rozsahu. Říká, že monopolistické soustředění výroby v jedné ruce snižuje průměrné výrobní náklady a zvyšuje tak množství kapitálu a práce, které jsou k dispozici pro další výrobu. Avšak k tomu, aby byly odstraněny firmy vyrábějící za vyšší náklady, není potřeba žádný kartel. Konkurence na nenarušovaném trhu docílí tohoto výsledku i v nepřítomnosti jakýchkoli monopolů a monopolních cen. Naopak, častým účelem vládou podporované kartelizace je zachovat existenci podniků a zemědělských statků, které by nenarušovaný trh donutil zastavit provoz právě kvůli tomu, že mají příliš vysoké výrobní náklady. Nenarušovaný trh by například odstranil submarginální zemědělské podniky a zachoval by pouze ty, v nichž se výroba za existující tržní ceny vyplatí. Avšak *New Deal* dával přednost jinému uspořádání. Nutil všechny zemědělce, aby proporcionálně omezili výrobu. Svou monopolistickou politikou zvedl cenu zemědělských výrobků do takové výše, že se výroba na submarginální půdě opět začala vyplácet.

Stejně chybné jsou závěry, které vyplývají ze záměny úspor ze standardizace výrobků a monopolu. Kdyby lidé žádali pouze jeden standardní typ určité komodity, výroba některého zboží by mohla být uspořádána hospodárněji a v souladu s tím by se snížily náklady. Ale pokud by se tak lidé měli chovat, standardizace a odpovídající snížení nákladů by se objevilo i v nepřítomnosti monopolu. Pokud na druhé straně budou spotřebitelé *nuceni*, aby se spokojili pouze s jedním standardním typem, nebude tím zvýšeno jejich uspokojení; bude zhoršeno. Diktátor může považovat chování spotřebitelů za dost hloupé.

²⁴ Viz výše, str. 331.

Proč by měli být tak posedlí po šatech střížených na míru? Může mít pravdu z pohledu svých vlastních hodnotových soudů. Potíž však je, že hodnocení je osobní, individuální a arbitrární. Demokracie trhu spočívá v tom, že lidé činí svá rozhodnutí sami a že žádný diktátor nemá moc přinutit je, aby se podřídili jeho hodnotovým soudům.

10. Cenová diskriminace ze strany prodávajícího

Jak konkurenční, tak monopolní ceny jsou stejné pro všechny kupující. Na trhu existuje trvalá tendence k odstranění všech nesrovnalostí v cenách za stejný statek nebo službu. I když jsou hodnocení kupujících a síla jejich potřeby projevem na trhu různé, platí stejné ceny. Bohatý člověk neplatí za chléb víc než méně zámožný člověk, i když by byl ochoten zaplatit vyšší cenu, kdyby nemohl koupit levněji. Nadšenec, který by raději omezil svou spotřebu potravin, než aby zmeškal koncert Beethovenovy symfonie, nezaplatí za vstupenku o nic víc než člověk, pro něhož je hudba pouhou kratochvílí a jenž by se o koncert nezajímal, kdyby ho mohl navštívit pouze za cenu zřeknutí se své touhy po nějakých hloupostech. Rozdíl mezi cenou, kterou člověk za zboží musí zaplatit, a nejvyšší částkou, kterou by byl ochoten zaplatit, se někdy nazývá přebytek spotřebitele.²⁵

Na trhu se však mohou objevit podmínky, které prodávajícímu umožňují rozlišovat mezi kupujícími. Může prodávat zboží nebo službu různým kupcům za různé ceny. Může dostat ceny, které mohou někdy růst dokonce až k bodu, kdy celý spotřebitelský přebytek u nakupujícího zmizí. Aby byla cenová diskriminace pro prodávajícího výhodná, musí nastat současně dvě podmínky.

První podmínkou je, že ti, kdo kupují za levnější cenu, nemohou statek nebo službu dále prodávat lidem, jimž je diskriminující prodejce prodává pouze za vyšší cenu. Pokud takovému dalšímu prodeji nelze zabránit, bude záměr prvního prodejce zmařen. Druhou podmínkou je, že veřejnost nebude reagovat tak, aby celkové čisté výnosy prodejce zaostávaly za celkovými čistými výnosy, kterých by dosáhl při jednotné ceně. Tato druhá podmínka platí vždy v podmínkách vedoucích k tomu, že je pro prodejce výhodné nahradit konkurenční ceny monopolními cenami. Může se však také objevit v tržní situaci, která by nepřinesla monopolní výnosy, neboť cenová diskriminace nevyvolává u prodávajícího nutnost omezit prodávané množství. Žádného kupce úplně neztrácí; pouze musí vzít v úvahu, že někteří kupci možná omezí objem svých nákupů. Zpravidla však má možnost prodat zbytek svých zásob lidem, kteří by byli nekoupili vůbec nic, nebo by koupili pouze menší množství, kdyby byli museli zaplatit jednotnou konkurenční cenu.

²⁵ Viz Alfred Marshall, *Principles of Economics* (8. vyd., Londýn, 1920), str. 124–127.

To má za důsledek, že složení výrobních nákladů nehraje v úvahách diskriminujícího prodejce žádnou roli. Výrobních nákladů se to netýká, protože celkové vyrobené a prodané množství zůstává stejné.

S nejběžnějším případem cenové diskriminace se setkáváme u lékařů. Lékař, který může provést 80 lékařských výkonů za týden a za každý výkon si účtuje 3 \$, je plně zaměstnán tím, že ošetřuje 30 pacientů a vydělává 240 \$ týdně. Kdyby 10 nejbohatším pacientům, kteří dohromady spotřebují 50 ošetření, místo 3 \$ účtoval 4 \$, spotřebovali by pouze 40 ošetření. Zbylých 10 ošetření lékař prodá po 2 \$ pacientům, kteří by za jeho odborné služby nezaplatili plné 3 \$. Jeho týdenní výnosy se pak zvýší na 270 \$.

Protože je cenová diskriminace používána ze strany prodávajícího pouze tehdy, když je pro něj výhodnější než prodej za jednotnou cenu, je zřejmé, že jejím důsledkem je změna spotřeby a alokace výrobních prostředků pro různé využití. Výsledkem diskriminace vždy je, že celková částka vynaložená na pořízení daného zboží vzrůstá. Kupující si musí zajistit prostředky pro dodatečné výdaje omezením jiných nákupů. Protože je velice nepravděpodobné, že ti, kteří mají z cenové diskriminace prospěch, utratí své výnosy za nákup stejného zboží, jaké ostatní teď nekupují, a to ve stejném množství, budou změny tržních dat a změny ve výrobě nevyhnutelné.

V našem případě je 10 nejbohatších pacientů poškozeno; platí 4 \$ za službu, za kterou platívali 3 \$. Z této diskriminace však nemá výhodu jen lékař; zvýhodnění jsou též pacienti, kterým účtuje 2 \$. Je pravda, že musí zaplatit poplatek pro lékaře tím, že se vzdají jiných uspokojení. Těchto jiných uspokojení si však cení méně než uspokojení, které jim poskytuje péče lékaře. Míra jejich dosaženého uspokojení vzrostla.

Pro plné pochopení cenové diskriminace je dobré si připomenout, že v podmínkách dělby práce soutěž mezi těmi, kdo chtějí získat tentýž produkt, nemusí nutně zhoršovat postavení jednotlivého konkurenta. Zájmy konkurentů jsou protichůdné pouze vzhledem ke službám, které poskytují komplementární výrobní faktory, jež poskytuje příroda. Tento nevyhnutelný přirozený rozpor je vynahrazen výhodami, které plynou z dělby práce. Protože průměrné výrobní náklady mohou být sníženy velkosériovou výrobou, soutěž mezi těmi, kdo touží získat stejnou komoditu, přináší zlepšení v situaci jednotlivých konkurentů. Skutečnost, že nejen několik, ale velký počet lidí touží získat komoditu c , ji umožňuje vyrábět úsporným postupem; pak si ji mohou dovolit všichni lidé se skromnými prostředky. Stejně se někdy může stát, že cenová diskriminace umožní dosáhnout uspokojení potřeby, která by v její nepřítomnosti zůstala neuspokojená.

Ve městě žije p milovníků hudby, z nichž každý by byl ochoten zaplatit 2 \$ za recitál virtuóza. Takový koncert však vyžaduje vyšší náklady než 2 p dolarů, a proto nemůže být uskutečněn. Je-li však možná diskriminace vstupného

a z p přátel hudby je jich n ochotno vydat po 4 \$, pak bude možné recitál uskutečnit, pokud částka $2(n + p)$ bude dostatečná. Potom n lidí utratí za vstupné po 4 \$ a $(p - n)$ lidí po 2 \$, a vzdají se uspokojení nejméně naléhavé potřeby, kterou by byli uspokojili, kdyby nedali přednost návštěvě recitálu. Každá osoba v publiku se má lépe, než by se měla, kdyby nemožnost cenové diskriminace zabránila v představení. Je v zájmu organizátorů zvýšit počet diváků až k bodu, v němž by vstupné dalších spotřebitelů převyšovalo cenu, kterou jsou ochotni zaplatit.

Vše bude jinak, pokud by bylo možné uspořádat recitál, i kdyby vstupné nečinilo víc než 2 \$. Potom by cenová diskriminace poškozovala uspokojení těch, po nichž jsou vyžadovány 4 \$.

Velice běžná praxe prodeje vstupenek na umělecká představení a železničních jízdů za různé ceny není důsledkem cenové diskriminace v katalaktickém smyslu slova. Ten, kdo platí vyšší cenu, dostává něco, co je hodnoceno výše než to, co dostává ten, kdo platí méně. Dostane lepší sedadlo, možnost cestovat pohodlněji a tak dále. Ryzí cenová diskriminace existuje v případě lékaře, který třebaže ošetřuje každého pacienta se stejnou péčí, účtuje bohatším klientům víc než těm méně bohatým. Existuje v případě železnice, která účtuje větší částku za přepravu zboží, jehož přeprava zvýší jeho cenu víc, než za jiné zboží, ačkoli náklady, které železnice nese, jsou stejné. Je jasné, že jak doktor, tak železnice mohou uplatnit diskriminaci pouze v mezích, které určuje možnost pacienta a odesílatele najít jiné řešení svých problémů, které je pro ně výhodnější. To se však vztahuje k jedné ze dvou podmínek, jež jsou nutné pro vznik cenové diskriminace.

Bylo by zbytečné poukazovat na stav věcí, v němž může být cenová diskriminace praktikována všemi prodejci všech druhů statků a služeb. Důležitější je prokázat, že v tržním hospodářství, které není narušováno vládními zásahy, jsou podmínky, jež jsou pro cenovou diskriminaci nutné, natolik vzácné, že taková diskriminace může být plným právem nazvána výjimečným jevem.

11. Cenová diskriminace ze strany kupujícího

Zatímco monopolní ceny a monopolní výnosy nemohou být realizovány ve prospěch monopolistického kupujícího, s cenovou diskriminací je to jiné. Na nenarušovaném trhu existuje pro vznik cenové diskriminace ze strany monopolistického kupujícího jediná nutná podmínka, totiž naprostá neznalost stavu trhu ze strany prodávajících. Protože je nepravděpodobné, že by taková neznalost trvala delší dobu, může být cenová diskriminace praktikována pouze v případě vládních zásahů.

Švýcarská vláda ustavila obchodní monopol na obilí; vláda tento monopol vlastní a provozuje. Na zahraničních trzích nakupuje obilí za světové ceny

a od domácích zemědělců za vyšší ceny. Při domácích nákupech platí vyšší cenu zemědělcům, kteří vyrábějí s vyššími náklady na kamenité půdě v horských oblastech, a nižší cenu – i když stále ještě vyšší, než kolik činí světová cena – zemědělcům, kteří obdělávají úrodnější pole.

12. Vzájemný vztah cen

Jestliže určitý proces dává současně výrobky p a q , podnikatelská rozhodnutí a jednání určuje zvažování součtu očekávaných cen p a q . Ceny p a q jsou navzájem zvláštním způsobem propojeny, protože změny v poptávce po p (nebo po q) vyvolávají změny v nabídce q (nebo p). Vzájemný vztah cen p a q můžeme nazvat výrobním vztahem. Obchodník nazývá p (nebo q) vedlejším produktem q (nebo p).

Výroba spotřebního zboží z vyžaduje využití faktorů p a q , výroba p vyžaduje využití faktorů a a b a výroba q využití faktorů c a d . Potom změny v nabídce p (nebo q) vyvolávají změny v poptávce po q (nebo po p). Není důležité, jestli výrobu z uskutečňuje z meziproductů p a q tentýž podnik, který vyrábí p z meziproductů a a b a q z meziproductů c a d , nebo jestli se jedná o podniky, které jsou finančně nezávislé, nebo jestli ji uskutečňují sami spotřebitelé jako přípravný krok k jejich spotřebě. Ceny p a q jsou navzájem zvláštním způsobem spojené, protože p je bez q nepotřebné, nebo má menší využitelnost, a naopak. Vzájemný vztah cen p a q můžeme nazývat spotřebním vztahem.

Pokud služby poskytované komoditou a mohou být nahrazeny – i kdyby to nebylo dokonale uspokojivým způsobem – službami poskytovanými jinou komoditou b , změna ceny jedné z nich ovlivňuje také cenu té druhé. Vzájemný vztah cen a a b můžeme nazvat substitučním vztahem.

Výrobní vztah, spotřební vztah a substituční vztah jsou zvláštní vztahy cen omezeného množství statků. Od těchto zvláštních vztahů je třeba odlišit obecný vztah cen všeho zboží a služeb. Tento obecný vztah je důsledkem toho, že pro každý druh uspokojení potřeb je vedle různých víceméně specifických faktorů nutný jeden vzácný faktor, který můžeme – přes kvalitativní rozdíly v jeho schopnosti vyrábět – v hranicích, které byly přesně definovány výše,²⁶ nazývat nespecifickým faktorem, a tímto faktorem je práce.

V hypotetickém světě, v němž jsou všechny výrobní faktory naprosto specifické, by lidské jednání působilo na mnoha různých polích uspokojování potřeb navzájem nezávisle. To, co v našem skutečném světě spojuje různé oblasti uspokojování potřeb, je existence obrovského množství nespecifických faktorů, které se hodí pro využití k dosažení různých cílů a které se

²⁶ Srov. výše, str. 118–121.

mohou do určité míry zastupovat. Skutečnost, že onen *jeden* faktor, práce, je na jedné straně nutný pro každý druh výroby a na druhé straně je v rámci definovaných hranic nespécifický, přináší obecnou spojitost všech lidských činností. Spojuje proces tvorby cen do jednoho celku, v němž na sebe všechna soukolí navzájem působí. Proto je trh zřetězením vzájemně nezávislých jevů.

Bylo by směšné dívat se na určitou cenu, jako by to byl izolovaný objekt sám o sobě. Cena je vyjádřením místa, které jednající lidé přiřazují věci za současného stavu jejich snahy o odstranění nespokojenosti. Neoznačuje vztah k něčemu neměnnému, ale pouze okamžité místo v kaleidoskopicky se měnícím seskupení. V této sbírce věcí, které hodnotové soudy lidí považují za cenné, souvisí místo každé částice s místy všech ostatních částic. To, co se nazývá cenou, je vždy vztah v uceleném systému, který je sdruženým důsledkem lidských vztahů.

13. Ceny a příjem

Tržní cena je reálný historický jev, kvantitativní poměr, za nějž si dva jedinci na konkrétním místě a v konkrétní den vyměnili určitá množství dvou konkrétních statků. Vztahuje se na zvláštní podmínky jednoho konkrétního úkonu směny. Je maximálně ovlivněna hodnotovými soudy dvou jedinců, kteří se směny zúčastnili. Není odvozena od obecné cenové struktury ani od struktury cen konkrétní třídy statků nebo služeb. To, co se nazývá cenovou strukturou, je abstraktní pojem, který je odvozen od četných jednotlivých konkrétních cen. Trh nevytváří všeobecné ceny půdy nebo automobilů ani všeobecné mzdové sazby, ale ceny za konkrétní pozemek a za určité auto a mzdovou sazbu za výkon určitého druhu. Ze žádného hlediska nedělá v procesu vytváření ceny rozdíl mezi tím, do které třídy mají být směněné věci zařazeny. Jakkoli se tyto věci mohou v jiných ohledech lišit, ve vlastním úkonu směny nejsou ničím jiným než statky, tj. věcmi hodnocenými na základě jejich schopnosti odstraňovat pocíťovanou nespokojenost.

Trh nevytváří ani neurčuje příjmy. Není procesem tvorby příjmu. Jestliže vlastník nějakého pozemku nebo pracovník hospodář s dotčnými fyzickými zdroji, půda a člověk budou obnovovat a uchovávat svou schopnost poskytovat služby; zemědělská a městská půda po prakticky neomezenou dobu, člověk po řadu let. Pokud se tržní situace pro tyto faktory nezhorší, bude i v budoucnu možné získat cenu za jejich využití ve výrobě. Půda a pracovní síla mohou být považovány za zdroj příjmu, jestliže se s nimi takto zachází, tj. když jejich schopnost vyrábět není předčasně vyčerpána nezodpovědným opotřebením. To, co přemění výrobní faktory v trvalý zdroj příjmu, je prozřetelná zdrženlivost při využívání těchto faktorů, nikoli jejich přirozené a fyzikální vlastnosti. V přírodě neexistuje nic takového jako tok příjmu.

Příjem je kategorie jednání, je to výsledek starostlivého hospodaření se vzácnými faktory. Ještě jasnější je to v případě kapitálových statků. Vyrobené výrobní faktory nejsou trvalé. I když některé z nich mohou mít mnohaletou životnost, všechny se nakonec stanou neužitečnými kvůli opotřebení, někdy dokonce pouze kvůli plynutí času. Trvanlivými zdroji příjmu se stanou pouze tehdy, pokud s nimi jejich vlastníci tak zacházejí. Kapitál může být uchován jako zdroj příjmu, je-li spotřeba jeho produktů – zůstanou-li tržní data beze změny – omezena tak, aby neohrožovala nahrazování opotřebovaných dílů.

Změny v tržních datech mohou zmařit každou snahu o zachování zdroje příjmu na věky. Průmyslové zařízení bude najednou zastaralé, když se změní poptávka nebo když bude nahrazeno něčím lepším. Pole bude najednou nepotřebné, bude-li v dostatečném množství dána k dispozici úrodnější půda. Zručnost a dovednost při výkonu určitého konkrétního druhu práce ztratí svou schopnost přinášet odměnu, jestliže nová móda nebo nové výrobní metody zúží možnost jejich využití. Úspěch každého zaopatření do nejisté budoucnosti závisí na správnosti očekávání, na jehož základě bylo uděláno. Žádný příjem nemůže být zajištěn proti změnám, které nebyly správně předvídaný.

Stejně není proces tvorby cen ani druhem rozdělování. Jak jsme již ukázali, v tržním hospodářství neexistuje nic, na co by se pojem rozdělování dal použít.

14. Ceny a výroba

Proces tvorby cen na nenarušovaném trhu usměrňuje výrobu tam, kde nejlépe slouží potřebám spotřebitelů, jež se projevují na trhu. Pouze v případě monopolních cen mají monopolisté sílu kvůli vlastnímu prospěchu odvést v omezeném rozsahu výrobu z tohoto oboru jinam.

Ceny určují, který výrobní faktor by měl být použit a který by měl být ponechán bez využití. Specifické výrobní faktory se používají pouze tehdy, když neexistuje cennější využití komplementárních nesespecifických faktorů. Existují technologické návody, půda i nepřevoditelné kapitálové statky, jejichž schopnost vyrábět zůstává nevyužita, protože jejich využití by znamenalo plýtvání tím nejvzácnějším ze všech faktorů, prací. Zatímco v podmínkách, které panují v našem světě, nemůže na nenarušovaném trhu existovat dlouhodobé nevyužití práce, je nevyužitá kapacita půdy a nepřevoditelného průmyslového vybavení běžným jevem.

Je nesmyslné naříkat nad skutečností, že se nějaká kapacita nevyužívá. Nevyužitá kapacita zařízení, které zastaralo kvůli technickému zdokonalení, je mezníkem materiálního pokroku. Bylo by požehnáním, kdyby dosažení trvalého míru způsobilo, že by zůstaly nevyužity zbrojní podniky, nebo kdyby

objev efektivní metody prevence a léčení tuberkulózy způsobil, že by se rušila sanatoria pro léčení lidí, které toto zlo postihlo. V minulosti by bývalo rozumné odsoudit nezbytnost opatření, která vedla ke špatnému investování kapitálových statků. Lidé však nejsou neomylní. Určité množství špatných investic je nevyhnutelné. Je však třeba vyhybat se politikám, které – jako úvěrová expanze – uměle podporují špatné investice.

Díky moderní technice lze snadno pěstovat pomeranče a víno ve sklenících v polárních či subpolárních zemích. Takové podnikání by každý nazval bláznovstvím. Ale v podstatě totéž je zachovávat pěstování obilnin v kamenitých horských údolích pomocí cel a jiných ochranných prostředků, zatímco jinde je spousta úrodné půdy ležící ladem. Rozdíl je pouze v zeměpisné šířce.

Obyvatelé švýcarské oblasti Jura raději vyrábějí hodinky, než aby pěstovali pšenici. Výroba hodinek je pro ně nejlevnějším způsobem, jak si opatřit pšenici. Na druhé straně je pro kanadské zemědělce pěstování pšenice nejlevnějším způsobem, jak si opatřit hodinky. Skutečnost, že obyvatelé Jury nepěstují pšenici a Kanaďané nevyrábějí hodinky, nestojí za řeč o nic víc než skutečnost, že si krejčí nešíjí boty a že si ševci nešíjí oblečení.

15. Chiméra tržních cen

Ceny jsou tržním jevem. Jsou vytvářeny tržním procesem a jsou podstatou tržního hospodářství. Nic takového jako ceny mimo trh neexistuje. Ceny nelze sestavit synteticky. Jsou výslednicí určitého uspořádání tržních dat, akcí a reakcí členů tržní společnosti. Je zbytečné nořit se do úvah, jaké by byly ceny, kdyby byl některý jejich určující činitel jiný. Takové nereálné konstrukce nejsou o nic smysluplnější než podivínské spekulace o tom, jak by se vyvíjely dějiny, kdyby byl Napoleon zabit v bitvě u Arcoly nebo kdyby Lincoln přikázal majoru Andersonovi, aby se stáhl z Fort Sumter.

Přemítat, jaké by ceny měly být, není o nic bláhovější. Každého potěší, jestliže klesnou ceny toho, co si chce koupit, a jestliže stoupnou ceny toho, co chce prodat. Člověk je upřímný, když při vyslovení takových přání přizná, že jeho pohled je osobní. Jinou otázkou je, zda by pro něho – z jeho osobního pohledu – byla dobrá rada žádat po vládě, aby použila svou donucovací sílu a zasáhla do struktury tržních cen. V šesté části této knihy ukážeme, jaké jsou nevyhnutelné důsledky takové intervencionistické politiky.

Člověk však klame nebo podvádí sám sebe, když taková přání a arbitrární hodnotové soudy nazývá hlasem objektivní pravdy. V lidském jednání neplatí nic jiného než různé touhy jednotlivců po dosažení cílů. Ohledně volby těchto cílů se nelze ptát po pravdě; jediné, na čem záleží, je hodnota. Hodnotové soudy jsou nutně vždy subjektivní, ať už je vyhlašuje jeden člověk nebo mnoho lidí, hlupák, profesor nebo státník.

Každá cena stanovená na trhu je plodem vzájemného působení účinkujících sil, tedy poptávky a nabídky. Ať už je situace na trhu, která tuto cenu vyvolala, jakákoli, cena je vzhledem k ní vždy přiměřená, pravá a reálná. Nemůže být vyšší, když se neobjeví nikdo, kdo by byl ochoten vyšší cenu nabídnout, a nemůže být nižší, když se neobjeví žádný prodejce, který by byl ochoten za nižší cenu dodávat. Ceny může změnit pouze to, když se objeví takoví lidé ochotní nakupovat nebo prodávat.

Ekonomie analyzuje tržní proces, který vytváří ceny statků, mzdy a úrokové míry. Nevymýšlí vzorce, které by komukoli umožňovaly spočítat „správnou“ cenu, lišící se od ceny stanovené na trhu vzájemným působením kupujících a prodávajících.

U kořene mnoha snah o stanovení netržních cen je zmatený a sporný pojem reálných nákladů. Kdyby náklady byly reálnou věcí, tj. veličinou nezávislou na osobních hodnotových soudech a objektivně zjiřitelnou a měřitelnou, bylo by možné, aby jejich výši, a tedy správnou cenu určoval nestranný arbitr. Není třeba, abychom se dále zabývali nesmyslností této myšlenky. Náklady jsou jevem hodnocení. Náklady jsou hodnoty přiřazené nejcennějšímu uspokojení potřeb, které zůstávají neuspokojeny, protože prostředky potřebné pro jejich uspokojení jsou používány k uspokojování těch potřeb, jejichž náklady se právě zabýváme. Dosažení přebytku hodnoty výrobku nad náklady – zisku – je cílem každého výrobního úsilí. Zisk je výnos úspěšného jednání. Nemůže být definován bez odkazu na hodnocení. Je to jev hodnocení a nemá přímý vztah k fyzikálním ani jiným jevům vnějšího světa.

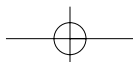
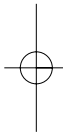
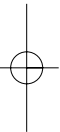
Ekonomická analýza redukuje nutně všechny nákladové položky na hodnotové soudy. Socialisté a intervencionisté nazývají podnikatelský zisk, úroky z kapitálu a rentu z půdy „nezaslouženým“ ziskem, protože si myslí, že pouze dřina a utrpení pracovníků jsou skutečné a zaslouží si odměnu. V realitě světa však není odměňována dřina a utrpení. Jsou-li dřina a utrpení vynakládány podle dobře promyšleného plánu, jejich výsledek zvyšuje prostředky, které jsou k dispozici pro uspokojování potřeb. Ať už někteří lidé považují za správné a spravedlivé cokoli, jediná náležitá otázka je vždy stejná. Jediné, na čem záleží, je, který systém společenské organizace se lépe hodí k dosažení těch cílů, pro něž jsou lidé ochotni vynaložit dřinu a utrpení. Otázkou je: tržní hospodářství, nebo socialismus? Žádné třetí řešení neexistuje. Pojem tržního hospodářství s netržními cenami je nesmyslný. Samotná myšlenka nákladových cen je neuskutečnitelná. Dokonce i když je vzorec pro výpočet nákladových cen použit pouze na podnikatelský zisk, ochromí trh. Jestliže statky a služby mají být prodávány pod cenou, kterou by jim stanovil trh, nabídka vždy zůstává za poptávkou. Trh pak nemůže ani určovat, co by mělo a co nemělo být vyráběno, ani kdo by měl statky a služby získat. Výsledkem je chaos.

To se vztahuje i na monopolní ceny. Je rozumné zdržet se všech politik, které by mohly vést ke vzniku monopolních cen. Ale ať už jsou monopolní ceny zavedeny takovými promonopolními vládními politikami nebo navzdory neexistenci takových politik, žádné domnělé „hledání faktů“ a žádné hloubání v křesle pracovní nemůže objevit jinou cenu, za niž by se poptávka rovnala nabídce. Neúspěch všech pokusů najít uspokojivé řešení monopolu omezeného prostoru ve veřejných službách tuto pravdu jasně dokazuje.

Je podstatou cen, že jsou plodem jednání jednotlivců a skupin jednotlivců, kteří jednají sami za sebe. Katalaktická představa směnných poměrů a cen vylučuje všechno, co je důsledkem jednání centrálního úřadu, lidí, kteří se ve jménu společnosti nebo státu nebo ozbrojené zájmové skupiny uchylují k násilí a hrozbám. Když tvrdíme, že určování cen není věcí vlády, nejdeme za hranice logického uvažování. Vláda nemůže stanovovat ceny o nic víc, než nakolik může husa snášet slepičí vejce.

Můžeme uvažovat o společenském systému, v němž neexistují vůbec žádné ceny, a můžeme uvažovat o vládních nařízeních, která si kladou za cíl stanovení cen v jiné výši, než jak by je stanovil trh. Jedním z úkolů ekonomie je studovat z toho vyplývající problémy. Avšak protože chceme tyto problémy zkoumat přesně, je nutné jasně rozlišovat mezi cenami a vládními nařízeními. Ceny jsou z definice určovány tím, že lidé kupují a prodávají, nebo že se kupování a prodávání zdrží. Nesmějí být zaměňovány s nařízeními, která vydávají a vynucují vlády nebo jiné orgány za použití svého aparátu nátlaku a donucení.²⁷

²⁷ Abychom čtenáře nepletli zavedením příliš mnoha nových termínů, přidržíme se rozšířeného zvyku, že se taková nařízení nazývají *cenami*, *úrokovými mírami*, *mzdovými sazbami vyhlášenými a prosazenými vládami nebo jinými zájmovými orgány (např. odborovými svazy)*. Čtenář však nikdy nesmí pustit ze zřetel základní rozdíl mezi tržními jevy cen, mezd a úrokových měr na jedné straně, a právními jevy maximálních a minimálních cen, mezd a úrokových měr určených k anulování těchto tržních jevů na straně druhé.

XVII. NEPŘÍMÁ SMĚNA

1. Prostředky směny a peníze

Meziosobní směnu nazýváme nepřímou, jestliže je mezi statky a služby, jejichž vzájemná výměna je konečným cílem směňování, vložen jeden nebo několik prostředků směny. Podstatou teorie nepřímé směny je studium rozdělení směny mezi prostředky směny na jedné straně a statky a služby všech řádů na straně druhé. Závěry teorie nepřímé směny se vztahují ke všem případům nepřímé směny a ke všem věcem, které jako prostředek směny slouží.

Prostředek směny, který je tímto způsobem běžně užíván, se nazývá peníze. Představa o tom, co jsou to peníze, je vágní, protože jejich definice odkazuje na mlhavý termín „běžné užívání“. Existují hraniční případy, v nichž nelze rozhodnout, zda je daný prostředek směny „běžně“ užíván, nebo ne, a zda ho tedy lze penězi nazvat. Tato nejasnost při označování peněz však nemá žádný vliv na přesnost a preciznost, jež jsou požadovány praxeologickou teorií. Vše, co bude řečeno o penězích, platí pro jakýkoli prostředek směny. Není tak vůbec podstatné, zda člověk zachovává tradiční pojem *teorie peněz*, nebo ho nahradí jiným termínem. Teorie peněz vždy byla a stále je teorií nepřímé směny a jejích prostředků.¹

2. Prozkoumání některých rozšířených omylů

Osudné chyby populárních peněžních teorií, které svedly na scesti měnovou politiku téměř všech vlád, by mohly jen obtížně vzniknout, kdyby se

¹ Teorie peněžní kalkulace není součástí teorie nepřímé směny, ale patří do obecné teorie praxeologie.

mnoho ekonomů nedopouštělo ve vztahu k penězům hloupých omylů a kdyby na nich tvrdošjně nelpěli.

V prvé řadě jde o falešnou představu domnělé neutrality peněz.² Příímým důsledkem této doktríny byla představa cenové „hladiny“, která stoupá nebo klesá proporcionálně se zvýšením nebo snížením množství peněz v oběhu. Nikdo si neuvědomil, že změny množství peněz nemohou ve stejném okamžiku a ve stejné výši ovlivnit ceny všech statků a služeb. Nikdo nepochopil, že změny kupní síly peněžní jednotky jsou nutně spojeny se změnami vzájemných vztahů kupujících a prodávajících. Aby se dokázalo, že množství peněz a ceny rostou a klesají proporcionálně, byla pomoc v oblasti teorie peněz hledána v přístupu naprosto odlišném od toho, který moderní ekonomie používala při řešení všech svých ostatních problémů. Namísto toho, aby se vyšlo z jednání jednotlivců, což je v oblasti katalaxie bez výjimky jediný možný postup, byly vytvářeny vzorce navržené za účelem porozumění celému tržnímu hospodářství. Součástí těchto vzorců byly: celková nabídka peněz dostupná ve *Volkswirtschaft*; objem transakcí – tj. peněžní ekvivalent všech převodů statků a služeb, uskutečněných ve *Volkswirtschaft*; průměrná rychlost obratu peněžní jednotky; cenová hladina. Tyto vzorce zdánlivě poskytovaly důkaz správnosti doktríny cenové hladiny. V podstatě však nejde o nic jiného než o matematické vyjádření neudržitelné doktríny, že mezi změnou množství peněz a cen existuje proporční vztah.

Při provádění rozboru rovnice směny předpokládáme, že se jeden z jejích prvků – celková nabídka peněz, objem transakcí, rychlost obratu peněz – změní, aniž bychom se zabývali tím, proč tato změna nastala. Nikdo nerozpoznal, že změny takové závažnosti se ve *Volkswirtschaft* neobjevují samy o sobě, ale vždy jako změny podmínek, v nichž jednají jednotliví lidé. Souhra reakcí jednotlivců na tyto změněné podmínky poté vyústí v úpravu cenové struktury. Matematictí ekonomové odmítají začít u odlišných poptávek jednotlivců po penězích a jejich nabídkách. Namísto toho zavádějí klamný koncept rychlosti obratu, zformovaný podle mechanického vzoru.

V tomto bodě našich úvah se nemusíme zabývat otázkou, zda mají matematictí ekonomové pravdu, když předpokládají, že služby, jež poskytují peníze, spočívají výhradně nebo téměř výhradně v jejich obratu, v jejich oběhu. I kdyby to byla pravda, bylo by stále chybné vysvětlovat kupní sílu – cenu – peněžní jednotky na základě služeb, které poskytuje. Služby poskytované vodou, whisky nebo kávou nevysvětlují ceny, které za ně lidé platí. Vysvětlují pouze to, že lidé si tyto služby uvědomují a za jistých dalších podmínek

² Srov. výše, str. 183. Důležitý příspěvek k historii a terminologii této doktríny poskytuje Hayek, *Prices and Production* (rev. vyd., Londýn, 1935), str. 1 a násl., 129 a násl.

poptávají určité množství těchto věcí. Cenová struktura je vždy ovlivněna poptávkou, nikoli objektivní užitnou hodnotou.

Je pravda, že ve vztahu k penězům je úkol katalaxie širší než ve vztahu k prodejným statkům. Není úkolem katalaxie, ale psychologie a fyziologie, aby vysvětlila, proč si lidé obstarávají služby, které mohou poskytnout různé prodejné statky. Avšak je jejím úkolem zabývat se těmito otázkami ve vztahu k penězům. Sama katalaxie nám může říci, jaké výhody člověk od držby peněz očekává. Ovšem nejsou to tyto očekávané výhody, které určují kupní sílu peněz. Dychtivost zajistit si výhody z držby peněz je pouze jednou z okolností, jež vyvolává poptávku po penězích. A právě poptávka, subjektivní prvek, jehož síla je zcela dána hodnotovými soudy a nikoli nějakým objektivním faktem, nějakou mocí vyvolat určitý důsledek, hraje roli při utváření tržních směnných poměrů.

Nedostatkem rovnice směny a jejích základních prvků je to, že se dívají na tržní jevy holistickým pohledem. Klamou svým chápáním konceptu *Volkswirtschaft*. Kde ale existuje *Volkswirtschaft* ve striktním slova smyslu, tam není ani trh, ani ceny a peníze. Na trhu existují pouze jednotlivci nebo skupiny jednotlivců, jednající ve shodě. Tím, co je motivuje, jsou jejich vlastní zájmy, nikoli zájmy celého tržního hospodářství. Pokud v nějakém smyslu existují koncepty jako objem transakcí nebo rychlost oběhu, potom se vždy vztahují k výsledku jednání jednotlivce. Není přípustné uchýlit se k těmto představám za účelem vysvětlení jednání jednotlivců. První otázkou, kterou musí katalaxie položit s ohledem na změny celkového množství peněz dostupného v tržním systému, je, jak takové změny ovlivní chování různých jednotlivců. Moderní ekonomie se neptá, jakou hodnotu má „železo“ nebo „chléb“, ale jakou hodnotu má určitý kus železa nebo chleba pro jednajícího jednotlivce v určitém čase na určitém místě. Stejný postup je nutné použít i v případě peněz. Rovnice směny není v souladu se základními principy ekonomického myšlení. Jde o návrat k myšlení z dob, kdy lidé nebyli schopni pochopit praxeologické jevy, protože propadli holistickým konceptům. Rovnice směny je stejně neplodná, jako byly spekulace minulých věků o všeobecné hodnotě „železa“ nebo „chleba“.

Teorie peněz je nepostradatelnou součástí teorie katalaxie. Musí se s ní proto nakládat stejným způsobem jako s ostatními katalaktickými problémy.

3. Poptávka po penězích a nabídka peněz

Ve směnitelnosti různých statků a služeb existují podstatné rozdíly. Jsou statky, pro něž není obtížné najít zájemce, připraveného uhradit za daného stavu věcí nejvyšší možnou částku, případně částku jen o málo nižší. Jsou však také statky, pro něž je hledání kupce velmi obtížné, i když je prodávající-

cí ochoten spokojit se s mnohem nižší kompenzací, než kterou by mohl získat, kdyby našel zájemce se silnější poptávkou. Právě tyto rozdíly ve směnitelnosti různých statků a služeb vytvářejí nepřímou směnu. Člověk, který nemůže okamžitě získat to, co potřebuje pro chod své domácnosti nebo podniku, nebo který ještě neví, jaký druh statků bude potřebovat v neisté budoucnosti, se nejvíce přiblíží svému cíli tehdy, když vymění méně směnitelný statek, jehož se chce vzdát, za směnitelnější. Také se může stát, že fyzické vlastnosti zboží, jehož se chce zbavit (například kvůli tomu, že rychle podléhá zkáze, nebo kvůli nákladům na jeho skladování a podobně), ho nutí s prodejem neotálet. Někdy může být pohnán ke spěchu s prodejem, protože se bojí, že klesne tržní cena prodávaného statku. Ve všech těchto případech se jeho situace zlepšit získáním lépe směnitelného statku, byť tento statek není vhodný k přímému uspokojení jeho vlastních potřeb.

Prostředek směny je statek, který lidé nabývají nikoli pro svoji vlastní potřebu, ani pro jeho užití ve výrobním procesu, ale se záměrem směnít ho později za takové statky, které chtějí spotřebovat nebo použít při výrobě.

Peníze jsou prostředkem směny. Jsou tím nejsměnitelnějším statkem, který lidé získávají, protože ho chtějí později nabídnout ve směně s jinými lidmi. Peníze jsou věcí, jež slouží jako obecně přijímaný a běžně užívaný prostředek směny. To je jejich jediný úkol. Všechny ostatní funkce, jež lidé penězům připisují, jsou pouze okrajovou stránkou jejich prvořadé a výhradní role prostředku směny.³

Prostředky směny jsou ekonomickými statky. Jsou vzácné; existuje po nich poptávka. Na trhu jsou lidé, kteří si je přejí získat a jsou za ně ochotni směnít statky a služby. Prostředky směny mají ve směně hodnotu. Lidé za jejich získání přinášejí oběti; platí za ně „cenu“. Zvláštnost těchto cen spočívá pouze v tom, že nemohou být vyjádřeny v penězích. U prodejních statků a služeb mluvíme o cenách nebo o peněžních cenách. U peněz mluvíme o jejich kupní síle ve vztahu k různým prodejním statkům.

Poptávka po prostředcích směny existuje, protože je lidé chtějí držet v zásobě. Každý člen tržní společnosti chce mít určité množství peněz ve své kapse či v pokladně, držet peníze neboli mít peněžní zůstatek určité velikosti. Někdy chce držet peněz více, jindy méně; ve výjimečných případech se může držby peněz vzdát úplně. V každém případě ale nemá drtivá většina lidí za cíl vlastnit jen různé prodejné statky; stejně tak chtějí držet i peníze. Držba peněz není pouhým reziduem, neutraceným přebytkem jejich bohatství. Není nezamýšleným zbytkem po uskutečnění všech zamýšlených aktů nákupu a prodeje. Její velikost je určována úmyslnou poptávkou po penězích. A stejně

³ Srov. Mises, *The Theory of Money and Credit*, přeložil H. E. Batson (Londýn a New York, 1934), str. 34–37.

jako u ostatních statků, je změna směnného poměru mezi penězi a prodejními statky způsobena změnami vztahu poptávky po penězích a nabídky peněz.

Každá část peněz je vlastněna některým z členů tržního hospodářství. Převod peněz z vlastnictví jednoho do vlastnictví druhého je okamžitý a plynulý. Peníze jsou neustále drženy jednotlivci nebo firmami, ani zlomek času nejsou v pouhém „oběhu“.⁴ Je nesprávné rozlišovat mezi obíhajícími a volnými, zahájecími penězi. Neméně chybné je dělat rozdíl mezi obíhajícími penězi a nahromaděnými penězi. To, čemu se říká hromadění, je taková výše peněžní držby, která – podle osobního názoru pozorovatele – přesahuje množství považované za normální a přiměřené. Byť je jich však sebevětší množství, nahromaděné peníze představují držbu peněz. Nahromaděné peníze jsou stále penězi a slouží tomu, kdo je hradí, ke stejným účelům jako peníze držené v množství, jež je považováno za normální. Ten, kdo peníze hradí, věří, že se za nějakých zvláštních podmínek bude jím držené množství peněz hodit, i když by za jiných podmínek držel méně peněz jako ostatní lidé, nebo tolik, kolik považuje za přiměřené ekonom kritizující jeho jednání. To, že jedná právě tímto způsobem, ovlivňuje uspořádání poptávky po penězích stejným způsobem jako každá „normální“ poptávka.

Mnozí ekonomové se vyhýbají používání pojmů poptávka a nabídka ve smyslu poptávky po a nabídky držby hotovosti, protože se obávají záměny se současnou terminologií používanou bankéři. Ve skutečnosti je však obvyklé nazývat poptávkou po penězích poptávku po krátkodobých úvěrech a nabídkou peněz nabídku těchto úvěrů. Stejně tak je nazýván trh krátkodobých úvěrů trhem peněz. Říkáme, že peníze jsou vzácné, když převládá tendence k růstu úrokových měr u krátkodobých úvěrů, nebo že jich je dostatek, pokud úrokové míry u těchto úvěrů klesají. Tento způsob řeči je tak silně zakořeněn, že nepřichází v úvahu ani pokus o jeho odstranění. Napomohl ovšem rozšíření mnoha osudných omylů. Lidé kvůli němu zaměňují pojem peníze a kapitál a věří, že zvýšení množství peněz může trvale snížit úrokovou míru. Avšak právě kvůli hlouposti těchto omylů je nepravděpodobné, že by navrhovaná terminologie mohla přinést další nedorozumění. Lze těžko předpokládat, že by se ekonomové mohli ve vztahu k tak zásadním otázkám mýlit.

Jiní hájí názor, že bychom neměli mluvit o poptávce a nabídce peněz, protože cíle těch, kteří poptávají peníze, se liší od cílů těch, kdo poptávají prodejné statky. Říkají, že statky jsou poptávány kvůli konečnému cíli jejich spotřeby, zatímco peníze jsou poptávány proto, aby byly vydány v dalších aktech

⁴ Peníze mohou být přepravovány, mohou cestovat vlakem, loďmi nebo letadly z jednoho místa na jiné. Ale i v tomto případě jsou vždy pod něčí kontrolou, v něčím vlastnictví.

směny. Tato námitka je také zcela chybná. Způsob užití prostředku směny lidmi spočívá právě v tom, že se jich lidé zbavují. Ale předtím jich chtějí určité množství nashromáždit, aby byli připraveni na okamžik, v němž může být směna uskutečněna. Právě proto, že nechtějí uspokojit své potřeby v tomtéž okamžiku, kdy na trh přinášejí své statky a služby, právě proto, že chtějí počkat nebo jsou nuceni počkat na to, až se objeví příznivé podmínky pro koupi, nevyměňují zboží za zboží, ale směňují ho nepřímo skrze prostředky směny. Fakt, že se peníze neopotrebovávají jejich používáním a že mohou poskytovat své služby prakticky po neomezenou dobu, je důležitým faktorem při formování jejich nabídky. To ale nemění nic na skutečnosti, že důvod, proč si lidé cení peněz, lze vysvětlit stejným způsobem jako to, proč si cení jiných statků: poptávkou části těch, kdo jich chtějí získat určité množství.

Ekonomové se pilně snažili vypočítávat faktory, které v rámci celého ekonomického systému mohou zvýšit nebo snížit poptávku po penězích. Jsou jimi: počet obyvatel; stupeň, v jakém domácnosti uspokojují svoje potřeby samy a v jakém vyrábějí pro ostatní, neboli v jaké míře prodávají své produkty na trhu a nakupují produkty ostatních pro svoji spotřebu; rozdělení podnikatelské aktivity a vypořádání plateb v průběhu různých období roku; instituce pro vypořádávání závazků a pohledávek vzájemným započtením, například v podobě clearingových center. Všechny tyto faktory skutečně ovlivňují poptávku po penězích a objem peněz držných různými lidmi a firmami. Ovlivňují ji ale pouze nepřímo tím, že figurují v úvahách lidí o množství peněžních zůstatků, které považují za přiměřené. Rozhodující je vždy hodnotový úsudek příslušného člověka. Různí účastníci se rozhodují o tom, jaká by měla být přiměřená výše jimi držných peněz. Výsledek svého rozhodování uskuteční tím, že se vzdají nákupu statků, cenných papírů a úročených pohledávek, tím, že tato aktiva prodají, nebo je naopak nakoupí. Ve vztahu k penězům není žádná odlišnost. Poptávka po penězích je určována uskutečňováním záměrů lidí získat peníze do svého držení.

Jiná námitka vznesená proti tomuto pojetí poptávky po penězích zněla: Mezní užitek peněz klesá mnohem pomaleji než u ostatních statků; ve skutečnosti je jeho pokles dokonce tak malý, že ho lze prakticky zanedbat. Nikdo, kdo mluví o penězích, neřekne, že je jeho poptávka uspokojena, nikdo se nevzdá příležitosti získat více peněz, pokud tomu nemusí obětovat příliš mnoho. Nelze tedy tvrdit, že je poptávka po penězích omezená. Představa neomezené poptávky je však rozporná. Tato populární argumentace je celá nesprávná. Zaměňuje poptávku po penězích, po jejich držbě, s přáním mít větší bohatství vyjádřené v penězích. Ten, kdo říká, že jeho touha po větším množství peněz nemůže být nikdy uspokojena, nemá na mysli to, že množství peněz v jeho držení nikdy nebude příliš velké. Ve skutečnosti chce říci, že nikdy nebude dost bohatý. Když do jeho rukou připlynou dodatečné

peníze, nepoužije je ke zvýšení svého peněžního zůstatku, nebo tak použije pouze jejich část. Zbytek vydá na okamžitou spotřebu nebo na investice. Nikdo si nikdy nenechává více peněz, než kolik jich držet chce.

Porozumění tomu, že směnný poměr mezi penězi na jedné straně a prodejními statky a službami na straně druhé je určován stejným způsobem jako vzájemné směnné poměry mezi různými prodejními statky, tedy poptávkou a nabídkou, bylo podstatou *kvantitativní teorie peněz*. Ta je v podstatě aplikací všeobecné teorie nabídky a poptávky na speciální případ peněz. Její podstatou byla snaha vysvětlit určení kupní síly peněz za použití stejné úvahy jako v případech vysvětlení všech ostatních směnných poměrů. Jejím nedostatkem ale bylo použití holistického vysvětlení. Dívala se na celkovou nabídku peněz ve *Volkswirtschaft*, nikoli na jednání jednotlivců a firem. Důsledkem tohoto chybného pohledu byla představa, že mezi změnami – celkového – množství peněz a peněžními cenami existuje proporční vztah. Starší kritici neuspěli ve své snaze zlikvidovat chyby obsažené v této teorii a nahradit ji uspokojivější teorií. Nebojovali s tím, co bylo v kvantitativní teorii špatné; naopak útočili na její pravdivé jádro. Usilovali o popření příčinné souvislosti mezi pohyby cen a množstvím peněz. To je přivedlo do bludiště omylů, protimluvů a nesmyslů. Moderní monetární teorie navazuje na tradiční kvantitativní teorii vzhledem k tomu, že vychází z poznání, že se změnami v kupní síle peněz se musí nakládat podle principů používaných pro všechny ostatní tržní jevy a že existuje spojení mezi změnami poptávky a nabídky peněz na jedné straně a jejich kupní síly na straně druhé. V tomto smyslu můžeme říkat, že moderní teorie peněz je vylepšenou variantou kvantitativní teorie.

Epistemologický přínos teorie Carla Mengera o původu peněz

Carl Menger neposkytl jen nezpochybnitelnou praxeologickou teorii původu peněz. Rozpoznal také význam své teorie pro objasnění základních principů praxeologie a jejich metod zkoumání.⁵

Někteří autoři se pokoušeli vysvětlit původ peněz pomocí panovnického výnosu nebo smlouvy. Nepřímou směnu a prý zavedla účelově a úmyslně určitá autorita, stát, nebo smlouva mezi občany. Hlavní nedostatek této doktríny lze spatřovat v předpokladu, že by lidé v době, kdy neexistují peníze ani nepřímá směna, mohli navrhnout nový hospodářský řád, zcela odlišný od podmínek panujících v jejich vlastní době, a byli by schopni rozumět jeho významu. Je však zřejmé, že historie neposkytuje žádný důkaz na podporu tohoto tvrzení. Podstatnější důvody naopak mluví pro jeho zamítnutí.

⁵ Srov. knihu Carla Mengera *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (Víděň, 1871), str. 250 a násl.; *ibid.* (2. vyd., Víděň, 1923), str. 241 a násl.; *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften* (Lipsko, 1883), str. 171 a násl.

Pokud předpokládáme, že podmínky zúčastněných stran se zlepšují každým krokem, který vede od přímé k nepřímé směně, a v důsledku toho tyto strany upřednostňují jako prostředek směny určitý statek vynikající svojí zvláště vysokou směnitelností, je obtížné pochopit, proč by se měl člověk, zabývající se původem nepřímé směny, uchýlovat ještě navíc k autoritářským nařízením nebo explicitní smlouvě mezi občany. Člověk, který považuje za obtížné získat v podmínkách barteru to, co získat chce, zlepšit svoji šanci na pozdější získání této věci ve směně tím, že si obstará lépe směnitelný statek. Za těchto podmínek neexistovala žádná potřeba vládních zásahů nebo potřeba smlouvy mezi občany. Zdařilá myšlenka postupovat tímto způsobem mohla napadnout ty nejbystřejší jedince a ti méně nápadití mohli jejich postup napodobit. Je jisté mnohem věrohodnější tvrdit, že bezprostřední výhody plynoucí z nepřímé směny byly rozpoznány jednajícími stranami, než předpokládat, že celá představa společnosti obchodující prostřednictvím peněz byla vymyšlena jedním géniem, a přijmeme-li doktrínu vzájemné smlouvy, zbytek lidí byl k jejímu přijetí přemluven.

I kdybychom předpokládali, že si lidé neuvědomili výhody nepřímé směny oproti čekání na příležitost k přímé směně, a pro potřeby naší diskuse připustíme, že autority nebo smlouva peníze opravdu zavedly, vyvolává to další otázky. Musíme se zeptat, jaké prostředky přiměly lidi ke zvolení postupu, jehož užitečnost nechápali a jež byl technicky složitější než přímá směna. Mohli bychom mít za to, že těmito prostředky bylo donucení. Poté se ale musíme dále ptát, kdy a jakým způsobem přestaly být později nepřímá směna a užití peněz pro zapojené jednotlivce nepřijemné nebo jim byly přinejmenším lhostejné a začaly jim přinášet výhody.

Praxeologická metoda sleduje všechny jevy zpět k jednání jednotlivců. Pokud jsou podmínky meziosobní směny takové, že ji může nepřímá směna usnadnit, a pokud si lidé tyto výhody uvědomují, vznikne nepřímá směna a peníze. Historická zkušenost ukazuje, že právě takové podmínky nastaly a platí i v současnosti. Nelze vysvětlit, jakým způsobem mohlo dojít ke vzniku nepřímé směny a peněz a jejich udržení bez existence těchto podmínek.

Historická otázka původu nepřímé směny a peněz přesto není předmětem praxeologie. Jedinou podstatnou věcí je, že nepřímá směna a peníze existují, protože nastaly a trvají podmínky pro jejich existenci. Pokud tomu tak je, praxeologie nemusí sahat k hypotézám, podle nichž tyto způsoby směny vznikly díky autoritářským nařízením nebo smlouvám. Pokud chtějí, mohou etatisté dál připisovat „vynalezení“ peněz státu, jakkoli je to nepravděpodobné. Podstatné je, že člověk získává statek nikoli proto, aby ho spotřeboval nebo užil ve výrobě, ale proto, aby se ho vzdal v budoucích aktech směny. Takové chování části lidí vytváří dobrý prostředek směny a – pokud se ve vztahu k určitému statku stane běžným – učiní z něj peníze. Všechny teoremy katalaktické

teorie prostředků směny se odvolávají na služby, které statek poskytuje svojí schopností sloužit jako prostředek směny. I kdyby byla pravda, že podnět pro vznik nepřímé směny a peněz byl dán autoritami nebo smlouvou mezi členy společnosti, tvrzení, že pouze chování směňujících lidí může vytvořit nepřímou směnu a peníze, zůstává neotřesenou.

Historie nám může povědět, kde a kdy byly poprvé prostředky směny použity a jak byla následně škála takto používaných statků zužována. Vzhledem k tomu, že hranice mezi širším pojetím prostředku směny a užším pojetím peněz není ostrá, ale pozvolná, nemůže být dosaženo shody o historickém přechodu od prostého prostředku směny k penězům. Odpověď na tuto otázku je záležitostí historického rozumění. Jak již bylo ale řečeno, odlišnost mezi přímou a nepřímou směnou je jasná a vše, co katalaxie tvrdí o prostředcích směny, se rozhodně vztahuje na všechny statky, které jsou jako tyto prostředky poptávány a získávány.

Protože je tvrzení, že nepřímá směna a peníze byly vytvořeny nařízením nebo smlouvou občanů, považováno za záznam historických událostí, je úkolem historiků odhalit jeho nepravdivost. Protože je předkládáno pouze jako výrok o historii, nemůže žádným způsobem ovlivnit katalaktickou teorii peněz a její vysvětlení vzniku nepřímé směny. Kdyby bylo zamýšleno jako výrok o lidském jednání a společenských událostech, je nepoužitelné, protože neříká nic o jednání. Výrokem o lidském jednání není tvrzení, že se jednoho dne vládci lidí setkali a byli zasaženi náhlým vnuknutím směňovat nepřímo pomocí běžně užívaného prostředku směny. Jde jen o odsunutí řešení zkoumaného problému.

Je nezbytné pochopit, že k vědeckému chápání lidského jednání a společenských jevů ničím nepřispějeme, když prohlásíme, že byly vyvolány státem, charismatickým vůdcem nebo vnuknutím, které se na lidi sneslo. Tato tvrzení také nevyvracejí závěry teorie tvrdící, že tyto jevy mohou být označeny za „nezamýšlený důsledek, výsledek, jenž nebyl úmyslně plánován ani o něj nebylo výslovně usilováno jednotlivými členy společnosti“.⁶

4. Určení kupní síly peněz

Jakmile je nějaký ekonomický statek poptáván nejen těmi, kdo ho chtějí použít pro spotřebu nebo výrobu, ale také lidmi, kteří ho chtějí držet jako prostředek směny a vzdát se ho v pozdější směně, poptávka po něm se zvyšuje. Objevilo se nové užití pro tento statek a vytvořilo po něm dodatečnou poptávku. Stejně jako u každého jiného ekonomického statku taková dodatečná poptávka přinese růst jeho směnné hodnoty, tj. množství jiných statků,

⁶ Srov. Menger, *Untersuchungen*, str. 178.

kteře jsou nabízeny za jeho získání. Množství jiných statků, které může být obdrženo, když se člověk vzdá prostředku směny, jeho „cena“ vyjádřená z hlediska různých statků a služeb, je zčásti určena poptávkou těch, kteří chtějí tento statek získat jako prostředek směny. Pokud lidé přestanou statek jako prostředek směny používat, tato dodatečná specifická poptávka zmizí a „cena“ v důsledku toho klesne.

Poptávka po prostředku směny se tedy skládá ze dvou dílčích poptávek: poptávky vedené úmyslem spotřebovat ho a úmyslem použít ho jako prostředek směny.⁷ V souvislosti s moderními kovovými penězi se mluví o poptávce pro průmyslové užití a poptávce pro peněžní užití. Směnná hodnota (kupní síla) prostředku směny je výsledkem kumulativního efektu obou dílčích poptávek.

Velikost poptávky pro peněžní užití, jež je vedena úmyslem využít statku jako prostředku směny, závisí na jeho směnné hodnotě. Tento fakt vyvolává obtíže, které mnoho ekonomů považuje za neřešitelné, a proto se po této linii uvažování nikdy nepustili dále. Říkají, že je nelogické vysvětlovat kupní sílu peněz odkazem na poptávku po penězích a poptávku po penězích odkazem na jejich kupní sílu.

Tato obtíž je však jen zdánlivá. Kupní síla, kterou vysvětlujeme odkázáním se na velikost této specifické poptávky, není tatáž kupní síla, jejíž velikost určuje tuto specifickou poptávku. Problémem je představit si určení kupní síly v bezprostřední budoucnosti, v nastávajícím okamžiku. Pro jeho řešení se odkazujeme na kupní sílu v bezprostřední minulosti, v právě uplynulém momentu. Jde o dvě zcela odlišné veličiny. Je tedy chybné argumentovat, že se náš teorém, který bychom mohli nazvat regresní teorém, pohybuje v bludném kruhu.⁸

Kritici ovšem namítají, že nejde o nic jiného než odsunutí řešení problému. Dnes je stále nutné vysvětlit včerejší kupní sílu. Pokud stejným způsobem vysvětlíme předvčerejší kupní sílu, sklouzneme do *regressus in infinitum*. Proto

⁷ Otázky týkající se peněz používaných výhradně jako prostředek směny a nikoli za účelem získání i jiných služeb, kvůli nimž by mohly být poptávány, jsou pojednány níže v oddílu 9 této kapitoly.

⁸ Autor tohoto textu poprvé rozvinul regresní teorém kupní síly v prvním vydání své knihy *Theory of Money and Credit*, vydané v roce 1912 (str. 97–123 angl. vyd.). Teorém byl kritizován z mnoha stran. Některé z námitek, zejména ty od B. M. Andersona v jeho dobře promyšlené knize *The Value of Money*, poprvé publikované v roce 1917 (srov. str. 100 a násl. ve vydání z roku 1936), vyžadují velmi pečlivé prozkoumání. Vzhledem k významu tohoto problému je nutné zvážit také připomínky H. Ellise (*German Monetary Theory 1905–1933* [Cambridge, 1934], str. 77 a násl.). V této kapitole i v dalším textu jsou veškeré výhrady konkretizovány a kriticky prozkoumány.

trvají na tom, že předložené řešení není úplným a logicky uspokojivým objasněním našeho problému. Co ovšem kritici nevidí, je skutečnost, že se regrese nevrací zpět donekonečna. Dosáhne bodu, v němž je vysvětlení úplné a nezůstává žádná nezodpovězená otázka. Pokud bychom sledovali kupní sílu peněz zpět krok za krokem, dospějeme do bodu, v němž začal statek fungovat jako prostředek směny. V tomto bodě je včerejší směnná hodnota určena výhradně poptávkou po nepeněžním – průmyslovém – užití, kterou projevují jen ti, kteří chtějí použít tento statek pro jiné účely než jako prostředek směny.

Kritici však pokračují: To znamená, že část kupní síly peněz, kterou mají, protože slouží jako prostředek směny, vysvětlujeme jejich užitím pro průmyslové účely. Hlavní problém, vysvětlení specifické peněžní složky jejich směnné hodnoty, zůstává nevyřešen. I zde se však kritici mýlí. Ta složka hodnoty peněz, která je výsledkem jejich fungování jako prostředku směny, je zcela vysvětlena odkazem na tyto specifické peněžní služby a poptávku, již vytvářejí. Uvedme dvě skutečnosti, které nelze popřít a které nikdo nepopírá. Zaprvé, poptávka po prostředku směny je určována zvážením jeho směnné hodnoty, jež je výsledkem poptávky jak pro peněžní, tak i pro průmyslové užití. Zadruhé, směnná hodnota statku, který dosud nebyl poptáván jako prostředek směny, je určována výhradně poptávkou lidí, kteří si přejí užívat ho k průmyslovým účelům, tj. buď pro spotřebu, nebo pro výrobu. Regresní teorém má za cíl vysvětlit, že první výskyt peněžní poptávky po statku, který byl dříve používán výhradně pro průmyslové účely, je ovlivněn směnnou hodnotou, jež mu byla připisována v tomto okamžiku pouze s ohledem na jeho nepeněžní užití. To však neznamená, že bychom vysvětlovali specifickou směnnou hodnotu prostředku směny plynoucí z jeho peněžního užití na základě jeho směnné hodnoty pro průmyslové užití.

A konečně ostatní námitky vůči regresnímu teorému uváděly, že je jeho přístup historický, nikoli teoretický. I tyto námitky se však mýlí. Vysvětlit jev historicky znamená ukázat, jak byl vytvořen silami a okolnostmi působícími v konkrétním čase a na konkrétním místě. Tyto jednotlivé síly a okolnosti jsou konečnými prvky vysvětlení. Jsou konečnými daty a jako takové nejsou přístupné žádné další analýze nebo zjednodušení. Vysvětlit jev teoreticky znamená vysledovat jeho vznik jako důsledek působení obecných pravidel, která jsou již v teoretickém systému obsažena. Tomuto požadavku regresní teorém vyhovuje. Sleduje specifickou směnnou hodnotu prostředku směny zpět k počátku jeho funkce a k teorémům obecné katalaktické teorie, jež se týkají procesu ohodnocování a oceňování. Vyvozuje zvláštní případ z pravidel obecně platné teorie. Ukazuje, jak se zvláštní jev objeví v důsledku působení pravidel obecně platných pro všechny jevy. Neříká: To se stalo v tom čase na tom místě. Říká: Toto se vždy stane, když nastanou určité okolnosti; vždy, když začne být nějaké zboží poprvé poptáváno jako prostředek směny, musí se ten-

týž efekt objevit znovu; žádný statek nemůže být používán jako prostředek směny, pokud na samém počátku takového jeho užití neměl směnnou hodnotu, plynoucí z jiných užití. Všechna tato tvrzení, vyvozená z regresního teoremu, jsou vždy platná, apodiktická, jak plyne z apriorismu praxeologie. *Musí* k tomu dojít tímto způsobem. Nikomu se nemůže podařit vykonstruovat hypotetický příklad, v němž by se věci odehrály jinak.

Kupní síla peněz je určována poptávkou a nabídkou, stejně jako v případě cen všech prodejních statků a služeb. Vzhledem k tomu, že jednání vždy míří k uspokojivějšímu stavu věcí v budoucnu, ten, kdo zvažuje získání nebo vzdání se peněz, se především zajímá o jejich budoucí kupní sílu a budoucí strukturu cen. K závěru o kupní síle peněz v budoucnosti nemůže ovšem dospět jinak než pohledem na její vývoj v bezprostřední minulosti. Právě tento fakt zásadně odlišuje určení kupní síly peněz od určení vzájemných směnných poměrů mezi různými prodejními statky a službami. U posledně jmenovaných nemohou aktéři zvažovat nic jiného než jejich význam pro budoucí uspokojení potřeb. Pokud je k prodeji nabídnut nový výrobek, o kterém nikdy předtím neslyšeli, jak se to stalo například před několika desetiletími s rozhlasovými přijímači, jediná věc, která hraje roli pro jednotlivce, je, zda tento nový přístroj poskytne lepší uspokojení potřeb, než lze očekávat od statků, kterých je nutné se kvůli jeho nákupu vzdát. Znalost minulých cen je pro kupujícího pouze prostředkem, jak získat spotřebitelský přebytek. Kdyby o něj neusiloval, mohl by, bylo-li by to nutné, dohodnout své nákupy bez znalosti tržních cen v bezprostřední minulosti, jež jsou obecně nazývány současnými cenami. Mohl by cenu pouze subjektivně odhadnout. Jak již bylo uvedeno, vymazání paměti se všemi cenami z minulosti by nezabránilo vytvoření nových směnných poměrů mezi různými prodejními věcmi. Kdyby ovšem zmizely znalosti o kupní síle peněz, celý proces rozvoje nepřímé směny by musel začít znovu. Bylo by nutné opět zahájit používání některých statků, jež jsou více směnitelné než ostatní, jako prostředků směny. Poptávka po těchto statcích by se zvýšila a přidala by ke směnné hodnotě vyplývající z průmyslového (nepeněžního) užití specifickou složku plynoucí z jejich užití jako prostředků směny. Subjektivní odhad hodnoty je u peněz možný jen tehdy, pokud je založen na jejich ocenění. Přijetí nového druhu peněz předpokládá, že tato věc již má určitou směnnou hodnotu, která vyplývá z jejího minulého užití přímo pro spotřebu nebo ve výrobě. Ani kupující, ani prodávající by nemohli odhadnout hodnotu peněžní jednotky, kdyby neměli žádné informace o její směnné hodnotě – její kupní síle – v bezprostřední minulosti.

Vztah mezi poptávkou po penězích a jejich nabídkou, který můžeme nazvat peněžním vztahem, určuje výši kupní síly. Dnešní peněžní vztah, utvářený na základě včerejší kupní síly, určuje dnešní kupní sílu. Ten, kdo

chce zvýšit množství peněz, jež má v držení, omezí své nákupy a zvýší své prodeje, čímž vyvolá tendenci k poklesu cen. Ten, kdo chce svoji peněžní držbu naopak snížit, začne více nakupovat – ať už z důvodu spotřeby nebo výroby a investic – a omezí své prodeje; neboli vyvolá tlak na růst cen.

Změny v nabídce peněz musí nutně upravit i rozdělení prodejních statků, vlastněných různými jednotlivci a firmami. Množství peněz, jež je k dispozici v celém tržním systému, se nemůže zvýšit či snížit, aniž by se nejprve nezvýšilo nebo nesnížilo množství peněz držené některým jeho členem. Pokud chceme, můžeme předpokládat, že každý člen dostane podíl dodatečných peněz právě v okamžiku, kdy do systému připlynou, či se stejným způsobem podílí na snížení množství peněz. Ať už to předpokládáme, nebo ne, konečný výsledek našeho názorného výkladu bude stejný. Bude jím to, že změny v nabídce peněz vyvolané změnami nabídky peněz dostupných v ekonomickém systému nikdy neovlivní ceny různých statků a služeb v totéž rozsahu a v tentýž okamžik.

Předpokládáme, že vláda vydá dodatečné množství papírových peněz. Touto emisí zamýšlí zaplatit nákup zboží a služeb nebo splatit své dluhy nebo zaplatit úrok z těchto dluhů. Ať už je její plán jakýkoli, vstoupí na trh s dodatečnou poptávkou po statcích a službách; může si nyní koupit víc než předtím. Ceny statků, které kupuje, stoupají. Pokud by vláda svými nákupy utratila peníze vybrané na daních, daňoví poplatníci by museli omezit své nákupy. Zatímco ceny statků kupovaných vládou by se zvýšily, ceny těchto ostatních statků by klesly. K tomuto poklesu cen statků nakupovaných daňovými poplatníky ovšem nedojde, pokud se zvýší množství peněz, jež má vláda k dispozici, aniž by se snížilo množství peněz v rukách veřejnosti. Ceny některých statků – jmenovitě těch, které vláda kupuje – se zvýší okamžitě, zatímco ceny ostatních se pro tuto chvíli nezvýší. Ale proces pokračuje. Ti, kdo prodávají statky poptávané vládou, si nyní mohou koupit více než předtím. Ceny věcí, jež tito lidé kupují ve větším množství, stoupnou také. Růst se šíří od jedné skupiny statků a služeb k ostatním, dokud nevzrostou všechny ceny a mzdové sazby. Zvýšení cen různých statků a služeb proto neproběhne ve stejném okamžiku.

Když nakonec v důsledku zvýšení množství peněz vzrostly všechny ceny, jejich růst nebude mít na různé statky a služby stejný dopad, neboť proces růstu cen měl různý dopad na hmotné postavení různých lidí. Jak proces pokračuje, někteří lidé se těší z vyšších cen statků nebo služeb, které prodávají, zatímco ceny věcí, které kupují, se ještě nezvýšily, nebo se zvýšily v menší míře. Jiní lidé jsou v nešťastném postavení, protože prodávají statky a služby, jejichž ceny se ještě nezvýšily, nebo se zvýšily v menší míře než ceny statků, které musí kupovat pro každodenní potřebu. Pro první skupinu lidí je šířící se růst cen pozhnáním, pro druhou skupinu pohromou. Vedle toho

jsou dlužníci zvýhodňováni na úkor věřitelů. Když proces růstu cen dospěje ke svému konci, bohatství jednotlivých lidí bylo ovlivněno v různém směru a do různé míry. Někteří na něm vydělali, jiní ztratili. Poměry už nejsou takové jako dříve. Nový pořádek věcí vyústí ve změny v síle poptávky po různých statcích. Vzájemný poměr peněžních cen prodejních statků a služeb není stejný jako dříve. Kromě toho, že ceny v peněžním vyjádření vzrostly, se změnila i cenová struktura. Konečné ceny, k jejichž nastolení trh směřuje po vyčerpání efektu zvýšení množství peněz, nejsou rovné předchozím konečným cenám násobeným stejným multiplifikátorem.

Hlavní chybou staré kvantitativní teorie stejně jako rovnic směny matematických ekonomů je to, že ignorují tuto základní otázku. Změny v nabídce peněz musí způsobit i změny ostatních veličin. Tržní systém před a po zvýšení, nebo snížení, množství peněz se nezmění jen v tom, že jednotlivci držená hotovost a ceny vzrostly, nebo klesly. Změny se dotknou i vzájemných směrných poměrů mezi různými statky a službami. Chceme-li sáhnout po metafoře, lze celý proces přirovnat spíše k cenové revoluci než k zavádějícímu obrazu stoupající a klesající „cenové hladiny“.

V tomto bodě si nemusíme všimnout důsledků na všechny platby odložené na základě smluv. Budeme se jimi zabývat později, stejně jako dopady peněžních událostí na spotřebu a výrobu, investice do kapitálových statků i akumulaci a spotřebu kapitálu. I když ale ponecháme tyto věci prozatím stranou, nesmíme nikdy zapomenout, že změny množství peněz neovlivňují ceny rovnoměrně. To, v jakém okamžiku a do jaké míry jsou ovlivněny ceny příslušného statku nebo služby, záleží na podmínkách každého konkrétního případu. V případě peněžní expanze (inflace) nemusí dojít jen k tomu, že ceny některých z nich rostou rychleji než ceny ostatních. Může se také stát, že v některých případech ceny nejprve klesnou, pokud jde o statky poptávané většinou těmi, kteří kvůli inflaci ztrácí.

Změny v peněžních vztazích nejsou způsobeny jen vládou vydávající dodatečné papírové peníze. Stejný dopad má i zvýšení produkce drahých kovů sloužících jako peníze, ačkoli v tomto případě budou samozřejmě odlišné skupiny lidí, které touto změnou získají, nebo ztratí. Ceny porostou stejným způsobem i v případě poklesu poptávky po penězích v důsledku všeobecné tendence ke snižování držby hotovosti bez odpovídajícího snížení množství dostupných peněz. Dodatečné zvýšení množství peněz, způsobené „rozpuštěním“ držené hotovosti, přináší tendenci k růstu cen stejným způsobem, jako kdyby pocházelo ze zlatých dolů nebo z tiskárny. A obráceně – ceny klesnou, když se nabídka peněz sníží (např. kvůli stažení papírových peněz z oběhu), nebo se zvýší poptávka po penězích (např. kvůli „hromadění“ peněz s cílem zvýšit peněžní zůstatky). Tento proces vždy probíhá v jednotlivých krocích, je nepravidelný, asymetrický a nerovnoměrný.

Lze ovšem argumentovat, a také se tak dělo, že běžná produkce zlatých dolů vržená na trh může sice způsobit zvýšení množství peněz, ale nezvyšuje důchod a už vůbec ne bohatství majitelů dolů. Ti mohou vydělat jen „normální“ důchod, jehož utracení nemůže narušit tržní podmínky ani převažující tendence k ustálení konečných cen a rovnováhy v rovnoměrně plynoucí ekonomice. Pro majitele dolů nepředstavuje roční výstup dolů nárůst bohatství a nenutí je nabízet vyšší ceny. Budou mít stejnou životní úroveň jako předtím. Jejich výdaje v rámci běžné produkce jejich dolů nezpůsobí žádnou tržní revoluci. Proto normální objem produkce zlata, ačkoli jistě zvýší množství dostupných peněz, nevyvolá proces znehodnocování peněz. Těžba takového množství je vzhledem k cenám neutrální.

Je však nutné povšimnout si toho, co stojí proti tomuto argumentu – v rozvíjející se ekonomice, v níž roste počet obyvatel, a dělba práce a její důsledek – odvětvová specializace – se prohlubují, převládá sklon ke zvyšování poptávky po penězích. Dodateční lidé vstupující na scénu chtějí také držet určitý objem hotovosti. Rozsah hospodářské soběstačnosti, tj. výroba pro potřeby vlastní domácnosti, se zmenšuje a lidé se stávají závislejšími na trhu; to je obecně donutí ke zvýšení objemu držené hotovosti. Proto se tendence k růstu cen vycházející z toho, co se nazývá „normální“ produkce zlata, střetává s tendencí k poklesu cen, vyvolanou zvýšenou poptávkou po držbě hotovosti. Navzájem se však plně nevyrovnají. Oba procesy proběhnou a vyústí v narušení stávajících společenských podmínek, někteří lidé díky nim zbohatnou, jiní naopak zchudnou. Oba ovlivní ceny rozličných statků v různé dobu a v různé míře. Je pravda, že růst cen některých druhů zboží způsobený jedním z uvedených procesů může být nakonec neutralizován druhým procesem. Může se stát, že se nakonec některé nebo mnoho cen vrátí na předchozí úroveň. Konečným důsledkem ale není stejný výsledek, jako kdyby ani jeden z procesů vyvolávajících změny v peněžních vztazích neexistoval. Je jím spíše společný efekt náhodného současného výskytu obou procesů, z nichž každý vyvolává přizpůsobení tržních dat stejně jako hmotných podmínek různých jednotlivců a jejich skupin. Nová struktura cen se nemusí příliš lišit od té předchozí. Je však výsledkem dvou skupin událostí, které vedly k inherentním společenským změnám.

Skutečnost, že se majitelé zlatých dolů spoléhají na neměnný roční výnos z těžby zlata, nic nemění na dopadu nově vytěženého zlata na ceny. Vlastníci dolů na trhu směnou za zlato získávají statky a služby nutné pro chod svých dolů a pro svoji vlastní spotřebu a investice v jiných výrobních procesech. Kdyby toto množství zlata nebyli vytěžili, ceny by jím nebyly ovlivněny. Majitelé dolů navíc předvíдали budoucí výnosy svých dolů, kapitalizovali je a přizpůsobili svoji životní úroveň očekávání neměnného výnosu z těžební činnosti. Efekty, které má nově vytěžené zlato na jejich výdaje a na výdaje

dalších lidí, do jejichž držení se zlato postupně dostává, začínají v okamžiku, kdy je toto zlato k dispozici v rukách majitelů dolů. Pokud v očekávání budoucích výnosů utratili majitelé dolů peníze v minulosti a jejich očekávání se nenaplnila, půjde o stejný případ, jako kdyby byla jejich spotřeba financována úvěrem založeným na očekáváním, která se později nesplnila.

Změny v rozsahu požadované držby hotovosti různých lidí se vzájemně kompenzují pouze do té míry, do jaké se pravidelně opakují a jsou vzájemně příčinně propojené. Lidé pobírající mzdu nejsou placeni denně, ale v určitý výplatní den za období jednoho nebo více týdnů. Nemají v plánu držet neměnný objem hotovosti po celou dobu mezi výplatními termíny; množství hotovosti v jejich peněženkách klesá s tím, jak se blíží další den výplaty. Na druhou stranu obchodníci, kteří jim prodávají zboží k uspokojení základních životních potřeb, držbu své hotovosti odpovídajícím způsobem zvyšují. Oba pohyby se vzájemně podmiňují; existuje mezi nimi příčinná souvislost, která je uvádí do souladu v čase i v objemu. Ani obchodník, ani jeho zákazník se nenechají těmito opakovanými výkyvy ovlivnit. Jejich plány týkající se držby hotovosti, stejně jako jejich podnikání, resp. výdajů na spotřebu, berou v úvahu celé období a dívají se na něj jako na celek.

Právě tento jev vedl ekonomy k představě pravidelného oběhu peněz a k opomíjení změn v hotovosti držené jednotlivými lidmi. Tento typ vztahů je ovšem platný jen ve velmi úzce vymezené oblasti. Pouze tehdy, je-li růst objemu držené hotovosti jedné skupiny lidí v časové a kvantitativní souvislosti s poklesem objemu držené hotovosti jiné skupiny, takže se tyto změny vzájemně vyrovnají v průběhu časového období, které členové obou skupin považují za celek ve vztahu k plánování držby hotovosti, můžeme mluvit o jejich vzájemné neutralizaci. Bez splnění všech uvedených podmínek je tato neutralizace vyloučena.

5. Humův a Millův problém a hybná síla peněz

Je možné představit si takové uspořádání věcí, v němž se změny v kupní síle peněz objeví ve stejný okamžik a ve stejném rozsahu pro všechny druhy statků a služeb a přímo úměrně změní, která ovlivnila poptávku nebo nabídku peněz? Jinými slovy, je možné představit si neutrální peníze v rámci takového hospodářského systému, který neodpovídá imaginárnímu konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky? Tuto trefnou otázku můžeme nazvat Humovým a Millovým problémem.

Není sporu o tom, že ani Hume, ani Mill neuspěli při hledání kladné odpovědi.⁹ Je tedy možné odpovědět na ni jednoznačně záporně?

⁹ Srov. Mises, *Theory of Money and Credit*, str. 140–142.

Představme si dvě rovnoměrně plynoucí ekonomiky A a B . Oba systémy jsou nezávislé a není mezi nimi žádné propojení. Liší se pouze v tom, že každému množství peněz m v A odpovídá nm množství peněz v B , kde n je větší nebo menší než 1; předpokládejme, že neexistují žádné odložené platby a že peníze užívané v obou systémech slouží pouze k peněžním účelům, tj. neexistuje žádné nepeněžní užití peněz. V důsledku toho budou ceny v obou systémech v poměru $1 : n$. Je myslitelné, aby se podmínky v A změnil tak, že budou rázem stejné jako podmínky v B ?

Odpověď na tuto otázku musí být zjevně záporná. Ten, kdo chce odpovědět kladně, musí předpokládat, že se každému jednotlivci ve stejné chvíli zjeví *deus ex machina*, zvýší nebo sníží objem hotovosti v jeho držení n -krát a řekne mu, že od tohoto okamžiku musí vynásobit číslem n všechna data, která používá při oceňování a kalkulaci. To se nemůže stát jinak než zázrakem.

Již jsme si ukázali, že v podmínkách imaginárního konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky se samotná představa peněz rozplývá v bezobsažný kalkulační proces, vzájemně si odporující a postrádající jakýkoli smysl.¹⁰ V rámci imaginárního konstruktu, jehož typickými znaky jsou neměnnost a strnulost podmínek, je nemožné připisovat nepřímé směně, prostředkům směn a penězům jakoukoli funkci.

Pokud neexistuje žádná nejistota o budoucím vývoji, není nutné držet žádnou hotovost. Protože peníze nemohou být lidmi drženy jinak než v podobě hotovosti, nemohou existovat ani peníze. Užití prostředků směny a držení hotovosti jsou podmíněny proměnlivostí ekonomických dat. Peníze samy o sobě jsou prvkem změny; jejich existence není v souladu s představou pravidelného sledu událostí v rovnoměrně plynoucí ekonomice.

Každá změna v peněžním vztahu mění – i když odhlédneme od dopadu na odložené platby – postavení jednotlivých členů společnosti. Někteří bohatnou, jiní chudnou. Může se stát, že se důsledky změny v nabídce a poptávce po penězích střetnou s důsledky opačné změny, která se odehraje v tutéž dobu a v tomtéž rozsahu; může dojít k tomu, že výsledkem těchto protichůdných pohybů nebude žádná zřetelná změna cenové struktury. Ale ani tehdy nechybí dopady na postavení různých jednotlivců. Každá změna v peněžním vztahu probíhá určitým způsobem a vytváří své vlastní specifické důsledky. Pokud se objeví inflační a deflační pohyb zároveň, nebo pokud je inflace časově následována deflací takovým způsobem, že se v konečném důsledku ceny příliš nezmění, společenské dopady každého z pohybů se vzájemně neruší. K sociálním dopadům inflace se dopady deflace přidávají. Není žádný důvod předpokládat, že všichni nebo většina zvýhodněná jedním pohybem bude postižena druhým pohybem a naopak.

¹⁰ Srov. výše, str. 228–229.

Peníze nejsou ani abstraktním *numeraire*, ani standardem hodnoty nebo cen. Jsou nutně ekonomickým statkem a jako takové jsou ohodnocovány a oceňovány podle své podstaty, tj. podle služeb, které člověku plynou z držby hotovosti. Na trhu se vždy vyskytují změny a pohyb. Peníze existují jen díky výkyvům. Peníze jsou prvkem změny ne proto, že „obíhají“, ale proto, že jsou drženy v podobě hotovosti. Lidé drží peníze jen proto, že očekávají změny, o jejichž druhu a rozsahu nevědí nic přesného.

Peníze si lze představit jen v měnící se ekonomice, samy o sobě jsou však prvkem dalších změn. Každá změna ekonomických dat je uvádí do pohybu a činí z nich hybnou sílu nových změn. Každý posun ve vzájemném vztahu směnných poměrů mezi různými nepeněžními statky nevyvolává změny jen ve výrobě a v tom, co je všeobecně nazýváno distribucí, ale i v peněžních vztazích, což znamená další změny. Nic ve sféře prodejních statků se nestane bez toho, aniž by to ovlivnilo sféru peněz, a vše, co se odehraje ve sféře peněz, ovlivní sféru statků.

Představa neutrálních peněz není o nic méně rozporná než představa peněz se stabilní kupní silou. Peníze bez své vlastní hybné síly by nebyly dokonalými penězi, jak předpokládají lidé; nebyly by vůbec žádnými penězi.

Obecně se lidé často domnívají, že dokonalé peníze by měly být neutrální a obdařené neměnnou kupní silou a že cílem měnové politiky by mělo být dosažení takových peněz. Těto myšlenky je snadné porozumět jako reakci na stále rozšířenější požadavky příznivců inflace. Je to však reakce nepřiměřená, vnitřně zmatená a rozporná, a způsobila pohromu, protože byla posílena silně zakořeněným omylem obsaženým v myšlení mnoha filozofů a ekonomů.

Titó myslitelé jsou uvedeni v omyl rozšířenou vírou, že stav klidu je dokonalější než pohyb. Jejich pojetí dokonalosti vede k závěru, že si nelze představit žádný lepší stav a v důsledku toho vede každá změna jen ke zhoršení. O nějakém pohybu lze v nejlepším případě tvrdit, že je směřován k dosažení stavu dokonalosti, v němž panuje klid, neboť každý další pohyb by vedl k méně dokonalému stavu. Pohyb je vnímán jako nepřítomnost rovnováhy a plného uspokojení, jako projev potíží a nouze. Pokud takové názory pouze potvrzují, že jednání usiluje o odstranění nespokojenosti a v konečném důsledku o dosažení plného uspokojení, lze je pokládat za opodstatněné. Nesmíme ale zapomenout na to, že klid a rovnováha nejsou přítomny jen ve stavu, v němž dokonalá spokojenost činí lidi dokonale šťastnými, ale stejně tak i ve stavu, v němž lidé v mnoha ohledech strádají, avšak nevidí žádný prostředek ke zlepšení svých podmínek. Nepřítomnost jednání není pouze důsledkem plného uspokojení; může neméně jít i o následek neschopnosti učinit věci uspokojivějšími. Může znamenat beznaděj stejně jako spokojenost.

Ani neutralita peněz, ani stabilita jejich kupní síly nejdou dohromady se skutečným světem jednání a nekončících změn, s hospodářským systémem,

jenž nemůže existovat beze změn. Svět toho druhu, který nezbytně předpokládají koncepty neutrálních a stabilních peněz, by byl světem bez jednání.

Není tedy nic zvláštního ani špatného na tom, že v rámci takto proměnlivého světa nejsou peníze ani neutrální, ani nemají stabilní kupní sílu. Všechny plány na dosažení neutrálních a stabilních peněz jsou vnitřně rozporné. Peníze jsou prvkem jednání a následkem toho i změny. Změny v peněžním vztahu, tj. ve vztahu mezi nabídkou peněz a poptávkou po penězích, mají dopad na směnný poměr mezi penězi na jedné straně a prodejními statky na straně druhé. Tyto změny neovlivňují ceny různých statků a služeb ve stejném čase a rozsahu. V důsledku toho dopadají odlišným způsobem na bohatství různých členů společnosti.

6. Změny kupní síly vyvolané hotovostí a statky

Změny v kupní síle peněz, tj. ve směnném poměru mezi penězi a prodejními statky, mohou být způsobeny buď stranou peněz, nebo naopak stranou prodejních statků. Změny, které je vyvolávají, se mohou objevit buď v poptávce a nabídce peněz, nebo v poptávce a nabídce ostatních statků a služeb. Podle toho můžeme rozlišovat mezi změnami kupní síly, které jsou vyvolány hotovostí, a těmi, jež jsou vyvolány statky.

Změny kupní síly vyvolané statky mohou být zapříčiněny změnami nabídky statků a služeb nebo poptávky po jednotlivých statcích a službách. Všeobecný růst nebo pokles poptávky po všech statcích a službách, nebo po většině z nich, může být způsoben pouze prostřednictvím peněz.

Prozkoumejme nyní společenské a ekonomické důsledky změn kupní síly peněz za následujících tří předpokladů: zaprvé, peníze lze v tomto případě použít pouze jako peníze – tj. jako prostředek směny – a nemohou sloužit jinému účelu; zadruhé, existuje jen směna současných statků za budoucí statky; zatřetí, nebereme v úvahu vliv změn kupní síly na peněžní kalkulaci.

Za uvedených předpokladů způsobí hotovostí vyvolané změny kupní síly přesuny bohatství mezi různými jednotlivci. Někteří zbohatnou, jiní zchudnou; někteří jsou zásobeni lépe, jiní hůře; co jedni získají, je vyrovnáno ztrátou ostatních. Není ovšem možné vysvětlovat tento fakt tak, že celkové uspokojení zůstává nezměněno, nebo – protože se nezměnila celková nabídka – že se celkové uspokojení či spokojenost díky změnám v rozdělení bohatství zvýšily nebo snížily. Představy celkového uspokojení nebo celkové spokojenosti jsou bezobsažné. Není možné najít měřítko pro porovnávání rozdílných úrovní uspokojení nebo štěstí, dosažených různými jednotlivci.

Změny kupní síly vyvolané hotovostí nepřímou vytvářejí další změny tím, jak podporují buď akumulaci dodatečného kapitálu, nebo spotřebu kapitálu, který je k dispozici. Zda se tento druhotný efekt objeví a jaký bude jeho směr,

závisí na konkrétních podmínkách každého případu. Těmito důležitými otázkami se budeme zabývat později.¹¹

Změny kupní síly vyvolané statky nejsou často ničím jiným než důsledky změny poptávky po jednom statku na poptávku po jiném statku. Pokud jsou způsobeny zvýšením nebo snížením poptávky statků, nepředstavují pouze přesun od jedněch lidí k jiným. Neznamenají, že Petr získává to, co Pavel ztratil. Někteří mohou zbohatnout, i když není nikdo ochuzen, a naopak.

Tuto skutečnost můžeme popsat následujícím způsobem: Nechť A a B jsou dva nezávislé systémy, které nejsou žádným způsobem navzájem propojeny. V obou systémech je používán stejný druh peněz; peníze, které nemohou být použity pro nepeněžní účely. Nyní předpokládejme, jako případ 1, že se od sebe A a B liší jen v celkové nabídce peněz – v B je tato nabídka nm , kde m je celková nabídka peněz v A , ke každému objemu držené hotovosti c a ke každé peněžní pohledávce d v A existuje odpovídající objem držené hotovosti nc a pohledávka nd v B . Ve všech ostatních ohledech jsou oba systémy stejné. Jako případ 2 předpokládejme, že A a B se od sebe liší pouze v tom, že v B je celková nabídka určitého statku r ve výši np , kde p je nabídka tohoto statku v A , a ke každé zásobě v tohoto statku r v A existuje zásoba nv v B . V obou případech je n vyšší než 1. Pokud se zeptáme každého jednotlivce v A , zda je ochoten učinit nepatrnou oběť a vyměnit svoji pozici za odpovídající místo v B , v případě 1 bude odpověď jednohlasně záporná. V případě 2 bude u těch, kteří vlastní r a u těch, kteří r nevlastní, ale touží po jeho získání – tj. nejméně u jednoho člověka – odpověď kladná.

Služby, jež peníze poskytují, jsou podmíněny výší jejich kupní síly. Nikdo nechce držet určitý počet mincí nebo peníze o určité hmotnosti; každý chce mít hotovost s určitou kupní silou. Jak fungování trhu směřuje k určení konečné kupní síly peněz v té výši, při níž se vyrovnají nabídka s poptávkou po penězích, nikdy nemůže nastat přebytek nebo nedostatek peněz. Každý jednotlivec a všichni jednotlivci dohromady se plně těší z výhod, které získávají z nepřímé směny a používání peněz, bez ohledu na to, zda je celkové množství peněz velké, nebo malé. Změny kupní síly peněz vyvolávají změny v rozložení bohatství mezi různými členy společnosti. Z pohledu lidí, již se chtějí na takových změnách obohatit, se může zdát zásoba peněz nedostatečná nebo přebytečná, a tato jejich touha může vyústit v politiky způsobující výkyvy kupní síly vyvolané hotovostí. Avšak služby, které peníze vykonávají, nemohou být ani vylepšeny, ani posíleny úpravami nabídky peněz. Může se objevit přebytek nebo nedostatek peněz v držbě jednotlivce. Tento stav však může být napraven zvýšením nebo snížením spotřeby. (Člověk ovšem nesmí

¹¹ Srov. níže kapitola XX.

podlehnout rozšířenému zaměňování poptávky po penězích za touhu po větším bohatství.) Množství peněz dostupné v hospodářství vždy postačuje pro všechny k zabezpečení všeho, co peníze dělají a dělat mohou.

Podíváme-li se na problém skrze tento fakt, můžeme považovat veškeré výdaje spojené se zvyšováním množství peněz za plýtvání. Skutečnost, že věci, které by mohly přinášet jiné užitečné služby, slouží jako peníze, a jsou tedy z poskytování těchto služeb odňaty, se jeví jako zbytečné snižování již beztak omezených možností uspokojování potřeb. Právě tento důvod vedl Adama Smitha a Ricarda k názoru, že by bylo velmi užitečné omezit náklady výroby peněz tím, že budou používány peníze vytištěné na papíře. Těm, kdo se podrobněji zajímají o historii peněz, se však věci jeví poněkud jinak. Když se podíváme na katastrofální důsledky velkých inflací papírových peněz, musíme připustit, že nákladnost produkce zlata je menším zlem. Bylo by zbytečné namítat, že tyto pohromy byly způsobeny nevhodným užitím síly, kterou do rukou vlády vkládají úvěrové peníze a neplnohodnotné peníze, a že moudřejší vlády by přijaly politiky rozumnější. Vzhledem k tomu, že peníze nemohou být nikdy neutrální a mít stabilní kupní sílu, vládní záměry týkající se určování množství peněz nikdy nemohou mít nestranný a spravedlivý dopad na všechny členy společnosti. Vše, co vláda dělá ve snaze ovlivnit výši kupní síly, nevyhnutelně závisí na osobních hodnotových soudech lidí, kteří vládnu. Vždy to slouží zájmům některých skupin na úkor jiných. Nikdy nejde o sledování něčeho, čemu se říká blaho společnosti nebo veřejný zájem. Stejně tak na poli měnové politiky neexistuje nic takového jako vědecké doporučení.

Nikdy není lhostejné, jaký statek je jako prostředek směny a jako peníze používán. Jeho volba určuje směr změn v kupní síle vyvolaných hotovostí. Jedinou otázkou je, kdo by měl tuto volbu učinit: lidé kupující a prodávající na trhu, nebo vláda? Byl to trh, který ve věky trvajícím procesu výběru nakonec přidělil roli peněz vzácným kovům – zlatu a stříbru. Po dvě století se vlády snažily vměšovat do tržní volby prostředku směny. Ani ti nejaslepenější etatisté si netroufají tvrdit, že tyto vládní snahy se ukázaly jako prospěšné.

Inflace a deflace; inflacionismus a deflacionismus

Pojmy inflace a deflace nejsou praxeologickými koncepty. Nebyly vytvořeny ekonomy, ale každodenní mluvou veřejnosti a politiků. Vyvolaly rozšířenou představu, že existuje něco jako neutrální peníze nebo peníze se stabilní kupní silou a že zdravé peníze mají mít tyto vlastnosti. Z tohoto pohledu byl pojem inflace používán k označení změn vyvolaných hotovostí vedoucích k poklesu kupní síly a pojem deflace k označení změn vyvolaných hotovostí vedoucích k růstu kupní síly.

Ti, kdo tyto termíny používají, si však neuvědomují skutečnost, že kupní síla nikdy nezůstává nezměněna a v důsledku toho vždy existuje inflace nebo

deflace. Ignorují tyto nutné neustálé výkyvy, dokud jsou pouze malé a nenápadné, a vyhrazují si užítí těchto pojmů pro velké změny kupní síly. Protože to, jaká změna kupní síly si již zaslouží být označena za velkou, závisí výhradně na osobním hodnocení jejího významu, je zřejmé, že inflace a deflace jsou výrazy, které postrádají nezbytnou přesnost vyžadovanou pro praxeologické, ekonomické a katalaktické koncepty. Jejich použití je vhodné v případě historií a politiky. Katalaxie k nim může sáhnout, pouze když používá svých teorií k vysvětlení politických programů a událostí v ekonomické historii. Nadto je velmi účelné použít tyto dva termíny i v přísně katalaktických pojednáních, pokud nehrozí jejich mylný výklad a je třeba vyhnout se přílišné obtížnosti používaných výrazů. Nikdy ale nelze zapomínat na to, že vše, co říká katalaxie v souvislosti s inflací a deflací – tj. *velkými* změnami kupní síly vyvolanými hotovostí –, platí také ve vztahu k malým změnám, i když jejich důsledky budou přirozeně méně zřetelné než u změn velkých.

Pojmy inflacionismus a deflacionismus, zastánce inflace a zastánce deflace, označují politické programy usilující o inflaci a deflaci ve smyslu velkých změn kupní síly vyvolaných hotovostí.

Významová revoluce, která je jedním z charakteristických rysů našich dnů, změnila i tradiční význam slov inflace a deflace. To, co dnes mnozí lidé nazývají inflací nebo deflací, již není oním velkým zvýšením nebo snížením nabídky peněz, ale jejím neúprosným důsledkem, všeobecnou tendencí k růstu nebo poklesu cen statků a mzdových sazeb. Tato inovace není v žádném případě neškodná. Hraje důležitou roli v podněcování obecně rozšířené tendence k inflacionismu.

Především už nemáme žádný pojem, který by označoval to, co dříve označovalo slovo inflace. Je nemožné bojovat proti nějaké politice, když ji nelze pojmenovat. Státníci a publicisté již nemají možnost sáhnout po terminologii, která je přijímaná a pochopená veřejností, chtějí-li vyslovit pochybnosti nad prospěšností vydávání obrovského množství dalších peněz. Musí zahájit podrobnou analýzu a popis této politiky se všemi detaily vždy, když se na ni odvolávají, a tento otravný postup musí opakovat v každé větě, jež se jí týká. Protože tato politika nemá žádné jméno, stává se samozřejmou a skutečnou. A nevázaně pokračuje.

Druhým neštěstím je to, že lidé, kteří se zabývají zbytečnými a beznadějnými pokusy potírat nevyhnutelné důsledky inflace – růst cen –, maskují své úsilí jako boj proti inflaci. Přestože se potýkají s příznaky, předstírají boj se samotnými kořeny zla. Protože nerozumí příčinné souvislosti mezi růstem množství peněz na jedné straně a růstem cen na straně druhé, ve skutečnosti věci zhoršují. Nejlepším příkladem byla podpora zemědělcům ze strany vlád Spojených států, Kanady a Velké Británie. Cenové stropy snižují nabídku určitého statku, protože výroba je ztrátová pro mezní výrobce. Aby k tomu

nedošlo, vlády poskytovaly dotace zemědělcům vyrábějícím s nejvyššími náklady. Dotace byly financovány dodatečným zvyšováním množství peněz. Kdyby spotřebitelé museli zaplatit za tyto statky vyšší cenu, k žádným inflačním efektům by nedošlo. Museli by totiž na tyto přebytké výdaje použít pouze peníze, které byly vydané již dříve. Takto může záměna mezi inflací a jejími důsledky přímo způsobit ještě větší inflaci.

Je zřejmé, že moderní význam slov inflace a deflace je naprosto matoucí a zavádějící a musí být bezpodmínečně odmítnut.

7. Peněžní kalkulace a změny kupní síly

Peněžní kalkulace počítá s cenami statků a služeb, které byly určeny, nebo by byly určeny či pravděpodobně budou určeny na trhu. Snaží se objevit cenové rozdíly a z jejich nalezení vyvodit závěry.

Změny kupní síly vyvolané hotovostí nemohou být v takových kalkulacích brány v úvahu. Je sice možné místo kalkulace založené na určitém druhu peněz a použít způsob kalkulace založený na jiném druhu peněz b . Potom je výsledek kalkulace chráněn před znehodnocením kvůli změnám kupní síly a ; ale stále může být znehodnocen změnami kupní síly b . Neexistuje žádný způsob, jak oprostít jakýkoli způsob ekonomické kalkulace od vlivu hotovostí vyvolaných změn kupní síly určitého druhu peněz, na němž je příslušná kalkulace založena.

Všechny výsledky ekonomické kalkulace a všechny z nich vyvozené závěry jsou podmíněny změnami kupní síly vyvolanými hotovostí. Podle toho, jak stoupá nebo klesá kupní síla, objevují se mezi položkami představujícími dřívější ceny a pozdější ceny určité odlišnosti; kalkulace vykazuje zisky nebo ztráty, které jsou vytvářeny pouze hotovostí vyvolanými změnami ovlivňujícími kupní sílu. Když porovnáme takové zisky nebo ztráty s výsledky kalkulace provedené na základě toho druhu peněz, jehož kupní síla se tolik nezměnila, můžeme je nazvat jen imaginárními nebo zdánlivými. Nesmíme však zapomenout na to, že takové výroky jsou možné jen jako výsledek porovnání kalkulací uskutečněných v podmínkách existence odlišných druhů peněz. Protože neexistuje nic jako peníze se stabilní kupní silou, tyto zdánlivé zisky nebo ztráty jsou přítomny v každém způsobu ekonomické kalkulace bez ohledu na to, na jakém druhu peněz byla založena. Je nemožné rozlišit přesně mezi skutečnými zisky a ztrátami a pouze zdánlivými zisky a ztrátami.

Je proto možné tvrdit, že ekonomická kalkulace není bezchybná. Nikdo však nedokáže navrhnout způsob, jakým by bylo možné tuto chybu z ekonomické kalkulace vyloučit, nebo takový peněžní systém, který by tento zdroj omylů zcela odstranil.

Nelze popřít, že nenarušovaný trh byl úspěšný v rozvoji měnového systému, který splňuje všechny požadavky jak nepřímé směny, tak i ekonomické kalkulace. Cíle peněžní kalkulace jsou takové, že nemohou být zmařeny nepřesnostmi pramenícími z pomalých a poměrně slabých výkyvů kupní síly. Změny kupní síly vyvolané hotovostí v takovém rozsahu, v jakém se objevovaly u kovových peněz, zejména v případě zlatých peněz, v posledních dvou stoletích, nemohou ovlivnit výsledek podnikatelské ekonomické kalkulace tak výrazně, aby tuto kalkulaci znehodnotily. Historické zkušenosti ukazují, že si lidé – pro praktické potřeby jejich podnikání – s těmito způsoby kalkulace velmi dobře vystačili. Teoretické úvahy ukazují, že je nemožné vymyslet, a tím méně uskutečnit, lepší způsob. Z pohledu těchto skutečností je zbytečné nazývat peněžní kalkulaci nedokonalou. Člověk nemá sílu změnit kategorie lidského jednání. Musí jim své chování přizpůsobit.

Podnikatelé nikdy nepokládali za nutné zbavit ekonomickou kalkulaci v podmínkách zlatých peněz závislosti na výkyvech kupní síly. Návrhy zlepšit peněžní systém přijetím tabulkového standardu založeného na indexních číslech, nebo přijetím různých forem komoditního standardu, nebyly prosazovány s ohledem na transakce podnikatelů a peněžní kalkulaci. Jejich cílem bylo poskytnout stabilnější měnu pro dlouhodobé půjčky. Podnikatelé ani nepokládali za nutné upravit své účetní metody tak, aby omezili určité chyby vyvolané změnami kupní síly. Bylo by například možné přestat odpisovat dlouhodobá aktiva formou ročních odpisů, určených jako konstantní procentní podíl z pořizovací ceny příslušného aktiva. Namísto toho by bylo možné začít odkládat do obnovovacích fondů tolik peněz, kolik se zdá nezbytné k zaplacení plných nákladů nahrazení příslušného aktiva v okamžiku, kdy k němu dojde. Ovšem podnikatelé nikdy po přijetí tohoto postupu netoužili.

Vše výše uvedené platí pouze pro peníze, jejichž kupní síla není předmětem prudkých, velkých změn vyvolaných hotovostí. Peníze, u nichž k takovým prudkým a výrazným změnám dochází, zcela ztrácí schopnost sloužit jako prostředek směny.

8. Předvídaní očekávaných změn kupní síly

Uvažování jednotlivců, které určuje jejich chování ve vztahu k penězům, je založeno na jejich znalosti cen bezprostřední minulosti. Pokud by tuto znalost neměli, nebyli by schopni rozhodnout o tom, jaký objem hotovosti mají držet a kolik mají utratit za získání různých statků. Prostředek směny bez minulosti je nemyslitelný. Žádná věc se nemůže stát prostředkem směny, pokud nebyla ekonomickým statkem a lidé jí nepřiradili směnnou hodnotu ještě předtím, než začala být poptávána jako tento prostředek.

Kupní síla zděděná z bezprostřední minulosti je ovšem upravena dnešní poptávkou a nabídkou peněz. Lidské jednání vždy činí opatření pro budoucnost, i kdyby šlo jen o budoucnost nejbližší hodiny. Ten, kdo kupuje, kupuje pro budoucí spotřebu nebo výrobu. Podle toho, nakolik věří, že se bude budoucnost lišit od současnosti a minulosti, upravuje své hodnocení a ocenění. To platí ve vztahu ke všem prodejným statkům a o nic méně i ve vztahu k penězům. V tomto smyslu můžeme říci, že dnešní směnná hodnota peněz představuje očekávání směnné hodnoty zítřejší. Základem všech úsudků týkajících se peněz je taková jejich kupní síla, jaká byla v bezprostřední minulosti. Pokud jsou ovšem očekávány změny kupní síly vyvolané hotovostí, vstupuje na scénu druhý faktor – očekávání těchto změn.

Ten, kdo se domnívá, že porostou ceny statků, o které se zajímá, jich kupuje větší množství, než by byl kupoval, kdyby o tom přesvědčen nebyl; odpovídajícím způsobem omezuje objem držené hotovosti. Ten, kdo věří, že tyto ceny klesnou, omezuje své nákupy a tedy zvyšuje objem hotovosti, který drží. Dokud jsou taková spekulativní očekávání omezena pouze na některé komodity, nevyvolávají všeobecnou tendenci ke změnám objemu držené hotovosti. Situace se ovšem mění, pokud se lidé domnívají, že stojí před rozsáhlými změnami kupní síly vyvolanými hotovostí. Pokud očekávají růst nebo pokles peněžních cen všech statků, zvýší nebo omezí svoje nákupy. Takové vyhrané chování značně posílí a urychlí očekávané změny. Uvedený proces pokračuje, dokud nedosáhne bodu, za kterým již nejsou očekávány žádné další změny kupní síly peněz. Pouze v takovém okamžiku ustane sklon lidí kupovat nebo prodávat a objem hotovosti v jejich držení se opět začne zvyšovat nebo klesat.

Pokud je ovšem veřejnost přesvědčena, že růst množství peněz bude pokračovat a nikdy neskončí a že se v důsledku toho nikdy nezastaví růst cen všech statků a služeb, všichni budou toužit po tom nakoupit jich co největší množství a omezit objem hotovosti ve svém držení na minimum. Za těchto okolností jsou totiž běžné náklady držby hotovosti zvýšeny ztrátami způsobenými stupňujícím se poklesem kupní síly. Za výhody plynoucí z držení hotovosti se musí platit obětí, která je pokládána za nepřiměřeně vysokou. Tento jev byl během velkých evropských inflací dvacátých let nazván *útekem k reálným statkům* (*Flucht in die Sachwerte*) nebo *závěrečnou fází boomu* (*Katastrophenhauss*). Matematictí ekonomové nedokážou pochopit příčinnou souvislost mezi zvýšením množství peněz a tím, co nazývají „rychlost obratu“.

Charakteristickým rysem tohoto jevu je fakt, že růst množství peněz způsobí pokles poptávky po penězích. Tendence k poklesu kupní síly vytvářená zvýšením množství peněz je zesílena všeobecným sklonem k omezení držby hotovosti. Nakonec je dosaženo bodu, v němž ceny, za něž by se lidé byli

ochotni vzdát „reálných“ statků, diskontují očekávaný pokles kupní síly do takové míry, že nikdo nemá v ruce dostatečný objem hotovosti k jejich zaplacení. Peněžní systém se hroutí; všechny transakce v postizených peněžích ustávají; vlivem paniky mizí i poslední zbytky jejich kupní síly. Lidé se vracejí k barteru, případně k užívání jiného druhu peněz.

Průběh stupňující se inflace je následující: Na počátku způsobí příliv dodatečných peněz růst cen některých statků a služeb; ceny ostatních se zvýší později. Jak bylo ukázáno, cenový nárůst dopadá na odlišné statky a služby v nestejnou dobu a v nestejně míře.

První fáze inflačního procesu může trvat řadu let. Dokud trvá, ceny mnoha statků a služeb nejsou dosud přizpůsobeny změněnému peněžnímu vztahu. V dané zemi stále existují lidé, kteří si neuvědomují, že čelí cenové revoluci ústící nakonec ve značný nárůst všech cen, i když rozsah tohoto růstu nebude pro různé statky a služby stejný. Tito lidé stále věří, že ceny jednoho dne klesnou. Než se tak stane, prozatím omezují své nákupy a zároveň zvyšují objem hotovosti, jež drží. Dokud takový názor mezi veřejností převažuje, není pro vládu příliš pozdě s inflační politikou přestat.

Lid ale nakonec prohlédne. Náhle si uvědomí, že inflace je úmyslnou politikou, jež bude pokračovat donekonečna. Obvyklý řád věcí se přeruší. Nastane hospodářský kolaps. Každý horlivě usiluje o směnu svých peněz za „reálné“ statky, bez ohledu na to, zda je potřebuje nebo ne, bez ohledu na to, kolik za ně musí zaplatit. Během velmi krátké doby, během několika málo týdnů nebo i dnů, se z věcí dříve užívaných jako peníze stává odpadový papír. Nikdo za ně nechce nic směniti.

Právě to se stalo s kontinentální měnou v Americe v roce 1781, s francouzskými *mandats territoriaux* v roce 1796 a s německými markami v roce 1923. A stane se to znovu všude tam, kde se objeví stejné podmínky. Pokud má být nějaká věc užívána jako prostředek směny, veřejnost nesmí být přesvědčena o tom, že množství této věci se bude zvyšovat nade všechny meze. Inflace představuje neudržitelnou politiku.

9. Zvláštní hodnota peněz

Dokud je statek užívaný jako peníze hodnocen a oceňován s ohledem na služby, jež poskytuje pro nepeněžní účely, nevystávají žádné problémy vyžadující zvláštní řešení. Teorie peněz se tak zabývá pouze tou částí ohodnocení peněz, jež je podmíněna jejich funkcí jako prostředku směny.

V průběhu dějin byly jako peníze používány různé komodity. Dlouhým vývojem byla větší část z nich z peněžního užití vyřazena. Pouze dvě z nich, vzácné kovy zlato a stříbro, přežily. Ve druhé polovině devatenáctého století rostoucí počet vlád úmyslně přikročil k demonetizaci stříbra.

Ve všech případech měl statek používaný jako peníze i jiná, nepeněžní, užití. V podmínkách zlatého standardu je zlato penězi a peníze jsou zlato. Není podstatné, zda zákony přisoudí roli zákonného platidla pouze zlatým mincím raženým vládou. Důležité je, že tyto mince opravdu obsahují pevně danou hmotnost zlata a že libovolný slitek zlata může být přeměněn v mince. V podmínkách zlatého standardu byly dolar a libra šterlinků pouhé názvy pro určitou hmotnost zlata, v rámci velmi úzkého rozpětí přesně určenou zákonem. Takové peníze můžeme nazývat *komoditní peníze*.

Druhým typem peněz jsou *úvěrové peníze*. Úvěrové peníze se vyvinuly z užívání peněžních substitutů. Používání nároků, splatných na požádání a zcela bezpečných, jako substitutů za určitou sumu peněz bylo běžné. (Otázkou peněžních substitutů a jejich znaky se budeme zabývat v příštím oddíle.) Trh používání těchto nároků nezastavil, i když bylo jednoho dne jejich směňování pozastaveno, což vyvolalo pochyby o jejich bezpečnosti a o platební schopnosti dlužníka. Dokud byly nároky vůči dlužníkovi nezpochybnitelné solventnosti splatné každodenně a mohly být směněny bez předchozího oznámení a bez jakýchkoli výdajů, jejich směnná hodnota byla rovná jejich nominální hodnotě; právě tato dokonalá rovnost jim přiřadila charakter peněžního substitutu. Avšak poté, co bylo jejich směňování pozastaveno, datum splatnosti odsunuto na neurčito, a po následných pochybnostech o solventnosti dlužníka či o jeho ochotě platit, ztratily část hodnoty, jež jim byla dříve připisována. Nyní byly pouhými nároky nevynášejícími žádný úrok vůči pochybnému dlužníkovi a splatné k neurčitému datu. Protože však byly používány jako prostředek směny, jejich směnná hodnota neklesla až na tu úroveň, na kterou by klesla v případě, že by šlo o pouhé nároky.

Je možné oprávněně předpokládat, že takové úvěrové peníze by mohly být dále užívány jako prostředek směny, i kdyby měly ztratit svůj charakter nároků vůči bance nebo státní pokladně a tím se staly *neplnohodnotnými penězi*. Neplnohodnotné peníze jsou představovány pouhými symbolickými penězi, které nemohou být použity k žádnému průmyslovému užití, ani nést žádný nárok.

Není úkolem katalaxie, ale hospodářských dějin, pátrat po tom, zda se v minulosti objevil nějaký typ neplnohodnotných peněz, nebo zda všechny druhy peněz, které nebyly komoditními penězi, spadají pod označení úvěrové peníze. Jedinou věcí, kterou musí stanovit katalaxie, je to, že musí připustit možnost existence neplnohodnotných peněz.

V souvislosti s každým druhem peněz je nutné zapamatovat si důležitou věc: demonetizace – tj. ukončení jejich používání jako prostředku směny – musí vést k vážnému poklesu jejich směnné hodnoty. Co to znamená v praxi, se jasně ukázalo v posledních devadesáti letech, kdy bylo postupně omezoováno použití stříbra jako komoditních peněz.

Existují příklady úvěrových peněz a neplnohodnotných peněz, které jsou ztělesňovány kovovými mincemi. Takové peníze jsou vyraženy ze stříbra, niklu nebo mědi. Pokud jsou takové neplnohodnotné peníze demonetizovány, udrží si směnnou hodnotu jako kus kovu. Ta však představuje jen velmi malé odškodnění pro jejich držitele. Nemá žádný praktický význam.

Držba hotovosti vyžaduje oběti. Do té míry, do jaké má člověk peníze ve svých kapsách nebo na svém účtu v bance, se vzdává okamžitého získání statků, které by mohl spotřebovat nebo použít při výrobě. V tržním hospodářství mohou být tyto oběti přesně určeny prostřednictvím kalkulace. Jsou rovny čistému úroku, jenž by člověk získal, kdyby tyto peníze investoval. Skutečnost, že člověk tuto oběť přijímá, je důkazem, že upřednostňuje výhody plynoucí z držby hotovosti před výnosem, který ztrácí.

Výhody, jež lidé z držby určitého objemu hotovosti očekávají, je možné upřesnit. Nelze se však domnívat, že by nám analýza těchto motivů mohla poskytnout teorii určení kupní síly, jež by se obešla bez pojmů držby hotovosti či poptávky a nabídky peněz.¹² Výhody a nevýhody pocházející z držby hotovosti nejsou objektivními faktory, které by mohly přímo ovlivnit velikost objemu držené hotovosti. Jednotlivci je řadí do škál a váží vůči ostatním. Výsledkem je subjektivní hodnotový soud, ovlivněný osobností každého z nich. Různí lidé a stejní lidé v různém čase hodnotí objektivní skutečnosti odlišným způsobem. Stejně jako znalost bohatství a fyzického stavu určitého člověka nám neřekne, kolik je ochoten utratit za jídlo s určitou výživnou hodnotou, ani znalost jeho hmotné situace nám neumožní dělat jasné závěry o velikosti jím držené hotovosti.

10. Význam peněžního vztahu

Peněžní vztah, tj. vztah mezi poptávkou a nabídkou peněz, jedinečně určuje cenovou strukturu, pokud jde o vzájemný směnný poměr mezi penězi a prodejnými statky a službami.

Pokud zůstává peněžní vztah nezměněn, nemohou se objevit ani inflační (expanzivní), ani deflační (kontrakční) tlaky na obchod, podnikání, výrobu, spotřebu a zaměstnanost. Pokud někdo trvá na opaku, odráží to pouze jeho neochotu přizpůsobit své aktivity požadavkům ostatních lidí projeveným na trhu. Avšak není to kvůli domnělé vzácnosti peněz, že ceny zemědělských produktů jsou příliš nízké na to, aby zajistily submarginálním zemědělcům takový příjem, jaký by si přáli mít. Příčinou potíží těchto zemědělců je to, že ostatní vyrábějí při nižších nákladech.

¹² Takový pokus učinil Greidanus, *The Value of Money* (Londýn, 1932), str. 197 a násl.

Nárůst množství vyrobených statků, za předpokladu, že se ostatní věci nemění, musí přinést zlepšení životních podmínek lidí. Jeho důsledkem je pokles peněžních cen statků, jejichž výroba byla zvýšena. Takový pokles cen ovšem ani v nejmenším nesnižuje přínosy plynoucí z dodatečného vytvořeného bohatství. Zvýšení podílu, který z tohoto dodatečného bohatství připadá věřitelům, by bylo možné považovat za nespravedlivé, ačkoli tato kritika je sporná, protože růst kupní síly byl správně předvídan a odpovídajícím způsobem vzat v úvahu prostřednictvím záporné cenové premie.¹³ Není však možné tvrdit, že snížení cen způsobené nárůstem produkce určitých statků je důkazem nějaké nerovnováhy, jež nemůže být odstraněna jinak než zvýšením množství peněz. Každé zvýšení produkce některých nebo všech výrobků vyžaduje přirozeně vždy novou alokaci výrobních faktorů do různých odvětví. Pokud se množství peněz nemění, je potřeba této realokace zřejmá z cenové struktury. Některá výrobní odvětví se stanou výnosnějšími, zatímco v jiných zisky klesnou nebo se objeví ztráty. Tímto způsobem směřuje fungování trhu k odstranění těchto často diskutovaných nerovnováh. Pomocí zvýšení množství peněz je možné oddálit nebo přerušit tento proces přizpůsobení. Je však nemožné zbavit ho významu nebo ho učinit méně bolestným pro ty, jichž se týká.

Pokud by vládou způsobené změny kupní síly vyvolané hotovostí vedly jen k přesunu bohatství od jedněch lidí k jiným, nebylo by přípustné odsoudit je z pohledu katalaktické vědecké neutrality. Je zjevně mylné ospravedlňovat je pomocí všeobecného dobra nebo blahobytu veřejnosti. Bylo by je nicméně stále možné považovat za politická opatření vhodná k prosazování zájmů některých skupin lidí na úkor ostatních bez toho, aby vznikala nějaká další škoda. Avšak do hry vstupují i jiné okolnosti.

Není nutné poukazovat na důsledky, k nimž vede nepřetržitá deflační politika. Takovou politiku nikdo nepodporuje. Přízeň lidu a po potlesku toužících publicistů a politiků patří inflaci. S ohledem na tyto snahy musíme zdůraznit tři body. Zaprvé: Inflační nebo expanzivní politika musí vyústit v nadměrnou spotřebu na jedné straně a mylné investice na straně druhé. Vede k plýtvání kapitálem a ohrožuje uspokojování potřeb v budoucnu.¹⁴ Zadruhé: Proces inflace neodstraňuje nutnost přizpůsobování produkce a realokace zdrojů. Pouze ji oddaluje a tím zhoršuje. Zatřetí: Inflace nemůže být trvalou politikou, protože, je-li nepřetržitá, nutně končí rozpadem peněžního systému.

Drobný obchodník nebo hostinský se může snadno stát obětí zdání, že vše, co je zapotřebí k rozkvětu jeho podnikání i podnikání jeho kolegů, je větší útrata ze strany veřejnosti. V jeho očích je klíčové donutit obyvatelstvo více

¹³ O vztahu mezi tržní úrokovou mírou a změnami kupní síly viz níže, kapitola XX.

¹⁴ Srov. níže, str. 504–505.

utrácet. Je však ohromující, že toto přesvědčení může být světu prezentováno jako nová sociální filozofie. Lord Keynes a jeho následovníci učinili nedostatek sklonu ke spotřebě odpovědným za to, co považovali v hospodářských poměrech za neuspokojivé. Podle jejich názoru není ke zlepšení životní úrovně lidí nutné zvýšit výrobu, ale zvýšit výdaje. Aby lidé mohli více utrácet, je doporučována „expanzivní“ politika.

Tato doktrína je jak stará, tak také mylná. Jejím rozboru a odmítnutí bude věnována kapitola zabývající se hospodářským cyklem.¹⁵

11. Peněžní substituty

Nároky na určitou peněžní částku vůči dlužníkovi, o jehož schopnosti a ochotě zaplatit nejsou ani nejmenší pochybnosti, splatné a vypověditelné na požádání, poskytují jednotlivci všechny služby, které mohou poskytovat peníze, za té podmínky, že všechny strany, se kterými by eventuálně mohl jednat o obchodu, jsou dokonale obeznámeny se základními kvalitami těchto nároků: každodenní splatnost, stejně jako nepochybná schopnost a ochota dlužníka zaplatit. Takové nároky můžeme nazvat *peněžními substituty*, protože mohou v držbě jednotlivce nebo firmy plně nahradit peníze. Katalaxie se nezajímá o technické a právní znaky peněžních substitutů. Ty mohou být představovány bankovkou, nebo vklady bez výpovědní lhůty, k nimž je možné vydávat šeky („šekové peníze“ nebo peníze na účtu), za předpokladu, že je banka ochotna směňovat bankovky nebo vklady zdarma a bez výpovědní lhůty za skutečné peníze. Symbolické mince jsou také peněžními substituty pod podmínkou, že je jejich majitel schopen a ochoten směnit je v případě potřeby zdarma a bez prodlení za peníze. K tomu není nutné, aby byla vláda nucena zákonem k jejich směně. Rozhodující je skutečnost, že tyto symbolické peníze mohou být skutečně směněny za peníze bez nákladů a bez prodlení. Pokud je celkové množství symbolických mincí drženo v rozumných mezích, nejsou zapotřebí žádná další opatření ze strany vlády k tomu, aby byla hodnota, za niž jsou směňovány, rovna jejich nominální hodnotě. Poptávka veřejnosti po nízkých nominálních hodnotách dává každému příležitost směnit je jednoduše za peníze. Hlavní věc je, aby měl každý majitel peněžních substitutů dokonalou jistotu, že je může v každém okamžiku a zdarma za peníze směnit.

Pokud dlužník – vláda nebo banka – drží proti všem vydaným peněžním substitutům 100% rezervy skutečných peněz, nazýváme peněžní substituty peněžními certifikáty. Jednotlivý certifikát představuje – ne nutně v právním smyslu, ale v katalaktickém smyslu vždy – odpovídající množství peněz

¹⁵ Srov. níže, str. 491–505.

držené v podobě rezerv. Vydání certifikátu nezvyšuje množství věcí schopných uspokojit poptávku po penězích a jejich držení v podobě hotovosti. Změny v množství certifikátů proto nemění nabídku peněz ani peněžní vztah. Při určování kupní síly peněz tak nehrají žádnou roli.

Pokud drží dlužník menší objem rezerv, než je celkový objem jím vydaných peněžních substitutů, nazýváme tento rozdíl fiduciárními prostředky. Zpravidla nelze zjistit, zda je konkrétní exemplář peněžního substitutu peněžním certifikátem, nebo fiduciárním prostředkem směny. Část z celkového objemu peněžních substitutů je obvykle kryta drženími peněžními rezervami. Proto je část celkového objemu vydaných peněžních substitutů peněžními certifikáty, zbytek představuje fiduciární prostředky směny. Tuto skutečnost však rozpoznají jen ti, kdo jsou obeznámeni s rozvahou banky. Jednotlivé bankovky, vklady nebo symbolické mince svůj katalaktický charakter nijak neprojevují.

Vydání peněžních certifikátů nezvyšuje fondy, které má banka k dispozici při provádění jejího hlavního předmětu činnosti. Banka, která nevydává fiduciární prostředky, může poskytovat pouze *komoditní úvěr*, tj. může půjčit pouze své vlastní fondy a to množství peněz, které jí její klienti svěřili. Vydávání fiduciárních prostředků zvyšuje fondy banky, které lze použít k půjčkám nad tuto hranici. Už nemusí poskytovat jen komoditní úvěr, ale i *oběžný úvěr*, tj. úvěr poskytnutý z emise fiduciárních prostředků.

Zatímco je hostejné, jaké množství peněžních certifikátů bylo vydáno, pro fiduciární prostředky to neplatí. Fiduciární prostředky ovlivňují tržní jevy stejným způsobem jako peníze. Změna jejich množství ovlivňuje určení kupní síly peněz, ceny a – dočasně – také úrokovou míru.

Ekonomové v minulosti používali odlišnou terminologii. Mnozí z nich byli ochotni nazývat peněžní substituty jednoduše penězi, protože poskytují stejné služby jako peníze. Tento pojem však není vhodný. Nejdůležitějším účelem vědecké terminologie je usnadnit analýzu zkoumaného problému. Cílem katalaktické teorie peněz je – na rozdíl od právní teorie a technických oborů bankovního managementu a účetnictví – studium otázek určení cen a úrokových měr. Tento cíl vyžaduje zřetelné rozlišení mezi peněžními certifikáty a fiduciárními prostředky.

Pojem *úvěrová expanze* byl často dezinterpretován. Je důležité si uvědomit, že komoditní úvěr nemůže být předmětem expanze. Jediným prostředkem úvěrové expanze je oběžný úvěr. Ovšem poskytnutí oběžného úvěru nepředstavuje vždy úvěrovou expanzi. Pokud dříve vydané fiduciární prostředky již vyčerpaly svůj dopad na trh, pokud se ceny, mzdové sazby a úrokové míry již přizpůsobily celkové zásobě skutečných peněz zvýšené o fiduciární prostředky (nabídce peněz v širším smyslu), poskytnutí oběžného úvěru bez dalšího zvýšení množství fiduciárních prostředků nepředstavuje úvěrovou expanzi.

K úvěrové expanzi dochází pouze tehdy, je-li úvěr poskytnut z dodatečně vydaných fiduciárních prostředků, nikoli když banky znovu půjčí fiduciární prostředky, získané zpět formou splátek od starých dlužníků.

12. Omezení vydávání fiduciárních prostředků

Lidé nakládají s peněžními substituty, jako kdyby šlo o peníze, protože jsou zcela přesvědčeni o tom, že je bude možné směnit za peníze v jakémkoli okamžiku, bez prodlení a bez nákladů. Ty, kdo toto přesvědčení sdílí, a jsou proto ochotni přistupovat k peněžním substitutům stejně, jako kdyby šlo o peníze, můžeme nazvat *klienty* vydávajícího bankéře, banky nebo jiné instituce. Není podstatné, zda je vydávající instituce řízena podle pravidel obvyklých v bankovníctví. Symbolické mince vydávané ministerstvem financí příslušné země jsou peněžními substituty také, ačkoli ministerstvo financí zpravidla nevykazuje vydané mince ve svých účtech jako závazek a nepovažuje je za součást státního dluhu. Stejně tak není důležité, jestli má majitel peněžních substitutů vynutitelné právo na jejich zpětnou směnu. Rozhodující je, zda je možné peněžní substituty skutečně směnit za peníze bez prodlení a bez nákladů.¹⁶

Emise peněžních certifikátů je nákladnou činností. Bankovky musí být vytištěny, mince vyraženy; musí být vytvořen složitý účetní systém pro vklady; rezervy musí být uschovány v bezpečí; dále existuje riziko podvedení falešnými bankovkami a šeky. Proti všem těmto nákladům stojí jen malá šance, že některé z vydaných bankovek mohou být zničeny, a ještě menší šance, že někteří z vkladatelů mohou na svůj vklad zapomenout. Vydávání takových certifikátů vede k bankrotu, pokud není spojeno s vydáváním fiduciárních prostředků. V raných dějinách bankovníctví existovaly banky, jejichž jedinou činností bylo vydávání peněžních certifikátů. Ovšem tyto banky byly svými klienty za vzniklé náklady odškodňovány. Ať už však byla skutečnost jakákoli, katalaxie se nezajímá o čistě technické problémy bank nevýdávajících fiduciární prostředky. Katalaxie si v souvislosti s peněžními certifikáty

¹⁶ Dále není podstatné, zda zákony přisuzují peněžním substitutům status zákonného platidla. Pokud lidé k těmto věcem přistupují jako k peněžním substitutům a tyto tedy peněžními substituty jsou a jejich kupní síla je rovna odpovídajícímu množství peněz, jediným důsledkem přiznání statutu zákonného platidla bude zabránit zlomyslným lidem uchýlit se k podvodům obtěžujícím ostatní. Pokud ovšem tyto věci nejsou peněžními substituty a jsou obchodovány s diskontem, tedy za méně, než činí jejich nominální hodnota, důsledek jejich ustanovení zákonným platidlem je shodný se zavedením cenového stropu, stanovení maximální ceny směny za zlato a zahraniční měny a minimální ceny za věci, které již nejsou peněžními substituty, ale jsou buď úvěrovými penězi, nebo neplnohodnotnými penězi. Poté se dostává důsledek popisované Greshamovým zákonem.

všímá pouze toho, jaká je souvislost mezi jejich vydáváním a emisí fiduciárních prostředků.

Zatímco množství peněžních certifikátů je katalakticky bezvýznamné, zvýšení nebo snížení množství fiduciárních prostředků má na určení kupní síly peněz stejný dopad jako změny množství peněz. Proto má otázka, zda je či není nárůst objemu fiduciárních prostředků něčím omezen, zcela zásadní význam.

Pokud klientela banky zahrnuje všechny členy tržního hospodářství, omezení emise fiduciárních prostředků má stejné dopady, jako je tomu v případě peněz. Banka, která je v izolované zemi nebo na celém světě jedinou institucí vydávající fiduciární prostředky a jejíž klientela se skládá ze všech jednotlivců a firem, je při provádění své činnosti vázána dvěma pravidly:

Zaprvé: Musí se vyhnout takovému jednání, které by mohlo u klientů – tj. u obyvatelstva – vyvolat podezření. Jakmile začnou klienti ztrácet důvěru, budou požadovat zpětnou směnu bankovek a vyberou si své vklady. Jak daleko může banka při zvyšování objemu vydaných fiduciárních prostředků zajít, aniž by vyvolala nedůvěru, závisí na psychologických faktorech.

Zadruhé: Nesmí zvyšovat objem fiduciárních prostředků v takové míře a takovou rychlostí, aby klienti nabyli přesvědčení, že růst cen bude pokračovat zrychlujícím se tempem donekonečna. Pokud totiž veřejnost věří, že tomu tak bude, omezí svoji držbu hotovosti, lidé utečou k „reálným“ hodnotám a vyvolají závěrečnou fázi boomu. Není možné představit si, jak se tato katastrofa přibližuje, aniž bychom zároveň nepředpokládali, že jejím prvním projevem je vymizení důvěry. Veřejnost bude jistě dávat přednost směně fiduciárních prostředků za peníze před únikem k reálným hodnotám, tj. před nevybíravým nákupem nejrůznějších statků. Poté musí banka vyhlásit úpadek. Pokud zasáhne vláda osvobozením banky od její povinnosti směnit bankovky a vyplatit zpět vklady v souladu s podmínkami smlouvy, fiduciární prostředky se stanou buď úvěrovými penězi, nebo neplnohodnotnými penězi. Pozastavení vyplácení uloženého měnového kovu situaci zcela mění. Již neexistuje žádná otázka fiduciárních prostředků, peněžních certifikátů a peněžních substitutů. Na scénu vstupuje vláda a jí vytvořené právní ustanovení o zákonném platidle. Banka ztrácí svoji nezávislou existenci; stává se nástrojem vládních politik, úřadem podřízeným ministerstvu financí.

Katalakticky nejvýznamnější otázky vydávání fiduciárních prostředků jedinou bankou, nebo více bankami jednajícími ve shodě, jejíž klientela zahrnuje všechny jednotlivce, se netýkají omezení objemu této emise. Budeme se jimi zabývat ve XX. kapitole, věnované vztahům mezi množstvím peněz a úrokovou mírou.

V tomto bodě našeho zkoumání se musíme zaměřit na problém koexistence mnoha nezávislých bank. Nezávislost znamená, že každá banka vydávající

fiduciární prostředky sleduje svou vlastní cestu a nejedná v souladu s jinými bankami. Koexistence znamená, že každá banka má klientelu, která zahrnuje všechny členy tržního systému. Pro jednoduchost budeme předpokládat, že žádný člověk ani firma není klientem více než jedné banky. Závěry naší analýzy by však nebyly ovlivněny, ani kdybychom předpokládali, že někteří lidé jsou klienty více než jedné banky a někteří nejsou klienty banky žádné.

Nebudeme si klást otázku, zda existují nějaká omezení emise fiduciárních peněz těmito vedle sebe fungujícími nezávislými bankami. Vzhledem k tomu, že taková omezení jsou i v případech, kdy předpokládáme pouze jedinou banku, jejímiž klienty jsou všichni lidé, je zjevné, že tato omezení platí i pro více nezávislých bank. Chceme ukázat, že pro velký počet nezávisle koexistujících bank jsou tato omezení užší než pro jedinou banku s neomezenou klientelou.

Předpokládáme, že v tržním systému bylo v minulosti založeno několik nezávislých bank. Zatímco před jejich založením byly užívány pouze peníze, tyto banky zavedly užívání peněžních substitutů, jejichž část tvoří fiduciární prostředky. Každá banka má klientelu a vydala určité množství fiduciárních prostředků, které jsou jako peněžní substituty součástí hotovosti držené jejími jednotlivými klienty. Celkové množství fiduciárních prostředků vydaných bankami a vstřebených do hotovosti držené jejich klienty již změnilo cenovou strukturu a kupní sílu peněžní jednotky. Všechny tyto dopady však již byly vyčerpány a v současnosti není trh ovlivňován žádným pohybem vyvolaným touto minulou úvěrovou expanzí.

Nyní však dále předpokládejme, že se jedna banka sama pustí do dodatečné emise fiduciárních prostředků, avšak ostatní banky ji nenásledují. Klienti banky provádějící úvěrovou expanzi – ať už její staří klienti, nebo noví získaní díky této expanzi – obdrží dodatečný úvěr, rozšíří své podnikatelské aktivity, vstoupí na trh s dodatečnou poptávkou po statcích a službách a vyženou ceny výše. Ti, kdo nejsou klienty banky provádějící úvěrovou expanzi, si nemohou dovolit kupovat za tyto vyšší ceny; jsou nuceni své nákupy omezit. Proto na trhu převládne přesun statků od těch, kdo klienty nejsou, ke klientům banky provádějící úvěrovou expanzi (expandující banky). Klienti kupují od neklientů více, než jim prodávají; mají více prostředků k zaplacení neklientům, než od nich získávají. Ovšem peněžní substituty vydané expandující bankou nejsou vhodné k platbám neklientům, protože pro ně nemají charakter peněžních substitutů. Aby byli schopni zaplatit neklientům, musí klienti nejprve směnit peněžní substituty, vydávané jejich – tj. expandující – bankou, za peníze. Expandující banka musí přijmout zpět své bankovky a vyplatit příslušné vklady. Její rezervy – za předpokladu, že pouze část jí vydaných peněžních substitutů je představována fiduciárními prostředky – se zmenšují. Blíží

se okamžik, v němž – po vyčerpání svých peněžních rezerv – nebude banka schopna směřovat stále platné peněžní substituty. Aby se vyhnula platební neschopnosti, musí se co nejdříve vrátit k politice posilování svých peněžních rezerv. Musí opustit své expanzivní metody.

Tato reakce trhu na úvěrovou expanzi ze strany banky s omezenou klientelou byla brilantně popsána měnovou školou. Zvláštní případ, kterým se měnová škola zabývala, se týkal současné úvěrové expanze ze strany privilegované centrální banky jedné země nebo všech bank v jedné zemi a neexpanzivního chování bank v ostatních zemích. Náš příklad pokrývá obecnější případ soužití řady bank s různou klientelou, stejně jako nejobecnější případ existence jedné banky s omezenou klientelou v systému, v němž zbytek lidí není zákazníky žádné banky a nepovažuje žádné nároky za peněžní substitut. Nezáleží pochopitelně na tom, zda předpokládáme, že klienti jedné banky žijí dokonale odděleni od klientů ostatních bank, nebo zda žijí pospolu. Tato skutečnost představuje pouhý rozdíl v datech a neovlivňuje katalaktický problém, kterým se zabýváme.

Banka nikdy nemůže vydat více peněžních substitutů, než chtějí její klienti držet. Jednotlivý klient nemůže nikdy držet větší podíl celkové držené hotovosti v podobě peněžních substitutů, než odpovídá podílu obratu jeho transakcí s klienty jeho banky na jeho celkovém obratu. Kvůli pohodlí bude zpravidla tento podíl mnohem nižší, než je uvedené maximum. Takto je tedy určena mez emise fiduciárních prostředků. Můžeme namítat, že každý je ochoten přijmout ve svých aktuálních transakcích bankovky a šeky znějící na jakoukoli banku. Ovšem takový člověk bez prodlení uloží do své banky nejen šeky, ale i bankovky banky, jejímž klientem není. Jeho banka v dalším kroku vyrovná své účty s touto druhou bankou. Tím je uveden do pohybu výše popsaný proces.

O podivné zálibě veřejnosti v bankovkách vydaných pochybnými bankami byla napsána řada nesmyslů. Pravda je, že kromě malé skupiny obchodníků, kteří byli schopni rozlišovat mezi dobrými a špatnými bankami, bylo na bankovky vždy pohlíženo s nedůvěrou. Ta pomalu vymizela, až když vlády zaručily privilegovaným bankám zvláštní výhody. Často zdůrazňovaný argument, že malé bankovky se dostaly do rukou chudých a neinformovaných lidí, kteří nemohli rozeznat dobré a špatné bankovky, nemůže být brán vážně. Čím chudší je příjemce bankovky a čím méně je obeznámen s bankovními záležitostmi, tím rychleji ji utratí a tím rychleji se bankovka vrátí, prostřednictvím maloobchodu nebo velkoobchodu, bance, jež ji vydala, nebo k lidem, kteří jsou se situací v bankovníctví dobře obeznámeni.

Pro banku je velmi snadné zvýšit počet lidí ochotných přijmout úvěry pocházející z úvěrové expanze a vyplacené v podobě peněžních substitutů. Je pro ni ale velmi obtížné zvýšit počet svých klientů, tedy počet lidí, kteří jsou

ochotni považovat tyto nároky za peněžní substituty a jako takové je držet. Rozšiřování klientely je nesnadný a zdlouhavý proces, stejně jako získávání dobré pověsti a důvěry. Na druhou stranu je banka může velmi rychle ztratit. Pokud si chce své klienty udržet, nesmí nikdy připustit sebemenší pochyby o své schopnosti a ochotě splatit veškeré své závazky v souladu s podmínkami uzavřených smluv. Musí udržovat dostatečně velké rezervy na směnu všech bankovek, které jí mohou jejich držitelé ke směně předložit. Žádná banka se tak nemůže spokojit pouze s vydáváním fiduciárních prostředků; musí držet rezervy kryjící celý objem vydaných peněžních substitutů, a tedy kombinovat emisi fiduciárních prostředků a peněžních certifikátů.

Je vážným omylem domnívat se, že úkolem rezerv je poskytovat prostředky pro směnu těch bankovek, jejichž držitelé ztratili v banku důvěru. Není možné oddělit důvěru, již se těší banka a jí vydané peněžní substituty. Buď ji sdílejí všichni její klienti, nebo je zcela pryč. Pokud ji ztratí někteří klienti, ostatní ji ztrácí také. Žádná banka emitující fiduciární prostředky a poskytující oběžný úvěr nemůže dostát svým závazkům, které na sebe vzala vydáním peněžních substitutů, pokud všichni její klienti ztrácí důvěru a chtějí směnít své bankovky a získat zpět své vklady. To je základní vlastností či slabinou podnikání, při kterém dochází k vydávání fiduciárních prostředků a poskytování oběžného úvěru. Žádný systém rezervní politiky ani žádné rezervní požadavky stanovené zákony ji nemohou napravit. Rezervy mohou pouze umožnit bance stáhnout z trhu přebytečný objem vydaných fiduciárních prostředků. Pokud banka vydala více bankovek, než mohou její klienti použít při obchodování s jinými klienty, musí tento přebytek proměnit zpět v peníze.

Zákony nutící banky udržovat rezervy v určitém poměru k celkovému objemu vkladů a vydaných bankovek byly účinné, pokud omezovaly zvýšení objemu fiduciárních prostředků a oběžného úvěru. Byly však zbytečné, jakmile se snažily o ochranu před okamžitou směnu bankovek a výběry vkladů, došlo-li ke ztrátě důvěry.

Bankovní škola se v pojednáních o těchto problémech zcela mýlila. Byla zmatena falešnou představou, podle níž požadavky podnikání tvrdě omezují maximální objem směnitelných bankovek, které může banka vydat. Její členové si nepovšimli, že poptávka veřejnosti po úvěru je co do velikosti závislá na ochotě banky půjčovat a že banky, které si nedělají starosti o svou vlastní solventnost, mohou zvyšovat oběžný úvěr snížením úroku pod tržní míru. Není pravda, že maximální objem, který banka může půjčit, pokud omezí své půjčování na eskontování krátkodobých směnek pocházejících z prodeje a nákupu surovin a polotovarů, je množství jednoznačně určené podmínkami v podnikání a nezávislé na přístupu banky. Tento objem se totiž zvyšuje nebo klesá se snižováním nebo zvyšováním diskontní míry. Snížení úrokové míry

je rovnocenné zvýšení množství toho, co je chybně považováno za správné a normální požadavky podnikání.

Měnová škola podala vcelku správné vysvětlení opakujících se krizí, které narušovaly podmínky anglického podnikání ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století. Tehdy prováděli *Bank of England* a ostatní britské banky a bankéři úvěrovou expanzi, zatímco v zemích, s nimiž Velká Británie obchodovala, se nic takového – nebo alespoň ne v takovém rozsahu – neodehrávalo. Nezbytným důsledkem tohoto stavu byl odliv měnového kovu do zahraničí. Vše, co prosazovala bankovní škola, aby popřela tuto teorii, bylo zbytečné. Měnová škola bohužel ve dvou ohledech chybovala. Nikdy nepochopila, že jí doporučované nápravné opatření, tedy přísné zákonné omezení objemu bankovek vydaných nad rámec rezerv měnového kovu, nebylo jediným možným. Nikdy se nezabývala myšlenkou svobodného bankovníctví. Druhým selháním měnové školy byla neschopnost rozpoznat, že vklady, k nimž lze vypisovat šeky, jsou peněžními substituty, případně fiduciárními prostředky, pokud jejich objem převyšuje rezervy držené bankou, a v důsledku toho stejně jako bankovky prostředkem úvěrové expanze. Pochopení tohoto rozdílu, tedy skutečnosti, že tyto vklady jsou peněžním substitutem stejně jako bankovky, bylo jedinou zásluhou bankovní školy. Kromě tohoto bodu byly však veškeré teorie bankovní školy nepodložené. Byla vedena rozporuplnou myšlenkou neutrality peněz; snažila se zamítnout kvantitativní teorii peněz odkazem na *deus ex machina*, na tak často zmiňované hromadění peněz, a špatně pochopila otázku úrokové míry.

Je třeba zdůraznit, že otázka zákonného omezení emise fiduciárních prostředků se mohla objevit jen proto, že vlády poskytly zvláštní práva jedné nebo několika bankám a tím zabránily svobodnému vývoji bankovníctví. Pokud by vlády nikdy nezasáhly, aby zvýhodnily zvláštní banky, kdyby nikdy nezprostily některé banky povinností všech jednotlivců a firem v tržním hospodářství, tj. vyřešit své závazky v souladu s podmínkami uzavřených smluv, žádný bankovní problém by neexistoval. Omezení, jež brání úvěrové expanzi, by fungovala účinně. S ohledem na svoji vlastní platební schopnost by byla každá banka nucena přijmout bezpečné limity emise fiduciárních prostředků. Banky, které by tato nezbytná pravidla nerespektovaly, by zkrachovaly, a veřejnost, varovaná způsobenou škodou, by byla dvojnásobně nedůvěřivá a opatrná.

Postoje evropských vlád k bankovníctví byly od počátku neupřímné a falešné. Předstíraný zájem o národní blahobyt, veřejnost jako celek a chudý nepoučený lid zvláště, byl pouhou zástěrkou. Vlády chtěly inflaci a úvěrovou expanzi, chtěly hospodářský boom a snadno dostupné peníze. Ti Američané, kteří dvakrát uspěli při odstranění centrální banky, si byli vědomi nebezpečnosti této instituce; bohužel nebyli schopni pochopit, že zlo, proti kterému

bojovali, bylo přítomné v každém vládním zásahu do oblasti bankovníctví. Dnes nemohou ani nejbídnější zastánci etatismu popřít, že veškeré údajné zlo svobodného bankovníctví je zanedbatelné v porovnání s katastrofálními důsledky obrovských inflací, způsobených privilegovanými a vládou ovládanými bankami.

Je výmyslem, že vlády zasahovaly do bankovníctví s cílem omezit emisi fiduciárních prostředků a zabránit úvěrové expanzi. Právě naopak. Tyto vlády vedla touha po inflaci a úvěrové expanzi. Privilegované banky byly vedeny snahou oslabit omezení kladené svobodným trhem úvěrové expanzi nebo tím, že toužily získat zdroj příjmů pro státní pokladnu. Když začaly být nezamýšlené důsledky úvěrové expanze zjevné, byly přijaty zákony omezující emisi bankovek – a někdy i vkladů – nekrytých měnovým kovem. Zavedení svobodného bankovníctví nebylo nikdy vážně zvažováno právě proto, že by bylo při omezování úvěrové expanze příliš účinné. Proto byli panovníci, publicisté i veřejnost jednotní v přesvědčení, že podnikání má spravedlivý nárok na „normální“ a „nezbytný“ objem oběžného úvěru a že by tohoto objemu nebylo možné v podmínkách svobodného bankovníctví dosáhnout.¹⁷

Mnoho vlád se nikdy nedívalo na emisi fiduciárních prostředků jinak než z hlediska svých příjmů. V jejich očích bylo nejdůležitějším úkolem bank půjčovat peníze státní pokladně. Peněžní substituty byly s oblibou považovány za předchůdce vládou vydávaných papírových peněz. Směnitelné bankovky byly pouze prvním krokem na cestě k nesměnitelným bankovkám. Tyto myšlenky s rozvojem uctívání státu a intervencionismu vešly do obecného povědomí a nejsou již nikým zpochybňovány. Žádná vláda dnes nechce na svobodné bankovníctví ani pomyslet, protože žádná vláda se nechce vzdát něčeho, co považuje za užitečný zdroj příjmu. Co se dnes nazývá finanční připraveností na válku, není nic jiného než schopnost obstarat pomocí privilegovaných a vládou ovládaných bank tolik peněz, kolik jich válčící národ může potřebovat. Radikální inflacionismus, i když není výslovně přiznán, je hlavním rysem ekonomické ideologie naší doby.

Avšak i v dobách, kdy se liberalismus těšil největší slávě a vlády toužily více po zachování míru a prosperity než po podněcování války, smrti, zkázy a bídy, pohlíželi lidé na bankovníctví s celou řadou předsudků. Mimo anglosaský svět bylo veřejné mínění přesvědčeno o tom, že jedním z hlavních úkolů vlády je snižovat úrokové míry a že úvěrová expanze je vhodným prostředkem k jeho dosažení.

¹⁷ Pojem „normální“ úvěrová expanze je nesmyslný. Vydání dodatečných fiduciárních prostředků, bez ohledu na jejich množství, vždy uvádí v pohyb ty změny cenové struktury, jejichž popis je úkolem teorie hospodářského cyklu. Pokud je jejich dodatečně vydaný objem malý, stejně malé budou pochopitelné i nevyhnutelné důsledky této expanze.

Když v roce 1844 Velká Británie reformovala své bankovní zákonodárství, těmto omylům se vyhnula. Tento slavný zákon byl ovšem narušen dvěma chybami měnové školy. Na jedné straně byl zachován systém vládních zásahů do bankovníctví. Na druhé straně byla omezení uvalena pouze na emisi bankovek nekrytých měnovým kovem. Vydávání fiduciárních prostředků bylo potlačeno, pouze pokud šlo o bankovky. V podobě vkladů mohlo dál bujet.

Pokud bychom dovedli myšlenku obsaženou v této měnové teorii do jejích logických konců, mohli bychom navrhnout, aby byly všechny banky zákonem přinuceny držet vůči celkovému množství peněžních substitutů (bankovek plus vkladů na požádání) stoprocentní peněžní rezervy. To je jádrem stoprocentního plánu profesora Irvinga Fishera. Ovšem profesor Fisher tento plán spojil s návrhem na přijetí indexového standardu. Již jsme si ukázali, proč je tento návrh chybný a že otevřeně poskytuje vládě moc manipulovat s kupní silou podle chuti vlivných zájmových skupin. Avšak i kdyby byl plán stoprocentních rezerv na čistém zlatém standardu přijat, neodstranil by zcela nevhody vlastní každému druhu vládních zásahů do bankovního sektoru. K předejití další úvěrové expanzi je zapotřebí podřídit bankovníctví týmž obecným pravidlům obchodního a občanského práva, která nutí každého jednotlivce a každou firmu dostát všem závazkům v plném souladu s podmínkami uzavřené smlouvy. Dokud si banky udržují své privilegované postavení institucí podřízených zvláštnímu právnímu zacházení, vláda má v ruce nástroj použitelný pro účely zvyšování vlastních příjmů. Každé omezení emise fiduciárních prostředků nutně závisí na dobrých úmyslech vlády a parlamentu. Mohou omezit jejich vydávání v obdobích, jež lze považovat za normální. Tato omezení však budou zrušena pokaždé, když vláda usoudí, že mimořádný stav ospravedlňuje užití mimořádných nástrojů. Pokud chce exekutiva a strana, která ji podporuje, zvýšit výdaje bez toho, aby zvýšením daní ohrozily svoji popularitu, budou vždy ochotny nazvat svoji bezvýhodnou situaci mimořádným stavem. S pomocí tiskařského stroje a servility bankovních manažerů, toužících prokázat laskavost autoritám regulujícím jejich podnikání, uskuteční svoji touhu utrácet peníze za věci, za něž nejsou daňoví poplatníci ochotni platit vyšší daně.

Svobodné bankovníctví je jediným dostupným způsobem, kterým lze předejít nebezpečím neoddělitelně spjatým s úvěrovou expanzí. Je pravda, že by nedokázalo zadržet velmi mírnou expanzi ze strany opatrných bank poskytujících veřejnosti veškeré vyžadované informace o své finanční situaci. Ale v podmínkách svobodného bankovníctví by bylo nemožné, aby se úvěrová expanze a její neodvratné důsledky přeměnily v obvyklý – člověk by měl pokoušení říci normální – rys hospodářského systému. Pouze svobodné bankovníctví může ochránit tržní hospodářství před krizemi a depresemi.

Když se podíváme zpět na dějiny posledních dvou století, nemůžeme nerozpoznat, že chyby spáchané liberalismem při řešení problémů bankovníctví byly pro tržní hospodářství smrtelnou ranou. Nebyl vůbec žádný důvod, proč v bankovníctví opouštět principy svobodného podnikání. Většina liberálních politiků prostě kapitulovala před odporem lidu vůči půjčování peněz a přijímání úroku. Nebyli schopni pochopit, že úroková míra je tržní jev, kterým nemůže být *ad libitum* manipulováno úřady nebo jinými institucemi. Uvěřili, že snížení úrokové míry je prospěšné a že úroková expanze je správným prostředkem k dosažení levných peněz. Nic nepoškodilo věc liberalismu více než téměř pravidelný návrat fází horečnatého boomu a dramatických kolapsů byčích trhů, následovaných dlouhodobými hospodářskými depresemi. Veřejné mínění začalo být přesvědčeno, že tyto události jsou v podmínkách nenarušovaného tržního hospodářství nevyhnutelné. Lidé si neuvědomovali, že to, nad čím bédovali, bylo nutným výsledkem politik směřujících ke snížení úrokové míry pomocí úvěrové expanze. Dál se těchto politik umíněně drželi a marně se snažili potírat jejich nežádoucí důsledky většími a většími vládními zásahy.

Poznámky k diskusi o svobodném bankovníctví

Bankovní škola učila, že nadměrná emise bankovek je nemožná, pokud banka omezí svou činnost na poskytování krátkodobých úvěrů.¹⁸ Když je úvěr v příslušném okamžiku splacen, bankovky se vrátí do banky, a tudíž zmizí z trhu. Toto se však děje, pouze když banka omezí objem poskytovaných úvěrů. (A i tehdy to neodstraní důsledky předchozí úvěrové expanze. Pouze k ní přidá důsledky pozdější úvěrové kontrakce.) Obvykle banka pouze nahradí splacené směnky eskontováním nových smének. Objem bankovek stažených z trhu splacením dřívější půjčky pak odpovídá objemu nově vydaných bankovek.

Systém opatření omezujících úvěrovou expanzi v podmínkách svobodného bankovníctví funguje jinak. Nemá vůbec nic společného s postupem, který je podstatou tohoto takzvaného Fullartonova pravidla. Je to způsobeno skutečností, že úvěrová expanze sama o sobě nerozšiřuje klientelu banky, tj. nezvyšuje počet lidí, kteří přisuzují svým nárokům vůči bance charakter peněžních substitutů. Jelikož nadměrná emise fiduciárních prostředků ze strany banky, jak bylo ukázáno výše, zvyšuje objem prostředků, které mají být zaplacený klienty expandující banky jiným lidem, zvyšuje zároveň poptávku po směně jejich peněžních substitutů za peníze. Tím nutí expandující banku vrátit se ke zdrženlivému chování.

¹⁸ Viz výše, str. 393–395.

Tato skutečnost nebyla nikdy zpochybněna ve vztahu k šekovatelným vkladům na požádání. Je zřejmé, že expandující banka by se velmi brzy ocitla v obtížné situaci při zúčtování vzájemných pohledávek a závazků s jinými bankami. Lidé však občas trvají na tom, že situace je odlišná, hovoříme-li o bankovkách.

Katalaxie hájí při řešení otázky peněžních substitutů názor, že mnoho lidí pohlíží na zmiňované nároky jako na peníze, a proto jsou, stejně jako peníze, vypláceny a přijímány v transakcích a drženy. Vše, co katalaxie tvrdí ve vztahu k peněžním substitutům, předpokládá tuto skutečnost. Bylo by ovšem absurdní domnívat se, že každá bankovka, kterou banka vydá, se skutečně stane peněžním substitutem. Co činí bankovku peněžním substitutem, je onen zvláštní druh důvěryhodnosti vydávající banky. Seběmenší pochybnost o schopnosti nebo ochotě banky vyplatit každou předloženou bankovku bez prodloužení a bez nákladů jejímu držiteli tuto důvěryhodnost narušuje a připravuje bankovky o jejich charakter peněžního substitutu. Můžeme předpokládat, že každý je ochoten přijmout tyto podezřelé bankovky ve formě úvěru a že dává přednost tomu, aby je získal v podobě přijaté platby namísto toho, aby déle čekal. Pokud ovšem přetrvávají pochybnosti o jejich prvotřídní kvalitě, lidé se jich budou snažit co nejdříve zbavit. Budou namísto nich držet peníze a takové peněžní substituty, které považují za dokonale bezpečné, a budou se pochybných bankovek vzdávat. Ty budou obchodovány s diskontem, a tato skutečnost je přivede zpět do vydávající banky, jež se jako jediná zavázala vyplácet je za jejich nominální hodnotu.

Tuto otázku můžeme lépe objasnit prozkoumáním podmínek bankovníctví v kontinentální Evropě. Tam byly obchodní banky zbaveny všech omezení týkajících se objemu šekovatelných vkladů. Proto byly schopny poskytovat oběžný úvěr a provádět úvěrovou expanzi stejnými metodami jako banky v anglosaských zemích. Veřejnost však nebyla připravena považovat takové bankovní vklady za peněžní substituty. Pokud člověk obdržel šek, zpravidla si ho ihned nechal vyplatit, a tedy vybral peníze z banky. Pro obchodní banky tak bylo téměř nemožné půjčovat – kromě zanedbatelných částek – připsáním prostředků na účet dlužníka. Jakmile dlužník vystavil šek, pro banku to představovalo výběr z příslušného účtu. Pouze velké podniky považovaly vklady za peněžní substituty. Ačkoli se centrální banky ve většině těchto zemí nemusely podřízovat žádným právním omezením ohledně přijímání vkladů, nemohly je použít jako prostředek úvěrové expanze velkého rozsahu, protože počet klientely pro vklady byl příliš malý. Bankovky byly prakticky jediným nástrojem oběžného úvěru a úvěrové expanze.

V osmdesátých letech devatenáctého století zahájila rakouská vláda program popularizace šekových peněz zřízením oddělení šekových účtů u Spříteľní služby Poštovního úřadu. Do jisté míry uspěla. Zůstatky na těchto

účtech byly považovány za peněžní substituty klientelou, která byla širší než v případě oddělení šekových účtů státní Centrální emisní banky. Tento systém byl zachován i v nových státech, které vznikly v roce 1918 jako nástupci habsburské říše. Byl přijat také mnoha jinými evropskými národy, například Německem. Je důležité si uvědomit, že tento druh vkladů byl čistě vládním podnikem a že oběžný úvěr, který systém poskytoval, byl půjčován výhradně vládám. Je příznačné, že název spořitelní instituce rakouské pošty, stejně jako většiny jejích zahraničních napodobenin, nebyl *banka*, ale *úřad (Amt)*. Kromě těchto vkladů na požádání u vládního poštovního úřadu byly hlavním prostředkem oběžného úvěru v neanglosaských zemích bankovky (a do malé míry také vklady u vládou řízené Centrální emisní banky). Pokud je v souvislosti s těmito zeměmi řeč o úvěrové expanzi, jde vždy téměř výhradně o bankovky.

Ve Spojených státech platí řada zaměstnavatelů platy i mzdy vypsáním šeků. Pokud si je jejich příjemci nechají okamžitě směnít a vyberou z banky celý objem hotovosti, tento způsob výplaty představuje pouze přesun těžkého břemena nakládání s mincemi a bankovkami z pokladníka zaměstnavatele na pokladníka banky. Nemá žádné katalaktické důsledky. Pokud by s obdrženími šeky takto zacházeli všichni obyvatelé, vklady by nepředstavovaly peněžní substituty a nemohly by být použity jako nástroje oběžného úvěrování. Pouze fakt, že značná část veřejnosti pohlíží na vklady jako na peněžní substituty, z nich dělá to, čemu se všeobecně říká šekové peníze nebo peníze na účtě.

Je chybou spojovat pojem svobodné bankovníctví s představou, že každý může svobodně vydávat bankovky a podvádět veřejnost *ad libitum*. Lidé se často odvolávají na rčení neznámého Američana, citované Tookem: „Svobodný obchod v bankovníctví je svobodným obchodem v podvádění.“ Svobodná emise bankovek by používání bankovek značně omezila, pokud by ho zcela neodstranila. Právě tuto myšlenku prosazoval během slyšení před francouzskou bankovní vyšetřovací komisí 24. října 1865: „Věřím, že to, co je nazýváno svoboda bankovníctví, by vedlo k naprostému potlačení bankovek ve Francii. Chci dát každému právo vydávat bankovky, aby již nikdo nikdy více žádné bankovky nepřijímal.“¹⁹

Lidé se mohou domnívat, že bankovky jsou praktičtější než mince, a úsilí o větší pohodlí povede k jejich užívání. Je-li tomu tak, veřejnost bude ochotna platit prémii za to, že se vyhne nepříjemnostem spojeným s přenášením těžkých mincí ve svých kapsách. Proto měly v dřívějších dobách bankovky vydané bankami s nespornou solventností vůči kovové měně určitou prémii. Proto jsou také poměrně oblíbené cestovní šeky, i když si banky, jež je vydávají, účtují za jejich vydání poplatek. To vše se ale nijak netýká problému,

¹⁹ Srov. Cernuschi, *Contre le billet de banque* (Paříž, 1866), str. 55.

kterým se zabýváme. Neposkytuje to ospravedlnění politik, nutících lidi uchýlit se k užívání bankovek. Vlády nepodporovaly užívání bankovek, aby zabránily nepohodlí nakupujících dam. Jejich cílem bylo snížit úrokovou míru a získat levný zdroj úvěru pro své pokladny. V jejich očích bylo zvýšení množství fiduciárních prostředků cestou ke zvýšení blahobytu.

Bankovky nejsou nezbytné. Všechno, čeho kapitalismus dosáhl, by bylo dosaženo i tehdy, kdyby nikdy neexistovaly. Kromě toho peníze na účtech dokážou totéž co bankovky. Vládní vměšování se do vkladů u obchodních bank nemůže být ospravedlněno falešnou výmluvou, že chudí nevzdělání zaměstnanci a zemědělci musí být chráněni před podlými bankéři.

Někteří lidé se však mohou zeptat, co dělat s kartelem obchodních bank? Nemohou banky jednat v tajné shodě v zájmu neomezené expanze své emise fiduciárních prostředků? Tato námitka je nesmyslná. Dokud není veřejnost – vládním zásahem – zbavena práva vybírat své vklady, žádná banka nemůže riskovat svou dobrou pověst tajnou spoluprací s jinými bankami, jejichž pověst není tak dobrá jako její vlastní. Nesmíme zapomínat, že každá banka vydávající fiduciární prostředky je v poměrně riskantní situaci. Jejím nejcenějším aktivem je její pověst. Jakmile se objeví pochybnosti o její dokonalé důvěryhodnosti a platební schopnosti, musí vyhlásit úpadek. Pro banku s dobrým postavením by bylo sebevražedné spojit své jméno s jinou bankou s horší pověstí. V podmínkách svobodného bankovníctví by kartel bank zničil celý bankovní systém příslušné země. To by neposloužilo zájmům žádné z nich.

Bankám dobré pověsti je z velké části vyčítán jejich konzervatismus a jejich neochota zvýšit úvěr. Podle lidí, kteří na úvěr za těchto podmínek nemají nárok, je takové omezení škodlivé. Jde však o první a nejvyšší pravidlo pro provádění bankovních operací v podmínkách svobodného bankovníctví.

Pro naše současníky je nesmírně složité představit si podmínky svobodného bankovníctví, protože pokládají vládní zásahy do bankovníctví za samozřejmost a nutnost. Je ovšem nutné si pamatovat, že tyto zásahy jsou založeny na chybném předpokladu, že úvěrová expanze je odpovídajícím prostředkem trvalého snížení úrokové míry, které neublíží nikomu kromě bezohledných kapitalistů. Vlády však zasahují právě proto, že vědí, že svobodné bankovníctví udržuje úvěrovou expanzi ve velmi úzkých mezích.

Ekonomové mohou mít pravdu, když tvrdí, že při současném stavu bankovníctví jsou vládní zásahy vhodné. Tento stav ovšem není výsledkem fungování nenarušovaného tržního hospodářství. Je plodem rozličných vládních pokusů dosáhnout podmínek nutných pro úvěrovou expanzi velkého rozsahu. Pokud by vláda nikdy nezasahovala, užití bankovek a vkladů by bylo omezeno pouze na ty vrstvy společnosti, které jsou velmi dobře schopny rozlišit mezi solventními a nesolventními bankami. Žádná rozsáhlá úvěrová expanze by

nebyla možná. Vlády samy jsou odpovědné za rozšíření posvátné úcty, s níž prostý člověk pohlíží na každý kousek papíru, na který ministerstvo financí nebo jím ovládaná instituce vytisklo kouzelná slova *zákonné platidlo*.

Vládní zásah do současných podmínek v bankovním sektoru by mohl být omluvitelný, kdyby bylo jeho cílem odstranění tohoto neuspokojivého stavu a zastavení nebo alespoň značné omezení další úvěrové expanze. Ve skutečnosti je hlavním cílem dnešních vládních zásahů úvěrovou expanzí dále zvětšit. Tento přístup je odsouzen k nezdaru. Dříve či později musí vyústit v katastrofu.

13. Velikost a složení držené hotovosti

Celkový objem peněz a peněžních substitutů je uchováván jednotlivci a firmami jako držená hotovost. Podíl každého z nich je určován mezním užítkem. Každý chce držet určitou část svého celkového bohatství ve formě hotovosti. Zbavuje se přebytečné hotovosti tím, že zvyšuje své nákupy, a nedostatek hotovosti řeší zvýšením prodejů. Všeobecně rozšířená terminologie zaměňující poptávku po držbě hotovosti za poptávku po bohatství a prodejních statcích nesmí ekonomu splést.

Co platí ve vztahu k jednotlivcům a firmám, není o nic méně pravdivé ve vztahu ke každému součtu objemu hotovosti držené určitým množstvím jednotlivců a firem. Není důležité, jaký počet jednotlivců a firem považujeme za celek. Hotovost držená městem, krajem nebo zemí je souhrnem hotovosti v držení všech jejích obyvatel.

Předpokládáme, že v tržním hospodářství je používán pouze jeden druh peněz a peněžní substituty jsou buď neznámé, nebo jsou užívány všemi bez rozdílu. Existují tak například zlaté peníze a směnitelné bankovky, vydané celosvětovou bankou a považované každým za peněžní substitut. Za těchto předpokladů neovlivňují opatření bránící směně statků a služeb peněžní poměry ani velikost objemu peněz v držení lidí a firem. Cla, zákaz vývozu nebo dovozu a překážky migrace působí na tendence k vyrovnání cen, mezd a úrokových měr. Nemají přímý vliv na držbu hotovosti.

Pokud je cílem vlády zvýšení objemu hotovosti držené obyvateli dané země, musí jim nařídit uložit určitý objem peněz u určitého úřadu a ponechat tyto peníze nedotčené. Nutnost obstarat si tuto částku by každého přinutila více prodávat a méně kupovat; domácí ceny by klesly; vývoz by se zvýšil a dovoz snížil; bylo by dovezeno množství hotovosti. Kdyby vláda jednoduše dovozu statků a vývozu peněz zabránila, svého cíle by nedosáhla. Pokud klesnou dovozy a ostatní okolnosti se nezmění, vývozy v důsledku toho klesnou také.

Role, kterou hrají peníze v mezinárodním obchodě, se neliší od úlohy, kterou mají v obchodě domácím. V obou případech plní roli prostředku směny.

Nákupy a prodeje v zahraničí, stejně jako doma, vedou i k něčemu jinému, než je pomíjivá změna v držbě hotovosti jednotlivci a firmami, pouze pokud lidé jednájí záměrně tak, aby zvýšili nebo omezili velikost hotovosti, kterou mají v držení. Příliv peněz do určité země nastane pouze tehdy, touží-li její obyvatelé zvýšit objem hotovosti ve svém držení více než obyvatelé jiných zemí. K odlivu peněz ze země dojde, pokud její obyvatelé chtějí omezit objem hotovosti ve svém držení více než obyvatelé jiných zemí. Přesun peněz z jedné země do jiné, jenž není vyrovnán transferem v opačném směru, nikdy není nezamýšleným důsledkem mezinárodních obchodních transakcí. Je vždy výsledkem zamýšlených změn v objemu hotovosti držené rezidenty. Stejně jako je pšenice vyvážena, pouze pokud si obyvatelé země přejí vyvézt přebytek pšenice, tak i peníze jsou vyváženy, jen pokud si obyvatelé přejí vyvézt určitý objem peněz, jež považují za přebytečný.

Tento přebytek se objeví, pokud se v zemi začnou používat peněžní substituty, které se nepoužívají v zahraničí. Vznik těchto peněžních substitutů je rovnocenný zvýšení nabídky peněz v širším smyslu v dané zemi, tj. nabídky peněz plus fiduciárních prostředků; způsobí přebytek v nabídce peněz v širším smyslu. Místní obyvatelé se chtějí svého podílu na tomto přebytku zbavit zvýšením svých nákupů domácích nebo zahraničních statků. V prvním případě se sníží vývozy, ve druhém se zvýší dovozy. V obou případech odchází přebytek peněz do zahraničí. Protože, v souladu s naším předpokladem, peněžní substituty nemohou být vyvezeny, odtékají do zahraničí pouze skutečné peníze. Výsledkem je, že v rámci domácí nabídky peněz v širším smyslu (peníze + fiduciární prostředky) klesá podíl peněz a podíl fiduciárních prostředků se zvyšuje. Domácí zásoba peněz v užším smyslu je nyní menší než předtím.

Předpokládejme dále, že domácí peněžní substituty přestanou být peněžními substituty. Banka, která je vydala, je již nesměňuje za peníze. Bývalé peněžní substituty jsou nyní nároky vůči bance, jež neplní své závazky a její schopnost a ochota splácet své dluhy je pochybná. Nikdo neví, kdy a zda vůbec budou splaceny. Může se stát, že tyto nároky jsou veřejností užívány jako úvěrové peníze. Jako peněžní substituty byly považovány za ekvivalenty sumy peněz, na kterou zněly. Jako úvěrové peníze jsou nyní obchodovány s diskontem.

V tomto bodě může zasáhnout vláda. Nařídí, že veškeré úvěrové peníze představují zákonné platidlo ve výši své nominální hodnoty.²⁰ Žádný obcho-

²⁰ Velmi často byla vlastnost zákonného platidla přisouzena těm bankovkám, které v té době byly stále ještě peněžními substituty a jako takové ve své směnné hodnotě rovný penězům. V tomto okamžiku nemělo takové nařízení žádný katalaktický význam. Nyní však význam získalo, protože trh je za peněžní substituty již nepovažuje.

dující již s nimi nesmí zacházet odlišně. Vládní nařízení se snaží přinutit veřejnost, aby zacházela s věcmi odlišné směnné hodnoty tak, jako kdyby měly stejnou směnnou hodnotu. Narušuje cenovou strukturu určenou trhem. Stanovuje minimální cenu úvěrových peněz a maximální cenu komoditních peněz (zlata) a cizích měn. To, k čemu dojde, není tím, o co vláda usilovala. Rozdíl ve směnných hodnotách mezi úvěrovými penězi a zlatem nezmizí. Jelikož je zakázáno používat mince podle jejich tržní ceny, lidé je nebudou používat k nákupům a prodejm a splácení dluhů. Buď je budou držet, nebo je vyvezou. Komoditní peníze z domácího trhu mizí. Špatné peníze, jak říká Greshamův zákon, vytlačily dobré peníze ze země. Bylo by správnější říci, že peníze, které vládní nařízení podhodnotilo, zmizely z trhu a nadhodnocené peníze na něm zůstaly.

Odliv komoditních peněz tedy není důsledkem nepříznivé platební bilance, ale důsledkem vládních zásahů do cenové struktury.

14. Platební bilance

Porovnání peněžního ekvivalentu všech příchozích a odchozích plateb jednotlivce nebo skupiny jednotlivců během určitého časového období se nazývá platební bilance. Kreditní strana a debetní strana jsou si vždy rovny. Bilance je tedy vždy vyrovnaná.

Pokud chceme vědět, jaká je pozice jednotlivce v rámci tržního hospodářství, musíme se podívat na jeho platební bilanci. Ta nám říká vše o roli, kterou tento jednatel hraje v systému společenské dělby práce. Ukazuje, co dává ostatním lidem a co od nich získává. Ukazuje, zda je řádným občanem, jenž je schopen se sám o sebe postarat, zlodějem, nebo zda žije z almužen. Ukazuje, zda veškeré své příjmy spotřebuje, nebo zda část z nich uspoří. Mnoho lidských vlastností ale stránky účetních knih neukazují; ctnosti a úspěchy, neřesti a zločiny nezanechávají v účtech žádnou stopu. Ovšem do té míry, v jaké je člověk zapojen do společenského života a činností, v jaké přispívá ke společnému úsilí společnosti a ostatní lidé si jeho přispění váží a v jaké spotřebovává to, co je nebo by mohlo být prodáno či koupeno na trhu, jsou tyto zachycené informace úplné.

Pokud sloučíme platební bilance konkrétního počtu lidí a vynecháme položky, které se vztahují k transakcím mezi členy této skupiny, získáme platební bilanci této skupiny. Tato bilance nám ukazuje, jak jsou členové této skupiny, již považujeme za integrované společenství lidí, spojeni se zbytkem tržní společnosti. Proto můžeme vytvořit platební bilanci newyorských advokátů, belgických zemědělců, obyvatel Paříže nebo obyvatel švýcarského kantonu Bern. Statisticy mají největší zájem o vytváření platební bilance obyvatel různých zemí, kteří jsou sdružení v jednotlivé národy.

Zatímco platební bilance jednotlivce obsahuje vyčerpávající informace o jeho společenském postavení, bilance skupiny odhaluje mnohem méně. Neříká nic o vzájemných vztazích mezi členy této skupiny. Čím větší skupina je a čím méně homogenní jsou její členové, tím nedokonalejší jsou informace poskytnuté platební bilancí. Platební bilance Dánska říká o životních podmínkách Dánů více než platební bilance USA o životních podmínkách Američanů. Pokud chce člověk popsat společenské a hospodářské podmínky v dané zemi, nemusí se zabývat jednotlivě platební bilancí každého obyvatele. Nesmí ovšem vytvářet takové skupiny, jejichž členové nejsou ve svém společenském postavení a hospodářských aktivitách dostatečně homogenní.

Čtení platebních bilancí je tedy velmi poučné. Abychom se však vyhnuli rozšířeným omylům, musíme vědět, jak je interpretovat.

Je zvykem uvádět odděleně peněžní a nepeněžní položky platební bilance země. Bilance bývá nazývána příznivou, pokud je dovoz peněz a měnového kovu vyšší než vývoz peněz a kovu. Jako nepříznivá bývá nazývána situace opačná, kdy vývoz peněz a kovu převyšuje jejich dovoz. Tato terminologie pochází z hluboce zakořeněných merkantilistických omylů, bohužel stále přetrvávajících i přes zničující kritiku ze strany ekonomů. Vývoz a dovoz peněz a kovu je považován za nezamýšlený důsledek uspořádání nepeněžních položek platební bilance. Tento názor je zcela chybný. Přebytek vývozu peněz a měnového kovu není výsledkem nešťastné shody okolností, která se národu přihodí z boží vůle. Je výsledkem skutečnosti, že obyvatelé dané země zamýšleli omezit objem peněz ve svém držení a místo toho nakupovat statky. Z tohoto důvodu je platební bilance zemí těžících zlato zpravidla „nepříznivá“; z tohoto důvodu je „nepříznivá“ i platební bilance země, v níž dochází k nahrazování části peněžní zásoby fiduciárními prostředky, dokud tento proces pokračuje.

Není nutné, aby paternalistické úřady přijímaly jakákoli opatření ze strachu, že země ztratí prostřednictvím své nepříznivé platební bilance veškerou zásobu peněz. Situace v tomto případě není odlišná od platební bilance jednotlivce nebo jejich skupin. Stejně tak se neliší případy platební bilance města nebo okresu a suverénního národa. Žádná vládní intervence, která by zabránila obyvatelům New Yorku utratit všechny své peníze v ostatních čtyřiceti devíti státech Unie, není zapotřebí. Pokud jakýkoli Američan pokládá za důležité držet hotovost, postará se o to sám. Svým dílem přispěje k udržení přiměřené nabídky peněz ve své zemi. Pokud ovšem o držbu hotovosti nestojí nikdo z Američanů, žádné vládní opatření týkající se mezinárodního obchodu a úhrady mezinárodních plateb nezabrání odlivu peněz z celkové americké peněžní zásoby. Bylo by nutné přistoupit k přísně vynucovanému zákazu vývozu peněz a měnového kovu.

15. Směnné kurzy mezi oblastmi

Předpokládejme nejprve, že existuje pouze jeden druh peněz. Potom pro kupní sílu peněz na různých místech platí totéž co pro ceny zboží. Konečná cena bavlny v Liverpoolu nemůže převýšit konečnou cenu v texaském Houstonu o více, než činí přepravní náklady. Bude-li cena v Liverpoolu vyšší, obchodníci pošlou bavlnu do Liverpoolu a vyvolají tendenci k návratu ke konečné ceně. Za nepřítomnosti institucionálních překážek nemůže cena platebního příkazu znějícího na určité množství guldenů v Amsterdamu převýšit v New Yorku hodnotu určenou náklady na přetavení a nové vyražení mincí, přepravu, pojištění a úrok za dobu nutnou pro všechny tyto úkony. Pokud cena vzroste nad tento bod – bod vývozu zlata –, začne být ziskové přepravit zlato z New Yorku do Amsterdamu. To stlačí směnnou hodnotu guldenů v New Yorku pod bod vývozu zlata. Rozdíl mezi uspořádáním směnných kurzů mezi oblastmi pro zboží a pro peníze je způsoben skutečností, že zboží se zpravidla pohybuje jen jedním směrem, a to z míst s přebytečnou výrobou do míst s přebytečnou poptávkou. Bavlna je přepravována z Houstonu do Liverpoolu, a ne z Liverpoolu do Houstonu. Její cena je v Houstonu nižší než v Liverpoolu o velikost přepravních nákladů. Peníze jsou však přepravovány jednou sem a podruhé tam.

Omyl těch, kdo vysvětlují kolísání směnných kurzů mezi oblastmi a přesuny peněz mezi oblastmi pomocí uspořádání nepeněžních položek platební bilance, spočívá v tom, že připisují penězům výjimečné postavení. Nechápou, že pokud jde o směnné kurzy mezi oblastmi, není mezi penězi a zbožím žádný rozdíl. Pokud je možné obchodovat s bavlnou mezi Houstonem a Liverpoolem, nemůže se cena bavlny na těchto dvou místech lišit o více, než kolik činí náklady na přepravu. Stejně jako proudí bavlna z jižních částí Spojených států do Evropy, plyne zlato ze zemí, které ho těží, jako je například Jižní Afrika, do Evropy.

Nepřihlížejme nyní k trojstrannému obchodu a případu zemí těžících zlato a předpokládejme, že jednotlivci a firmy navzájem obchodující na bázi zlatého standardu nemají zájem měnit objem jimi držené hotovosti. Jejich nakupováním a prodáváním jsou vytvářeny nároky, které vyžadují platby mezi oblastmi. Ovšem vzhledem k našim předpokladům jsou si objemy těchto plateb mezi oblastmi rovny. Objem, který musí obyvatelé oblasti *A* zaplatit obyvatelům oblasti *B*, je shodný s objemem, jež mají obyvatelé *B* zaplatit obyvatelům *A*. Je tedy možné ušetřit náklady přepravy zlata z *A* do *B* a z *B* do *A*. Pohledávky a závazky mohou být vyrovnány jakýmsi clearingem mezi příslušnými oblastmi. Je tedy jen technickou otázkou, zda je toto vyrovnání provedeno určitou clearingovou společností nebo prostřednictvím zvláštního trhu s cizí měnou (devizového trhu). V každém případě je cena, již musí oby-

vatel oblasti *A* (nebo *B*) zaplatit obyvateli oblasti *B* (nebo *A*), držena v rozpětí daném náklady přepravy. Nemůže vzrůst nad paritní hodnotu o více, než kolik činí přepravní náklady (bod vývozu zlata), a nemůže klesnout pod náklady přepravy (bod dovozu zlata).

Může se stát, že se – za nezměněných předpokladů – objeví dočasný nesoulad mezi platbami z *A* do *B* a z *B* do *A*. Poté se lze vyhnout přesunu zlata mezi těmito oblastmi pouze tím, že dojde k úvěrovým operacím. Pokud může dovozce, který má dnes zaplatit z oblasti *A* do oblasti *B*, koupit na devizovém trhu nároky vůči obyvatelům *B* splatné za devadesát dnů, může si ušetřit náklady spojené s přepravou zlata tím, že si na devadesát dnů vypůjčí sumu, již má zaplatit. Obchodníci na devizovém trhu sáhnou po tomto náhradním řešení, pokud náklady na půjčení si v oblasti *B* nepřevýší náklady na půjčení si v oblasti *A* o více než dvojnásobek nákladů na přepravu zlata. Pokud jsou přepravní náklady zlata 1/8 procenta, budou ochotni zaplatit za tříměsíční půjčku v *B* nejvýše o 1 procento (*per annum*) více, jako úrok odpovídající takové úrovni úrokové míry na peněžním trhu, při níž – za předpokladu nepřítomnosti takových požadavků pro platby mezi oblastmi – budou mezi *A* a *B* uskutečněny úvěrové operace.

Tyto skutečnosti je možné vyjádřit tvrzením, že denní stav platební bilance mezi *A* a *B* určuje denní bod, v němž je – v mezích stanovených bodem vývozu a bodem dovozu zlata – směnný kurz měn stanoven. Nesmíme ovšem zapomenout, že toto nastane pouze v případě, nezamýšlejí-li obyvatelé *A* a *B* změnit objem hotovosti ve svém držení. Pouze tehdy se totiž lze zcela vyhnout převodu zlata a udržet směnný kurz měn mezi body dovozu a vývozu zlata. Pokud chtějí obyvatelé oblasti *A* omezit objem hotovosti ve svém držení a obyvatelé oblasti *B* ho chtějí zvýšit, musí být zlato přepraveno z *A* do *B* a kurz v *B* pro telegrafický převod dosáhne v *A* bodu vývozu zlata. Potom je posláno zlato z *A* do *B* stejným způsobem, jako je pravidelně převážena bavlna mezi Spojenými státy a Evropou. Kurz pro telegrafický převod v *B* dosáhne bodu vývozu zlata, protože obyvatelé *A* prodávají zlato obyvatelům *B*, ne proto, že je jejich platební bilance nepříznivá.

Vše uvedené platí pro jakékoli platby uskutečněné mezi různými místy. Nehraje žádnou roli, jestli zapojená města patří do stejného nezávislého státu, nebo do různých nezávislých národů. Vládní zásahy však tyto podmínky značně změnilly. Všechny vlády vytvořily nejrůznější instituce, jež znemožňují obyvatelům daných zemí činit platby mezi oblastmi v jedné zemi za paritní cenu. Náklady na přepravu měny z jednoho místa na druhé jsou nesený buď státní pokladnou, nebo centrální bankou dané země, nebo jinou vládní bankou, například v různých evropských zemích poštovními spořitelny. Proto již neexistuje žádný trh pro měny různých oblastí jedné země. Lidem není účtováno více za objednávku z jiného regionu než za objednávku místní,

a pokud ano, nemá odlišná sazba žádný vztah k výkyvům v pohybech peněz mezi různými oblastmi v rámci jedné země. Vládní zásahy vyostřily rozdíl mezi domácími platbami a platbami do zahraničí. Domácí platby jsou usku- tečňovány za paritní cenu, zatímco u zahraničních plateb se objevují výkyvy v rámci mezi stanovených body dovozu a vývozu zlata.

Pokud je jako prostředek směny užíváno více druhů peněz, jejich vzájem- ný směnný poměr je určen jejich kupní silou. Konečné ceny různých statků, vyjádřené v obou či více druzích peněz, jsou přímo úměrné. Konečný směn- ný kurz mezi různými druhy peněz odráží jejich kupní sílu ve vztahu ke stat- kům. Pokud se objeví nějaký nepoměr, vyskytne se příležitost pro ziskové transakce a snaha podnikatelů toužících po jejím využití povede k jejímu odstranění. Teorie parity kupní síly zahraniční měny je pouhou aplikací obec- ně platných teorií týkajících se určení ceny na zvláštní případ koexistence různých druhů peněz.

Nezáleží na tom, zda tyto různé druhy peněz existují společně na stejném území, nebo zda je jejich užití omezeno na různá území. V každém případě musí jejich vzájemný kurz směřovat ke konečnému stavu, v němž je zcela jedno, zda člověk nakupuje či prodává za ten či onen druh peněz. Pokud vstoupí do hry náklady na jejich přesun mezi oblastmi, tyto náklady musí být přičteny nebo odečteny.

Změny v kupní síle se ve vztahu k různým statkům a službám neobjevují ve stejném okamžiku. Uvažujme znovu prakticky velmi významný případ inflace pouze v jedné zemi. Zvýšení množství domácích úvěrových peněz nebo neplnohodnotných peněz ovlivní nejprve ceny některých statků a slu- žeb. Ceny ostatních statků zůstanou po nějaký čas na stejné úrovni. Směnný kurz mezi domácí měnou a zahraničními měnami je určován na devizové burze, trhu organizovaném a řízeném podle pravidel a obchodních zvyků burzy cenných papírů. Obchodníci na tomto zvláštním trhu jsou při předví- dání budoucích změn rychlejší než zbytek lidí. V důsledku toho odráží ceno- vá struktura devizového trhu nový peněžní vztah dříve než ceny mnohých statků a služeb. Jakmile domácí inflace začne jakkoli ovlivňovat ceny někte- rých statků a dlouho předtím, než se její dopady na většinu cen statků a slu- žeb vyčerpají, ceny zahraničních měn porostou až do bodu odpovídajícího konečnému stavu domácích cen a mzdových sazeb.

Tato skutečnost byla vykládána zcela mylně. Lidé si nebyli schopni uvědo- mit, že nárůst směnných kurzů pouze předvídá pohyb domácích cen statků. Vysvětlovali prudký růst kurzů jako výsledek nepříznivé platební bilance. Tvrdili, že poptávka po zahraniční měně byla zvýšena zhoršením obchodní bilance nebo jiných položek platební bilance, nebo jednoduše špinavými int- rikami části nevlasteneckých spekulantů. Čím vyšší jsou ceny zahraničních měn, tím více vzrostou domácí ceny dovážených statků. Ceny domácích

výrobků musí udělat totéž, protože jinak by jejich nízká úroveň přiměla podnikatele, aby je stáhli z domácí spotřeby a prodali se ziskem v zahraničí.

Je jednoduché ukázat omyly obsažené v této rozšířené doktríně. Pokud nebyl nominální důchod domácích obyvatel zvýšen inflací, budou nuceni omezit svoji spotřebu buď dovážených, nebo domácích výrobků. V prvním případě by se snížily dovozy, ve druhém by se zvýšily vývozy. Tak by se obchodní bilance vrátila zpět k tomu, co merkantilisté nazývají příznivým stavem.

Jsou-li merkantilisté zahrnutí do úzkých, nemohou jinak než připustit, že je tato úvaha přesvědčivá. Ale, jak říkají, týká se pouze obchodu za normálních podmínek. Nebere prý v úvahu takovou situaci, ve které země musí dovážet nezbytně nutné statky, jako jsou například potraviny nebo základní suroviny. Dovoz těchto statků nemůže být zredukován pod určité minimum. Jsou dováženy bez ohledu na to, jakou cenu je za ně nutné zaplatit. Pokud nemůže být zahraniční měna nutná pro jejich dovoz obstarána odpovídajícím objemem vývozu, obchodní bilance se stává nepříznivou a směnné kurzy rostou stále výše.

Tento argument je stejně klamný jako ostatní merkantilistické představy. Ať už je poptávka jednotlivce nebo skupiny jednotlivců po nějakých statcích jakkoli naléhavá nebo důležitá, mohou ji uspokojit na trhu pouze tím, že zaplatí tržní cenu. Pokud chce Rakušan nakoupit kanadskou pšenici, musí za ni zaplatit tržní cenu v kanadských dolarech. Ty získá vývozem statků buď přímo do Kanady, nebo do nějaké jiné země. Nezvýší množství dostupných kanadských dolarů tím, že zaplatí za kanadský dolar vyšší cenu (v šilincích, rakouské domácí měně). Kromě toho si nemůže dovolit platit tuto vyšší cenu (v šilincích) za dováženou pšenici, pokud zůstal jeho příjem (v šilincích) nezměněn. Pouze pokud rakouská vláda zahájí inflační politiku, a tím zvýší počet šilinků v kapsách obyvatel Rakouska, mohou si Rakušané dovolit kupovat stejné množství kanadské pšenice jako dříve, aniž by museli omezovat ostatní výdaje. Pokud ovšem k domácí inflaci nedojde, jakýkoli růst cen dovážených statků povede buď k poklesu jejich spotřeby, nebo k omezení spotřeby ostatních statků. Tak se spustí proces přizpůsobení popsany výše.

Pokud nemá člověk peníze na to, aby si koupil chléb od svého souseda, vesnického pekaře, nikdo nehledá příčinu v domnělé vzácnosti peněz. Příčinou je, že tento člověk neuspěl při vydělávání potřebného množství peněz, buď prodejem statků, nebo poskytováním služeb, za něž jsou ostatní lidé ochotni platit. Totéž platí i pro mezinárodní obchod. Země může velmi strádat z toho důvodu, že není schopna prodat v zahraničí ani tolik zboží, kolik je třeba k nákupu potravin pro její obyvatele. To však neznamená, že by byla zahraniční měna vzácná. Znamená to, že obyvatelé dané země jsou chudí. A domácí inflace pochopitelně není vhodným prostředkem k odstranění této chudoby.

Stejně tak nemá spekulace žádný vztah k určování směnných kurzů. Spekulantlanti pouze předvídají očekávané změny. Pokud se zmylí, pokud je jejich názor, že dojde k inflaci, chybný, struktura cen a směnných kurzů nebude odpovídat jejich očekáváním a budou muset za svoji chybu zaplatit svoji vlastní ztrátou.

Doktrína, podle níž jsou směnné kurzy určovány platební bilancí, je založena na nepřipustné generalizaci zvláštního případu. Pokud dvě oblasti, A a B , užívají stejný druh peněz a jejich obyvatelé nechtějí měnit velikost objemu hotovosti, který mají v držení, potom se za dané časové období množství peněz placené obyvateli A obyvatelům B rovná množství peněz placenému obyvateli B obyvatelům A a veškeré platby tak mohou být vyrovnány bez nutnosti přepravovat peníze z A do B , nebo z B do A . Poté se kurz telegrafického převodu B v A nemůže zvýšit nad bod těsně pod bodem vývozu zlata a nemůže klesnout pod bod těsně nad bodem dovozu zlata a naopak. V tomto rozpětí určuje každodenní stav platební bilance každodenní stav směnného kurzu. Je tomu tak pouze proto, že ani obyvatelé A , ani obyvatelé B nechtějí změnit objem hotovosti ve svém držení. Pokud obyvatelé oblasti A chtějí snížit objem hotovosti ve svém držení a obyvatelé oblasti B také, peníze jsou přepraveny z A do B a kurz telegrafického převodu B dosáhne v A bodu vývozu zlata. Peníze tak nejsou přepravovány proto, že by platební bilance oblasti A byla nepříznivá. To, co nazývají merkantilisté nepříznivou platební bilancí, je důsledkem záměrného omezení objemu držené hotovosti části obyvatel A a záměrný růst objemu držené hotovosti části obyvatel B . Pokud by nebyl žádný z obyvatel A ochoten omezit objem hotovosti ve svém držení, k odlivu peněz z A by nikdy nedošlo.

Rozdíl mezi obchodem s penězi a obchodem s prodejnými statky je tento: Statky jsou zpravidla přesunovány jedním směrem, tj. z míst s přebytečnou výrobou do míst s přebytečnou poptávkou. V důsledku toho jsou ceny určitého statku v místech s přebytečnou výrobou zpravidla o velikost přepravních nákladů nižší než v místech s přebytečnou poptávkou. Jinak je tomu u peněz, pokud nebereme v úvahu situaci zemí těžících zlato a těch zemí, jejichž obyvatelé záměrně usilují o změnu objemu hotovosti ve svém držení. Peníze se pohybují jednou sem, podruhé tam. V jednu chvíli země peníze vyváží, v jinou je dováží. Každá vyvážející země se velmi brzy stane zemí dovážející právě kvůli svým předchozím vývozům. Z tohoto důvodu je možné ušetřit náklady přepravy peněz díky fungování devizového trhu.

16. Úrokové míry a peněžní vztah

Peníze hrají v úvěrových transakcích stejnou roli jako ve všech ostatních obchodních transakcích. Úvěry jsou zpravidla poskytovány v penězích, úrok a jistina jsou také spláceny v penězích. Související platby ovlivňují velikost

držené hotovosti jen dočasně. Příjemci úvěrů, úroku a jistiny vydají získanou sumu buď na spotřebu, nebo na investice. Svoji držbu hotovosti zvýší jen tehdy, když je k tomu vede určitá úvaha, nezávislá na přijatých penězích.

Konečná výše úrokové míry je shodná pro všechny půjčky stejného druhu. Rozdíly v úrokové míře jsou způsobeny buď odlišnostmi ve spolehlivosti a důvěryhodnosti dlužníka, nebo odlišnými podmínkami úvěrové smlouvy.²¹ Rozdíly v úrokových mírách, které nejsou způsobené těmito odlišnými podmínkami, mají tendenci vymizet. Žadatelé o úvěr kontaktují ty věřitele, kteří požadují nižší úrokovou míru. Věřitelé chtějí uspokojit ty, kdo jsou ochotni platit vyšší úrokové míry. Situace na peněžním trhu je stejná jako na všech ostatních trzích.

Pokud jde o úvěrové transakce mezi různými oblastmi, jsou brány v úvahu směnné kurzy mezi nimi, stejně jako odlišnosti v peněžním standardu, pokud nějaké existují. Uvažujme případ dvou zemí, A a B . V zemi A se používá zlatý standard, v zemi B stříbrný standard. Věřitel zvažující půjčení peněz ze země A do země B musí nejprve prodat zlato za stříbro a později, v době ukončení půjčky, stříbro za zlato, za jistinu splacenou dlužníkem (ve stříbře) bude možné koupit menší množství zlata, než směnil věřitel na začátku transakce. Ten tak bude půjčovat peníze do B , jen pokud rozdíl mezi tržní úrokovou mírou mezi A a B je dost veliký na to, aby pokryl očekávaný pokles ceny stříbra vůči zlatu. Tendence k vyrovnávání tržní úrokové míry pro krátkodobé úvěry, která převládá v podmínkách shodného peněžního standardu v A i v B , je při používání odlišných standardů vážně narušena.

Pokud je v A i v B používán stejný standard, je nemožné, aby banky ze země A prováděly úvěrovou expanzi, pokud by banky ze země B nečinily totéž. Úvěrová expanze v A způsobuje růst cen a krátkodobý pokles úrokových měr v A , zatímco ceny a úrokové míry v B se nemění. Následně se sníží vývozy z A a zvýší dovozy do A . Navíc budou věřitelé peněz z A chtít půjčovat peníze na trhu krátkodobých úvěrů v B . Výsledkem je odliv peněz z A do zahraničí, který způsobí pokles peněžních rezerv bank v A . Pokud banky v A nepřestanou se svojí expanzivní politikou, brzy přestanou být schopné dostát svým závazkům.

Celý tento proces byl vykládán zcela mylně. Lidé mluví o významné a životně důležité roli, kterou má jménem národa vykonávat centrální banka dané země. Říkají, že svatou povinností centrální banky je zachovat stabilitu směnných kurzů a chránit národní zlaté rezervy před útoky ze strany části zahraničních spekulantů a jejich domácích přísluhovačů. Pravda je, že vše co, dělá centrální banka ze strachu, že její zlaté rezervy zmizí, je činěno v zájmu zachování její vlastní platební schopnosti. Zahájením úvěrové expanze ohro-

²¹ Pro podrobnější analýzu viz níže, str. 484–491.

zila svoje finanční postavení a nyní musí odčinit své předchozí jednání, aby se vyhnula ničivým důsledkům. Její expanzivní politika se setkala s překážkou omezující emisi fiduciárních prostředků.

V souvislosti s peněžními záležitostmi, stejně jako u ostatních katalaktických otázek, není namístě používat válečnickou terminologii. Mezi centrálními bankami neexistuje žádná „válka“. Žádné hrozivé síly „neútočí“ na postavení banky a neohrožují stabilitu směnných kurzů. Není zapotřebí žádného „obránce“, který by „chránil“ národní měnový systém. Navíc není pravdou, že to, co brání národní centrální bance nebo soukromým bankám snižovat domácí tržní úrokovou míru, je jejich snaha zachovat zlatý standard a stabilitu směnných kurzů a maření machinací mezinárodního spolku kapitalistických lichvářů. Tržní úroková míra nemůže být snížena úrokovou expanzí jinak než krátkodobě, a i to vyvolává důsledky popisované teorií hospodářského cyklu.

Když *Bank of England* směnila jí vydanou bankovku podle podmínek smlouvy, neposkytla nesobecky britskému lidu životně nezbytnou službu. Udělala jednoduše to, co dělá každá hospodyně, když zaplatí účet za potraviny. Představa, že má jednání centrální banky, jež plní své dobrovolně přijaté závazky, nějaký zvláštní význam, mohla vzniknout jen díky tomu, že vlády znovu a znovu zaručovaly těmto bankám privilegia odmítat platby svým klientům, kteří na ně měli zákonný nárok. Ve skutečnosti se centrální banky staly postupně stále více úřady podřízenými ministerstvu financí, pouhými nástroji provádění úvěrové expanze a inflace. Zda jsou či nejsou ve skutečnosti vlastněny vládou a přímo řízeny vládními úředníky, nehraje prakticky žádnou roli. V každé zemi jsou dnes centrální banky poskytující oběžný úvěr v podstatě pouhými pobočkami ministerstev financí.

Je pouze jeden prostředek, jak udržet místní a národní měnu trvale na paritní úrovni vůči zlatu a zahraničním měnám: bezpodmínečné vyplacení. Centrální banka musí koupit za paritní cenu jakékoli množství zlata a zahraniční měny nabídnuté za domácí bankovky a peníze na účtech; na druhou stranu musí, bez dělánímí rozdílů, prodat jakýkoli objem zlata a zahraniční měny požadovaný lidmi, kteří jsou ochotni zaplatit paritní cenu v domácích bankovkách, mincích nebo penězích na účtech. Taková byla politika centrálních bank v podmínkách zlatého standardu. Stejná byla i politika těch vlád a centrálních bank, které přijaly měnový systém obecně známý pod jménem standard zlaté devizy. Jediný rozdíl oproti „ortodoxnímu“ nebo klasickému zlatému standardu, existujícímu ve Velké Británii od počátku dvacátých let devatenáctého století až do vypuknutí první světové války a v jiných zemích, se týká používání zlatých mincí na domácím trhu. V podmínkách klasického zlatého standardu je část hotovosti v držení obyvatel ve formě zlatých mincí a zbytek v peněžních substitutech. V podmínkách standardu zlaté devizy se držená hotovost skládá výhradně z peněžních substitutů.

Fixování směnného kurzu měny na určité úrovni je rovnocenné jejímu vyplácení za tuto cenu.

Devizový vyrovnávací účet také může úspěšně fungovat, pouze pokud se drží stejných metod.

Důvody, proč v posledních desetiletích evropské vlády dávaly přednost devizovým vyrovnávacím účtům před operacemi centrálních bank, jsou zjevné. Legislativa týkající se centrálního bankovníctví byla úspěchem liberálních vlád nebo vlád, které se neodvážily postavit se otevřeně – alespoň pokud jde o provádění fiskální politiky – veřejnému mínění v liberálních zemích. Činnost centrálních bank tak byla přizpůsobena hospodářské svobodě. Z tohoto důvodu byly centrální banky v dnešní době rostoucího totalitarismu považovány za nevyhovující. Hlavními rysy fungování devizového vyrovnávacího účtu oproti politice centrální banky jsou:

1. Příslušní činitelé drží transakce na tomto účtu v tajnosti. Zákony zavázaly centrální banky ke zveřejňování svého aktuálního postavení v krátkých intervalech, zpravidla každý týden. Jediné, co se ví o devizovém vyrovnávacím účtu, je to, že existuje. Úředníci poskytují hlášení veřejnosti až po určité době, kdy jsou zveřejňovaná data zajímavá pro historiky, pro podnikatele však nikoli.

2. Takové utajení umožňuje diskriminaci lidí, kteří se neteší přízni úředníků. V mnoha zemích kontinentální Evropy to vedlo k pobuřující korupci. Ostatní vlády používají svoji moc diskriminovat k poškozování podnikatelů patřících k jazykové nebo náboženské menšině nebo podporujících opoziční strany.

3. Parita již není stanovována zákonem řádně vyhlášeným parlamentem, známým každému občanovi. Její určení závisí na libovůli byrokrata. Čas od času noviny oznamují: ruritariánská měna je slabá. Správnější popis by však byl: ruritariánské úřady se rozhodly zvýšit cenu zahraniční měny.²²

Devizový vyrovnávací účet není kouzelným zaříkadlem, které by napravelo zlo inflace. Nemůže použít jiné prostředky než ty, které mají k dispozici „ortodoxní“ centrální banky. A stejně jako ony musí selhat, když se snaží udržet směnný kurz na úrovni parity, pokud v tuzemsku probíhá inflace a úvěrová expanze.

Tvrdí se, že „ortodoxní“ metody boje s odlivem peněz do zahraničí pomocí úrokové míry už nefungují, protože národy se již nechtějí řídit „pravidly hry“. Zlatý standard však není hrou, ale společenskou institucí. Jeho fungování nezávisí na ochotě lidí dodržovat nějaká libovolná pravidla. Je ovládan fungováním neúprosných ekonomických zákonů.

Kritici se snaží dokázat své výhrady tvrzením, že v meziválečném období nebyl růst diskontní míry schopen zastavit odliv peněz do zahraničí, tj. odliv

²² Viz níže, str. 704–706.

měnového kovu a převod vkladů do zahraničních zemí. Tento jev však byl způsoben vládními proinflačními politikami mířícími proti zlatu. Pokud člověk očekává, že při blížícím se znehodnocení měny ztratí 40 procent svých zůstatků, bude se snažit převést své vklady do jiné měny a nezmění svůj názor ani tehdy, když bankovní úrokové míry v jeho zemi vzrostou o 1 nebo 2 procenta. Takový růst diskontní míry zjevně není dostatečným odškodněním ztráty dvacetkrát nebo až čtyřicetkrát vyšší. Zlatý standard pochopitelně nemůže fungovat, pokud se ho vlády snaží zničit.

17. Druhotné prostředky směny

Užívání peněz neodstraňuje rozdíly ve směnitelnosti různých nepeněžních statků. V peněžní ekonomice existuje velmi podstatná odlišnost mezi směnitelností peněz a prodejních statků. Rozdíly však zůstávají i mezi různými statky z druhé jmenované skupiny. Pro některé z nich je snazší najít okamžitě kupujícího ochotného zaplatit nejvyšší cenu, která může být – za daných tržních podmínek – na trhu dosažena. U ostatních statků je to obtížnější. Prvotřídní dluhopis je směnitelnější než dům na hlavní třídě a starý kožich je směnitelnější než autogram státníka z osmnáctého století. Nikdo neporovnává směnitelnosti různých prodejních statků s dokonalou směnitelností peněz. Porovnává se pouze směnitelnost různých statků. Dalo by se hovořit o druhotné směnitelnosti prodejních statků.

Člověk, který vlastní zásobu statků s vysokou druhotnou směnitelností, může omezit objem jím držené hotovosti. Může očekávat, že až jej bude jednoho dne potřebovat zvýšit, bude schopen tyto statky s vysokou druhotnou směnitelností prodat bez prodloužení za nejvyšší cenu, již je na trhu možné dosáhnout. Proto je držba hotovosti jednotlivce nebo firmy ovlivněna tím, zda vlastní zásobu statků s vysokou druhotnou směnitelností. Velikost objemu držené hotovosti a náklady způsobené jejím držením mohou být sníženy, pokud jsou dostupné statky s vysokým stupněm druhotné směnitelnosti, které přinášejí důchod.

V důsledku toho se objeví specifická poptávka po těchto statcích ze strany lidí, kteří je chtějí získat z důvodu snížení nákladů na držbu hotovosti. Ceny těchto statků jsou částečně určeny touto specifickou poptávkou; pokud by neexistovala, byly by ceny nižší. Tyto statky jsou tak řečeno druhotnými prostředky směny a jejich směnná hodnota je výsledkem dvou druhů poptávky: poptávky vážící se k jejich službám jako druhotných prostředků směny a poptávky vážící se k ostatním službám, které poskytují.

Náklady způsobené držbou hotovosti jsou rovny částce úroku, jež by tato hotovost mohla přinést, kdyby byla investována. Náklady způsobené držbou zásoby druhotných prostředků směny jsou představovány rozdílem mezi úro-

kem z takto použitých cenných papírů a vyšším výnosem ostatních cenných papírů, které se liší od předchozích pouze v tom, že mají nižší směnitelnost a nehodí se tedy pro funkci druhotných prostředků směny.

Odne paměti byly jako druhotné prostředky směny užívány šperky. Dnes jsou běžně užívanými druhotnými prostředky směny:

1. Nároky vůči bankám, bankéřům a spořitelnám, které – ačkoli nejde o peněžní substituty²³ – jsou splatné okamžitě nebo po krátké výpovědní lhůtě.

2. Dluhopisy, jejichž objem a rozšířenost jsou tak velké, že jich je zpravidla možné prodat přiměřené množství, aniž by to mělo na trh s nimi negativní vliv.

3. A konečně určité zvláště směnitelné zásoby nebo statky.

Výhoda očekávaná ze snížení nákladů na držbu hotovosti musí být pochopitelně porovnána s určitými vznikajícími riziky. Prodej cenných papírů a tím spíše statků může být skutečně se ztrátou. Toto nebezpečí nehrozí u zůstatků na bankovních účtech, riziko selhání banky je obvykle zanedbatelné. Proto jsou pohledávky vůči bankám a bankéřům, jež přinášejí úrok a mohou být zpeněženy po krátké výpovědní lhůtě, nejrozšířenějšími druhotnými prostředky směny.

Nesmíme zaměňovat druhotné prostředky směny s peněžními substituty. Peněžní substituty jsou při provádění plateb vydávány a přijímány stejně jako peníze. Druhotné prostředky směny musí být nejprve směněny za peníze nebo za peněžní substituty, pokud je chce člověk použít – nepřímo – pro placení nebo pro zvýšení objemu držené hotovosti.

Nároky používané jako druhotné prostředky směny mají díky tomuto užití širší trh a vyšší cenu. Výsledkem je, že přinášejí nižší úrok než nároky stejného druhu, které ovšem nejsou k tomuto užití vhodné. Vládní dluhopisy a státní pokladniční poukázky, které mohou být použity jako druhotné prostředky směny, mohou být vydány za příznivějších podmínek pro dlužníky než úvěrové nástroje, které se k tomuto užití nehodí. Příslušní dlužníci proto chtějí uspořádat trh s jejich cennými papíry takovým způsobem, aby byly atraktivní pro ty, kdo hledají druhotné prostředky směny. Snaží se o to, aby měl každý vlastník takového cenného papíru možnost prodat jej, nebo ho použít jako záruku za půjčku za co nejlepších podmínek. Když své dluhopisy vydávají, inserují tyto možnosti jako zvláštní výhodu.

Stejným způsobem se snaží přitáhnout poptávku po druhotných prostředcích směny banky a bankéři. Nabízejí svým zákazníkům výhodné podmínky. Snaží se překonat jeden druhého zkracováním výpovědní lhůty. Občas vyplácí úrok i za vklady, které lze vybrat bez výpovědní lhůty. Některé banky v tomto konkurenčním boji zašly tak daleko, že ohrozily svoji platební schopnost.

²³ Například vklady na požádání, ke kterým nelze vypisovat šeky.

Politické podmínky posledních desetiletí zvýšily význam bankovních účtů, které mohou být používány jako druhotné prostředky směny. Vlády téměř ve všech zemích se účastní tažení proti kapitalistům. Snaží se je vyvlastnit prostřednictvím zdanění a monetárních opatření. Kapitalisté touží svůj majetek zachránit tím, že drží část svých fondů v likvidních formách, aby se mohli včas vyhnout jejich zabavení. Drží své zůstatky v bankách v těch zemích, v nichž je v daném okamžiku nižší riziko vyvlastnění nebo znehodnocení dané měny. Jakmile se podmínky změny, přesouvají své zůstatky do zemí, které dočasně nabízejí více bezpečí. Právě tyto fondy mají lidé na mysli, když mluví o „horkých penězích“.

Význam horkých peněz pro uspořádání peněžních poměrů je výsledkem centralizovaného systému rezerv. Aby mohly centrální banky snadněji provádět úvěrovou expanzi, soustředily již dávno evropské vlády veškeré zlaté rezervy v daných zemích právě v centrálních bankách. Ostatní banky (soukromé banky, tj. ty, které nedostaly zvláštní práva a nebyly oprávněny vydávat bankovky) omezují svoji držbu hotovosti pouze na objem nutný pro každodenní transakce. Již nedrží rezervy vůči svým okamžitě splatným závazkům. Nepovažují za nutné udržovat rovnováhu mezi svými splatnými závazky a aktivy takovým způsobem, aby byly každý den schopny bez cizí pomoci dostát svým závazkům vůči věřitelům. Spoléhají se na centrální banku. Když chtějí věřitelé vybrat více, než je „normální“ objem, soukromé banky si půjčí potřebné fondy od centrální banky. Soukromá banka považuje sebe samu za likvidní, pokud drží dostatečné množství záruk, vůči kterým jí centrální banka půjčí, nebo směnek, jež bude centrální banka eskontovat.²⁴

V okamžiku přílivu horkých peněz neviděly soukromé banky v zemích, v nichž byly dočasně uloženy, nic špatného na tom, že s těmito penězi naložily obvyklým způsobem. Použily tyto dodatečné fondy ke zvýšení svých půjček podnikům. Neobávaly se důsledků, ačkoli věděly, že budou tyto prostředky vybrány, jakmile se objeví sebemenší pochybnosti o fiskální nebo monetární politice v dané zemi. Nelikvidní pozice těchto bank byla jasná na první pohled: na jedné straně obrovské sumy, které mohli jejich klienti vybrat po krátké výpovědní lhůtě, na druhé straně půjčky podnikům, které budou splaceny později. Jediným obezřetným způsobem, jak nakládat s horkými penězi, by bylo držet dostatečně vysoké rezervy zlata a zahraniční měny, aby bylo možné vyplatit celou částku v případě náhlého výběru těchto peněz. Tento způsob by pochopitelně vyžadoval, aby banky účtovaly svým zákazníkům poplatek za bezpečné přechovávání jejich fondů.

²⁴ Vše uvedené se odkazuje na evropské podmínky. Americké podmínky se mohou lišit pouze technicky, nikoli ekonomicky.

Konečné zúčtování přišlo pro švýcarské banky jednoho zářijového dne roku 1936, kdy Francie devalvovala francouzský frank. Vlastníci horkých peněz se polekali; obávali se, že Švýcarsko by mohlo francouzský příklad následovat. Očekávalo se, že se budou všichni snažit přesunout své fondy do Londýna nebo New Yorku, nebo dokonce i do Paříže, které pro bezprostředně nadcházející týdny vypadaly z hlediska rizika znehodnocení měny bezpečněji. Švýcarské banky ovšem nebyly bez pomoci Národní banky schopny tyto prostředky vyplatit. Půjčily je podnikům – velkou část podnikům v zemích, ve kterých byly kvůli devizovým regulacím jejich prostředky zablokovány. Jediným řešením bylo půjčit si od Národní banky. Vyplacení vkladatelé by okamžitě požádali Národní banku o vyplacení obdržených bankovek. Pokud by nemohla Národní banka tomuto požadavku vyhovět, opustila by zlatý standard a devalvovala švýcarský frank. Pokud by na druhou stranu Národní banka tyto bankovky vyplatila, ztratila by většinu svých rezerv. Výsledkem by byla panika. Švýcaři by se snažili získat tolik zlata a zahraničních měn, kolik by bylo možné. Celý měnový systém země by se zhroutil.

Jedinou alternativou pro švýcarskou Národní banku by bylo nepomáhat soukromým bankám vůbec. To by se ovšem rovnalo platební neschopnosti nejvýznamnějších úvěrových ústavů v této zemi.

Proto neměla švýcarská vláda na vybranou. Měla pouze jediný prostředek, jak zabránit hospodářské pohromě: okamžitě následovat ostatní a devalvovat švýcarský frank. Věc nesnesla odkladu.

Velká Británie musela obecně vzato po vypuknutí války v září 1939 čelit podobným podmínkám. Londýnská City byla kdysi centrem světového bankovníctví. Již dávno tento význam ztratila. Ale cizinci a obyvatelé zemí Britského společenství stále drželi, i v předvečer války, značné krátkodobé vklady v britských bankách. Kromě toho tam existovaly velké vklady i kvůli centrálním bankám v „librové oblasti“. Pokud by britská vláda všechny tyto účty prostřednictvím devizových regulací nezmrazila, plně by se projevila platební neschopnost britských bank. Devizová regulace představovala pro banky skryté moratorium. Uchránila je před nepříjemným veřejným přiznáním, že nejsou schopny dostát svým závazkům.

18. Pohled inflacionistů na dějiny

Velmi rozšířená doktrína tvrdí, že postupné snižování kupní síly peněžní jednotky hrálo v dějinném vývoji rozhodující roli. Podle ní by lidstvo nikdy nedosáhlo své současné prosperity, kdyby nabídka peněz nevzrostla výrazně více než poptávka po nich. Říká se, že výsledný pokles kupní síly byl nezbytnou podmínkou hospodářského růstu. K intenzivnější dělbě práce a nepřetržitému růstu akumulace kapitálu, který zestonásobil produktivitu práce,

mohlo dojít pouze ve světě s progresivním růstem cen. Inflace vytváří prosperitu a bohatství; deflace strádání a hospodářský rozvrat.²⁵

Zběžný pohled do politické literatury a na myšlenky, jež po staletí vedly měnové a úvěrové politiky, odhalí, že tento názor je přijímán téměř všeobecně. Přes všechna varování ze strany ekonomů jde stále o jádro hospodářské filozofie neodborníků. Neméně je také podstatou učení lorda Keynesa a jeho následovníků na obou polokoulích.

Rozšířenost inflacionismu je do značné míry výsledkem hluboce zakořeněné nenávisti k věřitelům. Inflace je považována za spravedlivou, protože zvýhodňuje dlužníky na úkor věřitelů. Inflacionistický pohled na historii, kterým se musíme zabývat v tomto oddíle, je s těmito argumenty proti věřitelům spojen pouze velmi volně. Jeho závěr, že „expanzionismus“ je hnací silou hospodářského pokroku a „restrikcionismus“ je nejhorším ze všech zel, je většinou založen na jiných argumentech.

Je zjevné, že problémy, na které inflacionistická doktrína poukazuje, nemohou být vyřešeny pomocí učení o historické zkušenosti. Je nade vše pochybnost, že historie cenového vývoje ukazuje více méně neustálý, ačkoli občas na krátké období přerušovaný, vzestupný trend. Je pochopitelně nemožné prokázat tuto skutečnost jinak než porozuměním dějinám. Katalaktická přesnost nemůže být aplikována na historické otázky. Snahy některých historiků a statistiků vysledovat změny v kupní síle cenných kovů během uplynulých staletí a měřit je jsou zbytečné. Jak již bylo ukázáno, veškeré snahy měřit velikost ekonomických veličin jsou založeny na zcela chybných předpokladech a ukazují neznalost základních principů jak ekonomie, tak historie. Ovšem historie nám může pomocí svých specifických metod říci dost k tomu, abychom si mohli být jisti tvrzením, že kupní síla peněz po staletí vykazovala klesající tendenci. Na tomto závěru se všichni shodují.

To však není problém, který má být objasněn. Otázkou je, zda pokles kupní síly byl nebo nebyl nezbytným faktorem vývoje, jenž vedl od chudoby dob minulých k uspokojivějšímu stavu moderního západního kapitalismu. Tato otázka musí být zodpovězena bez odkazu na historické zkušenosti, které mohou být a vždy jsou interpretovány různými způsoby a na něž se příznivci nebo odpůrci jakéhokoli vysvětlení nebo teorie odvolávají jako na důkaz jejich vzájemně protimluvných a neslučitelných výroků. Je zapotřebí objasnit důsledky změn kupní síly na dělbu práce, akumulaci kapitálu a technologický pokrok.

²⁵ Srov. kritickou studii Marianne von Herzfeld, „Die Geschichte als Funktion der Geldbewegung“, *Archiv für Sozialwissenschaft*, LVI, str. 654–686, a texty citované v této studii.

Při řešení této otázky by nemělo postačovat pouze vyvrátit argumenty předkládané zastánci inflacionismu. Absurdita jejich argumentů je tak zřejmá, že jejich odmítnutí a odhalení je opravdu snadné. Od svých počátků ekonomie opakovaně dokazuje, že tvrzení o údajné prospěšnosti přebytečného množství peněz a údajné škodlivosti vzácnosti peněz jsou výsledkem chybných úvah. Snaha apoštolů inflacionismu a expanzionismu odmítnout správnost ekonomického učení zcela selhala.

Jediná podstatná otázka zní: Je možné trvale snížit úrokovou míru pomocí úvěrové expanze, nebo ne? Tímto problémem se budeme zabývat podrobněji v kapitole o vzájemném propojení mezi peněžním vztahem a úrokovou mírou. Tam uvidíme, jaké jsou nevyhnutelné následky hospodářského boomu vyvolaného úrokovou expanzí.

V tomto bodě se musíme zeptat sami sebe, zda nejsou nějaké jiné důvody, které by mohly podpořit inflační interpretaci dějin. Není možné, že zastánci inflace zapoměli na nějaký platný argument, který by mohl podpořit jejich stanovisko? Na tuto otázku je nutné podívat se z každého možného úhlu pohledu.

Uvažujeme svět, v němž je množství peněz neměnné. V raném období historie vyrobili obyvatelé tohoto světa veškerou zásobu statku, který je používán pro své peněžní služby. Další růst množství peněz není možný. Fiduciární prostředky jsou neznámé. Všechny peněžní substituty – včetně druhotných mincí – jsou peněžními certifikáty.

Za těchto předpokladů by stále intenzivnější dělba práce, vývoj směřující od hospodářsky soběstačných domácností, vesnic, okresů a zemí k celosvětovému tržnímu systému devatenáctého století, stupňující se akumulace kapitálu a zlepšení technologických metod výroby vedly k nepřetržitému poklesu cen. Zastavil by takový růst kupní síly peněžní jednotky rozvoj kapitalismu?

Průměrný obchodník odpoví na tuto otázku kladně. Život a jednání v prostředí pomalého, ale neustálého poklesu kupní síly peněžní jednotky jsou považovány za normální, nezbytné a prospěšné. Jednoduše si nedokáže představit jinou situaci. Spojuje představu rostoucích cen a zisků na jedné straně a klesajících cen a ztrát na straně druhé. Jeho přesvědčením neotřese ani skutečnost, že lze spekulovat i na pokles ceny a že největší zisky byly vydělány právě „medvědy“. Říká, že to jsou pouze spekulativní transakce lidí toužících po zisku z klesajících cen statků, které již byly vyrobeny a jsou k dispozici. Tvůrci inovace, nové investice a využití nových technologických metod vyžadují motivaci vyvolanou očekáváním rostoucích cen.

Tento názor je neobhajitelný. Ve světě rostoucí kupní síly peněžní jednotky by se způsob myšlení každého jednotlivce přizpůsobil této situaci, stejně jako si každý v našem současném světě zvykl na klesající kupní sílu peněžní jednotky. Dnes je každý ochoten považovat růst svého nominálního nebo

peněžního důchodu za zlepšení své hmotné situace. Pozornost lidí se soustředí spíše na růst nominálních mzdových sazeb a peněžního vyjádření bohatství než na zvýšení nabídky statků. Ve světě rostoucí kupní síly peněžní jednotky by se zajímali spíše o pokles životních nákladů. To by zvýraznilo fakt, že hospodářský pokrok spočívá především ve stále větší dostupnosti věcí, které činí život příjemnějším.

Pro podnikání nehraje vývoj cen ve velmi dlouhém období žádnou roli. Podnikatelé a investoři se nestarají o cenové trendy během staletí. Jejich jednání je ovlivňováno jejich názory na vývoj cen v nejbližších týdnech, měsících, nebo nanejvýše letech. Nestarají se o celkový vývoj veškerých cen. Pro ně je podstatná pouze existence rozdílů mezi cenami komplementárních výrobních faktorů a očekávanými cenami jejich výrobků. Žádný podnikatel se nepouští do výrobního procesu proto, že by věřil v růst cen, tj. cen všech statků a služeb. Začne vyrábět, pokud věří, že může mít zisk z rozdílu mezi cenami statků různých řádů. Ve světě s velmi dlouhodobou tendencí k poklesu cen se budou podobné ziskové příležitosti objevovat stejně jako ve světě s tendencí k cenovému růstu. Očekávání *všeobecného* stupňujícího se pohybu *všech* cen směrem vzhůru nepřináší vyšší intenzitu výroby a nezvyšuje prosperitu. Vede k „úniku k reálným hodnotám“ v průběhu závěrečné fáze boomu a k nejspíše zhroutilému měnovému systému.

Pokud je přesvědčení o poklesu cen statků všeobecné, krátkodobé úrokové míry se sníží o velikost negativní cenové premie.²⁶ Podnikatel využívající vypůjčené finanční zdroje je zajištěn před následky tohoto poklesu ve stejné míře, v jaké je v podmínkách rostoucích cen věřitel pomocí cenové premie zajištěn proti následkům klesající kupní síly.

Dlouhodobá tendence k růstu kupní síly peněžní jednotky by vyžadovala ze strany podnikatelů a investorů jiná praktická pravidla než ta, která se rozvinula v podmínkách dlouhodobé tendence k jejímu poklesu. To by však jistě běh ekonomických událostí podstatně neovlivnilo. Neodstranilo by to touhu lidí zlepšovat svůj hmotný blahobyt pomocí vhodného uspořádání výroby. Nezmizel by ekonomický systém prvků přispívajících k tomuto zlepšení, jmenovitě usilování podnikatelů o zisk a ochotu veřejnosti koupit si statky, které jsou schopny přinést jim nejvyšší uspokojení při nejnižších nákladech.

Tyto poznámky samozřejmě nejsou obhajobou politiky deflace. Představují pouze zamítnutí obtížné vymýtitelných inflacionistických výmyslů. Odhalují nesmyslnost doktríny lorda Keynesa, podle níž je nutné spatřovat zdroj chudoby, strádání, krize obchodu a nezaměstnanosti v „kontrakčním tlaku“. Není

²⁶ Srov. níže, str. 486–489.

pravda, že by „deflační tlak ... zabránil rozvoji moderního průmyslu“. Není pravda, že úvěrová expanze způsobila „zázrak ... proměny kamene v chléb“.²⁷

Ekonomie nedoporučuje ani inflační, ani deflační politiku. Nepřemlouvá vládu k tomu, aby narušovala tržní volbu prostředku směny. Pouze ukazuje následující skutečnosti:

1. Tím, že se vláda oddá inflační nebo deflační politice, nepodporuje veřejný blahobyt, všeobecné blaho, ani zájmy celého národa. Pouze upřednostňuje jednu z několika skupin obyvatel na úkor ostatních skupin.

2. Není možné předem vědět, pro kterou skupinu a do jaké míry bude určité inflační nebo deflační opatření výhodné. Jeho důsledky závisejí na celé řadě tržních dat. Závisejí také na rychlosti inflačních nebo deflačních pohybů a mohou být postupem těchto pohybů obráceny v pravý opak.

3. Měnová expanze v jakémkoli měřítku vede k mylným investicím kapitálu a nadměrné spotřebě. Národ jako celek je kvůli ní chudší, nikoli bohatší. Těmito problémy se zabýváme ve XX. kapitole.

4. Pokračující inflace musí nakonec vyústit v závěrečnou fázi boomu, naprostý rozvrat měnového systému.

5. Deflační politika je nákladná pro státní pokladnu a neoblíbená u lidí. Inflační politika je naopak pro státní pokladnu pravým požehnáním a oblíbená těmi, kdo věci nerozumí. V praxi je nebezpečí deflace pouze nepatrné, zatímco nebezpečí inflace obrovské.

19. Zlatý standard

Lidé si vybrali vzácné kovy, zlato a stříbro, pro peněžní účely kvůli jejich mineralogickým, fyzikálním a chemickým vlastnostem. Užití peněz v tržním hospodářství je praxeologicky nutnou skutečností. To, že je jako peníze užíváno zlato – a ne něco jiného –, je pouze historická skutečnost a jako taková nemůže být vyvozena z praxeologie. Stejně jako ve všech jiných sférách historie, i v peněžních dějinách musí člověk historii porozumět. Pokud shledává zalíbení v tom, že zlatý standard nazývá „barbarským přežitkem“,²⁸ nesmí se ohrazovat proti stejnému pojmenování všech historicky určených institucí. Potom je skutečnost, že Britové mluví anglicky – a ne dánsky, německy, nebo francouzsky –, taktéž barbarským přežitkem a každý Brit, který se brání nahrazení angličtiny esperantem, není o nic méně dogmatický a ortodoxní než ti, kdo o plánu řízené měny nemluví s nadšením.

²⁷ Citováno z *International Clearing Union, Text of a Paper Containing Proposals by British Experts for an International Clearing Union, April 8, 1943* (vyd. British Information Services, an Agency of the British Government), str. 12.

²⁸ Lord Keynes ve svém projevu před Sněmovnou lordů, 23. května 1944.

Demonetizace stříbra a vznik zlatého monometalismu byly výsledkem záměrného vládního zásahu do peněžních záležitostí. Nemá smysl ptát se, co by se stalo, kdyby k tomuto zásahu nedošlo. Nesmí však být zapomenuto, že cílem vlády nebylo dát vzniknout zlatému standardu. To, co vláda chtěla, byl dvojitý standard. Chtěla nahradit proměnlivý tržní poměr mezi nezávisle koexistujícím zlatem a stříbrem za pevný, vládou vyhlášený směnný kurz mezi těmito dvěma kovy. Měnové teorie stojící za těmito snahami zcela chybně vykládaly tyto tržní jevy tak, jak to umí pouze byrokraté. Snaha vytvořit dvojitý standard obou kovů, zlata i stříbra, žalostně selhala. Právě toto selhání vytvořilo zlatý standard. Vznik zlatého standardu byl projevem zdrcující porážky vlády a jí vyznávaných teorií.

Kurzy stanovené anglickou vládou v sedmnáctém století nadhodnotily gineu vzhledem ke stříbru a stříbrné mince tak zmizely. V běžném užití zůstaly pouze ty stříbrné mince, které byly opotřebovány užíváním, poškozeny nebo byla jejich váha snížena jiným způsobem; nevyplatilo se vyvézt je a prodat je na trhu s měnovými kovy. Proto v Anglii vznikl zlatý standard navzdory vládním záměrům. Teprve pozdější zákony učinily z *de facto* zlatého standardu také *de jure* standard. Vláda se vzdala své bezvýsledné snahy pumpovat do ekonomiky standardní stříbrné mince a razila stříbrné mince pouze jako druhotné mince s omezenou možností užít je jako zákonné platidlo. Tyto druhotné mince nebyly penězi, ale peněžními substituty. Jejich směnná hodnota závisela ne na jejich obsahu stříbra, ale na skutečnosti, že mohly být kdykoli bez prodlení, bez nákladů a za plnou nominální hodnotu směněny za určité množství zlata.

Později v průběhu devatenáctého století vyústil dvojitý standard podobným způsobem v *de facto* zlatý monometalismus ve Francii a ostatních zemích Latinské měnové unie. Pokles ceny stříbra na konci sedmdesátých let by automaticky vedl k nahrazení *de facto* zlatého standardu *de facto* stříbrným standardem. Vlády těchto zemí však zastavily ražbu stříbrných mincí, aby zachovaly zlatý standard. Ve Spojených státech přeměnila – ještě před vypuknutím občanské války – cenová struktura na trhu měnových kovů právní bimetalismus v *de facto* zlatý monometalismus. Po období neplnohodnotných státovek (*greenbacks*) následoval zápas mezi příznivci zlatého standardu na jedné straně a stříbrného standardu na straně druhé. Výsledkem bylo vítězství zlatého standardu. Jakmile hospodářsky nejrozvinutější národ přijal zlatý standard, ostatní následovaly. Po velkých inflačních dobrodružstvích první světové války se k němu nebo ke standardu zlaté devizy většina zemí rychle vrátila.

Zlatý standard byl světovým standardem v době kapitalismu, rostoucího blahobytu, svobody a demokracie, politické i ekonomické. Podle názoru zastánců svobodného obchodu bylo jeho největším přínosem právě to, že byl

mezinárodním standardem, vyžadovaným mezinárodním obchodem a transakcemi na mezinárodních peněžních a kapitálových trzích.²⁹ Díky tomuto prostředku směny přinesly západní industrialismus a západní kapitál západní civilizaci na nejvzdálenější části zemského povrchu, zbořily překážky letitých předsudků a pověr, zasely sémě nového života a nové prosperity, osvobodily mysl a duše a vytvořily neslýchanou hojnost. Připojily se k vítězoslavnému dosud nevídanému rozvoji západního liberalismu, připraveny spojit všechny národy do společenství svobodných národů pokojně spolupracujících jeden s druhým.

Je snadné porozumět tomu, proč lidé pohlíželi na zlatý standard jako na symbol největší a nejprospěšnější změny v dějinách. Všichni, kdo se snažili zvrátit tento rozvoj blahobytu, míru, svobody a demokracie, zlatý standard nenáviděli, a to nejen kvůli jeho hospodářskému významu. V jejich očích byl zlatý standard *labarum*, symbolem všech teorií a politik, jež chtěli zničit. V boji proti zlatému standardu bylo v sázce mnohem více než ceny zboží a směnné kurzy.

Nacionalisté bojují proti zlatému standardu, protože chtějí oddělit svoji zemi od světového trhu a nastolit pokud možno národní soběstačnost (autarkii). Intervencionistické vlády a zájmové skupiny proti němu bojují, protože ho považují za nejvážnější překážku ve své snaze manipulovat s cenami a mzdovými sazbami. Avšak nejfanatictější útok proti zlatému standardu byl učiněn těmi, kdo dychtí po úvěrové expanzi. Pro ně je úvěrová expanze závažným lékem na všechny hospodářské nemoci. Mohla by snížit nebo i zcela zrušit úrokové míry, zvýšit mzdy a ceny ve prospěch všech kromě příživnických kapitalistů a vykořisťujících zaměstnavatelů, osvobodit od nutnosti držet vyrovnaný rozpočet – stručně řečeno, učinit všechny slušné lidi úspěšnými a šťastnými. Pouze zlatý standard, ďábelský vynález nestoudných a hloupých „ortodoxních“ ekonomů, brání lidstvu v dosažení trvalé prosperity.

Zlatý standard zřejmě není dokonalým nebo ideálním standardem. V lidském životě dokonalost neexistuje. Ovšem nikdo nedokáže říci, jak nahradit zlatý standard něčím uspokojivějším. Kupní síla zlata není stabilní. Ale samotné pojmy stabilita a neměnnost kupní síly jsou absurdní. V živoucím a proměnlivém světě nemůže existovat nic takového jako stabilní kupní síla. V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky nemá prostředek směny žádné místo. Měnící se kupní síla je nezbytnou vlastností peněz. Oponenti zlatého standardu nechtějí ve skutečnosti učinit kupní sílu peněz neměnnou. Namísto toho chtějí dát vládám moc manipulovat s kupní silou, aniž by jim v tom bránily „vnější“ okolnosti, zejména peněžní vztah zlatého standardu.

²⁹ T. E. Gregory, *The Gold Standard and Its Future* (1. vyd., Londýn, 1934), str. 22 a násl.

Hlavní námitkou vznesenou proti zlatému standardu je to, že v jeho podmínkách určuje ceny faktor, který nemůže žádná vláda kontrolovat – nestálost produkce zlata. „Vnější“ nebo „automatická“ síla tak brání národní vládě v tom, aby učinila obywatelstvo tak vzkvétajícím, jak by chtěla. Mezinárodní kapitalisté nařizují a národní suverenita je pouhým přeludem.

Neúspěšnost intervenční politiky však nemá nic do činění s peněžními záležitostmi. Později si ukážeme, proč žádné izolované vládní opatření zasahující do tržních jevů nemůže dosáhnout svého cíle. Intervencionistická vláda chce napravit chyby svého prvního zásahu tím, že v nich pokračuje dál a dál, dokud nakonec nepromění celý hospodářský systém země v socialismus německého typu. Poté zcela odstraní domácí trh a s ním i peníze a všechny peněžní problémy, ačkoli může zachovat některé pojmy a označení tržního hospodářství.³⁰ V obou případech není zlatý standard tím, co maří dobré záměry laskavého úřadu.

Význam skutečnosti, že zlatý standard činí zvýšení nabídky zlata závislé na ziskovosti jeho produkce, spočívá v omezení vládní moci uchýlit se k inflaci. V podmínkách zlatého standardu je určení kupní síly peněz nezávislé na měnících se přáních a doktrínách politických stran a zájmových skupin. To není jeho nedostatek, ale jeho hlavní přednost. Každý způsob manipulace s kupní silou je nutně arbitrární. Veškeré metody doporučené pro objevení domněle objektivního a „vědeckého“ měřítka měnových manipulací jsou založeny na mylné představě, že změny kupní síly mohou být „měřeny“. Zlatý standard odstraňuje určení změn kupní síly vyvolaných hotovostí z politické arény. Jeho všeobecné přijetí vyžaduje přijetí pravdy, že nikdo nemůže učinit tištěním peněz všechny lidi bohatší. Odpor ke zlatému standardu je vyvolán pověrou, že všemocná vláda může vytvořit bohatství kousky papíru.

Bylo prohlašováno, že zlatý standard je také manipulovaným standardem. Vlády mohou ovlivnit výši kupní síly zlata buď úvěrovou expanzí, a to i když je držena v mezích určených nutností zachovat směnitelnost peněžních substitutů, nebo nepřímo opatřeními, jež mají přimět lidi k omezení objemu držené hotovosti. To je pravda. Není možné popřít, že růst cen zboží, který se objevil mezi lety 1896 a 1914 byl do značné míry vyvolán právě takovými vládními politikami. Hlavní věcí ale je, že zlatý standard udržuje všechny podobné snahy o snížení kupní síly v patřičně úzkých mezích. Zastánci inflacionismu bojují se zlatým standardem právě proto, že považují tyto meze za vážnou překážku uskutečnění svých plánů.

To, co expanzionisté nazývají selháním zlatého standardu, je ve skutečnosti jeho hlavní předností a výhodou. Brání rozsáhlým inflačním pokusům

³⁰ Srov. níže kapitoly XXVII–XXXI.

ze strany vlády. Zlatý standard neselhal. Vlády toužily po jeho zničení, protože byly oddány mylné představě, že úvěrová expanze je vhodným prostředkem snížení úrokové míry nebo „zlepšení“ obchodní bilance.

Žádná vláda však není dostatečně mocná, aby zlatý standard zrušila. Zlato je penězi v mezinárodním obchodě a v nadnárodním hospodářském společenství lidstva. Nemůže být ovlivněno opatřeními vlád, jejichž svrchovanost je omezena na určité země. Pokud není země ekonomicky soběstačná v úzkém slova smyslu, pokud stále existují nějaké skuliny ve zdech, kterými se národní vlády snaží izolovat své země od zbytku světa, zlato je stále užíváno jako peníze. Není důležité, že vlády zabavují zlaté mince a měnový kov, kterých se mohou zmocnit, a trestají jejich držitele jako těžké zločince. Jazyk dvoustranných clearingových smluv, s jejichž pomocí zamýšlejí vlády vyřadit zlato z mezinárodního obchodu, se jakékoli zmínce o zlatu vyhýbá. Ovšem transakce provedené podle těchto smluv jsou kalkulovány na základě zlatých cen. Ten, kdo prodává nebo kupuje na zahraničním trhu, kalkuluje výhody a nevýhody svých obchodů ve zlatě. I přesto, že země zpřetrhala všechny vazby své lokální měny se zlatem, struktura jejich domácích cen zůstává úzce spojena se zlatem a se zlatými cenami světového trhu. Pokud chce vláda strukturu domácích cen odříznout od cen na světovém trhu, musí přistoupit k jiným opatřením, například k prohibitivním dovozním a vývozním cům nebo k obchodním embargům. Zestátnění mezinárodního obchodu, ať už je provedeno otevřeně nebo prostřednictvím devizové regulace, zlato neodstraní. Vláda a obchodníci používají při svých obchodech zlato jako prostředek směny.

Na boj proti zlatu, jenž je jednou z hlavních starostí současných vlád, nemůže být pohlíženo jako na izolovaný jev. Jde o jeden z prvků obrovského ničivého procesu, který je znakem naší doby. Lidé útočí na zlatý standard, protože chtějí nahradit svobodný obchod národní autarkií, mír válkou, svobodu totalitní všemocnou vládou.

Může se stát, že jednoho dne technologie odhalí metodu zvýšení zásoby zlata při tak malých nákladech, že se zlato stane pro roli peněz nepoužitelným. Potom lidé budou muset nahradit zlatý standard jiným standardem. Nemá smysl trápit se dnes otázkou, jakým způsobem bude tento problém vyřešen. Nevíme totiž nic o podmínkách, za nichž bude muset být toto rozhodnutí učiněno.

Mezinárodní měnová spolupráce

Mezinárodní měnový standard funguje bez nutnosti jakýchkoli zásahů ze strany vlády. Představuje efektivní skutečnou spolupráci všech členů celosvětového tržního hospodářství. Není zapotřebí žádné vlády, která by zasahovala s cílem učinit zlatý standard mezinárodním standardem.

To, co vlády nazývají mezinárodní měnovou spoluprací, je jejich spojené úsilí za účelem úvěrové expanze. Poučily se, že úvěrová expanze omezená pouze na jednu zemi ústí v odliv peněz do zahraničí. Věří, že pouze tento odliv narušuje jejich plány na snížení úrokové míry a vznik období nekonečného hospodářského boomu. Domnívají se, že pokud by byly všechny vlády schopny ve svém úsilí o expanzi spolupracovat, mohly by tuto překážku odstranit. K tomu je však zapotřebí mezinárodní banky, vydávající fiduciární prostředky, se kterými budou lidé všech zemí zacházet jako s peněžními substituty.

Není potřeba znovu zdůrazňovat, že snížení úrokové míry pomocí úvěrové expanze nebrání pouze odliv peněz. Touto zásadní otázkou se vyčerpávajícím způsobem zabývají ostatní kapitoly a části této knihy.³¹

Existuje však jiná důležitá otázka, již je třeba si položit.

Předpokládáme, že existuje mezinárodní banka vydávající fiduciární prostředky své klientele tvořené všemi obyvateli světa. Není podstatné, zda jsou tyto peněžní substituty drženy přímo jednotlivci, nebo zda jsou drženy různými národními centrálními bankami jako rezervy, proti kterým jsou vydávány národní peněžní substituty. Rozhodující je, že existuje jednotná světová měna. Národní bankovky a šekové peníze jsou směnitelné za peněžní substituty vydané mezinárodní bankou. Nutnost držet národní měnu v paritě s mezinárodní měnou omezuje schopnost národního systému centrálního bankovníctví provádět úvěrovou expanzi. Světová banka je ovšem omezena pouze těmi faktory, které omezují úvěrovou expanzi ze strany jediné banky v izolované ekonomice nebo na celém světě.

Stejně tak můžeme předpokládat, že mezinárodní banka není bankou vydávající peněžní substituty, jejichž částí jsou i fiduciární prostředky, ale světová instituce vydávající mezinárodní fiduciární peníze. Zlato bylo zcela zbaveno svého peněžního užití. Jediné peníze, které jsou užívány, jsou peníze vytvořené touto mezinárodní institucí. Ta může libovolně zvyšovat množství peněz, pokud nezajde tak daleko, aby způsobila závěrečnou fázi boomu a zhroutení měny.

Tím je skutečně ideál keynesovců. Máme fungující instituci, která může použít „expanzionistický tlak na světový obchod“.

Zastánci těchto plánů ovšem zapomněli na zásadní problém, a to na rozdělání dodatečných množství úvěrových nebo papírových peněz.

Předpokládáme, že mezinárodní instituce zvýší objem emise o určitou sumu, která jde celá do jedné země, Ruritánie. Konečným výsledkem tohoto inflačního jednání bude růst cen statků a služeb na celém světě. Situace lidí

³¹ Srov. výše, str. 398, a níže, str. 493–505.

v různých zemích však může být v průběhu inflačního procesu ovlivněna různým způsobem. Obyvatelé Ruritánie jsou první skupinou obdarovanou dodatečnou manou z nebes. Mají ve svých kapsách více peněz, zatímco zbytek světa svůj podíl nových peněz ještě nedostal. Mohou si dovolit kupovat za vyšší ceny, ostatní nikoli. Obyvatelé Ruritánie proto odeberou ze světového trhu více statků než předtím. Ostatní jsou nuceni omezit svoji spotřebu, protože nemohou konkurovat vyšším cenám, jež jsou ochotni zaplatit obyvatelé Ruritánie. Zatímco proces cenového přizpůsobení změněnému peněžnímu vztahu pokračuje, obyvatelé Ruritánie mají oproti ostatním výhodu. Když celý proces skončí, obyvatelé Ruritánie budou obohaceni na úkor ostatních lidí.

Hlavním problémem těchto expanzionistických pokusů je podíl na dodatečných penězích, který má být přidělen různým národům. Každý národ bude zastávat takový způsob rozdělení, který mu dá největší možný podíl. Průmyslově nerozvinuté země Východu budou například pravděpodobně doporučovat rovný podíl peněz na obyvatele, neboť tento způsob je zjevně zvýhodní na úkor průmyslově rozvinutých národů. Ať už bude způsob rozdělení jakýkoli, všechny národy budou nespokojeny a budou si stěžovat na nerovné zacházení. Budou následovat vážné spory, které celý plán zničí.

Nemá smysl namítat, že tato otázka nehrála důležitou roli při jednáních předcházejících založení Mezinárodního měnového fondu a že bylo poměrně snadné dosáhnout dohody týkající se užití jeho zdrojů. Brettonwoodská konference se konala za velmi výjimečných okolností. Většina zúčastněných států byla v té době zcela závislá na laskavosti Spojených států. Kdyby Spojené státy přestaly bojovat za jejich svobodu a poskytovat jim materiální pomoc prostřednictvím půjček a pronájmů, byly by tyto země odsouzeny k záhubě. Vláda Spojených států na druhou stranu považovala měnovou dohodu za způsob, jak skrytě pokračovat v půjčkách a pronájmech i po ukončení válečného stavu. Spojené státy byly ochotny dávat a ostatní účastníci – zvláště evropské země, mnohé z nich v té době stále okupované německou armádou, a asijské země – byli ochotni přijmout, cokoli jim bylo nabídnuto. Jakmile tedy nahradíme falešný postoj Spojených států k finančním a obchodním otázkám realističtější způsobem uvažování, všechny související problémy jsou zřetelnější.

Mezinárodní měnový fond nedosáhl toho, co jeho příznivci očekávali. Na výročních zasedáních fondu se vždy velmi diskutuje a občas jsou předloženy věcné připomínky a výtky týkající se peněžních a úvěrových politik vlád a centrálních bank. Fond sám se angažuje v půjčkách různým vládám a centrálním bankám. Za svoji hlavní úlohu považuje pomoci vládám udržet nerealistický směnný kurz jejich národních měn v podmínkách úvěrové expanze. Metody, ke kterým se přitom uchyluje, se zásadně neliší od těch běžně užívá-

ných. Peněžní záležitosti světa se dál odehrávají, jako by žádná Brettonwoodská dohoda a žádný Mezinárodní měnový fond neexistovaly.

Uspořádání světových politických a ekonomických poměrů umožnilo americké vládě dodržet slib přenechat cizím vládám a centrálním bankám unci zlata po zaplacení třiceti pěti dolarů. Avšak pokračování a zesílení americké „expanzivní“ politiky podstatně zvýšilo výběry zlata a lidé se začínají obávat budoucích měnových podmínek. Leká je představa dalšího zvýšení poptávky po zlatě, které by mohlo vyčerpat zásoby zlata Spojených států a přimět je k opuštění současného způsobu nakládání se zlatem.

Příznačným rysem veřejné diskuse o tomto problému je to, že se pečlivě vyhýbá zmínek o skutečnostech, které mohou tuto poptávku po zlatě ještě zvýšit. Nemluví se o politikách utrácení na dluh a úvěrové expanze. Namísto toho se objevují stížnosti na něco, co se nazývá „nedostatečná likvidita“ a nedostatek „rezerv“. Navrhovaným řešením je více likvidity, které má být dosaženo „vytvořením“ dodatečných „rezerv“. To znamená, že je navrhováno léčit důsledky inflace další inflací.

Je nutné zapamatovat si, že politika americké vlády a *Bank of England* udržet na londýnském trhu se zlatem cenu unce zlata na 35 dolarech je jediným opatřením, které dnes brání západním národům pustit se cestou inflace bez hranic. Tato politika není bezprostředně ovlivněna velikostí „rezerv“ různých národů. Plán na vytvoření nových „rezerv“ se proto zdánlivě vztahu dolaru a zlata netýká. Má k němu však nepřímý vztah. Snaží se totiž odvrátit pozornost veřejnosti od skutečného problému – inflace. Ve vztahu k ostatním záležitostem se oficiální doktrína spoléhá na dávno zpochybněnou interpretaci měnových potíží pomocí platební bilance.

XVIII. JEDNÁNÍ V PRŮBĚHU ČASU

1. Hlediska při hodnocení časových období

Jednající člověk rozlišuje čas předtím, než je uspokojena jeho potřeba, a čas, po který jeho uspokojení trvá.

Jednání má vždy za cíl odstranění budoucí nespokojenosti, i kdyby šlo jen o budoucnost nadcházejícího okamžiku. Mezi začátkem jednání a dosažením požadovaného cíle vždy uplyne nějaký čas, neboli čas zrání, během kterého vyrostou semena zasetá jednáním. Nejjasnější příklad najdeme v zemědělství. Mezi obděláním půdy a uzráním ovoce uplyne značná doba. Jiným příkladem je zlepšení kvality vína způsobené zráním. V některých případech je nicméně tento čas zrání tak krátký, že běžná řeč prohlašuje, že se běžně mluví o okamžitém výsledku.

Pokud jednání vyžaduje zapojení práce, hraje roli i pracovní čas. Výkon jakéhokoli druhu práce spotřebovává čas. V některých případech je pracovní čas tak krátký, že lidé říkají, že práce žádný čas nevyžaduje.

Pouze ve vzácných případech je jednoduchý, nedělitelný a neopakovaný čin dostatečný k dosažení cíle, na který byl zaměřen. Jednajícího člověka odděluje od cíle jeho snažení zpravidla více než pouhý jeden krok. Musí učinit několik kroků. A každý další krok, jenž má být přidán k již dříve učiněným, znovu vyvolává otázku, zda má nebo nemá člověk pokračovat na cestě k cíli, který si kdysi vybral. Většina cílů je tak daleko, že jich lze dosáhnout pouze pomocí rozhodné vytrvalosti. K úspěchu je nutné vytrvalé jednání, pevně zaměřené na požadovaný cíl. Celkový vynaložený čas, tj. pracovní čas plus doba zrání, můžeme nazývat dobou výroby. Doba výroby je v některých případech dlouhá, v jiných krátká. Někdy je tak krátká, že ji lze v praxi zcela zanedbat.

Zvýšení uspokojení potřeb zapříčiněné dosažením cíle je časově omezené. Výsledek přináší služby pouze po dobu, kterou můžeme nazvat dobou upotřebitelnosti. Doba upotřebitelnosti je kratší u některých statků a delší u jiných, obecně nazývaných trvanlivé statky. Jednající člověk tak vždy musí brát v úvahu dobu výroby a dobu upotřebitelnosti daného produktu. Při odhadování újmy ze zvažovaného plánu se nezajímá jen o výdaje na požadované hmotné faktory a práci, ale také o dobu výroby. Při odhadování užitečnosti očekávaného produktu se zajímá i o dobu jeho upotřebitelnosti. Čím je produkt trvanlivější, tím je pochopitelně větší objem služeb, které poskytuje. Pokud však nejsou tyto služby dostupné najednou ve stejnou dobu, ale postupně rozloženy po určité časové období, prvek času – jak bude ukázáno – hraje při jejich hodnocení specifickou roli. Je rozdíl, zda je n jednotek služeb poskytnuto ve stejném čase, nebo zda jsou rozloženy do období n dnů, takže každý den je dostupná jedna jednotka.

Je důležité si uvědomit, že doba výroby stejně jako doba upotřebitelnosti jsou kategorie lidského jednání, a nikoli koncepty vytvořené filozofy, ekonomy nebo historiky jako myšlenkové nástroje pro jejich výklad událostí. Jsou nezbytným prvkem přítomným v každé úvaze, jež předchází a směřuje jednání. Je nezbytné tento bod zdůraznit, protože Böhm-Bawerk, kterému ekonomie vděčí za objevení úlohy doby výroby, tomuto rozdílu neporozuměl.

Jednající člověk se nedívá na své poměry očima historika. Nezajímá ho, jak k současné situaci došlo. Jeho jedinou starostí je, jak dnes dostupné prostředky co nejlépe použít k odstranění budoucí nespokojenosti. Minulost pro něj nemá žádný význam. Má k dispozici určité množství hmotných výrobních faktorů. Neptá se, zda jsou tyto faktory dané přírodou, nebo zda jde o výsledek minulé výroby. Nezáleží na tom, jak bylo množství přírodou daných faktorů, tj. původních výrobních faktorů a práce, během minulé výroby rozšířeno a kolik času tyto výrobní postupy spotřebovaly. Hodnotí dostupné prostředky výhradně kvůli službám, které mu mohou poskytnout při jeho snaze dosáhnout v budoucnu uspokojivějších podmínek. Doba výroby a doba upotřebitelnosti jsou pro něj kategoriemi plánování budoucího jednání, nikoli koncepty akademické retrospekce a historického výzkumu. Jsou významné, protože ten, kdo jedná, si musí vybírat mezi různě dlouhými dobami výroby a mezi výrobou více či méně trvanlivých statků.

Jednání se nevztahuje k budoucnosti obecně, ale vždy k určité a omezené části budoucnosti. Ta je na jedné straně omezena okamžikem, v němž se jednání odehraje. Kde leží její druhý konec, závisí na rozhodnutí a volbě jednajícího člověka. Někteří lidé berou v úvahu jen nastávající okamžik. Prozíravost jiných daleko přesahuje očekávanou délku jejich života. Tato část budoucího času, po kterou se chce jednající člověk nějakým způsobem a do nějaké míry zaopatřit, můžeme nazvat dobou zaopatření. Stejně jako si jed-

nající člověk vybírá mezi různými druhy uspokojení potřeb v rámci dané části budoucnosti, vybírá si mezi uspokojením potřeb v bližší a vzdálenější budoucnosti. Každá volba s sebou přináší také volbu doby zaopatření. Při vymýšlení toho, jak použít různé dostupné prostředky k odstranění budoucí nespokojenosti, člověk zároveň nepřímo určuje období zaopatření. V tržním hospodářství délku tohoto období určuje také poptávka spotřebitelů.

K prodloužení období zaopatření existují různé způsoby:

1. Vytvoření větší zásoby spotřebních statků určených pro pozdější spotřebu.
2. Výroba statků, které jsou trvanlivější.
3. Výroba statků, které vyžadují delší dobu výroby.
4. Volba výrobních metod spotřebovávajících více času na výrobu statku, jenž by mohl být vyroben v kratším období.

První dvě metody nevyžadují další komentář, třetí a čtvrtá musí být prozkoumány podrobněji.

To, že nejkratší výrobní postupy, tj. ty s nejkratší dobou výroby, neodstraňují pocíťovanou nespokojenost zcela, je jednou ze základních skutečností lidského života a jednání. Pokud jsou vyrobeny všechny statky, které mohou být získány pomocí těchto krátkých výrobních postupů, nespokojené potřeby přetrvávají a stále existují pobídky pro další jednání. Protože jednáající člověk dává přednost těm postupům, které – za jinak stejných okolností – poskytují výrobky v nejkratším čase,¹ pro další jednání jsou ponechány pouze postupy, které spotřebovávají více času. Lidé se pustí do těchto časově náročnějších výrobních postupů, protože hodnotí očekávané zvýšení svého uspokojení než nevýhodu delšího čekání na jejich výsledky. Böhm-Bawerk mluví o vyšší produktivitě oklikovějších výrobních postupů vyžadujících více času. Je vhodnější hovořit o vyšší fyzické produktivitě výrobních postupů, které vyžadují více času. Vyšší produktivita těchto postupů ne vždy spočívá ve skutečnosti, že poskytují – se stejným množstvím užitých výrobních faktorů – větší objem produkce. Častěji spočívá v tom, že poskytují výrobky, které by při použití kratších výrobních postupů nemohly být vůbec vyrobeny. Tyto postupy tak nejsou oklikové. Jsou nejkratší a nejrychlejší cestou k vybranému cíli. Pokud chce člověk chytit více ryb, neexistuje žádný způsob, jak toho dosáhnout, než nahradit rybaření bez jakýchkoli nástrojů rybařením pomocí sítí a lodí. Není žádný lepší, kratší a levnější způsob, jak vyrobit aspirin, než ten, který používají chemické továrny. Pokud odhlédneme od chyb a nevědomosti, nemůže být pochyb o nejvyšší produktivitě a výhodnosti zvolených postupů. Pokud by je lidé nepovažovali za nejpřímější postupy, tj. takové, jež vedou nejkratší cestou k požadovanému cíli, nikdy by je nepoužívali.

¹ Proč tomu tak je, ukážeme na následujících stránkách.

Prodlužování doby zaopatření pomocí pouhého vytváření zásoby spotřebních statků je výsledkem touhy zaopatřit se předem pro delší časové období. Totéž platí pro výrobu statků, jejichž trvanlivost je větší přímo úměrně vyšší výdajům na vyžadované výrobní faktory.² Pokud však člověk usiluje o časově vzdálenější cíle, prodlužování doby výroby je nutným následkem tohoto počínu. Požadované cíle nemohou být dosaženy v kratší době výroby.

Odklad spotřeby znamená, že jednotlivec dává přednost uspokojení poskytovanému pozdější spotřebou před uspokojením z okamžité spotřeby. Volba delší doby výroby znamená, že jednající člověk hodnotí pozdější výsledek tohoto výrobního postupu výše než produkt, který by mu mohl přinést méně časově náročný výrobní postup. Při tomto uvažování a výsledných volbách se doba výroby jeví jako doba čekání. Velikým přínosem Jevonse a Böhm-Bawerka bylo to, že ukázali význam zahrnutí doby čekání.

Pokud by jednající lidé nemuseli věnovat pozornost době čekání, nikdy by neřekli, že je cíl tak časově vzdálený, že o něj nemá smysl usilovat. Pokud mají možnost vybrat si mezi dvěma výrobními postupy přinášejícími různý výstup při stejném množství vstupů, budou vždy dávat přednost tomu postupu, který přinese vyšší množství stejného produktu nebo stejné množství lepšího produktu, i když je možné tohoto výsledku dosáhnout pouze díky prodloužení doby výroby. Zvýšení vstupů, které vedou k více než proporcionalnímu nárůstu doby upotřebitelnosti, bude bezpochyby považováno za výhodnější. Skutečnost, že lidé takto nejednají, dokazuje, že různě hodnotí různé části času stejné délky podle toho, zda jsou blíže nebo dále od okamžiku jejich rozhodnutí. Za jinak stejných okolností je dáována přednost uspokojení v bližším období budoucnosti před uspokojením ve vzdálenějším období; v čekání je spatřována újma.

Tato skutečnost je již zahrnuta ve větě zdůrazněné na začátku této kapitoly – člověk rozlišuje čas předtím, než dosáhne uspokojení, a čas, po který jeho uspokojení trvá. Pokud hraje časový prvek v lidském životě nějakou roli, nelze ani uvažovat o stejném hodnocení časových období o stejné délce ležících v různě vzdálené budoucnosti. Toto stejné hodnocení by znamenalo, že se lidé nestarají o to, zda je úspěch dosažen dříve nebo později. Šlo by o stejný případ, jako kdybychom z procesu hodnocení časový prvek zcela odstranili.

Pouhý fakt, že statky s delší dobou upotřebitelnosti jsou hodnoceny výše než ty s kratší dobou upotřebitelnosti, sám o sobě znamená, že je tento rozdíl způsoben vlivem času. Střecha, která může chránit dům před živly deset let, je hodnotnější než střecha, jež to dokáže pouze po dobu pěti let. Objem služeb poskytovaných daným statkem je v obou případech odlišný. My se ovšem

² Pokud by nebylo prodlužování trvanlivosti přinejmenším přímo úměrné k nárůstu potřebných výdajů, bylo by výhodnější zvýšit množství jednotek s kratší trvanlivostí.

musíme zabývat otázkou, zda jednající člověk přisuzuje službě dostupné ve vzdálenějším období budoucnosti stejnou hodnotu jako službě dostupné v bližším období.

2. Časová preference jako nezbytná součást jednání

Odpověď na tuto otázku zní: Jednající člověk nehodnotí časová období pouze s ohledem na jejich délku. Jeho volby vztahující se k odstranění budoucí nespokojenosti jsou ovlivňovány kategoriemi *dříve* a *později*. Čas není pro člověka homogenní substancí, u které je podstatná jen její délka. Není jí *více* nebo *méně* kvůli její délce. Jde o nezvratný tok, jehož různé části se jeví různě podle toho, zda jsou bližší nebo vzdálenější od okamžiku hodnocení a rozhodnutí. Uspokojení potřeby v bližší budoucnosti je, za jinak stejných okolností, dána přednost před uspokojením ve vzdálenější budoucnosti. Současné statky jsou hodnotnější než budoucí statky.

Časová preference je nezbytnou součástí lidského jednání. Nelze si představit žádný způsob jednání, v němž by nebylo uspokojení v bližším období budoucnosti – za jinak stejných okolností – upřednostňováno před pozdějším uspokojením. Samotný akt uspokojení přání znamená, že uspokojení v současném okamžiku je preferováno před pozdějším uspokojením. Ten, kdo spotřebovává nekazící se statky namísto odložení jejich spotřeby na neurčitý pozdější okamžik, tedy odhaluje vyšší ohodnocení současného uspokojení v porovnání s pozdějším uspokojením. Pokud by nedával přednost uspokojení v bližším období budoucnosti před uspokojením ve vzdálenějším období, nikdy by nespotebovával a neuspokojoval tak své potřeby. Vždy by statky hromadil, nikdy by je nespoteboval a neměl z nich požitek. Nespotebovával by dnes, ale ani zítra, protože následující den by ho postavil před stejnou volbu.

Nejen první krok k uspokojení potřeby, ale i každý další je veden časovou preferencí. Jakmile je uspokojeno přání *a*, kterému hodnotová škála přiřazuje první místo, člověk si musí vybrat mezi přáním *b*, které je na druhém místě, a zítřejším přáním *c*, jemuž by – za nepřítomnosti časové preference – bylo přiřazeno první místo. Pokud dává přednost *b* před *c*, volba jednoznačně zahrnuje časovou preferenci. Cílevědomé usilování o uspokojení potřeby musí být nutně vedeno preferencí uspokojení v bližší budoucnosti před uspokojením ve vzdálenější budoucnosti.

Podmínky, v nichž musí jednat moderní člověk kapitalistického Západu, jsou odlišné od těch, v nichž žili a jednali jeho primitivní předci. Díky jejich prozřetelné péči máme k dispozici rozsáhlé zásoby výrobních prostředků (kapitálových statků nebo vyrobených výrobních faktorů) a spotřebních statků. Naše činnost je uzpůsobena na delší dobu zaopatření, protože jsme

šťastnými dědici minulosti, jež krok za krokem prodlužovala období zaopatření a odkázala nám prostředky na prodloužení doby čekání. Naše jednání se týká delších období a zaměřuje se na rovnoměrné uspokojení ve všech částech období zvoleného za dobu zaopatření. Můžeme se spolehnout na pokračující příliv spotřebních statků a máme k dispozici nejen zásobu statků připravených ke spotřebě, ale také zásobu výrobních statků, díky nimž se naplňuje naše neustálá a opakovaná snaha vyrobit nové spotřební statky. Povrchní pozorovatel tvrdí, že se v úvahách o tomto rostoucím „toku důchodů“ nevěnuje žádná pozornost odlišnému hodnocení současných a budoucích statků. Tvrdí, že tyto věci jsou považovány za souběžné, a proto ztrácí časový prvek pro jednání jakýkoli význam. A pokračuje, že je tím pádem zbytečné uchylovat se při vysvětlování moderních poměrů k časové preferenci.

Zásadní chyba obsažená v této rozšířené námitce je způsobena, stejně jako mnoho ostatních chyb, politováníhodným neporozuměním imaginárnímu konstruktovi rovnoměrně plynoucí ekonomiky. V rámci tohoto imaginárního konstruktovi nedochází k žádným změnám; všechny záležitosti probíhají neměnným způsobem. V rovnoměrně plynoucí ekonomice se proto nemění alokace statků pro uspokojení potřeb v blízkém a vzdáleném období budoucnosti. Nikdo nezamýšlí cokoli měnit, protože – podle našich předpokladů – existující alokace je pro něj nejlepší a nevěří, že by jakékoli možné nové uspořádání mohlo jeho podmínky zlepšit. Nikdo nechce zvýšit svoji spotřebu v bližším období budoucnosti na úkor své spotřeby ve vzdálenějším období nebo naopak, protože současný způsob alokace ho uspokojuje více než jakékoli jiné myslitelné a proveditelné způsoby.

Praxeologický rozdíl mezi kapitálem a důchodem je myšlenkovou kategorií, založenou na odlišném hodnocení uspokojení potřeb v různých obdobích budoucnosti. V imaginárním konstruktovi rovnoměrně plynoucí ekonomiky je spotřebováván celý důchod, avšak ne více, a proto kapitál zůstává nezměněn. Je dosaženo rovnováhy v alokaci statků sloužících pro uspokojení potřeb v různých obdobích budoucnosti. Tento stav je možné popsat tvrzením, že nikdo nechce spotřebovávat zítřejší důchod dnes. Imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky jsme navrhli právě tak, aby tuto podmínku splňoval. Je ovšem nutné si uvědomit, že můžeme se stejnou apodiktickou jistotou tvrdit, že v rovnoměrně plynoucí ekonomice nikdo nechce mít více žádného statku, než skutečně má. Tato tvrzení jsou ve vztahu k rovnoměrně plynoucí ekonomice pravdivá, protože jsou zahrnuta v naší definici tohoto imaginárního konstruktovi. Jsou však nesmyslná, když se je snažíme použít na měnící se ekonomiku, jež je jediná skutečná. Jakmile se objeví nějaká změna v datech, jednotlivci znovu čelí nutnosti vybrat si mezi různými způsoby uspokojení potřeby ve stejném období a mezi uspokojením potřeby v různých

obdobích. Přírůstek může být použit buď pro okamžitou spotřebu, nebo investován do budoucí výroby. Ať už ho jednající lidé použijí jakkoli, jejich volba musí být výsledkem zvažování výhod očekávaných z uspokojení potřeby v různých obdobích budoucnosti. Ve skutečném světě, v živoucím a měnícím se prostoru, je každý jednotlivec nucen vybrat si ve všech svých volbách mezi uspokojením v různých obdobích času. Někteří lidé spotřebovávají vše, co si v daném dni vydělají, jiní spotřebovávají část svého kapitálu, jiní část svého důchodu uspoří.

Tento spor o univerzální platnost časové preference není schopen vysvětlit, proč člověk vždy neinvestuje sumu 100 dolarů dostupných dnes, i když by se těchto 100 dolarů během jednoho roku zvýšilo na 104 dolary. Je zřejmé, že se tento člověk rozhodl dnes spotřebovat sumu 100 dolarů na základě hodnotového soudu, podle něž je 100 dolarů v současnosti více než 104 dolary dostupné za rok. Avšak i kdyby si vybral, že bude těchto 100 dolarů investovat, neznamená to, že by dával přednost pozdějšímu uspokojení před dnešním. Znamená to, že hodnotí 100 dolarů dnes méně než 104 dolary za rok. Právě díky podmínkám kapitalistické ekonomiky, v níž instituce umožňují investovat i ty nejmenší obnosy, je každý dnes utracený cent důkazem vyššího ohodnocení současného uspokojení v porovnání s pozdějším.

Teorém časové preference musí být demonstrován dvojím způsobem. Nejprve pro případ prostého spoření, při němž si lidé musí vybrat mezi bezprostřední spotřebou určitého množství statků a pozdější spotřebou stejného množství. A dále pro případ kapitalistického spoření, při němž je nutné volit mezi dnešní spotřebou určitého množství statků a pozdější spotřebou buď většího množství, nebo statků schopných poskytnout uspokojení, jež je – odhlédnuto od časového rozdílu – hodnoceno výše. Důkaz byl podán pro oba případy. Žádný jiný případ není myslitelný.

Je možné hledat psychologické porozumění problému časové preference. Netrpělivost a vypětí způsobené čekáním jsou bezpochyby psychologické jevy. Můžeme přistoupit k jejich vysvětlení odkazem na časovou omezenost lidského života, zrození jednotlivce, jeho růst a dospívání a jeho neodvratné stárnutí a skon. V průběhu lidského života je pro veškeré věci správný okamžik, stejně jako *příliš brzy* a *příliš pozdě*. Praxeologický problém se však těchto psychologických otázek nijak netýká. Musíme ho zformulovat, ne pouze mu rozumět. Musíme ukázat, že člověk, který nedává přednost uspokojení v blízkém období budoucnosti před uspokojením ve vzdálenějším období, by vůbec nikdy nespotřeboval a neměl ze své spotřeby požitek.

Nesmíme také zaměňovat praxeologický problém s psychologickým. Ten, kdo chce zažít určitý okamžik v budoucnosti, se musí především postarat o zachování svého života v mezidobí. Přežití a utišení životně důležitých potřeb jsou tedy požadavkem pro uspokojení jakýchkoli potřeb ve vzdálenější

budoucnosti. Tak porozumíme problému, proč je ve všech situacích, v nichž je v sázce holý život v přísném slova smyslu, upřednostňována bližší budoucnost před vzdálenější. My se však zabýváme jednáním jako takovým, nikoli motivy, jež k němu vedou. Stejně jako se coby ekonomové neptáme, proč člověk požaduje bílkoviny, cukry a tuky, nezjišťujeme, proč se uspokojení životně důležitých potřeb zdá být nezbytné a proč nesnese žádného odkladu. Musíme formulovat, že spotřeba a požitek jakéhokoli druhu předpokládají preferenci pro současné uspokojení před pozdějším. Znalost získaná tímto vhledem přesahuje sféru, v níž poskytují vysvětlení fyziologické poznatky. Vztahuje se totiž na jakékoli uspokojování potřeb, nejen na uspokojení potřeb z důvodu pouhého přežití.

Tento bod je důležité vyzdvihnout, protože pojem „zásoba prostředků obživy, dostupná pro zvýšení životního minima“, použitý Böhm-Bawerkem, může být snadno špatně interpretován. Jedním z důvodů této zásoby je bezpochyby poskytnout prostředky k uspokojení životně důležitých potřeb, a tím zajistit přežití. Kromě toho však musí být dostatečně velká, aby vedle požadavků zachování po dobu čekání dokázala uspokojit všechny potřeby a přání, které jsou – vedle pouhého přežití – považovány za naléhavější než získání fyzicky hojnějších plodů časově náročnějších produkčních procesů.

Böhm-Bawerk prohlásil, že každé prodloužení doby výroby závisí na podmínce, že „je dostupné dostatečné množství současných statků k tomu, aby bylo možné překlenout prodloužený průměrný interval mezi začátkem přípravných prací a získáním jeho výsledků.“³ Výraz „dostatečné množství“ vyžaduje objasnění. Neznamená množství dostatečné k nezbytné obživě. Jde o množství, které musí být dostatečně velké k tomu, aby zajistilo uspokojení těch potřeb, jejichž uspokojení je během doby čekání považováno za naléhavější než výhody, které by poskytlo stále větší prodloužení doby výroby. Pokud je toto množství menší, zdálo by se výhodnější zkrátit dobu výroby; zvýšení množství produktu nebo zvýšení jeho kvality očekávané ze zachování delší doby výroby již nebude považováno za dostatečnou odměnu za omezení spotřeby během doby čekání. To, zda je či není zásoba prostředků obživy dostatečná, nezávisí na žádných psychologických ani jiných skutečnostech, které by bylo možné objektivně určit technologickými nebo fyziologickými metodami. Obrazný pojem „překlenout“, naznačující vodní plochu, jejíž šířka představuje pro stavitele mostů objektivně určitelný úkol, je zavádějící. Toto

³ Böhm-Bawerk, *Kleinere Abhandlungen über Kapital und Zins*, vol. II in *Gesammelte Schriften*, ed. F. X. Weiss (Viedeň, 1926), str. 169. (Česky je dostupná Böhm-Bawerkova práce *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*, Academia, Praha, 1991 – pozn. překl.)

množství je hodnoceno lidmi a jejich subjektivní hodnotové soudy rozhodují o tom, zda je dostatečné nebo nikoli.

I v hypotetickém světě, v němž příroda poskytuje každému člověku prostředky nutné k jeho biologickému přežití (v přísném slova smyslu), v němž nejsou nejdůležitější potraviny vzácné a jednání není vedeno zájmem zachování holého života, by existoval jev časové preference a i tam by usměrňoval veškeré jednání.⁴

Poznámky k vývoji teorie časové preference

Zdá se přijatelné předpokládat, že pouhá skutečnost odstupňování úroku podle časových období by měla přitáhnout pozornost ekonomů zabývajících se rozvíjením teorie úroku k roli času. Klasickým ekonomům však v rozpoznání významu časového prvku bránila jejich mylná teorie hodnoty a chybný koncept nákladů.

Ekonomie vděčí za teorii časové preference Williamu Stanleymu Jevonsovi a za její rozpracování především Eugenu von Böhm-Bawerkovi. Böhm-Bawerk jako první zformuloval řešení problému, jako první odhalil omyly způsobené produktivními teoriemi úroku a jako první vyzdvihl roli doby výroby. Avšak nedokázal se zcela vyhnout chybám při objasňování otázek úroku. Jeho ukázka univerzální platnosti časové preference není dostatečná, protože je založena na psychologických faktorech. Psychologie však nikdy nemůže dokázat platnost praxeologického teorému. Může ukázat, že někteří z mnoha lidí se nechávají ovlivnit určitými motivy. Nikdy ovšem nemůže ozřejmit to, že každé lidské jednání je nutně ovládáno určitým kategorickým prvkem, jenž bez výjimky působí v každém okamžiku jednání.⁵

Dalším nedostatkem Böhm-Bawerkových úvah byl jeho mylný výklad konceptu doby výroby. Neuvědomil si plně skutečnost, že doba výroby je praxeologickou kategorií a že role, kterou hraje v jednání, plně spočívá ve volbách jednajícího člověka mezi dobami výroby různé délky. Čas vynaložený v minulosti na výrobu dnes dostupných kapitálových statků nehraje žádnou roli. Tyto kapitálové statky jsou hodnoceny pouze v závislosti na jejich užitečnosti pro budoucí uspokojování potřeb. „Průměrná doba výroby“ je bezobsažný koncept. Jednání určuje skutečnost, že délka doby čekání je při výběru mezi různými způsoby odstranění budoucí nespokojenosti nezbytným prvkem.

⁴ Časové preference nejsou specificky lidské. Jsou vlastní jednání všech živých bytostí. Odlišnost člověka spočívá v tom, že v jeho případě není časová preference neměnná a prodlužování doby zaopatrění není pouze instinktivní jako u určitých zvířat skládajících potravu, ale je výsledkem procesu hodnocení.

⁵ Pro podrobný kritický rozbor této části Böhm-Bawerkovy argumentace je čtenář odkazován na Mises, *Nationalökonomie*, str. 439–443.

V důsledku těchto dvou chyb se Böhm-Bawerk při rozpracování své teorie zcela nevyhnul přístupu založenému na produktivitě, který on sám tak vynikajícím způsobem odmítl ve svých kritických dějinách teorií kapitálu a úroku.

Tyto poznámky ani v nejmenším nesnižují nepomíjející význam Böhm-Bawerkových příspěvků. Právě na jím položených základech mohli pozdější ekonomové – mezi nimi především Knut Wicksell, Frank Albert Fetter a Irving Fisher – uspět ve zdokonalování teorie časové preference.

Obvykle se podstata teorie časové preference vyjadřuje tvrzením, že existuje preference současných statků před statky budoucími. Kvůli tomuto způsobu vyjádření byli někteří ekonomové zmateni skutečností, že v některých případech jsou současná užití méně cenná než budoucí užití. Problém vyvolaný zjevnými výjimkami je však vyvolán pouhým špatným pochopením skutečného stavu věcí.

Některé požitky nemohou být získány ve stejný okamžik. Člověk nemůže v tentýž večer navštívit představení *Carmen* a *Hamleta*. Při nákupu vstupenek si musí vybrat mezi těmito dvěma představeními. I když získá vstupenky do obou divadel na stejný večer jako dar, stejně si musí vybrat. O vstupenkách, které odmítne, si může pomyslet: „Právě nyní mě to nezajímá,“ nebo „Kéž by to bylo později.“⁶

To však neznamená, že by dával přednost budoucím statkům před současnými statky. Musí si vybrat mezi dvěma užitími, která nemůže mít zároveň. Tomuto dilematu čelí v každém okamžiku rozhodování. V současné situaci může dávat přednost *Hamletovi* před *Carmen*. Odlišné podmínky následujícího dne by mohly vyústit v jiné rozhodnutí.

Druhá zdánlivá výjimka je představována případem statků podléhajících rychlé zkáze. Mohou být hojně dostupné v jednom ročním období a v ostatních mohou být vzácné. Rozdíl mezi ledem v zimě a ledem v létě však není rozdílem mezi současným a budoucím statkem. Jde o rozdíl mezi statkem, který ztrácí svoji specifickou užitečnost, i když není spotřebován, a jiným statkem, jenž vyžaduje jiný výrobní postup. Led dostupný v zimě může být použit v létě pouze tehdy, je-li pro jeho zachování použito zvláštního postupu. Ten představuje ve vztahu k ledu použitelnému v létě přinejmenším jeden komplementární faktor, potřebný pro jeho výrobu. Není možné zvýšit množství ledu dostupného v létě pouze omezením jeho spotřeby v zimě. Tyto dvě věci jsou pro všechny praktické případy různými statky.

Ani případ lakomce není v rozporu s obecnou platností časové preference. Také lakomec dává přednost určité úrovni uspokojení v bližší budoucnosti před uspokojením v budoucnosti vzdálenější tím, že utrácí část svých pro-

⁶ Srov. F. A. Fetter, *Economic Principles* (New York, 1923), I, str. 239.

středků za své skromné živobytí. Extrémní případy, v nichž si lakomec odpírá i nezbytné minimum jídla, představují chorobné slábnutí životní energie, stejně jako v případě člověka, který nejí, neboť se obává choroboplodných zárodků; člověka, který namísto podstoupení nebezpečné situace raději spáchá sebevraždu; a člověka, který nespí, protože se obává, že by se mu ve spánku mohlo přihodit blíže neurčené neštěstí.

3. Kapitálové statky

Jakmile jsou uspokojeny současné potřeby považované za naléhavější než zaopatření pro následující den, lidé začnou šetřit část dostupné nabídky spotřebních statků pro pozdější užití. Toto odložení spotřeby umožňuje zaměřit jednání na časově vzdálenější cíle. Nyní je možné usilovat o cíle, na které nešlo předtím kvůli délce doby výroby vyžadované pro jejich dosažení pomýšlet. Kromě toho je možné vybrat si způsoby výroby, při nichž je výstup na jednotku vstupu vyšší než u ostatních metod, vyžadujících kratší dobu výroby. *Sine qua non* každého přijatého prodloužení výrobního procesu jsou úspory, tj. přebytek současné produkce nad současnou spotřebou. Úspory jsou prvním krokem na cestě ke zlepšení hmotného blahobytu a ke každému dalšímu pokroku na této cestě.

Odložení spotřeby a akumulace zásob spotřebních statků určených pro pozdější spotřebu by proběhlo, i kdyby nebylo podnětu poskytnutého technologickou nadřazeností procesu s delší dobou výroby. Vyšší produktivita tohoto procesu spotřebovávajícího více času značně posiluje sklon k úsporám. Oběť, učiněná omezením spotřeby v bližších obdobích budoucnosti, tak není pouhou protívahou očekávané spotřeby uspořené statků ve vzdálenějším období; otevírá zároveň cestu k hojnější nabídce ve vzdálenější budoucnosti a k dosažení těch statků, jež by bez přechodné oběti nemohly být získány. Pokud by jednající člověk, za jinak stejných podmínek, nedával bezvýjimečnou přednost spotřebě v bližší budoucnosti před spotřebou v budoucnosti vzdálenější, vždy by spořil a nikdy by nespoteboval. Tím, co omezuje objem úspor a investic, je časová preference.

Lidé toužící pustit se do výrobních procesů s delší dobou výroby musí nejprve pomocí úspor naakumulovat takový objem spotřebních statků, který je potřebný k uspokojení všech potřeb, považovaných v průběhu doby čekání za důležitější, než je zvýšení blahobytu očekávané z časově náročnějšího procesu. Akumulace kapitálu začíná vytvořením zásob spotřebních statků, jejichž spotřeba je odložena na pozdější dobu. Pokud jsou tyto přebytky skladovány a drženy pouze z důvodu pozdější spotřeby, jsou pouhým bohatstvím, nebo přesněji řečeno rezervou pro případ horších časů a mimořádných okolností. Zůstávají mimo výrobní sféru. Součástí výroby – ekonomicky, nikoli fyzicky –

se stávají pouze tehdy, jsou-li použity jako prostředky obživy dělníků zapojených do časově náročnějších procesů. Pokud jsou použity tímto způsobem, jsou fyzicky spotřebovány. Ale ekonomicky nezmizely. Byly nahrazeny nejprve bezprostředními výstupy procesů s delší dobou výroby a později spotřebními statky, které jsou konečným produktem těchto procesů.

Všechny tyto akce a procesy jsou duševně ovládnuty kapitálovým účetnictvím, vrcholem peněžní ekonomické kalkulace. Bez pomoci peněžní kalkulace by se člověk nemohl dozvědět, zda – bez ohledu na délku doby výroby – určitý proces slibuje vyšší produktivitu než nějaký jiný. Výdaje vyžadované různými procesy nemohou být navzájem poměřovány bez pomoci peněžního vyjádření. Kapitálové účetnictví začíná s tržními cenami kapitálových statků dostupných pro další výrobu, jejichž souhrn nazývá kapitálem. Zaznamenává každý výdaj z tohoto fondu a cenu všech přichozích položek vyvolaných těmito výdaji. Nakonec stanovuje konečný výsledek všech těchto přeměn ve složení kapitálu a tím úspěch nebo neúspěch celého procesu. Neukazuje pouze konečný výsledek; odráží také každý z jeho mezistupňů. Vytváří předběžné bilance pro každý den, v němž jsou požadovány, a výkaz zisků a ztrát pro každou část nebo stupeň procesu. Je nepostradatelným kompasem výroby v tržním hospodářství.

V tržním hospodářství je výroba nepřetržitým, nikdy nekončícím úsilím, rozděleným do nesmírné rozmanitosti dílčích procesů. Nesčetné výrobní procesy s různými dobami výroby probíhají současně. Vzájemně se doplňují a ve stejném okamžiku spolu soutěží o vzácné výrobní faktory. Neustále dochází buď k akumulaci nového kapitálu prostřednictvím úspor, nebo je dříve naakumulovaný kapitál pohlcován nadměrnou spotřebou. Výroba je rozdělována mezi četné jednotlivé podniky, statky, dílny a závody, z nichž každý slouží pouze omezeným účelům. Meziprodukty neboli kapitálové statky, vyrobené faktory další výroby, v průběhu toho mění majitele; přecházejí z jednoho podniku do jiného, dokud konečně nedosáhnou na úrovni spotřebních statků těch, kdo je použijí a mají z nich požitek. Společenský výrobní proces nikdy nepřestává. V každém okamžiku zároveň probíhají nesčetné procesy, z nichž některé jsou blíže a jiné dále dosažení svých zvláštních úkolů.

Každý jednotlivý výkon v tomto neustálém úsilí o vytváření bohatství spočívá na úsporách a přípravných pracích předchozích generací. Jsme šťastnými potomky našich otců a praotců, jejichž úspory naakumulovaly kapitálové statky, se kterými dnes pracujeme. My, hýčkané děti věku elektřiny, stále čerpáme výhody z původních úspor primitivního rybáře, jenž při výrobě prvních sítí a lodí obětoval část svého pracovního času k zaopatření pro vzdálenější budoucnost. Pokud by synové tohoto legendárního rybáře tyto meziprodukty – sítě a lodě – opotřebovali bez jejich nahrazení novými, spotřebovali by kapitál a celý proces spoření a akumulace kapitálu by musel začít znovu od

začátku. Daří se nám lépe než předchozím generacím, protože jsme vybaveni kapitálovými statky, které pro nás naakumulovaly.⁷

Podnikatel, jednající člověk, je zcela zaměstnan plněním tohoto úkolu: jak nejlépe využít všechny dostupné prostředky pro zlepšení budoucích podmínek. Nezabývá se současnou situací s cílem ji analyzovat nebo ji pochopit. Při určování prostředků pro další výrobu a hodnocení jejich významu se nechává povrchně vést svými zkušenostmi. Rozlišuje tři skupiny výrobních faktorů: přírodou dané hmotné faktory, lidský faktor – práci, a kapitálové statky – zprostředkující faktory vyrobené v minulosti. Nerozebírá podstatu kapitálových statků. Podle jeho názoru jsou prostředkem zvýšení produktivity práce. Poněkud naivně jim přisuzuje jejich vlastní produktivní sílu. Nesleduje jejich původ zpět k přírodě a práci. Neptá se, jak vznikly. Pro něj mají význam pouze do té míry, do jaké mohou přispět k úspěchu jeho snažení.

Tento způsob uvažování postačuje pro podnikatele. Bylo však vážnou chybou ekonomů, že se s jeho povrchním pohledem ztotožnili. Zmýlili se v označení „kapitálu“ jako samostatného výrobního faktoru spolu s přírodou danými materiály a prací. Kapitálové statky – faktory další výroby, vytvořené v minulosti – nejsou nezávislými faktory. Samy o sobě nemají žádnou vlastní produktivní sílu.

Stejně tak není správné považovat kapitálové statky za nahromaděné přírodní faktory a práci. Správnější je mluvit o nahromaděných přírodních faktorech, práci a času. Rozdíl mezi výrobou bez pomoci kapitálových statků a s jejich použitím spočívá v čase. Kapitálové statky jsou přestupní stanicí na cestě od prvopočátku výroby k jejímu konečnému cíli, vzniku spotřebních statků. Ten, kdo vyrábí pomocí kapitálových statků, se těší z velké výhody nad těmi, kdo začínají bez nich; je v čase blíže konečnému cíli svého snažení.

Nemá smysl diskutovat o údajné produktivitě kapitálových statků. Rozdíl mezi cenou kapitálového statku, například stroje, a součtem cen komplementárních primárních výrobních faktorů nutných pro jeho reprodukci existuje pouze kvůli časovému rozdílu. Ten, kdo použije stroj, je blíže cíli výroby. Doba výroby je v jeho případě kratší, než je tomu u konkurenta, který musí začít od začátku. Nákupem stroje kupuje původní výrobní faktory vynaložené na jeho výrobu plus čas, tj. čas, o který je zkrácena doba výroby.

Hodnota času, tj. časová preference či vyšší hodnocení uspokojení potřeb v bližších obdobích budoucnosti v porovnání se vzdálenějšími, je nezbytným prvkem lidského jednání. Určuje každou volbu a každé jednání. Neexistuje

⁷ Tyto úvahy vyvrací námitky vznesené proti teorii časové preference Frankem H. Knightem v jeho článku „Capital, Time and the Interest Rate“, *Economica*, n. s., I, str. 257–286.

nikdo, pro koho by rozdíl mezi dřívějším a pozdějším neměl žádný význam. Časový prvek se účastní tvorby všech cen všech statků a služeb.

4. Doba výroby, doba čekání a doba zaopětření

Pokud by měl někdo změřit délku doby výroby užité při vytváření různých dnes dostupných statků, musel by vysledovat jejich historii až do okamžiku, v němž došlo k prvnímu vynaložení původních výrobních faktorů. Musel by stanovit, kdy byly poprvé použity přírodní zdroje a práce v procesech, které – kromě přispění k výrobě jiných statků – také hlavním způsobem přispěly k výrobě daného statku. Zodpovězení této otázky by vyžadovalo řešitelnost problému fyzické imputace. Bylo by nutné kvantitativně stanovit, nakolik náradí, nerostné suroviny a práce, přímo či nepřímo použité v procesu výroby daného statku, přispěly ke konečnému výsledku. Při hledání odpovědi by se musel člověk vydat k samotným počátkům kapitálové akumulace prostřednictvím úspor lidí, kteří dříve žili z ruky do úst. Nejsou to pouze praktické obtíže, které takovému historickému bádání brání. Neřešitelnost problému fyzické imputace nás zastaví na prvním kroku našeho snažení.

Ani jednající člověk sám o sobě, ani ekonomická teorie nepotřebují měření času vynaloženého v minulosti na výrobu dnes dostupných statků. Pro taková data, i kdyby je znali, by neměli žádné upotřebení. Jednající člověk je postaven před problém, jak nejlépe využít dostupnou nabídku statků. Volí použití každé části této nabídky takovým způsobem, aby uspokojil ty nejnaléhavější z dosud neuspokojených potřeb. Pro splnění tohoto úkolu musí znát délku doby čekání, jež ho dělí od dosažení jednotlivých cílů, mezi nimiž se rozhoduje. Jak již bylo ukázáno, a musí být znovu zdůrazněno, není nutné, aby se zabýval minulostí různých dostupných kapitálových statků. Jednající člověk vždy počítá dobu čekání a dobu výroby od dnešního dne. Stejně jako není třeba vědět, zda bylo na výrobu těchto dnes dostupných produktů vynaloženo větší či menší množství práce a hmotných výrobních faktorů, není potřeba vědět, zda jejich výroba spotřebovala více či méně času. Věci jsou hodnoceny výhradně z pohledu služeb, kterými mohou uspokojit budoucí potřeby. Skutečně učiněné oběti a čas spotřebovaný na výrobu těchto věcí jsou vedlejší. Jsou součástí mrtvé minulosti.

Je nutné si uvědomit, že všechny ekonomické kategorie jsou vztaheny k lidskému jednání a nemají přímo nic společného s fyzickými vlastnostmi věcí. Ekonomie není vědou o statcích a službách; je vědou o lidských volbách a jednání. Praxeologický koncept času není konceptem fyzikálním nebo biologickým. Vztahuje se k pojům *dříve* či *později* jako důležitým prvkům hodnotových soudů jednajícího člověka. Rozdíl mezi kapitálovými a spotřebními statky není pevně danou odlišností založenou na fyzických a fyziologických

vlastnostech daných statků. Záleží na postavení jednajících lidí a volbách, jež musí učinit. Na stejný statek může být pohlíženo jako na kapitálový statek, nebo jako na spotřební statek. Nabídka statků připravených k okamžitému užití je kapitálovým statkem z pohledu člověka, jenž se na ně dívá jako na prostředky obživy pro sebe a pracovníky najaté po dobu čekání.

Zvýšení množství dostupných kapitálových statků je nutnou podmínkou pro zavedení procesů s delší dobou výroby, a tedy i delší dobou čekání. Pokud chce člověk dosáhnout cílů, které jsou časově vzdálenější, musí se rozhodnout pro delší dobu výroby, protože není možné dosáhnout těchto cílů v kratším období výroby. Pokud chce zvolit způsob výroby, u nichž je množství výstupu na jednotku vynaloženého vstupu vyšší, musí prodloužit dobu výroby. Procesy s nižším výstupem na jednotku vstupu tak byly vybrány jen proto, že vyžadují kratší dobu výroby. Na druhou stranu však ne každé užití kapitálových statků naakumulovaných pomocí dodatečných úspor vyžaduje výrobní proces, u kterého je doba výroby ode dneška až po získání výrobku delší než u dříve využívaných procesů. Je možné, že lidé po uspokojení svých nejnáléhavějších potřeb nyní požadují statky, které mohou být vyrobeny v poměrně krátkém období. Důvodem, proč nebyly takové statky vyráběny dříve, není to, že by byla potřebná doba výroby považována za příliš dlouhou, ale to, že existovala náležitější užití potřebných výrobních faktorů.

Pokud chce někdo tvrdit, že každý nárůst nabídky dostupných kapitálových statků vede k prodloužení doby výroby a doby čekání, argumentuje následujícím způsobem: Pokud jsou a již dříve vyrobené statky a b statky vyrobené v novém procesu, zahájeném pomocí zvýšení zásoby kapitálových statků, je zřejmé, že lidé museli na a a b čekat déle než na a samotné. Aby bylo možné vyrobit a i b , nebylo nutné získat jen kapitálové statky nezbytné pro výrobu a , ale také statky potřebné pro výrobu b . Pokud by člověk vydal na zvýšení okamžité spotřeby zásoby uspořené pro obživu najímaných pracovníků potřebných na výrobu b , mohl by dosáhnout uspokojení některých potřeb dříve.

Přístup k problému kapitálu, jenž je běžný pro ekonomy oponující takzvanému „rakouskému“ pohledu, předpokládá, že technologie použité při výrobě je nezměnitelně určená daným stavem technologických znalostí. „Rakouští“ ekonomové oproti tomu ukazují, že tím, co určuje, která z mnoha známých technologických metod výroby bude použita, je nabídka dostupných kapitálových statků.⁸ Správnost „rakouského“ pohledu může být snadno ukázána pečlivým přezkoumáním otázky relativní vzácnosti kapitálu.

⁸ Srov. F. A. Hayek, *The Pure Theory of Capital* (Londýn, 1941), str. 48. Jistě není vhodné přiřazovat k určitým myšlenkovým směrům národnostní nálepky. Jak Hayek trefně poznamenává (str. 47, pozn. 1), klasičtí angličtí ekonomové, Ricardem a zejména J. S. Millem počínaje (druhý z nich byl pravděpodobně částečně ovlivněn J. Raem), byli v některých ohledech „rakouštější“ než jejich současní anglosaští následovníci.

Podívejme se na podmínky země trpící takovou vzácností kapitálu. Vezměme si například situaci v Rumunsku v roce 1860. To, čeho se nedostávalo, rozhodně nebyly technologické znalosti. Technologie používané rozvinutými národy na Západě nebyly tajné. Byly popsány v nespočetných knihách a vyučovány na mnoha školách. Mladá rumunská elita o nich byla plně informována díky svému pobytu na univerzitách v Rakousku, Švýcarsku a Francii. Stovky zahraničních expertů byly ochotny použít v Rumunsku své znalosti a dovednosti. Zapotřebí ale byly kapitálové statky potřebné pro přeměnu zaostalých rumunských výrobních, dopravních a komunikačních zařízení podle západního vzoru. Pokud by se pomoc poskytnutá Rumunům ze strany vyspělých cizích národů skládala pouze z poskytování technologických znalostí, museli by si uvědomit, že by trvalo velmi dlouho, než by dohnali Západ. První věcí, kterou by museli učinit, je začít šetřit, aby umožnili použití pracovníků a hmotných výrobních faktorů při provádění časově náročnějších výrobních procesů. Pouze tehdy by mohli postupně vyrábět nástroje nutné k postavení podniků, které by dále vyráběly vybavení nutné pro postavení a provoz moderních podniků, statků, dolů, železnic, telegrafních linek a budov. Uplynuly by desítky let, než by dohnali ztracený čas. Neexistoval by žádný jiný prostředek, jak tento proces urychlit, než v mezidobí omezit současnou spotřebu, jak jen by to bylo fyziologicky možné.

Věci se ovšem vyvíjely jinak. Kapitalistický Západ půjčil nerozvinutým zemím kapitálové statky potřebné pro okamžitou přeměnu většiny jejich výrobních metod. Ušetřilo jim to čas a umožnilo jim to velmi brzy znásobit produktivitu jejich práce. Výsledkem bylo, že se obyvatelé Rumunska mohli okamžitě těšit z výhod získaných díky moderním technologickým postupům. Bylo to, jako by začali mnohem dříve spořit a akumulovat kapitálové statky.

Nedostatek kapitálu znamená, že je člověk dále od dosažení požadovaného cíle, než kdyby se na něj zaměřil již dříve. Protože tak v minulosti neučinil, existuje nedostatek meziproductů, ačkoli přírodou dané faktory sloužící k jejich výrobě jsou k dispozici. Nedostatek kapitálu je nedostatkem času. Je důsledkem toho, že se člověk pozdě vydal na cestu ke svému cíli. Není možné popsat výhody plynoucí z dostupných kapitálových statků a nevýhody pocházející z nedostatku kapitálových statků, aniž bychom odkázali na časový prvek *dříve* nebo *později*.⁹

Mít k dispozici kapitál znamená totéž jako být blíže k požadovaným cílům. Přírůstek kapitálových statků umožňuje dosáhnout časově vzdálenějších cílů bez nutnosti omezit spotřebu. Jejich snížení naopak představuje nutnost buď vzdát se usilování o určité cíle, o něž by se člověk dříve snažil, nebo omezit

⁹ Srov. W. S. Jevons, *The Theory of Political Economy* (4. vyd., Londýn, 1924), str. 224–229.

spotřebu. Vlastnictví kapitálových statků představuje, za jinak stejných okolností,¹⁰ získání času. Na rozdíl od těch, kdo mají nedostatek kapitálových statků, je kapitalista, za daných technologických znalostí, schopen dosáhnout konečného cíle dříve bez omezení spotřeby a bez zvýšení vstupů práce a přírodou daných hmotných výrobních faktorů. Má výhodu dřívějšího startu. Soupeř, vybavený menším množstvím kapitálových statků, ho může dohnat pouze tehdy, omezí-li svoji spotřebu.

Náskok, který nad ostatními získali lidé ze Západu, spočívá ve skutečnosti, že již před dávnou dobou vytvořili politické a institucionální podmínky nutné pro hladký a více méně nepřerušovaný průběh procesu rozsáhlého spoření, kapitálové akumulace a investic. Proto již v polovině devatenáctého století dosáhli takového blahobytu, který předčil rasy a národy méně úspěšné při nahrazování myšlenek kořistnického militarismu myšlenkami ziskového kapitalismu. Pokud by byly ponechány samy sobě, bez pomoci zahraničního kapitálu, potřebovaly by tyto zaostávající národy mnohem více času k tomu, aby zlepšily své výrobní, dopravní a komunikační metody.

Bez pochopení významu těchto rozsáhlých převodů kapitálu není možné rozumět průběhu světových událostí a vývoji vztahů mezi Západem a Východem v posledních stoletích. Západ dal Východu nejen znalosti technologie a léčebných postupů, ale také kapitálové statky potřebné pro jejich okamžité praktické použití. Národy východní Evropy, Asie a Afriky byly schopny díky dovezenému zahraničnímu kapitálu mnohem dříve sklízet plody moderního průmyslu. Byly do určité míry zbaveny nutnosti omezit svoji spotřebu, aby byly schopny naakumulovat dostatečnou zásobu kapitálových statků. To bylo skutečnou podstatou údajného vykořisťování zaostalých národů ze strany západního kapitalismu, nad kterým nařikali místní nacionalisté a marxisté. Došlo k oplodnění ekonomicky zaostalých národů bohatstvím národů rozvinutějších.

Získané přínosy byly oboustranné. To, co přimělo kapitalisty ze Západu pustit se do zahraničních investic, byla poptávka domácích spotřebitelů. Ti požadovali statky, které nemohly být v domácích podmínkách vyrobeny vůbec, a levnější statky, které bylo možné vyrobit doma jen s rostoucími náklady. Pokud by se spotřebitelé kapitalistického Západu chovali jiným způsobem, nebo pokud by byly institucionální překážky vývozu kapitálu nepřekonatelné, k žádnému vývozu kapitálu by nedošlo. Namísto rozšiřující expanze do zahraničí by existovala prohlubující expanze domácí výroby.

Není úkolem katalaxie, ale historie, zabývat se důsledky internacionalizace kapitálového trhu, jeho fungováním a jeho rozpadem, způsobeným konfiskáčními politikami cílových zemí. Katalaxie musí pouze zkoumat důsledky

¹⁰ To znamená včetně stejného dostupného množství přírodou daných faktorů.

vyšší nebo nižší nabídky kapitálových statků. Porovnáváme podmínky dvou izolovaných tržních systémů A a B . Jsou shodné, pokud jde o počet obyvatel, stav technologických znalostí a přírodní zdroje. Liší se nabídkou kapitálových statků, která je větší v A než v B . V důsledku toho je v A používána celá řada výrobních procesů, u nichž je výstup na jednotku vstupu vyšší než u procesů používaných v B . V B nelze o jejich využití uvažovat kvůli relativní vzácnosti kapitálových statků. Jejich využití by vyžadovalo omezení spotřeby. V B jsou mnohé postupy vykonávány ručně, zatímco v A pomocí strojů šetřících lidskou práci. V A jsou vyráběny statky s delší trvanlivostí; v B se musí bez jejich výroby obejít, ačkoli je prodloužení trvanlivosti dosaženo méně než proporcionálním zvýšením vstupů. V A je produktivita práce a v důsledku toho i mzdy a životní úroveň těch, kdo je vydělávají, vyšší než v B .¹¹

*Prodloužení doby zaopatření za očekávanou délku života
jednajícího člověka*

Hodnotové soudy určující volbu mezi uspokojením v bližších a vzdálenějších obdobích budoucnosti vyjadřují současné hodnocení, nikoli hodnocení budoucí. Hodnotí význam dnes přikládaný uspokojení v bližší budoucnosti vůči dnes přikládanému významu uspokojení ve vzdálenější budoucnosti.

Nespokojenost, kterou chce člověk co možná nejvíce odstranit, je vždy současnou nespokojeností, tj. nespokojeností pocítovanou v samotném okamžiku jednání, a vždy se vztahuje k budoucím podmínkám. Jednající člověk je dnes nespokojen s očekávanými poměry v různých obdobích budoucnosti a snaží se je účelným jednáním změnit.

Pokud je jednání v první řadě zaměřeno ke zlepšení podmínek ostatních lidí, a je tedy obvykle nazýváno altruistické, je nespokojenost, kterou chce jednající člověk odstranit, představována jeho vlastní současnou nespokojeností s očekávanou situací ostatních lidí v různých obdobích v budoucnosti. Tím, že se stará o ostatní lidi, usiluje o zmírnění své vlastní nespokojenosti.

Není tedy překvapivé, že jsou jednající lidé často odhodláni prodloužit dobu zaopatření za očekávanou dobu svého vlastního života.

Některá využití teorie časové preference

Každá část ekonomie je náchylná k úmyslně mylným výkladům a překrucování ze strany lidí toužících po ospravedlnění nebo odůvodnění chybných doktrín, které jsou základem programů jejich strany. Abychom tomuto zneužití co nejvíce předešli, bude vhodné doplnit k teorii časové preference několik vysvětlujících poznámek.

¹¹ Srov. John Bates Clark, *Essentials of Economic Theory* (New York, 1907), str. 133 a násl.

Některé myšlenkové školy kategoricky odmítají, že by se lidé lišili s ohledem na své vrozené charakteristiky zděděné po svých předcích.¹² Podle názoru těchto autorů je jediným rozdílem mezi bílými lidmi západní civilizace a Eskymáky to, že ti druzí jsou ve svém postupu k moderní průmyslové civilizaci pozadu. Tento výhradně časový rozdíl několika tisíc let je nevýznamný, porovnáme-li ho s mnoha stovkami tisíc let, které trval vývoj člověka od jeho opičích předků k současnému *homo sapiens*. To nepotvrzuje domněnku, že mezi různými zástupci lidstva existují rasové rozdíly.

Otázky vyvolané tímto sporem jsou praxeologii a ekonomii cizí. Musí však přijmout preventivní opatření pro případ, že by byly předpojatým přístupem zapleteny do tohoto střetu protichůdných idejí. Pokud by fanatičtí odpůrci nauky moderní genetiky nebyli zcela nevděláni v oblasti ekonomie, jistě by se pokusili obrátit teorii časové preference ve svůj vlastní prospěch. Odvolávali by se na skutečnost, že převaha západních národů je způsobena pouze tím, že začaly dříve spořit a akumulovat kapitálové statky. Vysvětlovali by tento časový rozdíl náhodnými faktory, lepší příležitostí získanou díky okolnímu prostředí.

Proti takové dezinterpretaci je nutné zdůraznit, že dřívější zahájení těchto procesů západními národy bylo podmíněno ideologickými faktory, které nemohou být omezeny pouze na vliv okolního prostředí. To, čemu se říká lidská civilizace, bylo až doposud vývojem od spolupráce založené na vztazích nadvlády a podřízenosti ke spolupráci na základě smluvních vztahů. Zatímco se mnohé rasy a národy zastavily již v raných fázích tohoto vývoje, ostatní postupovaly dále. Západní národy dosáhly svého významu právě díky tomu, že dokázaly zkrotit ducha kořistnického militarismu lépe než zbytek lidstva a vytvořit tak společenské instituce potřebné pro rozsáhlejší spoření a investování. Ani Marx nezpochybňoval fakt, že soukromá iniciativa a soukromé vlastnictví výrobních prostředků byly nezbytnými součástmi v procesu vývoje od bídy primitivního člověka k uspokojivějším podmínkám Evropy a Severní Ameriky devatenáctého století. Východní Indie, Čína, Japonsko a muslimské země postrádaly instituce chránící práva jednotlivce. Svévolná vláda pašů, kádíů, rádžů, mandarínů a daimjů úsporám ani investicím velkého rozsahu nepřála. Zákonné záruky, účinně chránící jednotlivce před vyvlastněním a zabavením majetku, byly živnou půdou, z níž vyrůstal nevidaný ekonomický rozkvět Západu. Tyto zákony nebyly výsledkem náhody, souhry historických okolností ani geografického prostředí. Byly výsledkem rozumu.

¹² Pro marxistický útok na genetiku srov. T. D. Lysenko, *Heredity and Variability* (New York, 1945). Kritické zhodnocení tohoto sporu lze nalézt v J. R. Baker, *Science and the Planned State* (New York, 1945), str. 71–76.

Nevíme, jakého směru by nabral vývoj dějin Asie a Afriky, pokud by jejich obyvatelé byli ponecháni sami sobě. Avšak stalo se, že některé z těchto zemí byly podřízeny evropské správě a ostatní – jako Čína a Japonsko – byly nuceny ukázkou námořní síly otevřít své hranice. Úspěchy západního industrialismu k nim přišly ze zahraničí. Byly ochotny těžit výhody ze zahraničního kapitálu, který jim byl půjčen a investován na jejich území. V přijímání ideologií, z nichž pramení moderní industrialismus, byly o poznání pomalejší. Jejich přijetí západního způsobu života je povrchní.

Nacházíme se uprostřed revolučního procesu, jenž již velmi brzo odstraní všechny druhy kolonialismu. Tato revoluce není omezena jen na země, které byly pod správou Britů, Francouzů a Nizozemců. I ty národy, které měly užitek ze zahraničního kapitálu bez omezení své politické suverenity, jsou odhodlány odhodit to, co nazývají jhem zahraničního kapitálu. Vyvlastňují cizince různými způsoby – diskriminačním zdaněním, neuznáním dluhů, neskrývanou konfiskací, devizovými omezeními. Jsme na prahu naprostého rozpadu mezinárodního kapitálového trhu. Ekonomické důsledky této skutečnosti jsou zřejmé; politické dopady jsou nepředvídatelné.

Abychom byli schopni pochopit politické důsledky rozpadu mezinárodního kapitálového trhu, je nutné mít na paměti výsledky internacionalizace kapitálového trhu. V podmínkách sklonku devatenáctého století nezáleželo na tom, zda byl národ ochoten a vybaven požadovaným kapitálem k tomu, aby byl schopen přiměřeně využít přírodní zdroje na svém území. Prakticky každý měl svobodný přístup ke každé části přírodního bohatství. Ve svém hledání nejvýhodnějších příležitostí pro investice nebyli kapitalisté a průkopníci omezeni národními hranicemi. Pokud šlo o investice do nejlepšího využití známých přírodních zdrojů, většinu zemského povrchu bylo možné považovat za součást jednotného celosvětového tržního systému. Je pravda, že tohoto výsledku bylo dosaženo v některých oblastech, jako v britské a nizozemské Východní Indii a Malajsii, pouze díky koloniálním režimům a domácí vlády těchto oblastí by zřejmě nikdy nevytvořily institucionální uspořádání nezbytné pro dovoz kapitálu. Ale východní a jižní Evropa a západní polokoule vstoupily na mezinárodní kapitálový trh samy bez cizí pomoci.

Marxisté byli odhodláni obvinit zahraniční půjčky a investice z toho, že neovladatelně touží po válce, dobývání a koloniální rozpínavosti. Ve skutečnosti však zmezinárodnění kapitálového trhu, spolu se svobodným obchodem a svobodou pohybu lidí, pomohlo odstranit ekonomické podněty války a dobývání. Již nezáleželo na tom, kde byly nakresleny politické hranice dané země. Podnikatel a investor se o ně již nezastavili. Právě ty národy, které byly v době předcházející první světové válce největšími zahraničními věřiteli a investory, byly oddány myšlenkám mírumilovného „dekadentního“ liberalismu. Nejútočnější národy – Rusko, Itálie a Japonsko – nebyly vývozci kapi-

tálu; samy potřebovaly zahraniční kapitál pro rozšiřování svých vlastních přírodních zdrojů. Německá imperialistická dobrodružství neměla podporu velkých německých podniků a finančních institucí.¹³

Zánik mezinárodního kapitálového trhu zcela mění situaci. Ruší svobodu přístupu k přírodním zdrojům. Pokud bude mít některá ze socialistických vlád hospodářsky zaostalých národů nedostatek kapitálu potřebného pro využití svých přírodních zdrojů, nebude žádný způsob, jak tuto situaci napravit. Pokud bychom tento systém přijali již před sto lety, nebylo by možné využívat ropných polí v Mexiku, Venezuele a Íránu, založit kaučukové plantáže v Malajsii nebo rozšířit produkci banánů ve Střední Americe. Je mylné domnívat se, že vyspělé národy budou s tímto stavem navždy souhlasit. Sáhnu po jediném způsobu, jak mohou získat přístup k naléhavě potřebným surovinám; uchýlí se k dobývání. Válka je alternativou svobody investovat do zahraničí prostřednictvím mezinárodního kapitálového trhu.

Příliv zahraničního kapitálu cílovým národům neškodí. Byl to evropský kapitál, jenž značně urychlil úžasný hospodářský vývoj Spojených států a zemí Britského společenství. Díky zahraničnímu kapitálu jsou dnes země Latinské Ameriky a Asie vybaveny výrobními a dopravními zařízeními, bez nichž by se jinak musely ještě dlouhou dobu obejít. Reálné mzdové sazby a zemědělské výnosy jsou dnes v těchto oblastech vyšší, než by byly bez zahraničního kapitálu. Pouhá skutečnost, že se dnes většina zemí úporně dožaduje „zahraniční pomoci“, výmysly marxistů a nacionalistů vyvrací.

Pouhá touha po dovezených kapitálových statcích však mezinárodní kapitálový trh neoživí. Investice a úvěry do zahraničí jsou možné pouze tehdy, jsou-li přijímající národy bezpodmínečně a upřímně zavázány principům soukromého vlastnictví a nezamýšlejí-li později zahraniční kapitalisty vyvlastnit. Právě taková vyvlastňování zničila mezinárodní kapitálový trh.

Mezivládní půjčky nejsou náhradou za fungování tohoto trhu. Pokud jsou poskytnuty za tržních podmínek, předpokládají plné dodržování vlastnických práv stejně jako soukromé půjčky. Pokud jsou poskytnuty, což je častější, jako faktické dotace, bez ohledu na splacení jistiny a úroku, omezují národní suverenitu věřitele. Ve skutečnosti jsou takové „půjčky“ převážně cenou placenou za válečnou pomoc v nadcházejících válkách. Tyto válečné úvahy hrály důležitou roli v dobách, kdy evropské mocnosti připravovaly velké války naší doby. Zvláště významný příklad představují obrovské sumy peněz, které půjčovali na nátlak vlády třetí republiky francouzští kapitalisté carskému Rusku. Carové používali vypůjčený kapitál na zbrojení, nikoli na zlepšení ruského výrobního systému.

¹³ Srov. Mises, *Omnipotent Government* (New Heaven, 1944), str. 99 a knihy tam citované.

5. Převoditelnost kapitálových statků

Kapitálové statky jsou mezistupni na cestě ke konečnému cíli. Pokud je během doby výroby tento cíl změněn, není vždy možné použít již dostupné meziprodukty k dosažení cíle nového. Některé z těchto kapitálových statků se mohou stát naprosto nepoužitelnými a všechny výdaje na jejich výrobu nyní vypadají jako zbytečné. Ostatní kapitálové statky mohou být upotřebeny v jiném užití, ovšem až poté, co projdou určitou úpravou; náklady na ni by bylo možné ušetřit, kdyby se o nový cíl usilovalo již od začátku. Třetí skupina kapitálových statků může být použita v novém procesu bez jakýchkoli úprav; ovšem kdyby bylo známo už v době jejich výroby, že budou použity tímto způsobem, bylo by možné vyrobit s nižšími náklady jiné statky, které by poskytly stejnou službu. A konečně existují i takové kapitálové statky, jež je možné použít pro nové plány stejně dobře jako pro ty předchozí.

Kdyby nebylo nutné vyvracet rozšířené mylné představy, nemuseli bychom tyto zjevné skutečnosti zmiňovat. Není nic jako abstraktní nebo ideální kapitál existující nezávisle na konkrétních kapitálových statcích. Odhlédneme-li od role, kterou hraje ve složení kapitálu držená hotovost (touto otázkou se budeme zabývat v následující části), musíme si uvědomit, že kapitál je vždy ztělesňován určitými kapitálovými statky a je ovlivňován vším, co se v souvislosti s nimi stane. Hodnota objemu kapitálu je odvozena od hodnoty kapitálových statků, kterými je ztělesněn. Peněžní obdobou určitého množství kapitálu je suma peněz odpovídající souhrnu kapitálových statků, na které je odkazováno, hovoří-li se o kapitálu obecně. Není nic, co by bylo možné nazvat „volným“ kapitálem. Kapitál existuje vždy ve formě určitých kapitálových statků. Tyto kapitálové statky jsou nejvhodnější pro určité účely, méně vhodné pro jiné a naprosto nevhodné pro ostatní. Každá jednotka kapitálu je tak určitým způsobem fixním kapitálem, tj. určena pro určitý výrobní proces. Podnikatelovo rozlišování mezi fixním a oběžným kapitálem je rozdílem míry, nikoli druhu. Vše, co platí ve vztahu k fixnímu kapitálu, platí, byť v menší míře, také ve vztahu k oběžnému kapitálu. Všechny kapitálové statky mají více nebo méně specifickou povahu. Pro mnohé samozřejmě platí, že by kvůli změně potřeb a plánů zcela ztratily jakékoli užití.

Čím je určitý výrobní proces bližší svému konečnému cíli, tím těsnější je spojení mezi meziprodukty a tímto cílem. Železo má méně specifickou povahu než železné trubky a železné trubky jsou méně specifické než železné součásti určitého stroje. Změna výrobního procesu je vždy tím obtížnější, čím dále zašel a čím blíže je svému konci – vzniku spotřebních statků.

Podíváme-li se na proces kapitálové akumulace od jejího úplného počátku, je snadné rozpoznat, že nemůže existovat nic jako volný kapitál. Kapitál musí být ztělesňován statky s více či méně specifickou povahou. Když se potřeby

nebo názory na metody jejich uspokojení změní, hodnota kapitálových statků se tak odpovídajícím způsobem změní. Dodatečné kapitálové statky mohou vzniknout pouze tím, že spotřeba zůstane pozadu za současnou výrobou. Dodatečný kapitál je již v samém okamžiku svého vzniku ztělesňován konkrétními kapitálovými statky. Tyto statky musely být vyrobeny předtím, než se mohly – jako přebytek výroby nad spotřebou – stát kapitálovými statky. Rolí, kterou hraje vložení peněz do tohoto sledu událostí, se budeme zabývat později. Zde je nutné uvést jen to, že ani kapitalisté, jejichž kapitál se skládá z peněz a nároků na peníze, nevlastní volný kapitál. Jejich kapitálové fondy mají formu peněz. Jsou ovlivněny změnami kupní síly a – pokud jsou investovány do nároků na určitou peněžní částku – také změnami platební schopnosti věřitele.

Zavádějící rozdíl mezi fixním a volným nebo oběžným kapitálem je vhodné nahradit pojmem převoditelnost kapitálových statků. Převoditelnost kapitálových statků je představována možností přizpůsobit jejich užití změně ve výrobních podmínkách. Převoditelnost je odstupňována. Nikdy není dokonalá, tj. existující ve vztahu ke všem možným změnám podmínek. V případě zcela specifických faktorů chybí úplně. Když nastane nutnost převést kapitálové statky z původně plánovaného užití do jiného užití kvůli vzniku neočekávaných změn podmínek, není možné mluvit o převoditelnosti obecně bez vztahu ke změnám podmínek, které již nastaly, nebo jsou očekávány. Zásadní změna podmínek může způsobit, že kapitálové statky dříve považované za snadno převoditelné není možné převést nebo že je lze převést jen s velkými obtížemi.

Je zjevné, že v praxi hraje otázka převoditelnosti důležitější roli u statků, jejichž upotřebitelnost spočívá v poskytování řady služeb během časového období, než u statků, jejichž upotřebitelnost je vyčerpána poskytnutím pouze jedné služby během výrobního procesu. Nevyužitá kapacita podniků a dopravních zařízení a likvidace vybavení, které mělo být podle původních výrobních plánů užíváno déle, představují větší problém než likvidace látek a oblečení vyslých z módy nebo statků podléhajících rychlé zkáze. Problém převoditelnosti je typický pro kapitál a kapitálové statky pouze proto, že ho ve vztahu k nim zvláště zviditelňuje kapitálové účetnictví. V podstatě jde o jev přítomný také v případě spotřebních statků, které jednotlivec nabyl pro své vlastní užití a spotřebu. Pokud se změní podmínky, které vedly k jejich získání, stane se otázka převoditelnosti aktuální i pro ně.

Kapitalisté ani podnikatelé nejsou ve svém postavení majitelů kapitálu nikdy zcela svobodní; nikdy nestojí před prvním závazným rozhodnutím a jednáním. Vždy již byli nějakým způsobem do celé věci zapojeni. Jejich fondy nejsou mimo společenský proces výroby, ale jsou investovány do určitého odvětví. Pokud vlastní hotovost, jde vždy podle stavu trhu o rozumnou nebo nerozumnou „investici“; ale vždy je to investice. Buď již propásli správný okamžik pro nákup určitých výrobních faktorů, které musí dříve či

později koupit, nebo tento okamžik ještě nenastal. V prvním případě je jejich držba hotovosti nerozumná; zmeškali příležitost. V druhém případě byla jejich volba správná.

Kapitalisté a podnikatelé při vydávání peněz za nákup určitých výrobních faktorů hodnotí statky výhradně z pohledu očekávaného budoucího stavu trhu. Platí ceny přizpůsobené budoucím podmínkám, které dnes odhadují. Chyby učiněné v minulosti při výrobě dnes dostupných kapitálových statků kupujícího nezatěžují; dopadají pouze na prodávajícího. V tomto smyslu dělá podnikatel, kupující za peníze kapitálové statky pro budoucí výrobu, za minulostí tlustou čáru. Jeho podnikatelské snahy nejsou ovlivněny minulými změnami hodnocení a cen výrobních faktorů, které získává. Pouze v tomto smyslu lze říci, že majitel hotovosti vlastní likvidní fondy a je svobodný.

6. Vliv minulosti na jednání

Čím dále pokročila akumulace kapitálových statků, tím větším problémem se stává jejich převoditelnost. Primitivní metody zemědělců a řemeslníků minulých dob mohly být snadněji přizpůsobeny novým úkolům než moderní kapitalistické metody. Avšak právě moderní kapitalismus musí čelit náhlým změnám podmínek. Změny technologických znalostí a poptávky spotřebitelů, k nimž v naší době dochází denně, způsobují zastarávání mnohých plánů řídicích výrobní procesy a vyvolávají otázku, zda by měly být i nadále sledovány nebo nikoli.

Lidi se může zmocnit duch rozsáhlé inovace, může zvítězit nad překážkami v podobě otupělosti a nečinnosti, může povzbudit zlenivělé otroky stereotypů k zásadní změně tradičních hodnocení a může rozhodně pobídnout ke sledování nových cest, vedoucích k novým cílům. Doktrináři se mohou snažit zapomenout, že jsme ve všech našich snaženích dědici našich otců a že naše civilizace, výsledek dlouhého vývoje, nemůže být přeměněna naráz. Ať již je sklon k inovacím jakkoli silný, je držen v určitých mezích faktory nutícími lidi neodchylovat se ukvapeně ze směru zvoleného jejich předky. Veškeré materiální bohatství je výsledkem minulých činností a je ztělesňováno konkrétními kapitálovými statky s omezenou převoditelností. Naakumulované kapitálové statky směřují jednání žijících lidí do odvětví, která by si nezvolili, kdyby jejich možnost rozhodování nebyla omezena svazujícími činy provedenými v minulosti. Kapitálové statky jsou konzervativním prvkem. Nutí nás přizpůsobit naše jednání podmínkám vyvolaným naším vlastním jednáním v minulosti a uvažováním, volbami a jednáním minulých generací.

Můžeme si představovat, jak by věci vypadaly, kdybychom uspořádali všechny výrobní procesy a vyráběli veškeré kapitálové statky podle našich současných znalostí o přírodních zdrojích, geografii, technologii a hygieně.

Výrobní centra bychom umístili na jiná místa. Zemský povrch bychom zalidnili jiným způsobem. Některé oblasti, které jsou dnes hustě osídlené a plné továren a zemědělských statků, by byly méně obydlené. Shromáždili bychom více lidí, více obchodů a více statků v jiných oblastech. Všechny podniky by byly vybavené nejvýkonnějšími stroji a nástroji. Každý z nich by měl přesně tu velikost, jež je nutná k nejehospodárnějšímu využití jeho výrobní kapacity. Ve světě našeho dokonalého plánování by nebylo technologické zaostalosti, neexistovala by žádná nevyužitá výrobní kapacita a žádné přesuny lidí a statků, bez nichž by se šlo obejít. Produktivita lidského úsilí by daleko předčila tu v naší současné, nedokonalé situaci.

Spisy socialistů jsou plné podobných utopických představ. Ať už sami sebe nazývají marxistickými nebo nemarxistickými socialisty, technokraty nebo prostě plánovači, všichni touží po tom, aby nám ukázali, jak hloupě jsou věci v realitě uspořádány a jak šťastně bychom mohli žít, kdybychom svěřili reformátorům diktátorské pravomoci. Říkají, že jsou to pouze nedostatky kapitalistického způsobu výroby, jež brání lidstvu těšit se ze všech vymožeností, které by mohly být vytvořeny za současného stavu technologických znalostí.

Zásadní chybou tohoto racionalistického fantazírování je špatné pochopení podstaty dostupných kapitálových statků a jejich vzácnosti. Dnes dostupné meziprodukty byly vyrobeny v minulosti našimi předky nebo námi samotnými. Plány, podle nichž byly vyrobeny, byly výsledkem tehdy převládajících představ o cílech a technologických postupech. Když uvažujeme o jiných cílech a jiných metodách, stojíme před jinou možností. Musíme buď velkou část dostupných kapitálových statků nechat nevyužitou a začít vyrábět moderní vybavení od začátku, nebo můžeme co nejvíce přizpůsobit naše výrobní procesy zvláštnímu charakteru dostupných kapitálových statků. Zbytek je na spotřebitelích, stejně jako v ostatních případech v tržním hospodářství. Jejich chování, to, zda budou nebo nebudou nakupovat, tuto záležitost vyřeší. Při svém výběru mezi starým bytem a novým bytem, vybaveným veškerými zařízeními pro pohodlný život, mezi železnicí a automobilem, mezi plynovým a elektrickým světlem, mezi bavlnou a výrobky z umělého hedvábí, mezi punčochami z hedvábí a nylonu nepřímo volí mezi dalším užíváním dříve naakumulovaných kapitálových statků a jejich sešrotováním. Pokud není stará budova, jež by mohla být obývána ještě celé roky, předčasně zbořena a nahrazena moderním domem, protože nájemníci nejsou ochotni platit vyšší nájemné a dávají přednost uspokojení jiných potřeb před bydlením v pohodlnějším bytě, je zjevné, jak je současná spotřeba ovlivněna podmínkami v minulosti.

Skutečnost, že ne každé technologické zlepšení je okamžitě použito ve všech možných užitích, je stejně jasná jako to, že ne všichni vyhazují svá stará auta nebo staré oblečení okamžitě poté, co se na trhu objeví lepší auto nebo

přijdou do módy nové vzory. Ve všech těchto případech jsou lidé motivováni vzácností dostupných statků.

Je sestrojen nový stroj, výkonnější než ty používané před ním. To, zda továrny, vybavené méně výkonnými stroji, tyto stroje nahradí novým modelem i přesto, že jsou stále použitelné, záleží na stupni nadřazenosti nového stroje. Ekonomicky rozumné bude sešrotovat staré vybavení pouze tehdy, postačuje-li nadřazenost nového k tomu, aby vynahradila nutné dodatečné výdaje. Nechť p je cena nového stroje, q je cena, za kterou lze tento stroj prodat do sběru, a jsou náklady na výrobu jedné jednotky produktu starým strojem, b jsou náklady na výrobu této jednotky novým strojem bez zohlednění nákladů na její nákup. Dále předpokládejme, že výhoda nového stroje spočívá pouze v lepším využití surovin a použité práce, a nikoli ve výrobě kvalitnějších výrobků, a celkový roční výstup označený z se nemění. Potom je nahrazení starého stroje novým výhodné, je-li příjem $z(a - b)$ dostatečně veliký, aby nahradil výdaje $p - q$. Pokud budeme předpokládat, že roční odpisy nového stroje jsou stejné jako starého, můžeme je zanedbat. Stejně úvahy platí pro přesun stávající továrny z jednoho místa s horšími výrobními podmínkami na místo, kde jsou výrobní podmínky lepší.

Technologická zaostalost a podřadnost jsou dvě různé věci a nesmějí být zaměňovány. Může se stát, že strojní zařízení, jež je z technologického pohledu překonáno, je schopno úspěšně konkurovat lépe vybaveným zařízením nebo těm, která jsou umístěna na lepším místě. O této otázce rozhoduje stupeň nadřazenosti získaný díky technologicky výkonnějšímu zařízení nebo příhodnějšímu umístění srovnávanému s výdaji nutnými ke změně. Tento vztah závisí na převoditelnosti daných kapitálových statků.

Rozlišování mezi technologickou dokonalostí a ekonomickými zájmy není, jak se nám snaží namluvit fantazírující inženýři, rysem kapitalismu. Pravda je, že jsme schopni uskutečnit všechny výpočty nutné pro poznání všech podstatných skutečností pouze díky ekonomické kalkulaci, jež je možná jedině v tržním hospodářství. Socialistický management by nebyl schopen zjistit stav věcí aritmetickými metodami. Nevěděl by tak, zda to, co plánuje a uskutečňuje, je či není nejhodnější užití prostředků dostupných k uspokojení potřeb považovaných jím samým za nejnaléhavější a stále neuspokojené potřeby lidu. Pokud by však byl schopen kalkulovat, nepostupoval by jinak než kalkulující podnikatel. Neplýtvat by vzácnými výrobními faktory na uspokojení potřeb považovaných za méně naléhavé, pokud by to bránilo uspokojení potřeb naléhavějších. Nespěchal by s likvidací použitelného výrobního zařízení, pokud by nutné investice ohrozily rozšíření výroby naléhavěji potřebných statků.

Pokud člověk náležitě zváží otázku převoditelnosti kapitálu, může snadno vyvrátit celou řadu rozšířených myslů. Vezměme například argument „nedo-

spělých odvětví“ předkládaný ve prospěch protekcionismu. Jeho zastánci tvrdí, že dočasná ochrana je potřebná k rozvoji zpracovatelského průmyslu na místech s méně příhodnými podmínkami, nebo podmínkami stejně výhodnými jako v oblastech s již zavedenými konkurenty. Tento starší průmysl získal výhodu dřívějšího startu. Nyní je podporován pouhým historickým, náhodným a zjevně „iracionálním“ faktorem. Tato výhoda brání vybudování konkurenčních podniků v oblastech, jejichž podmínky slibují, že tyto podniky budou schopny vyrábět levněji, nebo přinejmenším stejně levně jako staré podniky. Mohou připustit, že ochrana nedospělých odvětví je dočasně drahá. Ovšem učiněné oběti budou prý více než vyrovnány budoucími přínosy.

Pravda je, že založení nedospělého odvětví je z ekonomického pohledu výhodné pouze tehdy, je-li nadřazenost nového umístění tak významná, že vyvažuje nevýhody plynoucí z opuštění nepřevoditelných nebo nepřemístitelných kapitálových statků investovaných ve stávajících podnicích. Pokud tomu tak je, nové podniky budou schopny úspěšně konkurovat starým bez jakékoli vládní pomoci. Pokud tomu tak není, je poskytnutá ochrana plýtváním, byť je pouze dočasná a umožňuje novému průmyslu obstát v pozdějším období. Clo se tak v podstatě rovná dotaci, kterou jsou nuceni platit spotřebitelé jako kompenzaci za užití vzácných výrobních faktorů při nahrazení stále použitelného vybavení určeného ke sešrotování a odebrání těchto vzácných faktorů z jiných užití, v nichž by mohly přinést služby, které jsou spotřebiteli hodnoceny více. Spotřebitelé jsou připraveni o příležitost uspokojit určité potřeby, protože potřebné kapitálové statky jsou nasměrovány do výroby statků jim dostupných již při neexistenci cla.

U všech odvětví existuje univerzální tendence přesouvat se do těch míst, v nichž jsou možnosti výroby největší. V nenarušované tržní ekonomice je tato tendence oslabena kvůli zvažování nepřevoditelnosti vyžadovaných kapitálových statků. Historický prvek nedává starým odvětvím trvalou převahu. Pouze brání plýtvání pocházejícímu z investic vedoucích k nevyužití kapacity stále použitelných výrobních zařízení na jedné straně a omezením objemu kapitálových statků dostupných pro naplnění neuspokojených potřeb na straně druhé. Neexistují-li cla, jsou přesuny odvětví odloženy do doby, kdy jsou kapitálové statky investované ve starých továrnách opotřebovány, nebo jsou zastaralé vlivem technologických zlepšení, která jsou tak významná, že je nutné nahradit je novým zařízením. Dějiny průmyslu ve Spojených státech poskytují celou řadu příkladů přesunů center průmyslové výroby v rámci jedné země, které nebyly vynuceny žádnými ochrannými opatřeními ze strany úřadů. Argument nedospělých odvětví není o nic méně nepodložený než ostatní důvody předkládané ve prospěch protekcionismu.

Další rozšířený omyl se týká domnělého potlačování užitečných patentů. Patent představuje zákonný monopol zaručený vynálezci nového zařízení po

omezený počet let. Momentálně se nezabýváme tím, zda je vhodné poskytovat vynálezům taková exkluzivní práva.¹⁴ Zajímá nás pouze tvrzení, že „velké podniky“ zneužívají patentový systém, protože odpírají veřejnosti prospěch, který by mohla mít z technologických zlepšení.

Při poskytnutí patentu vynálezci nezkoumají úřady hospodářský význam vynálezu. Podstatné pro ně je pouze prvenství myšlenky a své zkoumání omezují na technologické otázky. Se stejnou nezaujatou svědomitostí se zabývají vynálezem, jenž představuje zásadní převrat pro celý průmysl, stejně jako směšným přístrojem, jehož nepoužitelnost je zjevná. Patentová ochrana je proto poskytována velkému počtu poměrně bezcenných vynálezů. Jejich tvůrci jsou schopni přecenit význam svého příspěvku k rozvoji technologických znalostí a dělají si přehnané naděje na hmotný přínos, který jim to může přinést. Zklamání si poté stěžují na absurditu ekonomického systému připravujícího lid o výhody technologického pokroku.

Podmínky, za nichž je hospodárné nahradit stále použitelné starší vybavení za nové a vylepšené, byly popsány výše. Pokud nejsou splněny, nevyplatí se ani soukromému podniku v tržním hospodářství, ani socialistickému vedení totalitního systému okamžitě použít nový technologický postup. Výroba nových strojů pro novou továrnu, rozšíření stávající továrny a nahrazení staršího opotřebovaného vybavení budou provedeny podle nového projektu. Ale stále použitelné vybavení nebude sešrotováno. Nový proces bude zaváděn krok za krokem. Továrny, vybavené starým zařízením, jsou po nějaký čas stále schopny vydržet konkurenci továren s novým vybavením. Ti, kdo pochybují o správnosti tohoto tvrzení, by se měli zeptat sami sebe, zda vždy vyhazují svůj vysavač nebo rozhlasový přijímač, jakmile je do prodeje uveden lepší model.

V tomto ohledu není podstatné, zda je nový vynález chráněn patentem nebo ne. Firma, která získala licenci, již za nový vynález peníze utratila. Pokud přesto novou metodu nezačne využívat, je tomu tak proto, že se to nevyplatí. Nemá žádný význam, že vládou vytvořený monopol zaručený patentem brání ostatním konkurentům v jejím využití. Tím, na čem záleží, je stupeň nadřazenosti nad starými metodami získaný díky novému vynálezu. Nadřazenost znamená snížení výrobních nákladů na jednotku výstupu, nebo takové zlepšení kvality výrobku, za které jsou spotřebitelé ochotni zaplatit přiměřeně vyšší cenu. Pokud vynález není dostatečně nadřazený, aby zajistil ziskovost nákladné změny výrobní metody, je to důkazem skutečnosti, že jsou spotřebitelé spíše rozhodnutí získat jiné statky než požívat přínosy nového vynálezu. Konečné rozhodnutí spočívá na spotřebiteli.

¹⁴ Srov. výše, str. 349, a níže, str. 609–610.

Povrchní pozorovatelé občas nejsou schopni tyto věci pochopit, protože jsou klamáni praktikami mnohých velkých podniků, které se snaží získat práva zaručená patentem bez ohledu na jeho užitečnost. Tento postup pramení z různých úvah:

1. Hospodářský význam inovace nebyl dosud rozpoznán.
2. Inovace je zjevně neupotřebitelná. Firma však věří, že ji může vylepšit způsobem, který ji učiní použitelnou.
3. Okamžité využití inovace se nevyplatí. Firma ji však zamýšlí využít později při nahrazení opotřebovaného vybavení.
4. Firma chce podpořit vynálezce, aby pokračoval ve svém výzkumu i přesto, že dosud jeho úsilí nevyústilo v prakticky použitelné zlepšení.
5. Firma chce usmířit vynálezce, kteří se s ní chtějí soudit, s cílem ušetřit peníze, čas a nervové vypětí související s neopodstatněným soudním sporem o nedodržení podmínek smlouvy.
6. Firma se uchyluje ke zjevnému uplácení nebo podléhá skrytému vydírání tím, že platí za neužitečný patent úředníkům, inženýrům nebo jiným vlivným osobám v podnicích nebo institucích, které jsou jejími stávajícími nebo potenciálními zákazníky.

Pokud je vynález ve srovnání se starými postupy tak nadřazený, že je kvůli němu staré vybavení zastaralé a je bezpodmínečně nutné ho okamžitě nahradit novými stroji, uskuteční se tato změna bez ohledu na to, zda je majitelem patentu vlastník starého vybavení nebo nezávislá firma. Úvahy v opačném smyslu jsou založeny na předpokladu, že nikoli pouze investor a jeho právníci, ale také všichni ostatní, kteří již v dané oblasti výroby působí nebo jsou připraveni do ní vstoupit, pokud k tomu budou mít příležitost, vůbec nejsou schopni rozpoznat význam nového vynálezu. Vynálezce prodává svá práva staré firmě za pakatel, protože o ně nikdo jiný nestojí. A tato stará firma je taktéž příliš hloupá na to, aby si všimla výhody, kterou by jí využití tohoto vynálezu mohlo přinést.

Je pravda, že zlepšení nemůže být využito, pokud lidé nevidí jeho užitečnost. V podmínkách socialistického řízení by ke zmaření využití hospodárnější výrobní metody postačovala nezpůsobilost nebo tvrdohlavost úředníků odpovědných za příslušné oddělení. Totéž platí v případě vynálezů ve všech oblastech ovládaných vládou. Nejzřetelnější příklady poskytuje neschopnost významných válečných odborníků porozumět významu nových zařízení. Velký Napoleon nerozpoznal pomoc, kterou by jeho plánům na invazi do Velké Británie mohly poskytnout parní lodě; maršál Foch i německý generální štáb podcenili na prahu první světové války význam letectva, a později tak zakoušel významný průkopník vzdušných sil generál Billy Mitchell velmi těžké chvíle. V oblasti, kde není tržní hospodářství omezováno byrokratickou omezeností, panuje úplně jiná situace. Zde převažuje tendence k přeceňování

významu inovací spíše než k jeho podceňování. Dějiny moderního kapitalismu popisují bezpočet případů neúspěšných snah prosadit inovace, jež se ukázaly jako zbytečné. Mnoho průkopníků za svůj neopodstatněný optimismus draze zaplatilo. Bylo by realističtější obviňovat kapitalismus z jeho sklonu nadhodnocovat nepoužitelné inovace než z jeho údajného potlačování užitečných inovací. Skutečností je, že za nákup poměrně neužitečných patentových práv a snahy uplatnit je v praxi byly promrhány velké sumy peněz.

Je absurdní mluvit o údajné zaujatosti moderních velkých firem proti technologickému zlepšení. Velké korporace vynakládají na hledání nových postupů a nových metod obrovská množství prostředků.

Lidé, kteří bědují nad údajným potlačováním vynálezů ze strany svobodného podnikání, se nemohou domnívat, že své námitky prokázali poukazem na množství patentů, které buď nejsou nikdy využity, nebo jsou využity až po dlouhé době. To je znamením, že četné patenty, možná i většina z nich, jsou k ničemu. Ti, kdo argumentují omezováním užitečných inovací, neuvádějí jediný příklad inovace, která by nebyla používána v zemích, kde je chráněna patentem, a užívána Sověty, kteří žádná patentová práva neuznávají.

Omezená převoditelnost kapitálových statků hraje důležitou roli v lidské geografii. Současné rozmístění lidských obydlí a průmyslových center po zemském povrchu je do jisté míry určeno historickými faktory. Skutečnost, že byla ve vzdálené minulosti zvolena určitá místa, stále hraje roli. Je pravda, že převládá všeobecná tendence lidí stěhovat se do oblastí, které nabízejí nejpríznivější možnosti pro výrobu. Tato tendence však není omezována pouze institucionálními faktory, jako jsou překážky bránící migraci. Důležitou úlohu sehrává i historický faktor. Kapitálové statky s omezenou převoditelností byly investovány do oblastí, jež z pohledu našich dnešních znalostí nabízejí méně výhodné příležitosti. Jejich nehybnost působí proti sklonu umísťovat závody, zemědělské statky a obydlí podle stavu našich současných informací o geografii, geologii, fyziologii rostlin a zvířat, klimatologii a ostatních vědních oborech. Proti výhodám přesunu do míst nabízejících lepší fyzikální možnosti musí člověk zvažovat nevýhody opuštění nepoužitých kapitálových statků s omezenou možností převodu a přemístění.

Stupeň převoditelnosti a dostupná nabídka kapitálových statků tak ovlivňují veškerá rozhodnutí o výrobě a spotřebě. Čím je stupeň převoditelnosti menší, tím více je oddáleno provedení technologického zlepšení. Přesto by však bylo absurdní označovat tento zpožďující efekt za iracionální a bránící pokroku. Zvažovat při plánování jednání všechny očekávané výhody a nevýhody a poměřovat je s jinými je projevem racionality. Nikoli strážlivě uvažující podnikatel, ale fantazírující technokrat by měl být obviňován z nepochopení skutečnosti. Technologické zlepšení nezpomaluje nedokonalá převoditelnost kapitálových statků, ale jejich vzácnost. Nejsme dost bohatí na to, abychom

se mohli vzdát služeb, které mohou být poskytnuty ještě použitelnými statky. Dostupná zásoba kapitálových statků nezadržuje pokrok; naopak, jde o nezbytnou podmínku jakéhokoli pokroku a zlepšení. Dědictví minulosti, ztělesněné nabídkou kapitálových statků, je naším bohatstvím a nejdůležitějším prostředkem dalšího rozšiřování blahobytu. Je pravda, že bychom se dnes měli lépe, kdyby naši předci i my sami v našich minulých jednáních lépe odhadli podmínky, v nichž musíme jednat dnes. Toto vědomí vysvětluje mnohé jevy naší doby. Nikterak však nevrhá žádnou vinu na minulost ani nedokazuje žádné nedokonalosti neoddělitelně spojené s tržním hospodářstvím.

7. Akumulace, udržování a spotřeba kapitálu

Kapitálové statky jsou meziproducty, které jsou během dalších výrobních činností přeměňovány ve spotřební statky. Všechny kapitálové statky, včetně těch, které se neoznačují za rychle se kazící, zanikají buď snížením své upotřebitelnosti kvůli opotřebením během výrobního procesu, nebo ztrátou své upotřebitelnosti ještě předtím v důsledku změny tržních dat. Není možné udržet zásobu kapitálových statků nedotčenou. Kapitálové statky jsou pomíjivé.

Představa neměnného majetku je přímým důsledkem záměrného plánování a jednání. Odvolává se na pojetí kapitálu používané v kapitálovém účetnictví, ne na kapitálové statky jako takové. Představa kapitálu nemá ve fyzickém světě hmotných věcí žádný protějšek. Neexistuje jinde než v myslích plánujících lidí. Je prvkem ekonomické kalkulace. Kapitálové účetnictví slouží pouze jedinému účelu. Je navrženo k tomu, abychom věděli, jak naše uspořádání výroby a spotřeby ovlivňuje naši schopnost uspokojovat budoucí potřeby. Odpovídá na otázku, zda určitý způsob chování zvyšuje nebo snižuje produktivitu našeho budoucího úsilí.

Záměr uchovat dostupnou nabídku plně funkčních kapitálových statků, nebo ji zvýšit, může ukázat cestu i člověku, který nemá duševní nástroj ekonomické kalkulace. Primitivní rybáři a lovci si jistě uvědomovali rozdíl mezi udržováním svých nástrojů a zařízení v dobrém stavu a použitelnosti a jejich opotřebením bez obstarání odpovídající náhrady. Staromódní sedlák, oddaný tradičním postupům a nestarající se o účetnictví, velmi dobře zná význam uchování svého živého inventáře i zařízení nedotčeného. V jednoduchých podmínkách stagnující nebo pomalu se rozvíjející ekonomiky lze úspěšně podnikat i bez kapitálového účetnictví. V těchto podmínkách může být udržování více méně neměnné zásoby kapitálových statků prováděno buď pomocí výroby statků určených k nahrazení opotřebených kapitálových statků, nebo akumulací zásoby spotřebních statků. Ty později umožní věnovat se nahrazení kapitálových statků bez nutnosti dočasného omezení spotřeby.

Avšak měnící se průmyslové hospodářství nemůže existovat bez ekonomické kalkulace a jejích základních konceptů kapitálu a důchodu.

Konceptuální realismus vyvolal v pojetí kapitálu zmatek. Přinesl mýtus kapitálu.¹⁵ „Kapitálu“ přisoudil vlastní existenci, nezávislou na kapitálových statcích, jimiž je ztělesňován. V tomto pojetí se kapitál sám reprodukuje, a tím zajišťuje svoji vlastní údržbu. Kapitál, říká Marx, dává vzniknout zisku. To vše je nesmysl.

Kapitál je praxeologickým konceptem. Je výsledkem úvah a jeho místo je v lidské mysli. Je způsobem pohledu na otázky jednání, způsobem jejich zhodnocení z perspektivy konečného plánu. Určuje průběh lidského jednání a pouze v tomto smyslu je skutečným faktorem. Je nevyhnutelně spojen s kapitalismem, tržním hospodářstvím.

Koncept kapitálu je platný pouze do té míry, do jaké se lidé ve svém jednání nechávají vést kapitálovým účetnictvím. Pokud podnikatel použil výrobní faktory takovým způsobem, že se peněžní vyjádření výrobků přinejmenším rovná peněžnímu vyjádření vynaložených faktorů, je schopen nahradit spotřebované kapitálové statky novými, jejichž peněžní vyjádření je rovno peněžnímu vyjádření těch spotřebovaných. Ovšem použití hrubých tržeb na údržbu kapitálu, spotřebu a akumulaci nového kapitálu je vždy důsledkem účelného jednání ze strany podnikatelů a kapitalistů. Není „automatické“; je nutně výsledkem záměrného jednání a může být zmařeno v důsledku narušení výchozích výpočtů nedbalostí, chybou nebo nesprávným posouzením budoucích podmínek.

Dodatečný kapitál může být akumulován pouze prostřednictvím úspor, tj. přebytku výroby nad spotřebou. Úspory mohou spočívat i v omezení spotřeby. Mohou však být získány, bez dalšího omezení spotřeby a bez změny vstupu kapitálových statků, zvýšením čisté výroby. K tomuto nárůstu může dojít několika způsoby:

1. Přírodní podmínky se staly příhodnějšími. Sklizně jsou bohatší. Lidé mají přístup k úrodnější půdě a objevili doly přinášející vyšší výnosy na jednotku vstupů. Pohromy a neštěstí, jejichž opakované výskyty mařily lidskou námahu, jsou méně časté. Epidemie a dobytčí mory ustaly.

2. Lidem se podařilo dosáhnout většího výstupu některých produkčních procesů bez dalšího investování kapitálových statků a bez dalšího prodloužení doby výroby.

3. Dochází k menšímu narušování výrobních aktivit ze strany institucí. Ztráty způsobené válkou, revolucemi, stávkami, sabotážemi a ostatními zločiny byly omezeny.

¹⁵ Srov. Hayek, „The Mythology of Capital“, *The Quarterly Journal of Economics*, L (1936), str. 223 a násl.

Pokud jsou takto získané přebytky použity jako dodatečné investice, dále zvyšují budoucí čisté tržby. Potom je možné rozšířit spotřebu bez poklesu nabídky dostupných kapitálových statků a produktivity práce.

Kapitál je vždy akumulován jednotlivci nebo skupinami jednotlivců jednajícíchmi ve shodě, nikdy ho neakumuluje *Volkswirtschaft* nebo společnost.¹⁶ Může se stát, že zatímco někteří jednotlivci akumulují dodatečný kapitál, jiní ve stejnou dobu spotřebovávají dříve naakumulovaný kapitál. Pokud jsou oba tyto procesy shodné co do objemu kapitálu, celkové množství dostupných kapitálových fondů v tržním systému se nemění a situace je stejná, jako kdyby k žádné změně v celkovém objemu kapitálových statků nedošlo. Akumulace dodatečného kapitálu ze strany některých lidí pouze odstraňuje nutnost zkrácení doby výroby u některých procesů. Avšak není možné zahájit žádné další procesy s delší dobou výroby. Pokud se podíváme na věci z tohoto úhlu, můžeme říci, že došlo k přesunu kapitálu. Je ovšem nutné ubránit se zaměňování pojmu kapitálový přesun s převodem vlastnictví mezi jednotlivcem nebo jejich skupinou a někým jiným.

Prodej a nákup kapitálových statků a poskytnutí úvěru podnikům takový kapitálový přesun nepředstavují. Jde o transakce, které jsou nástrojem při převodu konkrétních kapitálových statků do rukou těch podnikatelů, kteří je chtějí použít při provádění určitých projektů. Jsou pouhým pomocným krokem v dlouhé řadě úkonů. Jejich společný výsledek rozhodne o úspěchu nebo selhání celého plánu. Ale ani zisk, ani ztráta přímo nezpůsobují kapitálovou akumulaci nebo kapitálovou spotřebu. Tím, co mění objem dostupného kapitálu, je uspořádání spotřeby těch, kdo dosáhli zisku nebo ztráty.

Ke kapitálovému přesunu může dojít buď bez nebo s převodem vlastnictví kapitálových statků. V prvním případě jeden člověk kapitál spotřebovává, zatímco druhý ho nezávisle na něm ve stejném objemu akumuluje. Ve druhém případě prodávající kapitálového statku spotřebovává tržby, zatímco kupující platí kupní cenu z nespotebovaného – uspořené – přebytku svých čistých tržeb nad spotřebou.

Spotřeba kapitálu a fyzický zánik kapitálových statků jsou dvě různé věci. Veškeré kapitálové statky dříve či později vstoupí do konečných výrobků a přestanou existovat prostřednictvím jejich užití, spotřeby a opotřebení. To, co může být zachováno vhodným uspořádáním spotřeby, je pouze hodnota kapitálového fondu, nikoli konkrétní kapitálové statky. Občas se může stát, že boží čin nebo lidské ničení vedou k takovému úbytku kapitálových statků, že žádné myslitelné omezení spotřeby nemůže v krátkém čase doplnit

¹⁶ Stát a obce jsou v tržním hospodářství pouhými aktéry představujícími spojené jednání ze strany určité skupiny nebo jednotlivců.

kapitálové fondy na jejich předchozí úroveň. Avšak to, co způsobuje tento úbytek, je vždy skutečnost, že čisté tržby ze současné výroby věnované na údržbu kapitálu nejsou dostatečně vysoké.

8. Mobilita investora

Omezená převoditelnost kapitálových statků nesvazuje jejich vlastníka zcela. Investor může změnit způsob investování svých fondů. Pokud je schopen předvídat budoucí tržní podmínky lépe než ostatní, může úspěšně zvolit pouze ty investice, jejichž ceny vzrostou, a vyhnout se investicím, jejichž ceny poklesnou.

Podnikatelský zisk a ztráta plynou z toho, že jsou výrobní faktory použity podle určitého plánu. Spekulace na burze a odpovídající transakce mimo trh s cennými papíry určují, u koho se tyto zisky nebo ztráty vyskytnou. Existuje sklon ostře rozlišovat mezi čistě spekulativními obchody a spolehlivými investicemi. Tento rozdíl je však pouze otázkou míry. Žádná investice se neobejde bez spekulace. V měnícím se hospodářství jednání vždy zahrnuje spekulaci. Investice mohou být dobré nebo špatné, ale vždy jsou spekulativní. Zásadní změna podmínek může změnit ve špatnou i investici, jež je běžně považována za dokonale bezpečnou.

Burzovní spekulace nemůže napravit minulé jednání a nemůže změnit nic na omezené převoditelnosti stávajících kapitálových statků. Může však zamezit dalším investicím do odvětví a podniků, v nichž, podle názoru spekulantů, nejsou tyto investice namístě. Ukazuje určitou cestu pro tendenci, vyskytující se v tržním hospodářství, k rozšiřování výnosných výrob a omezování výrob nevýnosných. V tomto smyslu se burza stává jednoduše „trhem“, ústředním bodem tržního hospodářství, základním způsobem, jak učinit očekávanou poptávku spotřebitelů vládnoucí silou v podnikání.

Mobilita investorů se projevuje v jevu nazvaném zavádějícím způsobem odliv kapitálu. Jednotliví investoři mohou opustit investice, které považují za riskantní, za předpokladu, že jsou ochotni přijmout ztrátu diskontovanou trhem. Mohou se tak bránit proti očekávaným budoucím ztrátám a přesunout je na ty, kdo jsou ve svých odhadech budoucích cen daných statků méně realističtí. Odliv kapitálu nestahuje nepřevoditelné kapitálové statky z odvětví, do něhož byly investovány. Představuje pouhou změnu vlastnictví.

V tomto smyslu nehraje žádnou roli, zda kapitalista „uteče“ k jiné domácí investici nebo k investici v zahraničí. Jedním z hlavních cílů devizové regulace je zabránit odlivu kapitálu do zahraničí. Tato regulace nicméně může zabránit majitelům domácích investic pouze v tom, aby včasnou směnou své domácí investice, považované za riskantní, za bezpečné zahraniční investice omezili své ztráty.

Pokud jsou všechny nebo určité druhy domácích investic ohroženy částečným nebo úplným vyvlastněním, trh diskontuje jeho nepříznivé důsledky odpovídající změnou v jejich cenách. Když k tomu dojde, je příliš pozdě utéci, aby se člověk vyhnul škodám. Malou ztrátu utrpí jen ti investoři, kteří jsou natolik bystrí, že tuto pohromu předvídali v době, kdy o jejím příchodu a významu většina ostatních ani netušila. Ať dělají kapitalisté a podnikatelé cokoli, nikdy nemohou změnit nepřevoditelné kapitálové statky na přemístitelné a přepravitelné. To se připouští více méně ve vztahu k fixnímu kapitálu, ovšem nikoli ve vztahu ke kapitálu oběžnému. Tvrdí se, že podnikatel může vyvézt výrobky a neuspět při zpětném dovozu svých tržeb za ně. Lidé nevidí, že podnik nemůže fungovat, když je připraven o svůj oběžný kapitál. Pokud podnikatel vyveze své vlastní fondy použité k nákupu surovin, práce a ostatních nezbytných potřeb, musí je nahradit fondy půjčenými. V mýtu o mobilitě oběžného kapitálu je zrnko pravdy – investor se může vyvarovat ztrát ohrožujících jeho oběžný kapitál nezávisle na vyhnutí se ztrátám ohrožujícím jeho fixní kapitál. Proces odlivu kapitálu je však stejný v obou případech. Jde o změnu v osobě investora. Investice sama o sobě se nemění; příslušný kapitál se nikam nepřesunuje.

Odliv kapitálu do zahraniční země předpokládá sklon cizinců směřit svoji investici v zahraničí za investici v zemi, z níž kapitál odchází. Britský kapitalista nemůže utéci pryč od svých britských investic, pokud si je nechce koupit žádný cizinec. Z toho plyne, že odliv kapitálu nikdy nemůže vést k tolik diskutovanému zhoršení platební bilance. Nemůže způsobit ani růst směnných kurzů. Pokud se mnoho kapitalistů – ať už britských nebo zahraničních – chce zbavit britských cenných papírů, bude následovat pokles jejich ceny. To však neovlivní směnný kurz mezi librou a zahraničními měnami.

Totéž platí ve vztahu ke kapitálu investovanému v podobě hotovosti. Majitel francouzských franků, který předvídá následky inflační politiky francouzské vlády, může buď utéci k „reálným statkům“ nákupem těchto statků, nebo k zahraniční měně. Musí však najít někoho, kdo je ochoten směřit je za franky. Může uniknout pouze tehdy, existují-li stále lidé, kteří hodnotí budoucnost franku optimističtěji než on sám. Tím, co způsobuje růst cen statků a měnových kurzů, není chování lidí, kteří se chtějí zbavit franků, ale těch, kteří je odmítají přijmout za nižší směnný kurz.

Vlády prohlašují, že devizové regulace bránící odlivu kapitálu jsou motivovány úvahami o životně důležitých národních zájmech. Ve skutečnosti jsou v protikladu k hmotným zájmům mnohých obyvatel bez jakéhokoli prospěchu pro kohokoli z nich nebo ku prospěchu přeludu zvaného *Volkswirtschaft*. Pokud ve Francii dochází k inflaci, jistě není ku prospěchu národa jako celku ani žádného z jeho občanů, aby její katastrofální důsledky dopadly pouze na Francouze. Pokud se někteří Francouzi zbaví břemena těchto ztrát tím, že cizincům pro-

dají francouzské bankovky nebo dluhopisy splatné v těchto bankovkách, část těchto ztrát dopadne na cizince. Zjevným důsledkem zabránění těchto transakcí je některé Francouze ochudit, aniž by se stal jakýkoli Francouz bohatším. Z nacionalistického úhlu pohledu se tedy takové jednání jako vhodné nejeví.

Podle obecného mínění je cosi nežádoucího ve všech možných stránkách burzovních transakcí. Pokud ceny rostou, spekulanti jsou kritizováni za nadměrné zisky a za přivlastňování toho, co právem náleží ostatním. Pokud ceny klesají, spekulanti jsou kritizováni za ničení národního bohatství. Zisky spekulantů jsou hanlivě označovány za olupování a okrádání zbytku národa. Je naznačováno, že právě tyto zisky jsou příčinou chudoby veřejnosti. Zcela běžně se rozlišuje mezi nečestnou odměnou makléřů a zisky výrobců, kteří nespekulují, ale zásobují zákazníky. I ti, kdo píše o finančních záležitostech, si nejsou schopni uvědomit, že burzovní transakce nevytvářejí ani zisky, ani ztráty, ale jsou pouze dovršením zisků a ztrát pocházejících z obchodu a výroby. Tyto zisky a ztráty, přímý důsledek toho, zda nakupující veřejnost schvaluje nebo neschvaluje v minulosti provedené investice, jsou prostřednictvím burzy zviditelněny. Změny na burze neovlivňují veřejnost. Naopak, struktura cen na trzích cenných papírů je určována reakcí veřejnosti na způsob, jakým investoři uspořádali výrobní aktivity. V konečném důsledku je to názor spotřebitelů, jenž způsobuje růst nebo pokles cen cenných papírů. Ti, kdo nespoří a neinvestují, nedosáhnou díky změnám burzovních kotací ani zisku, ani ztráty. Obchodování na trhu s cennými papíry rozhoduje pouze o tom, kteří z investorů mají obdržen zisk a kteří utrpět ztrátu.¹⁷

9. Peníze a kapitál; spoření a investování

Kapitál je počítán v penězích a představuje ve výkazech určitou sumu peněz. Ovšem kapitál se také může skládat z peněžních částek. Protože i kapitálové statky jsou předmětem směny a tato směna se odehrává za stejných podmínek jako směna ostatních statků, i zde je nezbytná nepřímá směna a užití peněz. Žádný účastník tržního hospodářství se nemůže vzdát výhod, které přináší držba hotovosti. Držba hotovosti představuje pro jednotlivce nutnost nejen jako pro spotřebitele, ale i v jeho postavení kapitalisty a podnikatele.

Ti, kdo vidí v této skutečnosti něco matoucího nebo protimluvného, byli uvedeni v omyl špatným pochopením peněžní kalkulace a kapitálového účetnictví. Snaží se kapitálovému účetnictví přiřadit úkoly, kterých nemůže nikdy

¹⁷ Rozšířená doktrína, že burza „absorbuje“ kapitál a peníze, je kriticky rozebrána a zcela odmítnuta F. Machlupem, *The Stock Market, Credit and Capital Formation*, přeložil V. Smith (Londýn, 1940), str. 6–153.

dosáhnout. Kapitálové účetnictví je duševním nástrojem kalkulování a počítání, vhodným pro jednotlivce a skupiny jednotlivců jednající v tržním hospodářství. Kapitál je možné spočítat pouze v rámci kapitálového účetnictví. Jediným úkolem, který může kapitálové účetnictví vykonat, je ukázat různým jednotlivcům jednajícím v tržním hospodářství, zda se peněžní vyjádření jejich fondů určených na získání kapitálu změnilo a do jaké míry. Pro ostatní účely je kapitálové účetnictví zcela nepoužitelné.

Pokud se člověk snaží zjistit velikost takzvaného *volkswirtschaftliche* kapitálu nebo společenského kapitálu, jenž se liší jak od kapitálových fondů různých jednotlivců, tak i od nesmyslného konceptu součtu kapitálových fondů různých jednotlivců, je člověk přirozeně znepokojen zdánlivým problémem. Ptá se, jaká je role peněz v tomto pojetí společenského kapitálu. Odhalí významný rozdíl mezi kapitálem viděným z pohledu jednotlivce a z hlediska společnosti. Tato celá úvaha je však zcela mylná. Je zjevně protimluvné odstranit odkaz na peníze z výpočtu objemu, který nemůže být spočítán jinak než v peněžích. Je nesmyslné uchýlit se k peněžní kalkulaci ve snaze zjistit velikost, která nemá žádný význam v hospodářském systému, v němž nemohou být žádné peníze a žádné peněžní ceny pro výrobní faktory. Jakmile naše úvahy překročí rámec tržní společnosti, musí se vzdát jakéhokoli odkazu na peníze a peněžní ceny. Koncept společenského kapitálu lze považovat jen za soubor různých statků. Není možné porovnávat dva různé soubory tohoto druhu jinak než prohlášením, že jeden z nich je užitečnější při odstraňování nespokojenosti pocíťované celou společností než ten druhý. (To, zda může být takový komplexní soud vysloven nějakým smrtelníkem, je jiná otázka.) Pro takový soubor nemůže být použito žádné peněžní vyjádření. Peněžní pojmy nemají žádný význam, pokud se týkají kapitálových problémů společenských systémů, v nichž není žádný trh pro výrobní faktory.

V posledních letech věnovali ekonomové zvláštní pozornost roli, kterou hraje držená hotovost v procesu spoření a kapitálové akumulace. O této roli byla předložena celá řada mylných závěrů.

Pokud jednatel nepoužívá peněžní částku na spotřebu, ale k nákupu výrobních faktorů, spoření je přímo přeměněno v akumulaci kapitálu. Pokud spořicí jedinec použije své dodatečné úspory na zvýšení objemu jím držené hotovosti, protože to je podle jeho názoru nejvýhodnější způsob jejich užití, vyvolává tendenci k poklesu cen statků a růstu kupní síly peněžní jednotky. Pokud předpokládáme, že se nabídka peněz v tržním systému nemění, toto chování ze strany spořicího jednotlivce přímo neovlivní akumulaci kapitálu ani jeho použití pro rozšíření výroby.¹⁸ Důsledek spoření tohoto jednotlivce,

¹⁸ Nepřímo je kapitálová akumulace ovlivněna změnami v bohatství a důchodech, které přináší každá hotovost vyvolaná změna kupní síly peněz.

tj. přebytek vyrobených statků nad spotřebovanými statky, kvůli tomu, že hromadí peníze, nezmezí. Ceny kapitálových statků nerostou do výše, které by dosáhly, kdyby k tomuto hromadění nedošlo. Ovšem skutečnost, že je dostupných více kapitálových statků, není ovlivněna tím, že lidé usilují o zvýšení objemu jimi držené hotovosti. Pokud nikdo tyto statky nevyužívá – nespotřebovává kvůli dodatečnému spoření – na rozšíření svých spotřebních výdajů, zůstávají přírůstkem objemu dostupných kapitálových statků bez ohledu na jejich cenu. Tyto dva procesy – zvýšení držby hotovosti některých lidí a zvýšení kapitálové akumulace – probíhají zároveň.

Pokles cen statků, za jinak stejných okolností, způsobuje pokles peněžního vyjádření kapitálu různých jednotlivců. To ovšem není totéž jako snížení nabídky kapitálových statků a nevyžaduje přizpůsobení výrobních činností domnělému zvýšení chudoby. Tato skutečnost pouze změní peněžní položky použité v peněžní kalkulaci.

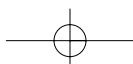
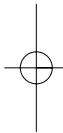
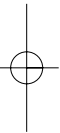
Nyní předpokládejme, že zvýšení množství úvěrových či neplnohodnotných peněz nebo úvěrová expanze vytvoří dodatečné peníze nutné pro zvýšení objemu hotovosti držené jednotlivci. Potom nastanou nezávisle na sobě tři procesy: tendence k poklesu cen statků způsobená zvýšením objemu dostupných kapitálových statků a následné rozšíření výrobních aktivit, tendence k poklesu cen způsobená růstem poptávky po penězích za účelem zvýšení držby hotovosti a konečně tendence k růstu cen vyvolaná zvýšením nabídky peněz (v širším smyslu). Tyto tři procesy probíhají do jisté míry ve stejném čase. Každý z nich způsobuje specifické důsledky, které mohou být podle okolností zesíleny nebo zeslabeny opačnými důsledky, pocházejícími z ostatních dvou procesů. Hlavní věcí však je to, že kapitálové statky vzniklé na základě dodatečného spoření nejsou zničeny souběžnými měnovými změnami – změnami v poptávce a nabídce peněz (v širším smyslu). Kdykoli jednotlivec uspoří určitou sumu peněz místo aby ji utratil za spotřebu, spořicí proces se dokonale shoduje s procesem kapitálové akumulace a investování. Nezáleží na tom, zda spořicí jednotlivec zvýší nebo nezvýší objem držené hotovosti. Čin spoření má vždy svůj protějšek v nabídce vyrobených a nespotřebovaných statků, statků dostupných pro budoucí výrobní činnosti. Úspory jsou vždy ztělesňovány konkrétními kapitálovými statky.

Představa, že nahromaděné peníze jsou neproduktivní součástí celkového bohatství a způsobují snížení té části bohatství, která je věnovaná výrobě, je pravdivá jen v tom smyslu, že zvýšení kupní síly peněžní jednotky vede k využití dodatečných výrobních faktorů na těžbu zlata a přesun zlata z průmyslového do peněžního užití. To je ovšem způsobeno snahou o zvýšení držby hotovosti, nikoli spořením. Spoření je v tržním hospodářství možné pouze prostřednictvím vzdání se spotřebování části příjmu. Užití úspor jednotlivými spořicími lidmi v podobě hromadění peněz ovlivňuje určení kupní

---

síly peněz, a může tedy snížit nominální objem kapitálu, tj. jeho peněžního vyjádření; nevede však k tomu, že by nějaká část naakumulovaného kapitálu zůstala neproduktivní.

XIX. ÚROK

1. Jev úroku

Již jsme si ukázali, že časová preference je kategorií přítomnou v každém lidském jednání. Časová preference se projevuje v jevu čistého úroku, tj. diskontu budoucích statků vůči statkům současným.

Úrok není pouhým úrokem z kapitálu. Úrok není ani zvláštním důchodem pocházejícím z využití kapitálových statků. Přiřazení tří druhů důchodů – mezd, zisku a renty – třem výrobním faktorům – práci, kapitálu a půdě –, jak o něm učili klasičtí ekonomové, je neudržitelné. Renta není zvláštním příjmem z půdy. Renta je obecným katalaktickým jevem; v oblasti práce a kapitálových statků hraje stejnou roli jako v případě půdy. Navíc neexistuje žádný homogenní zdroj důchodu, který by mohl být nazván ziskem v tom smyslu, v jakém ho používali klasičtí ekonomové. Zisk (ve smyslu podnikatelského zisku) a úrok nejsou typickými znaky kapitálu o nic více než jsou typickými znaky půdy.

Ceny spotřebních statků jsou souhrou sil působících na trhu rozděleny různým komplementárním faktorům spolupracujícím při jejich výrobě. Protože spotřební statky jsou současné statky, zatímco výrobní faktory jsou prostředky výroby budoucích statků, a protože jsou současné statky hodnoceny výše, než budoucí statky stejného druhu a množství, rozdělovaná částka nedosahuje – ani v konceptu rovnoměrně plynoucí ekonomiky – současné ceny daných spotřebních statků. Rozdíl je představován čistým úrokem. Není specificky spojen se žádnou ze tří skupin výrobních faktorů, které rozlišovali klasičtí ekonomové. Podnikatelský zisk a ztráta jsou vyvolány změnami tržních dat a následnými změnami cen, které se objevují v průběhu doby výroby.

Naivní uvažování nevidí žádný problém v současném příjmu pocházejícím z lovu, rybaření, chovu dobytka, lesnictví a zemědělství. Příroda vytváří zvěř, ryby a dobytek a stojí za jejich růstem, za tím, že krávy dávají mléko a slepice snášejí vejce, stromy tvoří dřevo a ovoce a ze semen rostou klasy. Ten, kdo má nárok přivlastnit si toto obnovující se bohatství, ten se těší ze stálého příjmu. Podobně jako proud, jenž neustále přináší novou vodu, tento „proud důchodu“ neustále plyne a přináší znovu a znovu nové bohatství. Celý proces vypadá jako přírodní jev. Avšak pro ekonoma představuje otázku určení cen půdy, dobytka a ostatních věcí. Pokud by budoucí statky nebyly prodávány a kupovány za diskontovanou cenu oproti současným statkům, kupující půdy by musel zaplatit cenu rovnou součtu všech budoucích čistých příjmů, jež by nenechala žádný prostor pro běžný opakující se příjem.

Každoročně opakující se tržby majitelů půdy a dobytka nenesou žádné zvláštní znaky, které by je katalakticky odlišovaly od tržeb plynoucích z výrobných výrobních faktorů, které jsou dříve či později užity ve výrobním procesu. Právo nakládat s pozemkem představuje ovládnutí jeho spolupráce při produkci všech plodů, které na něm mohou kdy vyrůst, a právo nakládat s dolem představuje ovládnutí jeho spolupráce při získávání všech nerostů, které mohou kdy být jeho prostřednictvím vyneseny na zemský povrch. Stejným způsobem představuje vlastnictví stroje nebo balíku bavlny kontrolu nad jeho spoluprací při výrobě všech statků, které mohou být s jeho spoluprací vyrobeny. Základní chybou obsaženou v přístupech k úroku založených na produktivitě a užítí bylo to, že sledovaly jev úroku zpět k produktivním službám poskytnutým výrobními faktory. Cenu, jež je za ně placena, však určuje upotřebitelnost těchto výrobních faktorů, a nikoli úrok. Tyto ceny vyčerpávají celý rozdíl mezi produktivitou výrobního procesu, jehož se určitý výrobní faktor účastní, a procesu bez jeho účasti. Rozdíl mezi součtem cen komplementárních výrobních faktorů a produktu, který plyne z jejich užítí i v nepřítomnosti změn tržních dat, je důsledkem vyššího ohodnocení současných statků v porovnání s budoucími statky. Jak výroba postupuje, výrobní faktory jsou přeměněny nebo uzrávají do současných statků s vyšší hodnotou. Tento přírůstek je zdrojem zvláštních tržeb plynoucích do rukou vlastníků výrobních faktorů, neboli čistého úroku.

Vlastníci hmotných výrobních faktorů – lišící se od čistých podnikatelů v imaginárním konstruktu spojení katalaktických funkcí – získávají dvě katalakticky odlišné položky: jednak ceny placené za produktivní spolupráci faktorů, které ovládají, a dále úrok. Tyto dvě věci nesmí být zaměňovány. Při vysvětlování úroku se není možné odvolávat na služby poskytnuté výrobními faktory při produkci výrobků.

Úrok je homogenním jevem. Neexistují žádné různé zdroje úroku. Úrok z trvanlivých statků a úrok ze spotřebitelského úvěru jsou stejně jako všech-

ny jiné druhy úroku přímým důsledkem vyššího ocenění současných statků v porovnání s budoucími statky.

2. Čistý úrok

Čistý úrok je poměrem mezi hodnotou přiřazenou uspokojení potřeb v bezprostřední budoucnosti a hodnotou přiřazenou uspokojení potřeb ve vzdálenějších obdobích budoucnosti. V tržním hospodářství se projevuje v diskontu budoucích statků vůči současným statkům. Je poměrem cen statků, nikoli cenou samotnou. U všech statků existuje tendence k vyrovnávání tohoto poměru. V podmínkách imaginárního konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky je míra čistého úroku pro všechny statky stejná.

Čistý úrok není „cenou placenou za služby kapitálu“.¹ Vyšší produktivita časově náročnějších oklikových způsobů výroby, kterou ve svém vysvětlení úroku zmiňují Böhm-Bawerk a někteří pozdější ekonomové, tento jev nevysvětluje. Naopak, právě jev čistého úroku dává vysvětlení, proč jsou používány časově méně náročné způsoby výroby, i když by časově náročnější způsoby mohly poskytnout vyšší výstup na jednotku vstupu. Navíc jev čistého úroku objasňuje, proč mohou být části použitelné půdy prodávány a kupovány za konečné ceny. Pokud by budoucí služby, které může pozemek poskytnout, byly oceněny stejným způsobem jako její současné služby, žádná konečná cena by nebyla dost vysoká na to, aby přiměla jejího vlastníka k prodeji. Půda by se nemohla kupovat ani prodávat za konečné peněžní částky, ani by nemohla být směňována za statky poskytující jen omezený objem služeb. Pozemky by mohly být směňovány jen za jiné pozemky. Cena stavby, jež může přinášet během deseti let roční příjem sta dolarů, by byla stanovena (odhlédneme-li od půdy, na níž je postavena) na začátku druhého roku na devět set dolarů, a tak dále.

Čistý úrok není cenou určenou na trhu vzájemným působením nabídky a poptávky po kapitálu nebo kapitálových statcích. Jeho výše nezávisí na velikosti této poptávky ani nabídky. Je to spíše míra čistého úroku, jež určuje nabídku a poptávku po kapitálu a kapitálových statcích. Určuje, kolik z dostupné nabídky statků má být věnováno na spotřebu v bezprostřední budoucnosti a kolik na zaopatření pro vzdálenější období v budoucnosti.

Lidé nespóří a neakumulují kapitál kvůli úroku. Úrok není ani podnětem ke spoření, ani odměnou nebo odškodněním poskytovanými za vzdání se okamžité spotřeby. Je poměrem ve společném ohodnocení současných statků vůči budoucím statkům.

¹ Toto je velmi rozšířená definice úroku, kterou uvádějí například Ely, Adams, Lorenz a Young, *Outlines of Economics* (3. vyd., New York, 1920), str. 493.

Úvěrový trh neurčuje úrokovou míru. Přizpůsobuje úrokovou míru z úvěrů čisté úrokové míře, jež se projevuje v diskontu budoucích statků.

Čistý úrok je kategorií lidského jednání. Působí při každém ohodnocení vnějších věcí a nemůže nikdy zmizet. Pokud by se někdy měly poměry vrátit do stavu blízkého konci prvního křesťanského tisíciletí, kdy někteří lidé věřili, že se blíží konec světa, lidé by se přestali zaopatřovat pro své budoucí světské potřeby. Výrobní faktory by se v jejich očích staly zbytečnými a bezcennými. Diskont budoucích statků oproti současným statkům by nezmizel. Naopak, vzrostl by nade všechny meze. Na druhou stranu, zmizení čistého úroku by znamenalo, že se lidé vůbec nezajímají o to, zda budou jejich potřeby uspokojeny v bližších obdobích budoucnosti. Znamenalo by to, že dávají před jedním jablkem dostupným dnes, zítra, za rok nebo za deset let, přednost dvěma jablkům dostupným za tisíc nebo deset tisíc let.

Svět, v němž by čistý úrok nebyl nedílnou součástí každého druhu jednání, si ani neumíme představit. Ať už dochází k dělbě práce a společenské spolupráci, nebo ne, a ať je společnost uspořádána na základě soukromého, nebo veřejného vlastnictví výrobních prostředků, čistý úrok existuje vždy. Jeho role v socialistickém společenství by se nelišila od jeho úlohy v tržním hospodářství.

Böhm-Bawerk jednou provždy odhalil omyly naivního vysvětlení úroku založeného na produktivitě, tj. představu, že úrok je vyjádřením fyzické produktivity výrobních faktorů. Böhm-Bawerk sám nicméně založil na tomto přístupu do jisté míry i svoji vlastní teorii. Když ve svém vysvětlení mluví o technologické nadřazenosti časově náročnějších, oklikových výrobních postupů, vyhýbá se hrubým chybám tohoto přístupu. Ve skutečnosti se k němu vrací, byť v jemnější formě. Někteří pozdější ekonomové zcela potlačili představu časové preference a zdůraznili výhradně myšlenku produktivity obsaženou v Böhm-Bawerkově teorii. Docházejí k závěru, že čistý úrok musí zmizet, jestliže lidé stojí pouhý den před stavem, v němž již žádné další prodloužení doby výroby nepovede ke zvýšení produktivity.² To je však zcela špatně. Čistý úrok nemůže zmizet dokud existuje vzácnost a tedy i jednání.

Dokud není svět přeměněn ve vysněnou zemi hojnosti Cockaigne, musí se lidé vypořádat se vzácností a musí jednat a šetrně hospodařit; jsou nuceni volit mezi uspokojením v bližších a vzdálenějších obdobích budoucnosti, protože ani jedním způsobem nelze dosáhnout plné spokojenosti. Potom změna využití výrobních faktorů přesunující tyto faktory do užití pro uspo-

² Srov. Hayek, „The Mythology of Capital,“ *The Quarterly Journal of Economics*, L (1936), str. 223 a násl. Od té doby nicméně profesor Hayek svůj názor částečně změnil. (Srov. jeho článek „Time-Preference and Productivity, a Reconsideration,“ *Economica*, XII [1945], str. 22–25.) Myšlenky kritizované v textu jsou však stále zastávány celou řadou ekonomů.

kojení potřeb ve vzdálenějším období, musí nutně zhoršit uspokojení v bližší budoucnosti a zlepšit ho ve vzdálenější budoucnosti. Pokud bychom předpokládali, že k ničemu takovému nedojde, zapletli bychom se do neřešitelných rozporů. Nanejvýše bychom si mohli představit takovou situaci, v níž technologické znalosti a dovednosti dosáhly bodu, za kterým již není možný pro smrtelného člověka žádný další pokrok. Nemohou v ní tak být objeveny žádné další postupy zvyšující výstup na jednotku vstupu. Pokud však předpokládáme vzácnost některých výrobních faktorů, nemůžeme se domnívat, že veškeré nejproduktivnější – odhlédneme-li od času, jenž spotřebovávají – procesy, jsou plně využity, a že k žádnému procesu vytvářejícímu menší výstup na jednotku vstupu se nepřístupilo jen proto, že produkuje svůj konečný výstup dříve než ostatní, fyzicky produktivnější procesy. Vzácnost výrobních faktorů znamená, že jsme schopni navrhnout plány na zlepšení našeho blaha, jež však nejsou proveditelné kvůli nedostatečnému množství dostupných prostředků. Právě tato neuskutečnitelnost žádoucích zlepšení vytváří prvek vzácnosti. Argumentace moderních zastánců přístupu založeného na produktivitě je svedena na scestí významy Böhm-Bawerkova pojmu *oklikové způsoby výroby* a představou technologického zlepšení, které naznačuje. Pokud však existuje vzácnost, musí existovat i nevyužitá technologická možnost zlepšit blahobyt prodloužením doby výroby v některých průmyslových odvětvích, bez ohledu na to, zda se změnila úroveň technologických znalostí. Pokud jsou prostředky vzácné, pokud stále existuje praxeologický vzájemný vztah mezi cíli a prostředky, vyskytují se logicky nutně i neuspokojené potřeby týkající se bližších i vzdálenějších období budoucnosti. Vždy jsou nějaké statky, jejichž opatření se musíme vzdát, protože způsob jejich získání je příliš časově náročný a zabránil by nám uspokojit naléhavější potřeby. Skutečnost, že se hojněji nezaopatřujeme pro budoucnost, je výsledkem zvažování uspokojení v bližších obdobích proti uspokojení ve vzdálenějších obdobích budoucnosti. Poměr, který je výsledkem tohoto hodnocení, představuje čistý úrok.

V takovém světě dokonalých technologických znalostí průkopník sestavuje plán *A*, podle něhož má být v malebné, ale obtížně dostupné horské oblasti postaven hotel a k němu vedoucí cesty. Při přezkoumání proveditelnosti tohoto plánu zjistí, že dostupné prostředky nejsou k jeho uskutečnění dostatečné. Když spočítá výhled ziskovosti dané investice, dojde k závěru, že očekávané tržby nejsou dost velké na pokrytí nákladů na použitý materiál a práci a pokrytí úroku z investovaného kapitálu. Vzdá se provedení projektu *A* a pustí se namísto toho do jiného plánu, *B*. Podle něj má být hotel postaven ve snadněji dostupné oblasti, jež sice nenabízí výhody malebné krajiny z plánu *A*, avšak může být vybudován s nižšími náklady nebo dokončen v kratším čase. Pokud by do kalkulace nevstupoval úrok z investovaného

kapitálu, mohlo by dojít k iluzi, že stav tržních dat – nabídky kapitálových statků a hodnocení veřejnosti – umožňuje provedení plánu A. To by však odebralo vzácné výrobní faktory z užití, v nichž by mohly uspokojit potřeby považované spotřebiteli za naléhavější. To by představovalo zjevnou mylnou investici, plýtvání dostupnými prostředky.

Prodloužení doby výroby může zvýšit množství výstupu na jednotku vstupu nebo umožnit výrobu statků, které by nemohly být v rámci kratší doby výroby vytvořeny vůbec. Není však pravda, že imputace hodnoty tohoto dodatečného bohatství do kapitálových statků potřebných k prodloužení doby výroby vytváří úrok. Pokud by se to někdo domníval, znovu by upadl do nehloupějších chyb přístupu založeného na produktivitě nepopíratelně vyvráceného Böhm-Bawerkem. Důvodem, proč jsou komplementární výrobní faktory považovány za hodnotné, je jejich příspěvek k výsledku výrobního procesu; to vysvětluje jejich ceny a je to při určování těchto cen plně zohledněno. Neexistuje žádný zbytek, jenž by nebyl započítán, a jenž by mohl vysvětlit úrok.

Někteří lidé tvrdili, že v imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky se nemůže žádný úrok objevit.³ Jak však bylo ukázáno, toto tvrzení je v rozporu s předpoklady, na nichž je tento konstrukt založen.

Začněme s rozlišením mezi dvěma druhy spoření: prostým spořením a kapitalistickým spořením. Prosté spoření je pouhé hromadění spotřebních statků pro budoucí spotřebu. Kapitalistické spoření představuje akumulaci statků, které mají zlepšit výrobní postupy. Cílem prostého spoření je pozdější spotřeba; jde o pouhé odložení spotřeby. Dříve nebo později budou naakumulované statky spotřebovány a nic nezbude. Cílem kapitalistického spoření je v první řadě zlepšení produktivity práce. Akumuluje kapitálové statky, které jsou použity pro další výrobu a nejsou jen zásobou pro pozdější spotřebu. Boom pocházející z kapitalistického spoření spočívá ve zvýšení množství vyrobených statků nebo ve výrobě statků, které by bez jejich pomoci nemohly být vyrobeny vůbec. Při vytváření konstruktu rovnoměrně plynoucí (statické) ekonomiky ekonomové úmyslně opomíjejí proces kapitálové akumulace; kapitálové statky jsou dány a trvají, podle předpokladů tohoto konstruktu se tržní data nemění. Nedochozí ani ke kapitálové akumulaci nového kapitálu prostřednictvím spoření, ani spotřebě dostupného kapitálu prostřednictvím spotřeby převyšující důchod, tj. současnou výrobu sníženou o prostředky na údržbu kapitálu. Naším úkolem je nyní ukázat, že tyto předpoklady jsou v rozporu s představou, že neexistuje žádný úrok.

³ Srov. J. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, přeložil R. Opie (Cambridge, 1934), str. 34–46, 54. (Českému čtenáři je dostupný slovenský překlad *Teória hospodárskeho vývoja: analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu*, Pravda, Bratislava, 1987 – pozn. překl.)

Není třeba se v naší argumentaci příliš zdržovat u prostého spoření. Jeho cílem je zaopatření pro budoucnost, v níž by mohl být spořicí jedinec zásoben méně než v současnosti. Avšak jedním ze základních předpokladů imaginárního konstruktů rovnoměrně plynoucí ekonomiky je to, že se budoucnost vůbec neliší od současnosti a jednající lidé jsou si toho plně vědomi a podle toho jednají. Proto nenalézá prosté spoření v rámci tohoto konstruktů žádná místo.

S výsledky kapitalistického spoření, naakumulovanou zásobou kapitálových statků, je to jiné. V rovnoměrně plynoucí ekonomice neexistuje ani spoření a akumulace dodatečných kapitálových statků, ani spotřeba stávajících kapitálových statků. Oba jevy by vedly ke změně dat a tedy i k narušení rovnoměrného plynutí tohoto imaginárního konstruktů. Velikost úspor a kapitálové akumulace v minulosti – tj. v období předcházejícím ustavení rovnoměrně plynoucí ekonomiky – byla přizpůsobena výši úrokové míry. Pokud by vlastníci kapitálových statků – s ustavením podmínek rovnoměrně plynoucí ekonomiky – měli přestat získávat jakýkoli úrok, došlo by k narušení podmínek platných pro alokaci dostupné zásoby statků na uspokojení potřeb v různých obdobích budoucnosti. Změněné podmínky vyžadují novou alokaci. Rozdíl mezi ohodnocením uspokojení potřeb v různých obdobích budoucnosti nemůže zmizet ani v rovnoměrně plynoucí ekonomice. I v rámci tohoto imaginárního konstruktů budou lidé připisovat vyšší hodnotu jablku dostupnému dnes v porovnání s jablkem dostupným za deset nebo sto let. Pokud kapitalisté nezískávají žádný úrok, je porušena rovnováha mezi uspokojením v bližších a vzdálenějších obdobích budoucnosti. Skutečnost, že kapitalista udržoval svůj kapitál na úrovni 100 000 dolarů byla podmíněna tím, že 100 000 dolarů v současnosti se rovná 105 000 dolarům dostupným o dvanáct měsíců později. Těchto 5000 dolarů je podle jeho názoru dost na to, aby vyvážily očekávané výhody z okamžité spotřeby části této sumy. Pokud jsou úrokové platby odstraněny, dochází ke spotřebě kapitálu.

Toto je hlavním nedostatkem statického systému popisovaného Schumpeterem. Nestačí pouze předpokládat, že kapitálové vybavení tohoto systému naakumulované v minulosti je nyní dostupné ve výši této minulé akumulace a je nadále stabilně udržováno na této úrovni. V rámci tohoto imaginárního systému musíme přiřadit určitou funkci také působení sil, jež tuto údržbu zajišťují. Pokud odstraníme roli kapitalisty jako příjemce úroku, nahradíme ji rolí kapitalisty jako konzumenta kapitálu. Neexistuje již žádný důvod, proč by neměl vlastník kapitálových statků použít své statky na spotřebu. Za předpokladů platných v imaginárním konstruktů statických podmínek (rovnoměrně plynoucí ekonomiky) není žádný důvod držet je jako rezervu pro horší časy. I kdybychom, dosti rozporuplně, předpokládali, že část z nich je použita v podobě rezervy a není tedy součástí současné spotřeby, bude spotřebo-

vána přinejmenším ta část kapitálu, jež odpovídá objemu přebytku kapitalistického spoření nad prostým spořením.⁴

Pokud by čistý úrok neexistoval, kapitálové statky by nebyly použity na okamžitou spotřebu a nedocházelo by ke spotřebě kapitálu. V těchto nemyslitelných a nepředstavitelných podmínkách by naopak nebyla vůbec žádná spotřeba, ale pouze spoření, akumulace kapitálu a investování. Ke spotřebě kapitálu by nevedlo nemožné zmizení čistého úroku, ale odstranění úrokových plateb vlastníkům kapitálu. Kapitalisté by spotřebovávali své kapitálové statky a svůj kapitál právě proto, že čistý úrok existuje a dávají přednost současnému uspokojení potřeb před uspokojením pozdějším.

Proto nepřichází v úvahu, že by byl úrok odstraněn jakoukoli institucí, zákonem nebo prostřednictvím bankovní manipulace. Ten, kdo chce „odstranit“ úrok, bude muset přimět lidi, aby si necenili jablka dostupného za sto let méně než jablka v současnosti. Tím, co může být zákony nebo nařízeními odstraněno, je pouhé právo kapitalistů přijímat úrok. Taková nařízení by však přinesla spotřebu kapitálu a v krátkém čase by uvrhla lidstvo zpět do původního stavu přirozené chudoby.

3. Výše úrokových měr

Rozdíl mezi ohodnocením uspokojení potřeb v různých obdobích budoucnosti se projevuje v prostém a kapitalistickém spoření izolovaných ekonomických aktérů v té míře, v jaké se lidé více zaopatřují pro bližší nebo vzdálenější období budoucnosti. V podmínkách tržního hospodářství je míra čistého úroku – pokud jsou splněny předpoklady imaginárního konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky – rovna poměru mezi určitým množstvím peněz dostupným dnes a takovým množstvím dostupným později, které je považováno za rovnocenné.

Míra čistého úroku řídí investiční aktivity podnikatelů. Určuje délku doby čekání a doby výroby v každém odvětví.

Lidé se často ptají, zda spoření a akumulaci kapitálu podněcuje spíše „vysoká“ nebo „nízká“ úroková míra. Tato otázka je však nesmyslná. Čím menší je diskont budoucích statků, tím je míra čistého úroku nižší. Lidé nespoří více proto, že se čistý úrok zvyšuje, a míra čistého úroku neklesá kvůli zvýšení objemu úspor. Změny čistých úrokových měr a objemu úspor jsou – za jinak stejných okolností, zejména stejných institucionálních podmínek – dvěma stránkami stejného jevu. Zmizení čistého úroku by bylo totožné se

⁴ Srov. Robbins, „On a Certain Ambiguity in the Conception of Stationary Equilibrium,“ *The Economic Journal*, XL (1930), str. 211 a násl.

zmizením spotřeby. Zvýšení čistého úroku nade všechny meze by bylo totožné se zmizením spoření a veškerého zaopatření pro budoucnost.

Množství dostupné nabídky kapitálových statků neovlivňuje ani míru čistého úroku, ani objem dodatečných úspor. Ani ta nejhojnější nabídka kapitálu nemusí nutně vyvolat ani snížení míry čistého úroku, ani pokles sklonu k úsporám. Zvýšení kapitálové akumulace a podílu investovaného kapitálu na obyvatele, jež je typickým znakem hospodářsky rozvinutých národů, nutně nesnižuje míru čistého úroku, ani neoslabuje sklon jednotlivců k dodatečným úsporám. Lidé jsou v této souvislosti většinou svedeni porovnáním pouhých tržních úrokových měr stanovených na úvěrovém trhu. Tyto hrubé míry však nevyjadřují jen výši čistého úroku. Jak bude ukázáno později, obsahují vedle něj i jiné složky, v jejichž důsledku jsou hrubé míry zpravidla vyšší v chudších zemích než v zemích bohatších.

Obvykle se tvrdí, že čím jsou jednotlivci – za jinak stejných okolností – lépe zásobeni pro bezprostřední budoucnost, tím lépe jsou zaopatření pro potřeby ve vzdálenější budoucnosti. Proto údajně objem celkových úspor a kapitálové akumulace v rámci hospodářského systému závisí na rozdělení populace do skupin s různou úrovní důchodu. Ve společnosti s přibližně rovným rozdělením důchodu dochází údajně k menšímu spoření než ve společnosti s vyšší nerovností. V těchto postřezích je zrunko pravdy. Jde však o výroky o psychologických skutečnostech, které jako takové postrádají univerzální platnost a nevyhnutelnost vlastní praxeologickým tvrzením. Navíc předpokládají rovnost věcí, zahrnujících i hodnocení různých jednotlivců, jejich hodnotové soudy při zvažování pro a proti současné spotřeby a jejího odložení. Chování mnoha jednotlivců jistě může být s jejich pomocí popsáno správně, jsou však i lidé jednající jiným způsobem. Francouzští zemědělci, byť měli většinou nevelké bohatství a příjmy, byli v devatenáctém století obecně známí pro svůj zvyk skrblit, zatímco bohatí příslušníci aristokracie a dědici obrovských jmění nashromážděných v průmyslu a obchodu nebyli o nic méně proslulí pro svoji marnotratnost.

Není tedy možné vytvořit žádnou praxeologickou teorii týkající se vztahu mezi objemem kapitálu dostupným celému národu nebo jednotlivým lidem na jedné straně a objemem úspor nebo kapitálové spotřeby a výši čistého úroku na straně druhé. Alokace vzácných zdrojů na uspokojení potřeb v různých obdobích budoucnosti je určena hodnotovými soudy a nepřímou všemi faktory, které stojí za individualitou jednajícího člověka.

4. Čistý úrok v měnícím se hospodářství

Dosud jsme se zabývali problémem čistého úroku za určitých předpokladů: obrat statků se uskutečňuje prostřednictvím neutrálních peněz; úspory,

kapitálová akumulace a určení úrokových sazeb nejsou omezovány institucionálními překážkami; a celý hospodářský proces se odehrává v rámci rovnoměrně plynoucí ekonomiky. První dva předpoklady opustíme v následující kapitole. Nyní se podíváme na čistý úrok v měněním se hospodářství.

Ten, kdo se chce zaopatřit pro uspokojení budoucích potřeb, musí tyto potřeby správně předvídat. Pokud budoucnost neodhadne správně, jeho zaopatření se ukáže jako méně uspokojivé nebo zcela zbytečné. Neexistuje nic jako abstraktní spoření, které by zaopatřilo člověka pro všechny druhy uspokojení potřeb a bylo by neutrální ve vztahu ke změnám podmínek nebo hodnot. Čistý úrok se proto nemůže v měněním se hospodářství objevit v nezkalené ryzí podobě. Pouhé plynutí času přináší čistý úrok pouze v podmínkách imaginárního konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky; v průběhu času a s postupem výrobního procesu se tak řečeno zvyšuje hodnota komplementárních výrobních faktorů; s ukončením výrobního procesu vytvořil uplynulý čas plný podíl čistého úroku v ceně produktu. V měnění se ekonomice dochází během doby výroby zároveň i k jiným změnám hodnot. Některé statky jsou hodnoceny výše než dříve, některé méně. Tyto změny jsou zdrojem, ze kterého pramení podnikatelské zisky a ztráty. Pouze ti podnikatelé, kteří ve svých plánech správně předvíдали budoucí stav trhu, jsou schopni dosáhnout při prodeji svých produktů přebytku nad vynaloženými výrobními náklady (zahrnujícími konečný čistý úrok). Podnikatel, jenž ve svém spekulativním porozumění trhu neuspěl, může prodat své výrobky, pokud vůbec, jen za ceny zcela nepokrývající jeho výdaje plus čistý úrok z investovaného kapitálu.

Stejně jako podnikatelský zisk nebo ztráta není ani úrok cenou, ale veličinou, kterou lze určitým výpočtem očistit od ceny produktů úspěšných podnikatelských operací. Hrubý rozdíl mezi cenou, za níž je statek prodán, a náklady vynaloženými na jeho výrobu (bez zahrnutí úroku z investovaného kapitálu), byl v tradici britské klasické ekonomie nazýván ziskem.⁵ Moderní ekonomie považuje tuto veličinu za souhrn katalakticky různorodých položek. Přbytek hrubých příjmů nad výdaji, jenž klasičtí ekonomové nazývali ziskem, obsahuje cenu podnikatelovy vlastní práce použité ve výrobním procesu, úrok z investovaného kapitálu a konečně samotný podnikatelský zisk. Pokud nebylo tohoto přebytku při prodeji výrobků vůbec dosaženo, podnikatel nejen že nezískal samotný podnikatelský zisk, ale ani odpovídající tržní hodnotu své práce, ani úrok z investovaného kapitálu.

⁵ Srov. R. Whately, *Elements of Logic* (9. vyd., Londýn, 1848), str. 354 a násl.; E. Cannan, *A History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy from 1776 to 1848* (3. vyd., Londýn, 1924), str. 189 a násl.

Rozložení hrubého zisku (v klasickém slova smyslu) na manažerské mzdy, úrok a podnikatelský zisk není pouhým nástrojem ekonomické teorie. Vyvinulo se spolu se zvyšující se přesností podnikatelských účetních postupů a kalkulace v oblasti obchodní praxe nezávisle na úvahách ekonomů. Uvážlivý a rozumný podnikatel nepřikládá žádný význam zmatenému a překroucenému konceptu zisku používaného klasickými ekonomy. Jeho pojetí výrobních nákladů zahrnuje potenciální tržní cenu jeho vlastních služeb, jimiž přispěl, úrok placený z vypůjčeného kapitálu a potenciální úrok, jenž by si vzhledem k tržním podmínkám mohl vydělat, kdyby svůj vlastní kapitál investovaný ve svém podnikání namísto toho půjčil jiným lidem. Pouze přebytek tržeb nad takto vypočítanými náklady představuje podle jeho názoru podnikatelský zisk.⁶

Odečtení podnikatelských mezd od souhrnu všech ostatních položek obsažených v konceptu zisku klasických ekonomů nepředstavuje žádný zvláštní problém. Mnohem obtížnější je oddělit podnikatelský zisk od čistého úroku. V měnící se ekonomice představuje smluvně stanovený úrok vždy hrubou veličinu, z níž musí být pravá míra čistého úroku zjištěna určitým postupem výpočtu a analytického rozdělení. Již bylo ukázáno, že v každém aktu půjčování, i když odmyslíme problémy spojené se změnami kupní síly peněžní jednotky, je přítomen prvek podnikatelské spekulace. Poskytnutí úvěru je nutně vždy podnikatelskou spekulací, která může vyústit v nezdar a ztrátu části nebo celé půjčené částky. Každý smluvený a splácený úrok neobsahuje jen čistý úrok, ale také podnikatelský zisk.

Tato skutečnost po dlouhou dobu mařila snahy o vytvoření uspokojivé teorie úroku. Až rozvinutí imaginárního konstruktů rovnoměrně plynoucí ekonomiky umožnilo přesně rozlišit mezi čistým úrokem a podnikatelským ziskem nebo ztrátou.

5. Výpočet úroku

Čistý úrok je výsledkem neustále kolísajících a měnících se hodnocení. Mění se a kolísá spolu s nimi. Zvyk počítat úrok *per annum* je pouhou obchodní zvyklostí a pravidlem usnadňujícím zúčtování. Nemá vliv na výši úrokových měr určených trhem.

Aktivity podnikatelů směřují k ustanovení jednotné míry čistého úroku v celém tržním hospodářství. Pokud se v některém odvětví hospodářství objeví takový rozdíl mezi cenami současných statků a budoucích statků, jenž se

⁶ Dnešní záměrné zmatení všech ekonomických konceptů však pochopitelně vede i k zamlžení tohoto rozdílu. Proto lidé ve Spojených státech mluví o podniky vyplácených dividendách jako o „ziscích“.

liší od rozdílu běžného v ostatních odvětvích, je sklon k jejich vyrovnání vyvolán snahou podnikatelů vstoupit do odvětví s vyšším rozdílem a vyhnout se těm, kde je tento rozdíl menší. Konečná míra čistého úroku je v rovnoměrně plynoucí ekonomice stejná ve všech částech trhu.

Hodnocení vedoucí ke vzniku čistého úroku dávají přednost uspokojení v bližších obdobích budoucnosti před uspokojením stejného druhu a ve stejné míře ve vzdálenějších obdobích budoucnosti. Předpoklad, že toto diskontování uspokojení ve vzdálenějších obdobích postupuje spojitě a rovnoměrně, není nijak oprávněný. Pokud bychom to předpokládali, naznačovali bychom, že je doba zaopatření nekonečná. Pouhá skutečnost, že se lidé v zaopatření svých budoucích potřeb liší a že i nejbezpečnějšímu člověku připadá zaopatření nad určité konečné období zbytečné, nám však brání v tom, abychom uvažovali tímto způsobem.

Zvyklosti úvěrového trhu nás však nesmí uvádět v omyl. Je běžné sjednávat jednotnou úrokovou míru po celou dobu trvání úvěrové smlouvy⁷ a používat jednotnou míru při výpočtu složeného úroku. Skutečné určení úrokové míry nezávisí na těchto nebo jiných aritmetických způsobech výpočtu úroku. Pokud je úroková míra na určité období pevně stanovena smlouvou, změny v tržní úrokové míře během tohoto období se projeví v odpovídajících změnách ceny placené za jistinu kvůli tomu, že jistina vyplacená zpět v době splatnosti úvěru je neměnně stanovena. Výsledek nijak neovlivní, když počítáme s neměnnou mírou úroku a měnicími se cenami jistiny, nebo s měnicími se úrokovými mírami a neměnnou částkou jistiny, nebo se změnami obou veličin.

Podmínky úvěrové smlouvy nejsou nezávislé na dohodnuté době trvání smlouvy. Úvěrové smlouvy jsou hodnoceny a oceňovány odlišně podle doby splatnosti smlouveného úvěru. A to nejen proto, že rozdíly v době trvání smlouvy ovlivňují ty složky hrubé tržní úrokové míry, které způsobují její odlišnost od čistého úroku, ale také kvůli faktorům přinášejícím změny v míře čistého úroku.

⁷ Od této zvyklosti samozřejmě existují i odchylky.

XX. ÚROK, ÚVĚROVÁ EXPANZE A HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS

1. Sporné otázky

V tržním hospodářství, v němž jsou veškeré úkony mezosobní směny zprostředkovány penězi, se kategorie čistého úroku projevuje především v úroku z peněžních půjček.

Jak již bylo řečeno, v podmínkách imaginárního konstruktivního rovnoměrně plynoucí ekonomiky je míra čistého úroku jednotná. V celém systému existuje pouze jedna úroková míra. Úroková míra z úvěrů je shodná s mírou čistého úroku, jež se projevuje v poměru mezi cenami současných a budoucích statků. Tuto míru můžeme nazvat neutrální úrokovou mírou.

Předpokladem rovnoměrně plynoucí ekonomiky jsou neutrální peníze. Protože však peníze nemohou být nikdy neutrální, vznikají specifické problémy.

Pokud se mění peněžní vztah – tj. poměr mezi poptávkou a nabídkou peněz za účelem jejich držení v podobě hotovosti –, jsou ovlivněny ceny všech statků a služeb. Tyto změny však neovlivňují ceny různých statků a služeb ve stejném okamžiku a ve stejné míře. Výsledné změny v bohatství a důchodu různých jednotlivců mohou pozměnit data určující výši čistého úroku. Výsledná výše míry čistého úroku, k jejímuž ustavení systém po změnách v peněžním vztahu směřuje, již není tou výslednou mírou, k níž směřoval předtím. Hybná síla peněz tak má schopnost vyvolat trvalé změny v konečné míře čistého úroku a neutrálního úroku.

Poté existuje druhý, ještě závažnější problém, na který však může být pohlíženo jako na jinou stránku téhož problému. Změny v peněžním vztahu mohou za určitých podmínek nejprve ovlivnit míru úroku z úvěrů na úvěrovém trhu, kterou můžeme nazvat hrubou peněžní (nebo tržní) úrokovou

mírou. Mohou tyto změny v hrubé peněžní míře způsobit trvalou odchylku v ní obsažené očištěné (*net*) úrokové míry od výše, jež odpovídá míře čistého (*originary*) úroku, tj. rozdílu mezi ohodnocením současných a budoucích statků? Mohou události na úvěrovém trhu částečně nebo zcela odstranit čistý úrok? Žádný ekonom se nebude rozpakovat odpovědět na tuto otázku záporně. Poté však vzniká další problém: Jak působení tržních sil přizpůsobuje hrubou peněžní míru ve vztahu k míře čistého úroku?

Tyto důležité otázky se pokoušeli vyřešit ekonomové diskutující o bankovníctví, fiduciárních prostředcích a oběžném úvěru, úvěrové expanzi, odůvodněnosti či neodůvodněnosti úvěru, cyklických hospodářských výkyvech a všech ostatních otázkách nepřímé směny.

2. Podnikatelská složka hrubé tržní úrokové míry

Tržní míry úroku z půjček nejsou ryzími (*pure*) úrokovými mírami. Mezi složkami přispívajícími k jejich určení jsou i takové, jež nejsou úrokem. Osoby půjčující peníze jsou vždy zároveň podnikateli. Každé poskytnutí úvěru je spekulativním podnikatelským počinem, jehož úspěch nebo nezdár jsou nejisté. Věřitel vždy čelí možnosti, že přijde o část nebo celou půjčenou částku. Jeho chování při vyjednávání s případným dlužníkem o podmínkách smlouvy je určeno tím, jak hodnotí podstupované riziko.

Při půjčování peněz nebo jiných druhích úvěrových obchodů či odložených plateb nikdy nemůže existovat dokonalá jistota. Dlužníci a ručitelé mohou upadnout do platební neschopnosti; zastavená věc se může stát bezcennou. Věřitel je vždy fakticky dlužníkovým společníkem či faktickým vlastníkem zastavené věci. Může být postižen změnami tržních dat, která se jich týkají. Spojil svůj osud s dlužníkem či se změnami ceny zástavy. Kapitál jako takový nepřináší úrok; musí být dobře použit a investován nejen proto, aby přinášel úrok, ale i proto, aby se zabránilo jeho úplnému zmizení. Výrok *pecunia pecuniam parere non potest* (peníze nemohou plodit peníze) je tak v tomto smyslu pravdivý, i když se tento smysl pochopitelně liší od toho, jenž mu připisovali starověcí a středověcí filozofové. Hrubý úrok může být získán pouze těmi věřiteli, kteří ve svém půjčování uspěli. Pokud vůbec nějaký očištěný úrok získají, je obsažen ve výnosu, jenž obsahuje více než jen pouhý úrok. Očištěný úrok je veličinou, kterou může od hrubých věřitelových příjmů oddělit pouze analytické myšlení.

Podnikatelská složka obsažená v hrubých věřitelových příjmech je určena všemi faktory, které jsou přítomny v každém podnikatelském počinu. Navíc je ovlivňována právním a institucionálním prostředím. Smlouvy umísťující dlužníka a jeho jmění nebo jeho zástavu jako tlumící prvek mezi věřitelem a nešťastné důsledky mylného investování půjčeného kapitálu jsou podmíně-

ny zákony a institucemi. Věřitel je méně vystaven ztrátě a neúspěchu než dlužník, pouze pokud mu právní a institucionální rámec umožní vynutit své pohledávky vůči nespolupracujícím dlužníkům. Ekonomie však nemusí vstupovat do podrobného zkoumání právních otázek spojených s dluhopisy a obligacemi, prioritními akciemi, hypotékami a jinými druhy úvěrových transakcí.

Podnikatelská složka je přítomna ve všech druzích půjček. Je obvyklé rozlišovat mezi spotřebou či spotřebním úvěrem na jedné straně a výrobním či podnikatelským úvěrem na druhé straně. Charakteristickým znakem první uvedené skupiny je skutečnost, že umožňuje dlužníkovi utratit očekávané budoucí tržby. Získáním nároku na část těchto budoucích tržeb se věřitel v podstatě stává podnikatelem. Nejistota výsledku jeho půjčky spočívá v nejistotě těchto budoucích tržeb.

Dále je obvyklé rozlišovat mezi soukromými a veřejnými úvěry, tj. mezi úvěry vládě a jejím součástí. Nejistota obsažená v těchto úvěrech se týká světské moci. Říše se mohou rozpadnout a vlády mohou být svrženy revolucionáři, kteří nejsou ochotni převzít odpovědnost za dluhy vytvořené jejich předchůdci. Kromě toho již bylo zdůrazněno, že ve všech druzích dlouhodobých úvěrů vládě existuje cosi zásadně špatného.¹

Nad všemi druhy odložených plateb visí jako Damoklův meč hrozba vládních zásahů. Veřejné mínění bylo vždy zaujaté proti věřitelům. Ztotožňuje věřitele s línými bohatci a dlužníky s pracovitými chudými. Ty první si oškliví jako bezcitné vykořisťovatele a ty druhé lituje jako nevinné oběti útlaku. Považuje vládní zásahy omezující nároky věřitelů za prostředek prospěšný pro drtivou většinu na úkor malé menšiny bezcitných lichvářů. Toto mínění vůbec nezaznamenalo, že veškeré kapitalistické inovace devatenáctého století zcela změnilo složení třídy věřitelů a dlužníků. V dobách Solónů Athénského, zemědělských zákonů starověkého Říma nebo ve středověku byli věřitelé z větší části bohatí a dlužníci chudí. Avšak v naší době dluhopisů, hypotečních bank, spořitelen, životních pojistek a příspěvků sociálního zabezpečení jsou masy lidí s nevelkými příjmy spíše věřiteli samy sobě navzájem. Na druhou stranu bohatí ve svém postavení vlastníků kmenových akcií, podniků, statků a nemovitostí jsou častěji dlužníky než věřiteli. Pokud lid požaduje vyvlastnění dlužníků, nevědomky tak útočí proti svým vlastním zájmům.

V podmínkách takového veřejného mínění není věřitelova nepříznivá vyhlídka na to, že bude postižen opatřeními zaměřenými proti věřitelům, náležitě kompenzována pro něj příznivou nadějí, že bude zvýhodněn opatřeními zaměřenými proti věřitelům. Tato nerovnováha způsobí jednostrannou tendenci ke zvýšení podnikatelské složky obsažené v hrubé míře úroku,

¹ Srov. výše, str. 205–207.

pokud je toto politické nebezpečí omezeno pouze na úvěrový trh a neovlivňuje stejným způsobem i ostatní druhy soukromého vlastnictví výrobních prostředků. V dnešní době není žádný druh investic v bezpečí před politickým nebezpečím protikapitalistických opatření. Kapitalisté nemohou omezit zranitelnost svého bohatství tím, že budou dávat přednost přímým investicím do podnikání před půjčováním kapitálu podnikům nebo vládám.

Politická rizika při půjčování peněz neovlivňují výši čistého úroku; ovlivňují podnikatelskou složku obsaženou v hrubé tržní míře. V krajním případě – tj. v situaci, v níž je očekáváno blížící se zrušení platnosti všech smluv o odložených platbách – by vedly k růstu podnikatelské složky nade všechny meze.²

3. Cenová premie jako složka hrubé tržní úrokové míry

Peníze jsou neutrální, pokud hotovostí vyvolané změny kupní síly peněžní jednotky ovlivňují ve stejném čase a do stejné míry ceny všech statků a služeb. V souvislosti s neutrálními penězi by bylo možné představit si neutrální úrokovou míru za předpokladu, že neexistují žádné odložené platby. Pokud takové platby existují a pokud odhlédneme od postavení podnikatele jako dlužníka a vyplývající podnikatelské složky hrubé úrokové míry, musíme dále předpokládat, že možnost budoucí změny kupní síly je při domlouvání smlouvy vzata v úvahu. Jistina má být pravidelně násobena indexním číslem a tak zvyšována nebo snižována podle toho, k jakým změnám kupní síly došlo. Ze změnou jistiny se mění i částka, z níž je počítána úroková míra. Proto je tato míra neutrální úrokovou mírou.

V podmínkách neutrálních peněz lze neutralizace úrokové míry dosáhnout i jiným ujednáním za předpokladu, že smluvní strany jsou schopny správně předvídat budoucí vývoj kupní síly. Mohou se domluvit na hrubé úrokové míře, obsahující příplatek nebo srážku zohledňující tyto změny, která zvyšuje nebo snižuje čistou úrokovou míru. Tento příplatek či srážku můžeme nazývat – kladnou nebo zápornou – cenovou premií. V případě rychle postupující deflace by záporná cenová premie nejen vyrovnala celou míru čistého úroku, ale dokonce by zvrátila hrubou míru do záporných hodnot, do podoby částky stržené z účtu věřitele. Pokud je cenová premie spočítána správně, ani věřitelova, ani dlužníková pozice není proběhlými změnami kupní síly ovlivněna. Úroková míra je neutrální.

² Rozdíl mezi tímto případem (případ *b*) a případem očekávaného konce světa, kterým jsme se zabývali na str. 474, spočívá v následujícím: v případě *a* roste čistý úrok nade všechny meze kvůli tomu, že se budoucí statky stávají zcela bezcennými; v případě *b* se čistý úrok nemění, zatímco podnikatelská složka roste nade všechny meze.

Všechny tyto předpoklady jsou však pouze pomyslné, nelze si je bez rozporů představit ani hypoteticky. V měnícím se hospodářství nemůže být úroková míra nikdy neutrální. V měnícím se ekonomice neexistuje jednotná míra čistého úroku; existuje pouze tendence k jejímu dosažení. Předtím, než je tohoto konečného stavu dosaženo, dojde k novým změnám v datech, které opět odkloní pohyb úrokových měr k novému konečnému stavu. Tam, kde se vše neustále mění, nemůže být ustavena žádná neutrální úroková míra.

Ve skutečném světě se všechny ceny mění a jednající lidé jsou nuceni vzít tyto změny plně na vědomí. Podnikatelé se pouští do podnikání a kapitalisté mění své investice pouze proto, že očekávají tyto změny a chtějí na nich vydělat. Tržní hospodářství je ve své podstatě společenským systémem, v němž převládá neustálá snaha o zlepšení. Nejprozíravější a nejpodnikavější jednotlivci jsou poháněni k vydělání zisku tím, že znovu a znovu přizpůsobují výrobní činnosti, aby nejlepším možným způsobem naplnili potřeby spotřebitelů, a to jak potřeby, kterých jsou si spotřebitelé již sami vědomi, tak i ty skryté potřeby, na jejichž uspokojení zatím sami nepomysleli. Spekulativní akce podnikatelů vyvolávají každý den novou revoluci v cenové struktuře, a tedy i ve vyšší hrubé tržní úrokové míry.

Ten, kdo očekává nárůst určitých cen, vstupuje na úvěrový trh jako dlužník a je ochoten přijmout vyšší růst hrubé úrokové míry, než by byl ochoten přijmout, kdyby očekával menší nebo žádný růst. Oproti tomu věřitel, pokud sám očekává růst cen, je ochoten půjčit peníze pouze tehdy, je-li hrubá míra vyšší, než by byla při očekávání menšího nebo žádného zvýšení cen. Dlužník se nedá vyšší mírou odstrašit, pokud má jeho projekt velkou naději na pokrytí i zvýšených nákladů. Věřitel by nepůjčoval a sám by vstoupil na trh jako podnikatel a poptávající statků a služeb, pokud by ho hrubá úroková míra neodškodnila za zisky, které by mohl tímto způsobem získat. Očekávání růstu cen tak vyvolá sklon hrubé úrokové míry růst, zatímco očekávání klesajících cen vede k jejímu poklesu. Pokud se očekávané změny cenové struktury týkají pouze omezené skupiny zboží a služeb a jsou vyváženy očekáváním opačné změny cen ostatních statků, což je případ, kdy se nemění peněžní vztah, oba trendy se většinou vyrovnají. Pokud je peněžní vztah citelně změněn a je očekáván všeobecný růst nebo pokles cen všech statků a služeb, jedna tendence převládne. Ve všech dohodách o odložených platbách se objeví kladná nebo záporná cenová premie.³

Úloha cenové premie v měnícím se hospodářství je jiná, než bylo popsáno v hypotetickém a neuskutečnitelném schématu rozvinutém výše. Nikdy nemůže zcela odstranit důsledky změny peněžního vztahu, a to ani když uvažujeme jen úvěrové operace samotné; nikdy nepovede k neutralitě úrokových

³ Srov. Irving Fisher, *The Rate of Interest* (New York, 1907), str. 77 a násl.

měr. Nikdy nemůže změnit skutečnost, že peníze ve své podstatě obsahují svoji vlastní hnací sílu. I kdyby všechny jednající osoby znaly správně a úplně číselná data o změnách v nabídce peněz (v širším smyslu) v celém hospodářském systému, i dny, v nichž se tyto změny objeví, a kteří jednotlivci jimi budou ovlivněni jako první, nebyly by schopny vědět předem, zda a do jaké míry se změni poptávka po penězích za účelem jejich držení a v jakém časovém sledu a do jaké míry se změni ceny různých statků. Cenová premie může vyvážit dopad změn v peněžním vztahu na důležitost a hospodářský význam úvěrových smluv pouze tehdy, předchází-li její výskyt cenovým změnám způsobeným změnou peněžního vztahu. Muselo by jít o výsledek úvahy, na jejímž základě se jednající osoby snaží spočítat předem datum a míru těchto cenových změn ve vztahu ke všem statkům a službám, které nepřímo či přímo ovlivňují jejich vlastní stav uspokojení. Tyto výpočty však nemohou být nikdy provedeny, protože by vyžadovaly dokonalou znalost budoucích podmínek a ohodnocení.

Vznik cenové premie není výsledkem aritmetické operace, jež by mohla poskytnout spolehlivé znalosti a omezit nejistotu týkající se budoucnosti. Je výsledkem znalosti budoucnosti ze strany průkopníků a jejich kalkulace založené na této znalosti. Vzniká postupně krok za krokem s tím, jak si nejprve pár prvních a postupně více a více jednajících osob uvědomuje, že trh čelí hotovostí vyvolaným změnám v peněžním vztahu a následkem toho trendu zaměřenému určitým směrem. Cenová premie vzniká pouze tehdy, začnou-li lidé kupovat a prodávat ve snaze tohoto trendu využít.

Je nutné uvědomit si, že cenová premie je výsledkem spekulací očekávajících změny v peněžním vztahu. Tím, co ji způsobuje a co ji v případě očekávání inflačního trendu udržuje, je již první známka jevu později po jeho zevšeobecnění nazývaného „útěkem k reálným hodnotám“, způsobujícího nakonec závěrečnou fázi boomu a zhroutení daného měnového systému. Stejně jako v každém případě očekávání budoucího vývoje se může stát, že spekulanti chybují, že se inflační nebo deflační pohyb zastaví nebo zpomalí a že ceny budou jiné, než bylo očekáváno.

Zvýšený sklon kupovat nebo prodávat, jenž vytváří cenovou premii, zpravidla ovlivňuje dříve a do větší míry krátkodobé úvěry než úvěry dlouhodobé. Pokud toto platí, dopadá cenová premie nejprve na trh krátkodobých úvěrů a teprve později, vlivem vzájemné provázanosti všech částí trhu, také na trh dlouhodobých úvěrů. Existují však i situace, v nichž se zdá být cenová premie u dlouhodobých úvěrů nezávislou na tom, co se děje ve vztahu ke krátkodobým úvěrům. To byl zejména případ mezinárodních úvěrů v dobách, kdy ještě fungoval mezinárodní kapitálový trh. Občas se stalo, že věřitelé neměli žádné pochybnosti o krátkodobém vývoji národní měny určité cizí země; ve smlouvách o krátkodobých úvěrech v této měně nebyla stanovena

žádná, nebo jen nepatrná cenová prémie. Ovšem dlouhodobý výhled této měny byl méně příznivý a v důsledku toho byla ve smlouvách o dlouhodobých úvěrech vzata v úvahu značná cenová prémie. Výsledkem bylo, že dlouhodobé úvěry v této měně mohly být poskytnuty pouze za vyšší míru než úvěry shodnému dlužníkovi denominované ve zlatě nebo v zahraniční měně.

Ukázali jsme jeden důvod, proč může být cenová prémie téměř nulová, avšak nikdy ne zcela odstraněna. Tímto důvodem jsou dopady hotovostí vyvolaných změn v peněžním vztahu na obsah úvěrových transakcí. (Druhým důvodem se budeme zabývat v následujícím oddílu.) Cenová prémie vždy zaostává za změnami v kupní síle, protože tím, co ji vytváří, není změna v nabídce peněz (v širším smyslu), ale dopady těchto změn na cenovou strukturu, které se nutně objevují později. Pouze v konečném stadiu nepřetržité inflace je situace jiná. Panika měnové krize, závěrečná fáze boomu, není typická jen závrtným zvyšováním cen, ale také růstem kladné cenové premie nade všechny meze. Žádná hrubá úroková míra, jakkoli vysoká, se potenciálnímu věřiteli nezdá dost velká na to, aby mu vynahradila ztráty z očekávaného poklesu kupní síly peněžní jednotky. Přestane půjčovat peníze a dá přednost nákupu „reálných“ statků. Úvěrový trh se zastaví.

4. Úvěrový trh

Hrubé úrokové míry ustavené na úvěrovém trhu nejsou jednotné. Podnikatelská složka, kterou vždy obsahují, se liší podle specifických podmínek dané transakce. Jednou z hlavních vad všech historických a statistických studií věnovaných pohybu úrokových měr je to, že tento faktor opomíjejí. Nemá žádný smysl uspořádat data o úrokových mírách na volném trhu nebo diskontních sazeb centrálních bank do časových řad. Různá data dostupná pro vytváření takových časových řad jsou nesouměřitelná. Tatáž diskontní sazba centrální banky znamená něco zcela odlišného v různých časových obdobích. Institucionální podmínky, ovlivňující činnosti centrálních bank různých národů, jejich soukromých bank a jejich úvěrových trhů, jsou tak odlišné, že je zcela zavádějící porovnávat nominální úrokové míry bez plného zohlednění těchto rozdílů. Víme *a priori*, že – za zcela stejných podmínek – jsou věřitelé ochotni dávat přednost vysokým úrokovým mírám před nízkými a že dlužníci dávají přednost nízkým úrokovým mírám před vysokými. Ovšem uvedené podmínky nejsou nikdy stejné. Na úvěrovém trhu převládá tendence k vyrovnávání hrubých úrokových měr z úvěrů, u nichž jsou shodné faktory určující výši podnikatelské složky a cenové premie. Tato znalost poskytuje duševní nástroj pro interpretaci skutečností týkajících se minulosti úrokových měr. Bez pomoci této znalosti by bylo dostupné množství historického a statistického materiálu pouhým hromaděním nesmyslných dat. Empirismus

má při sestavování časových řad cen určitých primárních statků alespoň zdánlivé ospravedlnění ve skutečnosti, že se veškerá cenová data týkají téhož fyzického objektu. Tato záminka je však ve skutečnosti falešná, protože ceny se nevztahují k neměnným fyzickým vlastnostem věcí, ale k měnícím se hodnotám, které jim přiřazují jednající lidé. Při zkoumání úrokových sazeb však nepřichází v úvahu ani tato chabá výmluva. Skutečné hrubé úrokové míry nemají společného nic jiného než ty charakteristiky, které v nich spatřuje katalaktická teorie. Jsou komplexním jevem a nemohou být nikdy použity k vytváření empirické nebo aposteriori teorie úroku. Nemohou ani potvrdit, ani vyvrátit to, co ekonomie říká o souvisejících problémech. Pokud jsou analyzovány pečlivě a se všemi znalostmi, jež nám ekonomie poskytuje, mohou být neocenitelným dokladem pro hospodářské dějiny; ekonomická teorie však pro ně nemá žádné využití.

Je obvyklé rozlišovat mezi trhem krátkodobých úvěrů (peněžním trhem) a trhem dlouhodobých úvěrů (kapitálovým trhem). Hlubší analýza ale musí jít při rozdělení úvěrů podle doby jejich splatnosti ještě dál. Kromě toho existují rozdíly s ohledem na právní znaky, jež smluvní podmínky připisují nároku věřitele. Stručně řečeno, úvěrový trh není homogenní. Avšak nejzřetelnější rozdíly vznikají zahrnutím podnikatelské složky do hrubé úrokové míry. Právě to mají lidé na mysli, mluví-li o tom, že úvěr je založen na důvěře.

Spojení mezi všemi částmi úvěrového trhu a na nich určených hrubých úrokových mírách je uskutečňováno inherentní tendencí očištěných (*net*) úrokových měr, obsažených v těchto hrubých mírách, směřovat ke konečné výši čistého (*originary*) úroku. Vzhledem k této tendenci může katalaktická teorie přistupovat k tržní úrokové míře, jako by šlo o jednotný jev, a abstrahovat od podnikatelské složky, jež je obsažena v hrubých mírách vždy, a od cenové prémie, jež je v nich obsažena jen někdy.

Ceny všech statků a služeb se v každém okamžiku pohybují směrem ke konečnému stavu. Kdyby bylo tohoto stavu někdy dosaženo, ukázal by v poměru mezi cenami současných a budoucích statků konečný stav čistého úroku. Měnící se ekonomika však nikdy tohoto imaginárního konečného stavu nedosáhne. Stále znovu a znovu se objevují nová data a odklánějí cenový trend od předchozího cíle jejich pohybu k novému konečnému stavu, jemuž může odpovídat jiná míra čistého úroku. Míra čistého úroku není o nic trvalejší než ceny a mzdové sazby.

Lidé, jejichž prozíravé jednání se soustředí na přizpůsobení užití výrobních faktorů změnám dat – tedy podnikatelé a průkopníci – zakládají svoji kalkulaci na cenách, mzdových sazbách a úrokových mírách určených na trhu. Objevují nesoulad mezi současnými cenami komplementárních výrobních faktorů a očekávanými cenami výrobků sníženými o tržní úrokovou míru a chtějí na nich vydělat. Role, kterou v tomto uvažování plánujícího

podnikatele hraje úroková míra, je zřejmá. Ukazuje mu, jak daleko může jít v přesunu výrobních faktorů z jejich užití ve výrobě pro uspokojení potřeb v blízkém období budoucnosti do jejich užití pro uspokojení potřeb ve vzdálenějším období. Ukazuje mu, jaká doba výroby odpovídá v každém konkrétním případě rozdílu, který činí veřejnost mezi současnými a budoucími statky. Brání mu zahájit projekty, jejichž uskutečnění není v souladu s omezeným objemem kapitálových statků zajištěným díky úsporám veřejnosti.

Hybná síla peněz se může stát určitým způsobem účinnou právě při ovlivňování této prvotní funkce úrokové míry. Hotovostí vyvolané změny v peněžním vztahu mohou za určitých podmínek ovlivnit úvěrový trh, předtím než dopadnou na ceny statků a práce. Zvýšení nebo snížení nabídky peněz (v širším smyslu) může zvýšit nebo snížit nabídku peněz na úvěrovém trhu, a tím snížit nebo zvýšit hrubou tržní úrokovou míru, i když nedošlo k žádné změně čistého úroku. Pokud k tomu dojde, tržní míra se bude lišit od výše, která by odpovídala čistému úroku a nabídce kapitálových statků použitelných ve výrobě. Potom tržní úroková míra selhává při naplňování své funkce řízení podnikatelských rozhodnutí. Narušuje podnikatelskou kalkulaci a svádí jeho jednání z cesty, na níž by nejlepším možným způsobem uspokojil nejnaléhavější potřeby spotřebitelů.

Dále existuje druhá skutečnost, kterou je třeba si uvědomit. Pokud se, za jinak stejných okolností, nabídka peněz (v širším smyslu) zvýší nebo sníží, a tím způsobí všeobecnou tendenci cen růst nebo klesat, musela by se objevit kladná nebo záporná cenová prémie zvyšující nebo snižující hrubou míru tržního úroku. Pokud ovšem tyto změny v peněžním vztahu ovlivní nejprve úvěrový trh, způsobí právě opačné změny v uspořádání hrubých tržních úrokových měr. I když by bylo k přizpůsobení tržních úrokových měr změnám v peněžním vztahu zapotřebí kladné nebo záporné cenové prémie, hrubé úrokové míry ve skutečnosti klesají nebo rostou. To je druhý důvod, proč není možné prostřednictvím cenové prémie zcela odstranit dopady změn peněžního vztahu vyvolaných hotovostí na obsah smluv o odložených platbách. Jak jsme si ukázali výše, její působení je příliš opožděné a zaostává za změnami kupní síly. Nyní vidíme, že za určitých podmínek se síly působící v opačném směru projeví na trhu dříve než odpovídající cenová prémie.

5. Dopad změn peněžního vztahu na čistý úrok

Stejně jako každá změna v tržních datech i změny v peněžním vztahu mohou ovlivnit míru čistého úroku. Podle zastánců inflacionistického pohledu na historii vede inflace obecně ke zvýšení výdělků podnikatelů. Argumentují takto: Ceny statků rostou dříve a výrazněji než mzdové sazby. Na jedné straně jsou tak nepříznivě postiženi námezdní pracovníci a osoby se

stálým platem, třídy utrácající větší část svého příjmu za spotřebu a málo spořicí, a musí odpovídajícím způsobem omezit své výdaje. Na druhé straně je zvýhodněna vrstva majitelů, jejichž sklon k uspoření značné části jejich příjmu je mnohem větší; nezvyšují svoji spotřebu proporcionálně, ale zvyšují i své úspory. Proto v daném společenství jako celku vzniká tendence ke zvýšené akumulaci nového kapitálu. Dodatečné investice jsou důsledkem omezení spotřeby uvaleného na tu část populace, jež spotřebovává větší část každoroční produkce hospodářského systému. Toto *vynucené spoření* snižuje míru čistého úroku. Zvyšuje tempo hospodářského rozvoje a vede ke zlepšení technologických postupů.

Je pravda, že vynucené spoření může vzniknout z inflačního pohybu, a v minulosti tomu tak občas skutečně bylo. Pokud se však člověk zabývá důsledky změn peněžního vztahu na výši úrokových sazeb, nesmí opomenout skutečnost, že tyto změny mohou za jistých okolností skutečně změnit míru čistého úroku. V úvahu ale musíme vzít i ostatní skutečnosti.

Zprvé, musíme si uvědomit že vynucené spoření může být výsledkem inflace, ale nikoli nutně. To, zda je růst mzdových sazeb nižší než růst cen statků, závisí na konkrétních podmínkách každého případu inflace. Tendence k poklesu reálných mzdových sazeb není nevyhnutelným důsledkem poklesu kupní síly peněžní jednotky. Může se stát, že nominální mzdové sazby vzrostou více a dříve než ceny statků.⁴

Navíc je nutné pamatovat si, že vyšší sklon bohatších tříd k úsporám a akumulaci kapitálu je pouze psychologickou, nikoli praxeologickou skutečností. Může dojít k tomu, že ti lidé, kterým inflační pohyb přinese dodatečné příjmy, tyto příjmy neuspoří ani neinvestují, ale utratí je za zvýšení své spotřeby. Není možné předvídat s apodiktickou určitostí, charakterizující veškeré teorie v ekonomii, jakým způsobem budou jednat lidé, kteří na inflaci vydělali. Historie nám může říci, co se stalo v minulosti. Nemůže však tvrdit, že se to musí v budoucnu opakovat.

Bylo by velkou chybou opomíjet fakt, že inflace také vyvolává síly vedoucí ke spotřebě kapitálu. Jedním z jejích důsledků je zkreslování ekonomické kalkulace a účetnictví. Vytváří jev iluzorních nebo zdánlivých zisků. Pokud hodnota ročních odpisů nezohledňuje skutečnost, že nahrazení opotřebovaného vybavení bude vyžadovat vyšší náklady, než za jaké bylo v minulosti pořízeno, pak jsou zjevně nedostatečné. Pokud je při prodeji zásob a výrobků celý rozdíl mezi cenou vynaloženou na jejich získání a cenou získanou jejich prodejem zapsán do účetních knih jako zisk, jde o stejnou chybu. Pokud je

⁴ Na tomto místě se zabýváme podmínkami na svobodném trhu práce. O argumentech předložených lordem Keynesem viz níže str. 695 a 709–710.

nárůst ceny cenných papírů a nemovitostí považován za zisk, iluze není o nic méně zjevná. Právě tyto iluzorní zisky vyvolávají v lidech pocit, že inflace vede k všeobecné prosperitě. Lidé cítí, že mají štěstí, a jsou velkorysejší při svém utrácení a užívání si života. Zdobí své domovy, budují nové domy a podporují zábavní průmysl. Tím, že utrácení zdánlivé zisky, ten nereálný výsledek falešných výpočtů, spotřebovávají kapitál. Nezáleží na tom, kdo utrácí. Může jít o podnikatele nebo o obchodníka s cennými papíry. Může jít o najaté pracovníky, jejichž požadavky na zvýšení mzdy jsou splněny bezstarostnými zaměstnavateli, kteří si myslí, že se ze dne na den stávají bohatšími. Může jít o ty, kdo žijí z daní, jež obvykle pohltnou velkou část zdánlivých zisků.

A konečně s postupující inflací si stále více a více lidí uvědomuje pokles kupní síly. Pro ty, kdo se osobně nepodílejí na obchodování a nejsou obeznámeni s podmínkami na burze cenných papírů, je hlavním prostředkem spoření ukládání peněz na spořicí účty, nákup dluhopisů a životní pojištění. Všechny tyto úspory jsou ohroženy inflací. Proto jsou lidé od spoření odrazováni a dochází k případům marnotratnosti. Konečná reakce veřejnosti, „útek k reálným hodnotám“, je zoufalou snahou zachránit z tohoto ničivého rozpadu alespoň něco. Z pohledu zachování kapitálu nejde o nápravný prostředek, ale pouze o nepříliš účinné mimořádné opatření. V nejlepším případě může zachránit alespoň zlomek střadatelových fondů.

Hlavní tvrzení zastánců inflacionismu a expanzionismu je tak dosti slabé. Můžeme připustit, že v minulosti měla inflace občas, ale nikoli vždy, za následek vynucené spoření a zvýšení dostupného kapitálu. To však neznamená, že tomu tak bude i v budoucnosti. Naopak, musíme si uvědomit, že v moderních podmínkách v době inflace pravděpodobněji převáží síly vedoucí ke spotřebě kapitálu nad silami směřujícími k jeho akumulaci. V každém případě však konečný dopad těchto změn na spoření, kapitál a čistou míru úroku závisí na konkrétních podmínkách každého případu.

Totéž platí – s nezbytnými úpravami – ve vztahu k obdobným důsledkům a účinkům deflačních a restriktionistických pohybů.

6. Hrubá tržní úroková míra ovlivněná inflací a úvěrovou expanzí

Ať už jsou konečné dopady inflačních nebo deflačních pohybů na výši míry čistého úroku jakékoli, neexistuje žádná shoda mezi nimi a dočasnými změnami hrubé tržní úrokové míry způsobenými hotovostí vyvolanou změnou peněžního vztahu. Pokud příliv peněz a peněžních substitutů do tržního systému či jejich odliv ovlivní nejprve úvěrový trh, dočasně naruší soulad mezi hrubými tržními úrokovými mírami a mírou čistého úroku. Tržní míra se zvyšuje nebo klesá z důvodu snížení nebo zvýšení objemu peněz nabídnu-

tých k zapůjčení bez jakékoli souvislosti se změnami čistě úrokové míry, které se mohou v dalším průběhu událostí objevit jako důsledek změn v peněžním vztahu. Tržní míra se odlišuje od výše určené čistou úrokovou mírou a do činnosti jsou uvedeny síly směřující k jejímu novému přizpůsobení poměru, jenž odpovídá čistému úroku. Může dojít k tomu, že v době nutné pro toto přizpůsobení dojde k pozměnění čistého úroku. Tato změna může být způsobena i inflačními či deflačními procesy, které způsobily uvedenou odlišnost. Potom konečná míra čistého úroku určující konečnou tržní míru, k níž přizpůsobení směřuje, není toutéž mírou, jež převládala v době před touto změnou. Taková událost může ovlivnit data o procesu přizpůsobení, avšak nikoli jeho podstatu.

Je nutné vypořádat se s následujícím jevem: míra čistého úroku je určena diskontem budoucích statků vůči současným statkům. Je ve své podstatě nezávislá na nabídce peněz a peněžních substitutů, a to i přesto, že změny v nabídce peněz a peněžních substitutů mohou nepřímo ovlivnit její výši. Avšak hrubá tržní úroková míra může být změnami v peněžním vztahu ovlivněna. Musí dojít k přizpůsobení. Jaká je podstata procesů, které k němu povedou?

V tomto oddílu nás zajímá pouze inflace a úvěrová expanze. V zájmu jednoduchosti předpokládáme, že veškerý dodatečný objem peněz a peněžních substitutů připlyne na úvěrový trh a na zbytek trhu se dostane pouze prostřednictvím poskytnutých úvěrů. To přesně odpovídá podmínkám expanze oběžného úvěru.⁵ Naše zkoumání se bude tedy soustřeďovat na analýzu procesu způsobeného úvěrovou expanzí.

Při této analýze se musíme znovu vrátit k cenové prémii. Již bylo zmíněno, že na samém začátku úvěrové expanze žádná kladná cenová premie neexistuje. Cenová premie se nemůže objevit předtím, než začne dodatečná nabídka peněz (v širším smyslu) ovlivňovat ceny statků a služeb. Dokud ale úvěrová expanze pokračuje a na trh je vrháno dodatečné množství fiduciárních prostředků, pokračuje tlak na hrubou tržní úrokovou míru. Hrubá tržní úroková míra by musela vzrůst kvůli kladné cenové prémii, která by se s postupující úvěrovou expanzí musela nepřetržitě zvyšovat. Jak však úvěrová expanze pokračuje, hrubá tržní míra začíná zaostávat za výší, jež by kryla jak čistý úrok, tak i kladnou cenovou prémii.

Toto tvrzení je nutné zdůraznit, protože vyvrací obvyklé postupy, podle nichž lidé rozlišují mezi tím, co považují za nízké a vysoké úrokové míry. Obvykle se zohledňuje pouze aritmetická výše měr nebo trend objevující se v jejich pohybu. Veřejné mínění má určitou představu o „normální“ míře, někde mezi 3 a 5 procenty. Když tržní míra vzroste nad tuto úroveň nebo když

⁵ O „dlouhovlnných“ výkyvech viz níže, str. 514.

tržní míry – bez ohledu na jejich aritmetickou hodnotu – rostou nad svoji předchozí úroveň, lidé věří, že mají pravdu, mluví-li o vysokých nebo rostoucích úrokových mírách. Proti těmto omylům je nutné zdůraznit, že v podmínkách všeobecného růstu cen (poklesu kupní síly peněžní jednotky) může být hrubá tržní úroková míra považována za nezměněnou ve vztahu k podmínkám neměnné kupní síly, pouze pokud obsahuje odpovídající kladnou cenovou premii. V tomto smyslu byla diskontní sazba německé Říšské banky ve výši 90 procent na podzim 1923 nízkou – ve skutečnosti směšně nízkou – vzhledem k tomu, že výrazně zaostávala za cenovou premií a neponechala žádný prostor pro ostatní složky hrubé tržní úrokové míry. V podstatě stejný jev se projevuje v každém případě dlouhodobé úvěrové expanze. Hrubé tržní úrokové míry rostou s pokračováním každé expanze. Jsou nicméně nízké, protože nedosahují výše odpovídající dalšímu očekávanému zvyšování cen.

Při analýze vývoje úvěrové expanze předpokládáme, že je proces způsoben hospodářského systému tržním datům a jeho pohyb k ustavení konečných cen a úrokových sazeb narušen výskytem nového data, a to dodatečného množství fiduciárních prostředků nabídnutých na úvěrovém trhu. Před tímto narušením si každý mohl půjčit tolik peněz, kolik chtěl, za převládající hrubou tržní mírou díky zohlednění podnikatelské složky v každém jednotlivém případě. Další úvěry mohly být poskytnuty jen za nižší hrubou tržní mírou. Nezáleží na tom, zda se tento pokles v hrubé tržní míře projevil v aritmetickém snížení procenta stanoveného v úvěrových smlouvách. Mohlo dojít i k tomu, že se nominální úrokové míry nezměnily a expanze se při těchto mírách projevila v uzavření smluv o úvěrech, které by za dřívějších okolností kvůli výši obsažené podnikatelské složky uzavřeny nebyly. Tento důsledek je také roven poklesu hrubých tržních měr a má stejné dopady.

Pokles hrubé tržní úrokové míry ovlivňuje podnikatelovu kalkulaci týkající se změny výnosnosti zvažovaného projektu. Úrokové míry jsou vedle cen hmotných výrobních faktorů, mzdových sazeb a očekávaných budoucích cen výrobků dalšími položkami vstupujícími do kalkulace plánujícího podnikatele. Výsledek této kalkulace ukazuje podnikateli, zda se daný projekt vyplatí či ne. Ukazuje mu, jaké investice lze provést při daném poměru hodnocení budoucích statků vůči současným statkům ze strany obyvatel. Uvádí jeho jednání do souladu s tímto hodnocením a brání mu v zahájení těch projektů, jejichž realizaci široká veřejnost neschvaluje kvůli nutné délce doby čekání. Nutí ho využít dostupnou zásobu kapitálových statků takovým způsobem, aby byly co nejlépe uspokojeny nejnaléhavější potřeby spotřebitelů.

Nyní však pokles úrokových měr podnikatelovu kalkulaci zkresluje. Ačkoli se objem kapitálových statků nezvýšil, kalkulace využívá dat použitelných pouze v případě, že by k tomuto zvýšení došlo. Výsledek takových kalkulací je proto zavádějící. Některé projekty se díky nim zdají výnosné a uskutečni-

telné, i když správná kalkulace, založená na úrokové míře neovlivněné úvěrovou expanzí, by je odhalila jako neuskutečnitelné. Podnikatelé takové projekty zahajují. Podnikatelská aktivita je povzbuzena. Začíná boom.

Dodatečná poptávka ze strany podnikatelů rozšiřujících své podnikání směřuje k růstu cen výrobních statků a mzdových sazeb. S růstem mzdových sazeb se zvyšují i ceny spotřebních statků. Kromě toho přispívají podnikatelé k růstu cen spotřebních statků také tím, že jsou vlivem klamu zdánlivých zisků v účtech svého podniku ochotni více utrácet. Všeobecný vzestup cen šíří optimismus. Pokud by vzrostly jen ceny výrobních statků a ceny spotřebních statků by nebyly ovlivněny, podnikatelé by byli v rozpacích. S růstem výrobních nákladů narušujících jejich kalkulaci by bývali měli pochybnosti o rozumnosti svých plánů. Takto jsou však uklidněni skutečností, že poptávka po spotřebních statcích roste a umožňuje zvýšit odbyt i přes rostoucí ceny. Jsou si tak jisti, že se výroba vyplatí i přes její vyšší náklady. Jsou odhodláni v ní pokračovat.

K tomu, aby mohli pokračovat ve výrobě ve větším měřítku vyvolaném úvěrovou expanzí, všichni podnikatelé – ti, kdo své aktivity rozšířili, i ti, kteří vyrábějí v dřívějších mezích – pochopitelně potřebují dodatečné zdroje, protože výrobní náklady jsou nyní vyšší. Pokud úvěrová expanze spočívá pouze v jednotlivém, nikoli opakovaném vržení určitého objemu fiduciárních prostředků na úvěrový trh a poté zcela ustane, musí se boom velmi brzy zastavit. Podnikatelé si nemohou obstarat zdroje potřebné pro jejich další podnikání. Hrubá tržní úroková míra roste, protože zvýšená poptávka po úvěrech není vyvážena odpovídajícím zvýšením množství peněz k zapůjčení. Ceny statků klesají, protože někteří podnikatelé prodávají své zásoby a ostatní omezují své nákupy. Rozsah podnikatelských aktivit se opět zmenšuje. Boom končí kvůli tomu, že již nepůsobí síly, které ho vyvolaly. Dodatečný objem oběžného úvěru vyčerpal svůj vliv na ceny a mzdové sazby. Ceny, mzdové sazby a objem hotovosti držené různými jednotlivci jsou přizpůsobeny novému peněžnímu vztahu; pohybují se směrem ke konečnému stavu, který tomuto peněžnímu vztahu odpovídá, aniž by byly narušovány dalším vrháním dodatečných fiduciárních prostředků na trh. Míra čistého úroku, jež je v souladu s tímto novým tržním uspořádáním, plnou silou působí na hrubou tržní úrokovou míru. Hrubá tržní míra již není rušena změnami nabídky peněz (v širším smyslu) vyvolanými hotovostí.

Hlavním nedostatkem všech snah o vysvětlení boomu – neboli všeobecné tendence k rozšiřování výroby a růstu všech cen – bez vztahu ke změnám v nabídce peněz nebo fiduciárních prostředků je právě to, že tuto souvislost opomíjejí. Ke všeobecnému růstu cen může dojít pouze tehdy, dojde-li buď k poklesu nabídky *všech* statků, nebo ke zvýšení nabídky peněz (v širším smyslu). Připusťme nyní na okamžik pro potřeby naší diskuse, že jsou tvrže-

ní těchto nepeněžních vysvětlení boomu a hospodářského cyklu správná. Ceny se zvyšují a podnikatelské aktivity rozšiřují i přesto, že nedošlo k žádnému nárůstu nabídky peněz. Poté se musí velmi brzy objevit tendence k poklesu cen, poptávka po úvěrech musí vzrůst, hrubá tržní úroková míra také vzroste a krátký život hospodářského boomu je u konce. Každá nepeněžní teorie vysvětlující hospodářský cyklus ve skutečnosti mlčky předpokládá – nebo by měla logicky předpokládat –, že úvěrová expanze je doprovodným jevem boomu.⁶ Nemůže nepřipustit, že bez této úvěrové expanze by k žádnému boomu nemohlo dojít a že zvýšení nabídky peněz (v širším smyslu) je nutnou podmínkou všeobecného pohybu cen směrem vzhůru. Při podrobnějším přezkoumání se tak teorie o nepeněžním vysvětlení cyklických výkyvů redukuje na tvrzení, že úvěrová expanze, ačkoli je nezbytnou náležitostí boomu, není sama o sobě dostatečná k jeho vyvolání, a proto jsou pro jeho vznik třeba i další okolnosti.

Avšak i v tomto omezeném smyslu je učení nepeněžních teorií prázdné. Je zjevné, že každá úvěrová expanze musí vést k výše popsanému boomu. Tato vlastnost úvěrové expanze nemusí dojít naplnění pouze tehdy, dojde-li k jejímu současnému vyrovnání jinou událostí. Pokud například banky provádějí úvěrovou expanzi a očekává se, že vláda daněmi zcela odčerpá „nadměrné“ zisky podnikatelů, nebo že zastaví další postup úvěrové expanze okamžitě, jakmile se „pumpování peněz do ekonomiky“ projeví v rostoucích cenách, nemusí k žádnému boomu dojít. Podnikatelé nezačnou rozšiřovat své podnikání pomocí levných úvěrů nabízených bankami, protože nemohou očekávat zvýšení svých výnosů. Tuto skutečnost je nutné zdůraznit, protože vysvětluje selhání „pumpujících“ opatření *New Dealu* i ostatní události třicátých let.

Boom může trvat pouze tak dlouho, dokud úvěrová expanze pokračuje stále rychlejším tempem. Boom skončí, jakmile přestanou být na úvěrový trh vrhána další množství fiduciárních prostředků. Netrval by však navždy, ani kdyby inflace a úvěrová expanze pokračovaly do nekonečna. Jednou by narazil na hranice bránící neomezené expanzi oběžného úvěru. Nastala by jeho závěrečná fáze a zhroutil se celý měnový systém.

Podstatou měnové teorie je poznání, že hotovostí vyvolané změny v peněžním vztahu neovlivňují různé ceny, mzdové sazby a úrokové míry ve stejném okamžiku ani ve stejné míře. Pokud by tento nesoulad neexistoval, peníze by byly neutrální; změny v peněžním vztahu by neměly žádný vliv na strukturu průmyslu, objem a způsob výroby v jeho různých odvětvích, spotřebu, ani na bohatství a důchod různých vrstev obyvatelstva. Pak by změny v oblasti peněz a oběžného úvěru neměly ani dočasný, ani trvalý dopad na hrubou

⁶ Srov. G. v. Haberler, *Prosperity and Depression* (nové vyd., *League of Nations' Report*, Ženeva, 1939), str. 7.

tržní úrokovou míru. To, že tyto změny mohou pozměnit míru čistého úroku, je způsobeno změnami bohatství a důchodu různých jednotlivců, které tento nesoulad vyvolává. Skutečnost, že – kromě změn v míře čistého úroku – je dočasně ovlivněna hrubá tržní míra, je sama o sobě projevem tohoto nesouladu. Pokud dodatečné množství peněz vstoupí do hospodářského systému tak, že dosáhne úvěrového trhu až v okamžiku, kdy již vyvolalo růst cen statků a mzdových sazeb, tyto bezprostřední dočasné dopady na hrubou tržní úrokovou míru budou buď slabé, anebo se neprojeví vůbec. Hrubá tržní úroková míra je ovlivněna tím silněji, čím dříve dosáhne příliv dodatečné nabídky peněz nebo fiduciárních prostředků úvěrový trh.

Pokud je v podmínkách úvěrové expanze celý objem dodatečných peněžních substitutů půjčen podnikům, je rozšířena výroba. Podnikatelé zahajují buď rozšíření výroby (tj. expanzi výroby bez prodloužení doby výroby v samotném odvětví), nebo její prohloubení (tj. prodloužení doby výroby). V obou případech vyžadují nové podniky investování dodatečných výrobních faktorů. Objem dostupných kapitálových statků se ale nezvýšil. Ani není kvůli úvěrové expanzi omezena spotřeba. Je pravda, jak bylo zdůrazněno výše v souvislosti s vynuceným spořením, že s dalším postupem expanze bude část obyvatel přinucena omezit svoji spotřebu. Avšak to, zda vynucené spoření některých skupin lidí převáží nad zvýšením spotřeby ostatních skupin, a vyústí tak v čisté zvýšení celkového objemu úspor v celém tržním systému, závisí na konkrétních podmínkách každého případu úvěrové expanze. V každém případě bude bezprostředním důsledkem úvěrové expanze zvýšení spotřeby těch, jejichž mzdy se zvýšily kvůli zesílení poptávky po práci ze strany expandujících podnikatelů. Předpokládejme pro účely naší diskuse, že zvýšená spotřeba těchto lidí zvýhodněných inflací a vynucené spoření ostatních, taktéž způsobené inflací, jsou shodné co do objemu a že se tak nezmění celkový objem spotřeby. Potom nastane následující situace: Výroba se změnila tak, že se prodloužila doba čekání. Poptávka po spotřebních statcích se nesnížila, aby stávající zásoba vydržela po delší dobu. To pochopitelně vede k růstu cen spotřebních statků, a tím i k vynucenému spoření. Tento růst cen však posiluje sklon podniků k rozšiřování jejich podnikání. Podnikatelé vyvozují z růstu poptávky a cen závěr, že se vyplatí investovat a více vyrábět. Proto v tom pokračují a jejich stupňující se aktivita s sebou přináší i další nárůst cen výrobních statků, mzdových sazeb, a tím znovu i cen spotřebních statků. Podnikání je na vzestupu do té doby, dokud banky provádějí stále větší a větší úvěrovou expanzi.

Těsně před zahájením úvěrové expanze probíhaly ty výrobní procesy, které byly za daného stavu tržních dat považovány za výnosné. Systém se pohyboval směrem ke stavu, v němž by byli zaměstnáni všichni, kdo chtějí získat mzdu, a všechny nepřevoditelné výrobní faktory by byly využívány do té

míry, do jaké by to umožnila poptávka spotřebitelů a dostupné množství nespécifických hmotných faktorů a práce. Další rozšíření výroby je možné pouze tehdy, je-li objem kapitálových statků zvýšen dodatečnými úsporami, tj. vyrobeným, ale nespótrebovaným přebytkem. Typickým znakem boomu způsobeného úvěrovou expanzí je to, že tyto dodatečné kapitálové statky nejsou dostupné. Kapitálové statky potřebné pro rozšíření podnikatelských aktivit musí být staženy z ostatních odvětví.

Celkovou nabídku kapitálových statků dostupnou před začátkem úvěrové expanze můžeme označit jako p ; celkový objem spotřebních statků, jež může být s užitím p za určité časové období uvolněn pro spotřebu bez dopadu na další výrobu, jako g . Nyní podnikatelé, podnikání úvěrovou expanzí, zahájí výrobu dodatečného množství g_3 statků stejného druhu, jako jsou statky již užívané ve výrobě, a množství g_4 statků druhu, jež nebyl dříve vyráběn vůbec. Pro výrobu g_3 je potřebný objem p_3 kapitálových statků a pro výrobu g_4 zásoba p_4 . Avšak vzhledem k našim předpokladům se objem dostupných kapitálových statků nezměnil a množství p_3 a p_4 se nedostává. Právě tato skutečnost odlišuje „umělý“ boom vytvořený úvěrovou expanzí od „normálního“ rozšíření výroby, které může vyvolat jen přidání množství p_3 a p_4 k p .

Nazvěme r objem kapitálových statků, jež musí být reinvestován z hrubých tržeb z výroby za určité období kvůli nahrazení těch částí p , které jsou v průběhu výroby spotřebovány. Pokud je pro toto nahrazení použito množství r , bude možné v následujícím období opět vyrobit g ; pokud r takto užito není, bude p sníženo o r a $p - r$ vyrobí v příštím období pouze $g - a$ spotřebních statků. Dále můžeme předpokládat, že hospodářský systém zasažený úvěrovou expanzí je rozvíjející se systém. Za „normálních“ okolností, tj. v době před úvěrovou expanzí, vyrobil přebytek kapitálových statků $p_1 + p_2$. Pokud by k úvěrové expanzi nedošlo, bylo by množství p_1 použito na výrobu dodatečného objemu g_1 druhu statků již v minulosti vyráběného a p_2 k výrobě zásoby g_2 druhu statků, který dříve vůbec vyráběn nebyl. Celkový objem kapitálových statků, který mají podnikatelé k dispozici a který mohou užít ve svých plánech, je $r + p_1 + p_2$. Oklamání levnými penězi však jednají, jako kdyby měli k dispozici množství $r + p_1 + p_2 + p_3 + p_4$ a jako kdyby mohli vyrobit nejen $g + g_1 + g_2$, ale navíc i $g_3 + g_4$. Snaží se nabídnutím vyšší ceny přebít své konkurenty v soutěži o podíl na zásobě kapitálových statků, která není dostatečná k uskutečnění jejich přespříliš ambiciózních plánů.

Následný vzestup cen výrobních statků může zpočátku převýšit růst cen spotřebních statků. To může vyvolat tendenci k poklesu čisté úrokové míry. S dalším postupem expanze však růst cen spotřebních statků zvýšení cen výrobních statků překoná. Zvýšení mezd a platů a dodatečné zisky kapitalistů, podnikatelů a zemědělců, ačkoli velká část z nich je pouze zdánlivá, zesí-

lí poptávku po spotřebních statcích. Není zapotřebí pouštět se do zkoumání tvrzení zastánců úvěrové expanze, že boom může prostřednictvím vynuceného spojení skutečně zvýšit celkovou nabídku spotřebních statků. V každém případě je jisté, že zesílená poptávka po spotřebních statcích ovlivňuje trh v době, kdy dodatečné investice ještě nepřinášejí žádné výsledky. Propast mezi cenami současných statků a budoucích statků se znovu rozšiřuje. Tendence k poklesu míry čistého úroku, jež může působit v prvních fázích expanze, je nahrazena tendencí opačnou.

Tato tendence k růstu míry čistého úroku a vznik čistě cenové premie vysvětlují některé rysy boomu. Banky čelí zvýšené poptávce po úvěrech a půjčkách ze strany podniků. Podnikatelé jsou ochotni půjčit si peníze za vyšší hrubé úrokové míry. Pokračují v půjčování, i když si banky účtují vyšší úrok. Hrubé úrokové míry se aritmeticky zvyšují nad úroveň před zahájením expanze. Katalakticky však zaostávají za výší, jež by kryla čistý úrok plus podnikatelskou složku a cenovou premii. Banky věří tomu, že učinily vše pro to, aby zastavily „nezdravé“ spekulace, když půjčují za méně příznivých podmínek. Myslí si, že ti, kdo je kritizují za rozdmýchávání plamenů šílenství boomu na trhu, se mýlí. Nejsou schopny pochopit, že vrháním dalších a dalších fiduciárních prostředků na trh ve skutečnosti boom podněcují. Je to právě pokračující zvyšování nabídky fiduciárních prostředků, které vytváří, živí a urychluje boom. Stav hrubých tržních úrokových měr je pouze výsledkem tohoto zvyšování. Pokud se chce člověk dozvědět, zda dochází k úvěrové expanzi, musí se podívat na vývoj nabídky fiduciárních prostředků, nikoli na aritmetickou výši úrokových měr.

Je obvyklé popisovat boom jako nadměrné investování. Dodatečné investování je nicméně možné pouze do té míry, v níž existuje dostupná dodatečná zásoba kapitálových statků. Jelikož, na rozdíl od nuceného spojení, boom sám o sobě nevede k omezení, ale spíše ke zvýšení spotřeby, nezajišťuje více kapitálových statků pro nové investice. Podstatou boomu způsobeného úvěrovou expanzí není nadměrné investování, ale investování ve špatných odvětvích, tj. mylné investování. Podnikatelé využívají dostupnou zásobu $r + p1 + p2$, jako kdyby mohli využít zásobu $r + p1 + p2 + p3 + p4$. Začínají rozšiřovat své investice v rozsahu, v jakém dostupné kapitálové statky nepostačují. Jejich plány jsou z tohoto důvodu neuskutečnitelné. Dříve nebo později se musejí zhroutit. Nevyhnutelný konec úvěrové expanze zviditelňuje chyby, kterých se dopustili. Existují podniky, které nelze využívat, protože není dostatek jiných podniků, nutných k výrobě komplementárních výrobních faktorů; podniky, jejichž výrobky nelze prodat, protože spotřebitelé chtějí kupovat jiné statky, jež však nejsou vyráběny v dostatečném množství; podniky, v jejichž výstavbě nelze pokračovat ani ji dokončit, protože je zjevné, že se to nevyplatí.

Chybná víra v to, že podstatným rysem boomu je nadměrné investování, a nikoli mylné investování, je způsobena zvykem posuzovat okolnosti pouze podle toho, co je vnímatelné a hmotné. Pozorovatel zaznamená pouze ty mylné investice, které jsou viditelné, a nedokáže rozpoznat to, že tyto investice představují mylnou investici pouze proto, že není dostatek ostatních podniků potřebných pro výrobu komplementárních výrobních faktorů a spotřebních statků naléhavěji vyžadovaných veřejností. Kvůli technologickým podmínkám je nutné zahájit rozšiřování výroby nejprve rozšířením velikosti podniků vyrábějících statky těch řádů, které jsou nejdálčenější od dokončených spotřebních statků. Aby bylo možné rozšířit výrobu bot, oblečení, automobilů, nábytku, či domů, musí se začít nejprve zvýšením výroby železa, oceli, mědi a dalších podobných statků. Při použití zásoby $r + p1 + p2$, která by postačovala k výrobě $a + g1 + g2$, jako by šlo o zásobu $r + p1 + p2 + p3 + p4$ postačující k výrobě $a + g1 + g2 + g3 + g4$, musí nejprve dojít ke zvýšení výstupu těch výrobků a staveb, které jsou vyžadovány jako první z fyzikálních důvodů. Celá podnikatelská třída stojí tak řečeno před úkolem postavit budovu při omezené zásobě stavebního materiálu. Pokud náš stavitel nadhodnotí množství dostupné zásoby, navrhne plán, pro jehož uskutečnění dostupné prostředky nepostačují. Vyhlubí příliš velké základy a později, s tím, jak stavba pokračuje, se mu nedostává materiálu potřebného k dokončení stavby. Je zjevné, že jeho chybou nebyly nadměrné investice, ale nevhodné užití dostupných prostředků.

Stejnou chybou je domnívat se, že události ústící v krizi představují přílišné převádění „oběžného“ kapitálu na „fixní“ kapitál. Jednotlivý podnikatel čelící obtížné dostupnosti úvěru během krize správně lituje, že utratil příliš mnoho za rozšíření svého podniku a nákup dlouhodobého vybavení; jeho situace by byla lepší, kdyby měl takto utracené prostředky k dispozici pro běžný chod svého podnikání. Surovin, primárních statků, polotovarů a potravin však není v okamžiku přechodu vzestupu do deprese nedostatek. Naopak, krize je charakteristická právě tím, že jsou tyto statky nabízeny v takovém množství, které vyvolává prudký pokles jejich cen.

Předchozí výroky vysvětlují, proč je nejzřetelnější známkou boomu rozšiřování výrobních zařízení a výroby těžkého průmyslu a výroby trvanlivých výrobních statků. Sepisovatelé dějin financí a obchodu měli pravdu, když se – po víc než sto let – dívali na data o výrobě v těchto odvětvích a stejně tak i na stavební odvětví jako na ukazatel hospodářských výkyvů. Jedinou chybu udělali, když se odvolávali na nadměrné investování.

Boom samozřejmě ovlivňuje i odvětví spotřebních statků. I ta mají tendenci více investovat a rozšiřovat svoji výrobní kapacitu. Nové továrny a nové přístavby ke stávajícím továrnám nejsou vždy ty, po jejichž produkci je poptávka veřejnosti nejsilnější. Mohly stejně dobře odpovídat plánu na výro-

bu $r + g1 + g2 + g3 + g4$. Selhání tohoto přehnaně rozsáhlého plánu odhalí jeho nepřiměřenost.

Během boomeru nemusí dojít k ostrému růstu cen statků. Zvýšení množství fiduciárních prostředků má jistě vždy teoreticky možný vliv vedoucí ke zvýšení cen. Může však dojít k tomu, že budou síly působící zároveň v opačném směru dost silné na to, aby udržely růst cen v úzkých mezích nebo mu zabránily docela. Historické období, v němž by bylo hladké fungování tržního hospodářství opakovaně narušováno expanzionistickými pokusy, by bylo zároveň období ekonomického rozvoje. Technologické zlepšení by bylo možné díky plynulému postupu akumulace nového kapitálu. Výstup na jednotku vstupu by se zvýšil a podnikatelé by zaplnili trhy rostoucím množstvím levných statků. Pokud by souběžné zvyšování nabídky peněz (v širším smyslu) bylo méně rozsáhlé, než by odpovídalo tomuto hospodářskému vývoji, ceny všech statků by měly tendenci klesat. Jako skutečná historická událost probíhala úvěrová expanze vždy v prostředí, v němž silné faktory působily proti její tendenci zvyšovat ceny. Výsledkem tohoto střetu protichůdných sil však byla zpravidla převaha těch, které vytvářejí růst cen. Existovaly ovšem i výjimečné okolnosti, za nichž byl vzestup cen pouze mírný. Nejvýznamnějším příkladem je americký boom v letech 1926–29.⁷

Takové mimořádné uspořádání tržních dat však nemá žádný vliv na neodmyslitelné rysy úvěrové expanze. Tím, co vede podnikatele k zahájení určitých projektů, nejsou vysoké ani nízké ceny jako takové, ale rozdíl mezi výrobními náklady, včetně úroku z potřebného kapitálu, a očekávané ceny výrobků. Snížení hrubé tržní úrokové míry způsobené úvěrovou expanzí má vždy ten důsledek, že se některé projekty zdají být výnosnější než předtím. Způsobuje, že podniky využijí $r + p1 + p2$ tak, jako by šlo o $r + p1 + p2 + p3 + p4$. To nutně způsobuje takovou strukturu investičních a výrobních činností, jež se liší od skutečné zásoby kapitálových statků a v konečném důsledku se musí zhroutit. Skutečnost, že občas cenové změny probíhají na pozadí všeobecné tendence k růstu kupní síly a neobracciojí tuto tendenci v naprostý opak, ale pouze v něco, čemu se dá obecně říkat cenová stabilita, mění pouze některé vedlejší znaky celého procesu.

Ať už jsou podmínky jakékoli, je jisté, že žádná manipulace bank nemůže opatřit hospodářskému systému kapitálové statky. Pro zdravé rozšíření výroby jsou zapotřebí dodatečné kapitálové statky, nikoli peníze nebo fiduciární prostředky. Boom v důsledku úvěrové expanze spočívá na písčném podloží bankovek a vkladů. Musí se zhroutit.

⁷ Srov. M. N. Rothbard, *America's Greatest Depression* (Princeton, 1963). (Viz také Murray N. Rothbard, *Peníze v rukou státu*, Liberální institut, Praha, 2001 – pozn. překl.)

Kolaps nastane v okamžiku, kdy se některé banky polekají zrychlujícího se tempa boomu a přestanou provádět další expanzi úvěrů. Boom může pokračovat jen tehdy, jsou-li banky ochotny bez omezení poskytovat ty úvěry, které potřebují podnikatelé pro provedení svých nepřiměřených projektů, zcela odporujících skutečnému stavu nabídky výrobních faktorů a hodnocením spotřebitelů. Tyto klamné plány, podněcené zkreslením podnikatelské kalkulace kvůli politice levných peněz, mohou pokračovat, pouze lze-li získat nové úvěry za hrubé tržní míry, uměle snížené pod úroveň, které by dosáhly na svobodném úvěrovém trhu. Právě tento rozdíl jim dodává falešné zdání ziskovosti. Změny chování bank krizi nevytvářejí. Pouze zviditelňují zmatek, způsobený chybami podnikatelů v době boomu.

Boom by netrval věčně, ani kdyby se banky dál tvrdohlavě držely svých expanzivních politik. Jakákoli snaha nahradit neexistující kapitálové statky (tj. veličiny $p3$ a $p4$) dodatečnými fiduciárními prostředky je odsouzena k nezdaru. Pokud se úvěrová expanze včas nezastaví, boom přejde do své závěrečné fáze; začíná útek k reálným hodnotám a celý peněžní systém se rozpadá. Banky však v minulosti zpravidla nehaly věci do krajnosti. Vylekaly se v okamžiku, kdy byla konečná pohroma ještě dost daleko.⁸

Jakmile dojde k zastavení přílivu dodatečných fiduciárních prostředků, vzdušné zámky boomu se zhroutí. Podnikatelé musí omezit své aktivity, protože nemají dostatek zdrojů k jejich pokračování v přehnaném měřítku. Ceny náhle poklesnou, protože firmy v nesnázích se snaží získat hotovost tak, že vrhnou své zásoby na trh za směšně nízkou cenu. Továrny jsou uzavírány, pokračování stavebních projektů je zastaveno, pracovníci jsou propouštěni. Protože na jedné straně mnoho firem zoufale potřebuje peníze, aby se vyhnuly úpadku, a na druhé straně k nim již nikdo nemá důvěru, podnikatelská složka hrubé tržní úrokové míry vystřelí do nesmírné výše.

Náhodné institucionální a psychologické okolnosti obvykle změny vzniklou krizí v paniku. Popis těchto strašných událostí může být přenechán historikům. Není úkolem katalaktické teorie vylíčit do všech podrobností pohromy těchto dnů a týdnů plných obav a rozebírat jejich občas tragikomické

⁸ Nesmíme propadat zdání, že tyto změny v úvěrových politikách banky byly způsobeny skutečností, že banky a peněžní autority pochopily nevyhnutelné důsledky pokračující úvěrové expanze. Tím, co tuto změnu chování bank způsobilo, byly jisté institucionální podmínky, o kterých podrobněji pojednáváme níže, na str. 712–713. Mezi mistry ekonomie měli někteří soukromí bankéři přední postavení; konkrétně rozpracování rané formy teorie hospodářských cyklů, měnové teorie, bylo z větší části úspěchem britských bankéřů. Management centrálních bank a provádění různých vládních měnových politik bylo zpravidla svěřeno lidem, kteří na neomezené úvěrové expanzi neviděli nic špatného a byli dotčeni každou kritikou svého expanzionistického konání.

stránky. Ekonomie se nezajímá o to, co je náhodné a podmíněně jednotlivými historickými událostmi každého případu. Jejím cílem naopak je rozlišit to, co je podstatné a nezbytně nutné, od toho, co je pouze nahodilé. Nezajímá se o psychologické stránky paniky, ale pouze o skutečnost, že úvěrová expanze v dobách boomu musí nevyhnutelně vést k procesu v běžné řeči nazývanému depresi. Musíme si uvědomit, že deprese je ve skutečnosti procesem přizpůsobení, novou formulací výrobních aktivit v souladu s daným stavem tržních dat: s dostupnou nabídkou výrobních faktorů, ohodnocením spotřebitelů a zejména také s výší čistého úroku projeveného ohodnocením ze strany veřejnosti.

Tato data však již nejsou totožná s těmi, která převládala před zahájením procesu expanze. Velmi mnoho věcí se změnilo. Vynucené spoření a v ještě větším rozsahu i běžné dobrovolné úspory mohly poskytnout nové kapitálové statky, které nebyly zcela vyplývány kvůli mylným investicím a nadměrné spotřebě, vyvolanými bohem. Změny v bohatství a důchodu různých jednotlivců a skupin jednotlivců byly způsobeny nesouladem přítomným v každém inflačním pohybu. Bez ohledu na jakýkoli vztah k úvěrové expanzi mohlo dojít i ke změně počtu a vlastností jednotlivců v populaci; mohlo dojít k rozšíření technologických znalostí, poptávka po určitých statcích se mohla změnit. Konečný stav, k jehož ustavení trh směřuje, již není tímž stavem jako před narušením způsobeným úvěrovou expanzí.

Některé z investic učiněných v době boomu se po střízlivém ocenění v době přizpůsobení, která již není otupena klamem vzestupu, jeví jako beznadějně neúspěchy. Musí být prostě opuštěny, protože prostředky nutné k jejich využití nemohou být získány zpět prodejem jejich produktů; tento „oběžný“ kapitál je naléhavěji třeba v jiných odvětvích uspokojujících potřeby; důkazem je to, že může být použit v jiných oblastech výnosněji. Ostatní mylné investice nabízejí o něco lepší vyhlídky. Je samozřejmě pravda, že by do nich člověk nevlozil kapitálové statky, pokud by správně kalkuloval. Nepřevoditelné z těchto investic jsou zcela jistě promarněny. Avšak protože jsou nepřevoditelné, *fait accompli*, představují nutnost vypořádat se jednáním s novým problémem. Pokud očekávané tržby, které slibuje prodej jejich výstupů, převyšují náklady běžného provozu, je ziskové v něm pokračovat. Ačkoli ceny, které je ochotna za tyto výstupy utratit kupující veřejnost, nejsou dostatečně vysoké na to, aby byla celá nepřevoditelná investice zisková, jsou dostatečně vysoké na to, aby byla zisková alespoň část této investice, jakkoli malá. Zbytek investice musí být považován za výdaj bez náhrady, za vyplývaný a ztracený kapitál.

Pokud se člověk dívá na tento stav z pohledu spotřebitelů, výsledek je samozřejmě tentýž. Spotřebitelé by na tom byli lépe, kdyby iluze vytvořená politikou snadno dostupných peněz nenalákala podnikatele k plýtvání vzác-

nyými kapitálovými statky jejich investováním pro uspokojení méně naléhavých potřeb, a tím k jejich stažení z těch výrobních procesů, v nichž by uspokojily naléhavější potřeby. Co se však jednou stalo, nelze změnit. Musejí se v této době vzdát určitých výhod, kterých by mohli požívat, kdyby boom mylné investice nevyvolal. Na druhou stranu však mohou spatřovat určité odškodnění ve skutečnosti, že jsou jim nyní dostupné i požitky, které by nebyly v jejich dosahu, kdyby nebyl hladký průběh hospodářských aktivit narušen orgiemi boomu. Je to jen chabá náhrada, protože jejich poptávka po ostatních věcech, které nemohou získat kvůli nevhodnému užití kapitálových statků, je silnější než jejich poptávka po těchto tak řečeno „substitutech“. Je to však jediná volba, kterou za daných okolností mají.

Konečným výsledkem úvěrové expanze je všeobecné ochuzení. Bohatství některých lidí se mohlo zvýšit; nenechali si své úvahy zatemnit všeobecnou hysterií a včas využili výhod nabízených mobilitou jednotlivých investorů. Ostatní jednotlivci a skupiny jednotlivců mohli být zvýhodněni bez vlastního přičinění pouhým časovým rozdílem mezi růstem cen jimi prodávaných statků a statků jimi kupovaných. Avšak velká většina musí zaplatit účet za mylné investice a nadměrnou spotřebu v období boomu.

Je nutné vyvarovat se mylného výkladu výrazu ochuzení. Nemusí jít nutně o ochuzení v porovnání s podmínkami panujícími před zahájením úvěrové expanze. To, zda k ochuzení dojde nebo ne, závisí na konkrétních okolnostech každého případu; nelze to apodikticky prohlásit s pomocí katalaxie. Tím, co je v katalaxii myšleno tvrzením, že ochuzení je nevyhnutelným důsledkem úvěrové expanze, je ochuzení v porovnání se stavem, kterého by bylo dosaženo za nepřítomnosti úvěrové expanze a boomu. Charakteristickým znakem ekonomické historie v podmínkách kapitalismu je neustálý hospodářský pokrok, trvalé zvyšování množství dostupných kapitálových statků a nepřetržitý trend ke zlepšení všeobecné životní úrovně. Tempo tohoto pokroku je tak rychlé, že v průběhu doby boomu může snadno převýšit souběžné ztráty způsobené mylným investováním a nadměrnou spotřebou. Potom může hospodářský systém jako celek na konci boomu prosperovat lépe než na jeho začátku; jeví se ochuzený, pouze pokud ho porovnáme s potenciálem, který existoval pro ještě lepší stav uspokojení potřeb.

Údajná nepřítomnost depresí v podmínkách totalitního řízení

Celá řada socialistických autorů zdůrazňuje, že opakování hospodářských krizí a depresí je jev vlastní kapitalistickému způsobu výroby. Na rozdíl od něj je podle jejich názoru socialistický systém vůči tomuto zlu imunní.

Jak již bylo vysvětleno a jak bude znovu ukázáno později, cyklické výkyvy hospodářství nepocházejí z oblasti nenarušovaného trhu, ale jsou výsledkem vládních zásahů do podmínek podnikání s cílem snížit úrokovou míru pod

úroveň stanovenou nenarušovaným trhem.⁹ Nyní se budeme zabývat pouze údajnou stabilitou zajištěnou socialistickým plánováním.

Je nutné si uvědomit, že hospodářské krize vyvolává demokratický proces trhu. Spotřebitelé nesouhlasí s použitím výrobních faktorů, jež provedli podnikatelé. Projevují svůj nesouhlas svým nakupováním, nebo zdržením se svých nákupů. Podnikatelé oklamání iluzí uměle snížené hrubé tržní úrokové míry neinvestovali do těch způsobů výroby, v nichž by byly nejlepším možným způsobem uspokojeny nejnaléhavější potřeby veřejnosti. Jakmile úvěrová expanze skončí, tyto chyby se projeví. Postoj spotřebitelů nutí podnikatele k novému přizpůsobení svých aktivit ve směru nejlepšího možného uspokojení potřeb. Právě tento proces odstraňování chyb, kterých se dopustili v době boomu, a přizpůsobení přáním spotřebitelů je nazýván depresí.

V socialistickém hospodářství záleží jen na hodnotovém úsudku vlády. Lidem jsou veškeré prostředky k provádění jejich vlastních hodnotových soudů odebrány. Diktátor se nemusí zatěžovat tím, zda lid schvaluje jeho rozhodnutí o tom, kolik obětovat na běžnou spotřebu a kolik na dodatečné investice. Pokud diktátor investuje více, a tím sníží prostředky dostupné pro běžnou spotřebu, lidé musí méně jíst a držet jazyk za zuby. Nevznikne žádná krize, protože obyvatelé nemají žádnou příležitost projevit svoji nespokojenost. Tam, kde neexistuje žádné podnikání, nemůže být podnikání ani dobré, ani špatné. Může docházet k hladovění a hladomoru, ale nikoli k depresi v tom smyslu, v němž je tento pojem používán při popisování problémů tržního hospodářství. Pokud nemají jednotlivci svobodu volby, nemohou protestovat proti použitým způsobům řízení průběhu výrobních aktivit.

7. Hrubá tržní úroková míra ovlivněná deflací a úvěrovou kontrakcí

Předpokládáme, že v průběhu deflačního procesu je celý objem, o který je omezena nabídka peněz (v širším smyslu), stažen z úvěrového trhu. Potom jsou úvěrový trh a hrubá tržní úroková míra ovlivněny na samém začátku tohoto procesu, v okamžiku, kdy se ještě vlivem probíhající změny peněžního vztahu nezměnily ceny statků a služeb. Můžeme například předpokládat, že vláda usilující o deflací vypíše půjčku a zničí vypůjčené papírové peníze. Tento postup byl v posledních dvou stoletích opakovaně použit. Jeho hlavní myšlenkou bylo dostat po dlouhém období inflační politiky národní peněžní jednotku zpět na úroveň předchozí kovové parity. Ve většině případů byly přirozeně tyto deflační projekty brzy ukončeny, protože jejich provádění narazilo na rostoucí odpor, a navíc výrazně zatěžovaly státní pokladnu. Nebo můžeme

⁹ Srov. níže, str. 710–712.

předpokládat, že banky vystrašené svou neblahou zkušeností z krizí způsobených úvěrovou expanzí usilují o zvýšení rezerv držených proti svým závazkům, a tedy omezují objem oběžného úvěru. Třetí možností by bylo vyústění krize v úpady bank poskytujících oběžný úvěr. Zničení fiduciárních prostředků vydaných těmito bankami sníží nabídku úvěru na úvěrovém trhu.

V těchto případech vzniká tendence ke zvýšení hrubé tržní úrokové míry. Projekty, které dříve vypadaly jako ziskové, už tak nevypadají. Vzniká tendence k poklesu cen výrobních faktorů a později také k poklesu cen spotřebních statků. Podniky přestanou pracovat naplno. K odstranění této bezvýchoďné situace dojde, až když jsou ceny a mzdové sazby celkově přizpůsobeny novému peněžnímu vztahu. Poté se novým podmínkám přizpůsobí i úvěrový trh a hrubá tržní úroková míra již není narušena nedostatkem peněz nabízených k zapůjčení. Proto hotovostí vyvolaný růst hrubé tržní úrokové míry způsobuje dočasnou stagnaci podniků. Deflace a úvěrová kontrakce jsou stejně jako inflace a úvěrová expanze prvky narušujícími hladký průběh hospodářských aktivit. Je však velkou chybou pohlížet na deflaci a kontrakci jako na pouhé protějšky inflace a expanze.

Expanze vytváří nejprve zdání prosperity. Je velmi oblíbená, protože se zdá, že jsou díky ní všichni, každý jednotlivec, bohatší. Je svůdná. K jejímu zastavení je zapotřebí mimořádného morálního úsilí. Kontrakce oproti tomu okamžitě vytváří podmínky, jež jsou všichni ochotni odsoudit jako špatné. Její neoblíbenost je ještě větší než oblíbenost expanze. Vyvolává silný odpor. Politické síly bojující proti ní se brzy stanou nepřekonatelnými.

Inflace neplnohodnotných peněz a levné půjčky vládě přinášejí státní pokladně dodatečné zdroje; deflace ji naopak vyprazdňuje. Úvěrová expanze je pro banky požehnáním, kontrakce neštěstím. Inflace a expanze jsou lákavé, deflace a kontrakce odpuzující.

Rozdíl mezi oběma opačnými způsoby manipulace peněžního úvěru však nespočívá jen v oblíbenosti jednoho a všeobecném odporu vůči druhému. V případě deflace a kontrakce je mnohem méně pravděpodobné, že dojde k napáchání škod nejen kvůli tomu, že se k nim lidé uchylují méně často. Jsou méně hrozné i pokud jde o jejich vlastní důsledky. Expanze představuje plýtvání vzácnými výrobními faktory kvůli mylným investicím a nadměrné spotřebě. Když skončí, musí dojít k namáhavému přizpůsobovacímu procesu, aby bylo možné odstranit následky, jež za sebou zanechala. Kontrakce však nevytváří mylné investice ani nadměrnou spotřebu. Dočasné omezení podnikatelských aktivit, které způsobila, může být do značné míry vyrovnáno poklesem spotřeby ze strany propuštěných námezdních pracovníků a vlastníků hmotných výrobních faktorů, jejichž prodej poklesl. Nezůstávají po ní žádné dlouhodobé šrámy. Když kontrakce skončí, není zapotřebí žádného procesu přizpůsobení k zaházení ztrát způsobených spotřebou kapitálu.

Deflace a úvěrová restriktce nikdy nehrály v hospodářských dějinách důležitou roli. Význačné příklady poskytuje návrat Velké Británie k předválečné zlaté paritě libry šterlinků po skončení napoleonských válek a první světové války. V obou případech přijaly parlament i vláda deflační politiku bez zvažování výhod a nevýhod dvou možných způsobů návratu ke zlatému standardu. Ve druhé dekádě devatenáctého století nemohou být obviňováni z neznalosti, protože v této době měnová teorie dosud tento problém nevyvětlila. O více než sto let později nešlo o nic jiného než o ukázkou neomluvitelné neznalosti ekonomie i měnové historie.¹⁰

Neznalost se projevuje i ve zmatení mezi deflací a kontrakcí a procesem přizpůsobení, k němuž musí vést každý expanzionistický boom. To, zda krize způsobí omezení objemu fiduciárních prostředků, záleží na institucionální struktuře úvěrového systému, který boom vytvořil. Omezení se může objevit, když krize vyústí v úpadky bank poskytujících oběžný úvěr a snížení není vyrovnáno odpovídající expanzí ze strany zbývajících bank. Nejde však nutně o doprovodný příznak deprese; je nade vši pochybnost, že se tato situace neobjevila v posledních osmdesáti letech v Evropě a že míra, v níž se objevila ve Spojených státech vlivem Zákona o federálním rezervním systému z roku 1913, byla vysoce přeceňována. Nedostatek úvěru provázející krizi není způsoben kontrakcí, ale upuštěním od další úvěrové expanze. Poškozuje všechny podniky – nejen ty, které jsou odsouzeny k zániku při jakékoli úrovni úrokové míry, ale i ty, jejichž podnikání je zdravé a mohlo by vzkvétat, kdyby byl k dispozici odpovídající úvěr. S tím, jak nejsou spláceny úvěry, banky nemají dostatek prostředků k poskytnutí úvěrů i těm nejspolehlivějším firmám. Krize se stává všeobecnou a nutí všechna podnikatelská odvětví a všechny podniky omezit rozsah jejich činností. Těmto druhotným dopadům předchozího boomu se nelze žádným způsobem vyhnout.

Jakmile se objeví deprese, všichni začnou naříkat na deflací a dožadovat se pokračování expanzivní politiky. Je pravda, že i bez jakéhokoli omezení nabídky dostupných skutečných peněz a fiduciárních prostředků způsobuje deprese hotovostí vyvolanou tendenci k růstu kupní síly peněžní jednotky. Každá firma usiluje o zvýšení držené hotovosti a tyto snahy ovlivňují poměr mezi nabídkou peněz (v širším smyslu) a poptávkou po penězích (v širším smyslu) za účelem jejich držení v podobě hotovosti. To je možné správně nazývat deflací. Je však vážným omylem věřit, že pokles cen statků je způsoben usilováním o vyšší objem držené hotovosti. Příčinný vztah je právě opačný. Ceny výrobních faktorů – jak hmotných, tak lidských – dosáhly nadměrné úrovně v době boomu. Musejí se znovu snížit a teprve tehdy mohou

¹⁰ Viz níže, str. 702–703.

podniky opět dosahovat zisku. Podnikatelé zvyšují objem jimi držené hotovosti, protože přestávají nakupovat statky a najímat pracovníky tak dlouho, dokud struktura cen a mezd není přizpůsobena skutečnému stavu tržních dat. Proto jakákoli snaha vlády nebo odborů tomuto přizpůsobení zabránit nebo ho oddálit stagnaci pouze protahuje.

Ani ekonomové často nedokázali tento vzájemný vztah pochopit. Argumentovali následovně: Cenová struktura vzniklá v době boomu je výsledkem expanzionistického tlaku. Pokud ustane další růst objemu fiduciárních prostředků, musí se zastavit i vzestup cen a mezd. Kdyby však nedošlo k deflaci, nemohl by se dostavit žádný pokles cen a mzdových sazeb.

Tato argumentace by byla pravdivá, kdyby inflační tlak neovlivnil úvěrový trh předtím, než vyčerpal své přímé dopady na ceny statků. Předpokládejme, že vláda izolované země vydá dodatečné papírové peníze, aby mohla vyplatit příspěvky obyvatelům s nízkým příjmem. Zvýšení cen statků, které toto jednání přinese, by narušilo výrobu; vedlo by k přesunu výroby od spotřebních statků nakupovaných nepodporovanými skupinami obyvatel k výrobě těch statků, které poptávají příjemci dávek. Pokud je tato politika podporování některých skupin později opuštěna, ceny statků poptávaných dříve podporovanými skupinami klesnou a ceny statků poptávaných nepodporovanými se naopak zvýší. Nebude však existovat žádná tendence kupní síly peněžní jednotky vrátit se na předinflační úroveň. Struktura cen bude ovlivněna inflačním krokem natrvalo, pokud vláda nestáhne z trhu dodatečný objem papírových peněz, který do něj napumpovala v podobě dávek.

Věci se mají jinak, pokud úvěrová expanze zasáhne nejprve úvěrový trh. V tomto případě jsou účinky inflace znásobeny důsledky mylných kapitálových investic a nadměrné spotřeby. Podnikatelé tlačí ceny do výše vzájemným přeplácením při soutěžení o větší podíl na omezené zásobě kapitálových statků a práce. Ceny mohou zůstat na této úrovni, pouze dokud úvěrová expanze pokračuje zvyšujícím se tempem. Jakmile se příliv dalších fiduciárních prostředků zastaví, je prudký pokles cen všech statků a služeb nevyhnutelný.

Zatímco boom pokračuje, lidé mají sklon nakupovat, co mohou, protože očekávají další růst cen. V období deprese naopak nákupy omezují, protože očekávají jejich pokračující pokles. Náprava věcí a návrat k normálnímu stavu mohou začít, až když jsou ceny a mzdové sazby tak nízké, že dostatečné množství lidí jejich další pokles nepředpokládá. Jediným prostředkem zkrácení období mylného podnikání je vyhnout se jakýmkoli pokusům o oddálení nebo o zastavení poklesu cen a mzdových sazeb.

Změna peněžního vztahu, způsobená zvýšením objemu fiduciárních prostředků, se začne objevovat v cenové struktuře až tehdy, když začne probíhat ozdravný proces.

Rozdíl mezi úvěrovou expanzí a prostou inflací

Když jsme se zabývali důsledky úvěrové expanze, předpokládali jsme, že celý objem dodatečných fiduciárních prostředků vstoupí do tržního systému prostřednictvím úvěrového trhu v podobě půjček podnikům. Vše, co bylo prolašováno o důsledcích úvěrové expanze, platí při splnění této podmínky.

Existují však případy, kdy jsou právní a technické metody úvěrové expanze použity pro postupy zcela odlišné, než je skutečná úvěrová expanze. Pro vládu je občas vzhledem k politickým a institucionálním možnostem výhodné využít jako náhražky za vydávání vládních neplnohodnotných peněz bankovních nástrojů. Ministerstvo financí si půjčuje od banky a banka mu poskytuje potřebné prostředky emisí dodatečných bankovek nebo poskytnutím úvěru na vládním bankovním účtu. Právně se banka stává věřitelem ministerstva financí. Ve skutečnosti se celá transakce rovná inflaci neplnohodnotných peněz. Dodatečné fiduciární prostředky vstoupí na trh tím, jak ministerstvo financí platí za různé položky vládních výdajů. Právě tato dodatečná vládní poptávka přiměje podniky k rozšiřování jejich aktivit. Emise nově vytvořené sumy neplnohodnotných peněz neovlivňuje hrubou tržní úrokovou míru přímo, ať je výše úrokové míry placené vládou dané bance jakákoli. K ovlivnění úvěrového trhu a hrubé tržní úrokové míry dochází, vedle vzniku kladné cenové premie, pouze tehdy, dosáhne-li část z nově vytvořených neplnohodnotných peněz úvěrový trh v okamžiku, kdy ještě nebyly zcela vyčerpány všechny dopady na ceny statků a mzdové sazby.

Takové podmínky panovaly například ve Spojených státech během druhé světové války. Vedle politiky úvěrové expanze, kterou vláda zahájila ještě před začátkem války, si vláda ve velkém objemu půjčovala od obchodních bank. Technicky šlo o úvěrovou expanzi; v podstatě šlo o náhradu za emisí vládních neplnohodnotných státovek (*greenbacks*). V jiných zemích byly využity ještě složitější postupy. Tak například německý stát během první světové války prodával dluhopisy veřejnosti. Nákupy byly financovány Říšskou bankou, jež půjčila větší část prostředků nutných k jejich nákupu kupujícím dluhopisů, a tyto poskytnuté úvěry byly zajištěny kupovaným dluhopisem. Odhlédneme-li od malé části prostředků, kterou přispěl kupující z vlastních zdrojů, hrála banka i veřejnost v celé transakci pouze symbolickou roli. Fakticky představovaly dodatečné bankovky nesměnitelné papírové peníze.

Těmto skutečnostem je nutné věnovat pozornost, aby nedošlo k záměně důsledků skutečné úvěrové expanze a vládou způsobené inflace neplnohodnotných peněz.

8. Měnová teorie hospodářského cyklu neboli teorie založená na oběžném úvěru

Teorie cyklických hospodářských výkyvů rozpracovaná britskou měnovou školou není uspokojivá ve dvou ohledech.

Zprvė nedokázala rozpoznat, že oběžný úvěr může být poskytován nejen emisí bankovek nad rámec rezerv hotovosti držených bankami, ale také vytvářením bankovních vkladů, k nimž lze vypisovat šeky, nad rámec těchto rezerv (šekové peníze, peníze na účtech). Následně tato škola nepochopila, že vklady vyplatitelné na požádání mohou být také užity jako nástroj úvěrové expanze. Tento omyl nemá příliš velkou váhu, protože může být snadno napraven. Stačí zdůraznit skutečnost, že vše, co se vztahuje k úvěrové expanzi, platí pro všechny druhy úvěrové expanze bez ohledu na to, zda jsou dodatečné fiduciární prostředky představovány penězi nebo vklady. Učení měnové školy nicméně v době, kdy ještě nebyl tento zásadní nedostatek rozpoznán, inspirovalo britské zákony navržené za účelem zabránění návratu boomů způsobených úvěrovou expanzí a jejich nutným následkům, tj. depresím. Peelův zákon z roku 1844 a jeho napodobeniny v jiných zemích nedosáhly cílů, o které se snažily, a tento neúspěch otrásl prestiží měnové školy. Bankovní škola nad ní zvítězila, aniž by se o to sama přičinila.

Druhá nedokonalost měnové teorie byla závažnější. Omezila své úvahy na problém odlivu peněz do zahraničí. Zabývala se pouze určitým případem, jmenovitě úvěrovou expanzí pouze v jedné zemi při neexistenci expanze v zemích ostatních, případně existenci expanze menšího rozsahu. To mohlo stačit k vysvětlení britských krizí první poloviny devatenáctého století. Jde však o povrchní vysvětlení. Podstatné otázky nikdo nepoložil. Nikdo se nepokusil objasnit následky všeobecné úvěrové expanze neomezené jen na určitý počet bank s omezenou klientelou. Vzájemný vztah mezi nabídkou peněz (v širším smyslu) a úrokovou mírou nikdo neanalyzoval. Členové měnové školy se vysmáli různým pokusům o snížení nebo úplné zrušení úroku a označili je za šarlatánství, nikdo je však důkladně nerozebral a neodmítl. Všichni mlčky souhlasili s naivním předpokladem neutrality peněz. Proto byl zanechán volný prostor všem marným snahám vysvětlit krize a hospodářské cykly pomocí teorie přímé směny. Muselo uplynout několik desetiletí, než bylo toto prokletí zrušeno.

Měnová teorie hospodářského cyklu, nebo také teorie hospodářského cyklu založená na oběžném úvěru, musela překonat nejen teoretické omyly, ale také politické předsudky. Veřejné mínění má sklon vidět v úroku pouze institucionální překážku bránící rozšíření výroby. Neuvědomuje si, že diskont budoucích statků vůči statkům současným je nutnou a věčnou kategorií lidského jednání a nemůže být zrušen bankovními manipulacemi. Podle názoru

bláznů a demagogů je úrok výsledkem zlotřilých machinací drsných vykořisťovatelů. Stará nechuť k úroku byla opět vzkříšena moderním intervencionismem. Drží se dogmatu, že jednou z hlavních povinností dobrých vlád je snížit úrokovou míru, jak jen je to možné, nebo ji zcela zrušit. Všechny současné vlády jsou fanaticky oddány politice snadno dostupných peněz. Jak již bylo poznamenáno, britská vláda tvrdila, že úvěrová expanze provedla „zázrak ... přeměny kamene v chléb“.¹¹ Předseda Federální rezervní banky v New Yorku prohlásil, že „každý suverénní národní stát dosáhne konečného osvobození od domácího peněžního trhu v okamžiku, kdy existuje instituce fungující po způsobu moderní centrální banky, jejíž měna není směnitelná za zlato nebo jinou komoditu“.¹² Mnoho vlád, univerzit a ekonomických výzkumných institutů štědrě přispívá na publikace, jejichž hlavním cílem je velebit výhody nespoutané úvěrové expanze a pomlouvat všechny oponenty jako obhájce úroků sobeckých lichvářů se špatnými úmysly.

Vlnám podobné pohyby dopadající na hospodářský systém, opakované výskyty období boomu, následované obdobími deprese, jsou nevyhnutelným důsledkem opětovných snah snížit hrubou tržní úrokovou míru prostřednictvím úvěrové expanze. Není žádný způsob, jak se vyhnout konečnému zhroucení boomu způsobeného úvěrovou expanzí. Možnost volby je jen mezi tím, zda krize přijde dříve v důsledku dobrovolného ukončení další úvěrové expanze, nebo později jako konečný a úplný rozpad daného měnového systému.

Jediná námitka, jež byla proti teorii založené na oběžném úvěru vnesena, dosti pokulhává. Bylo prohlašováno, že snížení hrubé tržní úrokové míry pod úroveň, které by dosáhla na nenarušovaném úvěrovém trhu, nemusí být nutně výsledkem záměrné politiky ze strany bank či měnových autorit, ale i nezamýšleným důsledkem jejich konzervatismu. Banky v situaci, která by – ponechána sama sobě – vyústila v růst tržní míry, nebudou měnit úrok účtovaný z půjček, a tak nechtěně sklouznou do expanze.¹³ Tato tvrzení jsou nepodložená. Pokud je však připustíme pouze pro účely naší diskuse, nemá žádný vliv na podstatu měnového vysvětlení hospodářského cyklu. Nezáleží na tom, jaké jsou konkrétní podmínky, které přimějí banky k úvěrové expanzi a k tomu, aby nabízely méně, než činí hrubá tržní úroková míra, jež by se ustavila na nenarušovaném trhu. Jediné, na čem záleží, je to, že banky a měnové úřady jsou vedeny představou, že výše úrokových měr určená na nenarušovaném trhu je špatná, že je její snižování objektivním cílem dobré

¹¹ Viz výše, str. 423.

¹² Bearsley Ruml, „Taxes for Revenue Are Obsolete,“ *American Affairs*, VIII (1946), str. 35–36.

¹³ Machlup (*The Stock Market, Credit and Capital Formation*, str. 248) nazývá toto chování bank „pasivním inflacionismem“.

hospodářské politiky a že úvěrová expanze je vhodným prostředkem k dosažení tohoto cíle bez poškození všech s výjimkou příživnických lichvářů. Tato zaslepenost je vede k tomu, že se pouští do aktivit, které musí nakonec přínést krizi.

Pokud vezme člověk v úvahu všechny tyto skutečnosti, je vystaven pokušení ukončit tuto diskusi v rámci teorie čistého tržního hospodářství a přesunout ji do analýzy intervencionismu, vládního vměšování do tržních jevů. Je nade vše pochybnost, že úvěrová expanze je jednou z hlavních otázek intervencionismu. Správné místo pro analýzu zmíněných problémů není teorie intervencionismu, ale teorie čistého tržního hospodářství. Pro problém, kterým se musíme zabývat, je klíčový vztah mezi nabídkou peněz a úrokovou mírou. Důsledky úvěrové expanze jsou pouze částí tohoto problému.

Vše výše uvedené bylo řečeno ve vztahu k dopadům jakéhokoli zvýšení nabídky skutečných peněz, jestliže tato dodatečná nabídka dosáhne úvěrového trhu v rané fázi svého přílivu do tržního systému. Pokud tato dodatečná nabídka zvýší množství peněz nabízených k vypůjčení v okamžiku, kdy ještě nebyly ovlivněny ceny statků a peněžní vztah, její důsledky jsou stejné jako v případě úvěrové expanze. Ve své analýze problému úvěrové expanze završuje katalaxie pojednání o teorii peněz a úroku. Nepřímo vyvrací letité omyly týkající se úroku a boří nereálné plány na „zrušení“ úroku pomocí peněžní nebo úvěrové reformy.

Odlišnost úvěrové expanze od zvýšení nabídky peněz, objevující se v hospodářství využívajícím pouze komoditní peníze a vůbec žádné fiduciární prostředky, je dána rozdílností objemu zvýšení a časové posloupnosti jejich dopadů na různé části trhu. I prudké zvýšení produkce drahých kovů nemůže nikdy dosáhnout rozsahu, kterého může dosáhnout úvěrová expanze. Zlatý standard byl efektivní překážkou úvěrové expanzi, protože nutil banky nepřekročit určité hranice jejich expanzionistických snah.¹⁴ Inflační možnosti zlatého standardu byly drženy v rozumných mezích proměnlivosti těžby zlata. Navíc pouze část dodatečného zlata okamžitě zvýšila zásobu nabízenou na úvěrovém trhu. Větší část se promítla nejprve do cen statků a mzdových sazeb a úvěrový trh ovlivnila až v pozdějších fázích inflačního procesu.

Neustálé zvyšování množství komoditních peněz vykonávalo na úvěrový trh stálý expanzionistický tlak. Hrubá tržní úroková míra byla v průběhu posledních století trvale ovlivňována přílivem dodatečných peněz na úvěrový trh. Tento tlak byl pochopitelně v posledních sto padesáti letech v anglosaských zemích, a posledních sto let v zemích na evropském kontinentu, vysoce převyšeno důsledky souběžného vývoje oběžného úvěru poskytovaného bankami vedle jejich – čas od času opakovaných – přímočarých snah o snížení

¹⁴ Srov. výše, str. 426–427.

hrubé tržní úrokové míry zesílenou úvěrovou expanzí. Ve stejném čase tak působily tři tendence ke snížení hrubé tržní úrokové míry a vzájemně se posilovaly. Jedna z nich byla výsledkem stálého zvyšování množství komoditních peněz, druhá výsledkem spontánního vývoje fiduciárních prostředků v bankovních operacích a třetí efektem úmyslných politik zaměřených proti úroku, prosazovaných vládami a schvalovaných veřejným míněním. Je pochopitelně nemožné kvantitativně zjistit důsledky jejich vzájemného působení a příspěvek každé z nich; odpověď na tuto otázku může být poskytnuta jen rozuměním dějinám.

Katalaktické uvažování nám může ukázat pouze to, že nepatrný, ale neustálý tlak na hrubou tržní úrokovou míru pocházející z nepřetržitého zvyšování množství zlata a také z mírného zvyšování objemu fiduciárních prostředků, který není přehnaný a zesílen účelovou politikou snadno dostupných peněz, může být vyrovnán přízpůsobujícími silami přítomnými v tržním hospodářství. Přízpůsobivost podnikání, která není záměrně mařena silami pocházejícími z oblastí mimo trh, je dostatečně silná k vyrovnání důsledků působených těmito mírnými poruchami na úvěrovém trhu.

Statistickí se pokoušeli svými metodami zkoumat dlouhé vlny hospodářských výkyvů. Tyto snahy jsou zbytečné. Historie moderního kapitalismu představuje plynulý hospodářský pokrok, opakovaně narušovaný horečnatými boomy a jejich následky, depesemi. Je možné statisticky odlišit tyto opakující se oscilace od obecného trendu zvyšování objemu investovaného kapitálu a množství vyrobeného výstupu. Není však možné odhalit jakékoli opakující se kolísání v obecném trendu samotném.

9. Tržní hospodářství postižené opakovaním hospodářského cyklu

Oblíbenost inflace a úvěrové expanze, rozhodující zdroj opakovaných snah zvýšit prosperitu lidí pomocí úvěrové expanze, a tedy i příčina cyklických výkyvů hospodářství, se jasně projevuje v obvyklé terminologii. Boom je nazýván dobrou událostí, prosperitou a rozmachem. Jeho nevyhnutelné důsledky, přízpůsobení podmínek skutečným tržním datům, jsou nazývány krizí, propadem, špatnou událostí, depresí. Lidé se bouří proti pochopení toho, že rušivý prvek má být spatřován v mylných investicích a nadměrné spotřebě v době boomu a že je takový uměle vyvolaný boom odsouzen k neúspěchu. Hledají kámen mudrců, jenž by umožnil jeho trvání.

Již jsme si vysvětlili, v jakém ohledu můžeme nazývat zlepšení kvality nebo zvýšení množství výrobků hospodářským pokrokem. Pokud použijeme toto měřítko na různé fáze cyklických výkyvů hospodářství, musíme nazývat boom úpadkem a depresi pokrokem. Boom představuje plýtvání zdroji pro-

střednictvím mylného investování vzácných výrobních faktorů a snižuje dostupnou zásobu prostřednictvím nadměrné spotřeby; jeho domnělé výhody jsou zaplacený ochuzením. Deprese je oproti tomu návratem k poměrům, v nichž jsou všechny výrobní faktory použity při nejlepším možném uspokojení nejnáléhavějších potřeb spotřebitelů.

Někdy můžeme vidět zoufalé snahy najít v boomeru nějaký pozitivní příspěvek k hospodářskému pokroku. Byla zdůrazňována role, kterou hraje vynucené spoření při podporování kapitálové akumulace. Tento argument je planý. Již bylo ukázáno, že je velmi sporné, zda vynucené spoření může dosáhnout více než jen vyvážit pouhou část spotřeby kapitálu způsobené boomerem. Kdyby byli zastánci údajných prospěšných důsledků vynuceného spoření důslední, museli by podporovat i fiskální systém dotující bohaté z daní lidí s nízkým příjmem. Vynucené spoření dosažené tímto způsobem by zajistilo čistý nárůst objemu dostupného kapitálu bez současného vyvolání spotřeby kapitálu v ještě větším objemu.

Zastánci úvěrové expanze dále zdůrazňovali, že některé z mylných investic učiněných během boomeru mohou být později ziskové. Říkají, že tyto investice byly provedeny příliš brzy, tj. v době, kdy nabídka kapitálových statků ani hodnocení spotřebitelů dosud jejich zhotovení neumožňovaly. Způsobená škoda tak nebyla příliš velká, protože tyto projekty by byly stejně uskutečněny později. Můžeme připustit, že tento popis se hodí na určité případy mylných investic učiněných během boomeru. Ale nikdo se neodvází tvrdit, že je toto tvrzení pravdivé ve vztahu ke všem projektům, jejichž provedení bylo podpořeno iluzí způsobenou politikou snadno dostupných peněz. Ať už je skutečnost jakákoli, nemůže ovlivnit důsledky boomeru a nemůže odčinit nebo utlumit následující depresi. Důsledky mylných investic se objeví bez ohledu na to, zda některé z těchto investic se později ve změněných podmínkách ukážou jako investice správné. Když byla v roce 1845 v Anglii postavena železnice, jejíž výstavba by nebyla možná bez úvěrové expanze, poměry v následujících letech nebyly ovlivněny možností, že v roce 1870 nebo 1880 by byly dostupné kapitálové statky pro její výstavbu. Přínos, jenž později vyplynul ze skutečnosti, že daná železnice nemusela být postavena pomocí čerstvých výdajů kapitálu a práce, nepředstavoval v roce 1847 žádné odškodnění za ztráty způsobené předčasnou výstavbou.

Boomer ochuzuje. Ale ještě horší jsou jeho morální škody. Lidé jsou kvůli němu sklíčení a malomyslní. Čím optimističtější byli v době zdánlivé prosperity boomeru, tím větší je jejich zoufalství a pocit marnosti. Jednotlivec je vždy ochoten připisat úspěch svým vlastním schopnostem a brát ho jako zaslouženou odměnu za své nadání, pracovitost a poctivost. Za své neúspěchy vždy obviňuje ostatní, a ze všeho nejvíce nesmyslnost společenských a politických institucí. Neobviňuje úřady z podpory boomeru. Obviňuje je z jeho nevyhnu-

telného zhroutil. Podle názoru veřejnosti jsou vyšší inflace a větší úvěrová expanze jediným lékem proti zlým způsobeným inflací a úvěrovou expanzí.

Říkají, že máme továrny a zemědělské podniky, jejichž výrobní kapacita není využita vůbec nebo úplně. Máme hromady neprodejných statků a armádu nezaměstnaných pracovníků. Máme také zástupy lidí, kteří by rádi uspokojili své potřeby ve větší míře. Jediné, co nemáme, je úvěr. Dodatečný úvěr by umožnil podnikatelům pokračovat v jejich výrobě nebo ji rozšířit. Nezaměstnaní by znovu našli práci a mohli by nakupovat výrobky. Tato argumentace ze zdá být důvěryhodná. Je nicméně naprosto nesprávná.

Pokud nemohou být výrobky prodány a pracovníci nemohou najít práci, jedinou příčinou je to, že požadují příliš vysoké ceny nebo mzdy. Ten, kdo chce prodat své zásoby nebo svoji schopnost pracovat, musí snižovat své nároky, dokud nenajde nějakého kupce. Takový je zákon trhu. Tímto způsobem trh směřuje aktivity každého jednotlivce do těch oborů, v nichž mohou nejlépe přispět k uspokojení potřeb zákazníků. Mylné investice v době boomu špatně umístily nepřevoditelné výrobní faktory do některých oborů na úkor jiných, v nichž byly potřebné naléhavěji. To představuje nepoměr v alokaci nepřevoditelných faktorů v různých průmyslových odvětvích. Tento nepoměr může být napraven jen akumulací nového kapitálu a jeho užitím v těch odvětvích, kde je potřebný nejnaléhavěji. To je však pomalý proces. Zatímco probíhá, není možné plně využít výrobní kapacity některých podniků, které postrádají komplementární výrobní zařízení.

Je zbytečné namítat, že existuje i nevyužitá kapacita podniků vyrábějících statky stojící na počátku výrobních procesů. Bývá tvrzeno, že pokles prodeje těchto statků nemůže být vysvětlen nepoměrem kapitálového vybavení různých odvětví; mohou být používány a jsou nezbytné pro mnoho různých užití. I toto je chyba. Pokud ocelárny a železárny, měděné doly a pily nemohou být využity naplno, důvodem může být jen to, že na trhu není dostatek kupujících, kteří chtějí kupovat jejich celý výstup za ceny kryjící náklady jejich stávající produkce. Protože se variabilní náklady mohou skládat pouze z cen ostatních výrobků a mezd, a totéž platí pro ceny ostatních výrobků, uvedená situace vždy znamená, že jsou mzdové sazby příliš vysoké na to, aby všichni, kdo chtějí pracovat, našli práci a aby bylo využito nepřevoditelného zařízení v plné míře, určené požadavkem, aby nespécifické kapitálové statky a práce nebyly odnímány z užití, v nichž naplňují naléhavější potřeby.

Z podmínek zhroutil boomu existuje pouze jedna cesta zpět k situaci, v níž postupující kapitálová akumulace zabezpečuje plynulé zlepšování hmotného blaha: čisté úspory musí naakumulovat kapitálové statky potřebné k harmonickému rozvoji všech odvětví výroby, které kapitál vyžadují. Musí být zabezpečeny kapitálové statky chybějící v odvětvích, jež byla během boomu zanedbána. Mzdové sazby musí klesnout; lidé musí dočasně omezit

svoji spotřebu, dokud není nahrazen kapitál vyplývaný mylnými investicemi. Ti, kdo mají odpor k těžkostem takového přizpůsobení, se musí zdržet úvěrové expanze.

Nemá žádný smysl zasahovat do procesu přizpůsobení prostřednictvím nové úvěrové expanze. To v lepším případě pouze naruší a prodlouží léčebný proces deprese, pokud to přímo nezpůsobí další boom se všemi jeho neodvratnými důsledky.

Proces přizpůsobení je i v podmínkách nepřítomnosti nové úvěrové expanze oddálen psychologickými dopady zklamání a pocitu marnosti. Lidé se jen pomalu oprostují od sebeklamu falešné prosperity. Podnikatelé se snaží pokračovat v nevýnosných projektech; zavírají oči před pohledem, který je zraňuje. Pracovníci odkládají omezení svých požadavků na úroveň odpovídající stavu trhu; chtějí se, pokud je to možné, vyhnout snížení své životní úrovně a změny zaměstnání a bydliště. Lidé jsou znechuceni tím více, čím větší byl jejich optimismus v době rozmachu. Dočasně ztrácí sebedůvěru a podnikatelského ducha do té míry, že nedokážou využít ani dobrých příležitostí. Nejhorší je to, že lidé jsou nenapravitelní. Za pár let se znovu pustí do nové úvěrové expanze a starý příběh se opakuje.

Role, kterou hrají v první fázi boomu nevyužitá výrobní faktory

V měnícím se hospodářství vždy existují neprodané zásoby (převyšující objem zásob, jenž musí být udržován z technických důvodů), nezaměstnaní pracovníci a nevyužitá kapacita nepřevoditelných výrobních zařízení. Systém se pohybuje směrem ke stavu, v němž nebudou žádní pracovníci nezaměstnaní ani žádné přebytečné zásoby.¹⁵ Nově se objevující data neustále odkládají kurz k novému cíli. Stavů rovnoměrně plynoucí ekonomiky tak není nikdy dosaženo.

Přítomnost nevyužitá kapacity nepřevoditelných investic je výsledkem chyb učiněných v minulosti. Předpoklady investorů, jak se ukázalo později, nebyly naplněny; trhy poptávají silněji jiné statky než ty, které mohou být vyráběny ve stávajících podnicích. Hromadění zbytečných zásob a katalaktická nezaměstnanost pracovníků jsou spekulativní. Vlastník zásob je odmítá prodat za tržní cenu, protože doufá, že bude moci později dosáhnout vyšší ceny. Nezaměstnaný pracovník odmítá změnit své povolání, nebo místo svého bydliště, nebo se spokojit s nižším platem, protože doufá, že později získá místo s vyšším platem v místě svého bydliště, nebo v oboru, který má nejradši. Oba se zdráhají přizpůsobit své požadavky současné tržní situaci,

¹⁵ I v rovnoměrně plynoucí ekonomice může existovat nevyužitá kapacita nepřevoditelného výrobního zařízení. Její nevyužití však nenarušuje rovnováhu o nic více, než když leží ladem submarginální půda.

protože doufají ve změnu dat, jež změní podmínky v jejich prospěch. Jejich otálení je jedním z důvodů, proč se systém dosud novým tržním podmínkám nepřizpůsobil.

Zastánci úvěrové expanze argumentují, že je třeba většího objemu fiduciárních prostředků. Potom budou podniky pracovat na plný výkon, zásoby budou prodány za cenu, kterou jejich vlastníci považují za uspokojivou, a nezaměstnaní získají práci za mzdy, které považují za dostatečné. Tato velmi rozšířená doktrína naznačuje, že zvýšení cen vyvolané dodatečnými fiduciárními prostředky by ve stejném okamžiku a do téže míry ovlivnilo i všechny ostatní statky a služby, zatímco majitelé přebytečných zásob a nezaměstnaní pracovníci by se spokojili s těmi nominálními cenami a mzdami, které – samozřejmě zbytečně – požadují dnes. Pokud by k tomuto mělo dojít, reálné ceny a reálné mzdy získané těmito majiteli a pracovníky by klesly – v poměru k cenám ostatních statků a služeb – na tu úroveň, na kterou musí klesnout kvůli nalezení kupce nebo zaměstnavatele.

Průběh boomu není zásadně ovlivněn skutečností, že před jeho začátkem existuje nevyužitá kapacita, přebytečné neprodané zásoby a nezaměstnaní pracovníci. Předpokládejme, že existují nevyužitá kapacity měděných dolů, neprodané zásoby mědi, nezaměstnaní dělníci měděných dolů. Cena mědi je na úrovni, při níž se těžba v některých dolech nevyplatí; jejich pracovníci jsou propouštěni; existují spekulanti, kteří odkládají prodeje svých zásob. K tomu, aby byly doly znovu ziskové, aby pracovníci měli znovu práci a hromady mědi bylo možné prodat, aniž by byla její cena stlačena pod výrobní náklady, je třeba dosáhnout přírůstku p objemu dostupných kapitálových statků, jenž bude dostatečný k zajištění odpovídajícího následného růstu investic a velikosti výroby a spotřeby, které povedou k odpovídajícímu zvýšení poptávky po mědi. Pokud však k tomuto přírůstku p nedojde a podnikatelé klamaní úvěrovou expanzí i přesto jednají, jako kdyby byl p skutečně dostupný, podmínky na trhu s mědí jsou po dobu trvání růstu takové, jako kdyby bylo p k zásobě dostupných kapitálových statků skutečně přidáno. Ovšem i pro tento případ platí vše, co bylo řečeno o důsledcích úvěrové expanze. Jediný rozdíl, pokud jde o měď, spočívá v tom, že nemístné rozšíření výroby nebylo dosaženo stažením kapitálu a práce z jiných užití, v nichž by lépe uspokojily potřeby spotřebitelů. V našem případě mědi se nový boom střetává s mylnou investicí kapitálu a mylným užitím práce uskutečněnými během předcházejícího boomu, které nebyly zatím absorbovány procesem přizpůsobení.

Je tedy jasné, že je zbytečné ospravedlňovat novou úvěrovou expanzi odkazem na nevyužitou kapacitu, neprodané – nebo jak lidé chybně říkají „neprodejné“ – zásoby a nezaměstnané pracovníky. Začátek úvěrové expanze se střetává s pozůstatky předešlých mylných investic a mylného užití práce, dosud nezahrazených procesem přizpůsobení, a zdánlivě tyto dřívější chyby

napraví. Ve skutečnosti však jde o pouhé přerušení procesu přizpůsobení a návratu do správných podmínek.¹⁶ Existence nevyužité kapacity a nezaměstnanosti není platným argumentem zpochybňujícím správnost teorie založené na oběžném úvěru. Víra zastánců úvěrové expanze a inflace, že zdržení se další úvěrové expanze a inflace povede k prodloužení deprese, je zcela chybná. Jimi navrhované řešení nepovede k věčnému trvání boomu. Pouze naruší ozdravný proces.

Omyly nepeněžních vysvětlení hospodářského cyklu

Pokud se chceme zabývat marnými snahami vysvětlit cyklické výkyvy hospodářství nepeněžními doktrínami, musíme nejprve zdůraznit jeden bod, jenž byl dosud téměř zcela opomíjen.

Pro některé myšlenkové školy byl úrok pouhou cenou placenou za získání práva nakládat s určitým množstvím peněz či peněžních substitutů. Z tohoto přesvědčení docela logicky vyvozují závěr, že odstranění vzácnosti peněz a peněžních substitutů zcela zruší úrok a povede k bezplatnému poskytování úvěru. Pokud však člověk s tímto vysvětlením nesouhlasí a chápe podstatu čistého úroku, objevuje se problém, jehož řešení nelze uniknout. Dodatečná nabídka úvěru způsobená zvýšením množství peněz nebo fiduciárních prostředků má jistě moc snížit hrubou tržní úrokovou míru. Jestliže však úrok není pouze peněžním jevem, a proto nemůže být trvale snížen nebo zcela odstraněn jakkoli velikým zvýšením nabídky peněz a fiduciárních prostředků, je zapotřebí ekonomické vysvětlení toho, jakým způsobem se znovu ustaví úroková míra odpovídající tržním nepeněžním datům. Ekonomie musí vysvětlit, jaký proces odchyluje tržní míru od úrovně odpovídající poměru hodnocení současných a budoucích statků ze strany lidí. Pokud by to ekonomie nedokázala, nepřímou by přiznala, že úrok je peněžním jevem a může během změn peněžního vztahu dokonce i zcela zmizet.

Pro nepeněžní vysvětlení hospodářského cyklu je hlavní věcí zkušenost, že existují opakující se deprese. Zastánci těchto vysvětlení zaprvé ve svém schématu následných ekonomických událostí nevidí nic, co by mohlo naznačovat uspokojivé vysvětlení těchto záhadných jevů. Zoufale hledají náhradní řešení, jež by učinilo z jejich závěrů teorii cyklu.

V případě měnové teorie či teorie založené na oběžném úvěru je však situace odlišná. Moderní měnová teorie nakonec zcela odstranila všechny představy domnělé neutrality peněz. Nezvratně dokázala, že v tržním hospodářství působí faktory, o nichž nemá doktrína opomíjející hybnou sílu peněz co říci. Katalaktický systém, který obsahuje vědomí peněžní non-neutrality

¹⁶ Hayek (*Prices and Production* [2. vyd., Londýn, 1935], str. 96 a násl.) dochází k témuž závěru prostřednictvím poněkud odlišné argumentace.

a hybné síly peněz, odpovídá na otázky, jak změny peněžního vztahu ovlivňují úrokovou míru nejprve v krátkém a později i v dlouhém období. Systém, který by to nedokázal, je špatným systémem. Bylo by poněkud rozporné, kdyby poskytl odpověď, jež by zároveň nedokázala vysvětlit cyklické hospodářské výkyvy. I kdyby nikdy neexistovaly fiduciární prostředky nebo oběžný úvěr, moderní katalaxie by byla přinucena nastolit otázku týkající se vztahu mezi změnami peněžního vztahu a úrokové míry.

Již jsme si ukázali, že každé nepeněžní vysvětlení cyklu musí připustit, že zvýšení množství peněz nebo fiduciárních prostředků je nezbytnou podmínkou vzniku boomu. Je zjevné, že všeobecná tendence k růstu cen, jež není způsobena všeobecným poklesem výroby a nabídky statků k prodeji, se nemůže objevit, pokud se nabídka peněz (v širším smyslu) nezvýšila. Nyní vidíme, že ti, kdo bojují proti peněžním vysvětlením hospodářského cyklu, se k nim musí sami uchýlit z druhého důvodu. Jedině tato teorie totiž vysvětluje, jak příliv dodatečných peněz a fiduciárních prostředků ovlivňuje úvěrový trh a tržní úrokovou míru. Bez výslovné zmínky o teorii cyklu založené na oběžném úvěru se mohou obejít pouze ti, pro které je úrok jen výsledkem institucionálně podmíněné vzácnosti peněz. To vysvětluje, proč proti ní nikdy žádný z jejích kritiků nepředložil žádnou udržitelnou námitku.

Fanatismus, se kterým zastánci nepeněžních doktrín odmítají připustit své chyby, je samozřejmě ukázkou politické předpojatosti. Marxisté zavedli vysvětlení hospodářských krizí jako nutného zla kapitalismu, jako nezbytného výsledku jeho „anarchie“ výroby.¹⁷ Nemarksičtí socialisté a intervencionisté se stejně dychtivě snaží dokázat, že tržní hospodářství se nemůže zbavit návratu depresí. Právě oni ostře napadají peněžní teorii cyklu, protože měnová a úvěrová manipulace je dnes hlavním nástrojem, kterým se antikapitalistické vlády snaží zajistit svoji všemocnost.¹⁸

Snahy spojovat hospodářské deprese s vlivy z vesmíru, z nichž nejpozoruhodnější byla teorie slunečních skvrn Williama Stanleyho Jevonse, zcela selhaly. Tržní hospodářství dokázalo poměrně uspokojivě přizpůsobovat výrobu a prodej všem přirozeným podmínkám lidského života a jeho prostředí. Je poměrně arbitrární předpokládat, že existuje pouze jedna skutečnost – jmenovitě domnělé pravidelné výkyvy úrody –, s níž si tržní hospodářství nedokáže poradit. Proč podnikatelé nedokážou rozpoznat existenci výkyvů v produkci zemědělských plodin a přizpůsobit jim své podnikatelské aktivity tak, aby omezili jejich nepříznivý dopad na své plány?

¹⁷ O zásadních chybách marxistické teorie a ostatních teorií vycházejících z nedostatečné spotřeby srov. výše, str. 276.

¹⁸ Více o těchto měnových a úvěrových manipulacích srov. níže, str. 699–718.

Vedeny marxistickým heslem „anarchie výroby“ vysvětlují současné nepeněžní doktríny hospodářského cyklu cyklické výkyvy pomocí tendence k nevyrovnanému objemu investic v různých průmyslových odvětvích, tendence neoddělitelně spjaté s kapitalismem. Přesto žádná z těchto doktrín založených na nevyrovnaném objemu investic nepopírá skutečnost, že každý podnikatel se snaží těmto chybám vyhnout, protože jinak mu způsobí vážné finanční ztráty. Podstatou těchto aktivit podnikatelů a kapitalistů je právě nepouštět se do projektů, které považují za neziskové. Pokud člověk předpokládá, že všichni podnikatelé mají sklon v těchto svých snahách selhat, zároveň tím říká, že všichni tito podnikatelé nejsou schopni vidět vzdálenější budoucnost. Jsou příliš hloupí na to, aby se vyhnuli určitým nástrahám, a proto při provádění svých aktivit opakovaně šlapou vedle. Celá společnost tak musí platit za chyby těchto tupých spekulantů, průkopníků a podnikatelů.

Je zřejmé, že lidé chybují a podnikatelé zcela jistě nejsou v tomto ohledu žádnou výjimkou. Nesmíme však zapomenout na to, že na trhu neustále probíhá proces výběru. Existuje na něm nepřetržitá tendence vyřazovat méně zdatné podnikatele, tj. ty, kteří neuspějí ve své snaze správně předvídat budoucí poptávku spotřebitelů. Pokud jedna skupina podnikatelů vyrábí statky ve větším objemu, než je požadováno spotřebiteli, a následně tak nemůže dané statky prodat za ziskovou cenu a utrpí ztráty, ostatní skupiny, vyrábějící věci, po kterých veřejnost touží, dosáhnou tím vyšších zisků. Některá podnikatelská odvětví upadají, zatímco jiná zkvétají. Nemůže vzniknout žádná všeobecná hospodářská deprese.

Zastánci doktrín, kterými se zabýváme, však argumentují jinak. Předpokládají, že nejen třída podnikatelů, ale všichni lidé jsou stíženi slepotou. Protože podnikatelská třída není uzavřeným společenským systémem s uzavřeným vstupem pro ostatní, každý podnikavý člověk je tak ve skutečnosti schopen ohrozit ty, kdo do této třídy již patří. Historie je plná nespočetných příkladů nově přichozích lidí zcela bez prostředků, kteří skvěle uspěli při výrobě statků, jež byly podle jejich vlastního názoru vhodné k uspokojení nejnáléhavějších potřeb spotřebitelů. Z tohoto důvodu tvrzení, že se všichni podnikatelé pravidelně stávají obětí určitých omylů, mlčky předpokládá, že všichni prakticky jednající lidé nemají rozum. Předpokládá, že nikdo, kdo podniká, ani nikdo, kdo o podnikání uvažuje, pokud dostane příležitost díky selhání stávajících podnikatelů, není dostatečně bystrý na to, aby porozuměl skutečnému stavu trhu. Oproti tomu teoretici, kteří neprovozují nic jiného než pouhé filozofování o jednání ostatních, považují sebe sama za dost chytré k tomu, aby dokázali odhalit chyby svádějící na scestí ty, kdo podnikají. Tito vševědoucí profesori nejsou nikdy oklamáni chybami zatemňujícími úsudky všech ostatních. Vědí přesně, co je špatně se soukromým podnikáním. Jejich požadavky na získání diktátorských pravomocí jsou tak zcela oprávněné.

Nejvíce ohromující v souvislosti s těmito doktrínami je jejich závěr, že podnikatelé ve své malomyslnosti neústupně trvají na svých mylných postupech, přestože tito učenci již dávno odhalili jejich nesmyslnost. I přesto, že jsou tyto postupy vyvráceny v každé učebnici, podnikatelé je neustále opakuji. Zjevně neexistuje jiný způsob, jak se vyhnout opakování hospodářských depresí než – v souladu s Platónovými utopickými představami – svěřit nejvyšší moc filozofům.

Prozkoumejme stručně dvě nejrozšířenější verze těchto doktrín založených na nepoměru investic.

První z nich je doktrína trvanlivých statků. Tyto statky poskytují své služby po určité období. Dokud trvá jejich životnost, jejich majitel je nechce nahradit jinými. Proto jakmile lidé provedli své nákupy, poptávka po nových výrobcích klesá. Podnikání se nedaří. Oživení je možné až po určité době, kdy jsou staré domy, automobily, ledničky a podobné statky opotřebovány a jejich majitelé musí nakoupit nové.

Podnikatelé jsou nicméně zpravidla prozřetelnější než tato doktrína předpokládá. Snaží se přizpůsobit objem své výroby očekávané velikosti poptávky spotřebitelů. Pekaři berou v úvahu to, že hospodyně potřebují koupit bochník chleba každý den, a výrobci rakví berou v úvahu to, že celkový roční prodej rakví nemůže být vyšší než počet lidí, kteří v daném období zemřou. Průmysl vyrábějící stroje počítá s průměrnou „životností“ svých výrobků stejně jako krejčí, obuvníci, výrobci automobilů, rozhlasových přijímačů, ledniček a stavební firmy. Jistěže budou vždy existovat průkopníci, kteří vlivem svých klamných optimistických očekávání přehnaně rozšíří své podnikání. Kvůli tomu odnímají výrobní faktory jiným podnikům ve stejném odvětví i ostatním odvětvím. Proto jejich nadměrná expanze vyústí v poměrné snížení výstupu v ostatních oblastech. Jedno odvětví expanduje, zatímco ostatní se zmenšují, dokud neziskovost expandujícího odvětví a ziskovost ostatních odvětví nezmění podmínky. Jak předešlý boom, tak i následující pokles se týkají pouze části podniků.

Druhá varianta doktríny vycházející z nepoměru investic je známá jako princip akcelerace. Dočasný růst poptávky po určitém statku vede ke zvýšení výroby daného statku. Pokud se poptávka po něm později znovu sníží, investice provedené během této expanze se jeví jako mylné. To je zvláště špatné v oblasti trvanlivých výrobních statků. Pokud poptávka po spotřebním statku a vzroste o 10 procent, podniky zvýší vybavení p nutné pro jeho výrobu o 10 procent. Výsledné zvýšení poptávky po p je tím významnější v poměru k předchozí poptávce po p , čím delší je doba upotřebitelnosti p a čím menší byla v důsledku toho předchozí poptávka po nahrazení opotřebovaných kusů p . Jestliže je životnost jednoho kusu p 10 let, roční poptávka po p z důvodu nahrazení byla 10 procent zásoby p užívané v daném odvětví. Růst poptávky

po a o 10 procent tedy zvyšuje poptávku po p a vede ke stoprocentnímu růstu objemu vybavení r , potřebného k výrobě p . Pokud poptávka po a přestane růst, zůstává nevyužito 50 procent výrobní kapacity r . Jakmile se roční nárůst v poptávce po a sníží z 10 procent na 5 procent, není využito 25 procent výrobní kapacity r .

Hlavní chybou této doktríny je to, že považuje podnikatelské aktivity za pouhou slepou automatickou reakci na současný stav poptávky. Kdykoli poptávka vzroste a zvýší ziskovost určitých podnikatelských odvětví, má se za to, že je okamžitě rozšířeno i výrobní zařízení. Tento pohled je však neudržitelný. Podnikatelé často chybují a za své chyby tvrdě platí. Ti, kdo by jednali způsobem popisovaným principem akcelerace, by však nebyli podnikateli, ale bezduchými automaty. Skutečný podnikatel je *spekulant*,¹⁹ člověk toužící po využití svého názoru na budoucí strukturu trhu pro obchodní operace sli- bující zisky. Toto konkrétní předjímající porozumění podmínkám nejisté budoucnosti vzdoruje jakýmkoli pravidlům a systematizaci. Není možné ho vyučovat, ani se mu naučit. Kdyby tomu tak nebylo, každý by se mohl pustit do podnikání se stejnou vyhlídkou úspěchu. Úspěšného podnikatele a prů- kopníka od ostatních lidí odlišuje právě ta skutečnost, že se nenechává vést tím, co bylo a je, ale uspořádává své záležitosti na základě svého názoru na budoucnost. Vidí minulost a současnost stejně, jako je vidí ostatní; budouc- nost však odhaduje jiným způsobem. Ve svém jednání je směřován názorem na budoucnost, jenž se liší od převládajícího názoru. Impulzem pro jeho jed- nání je to, že oceňuje výrobní faktory a budoucí ceny statků, které z nich mohou být vyrobeny, jinak než ostatní lidé. Pokud přináší současná cenová struktura vysoké zisky těm, kdo dnes dané statky prodávají, jejich výroba se rozšíří pouze tehdy, věří-li podnikatelé, že tyto výhodné tržní podmínky budou trvat dost dlouho na to, aby se nové investice vyplatily. Pokud to pod- nikatelé neočekávají, ani velmi vysoké zisky stávajících podniků nepovedou k expanzi. Právě tato zdráhavost kapitalistů a podnikatelů investovat v těch výrobních procesech, jež považují za neziskové, je silně kritizována lidmi, kteří nerozumějí fungování tržního hospodářství. Technokraticky založení inženýři si stěžují, že nadvláda ziskového motivu brání hojnému zásobování spotřebitelů statky, které by jim mohla poskytnout dnešní úroveň technolo- gických znalostí. Demagogové se bouří proti chamtivým úmyslům kapitalistů udržovat nedostatek.

Uspokojivé vysvětlení hospodářských cyklů nemůže být postaveno na sku- tečnosti, že jednotlivé firmy nebo skupiny firem špatně odhadují budoucí stav

¹⁹ Je pozoruhodné, že tento pojem je užíván jak k označení promýšlení a následné akce průkopníků a podnikatelů, tak i ryze akademických úvah teoretiků, které přímo nevedou k žádnému jednání.

trhu a kvůli tomu činí mylné investice. Předmětem hospodářského cyklu je *všeobecný* rozmach podnikatelských aktivit, sklon k rozšiřování produkce ve *všech* odvětvích a následná *všeobecná* deprese. Tyto jevy nemohou být způsobeny tím, že zvýšené zisky v některých odvětvích vedou k jejich expanzi a odpovídajícím nadměrným investicím v odvětvích vyrábějících zařízení nutné k této expanzi.

Je velmi dobře známou skutečností, že čím dále boom postoupil, tím obtížnější je nakoupit stroje a jiné vybavení. Podniky vyrábějící tyto věci nestíhají vyřizovat objednávky. Jejich zákazníci musí dlouho čekat, než jsou jim tyto stroje doručeny. To jasně ukazuje, proč odvětví výrobních statků nerozšiřují svá výrobní zařízení tak rychle, jak předpokládá princip akcelerace.

Avšak i kdybychom pouze pro potřeby naší diskuse byli ochotni připustit, že se kapitalisté a podnikatelé chovají takovým způsobem, jaký popisuje teorie nerovnoměrnosti, stále zbývá vysvětlit, jak by v tom mohli pokračovat bez úvěrové expanze. Usilování o tyto dodatečné investice zvyšuje ceny komplementárních výrobních faktorů a úrokovou míru na úvěrovém trhu. Pokud by nedocházelo k úvěrové expanzi, tyto jevy by expanzionistické sklony brzy zastavily.

Zastánci teorií nerovnoměrnosti popisují určité události v oblasti zemědělství, jež mají potvrdit jejich tvrzení o neodmyslitelném nedostatku zaopatření ze strany soukromých podniků. Je však nepřipustné názorně dokládat typické rysy svobodného konkurenčního podnikání v tržním hospodářství poukazem na podmínky ve sféře středních a drobných zemědělců. V mnoha zemích v této oblasti nevládne trh a spotřebitelé, ale vládní zásahy, zamýšlené jako ochrana zemědělců proti tržní proměnlivosti. Tito zemědělci se nepohybují na nenarušovaném trhu; jsou nejrůznějšími způsoby zvýhodňování a hýčkání. Oblast jejich výrobních činností je tak řečeno rezervací, v níž jsou uměle a na úkor nezemědělských vrstev udržovány technologická zaostalost, úzkoprsá svěhlost a podnikatelská neschopnost. Pokud při své činnosti udělají chybu, vláda přinutí k zaplacení spotřebitele, daňové poplatníky a hypoteční věřitele.

Je pravda, že se v pěstování obilí nebo chovu vepřů a jiných zemědělských výrobcích vyskytují propojené cykly. Jejich opakovaný výskyt je však následkem toho, že tresty uplatňované trhem vůči neefektivním a neschopným podnikatelům na značnou část zemědělců nedopadají. Tito zemědělci nejsou odpovědní za své jednání, protože jsou oblíbenci vlády a politiků. Kdyby tomu tak nebylo, již dávno by zkrachovali a jejich bývalá hospodářství by dnes spravoval někdo chytřejší.

XXI. PRÁCE A MZDY

1. Introverzivní práce a extroverzivní práce

Člověk může překonat újmu z práce (vzdát se požitku z volného času) z různých důvodů.

1. Může pracovat proto, aby byly jeho mysl a tělo silné, aktivní a čilé. Újma z práce není cenou za dosažení těchto cílů; její překonání je neoddělitelné od spokojenosti, o kterou je usilováno. Nejzřetelnějšími případy jsou čisté sportování bez záměru získat odměnu nebo společenský úspěch a hledání pravdy a poznání provozované jen pro hledání samotné, a nikoli jako prostředek zvýšení něčích schopností a dovedností při výkonu jiných druhů práce, zaměřených na jiné cíle.¹

2. Může podstoupit újmu z práce za účelem služby Bohu. Obětuje svůj volný čas, aby potěšil Boha a byl odměněn na onom světě věčnou blažeností a na své pozemské pouti nejvyšší rozkoší, kterou skýtá jistota, že dostal všem svým náboženským povinnostem. (Pokud však slouží Bohu proto, aby dosáhl pozemských cílů – svého vezdejšího chleba a úspěchu ve světských záležitostech – jeho chování se příliš neliší od snahy získat běžný prospěch z vynaložené práce. To, zda je domněnka vedoucí jeho chování správná a zda se jeho očekávání uskuteční, je pro katalaktické vymezení způsobu jeho chování nepodstatné.²)

¹ Poznání neusiluje o jiný cíl, než je akt vědění. Tím, co uspokojuje myslitele, je myšlení jako takové, nikoli získání dokonalých znalostí, což je cíl člověku nedostupný.

² Je téměř zbytečné poznamenávat, že srovnání touhy po vědění a zbožného života se sportem a hrami nepředstavuje znevážení žádného z nich.

3. Může tvrdě pracovat, aby se vyhnul ještě větší újmě. Podstupuje újmu z práce, aby zapomněl, aby unikl skličujícím myšlenkám a zbavil se mrzutých nálad; práce je pro něj tak řečeno zdokonalenou hrou. Toto zdokonalené hraní nesmí být zaměňováno s prostými hrami dětí, které jsou provozovány pro pouhé potěšení. (Existují nicméně i jiné dětské hry. Děti jsou také dostatečně důmyslné na to, aby se mohly těšit ze zdokonalené hry.)

4. Může pracovat proto, že dává přednost příjmům, které si může prací vydělat, před újmou z práce a potěšením z volného času.

Práce v kategoriích 1, 2, 3 je vynaložena proto, že újma z práce sama o sobě – nikoli její výsledek – uspokojuje. Člověk se namáhá a sužuje ne proto, aby dosáhl cíl na konci svého pochodu, ale pouze kvůli pochodování samotnému. Horolezec nechce pouze dosáhnout vrcholu, chce ho dosáhnout lezením. Pohrdá ozubenou dráhou, která by ho na vrcholek hory vyvezla rychleji a bez námahy i tehdy, je-li jízdné levnější než náklady způsobené lezením (tj. například odměna průvodci). Námaha lezení ho neuspokojuje bezprostředně; vyžaduje újmu z práce. A právě překonání újmy z práce je tím, co ho uspokojuje. Méně namáhavý výstup by mu nezpůsobil větší, ale menší potěšení.

Práci v kategoriích 1, 2 a 3 můžeme nazvat introverzivní práce a odlišit ji od extroverzivní práce v kategorii 4. V některých případech může introverzivní práce přinést – tak řečeno jako vedlejší produkt – výsledek, kvůli jehož dosažení by jiní lidé podstoupili újmu z práce. Zbožný člověk může ošetřovat nemocné za odměnu na nebesích; člověk hledající pravdu, oddaný pouze hledání poznání, může ve skutečnosti objevit užitečné zařízení. Do této míry může introverzivní práce ovlivnit nabídku na trhu. Katalaxie se však zabývá pouze extroverzivní prací.

Psychologické otázky vyvolané introverzivní prací jsou z hlediska katalaxie nepodstatné. Z pohledu ekonomie lze označit introverzivní práci za spotřebu. Její výkon zpravidla vyžaduje nejen osobní námahu příslušného jednotlivce, ale také vynaložení hmotných výrobních faktorů a výsledků extroverzivní, bezprostředně neuspokojující práce jiných lidí, které musí být nakoupeny zaplacením mezd. Vyznávání náboženství vyžaduje místa bohoslužeb a jejich vybavení, sport vyžaduje rozličné potřeby a zařízení, trenéry a instruktory. Všechny tyto věci náleží do oblasti spotřeby.

2. Radost a omrzelost z práce

Předmětem katalaktického pojednání je pouze extroverzivní práce, tedy práce, jež není přímo zdrojem uspokojení. Charakteristickým znakem tohoto druhu práce je skutečnost, že je vykonávána kvůli cíli jinému, než je její výkon samotný, a dále újma s ní spojená. Lidé pracují, protože chtějí sklízet plody své práce. Práce samotná způsobuje újmu. Avšak kromě této újmy,

kteřá je nepřijemná a vedla by člověka k úspornému využívání práce, i kdyby jeho pracovní síla nebyla omezená a byl by schopen provádět neomezené množství práce, se občas objevuje i zvláštní emocionální jev, pocity radosti či omrzelosti, doprovázející výkon určitých druhů práce.

Jak radost, tak omrzelost patří do jiné kategorie než újma z práce. Radost z práce tak nemůže ani zmírnit, ani odstranit újmu z práce. Stejně tak nesmí být radost z práce zaměňována za bezprostřední uspokojení, poskytované určitými druhy práce. Jde o doprovodný jev pocházející buď ze zprostředkovaného uspokojení z práce, plodů nebo odměny, nebo z jiných okolností.

Lidé nepodstupují újmu z práce kvůli radosti, jež je s prací spojená, ale kvůli zprostředkovanému uspokojení. Ve skutečnosti radost z práce do značné míry předpokládá, že daná práce způsobuje újmu.

Zdroji radosti z práce jsou:

1. Očekávání prací zprostředkovaného uspokojení, očekávání požitku z jejího úspěchu a výnosu. Tvrdě pracující člověk se dívá na svoji práci jako na prostředek dosažení cílů, o něž usiluje, a pokrok jeho práce ho těší jako přiblížení se tomuto cíli. Jeho radost je předzvěstí zprostředkovaného uspokojení. V rámci společenské spolupráce se tato radost projevuje ve spokojenosti ze schopností udržet si postavení ve společenském organismu a poskytovat služby, které ostatní lidé oceňují buď tím, že si koupí jejich výsledek, nebo zaplatí za vynaloženou práci. Pracovník se raduje, protože získává sebeúctu a vědomí, že žije sám sebe a svoji rodinu a není závislý na milosti ostatních.

2. Výkonem své práce se pracovník těší z estetického uznání svých dovedností a jejich výsledku. Nejde o pouhé rozjímavé potěšení člověka pozorujícího věci vykonané jinými. Jde o hrdost člověka, který může říci: Umím udělat takové věci, to je moje práce.

3. Po dokončení práce má pracovník potěšení z pocitu, že úspěšně překonal námahu a obtíže s ní spojené. Je šťastný, že se zbavil něčeho obtížného, nepříjemného a úmorného, že se mu na určitý čas ulevilo od břemena újmy z práce. Má pocit „Dokázal jsem to“.

4. Některé druhy práce uspokojují konkrétní přání. Existují například povolání, která uspokojují erotické touhy – buď vědomé, nebo podvědomé. Tyto touhy mohou být normální nebo zvrácené. Fetišisté, homosexuálové, sadisté a ostatní zvrhlíci mohou občas svoji práci využít k uspokojení svých podivných chutí. Určitá povolání jsou pro takové lidi zvláště přitažlivá. Pod rouškou určitých povolání bujně raší krutost a krvelačnost.

Různé druhy práce poskytují různé podmínky pro vznik radosti z práce. Tyto podmínky mohou být homogennější v kategoriích 1 a 3 než v kategorii 2. Je zjevné, že v kategorii 4 budou přítomné jen zřídka.

Radost z práce může zcela chybět. Psychické faktory ji mohou naprosto odstranit. Každý může na druhou stranu o její zvýšení záměrně usilovat.

Touhy lidské duše vždy usilovaly o zvýšení radosti z práce. Velká část úspěchů organizátorů a velitelů vojsk žoldáků náležela do této oblasti. Jejich úkol byl jednoduchý, pokud vojenské povolání poskytovalo uspokojení čtvrtého druhu. Tento druh uspokojení však nezávisí na oddanosti vojáků. Může ho dosáhnout i ten, kdo zanechá svého velitele na holičkách a obrátí se proti němu ve službách svých nových velitelů. Proto bylo zvláštním úkolem zaměstnavatelů žoldáků podporovat jejich soudržnost a oddanost, a tím vyvolat jejich odolnost vůči pokušením. Existovali samozřejmě i velitelé, kteří se o tyto neuchopitelné záležitosti nezajíjali. V armádách a námořnictvu osmnáctého století byly barbarské tresty jediným způsobem, jak zajistit poslušnost a zabránit dezercím.

Cílem moderního industrialismu nebylo záměrné zvýšení radosti z práce. Spoléhal se na materiální zlepšení, které přinesl zaměstnancům v jejich postavení příjemců mezd stejně jako v jejich postavení spotřebitelů a kupujících výrobků. Při pohledu na skutečnost, že žadatelé o práci zaplavili továrny a všichni se sháněli po průmyslových výrobcích, se zdálo, že není zapotřebí sahat k žádným zvláštním prostředkům. Prospěch, který kapitalistický systém lidu přinesl, byl tak očividný, že žádný podnikatel nepokládal za nutné předkládat pracovníkům prokapitalistickou propagandu. Moderní kapitalismus v podstatě představuje masovou výrobu pro potřeby mas. Kupujícími výrobků jsou více méně titíž lidé, kteří se jako najímaní pracovníci podílejí na jejich výrobě. Rostoucí objem prodeje poskytoval zaměstnavateli spolehlivou informaci o zlepšení životní úrovně lidí. Nestaral se o pocity svých zaměstnanců jako pracovníků. Zaměřoval se výhradně na to, aby jim sloužil jako zákazníkům. I dnes, tváří v tvář vytrvalé a fanatické antikapitalistické propagandě, sotva existuje nějaká proti-propaganda.

Tato antikapitalistická propaganda je systematickým plánem pro nahrazení radosti z práce omrzelostí. Radost z práce kategorií 1 a 2 do jisté míry závisí na ideologických faktorech. Pracovník se raduje ze svého místa ve společnosti a své aktivní spolupráce při jejím výrobním úsilí. Pokud je tato ideologie znevážena a nahrazena jinou, jež vykresluje příjemce mezd jako trpící oběť bezohledných vykořisťovatelů, radost z práce se změní v pocit odporu a omrzelosti.

Žádná ideologie, jakkoli působivě zdůrazňovaná a šířená, nemůže ovlivnit újmu z práce. Není možné ji odstranit nebo zmírnit přesvědčováním nebo hypnotickou sugescí. Na druhou stranu nemůže být zvýšena žádnými slovy ani doktrínami. Újma z práce je nepodmíněně daný jev. Spontánní a bezstarostné vybíjení energie a životních funkcí v bezcílné svobodě těší každého více než přísné omezení účelné námahy. Újma z práce dopadá i na toho, kdo se své práci věnuje z celého srdce a duše a dokonce i se sebezapřením. I ten touží po omezení množství práce, pokud se tak může stát bez negativního vlivu na očekávané zprostředkované uspokojení a zároveň zažívá radost kategorie 3.

Radost z práce kategorií 1 a 2 a občas i kategorie 3 může být odstraněna ideologickým vlivem a nahrazena omrzelostí. Pracovník začne svoji práci nenávidět, pokud začne být přesvědčen o tom, že tím, co ho nutí podstoupit újmu z práce, není jeho vlastní vyšší ohodnocení smlouvaného odškodnění, ale pouze nespravedlivý společenský systém. Oklamán slogany socialistických propagandistů není schopen rozeznat, že újma z práce je neměnnou součástí lidských životních podmínek, něco definitivně daného, co nemůže být odstraněno nástroji nebo metodami společenské organizace. Podléhá marxistickému omylu, že v socialistickém společenství nebude práce vyvolávat útrapy, ale potěšení.³

Skutečnost, že je radost z práce nahrazena omrzelostí, neovlivňuje ani ohodnocení újmy z práce, ani jejích výsledků. Jak poptávka po práci, tak nabídka práce se nemění, když lidé nepracují kvůli radosti z práce, ale kvůli zprostředkovanému uspokojení. Tím, co se mění, je pouze pracovníkův emocionální postoj. Jeho práce, jeho postavení v celku společenské dělby práce, jeho vztahy k ostatním členům společnosti a k celé společnosti se mu jeví v novém světle. Lituje sebe jako bezbrannou oběť absurdního a nespravedlivého systému. Stává se z něj nevrlý reptal, duševně nevyrovnaná osobnost, snadná kořist šarlatánů a podivínů všeho druhu. Radost z výkonu svých úkolů a z překonávání újmy z práce činí lidi spokojenějšími a posiluje jejich síly a životní elán. Když cítí, že jejich práce u nich vyvolává omrzelost, jsou nevrlí a neurotičtí. Společenství, v němž převažuje omrzelost prací, je spolkem zahořklých, nesnášenlivých a zlostných nespokojenců.

Avšak s ohledem na volní motivy překonání újmy z práce je role, kterou hrají radost a omrzelost prací, pouze náhodná a nepřilíš významná. Je nade vše pochybnost, že lidé nebudou pracovat jen pro radost z práce. Radost z práce nenahradí nepřímé uspokojení z práce. Jediným prostředkem, jak přimět člověka pracovat více a lépe, je nabídnout mu vyšší odměnu. Je marné lákat ho na radost z práce. Když se diktátoři sovětského Ruska, nacistického Německa a fašistické Itálie snažili přiřadit radosti z práce určitou roli ve svém výrobním systému, jejich očekávání byla zklamána.

Ani radost, ani omrzelost nemůže ovlivnit množství práce nabízené na trhu. To je zřejmé, pokud jsou tyto pocity spojeny ve stejné intenzitě se všemi druhy práce. Totéž však platí i tehdy, jsou-li radost a omrzelost podmíněny určitými rysy dané práce nebo specifickými vlastnostmi pracovníka. Podívejme se například na čtvrtou kategorii. Dychtivost určitých lidí získat zaměstnání, které nabízí možnost využít tohoto specifického uspokojení, má sklon snižovat mzdové sazby v tomto oboru. Avšak právě tento dopad způsobí, že

³ Engels, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (7. vyd., Stuttgart, 1910), str. 317. Viz výše, str. 122.

ostatní lidé – méně citliví na tyto pochybné požitky – dají přednost ostatním odvětvím, v nichž si mohou vydělat více. Tak se objeví opačná tendence, která vyrovná tu první.

Radost a omrzelost z práce jsou psychologickými jevy, které neovlivňují ani subjektivní ohodnocení újm a zprostředkovaného uspokojení jednotlivce, ani cenu placenou za práci na trhu.

3. Mzdy

Práce je vzácným výrobním faktorem. Jako taková je prodávána a kupována na trhu. Cena placená za práci je obsažena v ceně poskytnuté za výrobek nebo službu, pokud je vykonavatel práce prodávajícím daného výrobku nebo služby. Pokud je prodávána či kupována sama práce jako taková buď podnikatelem vyrábějícím pro prodej, nebo spotřebitelem, jenž chce pro svoji vlastní spotřebu využít poskytnutých služeb, je cena placená za práci nazývána mzdou.

Pro jednatího člověka není jeho vlastní práce pouhým výrobním faktorem, ale také zdrojem újm; hodnotí ji nejen ve vztahu k očekávanému zprostředkovanému uspokojení, ale také ve vztahu k újmě, již způsobuje. Ale i pro něj, stejně jako pro všechny ostatní, není práce jiných lidí nabízená k prodeji na trhu ničím jiným než výrobním faktorem. Člověk nakládá s prací jiných lidí stejným způsobem, jakým nakládá se vzácnými hmotnými výrobními faktory. Oceňuje ji podle principů, které používá i při oceňování ostatních statků. Výše mzdových sazeb je určena na trhu stejným způsobem, jakým jsou určeny ceny všech statků. V tomto smyslu můžeme říci, že je práce komoditou. Citové asociace, které jí lidé pod vlivem marxismu přiřazují, nejsou důležité. Stačí mimochodem pozorovat, že zaměstnavatelé nakládají s prací stejně jako nakládají se statky, protože jim tak velí chování spotřebitelů.

Není přípustné mluvit o práci a mzdách obecně bez toho, abychom sáhli k určitým omezením. Neexistuje žádný jednotný druh práce ani všeobecná mzdová sazba. Práce je velmi rozmanitá co do kvality, každý druh práce poskytuje specifické služby. Každý je oceňován jako komplementární faktor pro výrobu určitých spotřebních statků a služeb. Mezi oceněním výkonu chirurga a přístavního dělníka není žádný přímý vztah. Ale nepřímou každá část trhu práce propojena s ostatními je. Zvýšení poptávky po chirurgických službách, jakkoli velké, nepovede k tomu, že by se přístavní dělníci hrnuli do provozování chirurgie. Přesto nejsou hranice mezi různými segmenty trhu práce jasně vytyčeny. Existuje neustálá tendence pracovníků přesouvat se z jejich oboru do podobného zaměstnání, v němž se zdají být lepší podmínky. Proto nakonec každá změna nabídky nebo poptávky v jedné části trhu dopadá nepřímou i na ostatní části. Všechny skupiny si spolu nepřímou konkurují. Pokud je více lidí zaměstnáno v lékařských profesích, jsou lidé staženi z pří-

buzných zaměstnání, a ti jsou opět nahrazeni přílivem lidí z ostatních odvětví a tak dále. V tomto smyslu existuje propojení mezi všemi skupinami zaměstnání, ať už jsou v nich jakékoli požadavky. I zde znovu čelíme skutečnosti, že rozdíl mezi kvalitou práce potřebné k uspokojení potřeb je větší než rozdíl v lidské vrozené schopnosti pracovat.⁴

Propojení existuje nejen mezi různými druhy práce a cenami, jež jsou za ně placeny, ale i mezi prací a hmotnými výrobními faktory. V jistých mezích může být práce nahrazena hmotnými výrobními faktory a naopak. Míra, v níž je toto nahrazení využíváno, závisí na výši mzdových sazeb a cenách hmotných faktorů.

Určení mzdových sazeb – podobně jako cen hmotných výrobních faktorů – může být dosaženo pouze na trhu. Neexistují žádné netržní mzdové sazby, stejně jako nejsou žádné netržní ceny. Dokud existují mzdy, je s prací nakládáno jako s jakýmkoli hmotným výrobním faktorem a je kupována a prodávána na trhu. Je zvykem nazývat tu část trhu výrobních statků, na níž je práce najímána, jako trh práce. Stejně jako ostatní části trhu i trh práce je poháněn snahou podnikatelů dosáhnout zisku. Každý podnikatel chce koupit všechny druhy specifické práce, kterou potřebuje pro uskutečnění svých cílů, za co nejnižší cenu. Mzdy, které nabízí, ale musí být dost vysoké na to, aby odlákaly pracovníky od konkurujících podnikatelů. Horní mez jeho nabídek je určena očekáváním ceny, kterou může získat za přírůstek prodejních statků očekávaný ze zaměstnání daného pracovníka. Spodní mez je určena nabídkami konkurujících podnikatelů, kteří jsou sami vedeni obdobnou úvahou. Právě to mají ekonomové na mysli, když tvrdí, že výše mzdových sazeb pro každý druh práce je určena jeho mezní produktivitou. Jiným způsobem, jak vyjádřit tutéž pravdu, je říci, že mzdové sazby jsou určeny nabídkou práce a hmotných výrobních faktorů na jedné straně a očekávanými budoucími cenami spotřebních statků na straně druhé.

Toto katalaktické vysvětlení určení mzdových sazeb bylo cílem vášnivých, ale zcela chybných útoků. Někteří tvrdili, že na straně poptávky po práci existuje monopol. Většina zastánců této doktríny se domnívá, že svá tvrzení dostatečně prokázali odkazem na vedlejší postřehy Adama Smitha o „jakémisi tichém, ale trvalém soudržném společenství“ mezi zaměstnavateli za účelem držet mzdy nízko.⁵ Ostatní se neurčitě odvolávají na existenci obchodních sdružení různých skupin podnikatelů. Je zjevné, že jde jen o prázdné řeči.

⁴ Srov. výše, str. 117–120.

⁵ Srov. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Basil, 1791), díl I, kniha I, kap. viii, str. 100. (Česky *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Liberální institut, Praha, 2001, str. 61 – pozn. překl.) Zdá se, že Adam Smith sám se nevědomky této představy vzdal. Srov. W. H. Hutt, *The Theory of Collective Bargaining* (Londýn, 1930), str. 24–25.

Avšak kvůli tomu, že jsou všechny tyto překroucené představy hlavním ideologickým zdrojem odborového hnutí a politiky na trhu práce všech současných vlád, musíme jim věnovat nejvyšší možnou pozornost.

Podnikatelé jsou vůči těm, kdo prodávají práci, ve stejném postavení jako vůči těm, kdo prodávají hmotné výrobní faktory. Stojí před nutností získat všechny výrobní faktory za co nejnižší cenu. Pokud však při sledování tohoto cíle někteří podnikatelé, některé skupiny podnikatelů, nebo všichni podnikatelé nabízejí ceny nebo mzdové sazby, které jsou příliš nízké, tj. nejsou v souladu se stavem nenarušovaného trhu, uspějí při získání toho, co chtějí, jen tehdy, je-li vstup do řad podnikatelů omežován institucionálními překážkami. Pokud není bráněno vzniku nových podnikatelů nebo rozšíření aktivit stávajících podnikatelů, každý pokles cen výrobních faktorů, jenž neodpovídá struktuře trhu, musí otevřít nové příležitosti pro dosažení zisků. Někteří lidé budou chtít využít příležitosti rozdílu mezi převažující mzdovou sazbou a mezní produktivitou práce. Jejich poptávka po práci vrátí mzdové sazby zpět na úroveň podmíněnou mezní produktivitou práce. I kdyby existovalo tiché společenství zaměstnavatelů, o kterém mluvil Adam Smith, nemohlo by snížit mzdy pod sazbu konkurenčního trhu, pokud by vstup do podnikání nevyžadoval jen mozky a kapitál (posledně jmenovaný je vždy dostupný podnikům slibujícím nejvyšší výnosy), ale navíc také institucionální oprávnění, patent nebo licenci, vyhrazené třídě privilegovaných lidí.

Někdy bývá zdůrazňováno, že ten, kdo hledá zaměstnání, musí prodat svoji práci za jakoukoli cenu, jakkoli nízkou, protože je závislý pouze na své schopnosti pracovat a nemá žádné jiné zdroje příjmu. Nemůže čekat a je nucen spokojit se s jakoukoli odměnou, kterou jsou mu zaměstnavatelé ochotni laskavě nabídnout. Kvůli této neodmyslitelné slabosti je pro zaměstnavatele jednatel ve shodě snadné snížit mzdové sazby. Mohou, je-li to potřeba, čekat déle, protože jejich poptávka po práci není tak naléhavá jako pracovníkův zájem na vlastní obživě. Tento argument je však chybný. Předpokládá totiž, že zaměstnavatelé shrábnou rozdíl mezi mzdovou sazbou založenou na mezní produktivitě a nižší monopolní sazbou jako dodatečný monopolní výnos a nepřesunou ho na spotřebitele v podobě snížení ceny. Kdyby totiž měli snížit ceny podle poklesu výrobních nákladů, neměli by z toho, jako podnikatelé a prodávající daného zboží, žádný prospěch. Celý přínos by získali spotřebitelé, a tedy i námezdní pracovníci ve svém postavení kupujících; podnikatelé samotní by na tom získali jen jako spotřebitelé. Aby si mohli zaměstnavatelé ponechat dodatečný výnos z „vykořisťování“ slabé vyjednávací pozice pracovníků, museli by jednat ve shodě ve svém postavení prodávajících. To by vyžadovalo všeobecný monopol ve všech výrobních činnostech, jenž může být vytvořen pouze institucionálními omezeními vstupu do podnikání.

Podstatou věci je to, že údajné monopolistické spojení zaměstnavatelů, o němž mluví Adam Smith a velká část veřejnosti, by představovalo monopol na straně poptávky. Již jsme však viděli, že takové údajné poptávkové monopoly jsou ve skutečnosti zvláštním druhem nabídkového monopolu. Zaměstnavatelé by byli schopni snížit mzdové sazby jednáním ve shodě pouze tehdy, pokud by monopolizovali faktor nezbytný pro každý druh výroby a monopolistickým způsobem omezili využití tohoto faktoru. Protože neexistuje žádný jednotlivý hmotný výrobní faktor nezbytný pro každý druh výroby, museli by monopolizovat všechny hmotné výrobní faktory. To by nastalo pouze v případě socialistického společenství, v němž neexistuje trh, ani ceny a mzdové sazby.

Stejně tak by nebylo možné, aby se vlastníci hmotných výrobních faktorů, kapitalisté a majitelé půdy, spojili do všezahrnujícího kartelu proti zájmům pracovníků. Charakteristickým znakem výrobních aktivit v minulosti a dohledné budoucnosti je to, že vzácnost práce převyšuje vzácnost většiny primárních, přírodou daných hmotných výrobních faktorů. Relativně větší vzácnost práce určuje míru, ve které mohou být využívány relativně hojně primární přírodní faktory. Existuje nevyužitá půda, nevyužitá zásoby nerostů a tak dále, protože se k jejich využití nedostává práce. Pokud by vlastníci dnes obdělávané půdy vytvořili kartel za účelem získání monopolních výnosů, jejich plány by byly narušeny konkurencí vlastníků submarginální půdy. Majitelé vyrobených faktorů výroby by se následně nemohli spojit do všeobecného kartelu bez spolupráce vlastníků primárních faktorů.

Proti doktríně monopolistického vykořisťování práce tichým nebo otevřeným spojením zaměstnavatelů byly vzneseny i další námítky. Již bylo dokázáno, že existenci těchto kartelů nelze v nenarušovaném tržním hospodářství objevit v žádném čase a na žádném místě. Ukázali jsme také, že není pravda, že by žadatelé o zaměstnání nemohli počkat, a proto by museli přijmout jakoukoli mzdovou sazbu, jakkoli nízkou, kterou by jim nabídli zaměstnavatelé. Není pravda, že by každý nezaměstnaný pracovník čelil smrti hladem; i pracovníci mají zásoby a mohou čekat; důkazem toho je, že skutečně čekají. Na druhou stranu může vyčkávání finančně zničit i podnikatele a kapitalistu. Pokud nemohou využít svůj kapitál, utrpí ztráty. Proto jsou veškerá tvrzení o údajné „výhodě zaměstnavatelů“ a „nevýhodě pracovníků“ při vyjednávání nepravdivá.⁶

Toto jsou však druhotné a nahodilé úvahy. Ústřední skutečností je, že monopol na straně poptávky po práci v nenarušované tržní ekonomice nemůže existovat a neexistuje. Může vzniknout pouze jako výsledek institucionálních omezení vstupu do podnikání.

⁶ Všechna tato a mnohá další témata jsou pečlivě analyzována v Hutt, *op. cit.*, str. 35–72.

Musíme zdůraznit ještě jeden bod. Doktrína monopolistické manipulace se mzdovými sazbami ze strany zaměstnavatelů mluví o práci, jako by šlo o homogenní objekt. Používá takové koncepty jako poptávka po „práci obecně“ a nabídka „práce obecně“. Takové pojmy, jak již bylo poznamenáno, však nemají žádný protějšek v realitě. Tím, co je prodáváno a kupováno na trhu práce, není „práce obecně“, ale určitá specifická práce vhodná k poskytnutí určitých služeb. Každý podnikatel hledá pracovníky, kteří jsou vhodní k vykonání těch zvláštních úkolů, které potřebuje k provedení svých plánů. Musí stáhnout tyto odborníky z jejich stávajících zaměstnání. Jediným způsobem, jak toho dosáhnout, je nabídnout jim vyšší plat. Každá novinka, kterou podnikatel plánuje – výroba nového výrobku, zavedení nových výrobních procesů, volba nového umístění pro určitou pobočku nebo jen rozšíření výroby ve stávajícím podniku či v jiných podnicích –, vyžaduje zaměstnání pracovníků zabývajících se do té doby něčím jiným. Podnikatelé se nemusí vyrovnávat s nedostatkem „práce obecně“, ale s nedostatkem specifických druhů práce, které potřebují pro své podniky. Konkurence mezi podnikateli při činění nabídek nejvhodnějším pracovníkům není o nic méně ostrá než při činění nabídek na potřebné suroviny, nástroje, stroje a nabídek kapitálu na trhu kapitálu a úvěrů. Rozšíření činností jednotlivé firmy stejně jako celé společnosti není omezeno pouze množstvím dostupných kapitálových statků a nabídkou „práce obecně“. V každém odvětví výroby je omezeno i dostupnou nabídkou odborníků. Jde však samozřejmě jen o dočasnou překážku, která mizí v dlouhém období, v němž se více pracovníků přilákaných vyšším platem odborníků v odvětvích s nedostatkem pracovních sil vyškolí pro dané zvláštní úkoly. V měnícím se hospodářství se tato vzácnost odborníků objevuje každý den znovu a určuje chování zaměstnavatelů při hledání pracovníků.

Každý zaměstnavatel musí usilovat o nakoupení potřebných výrobních faktorů, včetně práce, za co nejnižší cenu. Zaměstnavatel, který by platil více, než odpovídá tržním cenám služeb poskytovaných jeho zaměstnanci, by brzy byl ze svého podnikatelského postavení sesazen. Na druhou stranu zaměstnavatel, jenž by se snažil snižovat mzdové sazby pod úroveň odpovídající mezní produktivitě práce, by nebyl schopen najmout ten typ lidí, kteří by nejefektivněji využili jeho zařízení. Mzdové sazby spějí k dosažení bodu, v němž jsou rovny cenám mezního produktu daného typu práce. Pokud se mzdové sazby sníží pod tento bod, zisk dosažený zaměstnáním každého dodatečného pracovníka zvýší poptávku po práci, a tím vyvolá opětovný růst mezd. Pokud mzdové sazby vzrostou nad tento bod, ztráta vyvolaná zaměstnáním dalšího pracovníka přinutí zaměstnavatele pracovníky propustit. Soutěžení nezaměstnaných o pracovní místa vytvoří tendenci k poklesu mzdových sazeb.

4. Katalaktická nezaměstnanost

Pokud člověk hledající práci nemůže získat to místo, jemuž dává přednost, musí se poohlédnout po jiném druhu práce. Pokud nemůže najít zaměstnavatele ochotného zaplatit mu tolik, kolik by si rád vydělal, musí snížit svá očekávání. Pokud to odmítne udělat, práci nenajde. Zůstane nezaměstnaným.

Nezaměstnanost je způsobena skutečností – na rozdíl od výše zmíněné doktríny hlásající neschopnost dělníků vyčkávat –, že ti, kdo chtějí vydělat vyšší mzdy, mohou čekat a také čekají. Ti, kdo hledají práci a nechtějí čekat, v nenarušovaném tržním hospodářství, v němž jsou vždy nevyužité přírodní zdroje a velmi často také nevyužitá kapacita vyrobených výrobních faktorů, vždy práci najdou. Jediné, co musí udělat, je buď snížit výši platu, který požadují, nebo změnit své povolání či místo práce.

Vždy existovali a stále existují lidé, kteří pracovali pouze po nějaký čas a poté nějaký čas žili z úspor vytvořených svou prací. V zemích, v nichž je kulturní úroveň lidu nízká, je často obtížné najmout pracovníky, kteří jsou ochotni v daném zaměstnání setrvat. Průměrný člověk takových zemí je tak lhotejný a netečný, že neví o žádném jiném způsobu užití svého výděлку než si koupit nějaký volný čas. Pracuje jen proto, aby mohl zůstat nějakou dobu nezaměstnaný.

V civilizovaných zemích je to jiné. Zde pracovník pohlíží na nezaměstnanost jako na zlo. Rád by se mu vyhnul, pokud tomu není nutné obětovat příliš mnoho. Volí mezi zaměstnaností a nezaměstnaností stejným způsobem jako v případě všech jiných jednání a voleb: zvažuje argumenty pro a proti. Pokud si vybere nezaměstnanost, je tato nezaměstnanost tržním jevem, jehož podstata není odlišná od ostatních tržních jevů objevujících se v měnícím se tržním hospodářství. Tento druh nezaměstnanosti můžeme nazývat trhem vytvořenou či *katalaktickou nezaměstnaností*.

Různé úvahy vedoucí člověka k tomu, že se rozhodne pro nezaměstnanost, můžeme rozčlenit následujícím způsobem:

1. Jednotlivec věří, že později nalezne dobře placené zaměstnání v místě, kde bydlí, a v oboru, pro který byl vyškolen. Snaží se vyhnout výdajům a ostatním nevýhodám spojeným s přesunem z jednoho povolání do jiného a z jednoho geografického bodu do jiného. Mohou existovat zvláštní podmínky, které tyto náklady zvyšují. Pracovník vlastnictví nemovitost je k místu svého bydliště připoután pevněji než lidé žijící v pronajatém bytě. Vdaná žena je méně přizpůsobivá než svobodná dívka. Existují povolání, jež oslabují pracovníkovu schopnost vrátit se později do svého předchozího zaměstnání. Hodinář pracující nějaký čas jako dřevorubec může pozbyť obratnosti nutné pro své předchozí povolání. Ve všech těchto případech si jednotlivec

vybere dočasnou nezaměstnanost, protože věří, že se tato volba v dlouhém období více vyplatí.

2. Poptávka po některých profesích je předmětem značných sezonních výkyvů. V některých měsících je poptávka velmi silná, v ostatních měsících se zmenšuje či zcela mizí. Struktura mzdových sazeb tyto sezonní výkyvy diskontuje. Odvětví, která jim podléhají, mohou na trhu konkurovat pouze tehdy, jsou-li mzdy vyplácené v dobré sezoně dost vysoké na to, aby odškodnily jejich příjemce za nevýhody plynoucí ze sezonních nepravidelností poptávky. Potom část dělníků, kteří si uspořili část svých vysokých výdělků během dobré sezony, zůstává ve špatné sezoně nezaměstnaná.

3. Jednotlivec si vybírá dočasnou nezaměstnanost z důvodů, jež jsou v běžné řeči označovány za neekonomické nebo dokonce za iracionální. Nechce zaměstnání, která jsou v rozporu s jeho náboženským, morálním či politickým přesvědčením. Vyhýbá se povoláním, jejichž výkon by ohrozil jeho společenskou prestiž. Nechává se vést tradičními standardy toho, co je pro vznešeného člověka vhodné a co nikoli. Nechce ztratit tvář ani postavení.

Nezaměstnanost na nenarušovaném trhu je vždy dobrovolná. V očích nezaměstnaného člověka je nezaměstnanost menším ze dvou zel, mezi nimiž si musí vybírat. Tržní uspořádání může občas vést k poklesu mzdových sazeb. Na nenarušovaném trhu však vždy existuje pro každý druh práce určitá mzda, při níž mohou najít práci všichni, kdo o to stojí. Konečná mzdová sazba je taková sazba, při níž všichni žadatelé práci najdou a všichni zaměstnavatelé najmou tolik pracovníků, kolik jich najmout chtějí. Její výše je určena mezní produktivitou každého typu práce.

Výkyvy mzdových sazeb jsou nástrojem, jehož prostřednictvím se projevuje na trhu práce suverenita spotřebitelů. Jsou měřítkem přijatým pro alokaci práce do různých výrobních odvětví. Trestají neposlušnost snížením mzdových sazeb v odvětvích s relativním nadbytkem pracovníků a odměňují poslušnost zvýšením mzdových sazeb v odvětvích s jejich relativním nedostatkem. Tak vystavují jednotlivce tvrdému společenskému tlaku. Je zjevné, že nepřímě omezují svobodu jednotlivce zvolit si své povolání. Tento tlak však není strnulý. Nechává danému jednotlivci v rámci těchto hranic určitý prostor, v němž si může vybírat mezi tím, co mu vyhovuje, a co nikoli. V této oblasti je jedinec svobodný jednat podle svého uvážení. Tento rozsah svobody je maximem svobody, ze které se může jednotlivec těšit v rámci společenské dělby práce, a velikost tlaku je minimem nezbytným k zachování systému společenské spolupráce. Ke katalaktickému tlaku projevovanému prostřednictvím mzdového systému existuje pouze jedna alternativa: přiřazení povolání a pracovních míst každému jednotlivci rezolutními nařízeními úřadu, ústředním výborem plánujícím veškeré výrobní aktivity. Tato možnost se rovná potlačení veškerých svobod.

Je pravda, že v mzdovém systému si jednotlivec nemůže zvolit trvalou nezaměstnanost. Právo na neomezenou zahálku by mu však neposkytl ani žádný jiný myslitelný společenský systém. To, že se člověk nemůže vyhnout podstupování újmy z práce, není výsledkem žádného společenského zřízení. Jde o nevyhnutelnou přirozenou podmínku lidského života a chování.

Není vhodné označovat katalaktickou nezaměstnanost metaforou vypůjčnou z mechaniky, tedy jako „frikční“ nezaměstnanost. V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky žádná nezaměstnanost neexistuje, protože jsme tento konstrukt na takovém předpokladu založili. Nezaměstnanost je jevem měnícího se hospodářství. Skutečnost, že pracovník propuštěný kvůli změnám v uspořádání výroby ihned nevyužije jakékoli příležitosti získat jiné místo, ale čeká na vhodnější příležitost, není důsledkem pomalého přizpůsobení změněným podmínkám, ale je jedním z faktorů zpomalujících tempo tohoto přizpůsobení. Nejde o automatickou reakci na proběhlé změny, nezávislou na vůli a volbách dotčených jednotlivců hledajících práci, ale následek jejich záměrného jednání. Taková nezaměstnanost je spekulativní, nikoli frikční.

Katalaktická nezaměstnanost nesmí být zaměňována za *institucionální nezaměstnanost*. Ta není výsledkem rozhodnutí jednotlivců hledajících práci. Jde o důsledek zasahování do tržních jevů s cílem násilím a nátlakem vynutit mzdové sazby vyšší než ty, které by byly určeny nenarušovaným trhem. Pojednání o institucionální nezaměstnanosti je součástí analýzy problémů intervencionismu.

5. Hrubé mzdové sazby a čisté mzdové sazby

Tím, co zaměstnavatel na trhu práce kupuje, a tím, co získá výměnou za placené mzdy, je vždy určitý výkon, který ocení podle jeho tržní ceny. Obvyčeje a zvyklosti běžné v různých segmentech trhu práce nemají žádný vliv na ceny placené za určitá množství specifických výkonů. Hrubé mzdové sazby mají vždy tendenci směřovat do bodu, v němž jsou rovny ceně, za kterou lze na trhu prodat přírůstek produkce plynoucí ze zaměstnání mezního dělníka, po odečtení cen nutných surovin a čistého úroku potřebného kapitálu.

Při zvažování výhod a nevýhod najímání pracovníků se zaměstnavatel sám sebe neptá, kolik je skutečně pracovníkům vyplaceno. Pro něj je jedinou podstatnou otázkou: Jaká je celková cena, kterou musím vynaložit k zajištění služeb tohoto pracovníka? Pokud je v katalaxii řeč o určování mzdových sazeb, vždy jde o celkovou cenu, kterou musí zaměstnavatel utratit za určité množství práce určitého typu, tj. o hrubé mzdové sazby. Pokud zákony nebo zvyklosti podnikání nutí podnikatele zaplatit i jiné výdaje, než jsou mzdy, jsou mzdy skutečně vyplacené pracovníkům odpovídajícím způsobem sníženy. Tyto

dodatečné výdaje nemají vliv na hrubé mzdové sazby. Dopadají na příjemce mezd. Jejich celková částka snižuje vyplacené mzdy, tj. čisté mzdové sazby.

Je nutné uvědomit si následující důsledky tohoto stavu:

1. Nezáleží na tom, zda jsou mzdy časové nebo úkolové. Kde existují časové mzdy, bere navíc zaměstnavatel v úvahu pouze jednu věc; a to průměrný výkon, jenž očekává získat od každého zaměstnaného pracovníka. Jeho kalkulace bere v úvahu všechny příležitosti, jež časová práce nabízí povalečům a podvodníkům. Pracovníky, kteří nevykonávají toto očekávané minimum, propouští. Na druhou stranu musí dělník, jenž si chce vydělat více peněz, přejít na úkolovou práci nebo najít pracovní místo s vyšším platem kvůli vyššímu očekávanému minimálnímu výkonu.

Stejně tak na nenarušovaném trhu nezáleží na tom, zda jsou časové mzdy placeny denně, týdně, měsíčně nebo ročně. Není podstatné, zda je delší či kratší výpovědní lhůta, zda jsou pracovní smlouvy uzavřeny na dobu určitou či neurčitou, zda má zaměstnanec nárok na odchod do důchodu a důchod pro sebe, svoji vdovu či sirotky, na placenou či neplacenou dovolenou, na určitou podporu v případě nemoci či invalidity nebo nějaké jiné výhody a výsady. Otázka, které zaměstnavatelé čelí, je vždy stejná: Vyplatí se mi vstoupit do tohoto smluvního vztahu, nebo ne? Neplatím za to, co dostávám, příliš mnoho?

2. V důsledku toho dopadají veškeré takzvané sociální výdobytky nakonec na pracovníkovy čisté mzdové sazby. Není důležité, zda je zaměstnavatel oprávněn odečítat příspěvky na veškeré sociální zabezpečení z mezd vyplacených v hotovosti zaměstnanci, nebo ne. Ať je tomu jakkoli, tyto příspěvky zatěžují zaměstnance, nikoli zaměstnavatele.

3. Totéž platí pro zdanění mezd. I v tomto případě nezáleží na tom, zda má, či nemá, zaměstnavatel právo strhávat tyto daně ze mzdy vyplacené pracovníkovi.

4. Stejně tak není zkrácení pracovní doby bezplatným darem pracovníkovi. Pokud nevynahradí kratší pracovní dobu odpovídajícím zvýšením svého výstupu, časové mzdy podle toho klesnou. Pokud zákon nařizující zkrácení pracovní doby takové snížení mzdových sazeb zakáže, objeví se všechny důsledky vládou nařízeného zvýšení mzdových sazeb. Totéž platí pro všechny takzvané sociální výhody, jako je placená dovolená a podobně.

5. Pokud vláda poskytne zaměstnavateli dotaci na zaměstnání určitých skupin pracovníků, jsou jim vyplacené mzdy zvýšeny o celkový objem této dotace.

6. Pokud úřady poskytnou každému zaměstnanému dělníkovi, jehož výděly zaostávají za určitou minimální úrovní, příspěvek zvyšující jeho příjem na toto minimum, není míra mzdových sazeb ovlivněna přímo. Nepřímo by mohlo dojít k poklesu mzdových sazeb v důsledku toho, že by tento

systém přiměl hledat práci i ty, kdo dříve nepracovali, a tím způsobit zvýšení nabídky práce.⁷

6. Mzdy a holé přežití

Život primitivního člověka byl nekonečným bojem s nedostatkem přírodou daných prostředků pro jeho obživu. Mnozí jednotlivci a celé rodiny, kmeny a rasy během této zoufalé námahy zajistit své holé přežití podlehl. Primitivní člověk byl vždy pronásledován strachem ze smrti hladem. Civilizace nás od těchto nebezpečí osvobodila. Lidský život je neustále ohrožován nesčetnými hrozbami; může být ukončen v jakémkoli okamžiku přírodními silami, které jsou mimo naši kontrolu, přinejmenším při současném stavu našich znalostí a schopností. Hrůza z hladovění však již lidi žijící v kapitalistické společnosti nesužuje. Ten, kdo je schopen pracovat, vydělá mnohem více, než je nutné pro pouhou obživu.

Samozřejmě že existují i lidé neschopní pracovat. Dále existují i invalidní osoby, jež mohou vykonávat malé množství práce, ale jejichž postižení jim znemožňuje vydělávat tolik, kolik si vydělají jiní pracovníci; občas jsou jejich mzdové sazby tak nízké, že si pro sebe nemohou zajistit obživu. Tito lidé mohou získat prostředky na své živobytí, jen když jim ostatní lidé pomohou. Jejich nouzi jim pomůže překonat síť příbuzných, přátel, dobročinnost dárců a nadací a obecní péče o chudé. Lidé žijící z darů ostatních se nepodílejí na společenském procesu výroby; pokud jde o obstarávání prostředků k uspokojení potřeb, tito lidé nejednají; přežijí jen díky tomu, že se o ně starají ostatní. Otázky péče o chudé jsou otázkami uspořádání spotřeby, nikoli uspořádání výrobních aktivit. Jako takové leží za hranicí teorie lidského jednání, jež se zabývá jen zaopatřováním prostředků nutných pro spotřebu, nikoli způsoby jejich spotřeby. Katalaktická teorie se zabývá způsoby dobročinné podpory chudých jen do té míry, do jaké případně ovlivňují nabídku práce. Někdy se stalo, že přístupy užití v rámci péče o chudé podpořily neochotu pracovat a nečinnost tělesně schopných dospělých.

V kapitalistické společnosti převládá tendence k plynulému růstu podílu investovaného kapitálu na obyvatele. Akumulace kapitálu vysoce převyšuje tempo růstu počtu obyvatel. V důsledku toho mají tendenci nepřetržitě růst i mezní produktivita práce, reálné mzdové sazby a životní úroveň příjemců

⁷ V samém závěru osmnáctého století, mezi utrpením způsobeným prodlužovanou válkou s Francií a inflačními metodami jejího financování, sáhla Anglie k tomuto nouzovému řešení (Speenhamlandský systém). Jeho skutečným cílem bylo zabránit pracovníkům v zemědělství v opuštění svých pracovních míst a odchodu do továren, kde si mohli vydělat více. Speenhamlandský systém byl tedy skrytou dotací pozemkové šlechtě, jež jí ušetřila náklady na vyšší mzdy.

mezd. Toto zlepšení však není projevem fungování nevyhnutelných zákonů lidského vývoje; jde o výslednou tendenci souhry sil, které mohou svobodně projevit své důsledky pouze v kapitalismu. Je možné, a vezmeme-li v úvahu směr současných politik i pravděpodobné, že spotřeba kapitálu spolu se zvýšením nebo nedostatečným poklesem počtu obyvatel věci obrátí. Potom se může stát, že lidé znovu poznají, co znamená hladovění, a poměr mezi dostupnými kapitálovými statky a počtem obyvatel bude tak nepříznivý, že si část pracovníků nevydělá ani na holé přežití. Pouhé přiblížení se tomuto stavu by zajisté způsobilo ve společnosti nesmiřitelné rozpory a střety, jejichž násilí by vedlo k úplnému rozpadu společenských vazeb. Společenská dělba práce nemůže být zachována, jestliže je část spolupracujících členů společnosti odsouzena vydělat si méně, než kolik potřebuje k holému přežití.

Koncept fyziologického životního minima, na které se odkazuje „železný zákon mzdový“ a který je znovu a znovu předkládán nejrůznějšími demagogy, nemá pro katalaktickou teorii určení mzdových sazeb žádný význam. Vyšší produktivita práce vykonávané v souladu s principy společenské dělby práce oproti snahám izolovaných jednotlivců, díky níž se práce schopné dospělé osoby nemusí obávat hladovění, jež denně hrozilo jejich předchůdcům, je jedním ze základů, na kterých spočívá společenská spolupráce. V kapitalistickém společenství nehraje životní minimum žádnou katalaktickou roli.

Pojem fyziologického životního minima navíc postrádá přesnost a vědeckou pečlivost, které mu lidé přisuzují. Primitivní člověk, přizpůsobený podmínkám lidské existence vhodným spíše pro zvířata, by dokázal přežít i v podmínkách nesnesitelných pro jeho elegantní potomky zhýčkané kapitalismem. Neexistuje nic jako fyziologicky a biologicky určené životní minimum, platné pro každý exemplář živočišného druhu *homo sapiens*. Stejně neudržitelná je představa určitého množství kalorií potřebných k zachování zdraví a plodnosti člověka a dalšího určitého množství nutného k nahrazení prací vynaložené energie. Odkaz na chov dobytka a vivisekce morčat ekonomům při jejich úsilí o porozumění otázkám účelového lidského jednání nepomáhá. „Železný zákon mzdový“ a v podstatě totožná marxistická doktrína určení „hodnoty pracovní síly“ pomocí „pracovního času nutného pro její produkci a následně také pro její reprodukci“⁸ jsou tím nejméně obhajitelným, co bylo kdy na poli katalaxie učeno.

⁸ Srov. Marx, *Das Kapital* (7. vyd., Hamburg, 1914), I, str. 133. V Komunistickém manifestu (Část II) formulují Marx a Engels svoji doktrínu následovně: „Průměrná cena námezdní práce se rovná mzdovému minimu, tj. sumě životních prostředků nutných k tomu, aby dělníka zachovaly při životě jako dělníka.“ Tato minimální mzda „stačí pouze k reprodukci jeho holého života“. (Pasáže Komunistického manifestu jsou zde i v dalším textu citovány z překladu Ladislava Štolla, Svoboda, Praha, 1974 – pozn. překl.)

A přesto bylo možné dát myšlenkám obsaženým v železném zákoně mzdovém určitý smysl. Pokud je v dělníkovi spatřován pouhý movitý majetek a věří se, že nehraje ve společnosti žádnou jinou roli; pokud se předpokládá, že neusiluje o nic jiného než o jídlo a rozmnožování a nezná žádné jiné využití svých příjmů, než je uspokojení těchto živočišných potřeb, může být železný zákon mzdový považován za teorii určení mzdových sazeb. Klasičtí ekonomové, vyvedení z míry svojí nepodařenou teorií hodnoty, ve skutečnosti nedokázali přijít na jiné řešení uvedeného problému. Pro Torrense a Ricarda byl teorém, že přirozenou cenou práce je cena umožňující příjemci mezd přežít a zachovat svůj rod bez jakéhokoli zvýšení či snížení, logicky nevyhnutelným závěrem jejich neudržitelné teorie hodnoty. Když však jejich následovníci viděli, že se s tímto zjevně nesmyslným zákonem nelze již dále spokojit, sáhli k jeho úpravě, jež se rovnala úplné rezignaci na jakékoli úsilí o poskytnutí ekonomického vysvětlení určení mzdových sazeb. Snažili se zachovat úctyhodný pojem životního minima nahrazením fyziologického minima konceptem „společenského“ minima. Již nemluvili o minimu potřebném k nutnému přežití dělníka a k zachování nezmenšené nabídky práce. Namísto toho hovořili o minimu potřebném k zachování životní úrovně posvěcené historickými tradicemi a zděděnými obyčejí a zvyky. Zatímco každodenní zkušenost působivě ukazovala, že v podmínkách kapitalismu reálné mzdové sazby a životní úroveň příjemců mezd neustále rostou, zatímco bylo stále jasnější, že tradiční zdi oddělující různé společenské vrstvy nemohou být nadále zachovány, protože společenské zlepšení podmínek průmyslových pracovníků zničilo zažité představy o společenských vrstvách a důstojnosti, prohlásili tito doktrináři, že staré zvyky a společenská pravidla určují výši mzdových sazeb. Jen lidé zaslepení svou předpojatou zaujatostí a stranickými předsudky mohli sáhnout po takovém vysvětlení v době, kdy průmysl zásobuje spotřebu mas stále novými statky do té doby neznámými a umožňuje průměrnému pracovníkovi uspokojení, o kterém se v minulosti nesnilo ani králům.

Není nutné poznamenávat, že pruská historická škola se svým *wirtschaftliche Staatswissenschaften* pohlížela na mzdové sazby a stejně i na ceny statků a úrokové míry jako na „historické kategorie“ a ve svých pojednáních o mzdových sazbách se uchýlovala k „důchodu odpovídajícímu hierarchickému postavení na společenské stupnici tříd“. Podstatou této školy bylo popřít existenci ekonomie a nahradit ji historií. Je však nanejvýš překvapivé, že Marx a marxisté nepoznali, že jejich prosazování této nepodložené doktríny zcela rozložilo podstatu takzvaného marxistického systému ekonomie. Když články a disertace publikované v Anglii na počátku šedesátých let přesvědčily Marxe, že se již nelze neochvějně držet mzdové teorie klasických ekonomů, upravil svoji vlastní teorii hodnoty pracovní síly. Prohlásil, že „rozsah takzvaných potřeb a způsob jejich uspokojení jsou samy o sobě výsledkem

historického vývoje“ a „závisí z velké míry na civilizačním stupni dosaženém danou zemí, a mezi jinými faktory, zejména na podmínkách a zvycích a ambicích týkajících se životní úrovně, za kterých byla utvářena třída svobodných dělníků“. Tím „vstupuje do určení hodnoty pracovní síly historický a morální prvek“. Když ale Marx dodává, že nicméně „pro danou zemi v daném čase je průměrné množství nezbytných životních potřeb danou skutečností“,⁹ odporuje sám sobě a uvádí čtenáře v omyl. To, co má na mysli, již není „nezbytnou životní potřebou“, ale věci považovanou za nezbytnou z tradičního pohledu, již jde o prostředky nutné k zachování životního standardu odpovídajícího pozici pracovníka v tradiční společenské hierarchii. Uchýlení se k takovému vysvětlení prakticky znamená vzdání se jakéhokoli ekonomického nebo katalaktického vysvětlení určení mzdových sazeb. Mzdové sazby jsou vysvětleny jako historická data. Již nejsou považovány za tržní jev, ale za faktor vznikající vně vzájemného působení tržních sil.

Nicméně i ti, kdo věří, že výše skutečně placených a přijímaných úrokových sazeb jsou trhu vnucovány zvnějšku, se nemohou vyhnout rozvinutí vlastní teorie vysvětlující určení mzdových sazeb jako výsledku hodnocení a rozhodování spotřebitelů. Bez této katalaktické teorie mezd nemůže být žádná analýza trhu úplná a logicky uspokojivá. Nedává jednoduše žádný smysl omezit katalaktický výklad na problémy určení cen statků a úrokových měr a přijmout mzdové sazby jako historická data. Ekonomická teorie hodná svého jména musí být schopna ve vztahu ke mzdovým sazbám říci něco více než jen to, že jsou určeny „historickým a morálním prvkem“. Charakteristickým znakem ekonomie je to, že vysvětluje směnné poměry projevující se v tržních transakcích jako tržní jev, jehož určení je předmětem pravidelnosti v propojení a sledu událostí. Přesně to odlišuje ekonomické pojetí od historického rozumění, teorii od historie.

Můžeme si dobře představit historickou situaci, ve které je výše mzdových sazeb trhu vnucena prostřednictvím vnějšího nátlaku a donucení. Takové institucionální stanovení mzdových sazeb je jedním z nejdůležitějších rysů naší doby intervencionistických politik. Úkolem ekonomie však je objasňovat důsledky způsobené rozdílem mezi těmito dvěma mzdovými sazbami, na jedné straně potenciální sazbou, která by byla stanovena na trhu vzájemným působením nabídky a poptávky po práci, a na druhé straně vnějším nátlakem a donucením vyvinutým na strany tržních transakcí.

Je pravda, že příjemci mezd se domnívají, že mzdy musí být přinejmenším tak vysoké, aby jim umožnily životní úroveň odpovídající jejich pozici ve spo-

⁹ Srov. Marx, *Das Kapital*, str. 134. Kurziva přidána. Termín užívaný Marxem, jenž je v textu přeložen jako „životní potřeby“, je „*Lebensmittel*“. Muretův-Sandersův slovník (16. vyd.) překládá tento pojem jako „jídlo, potravu, potravinu, stravu“.

lečenské hierarchii. Každý jednotlivý pracovník má svůj vlastní názor na nároky, které je oprávněn vznášet s ohledem na svůj „status“, „postavení“, „tradici“ a „zvyklosti“, stejně jako má svůj vlastní názor na svoji výkonnost a své vlastní úspěchy. Tyto domyšlivé a ješitné domněnky ale nemají k určení mzdových sazeb žádný vztah. Neomezují ani jejich vzestup, ani jejich pokles. Příjemce mezd se tak musí někdy spokojit s mnohem menší mzdou, než podle jeho názoru odpovídá jeho postavení a výkonnosti. Pokud je mu nabídnuto více, než očekával, přijme tento přebytek bez váhání. Věk *laissez faire*, v němž měl údajně platit železný zákon mzdový a Marxova doktrína historicky určené tvorby mzdových sazeb, byl svědkem progresivní, byť občas dočasně přerušené, tendence k růstu reálných mzdových sazeb. Životní úroveň příjemců mezd vzrostla do historicky nevídaných výšek, na které nikdo předtím ani nepomyslel.

Odbory prohlašují, že nominální mzdové sazby musí být vždy zvyšovány přinejmenším způsobem odpovídajícím změnám kupní síly peněžní jednotky, aby bylo zajištěno, že si pracovníci udrží svoji předchozí životní úroveň. Stejně nároky mají i ve vztahu k období války a opatřením k financování válečných výdajů. Podle jejich názoru nesmí inflace či placení daně z příjmů ani v dobách války ovlivnit *reálné* mzdové sazby, jež jsou pracovníkovi vypláceny. Tato doktrína v sobě mlčky obsahuje teze Komunistického manifestu, že „dělníci nemají vlast“ a „nemají co ztratit, leda své okovy“; v důsledku toho zachovávají během válek vedených buržoazními vykořisťovateli neutralitu a nezajímá je, zda jejich národ zvítězí nebo je pokořen. Není cílem ekonomie prozkoumávat tato tvrzení. Ekonomie musí pouze potvrdit skutečnost, že nezáleží na tom, jakým způsobem je ospravedlněno vynucení vyšších mezd, než jaké by byly stanoveny na nenarušovaném trhu. Pokud v důsledku podobných nároků vzrostou reálné mzdové sazby nad úroveň odpovídající mezní produktivitě příslušných druhů práce, objeví se nevyhnutelné důsledky bez ohledu na ideologii, která se za těmito nároky nachází.

Podíváme-li se na historii lidstva od raných počátků civilizace až do naší doby, je smysluplné formulovat obecnou skutečnost, že produktivita lidské práce byla znásobena, protože příslušníci civilizovaných národů dnes vyrábějí více než jejich předchůdci. Avšak tento koncept produktivity práce obecně nemá žádný praxeologický ani katalaktický význam a neumožňuje žádné číselné vyjádření. Tím méně je přípustné odkazovat se na něj při řešení otázek týkajících se trhu.

Současné odborářské doktríny používají pojetí produktivity práce, jež je úmyslně navrženo tak, aby poskytlo údajné etické ospravedlnění syndikalistických návrhů. Definuje produktivitu buď jako v penězích vyjádřenou celkovou tržní hodnotu přidanou k produktu jeho zpracováním (buď jednou firmou nebo všemi firmami v daném odvětví) dělenou počtem zaměstnaných

pracovníků, nebo jako výstup (jedné firmy nebo odvětví) na hodinu práce jednoho člověka. Porovnávají veličiny získané tímto výpočtem na začátku a na konci určitého období a nazývají hodnotu, o kterou převyšuje veličina z konce období tu předchozí, „zvýšením produktivity práce“ a předstírají, že správně náleží celá pracovníkovi. Chtějí, aby byly o toto celé množství zvýšeny mzdové sazby, které dělníci získávali na začátku daného období. Když jsou před tyto požadavky odborů postaveni zaměstnavatelé, obvykle nenapadají doktrínu, na které spočívají, ani nezpochybňují tento koncept produktivity práce. Mlčky ji přijímají a zdůrazňují, že mzdy již vzrostly v plné výši zvýšení produktivity spočtené tímto způsobem, nebo že již vzrostly nad tuto hranici.

Tento postup výpočtu produktivity práce vykonané pracovní silou firmy nebo odvětví je zcela chybný. Tisíc osob pracujících čtyřicet hodin týdně v moderním americkém obuvnickém podniku vyrobí každý měsíc m párů bot. Tisíc osob pracujících s tradičními staromódními nástroji v malé řemeslnické dílně kdesi v nerozvinutých asijských zemích vyrobí za stejné období, i kdyby pracovali mnohem déle než čtyřicet hodin týdně, mnohem méně než m párů. Mezi Spojenými státy a Asií je obrovský rozdíl v produktivitě počítané podle metod odborové doktríny. To zajisté není způsobeno žádnou vrozenou vlastností amerických pracovníků. Ti nejsou o nic pracovitější, snaživější nebo inteligentnější než Asiaté. (Můžeme dokonce předpokládat, že mnozí zaměstnanci v moderní továrně vykonávají mnohem jednodušší úkony, než jsou vyžadovány od lidí zacházejících se staromódními nástroji.) Nadřazenost amerických podniků je zcela způsobena nadřazeností jejich vybavení a obezřetností jejich podnikání. Tím, co brání podnikatelům v nerozvinutých zemích přijmout americké způsoby výroby, je nedostatek naakumulovaného kapitálu, nikoli nedostatky ze strany jejich pracovníků.

Těsně před začátkem „průmyslové revoluce“ se podmínky západního světa příliš nelišily od dnešních podmínek východních zemí. Zásadní změna podmínek, jež přinesla masám na Západě stávající průměrnou životní úroveň (vysokou úroveň ve srovnání s předkapitalistickými nebo sovětskými podmínkami), byla výsledkem kapitálové akumulace prostřednictvím spoření a moudrého investování prozíravého soukromého podnikání. Žádné technologické zlepšení by nebylo možné, kdyby nebyly dodatečné kapitálové statky, potřebné pro využití nových vynálezů, zpřístupněny prostřednictvím spoření.

Zatímco pracovníci ve svém postavení pracovníků nepřispívali a nepřispívají ke zlepšení výrobního zařízení, jsou (v tržním hospodářství nenarušovaném vládním nebo odborářským násilím) jako pracovníci i jako spotřebitelé nejvýznamnějšími příjemci následného zlepšení podmínek.

Sled událostí vedoucích ke zlepšení hospodářských podmínek zahajuje akumulace nového kapitálu prostřednictvím spoření. Tyto dodatečné zdroje umožní provedení projektů, které by z důvodu nedostatku kapitálových stat-

ků nemohly být provedeny dříve. Zahájením těchto nových projektů podnikatelé na trhu soutěží o výrobní faktory, jež jsou již používány v dříve zahájených projektech. Ve své snaze zajistit nutné množství surovin a pracovních sil tlačí vzhůru ceny surovin a mzdové sazby. Proto příjemci mezd již na počátku tohoto procesu získají podíl na přínosech způsobených tím, že se spořicí lidé vzdali své spotřeby. V dalším průběhu tohoto procesu jsou znovu zvýhodněni, nyní jako spotřebitelé, poklesem cen, k němuž vede zvýšení produktivity.¹⁰

Ekonomie popisuje konečný důsledek této řady změn následovně: Zvýšení objemu investovaného kapitálu vede, při nezměněném počtu lidí odhodlaných jít pracovat za mzdu, k růstu mezního užítku práce, a tudíž i k růstu mzdových sazeb. Tím, co zvyšuje mzdové sazby, je přírůstek kapitálu převyšující populační růst, nebo jinými slovy zvýšení podílu investovaného kapitálu na jednoho obyvatele. Na nenarušovaném trhu práce směřují mzdové sazby k úrovni, při které se rovnají mezní produktivitě každého druhu práce, neboli k výši rovné zvýšení či snížení hodnoty produktu způsobené zaměstnáním či propuštěním jednoho pracovníka. Při této úrovni najdou práci všichni, kdo ji hledají, a všichni, kdo chtějí zaměstnat další pracovníky, jich mohou najmout, kolik požadují. Pokud jsou mzdy zvýšeny nad tuto tržní sazbu, je nevyhnutelným důsledkem nezaměstnanost části potenciální pracovní síly. Nezáleží na tom, jaká doktrína je použita ke zdůvodnění vynucení mzdových sazeb nad úroveň potenciálních tržních sazeb.

Mzdové sazby jsou nakonec určeny hodnotou, kterou připisují službám a úspěchům příjemce mezd jeho spoluobčané. Práce je oceňována jako komodita nikoli proto, že by podnikatelé a kapitalisté byli bezcitní a krutí, ale protože jsou bezvýhradně podřízeni nadvládě spotřebitelů, kteří jsou dnes z drtivé většiny tvořeni příjemci mezd a platů. Spotřebitelé nejsou ochotni podporovat něčí domýšlivost, opovážlivost a samolibost. Chtějí být obsluženi co nejlevněji.

Srovnání historického vysvětlení mzdových sazeb a regresního teorému

Může být užitečně porovnat doktrínu marxismu a pruské historické školy, podle níž jsou mzdové sazby historickým datem, a nikoli katalaktickým jevem, s regresním teorémem kupní síly peněz.¹¹

Regresní teorém dokazuje, že žádný statek nemůže být použit jako prostředek směny, pokud již na samém začátku svého užití za tímto účelem neměl směnnou hodnotu kvůli svým jiným užitím. Tato skutečnost nemá

¹⁰ Viz výše, str. 271–273.

¹¹ Viz výše, str. 369–275.

významný vliv na každodenní určení kupní síly peněz vzniklé střetem nabídky peněz a poptávky po penězích ze strany lidí usilujících o držbu hotovosti. Regresní teorém netvrdí, že každý aktuální směnný poměr mezi penězi na jedné straně a statky a službami na straně druhé je historickým datem nezávislým na dnešní tržní situaci. Pouze vysvětluje, jak přichází do užívání nový prostředek směny a jak v tomto užívání zůstává. V tomto smyslu říká, že existuje historická složka kupní síly peněz.

S marxistickými a pruskými teorémy je to zcela jiné. Z pohledu těchto doktrín je současná výše mzdových sazeb objevující se na trhu historickým datem. Hodnocení spotřebitelů, kteří jsou nepřímo kupujícími práce, a příjemců mezd, prodávajících práci, nejsou k ničemu. Mzdové sazby jsou pevně dány historickými událostmi v minulosti. Nemohou se ani zvýšit nad tuto úroveň, ani se pod ní snížit. Skutečnost, že mzdové sazby jsou vyšší ve Švýcarsku než v Indii, může být vysvětlena pouze historií, stejně jako pouze historie může vysvětlit, proč se Napoleon I. stal Francouzem, a nikoli Italem, císařem, a nikoli korsickým právníkem. Při vysvětlování rozdílu ve mzdových sazbách pastevců nebo zedníků v těchto dvou zemích není možné využít činitelů působících bez výjimky na každém trhu. Vysvětlení mohou poskytnout pouze dějiny těchto dvou národů.

7. Vliv újmy z práce na nabídku práce

Základními skutečnostmi ovlivňujícími nabídku práce jsou:

1. Každý jednotlivec může vynaložit pouze omezené množství práce.
2. Toto určité množství nemůže být vykonáno v jakémkoli požadovaném čase. Je nutné prokládat ho obdobími odpočinku a zotavení.
3. Ne každý jednotlivec je schopen vykonávat jakýkoli druh práce. Existují vrozené stejně jako získané rozdíly ve schopnostech vykonávat určité typy práce. Vrozené schopnosti pro výkon určitých druhů práce není možné získat výcvikem či vzděláváním.
4. Se schopností pracovat se musí nakládat náležitým způsobem, aby se nezhoršovala či zcela nezmizela. K zachování schopností člověka – jak vrozených, tak získaných – do doby, než dojde k nevyhnutelnému slábnutí jeho životních sil, je nutná zvláštní péče.
5. S blížícím se bodem vyčerpání celkového objemu práce, jenž může člověk za určité období vykonat, a nutnosti přerušit práci odpočinkem, narušuje omrzelost množství a kvalitu jeho výkonu.¹²

¹² Ostatní výkyvy v množství či kvalitě výkonu za jednotku času, např. snížená výkonnost v období bezprostředně následujícím po opětovném zahájení práce přerušené odpočinkem, mají z hlediska nabídky práce na trhu stěžejní význam.

6. Lidé dávají přednost nepřítomnosti práce, tj. volnému času, před prací, neboli jak říkají ekonomové: pociťují z práce újmu.

Soběstačný člověk pracující v hospodářské izolaci pouze pro přímé uspokojení svých vlastních potřeb přestává pracovat v bodě, kde začíná hodnotit volný čas, nepřítomnost újmy z práce, výše než zvýšení uspokojení očekávané z další práce. Po uspokojení svých nejnaléhavějších potřeb považuje uspokojení dosud neuspokojených potřeb za méně žádoucí v porovnání s uspokojením své touhy po volném času.

Totéž, co platí pro izolovaného soběstačného pracovníka, platí stejně i pro příjemce mezd. Ani oni nejsou ochotni pracovat až do okamžiku, kdy vynaložili veškerou práci, kterou byli schopni vynaložit. I oni touží po ukončení práce v okamžiku, kdy očekávané nepřímé uspokojení již nepřevažuje nad újmou z výkonu další práce.

Všeobecné mínění, oběť zpátečnických výkladů a zaslepené marxistickými hesly, si tuto skutečnost uvědomovalo jen pomalu. Drželo se a dokonce i dnes se stále drží navyklého pohledu na příjemce mezd jako na nevolníka a na mzdy jako na kapitalistickou obdobu prostého životního minima, které musí zabezpečit otrokáři a majitelé dobytka pro své otroky a zvířata. Z pohledu této doktríny je příjemce mezd člověkem, kterého chudoba přinutila podrobit se otroctví. Je nám tvrzeno, že prázdný formalismus buržoazních právníků nazývá toto podrobení dobrovolným a popisuje vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli jako smluvní vztah mezi dvěma rovnými stranami. Ve skutečnosti však pracovník svobodný není; jedná pod nátlakem; musí se podrobit jhu faktického otroctví, protože on, společenský vyvrhel, nemá jinou možnost. Dokonce i právo vybrat si svého pána je falešné. Kvůli otevřenému či tichému spolčení zaměstnavatelů, stanovujících jednotné podmínky zaměstnání, je i tato svoboda pouze zdánlivá.

Pokud člověk předpokládá, že mzdy jsou pouhou náhradou za náklady, které pracovníkovi vzniknou v souvislosti se zachováním a obnovou pracovní síly, nebo že je jejich výše určena tradicí, je poměrně logické považovat každé snížení závazků uložených pracovníkovi pracovní smlouvou za jednostranný přínos pro pracovníka. Pokud výše mzdových sazeb nezávisí na množství a kvalitě výkonu, pokud zaměstnavatel neplatí pracovníkovi cenu, kterou jeho výkonu připisuje trh, pokud zaměstnavatel nenakupuje určité množství a kvalitu dovedností, ale kupuje nevolníka, pokud jsou mzdové sazby tak nízko, že z přirozených či „historických“ důvodů nemohou být již sníženy, je možné zlepšit úděl příjemce mezd násilným zkrácením délky pracovního dne. Poté je přípustné dívat se na zákony omezující pracovní dobu jako na obdobu výnosů, kterými evropské vlády sedmnáctého, osmnáctého a počátku devatenáctého století krok za krokem snižovaly a nakonec zcela potlačily neplacenou nařízenou práci (robotu), kterou byli znevolnění rolníci

povinni odvádět svým pánům, nebo jako na nařízení ulehčující práci vykonávanou vězni. Potom je zkrácení denní pracovní doby způsobené vývojem kapitalistického industrialismu považováno za vítězství vykořisťovaných placených otroků nad drsným sobectvím jejich trýznitelů. Veškeré zákony uvalující na zaměstnavatele povinnost vynaložit určité výdaje ve prospěch zaměstnanců jsou popisovány jako „sociální výhody“, tj. jako velkorysost, kvůli které nemusí zaměstnanci nic obětovat.

Všeobecně se předpokládá, že správnost této doktríny je dostatečně prokázána skutečností, že jednotlivý příjemce mezd má pouze zanedbatelný vliv na určení podmínek pracovní smlouvy. Rozhodnutí o délce pracovní doby, práci v neděli a o svátcích, času vyhrazeném na jídlo a celé řadě dalších věcí jsou činěny zaměstnavateli bez porady se zaměstnanci. Příjemce mezd nemá jinou volbu než se těmto příkazům podřídít, nebo hladovět.

Hlavní omyl této argumentace byl zdůrazněn již v předcházejícím oddílu. Zaměstnavatelé nepoptávají práci obecně, ale osoby nevhodnější k výkonu potřebného druhu práce. Stejně jako podnikatel musí vybrat pro své podniky to nevhodnější umístění, vybavení a suroviny, musí najmout i nejvýkonnější pracovníky. Musí domluvit pracovní podmínky takovým způsobem, aby se zdály přitažlivé těm skupinám pracovníků, které chce zaměstnat. Je pravda, že jednotlivý dělník může ve vztahu k těmto podmínkám říci jen velmi málo. Stejně jako sama výše mzdových sazeb, ceny statků a podoba výrobků pro masovou spotřebu jsou i ony výsledkem vzájemného působení nespočetných lidí, podílejících se na tržním společenském procesu. Tyto hromadné jevy nejsou téměř vůbec ovlivnitelné jediným jednotlivcem. Je však překrucováním pravdy tvrdit, že hlas jednotlivce nemá žádný vliv, protože k rozhodnutí určitého problému je zapotřebí mnoho tisíců či dokonce milionů hlasů, a že na lidech, kteří nejsou oddáni některé ze stran, ve skutečnosti vůbec nezáleží. I kdybychom tento argument pouze pro účely naší diskuse považovali za pravdivý, úsudek, že díky nahrazení demokratických postupů totalitními principy budou držitelé úřadů opravdovějšími představiteli vůle lidu, než kdyby vzešli z voleb, představuje *non sequitur*. Obdobou těchto totalitních výmyslů v oblasti hospodářské demokracie trhu je tvrzení, že jednotlivý spotřebitel je bezmocný vůči dodavatelům a jednotlivý zaměstnanec vůči zaměstnavatelům. Vlastnosti zboží masové produkce určeného pro masovou spotřebu pochopitelně nejsou určovány jednotlivcem, jehož vkus se odlišuje od vkusu ostatních, ale rozhodují o nich přání a záliby většiny. Podmínky pracovních smluv v určité oblasti či odvětví průmyslu nejsou určovány jednotlivým zájemcem o práci, ale masou žadatelů. Pokud je zvykem obědovat mezi polednem a jednou hodinou odpolední, jednotlivý pracovník dávající přednost obědu mezi druhou a třetí hodinou odpolední má jen malou naději na uspokojení svých přání. Společenský tlak, kterému čelí osamocení jed-

notlivec, však není v tomto případě vykonáván zaměstnavatelem, ale jeho spoluzaměstnanci.

Zaměstnavatelé jsou při svém hledání vhodných pracovníků nuceni přizpůsobit se i vážným a nákladným obtížím, pokud nemohou za jiných podmínek najít potřebné pracovníky. V mnoha zemích, zastánci antikapitalismu odsuzovaných jako společensky zaostalých, musí zaměstnavatelé ustoupit různým požadavkům pracovníků motivovaným náboženskými ohledy či kastami a společenským postavením. Musí smluvit pracovní dobu, svátky a celou řadu technických otázek tak, aby byly v souladu s tímto míněním, ať je takové přizpůsobení jakkoli nákladné. Kdykoli zaměstnavatel vyžaduje zvláštní výkon, jenž je zaměstnanci považován za otravný či odpudivý, musí pracovníkovi zaplatit navíc za dodatečně podstoupenou újmu.

Ustanovení pracovní smlouvy se týkají všech pracovních podmínek, nikoli pouze výše mzdových sazeb. Spolupráce v továrnách a vzájemná provázanost různých podniků znemožňuje odchylovat se od ujednání obvyklých v dané zemi či v daném odvětví, a tím vede k jejich sjednocování a standardizaci. Tato skutečnost ovšem ani neoslabuje, ani neruší příspěvek zaměstnance při jejich vytváření. Pro jednotlivého pracovníka jsou samozřejmě neměnným datem, stejně jako vlakový jízdní řád pro jednotlivého cestujícího. Nikdo by však netvrdil, že při určování jízdního řádu se příslušná společnost nezabývá přáními potenciálních zákazníků. Jejím cílem je naopak sloužit co největšímu počtu z nich.

Interpretace vývoje moderního industrialismu byla zcela znehodnocena protikapitalistickými předsudky vlád či publicistů a historiků otevřeně stranících pracujícím. Růst reálných mzdových sazeb, zkrácení pracovní doby, odstranění dětské práce, omezení práce žen jsou údajně výsledkem zásahů vlády a odborů a tlaku veřejného mínění podněcovaného lidumilnými publicisty. Bez těchto zásahů a tlaku by si podnikatelé a kapitalisté ponechali pro sebe veškeré výhody plynoucí ze zvýšení kapitálových investic a následného zlepšení technologických postupů. Zvýšení životní úrovně příjemců mezd tak bylo dosaženo na úkor „nezasloužených“ příjmů kapitalistů, podnikatelů a vlastníků půdy. Je vysoce žádoucí, aby se v těchto politikách pokračovalo, protože prospívají mnohým na úkor několika sobeckých vykořisťovatelů a stále více a více snižují nepoctivý zisk tříd vlastních majetek.

Nesprávnost tohoto výkladu je zřejmá. Veškerá opatření omezující nabídku práce přímo či nepřímo zatěžují kapitalisty, pokud zvyšují mezní produktivitu práce a snižují mezní produktivitu hmotných výrobních faktorů. Omezením nabídky práce bez zmenšení nabídky kapitálu zvyšují podíl z čistého produktu výrobního úsilí rozdělený mezi příjemce mezd. Tento celkový čistý produkt se ovšem také sníží a záleží na konkrétních podmínkách každého případu, zda bude relativně větší podíl z menšího koláče větší či menší než relativně

menší podíl z většího koláče. Snížení celkové nabídky práce neovlivňuje přímo zisky ani úrokovou míru. Ceny hmotných výrobních faktorů klesají a mzdové sazby za jednotku výkonu jednotlivého pracovníka (avšak ne nutně také na jednoho zaměstnance) rostou. Ceny produktů rostou též. Jak již bylo řečeno, záleží na konkrétní situaci, zda všechny tyto změny povedou ke zlepšení či zhoršení důchodu průměrného pracovníka.

Náš předpoklad, že tato opatření neovlivní nabídku hmotných výrobních faktorů, ale není přípustný. Zkrácení pracovní doby, omezení noční práce a zaměstnání určitých skupin lidí naruší využití části dostupného zařízení a je obdobou snížení nabídky kapitálu. Výsledné zesílení vzácnosti kapitálových statků může zcela zvrátit případný růst mezní produktivity práce vzhledem k mezní produktivitě kapitálových statků.

Pokud zároveň s nuceným zkrácením pracovní doby úřady či odbory zakážou snížení mzdových sazeb, jež by odpovídalo tržnímu stavu, či pokud dříve existující instituce toto snížení znemožní, objeví se důsledek každého pokusu držet mzdové sazby na úrovni vyšší, než je potenciální tržní mzdová sazba: institucionální nezaměstnanost.

Dějiny kapitalismu, fungujícího v posledních dvou stoletích v podmínkách západní civilizace, představují záznam neustálého zvyšování životní úrovně příjemců mezd. Základním rysem kapitalismu je masová výroba pro masovou spotřebu řízená nejaktivnějšími a nejprozíravějšími jednotlivci neustále usilujícími o zlepšení. Jeho hnací silou je ziskový motiv, jehož působení neustále nutí podnikatele poskytovat spotřebitelům lepší, levnější a větší objem věcí pro pohodlný život. Přebytek zisků nad ztrátami se může objevit pouze v rozvíjejícím se hospodářství a pouze do té míry, v níž se zlepší životní úroveň lidí.¹³ Kapitalismus je tak systémem, v němž jsou ty nejbystřejší a nejčilejší myslí poháněny k prosazování svých nejlepších schopností ve prospěch ostatních, méně schopných.

V oblasti dějinné zkušenosti není možné využít měření. Vzhledem k tomu, že peníze nejsou žádným měřítkem hodnoty ani uspokojení potřeb, nemohou být použity k porovnání životní úrovně lidí v různých časových obdobích. Všichni historici, jejichž úsudek není zakalen romantickými předsudky, se však shodují, že vývoj kapitalismu znásobil kapitálové vybavení v rozsahu dalece převyšujícím souběžně zvýšení počtu obyvatel. Kapitálové vybavení jak na obyvatele, tak na zaměstnance je dnes nezměrně vyšší než před padesáti, stem či dvěma sty lety. Zároveň došlo k obrovskému zvýšení podílu, jenž z celkového objemu vyrobených statků získávají příjemci mezd, objemu, který je sám o sobě mnohem větší než v minulosti. Následný růst životní

¹³ Viz výše, str. 270–275.

úrovně mas je téměř záračný, když ho porovnáme s podmínkami předchozích věků. V těchto slavných starých časech dokonce i nejbohatší lidé žili způsobem, jenž musí být v porovnání s průměrnou úrovní amerického či australského pracovníka naší doby považován za tísnivý. Marx, jenž bezmyšlenkovitě opakuje výmysly středověkých chvalořečníků, prohlašuje, že kapitalismus má nevyhnutelnou tendenci ke stále hlubším zbídačování dělníků. Pravda je to, že kapitalismus vysypal roh hojnosti na masy příjemců mezd, kteří často dělali vše pro to, aby zabránili přijetí těch novinek, které by jim zajistily příjemnější život. Jak nepříjemné by bylo americkému pracovníkovi, kdyby byl nucen žít po způsobu středověkých šlechticů a postrádal by vodovod a kanalizaci a ostatní zařízení, která dnes považuje za samozřejmá!

Zlepšením hmotného blahobytu dělníka se změnilo jeho ohodnocení volného času. Tím, že je lépe zásoben věcmi zajišťujícími pohodlný život, dříve dosáhne bod, v němž se dívá na jakékoli další zvýšení újmý z práce jako na zlo, které již není vyváženo očekávaným dodatečným přírůstkem prací zprostředkovaného uspokojení. Touží po zkrácení denní pracovní doby a po tom, aby ušetřil své ženě a dětem dřinu a obtíže placené práce. Není to pracovní zákonodárství ani tlak odborů, co zkrátilo pracovní dobu a umožnilo vdaným ženám a dětem opustit továrny; je to kapitalismus, jenž učinil příjemce mezd tak hmotně zajištěným, že je schopen koupit pro sebe a pro své rodinné příslušníky více volného času. Zákonodárství devatenáctého století vcelku nedosáhlo nic více, než že poskytlo právní potvrzení změn dosažených již předtím souhrou tržních činitelů. Pokud občas vývoj průmyslu předstihlo, rychlé zvýšení bohatství znovu tento stav vyrovnalo. Pokud opatření nařízená zákony v údajném zájmu dělníků nepředstavovala pouze potvrzení již uskutečněných změn, nebo předjímaní změn očekávaných v bezprostřední budoucnosti, šla proti hmotným zájmům dělníků.

Pojem „sociální výhody“ je zcela zavádějící. Pokud zákon nutí zaměstnance pracovat maximálně čtyřicet hodin za týden, i když ten by dával přednost práci čtyřicet osm hodin týdně, nebo pokud nutí zaměstnavatele zaplatit určité výdaje ve prospěch zaměstnance, neupřednostňuje pracovníky na úkor zaměstnavatelů. Ať už jsou ustanovení sociálních zákonů jakákoli, jejich zátěž nakonec dopadne na zaměstnance, nikoli na zaměstnavatele. Ovlivňují objem vyplacených mezd; pokud zvyšují cenu, kterou musí zaměstnavatel zaplatit za jednotku výkonu nad potenciální tržní sazbu, vytvářejí institucionální nezaměstnanost. Sociální zabezpečení nenařizuje zaměstnavatelům utratit více za najímanou práci. Omezuje příjemce mezd ohledně utracení jejich celkového důchodu. Bere pracovníkovi svobodu uspořádat si svoji domácnost podle svých vlastních rozhodnutí.

To, jestli takový systém sociálního zabezpečení představuje dobrý či špatný přístup, je ve své podstatě politickou otázkou. Někdo se může pokusit

ospravedlnit ho tvrzením, že příjemci mezd tomuto problému nerozumí a nemají dostatečnou morální sílu k tomu, aby se sami od sebe zaopatřili pro budoucnost. Pak ovšem není snadné umlčet hlasy těch, kdo se ptají, zda není paradoxní svěřit blahobyt národa rozhodnutím voličů, jež sám zákon považuje za neschopné uspořádat si své vlastní záležitosti; zda není absurdní pověřit tyto lidi řízením vlády, pokud sami zjevně potřebují poručníka? Není žádná náhoda, že Německo, země, která jako první zavedla systém sociálního zabezpečení, bylo kolébkou obou druhů moderního pohrdání demokracií, jak marxistického, tak nemarxistického.

Poznámky k obecně rozšířenému výkladu „průmyslové revoluce“

Všeobecně se předpokládá, že dějiny moderního industrialismu, a britské „průmyslové revoluce“ především, poskytují empirické ověření „realistické“ či „institucionální“ doktríny a zcela vyvracejí „abstraktní“ dogmatismus ekonomů.¹⁴

Ekonomové rozhodně popírají, že odbory a vládní prodělnické zákonodárství mohou prospět či že prospěly trvale celé třídě námezdných pracovníků a zvýšit jejich životní úroveň. Antieconomové říkají, že fakta tyto mylné závěry vyvrátila. Státníci a zákonodárci, kteří schválili příslušný zákon, prokázali lepší porozumění skutečnosti než ekonomové. Zatímco filozofie *laissez faire* bez soucitu a lítosti tvrdila, že utrpení pracujícího lidu je nevyhnutelné, selský rozum neodborníků úspěšně potlačil nejhorší výstřelky podniků ženoucích se za ziskem. Zlepšení podmínek pracovníků je v plné míře zásluhou vlády a odborů.

Tyto myšlenky prostupují většinu historických studií zabývajících se vývojem moderního industrialismu. Autoři začínou načrtnutím idylického obrázku podmínek existujících před začátkem „průmyslové revoluce“. Říkají nám, že v té době byly poměry celkem vzato vyhovující. Rolníci byli šťastni. Totéž platí i pro ty, kdo se účastnili systému domácí práce. Pracovali ve svých chalupách a těšili se určité ekonomické nezávislosti, protože vlastnili pár záhonků na své zahrádce a nějaké nástroje. Ovšem potom do jejich života „jako

¹⁴ Připsání pojmu „průmyslová revoluce“ období vlády dvou posledních hannoverských Jiří (Jiřího III., vládl 1760–1820, a Jiřího IV., vládl 1820–1830 – pozn. překl.) bylo výsledkem úmyslných snah o melodramatizaci hospodářských dějin, tak aby vyhovovaly prokrustovským marxistickým schématům. Přejít od středověkých výrobních postupů k těm užívaným v podmínkách systému svobodného podnikání byl dlouhým procesem, který začal staletí před rokem 1760, a dokonce ani v Anglii, nebyl ukončen v roce 1830. Přesto je pravda, že průmyslový rozvoj Anglie byl ve druhé polovině osmnáctého století značně urychlen. Pojem „průmyslová revoluce“ tak lze použít při zkoumání emocionálních významů, kterými ho zatížily fabianismus, marxismus, historická škola a institucionalismus.

válka nebo mor zasáhla průmyslová revoluce“.¹⁵ Tovární systém ponížil svobodného pracovníka prakticky do postavení otroka; snížil jeho životní úroveň na úroveň pouhého přežití; nahnal ženy a děti do továren a tím zničil rodinný život a podryl samotné základy společnosti, morálky a veřejného zdraví. Malá menšina bezcitných vykořisťovatelů chytře uspěla při zotročování naprosté většiny.

Skutečnost je ale taková, že hospodářské podmínky na počátku průmyslové revoluce byly vysoce neuspokojivé. Tradiční společenský systém nebyl dost přizpůsobivý na to, aby zajistil potřeby prudce rostoucí populace. Ani zemědělství, ani cechy neměly žádné využití pro dodatečnou pracovní sílu. Podnikání bylo naplněno zděděným duchem výsad a výhradních monopolů; jeho institucionálními základy byly licence a monopolní oprávnění; jeho filozofií bylo omezování a zakazování jak domácí, tak zahraniční konkurence. Rychle rostl počet lidí, pro které nebylo ve zkorumpovaném systému paternalismu a silného vládního vlivu na podnikání žádné místo. Stali se doslova společenskými psanci. Otupelejší většina těchto nešťastných lidí žila z drobků, které padaly ze stolů zavedených kast. V období sklizně si vydělali pár drobných příležitostnou výpomocí na statcích; po zbytek roku záviseli na soukromé dobročinnosti a obecní pomoci chudým. Tisíce nejstatnějších mladíků z této vrstvy byly přinuceny odejít sloužit do královské armády či námořnictva; mnoho z nich bylo zabito či zmrzačeno v boji; mnohem více jich podlehl neslavné smrti v důsledku barbarské disciplíny, tropických nemocí nebo syfilis.¹⁶ Další tisíce, nejtroufalejší a nejkrutější z této vrstvy, zaplavily zemi jako tuláci, žebráci, pobudové, lupiči a nevěstky. Úřady neznaly jiný prostředek boje proti nim, než byly chudobince. Kvůli podpoře, již vláda projevovala lidovému odporu vůči zavádění nových vynálezů a zařízení snižujících potřebu lidské práce, se věci jevíly zcela beznadějně.

Tovární systém se rozvíjel v neustálém zápase s nespočty překážkami. Musel bojovat s rozšířenými předsudky, starými zavedenými zvyklostmi, právně závaznými pravidly a regulacemi, odporem úřadů, zájmy privilegovaných skupin, závistí cechů. Kapitálové vybavení jednotlivých firem bylo nedostatečné, poskytování úvěrů velmi obtížné a nákladné. Nedostávalo se technologických a obchodních zkušeností. Většina majitelů továren neuspěla; úspěchu dosáhlo jen poměrně málo z nich. Zisky byly občas značné, ovšem totéž platilo i pro ztráty. Trvalo mnoho desetiletí, než se stalo běžným větší část zisků

¹⁵ J. L. Hammond a Barbara Hammond, *The Skilled Labourer 1760–1832* (2. vyd., Londýn), str. 4.

¹⁶ V sedmileté válce bylo zabito v bitvě 1512 britských námořníků, zatímco 133 708 jich zemřelo na nemocí nebo bylo nevěstných. Srov. W. L. Dorn, *Competition for Empire 1740–1763* (New York, 1940), str. 114.

znovu investovat a tím naakumulovat kapitál dostatečný k podnikání ve větším rozsahu.

Továrny mohly vzkvétat přes všechny obtíže ze dvou důvodů. Prvním bylo učení nové společenské filozofie formulované ekonomy. Ekonomové zničili slávu merkantilismu, paternalismu a restrikcionismu. Vyvrátili pověru, že zařízení a postupy šetřící práci způsobují nezaměstnanost a vrhají všechny lidi do chudoby a zkázy. *Laissez faire* ekonomové byli pionýry nevidaných technologických úspěchů posledních dvou staletí.

Vedle toho existoval i druhý faktor, oslabující odpor k inovacím. Továrny ulevily úřadům a vládnoucí pozemkové šlechtě od nepříjemného problému, se kterým si nevěděly rady. Poskytly prostředky k živobytí pro masu chudých. Vyprázdnily chudobince a vězení. Přeměnily hladovějící žebráky v soběstačné živitele rodin.

Vlastníci továren neměli moc přinutit nikoho k tomu, aby přijal práci v jejich továrně. Mohli pouze najmout lidi, kteří byli ochotni pracovat za jimi nabízené mzdy. Ať už byly tyto mzdové sazby jakkoli nízké, stále představovaly více, než by si chudí mohli vydělat jakýmkoli jiným jim dostupným způsobem. Je překrucováním skutečnosti tvrdit, že továrny odvedly hospodyně od výchovy dětí a z kuchyní a děti od jejich her. Tyto ženy neměly co vařit a čím krmit své děti. Tyto děti žily v nouzi a hladověly. Jejich jediným útočištěm byla továrna. Doslova je zachránila před smrtí hladem.

Je odsouzeníhodné, že takové podmínky existovaly. Pokud však chce někdo obviňovat toho, kdo za ně byl odpovědný, nemůže obviňovat vlastníky továren, kteří – vedeni pochopitelně svým sobectvím, nikoli „altruismem“ – dělali vše pro to, aby toto zlo vymýtili. Tím, co ho způsobilo, byl hospodářský řád předkapitalistického období, řád „starých dobrých časů“.

V prvních desetiletích průmyslové revoluce byla životní úroveň továrních dělníků otřesná v porovnání s tehdejšími podmínkami vyšších tříd i se současnými podmínkami lidí pracujících v průmyslu. Pracovní doba byla dlouhá, hygienické podmínky v dílnách strašné. Schopnost jednotlivce pracovat byla rychle vyčerpána. Skutečností ovšem zůstává, že pro nadbytečné obyvatelstvo, které bylo kvůli ohrazování půdy přivedeno až na samou hranici bída a pro které neexistoval v rámci stávajícího výrobního systému žádný prostor, byla práce v továrnách záchranou. Tito lidé zaplavovali továrny, hnáni touhou zlepšit svoji životní úroveň.

Ideologie *laissez faire* a její potomek, „průmyslová revoluce“, odstranily ideologické a institucionální překážky pokroku a blahobytu. Strhly společenský řád, v němž byl stále větší počet lidí odsouzen k chudobě a bídě. Zpracovatelská řemesla dřívějších dob sloužila téměř výhradně potřebám zámožných. Jejich rozvoj závisel na objemu přepychových statků, který si mohla dovolit bohatší vrstva obyvatel. Ti, kdo se nezabývali výrobou základních statků, se

mohli uživit, jen pokud byly vyšší vrstvy ochotny využít jejich dovedností a služeb. Nyní ale začalo platit jiné pravidlo. Tovární systém představil nový způsob prodeje i výroby. Jeho základním rysem bylo to, že průmyslové výrobky nebyly určeny pro spotřebu bohatých, ale pro spotřebování těmi, kdo do té doby hráli jako spotřebitelé zanedbatelnou roli. Levné věci pro mnoho lidí byly cílem továrního systému. Klasickou továrnou počátečních dnů průmyslové revoluce byla přádelna bavlny. Bavlněné zboží, jak se ukázalo, nebylo něčím, co by poptávali bohatí. Ti dávali přednost hedvábí, lnu nebo batistu. Kdykoli továrna se svým způsobem masové výroby pomocí mechanických strojů vstoupila do nového výrobního odvětví, vždy začala s výrobou levných statků pro široké vrstvy. Výrobu ušlechtlejších a tím i dražších statků zahájily tyto podniky až později, když jimi vyvolané nebyvalé zlepšení životní úrovně mas umožnilo ziskovou výrobu tohoto lepšího zboží masovým způsobem. Tak si například boty vyráběné v továrnách po dlouhý čas kupovali pouze „proletáři“, zatímco bohatí zákazníci dále podporovali zakázkové ševce. Často zmiňované dílny s otřesnými pracovními podmínkami nevyráběly oblečení pro majetné, ale pro lidi skromných poměrů. Elegantní dámy a pánové dávali a stále dávají přednost šatům a oblekům šitým na míru.

Mimořádnou skutečností týkající se průmyslové revoluce je to, že zahájila věk masové výroby pro potřeby mas. Příjemci mezd již nedrou pro blaho jiných. Oni sami jsou hlavními spotřebiteli továrních výrobků. Velké podniky jsou závislé na masové spotřebě. V současné Americe neexistuje jediné odvětví velkého podnikání, jež by nesloužilo potřebám nejširších vrstev. Základním principem kapitalistického podnikání je zaopatřovat běžného člověka. Ve svém postavení spotřebitele je běžný člověk vládcem, který svými nákupy nebo zdržením se nákupů rozhoduje o osudu podnikatelských aktivit. V tržním hospodářství není jiný způsob nabytí a udržení bohatství než zásobovat masy nejlepším a nejlevnějším způsobem těmi statky, jež požadují.

Mnozí historici a publicisté, zaslepeni svými předsudky, nebyli schopni rozpoznat tento základní fakt. Podle jejich názoru se námezdní pracovníci plahočí ve prospěch jiných. Nikdy se však neptají, kdo jsou tito „jiní“ lidé.

Pan a paní Hammondovi nám tvrdí, že dělníci byli v roce 1760 šťastnější než v roce 1830.¹⁷ Jde o arbitrární hodnotový soud. Neexistuje žádný způsob, jak porovnávat a měřit štěstí různých lidí nebo stejných lidí v různých časech. Připusťme pro účely naší diskuse, že jednotlivec narozený v roce 1740 byl v roce 1760 šťastnější než v roce 1830. Nezapomínejme však na to, že v roce 1770 měla Anglie (podle odhadu Arthura Younga) 8,5 milionu obyvatel, zatímco v roce 1831 (podle sčítání lidu) 16 milionů.¹⁸ Toto nápadné zvýšení

¹⁷ J. L. Hammond a Barbara Hammond, *loc. cit.*

¹⁸ F. C. Dietz, *An Economic History of England* (New York, 1942), str. 279 a 392.

bylo podmíněno především průmyslovou revolucí. Ve vztahu k těmto dodatečným Angličanům mohou s tvrzením význačných historiků souhlasit pouze ti, kdo by se podepsali pod melancholické Sofoklovy verše: „Nezrodit se vůbec je moudrost největší; kdo na svět přijde však je druhá výhoda co nejrychlejš se vrátit tam zas, odkud vzešel.“¹⁹

První průmyslníci pocházeli většinou ze stejné společenské vrstvy jako jejich dělníci. Žili velmi střídě, pouze malou část svého příjmu utratili na svoji domácnost a zbytek vložili zpět do podnikání. Jak však podnikatelé bohatli, synové těch úspěšných začali vstupovat do kruhů vládnoucích vrstev. Urození pánové záviděli těmto zbohatlíkům jejich majetek a pohlíželi na reformní hnutí s odporem. Pomstili se jim tím, že začali prošetřovat hmotnou a morální situaci továrních dělníků a přijali tovarní zákony.

Dějiny kapitalismu ve Velké Británii i v ostatních kapitalistických zemích jsou záznamem neustálé tendence ke zlepšení životní úrovně námezdních pracovníků. Tento vývoj se odehrál současně s rozvojem zákonodárství ve prospěch dělníků a rozšířením odborářství na jedné straně a zvýšením mezní produktivity práce na straně druhé. Ekonomové tvrdí, že zlepšení hmotných podmínek pracovníků je způsobeno zvýšením objemu investovaného kapitálu na hlavu a technologického pokroku, který přineslo využití tohoto dodatečného kapitálu. Pracovní zákonodárství a tlak odborů byly nadbytečné, pokud zvyšovaly meze toho, co by pracovníci získali i bez nich v důsledku rychlejší akumulace kapitálu v porovnání s růstem populace. Pokud tyto meze zvyšovaly, škodily zájmům širokých vrstev. Brzdily kapitálovou akumulaci, a tím zpomalovaly tendenci k růstu mezní produktivity práce a mzdových sazeb. Některým skupinám zaměstnanců udělily zvláštní výsady na úkor ostatních. Vytvořily masovou nezaměstnanost a snížily objem výrobků dostupných pracovníkům v jejich postavení spotřebitelů.

Obhájci odborů a vládních zásahů do oblasti podnikání přičítají veškerá zlepšení pracovních podmínek jednání vlády a odborů. Trvají na tom, že bez nich by životní úroveň pracovníků dnes nebyla o nic vyšší než v prvních letech továrního systému.

Je zřejmé, že tento spor nemůže být urovnán odkazem na historickou zkušenost. Ve vztahu k zjištění těchto skutečností panuje mezi těmito dvěma skupinami shoda. Různí se v interpretaci těchto událostí a tato interpretace musí být vedena zvolenou teorií. Epistemologické a logické úvahy určující správnost či nesprávnost určité teorie logicky a časově předchází objasnění příslušného dějinného problému. Historické události jako takové teorii ani nepotvrzují, ani nevyvracejí. Musí být interpretovány ve světle teoretického rozumění.

¹⁹ Sofoklés: Oidipús, *Tragédie* (Praha, 1975), str. 300, přeložil Václav Dědina – pozn. překl.

Většina autorů, kteří psali o dějinách pracovních podmínek v kapitalismu, nerozuměla ekonomii a svojí neznalostí se chlubila. Toto pohrdání správnými ekonomickými argumenty však neznamenal, že by ke studovanému problému přistupovali bez předpojatosti a předsudků ve prospěch jakékoli teorie. Byli vedeni rozšířenými omyly o vládní všemocnosti a údajném pozehnání odborů. Je nade vše pochybnost, že Webbovým stejně jako Lujo Brentanovi a řadě méně významných autorů byl na počátku jejich studií vštípen fanatický odpor k tržnímu hospodářství a nadšená podpora socialistických a intervencionistických doktrín. Ve svém přesvědčení byli jistě čestní a upřímní a snažili se ze všech sil. Jejich upřímnost a poctivost je můžou omluvit jako jednotlivce; nemůžou je však omluvit jako historiky. Ať jsou úmysly historika sebenevinnější, neexistuje žádná omluva pro opírání se o chybné doktríny. První povinností historika je s nejvyšší péčí přezkoumat všechny teorie, které při svém pojednání o určitých věcech využije. Pokud tak neučiní a naivně obhajuje překroucené a zmatené názory veřejného mínění, není historikem, ale apogetou a propagandistou.

Rozpor mezi dvěma uvedenými pohledy není pouze historickou otázkou. Neméně se vztahuje i k nejpálčivějším problémům současnosti. Týká se sporu o to, co je v dnešní Americe nazýváno průmyslovými vztahy.

Zdůrazněme pouze jednu stránku této věci. Rozsáhlé oblasti – východní Asie, východní Indie, jižní a jihovýchodní Evropa, Latinská Amerika – jsou zasaženy moderním kapitalismem jen lehce. Podmínky v těchto zemích se celkově vzato příliš neliší od podmínek v Anglii na počátku „průmyslové revoluce“. V tradičním hospodářském prostředí není místo pro miliony lidí. Osud těchto zoufalých mas může být zlepšen pouze industrializací. Tím, co potřebují nejvíce, jsou podnikatelé a kapitalisté. Jelikož vlastní pošetilé politiky těchto národů jim zabránily těšit se z pomoci, kterou jim až dodnes nabízel dovezený zahraniční kapitál, musí sami zahájit domácí kapitálovou akumulaci. Musí projít všemi fázemi, kterými prošel na cestě svého vývoje i západní industrialismus. Musí začít s poměrně nízkými mzdami a dlouhou pracovní dobou. Jejich politici, ošálení doktrínami běžnými v dnešní západní Evropě a Severní Americe, se domnívají, že mohou postupovat jinak. Podporují tlak odborů a údajně prodělnické zákonodárství. Radikalismus jejich zásahů ničí v samém zárodku všechny snahy o vytvoření domácího průmyslu. Jejich tvrdošíjný dogmatismus žene do záhuby indické a čínské kuli, mexické peony a miliony dalších lidí, zoufale bojujících na pokraji smrti hladem.

8. Vliv tržních změn na mzdové sazby

Práce představuje výrobní faktor. Cena, kterou za ni může na trhu získat její prodávající, závisí na tržních datech.

Množství a kvalita práce, které je jednotlivec schopen vykonat, jsou určeny jeho vrozenými a získanými vlastnostmi. Vrozené schopnosti nelze změnit žádným účelovým jednáním. Jsou jednotlivcovým dědictvím, kterým ho v okamžiku jeho narození obdarili jeho předkové. Může o své nadání pečovat a rozvíjet ho, může se bránit jeho předčasnému vyčerpání; nikdy však nemůže překročit určité hranice, jimiž příroda omezila jeho síly a schopnosti. Může projevit více či méně dovedností při své snaze prodat za nejvyšší dosažitelnou cenu svoji schopnost pracovat; nemůže však změnit svoji přirozenost, aby ji lépe přizpůsobil stavu trhu. Má štěstí, pokud jsou tržní podmínky takové, že je vysoce ohodnocen ten druh práce, jenž je schopen vykonávat; jde o šťastnou náhodu, nikoli jeho osobní zásluhu, pokud jsou ostatními lidmi vysoce oceňovány jeho vrozené vlohy. Slečna Greta Garbo by pravděpodobně vydělala mnohem méně, kdyby žila sto let před zahájením filmové éry. Pokud jde o její vrozený talent, je v podobném postavení jako zemědělec, jehož statek lze prodat za vysokou cenu, protože rozrůstání sousedního města ho přeměnilo na pozemky vhodné ke stavbě.

V rámci těchto daných mezi vrozených schopností určitého člověka lze jeho schopnost pracovat zlepšit vyškolením k provádění určitých úkolů. Jednotlivec – nebo jeho rodiče – vynakládá určité výdaje na své školení, jehož plody představují získání lepších schopností vykonávat určité druhy práce. Toto vzdělávání a školení zvyšuje jednostrannost člověka; činí z něj odborníka. Každý zvláštní trénink posiluje specifický charakter schopnosti daného člověka pracovat. Námaha a obtíže, újma z podstoupené snahy o získání těchto zvláštních schopností, ztráta možného výdělku během této doby a nutné peněžní výdaje jsou vynaloženy v očekávání, že je pozdější zvýšení příjmů vynahradí. Tyto výdaje představují investici a jako takové jsou spekulativní. To, zda se vyplatí, závisí na budoucím stavu trhu. V souvislosti se svým tréninkem se pracovník stává spekulantem a podnikatelem. Budoucí stav trhu určí, zda tato investice přinese zisk, nebo ztrátu.

Námezdní pracovník tak má dvojitý zájem, jednak jako člověk s určitými vrozenými vlastnostmi, a také jako člověk, jenž získal určité zvláštní dovednosti.

Pracovníci prodávají svoji práci na trhu za dnešní cenu stanovenou trhem. V podmínkách imaginárního konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky se suma cen zaplacených podnikatelem za všechny komplementární výrobní faktory musí rovnat – kvůli zohlednění časové preference – ceně produktu. V měnícím se hospodářství mohou změny tržní struktury vyvolat mezi těmito dvěma veličinami rozdíl. Výsledné zisky nebo ztráty nemají na příjemce mezd žádný vliv. Dopadají výhradně na zaměstnavatele. Nejistota týkající se budoucnosti ovlivňuje zaměstnance jen v souvislosti s následujícími body:

1. Náklady na trénink v podobě času, újmy a peněz.
2. Náklady na přesun na určité místo výkonu práce.

3. V případě pracovních smluv uzavřených na dobu určitou také změny v cenách určitého druhu práce, které se objeví v průběhu trvání smluv, a změny platební schopnosti zaměstnavatele.

9. Trh práce

Mzdy jsou cenami placenými za výrobní faktor, lidskou práci. Stejně jako v případě všech ostatních cen komplementárních výrobních faktorů je jejich výše určena v konečném důsledku cenami výrobků, očekávanými v okamžiku prodeje a nákupu práce. Nezáleží na tom, zda vykonavatel práce prodává své služby zaměstnavateli, který je spojuje s hmotnými výrobními faktory a se službami ostatních lidí, nebo zda se do těchto kombinačních úkonů pouští sám na vlastní účet a vlastní riziko. Konečná cena práce je pro oba případy stejná v celém tržním systému. Mzdové sazby jsou vždy rovny ceně úplného produktu práce. Rozšířené heslo „právo pracovníků na úplný produkt práce“ bylo nesmyslnou formulací požadavku, aby byly spotřební statky rozdělovány výhradně mezi pracovníky a nic nebylo ponecháno pro podnikatele a vlastníky hmotných výrobních faktorů. Výrobky však nemohou být ze žádného úhlu pohledu posuzovány pouze jako výsledek práce. Jsou výsledkem účelné kombinace práce a hmotných výrobních faktorů.

V měnícím se hospodářství převládá tendence k přesnému přizpůsobování tržních mzdových sazeb úrovni konečných mzdových sazeb. Toto přizpůsobování vyžaduje určitý čas. Délka období přizpůsobení záleží na čase nutném k výškolení pro výkon nové práce a k přesunu pracovníků do nového bydliště. Dále závisí na subjektivních faktorech, jako jsou obezřetnost pracovníků s podmínkami a vyhlídkami na trhu práce. Přizpůsobení je spekulativním podnikem, protože trénink na novou práci a změna bydliště představují určité výdaje, které jsou vynaloženy pouze tehdy, pokud daný pracovník věří, že se při budoucím stavu trhu práce vyplatí.

V souvislosti se všemi těmito věcmi neexistuje nic, co by bylo příznačné pouze pro práci, mzdy nebo trh práce. Tím, co dodává trhu práce specifické rysy, je skutečnost, že pracovník není pouze dodavatelem výrobního faktoru práce, ale také lidská bytost a není možné oddělit člověka od jeho výkonu. Odkazy na tento fakt byly většinou užívány v nesmyslných prohlášeních a prázdných kritikách ekonomické teorie týkající se mzdových sazeb. Tyto nesmysly však nesmí bránit ekonomům v tom, aby věnovali této základní skutečnosti odpovídající pozornost.

Pro pracovníka má význam to, jaký druh práce vykonává ze všech druhů, jež je schopen vykonávat, kde pracuje, v jakých podmínkách a za jakých okolností. Nezaujatý pozorovatel může považovat za bezvýznamné či dokonce za směšné předsudky ty dojmy a pocity, které vedou pracovníky k upřednost-

ňování určitých profesí, pracovních míst či pracovních podmínek před jinými. Takový akademický soud nezaujatého kritika však není k ničemu. Pro ekonomické pojednání o daném problému nemá žádný zvláštní význam, že pracovník pohlíží na svou námahu a nesnáze nikoli pouze z hlediska újmy z práce a jí zprostředkovaného uspokojení, ale že bere v úvahu i to, zda zvláštní podmínky a okolnosti jejího výkonu zasahují do jeho života a do jaké míry. Skutečnost, že je pracovník ochoten vzdát se naděje na zvýšení svých výdělků přestěhováním se na místo, jež považuje za méně žádoucí, a dává přednost setrvání na svém domácím místě či ve své domácí zemi, není o nic významnější než fakt, že bohatý muž vznešeného původu bez zaměstnání dává přednost nákladnému životu v hlavním městě před levnějším maloměstským životem. Pracovník a spotřebitel jsou jedna osoba; pouze ekonomická argumentace sjednocuje společenské funkce a rozděluje tuto jednotu do dvou schémat. Lidé nemohou oddělit svá rozhodnutí o využití své pracovní síly od rozhodnutí týkajících se užití jejich výdělků.

Původ, jazyk, vzdělání, náboženství, způsob myšlení, rodinná pouta a společenské prostředí svazují pracovníka takovým způsobem, že si nezvolí místo a obor své práce jen s ohledem na výši mzdových sazeb.

Výši mzdových sazeb pro určitý typ práce, jež by na trhu převládla, kdyby pracovníci nedávali při stejných mzdových sazbách přednost určitým místům před jinými, můžeme nazývat standardními mzdovými sazbami (S). Pokud však pracovníci z výše uvedených důvodů hodnotí odlišně práci na různých místech, výše tržních mzdových sazeb (M) se může od standardních sazeb trvale odlišovat. Maximální rozdíl mezi tržní a standardní sazbou, jenž ještě nevede ke stěhování pracovníků z míst s nižšími mzdovými sazbami do míst s vyššími sazbami, můžeme nazývat vztahovou složkou (A). Vztahová složka určitého zeměpisného místa nebo oblasti je buď kladná, nebo záporná.

Dále musíme vzít v úvahu to, že se různá místa a oblasti liší s ohledem na přepravní náklady (v nejširším slova smyslu) zásobování spotřebními statky. Tyto náklady jsou v některých oblastech nižší, v jiných vyšší. Poté existují rozdíly v tom, kolik je zapotřebí hmotných vstupů k dosažení stejného objemu duševního uspokojení. V některých oblastech musí člověk vynaložit více, aby dosáhl stejného stupně uspokojení, který – bez ohledu na okolnosti určující výši vztahové složky – by jinde mohl získat laciněji. Na druhou stranu se lze na některých místech vyhnout určitým výdajům bez zhoršení uspokojení potřeb, zatímco na jiných místech by jejich nezaplacení uspokojení potřeb ovlivnilo nepříznivě. Tyto výdaje, které musí pracovník snést na určitých místech, aby dosáhl stejného stupně uspokojení potřeb, nebo které může ušetřit, aniž by to toto uspokojení narušilo, můžeme nazvat nákladovou složkou (C). Nákladová složka určitého zeměpisného místa je buď kladná, nebo záporná.

Za předpokladu, že neexistují žádné institucionální bariéry bránící či trestající pohyb kapitálových statků, pracovníků a komodit z jednoho místa či oblasti do jiné a že pracovníci jsou lhostejní k tomu, kde žijí a pracují, existuje tendence k rozmístění populace po zemském povrchu podle fyzické produktivity primárních přírodních výrobních faktorů a podle nemožnosti přesunout nepřevoditelné výrobní faktory vynaložené v minulosti. Pokud zanedbáme nákladovou složku, převládá všude na zemském povrchu tendence k vyrovnání mzdových sazeb pro tentýž druh práce.

Určitou oblast by bylo možné nazvat relativně přelidněnou, pokud jsou v ní tržní mzdové sazby plus (kladná nebo záporná) nákladová složka nižší než standardní sazby, a relativně málo zalidněnou, pokud jsou v ní tržní mzdové sazby plus (kladná nebo záporná) nákladová složka vyšší než standardní sazby. Není však příliš vhodné používat tuto definici uvedených pojmů, protože nám nepomáhá vysvětlit skutečné podmínky utváření mzdových sazeb a chování pracovníků. Je vhodnější zvolit jinou definici. Oblast můžeme nazvat relativně přelidněnou, pokud jsou v ní tržní mzdové sazby nižší než standardní sazby zvýšené jak o (kladnou nebo zápornou) vztahovou složku a (kladnou nebo zápornou) nákladovou složku, tedy tam, kde $M < (S + A + C)$. Obdobně lze oblast nazývat relativně málo zalidněnou, pokud v ní platí $M > (S + A + C)$. Pokud neexistují institucionální překážky migrace, pracovníci se přesunují z relativně přelidněných oblastí do relativně málo zalidněných oblastí, dokud všude neplatí $M = S + A + C$.

Totéž platí, *mutatis mutandis*, pro jednotlivce pracující na svůj vlastní účet a prodávající svoji práci a využívající jejich výsledků nebo poskytující osobní služby.

Koncepty vztahové složky a nákladové složky se stejným způsobem uplatňují při přesunu z jednoho oboru podnikání či zaměstnání do jiného.

Je stěží nutné připomínat, že k migraci popisované těmito teorémy dojde, jen pokud neexistují žádné institucionální bariéry mobility kapitálu, práce a statků. V naší době, zaměřené na zničení mezinárodní dělby práce a na hospodářskou soběstačnost každého svrchovaného národa, fungují popsané tendence plně jen v rámci hranic každého národa.

Práce zvířat a otroků

Pro člověka jsou zvířata hmotným výrobním faktorem. Může se stát, že jednoho dne přiměje lidi změna mravních citů nakládat se zvířaty laskavěji. Dokud však lidé zvířata neopouštějí a nenechávají je jít jejich vlastní cestou, budou s nimi vždy nakládat jako s pouhými objekty svého jednání. Společenská spolupráce může existovat jen mezi lidskými bytostmi, protože pouze ty jsou schopny pochopit význam a výhody dělby práce a nenásilné spolupráce.

Člověk si podmanil zvířata a včlenil je do svých plánů jednání jako hmotné předměty. Při krocení, ochočování a výcviku zvířat člověk často projevuje smysl pro psychologické zvláštnosti daného tvora; obrací se tak řečeno k jeho duši. Ale i tehdy zůstává propast rozdělující člověka od zvířete nepřekonatelná. Zvíře nikdy nezíská nic jiného než uspokojení své touhy po potravě a rozmnožování a přiměřenou ochranu proti újmě způsobené vnějšími faktory. Zvířata jsou krutá a nelidská právě proto, že jsou jako dělníci, které předpokládal železný zákon mzdový. Stejně jako by nikdy nevznikla lidská civilizace, kdyby se lidé věnovali výhradně krmení a páření, tak ani zvířata nemohou vstupovat do společenských vztahů či se podílet na lidské společnosti.

Lidé se snažili pohlížet na své bližní stejně jako na zvířata a nakládat s nimi odpovídajícím způsobem. Používali biče, aby přinutili otroky na galejích a vlekoucí nákladní čluny pracovat jako zapřažená zvířata. Zkušenost však ukázala, že tyto metody nespoutaného týrání přinášely velmi neuspokojivé výsledky. I ti nejméně obratní a nejhlupejší lidé dosáhli větších úspěchů, když pracovali dobrovolně než ve strachu z biče.

Primitivní člověk nečinil žádný rozdíl mezi vlastnictvím žen, dětí, otroků na straně jedné a vlastnictvím dobytka a neživých věcí na straně druhé. Jakmile však začne od svých otroků požadovat služby jiné než ty, které mohou být vykonány tažnými a přepravními zvířaty, je nucen povolit jim okovy. Musí se pokusit nahradit motivaci pouhým strachem za motivaci založenou na vlastním zájmu otroků; musí se pokusit připoutat k sobě otroka lidskými city. Pokud již otrokovi v útěku nebrání pouze dozor a řetězy a není již nucen pracovat jen kvůli hrozbě, že bude zbičován, vztah mezi pánem a otrokem se mění na společenský vztah. Otroek může, zvláště pokud má stále v paměti šťastnější svobodné doby, truchlit nad svým neštěstím a prahnout po osvobození. Podřizuje se však tomu, co se mu jeví jako nevyhnutelný stav věcí, a přizpůsobí se svému osudu, tak aby ho učinil co nejsnesitelnějším. Otroek se snaží uspokojit svého pána tím, že se snaží a provádí jemu svěřené úkoly; pán chce povzbudit otrokovu snahu a oddanost rozumným zacházením. Tak vzniká mezi pánem a otrokem důvěrný vztah, jenž můžeme vhodně označit za přátelství.

Zastánci otroctví se možná zcela nemýlili, když tvrdili, že mnoho otroků bylo se svým postavením spokojeno a neusilovalo o jeho změnu. Někteří jednotlivci, skupiny jednotlivců či dokonce celé národy a rasy měli užitek z bezpečí a bezstarostnosti poskytovaných otroctvím; ti, kterým nevadí ponižování a pokoření, rádi zaplatí nevelkým množstvím práce za výsadu sdílet vymoženosti domácnosti bohatých lidí; z jejich pohledu mohou být vrtochy a špatné nálady pána pouze malým, nebo vůbec žádným zlem.

Podmínky, v nichž se lopotili otroci na velkých farmách a plantážích, v dolech, dílnách a na galejích, byly samozřejmě velmi odlišné od idyllicky

popisovaného veselého života domácích komorníků, pokojských, kuchařů a chův i od podmínek nevolníků, dojiček a pastýřů v malých hospodářstvích. Žádný zastánce otroctví nebyl tak smělý, aby velebil život římských otroků v zemědělství, připoutaných a namačkaných v *ergastulu*, nebo černočů na amerických bavlníkových a cukrových plantážích.²⁰

Zrušení otroctví a nevolnictví nemůže být připisováno ani učení teologů a moralistů, ani slabosti či šlechetnosti ze strany pánů. Mezi kazateli náboženství a etiky bylo stejné množství výmluvných obhájců nevolnictví jako jeho odpůrců.²¹ Otročká práce zmizela, protože nemohla obstát v konkurenci svobodné práce; její nerentabilita zpečetila její osud v tržním hospodářství.

Cena placená při nákupu otroka je určena čistým výnosem očekávaným z jeho využití (jako dělníka i jako ploditele dalších otroků), stejně jako je cena placená za krávu určena čistým výnosem z jejího využití. Majitel otroka si nepřivlastňuje žádný zvláštní příjem. Pro něj neexistuje žádná výhoda z „vykořisťování“ plynoucí ze skutečnosti, že práce otroka není odměňována a že potenciální tržní cena jeho služeb je možná vyšší než náklady na stravu, ubytování a dohled. Ten, kdo kupuje otroka, musí v jeho ceně zaplatit i tyto úspory, pokud mohou být předvídaný; vzhledem k zahrnutí časové preference je platí v plné výši. Ať už majitel zaměstnává otroka ve své vlastní domácnosti, nebo pronajímá jeho služby jiným lidem, z existence instituce otroctví nemá žádné zvláštní výhody. Zvláštní výnos plyne výhradně lovcem otroků, tj. tomu, kdo připravuje svobodné lidi o jejich svobodu a mění je na otroky. Výnosnost podnikání lovce otroků závisí pochopitelně na výši cen, které jsou kupující ochotni za získání otroka zaplatit. Pokud se tyto ceny sníží pod úroveň provozních a přepravních nákladů vzniklých při chytání otroků, toto podnikání se již nevyplatí a musí být ukončeno.

Nikdy a nikde nebylo pro podniky využívající otročskou práci možné konkurovat na trhu podnikům zaměstnávajícím svobodnou práci. Otročská práce mohla být využívána jen tam, kde nemusela čelit konkurenci svobodné práce.

Pokud člověk zachází s lidmi jako s dobyt看em, nikdy z nich nemůže dostat lepší výkon, než odpovídá dobytku. Pak ovšem začne mít význam to, že člověk je fyzicky slabší než dobytek a koně a že strava a dohled nad otrokem je v porovnání s výkonem, jenž lze získat, dražší než krmení a hlídání dobytka.

²⁰ Margaret Mitchell, která se ve svém populárním románu *Gone With the Wind* (New York, 1936) (česky *Jih proti Severu [To odvál vítr]*, Ikar, Praha, 2000 – pozn. překl.) zastává jižanského systému otroctví, je dost opatrná na to, aby se pouštěla do podrobností týkajících se dělníků na plantážích, a raději se zabývá podmínkami domácích sluhů, kteří i v jejím podání vypadají jako privilegovaná vrstva své kasty.

²¹ Srov. o americké doktríně ve prospěch otroctví Charles a Mary Beardovi, *The Rise of American Civilization* (1944), I, 703–710; a C. E. Merriam, *A History of American Political Theories* (New York, 1924), str. 227–251.

Když je s ním zacházeno jako s věcí, člověk poskytuje menší výstup na jednotku nákladů na jeho výživu a dohled než domácí zvířata. Pokud je od nesvobodného nádeníka požadován lidský výkon, je nutné mu poskytnout výhradně lidskou motivaci. Pokud chce zaměstnavatel získat výstup, jenž v kvalitě a množství předčí produkci, kterou lze vynutit bičem, musí nádeníka zainteresovat na výnosu z jeho přispění. Místo trestání zahálčivosti a lenosti musí odměňovat pracovitost, dovednost a zápal. Ať však zkusí cokoliv, nikdy nedostane od znevolněného pracovníka, tj. od pracovníka, jenž nezískává plnou tržní cenu svého příspěvku, výkon rovný svobodnému člověku, tj. člověku najatému na svobodném trhu práce. Nejvyšší hranice, nad kterou nelze zvýšit kvalitu a množství výrobků a služeb odvedených otrokem a nevolníkem, je hluboce pod úrovní svobodné práce. Při výrobě zboží prvotřídní kvality nemůže podnik využívající zdánlivě levnou práci nesvobodných pracovníků vydržet konkurenci podniků využívajících svobodnou práci. To je skutečnost, která vedla k vymizení všech systémů nucené práce.

Společenské instituce kdysi vyhradily celé výrobní oblasti či odvětví pouze pro využívání nesvobodných pracovních sil a chránily je před jakoukoli konkurencí ze strany podnikatelů zaměstnávajících svobodné lidi. Otroctví a nevolnictví se tak stalo základním rysem strnulého kastovního systému, který nemohl být odstraněn či změněn jednáním jednotlivců. Kdekoli panovaly jiné podmínky, sami vlastníci otroků se uchýlili k opatřením, jež musela, krok za krokem, vést ke zrušení celého systému otrocké práce. Nebyla to lidumilnost ani vlídnost, které přinutily lhostejné a bezcitné majitele otroků ve starověkém Římě uvolnit pouta svým otrokům, ale jejich touha po co největším výnosu ze svého majetku. Opustili systém centralizovaného řízení svých rozsáhlých pozemků, latifundií, a přeměnili otroky prakticky ve své nájemce, pečující o jejich majetky na svůj vlastní účet a dlužící vlastníku půdy pouze buď nájem, nebo podíl na výnosu. Ve zpracovatelských oborech a v obchodě se otroci stali podnikateli a jejich fondy, *peculium*, jejich zákonným kvazivlastnictvím. Otroci byli propouštěni v hojných počtech, protože svobodní lidé poskytovali bývalému majiteli, *patronovi*, služby cennější, než bylo možné očekávat od otroka. Propuštění z otroctví nebylo aktem milosrdenství a darem ze strany vlastníka. Šlo o úvěrovou transakci, tak řečeno o nákup svobody na splátky. Propuštěnec byl zavázán poskytovat bývalému majiteli po mnoho let nebo dokonce až do své smrti určité platby a služby. *Patronus* měl navíc zvláštní právo zdědit nemovitý majetek zemřelého propuštěnce.²²

²² Srov. Ciccotti, *Le Déclin de l'esclavage antique* (Paříž, 1910), str. 292 a násl.; Salvioli, *Le Capitalisme dans le monde antique* (Paříž, 1906), str. 141 a násl.; Cairnes, *The Slave Power* (Londýn, 1862), str. 234.

Se zmizením dílen a statků využívajících nesvobodnou pracovní sílu přestalo být nevolnictví výrobním systémem a stalo se politickou výsadou šlechty. Vrchnost byla oprávněna k určitým projevům úcty v naturálních či v penězích a k určitým službám ze strany jejich poddaných; navíc děti jejich nevolníků k ní museli na určitou dobu do služby jako sluhové nebo vojáci. Poddaní zemědělci a řemeslníci provozovali svá vlastní hospodářství a dílny na svůj vlastní účet a riziko. Až když byla výroba z jejich strany završena, vložila se do ní vrchnost a nárokovala si část výtěžku.

Později, od šestnáctého století, začali lidé opět využívat znevlněné pracovníky v zemědělství a někdy dokonce i v průmyslové velkovýrobě. V amerických koloniích se stalo otroctví černochů běžným postupem na plantážích. Ve východní Evropě – v severovýchodním Německu, v Čechách a k nim připojených Moravě a Slezsku, v Polsku, v pobaltských zemích, v Rusku a také v Maďarsku a na jím zabraných územích – bylo zemědělství na velkých plochách založeno na neplacené povinné práci nevolníků. Oba tyto systémy znevlněné práce byly chráněny politickými institucemi před konkurencí podniků zaměstnávajících svobodnou pracovní sílu. Na plantážích bránily vzniku dodatečné nabídky svobodné práce a rozvoji třídy nezávislých zemědělců vysoké náklady na imigraci a nedostatek odpovídající právní a soudní ochrany jednotlivce proti svěvoli vládních úředníků a aristokracie majitelů plantáží. Ve východní Evropě zabránil vstupu nových lidí do zemědělské výroby kastovní systém. Velkostatky náležely členům aristokracie. Malé pozemky byly využívány nevolníky pro vlastní potřebu. Přesto nikdo nezpochybňoval skutečnost, že podniky využívající nesvobodnou pracovní sílu nebyly schopny obstát v konkurenci podniků zaměstnávajících svobodnou pracovní sílu. V tomto bodě se shodovali autoři píšíci v osmnáctém i počátkem devatenáctého století o řízení zemědělství, stejně jako se shodovali na problémech zemědělství spisovatelé starověkého Říma. Zrušení otroctví a nevolnictví by však nemohlo být provedeno svobodným působením tržního systému, protože politické instituce vyňaly pozemky šlechty a plantáže zpod nadvlády trhu. Otroctví a nevolnictví byly zrušeny politickým činem nařízeným duchem často zneužívané ideologie *laissez faire, laissez passer*.

Dnes lidstvo opět čelí úsilí o nahrazení práce svobodného člověka, prodávajícího na trhu svoji schopnost pracovat jako „zboží“, nucenou prací. Lidé samozřejmě věří, že existuje zásadní rozdíl mezi úkoly uloženými soudruhům v socialistickém společenství a těmi uloženými otrokům a nevolníkům. Říkají, že otroci a nevolníci se dřou ve prospěch vykořisťujícího pána. V socialistickém systému náleží výsledky práce společnosti, jejíž součástí je i sám pracovník; tak řečeno pracuje pro sebe. Tento argument však přehlíží fakt, že ztotožnění jednotlivého soudruha a celku všech soudruhů s kolektivní entitou získávající výsledky veškeré práce, je falešné. To, zda cíle, o něž usilují

funkcionáři daného společenství, jsou v souladu s přáními a touhami jiných soudruhů, nebo ne, nemá příliš velký význam. Hlavní věcí je, že příspěvek jednotlivce k bohatství kolektivní entity není vyjádřen v podobě mezd určitých na trhu. Socialistickému společenství chybí jakákoli metoda ekonomické kalkulace; nemůže odděleně určit, jaký podíl z celkového objemu vyrobených statků má být přidělen různým komplementárním výrobním faktorům. Protože nemůže zjistit velikost příspěvku, za nějž vděčí společnost úsilí různých jednotlivců, nemůže odměnit pracovníky podle hodnoty jejich výkonu.

K tomu, abychom odlišili svobodnou práci od nucené práce, nepotřebujeme žádné metafyzické úvahy týkající se podstaty svobody a donucení. Svobodnou prací můžeme nazvat ten typ extroverzivní, nikoli bezprostředně uspokojující práce, kterou člověk vykonává buď pro přímé uspokojení svých vlastních potřeb, nebo pro jejich nepřímé uspokojení prostřednictvím utracení ceny vydělané jejím prodejem na trhu. Nucená práce je práce vykonávaná pod tlakem ostatních pohnutek. Pokud by se někdo cítil dotčen touto terminologií, protože užití slov jako svoboda a donucení může vést k narušení objektivního pojednání o daném problému, může si stejně dobře zvolit jiné pojmy. Můžeme nahradit pojem svobodná práce písmenem *F* a pojem nucená práce písmenem *C*. Volba pojmů neovlivní rozhodující otázku. To, na čem záleží, je: Jaký druh podnětu může přimět člověka podstoupit újmu z práce, pokud jeho vlastní uspokojení potřeb nezavisí přímo ani – do zjevné míry – nepřímo na množství a kvalitě *jeho* výkonu?

Předpokládejme v zájmu naší diskuse, že mnoho pracovníků, možná dokonce i většina z nich, bude dobrovolně a svědomitě usilovat o nejlepší možné naplnění úkolů svěřených jim jejich nadřízenými. (Zanedbejme skutečnost, že určení úkolů uložených různým jednotlivcům by v socialistickém společenství narazilo na neřešitelné problémy.) Jak však nakládat s těmi, kdo jsou při provádění určených povinností líní a lehkomyšní? Neexistuje žádný jiný způsob než je potrestat. Jejich nadřízení musí mít autoritu určit porušení pravidel, posoudit jeho subjektivní důvody a vyměřit odpovídající trest. Smluvní svazek je nahrazen hegemonickým svazkem. Pracovník se stává předmětem volného nakládání svých nadřízených, je osobně podřízen kárné moci svého vedoucího.

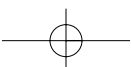
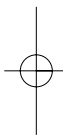
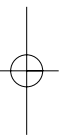
V tržním hospodářství prodává pracovník své služby, stejně jako ostatní lidé prodávají své zboží. Zaměstnavatel není pánem zaměstnance. Je pouze kupujícím služeb, které musí nakoupit za jejich tržní cenu. Stejně jako každý kupující i zaměstnavatel si samozřejmě může leccos dovolit. Pokud však sáhne ke svévolnému najímání či propouštění pracovníků, bude za to muset zaplatit. Zaměstnavatel či zaměstnanec pověřený vedením určité části podniku může při najímání dělníky diskriminovat, propouštět je podle své libosti nebo snížit jejich mzdy pod úroveň tržní sazby. Toto svévolné jednání však

může ohrozit ziskovost jeho podniku nebo oddělení, a tím zhoršit jeho vlastní příjem a jeho postavení v hospodářském systému. V tržním hospodářství přinášejí takové vrtochy svůj vlastní trest. Jedinou skutečnou a účinnou ochranu námezdních pracovníků poskytuje v tržní ekonomice působení faktorů určujících cenovou tvorbu. Trh umožňuje pracovníkovi nezávislost na libovůli zaměstnavatele a jeho pomocníků. Pracovníci jsou stejně jako jejich zaměstnavatelé podřízeni pouze nadvládě spotřebitelů. Kupováním či zdržením se nákupů určují spotřebitelé ceny výrobků a využití výrobních faktorů a přiřazují každému druhu práce jeho tržní cenu.

Pracovníka činí svobodným právě skutečnost, že zaměstnavatel pod tlakem tržní cenové struktury považuje práci za zboží, nástroj k vydělání zisku. Zaměstnanec je v jeho očích pouze člověk, který mu za peněžní odměnu pomůže vydělat peníze. Zaměstnavatel platí za poskytnuté služby a zaměstnanec pracuje, aby získal mzdu. V tomto vztahu mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem nepřichází v úvahu oblibenost či nemilost. Najatý člověk zaměstnavateli nedluží žádnou laskavost; dluží mu určité množství práce určitého druhu a kvality.

Z tohoto důvodu se může zaměstnavatelům v tržním hospodářství dařit i bez práva trestat zaměstnance. Všechny netržní výrobní systémy musí dát těm, kdo vládou, právo pobízet pomalé dělníky k větší horlivosti a snaze. Jelikož uvěznění brání pracovníkovi ve výkonu jeho práce, nebo přinejmenším výrazně snižuje hodnotu jeho přispění, tělesné tresty byly vždy tradičním prostředkem toho, aby se otroci a nevolníci nevyhýbali své práci. Se zrušením nevolnické práce bylo možné zbavit se i biče jako stimulu. Bičování bylo symbolem otrocké práce. Členové tržního hospodářství považují tělesné tresty za nelidské a ponižující do takové míry, že byly zrušeny také ve školách, v trestním zákoníku i při vojenském výcviku.

Kdo věří, že se socialistické společenství obejde bez nátlaku a donucení vůči líným pracovníkům, protože každý bude sám od sebe plnit své povinnosti, se stává obětí klamu obsaženého v doktríně anarchismu.

XXII. PŮVODNÍ NELIDSKÉ VÝROBNÍ FAKTORY

1. Obecná pozorování týkající se teorie renty

V rámci ricardiánské ekonomie byla teorie renty pokusem o řešení těch problémů, ke kterým moderní ekonomie přistupuje prostřednictvím analýzy mezního užítku.¹ Pokud Ricardovu teorii posuzujeme z pohledu dnešních znalostí, není příliš uspokojivá; metoda založená na teorii subjektivní hodnoty je bezpochyby zdaleka nejlepší. Teorie renty si svou slávu přesto zcela zasloužila; pozornost věnovaná jejímu vzniku a zdokonalení přinesla kvalitní ovoce. Není důvod, aby se dějiny ekonomie za teorii renty hanbily.²

Skutečnost, že půda o různé kvalitě a úrodnosti, tj. přinášející z jednotky na vstupu různé výnosy, je hodnocena různě, nepředstavuje pro moderní ekonomii žádný zvláštní problém. Pokud se Ricardova teorie odvolává na odstupňování hodnocení a ocenění pozemku, je to plně obsaženo v moderní teorii cen výrobních faktorů. Problematický není obsah teorie renty, ale výjimečné postavení, které je jí v celém ekonomickém systému přisuzováno. Diferenční renta je obecným jevem, který není omezen na určování ceny půdy. Důmyslný rozdíl mezi „rentami“ a „kvazirentami“ je falešný. S půdou a službami, jež půda poskytuje, se zachází stejně jako s ostatními výrobními faktory a jejich službami. Využívání lepšího nástroje přináší „rentu“ ve srovnání s výnosy méně vhodných nástrojů, které musí být využívány kvůli

¹ Frank A. Fetter říká, že to byla „překroucená teorie marginality“ (*Encyclopaedia of the Social Sciences*, XIII, str. 291).

² Srov. Alfred Amonn, *Ricardo als Begründer der theoretischen Nationalökonomie* (Jena, 1924), str. 54 a násl.

nedostatečné nabídce lepších. Schopnější a horlivější dělník vydělává „rentu“ ve srovnání se mzdou, kterou si vydělávají jeho méně zruční a méně pracovití konkurenti.

Problémy, které měl vyřešit pojem renty, byly z větší části vyvolány používáním nevhodných termínů. Obecné pojmy, které se používají v každodenní řeči a běžném uvažování, nebyly stvořeny s ohledem na potřeby praxeologického a ekonomického výzkumu. Raní ekonomové udělali chybu, když je bez zábrán a bez váhání přejali. Pouze když se člověk naivně přidržuje obecných termínů, jako je *půda* a *práce*, je zmaten otázkou, proč se *půda* a *práce* hodnotí a oceňují různě. Ten, kdo se nenechá oklamat pouhými slovy, ale hledí na vhodnost faktoru pro uspokojení lidských potřeb, považuje za samozřejmé, že různé služby jsou hodnoceny a oceňovány různě.

Moderní teorie hodnoty a cen není založena na klasifikaci výrobních faktorů do tříd, jako je půda, kapitál a práce. Hlavní je pro ni rozlišování mezi statky vyšších a nižších řádů, mezi výrobními statky a spotřebním zbožím. Když ve třídě výrobních faktorů rozlišuje původní (přírodou poskytované) faktory od vyrobených výrobních faktorů (tj. meziproductů) a dále ve třídě původních faktorů nelidské (vnější) faktory od lidských faktorů (práce), neporušuje tím jednotu své argumentace týkající se určování cen výrobních faktorů. Zákon, který řídí určování cen výrobních faktorů, je stejný pro všechny třídy a exempláře těchto faktorů. Skutečnost, že různé služby poskytované takovými faktory jsou různě hodnoceny a oceňovány a že se s nimi také různě zachází, může udivit pouze lidi, kteří si nevšimli těchto rozdílů ve schopnosti poskytovat služby. Tomu, kdo nevidí kvalitu obrazů, může připadat divné, že by sběratelé zaplatili za Velásquezovy obrazy víc než za malby méně nadaných umělců; pro znalce je to samozřejmé. Zemědělce nepřekvapuje, že kupci platí za úrodnější půdu vyšší cenu a nájemci vyšší nájemné než za méně úrodnou. Jediným důvodem, proč staří ekonomové byli touto skutečností zmateni, je, že používali obecný termín *půda*, který nebere rozdíl ve výnosnosti v úvahu.

Největší zásluhou Ricardovy teorie renty je, že si povšimla toho, že mezní půda rentu vůbec nepřináší. Od tohoto poznatku je pouze krok k objevení principu hodnotícího subjektivismu. Avšak klasičtí ekonomové ani jejich následovníci, zaslepeni pojmem *reálných nákladů*, tento krok neudělali.

Zatímco myšlenka diferenční renty může být víceméně přejata teorií subjektivní hodnoty, druhý pojem renty odvozený z ricardiánské ekonomie, totiž koncepce zbytkové renty, musí být zcela odmítnut. Tato myšlenka nárokování si zbytku je založena na pojmu *reálných* nebo *fyzických* nákladů, který nemá v rámci moderního výkladu cen výrobních faktorů smysl. Důvodem, proč je burgundské dražší než chianti, není vyšší cena vinic v Burgundsku než v Toskánsku. Kauzalita je opačná. Protože jsou lidé ochotni zaplatit za bur-

gundské vyšší ceny než za chianti, jsou vinaři ochotni platit vyšší ceny za vinitice v Burgundsku než za vinitice v Toskánsku.

Účetní se dívá na zisky jako na podíl, který zůstane, když jsou všechny výrobní náklady zaplacený. V rovnoměrně plynoucí ekonomice by se takový přebytek cen výrobků nad náklady nemohl nikdy objevit. V měnící se ekonomice se rozdíl mezi cenami výrobků a součtem cen, které podnikatel vynaložil na pořízení komplementárních výrobních faktorů, plus úrok z investovaného kapitálu mohou objevit v obou směrech, tj. jako zisk i jako ztráta. Tyto rozdíly jsou způsobeny změnami, které se během časového intervalu objevují v cenách výrobků. Ten, komu se podaří tyto změny v čase předpovědět lépe než jiným a zachová se podle toho, sklízí zisk. Ten, kdo při přizpůsobování svých podnikatelských aktivit budoucímu stavu trhu neuspěje, je pokutován ztrátou.

Hlavní vadou ricardiánské ekonomie bylo, že šlo o teorii rozdělování celkového produktu spojeného úsilí celého národa. Stejně jako ostatní zastánci klasické ekonomie se Ricardo nedokázal osvobodit od merkantilistické podoby konceptu *Volkswirtschaft*. V jeho úvahách byla otázka určování cen podřízena otázce rozdělování bohatství. Obvyklá charakterizace ekonomické filozofie jako „filozofie ve výrobě působících středních tříd současné Anglie“³ se mýlí cílem. Tito angličtí obchodníci z počátku devatenáctého století se nezajímali o celkový produkt průmyslu a jeho rozdělování. Byli vedeni snahou dosahovat zisků a vyhnout se ztrátám.

Klasická ekonomie se mylila, když ve svém teoretickém systému přiřadila půdě zvláštní místo. Půda je v hospodářském smyslu výrobním faktorem a tvorba cen půdy se řídí stejnými zákony, jakými se řídí tvorba cen ostatních výrobních faktorů. Všechny zvláštnosti ekonomického učení týkající se půdy poukazují na určité zvláštnosti v daných podmínkách.

2. Faktor času při využívání půdy

Výchozím bodem ekonomických učení o půdě je rozdíl mezi dvěma třídami původních výrobních faktorů, totiž lidskými a nelidskými faktory. Protože je využití nelidských faktorů zpravidla spojeno s právem užívat nějaký pozemek, budeme mluvit o půdě, kdykoli se na tyto faktory budeme odvolávat.⁴

³ Srov. např. Lewis H. Haney, *History of Economic Thought* (rev. vyd., New York, 1927), str. 275.

⁴ Katalaxii nezajímají právní ustanovení, která od ostatních práv vlastníka pozemku vydělují právo lovu, rybolovu a dobývání nerostů. Termín půda používaný v katalaxii zahrnuje též vodní plochy.

Když se člověk zabývá hospodářskými otázkami půdy, tj. původních nelidských výrobních faktorů, musí jasně odlišovat praxeologický pohled od pohledu kosmologického. Pro kosmologii má při studiu kosmických jevů smysl mluvit o trvání a zachování hmoty a energie. Jestliže porovnáme oblast, v níž je lidské jednání schopno působit na přirozené vnější podmínky lidského života, s působením přírodních objektů, můžeme přírodní síly nazvat nezničitelnými a trvalými nebo – přesněji – v bezpečí před zničením lidským jednáním. Pro velká časová období, o nichž pojednává kosmologie, je eroze půdy (v nejširším smyslu toho slova) v míře, kterou mohou způsobit zásahy lidí, zanedbatelná. Nikdo dnes neví, jestli kosmické změny během milionů let změní či nezmění pouště a neúrodnou zemi na půdu, která z pohledu našich dnešních znalostí bude muset být popsána jako mimořádně plodná, a nejbujnější tropické zahrady v neúrodnou zem. Právě proto, že nikdo nemůže předvídat takové změny ani se pokusit ovlivnit kosmické události, které je pravděpodobně přinesou, je o nich zbytečné uvažovat, když se zabýváme otázkami lidského jednání.⁵

Přírodní vědy mohou tvrdit, že se schopnosti půdy, které podmiňují její využitelnost pro lesnictví, pěstování dobytka, zemědělství a využití vod, samy pravidelně obnovují. Je možná pravda, že dokonce i lidské úsilí, které vědomě směřuje k co největšímu zpusťování produkční schopnosti zemské kůry, může uspět přinejlepším pouze na jejích malých částech. Ale tyto skutečnosti tak zcela neplatí pro lidské jednání. Periodická obnova výrobních schopností půdy není ničím přesně daným, s čím by se člověk setkával v jednoznačně určených situacích. Je možné využívat půdu tak, že tato regenerace je zpomalena nebo odložena, či se produktivní schopnost půdy na určité časové období buď úplně ztratí, nebo může být obnovena pouze pomocí nemalého vkladu kapitálu a práce. Když člověk zachází s půdou, musí si vybrat mezi různými metodami, které se navzájem liší co do uchování a obnovování její produktivní schopnosti. Také do provozování lovu, rybolovu, pastevectví, chovu dobytka, pěstování rostlin, těžby dřeva a využívání vod vstupuje faktor času v nemenší míře než do všech ostatních výrobních oborů. I zde si člověk musí vybrat mezi uspokojením v bližších a vzdálenějších budoucích obdobích. I zde hraje jev existenčních zájmů vyskytující se v každém lidském jednání prvořadou roli.

Existují institucionální podmínky, které způsobují, že lidé, kterých se to týká, dávají přednost uspokojení v bližší budoucnosti a jsou úplně nebo téměř úplně lhostejní k uspokojení ve vzdálenější budoucnosti. Jestliže půda na jedné straně nepatří jednotlivým vlastníkům a na druhé straně všichni – nebo někteří lidé, kteří jsou zvýhodněni zvláštní výsadou nebo skutečným stavem věcí – ji mohou svobodně dočasně využívat pro vlastní prospěch, není

⁵ Tak mimo oblast praxeologického uvažování stojí i otázka entropie.

budoucnosti věnována sebemenší pozornost. Stejně je tomu v případech, kdy vlastník očekává, že jeho půda bude v nepříliš vzdálené budoucnosti vyvlastněna. V obou případech mají oba aktéři výhradní zájem vyždímat co nejvíc pro svůj okamžitý prospěch. Nestarají se o časově vzdálenější důsledky svých kořistnických metod. Zítřek pro ně není důležitý. Dějiny těžby dřeva, lovu a rybolovu poskytují množství takových názorných příkladů; mnoho případů však lze nalézt i v jiných odvětvích využití půdy.

Z pohledu přírodních věd patří údržba kapitálových statků a zachování produktivní síly půdy do dvou naprosto rozdílných kategorií. Vyrobené výrobní faktory během výrobního procesu dříve či později úplně zaniknou a jsou postupně přeměňovány ve spotřební zboží, které je nakonec zkonsumováno. Pokud člověk nechce, aby mu výsledky spoření v minulosti a akumulace kapitálu zmizely, musí vedle spotřebního zboží produkovat také takové množství kapitálových statků, které je nutné pro náhradu těch, jež jsou opotřebované. Kdyby to někdo zanedbával, nakonec by kapitálové statky jakoby spotřeboval. Obětoval by budoucnost ve prospěch přítomnosti; dnes by žil v luxusu a později by měl nouzi.

Často se však říká, že u produktivní síly půdy je tomu jinak. Ta nemůže být *spotřebována*. Takové tvrzení má však smysl pouze z pohledu geologie. Ale z geologického pohledu člověk může či by měl stejně odmítat, že vybavení továrny nebo železnice mohou být „projedeny“. Štěrka a kameny železničního svršku a železo a ocel kolejí, mostů, vagonů a lokomotiv v kosmickém smyslu nezaniknou. Pouze z praxeologického pohledu je přípustné mluvit o spotřebování – „projedení“ – nástrojů, železnice nebo ocelárny. Ve stejném ekonomickém smyslu mluvíme o spotřebování produktivní síly půdy. V lesnictví, zemědělství a vodním hospodářství se s touto silou zachází stejně jako s ostatními výrobními faktory. Co se týče produktivní síly půdy, i zde si musí aktéři vybrat mezi výrobními procesy, které dávají větší výnos na úkor produktivity v budoucích obdobích, a procesy, které nepoškozují budoucí fyzickou produktivitu. Z půdy je možné vytěžit tolik, že její pozdější využití bude přinášet nižší nebo prakticky vůbec žádné výnosy (na jednotku množství zapojeného kapitálu a práce).

Je pravda, že pustošivá síla člověka má fyzické meze. (Tyto meze se dosáhnou dříve v těžbě dřeva, lovu a rybolovu než v obdělávání půdy.) Ale tato skutečnost vede pouze ke kvantitativnímu, nikoli ke kvalitativnímu rozdílu mezi dekulací kapitálu a erozí půdy.

Ricardo nazývá sílu půdy „původní a nezničitelnou“.⁶ Moderní ekonomie však musí zdůraznit skutečnost, že hodnocení a odhady nedělají rozdíl mezi

⁶ David Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, str. 34. (Česky: *Zásady politické ekonomie a zdanování*, Prometheus, Praha, 1934 – pozn. překl.)

původními a vyrobenými výrobními faktory a že kosmologická nezničitelnost hmoty a energie – ať už znamená cokoli – nedává využití půdy zásadně jiný charakter než jiným výrobním odvětvím.

3. Submarginální půda

Služby, které může konkrétní pozemek poskytnout za určité časové období, jsou omezené. Kdyby byly neomezené, lidé by půdu nepovažovali za výrobní faktor a ekonomický statek. Množství dostupné půdy je však tak obrovské, příroda je tak marnotratná, že půda je stále hojně k dispozici. Proto se využívají pouze ty nejvýnosnější pozemky. Existuje půda, kterou lidé považují – buď kvůli její fyzické výnosnosti, nebo kvůli její poloze – za příliš špatnou, aby stála za obdělávání. V důsledku toho mezní půda, tj. nejhorší obdělávaná půda, nepřináší v Ricardově smyslu žádnou rentu.⁷ Submarginální půda by byla považována za naprosto bezcennou, kdyby nemohla být kladně oceněna kvůli předvídaní toho, že bude později využita.⁸

To, že v tržním hospodářství není rozsáhlejší zásoba zemědělských výrobků, je způsobeno vzácností kapitálu a práce, nikoli nedostatkem půdy vhodné k obdělávání. Rozšíření plochy půdy, která je k dispozici, by – bude-li vše ostatní stejné – zvýšilo nabídku obilovin a masa, pouze pokud by úrodnost dodatečné půdy převýšila úrodnost mezní půdy, která již obdělávána byla. Na druhé straně by se nabídka zemědělských produktů zvýšila, pokud by vzrostlo množství práce a dostupného kapitálu, za podmínky, že by spotřebitelé neuvažovali o jiném využití dodatečného množství kapitálu a práce, které by bylo vhodnější pro splnění jejich nejnaléhavějších potřeb.⁹

Užitečné nerostné látky jsou obsažené v půdě v omezeném množství. Je pravda, že některé z nich jsou výsledkem přírodních procesů, které stále pokračují a zvyšují existující zásoby. Avšak pomalost a délka těchto procesů způsobují, že jsou pro lidské jednání bezvýznamné. Člověk musí počítat s tím, že dostupné zásoby těchto nerostů jsou omezené. Každý důl nebo ropné pole mohou být vyčerpány; mnoho z nich již vyčerpáno je. Můžeme doufat, že budou odkryta nová ložiska a že budou vyvinuty technologické postupy, které umožní využít ložiska, která dnes nemohou být vůbec využita

⁷ Existují oblasti, v nichž je obděláván nebo jinak využit prakticky každý kout. To je však výsledkem institucionálních podmínek, které obyvatelům těchto oblastí brání v přístupu k úrodnější nevyužité půdě.

⁸ Ocenění pozemku nesmí být zaměňováno s oceněním zlepšení, tj. neodstranitelných a nesměnitelných výsledků investování kapitálu a práce, které usnadňuje jeho využití a zvyšuje budoucí jednotkové výnosy a budoucí vstupy.

⁹ Tato pozorování se samozřejmě vztahují pouze na podmínky, v nichž neexistují žádné institucionální bariéry mobility kapitálu a práce.

nebo mohou být využita pouze za nerozumnou cenu. Můžeme také předpokládat, že další pokrok technických znalostí umožní příštím generacím využívat látky, které dnes využívat nelze. Ale všechny tyto věci nejsou důležité pro dnešní provádění důlní činnosti a ropných vrtů. Zásoby nerostných surovin a jejich těžba necharakterizují žádné vlastnosti, jež by nějak zvláště odlišovaly lidské jednání, které se jimi zabývá. Pro katalaxii je rozdíl mezi půdou používanou v zemědělství a půdou používanou pro dolování pouhým rozdílem v datech.

Ačkoli jsou dostupná množství těchto nerostných surovin omezená a ačkoli se můžeme akademicky zabývat možnostmi, že jednoho dne budou zcela vyčerpána, jednající lidé tato ložiska za přísně omezená nepovažují. Při své činnosti berou ohled na to, že konkrétní doly a vrty budou vyčerpány, ale vůbec nevěnují pozornost skutečnosti, že jednoho neznámého dne v budoucnosti mohou být vyčerpány všechny zásoby určitého nerostu. Vzhledem k dnešnímu jednání nám připadají zásoby těchto látek tak ohromné, že si nikdo netroufá vyčerpávat všechny jejich zásoby do takové míry, nakolik to technické znalosti dovolují. Doly jsou využívány pouze potud, pokud pro potřebná množství kapitálu a práce neexistuje naléhavější využití. Proto existují submarginální ložiska, která nejsou využívána vůbec. V každém provozovaném dole je rozsah produkce určován vztahem mezi cenami produktů a cenami nespécifických výrobních faktorů.

4. Půda jako prostor k zastavení

Využití půdy pro umístění lidských obydlí, dílen a dopravních prostředků vyjímá dané pozemky z jiného použití.

Zvláštní postavení, které starší teorie přisuzovaly rentě z městských parcel, nás nemusí zajímat. Není nijak zvlášť pozoruhodné, že lidé platí vyšší ceny za pozemky, kterých si pro bydlení cení více, než za pozemky, kterých si cení méně. Je samozřejmé, že u dílen, skladů a nádraží dávají lidé přednost umístění, které snižuje přepravní náklady, a že jsou za takovou půdu ochotni zaplatit v souladu s očekávanými úsporami vyšší ceny.

Půda je používána také pro zábavní parky a zahrady, pro parky a pro radost z velkoleposti a krásy přírody. S rozvojem lásky k přírodě, tohoto velice charakteristického rysu „buržoazní“ mentality, poptávka po takových potěšeních enormně vzrostla. Půda ve vysokých pohořích, kdysi považovaná pouze za prázdnou pustotu skal a ledovců, je dnes vysoce ceněna jako zdroj největšího potěšení.

Od nepaměti měl každý do těchto prostor svobodný přístup. Dokonce i pokud je půda vlastněna soukromými jedinci, nemají vlastníci zpravidla právo uzavřít ji před turisty a horolezci nebo požadovat vstupné. Kdokoli má

možnost tato území navštívit, má právo těšit se z veškeré jejich nádhery a považovat je jakoby za vlastní. Formální vlastník nemá žádné výhody z uspokojení, které jeho majetek dává návštěvníkům. To však nemění nic na skutečnosti, že tato půda slouží lidskému blahu a je podle toho oceňována. Na pozemcích spočívá věčné břemeno, které opravňuje každého k průchodu a táboření. Protože žádné jiné využití takové oblasti není možné, toto břemeno plně vyčerpává všechny výhody, které by vlastník ze svého vlastnictví mohl získat. Protože zvláštní služby, které tyto skály a ledovce mohou poskytovat, jsou prakticky nevyčerpatelné, neopotřebovávají se a pro své uchování nevyžadují žádné vklady kapitálu a práce, toto uspořádání nepřináší takové důsledky, jaké se objevily vždy, když bylo použito pro pozemky k těžbě dřeva, lovu a rybolovu.

Jestliže je v blízkosti těchto pohoří k dispozici pouze omezený prostor pro stavbu přístřeší, hotelů a dopravních prostředků (např. ozubených železnic), vlastníci těchto nedostatkových pozemků je mohou prodat nebo pronajmout za výhodnějších podmínek, a tak na sebe převést část užitku, který turisté získávají ze svobodného přístupu k vrcholům. Pokud tomu tak není, těší se turisté ze všech těchto výhod bezplatně.

5. Cena půdy

V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky se koupě a prodej služeb určitého pozemku vůbec neliší od koupě a prodeje služeb jiných výrobních faktorů. Všechny tyto faktory jsou oceňovány podle služeb, které poskytnou v různých budoucích obdobích, přičemž se zohledňuje časová preference. Za mezní půdu (a samozřejmě i za submarginální půdu) se neplatí vůbec žádná cena. Půda přinášející rentu (tj. půda, která ve srovnání s mezní půdou přináší vyšší výnos na jednotku vloženého kapitálu a práce) je oceňována v souladu se stupněm její nadřazenosti. Její cena je součtem všech jejích budoucích rent, přičemž každá z nich je snížena o čistou úrokovou míru.¹⁰

¹⁰ Je třeba opět připomenout, že imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky nemůže být důsledně doveden až do svých konečných logických důsledků (viz výše, str. 227–228). Co se týče půdy, je třeba zdůraznit dvě věci: zaprvé, že v rámci tohoto imaginárního konstrukturu charakterizovaného nepřítomností změn v chodu záležitostí není pro koupi a prodej půdy místo. Zadruhé, že chceme-li do tohoto konstrukturu začlenit důlní činnost a ropné vrty, musíme dolům a ropným vrtům přisoudit trvalý charakter a musíme ignorovat možnost, že každý z provozovaných dolů a vrtů by mohl být vyčerpán, nebo by u něj dokonce mohlo dojít ke změně objemu produkce nebo nutných běžných vstupů.

V měnící se ekonomice berou lidé, kteří kupují a prodávají půdu, patřičný ohled na očekávané změny tržních cen za služby poskytované půdou. Samozřejmě se mohou ve svém očekávání mýlit; to je však jiná otázka. Podle svých nejlepších schopností se pokoušejí předpovědět budoucí události, jež mohou změnit parametry trhu, a jednají v souladu s takovými domněnkami. Když věří, že čistý roční výnos z příslušného pozemku poroste, bude jeho cena vyšší, než jaká by byla bez takových očekávání. To je například případ příměstské půdy v okolí měst, v nichž roste počet obyvatel, nebo lesů a orné půdy v zemích, kde je pravděpodobné, že tam zájmové skupiny zvýší pomoci cel ceny dřeva a obilí. Na druhé straně strach z úplné nebo částečné konfiskace čistého výnosu půdy vede k jejím nižším cenám. V každodenní obchodní mluvě lidé hovoří o „kapitalizaci“ renty a pozorují, že se stupeň kapitalizace liší u různých druhů půdy a že se dokonce liší i u stejného druhu půdy u různých pozemků. Tato terminologie je poměrně nevhodná, protože zkrusuje podstatu tohoto procesu.

Stejně jak berou kupující a prodávající v úvahu očekávané budoucí události, které omezí čistý výnos, tak zacházejí také s daněmi. Daně uvalené na půdu snižují její tržní cenu v míře diskontované částky jejího budoucího zatížení. Zavedení nové daně tohoto typu, která pravděpodobně nebude zrušena, vede k okamžitému poklesu tržní ceny příslušných pozemků. To je jev, který teorie zdanění nazývá *amortizační daní*.

V mnoha zemích se vlastníci půdy nebo určitých statků těšili zvláštním politicko-právním výhodám nebo velké společenské vážnosti. Takové instituce mohou při určování ceny půdy též hrát roli.

Mýtus o půdě

Romantické duše odsuzují ekonomické teorie týkající se půdy pro jejich prospěchářskou přizemnost. Říkají, že se ekonomové dívají na půdu z pohledu bezcitného spekulanta, který všechny věčné hodnoty degraduje na pojmy peněz a zisku. Prsť je prý mnohem víc než jen výrobní faktor. Je nevyčerpatelným zdrojem lidské energie a lidského života. Zemědělství není prostě jedno výrobní odvětví mezi mnoha jinými. Je to jediná přirozená a počestná činnost člověka, jediný důstojný stav skutečně lidského bytí. Je ohavné posuzovat ho pouze z pohledu čistého výnosu, který má být z půdy vyždímán. Půda nejenom nese plody, které vyživují naše tělo; v prvním řadě vytváří morální a duchovní síly civilizace. Města, zpracovatelský průmysl a obchodování jsou jevy mravní zkázy a úpadku; jejich existence je parazitická; ničí to, co oráč musí stále znovu vytvářet.

Před tisíci lety, když členové kmenů, kteří lovili ryby a zvěř, začali obdělávat půdu, bylo romantické snění neznámé. Ale kdyby tehdy žili tito romantici, byli by velebili ušlechtilé mravní hodnoty lovu a obdělávání půdy by byli

ocejchovali jako jev mravní zkázy. Byli by oračům vyčítali, že znesvěcují půdu, kterou bohové dali člověku jako území k lovu, a že ji degradují na výrobní prostředek.

V předromantických dobách nikdo při svém jednání nepovažoval půdu za něco jiného než za zdroj lidského blahobytu, prostředku ke zvyšování prosperity. Magické obřady a rituály týkající se půdy nesměřovaly k ničemu jinému než ke zlepšení její úrodnosti a zvýšení kvality plodin, které se měly sklízet. Tito lidé nehledali mytickou jednotu s tajemnými silami skrytými v půdě. Jediné, k čemu směřovali, byla větší a lepší sklizeň. Uchylovali se k magickým rituálům a slavnostním přísahám, protože to podle jejich názoru byl neefektivnější způsob, jak dosáhnout požadovaných cílů. Jejich intelektuální potomci se mýlili, když tyto obřady interpretovali z „idealistického“ pohledu. Skutečný rolník se neoddává nadšenému tlachání o půdě a jejích tajemných silách. Pro něj je půda výrobním faktorem, a ne předmětem sentimentálních citů. Prahne po větším poli, protože touží zvýšit svůj příjem a zlepšit svou životní úroveň. Zemědělci kupují a prodávají půdu a zastavují ji; prodávají to, co půda vyprodukuje, a jsou velice rozhořčeni, když ceny nejsou tak vysoké, jak by si přáli.

Láska k přírodě a oceňování krás krajiny byly venkovskému obyvatelstvu cizí. Na venkov je přinesli obyvatelé měst. Těmi, kdo začali oceňovat půdu jako *přírodu*, byli obyvatelé měst, zatímco venkované ji oceňovali pouze z pohledu její výnosnosti pro lov, těžbu dřeva, pěstování plodin a chování dobytka. Alpské skály a ledovce byly v očích horalů odnepaměti pustou zemí. Teprve když se městský lid vypravil zlézat vrcholy a přinesl do údolí peníze, začali svůj pohled měnit. Domorodci se pionýrům horolezectví a lyžování posmívali, dokud nezjistili, že by z této výstřednosti mohli mít zisk.

Autory bukolické poezie nebyli ovčáci, ale kultivovaní aristokraté a měšťáci. Dafnis a Chloé jsou výtvoři fantazie, které jsou od přízemních starostí nesmírně vzdálené. Stejně vzdálený od hlíny je i moderní politický mýtus o půdě. Nevykvetl z mechu lesů a prstí polí, ale z dláždění měst a koberců salonů. Zemědělci ho využívají, protože ho považují za praktický nástroj, jak získat politické výhody, které zvýší cenu jejich produktů a statků.

XXIII. TRŽNÍ DATA

1. Teorie a data

Katalaxie, teorie tržního hospodářství, není systémem pouček, které by platily pouze v ideálních a neuskutečnitelných podmínkách a které by bylo možné aplikovat na realitu pouze s podstatnými omezeními a úpravami. Všechny poučky katalaxie jsou přesně a bez výjimky platné pro všechny jevy tržního hospodářství, pokud jsou přítomny konkrétní podmínky, které katalaxie předpokládá. Tím je například jednoduchá otázka, zda zde existuje přímá či nepřímá směna. Tam, kde existuje nepřímá směna, platí všechny obecné zákony teorie nepřímé směny pro úkony směny a prostředky směny. Jak jsme již ukázali,¹ praxeologické vědomosti jsou přesnými či exaktními znalostmi skutečnosti. Všechny odkazy na epistemologické otázky přírodních věd a všechny analogie odvozené ze srovnávání těchto dvou naprosto odlišných světů reality a poznání jsou zavádějící. Kromě formální logiky neexistuje nic takového jako soustava „metodologických“ pravidel, která by bylo možné použít jak na poznání pomocí prostředků kategorie kauzality, tak na poznání pomocí prostředků kategorie konečnosti.

Praxeologie se obecně a všestranně zabývá lidským jednáním jako takovým. Nezabývá se ani konkrétními podmínkami prostředí, v němž člověk jedná, ani konkrétním obsahem hodnocení, která vedou jeho jednání. Pro praxeologii jsou daty tělesné a psychologické vlastnosti jednajících lidí, jejich touhy a hodnotové soudy, a teorie, doktríny a ideologie, které rozvíjejí, aby se záměrně přizpůsobovali podmínkám svého okolí, a tak dosáhli cílů, k nimž

¹ Viz výše, str. 37.

míří. Tato data, i když jsou ve své struktuře trvalá a přísně určená zákony, kterými se řídí pořádek vesmíru, se stále proměňují a kolísají; z okamžiku na okamžik se mění.²

Úplnost skutečnosti může být duševně osvojena pouze myslí, která se obrací jak k pojetí praxeologie, tak k pochopení historie; a historie vyžaduje znalost učení přírodních věd. Poznání a předpovědi dostáváme na základě celého souhrnu vědění. To, co nabízejí jednotlivá vědecká odvětví, je vždy zlomkovité; musí to být doplněno výsledky všech ostatních oborů. Z pohledu jednajícího člověka je specializace vědění a jeho rozdělení do různých věd pouze prostředkem děly práce. Stejně jako spotřebitel využívá výrobky různých výrobních oborů, musí aktér založit svá rozhodnutí na znalostech, které přinesly různé obory myšlení a zkoumání.

Když se člověk zabývá realitou, není přípustné, aby kterýkoli z těchto oborů přehlížel. Historická škola a institucionalisté chtějí učení praxeologie a ekonomie zahrnout a zabývat se pouze zaznamenáváním daných podmínek nebo – jak to dnes nazývají – institucí. O těchto datech však nelze nic tvrdit bez odkazu na určitou soustavu ekonomických zásad. Když institucionalista připisuje určitou událost určité příčině, např. masovou nezaměstnanost údajným nedostatkům kapitalistického způsobu výroby, uchyluje se k nějakému ekonomickému teorému. Když se ohrazuje proti bližšímu zkoumání teorému, který ve svých závěrech mlčky použil, chce se pouze vyhnout odhalení chyb ve své argumentaci. Nic takového jako pouhé zaznamenávání čirých faktů bez jakýchkoli odkazů na teorii neexistuje. Jakmile jsou dvě události zaznamenány společně nebo spojeny do třídy událostí, využívá se nějaké teorie. Otázku, zda je mezi nimi nějaká souvislost, může zodpovědět pouze teorie, tj. v případě lidského jednání praxeologie. Je zbytečné hledat korelační koeficienty, pokud člověk nevychází z předem získaných teoretických znalostí. Takový koeficient může mít vysokou číselnou hodnotu, aniž by mezi těmito dvěma skupinami existovala významná nebo charakteristická vazba.³

2. Role síly

Historická škola a institucionalisté odmítají ekonomii kvůli tomu, že podceňuje roli, kterou ve skutečném životě hraje síla. Základní pojem ekonomie, totiž vybírající si a jednající jedinec, je – jak říkají – nerealistická představa. Skutečný člověk si nemůže svobodně vybírat a jednat. Podléhá

² Srov. Richard von Strigl, *Die ökonomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft* (Jena, 1923), str. 18 a násl.

³ Viz Morris R. Cohen and Ernest Nagel, *An Introduction to Logic and Scientific Method* (New York, 1939), str. 316–322.

společenskému tlaku, nadvládě síly, které se nelze ubránit. Tržní jevy nejsou určovány hodnotovými soudy jednotlivců, ale vzájemným působením sil.

Tyto námitky jsou stejně falešné jako všechna ostatní tvrzení kritiků ekonomie.

Praxeologie obecně a ekonomie a katalaxie speciálně netvrdí a nepředpokládají, že je člověk svobodný v jakémkoli metafyzickém smyslu, s nímž je pojem *svoboda* spojen. Člověk je bezpodmínečně podřízen přírodním podmínkám svého prostředí. Když jedná, musí se přizpůsobit neúprosné pravidelnosti přírodních jevů. Právě vzácnost přírodou poskytovaných podmínek blahobytu přináší člověku nutnost jednat.⁴

Člověk je při jednání veden ideologiemi. Cíle a prostředky si vybírá pod vlivem ideologií. Síla ideologií je přímá a nepřímá. Přímá je tehdy, když je autor přesvědčen, že je obsah ideologie správný, a svým zájmům slouží přímo tím, že se touto ideologií bude řídit. Nepřímá je tehdy, když aktér obsah ideologie odmítá jako nesprávný, ale své jednání musí přizpůsobit tomu, že se s touto ideologií ztotožňují jiní lidé. Zvyky společenského prostředí jsou silou, kterou je člověk nucen brát na vědomí. Ti, kdo rozpoznají falešnost obecně přijímaných názorů a zvyků, si musí v každém případě vybrat mezi výhodami, které přinese uchýlení se k efektivnějšímu způsobu jednání, a nevýhodami plynoucími z pohrdání populárními předsudky, pověrami a lidovými zvyky.

Totéž platí o násilí. Člověk musí při výběru brát v úvahu skutečnost, že existuje činitel, který je proti němu připraven použít násilného donucení.

Všechny zásady katalaxie platí také na jednání ovlivněné takovým společenským nebo fyzickým tlakem. Směřování nepřímé moci ideologie a hrozba fyzickým násilím jsou pouhými daty tržní situace. Nezáleží například na tom, jaké úvahy motivují člověka k tomu, aby pro koupi nějaké komodity nepředložil vyšší nabídku než takovou, kterou ve skutečnosti udělal a příslušné zboží za ni neobdržel. Pro určení tržní ceny je nepodstatné, jestli dá spontánně přednost utracení peněz na jiné účely, nebo jestli se bojí, že se na něj budou ostatní dívat jako na zbohatlíka nebo jako na marnotratníka, nebo jestli se bojí, že by porušil cenový strop vyhlášený vládou, nebo že by se stavěl na odpor konkurentovi, který se klidně uchýlí k násilné odplatě. Tím, že

⁴ Většina reformátorů společnosti, mezi nimi především Fourier a Marx, v tichosti pomíjí skutečnost, že prostředky pro odstranění lidské nespokojenosti poskytované přírodou jsou vzácné. Podle jejich názoru je skutečnost, že nemáme hojnost všech užitečných věcí, způsobena pouze neschopností kapitalistického způsobu výroby, a proto zmizí ve „vyšší fázi“ komunismu. Významná menševická autorka, která se odvolává na meze lidského blahobytu dané přírodou, nazývá přírodu v ryze marxistickém stylu „tím nejneúnavnějším vykořisťovatelem“. Srov. Manya Gordon, *Workers Before and After Lenin* (New York, 1941), str. 227 a 458.

nenabídne vyšší cenu, přispívá v každém případě stejným dílem ke vzniku tržní ceny.⁵

Dnes je běžné označovat postavení, které na trhu zaujímají majitelé nemovitostí nebo podnikatelé, jako ekonomickou nebo tržní sílu. Pokud se tato terminologie použije na tržní podmínky, je zavádějící. Vše, co se děje na trhu bez vnějších zásahů, se řídí zákony, jimiž se zabývá katalaxie. Všechny tržní jevy jsou nakonec určeny volbami spotřebitelů. Jestliže někdo chce použít pojem síly na tržní jevy, měl by říct: na trhu náleží veškerá moc spotřebitelům. Podnikatelé jsou nezbytností dosahovat zisků a vyhnout se ztrátám nuceni v každém ohledu – tedy i při řízení toho, co se chybně nazývá „vnitřními“ věcmi jejich podniků, zejména při personálním řízení – považovat nejlepší možné a nejlevnější uspokojení spotřebitelů za svůj nejvyšší příkaz. Je velmi nevhodné používat tentýž termín „síla“ jak pro schopnost firmy zásobit spotřebitele automobily, botami nebo margarínem lépe, než to dělají jiní, tak i ve vztahu k moci vládních ozbrojených sil rozdrtit jakýkoli odpor.

Vlastnictví hmotných výrobních faktorů ani podnikatelské nebo technické schopnosti nepropůjčují – v tržním hospodářství – sílu ve smyslu nátlaku. Jediné, co poskytují, je výsada sloužit skutečným pánům trhu, spotřebitelům, ve vyšším postavení než jiní lidé. Vlastnictví kapitálu je mandát svěřený do rukou majitelů za podmínky, že bude použit pro co nejlepší uspokojování spotřebitelů. Ten, kdo se tomuto požadavku nepodrobí, ztratí své bohatství a je vykázan na místo, na němž už dál svou hloupostí blahobytu lidí neškodí.

3. Historická role válek a výbojů

Mnoho autorů opěvuje války a revoluce, prolévání krve a dobývání území. Carlyle a Ruskin, Nietzsche, Georges Sorel a Spengler byli zvěstovateli myšlenek, které Lenin a Stalin, Hitler a Mussolini zrealizovali.

Běh dějin neurčuje – říkají tyto filozofie – ubohá činnost materiálně založených obchodníků a podomních prodejců, ale hrdinské skutky válečníků a dobyvatelů. Ekonomové se mýlí, když ze zkušenosti kratičké liberální epizody odvozují teorii, které připisují všeobecnou platnost. Tato epocha liberalismu, individualismu a kapitalismu, demokracie, tolerance a svobody, pohrdání všemi „pravými“ a „věčnými“ hodnotami a nadvlády lůzy nyní mizí a nikdy se nevrátí. Úsvit statečnosti vyžaduje novou teorii lidského jednání.

Žádný ekonom si však nikdy nedovolil popírat, že války a výboje měly v minulosti maximální důležitost a že Hunové a Tataři, Vandalové a Vikingové, Normani a conquistadoři hráli v dějinách obrovskou roli. Jedním z určo-

⁵ Hospodářskými důsledky působení vnějšího donucení a nátlaku na tržní jevy se zabýváme v šesté části této knihy.

jících činitelů současného stavu lidstva je skutečnost, že po celá tisíciletí existovaly ozbrojené konflikty. Avšak to, co přetrvává a je podstatou lidské civilizace, není odkaz zanechaný válečníky. Civilizace je úspěch „buržoazního“ ducha, nikoli ducha dobyvačného. Barbarské národy, které nenahradily loupění prací, zmizely z jeviště dějin. Pokud se ještě zachovala nějaká stopa po jejich existenci, pak v tom, čeho dosáhly pod vlivem civilizace národů, které si podrobily. Římská civilizace přežila v Itálii, Francii a na Iberském poloostrově navzdory všem barbarským invazím. Kdyby za lordem Clivem a Warrenem Hastingsem nepřišli kapitalističtí podnikatelé, byla by se britská vláda v Indii mohla jednoho dne stát stejně nevýznamnou historickou vzpomínkou, jakou je sto padesát let turecké nadvlády nad Maďarskem.

Není úkolem ekonomie, aby začala zkoumat snahy o oživení myšlenek Vikingů. Pouze musí vyvrátit tvrzení, že skutečnost existence ozbrojených konfliktů omezuje význam jejího učení až na nulu. Co se týče tohoto problému, je třeba znovu zdůraznit toto:

Zaprvé: učení katalaxie se neváže na určitou historickou epochu, ale na veškeré jednání charakterizované dvěma podmínkami: *soukromým vlastnictvím výrobních prostředků a dělbou práce*. Katalaktické poučky přesně platí kdykoli a kdekoli, když lidé ve společnosti, v níž existuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků, nevyrábějí pouze pro přímé uspokojení vlastních potřeb, ale konzumují také zboží vyrobené jinými lidmi.

Zadruhé: jestliže nehlédě na trh a vně trhu existuje loupění a plení, jsou tyto skutečnosti tržním datem. Aktéři musí vzít v úvahu to, že jsou ohrožováni vrahy a lupiči. Jestliže zabíjení a loupění převáží natolik, že se jakákoli výroba jeví bezúčelná, může se nakonec stát, že produktivní práce vymizí a lidstvo se ponoří do válečného stavu každého proti každému.

Zatřetí: aby bylo možno uchvátit kořist, musí být k dispozici něco k uloupení. Hrdinové mohou žít pouze tehdy, když existuje dost „buržoů“, kteří mohou být zbaveni majetku. Existence výrobců je podmínkou pro přežití dobyvatelů. Výrobci se však bez lupičů obejdou.

Začtvrté: vedle kapitalistického systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků existují samozřejmě jiné představitelné systémy společnosti založené na dělbě práce. Zastánci militarismu důsledně žádají zavedení socialismu. Celý národ by měl být zorganizován jako společenství válečníků, v němž ti, kdo nebojují, mají jediný úkol – zásobovat válčící síly vším, co potřebují. (Problémy socialismu se zabýváme v páté části této knihy.)

4. Skutečný člověk jako datum

Ekonomie se zabývá skutečným jednáním skutečných lidí. Její poučky se nezabývají ani ideálními, ani dokonalými lidmi, ani fantomem bájného

ekonomického člověka (*homo oeconomicus*), ani statistickým pojmem průměrného člověka (*homme moyen*). Předmětem katalaxie je člověk se všemi svými slabostmi a omezeními, každý člověk, žijící a jednající. Každé lidské jednání je předmětem praxeologie.

Předmětem praxeologie není pouze studium společnosti, společenských vztahů a masových jevů, ale studium veškerého lidského jednání. Termín „společenské vědy“ a všechny jeho významové odstíny jsou v tomto ohledu zavádějící.

Neexistuje žádné jiné měřítko, které by vědecké zkoumání mohlo použít na lidské jednání, než konečné cíle, kterých chce jednající jedinec dosáhnout, když se do určitého jednání pouští. Samotné konečné cíle stojí za a nad každou kritikou. Nikdo není vyzván, aby stanovil, co by mohlo jiného člověka udělat šťastným. Nestranný pozorovatel se může ptát pouze na to, zda prostředky zvolené pro dosažení těchto konečných cílů jsou či nejsou vhodné k tomu, aby přinesly výsledky, o něž aktér usiluje. Pouze při odpovědi na tuto otázku může ekonomie svobodně vyjádřit názor na jednání jednotlivců a skupin jednotlivců nebo na politiky stran, zájmových skupin a vlád.

Je běžné maskovat subjektivitu útoků vedených proti hodnotovým soudům jiných lidí tak, že se převedou na kritiku kapitalistického systému nebo jednání podnikatelů. Ekonomie je vzhledem k takovým tvrzením neutrální.

Subjektivnímu tvrzení, že „rovnováha mezi výrobou různého zboží je v kapitalismu nesporně nesprávná“,⁶ se ekonom nebrání tvrzením, že tato rovnováha je bezchybná. Ekonom tvrdí, že v nenarušovaném tržním hospodářství je tato rovnováha v souladu s chováním spotřebitelů, jak se projevuje při utrácení jejich příjmů.⁷ Úkolem ekonomů není kárat své spoluobčany a nazývat výsledek jejich jednání chybným.

Alternativou k systému, v němž jsou hodnotové soudy jednotlivců rozhodující pro vedení výrobních procesů, je autokratická diktatura. Pak rozhodují samotné hodnotové soudy diktátora, i když jsou úplně stejně subjektivní jako soudy jiných lidí.

Člověk určitě není dokonalou bytostí. Jeho lidské slabosti zamořují všechny lidské instituce, a tedy také tržní hospodářství.

5. Období přizpůsobování

Každá změna tržních dat má pro trh konkrétní důsledky. Trvá určitou dobu, než jsou všechny tyto důsledky realizovány, tj. než se trh úplně přizpůsobí novému stavu věcí.

⁶ Srov. Albert L. Meyers, *Elements of Modern Economics* (New York, 1946), str. 672.

⁷ Toto je obecný rys demokracie, politické i hospodářské. Demokratické volby nezaručují, že zvolený člověk je bezchybný, ale pouze že mu většina voličů dává přednost před jinými kandidáty.

Katalaxie se musí zabývat všemi různými vědomými a záměrnými reakcemi různých jednotlivců na změny tržních dat, a samozřejmě ne pouze konečným výsledkem, který je v tržní struktuře způsoben vzájemným působením těchto jednání. Může se stát, že důsledky jedné změny dat jsou vyrušeny důsledky jiné změny, která se objeví víceméně ve stejné době a ve stejném rozsahu. Pak ve výsledku nedojde k žádné podstatné změně tržních cen. Statistik, který je ponořen výhradně do pozorování hromadných jevů a výsledku souhrnu všech tržních obchodů, jenž se projeví v tržních cenách, ignoruje skutečnost, že nepromítnutí se změn do výše cen je pouze náhodné a není důsledkem neměnnosti tržních dat a nepřítomnosti specifického přizpůsobování. Není schopen spatřit pohyb ani společenské důsledky takových pohybů. Přesto má každá změna dat svůj vlastní průběh, vyvolává určité odezvy jako reakce ze strany zasažených jednotlivců a narušuje vztah mezi různými členy tržního systému, i když nakonec nedojde k žádným podstatným změnám cen různého zboží a k vůbec žádným změnám hodnot celkového objemu kapitálu v celém tržním systému.⁸

Hospodářské dějiny mohou dát mlhavou (zpětnou) informaci o délce období přizpůsobování. Takové informace se samozřejmě nezískávají metodou měření, ale historickým rozuměním. Různé procesy přizpůsobování nejsou ve skutečnosti oddělené. Probíhá jich současně neurčité množství, jejich cesty se protínají a procesy se navzájem ovlivňují. Rozplést toto složité předivo a pozorovat posloupnost akcí a reakcí vyvolaných konkrétní změnou dat je pro chápání historika těžký úkol a výsledky jsou většinou skromné a pochybné.

Porozumění délce přizpůsobovacího období je také nejtěžší úkol spočívající na těch, kdo dychtí rozumět budoucnosti, na podnikatelích. Přitom má pouhé předvídaní směru, kterým bude trh reagovat na určité události, pro úspěch podnikatelských činností jen malý význam, pokud není doplněno odpovídajícím předvídaním délky různých přizpůsobovacích období, která jsou s tímto vývojem spojená. Většina chyb, které podnikatelé udělají při řízení svých záležitostí, a většina omylů, které kazí prognózy budoucích obchodních trendů předkládané „odbornými“ prognostiky, je způsobena chybami při stanovení délky přizpůsobovacího období.

Když se lidé zabývají důsledky, které přinášejí změny dat, je běžné, že rozlišují mezi časově bližšími a časově vzdálenějšími, tj. krátkodobými a dlouhodobými důsledky. Toto rozlišování je mnohem starší než terminologie, kterou se toto rozlišování vyjadřuje dnes.

⁸ Co se týče změn prvků, které určují kupní sílu peněz, viz výše, str. 379. Co se týče dekulace a akumulace kapitálu viz výše, str. 462–463.

Abychom zjistili okamžité – krátkodobé – důsledky, které přinesla změna některého tržního data, není zpravidla třeba důkladného zkoumání. Krátkodobé důsledky jsou většinou zřejmé a jen zřídka uniknou pozornosti prostého pozorovatele, který neví nic o badatelském výzkumu. Ekonomické výzkumy odstartovala právě skutečnost, že někteří geniální lidé došli k podezření, že se vzdálenější důsledky události mohou lišit od okamžitých důsledků, jež vidí většina prostomyslných laiků. Hlavním úspěchem ekonomie byl objev takových dlouhodobých důsledků, kterých si nestranný pozorovatel dosud nevšiml a které státníci přehlíželi.

Klasičtí ekonomové odvodili ze svých překvapivých objevů pravidlo pro politickou praxi. Tvrdili, že by vlády, státníci a politické strany měli při plánování a jednání brát v úvahu nejen krátkodobé důsledky, ale také dlouhodobé důsledky svých opatření. Správnost tohoto závěru je nesporná a neoddiskutovatelná. Jednání směřuje k nahrazení méně uspokojivého stavu věcí stavem uspokojivějším. Jestli výsledek konkrétního jednání bude či nebude považován za více či méně uspokojivý, závisí na správném předvídání všech jeho důsledků – jak krátkodobých, tak dlouhodobých.

Někteří lidé kritizují ekonomii za údajné zanedbávání krátkodobých důsledků a za údajné preferování studia dlouhodobých důsledků. Tato výtka je nesmyslná. Ekonomie nemá na zkoumání výsledků změny daných podmínek žádný jiný prostředek než začít s jejími okamžitými důsledky, krok za krokem analyzovat postup od první odezvy až ke vzdáleným reakcím a všechny postupně přicházející důsledky, až nakonec dospěje ke konečným důsledkům této změny. Dlouhodobá analýza vždy nutně plně zahrnuje i krátkodobou analýzu.

Snadno pochopíme, proč někteří jednotlivci, strany a zájmové skupiny tak vášnivě propagují výhradní příklon ke krátkodobému principu. Říkají, že politika by se nikdy neměla zajímat o dlouhodobé důsledky nějakého plánu a nikdy by se neměla vzdát provádění opatření, jejichž přínos se očekává pouze krátkodobě, protože jejich dlouhodobé důsledky jsou zhoubné. Pouze krátkodobé důsledky se počítají, „v dlouhém období budeme všichni mrtví“. Jediné, čím musí ekonomie odpovědět těmto vášnivým kritikům, je, že každé rozhodnutí by mělo vycházet z pečlivého zvážení všech důsledků, jak krátkodobých, tak dlouhodobých. Samozřejmě jak v jednání jednotlivců, tak v řízení veřejných záležitostí existují situace, v nichž aktéři mohou mít dobré důvody smířit se dokonce i s velmi nežádoucími dlouhodobými důsledky, aby se vyhnuli něčemu, co považují za ještě více nežádoucí krátkodobé podmínky. Někdy může být pro člověka prospěšné zatopit si v kamnech nábytkem. Ale když to dělá, měl by vědět, jaké to bude mít vzdálenější důsledky. Neměl by se nechat svést vírou, že objevil nádhernou novou metodu na vytápění bytu.

To je vše, co ekonomie namítá proti mánii krátkodobého principu – tohoto opětovného oživení známého úsloví madame de Pompadour *après nous le déluge*, po nás potopa – využitého v nejvážnější krizi západní civilizace. Bude se muset ukázat, jak byl tento slogan vítaný pro vlády a strany, jejichž politiky směřovaly ke spotřebovávání duchovního i materiálního kapitálu zděděného po dřívějších generacích.

6. Meze vlastnických práv a problém negativních a pozitivních externalit

Vlastnická práva, jak jsou vymezena zákony a chráněna soudy a policií, jsou výsledkem dlouholetého vývoje. Dějiny těchto let jsou popisem zápasů, které si kladly za cíl zničení soukromého vlastnictví. Despotové a lidová hnutí se znovu a znovu pokoušejí omezit nebo úplně zrušit práva soukromého vlastnictví. Je pravda, že tyto snahy ztroskotaly. Zanechaly však stopu v myšlenkách, které určují právní formu a definici vlastnictví. Právní pojetí vlastnictví plně nezohledňuje společenskou funkci soukromého vlastnictví. Existují určité nepřiměřenosti a nesoulady, které se odrážejí při vymezení tržních jevů.

Kdyby bylo vlastnické právo důsledně prosazováno, opravňovalo by vlastníka, aby si na jedné straně dělal nárok na všechny výhody, které využití těchto statků může přinést, a na druhé straně by ho zatěžovalo všemi nevýhodami, které z jejich využití vyplývají. Pak by sám vlastník plně zodpovídal za výsledek. Kdyby se zabýval svým majetkem, bral by v úvahu všechny očekávané výsledky svého jednání – jak ty, které jsou považovány za příznivé, tak ty, které jsou považovány za nepříznivé. Ale jestliže jsou některé důsledky jeho jednání mimo oblast výhod, jež má právo sklízet, i nevýhod, jež jsou mu připisovány k tíži, nebude se při svém plánování starat o *všechny* důsledky svého jednání. Nebude si všimnat takových výhod, které nezvýší jeho vlastní uspokojení, a takových nákladů, jež ho nezatíží. Jeho chování se odchýlí od směru, který by sledovalo, kdyby byly zákony lépe přizpůsobeny hospodářským cílům soukromého vlastnictví. Do určitých projektů se pustí pouze proto, že ho zákony zbavují odpovědnosti za některé vzniklé náklady. Jiných projektů se zřekne pouze proto, že mu zákony budou bránit, aby sklídl všechny výhody, které by z nich mohl získat.

Zákony týkající se odpovědnosti a odškodnění za způsobené škody byly a stále jsou v určitém ohledu nedostatečné. Víceméně je přijat princip, že každý odpovídá za škody, které svým jednáním způsobí jiným lidem. Existovaly však mezery, které zákonodárci zaplňovali jen pomalu. V některých případech byla tato zdlouhavost záměrná, protože nedostatky vyhovovaly plánům úřadů. Jestliže v minulosti v mnoha zemích nebyli majitelé továren a železnic voláni k zodpovědnosti za škody, které provoz jejich podniků

způsobil na majetku a zdraví občanů, spotřebitelů, zaměstnanců a jiných lidí kouřem, sazemí, hlukem, znečištěním vod a nehodami způsobenými závadným nebo nevhodným zařízením, stála za tím myšlenka, že by se neměl podkopávat pokrok industrializace a rozvoj dopravních prostředků. Stejně teorie, které pobízely a stále pobízejí mnoho vlád, aby prostřednictvím dotací, daňových úlev, cel a levných úvěrů podporovaly investice do továren a železnic, působily při vzniku právního stavu věcí, v němž byla odpovědnost za takové podniky buď formálně, nebo prakticky potlačena. Později začala v mnoha zemích opět převažovat opačná tendence a odpovědnost výrobců a provozovatelů železnic byla ve srovnání s odpovědností ostatních občanů a firem zvýšena. I zde působily konkrétní politické cíle. Zákonodárci chtěli ochraňovat chudé, lidi pracující za mzdu a rolníky proti bohatým podnikatelům a kapitalistům.

Ať už je úleva pro podnikatele při odpovědnosti za některé škody, které vyplývají z toho, jak dělá své věci, výsledkem záměrné politiky ze strany vlád a zákonodárců, či ať je to nechtěný důsledek tradičního působení práva, v každém případě je to věc, se kterou musí aktéři počítat. Setkávají se s otázkou *negativních externalit*. Potom někteří lidé zvolí určitý způsob uspokojení potřeb pouze na základě toho, že část vyvolaných nákladů nenesou oni, ale jiní lidé.

Extrémní příklad poskytuje případ majetku, který není ničím, o němž jsme se již zmínili.⁹ Pokud půda nikomu nepatří, ačkoli ji právní formalismus může nazývat veřejným vlastnictvím, je využívána bez ohledu na škody, které to přináší. Ti, kteří si mohou přivlastňovat výnosy – dřevo a zvěř z lesů, ryby z vodních ploch a nerostná ložiska z podloží –, se nestarají o budoucí důsledky toho, jak tyto zdroje vyčerpávají. Eroze půdy, spotřebovávání vyčerpávaných zdrojů a další poškozování budoucího využití jsou pro ně negativními externalitami, které do jejich kalkulace vstupů a výstupů nevstupují. Kácejí stromy bez ohledu na čerstvé výhonky nebo znovuzalesňování. Při lovu zvěře a ryb neustoupí od metod, které brání opětovnému rozmnožení zvěře a ryb v revírech. V raných dnech lidské civilizace, když byla ještě hojnost půdy, jejíž kvalita nebyla o nic horší než kvalita využívaných polí, neshledávali lidé na takových kořistnických metodách nic špatného. Když se jejich důsledky projeví v poklesu čistého výnosu, oráč opustil své hospodářství a přestěhoval se jinam. Teprve když byla země osídlena hustěji a již nebyla k dispozici pro přivlastnění nezabraná prvotřídní půda, začali lidé považovat takové kořistnické metody za marnotratné. V té době vznikla instituce soukromého vlastnictví půdy. Lidé začali ornou půdou a pak krok za krokem přidávali pastviny, lesy a loviště ryb. Nově kolonizovali země v zámoří. Zejména roz-

⁹ Viz výše, str. 572–573.

lehlé prostory Spojených států, jejichž úžasné možnosti pro zemědělství byly při příjezdu prvních přistěhovalců z Evropy téměř nedotčené, prošly stejnými stadii. Až do posledních desetiletí devatenáctého století vždy existovaly zeměpisné kraje, které byly otevřené nově příchozím – neprozkoumané oblasti. Pro Ameriku nebyla charakteristická ani existence neprozkoumaných oblastí, ani jejich zánik. Americké podmínky charakterizovala skutečnost, že v době, kdy neprozkoumané oblasti přestaly existovat, zabránily ideologické a institucionální faktory přizpůsobení metod využívání půdy změněné situaci.

V oblastech střední a západní Evropy, kde již instituce soukromého vlastnictví existovala po mnoho století, bylo vše jinak. Nebyl zde problém eroze dříve obdělávané půdy. Nebyl zde problém devastace lesů, ačkoli domácí lesy byly po staletí jediným zdrojem dříví pro stavebnictví a hornictví, zdrojem paliva pro vytápění a pro slévárny a hutě, porcelánky a sklárny. Majitelé lesů byli dohnáni k jejich ochraně vlastními sobeckými zájmy. V nejhustěji zalidněných a industrializovaných oblastech bylo ještě před několika lety pokryto něco mezi pětinou a třetinou povrchu prvotřídními lesy spravovanými podle metod vědeckého lesního hospodářství.¹⁰

Není úkolem katalaktické teorie, aby objasňovala komplexní faktory, které zformovaly podmínky moderního amerického vlastnictví půdy. Ať už byly tyto faktory jakékoli, přinesly stav, v němž spousta majitelů půdy a dřevařských podniků mohla oprávněně považovat škody, které vyplývaly ze zanedbávání ochrany půdy a lesů, za negativní externalitu.¹¹

Je pravda, že tam, kde je z pohledu jednajících jednotlivců nebo firem značná část vzniklých nákladů negativními externalitami, je jimi sestavená ekonomická kalkulace zjevně chybná a její výsledky jsou klamné. Toto však není důsledek údajných nedostatků tkvících v systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Je to naopak důsledek děr, jež v tomto systému zůstaly. Může to být odstraněno reformou zákonů týkajících se odpovědnosti za způsobené škody a zrušením institucionálních bariér, které brání plnému působení soukromého vlastnictví.

¹⁰ Teprve v osmnáctém století začaly evropské vlády vyhlašovat zákony na ochranu lesů. Bylo by však vážným omylem připisovat těmto zákonům jakoukoli roli v ochraně lesů. Do poloviny devatenáctého století nebyl k dispozici žádný administrativní aparát k jejich prosazení. Kromě toho vlády Rakouska a Pruska, nemluvě o vládách malých německých států, ve skutečnosti neměly sílu prosadit takové zákony proti šlechtě. Před rokem 1914 nebyl žádný státní úředník natolik statečný, aby si rozhněval českého nebo slezského barona nebo některého z bývalých německých úředníků knížat. Příslušníci šlechtických rodů se začali zajímat o ochranu lesů spontánně, protože se cítili naprosto bezpeční ve vlastnictví svého majetku a toužili zachovat nezmenšený zdroj svých příjmů a tržní cenu svých statků.

¹¹ Stejně dobře můžeme říct, že považovali výhody, které jim plynuly z péče věnované ochraně půdy a lesů, za pozitivní externalitu.

Případ pozitivních externalit není jednoduše opakem případu negativních externalit. Má svou vlastní oblast působnosti a charakter. Jestliže z výsledků jednání nemá zisk jen sám aktér, ale také jiní lidé, existují dvě možnosti:

1. Plánující aktér považuje výhody, které pro sebe očekává, za tak důležité, že je připraven uhradit všechny požadované náklady. Skutečnost, že jeho projekt přinese prospěch také jiným lidem, mu nezabrání učinit to, co zlepší jeho vlastní blahobyť. Jestliže železniční společnost postaví valy k ochraně svých kolejí před závějemi a lavinami, chrání také domy na přilehlých pozemcích. Avšak užitek, který z toho její sousedé budou mít, nezabrání společnosti, aby investovala do toho, co považuje za prospěšné.

2. Náklady, které projekt vyžaduje, jsou tak vysoké, že je nikdo z těch, komu přinese užitek, není ochoten uhradit všechny sám. Projekt může být uskutečněn pouze tehdy, jestliže se o náklady podělí dostatečný počet zainteresovaných.

Sotva by bylo nutné říkat o pozitivních externalitách něco dalšího, kdyby nedocházelo k tomu, že je tento jev v současné pseudoekonomické literatuře zcela chybně interpretován.

Projekt P je nevýnosný, když (a protože) spotřebitelé dávají přednost uspokojení, které očekávají z uskutečnění některých jiných projektů, před uspokojením, jež očekávají z uskutečnění P . Realizace P by odčerpala kapitál a práci z realizace některých jiných projektů, po nichž je poptávka spotřebitelů naléhavější. Laici a pseudoekonomové nedokážou tuto skutečnost rozeznat. Tvrdohlavě odmítají zaznamenat omezenost výrobních faktorů. Vidí to tak, že by P mohlo být uskutečněno úplně bez jakýchkoli nákladů, tj. aniž by se lidé zřekli jakéhokoli jiného uspokojení. Pouze bezohlednost systému zisku brání lidem, aby se nezaslouženě těšili z radostí, které jsou očekávány od P .

A teď tito krátkozrací kritici jdou dál a říkají, že nesmyslnost systému zisku začíná být zvláště pobuřující, jestliže nevýnosnost P plyne pouze z toho, že podnikatelé ve svých kalkulacích zanedbávají ty výhody P , které jsou pro ně pozitivními externalitami. Z pohledu celé společnosti takové výhody externalitami nejsou. Přinášejí prospěch přinejmenším některým členům společnosti a zvýšily by „celkový blahobyť“. Neuskutečnění P je proto pro společnost ztrátou. Protože výtěžné podniky, které jsou zcela sobecké, odmítají investovat do takových nevýtěžných projektů, je povinností vlády zaplnit tuto mezeru. Vláda by je měla buď provozovat jako státní podniky, nebo by je měla dotovat, aby se pro soukromé podnikatele a investory staly atraktivními. Dotace mohou být poskytovány buď přímo jako peněžní příspěvky z veřejných fondů, nebo nepřímo prostřednictvím cel, které dopadají na kupce výrobků.

Avšak prostředky, které vláda potřebuje, aby provozovala ztrátový podnik nebo dotovala neziskový projekt, musí být odčerpány buď z kupní a investič-

ní síly daňových poplatníků, nebo z úvěrového trhu. Vláda nemá o nic větší schopnost než jednotlivci vytvořit něco z ničeho. O co víc utratí vláda, o to méně utratí lidé. Veřejné práce neprovází kouzelná hůlka se zázračnou mocí. Platí se za ně z finančních prostředků, které jsou sebrány občanům. Kdyby se do toho nevložit vláda, občané by je využili pro uskutečnění projektů, které slibují zisk a které uskutečnit nemohou, protože vláda oklestila jejich prostředky. Ke každému ztrátovému projektu, který je uskutečněn s vládní pomocí, existuje odpovídající projekt, od jehož uskutečnění se upustilo jenom kvůli zásahu vlády. Přitom by tento neuskutečněný projekt býval ziskový, tj. byl by využil omezené výrobní prostředky v souladu s nejnáléhavějšími potřebami spotřebitelů. Z pohledu spotřebitelů je využití těchto výrobních prostředků pro uskutečnění nevýnosného projektu plýtváním. Přípravuje je o uspokojení, kterému dávají přednost před tím, co jim může poskytnout vládou sponzorovaný projekt.

Důvěřivé masy, které si nevidí na špičku nosu, jsou uneseny báječnými úspěchy svých vládců. Nejsou schopny vidět, že směnku musí splatit ony samy a následně se budou muset zříct mnoha uspokojení, kterých by si spokojeně užívaly, kdyby byla vláda utratila za neziskové projekty méně. Nemají tu představivost, aby uvažovaly o možnostech, které vláda nedovolila uskutečnit.¹²

Titó nadšenci jsou omámeni ještě víc, když vládní zásahy umožní submarginálním výrobcům pokračovat ve výrobě a ustát konkurenci efektivnějších podniků, dílen nebo zemědělských statků. Tady je zřejmé, říkají, že se celková výroba zvýšila a k bohatství je přidáno něco, co by bez pomoci úřadů nebylo vyrobeno. Ve skutečnosti dochází přesně k opaku; celková výroba a celkové bohatství se zmenšují. Provozovná, které vyrábějí s vyššími náklady, je umožněna existence, zatímco jiné provozovny, které mají nižší výrobní náklady, jsou donuceny omezit nebo ukončit výrobu. Spotřebitelé nedostanou víc, ale méně.

Velice populární je například myšlenka, že je dobré, aby vláda podporovala zemědělský rozvoj těch oblastí země, které příroda málo obdařila. V těchto okresech jsou vyšší výrobní náklady než v jiných oblastech; právě tato skutečnost způsobuje, že velká část jejich půdy je submarginální. Kdyby zemědělci, kteří obhospodařují tuto submarginální půdu, nedostávali pomoc z veřejných fondů, nemohli by konkurovat statkům s úrodnější půdou. Zemědělství by ustoupilo nebo by se přestalo rozvíjet a celá oblast by se stala

¹² Srov. vynikající analýzu veřejných výdajů v knize Henryho Hazlitta *Economics in One Lesson* (nové vyd., New York, 1962), str. 21 a násl. (Česky: *Ekonomie v jedné lekci*, Alfa Publishing a Liberální institut, Praha, 2005 – pozn. překl.)

zaostalou částí země. Při plném vědomí tohoto stavu věcí by ziskový sektor neinvestoval do stavby železnic spojujících takové nešťastné oblasti s centry spotřeby. Špatná situace zemědělců není způsobena tím, že jim chybějí přepravní zařízení. Kauzalita je opačná; protože si soukromé podnikání uvědomuje, že šance těchto zemědělců nejsou příznivé, nebudou investovat do železnic, které pravděpodobně nebudou ziskové kvůli nedostatku zboží, jež by přepravovaly. Jestliže se vláda poddá požadavkům zainteresovaných zájmových skupin, postaví železnici a provozuje ji se ztrátou, samozřejmě tím prospěje majitelům zemědělské půdy v těchto chudých okresech země. Protože část nákladů, které vyžaduje doprava jejich produkce, nese státní rozpočet, je pro ně snazší konkurovat těm, kteří obdělávají úrodnější půdu a jimž je taková pomoc odeprána. Ale za dobrodiní pro tyto zvýhodněné zemědělce platí daňoví poplatníci, kteří musí dodat finanční prostředky potřebné k pokrytí ztráty. Neovlivní to ani tržní cenu, ani celkovou nabídku zemědělských výrobků. Pouze to způsobí, že je provoz zemědělských statků, které byly dosud submarginální, výnosný a jiné statky, jejichž provoz byl dosud výnosný, se stanou submarginálními. Posouvá to výrobu z půdy, kde si vyžaduje nižší náklady, na půdu, kde si vyžaduje vyšší náklady. Nezvyšuje to celkovou nabídku a bohatství, ale naopak je snižuje, protože dodatečné množství kapitálu a práce, které jsou třeba pro zúrodnění vysokonákladových polí místo nízkonákladových polí, je odčerpáno z užití, v němž by bývalo umožnilo výrobu nějakého jiného spotřebního zboží. Vláda dosáhne svého cíle zvýhodnit některé části země, což by se jí jinak nepodařilo, ale při tom někde jinde vytvoří náklady, které převyšují zisk zvýhodněných skupin.

Pozitivní externalita v intelektuální tvorbě

Extrémní případ pozitivních externalit najdeme ve „výrobě“ intelektuálních základů výroby a staveb všeho druhu. Charakteristickým znakem vzorců, tj. myšlenkových nástrojů, které řídí technologické postupy, je nevyčerpatelnost služeb, jež poskytují. Tyto služby proto nejsou omezené a neexistuje žádný důvod, proč s jejich využitím šetřit. Úvahy, které vedly ke vzniku instituce soukromého vlastnictví ekonomických statků, se na ně nevztahovaly. Zůstaly mimo oblast soukromého vlastnictví nikoli proto, že jsou nehmotné, nemateriální a nehmatatelné, ale protože jejich schopnost poskytovat služby je nevyčerpatelná.

Teprve později si lidé začali uvědomovat, že tento stav věcí má také své nevýhody. Staví výrobce takových vzorců – zejména vynálezce technologických postupů, spisovatele a skladatele – do podivného postavení. Jsou zatíženi výrobními náklady, zatímco služby výrobku, který vytvořili, si může každý užívat zdarma. To, co vytvořili, je pro ně zcela nebo téměř zcela pozitivní externalitou.

Když neexistují autorská práva ani patenty, jsou vynálezci a spisovatelé v situaci podnikatele. Mají proti ostatním lidem dočasnou výhodu. Protože sami začnou používat svůj vynález nebo svůj rukopis dříve nebo je dříve přístupní pro použití jinými lidmi (výrobci nebo nakladatelé), mohou v časovém intervalu, než je může stejně užívat každý, vydělat zisk. Jakmile jsou vynález nebo obsah knihy veřejně známé, stávají se „volným statkem“ a vynálezce nebo spisovatel mají pouze slávu.

Problém, který je za tím, nemá nic společného s činností tvůrčího génia. Tito pionýři a tvůrci dosud neslýchaných věcí nevyrábějí a nepracují v tom smyslu, v němž tyto termíny používáme, když se zabýváme jednáním jiných lidí. Nenechají se ovlivnit odezvou, s níž se jejich práce setkává ze strany jejich současníků. Nečekají na povzbuzení.¹³

Jinak je tomu v široké třídě profesních intelektuálů, bez jejichž služeb se společnost neobejde. Nemusíme si všimnout problému druhořadých básníků, spisovatelů, dramatiků a druhořadých skladatelů a nemusíme zkoumat, jestli by lidstvo vážně utrpělo, kdyby nemělo výsledky jejich snažení. Je však jasné, že předání znalostí vyrůstající generaci a seznámení jednajících jedinců s objemem znalostí, které potřebují pro uskutečnění svých plánů, vyžaduje učebnice, manuály, příručky a jiné odborné práce. Je nepravděpodobné, že by lidé podstupovali namáhavou práci s vytvářením takových publikací, kdyby je kdokoli mohl volně reprodukovat. Ještě očividnější je to v oblasti technických vynálezů a objevů. Rozsáhlé experimenty, které jsou pro takové výsledky nutné, jsou často velice nákladné. Je velmi pravděpodobné, že by se technický pokrok vážně zpomalil, kdyby získané výsledky nebyly pro vynálezce a pro ty, kdo hradí vzniklé náklady, ničím jiným než pozitivními externalitami.

Patentová a autorská práva jsou výsledkem právního vývoje posledních staletí. Jejich postavení v tradičním souhrnu vlastnických práv je stále kontroverzní. Lidé se na ně dívají úkosem a považují je za nesprávná. Jsou považována za privilegium, za pozůstatek počátečního období jejich vývoje, kdy byla spisovatelům a vynálezům poskytována právní ochrana pouze na základě výjimečného privilegia udělovaného úřady. Jsou podezřelá z toho, že jsou výnosná, pouze když umožňují prodávat za monopolní ceny.¹⁴ Spravedlivost patentových práv je navíc napadána na základě toho, že odměňují pouze ty, kdo udělali poslední krok k praktickému využití výsledků mnoha předchůdců. Tito předchůdci vyjdou s prázdnými rukama, ačkoli jejich hlavní příspěvek ke konečnému výsledku byl často mnohem závažnější než přínos držitele patentu.

¹³ Viz výše, str. 124–125.

¹⁴ Viz výše, str. 330–331.

Není v kompetenci katalaxie pouštět se do zkoumání důvodů, které jsou uváděny pro a proti institutu autorských práv a patentů. Katalaxie musí pouze zdůraznit skutečnost, že se jedná o problém vymezení vlastnických práv a že by spisovatelé a vynálezci byli po zrušení patentů a autorských práv z velké části producenty pozitivních externalit.

Privilegia a kvaziprivilegia

Omezení, která uvalují zákony a instituce na volnost vybírat si a jednat, nejsou pokaždé taková, že by za jistých podmínek nemohla být překonána. Výjimka z povinnosti, kterou je zbytek lidí vázán, může být poskytnuta jako jednoznačná výhoda některým oblíbencům buď zákony, nebo administrativním úkonem úřadů, kterým je svěřeno prosazování zákonů. Někteří lidé bývají natolik bezohlední, že se přes ostražitost úřadů zákonům vzpírají; směle nestydatostí si zajišťují kvaziprivilegia.

Zákon, kterým se nikdo neřídí, je neúčinný. Zákon, který neplatí pro všechny nebo který ne všichni poslouchají, může poskytovat těm, kdo jsou vyňati – ať už na základě samotného zákona, nebo vlastní drzosti –, příležitost sklízet diferenční rentu nebo monopolní výnos.

Z pohledu určování tržních jevů nezáleží na tom, jestli je výjimka daná zákonem jako privilegium nebo nezákonná jako kvaziprivilegium. Stejně nezáleží na tom, jestli náklady, které má zvýhodněný jedinec nebo firma se získáním privilegia nebo kvaziprivilegia, jsou-li nějaké, jsou legální (např. daň uvalená na licence), nebo nezákonné (např. úplatek zaplacený zkorumpovanému úředníkovi). Je-li dovozní embargo zmírněno dovozem určitého množství daného statku, jsou ceny ovlivněny dováženým množstvím a zvláštními náklady, které vznikají ze získání a využití privilegia nebo kvaziprivilegia. Cenovou strukturu však neovlivňuje, jestli byl dovoz legální (např. licence udělená některým zvýhodněným lidem v systému kvantitativní regulace obchodu), nebo jestli šlo o nezákonně pašované zboží.

XXIV. SOULAD A KONFLIKT ZÁJMŮ

1. Základní zdroj zisku a ztráty na trhu

Změny dat, které stále periodicky nastávají, které brání hospodářskému systému, aby se stal rovnoměrně plynoucí ekonomikou, a jež stále znovu vytvářejí podnikatelský zisk a ztrátu, jsou pro některé členy společnosti příznivé a pro jiné nepříznivé. Lidé proto udělali závěr: *zisk jednoho člověka je ztrátou jiného; nikdo nemá prospěch z ničeho jiného než ze ztráty jiných*. Toto dogma prosazovali již někteří staří autoři. Mezi moderními spisovateli byl prvním, kdo ho opět vyslovil, Montaigne; můžeme ho jednoduše nazývat *Montaignovým dogmatem*. Byla to podstata učení starého i nového merkantilismu. Je v základech všech takových moderních učeních, která říkají, že v rámci tržního hospodářství převládá nesmiřitelný konflikt mezi zájmy různých společenských tříd uvnitř jednoho národa a dále mezi zájmy kteréhokoli národa a zájmy všech ostatních národů.¹

Montaignovo dogma platí, co se týče důsledků hotovostí vyvolaných změn kupní síly peněz u odložených plateb. Je však zcela mylné vzhledem k jakémukoli druhu podnikatelského zisku nebo ztráty, ať se objevují ve statickém hospodářství, v němž se celkový součet zisků rovná celkovému součtu ztrát, nebo v rostoucím či v upadajícím hospodářství, v nichž se tyto dvě veličiny liší.

To, co vytváří zisk člověka při jeho jednání v nenarušovaném tržním hospodářství, není špatná situace a neštěstí jeho bližního, ale skutečnost, že

¹ Srov. Michel de Montaigne, *Les Essais*, ed. F. Strowski (Bordeaux, 1906), I, str. 135–136 (český překlad: *Eseje*, Odeon, Praha, 1966 – pozn. překl.); August Oncken, *Geschichte der Nationalökonomie* (Lipsko, 1902), str. 152–153; E. F. Heckscher, *Mercantilism*, přeložil M. Shapiro (Londýn, 1935), II, str. 26–27.

zmírní nebo úplně odstraní to, co způsobuje, že jeho bližní pociťuje nespokojenost. Nemocné během epidemie nepoškozují lékaři, který je léčí. Lékařův zisk není důsledkem epidemie, ale pomoci, kterou poskytuje lidem, jež nemoc postihla. Základním zdrojem zisku je vždy předvídání budoucích podmínek. Ti, kterým se podaří budoucí události předpovědět lépe než ostatním lidem a kteří uzpůsobí budoucímu stavu trhu své jednání, sklídí zisk, protože dokážou uspokojit nejnaléhavější potřeby lidí. Zisk těch, kteří vyprodukovali zboží a služby, o něž se kupci perou, není zdrojem ztrát těch, kteří na trh dodali komodity, za jejichž nákup lidé nechtějí zaplatit celou částku vynaložených výrobních nákladů. Tyto ztráty jsou způsobeny nedostatkem porozumění projevenému při předvídání budoucího stavu trhu a poptávkou spotřebitelů.

Vnější události, které ovlivňují poptávku a nabídku, mohou někdy přijít tak náhle a nečekaně, že lidé říkají, že je žádný rozumný člověk nemohl předvídat. Pak mohou závistivci považovat zisk těch, kdo ze změny profitovali, za neoprávněný. Avšak takový subjektivní hodnotový soud nemění skutečný stav zájmů. Pro nemocného člověka je určitě lepší, když ho doktor léčí za vysoké poplatky, než aby lékařskou pomoc postrádal. Kdyby to bylo jinak, nevyhledával by lékaře.

V tržním hospodářství neexistuje žádný konflikt mezi zájmy kupujících a prodávajících. Existují nevýhody způsobené chybným předvídáním. Kdyby každý člověk a všichni členové tržní společnosti vždy správně a včas předvíдали budoucí podmínky a jednali podle toho, bylo by to všeobecně výhodné. Kdyby tomu tak bylo, pak by zpětný pohled ukázal, že žádná část kapitálu ani práce nebyla promarněna na uspokojení potřeb, které jsou nyní považovány za méně naléhavé než nějaké jiné neuspokojené potřeby. Člověk však není vševědoucí.

Je chybné dívat se na tyto otázky pohledem nelibosti a závisti. Stejně chybné je omezit svá pozorování na okamžité postavení různých jedinců. Toto jsou společenské otázky a musí být posuzovány s ohledem na fungování celého tržního systému. Nejlepší možné uspokojení potřeb každého člena společnosti bude zajištěno právě tím, že lidé, kteří dokázali předvídat budoucí podmínky lépe než ostatní, z toho mají zisk. Kdyby měl být zisk krácen ve prospěch těch, koho změna daných podmínek poškodila, přizpůsobení nabídky poptávce by se nezlepšilo, ale zhoršilo. Kdyby se mělo doktorům bránit v tom, aby čas od času vydělali vysoké honoráře, nezvýšil by se, nýbrž snížil počet lidí, kteří si vyberou lékařské povolání.

Obchod je vždy výhodný jak pro kupujícího, tak pro prodávajícího. Dokonce i člověk, který prodává se ztrátou, je na tom stále lépe, než kdyby nedokázal prodat vůbec nebo za ještě nižší cenu. Prodává kvůli nedostatku předvídativosti; prodej snižuje jeho ztrátu dokonce i tehdy, když obdrží nízkou cenu.

Kdyby jak kupující, tak prodávající nepovažovali obchod za nejvýhodnější jednání, jaké mohou za daných podmínek zvolit, neuzavírali by ho.

Tvrzení, že přínos pro jednoho člověka je pro jiného člověka ztrátou, platí, co se týče krádeží, válek a loupeží. Kořist lupiče je pro oloupenou oběť škodou. Avšak válka a obchod jsou dvě zcela rozdílné věci. Voltaire se mýlil, když – v roce 1764 – v článku „Patrie“ napsal do svého *Dictionnaire philosophique*: „Být dobrým patriotem znamená přát si, aby se vlastní obec obohatila obchodem a zesílila v boji; je zřejmé, že země nemůže dosáhnout zisku jinak než na úkor jiné země a že nemůže dobýt území, aniž by ublížila jiným lidem.“ Voltaire, jako mnoho spisovatelů před ním i po něm, považoval za zbytečné seznámit se s ekonomickým myšlením. Kdyby si byl přečetl eseje svého současníka Davida Huma, byl by se dozvěděl, jak je chybné ztožňovat válku a zahraniční obchod. Voltaire, který znamenitě demaskoval letité pověry a oblíbené bludy, se nevědomky stal obětí omylu nezhoubnějšího.

Když pekař dodává chléb zubaři a zubař mu pomůže od bolesti zubů, není poškozen ani pekař, ani zubař. Je chybné považovat takovou směnu služeb a vyplnění pekařství ozbrojenými lupiči za dva projevy téhož. Zahraniční obchod se od domácího obchodu liší pouze tím, že zboží a služby jsou směňovány přes hraniční čáru, která odděluje území dvou suverénních států. Je příšerné, že Louis Napoleon Bonaparte, pozdější císař Napoleon III., mohl několik desítek let po Humovi, Adamu Smithovi a Ricardovi napsat: „Množství zboží, které země vyváží, je vždy přímo úměrné počtu šrapnelů, které může vystřelit na nepřítele, kdykoli si to jeho čest a důstojnost vyžadají.“² Žádnému ekonomickému učení, které se zabývá důsledky mezinárodní dělby práce a mezinárodního obchodu, se až dosud nepodařilo připravit o popularitu merkantilistický omyl, že „účelem zahraničního obchodu je ozebračit cizince“.³ Je úkolem historického bádání, aby odkrylo zdroje popularity této a podobných falešných představ a chyb. Pro ekonomii je to již dávno vyřešená záležitost.

2. Omezení potomstva

Přirozená omezenost zdrojů obživy nutí každou živou bytost, aby se dívala na všechny ostatní živé bytosti jako na nepřátele na život a na smrt v boji o přežití, a vytváří tak nelítostnou biologickou konkurenci. Ale u lidí tento

² Srov. Louis Napoleon Bonaparte, *Extinction du pauparisme (éd. populaire, Paříž, 1848)*, str. 6.

³ Těmito slovy charakterizuje H. G. Wells (*The World of William Clissold*, kniha IV, část 10) názor typického představitele britské aristokracie.

nesmířitelný konflikt mizí, když (a do té míry, v níž) je hospodářská soběstačnost jedinců, rodin, kmenů a národů nahrazena dělbou práce. Dokud není dosaženo optimálního počtu obyvatel, neexistuje ve společenském systému konflikt zájmů. Dokud zaměstnávání dalších rukou vede k více než proporcionálnímu nárůstu výnosů, je konflikt nahrazen souladem. Lidé už nejsou soupeři v boji o rozdělení částí z přísně omezených zásob. Stávají se spolupracovníky při usilování o cíle, které mají všichni společné. Růst počtu obyvatel nezmenšuje průměrné podíly jedinců, ale spíše je zvětšuje.

Kdyby měli lidé usilovat pouze o jídlo a sexuální uspokojení, počet obyvatel by měl tendenci růst nad optimální velikost až k hranici určené množstvím dostupné obživy. Lidé však chtějí víc než jen jíst a souložit; chtějí žít *jako lidé*. Je pravda, že zlepšení podmínek obvykle vede ke zvýšení počtu obyvatel; tento nárůst však zaostává za nárůstem při pouhém holém přežití. Kdyby tomu bylo jinak, lidem by se nikdy nepodařilo založit společenské svazky a vytvořit civilizaci. Stejně jako u krys, myší a mikrobů by každé zvýšení množství potravy vedlo ke zvýšení počtu obyvatel až k hranici holého přežití; na usilování o jiné cíle by nic nezbylo. Základní chybou, kterou obsahoval železný zákon mzdový, bylo právě to, že se na lidi – nebo alespoň na ty, kteří pracují za mzdu – díval jako na bytosti, jež jsou hnány výlučně zvířecími pudy. Jeho zastánci si neuvědomovali, že člověk se od zvířete liší tím, že usiluje také o speciální lidské cíle, které můžeme nazývat vyššími nebo jemnějšími.

Malthusovský zákon populace je jedním z velkých úspěchů myšlení. Spolu s principem dělby práce poskytl základ moderní biologii a evoluční teorii; význam těchto dvou základních pouček pro vědu o lidském jednání předstihl pouze objev zákonitosti ve spleti a poslušnosti tržních jevů, a jejich nevyhnutelné určení tržními daty. Námitky vznášené proti malthusovskému zákonu jsou, stejně jako námitky proti zákonu výnosů, marné a nicotné. Oba zákony jsou nesporné. Avšak role, která je jim přidělena v souhrnu věd o lidském jednání, se liší od role, kterou jim připisal Malthus.

Nelidské bytosti plně podléhají působení biologické poučky, kterou Malthus popsal.⁴ Tvrzení, že jejich počet má sklon rušivě zasahovat do prostředků obživy a že nadpočetné exempláře jsou nedostatkem potravy odstraňovány, pro ně platí bez výjimky. Ve vztahu k nelidským bytostem má pojem životního

⁴ Malthusovský zákon je samozřejmě biologický, a ne praxeologický zákon. Jeho poznání je však pro praxeologii nepostradatelné, aby naopak mohla pochopit základní charakteristiku lidského jednání. Protože ji přírodní vědy neobjevily, museli ekonomové tuto mezeru zaplnit. Dějiny zákona počtu obyvatel také vyvracejí oblíbený mýtus o zaostalosti věd o lidském jednání a jejich potřebě půjčovat si z přírodních věd.

minima nesporný, jednoznačně určený smysl. Jinak je tomu však u člověka. Člověk klade uspokojení čistě živočišných pudů, které jsou společné všem zvířatům, na žebříček hodnot, na němž je také určeno místo speciálním lidským cílům. Jednající člověk také rozumově řídí uspokojování svých sexuálních chutí. Jejich uspokojování je výsledkem zvažování argumentů pro a proti. Člověk slepě nepodléhá sexuálnímu podráždění jako býk; upustí od pohlavního spojení, jestliže považuje jeho cenu – očekávanou újmu – za příliš vysokou. V tomto smyslu můžeme, bez jakýchkoli hodnotících nebo etických významů, použít termín *mravní omezení*, který použil Malthus.⁵

Rozumové řízení sexuálního styku v sobě již zahrnuje rozumové řízení rozmnožování. Později byly osvojeny další metody rozumového řízení růstu počtu potomků, které byly na abstinenci v pohlavním styku nezávislé. Lidé se uchýlili k ohavným a odpudivým praktikám odkládání nebo zabíjení nemluvňat a interrupce. Nakonec se naučili provádět sexuální akt tak, že nemá za následek těhotenství. Za posledních sto let byla zdokonalena technika antikoncepčních pomůcek a podstatně stoupla četnost jejich používání. Tyto postupy však byly známé a používané už dlouho předtím.

Hojnost, kterou moderní kapitalismus poskytuje širokým masám kapitalistických zemí, a zlepšení hygienických podmínek a léčebných a preventivních metod, které kapitalismus přinesl, podstatně snížily úmrtnost, zejména kojeneckou úmrtnost, a podstatně prodloužily průměrnou délku života. V těchto zemích dnes může omezení plození potomstva uspět pouze tehdy, když je drastičtější než v dřívějších dobách. Přechod ke kapitalismu – tj. odstranění překážek, které dříve svazovaly působení soukromé iniciativy a podnikání – následně hluboce ovlivnil sexuální zvyklosti. Nové není používání antikoncepce, ale pouze skutečnost, že je používána častěji. Nová je zejména skutečnost, že tyto metody už nejsou omezeny na horní vrstvy obyvatelstva, ale jsou běžné pro celou populaci, neboť jedním z nejdůležitějších společenských důsledků kapitalismu je, že odproletarizovává všechny vrstvy společnosti. Natolik zvyšuje životní úroveň mas manuálních pracovníků, že se také stávají „buržoazí“ a uvažují a jednají jako majetní měšťané. Chtíví toho, aby svou životní úroveň zachovali sobě i svým dětem, začínají používat antikoncepci. S rozšířením a pokrokem kapitalismu se regulace porodnosti stává všeobecnou metodou. Přechod ke kapitalismu je tak doprovázen dvěma jevy: poklesem porodnosti a poklesem úmrtnosti. Průměrná délka života se prodlužuje.

⁵ Malthus tento termín použil také bez jakéhokoli hodnotícího nebo etického významu. Srov. James Bonar, *Malthus and His Work* (Londýn, 1885), str. 53. Místo *mravní omezení* lze samozřejmě použít termín *praxeologické omezení*.

V Malthusově době ještě nebylo možné tyto demografické vlastnosti kapitalismu pozorovat. Dnes už je nelze zpochybňovat. Avšak mnozí, zaslepeni romantickými předsudky, je popisují jako projevy úpadku a degenerace, které jsou charakteristické pouze pro bílé obyvatelstvo západní civilizace, jež stárne a schází věkem. Tito romantici jsou vážně zneklidněni tím, že Asiaté nepoužívají antikoncepci ve stejné míře, v jaké se používá v západní Evropě, Severní Americe a v Austrálii. Protože moderní metody boje s nemocemi a jejich prevence přinesly pokles úmrtnosti také u těchto orientálních národů, počet jejich obyvatel roste rychleji, než je tomu u západních národů. Nestane se, že by domorodci z Malajsie, Číny a Japonska, kteří sami nepřispěli k technickým a terapeutickým úspěchům Západu, ale obdrželi je jako neočekávaný dárek, nakonec díky své prosté početní převaze vytlačili národy, jež mají svůj původ v Evropě?

Tento strach je nepodložený. Historická zkušenost ukazuje, že na snížení úmrtnosti, které přinesl kapitalismus, reagovali všichni běloši snížením porodnosti. Z takové historické zkušenosti nemůže být samozřejmě odvozen žádný obecný zákon. Ale praxeologické úvahy dokazují, že mezi těmito dvěma jevy nutně existuje propojení. Zlepšení vnějších podmínek blahobytu umožňuje odpovídající nárůst počtu obyvatel. Avšak je-li dodatečné množství prostředků obživy plně pohlceno na výživu dodatečného počtu lidí, nezbude nic pro další zlepšování životní úrovně. Postup civilizace je zastaven; lidstvo dosáhlo stavu stagnace.

Situace je ještě jasnější, když předpokládáme, že náhodou došlo k objevu preventivního opatření a že jeho praktické využití nevyžaduje ani velkou investici kapitálu, ani značné běžné výdaje. Samozřejmě, moderní lékařský výzkum a ještě více jeho využití pohlcují obrovské množství kapitálu a práce. Jsou plodem kapitalismu. V nekapitalistickém prostředí by nikdy nevznikly. Dříve však existovaly případy, které měly jiný charakter. Metoda očkování proti neštovicím nebyla výsledkem drahého laboratorního výzkumu a – ve své původní primitivní formě – mohla být aplikována s nepatrnými náklady. Jaký by býval výsledek očkování proti neštovicím, kdyby se bylo stalo běžným v předkapitalistické zemi, kde neexistovala regulace porodnosti? Očkování by tam zvýšilo počet obyvatel, aniž by vzrostla obživa, a tak by bylo zhoršilo životní úroveň. Nebylo by požehnáním, ale prokletím.

Podmínky v Asii a Africe jsou víceméně stejné. Tyto zaostalé národy dostávají vymoženosti pro boj s nemocemi a na jejich prevenci hotové ze Západu. Je pravda, že v některých z těchto zemí směřuje dovezený cizí kapitál a současně i osvojení cizích technologických postupů poměrně malým domácím kapitálem ke zvýšení pracovního výkonu na hlavu, a tak ke vzniku tendence ke zlepšování průměrné životní úrovně. To však dostatečně nevyvažuje opačný trend, který plyne z poklesu úmrtnosti, jenž není provázen odpovídajícím

poklesem porodnosti. Kontakt se Západem ještě nepřinesl těmto lidem prospěch, protože dosud neovlivnil jejich myšlení. Ještě je neosvobodil od letitých pověr, předsudků a nedorozumění; pouze změnil jejich technické a terapeutické znalosti.

Reformátoři orientálních národů chtějí zajistit svým spoluobčanům materiální blahobyť, z jakého se těší západní národy. Omámeni marxistickými, nacionalistickými a militaristickými myšlenkami si myslí, že jediné, co je třeba udělat pro dosažení tohoto cíle, je zavést evropské a americké technologie. Ani slovanští bolševici, ani jejich sympatizanti v Indii a jihovýchodní Asii, v Číně a v Japonsku si neuvědomují, že to, co jejich národy potřebují nejvíce, nejsou západní technologie, ale společenský řád, který tyto technické znalosti vedle dalších vymožeností vytvořil. V první řadě postrádají hospodářskou svobodu a soukromou iniciativu, podnikatele a kapitalismus. Oni však shánějí pouze inženýry a stroje. To, co rozděluje Východ a Západ, je společenský a hospodářský systém. Východ je vzdálený západnímu duchu, který dal vznik kapitalismu. Nemá cenu dovážet výbavu kapitalismu, aniž by byl vpuštěn kapitalismus jako takový. V nekapitalistickém prostředí by nebylo dosaženo žádných vymožeností kapitalistické civilizace a bez tržního hospodářství by nemohly být udrženy.

Jestliže Asiaté a Afričané skutečně vstoupí do sféry západní civilizace, budou muset tržní hospodářství přijmout bez výhrad. Pak jejich masy přerostou svou dnešní proletářskou ubohost a začnou používat antikoncepci, stejně jak je tomu v každé kapitalistické zemi. Zlepšování životní úrovně už nadále nebude bránit nadměrný růst počtu obyvatel. Pokud se však orientální národy v budoucnu omezí na mechanické převzetí hmotných vymožeností Západu, aniž by přijaly jejich základní filozofickou a společenskou ideologii, navždy zůstanou ve svém současném stavu podřazenosti a chudoby. Počet jejich obyvatel může podstatně narůst, ale nepovznou se nad úroveň bídy. Tyto zbědované masy ubožáků určitě nebudou vážnou hrozbou pro nezávislost západních států. Dokud jsou potřeba zbraně, podnikatelé v tržním hospodářství nikdy nepřestanou efektivněji zbraně vyrábět, a tak pro své spoluobčany zajišťovat nadřazenost ve vybavení nad pouze napodobujícími nekapitalistickými Orientálci. Vojenské události obou světových válek znovu potvrdily, že kapitalistické země jsou na špičce také ve výrobě zbraní. Kapitalistickou civilizaci nemůže zničit žádný cizí agresor, pokud se nezničí sama. Tam, kde kapitalističtí podnikatelé smějí svobodně podnikat, budou vojenské síly tak dobře vybaveny, že se s nimi největší armády zaostalých národů nebudou moct měřit. Vždy se velmi přehánělo nebezpečí, že budou veřejně prozrazeny postupy výroby „tajných“ zbraní. Pokud opět přijde válka, přemýšlivá mysl kapitalistického světa bude mít vždy náskok před národy, které pouze nemotorně kopírují a napodobují.

Národy, které vyvinuly systém tržního hospodářství a lpí na něm, jsou ostatním národům v každém ohledu nadřazené. Skutečnost, že horlivě chtějí zachovat mír, není známkou jejich slabosti a neschopnosti vést válku. Milují mír, protože vědí, že ozbrojené konflikty jsou zhoubné a rozkládají dělbu práce. Pokud se však válka stane nevyhnutelnou, ukážou svoji lepší efektivitu i ve vojenských záležitostech. Zaženou barbarské agresory bez ohledu na jejich počet.

Záměrné přizpůsobení porodnosti zásobám materiálních možností blahobytu je nezbytnou podmínkou lidského života a jednání, civilizace a každého zlepšení bohatství a blahobytu. Zda je odepření si soulože jedinou prospěšnou antikoncepční metodou, je otázka, která musí být rozhodnuta z pohledu tělesné a duševní hygieny. Je nesmyslné tuto otázku komplikovat odkazy na etická pravidla, která byla vytvořena v dobách, jež byly konfrontovány s jinými problémy. Praxeologie se však nezajímá o teoretická hlediska tohoto problému. Musí pouze vyslovit skutečnost, že kde není omezení potomstva, tam nemůže existovat civilizace ani zlepšení životní úrovně.

Socialistické společenství by muselo regulovat porodnost úřední kontrolou. Muselo by usměrňovat sexuální život svých chráněnců v neméně míře než všechny ostatní oblasti jejich jednání. V tržním hospodářství má každý jednotlivec spontánní zájem na tom, aby neplodil děti, které by nemohl vychovat bez podstatného snížení životní úrovně své rodiny. Tak je zastaven růst počtu obyvatel nad optimální velikost, která je určena zásobou dostupného kapitálu a stavem technických znalostí. Zájmy každého jedince se shodují se zájmy všech ostatních jedinců.

Ti, kdo bojují proti regulaci porodnosti, chtějí omezit prostředek, který je nepostradatelný pro zachování mírové spolupráce lidí a dělby práce ve společnosti. Kde je průměrná životní úroveň ohrožena nadměrným nárůstem počtu obyvatel, tam vznikají nesmiřitelné konflikty zájmů. Každý jedinec je opět soupeřem všech ostatních jedinců v boji o přežití. Zničení soupeřů je jediným prostředkem zvýšení vlastního blahobytu. Filozofové a teologové, kteří tvrdí, že antikoncepce je v rozporu s Božími zákony a se zákony Přírody, odmítají vidět věci takové, jaké doopravdy jsou. Příroda omezuje materiální prostředky potřebné pro zlepšení blahobytu lidí a jejich přežití. V přírodních podmínkách, které existují, si člověk může vybrat pouze mezi nelibostnou válkou každého proti každému, nebo spoluprací ve společnosti. Ale spolupráce ve společnosti není možná, jestliže lidé popustí uzdu přirozenému rozmnožovacímu pudu. Když člověk omezuje plození, přizpůsobuje se tím přirozeným podmínkám své existence. Rozumové ovládnutí sexuálního chtíče je nezbytnou podmínkou civilizace a společenských vazeb. Oddání se mu by dlouhodobě nezvýšilo, nýbrž snížilo počet přeživších a každému by učinilo život tak chudý a bídný, jak tomu bylo u našich předků před mnoha tisíci lety.

3. Soulad „správně pochopených“ zájmů

Lidé od nepaměti vedli hloupé řeči o slastných podmínkách, kterých si jejich předkové spokojeně užívali v původním „přirozeném stavu“. Představa tohoto primitivního štěstí přešla ze starých mýtů, bájí a básní do mnoha oblíbených filozofií sedmnáctého a osmnáctého století. V jejich řeči označoval termín *přírodní, přirozený* to, co bylo v lidských záležitostech dobré a blahodárné, zatímco termín *civilizace* měl hanlivý význam. V odklonu od primitivních podmínek doby, kdy mezi člověkem a ostatními tvory byl jen malý rozdíl, viděli pád člověka. V té době neexistovaly mezi lidmi žádné konflikty, tvrdili tito romantičtí velebitelé minulosti. V rajské zahradě panoval nerušený mír.

Avšak příroda nevytváří mír a dobrou vůli. Charakteristickým znakem „přirozeného stavu“ je nesmiřitelný konflikt. Každý jedinec je soupeřem všech ostatních jedinců. Prostředky obživy jsou omezené a nezaručují přežití všem. Konflikty nemohou nikdy vymizet. Když tlupa lidí, které spojuje cíl přemoci konkurenční tlupu, uspěje a své nepřátele zničí, vyvstane mezi vítězi nový spor o dělení kořisti. Zdrojem konfliktů je vždy skutečnost, že podíl každého člověka zmenšuje podíl všech ostatních lidí.

Přátelské vztahy mezi lidskými bytostmi jsou umožněny vyšší produktivitou dělby práce. Ta odstraňuje přirozený konflikt zájmů, neboť kde existuje dělba práce, tam již neexistuje problém rozdělení zásob, které nelze zvětšit. Díky vyšší produktivitě práce uskutečněné v podmínkách rozdělených úkolů se zásoba zboží znásobuje. Přední společný zájem – zachování a další zintenzivnění spolupráce ve společnosti – získá převahu a smaže všechny podstatné střety. Místo biologické soutěže nastupuje katalaktická soutěž. Přispívá k souladu zájmů všech členů společnosti. Sama podmínka, z níž nesmiřitelné konflikty biologické soutěže pramení – tedy skutečnost, že všichni lidé usilují víceméně o totéž –, je přeměněna na faktor, který přispívá k souladu zájmů. Protože mnoho lidí nebo dokonce všichni lidé potřebují chléb, šaty, boty a auta, stává se výroba tohoto zboží ve velkém uskutečnitelnou a snižuje výrobní náklady natolik, že je toto zboží dostupné za nízké ceny. Kvůli tomu, že si můj druh chce pořídit stejně jako já boty, není pro mě pořízení bot obtížnější, ale snazší. Cenu bot zvyšuje to, že příroda neposkytuje hojnější zásoby kůže a ostatních potřebných surovin a že je třeba uznat újmu z práce při přeměně surovin na boty. Katalaktická soutěž těch, kteří stejně jako já chtějí mít boty, boty zlevňuje, nikoli zdražuje.

To je smysl poučky o souladu správně pochopených zájmů všech členů tržní společnosti.⁶ Když ji klasičtí ekonomové vyslovili, snažili se zdůraznit dvě věci: zaprvé, že každý má zájem na zachování dělby práce ve společnos-

⁶ Místo „správně chápané“ zájmy můžeme stejně dobře říct „dlouhodobé“ zájmy.

ti, systému, který znásobuje produktivitu lidského úsilí. Zadruhé, že v tržní společnosti jsou všechny produktivní činnosti skutečně řízeny poptávkou spotřebitelů. Skutečnost, že ne všechny lidské potřeby mohou být uspokojeny, není způsobena nevhodnou společenskou institucí nebo nedostatky systému tržního hospodářství. Je to přirozená podmínka lidského života. Víra, že příroda poskytuje člověku nevyčerpatelné bohatství a že bída je výsledkem lidské neschopnosti uspořádat dobrou společnost, je zcela mylná. „Přirozený stav“, který reformátoři a utopisté vykreslili jako ráj, byl ve skutečnosti stavem krajní chudoby a nouze. „Chudoba není dílem zákonů,“ říká Bentham, „je to prvotní stav lidské rasy.“⁷ Dokonce i těm, kteří se nacházejí u samé základny lidské pyramidy, se daří lépe, než by se jim dařilo, kdyby neexistovala spolupráce ve společnosti. I oni mají prospěch z fungování tržního hospodářství a podílejí se na výhodách civilizované společnosti.

Reformátoři devatenáctého století neopustili svůj zamilovaný výmysl o původním ráji na zemi. Bedřich Engels jej zapracoval do marxistického přehledu společenského vývoje lidstva. Už však nepovažovali blaženost *aurea aetas*, zlatého věku, za vzor pro společenskou a hospodářskou obnovu. Stavěli proti sobě údajnou mravní zkaženost kapitalismu a ideální štěstí, které si člověk bude užívat v socialistickém *elysiu* budoucnosti. Socialistický výrobní způsob zlomí okovy, jejichž pomocí kapitalismus zadržuje rozvoj výrobních sil, a zvýší produktivitu práce a bohatství nade všechny meze. Ze zachování svobodného podnikání a soukromého vlastnictví výrobních prostředků má užitek výhradně malá menšina parazitických vykořisťovatelů, která škodí drtivě většině pracujících. Uvnitř tržní společnosti tedy převažuje nesmiřitelný konflikt mezi zájmy „kapitálu“ a zájmy „práce“. Tento třídní boj může zmizet pouze tehdy, až zjevně nespravedlivý kapitalistický výrobní způsob bude nahrazen spravedlivým systémem organizace společnosti, buď socialismem, nebo intervencionismem.

Taková je téměř všeobecně přijatá sociální filozofie dneška. Nevytvořil ji Marx, ačkoli za svou popularitu vděčí zejména Marxovým dílům a spisům marxistů. Dnes je podporována nejen marxisty, ale v neméně míře také většinou stran, které rozhodně deklarují svůj protimarxistický postoj a neupřímně vychvalují svobodné podnikání. Je to oficiální sociální filozofie římskokatolické i anglikánské církve, je podporována mnoha významnými představiteli různých protestantských církví i orientální ortodoxní církví. Je hlavní částí učení italského fašismu i německého nacismu a všech druhů intervencionistických doktrín. Byla to ideologie sociální politiky Hohenzollernů v Německu i francouzských royalistů, kteří si kladli za cíl obnovu bourbonsko-orléanského dvora, ideologie programu *New Deal* prezidenta Roosevelta i nacionalistů

⁷ Srov. Bentham, *Principles of the Civil Code*, in *Works*, sv. I, str. 309.

v Asii a Latinské Americe. Nepřátelství těchto stran a frakcí se týká náhodných otázek, jako jsou náboženské dogma, ústavní instituce nebo zahraniční politika, a především charakteristických rysů sociálního systému, který má nahradit kapitalismus. Všichni ale souhlasí se základní tezí, že už samotná existence kapitalistického systému poškozuje životní zájmy nezměrné většiny dělníků, řemeslníků a malých rolníků. Všechny tyto strany a frakce žádají ve jménu sociální spravedlnosti odstranění kapitalismu.⁸

Všichni socialističtí a intervencionističtí autoři a politici zakládají svou analýzu a kritiku tržního hospodářství na dvou podstatných omylech. Zaprvé si neuvědomují spekulativní charakter, který je obsažen ve všech snahách učinit opatření pro budoucí uspokojování potřeb, tj. ve veškerém lidském jednání. Naivně tvrdí, že nemůže být pochyb o opatřeních, která je třeba udělat pro nejlepší možné zaopatření spotřebitelů. V socialistickém společenství nebude muset výrobní car (nebo ústřední rada výrobního vedení) spekulovat. „Jednoduše“ se uchýlí k těm opatřením, která jsou pro jeho svěřence prospěšná. Stoupenci plánovaného hospodářství nikdy nepochopili, že problémem je alokovat omezené výrobní faktory do různých výrobních odvětví tak, aby nezůstaly neuspokojeny žádné potřeby, které jsou považovány za naléhavější, protože výrobní faktory potřebné pro jejich uspokojení byly použity, tj. promarněny, pro uspokojení potřeb, jež byly považovány za méně naléhavé. Tento hospodářský problém nesmí být zaměňován s technickým problémem. Technické znalosti nám mohou pouze říct, co by mohlo být dosaženo za současného stavu vědeckého chápání. Neodpoví na otázky toho typu, co by se

⁸ Oficiální doktrína římskokatolické církve je nastíněna v encyklice *Quadragesimo anno* papeže Pia XI. (1931). Anglikánskou doktrínu předkládá William Temple, arcibiskup canterburský, v knize *Christianity and the Social Order* (Penguin Special, 1942). Pro myšlenky evropského kontinentálního protestantismu je typická kniha Emila Brunnera *Justice and the Social Order*, přeložil M. Hottinger (Londýn, 1945). Velmi významným dokumentem je oddíl „The Church and Disorder of Society“ v návrhu zprávy, kterou v září 1948 doporučila Světová rada církví pro vhodné použití sto padesáti různým církvím, jejichž delegáti jsou členy Rady. Myšlenky nejvýznamnějšího obhájce ruské ortodoxie Nikolaje Berdjajeva obsahuje jeho kniha *The Origin of Russian Communism* (Londýn, 1937), zejm. str. 217–218 a 225. (Slovenské vydání: *Prámeny a zmysel ruského komunizmu*, Sergej Chelemendik Press, Bratislava, 1991 – pozn. překl.) Často se tvrdí, že základní rozdíl mezi marxisty a ostatními socialistickými a intervencionistickými stranami spočívá v tom, že marxisté zastávají třídní boj, zatímco ostatní strany se na třídní boj dívají jako na politováníhodný výplod nesmiřitelného konfliktu třídních zájmů, který je s kapitalismem nerozlučně spjat, a chtějí ho překonat uskutečněním reform, jež doporučují. Marxisté však nechválí a nepodněcují třídní boj pro nic za nic. V jejich očích je třídní boj dobrý jen proto, že je to nástroj, s jehož pomocí musí „výrobní síly“, ty tajemné síly, které řídí směr lidského vývoje, přinést „beztrídní“ společnost, v níž nebudou existovat ani třídy, ani třídní konflikty.

mělo vyrábět a v jakém množství a který z velkého množství existujících technologických postupů by měl být vybrán. Stoupenci plánovitého hospodářství jsou oklamáni neschopností pochopit tuto základní věc, a proto věří, že se výrobní car ve svých rozhodnutích nikdy nemýlí. V tržním hospodářství se podnikatelé a kapitalisté nemohou vyhnout tomu, že hrubě chybují, protože nevědí, ani co potřebují spotřebitelé, ani co dělají jejich konkurenti. Generální ředitel socialistického státu bude neomylný, protože jedině on bude mít moc rozhodovat, co by se mělo vyrábět a jak, a protože jeho plány nebudou kříženy jednáním jiných lidí.⁹

Druhá základní chyba, kterou kritika tržního hospodářství ze strany socialistů obsahuje, plyne z jejich chybné teorie mezd. Neuvědomují si, že mzda je cena zaplacená za výsledky výdělečně činné osoby, tj. za přínos jejího úsilí k výrobě příslušného zboží, nebo – jak se říká – za hodnotu, kterou její služby přidávají k hodnotě materiálu. Nezáleží na tom, zda se jedná o hodinovou nebo úkolovou mzdu, zaměstnavatel si vždy kupuje dělníkův výkon a služby, nikoli jeho čas. Proto není pravda, že v nenarušovaném tržním hospodářství nemá dělník osobní zájem na splnění svého úkolu. Socialisté se hrubě mýlí, když tvrdí, že lidé, kterým je vyplácena určitá sazba za hodinu, za den, za týden, za měsíc nebo za rok, nejsou hnáni vlastními sobeckými zájmy, aby pracovali efektivně. Dělníka placeného podle délky odpracované doby neodrazují od lehkomyšlnosti a bloumání po dílně vysoké ideály a smysl pro povinnost, ale velice pádné argumenty. Ten, kdo pracuje víc a lépe, dostane vyšší plat a ten, kdo si chce vydělat víc, musí zvýšit množství a zlepšit kvalitu své práce. Tvrdí zaměstnavatelé nejsou tak důvěřiví, aby se nechali šidit línými zaměstnanci; nejsou lhostejní jako ty vlády, které platí spoustu bloumajících byrokratů. Ani pracující nejsou tak hloupí, aby nevěděli, že lenost a neschopnost jsou na trhu práce tvrdě penalizovány.¹⁰

Socialističtí autoři staví na vratkých základech své chybné koncepce katalaktické povahy mezd fantastické bajky o zvyšování produktivity práce, které lze očekávat, budou-li jejich plány uskutečněny. Říkají, že v kapitalismu je úsilí dělníka vážně narušeno, protože si je vědom toho, že on sám nesklízí plody své práce a že svou dřinou a trápením obohatí jedině svého zaměstnavatele, toho parazitického a zahálčivého vykořisťovatele. Ale v socialismu bude každý dělník vědět, že pracuje pro blaho společnosti, do níž on sám patří. Toto vědomí mu dodá nejsilnější pobídku, aby pracoval co nejlépe. To přinese obrovský nárůst produktivity práce a v důsledku toho i bohatství.

⁹ Úplné odhalení tohoto klamu poskytuje důkaz nemožnosti ekonomické kalkulace za socialismu. Viz níže pátou část této knihy.

¹⁰ Viz výše, str. 537–539.

Avšak ztotožnění zájmů každého dělníka a zájmů socialistického společenství je čistě právnícká a formalistická fikce, která nemá nic společného se skutečným stavem věcí. Zatímco oběti, které jednotlivý dělník přináší při zintenzivnění svého úsilí, zatěžují pouze jeho, jenom nekonečně malý podíl výsledku jeho dodatečného úsilí mu přináší prospěch a zlepšuje blahobyt. Zatímco si jednotlivý dělník zcela užívá radostí, které mu přinese, když podlehne pokušení ke lhостejnosti a lenosti, výsledné poškození společenského podílu na zisku snižuje jeho vlastní podíl pouze nekonečně málo. V takovém socialistickém výrobním způsobu jsou odstraněny všechny osobní pobídky, jež v kapitalismu poskytuje egoismus, a odměna je poskytována lenosti a nedbalosti. Zatímco v kapitalistické společnosti podněcuje egoismus každého k co největší pracovitosti, v socialistické společnosti přispívá k netečnosti a laxnosti. Socialisté stále mohou žvanit o zázračné změně v lidské povaze, kterou způsobí příchod socialismu, a o nahrazení sprostého egoismu ušlechtilým altruismem. Už se ale nesmějí oddávat pohádkám o báječných výsledcích, které v socialismu přinese sobectví každého jedince.¹¹

Žádnému soudnému člověku se nemůže stát, že by na základě očividného svědectví těchto úvah nedošel k závěru, že v tržním hospodářství je produktivita práce nesrovnatelně vyšší, než jaká by byla za socialismu. Toto poznání však neřeší spor mezi zastánci kapitalismu a zastánci socialismu z praxeologického, tedy z vědeckého hlediska.

Ten, kdo v dobré víře obhajuje socialismus a je prost bigotnosti, zaujatosti a zlé vůle, by mohl ještě tvrdit: „Může platit, že celkový čistý příjem P dosažený v tržním hospodářství je větší než celkový čistý příjem p dosažený v socialistické společnosti. Avšak jestliže socialismus poskytuje každému svému členovi stejný podíl na p (tedy $p/z = d$), mají všichni, jejichž příjem v tržním hospodářství je menší než d , prospěch z toho, že se kapitalismus nahradí socialismem. Může se stát, že tato skupina zahrnuje většinu lidí. V každém případě se ukazuje, že teorie o souladu mezi správně pochopenými zájmy všech členů tržní společnosti je neudržitelná. Existuje skupina lidí, jejichž zájmy jsou poškozeny již pouhou existencí tržního hospodářství a kteří by se za socialismu měli lépe.“ Stoupenci tržního hospodářství popírají nezvratnost této úvahy. Věří, že p bude za P zaostávat natolik, že d bude menší než příjem, jaký v tržní společnosti dostanou dokonce i ti, kteří dosahují nejnižších mezd.

¹¹ Doktrína, kterou text vyvrací, našla svého nejskvělejšího vykladače v J. S. Millovi (*Principles of Political Economy* [Londýn, 1867], str. 126 a násl.). Mill se však k této doktríně uchýlil pouze proto, aby vyvrátil námitky vznesené proti socialismu, totiž že odstranění pobídek poskytovaných egoismem zhorší produktivitu práce. Nebyl tak zaslepený, aby tvrdil, že se produktivita práce za socialismu znásobí. Analýzu a vyvrácení Millovy argumentace najde čtenář v Mises, *Socialism*, str. 173–181.

Nemůže být pochyb, že tato námitka je dobře založená. Nevychází však z praxeologických úvah, a proto nemá tu apodiktickou a nepopíratelnou průkaznou sílu, kterou mají praxeologické důkazy. Je založena na posouzení významnosti, na kvantitativním ocenění rozdílu mezi dvěma veličinami P a p . V oblasti lidského jednání dosáhneme takového kvantitativního poznání rozuměním, a co se jeho týče, lidé se nemohou nikdy plně shodnout. Praxeologie, ekonomie a katalaxie nejsou použitelné pro rozhodnutí takových neshod, které se týkají kvantitativních otázek.

Stoupenci socialismu mohou jít dokonce ještě dál a říct: „Dejme tomu, že se každý jednotlivec bude mít za socialismu hůře, než jak se za kapitalismu mají dokonce i ti nejchudší. I tak zavrhneme tržní hospodářství, přesto že poskytuje každému víc zboží než socialismus. Neschvaluje kapitalismus z morálních důvodů jako nespravedlivý a nemravný systém. Dáváme přednost socialismu z důvodů, které se obecně nazývají neekonomickými, a smiřujeme se se skutečností, že zhoršuje blahobyt všech lidí.“¹² Nelze popřít, že tato povýšená lhostejnost, co se týče materiálního blahobytu, je výsadou vyhrazenou pro intelektuály žijící ve věži ze slonoviny, lidi izolované od reality a pro asketické poustevníky. To, co udělalo socialismus populárním mezi naprostou většinou jeho stoupenců, byla naopak iluze, že jim poskytne větší komfort než kapitalismus. Ale ať už tomu je jakkoli, je zřejmé, že tento typ prosocialistické argumentace nemůže být nijak zasažen liberálními důvody, které se týkají produktivity práce.

Kdyby proti socialistickým plánům nemohla být vznesena jiná námitka, než že socialismus sníží životní úroveň všech nebo alespoň naprosté většiny lidí, praxeologie by nemohla vyslovit konečný soud. Lidé by museli spor mezi kapitalismem a socialismem rozhodnout na základě hodnotového soudu nebo na základě posouzení významnosti. Museli by si mezi těmito dvěma systémy vybrat, jako si vybírají mezi mnoha jinými věcmi. Nedala by se nalézt žádná objektivní norma, jež by umožnila rozhodnout spor způsobem, který není rozporný a který musí každý duševně zdravý jedinec uzнат. Svoboda každého člověka vybrat si a svoboda jeho jednání by nebyly zničeny nevyhnutelnou nutností. Skutečný stav věcí je však naprosto odlišný. Člověk není v situaci, kdy by si mezi těmito dvěma systémy mohl vybrat. Spolupráce lidí v systému dělby práce ve společnosti je možná pouze v tržním hospodářství.

¹² K tomuto způsobu argumentace se uchýlovali zejména někteří významní představitelé křesťanského socialismu. Marxisté doporučovali socialismus na základě toho, že znásobí produktivitu a každému přinese nebyvalou materiální hojnost. Teprve později změnili taktiku. Prohlašují, že ruský dělník je šťastnější než americký, přestože je jeho životní úroveň mnohem nižší; vědomí, že žije ve spravedlivém systému, mu zdaleka vyvažuje všechno materiální strádání.

Socialismus není uskutečnitelným systémem hospodářské organizace společnosti, protože nemá žádnou metodu ekonomické kalkulace. Zabývat se tímto zásadním problémem bude úkolem páté části této knihy.

Zjištění této pravdy nepřispívá ke zlehčování nezvratnosti a síly přesvědčivosti protisocialistického argumentu, který je odvozen ze zhoršení produktivity, které lze za socialismu očekávat. Váha této námítky vznesené proti socialistickým plánům je tak drtivá, že by žádný soudný člověk nemohl váhat a vybrat by si kapitalismus. I tak by stále ještě šlo o výběr mezi alternativními systémy hospodářské organizace společnosti, přičemž je přednost dávana jednomu systému v neprospěch toho druhého. Taková možnost však není. Socialismus nelze uskutečnit, protože jeho uvedení do chodu ve funkci společenského systému přesahuje lidské schopnosti. Volba je mezi kapitalismem a chaosem. Člověk, který si vybírá mezi tím, jestli vypije sklenici mléka nebo sklenici cyankáli, si nevybírá mezi dvěma nápoji; vybírá si mezi životem a smrtí. Společnost, která si vybírá mezi kapitalismem a socialismem, si nevybírá mezi dvěma společenskými systémy; vybírá si mezi spoluprací ve společnosti a rozpadem společnosti. Socialismus není alternativou ke kapitalismu; je to alternativa ke každému systému, v němž mohou lidé žít jako *lidské bytosti*. Je úlohou ekonomie zdůrazňovat tuto skutečnost, stejně jako je úkolem biologie a chemie učit, že cyankáli není potrava, ale smrtelný jed.

Usvědčující síla tvrzení o produktivitě je ve skutečnosti tak přesvědčivá, že stoupenci socialismu byli nuceni opustit starou taktiku a uchýlit se k novým metodám. Chtějí od otázky produktivity odvést pozornost tím, že ji nahradí problémem monopolů. Všechny současné socialistické manifesty ze široka mluví o síle monopolů. Státníci a profesori se jeden druhého pokoušejí trumfnout při líčení zla monopolů. Naše doba je nazývána dobou monopolního kapitalismu. Hlavní důvod, který je dnes předkládán ve prospěch socialismu, je odkaz na monopol.

Je pravda, že vznik monopolních cen (nikoli monopolu jako takového bez monopolních cen) vytváří nesoulad mezi zájmy monopolisty a zájmy spotřebitelů. Monopolista nevyužívá monopolizované zboží v souladu s přáními spotřebitelů. Co se týče monopolních cen, zájmy monopolisty nabývají vrchu nad zájmy veřejnosti a demokracie trhu je omezena. Vzhledem k monopolním cenám neexistuje soulad zájmů, ale jejich konflikt.

Je možné popírat tato tvrzení, co se týče monopolních cen získaných při prodeji zboží podléhajícího patentové ochraně nebo ochraně autorských práv. Lze namítat, že bez patentových a autorskoprávních zákonů by tyto knihy, skladby a technické inovace nikdy nespátřily světlo světa. Veřejnost platí monopolní ceny za věci, z kterých by se při tržních cenách vůbec netěšila. Těto otázky si však vůbec nemusíme všimnout. Nemá s dnešním velkým sporem o monopoly skoro nic společného. Když se lidé zabývají zlem monopolu, pak nutně dochá-

zejí k závěru, že v nenarušovaném tržním hospodářství existuje všeobecný a nevyhnutelný trend k nahrazení konkurenčních cen monopolními cenami. Toto je charakteristický znak „vyspělého“ nebo „pozdního“ kapitalismu, říkají. Ať byly v raných stadiích kapitalistického vývoje jakékoli podmínky a ať si člověk myslí cokoli o platnosti tvrzení klasických ekonomů o souladu správně pochopených zájmů, dnes už není o takovém souladu žádný spor.

Jak jsme si již ukázali,¹³ neexistuje žádný takový trend k vytváření monopolů. Je pravda, že u mnohého zboží převažují v mnoha zemích monopolní ceny a některé druhy zboží se za monopolní ceny prodávají dokonce i na světovém trhu. Avšak téměř všechny tyto případy monopolních cen jsou výsledkem zasahování vlády do podnikání. Nevznikly vzájemnou souhrou faktorů, jež působí na nenarušovaném trhu. Nejsou plodem kapitalismu, ale naopak právě snahy působit proti silám, které určují výši tržních cen. Mluvit o monopolním kapitalismu je překrucováním skutečnosti. Správnější by bylo mluvit o monopolním intervencionismu nebo o monopolním etatismu.

Ty případy monopolních cen, které by se objevily i na trhu, do něž není zasahováno a který není narušován zásahy různých národních vlád a tajnými dohodami mezi skupinami vlád, mají malý význam. Týkají se některých surovin, jejichž naleziště je málo a jsou zeměpisně soustředěna v určitých oblastech, a místních monopolů z omezeného prostoru. Je však pravda, že v těchto případech mohou monopolní ceny vzniknout dokonce i v nepřítomnosti vládních politik, které přímo či nepřímo směřují k jejich vzniku. Je nutné si uvědomit, že moc spotřebitelů není dokonalá a že fungování demokratických tržních procesů má své meze. V některých výjimečných a řídkých případech, které nemají velkou důležitost, existuje dokonce i na trhu, který není ovlivňován a deformován vládními zásahy, antagonismus mezi zájmy vlastníků výrobních faktorů a zájmy ostatních lidí. Avšak existence takových rozporů vůbec nenarušuje shodu zájmu všech lidí, co se týče zachování tržního hospodářství. Tržní hospodářství je jediným systémem hospodářské organizace společnosti, který může fungovat a který opravdu funguje. Socialismus nelze uskutečnit kvůli jeho neschopnosti vyvinout metodu ekonomické kalkulace. Intervencionismus musí vést k situaci, která je z pohledu jeho stoupenců méně vhodná než podmínky nenarušovaného tržního hospodářství, jež chce změnit. Navíc se sám zničí, jakmile je doveden za úzké pole použití.¹⁴ Protože je tomu tak, je jediným společenským řádem, který může zachovat a dále zesílit dělbu práce ve společnosti, tržní hospodářství. Všichni, kdo si nepřejí rozložit spolupráci ve společnosti a vrátit se do podmínek primitivní zaostalosti, mají zájem na zachování tržního hospodářství na věky.

¹³ Srov. výše, str. 332.

¹⁴ Srov. šestou část této knihy.

Učení klasických ekonomů týkající se souladu správně pochopených zájmů bylo chybné v tom, že si nevěšili toho, že demokratický proces trhu není dokonalý, protože v některých případech, které nejsou příliš důležité, se monopolní ceny mohou objevit dokonce i v nenarušovaném tržním hospodářství. Ale daleko nápadnější byla jejich neschopnost povšimnout si, že (a proč) žádný socialistický systém nemůže být považován za systém hospodářské organizace společnosti. Založili teorii souladu zájmů na chybném předpokladu, že neexistuje žádná výjimka z pravidla, že vlastníci výrobních prostředků jsou tržním procesem nuceni využívat svůj majetek podle přání spotřebitelů. Tato teorie dnes musí být založena na znalosti toho, že v socialismu nelze provést žádnou ekonomickou kalkulaci.

4. Soukromé vlastnictví

Soukromé vlastnictví výrobních prostředků je základní institucí tržního hospodářství. Je to instituce, jejíž výskyt charakterizuje tržní hospodářství jako takové. Kde neexistuje, tam o tržním hospodářství nelze mluvit.

Vlastnictví znamená plnou kontrolu služeb, které ze statku mohou být odvozeny. Tento katalaktický pojem vlastnictví a vlastnických práv nesmí být zaměňován s právní definicí vlastnictví a vlastnických práv, jak je obsažena v právu různých zemí. Definice právního pojetí vlastnictví, tak aby poskytlo vlastníku plnou ochranu vládním aparátem donucení a nátlaku a zabránilo komukoli rušivě zasahovat do jeho práv, byl nápad zákonodárců a soudů. Jakmile byl tento účel dostatečně uskutečněn, začalo se právní pojetí vlastnických práv shodovat s katalaktickým pojetím. Dnes však existují tendence ke zrušení instituce soukromého vlastnictví změnou zákonů, které by určovaly rozsah opatření, jež je vlastník oprávněn přijmout vzhledem k věcem, které jsou jeho vlastnictvím. Tyto reformy zachovávají termín soukromé vlastnictví, ale směřují k jeho nahrazení veřejným vlastnictvím. Tento trend je charakteristickým znakem plánů různých škol křesťanského socialismu a nacionalistického socialismu. Ale jen málo zastánců těchto škol je tak přímých jako nacistický filozof Othmar Spann, který výslovně prohlásil, že uskutečnění jeho plánů by přineslo stav, v němž by byla instituce soukromého vlastnictví zachována pouze ve „formálním smyslu, zatímco fakticky by existovalo pouze veřejné vlastnictví“.¹⁵ Je nutné se o těchto věcech zmínit, abychom se vyhnuli oblíbeným omylům a zmatkům. Když se katalaxie zabývá soukromým vlastnictvím, zajímá se o kontrolu, a ne o právní termíny, pojmy a definice. Soukromé vlastnictví znamená, že vlastníci rozhodují o využití výrobních faktorů, zatímco veřejné vlastnictví znamená, že jejich využití řídí vláda.

¹⁵ Srov. O. Spann, *Der wahre Staat* (Lipsko, 1921), str. 249.

Soukromé vlastnictví je lidský nástroj. Není dané shora. Vzniklo v raných historických dobách, když si lidé vlastní silou a vlastní mocí přisvojovali to, co předtím nebylo ničím. Vlastníci byli stále znova okrádáni o svůj majetek vyvlastňováním. Dějiny soukromého vlastnictví mohou být vysledovány zpět až k bodu, v němž vzniklo jednáním, které určitě nebylo legální. Prakticky každý vlastník je přímým nebo nepřímým právním nástupcem lidí, kteří získali vlastnictví buď svévolným přisvojením věcí, jež neměly vlastníka, nebo násilným oloupením svých předchůdců.

Avšak skutečnost, že právní formalismus může vysledovat každý titul zpět buď ke svévolnému přisvojení, nebo k násilnému vyvlastnění, nemá vůbec žádný význam pro podmínky tržní společnosti. Vlastnictví v tržním hospodářství už není spojeno se vzdálenými počátky soukromého vlastnictví. O události v daleké minulosti, skryté v temnotě dějin primitivních lidí, se už dnes nikdo nezajímá, protože v nenarušované tržní společnosti spotřebitelé rozhodují každý den znovu, kdo by měl vlastnit a kolik. Spotřebitelé přidělují kontrolu nad výrobními prostředky těm, kteří vědí, jak je nejlépe použít pro uspokojení nejnaléhavějších potřeb spotřebitelů. Vlastníci mohou být považováni za nástupce přivlastňovatelů nebo vyvlastňovatelů pouze v právním a formalistickém smyslu. Ve skutečnosti jsou pověřenci spotřebitelů a jsou fungováním trhu nuceni spotřebitelům co nejlépe sloužit. V kapitalismu je soukromé vlastnictví dovršením sebeurčení spotřebitelů.

Smysl soukromého vlastnictví v tržní společnosti se zásadně liší od toho, jaký má smysl v systému soběstačnosti všech domácností. Kde je každá domácnost hospodářsky samostatná, slouží výrobní prostředky v soukromém vlastnictví výhradně vlastníkově. Jedině on sklízí všechny výhody, které plynou z jejich využití. V tržní společnosti se vlastník kapitálu a pozemků může těšit ze svého majetku pouze tak, že ho využije pro uspokojování potřeb jiných lidí. Aby měli vlastníci z toho, co je jenom jejich, nějakou výhodu, musí sloužit spotřebitelům. Pouhá skutečnost, že vlastní výrobní prostředky, je nutí, aby je podřídili přáním veřejnosti. Vlastnictví je jménem pouze pro toho, kdo ví, jak ho nejlepším možným způsobem použít ve prospěch spotřebitelů. Je to společenská funkce.

5. Konflikty naší doby

Dle oblíbeného názoru je zdrojem konfliktů, které v naší době přinášejí občanské války a mezinárodní války, střet „hospodářských“ zájmů, jež spočívají v podstatě tržního hospodářství. Občanská válka je povstání „vykořisťovaných“ mas proti „vykořisťovatelské“ třídě. Mezinárodní válka je vzpoura národů, které „nic nemají“, proti národům, které si přivlastnily nespravedlivý podíl na světových přírodních zdrojích a s nenasytanou chamtivostí chtějí

urvat z tohoto bohatství předurčeného pro užití všemi ještě víc. Ten, kdo tváří v tvář těmto skutečnostem mluví o souladu správně pochopených zájmů, je buď pitomec, nebo odporný obhájce zjevně nespravedlivého společenského řádu. Každý inteligentní a čestný člověk si musí uvědomovat, že dnes panují nesmiřitelné konflikty mezi hmotnými zájmy, které mohou být rozhodnuty pouze za pomoci zbraní.

Je jistě pravda, že naše doba je plná konfliktů, které vyvolávají války. Avšak tyto konflikty nevznikají z fungování nenarušované tržní společnosti. Možná se mohou nazývat hospodářskými konflikty, protože se týkají oblasti lidského života, která je v běžné řeči známa jako oblast hospodářských aktivit. Je však vážným omylem vyvozovat z tohoto původu, že zdrojem takových konfliktů jsou podmínky vznikající v rámci tržní společnosti. To, co je vytváří, není kapitalismus, ale naopak protikapitalistické politiky, jejichž cílem je bránit fungování kapitalismu. Jsou výsledkem různých vládních zásahů do podnikání, obchodních a migračních bariér a diskriminace zahraniční pracovní síly, zahraničních výrobků a zahraničního kapitálu.

Žádný z těchto konfliktů by se byl nemohl objevit v nenarušovaném tržním hospodářství. Představme si svět, v němž by každý mohl svobodně žít a pracovat jako podnikatel nebo jako zaměstnanec, kde by chtěl a jak by si to zvolil, a pejme se, které z těchto konfliktů by ještě existovaly. Představme si svět, v němž je plně uskutečněn princip soukromého vlastnictví výrobních prostředků, v němž neexistují instituce, které by bránily mobilitě kapitálu, práce a komodit, v němž zákony, soudy a úředníci nediskriminují jednotlivce nebo skupiny jednotlivců, ať už domácích nebo cizinců. Představme si stav, v němž se vlády věnují výlučně tomu, aby chránily život, zdraví a majetek jednotlivce proti násilnému a podvodnému útoku. V takovém světě jsou na mapě nakresleny hranice, ale ty nikomu nebrání, aby se staral o to, o čem si myslí, že ho to udělá úspěšnějším. Žádný jednotlivce se nezajímá o rozšíření rozlohy území svého státu, protože z takového rozmachu nemůže mít žádný zisk. Výboje se nevyplatí a války vyšly z módy.

V době, která předcházela rozmachu liberalismu a vzniku moderního kapitalismu, spotřebovávali lidé většinou pouze to, co mohlo být vyrobeno ze surovin, které byly dostupné v jejich okolí. Rozvinutí mezinárodní dělby práce tento stav podstatně změnilo. Potraviny a suroviny dovážené ze vzdálených zemí jsou zbožím masové spotřeby. Nejvyspělejší evropské státy se obejdou bez těchto dovozů pouze za cenu velmi podstatného snížení životní úrovně. Za naprosto nutné nákupy nerostů, dřeva, ropy, obilí, tuku, kávy, čaje, kakaa, ovoce, vlny a bavlny musejí platit vývozem výrobků, z nichž většina je vyrobena z dovážených surovin. Jejich životní zájmy zraňuje protekcionářská obchodní politika zemí produkujících tyto základní komodity.

Před dvěma sty lety se Švédové nebo Švýcaři prakticky nezajímali o to, jestli nějaká mimoevropská země využívá své přírodní zdroje efektivně či neefektivně. Dnes však hospodářská zaostalost cizí země, která je bohatá na přírodní zdroje, zraňuje zájmy všech, jejichž životní úroveň by se mohla zvýšit, kdyby toto přírodní bohatství začalo být využíváno vhodnějším způsobem. Princip neomezené svrchovanosti každého národa je *ve světě vládních zásahů do podnikání* výzvou pro všechny ostatní národy. Konflikt mezi těmi, kteří nemají, a těmi, kteří mají, je skutečným konfliktem. Existuje však pouze ve světě, v němž kterákoli suverénní vláda může podle své vůle poškozovat zájmy všech národů – včetně svého vlastního – tím, že připraví spotřebitele o výhody, které by jim přineslo lepší využívání zdrojů dané země. To, co přispívá k válce, není suverenita jako taková, ale suverenita vlád, které nejsou plně oddány principům tržního hospodářství.

Liberalismus nestavěl a nestaví své naděje na likvidaci suverenity různých národních vlád, což je postup, který by vedl k nekonečným válkám. Klade si za cíl všeobecné uznání myšlenky hospodářské svobody. Kdyby se všichni lidé stali liberály a pochopili, že jejich vlastním zájmům nejlépe poslouží hospodářská svoboda, národní suverenita by přestala plodit konflikty a války. To, co je třeba udělat pro trvalý mír, nejsou mezinárodní pakty a úmluvy ani mezinárodní tribunály a organizace jako zaniklá Společnost národů nebo její nástupce, Organizace spojených národů. Bude-li všeobecně přijat princip tržního hospodářství, budou takové náhražky zbytečné; nebude-li přijat, budou zbytečné. Trvalý mír může být jedině výsledkem změny ideologií. Dokud se národy budou držet Montaignova dogmatu a myslet si, že nemohou hospodářsky vzkvétat, pokud to není na účet jiných národů, nebude mír nikdy ničím jiným než obdobím příprav na další válku.

Hospodářský nacionalismus je s trvalým mírem neslučitelný. Přesto je hospodářský nacionalismus nevyhnutelný všude tam, kde dochází k vládním zásahům do podnikání. Protekcionismus je nezbytný všude, kde neexistuje svobodný vnitřní obchod. Kde existují vládní zásahy do podnikání, tam by svobodný obchod zmařil – dokonce i krátkodobě – cíle, o něž různá intervencionistická opatření usilují.¹⁶

Je iluzí věřit, že by národ trvale toleroval politiku jiných národů, která poškozuje životní zájmy jeho občanů. Předpokládejme, že Organizace spojených národů byla založena v roce 1600 a že indiánské kmeny Severní Ameriky byly přijaty za členy této organizace. Pak by suverenita těchto indiánů byla uznána jako nedotknutelná. Byli by dostali právo nedovolit žádnému cizinci vstoupit na jejich území ani tam těžit bohaté přírodní zdroje, které by sami

¹⁶ Srov. výše, str. 332–334, a níže, str. 737–738.

indiáni neuměli užívat. Věří snad opravdu někdo, že by nějaká mezinárodní úmluva nebo charta mohla Evropanům zabránit ve vpádu do těchto zemí?

Mnohá z nejbohatších ložisek různých nerostných látek leží v oblastech, jejichž obyvatelé jsou příliš zaostalí, příliš lhotejný nebo příliš hloupí, než aby využili výhodu bohatství, jež jim poskytla příroda. Jestliže vlády těchto zemí brání cizincům v těžbě těchto ložisek nebo jestliže je jejich řízení veřejných věcí tak náladové, že žádná zahraniční investice není bezpečná, jsou vážně poškozeni všichni cizinci, jejichž hmotné bohatství by se při vhodnějším využívání příslušných ložisek mohlo zlepšit. Nezáleží na tom, jestli je politika těchto vlád výsledkem obecné kulturní zaostalosti nebo přijetím dnes módních myšlenek intervencionismu a hospodářského nacionalismu. Výsledek je v obou případech stejný.

Nemá cenu odčarovávat tyto konflikty toužebnými myšlenkami. K tomu, aby se mír stal trvalým, je třeba změnit ideologie. To, co vyvolává války, je hospodářská filozofie, ke které se dnes vlády a politické strany hlásí téměř všeobecně. Z úhlu pohledu této filozofie v nenarušovaném tržním hospodářství převažují nesmiřitelné konflikty mezi zájmy různých národů. Svobodný obchod škodí národu; přináší mu ožebračení. Je úlohou vlády bránit zlu svobodného obchodu obchodními bariérami. Kvůli úsudku můžeme ignorovat skutečnost, že protekcionismus škodí také zájmům národa, který se k němu uchyluje. Nemůže však být pochyb, že protekcionismus směřuje k poškození zájmů cizích národů a skutečně jim škodí. Je iluzorní předpokládat, že poškození budou tolerovat protekcionismus jiných národů, jestliže věří, že jsou dostatečně silní, aby ho zlikvidovali pomocí zbraní. Filozofie protekcionismu je filozofií války. V naší době nejsou války v rozporu s oblíbenými hospodářskými teoriemi; naopak, jsou nevyhnutelným důsledkem důsledného použití těchto teorií.

Společnost národů neselhala, protože by její organizace byla chybná. Selhala, protože jí chyběl duch pravého liberalismu. Byla spolkem vlád, který byl prostoupen duchem hospodářského nacionalismu a plně oddán zásadám hospodářských válek. Zatímco se delegáti věnovali čistě akademickým řečem o dobré vůli mezi národy, vlády, které reprezentovali, způsobovaly všem ostatním národům hodně zla. Dvě desetiletí činnosti Společnosti byla poznamenána neústupnými hospodářskými válkami každého národa proti všem ostatním národům. Celní protekcionismus doby před rokem 1914 byl opravdu slabý ve srovnání s tím, co se zrodilo ve dvacátých a třicátých letech: s embargy, množstevními omezeními obchodu, devizovou regulací, znehodnocováním měny a tak dále.¹⁷

¹⁷ Pro hodnocení neúspěšných pokusů Společnosti národů odstranit hospodářské války viz Rappard, *Nationalisme économique et la Société des Nations* (Paříž, 1938).

Vyhlídky Organizace spojených národů nejsou o moc lepší, ale spíše horší. Každý stát se dívá na dovoz – zejména na dovoz výrobků – jako na neštěstí. Otevřeným cílem téměř všech zemí je co nejvíce zamezit zahraniční výrobě v přístupu na svůj domácí trh. Téměř všechny státy bojují proti přízraku záporné obchodní bilance. Nechtějí spolupracovat; chtějí se chránit před údajnými nebezpečími spolupráce.

ČÁST PÁTÁ

Spolupráce ve společnosti bez trhu

XXV. IMAGINÁRNÍ KONSTRUKT SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

1. Historický počátek myšlenky socialismu

Když sociální filozofové osmnáctého století pokládali základy praxeologie a ekonomie, byli postaveni před téměř všeobecně přijímaný a nepopíraný rozdíl mezi nepatrnými sobeckými jedinci a státem, reprezentantem zájmů celé společnosti. V té době však ještě nebyl dokončen proces zbožštění, který nakonec člověka řídicího společenský aparát donucení a nátlaku vynesl na úroveň bohů. Když lidé mluvili o vládě, neměli ještě na mysli ten kvaziteologický pojem všemocného a vševedoucího božstva, dokonalého ztělesnění všech ctností. To, co měli na mysli, byly konkrétní vlády, které působily na politické scéně. Byly to různé suverénní entity, jejichž územní rozloha byla výsledkem krvavých válek, diplomatických intrik a vzájemných sňatků a následnictví v dynastiích panovníků. Byli to panovníci, jejichž soukromé panství a příjmy ještě v mnoha zemích nebyly odděleny od státní pokladny, a oligarchické republiky jako Benátky a některé švýcarské kantony, kde konečným cílem řízení veřejných věcí bylo obohacení vládnoucí aristokracie. Zájmy těchto vládců byly na jedné straně v rozporu se zájmy jejich „sobeckých“ poddaných, kteří se angažovali výhradně v hledání svého vlastního štěstí, a na druhé straně se zájmy cizích vlád, které toužily po kořisti a po zvětšení svého území. Když se autoři knih o veřejných záležitostech zabývali těmito protiklady, byli připraveni hájit věc vlády své země. Docela upřímně předpokládali, že vládcí jsou představiteli zájmů celé společnosti, které jsou v nesmiřitelném konfliktu se zájmy jednotlivců. Když vlády potlačovaly sobectví svých poddaných, prosazovaly blahobyt celé společnosti proti nízkým zájmům jednotlivců.

Liberální filozofie tyto názory opustila. Z jejího pohledu neexistují v nenařouvané tržní společnosti žádné konflikty správně pochopených zájmů.

Zájmy občanů nestojí proti zájmům národa, zájmy jednoho národa nestojí proti zájmům jiných národů.

Nicméně když liberální filozofové vysvětlovali toto tvrzení, přispěli sami podstatným dílem k představě zbožštělého státu. Ve svém zkoumání nahradili skutečné státy své doby ideálním státem. Vytvořili nejasný obraz vlády, jejímž jediným cílem je učinit své občany šťastnými. Tento ideál samozřejmě neměl svůj předobraz v Evropě doby *ancien régime*. V té Evropě, kde německá knížata prodávala své poddané jako dobytek, aby bojovali ve válkách vedenných cizími státy; kde se králové chytali každé příležitosti přepadnout své slabší sousedy; kde byla hrozná zkušenost s dělením Polska; kde Francii po sobě vládli nejzhýralejší muži století, vévoda Orleánský a Ludvík XV., a Španělsko ovládal nevychovaný milenec cizoložné královny. Liberální filozofové se však zabývali pouze státem, který neměl s těmito vládami zkažených dvorů a zkažené aristokracie nic společného. Tomu státu, o němž píšou, vládnou dokonalá nadlidská bytost, král, jehož jediným cílem je zvětšit blahobyť svých poddaných. Když vycházeli z tohoto předpokladu, kladli si otázku, jestli by se jednání jednotlivých občanů ponechaných bez autoritativního dohledu nevyvíjelo směrem, který by tento dobrý a moudrý král neschvaloval. Liberální filozof odpovídá na tuto otázku záporně. Je pravda, připouští, že podnikatelé jsou sobečtí a usilují o vlastní zisk. Avšak v tržním hospodářství mohou dosáhnout zisku pouze tím, že budou co nejlepším způsobem uspokojovat nejnaléhavější potřeby spotřebitelů. Cíle podnikatelů se neliší od cílů dokonalého krále, neboť tento dobrotivý král také nesměruje k ničemu jinému než k takovému využití výrobních prostředků, aby mohlo dojít k maximálnímu uspokojení zákazníků.

Je jasné, že takové uvažování vnáší do řešení těchto problémů hodnotové soudy a politické předsudky. Tento otcovský vládce je pouhou přezdívkou ekonoma, jenž pomocí tohoto triku povznáší svůj osobní hodnotový soud na úroveň všeobecně platné normy absolutních věčných hodnot. Autor sám sebe ztotožňuje s dokonalým králem a cíle, které by si on sám zvolil, kdyby byl obdařen královskou mocí, nazývá blahobytem, obecným blahem a *volkswirtschaftliche* produktivitou – na rozdíl od cílů, o něž usilují sobečtí jednotlivci. Je tak naivní, že nevidí, že tento hypotetický vládce státu je pouhým zhmotněním jeho vlastních subjektivních hodnotových soudů, a lehkovážně si myslí, že objevil bezesporné kritérium dobra a zla. Autorovo vlastní *ego*, maskováno za dobrotivého otcovského autokrata, je chováno v úctě jako hlas absolutního mravního zákona.

Základní charakteristikou imaginárního konstruktů tohoto královského ideálního režimu je, že všichni jeho občané jsou bezpodmínečně podřízeni autoritativnímu dohledu. Král vydává příkazy a všichni poslouchají. To není tržní hospodářství; zde už neexistuje soukromé vlastnictví výrobních pro-

středků. Terminologie tržního hospodářství je ponechána, ale ve skutečnosti již neexistuje žádné soukromé vlastnictví výrobních prostředků, žádné kupování a prodávání a žádné tržní ceny. Výrobu neřídí chování zákazníků, které se projevuje na trhu, ale autoritářské výnosy. Autorita určuje každému jeho místo v systému dělby práce, určuje, co se má vyrábět a jak a co je každý jedinec oprávněn konzumovat. Je to přesně to, co dnes můžeme správně nazývat německou variantou socialistického řízení.¹

Ekonomové srovnávají tento hypotetický systém, který v jejich očích ztělesňuje samotný mravní zákon, s tržním hospodářstvím. To nejlepší, co mohou o tržním hospodářství říct, je, že nepřináší stav, který by se lišil od stavu vytvářeného vládou dokonalého autokrata. Schvalují tržní hospodářství pouze proto, že – jak to oni vidí – nakonec vede ke stejným výsledkům, o něž by usiloval dokonalý král. A tak jednoduché ztotožnění toho, co je mravně dobré a hospodářsky výhodné, s plány totalitářského diktátora, který má rysy všech zastánců plánování a socialismu, nebylo mnoha starými liberály popíráno. Musíme dokonce říct, že tento omyl vyvolali, když na místo zkažených a bezohledných despotů a politiků skutečného světa dosadili ideální obraz dokonalého státu. Pro liberálního myslitele byl tento dokonalý stát samozřejmě pouze pomocným myšlenkovým nástrojem, modelem, s nímž srovnával fungování tržního hospodářství. Není však divu, že se lidé nakonec začali ptát, proč by se tento ideální svět neměl přenést z hájemství myšlenek do skutečného světa.

Všichni starší reformátoři společnosti chtěli dobrou společnost uskutečnit pomocí zabavení veškerého soukromého majetku a jeho následným přerozdělením; podíl každého člověka měl být stejně velký jako podíly všech ostatních lidí a zachování tohoto rovnostářského systému měla zajistit trvalá bdělost úřadů. Tyto plány přestaly být uskutečnitelné, když vznikly velké výrobní, důlní a přepravní podniky. Je jasné, že nelze uvažovat o roztržštění velkých podniků a rozdání jejich stejně velkých kousků lidem.² Dávný program přerozdělování byl nahrazen myšlenkou socialismu. Výrobní prostředky měly být vyvlastněny, ale nemělo dojít k žádnému přerozdělování. Stát měl provozovat všechny podniky a zemědělské statky sám.

K tomuto závěru muselo nutně dojít, jakmile lidé začali připisovat *státu* nejen mravní, ale také intelektuální dokonalost. Liberální filozofové popsali svůj fiktivní stát jako nesobeckou entitu, která je oddána výhradně co největšímu zlepšení blahobytu svých poddaných. Zjistili, že v rámci tržní společnosti musí sobectví občanů přinést tytéž výsledky, jaké by chtěl uskutečnit tento nesobecký stát; právě tato skutečnost v jejich očích ospravedlňovala

¹ Viz níže, str. 642–643.

² Dokonce i dnes ve Spojených státech existují lidé, kteří chtějí rozbít velké podniky na malé kousky a zlikvidovat podnikání korporací.

udržení tržního hospodářství. Vše se však změnilo, jakmile lidé začali státu připisovat nejen nejlepší úmysly, ale také vševědoucnost. Pak se člověk nemohl ubránit závěru, že neomylný stát musí při řízení výrobních činností uspět lépe než mylící se jedinci. Vyhnul by se všem těm chybám, které často maří jednání podnikatelů a kapitalistů. Už by nedocházelo ke špatným investicím a k plýtvání omezenými výrobními faktory. Bohatství by se znásobilo. Ve srovnání s *vševědoucím* státem vypadá „anarchie“ výroby nehospodárně. Z toho vyplynulo, že socialistický výrobní způsob je jediným rozumným systémem a že tržní hospodářství je převtělením nerozumu. V očích racionalistických obhájců socialismu je tržní hospodářství jednoduše nesrozumitelným výstřelkem lidstva. V očích těch, kdo jsou ovlivněni historismem, je tržní hospodářství společenským řádem na nižším stupni lidského vývoje, jenž nevyhnutelný proces postupného zdokonalování odstraní, aby zavedl vhodnější socialistický systém. Oba myšlenkové směry se shodují, že si rozum sám o sobě vyžádá přechod k socialismu.

To, co naivní mysl nazývá rozumem, je pouze absolutizace jejích vlastních hodnotových soudů. Jednotlivec jednoduše ztotožňuje výsledky vlastních myšlenkových pochodů s vratkým pojmem absolutního rozumu. Žádný socialistický autor nikdy nepomyslel na možnost, že by abstraktní entita, jíž chce svěřit neomezenou moc, mohla jednat – bez ohledu na to, zda se nazývá lidstvem, společností, národem, státem nebo vládou – tak, že by s tím on sám nesouhlasil. Socialista obhajuje socialismus, protože je plně přesvědčen, že nejvyšší diktátor socialistického společenství bude z jeho pohledu jedinec-socialista, plně schvaluje, a že se bude snažit těchto cílů dosáhnout výběrem prostředků, jež by vybral on, jedinec-socialista. Každý socialista nazývá pravým socialistickým systémem pouze ten systém, v němž jsou tyto podmínky zcela splněny; všechny ostatní druhy, které si dělají na název socialismus nárok, jsou podvržené systémy, jež se od skutečného socialismu naprosto liší. Každý socialista je maskovaným diktátorem. Běda všem odpadlíkům! Ztratili právo žít a musí být „odstraněni“.

Tržní hospodářství umožňuje mírovou spolupráci mezi lidmi, i když navzájem nesouhlasí se svými hodnotovými soudy. V plánech socialistů nezůstalo pro nesouhlasné názory žádné místo. Jejich principem je *Gleichschaltung*, politikou vynucená dokonalá shoda.

Lidé často nazývají socialismus náboženstvím. Opravdu je to náboženství sebezbožštění. Stát a Vláda, o nichž mluví plánovači, Národ nacionalistů, Společnost marxistů a Lidstvo Comtova pozitivismu jsou jména pro Boha nových náboženství. Všechny tyto modly jsou však pouze jiná jména pro vlastní vůli jednotlivých reformátorů. Když naduté *ego* připisuje svému idolu všechny atributy, které teologové připisují Bohu, glorifikuje samo sebe. Je

nekonečně dobré, všemocné, všudypřítomné, vševědoucí, věčné. Je jedinou dokonalou bytostí v tomto nedokonalém světě.

Ekonomie není povolána, aby zkoumala slepou víru a bigotnost. Oddaní věřící jsou odolní proti každé kritice. V jejich očích je kritika skandální, bezbožnou vzpourou zkažených lidí proti nehynoucí slávě jejich modly. Ekonomie se zabývá pouze socialistickými plány, a ne psychologickými okolnostmi, které nutí lidi hlásit se k státní službě a náboženství.

2. Socialistická doktrína

Karel Marx nebyl tvůrce socialismu. Když Marx přijal socialistické přesvědčení, byl již ideál socialismu plně rozpracovaný. K praxeologické koncepci socialistického systému, kterou vytvořili jeho předchůdci, nešlo už nic přidat a Marx k ní nic nepřidal. Marx ani nerozptýlil námitky proti uskutečnitelnosti, vhodnosti a výhodnosti socialismu, jež vznesli dřívější autoři i jeho současníci. Nikdy se o takové dobrodružství ani nepokusil, plně si vědom své neschopnosti uspět. Jediné, co udělal v boji proti kritice socialismu, bylo, že přišel s teorií polylogismu.

Nicméně služby, jež Marx poskytl socialistické propagandě, nebyly omezeny na vynález polylogismu. Ještě důležitější byla jeho doktrína nevyhnutelnosti socialismu.

Marx žil v době, v níž byla téměř všeobecně přijímána teorie evolučního meliorismu. Neviditelná ruka Prozřetelnosti vede lidi, nezávisle na jejich vůli, od nižších a méně dokonalých stadií k vyšším a dokonalejším etapám. V průběhu lidských dějin převládal nevyhnutelný trend směrem k pokroku a zdokonalování. Každá další etapa lidských věcí je – protože je to pozdější etapa – také vyšším a lepším stadiem. V podmínkách lidstva není nic trvalého kromě tohoto neodolatelného nutkání k pokroku. Hegel, který zemřel několik let předtím, než Marx vstoupil na scénu, tuto teorii představil ve své fascinující filozofii dějin a Nietzsche, který vstoupil na scénu v době, kdy z ní Marx odcházel, z ní udělal ústřední bod svých stejně fascinujících děl. Byl to mýtus předchozích dvou staletí.

Marx začlenil socialistické přesvědčení do této melioristické teorie. Příchod socialismu je nevyhnutelný, a to samo o sobě dokazuje, že socialismus je vyšší a dokonalejší stav lidských záležitostí než předchozí řád kapitalistický. Je zbytečné diskutovat o kladech a záporech socialismu. Socialismus musí přijít „s neúprosností přírodního zákona“.³ Pouze hlupáci se mohou ptát, zda

³ Viz Karl Marx, *Das Kapital* (7. vyd., Hamburg, 1914), I, str. 728. (Česky: *Kapitál*, díl I, A. Svěcený, Praha, 1913 – pozn. překl.)

to, co musí přijít, je prospěšnější než to, co tomu předcházelo. Pouze podplacení obhájcí nespravedlivých nároků vykořisťovatelů mohou být tak nestoudní, aby na socialismu hledali chyby.

Pokud přiřadíme přívlastek marxistický všem, kdo s touto doktrínou souhlasí, musíme nazvat marxisty obrovskou spoustu svých současníků. Tito lidé souhlasí, že příchod socialismu je jednak naprosto nevyhnutelný, jednak vysoce žádoucí. „Vlna budoucnosti“ žene lidstvo vstříc socialismu. Samozřejmě se navzájem neshodnou, komu má být svěřeno místo kapitána na lodi socialistického státu. Na tento post existuje mnoho kandidátů.

Marx se snažil dokázat své proroctví dvojným způsobem. Prvním je metoda hegelovské dialektiky. Kapitalistické soukromé vlastnictví je první negací soukromého vlastnictví jednotlivců a musí vyvolat svou vlastní negaci, tedy vznik veřejného vlastnictví výrobních prostředků.⁴ Takto jednoduché to bylo pro množství hegelánských autorů, kteří v Marxově době zamořili Německo.

Druhou metodou je předvádění neuspokojivosti podmínek, které přinesl kapitalismus. Marxova kritika kapitalistického výrobního způsobu je naprosto chybná. Ani nejortodoxnější marxisté nejsou dost odvázní na to, aby vážně podporovali jeho základní tezi, totiž že kapitalismus vede k postupnému ožebračování námezdních pracovníků. Pokud však někdo kvůli důkazu připustí všechny absurdity marxistické analýzy kapitalismu, ještě nemá vyhráno při vysvětlení dalších dvou tezí, totiž že socialismus musí přijít a že je to nejen lepší systém než kapitalismus, ale dokonce nejdokonalejší systém, jehož konečné uskutečnění přinese člověku věčný ráj v jeho pozemském životě. Všechny složité sylogismy těžkopádných svazků, které vydali Marx, Engels a stovky marxistických autorů, nemohou zastřít skutečnost, že hlavním a jediným zdrojem Marxova proroctví je údajná inspirace, o níž Marx tvrdí, že s její pomocí uhádl plány záhadných sil, jež určují směr dějin. Podobně jako Hegel byl Marx prorokem, který lidem zprostředkoval zjevení, jež mu odhalil jeho vnitřní hlas.

Významnou skutečností dějin socialismu v letech 1848 až 1920 bylo, že se prakticky nikdo nedotkl základních problémů týkajících se jeho fungování. Marxistické tabu ocejovalo všechny pokusy o zkoumání hospodářských problémů socialistického společenství jako „nevědecké“. Nikdo neměl dost sil, aby se tomuto zákazu vzepřel. Jak přátelé, tak nepřátelé socialismu mlčky předpokládali, že socialismus je uskutečnitelný systém hospodářské organizace lidstva. Rozsáhlá literatura o socialismu se zabývala údajnými nedostatky kapitalismu a obecnými kulturními důsledky socialismu. Nikdy se nezabývala socialistickým hospodářstvím jako takovým.

⁴ *Ibid.*

Socialistické přesvědčení spočívá na třech dogmatech:

Zaprvé: Společnost je všemocná a vševědoucí bytost, která postrádá lidské slabosti a chyby.

Zadruhé: Příchod socialismu je nevyhnutelný.

Zatřetí: Protože dějiny jsou trvalým vývojem od méně dokonalých podmínek k dokonalejším podmínkám, je příchod socialismu žádoucí.

Jediným problémem, který praxeologie a ekonomie musí vzhledem k socialismu prozkoumat, je toto: může socialistický systém fungovat jako systém dělby práce?

3. Praxeologický charakter socialismu

Základním znakem socialismu je, že jedná jen *jedna vůle*. Není důležité, či vůle to je. Ředitelem socialistické společnosti může být pomazaný král nebo diktátor, který vládne na základě svého *charismatu*, může to být *Führer* nebo rada *Führerů* dosazená lidovou volbou. Hlavní věcí je, aby využití všech výrobních faktorů bylo řízeno pouze jedním úřadem. Jedna vůle sama vybírá, rozhoduje, řídí, jedná, vydává příkazy. Všichni ostatní jednoduše poslouchají příkazy a pokyny. „Anarchie“ výroby a různé iniciativy lidí jsou nahrazeny organizací a plánovitým pořádkem. Společenská spolupráce v rámci dělby práce je zajištěna systémem hegemonistických vazeb, jimiž ředitel kategoricky volá všechny své svěřence k poslušnosti.

Když lidé nazývají tohoto ředitele *společností* (jak to dělají marxisté), *státem* (s velkým S), *vládou* nebo *autoritou*, mají sklon zapomínat, že ředitelem je vždy lidská bytost, a ne abstraktní pojem nebo bájná kolektivní entita. Můžeme připustit, že ředitel nebo rada ředitelů jsou lidé s mimořádnými schopnostmi, moudří a plní dobrých úmyslů. Ale bylo by téměř slabomyslností předpokládat, že jsou vševědoucí a neomylní.

Při praxeologické analýze problémů socialismu nás nezajímá mravní a etický charakter ředitele. Nestudujeme jeho hodnotové soudy ani konečné cíle. Zabýváme se pouze otázkou, jestli se nějaký smrtelník vybavený logickou strukturou lidské mysli může vyrovnat s úkoly, které jsou na ředitele socialistické společnosti kladeny.

Předpokládáme, že ředitel má k dispozici veškeré technické znalosti své doby. Navíc má úplný soupis všech hmotných výrobních faktorů a rozpis, v němž jsou vypočítány všechny lidské síly, jež může využít. V tomto ohledu mu zástup expertů a specialistů, jež shromáždil ve svých kancelářích, poskytuje dokonalé informace a správně odpovídá na všechny otázky, které jim může položit. Jejich objemné zprávy se mu kupí v obrovských hromadách na stole. Ale teď musí jednat. Musí zvolit mezi nespočetnými variantami projektů tak, aby žádná potřeba, kterou on sám považuje za naléhavější, nezůstala

---

neuspokojena, protože by výrobní faktory potřebné k jejímu uspokojení byly využity pro uspokojování potřeb, které považuje za méně naléhavé.

Je třeba si uvědomit, že tento problém nemá nic společného s oceněním konečných cílů. Vztahuje se pouze na prostředky, jejichž využitím mají být vybrané konečné cíle dosaženy. Předpokládáme, že je ředitel rozhodnutý, co se týče ocenění konečných cílů. Jeho rozhodnutí nezpochybňujeme. Neptáme se ani, jestli lidé – svěřenci – schvalují či neschvalují rozhodnutí svého ředitele. Pro potřeby naší argumentace můžeme předpokládat, že tajemná síla přiměje všechny, aby se v ocenění konečných cílů shodli se svým ředitelem i mezi sebou navzájem.

Náš problém, klíčový a jediný problém socialismu, je čistě ekonomickým problémem a jako takový se vztahuje pouze na prostředky, a ne na konečné cíle.

XXVI. NEMOŽNOST EKONOMICKÉ KALKULACE ZA SOCIALISMU

1. Problém

Ředitel chce postavit dům. K tomu existuje mnoho metod, které může použít. Každá z nich nabízí – z pohledu ředitele – určité výhody a nevýhody pro budoucí využití budovy a různou výslednou dobu, po níž budova může sloužit. Každá z těchto metod vyžaduje jiné náklady stavebního materiálu a práce a stavba trvá jinou dobu. Kterou metodu by měl ředitel vybrat? Položky různého materiálu a různého druhu vynaložené práce nemůže převést na společného jmenovatele. Proto je nemůže porovnat. Nemůže přiřadit konkrétní číselné vyjádření ani době čekání (období stavby), ani době, po níž bude budova sloužit. Krátce řečeno, při srovnávání nákladů, které mají být vynaloženy, a zisků, které mají vyplynout, se nemůže opřít o žádné aritmetické operace. Plány jeho architektů vypočítávají obrovské množství různých naturálních položek. Odkazují na fyzikální a chemické vlastnosti různých materiálů a na fyzickou produktivitu různých strojů, nástrojů a postupů. Ale všechna jejich tvrzení zůstávají zcela bez jakéhokoli vzájemného vztahu. Neexistuje žádný prostředek, jak mezi nimi stanovit nějaké poměry.

Představte si, v jak těžké pozici se ředitel nachází, když se setká s nějakým projektem. Musí dát pozor na to, jestli realizace projektu zvýší či nezvýší blahobyť, tedy jestli něco přidá k existujícímu bohatství, aniž by ohrozila uspokojení potřeb, které ředitel považuje za naléhavější. Avšak žádná ze zpráv, které dostane, mu k řešení tohoto problému neposkytne klíč.

Pro účely důkazu můžeme nejdříve ignorovat dilemata, která s sebou nese výběr spotřebního zboží, jež se má vyrábět. Můžeme předpokládat, že tento problém je vyřešen. Existuje však zarážející rozmanitost spotřebního zboží a nekonečný výběr postupů, které lze použít pro výrobu konkrétního

spotřebního zboží. Musí se určit nejvýhodnější umístění každého průmyslového odvětví a optimální velikost každého podniku a každého jednotlivého zařízení. Musí se určit, jaký druh mechanické síly se v každém z nich využije a který z různých způsobů výroby této energie se má použít. Všechny tyto problémy jsou vznášeny denně v tisícovkách případů. V každém případě se vyskytují jiné podmínky a každý vyžaduje zvláštní řešení, které těmto podmínkám vyhovuje. Množství položek, kterých se rozhodnutí ředitele musí týkat, je mnohem větší, než jak by ukazoval pouhý technický popis dostupného spotřebního zboží pomocí fyziky a chemie. Musí být bráno v úvahu umístění každé z nich i schopnost sloužit u kapitálových investic, které byly učiněny v minulosti pro jejich využití. Ředitel jednoduše nemůže uvažovat o uhlí jako takovém, ale o tisícovkách šachet, které už jsou na různých místech v provozu, a o možnosti otevřít nové šachty s různými důlními metodami v každé z nich, o různých metodách využití uhlí pro výrobu tepla, elektřiny a velkého množství druhotných sloučenin. Můžeme říct, že současný stav technologických znalostí umožňuje vyrobít téměř všechno z téměř čehokoli. Naši předkové například znali pouze omezené množství způsobů využití dřeva. Moderní technologie přinesla velké množství nových možných využití. Dřevo může být využito pro výrobu papíru, různých textilních vláken, potravin, léků a mnoha dalších syntetických výrobků.

Pro zásobování měst čistou vodou jsou dnes používány dvě metody. Buď se voda přivádí z velkých vzdáleností vodovodem, to je staříčká metoda, jež se používá už dlouhou dobu, nebo se chemicky čistí voda, která je k dispozici v blízkosti města. Proč se voda nevyrabí synteticky v továrnách? Moderní technika by snadno vyřešila technologické problémy, které jsou s tím spojeny. Průměrný člověk se setrvačností myšlení takové projekty s chutí zesměrní jako čiré bláznovství. Avšak jediným důvodem, proč je dnes – i když možná ne někdy v budoucnu – výroba umělé pitné vody vyloučena, je, že ekonomická kalkulace v penězích ukazuje, že je to dražší postup než jiné metody. Odstraňte ekonomickou kalkulaci a nemáte žádný prostředek pro rozumnou volbu mezi různými alternativami.

Je pravda, že socialisté namítají, že ekonomická kalkulace není neomylná. Říkají, že kapitalisté někdy udělají ve svých výpočtech chyby. Samozřejmě že se to stává a vždy se to stávat bude, neboť veškeré lidské jednání směřuje do budoucna a budoucnost je vždy nejistá. I ty nejpečlivěji vypracované plány jsou zmařeny, jestliže se očekávání ohledně budoucnosti zhroutí. To je však zcela jiný problém. Dnes kalkulujeme z pohledu našich dnešních znalostí a našeho dnešního předvídaní budoucích podmínek. Nezabýváme se problémem, jestli ředitel bude nebo nebude schopen předvídat budoucí podmínky. Myslíme na to, že ředitel nemůže kalkulovat z pohledu svých současných hodnotových soudů a svého současného očekávání budoucích podmínek, ať

už jsou jakékoli. Když dnes investuje do konzerváren, může se stát, že změna chutí spotřebitelů nebo hygienických zásad týkajících se zdravotní vhodnosti konzervovaných potravin jednoho dne z jeho investice udělá špatnou investici. Ale jak může *dnes* zjistit, jak postavit a zařídit konzervárnu nejhospodárněji?

Některé železniční tratě postavené na přelomu století by se nestavěly, kdyby tehdy lidé předvíдали blížící se pokrok automobilismu a letectví. Ale ti, kdo tehdy stavěli železnice, věděli, které z různých možných alternativ pro realizaci svých plánů si měli vybrat z pohledu svého hodnocení a předvídání a tržních cen jejich doby, v nichž se odráželo hodnocení spotřebitelů. Právě tento hluboký pohled bude řediteli chybět. Bude jako námořník na širém moři, který nezná navigační metody, nebo jako středověký učenec, kterému je svěřeno řízení lokomotivy.

Předpokládali jsme, že se ředitel už rozhodl, že se postaví určitý podnik nebo budova. Avšak už k učinění takového rozhodnutí potřebuje ekonomickou kalkulaci. Má-li být postavena vodní elektrárna, je třeba vědět, zda to je či není nejhospodárnější způsob, jak vyrobit potřebnou energii. Jak to může vědět, když nemůže spočítat náklady a objem výroby?

Můžeme připustit, že by se socialistický režim ve svém počátečním období mohl do určité míry spolehnout na předchozí dobu kapitalismu. Ale co se má udělat později, když se podmínky stále více mění? Nakolik mohou ceny roku 1900 pomoci řediteli v roce 1949? A jaký užitek může ředitel mít v roce 1989 ze znalosti cen roku 1949?

Paradoxem „plánování“ je, že nelze plánovat, protože neexistuje ekonomická kalkulace. To, co se nazývá plánovaným hospodářstvím, vůbec hospodářstvím není. Je to jenom systém tápání ve tmě. Tady nejde o rozumnou volbu prostředků k co nejlepšímu dosažení konečných cílů, o něž se usiluje. To, co se nazývá vědomým plánováním, je právě vyloučením vědomého cílevědomého jednání.

2. Neschopnost pochopit tento problém v minulosti

Více než sto let bylo nahrazení soukromého podnikání socialistickým plánováním hlavním bodem politických sporů. Byly vydány tisíce a tisíce knih, které podporovaly i kritizovaly komunistické plány. O ničem jiném se tak vášnivě nedebatovalo v soukromých kruzích, v tisku, na veřejných shromážděních, na schůzích učených společností, ve volebních kampaních i v parlamentech. Pro věc socialismu byly svedeny války a prolity potoky krve. Přesto po celé ty dlouhé roky nebyla vznesena základní otázka.

Je pravda, že se někteří významní ekonomové – Hermann Heinrich Gossen, Albert Schaffle, Vilfredo Pareto, Nicolaas G. Pierson, Enrico Barone – tohoto

problému dotkli. S výjimkou Piersona však nepronikli k jádru problému a ani jeden z nich nerozpoznal jeho prvotní důležitost. Také se ho nepokusili začlenit do svého systému teorie lidského jednání. Právě tato selhání zabránila lidem, aby věnovali pozornost jejich pozorováním. Ta nebyla brána na vědomí a brzy upadla v zapomnění.

Bylo by vážnou chybou obviňovat z tohoto zanedbání nejdůležitějšího problému lidstva historickou školu a institucionalismus. Tyto dva myšlenkové směry fanaticky znevažovaly ekonomii, tu „ponurou vědu“, v zájmu svých intervencionistů nebo socialistické propagandy. Nicméně se jim nepodařilo studium ekonomie úplně potlačit. Záhadou není, proč tento problém nerozpoznali kritici ekonomie, ale proč se tatáž chyba stala ekonomům.

Matematická ekonomie musí být obžalována ze dvou zásadních omylů.

Matematictí ekonomové se téměř bez výjimky zaměřují na studium toho, co nazývají ekonomickou rovnováhou a statickým stavem. Hledání opory v imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky je – jak už bylo ukázáno¹ – nepostradatelným myšlenkovým nástrojem ekonomického uvážování. Je však závažnou chybou považovat tento pomocný nástroj za cokoli jiného než imaginární konstrukt a přehlížet skutečnost, že nejen nemá svůj protějšek ve skutečnosti, ale dokonce nemůže být ani důsledně domyšlen až do konečných logických důsledků. Matematický ekonom, zaslepen předsudkem, že ekonomie musí být vystavena podle vzoru newtonovské mechaniky a může být zkoumána matematickými metodami, zcela chybně interpretuje předmět svých zkoumání. Už se nezabývá jednáním lidí, ale bezduchým mechanismem, který je tajemně uváděn do chodu silami, jež nejsou přístupné další analýze. V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky samozřejmě není místo pro podnikatelskou činnost. Matematický ekonom proto ze svých úvah podnikatele vyloučil. Nepotřebuje tohoto iniciátora pohybů a otřesů, jehož nikdy neustávající zásahy brání imaginárnímu systému, aby dosáhl stavu dokonalé rovnováhy a statických podmínek. Nenávidí ho jako rušivý prvek. Ceny výrobních faktorů jsou z pohledu matematického ekonomů určovány průsečíkem dvou křivek, nikoli lidským jednáním.

Navíc když si matematický ekonom kreslí své nákladové a cenové křivky, nevidí, že omezení nákladů a cen na homogenní veličiny předpokládá použití společného média směny. Tak vytváří iluzi, že je možné uchýlit se ke kalkulaci nákladů a cen dokonce i bez společného jmenovatele směnných poměrů výrobních faktorů.

Výsledkem je, že z děl matematických ekonomů vychází imaginární konstrukt socialistického společenství jako uskutečnitelný systém spolupráce na základě dělby práce, jako plnohodnotná alternativa k hospodářskému systému

¹ Srov. výše, str. 226–230.

založenému na soukromé kontrole výrobních prostředků. Ředitel socialistického společenství bude moci alokovat různé výrobní faktory racionálně, tj. na základě kalkulace. Lidé mohou mít oboje, jak socialistickou spolupráci na základě dělby práce, tak racionální využití výrobních faktorů. Nic jim nebrání, aby přijali socialismus, aniž by se vzdali hospodárnosti při volbě prostředků. Socialismus nenutí vzdát se při využití výrobních faktorů racionality. Je to varianta *racionálního* společenského jednání.

Očividné potvrzení těchto chybných závěrů bylo spatřováno ve zkušenostech socialistických vlád sovětského Ruska a nacistického Německa. Lidé si neuvědomují, že to nebyly izolované socialistické systémy. Působily v prostředí, v němž stále fungoval systém cen. Tyto vlády se mohly uchýlit k ekonomické kalkulaci na základě cen stanovených v zahraničí. Bez pomoci těchto cen by jejich jednání bylo bezcílné a neplánovité. Jenom proto, že se mohly odvolávat na tyto zahraniční ceny, byly schopny kalkulovat, vést účetnictví a připravovat své plány, o nichž tak rády mluvily.

3. Současné návrhy na socialistickou ekonomickou kalkulaci

Socialistické traktáty se zabývají vším kromě základního a jediného problému socialismu, totiž ekonomické kalkulace. Teprve v posledních letech došlo k tomu, že se socialističtí autoři už nemohli dále vyhýbat tomu, aby věnovali pozornost této základní záležitosti. Začali mít podezření, že Marxova technika likvidace „buržoazní“ ekonomie není dostatečnou metodou pro uskutečnění socialistické utopie. Pokoušejí se nahradit vulgární hegelovskou metafyziku Marxovy doktríny teorií socialismu. Začali vytvářet návrhy socialistické ekonomické kalkulace. Samozřejmě v tom žalostně selhali. Sotva by bylo třeba zabývat se jejich náhražkovými návrhy, kdyby nebylo toho, že takové zkoumání nabízí dobrou příležitost postavit do ostrého světla jak tržní společnost, tak imaginární konstrukt netržní společnosti.

Různé návrhy mohou být utříděny následovně:

1. Kalkulace v penězích má být nahrazena kalkulací v naturáliích. Tato metoda je bezcenná. Nelze sčítat ani odčítat čísla různého druhu (heterogenní veličiny).²

² Ani by nestálo za to zmiňovat se o tomto doporučení, kdyby neexistovalo řešení vycházející z velice činného a nápadného kruhu „logických pozitivistů“, kteří dělali velice křiklavou reklamu svému programu „sjednocené vědy“. Viz spisy zesnulého hlavního organizátora této skupiny Otto Neuratha, který v roce 1919 působil jako vedoucí znárodňovacího výboru Bavorské republiky rad, zejména knihu *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* (Mnichov, 1919), str. 216 a násl. Srov. také Carl Landauer, *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft* (Mnichov a Lipsko, 1931), str. 122.

2. Na základě myšlenek pracovní teorie hodnoty je za jednotku kalkulace doporučována odpracovaná hodina. Tento návrh nebere v úvahu původní hmotné výrobní faktory a ignoruje různou kvalitu práce vykonané v různých pracovních hodinách odpracovaných stejnými a různými lidmi.

3. Jednotkou má být „množství“ užítka. Jednající člověk však neměří užitek. Přiřazuje mu odstupňované váhy. Tržní ceny nevyjadřují stejnou hodnotu, ale rozdíl v ocenění dvěma stranami směny. Není možné zanedbat základní teorem moderní ekonomie, totiž že hodnota přiřazená jedné jednotce nabídky $n - 1$ jednotek je větší než hodnota přiřazená jedné jednotce nabídky n jednotek.

4. Kalkulace je umožněna zavedením umělého kvazitrhu. Tímto návrhem se zabýváme v 5. oddílu této kapitoly.

5. Kalkulace se má provádět pomocí diferenciálních rovnic matematické katalaxie. Tímto návrhem se zabýváme v 6. oddílu této kapitoly.

6. Kalkulace se má stát zbytečnou díky použití metody pokusu a omylu. Tímto návrhem se zabýváme ve 4. oddílu této kapitoly.

4. Pokus a omyl

Podnikatelé a kapitalisté nemají dopředu záruku, jestli jejich plány jsou tím nevhodnějším řešením alokace výrobních faktorů do různých průmyslových odvětví. Teprve pozdější zkušenost po dané události jim ukáže, zdali ve svém podnikání a investicích měli pravdu nebo jestli se mylili. Metoda, kterou používají, je metoda pokusu a omylu. Proč by socialistický ředitel nemohl použít stejnou metodu, říkají někteří socialisté.

Metodu pokusu a omylu lze použít ve všech případech, kdy je správné řešení jako takové rozpoznatelné na základě neklamných znaků, které na samotné metodě pokusu a omylu nezávisí. Když člověk někde založí peněženku, může ji hledat na různých místech. Když ji najde, pozná ji jako své vlastnictví; zde není o úspěšnosti použité metody pokusu a omylu pochyb; člověk svůj problém vyřešil. Když Ehrlich hledal lék na syfilis, testoval stovky látek, než našel to, co hledal – lék, který zabíjel spirochety a neškodil lidskému tělu. Znakem správného řešení – vzorku 606 – bylo, že spojovalo tyto dvě vlastnosti, což bylo možno zjistit na základě laboratorního pokusu a z klinické praxe.

Vše se změnilo, jestliže jediným znakem správného řešení je to, že bylo dosaženo za použití metody, jež je pro vyřešení problému považována za vhodnou. Správný výsledek součinu dvou činitelů lze rozpoznat pouze jako výsledek správného použití postupu, který nám dává aritmetika. Člověk se může pokusit správný výsledek uhádnout metodou pokusu a omylu. Zde však metoda pokusu a omylu nenahrazuje aritmetický postup. Byla by

k ničemu, kdyby aritmetický postup neposkytoval kritérium pro rozhodnutí, co je správné a co nesprávné.

Jestliže někdo chce nazývat podnikatelské jednání užitím metody pokusu a omylu, nesmí zapomenout, že správné řešení lze snadno rozpoznat jako takové; je to objevení se přebytku výnosů nad náklady. Zisk podnikateli řekne, že spotřebitelé schvalují jeho podnikání; ztráta mu řekne, že ho neschvalují.

Přesně toto je problémem socialistické ekonomické kalkulace: v nepřítomnosti tržních cen výrobních faktorů není výpočet zisku ani ztráty proveditelný.

Můžeme předpokládat, že v socialistickém společenství existuje trh spotřebního zboží a že ceny tohoto zboží v penězích jsou určovány na tomto trhu. Můžeme předpokládat, že ředitel pravidelně poskytuje každému členovi určité množství peněz a prodává spotřební zboží těm, kdo nabídnou nejvyšší ceny. Nebo můžeme stejně dobře předpokládat, že každému členovi je přidělen určitý podíl různého spotřebního zboží v naturáliích a že členové mohou toto zboží svobodně směňovat za jiné zboží na trhu, na němž jsou obchody uskutečňovány pomocí obecného prostředku směny, nějakého druhu peněz. Charakteristickým rysem socialistického systému však je, že výrobní statky jsou kontrolovány pouze jednou agenturou, jejímž jménem jedná ředitel, že nejsou ani kupovány, ani prodávány, a že pro ně neexistují ceny. Pak nemůže být o srovnávání vstupů a výstupů aritmetickými metodami ani řeči.

Netvrdíme, že kapitalistický způsob ekonomické kalkulace zaručuje absolutně nejlepší řešení alokace výrobních faktorů. Taková absolutně dokonalá řešení jakéhokoli problému nejsou pro smrtelníky přístupná. To, co fungování trhu, který není narušován zásahy donucení a nátlaku, může přinést, je pouze nejlepší z řešení, jež jsou za daného stavu technických znalostí a intelektuálních schopností nejbystřejších lidí dané doby dostupná lidské mysli. Jakmile nějaký člověk objeví nesoulad mezi skutečným stavem výroby a uskutečnitelným lepším³ stavem, žene ho motiv zisku k maximálnímu úsilí, aby uskutečnil své plány. Prodej jeho výrobků ukáže, jestli jeho předpovědi byly správné nebo chybné. Trh denně znovu zkouší podnikatele a vylučuje ty, kteří ve zkoušce neobstojí. Má tendenci svěřovat řízení obchodních záležitostí těm lidem, kteří uspěli při plnění nejnaléhavějších potřeb spotřebitelů. Toto je jediné důležité hledisko, které umožňuje nazývat tržní hospodářství systémem pokusu a omylu.

³ „Lepší“ samozřejmě znamená uspokojivější z pohledu spotřebitelů nakupujících na trhu.

5. Kvazitrh

Charakteristickým znakem socialismu je jedinečnost a nedělitelnost vůle, která řídí všechny výrobní činnosti v celém společenském systému. Když socialisté prohlašují, že má být zaveden „řád“ a „organizace“ místo výrobní „anarchie“, uvědomělé jednání místo údajné bezplánovitosti kapitalismu, skutečná spolupráce místo soutěže, výroba pro užitek místo výroby pro zisk, mají vždy na mysli zavedení výhradní a monopolní síly *jednoho* jediného úřadu místo nekonečné mnohosti plánů jednotlivých spotřebitelů i těch, kdo se o potřeby spotřebitelů starají, podnikatelů a kapitalistů. Podstatou socialismu je naprosté vyloučení trhu a katalaktické soutěže. Socialistický systém je systém bez trhu, bez tržních cen výrobních faktorů a bez soutěže. To znamená neomezenou centralizaci a unifikaci řízení všech záležitostí v rukou jediné autority. Při sestavování jednotného plánu, který řídí veškeré hospodářské aktivity, spolupracují občané – pokud vůbec – pouze volbou ředitele nebo rady ředitelů. V ostatním jsou pouze podřízenými, kteří jsou povinni bezpodmínečně poslouchat ředitelovy rozkazy, a svěřenci, o jejichž blaho ředitel pečuje. Socialisté považují veškerou dokonalost socialismu a všechno pozhnání, které z jeho uskutečnění očekávají, za nutný důsledek této naprosté unifikace a centralizace.

Proto skutečnost, že intelektuální vůdci socialismu nyní pilně navrhují plány na socialistický systém, v němž mají být zachovány trh, tržní ceny výrobních faktorů a katalaktická soutěž, nijak nebrání plnému uznání správnosti a nevyvrátitelnosti analýzy a zničující kritiky plánů socialistů ze strany ekonomů. Naprosto nejpádnější triumf, který dokazuje, že v socialistickém systému není možná žádná ekonomická kalkulace, se nalézá bez ohledu na výše řečené rozhodně v dějinách lidského myšlení. Socialisté se nemohou ubránit, aby nepřipustili svou zdrcující konečnou porážku. Už netvrdí, že socialismus je nesrovnatelně lepší než kapitalismus, protože udělá konec trhům, tržním cenám a konkurenci. Naopak. Nyní horlivě obhajují socialismus poukazem na to, že je možné tyto instituce zachovat dokonce i v socialismu. Vytvářejí plány na socialismus, kde existují ceny a konkurence.⁴

To, co tito neosocialisté navrhují, je vskutku paradoxní. Chtějí zlikvidovat soukromou kontrolu nad výrobními prostředky, tržní směnu, tržní cenu a konkurenci. Ale současně chtějí vytvořit organizaci socialistické utopie tak, že by lidé mohli jednat, *jako by* tyto věci stále existovaly. Chtějí, aby si lidé

⁴ Toto se samozřejmě vztahuje pouze na ty socialisty a komunisty, kteří jsou, jako profesori Henry D. Dickinson a Oskar Lange, zběhlí v ekonomickém myšlení. Zabedněné houfy „intelektuálů“ své pověřivé přesvědčení o nadřazenosti socialismu neopustí. Pověry hynou těžce.

hráli na trh, jako si děti hrají na válku, na železnici nebo na školu. Nechápu, jak se taková dětská hra liší od skutečných věcí, které chce napodobit.

Vážnou chybou starších socialistů (tj. všech před rokem 1920), říkají tito neosocialisté, byla víra, že socialismus nutně vyžaduje likvidaci trhu a tržní směny, a dokonce že je tato skutečnost základním prvkem i znamenitým rysem socialistického hospodářství. Tato myšlenka je, jak neochotně přiznávají, pošetilá a její uskutečnění by vedlo k chaotickému zmatku. Ale naštěstí, říkají, je k dispozici lepší model socialismu. Ředitelům různých výrobních jednotek je možné nařídít, aby záležitosti své jednotky řídili stejně, jak to dělali za kapitalismu. Ředitel společnosti nepůsobí v tržní společnosti na svůj účet a na své riziko, ale ve prospěch společnosti, tj. akcionářů. Za socialismu bude pokračovat stejně a se stejnou péčí a starostlivostí. Jediný rozdíl bude v tom, že plody jeho snažení obohatí celou společnost, a ne jen akcionáře. Jinak bude nakupovat a prodávat, najímat dělníky a platit jim mzdu a snažit se dosáhnout zisku stejně, jak to dělal dřív. Přechod od manažerského systému rozvinutého kapitalismu k manažerskému systému plánovitěho socialistického společnosti proběhne hladce. Nezmění se nic kromě investovaného kapitálu. Akcionáře nahradí společnost, dividendy bude napříště dostávat lid. A to je všechno.

Základním omylem tohoto a podobných návrhů je, že se na hospodářské problémy dívají z perspektivy podřízeného úředníka, jehož intelektuální horizont nedosahuje dál než ke svěřeným úkolům. Na strukturu průmyslové výroby a alokaci kapitálu do různých odvětví a výrobních celků se dívají jako na něco pevného a neberou v úvahu nutnost tuto strukturu měnit, aby byla uvedena do souladu se změněnými podmínkami. To, co mají na mysli, je svět, v němž nedochází k žádným dalším změnám a hospodářské dějiny dosáhly své konečné fáze. Neuvědomují si, že činnost podnikového vedení spočívá pouze v loajálním vykonávání úkolů, které jim svěří jejich nadřízení – akcionáři –, a že při vykonávání obdržených příkazů jsou nuceni přizpůsobovat se struktuře tržních cen, které jsou rozhodně určovány jinými faktory než nejruznější činností manažerů. Činnost manažerů, jimi prováděné nákupy a prodeje, je pouze malou částí procesů na trhu. Trh kapitalistické společnosti také zajišťuje všechny činnosti, které alokují kapitálové statky různým průmyslovým odvětvím. Podnikatelé a kapitalisté zakládají podniky a další firmy, rozšiřují je nebo omezují jejich velikost, ruší je a slučují je s jinými podniky; nakupují a prodávají akcie a dluhopisy existujících i nových podniků; poskytují, čerpají a splácejí úvěry. Krátce řečeno, vykonávají všechny činnosti, jejichž souhrn se nazývá kapitálovým a peněžním trhem. Právě tyto finanční transakce průkopníků a spekulantů navádějí výrobu do těch kanálů, v nichž uspokojuje nejnaléhavější potřeby nejlepším možným způsobem. Tyto transakce vytvářejí trh jako takový. Jestliže je někdo odstraní, neuchová

žádnou část trhu. Zbude pouze torzo, které nemůže existovat samo o sobě a nemůže fungovat jako trh.

Role, kterou hrají v podnikatelském procesu loajální podnikoví manažeři, je mnohem skromnější, než autoři těchto plánů předpokládají. Přísluší jim pouze manažerská funkce, podpůrná činnost, kterou poskytují podnikatelům a kapitalistům a která se váže pouze na pomocné úkoly. Nikdy nemohou nahradit podnikatelskou funkci.⁵ Spekulanti, průkopníci, investoři a půjčovatelé peněz tím, že určují strukturu burzy cenných papírů, komoditní burzy a peněžního trhu, vymezují prostor, v jehož rámci mohou být konkrétní malé úkoly svěřeny k rozhodnutí manažerům. Když manažer tyto úkoly plní, musí své postupy přizpůsobit struktuře trhu, kterou vytvořily faktory ležící daleko za hranicí manažerských funkcí.

Náš problém se netýká manažerské činnosti. Týká se alokace kapitálu do různých průmyslových odvětví. Otázka zní: v kterých odvětvích by měla být výroba rozšířena nebo omezena, v kterých odvětvích by měl být změněn cíl výroby, jaká nová odvětví by se měla otevřít? Vzhledem k těmto záležitostem je bezpředmětné odvolávat se na nejčestnější podnikové manažery a jejich prověřenou efektivitu. Ti, kdo zaměňují podnikání a management, zavírají oči před ekonomickým problémem. V pracovních sporech nejsou stranami management a pracovní síla, ale podnikatelé (nebo kapitál) a zaměstnanci pracující za plat nebo mzdu. Kapitalistický systém není manažerským systémem; je to podnikatelský systém. Zásluhy podnikového vedení nijak nesnížíme, když potvrdíme skutečnost, že to, co určuje alokaci výrobních faktorů do různých průmyslových oborů, není jejich činnost.

Nikdo nikdy nenavrhol, že by socialistické společenství mohlo pozvat průkopníky a spekulanty, aby pokračovali ve svém spekulování a potom odevdali svůj zisk do společné pokladny. Ti, kdo pro socialistický systém navrhují kvazitrh, nikdy nechtěli zachovat jako kvaziinstituce burzu cenných papírů ani komoditní burzu, termínované obchody, bankéře ani půjčovatele peněz. Nikdo si nemůže *hrát* na spekulování a investování. Spekulanti a investoři vydávají napospas své vlastní bohatství, svůj vlastní osud. Na základě této skutečnosti jsou odpovědni spotřebitelům, nejvyšším vedoucím kapitalistického hospodářství. Pokud je člověk zbaví této zodpovědnosti, připraví je o jejich podstatu. Už nejsou obchodníky, ale pouze skupinou lidí, jimž ředitel předal svůj hlavní úkol, nejvyšší řízení provádění věcí. Pak se oni – a ne ten, kdo se nazývá ředitelem – stanou skutečnými řediteli a musí čelit stejnému problému, jaký ten, kdo se ředitelem nazývá, nedokázal vyřešit: problému kalkulace.

⁵ Viz výše, str. 279–282.

Když zastánci kvazitržních plánů zjistí, že by taková myšlenka byla prostě nesmyslná, doporučují někdy nejasně jiné východisko. Ředitel by měl působit jako banka půjčující nejvyšší nabídku dostupné finanční prostředky. To je opět nepodařená myšlenka. Všichni, kdo se mohou ucházet o tyto prostředky, nemají – jak je v socialistickém společenském řádu samozřejmě – žádný vlastní majetek. Když činí nabídku, nejsou omezení žádným finančním nebezpečím, že při licitaci sami vyženou úrokovou míru za půjčené prostředky příliš vysoko. Ani v nejmenším neubírají z břemene zodpovědnosti, které spočívá na ředitelovi. Nejistota jim půjčených prostředků není nijak omezena částečnou zárukou, kterou při úvěrových obchodech za kapitalismu poskytuje vlastní prostředky dlužníka. Veškeré riziko této nejistoty dopadá na společnost, výhradního vlastníka všech zdrojů, které jsou k dispozici. Kdyby měl ředitel bez váhání přiřknout dostupné prostředky těm, kdo navrhnou nejvíc, jenom by odměňoval troufalost, lehkomyšlnost a bezdůvodný optimismus. Odstoupil by ve prospěch nejméně zásadových vizionářů a darebáků. Musí si ponechat rozhodnutí, jak by prostředky společnosti měly být využity. Ale pak jsme zase zpět tam, odkud jsme vyšli: ředitelovi v jeho snaze řídit výrobní činnosti nepomáhá dělba intelektuální práce, která v kapitalismu poskytuje praktickou metodu ekonomické kalkulace.⁶

Využití výrobních prostředků může být kontrolováno buď soukromými vlastníky, nebo společenským aparátem nátlaku a donucení. V prvním případě existuje trh, existují tržní ceny pro všechny výrobní faktory a je možná ekonomická kalkulace. V druhém případě nic z těchto věcí neexistuje. Je zbytečné utěšovat se nadějí, že orgány kolektivního hospodářství budou „všudypřítomné“⁷ a „vševědoucí“. V praxeologii se nezabýváme činy všudypřítomného a vševědoucího božstva, ale jednáním lidí vybavených pouze lidským rozumem. A takový rozum nedokáže plánovat bez ekonomické kalkulace.

Socialistický systém s trhem a tržními cenami odporuje sám sobě, stejně jako je tomu s pojmem kulatého čtverce. Výrobu řídí buď podnikatel usilující o zisk, nebo rozhodnutí ředitele, jemuž je svěřena nejvyšší a výhradní moc. Vyrábějí se buď takové věci, z jejichž prodeje podnikatel očekává nejvyšší zisk, nebo takové věci, jaké ředitel chce, aby se vyráběly. Otázka zní: kdo bude pánem, spotřebitelé, nebo ředitel? Na kom bude ležet konečné rozhodnutí, jestli určitá zásoba výrobních faktorů bude využita pro výrobu spotřebního zboží *a*, nebo pro výrobu spotřebního zboží *b*? Taková otázka

⁶ Srov. Mises, *Socialism*, str. 137–142; Hayek, *Individualism and Economic Order* (Chicago, 1948), str. 119–208; T. J. B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society* (Londýn, 1949), str. 129 a násl.

⁷ Srov. Henry D. Dickinson, *Economics of Socialism* (Londýn, 1939), str. 191.

neumožňuje vyhýbavou odpověď. Musí se na ni odpovědět přímo a jednoznačně.⁸

6. Diferenciální rovnice matematické ekonomie

Abychom správně posoudili myšlenku využití diferenciálních rovnic matematické ekonomie pro socialistickou ekonomickou kalkulaci, musíme si připomenout, co tyto rovnice skutečně znamenají.

Když sestavujeme imaginární konstrukt rovnoměrně plynoucí ekonomiky, předpokládáme, že všechny výrobní faktory jsou využity tak, že každý z nich poskytuje nejvýše ceněné služby, jaké vůbec může poskytovat. Za existujících podmínek nemůže žádná další změna využití těchto faktorů zlepšit stav uspokojování potřeb. Tato situace, v níž nedochází k dalším změnám v rozmístění výrobních faktorů, je popsána systémem diferenciálních rovnic. Tyto rovnice však neposkytují žádné informace o lidském jednání, jehož pomocí bylo hypotetického rovnovážného stavu dosaženo. Vše, co říkají, je toto: jestliže je – v tomto stavu statické rovnováhy – m jednotek faktoru a využito pro výrobu statku p a n jednotek faktoru a pro výrobu statku q , nemůže vést žádná další změna ve využití dostupných jednotek faktoru a ke zvýšení uspokojení potřeb. (Dokonce i když předpokládáme, že faktor a je dokonale dělitelný a jednotku faktoru a považujeme za nekonečně malou, bylo by vážným omylem tvrdit, že mezní užitek faktoru a je při obou využitích stejný.)

Tento rovnovážný stav je čistě imaginárním konstruktem. V měnícím se světě nemůže být nikdy dosažen. Liší se stejně od dnešního stavu jako od každého jiného uskutečnitelného stavu věcí.

V tržním hospodářství je podnikatelská činnost tím, co stále znovu přeskupuje směnné poměry a alokaci výrobních faktorů. Podnikající člověk objeví rozpor mezi cenami komplementárních výrobních faktorů a budoucími cenami výrobků, které předvídá, a pokouší se získat výhodu z tohoto rozporu ve svůj prospěch. Budoucí cena, o níž uvažuje, ovšem není hypotetickou rovnovážnou cenou. Žádný aktér nemá nic společného s rovnováhou a rovnovážnými cenami; tyto pojmy se neslučují s reálným životem a jednáním; jsou pomocnými prostředky praxeologického uvažování, pro něž neexistuje žádný jiný mentální prostředek, jak si představit nekonečný neklid jednání, než ho postavit proti pojmu dokonalého klidu. V uvažování teoretika je každá změna krokem vpřed na cestě, která za předpokladu, že se neobjeví žádná nová data, nakonec vede k rovnovážnému stavu. Ani teoretici, ani kapitalisté a podnikatelé, ani spotřebitelé nejsou schopni utvořit si na základě znalosti

⁸ Analýzu návrhu korporativního státu najde čtenář níže, na str. 731–734.

současných dat představu o výši takové rovnovážné ceny. Taková představa není potřeba. To, co člověka popohání ke změnám a inovacím, není vize rovnovážných cen, ale očekávání výše cen omezeného počtu druhů zboží, jaké budou panovat na trhu toho dne, kdy on chce prodávat. To, co má na mysli podnikatel, když se pouští do určitého projektu, je pouze prvním krokem přeměn, které – pokud se neobjeví jiné změny dat než ty, které vyvolá jeho projekt – by vedly k ustavení rovnovážného stavu.

Pro využití rovnic popisujících rovnovážný stav je ale potřeba znalost odstupňování hodnot spotřebního zboží v tomto rovnovážném stavu. Toto odstupňování je jedním z prvků, jež tyto rovnice považují za známé. Avšak ředitel zná pouze své současné hodnocení, a nikoli hodnocení v hypotetickém rovnovážném stavu. Myslí si (na základě svého současného hodnocení), že alokace výrobních faktorů je neuspokojivá, a chce ji změnit. Ale neví nic o tom, jaké bude jeho vlastní hodnocení v den, kdy bude dosažena rovnováha. Tato hodnocení budou odrážet data plynoucí z postupných změn výroby, které on sám zahájí.

Označíme dnešní den D_1 a den, kdy bude dosaženo rovnováhy, D_n . Obdobně označíme následující veličiny odpovídající těmto dvěma dnům: preferenční škálu zboží prvního řádu V_1 a V_n , celkovou zásobu⁹ původních výrobních faktorů O_1 a O_n , celkovou zásobu všech vyrobených výrobních faktorů P_1 a P_n a sečteme $O_1 + P_1 = M_1$ a $O_n + P_n = M_n$. Nakonec označíme stav technických znalostí T_1 a T_n . Pro řešení rovnic je třeba znát V_n , $O_n + P_n = M_n$ a T_n , ale my dnes známe pouze V_1 , $O_1 + P_1 = M_1$ a T_1 .

Bylo by nepřijatelné předpokládat, že se tyto veličiny pro den D_1 rovnají příslušným veličinám pro den D_n , neboť rovnovážný stav nemůže nastat, pokud by došlo k dalším změnám dat. Nepřítomnost dalších změn dat, což je nutnou podmínkou pro ustavení rovnováhy, se vztahuje pouze na takové změny, které by mohly vnést nepořádek do přizpůsobování se datům fungování u těch prvků, jež už dnes působí. Systém nemůže dosáhnout rovnovážného stavu, pokud ho zevnějšku pronikající nové prvky vychýlí z drah, které směřují k ustavení rovnováhy.¹⁰ Ale protože rovnováha ještě nebyla dosažena, systém je v trvalém pohybu, čímž se data mění. Trend k ustavení rovnováhy, který není narušován zevnějšku přicházejícími změnami dat, je sám o sobě sérií datových změn.

⁹ Zásobou se rozumí celkový inventář, v němž je celá dostupná zásoba uvedena podle tříd a množství. Každá třída obsahuje pouze takové položky, které mají v každém ohledu (například také vzhledem k jejich umístění) pro uspokojování potřeb přesně stejný význam.

¹⁰ Samozřejmě můžeme předpokládat, že se T_1 rovná T_n , jestliže jsme ochotni připustit, že technický pokrok dosáhl svého konečného stadia.

P_1 je množina veličin, které neodpovídají dnešnímu hodnocení. Je to výsledek jednání, jež bylo vedeno minulým hodnocením a vyrovnávalo se se stavem technických znalostí a informací o dostupných zdrojích primárních výrobních faktorů, který se od současného stavu lišil. Jedním z důvodů, proč systém není v rovnováze, je právě skutečnost, že zásoba P_1 není přizpůsobena dnešním datům. Existují podniky, nástroje a zásoby jiných výrobních faktorů, které by v rovnovážném stavu neexistovaly, a jiné podniky, nástroje a zásoby, jež musí být vyrobeny, aby se rovnováhy dosáhlo. Rovnováha se objeví pouze tehdy, až tyto rušivé složky P_1 , pokud jsou ještě využitelné, budou opotřebovány a nahrazeny položkami, jež odpovídají stavu ostatních souběžných dat, tedy V , O a T . Jednající člověk nepotřebuje znát stav věcí v rovnovážném stavu, ale informace o nevhodnější metodě přechodu postupnými kroky od P_1 k P_n . A pro tento úkol jsou tyto rovnice nepoužitelné.

Tyto problémy nelze vyřešit vyloučením P a počítáním pouze s O . Je pravda, že způsob využití původních výrobních faktorů jedinečně určuje kvalitu a množství vyrobených výrobních faktorů, meziproduktů. Ale informace, které v tomto směru mohou být získány, se vztahují pouze na rovnovážné podmínky. Neříkají nám nic o metodách a postupech, které mají být pro uskutečnění rovnováhy zvoleny. Dnes se setkáváme se zásobou P_1 , jež se od rovnovážného stavu liší. Musíme vzít v úvahu skutečné podmínky, tj. P_1 , a ne hypotetické podmínky P_n .

Tento hypotetický budoucí rovnovážný stav se objeví, až budou všechny výrobní metody uzpůsobeny hodnocení aktérů a stavu technických znalostí. Pak se bude pracovat v nevhodnějších místech za pomoci nevhodnějších technologií. Dnešní hospodářství je jiné. Funguje s jinými prostředky, které neodpovídají rovnovážnému stavu a nelze je vzít v úvahu v systému rovnic popisujících tento stav v matematických symbolech. Znalost podmínek, které budou panovat za rovnováhy, je k ničemu pro ředitele, jehož úkolem je jednat za současných podmínek. Musí se naučit, jak pracovat co nejhospodárněji s prostředky, jež jsou k dispozici dnes a jsou dědictvím z doby s jiným hodnocením, jinými technickými znalostmi a jinými informacemi o problémech umístění. Musí vědět, jaký krok má udělat jako další. Pro tuto volbu neposkytují rovnice žádnou pomoc.

Předpokládejme, že v izolované zemi, jejíž hospodářské podmínky se shodují s hospodářskými podmínkami střední Evropy poloviny devatenáctého století, vládne diktátor, který je dokonale obeznámen s dnešní americkou technikou. Tento diktátor víceméně ví, k jakému cíli by měl vést hospodářství země, jež je mu svěřena do péče. Avšak ani úplná znalost dnešních amerických podmínek by mu nedokázala pomoci, co se týče problému převedení daného systému pomocí postupných kroků nevhodnějším a nejvýhodnějším způsobem na cílový systém.

Dokonce jestliže pro účely diskuse předpokládáme, že zázračná inspirace umožnila diktátorovi vyřešit bez ekonomické kalkulace všechny problémy týkající se co nejvýhodnějšího uspořádání výrobních činností a že má v mysli dokonalý obraz konečného cíle, k němuž musí směřovat, zůstávají podstatné problémy, které nelze vyřešit bez ekonomické kalkulace, protože úkolem ředitele není začít na úplném počátku civilizace a zahájit hospodářské dějiny od nuly. Prvky, za jejichž pomoci musí pracovat, nejsou pouze přírodní zdroje nedotčené předchozím využitím. Existují také v minulosti vyrobené kapitálové statky, které nejsou převoditelné nebo dokonale převoditelné pro nové projekty. A právě v těchto výtvorech vyrobených za situace, v níž se hodnocení, technické znalosti a mnoho dalších věcí lišilo od toho, jaké jsou dnes, je uloženo naše bohatství. Jejich struktura, kvalita, množství a umístění mají při volbě budoucích ekonomických činností prvořadou důležitost. Některé mohou být pro jakékoli budoucí použití naprosto nepoužitelné; musejí zůstat „nevyužitou kapacitou“. Avšak větší část těchto věcí musí být využita, pokud nechceme začínat od začátku z krajní chudoby a bídy primitivního člověka a chceme přežít období, které nás dělí ode dne, kdy bude dokončena rekonstrukce výrobního aparátu podle nových plánů. Ředitel nemůže jenom budovat novou stavbu, aniž by se staral o osud svých svěřenců během doby čekání. Musí se pokusit co nejlepším způsobem využít každý kousek již existujících kapitálových statků.

Nejen technokraté, ale i socialisté všech názorových odstínů stále dokola opakují, že tím, co dělá jejich ambiciózní plány uskutečnitelnými, je obrovské bohatství, jež bylo dosud shromážděno. Jedním dechem ale pohrdají tím, že toto bohatství sestává z velké části z kapitálových statků, jež byly vyrobeny v minulosti a z pohledu našich dnešních hodnot a technických znalostí jsou víceméně zastaralé. Z jejich úhlu pohledu je jediným cílem výroby přetvořit průmyslový aparát tak, aby to zajistilo větší hojnost pro život budoucích generací. V jejich očích jsou současníci jednoduše ztracenou generací, lidmi, jejichž jediným smyslem musí být dřít a trápit se pro blaho nenarozených. Skuteční lidé jsou však jiní. Nechtějí jen vytvářet lepší svět, v němž by žili jejich vnuci; i oni si chtějí užívat života. Chtějí co nejefektivněji využívat ty kapitálové statky, jež jsou dnes k dispozici. Jejich cílem je lepší budoucnost, ale tento cíl chtějí dosáhnout co nejhospodárněji. Pro uskutečnění této touhy se také neobejdou bez ekonomické kalkulace.

Vážnou chybou bylo myslet si, že rovnovážný stav může být spočítán za pomoci matematických operací na základě znalosti podmínek v nerovnovážném stavu. Stejně velkou chybou bylo myslet si, že by taková znalost podmínek za hypotetického rovnovážného stavu mohla být jakkoli užitečná pro jednajícího člověka při hledání nejlepšího možného řešení problémů, s nimiž se setkává při svých každodenních volbách a činnostech. Proto není třeba

---

zdůrazňovat, že neuvěřitelné množství rovnic, které by člověk musel pro praktické využití této metody každý den znovu řešit, by celou myšlenku znemožnilo, i kdyby to byla rozumná náhrada tržní ekonomické kalkulace.¹¹

¹¹ Co se týče tohoto algebraického problému, srov. Pareto, *Manuel d'économie politique* (2. vyd., Paříž, 1927), str. 233 a násl. a Hayek, *Collectivist Economic Planning* (Londýn, 1935), str. 207–214. Z toho důvodu náš problém neovlivnilo sestrojení elektronických počítačů.

ČÁST 6

Narušená tržní ekonomika

XXVII. VLÁDA A TRH

1. Myšlenka třetího systému

Soukromé vlastnictví výrobních prostředků (tržní ekonomiku či kapitalismus) a veřejné vlastnictví výrobních prostředků (socialismus či komunismus nebo „plánování“) lze snadno odlišit. Každý z těchto dvou systémů společenské organizace je možné přesně a jednoznačně popsat a definovat. Nelze je nikdy vzájemně směřovat, nelze je spojit či kombinovat. Neexistuje žádná postupná přeměna jednoho v druhý. Tyto systémy jsou vzájemně neslučitelné. Hovoříme-li o jedné výrobních prostředcích, mohou být buď v soukromých či ve státních rukou. Pokud v rámci jednoho systému společenské kooperace jsou pouze některé výrobní prostředky ve veřejném vlastnictví, zatímco ostatní se nacházejí v soukromých rukou, nejedná se o žádný smíšený systém spojující socialismus a soukromé vlastnictví. Takový systém zůstává za předpokladu, že socializovaný sektor není od nesocializovaného sektoru zcela oddělen a nefunguje v přísné autarkii, tržní společnosti. (V opačném případě oba systémy – kapitalistický a socialistický – koexistují nezávisle vedle sebe.) Veřejně vlastněné podniky fungující v rámci systému, kde existují soukromě vlastněné podniky a trh, a socializované země směňující zboží a služby s nesocialistickými zeměmi, jsou součástí systému tržní ekonomiky. Podrobují se zákonu trhu a mají možnost se uchýlit k ekonomické kalkulaci.¹

Zvažujeme-li myšlenku umístit vedle těchto dvou systémů či mezi ně nějaký třetí systém lidské spolupráce založený na dělbě práce, je vždy možné začít pouze od konceptu tržní ekonomiky, nikdy od socialismu. Koncept socialismu vycházející z rigidního monismu a centralismu, jenž svěřuje kompetenci

¹ Viz výše, str. 238–239.

volit a jednat výlučně *jedné* entitě, nedává prostor pro jakýkoli kompromis či ústupek. Tuto konstrukci nelze nijak doplnit ani změnit. Pro tržní ekonomiku to však neplatí. Zde dualismus trhu a moc vládního nátlaku a donucení nabízí nejrůznější varianty. Je skutečně nevyhnutelné či účelné, tážá se lidé, aby se vláda nevměšovala do trhu? Nemělo by být úlohou vlády zasahovat a opravovat fungování trhu? Je nutné se smířovat pouze s alternativou kapitalismus *nebo* socialismus? Neexistují snad jiné možné systémy společenské organizace, jež nejsou ani komunismem, ani nenarušovanou tržní ekonomikou?

Lidé tak přicházejí s množstvím třetích řešení, vymýšlejí systémy, o kterých tvrdí, že jsou stejně vzdálené socialismu jako kapitalismu. Jejich autoři prohlašují, že tyto systémy jsou nesocialistické, jelikož usilují o zachování soukromého vlastnictví výrobních prostředků, a že nejsou kapitalistické, protože odstraňují „neduhy“ tržní ekonomiky. Pro vědecké posouzení nastíněných problémů, jež musí být nutně neutrální vzhledem ke všem hodnotovým soudům, a proto neodsuzuje žádné znaky kapitalismu jako vadné, zhoubné či nespravedlivé, je takovéto citové doporučení *intervencionismu* nepodstatné. Úlohou ekonomie je analyzovat a hledat pravdu. Ekonomie neslouží k obhajobě či odmítnutí tvrzení z jakékoli pozice předjímaných postulátů či předsudků. Co se týče intervencionismu, musí si ekonomie položit a zodpovědět pouze jedinou otázku: Jak funguje?

2. Intervencionismus

Je možné identifikovat dvě verze provádění socialismu.

První verze (říkejme jí leninská či ruská) je čistě byrokratická. Veškeré továrny, obchody a podniky jsou formálně zestátněny (*verstaatlicht*); stávají se odděleními vlády spravovanými úředníky. Každá jednotka výrobního aparátu je ve stejném vztahu k nadřazené centrální organizaci, jako je místní poštovní úřad k ministru pošty.

Druhá verze (můžeme ji nazývat cestou hindenburskou či německou) nominálně zachovává soukromé vlastnictví výrobních prostředků a ponechává zdání běžných trhů, cen, mezd a úrokových měr. Už ale neexistují podnikatelé, ale pouze správci podniků (*Betriebsführer* v terminologii nacistického zákonodárství). Tito správci podniků se zdánlivě podílejí na řízení podniků, jež jsou jim svěřeny. Nakupují a prodávají, najímají a propouštějí zaměstnance a odměňují jejich služby, sjednávají půjčky a platí úroky a odpisy. Při všech svých činnostech ale musí bezpodmínečně poslouchat příkazy vydávané nejvyšším vládním úřadem pro správu výroby. Tento úřad (*Reichwirtschaftsministerium* v nacistickém Německu) říká správcům podniků, co a jak mají vyrábět, za jaké ceny a od koho kupovat, za jaké ceny a komu prodávat. Určuje každému pracovníkovi jeho zaměstnání a pevně stanovuje jeho mzdu. Nařizuje,

komu a za jakých podmínek musí kapitalisté svěřit své finanční prostředky. Směna na trhu je pouhým klamem. Veškeré mzdy, ceny a úrokové míry jsou stanoveny vládou – pouze jako mzdy, ceny a úrokové míry vypadají. Ve skutečnosti se jedná o kvantitativní podmínky ve vládních nařízeních určujících zaměstnání, příjem, spotřebu a životní úroveň každého občana. Vláda řídí veškeré výrobní procesy. Správci podniků jsou podřízeni vládě, a nikoli poptávce spotřebitelů a tržní cenové struktuře. Jedná se o socialismus, který se schovává za kapitalistickou terminologií. Některé pojmy kapitalistické tržní ekonomiky jsou zachovány, ale znamenají něco zcela jiného než v ekonomice tržní.

Abychom přešli záměně socialismu a intervencionismu, je nutné zdůraznit následující. Systém intervencionismu či narušeného tržního hospodářství se od německé verze socialismu liší tím, že se stále jedná o tržní hospodářství. Vláda zasahuje do fungování tržní ekonomiky, ale nechce zcela odstranit trh. Usiluje o to, aby se výroba a spotřeba vyvíjely odlišně od jejich podoby na nenarušovaném trhu, a to tak, že fungování trhu doplňuje o nařízení, příkazy a zákazy, nad jejichž dodržováním bdí policie a donucovací aparát státní moci. Jedná se však o *izolované* případy intervencí. Vláda nemá za cíl spojit je do integrovaného systému, který by určoval ceny, mzdy a úrokové míry, a převést tak kontrolu nad výrobou a spotřebou do rukou státních orgánů.

Systém narušeného tržního hospodářství či intervencionismu usiluje o zachování dualismu oddělených sfér vládních aktivit na straně jedné a ekonomické svobody v rámci tržního systému na straně druhé. O tom vypovídá skutečnost, že vláda neomezuje své činnosti na ochranu soukromého vlastnictví výrobních prostředků a jeho obranu před násilnými či podvodnými akty. Vláda zasahuje do fungování podniků prostřednictvím příkazů a zákazů.

Intervence je představována přímým či nepřímým nařízením úřadu v pozici administrativního aparátu státního donucení, který nutí podnikatele a kapitalisty využít některé výrobní prostředky odlišnými způsoby, než jaké by zvolili, kdyby byli podřízeni pouze diktátu trhu. Takovéto nařízení může buď přikazovat něco učinit, nebo naopak něco neučinit. Není nutné, aby takové nařízení bylo vydáno přímo samotnou, obecně známou autoritou. Může se stát, že některé jiné úřady na sebe převezmou pravomoc vydávat taková nařízení či zákazy a vynucovat je prostřednictvím vlastního aparátu nátlaku a donucení. Toleruje-li existující vláda takovéto postupy či je dokonce podporuje a poskytuje vlastní policejní aparát k jejich zajištění, pak je to, jako kdyby jednala tímto způsobem vláda sama. Snaží-li se vláda takovýmto násilným aktivitám ostatních úřadů zabránit, a přestože využívá své ozbrojené síly, nedaří se jí tyto aktivity potlačit, objevuje se anarchie.

Je důležité mít na paměti, že vládní zásahy vždy znamenají buď násilné chování, nebo jeho hrozbu. Prostředky, které vláda využívá k jakýmkoli

účelům, pocházejí z daní. A daně lidé platí, jelikož se bojí postavit jejich výběrcům. Vědí, že jakákoli neposlušnost či odpor jsou marné. Pakliže tato situace trvá, je vláda schopna vybrat peníze, jež chce utratit. Vláda je v krajním případě zaměstnavatelem ozbrojených sil, policistů, četníků, vojáků, vězeňských strážců a katů. Základním znakem vlády je vynucování jejich nařízení bitím, zabíjením a vězněním. Ti lidé, kteří požadují větší státní zásahy, požadují v konečném důsledku více donucení a méně svobody.

Zmíněním této skutečnosti jsme nevyšlovi žádný soud nad úlohou vlády. V naší drsné realitě je mírová společenská kooperace nemožná, neexistuje-li prostor pro násilné předcházení a potlačování protispolečenských činností prováděných vzdorujícími jednotlivci či skupinami. Je nutné učinit výjimku a souhlasit s často opakovaným tvrzením, že vláda je zlem, ovšem zlem nutným a nevyhnutelným. K dosažení cíle je třeba prostředku, je třeba vynaložit náklady k úspěšnému dosažení cíle. Označení za zlo (v morálním významu tohoto slova) je arbitrárním hodnotovým soudem. Vzhledem k moderním tendencím ke zbožšťování vlády a státu je užitečné si připomenout, že staří Římané, pro něž byl symbolem státní moci svazek prutů se sekyrou uprostřed, byli realističtější než naši současníci, již státu přisuzují veškeré znaky Boha.

3. Vymezení funkcí vlády

Mnohé myšlenkové směry pyšníci se honosnými jmény, jako je filozofie práva či politické vědy, se oddávají marnému a prázdnému hloubání nad vymezením funkcí vlády. Vycházejí z ryze arbitrárních předpokladů o údajně neměnných a absolutních hodnotách a věčné spravedlnosti a připisují si roli vrchních soudců věcí pozemských. Mylně si vykládají své vlastní arbitrární hodnotové soudy vyvozené z intuice jako hlas Všemohoucího nebo jako hlas přirozenosti věcí.

Nic takového jako věčný standard spravedlnosti neexistuje. Příroda je neslučitelná s myšlenkou dobra a zla. „Nezabiješ“ zcela jistě není součástí přirozeného práva. Typickým znakem přírodních podmínek je to, že jedno zvíře usiluje o zabití jiného zvířete a že mnohé druhy nemohou přežít bez zabíjení jiných. Koncept dobra a zla je lidským nástrojem, utilitární poučkou určenou k zajištění podmínek pro společenskou spolupráci založenou na dělbě práce. Veškerá morální pravidla a lidské zákony jsou prostředky k uskutečnění konkrétních cílů. Nemáme k dispozici žádnou jinou metodu k určení jejich správnosti či špatnosti kromě zjištění jejich užitečnosti při dosahování zvolených cílů, o které usilujeme.

Někteří lidé z konceptu přirozeného práva vyvozují spravedlnost instituce soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Jiní lidé se uchylují k přirozenému právu při snaze ospravedlnit zrušení soukromého vlastnictví výrobních

prostředků. Jelikož je myšlenka přirozeného práva poměrně arbitrární, nemohou tyto diskuse vést k jednoznačnému rozřešení.

Stát a vláda nejsou cíli, ale prostředky. Způsobovat zlo lidem činí přímé potěšení pouze sadistům. Vlády se uchylují k nátlaku a donucení proto, aby zajistily hladké fungování konkrétního systému organizace společnosti. Sféry, ve kterých jsou nátlak a donucení používány, a obsah zákonů, které je třeba vynutit za pomoci policejního aparátu, jsou podmíněny druhem přijatého společenského řádu. Jelikož stát a vláda jsou určeny k zajištění bezpečného fungování společenského systému, vymezení funkcí vlády je nutné přizpůsobit těmto požadavkům. Jediným měřítkem hodnocení zákonů a způsobů jejich vynucování je to, zda jsou či nejsou účinné při zajišťování společenského řádu, jehož fungování mají zachovat.

Koncept spravedlnosti má význam pouze tehdy, odkazuje-li na konkrétní systém norem, který sám není zpochybněn a obstál při kritickém zkoumání. Mnozí lidé zastávají názor, že to, co je správné a co nikoli, je zakotveno od počátku věků a bude platit věčně. Úlohou zákonodárců a soudů tedy prý není vytvářet zákony, ale zjistit, co je slučitelné s neměnnou myšlenkou spravedlnosti. Tato teorie, jež vedla ke skálopevnému konzervatismu a petrifikaci starých zvyků a institucí, byla zpochybněna teorií přirozeného práva. Oproti pozitivním zákonům země byl postaven koncept „vyššího“ zákona. Platné zákony a instituce byly posuzovány jako spravedlivé či nespravedlivé oproti arbitrárnímu standardu přirozeného práva. Dle této teorie měl dobrý zákonodárce za úkol vytvářet pozitivní zákony, jež jsou v souladu s přirozeným právem.

Základní omyly těchto dvou doktrín jsou již dlouho známé. Všem, kteří jimi nejsou ošáleni, je jasné, že odkaz na spravedlnost při debatě o sepisování nových zákonů představuje argumentaci v kruhu. *De lege ferenda* neexistuje nic jako spravedlnost. Koncept spravedlnosti může být logicky rozhodnut pouze *de lege lata*. Získává smysl, jen posuzujeme-li konkrétní chování z pohledu platných zákonů země. Při zvažování změn právního systému země, při změnách či rušení existujících zákonů a sepisování nových zákonů neřešíme problém spravedlnosti, ale problém společenské prospěšnosti a společenského blahobytu. Neexistuje nic jako absolutní spravedlnost, která by neodkazovala na konkrétní systém společenské organizace. Rozhodnutí ve prospěch určitého společenského systému není určeno spravedlností. Je tomu právě naopak. Společenský systém určuje, co má být považováno za správné a co za špatné. Dobro a zlo neexistuje vně společenského nexu. Pro hypotetického izolovaného a soběstačného jedince je koncept spravedlnosti a nespravedlnosti prázdný. Takový jedinec může pouze rozlišovat mezi tím, co je pro něj prospěšnější a co je méně prospěšné. Koncept spravedlnosti se vztahuje vždy ke společenské kooperaci.

Nedává smysl ospravedlňovat či odmítat intervencionismus z pozice mytické a arbitrární absolutní spravedlnosti. Je pošetilé uvažovat o spravedlivém vymezení role vlády z pozice vytvořeného systému absolutních hodnot. Není o nic méně přípustné vyvozovat vhodnou roli pro vládu ze samotných konceptů vlády, státu, práva a spravedlnosti. Právě tento přístup činil absurdními úvahy středověkých scholastiků, Fichteho, Schellinga, Hegela a německé *Begriffsjurisprudenz*. Koncepty jsou nástroje uvažování. Nelze je nikdy považovat za regulatorní principy určující způsoby chování.

Tvrzení, že koncept státu a suverenity logicky implikuje absolutní nadřazenost, a tedy vylučuje myšlenku jakýchkoli omezení činností státu, je ukázkou zbytečné duševní gymnastiky. Nikdo nepopírá skutečnost, že je v moci státu vytvořit totalitní režim na území, které má pod kontrolou. Problém ale spočívá v tom, zda je či není taková forma vlády prospěšná z pohledu zachování a fungování společenské spolupráce. Tento problém nelze vyřešit žádným přespříliš složitým výkladem konceptů a pojmů. Je třeba jej rozhodnout za pomoci praxeologie, a nikoli strojenou metafyzikou státu a práva.

Filozofie práva a politická věda nedokážou objevit žádný důvod, proč by vláda neměla regulovat ceny a neměla trestat lidi, kteří cenové stropy nerespektují, stejně jako jsou trestáni vrazi a zloději. Instituci soukromého vlastnictví shledávají pouze jako odvolatelnou laskavost milostivě udělenou všemocným vládcem ubohým jedincům. Na úplném či částečném zrušení zákonů, které tuto milost udělují, pak nemůže být nic špatného; nelze vznést žádnou rozumnou výtku proti vyvlastnění a konfiskaci. Je jen na legislativci, aby systém soukromého vlastnictví výrobních prostředků nahradil jakýmkoli jiným systémem, stejně jako je v jeho moci nahradit národní hymnu zvolenou někdy v minulosti hymnou jinou. Pravidlo *car tel est notre bon plaisir* je jedinou zásadou tvůrce práva.

Stejně jako proti jiným druhům formalismu a legálního dogmatismu je i zde třeba zdůraznit, že jediným důvodem existence zákonů a společenského aparátu nátlaku a donucení je zajištění hladkého fungování společenské kooperace. Je očividné, že je v moci vlády nařídít maximální ceny a uvěznit či popravít všechny, kteří budou prodávat či kupovat za vyšší cenu. Otázkou ale zůstává, zda taková politika může nebo nemůže dosáhnout cílů, kvůli kterým se vláda k této politice uchýlila. Máme zde před sebou zcela praxeologický a ekonomický problém. Ani filozofie práva, ani politická věda nám k jeho vyřešení nemůže nijak přispět.

Problém intervencionismu není problémem správného vymezení „přirozených“, „spravedlivých“ či „náležitých“ funkcí státu a vlády. Problém zní takto: Jak systém intervencionismu funguje? Může dosáhnout těch cílů, jichž lidé, kteří se k němu uchýlili, dosáhnout chtějí?

Zmatení a nedostatek soudnosti, jež je možné vidět při analýze problémů intervencionismu, jsou udivující. Najdeme například lidi, kteří tvrdí následující: Je zjevné, že je nutné mít regulaci dopravy na veřejných silnicích. Nikdo nic nenamítá proti zásahům vlády do chování řidičů. Zastánci *laissez faire* si protirečí, když bojují proti vládním zásahům do tržních cen, ale nic nenamítají proti existenci vládních dopravních předpisů.

Omyl této argumentace je zjevný. Regulace dopravy na silnicích je jednou z úloh instituce, která provozuje silnice. Je-li touto institucí vláda či místní vláda, musí svou úlohu vykonávat. Správce železnice tak musí sestavit vlakový jízdní řád a hotelový management musí rozhodnout, bude-li v jídelnách hrát hudba či nikoli. Provozuje-li vláda železnici nebo hotel, je na vládě, aby tyto věci regulovala. Existuje-li státní opera, musí vláda rozhodnout, jaké opery budou na repertoáru a jaké nikoli. Bylo by ale *non sequitur* vyvozovat z této skutečnosti, že je také úlohou vlády rozhodovat o těchto věcech v případě oper, které stát neprovozuje.

Intervencionističtí doktrináři stále dokola opakují, že nemají v úmyslu zrušit soukromé vlastnictví výrobních prostředků, podnikatelské aktivity a tržní směnu. Zastánci nejnovější verze intervencionismu, německého „*soziale Marktwirtschaft*“, také zdůrazňují, že považují tržní ekonomiku za nejlepší možný a nejvíce žádoucí systém společenské ekonomické organizace a že jsou proti socialistické vládní všudypřítomnosti. Všichni tito zastánci třetí cesty ale samozřejmě zdůrazňují se stejnou vervou, že odmítají manchestersmus a *laissez faire* liberalismus. Je nutné, říkají, aby stát zasahoval do tržních jevů kdykoli a kdekoli „svobodná hra ekonomických sil“ ústí v podmínky, jež se zdají „společensky“ nežádoucí. Z tohoto tvrzení je zřejmé, že berou jako dané, že je to právě vláda, na kterou je třeba se obrátit, aby v každém jednotlivém případě určila, zda má být určitý ekonomický jev považován za „společenského“ pohledu za problematický a následně, zda stav trhu vyžaduje nějaký zásah vlády či nikoli.

Všichni tito zastánci intervencionismu si neuvědomují, že z jejich programu vyplývá ustavení úplné vládní nadřazenosti ve všech ekonomických záležitostech, což v konečném důsledku přináší situaci, jež se nijak neliší od toho, co jsme nazvali německou či hindenburskou verzí socialismu. Je-li v pravomoci vlády rozhodovat, zda určité hospodářské podmínky ospravedlňují její intervenci, nezbývá pro trh místo. O tom, co by mělo být vyrobeno, v jakém množství, v jaké kvalitě, kým, kde a jak, pak přestává v konečném důsledku rozhodovat spotřebitel, ale činí tak vláda. Jakmile se totiž výstup fungování nenarušeného trhu odlišuje od toho, co považují úřady za „společensky“ žádoucí, vláda zakročí. Z toho plyne, že trh je svobodný jen dotud, pokud dělá přesně to, co chce dělat vláda. Je „svobodný“ dělat to, co se úřady rozhodnou považovat za „správné“, ale nemůže dělat nic, co považují za „špatné“. Roz-

hodnutí, co je správné a co špatné, spočívá na vládě. Teoretické i praktické fungování intervencionismu v konečném důsledku směřuje k odstranění jeho původních odlišností od zjevného socialismu a úplného přijetí principů totalitního všeobecného plánování.

4. Spravedlnost jako konečný standard jednání jednotlivce

Podle široce sdíleného názoru je možné, a to i při neexistenci vládních zásahů do fungování podniků, odchýlit fungování tržního hospodářství od podoby, kterou by mělo v situaci, kdy by rozhodujícím faktorem bylo jen dosahování zisku. Obhájci společenské reformy, která má spočívat v respektování principů křesťanství či požadavků „pravé“ morálky, tvrdí, že tržní chování lidí s dobrými úmysly by mělo také vést svědomí. Kdyby byli všichni lidé připraveni starat se nejen o svůj zisk, ale také o své náboženské a morální povinnosti, nebylo by k prosazení správných věcí třeba vládního nátlaku a donucení. Není tedy prý nutná reforma vlády a zákonů, ale morální očista člověka, návrat k přikázáním Páně a pravidlům morálního chování, zavržení neřestí lakoty a sobectví. Poté bude snadné usmířit soukromé vlastnictví výrobních prostředků se spravedlností, čestností a poctivostí. Katastrofické dopady kapitalismu tak budou odstraněny bez poškození individuální svobody a podnikavosti. Lidé sesadí molocha kapitalismu, aniž by na trůn posadili stát.

Arbitrární hodnotové soudy, jež nalézáme u základů těchto názorů, ponecháme pro tento okamžik stranou. Je nepodstatné, z čeho tito kritici kapitalismus obviňují. Jejich omyly a nepochopení se netýkají toho nejdůležitějšího. Důležitá je ale myšlenka vybudování společenského systému na dvojakém základě – soukromém vlastnictví a morálních principech omezujících využívání soukromého vlastnictví. Takový systém, říkají jeho obhájci, by nebyl ani socialismem, ani kapitalismem, ani intervencionismem. Nebyl by socialismem, protože by zachovával soukromé vlastnictví výrobních prostředků; ani kapitalismem, jelikož by primárně nestál na snaze dosáhnout zisku, ale rozhodovalo by svědomí; ani intervencionismem, protože by nevyvstávala potřeba zásahů vlády do fungování trhu.

V tržním hospodářství má jedinec svobodu jednat v rámci prostoru, jež mu nabízí soukromé vlastnictví a trh. Jeho volby jsou konečné. Pro ostatní lidi představuje jeho jednání data, která musí brát v úvahu při jednání vlastním. Koordinace autonomního jednání všech jedinců je dosaženo fungováním trhu. Společnost člověku neříká, co má a co nemá dělat. Nevzniká žádná potřeba vynucovat spolupráci skrze speciální nařízení a zákazy. Nespolečně se trestá sama. Přizpůsobení požadavků společenského produktivního úsilí a sledování vlastního zájmu jedince nejsou v konfliktu. Proto také není třeba žádné instituce, která by takové konflikty řešila. Systém může fungovat

a plnit své úkoly bez zásahu nějakého orgánu, jenž by vydával nějaké příkazy a zákazy a trestal ty, co se jim nepodvolí.

Za sférou soukromého vlastnictví a trhu leží sféra nátlaku a donucení. Zde se nachází přehrady, které organizovaná společnost staví kvůli ochraně soukromého vlastnictví a trhu proti násilí, úkladům a podvodu. To je oblast omezení, jež leží v protikladu k oblasti svobody. Zde nacházíme pravidla, která odlišují, co je legální a co ilegální, co je dovolené a co zakázané. A zde se také nalézá hrozivá mašinerie zbraní, věznic a šibenic a lidé, kteří je obsluhují – připraveni ztrestat ty, kdo se odváží neuposlechnout.

Reformátoři, jejichž plány se zde zabýváme, tvrdí, že vedle norem vytvořených k ochraně a zachování soukromého vlastnictví by měla být ustanovena další etická pravidla. Chtějí, aby ve výrobě a spotřebě byly brány v úvahu ještě jiné věci než ve společenském řádu, v němž nejsou jednotlivci nuceni přijímat jiné povinnosti než to, aby nepoškodili život ostatních lidí a jejich právo soukromého vlastnictví. Chtějí zakázat ty pohnutky, které vedou jednání člověka v tržním hospodářství (nazývají je sobectvím, ziskovostí, dosahováním zisku), a nahradit je jinými podněty (ty nazývají svědomitostí, poctivostí, altruismem, strachem z Boha, dobročinností). Jsou přesvědčeni o tom, že taková morální reforma by byla sama o sobě postačující k záchraně fungování ekonomického systému, jež by bylo z jejich pohledu uspokojivější než neomezovaný kapitalismus, a to bez vládních opatření, jež vyžaduje intervencionismus a socialismus.

Zastánci těchto doktrín si neuvědomují, jakou úlohu při fungování tržního hospodářství hrají právě ty motivy lidského jednání, jež odsuzují a označují za zvrácené. Tržní ekonomika může fungovat bez vládních nařízení, která by každému říkala, co má přesně dělat a jak to má udělat, právě kvůli té skutečnosti, že nechce po nikom, aby se choval jinak, než nejlépe odpovídá jeho vlastnímu zájmu. Sledování vlastního zájmu tak integruje jednání jednotlivce do společenského systému výroby. Snahou o dosažení vlastního zisku přispívá každý člověk svým dílem k nejlepšímu možnému uspořádání výrobních činností. V rámci sféry soukromého vlastnictví a zákonů ochraňujících vlastnictví před násilnými a podvodnými aktivitami neexistuje žádný antagonismus mezi zájmy jednotlivce a zájmy společnosti.

Tržní ekonomika se stává chaotickou právě tehdy, když je odstraněna vláda soukromého vlastnictví, které tito reformátoři znevažují a označují za sobecké. Dobře fungující společenský řád nelze vytvořit tak, že budeme nutit lidi naslouchat hlasu svého svědomí a nahrazovat snahu o dosažení zisku ohledy na veřejné blaho. Člověku nestačí říci, aby *nekupoval* na nejlevnějším trhu a *neprodával* na nejdražším trhu. Nestačí mu říci, aby *neusiloval* o zisk a *nesnažil* se vyhnout ztrátám. Je třeba vytvořit jednoznačná pravidla, která by sloužila člověku jako vodítko v každé konkrétní situaci.

Reformátoři říkají: Podnikatel je bezohledný a sobecký, když využije svého postavení a prodává za nižší ceny než jeho méně efektivní konkurent, a tím ho přinutí odejít z podnikání. Jak by se měl ale „altruistický“ podnikatel chovat? Neměl by za žádných okolností prodávat za méně než žádný z jeho konkurentů? Nebo snad existují jisté okolnosti, kdy by toto mělo být umožněno?

Na druhou stranu reformátoři říkají: Podnikatel je bezohledný a sobecký, když využije situace na trhu a požaduje tak vysoké ceny, že si chudí lidé nemohou dovolit zboží koupit. Co by měl ale „správný“ podnikatel dělat? Měl by své zboží rozdávat zadarmo? Ať totiž zvolí jakkoli nízkou prodejní cenu, vždy se najdou lidé, kteří za ni nebudou schopni nakoupit vůbec nebo nebudou moci nakoupit tolik, kolik by mohli za cenu nižší. Jakou skupinu lidí, kteří chtějí výrobek koupit, tedy může podnikatel z nákupu vyloučit?

Na tomto místě není nutné zabývat se důsledky odchýlení výše ceny od ceny určené neomezovaným trhem. Neprodá-li prodávající za méně než jeho méně efektivní konkurent, minimálně část jeho zboží zůstane neprodána. Nabídne-li prodávající zboží za nižší cenu, než je cena na neomezovaném trhu, dostupná nabídka nebude dostatečná na to, aby umožnila všem, kdo jsou ochotni tuto nižší cenu zaplatit, dostat, co požadují. Tyto a další důsledky odchýlení se od tržních cen budeme studovat později.² Na tomto místě si ale musíme uvědomit, že nestačí podnikateli jednoduše říci, že by se *neměl* nechat vést situací na trhu. Je mu třeba říci, jaké nákupní a prodejní ceny má používat. Podnikatelovy aktivity již nevede snaha o dosažení zisku, která by určila, co by měl vyrábět a v jakém množství. Nemá-li se podnikatel již řídit motivem zisku, aby co nejlépe posloužil zákazníkům, je mu třeba dát jiné jasné instrukce. Pak se ale nelze vyhnout řízení chování podnikatelů pomocí konkrétních příkazů a zákazů, což je přesně to, čemu říkáme vládní zásahy do ekonomiky. Veškerá snaha vydávat takovéto intervence za nadbytečné, ale hovořit o významu hlasu svědomí, charitě a bratrské lásce, je marná.

Zastánci křesťanské sociální reformy předstírají, že jejich ideál, kdy byla chamtivost a snaha o dosažení zisku zkrocena a omezena ctnostným chováním v souladu s morálním zákonem, fungoval dobře v minulosti. Veškeré zlo naší doby je prý způsobeno opuštěním učení církve. Kdyby se lidé neodchýlili od přikázání a nebažili po nespravedlivém zisku, lidstvo by si stále užívalo slasti zažívaných ve středověku, kdy přinejmenším elita žila dle principů božích. Je prý třeba navrátit tyto staré dobré dny a pak dohlížet na to, aby žádní noví odpadlíci nepřipravili člověka o jejich blahodárné účinky.

Není třeba se zde pouštět do analýzy sociálních a ekonomických podmínek třináctého století, které tito reformátoři vyzdvihují jako nejuzásnější

² Viz níže str. 679–687.

období dějin. Podívejme se pouze na koncept *spravedlivých* cen a mezd, který je klíčový v sociálním učení církevních učitelů a který reformátoři chtějí ustavit do pozice konečného standardu ekonomického počínání.

Je zjevné, že koncepty *spravedlivých* cen a mezd vždy odkazují a vždy odkazovaly na konkrétní společenský řád, který tito teoretici považovali za nejlepší. Navrhují přijetí svého ideálního schématu a jeho uchování na věčné časy. Nemá již docházet k žádným dalším změnám. Jakákoli změna nejlepšího možného stavu společnosti může totiž znamenat pouze úpadek. Světonázor těchto filozofů nebere v úvahu neutuchající lidskou snahu o zlepšení materiálních podmínek života. Nic jim neříkají pojmy jako historická změna či nárůst všeobecné životní úrovně. Oni nazývají „*spravedlivým*“ takové chování, které je slučitelné s nenarušenou existencí jejich utopie. Vše ostatní je nespravedlivé.

Koncept *spravedlivých* cen a mezd je však vnímán jinými lidmi než filozofy velmi odlišně. Když nefilozof hovoří o *spravedlivé* ceně, myslí tím to, že udržení této ceny zvyšuje nebo alespoň nesnižuje jeho vlastní příjmy a postavení ve společnosti. *Nespravedlivou* cenou nazývá pak každou cenu, která jeho bohatství a postavení ohrožuje. Je „*spravedlivé*“, když ceny jím prodávaného zboží a služeb více a více rostou a když ceny toho, co nakupuje, více a více klesají. Pro zemědělce se tak jakkoli vysoká cena pšenice nezdá být *nespravedlivá*. Pro člověka pracujícího za mzdu totéž platí o *mzdové* sazbě. Zemědělec ale okamžitě jakýkoli pokles ceny pšenice označuje za porušení pozemských i nadpozemských zákonů a lidé pracující za mzdu při poklesu *mzdových* sazeb zorganizují rebelii. Tržní společnost ale nemá žádný jiný prostředek k přizpůsobení výroby měnícím se podmínkám než fungování trhu. Změny cen přimějí lidi omezit výrobu věcí, které nejsou příliš nutně požadovány, a rozšířit výrobu těch věcí, po nichž je spotřebitelská poptávka intenzivnější. Absurdita veškerých pokusů stabilizovat ceny spočívá právě v tom, že stabilizace by zabránila jakýmkoli dalším zdokonalením a vyústila ve strnulost a stagnaci. Flexibilita cen věcí a *mzdových* sazeb je nástrojem přizpůsobení, zdokonalení a pokroku. Lidé, kteří zavrhnou změny cen a mezd jako *nespravedlivé* a kteří volají po zachování toho, čemu oni sami říkají *spravedlivé*, ve skutečnosti bojují s úsilím zlepšit ekonomické podmínky života.

Není nic *nespravedlivého* na tom, že po dlouhou dobu můžeme pozorovat tendenci k ustavení takových cen zemědělských produktů, jež vedly k odchodu značné části populace ze zemědělství a jejího zapojení se do zpracovatelského průmyslu. Nebýt tohoto vývoje, devadesát či více procent obyvatelstva by stále pracovalo v zemědělství a zpracovatelský průmysl by byl o svůj rozvoj připraven. Veškeré vrstvy obyvatelstva, včetně zemědělců, by na tom byly hůře. Kdyby byla scholastická doktrína *spravedlivé* ceny uplatněna v praxi,

stále bychom dosahovali ekonomické úrovně třináctého století. Počet obyvatel by byl o mnoho menší a životní úroveň mnohem nižší.

Obě verze teorie spravedlivé ceny – filozofická i populární – odsuzují ceny a mzdy tvořené na nenarušovaném svobodném trhu. Tato averze nám však sama o sobě nijak neodpovídá na otázku, jak vysoké by spravedlivé ceny a mzdy měly být. Má-li být spravedlnost vyzdvížena do pozice konečného standardu ekonomického jednání, musí být jednoznačně řečeno každému člověku, co by měl dělat, jaké ceny požadovat a jaké ceny v každém jednotlivém případě platit. Pomocí aparátu nátlaku a donucení pak musí být všichni, kdo odmítají uposlechnout, přinuceni podřídit se těmto příkazům. Je třeba ustanovit nejvyšší autoritu, která bude vydávat normy a regulovat veškeré sféry chování, měnit tyto normy, je-li třeba, interpretovat je a vynucovat. Nahrazení sobeckého úsilí o dosažení zisku sociální spravedlností a chováním nesobeckým tedy vyžaduje při svém uskutečnění právě ty politiky vládních zásahů do fungování trhu, které zastánci morální očisty lidstva považují za nadbytečné. Žádné odchýlení se od neomezovaného tržního hospodářství není myslitelné bez zavedení autoritářského režimu. Ať už se autoritě, které jsou svěřeny tyto pravomoci, říká vláda nebo teokratické kněžstvo, na skutečnosti to nic nemění.

Vyzíváním lidí k zavržení sobectví se reformátoři obracejí na kapitalisty a podnikatele, ale také – i když pouze nesměle – na příjemce mezd. Tržní ekonomika je ale systémem spotřebitelské nadvlády. Kazatelé by se tak měli obracet nikoli na výrobce, ale na spotřebitele. Měli by přesvědčovat spotřebitele, aby přestali upřednostňovat lepší a levnější výrobky před horšími a dražšími, aby nepoškodili méně efektivní výrobce. Měli by je přesvědčit o omezení množství nakupovaného zboží, aby chudším lidem dali příležitost nakoupit více. Chce-li někdo, aby se spotřebitelé chovali tímto způsobem, musí jim otevřeně říci, co mají kupovat, v jakém množství, od koho a za jaké ceny. A musí samozřejmě tato nařízení následně vynutit. Pak ale vytváříme přesně takový autoritářský systém, jež morální reformátoři odmítají.

To, jaké svobodě se jedinci těší v rámci společenské spolupráce, je podmíněno souladem soukromých zisků a veřejného prospěchu. V prostoru, v němž jedinec při usilování o svůj blahobyt přispívá také k blahobytu ostatních lidí – či ho přinejmenším nepoškozuje –, lidé jdoucí svou cestou neohrožují ani zachování společnosti ani zájmy jiných lidí. Vzniká panství svobody a individuální iniciativy, prostor v jehož rámci člověk může volit a jednat dle své vlastní úvahy. Tato sféra svobody, již socialisté a intervencionisté pohrdavě označují za „ekonomickou svobodu“, je tím, co umožňuje veškeré tyto podmínky, jež jsou obecně nazývány svobodou v rámci systému společenské kooperace založené na dělbě práce. To je tržní ekonomika či kapitalismus se svým politickým odrazem (marxisté by museli říci: se svou „nadvstavbou“), zastupitelskou vládou.

Namítá-li někdo, že existuje konflikt mezi snahou o dosažení zisku různých jedinců či mezi touto snahou jedinců na straně jedné a blahobytem na straně druhé, nemůže se vyhnout volání po odstranění práva jednotlivců volit a jednat. Musí nahradit úsudek občanů nadřazeností centrální komise plánování výroby. Dobrá společnost z jejich pohledu nenabízí prostor svobodné iniciativě. Vláda jednoduše jen vydává příkazy a všichni jsou přinuceni je poslouchat.

5. Význam *laissez faire*

Ve Francii osmnáctého století představovala fráze *laissez faire, laissez passer* poučku, do které někteří bojovníci za svobodu shrnovali svůj program. Jejich cílem bylo vytvoření neomezované tržní společnosti. K dosažení tohoto cíle obhajovali zrušení veškerých zákonů bránících tvořivějším a schopnějším lidem předčít méně tvořivé a méně schopné konkurenty a zákonů omezujících pohyb zboží a lidí. Právě tuto myšlenku měla tato známá fráze vyjadřovat. V naší době prahnoucí po všemocnosti vlády je myšlenka *laissez faire* znevažována. Veřejné mínění ji v současnosti považuje za projev morální zvrhlosti a maximální nevzdělanosti.

Intervencionista vidí pouze dvě možnosti – „automatické síly“ nebo „záměrné plánování“.³ Z toho vyvozuje, že spoléhání na automatické síly je zjevná hloupost. Žádný rozumný člověk přece nemůže vážně navrhnout nicnedělání a ponechání věcí, aby se vyvíjely bez vlivu účelového jednání. Plán jako projev vědomého jednání je pak samozřejmě mnohem více žádoucí než absence jakéhokoliv plánování. *Laissez faire* pak tedy v očích intervencionisty znamená: Ponechte zlo existovat, nepokoušejte se využít rozum k zlepšení života lidí.

Těžko bychom objevili větší omyl. Argument pro plánování je odvozen od mylného výkladu metafory a stojí pouze na konotacích termínu „automatický“, který je často používán v přeneseném slova smyslu k popsání tržního procesu.⁴ Automatický znamená podle *Concise Oxford Dictionary*⁵ „nevědomý, neinteligentní, pouze mechanický“. Dle *Webster's Collegiate Dictionary*⁶ automatický znamená „bez kontroly vůle ... prováděný bez aktivního myšlení a bez vědomého záměru či řízení“. Jak snadno pak mohou zastánci plánování vítězoslavně použít takovýto trumf!

³ Srov. Hansen, A. H.: „Social Planning for Tomorrow“ v *The United States after the War* (Cornell University Lectures, Ithaca, 1945), str. 32–33.

⁴ Viz výše str. 287–289.

⁵ (3. vyd., Oxford, 1934), str. 74.

⁶ (5. vyd., Springfield, 1946), str. 73.

Skutečnost je taková, že před námi neleží alternativa mrtvého mechanismu či strnulého automatismu na straně jedné a vědomé plánování na straně druhé. Nevybíráme mezi plánováním a neexistencí plánování. Otázka stojí následovně: Kdo plánuje? Měl by každý člen společnosti plánovat pro sebe, nebo by pro všechny měla plánovat pouze benevolentní vláda? Problém nespočívá ve volbě mezi *automatismem* a *vědomým jednáním*, ale mezi *autonomním jednáním každého jedince* a *vylučným jednáním vlády*. Jde tedy o otázku: *Svoboda, nebo všemocnost vlády?*

Laissez faire neznamená: Nechme mechanické věci bez duše fungovat. Znamená: Nechme každého jedince, aby si zvolil, jak se chce podílet na společenské dělbě práce; nechme spotřebitele rozhodovat, co mají podnikatelé vyrábět. Plánování na druhou stranu znamená: Nechme pouze vládu tvořit a vynucovat svá pravidla pomocí aparátu nátlaku a donucení.

Plánovač tvrdí, že v systému *laissez faire* se nevyrobí statky, které lidé „opravdu“ potřebují, ale vyrábí se to, co se může prodat za nejvíce peněz. Plánování proto musí nasměrovat výrobu k uspokojování „skutečných“ potřeb. Kdo ale rozhodne, co to jsou „skutečné“ potřeby?

Profesor Harold Laski, bývalý předseda britské *Labor Party*, by tak například určil za cíl plánování investic, „aby využívání úspor investorů směřovalo ke stavbě domů, a nikoli kin“.⁷ Nejde vůbec o to, zda člověk souhlasí s profesorským názorem, že je důležitější mít lepší domy než lepší kina. Je ale skutečností, že spotřebitelé učinili jinou volbu tím, že utratili část svých peněz za vstupenky do kina. Kdyby masy Britů, stejných lidí, jejichž hlasy dosadily *Labor Party* k moci, přestaly nakupovat vstupenky do kina a začaly utrácet více za komfortní domy a byty, podnikatelé usilující o dosažení zisku by byli nuceni investovat více do stavby domů a bytovek a méně do výroby nákladných filmů. Pan Laski se záměrně snaží postavit se přáním spotřebitelů a nahradit jejich vůli vůlí svou. Chtěl se zbavit demokracie trhu a nastolit absolutní vládu jednoho člověka nad výrobou. Možná se domníval, že mu byla zjevena vyšší pravda a že je jako nadčlověk povolán k tomu, aby uvalil své hodnoty na masy podřadných lidí. Pak by ale měl najít odvahu říci to na rovinu.

Veškeré toto vášnivé uctívání dokonalosti vlády je jen mizerným maskováním *sebezbožštění* každého intervencionisty. Báječný bůh Stát je báječným bohem pouze proto, že se od něj očekává, že bude dělat výlučně to, čeho chce každý jednotlivý obhájce intervencionismu dosáhnout. Opravdovým plánem je jen takový plán, se kterým plánovač zcela souhlasí. Všechny ostatní plány jsou prostě podvrhy. Když říká „plán“, má autor knihy o prospěšnosti plánování na mysli samozřejmě pouze svůj vlastní plán. Vůbec nebere do úvahy

⁷ Srov. Laskiho vysílání „*Revolution by Consent*“, přetištěno v *Talks*, X, č. 10 (říjen, 1945), str. 7.

to, že plán, který uvede v život vláda, se od jeho plánu může lišit. Různí plánovači spolu souhlasí pouze v odmítání *laissez faire*, tj. individuálního rozhodování a jednání. Vůbec se neshodnou na volbě jednoho plánu, který by měl být přijat. Jsou-li jim ukázány zjevné a nepopíratelné vady intervencionistických politik, reagují zastánci intervencionismu vždy stejně. Tyto vady, říkají, byly výsledkem falešného intervencionismu; my však obhajujeme dobrý intervencionismus, ne takovýto špatný intervencionismus. A samozřejmě dobrým intervencionismem je ten, který propaguje samotný pan profesor.

Laissez faire znamená: Nechme každého člověka volit a jednat; nenuťme jej podvolovat se diktátorovi.

6. Přímý vládní zásah do spotřeby

Při zkoumání ekonomických problémů intervencionismu se nemusíme zabývat těmi aktivitami vlády, jejichž cílem je okamžitě ovlivnit spotřebitelskou volbu spotřebních statků. Každý vládní zásah do podnikání musí nepřímo spotřebu ovlivnit. Vládní zásah totiž mění tržní data, a tak také musí změnit hodnocení a chování spotřebitelů. Je-li ale cílem vlády pouze přinutit přímo spotřebitele spotřebovat jiné statky, než pro jaké by se rozhodli bez vládního zásahu, neobjevují se nám žádné speciální problémy, jimiž by se měla ekonomie zabývat. Je nepochybné, že mocný a nemilosrdný policejní aparát může svou moc využít k vynucení těchto nařízení.

Při studiu rozhodování spotřebitelů se neptáme, co člověka přimělo koupit *a*, a nikoli *b*. Zabýváme se pouze důsledky pro určení tržních cen, a tedy dopady, které určité chování spotřebitelů mělo na výrobu. Tyto dopady nezávisí na okolnostech, které vedly spotřebitele koupit *a*, a nikoli *b*. Pro určení cen plynových masek je nedůležité, zda si je lidé kupují ze svého rozhodnutí nebo proto, že vláda každého nutí, aby si plynovou masku pořídil. Rozhodující je pouze velikost poptávky.

Vlády snažící se zachovat navenek zdání svobody, i když svobodu omezují, maskují své přímé zásahy do spotřeby pod pláštík zásahů do podnikání. Cílem americké prohibice bylo zabránit občanům země pít alkoholické nápoje. Zákon ale pokrytecky nezakázal pít jako takové a nepokutoval jej. Pouze zakázal výrobu, prodej a distribuci opojných nápojů, tedy obchodní transakce předcházející aktu konzumace. Za tímto přístupem stála myšlenka, že lidé se oddávají hříchu pití pouze z toho důvodu, že jim alkohol nutí bezzásadoví podnikatelé. Bylo ale zjevné, že smyslem prohibice bylo omezit svobodu jednotlivce utratit vlastní peníze a užít si života dle vlastního uvážení. Omezení uvalená na podnikání byla pouze podřazena tomuto konečnému cíli.

Problémy přímého vládního zásahu do spotřeby nejsou katalaktické povahy. Daleko překračují hranice katalaktických úvah a vedou do oblasti fundamentálních problémů lidského života a společenské organizace. Je-li pravda, že vláda svou autoritu odvozuje od Boha a je prozřetelností pověřena jednat jako strážce hloupého a nevzdělaného obyvatelstva, pak je samozřejmě jejím úkolem organizovat každou sféru života podřízené populace. Panovník seslaný Bohem na zem ví lépe, co je dobré pro jeho svěřence, než ví oni sami. Opatrovník má povinnost chránit je před škodou, kterou by si napáchali, kdyby byli ponecháni bez dozoru.

Lidé, co se sami staví do pozice „realistů“, si neuvědomují nesmírný význam dotčených principů. Tvrdí, že se nechtějí pouštět do – jak říkají – filozofických a akademických otázek. Říkají, že jejich přístup je zcela veden praktickými úvahami. Je faktem, tvrdí, že někteří lidé poškozují sebe a své nevinné rodiny konzumací narkotik. Pouze doktrináři mohou být tak dogmatičtí a stavět se proti vládní regulaci obchodu s drogami. Jejich příznivé dopady nelze zpochybnit.

Celá věc ale není tak jednoduchá, jak se může zdát. Opium a morfin jsou zcela jistě nebezpečné a návykové drogy. Jakmile ale přijmeme princip, že je povinností vlády ochraňovat jednotlivce proti jejich vlastní hlouposti, ztratíme pádný argument proti dalším vládním zásahům. Lze pak snadno argumentovat pro zákaz alkoholu a nikotinu. A proč omezovat benevolentní vládní péči pouze na lidská těla? Není snad škoda, kterou může člověk ušetřit své mysli a duši, ještě mnohem horší než škoda tělesná? Proč nezabránit člověku ve čtení špatných knih a sledování špatných filmů, v prohlížení špatných obrazů a soch a v poslouchání špatné hudby? Škoda napáchaná špatnými ideologiemi je jistě také jak pro jedince, tak pro celou společnost mnohem zhoubnější než škoda způsobená drogami.

Teď již nehovoříme pouze o domnělých nebezpečích, jež straší pár izolovaných dogmatiků. Je faktem, že žádná paternalistická vláda, ať již dávná či moderní, se nevyvarovala pokusů o regulování lidské mysli, víry a názorů. Pokud je jednou pošlapána svoboda člověka rozhodovat o své spotřebě, mizí veškeré svobody. Naivní zastánci vládních zásahů do spotřeby se obelhávají, když opomíjejí to, co tak pohrdavě nazývají filozofickým aspektem problému. Nevědomky tak podporují myšlenky, jež stojí za cenzurou, inkvizicí, náboženskou netolerancí a pronásledováním jinověrců.

Zabýváme-li se katalaxií intervencionismu, ponecháváme stranou tyto politické důsledky přímých vládních zásahů do spotřeby občanů. Zabýváme se výlučně těmi akty intervence, jež mají za cíl přinutit podnikatele a kapitalisty využít výrobní prostředky odlišným způsobem, než by učinili v situaci, kdy by byli podřízeni pouze diktátu trhu. Při tomto zkoumání si neklademe otázku, zda je daný zásah dobrý nebo špatný vzhledem k nějakému předem

danému standardu. Ptáme se pouze, zda může dosáhnout těch cílů, kterých jeho obháji, již se k tomuto zásahu uchýlili, dosáhnout chtějí.

Korupce

Analýza intervencionismu by nebyla úplná, kdyby nevzala v úvahu jev korupce.

Těžko bychom hledali nějaký vládní zásah do fungování tržního procesu, který by z pohledu dotčených obyvatel nebylo možné označit za konfiskaci či dar. Vždy platí, že jeden člověk nebo skupina získává na úkor jiného člověka či skupiny. V mnoha případech ale škoda napáchaná jedním lidem neodpovídá jakékoli výhodě pro jiné lidi.

Neexistuje nic takového jako spravedlivý a čestný způsob použití té ohromné moci, kterou intervencionismus vkládá do rukou zákonodárce a exekutivce. Obháji intervencionismu předstírají, že nahrazují – jak říkají „společensky“ škodlivé – dopady soukromého vlastnictví a zájmových skupin neomezenými pravomocemi moudrého a nezaujatého legislativce a jeho zásadových a neúnavných sluhů úředníků. Obyčejný člověk je v jejich očích bezmocným dítětem, které zoufale potřebuje opatrovníka, jenž by ho chránil před lstivými triky bandy darebáků. Odmítají veškeré tradiční koncepty práva a legality ve jménu „vyšší a ctnostnější“ myšlenky spravedlnosti. A cokoli oni sami kdykoli udělají, je vždy správné, jelikož to poškozují ty, kdo si chtějí sobecky sami ponechat to, co by z pohledu této vyšší spravedlnosti mělo patřit ostatním.

Pojmy sobectví a nesobectví jsou v těchto úvahách vnitřně rozporné a nepoužitelné. Jak jsme si již ukázali, každé jednání směřuje k dosažení takového stavu, který je pro jednáícího člověka lepší než stav, který by nastal při absenci tohoto jednání. V tomto smyslu je možné každé jednání označit za sobecké. Člověk dávající almužnu hladovým dětem tak činí buď proto, že hodnotí své vlastní uspokojení očekávané z poskytnutí tohoto daru více než jakékoli jiné uspokojení, jehož by se mu dostalo, kdyby tyto peníze utratil za něco jiného, nebo protože doufá, že bude odměněn na věčnosti. Politik je v tomto smyslu vždy sobecký, bez ohledu na to, zda podporuje nějaký populární projekt kvůli svému znovuzvolení, nebo zda přísně lpí na svém – nepopulárním – přesvědčení a připravuje se o výhody, jichž by mohl dosáhnout, kdyby se mu zpronevěřil.

V antikapitalistické terminologii se slova *sobecký* a *nesobecký* používají k rozdělení lidí z pohledu doktríny, jež považuje rovnost bohatství a příjmu za jediný přirozený a spravedlivý stav společenských podmínek, jež označuje lidi, kteří vlastní či vydělávají více, než je průměr, za vykořisťovatele, a která odsuzuje podnikatelskou činnost, jelikož prý škodí společnému blahu. Podnikat, záviset přímo na schválení či neschválení vlastního jednání spotřebite-

li, usilovat o přízeň nakupujících a dosáhnout zisku, když se člověku podaří uspokojit spotřebitele lépe, než se podařilo konkurentům, je – z pohledu oficiální ideologie – sobecké a zavrženíhodné. Pouze lidé, kteří získávají své mzdy od vlády, se kvalifikují jako nesobečtí a ctnostní.

Naneštěstí ale nejsou držitelé úřadů a jejich zaměstnanci anděly. Velmi rychle zjistí, že jejich rozhodnutí znamenají pro podnikatele buď významné ztráty, nebo – někdy – tučné zisky. Nepochybně existují i byrokraté, kteří nepřijímají úplatky. Jsou ale i takoví, kteří se snaží získat výhodu z jakékoli „jisté“ příležitosti „podělit“ se s těmi, jimž jejich rozhodnutí pomáhá.

V mnoha oblastech správy intervencionistických opatření se prostě klientelismu nelze vyhnout. Vezměme si například případ vývozních či dovozních licencí. Takováto licence má pro jejího držitele jistou peněžní hodnotu. Komu by měla vláda licenci udělit a komu její přidělení naopak odmítnout? Neexistuje žádné objektivní měřítko, které by se dokázalo vyhnout osobnímu zaujetí a něčemu upřednostnění. Není podstatné, zda dojde či nedojde k přesunu peněz. Je stejně skandální, když je licence přidělena lidem, kteří poskytli nebo slíbili, že poskytnou jiné hodnotné služby (např. poskytnou politickou podporu) lidem, jež o licenci rozhodují.

Korupce je běžným výsledkem intervencionismu. Ponechme historikům a právníkům, aby se těmito problémy zabývali.⁸

⁸ Dnes se stalo zvykem volat po komunistické revoluci a přitom odsuzovat napadané nekomunistické vlády za zkorumpované. K ospravedlnění podpory, kterou část amerického tisku a někteří zástupci americké administrativy poskytli nejprve čínským komunistům a poté komunistům kubánským, bylo použito argumentu, že Čankaj-škův režim a později režim Batistův byly zkorumpované. Z tohoto úhlu pohledu by ale bylo možné ospravedlnit komunistickou revoluci proti každé vládě, která není zcela oddána myšlence *laissez faire*.

XXVIII. ZÁSAHY PROSTŘEDNICTVÍM ZDANĚNÍ

1. Neutrální daň

K zajištění fungování společenského aparátu nátlaku a donucení jsou nutné výdaje v podobě práce a výrobků. V systémech liberální vlády jsou tyto výdaje v poměru k příjmům jednotlivců malé. Čím více vláda zvětšuje sféru svých činností, tím více roste její rozpočet.

Jestliže vláda sama vlastní a provozuje továrny, zemědělské statky, lesy a doly, připadá v úvahu možnost, že část svých finančních potřeb či potřeby veškeré pokryje ze získaných úroků a zisku. Vládní provozování podniků je ale zpravidla tak neefektivní, že nejen nepřináší zisky, ale ústí ve ztráty. Vláda se tak musí uchýlit ke zdanění, tj. musí získat příjmy tak, že donutí lidi vzdát se části svého bohatství či příjmu.

Je myslitelné, že by mohl existovat neutrální způsob zdanění, jenž by nevychýlil fungování trhu od podoby, kterou by měl při absenci zdanění. Velká část literatury o problematice zdanění stejně jako vládní politiky se problematikou *neutrální* daně zabývají jen velmi zřídka. Spíše usilovaly o nalezení *spravedlivé* daně.

Neutrální daň by ovlivnila situaci občanů pouze do míry vyžadované skutečností, že část práce a materiálních statků je absorbována vládním aparátem. V imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky ministerstvo financí soustavně uvaluje daně a utrácí celý získaný obnos – o nic méně ani více – na úhradu nákladů spojených s aktivitami vládních úřadů. Část příjmu každého občana je utracena na veřejné výdaje. Předpokládáme-li, že v takovéto rovnoměrně plynoucí ekonomice převažuje dokonalá příjmová rovnost v takové podobě, že důchod každé domácnosti odpovídá počtu jejích členů, jak daň z hlavy, tak proporcionální daň z příjmu by byly neutrálními

daněmi. Za těchto okolností by mezi nimi nebyl žádný rozdíl. Část příjmu každého člověka by byla absorbována veřejným výdajem a nedošlo by k žádnému druhotným dopadům zdanění.

Měnící se ekonomika se ale od tohoto imaginárního konstruktů rovnoměrně plynoucí ekonomiky liší příjmovou rovností. Neustálé změny a nerovnost bohatství a příjmu jsou základním a nutným znakem měnící se tržní ekonomiky, která je jediným reálným a funkčním systémem tržního hospodářství. V takovém systému nemůže být žádná daň neutrální. Myšlenka neutrální daně je stejně neuskutečnitelná jako myšlenka neutrálních peněz. Důvody pro tuto nevyhnutelnou non-neutralitu jsou samozřejmě v případě daní jiné, než je tomu v případě peněz.

Daň z hlavy, jež zdaňuje každého občana stejně a jednotně bez ohledu na velikost jeho příjmu a bohatství, dopadá mnohem více na lidi s průměrnými příjmy než na lidi s nadprůměrnými příjmy. Omezuje více výrobu věcí spotřebovávaných masami než věcí spotřebovávaných hlavně movitějšími občany. Na druhou stranu vede méně k omezení úspor a akumulace kapitálu než tíživé zdanění bohatších občanů. Nezpomaluje tendenci k poklesu mezní produktivity kapitálových statků oproti mezní produktivitě práce ve stejné míře jako zdanění diskriminující lidi s vyšším příjmem a bohatstvím a následně nebrzdí ve stejné míře tendenci k nárůstu mzdových sazeb.

Existující fiskální politiky všech zemí jsou dnes bez výjimky vedeny myšlenkou, že daně by měly být každému občanovi vyměřeny podle jeho „schopnosti platit“. Při úvahách, které následně vedly k všeobecnému přijetí principu zdanění podle „schopnosti platit“, hrála klíčovou úlohu pošetilá myšlenka, že větší zdanění bohatých než lidí s průměrnými příjmy učiní nějakým způsobem daň neutrálnější. Avšak i kdyby tomu tak bylo, dnes je jisté, že jakýkoli odkaz na daňovou neutralitu byl velmi brzo zcela opuštěn. Princip schopnosti platit získal na vážnosti jako postulát sociální spravedlnosti. Lidé na věc dnes nahlízejí tak, že fiskální a rozpočtové cíle zdanění jsou pouze druhořadé. Základní funkcí zdanění je reforma sociálních podmínek v souladu se spravedlností. Z tohoto pohledu se jako žádoucí jeví taková daň, jež je co nejméně neutrální a co nejvíce slouží jako nástroj, jenž odchýlí výrobu a spotřebu ze stavu, kam by ji zavedl neomezený trh.

2. Úplná daň

Myšlenka sociální spravedlnosti, jež je obsažena v principu platby daní dle schopnosti platit, má za cíl úplnou finanční rovnost všech obyvatel. Dokud bude přetrvávat jakákoli nerovnost bohatství, je možné tvrdit, že tyto vyšší příjmy a majetky – a to bez ohledu na jejich absolutní výši – odhalují nějaký přebytek schopnosti platit daň, a stejně tak lze argumentovat, že jakékoli exi-

stující nerovnosti příjmu a bohatství ukazují rozdíly ve schopnosti platit. Logicky se lze zastavit při aplikaci principu schopnosti platit až v okamžiku, kdy budou veškeré příjmy a bohatství vyrovnány pomocí konfiskace veškerého příjmu a majetku nad úroveň nejnižšího příjmu, jehož někdo dosáhl.¹

Koncept úplné daně je protikladem konceptu neutrální daně. Celková daň zcela zdaňuje – konfiskuje – veškeré příjmy a majetky. Vláda pak následně dává ze společné pokladny, jež byla takto naplněna, každému prostředky na pokrytí životních nákladů. Nebo vláda nezdaňuje tu část, již považuje za spravedlivou výši příjmu člověka, a z vybraných daní doplňuje příjmy ostatních na tuto úroveň příjmu. V konečném důsledku se jedná o tentýž výsledek.

Myšlenku úplného zdanění nelze domyslet do jejího logického konce. Nemohou-li podnikatelé a kapitalisté získat žádný osobní prospěch či utrpět ztrátu z využití výrobních prostředků, začnou být lhostejní k výběru různých způsobů chování. Jejich společenská funkce vymizí a stanou se z nich nezáživní lhostejní správci veřejného vlastnictví. Nejsou již více nuceni přizpůsobovat výrobu přání spotřebitelů. Je-li zdaňován pouze příjem, avšak zásoba kapitálu daněna není, je pro vlastníky výhodné spotřebovat její část, a tím poškodit zájmy ostatních. Úplná daň z příjmu by byla velmi nevhodným prostředkem přechodu od kapitalismu k socialismu. Dopadá-li úplná daň na bohatství stejně jako na příjem, přestává se jednat o daň, tj. nástroj k zajištění vládních příjmů v tržní ekonomice. Stává se opatřením k přeměně v socialismus. Jakmile je kompletně zavedena, kapitalismus je nahrazen socialismem.

I když se ale na úplnou daň podíváme jako na způsob nastolení socialismu, nacházíme problémy. Někteří socialisté začali připravovat prosocialistické daňové reformy. Navrhovali buď stoprocentní pozemkovou či darovací daň, nebo úplné zdanění pozemkové renty či veškerého nezaslouženého příjmu, tj. jak říkají socialisté, veškerých příjmů, jež nebyly získány manuální prací. Není třeba se na tomto místě zabývat analýzou těchto návrhů. Postačí si uvědomit, že tyto návrhy jsou zcela neslučitelné se zachováním tržního hospodářství.

3. Fiskální a nefiskální cíle zdanění

Fiskální a nefiskální cíle zdanění jsou ve vzájemném rozporu.

Vezměme si příklad spotřební daně z alkoholu. Považujeme-li je za zdroj vládních příjmů, pak čím více vynesou, tím lépe. Daň ale samozřejmě zvýší cenu nápoje a sníží prodané množství a spotřebu. Jaká výše daně vynesou nejvíce, je třeba zjistit ze zkušenosti. Díváme-li se ale na daň z alkoholu jako na prostředek k co možná největšímu snížení spotřeby alkoholu, je nejlepší

¹ Srov. Lutz, Harley: *Guideposts to a Free Economy* (New York, 1945), str. 76.

sazbou ta nejvyšší. Při překročení určité úrovně poklesne spotřeba velmi výrazně a stejně tak i daňové výnosy. Dosáhne-li daň úplně svého nefiskálního cíle odnaučit lidi zcela požívat alkoholické nápoje, daňové výnosy budou nulové. Taková daň přestává plnit jakýkoli fiskální účel, její dopady jsou čistě prohibitivní. Totéž platí nejen pro všechny druhy nepřímého zdanění, ale neméně i pro zdanění přímé. Jsou-li například uvaleny diskriminující daně převyšující jistou úroveň na korporace a velké podniky, tyto podniky zmizí. Kapitálové daně, dědické a pozemkové daně stejně jako daně z příjmu způsobí stejné dopady, poroste-li jejich výše nad určitou úroveň.

Rozpor mezi fiskálními a nefiskálními cíli zdanění nelze nijak vyřešit. Moc zdaňovat v sobě nese, jak trefně poznamenal předseda Nejvyššího soudu Marshall, moc ničit. Tuto moc lze použít ke zničení tržního hospodářství a mnohé vlády a strany se rozhodly ji takto také využít. Nastoupením socialismu na místo kapitalismu tento dualismus současné existence dvou odlišných sfér jednání mizí. Vlády získávají kontrolu nad celým prostorem, jenž sloužil pro autonomní jednání jednotlivců, a stávají se totalitními. Nezávisí již na finanční podpoře plynoucí z prostředků získaných od občanů. Už totiž přestává existovat rozdíl mezi veřejnými a soukromými prostředky.

Zdanění je záležitostí tržního hospodářství. Tržní ekonomika se vyznačuje tím, že vláda nezasahuje do tržních jevů a její technický aparát je tak malý, že jeho vydržování spotřebovává pouze malou část celkových příjmů jednotlivců. A daně jsou přiměřeným nástrojem k zajištění prostředků, jež vláda potřebuje. Přiměřeným nástrojem jsou proto, že jsou nízké a nezasahují znatelně do výroby a spotřeby. Překročí-li daně tuto nízkou mez, přestávají být daněmi a mění se na nástroje ke zničení tržního hospodářství.

Dnešní veřejné finance se vyznačují proměnou daní v ničící zbraně. Nezbýváme se teď velmi arbitrárními hodnotovými soudy obsaženými v otázce, zda je vysoké zdanění požehnáním či prokletím, či zda jsou výdaje financované z daňových příjmů moudré a prospěšné nebo nikoli.² Jde ale o to, že čím vyšší daně máme, tím méně jsou slučitelné se zachováním tržní ekonomiky. Není nutné klást si otázku, zda je či není pravda, že „žádná země nebyla dosud nikdy zničena velkými peněžními výdaji od veřejnosti a pro veřejnost“.³ Nelze popřít, že tržní hospodářství může být vysokými veřejnými výdaji zničeno a že se o takovéto zničení mnoho lidí snaží.

Na vysoké daně si stěžují podnikatelé. Státníci jsou zneklidněni nebezpečím „zničení potenciálu země“. Skutečnou podstatu problému zdanění je ale třeba vidět v paradoxu, kdy čím vyšší daně máme, tím více podkopávají tržní

² Tak je k veřejným financím ovšem běžně přistupováno. Srov. např. Ely Adams, Lorenz a Young, *Outlines of Economics* (3. vyd., New York, 1920), str. 702.

³ *Ibid.*

hospodářství a tím i systém samotného zdanění. Na povrch tedy zřetelně vyplouvá skutečnost, že v konečném důsledku je zachování soukromého vlastnictví neslučitelné s existencí konfiskace. Každá konkrétní daň, stejně jako celý národní daňový systém, se po překročení jisté výše sazeb rozpadá.

4. Tři třídy daňových zásahů

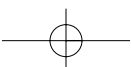
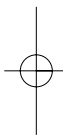
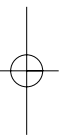
Daně ve svých nejrůznějších podobách používaných k regulaci ekonomiky, tj. jako nástroje intervencionistické politiky, lze roztrždit do následujících tří skupin:

1. Daně směřující k úplnému zamezení či částečnému omezení výroby určitých komodit. To samozřejmě nepřímo vede k zásahu do spotřeby. Nezáleží na tom, jsou-li k naplnění tohoto cíle vytvořeny nové daně, nebo zda jsou jisté výrobky vyňaty z všeobecné daně uvalené na všechny výrobky nebo na ty produkty, které by spotřebitelé upřednostňovali, kdyby nedocházelo k fiskální diskriminaci. Vynětí ze zdanění se používá jako nástroj intervencionismu v případě cel. Domácí výrobky nejsou zatěžovány cly, která dopadají pouze na dovážené zboží. Mnohé země provádí daňovou diskriminaci při regulaci domácí výroby. Pokoušejí se například povzbudit výrobu vína vyráběného malými a středními pěstiteli na úkor výroby piva vyráběného velkými pivovary uvalením vyšší spotřební daně na pivo než na víno.

2. Daň vyvlastňující část příjmu či bohatství.

3. Daň vyvlastňující příjem a bohatství zcela.

Nemusíme se zabývat třetí skupinou, neboť ta je pouze nástrojem k uskutečnění socialismu a jako taková stojí mimo rámec intervencionismu. První třída se ve svých dopadech neliší od restriktivních opatření, jimiž se zabývá následující kapitola. Druhá skupina obsahuje konfiskační nástroje, kterým se věnuje XXXII. kapitola.

XXIX. OMEZENÍ VÝROBY

1. Podstata omezení

V této kapitole se budeme zabývat těmi opatřeními, která přímo a záměrně usilují o vychýlení výroby (v nejširším slova smyslu včetně obchodu a dopravy) od podoby, kterou by měla na neomezovaném trhu. Každý autoritářský zásah do podnikání samozřejmě výrobu vychyluje od podoby, jakou by měla, kdyby se řídila pouze poptávkou spotřebitelů projevenou na trhu. Zásah omezující výrobu se vyznačuje tím, že toto vychýlení výroby není pouze nevyhnutelným a nezáměrným druhotným jevem, ale přesně tím, čeho chce vláda dosáhnout. Stejně jako ostatní akty intervence i takovéto zásahy mají vliv na spotřebu. V případech omezení výroby, kterými se zabýváme v této kapitole, to ale opět není hlavní cíl, jehož chce autorita dosáhnout. Vláda zde chce zasáhnout do výroby. Skutečnost, že její opatření ovlivní spotřebu, je také z tohoto pohledu buď zcela proti jejímu záměru, nebo přinejmenším se jedná o nevídaný důsledek, se kterým se smířila, jelikož je to dopad nevyhnutelný a je považován za menší zlo než možné důsledky v případě neexistence zásahu.

Omezení výroby znamená, že vláda buď zakáže, nebo ztíží, nebo zdraží výrobu, dopravu nebo distribuci určitých výrobků, nebo využití určitých způsobů výroby, dopravy či distribuce. Vláda tak odstraní některé z prostředků, které mohly sloužit k uspokojení lidských přání. V důsledku toho lidé nemohou využívat své znalosti a schopnosti, svou práci a hmotné výrobní prostředky způsobem, který přináší nejvyšší výnosy, a uspokojit nejvíce svých potřeb. Vládní zásah tak způsobuje, že lidé jsou chudší a méně spokojení.

Tato skutečnost je jádrem celého problému. Veškeré další rozebírání podrobností a detailů, jež má dokázat neplatnost tohoto základního závěru, je zbytečné. Na neomezovaném trhu existuje nepřekonatelná tendence

k využívání každého výrobního faktoru k nejlepšímu uspokojení nejvíce pociťovaných potřeb zákazníků. Zasáhne-li vláda do tohoto procesu, může uspokojení pouze snížit; nikdy jej nemůže zvýšit.

Správnost tohoto závěru je prokázána znamenitým a nevyvratitelným způsobem v případě historicky nejčastějšího druhu vládních zásahů do výroby, kterým je stavění překážek mezinárodnímu obchodu. V této oblasti je vše jednou provždy vyřešeno díky učením klasických ekonomů a obzvláště díky Davidu Ricardovi. Clo může dosáhnout jedině toho, že odchýlí výrobu z těch oblastí, ve kterých dosahovala výše výstupu na jednotku vyšších hodnot, do oblastí, kde dosahuje hodnot nižších. Výrobu nijak nezvyšuje, naopak ji omezuje.

Lidé obšírně vykládají o údajné vládní podpoře výroby. Vláda ale nemá schopnost podpořit jednu část výroby bez toho, aby neomezila výrobu jinde. Vláda pouze odebírá výrobní faktory z oblastí, ve kterých by je zaměstnal neomezovaný trh, a směřuje je do výroby někde jinde. Jen málo záleží na tom, jaké administrativní procedury vláda k uskutečnění tohoto kroku zvolí. Může otevřeně dotovat nebo zakrýt dotaci schválením cla, a tím přinutit lidi náklady uhradit. Rozhodující je to, že lidé jsou nuceni obětovat jisté uspokojení, jehož si cení více, a získávají uspokojení, jehož si cení méně. U kořenů argumentů ve prospěch intervencionismu nalézáme vždy myšlenku, že vláda či stát jsou entity stojící vně či nad společenskými výrobními procesy, že vlastní něco, co nebylo formou daní odebráno lidem, a že mohou tyto mytické prostředky utratit na určené projekty. Zde máme co do činění s bajkou o Santa Clausovi, ze které učinil důvěryhodnou součást ekonomické teorie lord Keynes a kterou ochotně přijali za svou všichni ti, kteří se domnívají, že budou z vládních programů osobně profitovat. Proti těmto populárním omylům je třeba vždy zdůrazňovat skutečnost, že vláda může utratit či investovat jen to, co odebere svým občanům, a že její dodatečné výdaje a investice v celé své výši omezují výdaje a investice občanů.

Přestože není v moci vlády učinit lidi prostřednictvím zásahu do podnikání ní bohatšími, je v její moci jejich bohatství pomocí omezení výroby snížit.

2. Cena za omezení výroby

Skutečnost, že omezení výroby nevyhnutelně vede k omezení uspokojení jednotlivců, neznamená, že takové omezení je nutně třeba považovat za špatné. Vláda nesahá k omezení výroby ze zlého úmyslu. Chce dosáhnout jistých cílů a domnívá se, že omezení výroby může sloužit jako vhodný prostředek k dosažení jejího plánu. Zhodnocení politik omezujících výrobu proto závisí na zodpovězení dvou otázek: Jsou nástroje zvolené vládou vhodné k dosažení požadovaných cílů? Stojí uskutečnění tohoto cíle za strádání občanů? Při hledání odpovědí na tyto otázky se na omezení výroby díváme jako na daně.

Platba daní také přímo snižuje uspokojení daňového poplatníka. Jedná se ale o cenu, kterou platí za služby poskytované vládou společností, a tedy každému jejímu členu. Pokud vláda plní své společenské funkce a daně nepřesáhnou vyšší nutnou k zajištění hladkého fungování vládního aparátu, jsou nutnými náklady a samy se zaplatí.

Vhodnost toho přístupu při hodnocení kroků omezujících výrobu se ukáže obzvláště ve všech těch případech, kdy se k omezení výroby přistoupí jako k náhražce za zdanění. Velká část výdajů na národní obranu je hrazena ministerstvem financí z veřejných příjmů. Někdy je ale zvolen jiný způsob. Někdy se stává, že připravenost země odvrátit útok nepřítel závisí na existenci jistých typů průmyslu, které by na svobodném trhu neexistovaly. Tyto podniky musí být dotovány, a tyto dotace je třeba považovat za obyčejný výdaj na zbrojení. Jeho povaha se nezmění, poskytne-li vláda dotaci těmto podnikům nepřímo prostřednictvím dovozního cla pro dotčené výrobky. Jediným rozdílem je pouze to, že spotřebitelé jsou poté přímo zatíženi danými náklady, zatímco v případě vládní dotace by tyto náklady uhradili nepřímo prostřednictvím vyšších daní.

Při přijímání opatření k omezení výroby si vlády a parlamenty jsou zřídka kdy vědomy důsledků svých zásahů do podnikání. Pouze lehkovážně předpokládají, že ochranná cla mohou zvýšit životní úroveň země, a zatvrzele odmítají uznat správnost ekonomického učení týkajícího se dopadů protekcionismu. Odmítnutí protekcionismu ekonomy je nevyvratitelné a nijak nesouvisí s politickým přesvědčením. Ekonomové totiž netvrdí, že protekcionismus je špatný z pohledu nějakého předpojatého názoru. Pouze ukazují, že ochrannářství nemůže dosáhnout těch cílů, které zpravidla vláda pomocí této politiky dosáhnout chce. Ekonomové nezpochybňují konečný cíl snahy vlády; pouze odmítají prostředky zvolené k uskutečnění zvoleného cíle.

K nejpoblárnějším opatřením k omezení výroby patří zákonodárství na ochranu pracovní síly. I zde se vlády a veřejné mínění krutě mýlí při hodnocení jeho dopadů. Věří, že omezení pracovní doby a zákaz dětské práce zcela dopadne na zaměstnavatele a pro příjemce mezd představuje „sociální výhody“. To ovšem platí pouze do té míry, do jaké tyto zákony snižují nabídku práce, a tedy zvyšují mezní produktivitu práce oproti mezní produktivitě kapitálu. Pokles nabídky práce ale také snižuje celkové množství vyrobeného zboží, a tím i průměrnou spotřebu na hlavu. Celková velikost koláče se zmenšuje, ale část menšího koláče, která připadá na příjemce mezd, je proporcionálně větší, než kolik by získali z většího koláče; spolu s tím se zmenšuje část, která připadne kapitalistům.¹ Konečný dopad na výši reálných mzdových

¹ Podnikatelské zisky a ztráty nejsou touto legislativou dotčeny, jelikož zcela závisí na více či méně úspěšném přizpůsobení výroby měnícím se podmínkám trhu. Ty ovlivňuje pracovní zákonodárství pouze jako faktor způsobující změnu.

sazeb nejrůznějších skupin příjemců mezd závisí na konkrétní situaci v každém jednotlivém případě.

Lidé často při svém hodnocení legislativy na ochranu pracovníků vycházejí mylně z přesvědčení, že neexistuje žádná kauzální vazba mezi mzdami a hodnotou, kterou práce pracovníka přidává k materiálu. „Železný zákon mzdový“ říká, že mzdové sazby jsou určovány nejnižší úrovní příjmu, který zajistí holé přežití. Mzdy nikdy nemohou tuto úroveň přesáhnout. Rozdíl mezi hodnotou vyprodukovanou pracovníkem a jeho mzdou je zadržován vykořisťujícím zaměstnavatelem. Je-li tento přebytek snižen pomocí omezení pracovní doby, příjemci mzdy odpadne část jeho dřiny a trápení, jeho mzda se nezmění a zaměstnanci poklesne část jeho nespravedlivě dosaženého zisku. Omezení celkové výroby tedy dopadne pouze na příjem vykořisťující buržoazie.

Již dříve jsme si ukázali, že úloha, kterou zákonodárství ve prospěch pracovní síly hrálo až do doby před několika málo lety při rozvoji západního kapitalismu, byla mnohem menší, než by napovídala intenzita veřejné diskuse ohledně tohoto problému. Tyto zákony povětšinou pouze zpětně daly zákonnou oporu změnám v podmínkách, ke kterým již došlo díky prudkému rozvoji podnikání.² Pro země, které kapitalistické způsoby výroby přebírají se zpožděním a zaostávají v přejímání moderních metod zpracování a výroby, je problém pracovní legislativy klíčový. Politici v těchto zemích, ošálení falešnou doktrínou intervencionismu, se domnívají, že mohou vyřešit problém strádajících mas, když okopírují pracovní legislativu nejrozvinutějších kapitalistických zemí. Nahlízejí na tento problém, jako kdyby ho bylo třeba řešit pouze – jak mylně říkají – z „lidského pohledu“. Pravá povaha problému jim zcela uniká.

Je samozřejmě velmi smutnou skutečností, že v Asii žije mnoho milionů bezbranných dětí, jež trpí nedostatkem a hladoví, že mzdy jsou v porovnání s americkou či západoevropskou úrovní extrémně nízké, pracovní doba je dlouhá a hygienické podmínky v dílnách jsou žalostné. Neexistuje ale žádný jiný prostředek k odstranění těchto zel než více pracovat, vyrábět a spořit, a tedy akumulovat více kapitálu. To jsou nutné kroky k jakémukoli trvalému zlepšení. Návrhy na omezení výroby předkládané samozvanými filantropy a humanisty k takovému zlepšení nevedou. Nejenom že nepovedou ke zlepšení podmínek, situaci pouze výrazně zhorší. Jsou-li rodiče tak chudí, že své děti nemohou dostatečně nakrmit, zákaz dětské práce odsuzuje děti k hladovění. Je-li mezní produktivita práce tak nízká, že si pracovník může vydělat za deset hodin mzdu, jež je nižší než průměrná mzda v Americe, nijak mu nepomůžeme, když omezíme pracovní dobu na pouhých osm hodin.

² Viz výše, str. 549–552.

Nebavíme se zde o problému, zda je žádoucí zvýšit materiální blahobyt příjemce mezd. Zastánci legislativy ve prospěch pracovní síly (jak ji mylně nazývají) záměrně problém zamlžují, když stále dokola opakují, že více volného času, vyšší reálné mzdy a osvobození dětí a vdaných žen od nutnosti hledat práci učiní rodiny pracovníků šťastnějšími. Uchylují se ke lži a falešnému obviňování, když označují odpůrce těchto zákonů, které tolik škodí životně důležitým zájmům příjemců mezd, za „štváče proti pracujícím“ a „nepřátele pracujících“. Spor se totiž nevede o cíl, jehož je třeba dosáhnout, ale týká se toliko prostředků, jichž je třeba použít k jeho uskutečnění. Otázka nestojí tak, zda je či není žádoucí zlepšit životní úroveň mas. Jde výlučně o to, zda vládní nařízení o omezení pracovní doby či zákazu zaměstnávání žen a dětí jsou správnými prostředky ke zvýšení životní úrovně pracovníků. Máme zde co do činění s ryze katalaktickým problémem, jež musí vyřešit ekonomie. Emocionální debaty nemohou ničím přispět. Jsou jen chatrnou zástěrkou, jež má zastřít skutečnost, že tito farizejští obhájci omezení výroby nejsou schopni vznést žádnou obhajitelnou výhradu proti logickým argumentům ekonomů.

To, že životní úroveň průměrného amerického pracujícího je nesrovnatelně lepší než životní úroveň průměrného hindského pracovníka, že pracovní doba je ve Spojených státech kratší a že jsou děti posílány do školy, a ne do továren, není výdobytkem vlády a zákonů této země. Je to výsledek skutečnosti, že výše investovaného kapitálu na zaměstnance je mnohem vyšší než v Indii a následně je také vyšší mezní produktivita práce. To není zásluhou „sociálních politik“, ale jedná se o výsledek *laissez faire* metod využívaných v minulosti, které nebránily rozvoji kapitalismu. Proto, chtějí-li Asiaté zlepšit život svých lidí, musí přijmout politiky *laissez faire*.

Chudoba je v Asii a jiných zaostalých zemích způsobena stejnými příčinami, které sužovaly životy lidí v počátcích západního kapitalismu. Zatímco rychle rostl počet obyvatel, politiky omezující výrobu zdržovaly přizpůsobení výrobních metod potřebám rostoucího počtu hladových krků. Ekonomové zastávající *laissez faire*, které vysokoškolské učebnice běžně označují za pesimisty a obhájce nespravedlivého sobectví vykořisťující buržoazie, budou mít navěky zásluhu na tom, že připravili cestu ekonomické svobodě, jež zvýšila průměrnou životní úroveň do dříve nevidaných výšin.

Ekonomie není, jak samozvaní „neortodoxní“ obhájci vládní všemocnosti a totalitního diktátorství tvrdí, dogmatická. Ekonomie ani neschvaluje, ani neodmítá vládní opatření k omezení výroby a výstupu. Pouze považuje za svou povinnost objasnit dopady těchto opatření. Volba přijatých politik je na lidech. Chtějí-li dosáhnout cílů, o něž usilují, nesmějí ale při tomto rozhodování ignorovat učení ekonomie.

Určitě lze nalézt některé případy, ve kterých lidé mohou jistá omezující opatření ospravedlnit. Regulace ohledně předcházení požárům jsou omezující

cí a zvyšují výrobní náklady. Omezení celkového výstupu, jež způsobují, představuje cenu, kterou platíme za vyhnutí se většímu neštěstí. Rozhodování o každém takovém opatření musí probíhat na základě úzkostlivého poměrování způsobených nákladů a výhod, které získáme. Žádný rozumný člověk snad proti takovému pravidlu nemůže mít výhrady.

3. Omezení jako privilegium

Každé vychýlení tržních dat vyvolává různé dopady na různé jedince a skupiny. Pro jedny představuje prospěch, pro druhé pohromu. Tyto dopady ustanou, až když se po nějaké době výroba přizpůsobí existenci nového jevu. Omezení výroby tak může navzdory tomu, že poškodí velkou většinu, dočasně určité skupině lidí prospívat. Pro lidi, kteří získají, je takovéto opatření ekvivalentem získání privilegia. Sami pak taková opatření vyžadují, protože se chtějí svému privilegiu těšit.

I zde nám pro ilustraci nejlépe poslouží příklad protekcionismu. Uvalení cla na dovoz výrobku poškozuje spotřebitele. Je ale vítáno domácími výrobci. Z jejich pohledu je skvělé, je-li zavedeno nové clo, nebo je-li stávající clo zvýšeno.

Totéž platí o mnoha jiných restriktivních opatřeních. Omezí-li vláda – ať již přímým omezením nebo fiskální diskriminací – velké podniky a korporace, posílí to konkurenční pozici malých podniků. Omezí-li působení velkých obchodů a řetězců, uvítají to malí obchodníci.

Musíme si ale uvědomit, že dopady opatření, které někteří vidí jako výhodou pro sebe, trvají pouze omezeně. V dlouhém období přestává přinášet udělené privilegium dotčené skupině výrobců zisky. Odvětví, které se těší této výhodě, láká nové podnikatele a jejich konkurence veškeré výhody privilegia odstraňuje. Úsilí získat privilegia je proto neukojitelné. Stále se tak snaží získat nová privilegia, protože ta stará ztrácejí na účinnosti.

Odstranění omezujících opatření, jejichž existenci se výrobní struktura již přizpůsobila, na druhé straně znamená nové vychýlení tržních dat a krátkodobý prospěch jedněch na úkor krátkodobého poškození druhých. Ukažme si fungování tohoto mechanismu na příkladě cla na jeden výrobek. Ruritánie před lety, řekněme v roce 1920, přijala clo na dovoz kůže. To představovalo prospěch pro podniky, které v této době působily v kožedělném průmyslu. Po nějaké době se ale toto odvětví zvětšilo a nečekané zisky, kterých se kožedělníkům dostávalo v roce 1920 a v následujících letech, se vytratily. Zůstala pouze skutečnost, že část světové výroby kůže se přesunula z jiných míst, kde byla produkce na jednotku vstupů vyšší, do Ruritánie, kde byla výroba nákladnější. Obyvatelé Ruritánie platí vyšší ceny za kůži, než by jinak platili, kdyby clo neexistovalo. Zatímco je v Ruritánii větší část kapitálu a práce

zaměstnávána v kožedělném průmyslu, než by tomu bylo při svobodném obchodu s kůží, jiná domácí odvětví se zmenšila či přinejmenším bylo zabráněno jejich růstu. Méně kůže je dováženo ze zahraničí a menší množství ruritánských výrobků je vyváženo jako úhrada za dováženou kůži. Rozsah ruritánského zahraničního obchodu se snižuje. Ani jediný člověk na celém světě nemá ze zachování starého cla výhodu. Naopak. Každý je poškozen poklesem celkového výstupu produktivního lidského úsilí. Kdyby takovou politiku, jakou přijala Ruritánie ohledně kůže, přijaly všechny státy ve vztahu k veškerému zboží v té nejpřísnější podobě, která by zcela odstranila mezinárodní obchod a zavedla v každé zemi autarkii, všichni lidé by byli zcela připraveni o výhody, jež jim přináší mezinárodní dělba práce.

Je zjevné, že zrušení ruritánského cla na kůži musí v dlouhém období prospět každému, jak obyvatelům Ruritánie, tak cizincům. V krátkém období ale toto opatření poškodí zájmy kapitalistů, kteří investovali do ruritánského kožedělného průmyslu. O nic méně ale nepoškodí ani krátkodobé zájmy ruritánských pracovníků, kteří se specializují na kožedělné práce. Část z nich bude muset buď emigrovat, nebo změnit zaměstnání. Tito kapitalisté a pracovníci proto budou vášnivě bojovat proti veškerým snahám snížit clo na kůži či ho zcela zrušit.

Náš příklad jasně ukazuje, proč je politicky nesmírně obtížné odstranit opatření omezující výrobu, pakliže se struktura odvětví jeho existenci přizpůsobila. Přestože jsou dopady daného opatření škodlivé pro všechny, jeho odstranění způsobí v krátkém období ztráty konkrétním skupinám. Tyto skupiny usilující o zachování daného restriktivního opatření budou samozřejmě pouze menšinami. V Ruritánii bude pouze malá část obyvatelstva působící v kožedělném průmyslu pociťovat negativní dopady zrušení cla na kůži. Naprostou většinu obyvatel tvoří nakupující kůže a koženého zboží, kteří uvítají pokles jejich ceny. Za hranicemi Ruritánie dopadne odstranění cla negativně pouze na lidi působící v odvětvích, jejichž velikost se sníží kvůli expanzi kožedělného průmyslu.

Poslední výhrada, se kterou přicházejí odpůrci svobodného obchodu, spočívá v následujícím. Je pravda, že na zachování cla na kůži mají zájem pouze ti obyvatelé Ruritánie, kteří pracují v kožedělném průmyslu. Každý je ovšem zaměstnán v nějakém výrobním odvětví. Je-li každý domácí výrobek chráněn clem, přechod ke svobodnému obchodu poškozuje zájmy každého odvětví, a tedy i veškeré specializované formy kapitálu i práce, tj. vlastně celou zemi. Z toho tedy vyplývá, že odstranění cla v krátkém období poškodí veškeré obyvatelstvo. A jsou to právě jen krátkodobé dopady, na nichž záleží.

Předložený argument skrývá hned trojí omyl. Zaprvé není pravda, že by přechodem ke svobodnému obchodu byla poškozena všechna průmyslová odvětví. Naopak. Odvětví, která mají nejnižší komparativní výrobní náklady,

by při zavedení svobodného obchodu rostla. Zrušení cla by bylo v jejich krátkodobém zájmu. Cla uvalená na výrobky, které tyto firmy samy vyrábí, jim nikterak nepomáhají, jelikož při neexistenci cel by nejen přežily, ale dokonce rozšířily svou výrobu. Cla na výrobky, jejichž výrobní náklady jsou v Ruritánii vyšší než v zahraničí, jim škodí, jelikož jim odvádějí kapitál a práci do jiných odvětví, přestože by je jinak mohly využít samy.

Zadruhé je zcela mylné vznášet argument krátkého období. V krátkém období poškozuje každá změna tržních dat ty, kdo tuto změnu neočekávali. Konzistentní zastánce principu krátkého období musí obhajovat úplnou strnulost a neměnnost veškerých dat a vystupovat proti jakékoli změně včetně jakýchkoli terapeutických a technologických zdokonalení.³ Kdyby se lidé ve svém jednání vždy vyhýbali problémům v blízké budoucnosti spíše než problémům v budoucnosti vzdálenější, sestoupili by na úroveň zvířat. Na rozdíl od chování zvířat leží v samé podstatě lidského jednání vědomé odříkání některých způsobů uspokojení, jež leží v bližší budoucnosti, aby bylo možné dosáhnout většího, ale v čase vzdálenějšího uspokojení.⁴

A konečně si je také třeba při diskusi o odstranění ruritánského složitého systému cel uvědomit, že krátkodobý zájem lidí zapojených v kožedělném průmyslu je poškozen pouze zrušením cla na jeden výrobek, zatímco zrušení ostatních cel na výrobky odvětví s vysokými náklady jim přinese prospěch. Je pravda, že mzdy pracovníků v kožedělném průmyslu na nějaký čas oproti ostatním odvětvím poklesnou a že nějaký čas potrvá, než se vytvoří správná dlouhodobá struktura mezd v různých ruritánských odvětvích. Současně s dočasným poklesem příjmů budou ale tito pracující svědky poklesu cen mnoha výrobků, které nakupují. A takovýto vývoj, jenž přinese zlepšení jejich situace, se netýká pouze období tohoto přechodu ke svobodnému obchodu. Jelikož způsobí přesun každého odvětví tam, kde jsou jeho komparativní náklady nejnižší, bude svobodný obchod trvale způsobovat nárůst produktivity práce a celkového množství vyráběných výrobků. Svobodný obchod tak každému členu tržní společnosti zajišťuje trvalé přínosy.

Úsilí o zachování celní ochrany dává smysl pouze z pohledu lidí, kteří v kožedělném průmyslu působí, v případě, že by clo na kůži bylo jediným clem. Pak je takový přístup možné vysvětlit pomocí zájmů spojených s jejich společenským postavením, zájmů kasty lidí, jež by odstranění privilegia dočasně negativně zasáhlo, ačkoli jim samotné jeho zachování již žádný nový prospěch nepřináší. V takovémto hypotetickém případě by ale takové úsilí pracovníků kožedělného průmyslu bylo beznadějné. Většina obyvatel země

³ Tuto důslednost prokázali někteří nacističtí filozofové. Srov. např. Sombart, *A New Social Philosophy*, str. 242–245.

⁴ Viz výše, str. 431–439.

by je přehlasovala. Zastáncům protekcionismu pomáhá skutečnost, že clo na kůži nepředstavuje výjimku, neboť v podobném postavení se nachází řada odvětví, která se také brání odstranění cel dotýkajících se jejich vlastní výroby. Tak vzniká spojení, které ale není založeno na zájmech každé zúčastněné skupiny. Je-li každý chráněn ve stejném rozsahu, nejen že každý ztrácí jako spotřebitel tolik, kolik získává jako výrobce, ale každý je navíc poškozen celkovým poklesem produktivity práce, který je způsoben přesunem výroby z vhodnějších území do míst k dané výrobě méně vhodných. Na druhou stranu je možné říci, že zrušení všech cel by každému dlouhodobě prospělo, zatímco krátkodobé problémy, které by zrušení některých konkrétních cel přineslo zájmům dotčených skupin, jsou již v krátkém období přinejmenším částečně kompenzovány efekty zrušení cel na výrobky, které členové těchto skupin kupují a spotřebovávají.

Mnozí lidé pohlížejí na celní ochranu, jako kdyby se jednalo o privilegium udělené lidem pobírajícím mzdy v dané zemi, jež jim po celou dobu její celní ochrany zajišťuje vyšší životní úroveň, než jaké by se těšili v případě svobodného obchodu. Tento argument slyšíme nejen ve Spojených státech, ale v každé zemi, ve které jsou mzdové sazby vyšší než v nějaké jiné zemi.

Při dokonalé mobilitě kapitálu a práce by sice na celém světě existovala tendence k vyrovnání ceny placené za stejnou práci,⁵ ale i při svobodném obchodu se zbožím tato tendence v našem reálném světě překážek migrace a institucí bránících zahraničním kapitálovým investicím neexistuje. Mezní produktivita práce je ve Spojených státech vyšší než v Indii, protože indickému pracovníkovi je bráněno přestěhovat se do Ameriky a konkurovat na americkém trhu práce. Při vysvětlování tohoto rozdílu se nemusíme zabývat otázkou, zda jsou v Americe přírodní zdroje hojnější či nikoli, nebo zda je či není indický pracující horší než americký z důvodu odlišné rasy. Bez ohledu na tyto skutečnosti si k vysvětlení neexistence tendence vyrovnání produktivity práce postačuje uvědomit institucionální překážky mobility kapitálu a práce. Jelikož odstranění amerických cel neovlivní tyto dvě skutečnosti, nemůže poškodit životní úroveň amerického příjemce mezd.

Naopak. Při současném způsobu omezení mobility kapitálu a práce by přechod ke svobodnému obchodu nutně zvýšil americkou životní úroveň. Odvětví, ve kterých jsou americké náklady vyšší (americká produktivita je nižší), by se zmenšily, a ta, kde jsou náklady nižší (produktivita je vyšší), by se rozvinuly.

Při existenci svobodného obchodu by došlo ke zvýšení tržeb švýcarských výrobců hodinek na americkém trhu a tržby amerických konkurentů by poklesly. To je však jen část důsledků svobodného obchodu. Švýcaři by díky

⁵ Pro podrobnou analýzu srov. str. 560 výše.

vyšším tržbám a větší výrobě více vydělali a více nakupovali. Nezáleží na tom, zda oni sami nakoupí více amerických průmyslových výrobků nebo zda zvýší své domácí nákupy a učiní tak lidé v jiných zemích, například ve Francii. Ať již se stane cokoli, ekvivalent dodatečně utržených dolarů musí v konečném důsledku skončit ve Spojených státech a zvýšit tržby některých amerických odvětví. Nebudou-li Švýcaři rozdávat své výrobky ve formě darů, musí za něco utratit dolary, které vydělají.

Lidé si často myslí, že opak je pravdou. To proto, že se mylně domnívají, že Amerika by mohla zvýšit své nákupy dovážených výrobků díky snížení celkové částky hotovosti v držení občanů. Jedná se o notoricky známý omyl, dle kterého lidé nakupují bez ohledu na velikost držené hotovosti a dle něhož je také samotná existence hotovosti prostým výsledkem situace, že lidem zbývají nějaké peníze, protože už není co kupovat. Již dříve jsme si vysvětlili, proč je tato merkantilistická teorie zcela mylná.⁶

Clo ve skutečnosti mzdové sazby a životní úroveň příjemců mezd ovlivňuje zcela jinak.

Ve světě, kde existuje svobodný obchod se zbožím a je omezena migrace pracovníků a zahraniční investice, vzniká tendence k vytvoření pevných poměrů mezi mzdami placenými za stejný druh a kvalitu práce v různých zemích. Nemůže zde dojít ke vzniku tendence k vyrovnání mzdových sazeb, ale konečná cena placená za práci v různých zemích se ustavuje v určitých číselných poměrech. Tato konečná cena má tu vlastnost, že všichni, kdo chtějí pracovat za mzdu, místo najdou, a všichni, kdo chtějí pracovníky zaměstnat, jsou schopni najmout tolik lidí, kolik chtějí. Dochází k „plné zaměstnanosti“.

Předpokládáme, že máme pouze dvě země – Ruritánii a Laputánii. Konečné mzdové sazby v Ruritánii jsou oproti Laputánii dvojnásobné. Vláda Ruritánie se rozhodne uchýlit k jednomu z těch opatření, jimž se mylně říká „propracovní“. Zatíží zaměstnavatele dodatečnými výdaji, jejichž výše odpovídá počtu zaměstnaných pracovníků. Sníží například délku pracovního týdne bez možnosti odpovídajícího poklesu týdenních mzdových sazeb. Výsledkem je pokles množství vyráběných výrobků a nárůst ceny jednotky každého statku. Každý pracující si užívá více volného času, ovšem za cenu poklesu své životní úrovně. Co jiného by mohl všeobecný pokles množství dostupného zboží způsobit?

Tento výsledek je vnitřní záležitostí Ruritánie. Došlo by k němu i při neexistenci zahraničního obchodu. Skutečnost, že Ruritánie nežije v autarkii, ale obchoduje s Laputánií, na tomto základním jevu nic nemění. Takto je ale do hry vtažena i Laputánie. Jelikož Ruritánci vyrábějí a spotřebovávají méně, budou tedy i méně nakupovat od Laputánie. V Laputánii nedojde k obecnému pokle-

⁶ Viz výše str. 404–407.

su výroby, ovšem některá odvětví vyrábějící pro vývoz do Ruritánie budou najednou muset vyrábět pro domácí laputánský trh. Laputánie zažije pokles svého zahraničního obchodu a bez vlastního přičinění se posune k větší autarkii. Tato změna je v očích protekcionistů považována za požehnání. Ve skutečnosti ale znamená snížení životní úrovně, protože výroba s nízkými náklady je nahrazena výrobou s náklady vyššími. Laputánci zažívají stejné dopady, kterým by museli čelit obyvatelé země žijící v autarkii, kdyby z Boží vůle došlo ke snížení produktivity jednoho odvětví. Pokud existuje dělba práce, je každý člověk zasažen poklesem množství výrobků, které ostatní lidé na trh dodávají.

Tyto nevyhnutelné konečné mezinárodní důsledky nové pracovní legislativy přijaté v Ruritánii ale nedopadnou na různá odvětví laputánského průmyslu stejně. V obou zemích musí dojít k sérii kroků, dokud nedojde k dokonalému přizpůsobení výroby novým tržním datům. Tyto krátkodobé dopady se budou od dlouhodobých dopadů lišit. Budou mnohem výraznější. Zatímco dlouhodobých dopadů si povšimnou pouze ekonomové, krátkodobé dopady zaznamená téměř každý. Dlouhodobé dopady není proto obtížné před zraky veřejnosti ukrýt, je třeba něco udělat se snadno viditelnými krátkodobými dopady, aby nevyprchalo nadšení pro takzvanou pracovní legislativu.

Prvním krátkodobým dopadem, ke kterému dojde, bude oslabení konkurenční schopnosti některých ruritánských výrobních odvětví oproti odvětvím laputánským. Růst cen v Ruritánii způsobí, že pro některé laputánské výrobce začne být výhodné v Ruritánii zvýšit své obchody. To je ovšem jen dočasný jev. V konečném důsledku poklesnou celkové tržby všech laputánských odvětví v Ruritánii. Je ovšem možné, že navzdory tomuto obecnému poklesu objemu laputánského vývozu do Ruritánie se některým firmám z Laputánie podaří svůj vývoz do Laputánie v dlouhém období zvýšit. (To závisí na nové podobě komparativních nákladů.) Neexistuje ale žádné nutné spojení mezi těmito krátkodobými a dlouhodobými dopady. Přizpůsobovací procesy v období přechodu vytváří kaleidoskopicky měnící se situace, jež se mohou zcela lišit od podoby finálního výsledku. Krátkozraká veřejnost věnuje ale veškerou svou pozornost právě těmto krátkodobým dopadům. Slyší, jak si zasažení podnikatelé stěžují, že nové ruritánské zákony otevírají Laputáncům příležitost prodávat pod cenou jak v Ruritánii, tak v Laputánii. Vidí, že jsou některé ruritánské podniky nuceny omezit výrobu a propustit zaměstnance. Začíná mít pochybnosti o správnosti učení samozvaných „neortodoxních přátel třídy pracujících“.

Situace se ale mění, když Ruritánie zavede dostatečně vysoké clo, které zabrání Laputáncům dočasně zvýšit své dodávky na ruritánský trh. Nejzřejmější krátkodobé dopady nového opatření jsou pak skryty do té míry, že jejich existence zůstane veřejnosti utajena. Dlouhodobým dopadům se ale samozřejmě vyhnout nelze. Je jich však dosaženo prostřednictvím série odlišných krátkodobých dopadů, které nejsou tolik viditelné, a tedy nevyvolají

takové problémy. Diskuse o „sociálních výhodách“, kterou snížení délky pracovního týdne vyvolá, není narušena okamžitým vznikem důsledků, které každý, a ze všeho nejvíce propuštění pracující, považuje za nežádoucí.

Hlavním cílem cel a ostatních protekcionistických nástrojů je dnes zastrít skutečné dopady intervencionistických politik přijímaných s cílem zvýšit životní úroveň mas. Hospodářský nacionalismus je nutným doplňkem těchto populárních politik, jež poškozují materiální blahobyt příjemců mezd, přestože jsou vydávány za opatření, které jej zvýší.⁷

4. Omezení výroby jako ekonomický systém

Jak jsme si již ukázali, je možné najít případy, kdy opatření omezující výrobu může dosáhnout cíle, který sleduje. Domnívají-li se ti, kdo takové opatření obhajují, že dosažení zvoleného cíle je důležitější než nevýhody, jež omezení výroby přinese, tj. snížení množství materiálních statků dostupných spotřebitelům, je takový krok ospravedlněný z pohledu jejich hodnotových soudů. Způsobí náklady a zaplatí cenu za dosažení něčeho, čeho si cení více než toho, čeho se musí zříci či co musí obětovat. Nikdo, natožpak teoretik, nemůže zpochybňovat podobu jejich hodnotových soudů.

Jediným možným způsobem, jak nahlížet na opatření omezující výrobu, je vidět v nich oběť, jež slouží k dosažení určitého cíle. Máme zde něco jako kvazivýdaje a kvazispotřebu. Jedná se o využití věcí, které by mohly být vyrobeny a spotřebovány způsobem, který by vedl k dosažení jiných cílů. Tyto věci nevzniknou, ale tato kvazispotřeba je přesně to, co strůjce těchto opatření uspokojuje více než nárůst dostupných statků, které by při neexistenci omezení vznikly.

Tento přístup je při posuzování některých opatření k omezení výroby univerzálně přijímán. Nařídí-li vláda, že nějaká půda bude ponechána bez zásahu člověka jako národní park a nebude dále nijak využívána, nikoho by nenapadlo označovat takové počínání za něco jiného než výdaj. Vláda brání občanům ve zvýšení množství nejrůznějších výrobků, které by obhospodaření této půdy přineslo, aby jim poskytla nějaké jiné uspokojení.

Z toho vyplývá, že omezení výroby nemůže nikdy být ničím jiným než doplňkem systému výroby. Není možné vybudovat systém ekonomického jednání pouze z omezení. Souhrn těchto opatření nelze propojit a vytvořit integrovaný ekonomický systém. Z omezení není možné vytvořit výrobní systém. Patří totiž do oblasti spotřeby, a nikoli do oblasti výroby.

Při analýze problémů intervencionismu se vždy zabýváme tvrzeními obhájců vládních zásahů do podnikání, která hlásají, že jejich systém nabízí

⁷ Viz také diskusi o úloze kartelů na str. 331–335.

alternativu k ostatním ekonomickým systémům. Hovoříme-li ale o opatřeních omezujících výrobu, nelze nic takového smysluplně tvrdit. Mohou totiž dosáhnout přinejlepším omezení výstupu a snížení uspokojení. Bohatství je produkováno vynaložením určitého množství výrobních faktorů. Snížením tohoto množství počet vyrobených statků nevzroste, nýbrž poklesne. I kdyby bylo zkrácení pracovního týdne zvolených cílů dosaženo, nejednalo by se o opatření výrobní, protože jde nevyhnutelně o způsob omezení výstupu.

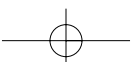
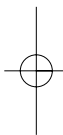
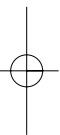
Kapitalismus je systémem společenské výroby. Socialismus, říkají socialisté, je také systémem společenské výroby. Co se však týče opatření omezujících výrobu, intervencionisté nemohou nic takového prohlašovat. Mohou pouze říci, že v kapitalismu je vyráběno příliš mnoho a že chtějí zabránit výrobě tohoto přebytku, aby dosáhli jiných cílů. Sami musí připustit, že existují jisté meze uplatnění takových omezení.

Ekonomie netvrdí, že omezení výroby je špatný výrobní systém. Říká, že to vůbec žádný systém výroby není, ale že se jedná o systém kvazispotřeby. Většina cílů, jichž se intervencionisté snaží pomocí takových omezení dosáhnout, nemůže být tímto způsobem dosažena. Ale i v případech, že restriktivní opatření mohou daných cílů dosáhnout, jedná se stále jen o opatření omezující výrobu.⁸

Nesmírné popularitě se dnes restriktivní opatření těší proto, že lidé si neuvědomují jejich důsledky. Při posuzování dopadů zkrácení pracovního týdne pomocí vládního nařízení si veřejnost není vědoma skutečnosti, že celkový výstup musí nutně poklesnout a že je velmi pravděpodobné, že životní úroveň příjemců mezd poklesne také. Dnešní „neortodoxní“ přístup bere jako dogma skutečnost, že „pracovní“ legislativa přináší pracovníkům „sociální výhody“ a že náklady těchto opatření dopadnou zcela na zaměstnavatele. Kdokoli toto dogma zpochybňuje, je označen za pochlebovače a apologetu nespravedlivých nároků bezcitných vykořisťovatelů a nemilosrdně pronásledován. Takový člověk prý chce uvrhnout příjemce mezd do chudoby a obdoby dlouhého pracovního týdne v raných fázích moderního industrialismu.

Proti všem těmto pomluvám je nutné neustále zdůrazňovat, že za tvorbu bohatství a blahobytu je odpovědná výroba, a nikoli omezení. A že na situaci, kdy průměrný příjemce mezd v kapitalistických zemích spotřebovává více statků a může si užívat více volného času než jeho předchůdci a kdy uživí svou ženu a děti a nemusí je posílat do práce, nemají zásluhu vlády ani odborů. Jedná se totiž o výsledek skutečnosti, že podnikatelé usilující o dosažení zisku akumulovali a investovali více kapitálu, a tím zvýšili mezní produktivitu práce.

⁸ O výhradách vznesených proti této tezi z pohledu Ricardova efektu viz níže, str. 692–694.

XXX. ZÁSAHY DO STRUKTURY CEN

1. Vláda a autonomie trhu

Zasahování do struktury trhu znamená, že úřad stanovuje ceny komodit a služeb a úrokových měr na jiné výši, než kterou by určil neomezovaný trh. Sám nařizuje nebo skrytě či otevřeně zmocňuje určité skupiny lidí, aby nařídily ceny či sazby, které mají být považovány za maximální či minimální ceny. K jejich vynucení pak využívá nátlaku a donucení.

Vláda se k takovým nařízením uchyluje z toho důvodu, že chce pomoci buď kupujícím (v případě maximálních cen), nebo prodávajícím (v případě cen minimálních). Maximální cena má za úkol kupujícímu zajistit to, co chce, za nižší cenu, než je cena na neomezovaném trhu. Minimální cena má na druhou stranu zajistit, aby prodávající mohl své zboží či služby prodat za cenu vyšší. Které skupině nakonec bude vládou pomoheno, závisí na rozložení politických sil. Vlády se občas uchylují k využití maximálních cen v případě nejrůznějších komodit, občas se rozhodnou pro ceny minimální. Někdy nařizují maximální mzdové sazby, jindy minimální mzdové sazby. Pouze v případě úrokových měr se nikdy nerozhodly pro stanovení minimálních sazeb. Vždy se totiž dívaly s podezřením na úspory, investice a půjčování peněz.

Dosáhne-li zasahování do komoditních cen, mzdových a úrokových sazeb úrovně, kdy zahrnuje veškeré ceny, mzdy a úrokové míry, můžeme hovořit o úplném nahrazení tržního hospodářství socialismem (v jeho německé verzi). V takové situaci v podstatě zcela mizí trhy, meziosobní směna, soukromé vlastnictví výrobních prostředků, podnikatelství a soukromá iniciativa. Žádný jedinec již nemá možnost ovlivňovat dle vlastního úsudku výrobní proces. Každý musí poslouchat příkazy ústředí, kde se o výrobě rozhoduje. To, čemu se v těchto nařízeních říká ceny, mzdy a úrokové míry, nejsou ceny,

mzdy ani úrokové míry v katalaktickém smyslu těchto slov. Jedná se o pouhé kvantitativní výměry stanovené členem nadřízeného orgánu bez vazby na tržní proces. Kdyby vlády uchylující se k regulaci cen a reformátoři obhajující regulaci cen vždy usilovali o ustavení německé verze socialismu, nepotřebovali bychom ekonomii, aby se odděleně zabývala regulací ceny. Vše, co je třeba o této regulaci cen říci, je již obsaženo v analýze socialismu.

Mnozí obhájci vládních zásahů do cen neměli a nemají v této otázce jasno. Neuvědomují si fundamentální rozdíl mezi tržní ekonomikou a netržní společností. Tato nejasnost jejich myšlení se odráží v jimi používaném nejednoznačném a vágním jazyce a zmatečné terminologii.

Existovali a existují zastánci regulace cen, kteří tvrdí, že chtějí zachovat tržní hospodářství. Otevřeně se vyslovují v tom smyslu, že vlády stanovující ceny, mzdy a úrokové míry mohou pomocí vyhlášek dosáhnout svých cílů, aniž by zcela odstranily trh a soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Dokonce tvrdí, že regulace cen je nejlepším či jediným způsobem k zachování systému soukromého podnikání a zabránění nastolení socialismu. Velmi je pobuřuje, když někdo pochybuje o správnosti jejich doktríny a ukazuje, že nemají-li se věci z pohledu vlády a intervencionistických doktrinářů zhoršit, musí regulace cen vyústit v socialismus. Na svou obranu tvrdí, že nejsou ani socialisty, ani komunisty a že jejich cílem je ekonomická svoboda, a nikoli totalitarismus.

Je nutné se zabývat právě argumenty těchto intervencionistů. Jde o to zjistit, zda je možné, aby policejní aparát dosáhl cílů, kterých má být pomocí regulace cen, mezd a úrokových sazeb na jiné než tržní úrovni dosaženo. Je nepochybné, že je v moci silné a odhodlané vlády nařídít takovéto maximální a minimální ceny a ztrestat všechny, kteří se jim vzeprou. Otázkou ale stále zůstává, zda vláda může dosáhnout cílů, kvůli kterým tato opatření zavedla.

Při pohledu do minulosti objevíme dlouhý seznam cenových stropů a zákonů proti lichvě. Císaři, králové a revoluční diktátoři se opakovaně pokoušeli do fungování trhů zasahovat. A vzpurní obchodníci a zemědělci byli přísně trestáni. Mnozí lidé se stali terčem pronásledování, jež ovšem masy s vděkem přijaly. Bez ohledu na to však veškeré tyto pokusy skončily nezdarem. Vysvětlení těchto neúspěchů, se kterými ve svých spisech přišli právníci, teologové a filozofové, přesně odpovídalo myšlenkám zastávaným těmito vládci a masami. Tvrdili, že lidé jsou ze své podstaty sobečtí a hříšní a že vládní úřady nebyly dostatečně důsledné při vynucování zákona. Vládci by proto měli být přísnější a rezolutnější, aby mohlo být jejich cíle dosaženo.

První krok k pochopení podstaty daného problému přišel v podobě porozumění jedné dílčí otázce. Různé vlády se po dlouhou dobu uchylovaly k zlehčování měny. Zlato a stříbro, ze kterých byly mince původně vyráběny, nahrazovaly podřadnými a méně vzácnými kovy nebo snižovaly váhu či

zmenšovaly velikost mincí. Takto zlehčeným mincím ale zachovaly stejná jména a vyhlásily, že tyto nové mince musejí být přijímány a vydávány za jejich nominální hodnotu. Později se vlády pokoušely přikázat lidem dodržovat obdobná nařízení v případě směnného poměru mezi zlatem a stříbrem či poměru kovových peněz a úvěrových či neplnohodnotných peněz. Při hledání příčin neúspěchu všech těchto nařízení objevili předchůdci ekonomického myšlení již v posledním století středověku zákonitost, která byla později nazvána Greshamův zákon. Od tohoto izolovaného poznatku však stále vedla ještě dlouhá cesta k filozofům osmnáctého století, kteří si začali uvědomovat propojenost všech tržních jevů.

Klasičtí ekonomové a jejich následovníci při popisu výsledků svých úvah často volili fráze, jež bylo snadné dezinterpretovat, pakliže se o to někdo snažil. Někdy například hovořili o „nemožnosti“ regulace cen. Tím ve skutečnosti nemysleli, že taková nařízení nemohla existovat, ale že nemohou dosáhnout těch cílů, jichž se vlády dosáhnout pokoušejí, a že nakonec tato opatření situaci nezlepší, ale naopak zhorší. Proto tvrdili, že takováto opatření jsou nevhodná a odporují svému účelu.

Musíme si uvědomit, že problém regulace cen není pouze *jedním* z problémů, jimiž se zabývá ekonomie, že to není problém, na nějž se názory různých ekonomů různí. Otázka, která zde vyvstává, však spíše zní: Existuje něco takového jako ekonomie? Existují nějaké zákonitosti ve sledu a propojení tržních jevů? Lidé, kteří na tyto dvě otázky odpovídají záporně, popírají samotnou možnost, racionalitu a existenci ekonomie jako jedné z disciplín poznání. Navracejí se k názorům, které převládaly po staletí před vznikem ekonomie. Za nepravdivé označují tvrzení, že existují jakékoli ekonomické zákony a že ceny, mzdy a úrokové míry jsou jednoznačně určeny tržními daty. Domnívají se, že policie má moc určit tyto tržní jevy *ad libitum*. Zastánci socialismu nemusí nutně ekonomii popřít; z jeho postulátů nutně nevyplývá nedeterminovanost tržních jevů. Intervencionista ale při obhajobě regulace cen nemůže jinak než popřít zákon trhu.

Německá historická škola byla konzistentní při svém nekompromisním zavržení ekonomie a snaže nahradit ji *wirtschaftliche Staatswissenschaften* (hospodářskými aspekty politické vědy). Obdobně důsledné byly i četné pokusy britského fabianismu a amerického institucionalismu. Autoři, kteří ekonomii zcela neodmítají, avšak zároveň tvrdí, že regulace cen může dosáhnout stanovených cílů, si ale žalostně protirečí. Není logicky možné usmířit přístup ekonomů s přístupem intervencionisty. Jsou-li ceny jedinečně určeny tržními daty, nelze jimi libovolně nakládat pomocí vládního donucení. Vládní nařízení vytváří prostě jen nová data, jejichž vliv je určen fungováním trhu. Nemusí nutně vést k těm výsledkům, které si vláda přijetím tohoto opatření předsevzala. Může se stát, že konečný výsledek vládního zásahu je z pohledu

samotné vlády ještě méně žádoucí než předchozí stav, jež se vláda rozhodla změnit.

Tyto teze nepřestanou platit, když někdo dá termín ekonomický zákon do uvozovek a zpochybní možnost existence takového zákona. Hovoříme-li o zákonech přírody, máme na mysli skutečnost, že existuje neúprosné propojení fyzikálních a biologických jevů a že se jednající člověk musí podříditi těmto zákonitostem, pakliže chce uspět. Když hovoříme o zákonech lidského jednání, odkazujeme na skutečnost, že takovéto neúprosné propojení jevů nacházíme i ve sféře lidského jednání jako takového a že jednající člověk, chce-li uspět, musí tuto zákonitost také uznat. Realita praxeologických zákonů se člověku ukazuje stejným způsobem jako realita zákonů přírodních – skutečností, že schopnost dosáhnout zvolených cílů je omezená a podmíněná. Kdyby takové zákony neexistovaly, člověk by byl buď všemocný a nikdy by nepociťoval žádnou nespokojenost, kterou by nemohl okamžitě a zcela odstranit, nebo by nemohl jednat vůbec.

Tyto zákony vesmíru nesmíme zaměňovat se zákony jednotlivých zemí vytvořenými člověkem a založenými na lidských morálních hodnotách. Zákony vesmíru, jež nám přibližuje fyzika, biologie a praxeologie, nejsou závislé na lidské vůli, jsou to primární ontologické skutečnosti přísně omezující schopnost člověka jednat. Morální zásady a zákony země představují prostředky, pomocí nichž se lidé snaží dosáhnout jistých cílů. To, zda těchto cílů může být tímto způsobem opravdu dosaženo, závisí na zákonech vesmíru. Člověkem stvořené zákony jsou vhodné ke svému účelu, mohou-li těchto cílů dosáhnout. Pakliže tomu tak není, za vhodné je považovat nelze. Jejich vhodnost pro daný účel je třeba zkoumat. Co se ale týče zákonů vesmíru, je zbytečné a nesmyslné o jejich vhodnosti pochybovat. Jsou takové, jaké jsou, a fungují bez ohledu na to, co si o nich myslíme. Jejich porušení se trestá samo. Lidmi stvořené zákony je však třeba konkrétními sankcemi vynucovat.

Pouze duševně choří jedinci se pokoušejí ignorovat fyzikální a biologické zákony. Není ale výjimečné, že lidé pohrdají zákony praxeologickými. Vládcí si odmítají připustit, že jejich moc je omezená jinými zákony než zákony fyziky a biologie. Nikdy nepřipisují své neúspěchy a nezdary na vrub porušení ekonomických zákonů.

V čele odpůrců ekonomických poznatků stála německá historická škola. Pro tyto profesory bylo nepředstavitelné, že by jejich vznešené modly, bramborští hohenzollernští kurfiřti a prusí králové, neměly být všemocné. Ve snaze vyvrátit učení ekonomie se pohroužili do studia starých dokumentů a sestavili řadu svazků zabývajících se historií správy těchto slavných vládců. V tom, jak sami praví, spočívá realistický přístup k problémům státu a vlády. Zde je možné najít ryzí fakta a skutečný život, a ne neduživé abstrakce a mylné generalizace britských doktrinářů. Ve skutečnosti však tyto

mohutné svazky pouze zaznamenávají seznamy politik a opatření, které selhaly právě proto, že opomíjely ekonomické zákony. Těžko asi někdo někdy sepiše poučnější případy z dějin než tato *Acta Borussica*.

Ekonomie ale nemůže spočívat na případových studiích. Musí se pustit do pečlivého zkoumání způsobu, jakým trh reaguje na vládní zásahy do struktury cen.

2. Reakce trhu na vládní zásahy

Tržní cena má tu charakteristickou vlastnost, že přivádí do rovnováhy nabídku s poptávkou. Velikost poptávky odpovídá velikosti nabídky nejen v imaginárním konstruktu rovnoměrně plynoucí ekonomiky. Koncept prostého stavu klidu, se kterým pracuje základní teorie cen, je věrným popisem dění na trhu v každém okamžiku. Každé odchýlení tržní ceny od úrovně, při níž se nabídka s poptávkou rovnají, se na neomezovaném trhu samo napravuje.

Když ale vláda stanoví ceny na jiné úrovni, než by je stanovil trh bez vládních zásahů, je tato rovnováha nabídky a poptávky narušena. V případě maximálních cen se najednou objevují potenciální kupující, kteří nemohou nakoupit, přestože jsou ochotni zaplatit stanovenou cenu či dokonce cenu vyšší. V případě minimálních cen zde naopak najednou máme potenciální prodávající, kteří nemohou prodat, i když jsou připraveni prodat za cenu stanovenou vládou či dokonce cenu nižší. Cena najednou ztrácí schopnost oddělovat ty z potenciálních kupujících a prodávajících, kteří mohou nakoupit či prodat, od těch, co nemohou. Zcela nutně pak musí nastoupit jiný princip alokace daného zboží a služeb a výběru lidí, kteří získají dostupné nabízené zboží. Třeba to budou pouze ti z nakupujících, kteří přijdou první, nebo pouze ti, kterým daná okolnost (např. osobní známosti) přiřkne privilegované postavení, nebo pouze ti nejbezohlednější, kteří zaženou své konkurenty pomocí vyhrožování či násilí. Nechce-li vláda, aby o alokaci dostupné nabídky rozhodovala náhoda či násilí a aby zavládl chaos, musí sama regulovat množství, které si bude moci každý jedinec koupit. Musí se uchýlit k přidělování.¹

Příděly nemají ale vliv na jádro problému. Alokace částí již vyrobené nabídky dostupné různým lidem ochotným získat jisté množství daných statků je pouze sekundární funkcí trhu. Jeho primární funkcí je směřování výroby. Trh směřuje zaměstnávání výrobních faktorů do těch výrobních

¹ Kvůli jednoduchosti se budeme v dalším výkladu v této části zabývat pouze maximálními cenami zboží a v následující části pouze minimálními mzdovými sazbami. Naše analýza ovšem bude, *mutatis mutandis*, stejně platná pro minimální ceny zboží a maximální mzdové sazby.

uspokojují nejnaléhavější potřeby spotřebitelů. Stanoví-li vláda cenové stropy pouze na spotřební statky nebo pouze na omezený počet spotřebních statků, zatímco komplementární výrobní faktory nebude regulovat, výroba dotčených spotřebních statků poklesne. Mezní výrobci je přestanou vyrábět, aby neutrpěli ztráty. Výrobní faktory, jež nejsou zcela specifické, budou ve větší míře využity ve výrobě jiných statků, jichž se cenové stropy netýkají. Oproti situaci bez cenových stropů zůstane větší část zcela specifických výrobních faktorů nevyužita. Vznikne tendence k přesunu výrobních aktivit od výroby statků dotčených cenovými stropy k výrobě jiných statků. Tento výsledek je ale pravým opakem záměru vlády. Vláda se rozhodla pro cenové stropy z toho důvodu, že chtěla, aby dané komodity byly spotřebitelům dostupnější. Právě tyto komodity považovala za tak důležité, že je svým nařízením vyčlenila ze skupiny ostatních komodit, aby zajistila i chudým lidem jejich dostatečnou dostupnost. Výsledkem vládního zásahu je ale skutečnost, že výroba těchto komodit poklesla nebo se zcela zastavila. Vláda zcela ve svém záměru selhala.

Nijak by nepomohlo, kdyby se vláda pokusila odstranit tyto nežádoucí důsledky pomocí stanovení obdobných maximálních cen výrobních faktorů sloužících ve výrobě spotřebních statků, jejichž ceny byly regulovány. Takové opatření by mohlo být úspěšné pouze tehdy, kdyby veškeré požadované výrobní faktory byly zcela specifické. Jelikož tomu tak nikdy být nemůže, musí vláda své původní opatření – stanovení ceny pouze jednoho spotřebního statku pod potenciální tržní cenou – doplňovat dalšími a dalšími cenovými stropy, a to nejen pro všechny ostatní spotřební statky a všechny ostatní hmotné výrobní faktory, ale také pro práci. Musí přinutit každého podnikatele, kapitalistu a zaměstnance, aby pokračovali ve výrobě za ceny, mzdy a úrokové míry stanovené vládou a vyráběli takové množství výrobků, které jim vláda nařídí, a prodávali své výrobky těm lidem – výrobcům a spotřebitelům –, které vláda určí. Bude-li jediné výrobní odvětví vyňato z této regulace, začnou do něj proudit kapitál a práce; a dojde k omezení výroby v ostatních – regulovaných – odvětvích, která vláda považovala za tak důležitá, že do nich začala zasahovat.

Ekonomie neříká, že izolovaný vládní zásah do cen pouze jediné komodity nebo několika málo komodit je nespravedlivý, špatný nebo neproveditelný. Pouze tvrdí, že takovýto zásah vyvolává důsledky, jež jsou v rozporu s původním záměrem; že situaci nevylepší, nýbrž zhoršuje z *pohledu vlády a těch, kteří její zásah podporují*. Než vláda zasáhla, byly dané statky z pohledu vlády příliš drahé. Výsledkem stanovení maximálních cen se však jejich nabídka zmenšila či zcela zmizela. Vláda zasáhla, jelikož se domnívala, že dotčené komodity jsou velmi nepostradatelné, nutné a nezbytné. Její zásah ovšem jejich dostupné množství snížil. Z pohledu samotné vlády je proto tento zásah absurdní a nesmyslný.

Není-li vláda ochotná smířit se s tímto nežádoucím výsledkem a jde ve svém počínání dále; stanovuje ceny všeho zboží a služeb všech výrobních řádů a nařizuje všem lidem vyrábět a pracovat za dané ceny a mzdy; zcela odstraňuje trh. Tržní hospodářství je tak nahrazeno plánovanou ekonomikou, socialismem německého typu (*Zwangswirtschaft*). O výrobě již nerozhodují spotřebitelé prostřednictvím svých rozhodnutí o uskutečnění či neuskutečnění nákupu. O výrobě rozhoduje zcela vláda.

Z pravidla, že maximální ceny omezují nabídku, a tedy způsobují situaci, jež je v rozporu s cíli, kvůli kterým byly zavedeny, existují pouze dvě výjimky. Jednou je absolutní renta a druhou monopolní ceny.

Maximální cena vede k omezení nabídky, jelikož mezní výrobci trpí ztrátami a musí přestat vyrábět. Nespecifické výrobní faktory jsou užity při výrobě jiných výrobků, které nejsou zatíženy cenovými stropy. Využití zcela specifických výrobních faktorů klesá. Na neomezovaném trhu by specifické výrobní faktory byly využity do takové míry, která bude určena nemožností využít nespecifické výrobní faktory (jako komplementární faktory) k uspokojení naléhavějších potřeb. Nyní je možné využít pouze menší část z těchto dostupných zcela specifických faktorů; a zvýší se tedy množství faktorů, které nebudou využívány. Je-li ale nabídka těchto zcela specifických faktorů tak omezená, že při cenách neomezovaného trhu byla jejich celá zásoba využívána, existuje prostor, v rámci něhož vládní zásah neomezí nabídku daného výrobku. Maximální cena neomezuje výrobu, dokud úplně nevyčerpá rentu mezního dodavatele zcela specifického výrobního faktoru. Každopádně ale vede k rozdílu mezi poptávkou a nabídkou daného výrobku.

Částka, o kterou je vyšší městská renta nějakého pozemku než zemědělská renta, představuje prostor, v němž může regulace nájemného fungovat, aniž by způsobila pokles nabídky nájemných ploch. Jsou-li maximální ceny nájemného nastaveny takovým způsobem, že vlastníkoví neberou tolik, aby se rozhodl pro zemědělské využití půdy namísto stavby domů, neovlivní nabídku bytů a ploch pro podnikání. Zvýší ale poptávku po těchto bytech a prostorách a vytvoří tedy nedostatek, což je přesně to, co chtěla vláda pomocí cenových stropů odstranit. Jestli se následně úřady rozhodnou existující prostory přidělovat či nikoli, je katalakticky nepříliš významné. V každém případě však vládní cenové stropy neodstraní katalaktický fenomén městské renty. Pouze přesunou rentu z příjmu nájemců do příjmu nájemníků.

V realitě však samozřejmě vlády nikdy při regulaci nájemného tyto okolnosti neberou v úvahu. Většinou buď pevně zmrazí hrubé nájemné na úrovni, které dosáhlo v okamžiku vládního zásahu, nebo umožní pouze omezený nárůst těchto hrubých rent. Jelikož se rozdíl mezi těmito dvěma částmi hrubého nájemného – skutečné městské renty a cenou placenou za využití služeb – liší dle konkrétních okolností každého obydlí, je dopad cenových stropů také

značně odlišný. V některých případech dosahuje vyvlastnění vlastníka ve prospěch nájemníka pouze malé částky rozdílu mezi městskou a zemědělskou rentou; v jiných případech tento rozdíl značně převyšuje. Ať již je to ale jakkoli, snížení nájemného vytváří nedostatek bytů. Zvyšuje poptávku, aniž by došlo ke zvýšení nabídky.

Je-li maximální nájemné uvaleno nejen na již existující nájemní plochy, ale také na dosud nepostavené budovy, stavba nových budov se přestává vyplácet. Buď zcela ustane, nebo poklesne; nedostatek nadále přetrvává. Ale i když není nájemné v nových budovách regulováno, jejich počet klesá. Potenciální investoři jsou totiž odrazeni, jelikož začnou brát do úvahy nebezpečí, že vláda někdy v budoucnu vyhlásí stav nouze a vyvlastní část jejich příjmů stejným způsobem, jako tak učinila u starých budov.

Druhá výjimka se týká monopolních cen. Rozdíl mezi monopolní a konkurenční cenou dané komodity vytváří prostor, v němž je možné vynutit maximální ceny, aniž by došlo k popření cíle, o něž vláda usiluje. Je-li konkurenční cena p a nejnižší z možných monopolních cen m , cenový strop ve výši c , kdy c je větší než p a menší než m , způsobí, že pro prodávajícího nebude výhodné zvýšit cenu nad p . Maximální cena by mohla znovunastolit konkurenční cenu a zvýšit poptávku, výrobu a množství zboží nabízeného k prodeji. Matná zlaslost této souvislosti stojí u zrodu některých návrhů, jež volají po vládním zásahu kvůli zachování konkurence a jejímu co nejprospěšnějšímu fungování.

Ponechme kvůli výše uvedené argumentaci stranou skutečnost, že veškerá taková opatření by se jevila jako velmi paradoxní, vezmeme-li v úvahu všechny případy monopolních cen, jež jsou výsledkem právě vládních zásahů. Chce-li se vláda postavit proti monopolním cenám vynálezům, nechť přestane udělovat patenty. Bylo by absurdní udělovat patenty a poté je připravovat o jakoukoli hodnotu tím, že jejich držitel bude přinucen prodávat za konkurenční cenu. Neschvaluje-li vláda kartely, měla by raději přestat provádět veškerá opatření (jako například uvalovat dovozní cla), která podnikům dávají možnost kartely vytvářet.

Jinak je tomu v těch několika vzácných případech, kdy monopolní ceny vznikají bez pomoci ze strany vlády. V těchto situacích by maximální ceny mohly znovuzavést konkurenční podmínky, kdyby bylo možné teoreticky vypočítat, v jaké výši by neexistující konkurenční trh cenu ustavil. Již jsme si ale ukázali, že veškeré pokusy stanovit netržní ceny jsou marné.² Neuspokojivé výsledky veškerých pokusů stanovit spravedlivou či správnou cenu veřejných služeb jsou dobře známy všem zainteresovaným expertům.

Zmínka těchto dvou výjimek vysvětluje, proč v některých velmi vzácných případech maximální ceny, jsou-li použity velmi obezřetně ve velmi malém

² Srov. výše str. 357–359.

rozsahu, neomezují nabídku daného zboží či služby. Nijak však neomezuje správnost obecného pravidla, že maximální ceny způsobují situaci, která je z pohledu vlády, jež je nařizuje, méně žádoucí než podmínky, které by vládly při neexistenci regulace cen.

Poznámky k příčinám úpadku antické civilizace

Znalost dopadů vládního zasahování do tržních cen nám umožňuje pochopit ekonomické příčiny významné historické události, úpadku antické civilizace.

Není nutné najít odpověď na otázku, zda je správné nazývat ekonomickou organizaci Římské říše kapitalismem. V každém případě je však jisté, že Římská říše v druhém století, době Antoninů, „dobrých“ císařů, dosáhla vysokého stupně společenské dělby práce a meziregionálního obchodu. Mnohá metropolitní centra, značný počet měst střední velikosti a mnoho malých měst byly sídly kultivované civilizace. Obyvatelé těchto městských aglomerací byli zásobováni potravinami a surovinami nejen ze sousedních venkovských oblastí, ale také ze vzdálených provincií. Část těchto dodávek proudila do měst jako příjmy jejich bohatých obyvatel majících pozemkové vlastnictví. Značná část ale byla nakupována výměnou za výrobky vzešlé ze zpracovatelských činností obyvatel měst, které nakupovali lidé z venkova. Mezi různými regiony rozsáhlé říše probíhala značná obchodní výměna. Nejen zpracovatelský průmysl, ale i zemědělství směřovalo k další specializaci. Jednotlivé části říše tak ztrácely hospodářskou soběstačnost. Byly na sobě vzájemně závislé.

Úpadek říše a rozklad její civilizace byl způsoben dezintegrací jejího hospodářského propojení, a nikoli invazí barbarů. Nepřátelští agresori pouze využili příležitosti, jež jim vnitřní slabost říše nabídla. Z vojenského pohledu nebyly kmeny, jež napadaly říši ve čtvrtém a pátém století, nebezpečnější než armády snadno poražené legiemi v předchozích dobách. Změnila se ale říše. Její hospodářská a sociální struktura byla již středověká.

Svoboda, již Řím udělil obchodu a podnikání, byla vždy omezená. Obchod s obilím a jinými důležitými životními potřebami byl omezen ještě více než ostatní obchod. Požadovat za obilí, olej a víno – hlavní plodiny tehdejší doby – vyšší než běžné ceny bylo považováno za nespravedlivé a nemorální a úrady vždy rychle zakročily, když takové chování objevily. Nemohlo tak dojít ke vzniku efektivního velkoobchodu těmito komoditami. Politika *annona*, která vlastně představovala zestátnění či vyvlastnění obchodu s obilím městy, měla za úkol zaplnit tuto mezeru. Její dopady ale nebyly uspokojivé. Obilí bylo v městských aglomeracích vzácné a zemědělci si stěžovali na neziskovost jeho pěstování.³ Zásahy úřadů zabraňovaly přizpůsobení nabídky rostoucí poptávce.

³ Srov. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire* (Oxford, 1926), str. 187.

Rozhodující okamžik nastal, když se v době politických problémů ve třetím a čtvrtém století císaři uchýlili ke zlehčování měny. Tento krok spolu se systémem maximálních cen zcela paralyzoval jak výrobu základních potravin i jejich obchod, tak také rozložil hospodářský systém společnosti. Čím více se úřady snažily vynucovat maximální ceny, tím zoufalejší byly podmínky mas městských obyvatel závislých na nákupech potravin. Obchod obilím a jinými základními potravinami zcela zmizel. Lidé se snažili vyhnout hladu útekem na venkov, kde se sami pokoušeli pěstovat obilí, olej, víno a jiné potraviny. Vlastníci velkých pozemků na druhou stranu omezovali výrobu obilovin nad množství, které sami potřebovali, a začínali ve svých zemědělských staveních – venkovských sídlech – produkovat řemeslné výrobky, které potřebovali. Zemědělská velkovýroba, která byla již tak vážně ohrožena kvůli neefektivnosti otrocké práce, ztratila zcela svou racionalitu, jelikož přestalo být možné prodávat za ceny, jež by umožnily přežít. Majitelé pozemků totiž ztratili možnost prodávat ve městech, a tedy také dodávat své zboží řemeslníkům. Byli nuceni najít náhradu a uspokojit své potřeby, takže sami začali zaměstnávat řemeslníky ve svých venkovských sídlech. Opustili zemědělskou velkovýrobu a stali se majiteli půdy, kteří získávali rentu od nájemců půdy či pachtýřů. Tito *coloni* byli buď propuštění otroci, nebo městský proletariát, kteří se usadili ve vesnicích a začali obdělávat půdu. Na každém statku tak vznikla snaha o soběstačnost. Hospodářský význam měst, obchodu, podnikání a městských řemesel poklesl. Itálie a provincie se vrátily do méně rozvinutého stadia společenské dělby práce. Vysoce rozvinutá ekonomická struktura antické civilizace ustoupila systému, jež nazýváme panský systém středověku.

Císaři byli znepokojeni tímto vývojem, který podkopal finanční a vojenskou moc jejich vlády. Jejich opatření směřující k nápravě však byla neúčinná, jelikož nesměřovala k jádru problému. Nátlak a donucení, ke kterým se uchýlili, nemohl zvrátit trend ke společenské dezintegraci, jež byla naopak způsobena přílišným nátlakem a donucením. Nikdo z Římanů si nebyl vědom skutečnosti, že celý tento proces byl vyvolán vládním zasahováním do cen a zlehčováním měny. Vyhlášení císařských zákonů proti obyvatelům měst, kteří „*relicta civitate rus habitare maluerit*“⁴, bylo marné. Systém *leiturgií*, veřejných služeb poskytovaných bohatými občany, pouze rozklad dělby práce urychlil. Ani zákony o speciálních povinnostech majitelů lodí, *navicularii*, nezabránilly úpadku mořeplaveckého umění, stejně jako zákony upravující obchodování s obilím nedokázaly zastavit snižující se dodávky zemědělských produktů do měst.

Úžasná antická civilizace zahynula, jelikož nedokázala přizpůsobit své morální zásady a svůj právní systém požadavkům tržního hospodářství.

⁴ *Corpus Juris Civilis*, 1. un. C. X. 37.

Společenský řád je odsouzen ke zkáze, jsou-li činnosti, jež jeho běžné fungování vyžaduje, odmítnuty morálními standardy, prohlášeny zákony za nelegální a trestány jako zločiny soudy a policií. Římská říše se rozpadla v prach, protože jí chyběl duch liberalismu a svobodného podnikání. Politika intervencionismu a její politický protějšek, princip Vůdce, způsobily rozpad mocné říše a nutně tak vždy rozloží a zničí jakoukoli společnost, která se k těmto principům přikloní.

3. Minimální mzdové sazby

Zvyšování ceny práce pomocí vládního nařízení, násilné akce či hrozby takového jednání ze strany odborů patří k nejzákladnějšímu arzenálu intervencionistických politiků. Zvýšení mzdových sazeb nad úroveň, které by dosáhly na neomezovaném trhu, je považováno za postulát věčných zákonů morálky a ekonomickou nutnost. Když se někdo odváží toto etické a ekonomické dogma zpochybnit, je okamžitě označen za zvrhlého a nevzdělaného. Mnozí naši současníci pohlížejí na pracující, kteří jsou tak nerozumní, že se v době stávky rozhodnou pracovat, stejným způsobem, jako se lidé z primitivních kmenů dívali na ty, kteří porušili kmenová tabu. Miliony lidí jásají, když jsou tito *stávkokazové* po zásluze stávkujícími ztrestáni, zatímco policie, veřejní právní zástupci a trestní soudy zachovávají důstojnou neutralitu nebo se dokonce veřejně přiklánějí na stranu stávkujících.

Tržní mzda má tendenci dosáhnout výše, při které všichni, kdo jsou ochotni mzdu vydělat, najdou práci, a všichni, kdo jsou ochotni pracující zaměstnat, mohou najmout, kolik lidí jen chtějí. Trh má tendenci dosáhnout toho, čemu se dnes říká plná zaměstnanost. Nedochozí-li k zásahům vlády ani odborů do trhu práce, existuje zde pouze dobrovolná či katalaktická nezaměstnanost. Jakmile se ale objeví vnější tlak, ať již ze strany vlády nebo odborů, který způsobí ustavení mzdy na *vyšší úrovni*, vzniká institucionální nezaměstnanost. Zatímco na neomezovaném trhu převládá tendence k odstranění katalaktické nezaměstnanosti, institucionální nezaměstnanost nemůže vymizet, dokud se bude vládě či odborům dařit prosazovat svou vůli. Vztahuje-li se minimální mzda pouze na některá povolání, zatímco ostatní sektory jsou ponechány svobodné, ti, kdo přijdou o práci v regulovaném sektoru, se přesunou do sektorů ostatních a zvýší tam nabídku práce. Když se vliv odborů omezil pouze na vesměs kvalifikovanou práci, způsobený nárůst mezd nevedl k institucionální nezaměstnanosti. Pouze způsobil snížení mezd v těch odvětvích, ve kterých odbory nefungovaly efektivně nebo vůbec neexistovaly. Nárůst mezd členů odborů byl doprovázen poklesem mezd pracovníků, kteří v odborech nebyli. S růstem vládních zásahů do mezd a vládní podpory odborů se podmínky změnily. Institucionální nezaměstnanost se stala chronickým a trvalým jevem.

V roce 1930 lord Beveridge, který se později stal zastáncem zásahů vlády a odborů do trhu práce, napsal, že potenciální dopady „politiky vysokých mezd“ na vznik nezaměstnanosti „nepopírá žádný odborník znalý věci“.⁵ Popřít tento dopad by ve skutečnosti znamenalo zcela odmítnout jakoukoli pravidelnost v následnosti a propojenosti tržních jevů. Dřívější ekonomové, kteří sympatizovali s odbory, si byli plně vědomi skutečnosti, že odborové organizování může dosáhnout svých cílů, pouze když bude omezeno na menšinu pracujících. Schvalovali odbory jako nástroj, jenž může prospět skupinovému zájmu privilegované odborové aristokracie, a nezajímal je dopady na zbytek příjemců mezd.⁶ Nikdy se ještě nikomu nepodařilo prokázat, že odbory mohou zlepšit podmínky a zvýšit životní úroveň *všech*, kteří si chtějí vydělat mzdy.

Je důležité také nezapomínat na to, že Karel Marx netvrdil, že odbory mohou zvýšit průměrnou úroveň mezd. Říkal, že „obecnou tendencí kapitalistické výroby není zvýšení, ale snížení průměrné úrovně mezd“. Při existenci této tendence mohou odbory dosáhnout ve vztahu k mzdám pouze toho, že „využijí co nejlépe příležitosti, jež čas od času nastanou, k jejich dočasnému zvýšení“.⁷ Odbory měly dle Marxe význam, pouze pokud útočily na „samotný systém mzdového otroctví a dnešní způsoby výroby“.⁸ Měly by pochopit, že „namísto konzervativního motto, *Spravedlivou denní mzdu za spravedlivou denní práci!*, by si na své transparenty měly napsat revoluční heslo: *Odstranění mzdového systému*.“⁹ Konzistentní marxisté nikdy nesouhlasili s pokusy zavést minimální mzdy, jelikož poškozovaly zájmy dělnické třídy jako celku. Od počátků moderního dělnického hnutí vždy existoval antagonismus mezi odbory a revolučními socialisty. Starší britské a americké odbory se výlučně věnovaly vynucení vyšších mzdových sazeb. Dívaly se podezřívavě na socialismus, ať již „utopický“ či „vědecký“. V Německu docházelo k soupeření mezi marxisty a vůdci odborů. Nakonec v posledním desetiletí před vypuknutím první světové války zvítězily odbory. V podstatě přivedly sociálně demokratickou stranu k principům intervencionismu a unionismu. Ve Francii usiloval Georges Sorel o to, aby si odbory osvojily ducha nemilosrdné účinnosti a revoluční boječnosti, což po odborech vyžadoval Marx. V každé nesocialistické zemi dnes existuje uvnitř odborů zjevný rozpor mezi dvěma nesmiřitelnými frakcemi. Jedna skupina považuje odbory za nástroj ke

⁵ Srov. W. H. Beveridge, *Full Employment in a Free Society* (Londýn, 1944), str. 92 a násl.

⁶ Srov. Hutt, *The Theory of Collective Bargaining*, str. 10–21.

⁷ Srov. Marx, *Value, Price, and Profit*, ed. E. Marx Aveling (Chicago), str. 125.

⁸ Srov. A. Lozovsky, *Marx and the Trade Unions* (New York, 1935), str. 17.

⁹ Srov. Marx, *op. cit.*, str. 126–127.

zlepšení podmínek dělnictva v rámci kapitalismu. Druhá skupina chce zavést odbory do šiku militantního komunismu a souhlasí s jejich aktivitami, pouze budou-li stát odbory v čele násilného svržení kapitalistického systému.

Problematika odborů byla zatemněna a naprosto převrácena pseudohumanitním žvaněním. Obhájci minimální mzdy, ať již nařízené a vynucené vládou nebo násilným jednáním, tvrdí, že bojují za zlepšení podmínek pracujících mas. Nedovolí, aby někdo zpochybnil jejich dogma, že minimální mzdové sazby jsou jediným patřičným prostředkem k trvalému zvýšení mezd pro všechny lidi, kteří chtějí mzdy pobírat. Pyšní se tím, že jsou jedinými skutečnými přáteli „práce“ a „obyčejného člověka“, „pokroku“ a věčných principů „sociální spravedlnosti“.

Celý problém spočívá ale přesně v tom, zda existuje nějaký jiný způsob, jak zvýšit životní úroveň všech lidí ochotných pracovat než zvýšit mezní produktivitu práce pomocí zrychlení růstu kapitálu k počtu obyvatel. Odborářští doktrináři se snaží tento primární problém zamlžit. Nikdy nehovoří pouze o jediném ukazateli, na němž záleží, totiž na poměru počtu pracovníků k množství dostupných kapitálových statků. Některé z odborářských politik ale prokazují, že si jsou odboráři vědomi správnosti katalaktických pouček týkajících se určení mzdových sazeb. Odbory se například snaží o omezení nabídky práce prostřednictvím antiimigračních zákonů, aby tak zabránily nově příchozím pracovníkům konkurovat v těch odvětvích trhu práce, kde mají odbory silný vliv. Vyslovují se také proti vývozu kapitálu. Tyto politiky by postrádaly smysl, kdyby platilo, že výše dostupného kapitálu na hlavu nemá na určení mezd žádný vliv.

Základ odborářské doktríny je obsažen v heslu *vykořisťování*. Podle teorie vykořisťování, kterou zastávají odbory a jež se liší od marxistického přístupu, je práce jediným zdrojem bohatství a výdaje na práci jedinými skutečnými náklady. Veškeré příjmy z prodeje výrobků by tak po právu měly náležet pracovníkům. Manuální pracovník tedy má spravedlivý nárok na „celý produkt práce“. Kapitalistický způsob výroby ale pracovníkovi způsobuje bezpráví, neboť dovoluje, aby si majitelé půdy, kapitalisté a podnikatelé přivlastnili část zaměstnancova příjmu. Ta část, kterou získávají tito parazité, se nazývá nezasloužený příjem. Pracovníci proto správně usilují o postupné zvýšení mezd do takové výše, kdy nakonec nezbude nic, z čeho by mohla žít třída zahálčivých a společensky neužitečných vykořisťovatelů. Při sledování tohoto cíle odbory vyvolávají zdání, že jen pokračují v boji vedeném předchozími generacemi za osvobození otroků a nevolníků a zrušení cel, dávek, desátek a roboty, jež byly uvaleny na rolníky a odváděny majitelům půdy z řad šlechty. Dělnické hnutí je bojem za svobodu a rovnost a usiluje o uznání nezadatelných práv člověka. Není pochyb o konečném vítězství, neboť se jedná o nevyhnutelný trend vývoje dějin spočívající v odstranění všech třídních privilegií a nastolení vlády

svobody a rovnosti. Pokusy reakcionářských zaměstnavatelů tento pokrok zastavit jsou odsouzeny k nezdaru.

V tomto spočívá současná sociální doktrína. Je pravda, že někteří lidé, kteří zcela souhlasí s její filozofií, mají jisté výhrady k praktickým závěrům, se kterými přišli radikálové, a podporují je pouze částečně. Tito umírnění nechtějí zcela zrušit podíl „managementu“. Stačilo by jim, kdyby jeho výše byla snížena na „spravedlivou“ úroveň. Jelikož se ale názory na spravedlnost příjmů podnikatelů a kapitalistů velmi liší, nemá rozdíl mezi názory radikálů a umírněných přílišný význam. Umírnění také zastávají názor, že reálné mzdy by měly pouze růst a nikdy klesat. Během obou světových válek bylo ve Spojených státech jen pár lidí, kteří zpochybňovali tvrzení odborů, že by mzdy zaměstnanců – a to i v dobách národního ohrožení – měly růst rychleji než životní náklady.

Odboráři nevidí žádný problém v konfiskaci části určitých příjmů kapitalistů a podnikatelů ani v konfiskaci úplné. Hovoří-li o těchto věcech, používají slovo zisk ve stejném smyslu, jako jej používali klasičtí ekonomové. Nerozlišují podnikatelský zisk, úrok z využitého kapitálu ani úhradu za technické služby poskytnuté podnikatelem. Výsledky konfiskace úroku a zisků a syndikalistickými prvky obsaženými v principu „schopnosti platit“ a schématech sdílení zisku se budeme zabývat později.¹⁰ Již jsme rozebírali argument kupní síly používaný ve prospěch politiky zvyšování mzdy nad úroveň potenciálních tržních sazeb.¹¹ Zbývá nám tedy již pouze vypořádat se s významem takzvaného Ricardova efektu.

David Ricardo je autorem tvrzení, že nárůst mezd povede kapitalisty k nahrazení práce stroji a *vice versa*.¹² Z toho obhájci odborů vyvozují, že politika zvyšování mezd je vždy prospěšná, a to bez ohledu na výši mezd na neomezovaném trhu. Vede totiž k technologickému zlepšení a zvýšení produktivity práce. Vyšší mzdy se tak vždy samy zaplatí. Přinutí-li odbory neochotné zaměstnavatele zvýšit mzdy, stávají se hnací silou pokroku a prosperity.

Mnozí ekonomové souhlasí s Ricardovým tvrzením, ovšem jen někteří z něj konzistentně vyvodí totožné závěry jako obhájci odborů. Ricardův efekt je v podstatě běžnou ekonomikou obvykle akceptován. Tento teorém je nicméně jedním z nejhorších ekonomických omylů.

Problém vyvstává již v mylném výkladu tvrzení, že stroje „nahrazují“ práci. Situace je taková, že práce se pomocí strojů stává efektivnější. Stejný vstup práce vyprodukuje větší množství nebo lepší kvalitu výrobků. Využití strojů

¹⁰ Srov. níže, str. 719–734.

¹¹ Srov. výše, str. 276–277.

¹² Srov. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, kap. i, oddíl v. Termín „Ricardův efekt“ používá Hayek, *Profit, Interest, and Investment* (Londýn, 1939), str. 8.

samo o sobě *přímo* nezpůsobí pokles počtu zaměstnaných rukou při výrobě výrobku A. Tento sekundární efekt způsobí – za jinak stejných okolností – skutečnost, že nárůst dostupné nabídky A sníží mezní užitek jednotky A oproti jednotkám ostatních výrobků, a proto bude práce vyňata z výroby A a bude zaměstnána ve výrobě ostatního zboží. Technologické zdokonalení výroby A umožňuje uskutečnit jisté projekty, které nebylo možné dříve uskutečnit, jelikož potřební pracovníci byli zaměstnáni ve výrobě výrobku A, jenž byl více požadován spotřebiteli. Snížení počtu pracovníků v odvětví výroby A je způsobeno nárůstem poptávky ostatních odvětví, jimž je nabídnuta možnost expanze. Tato úvaha také vyvrací veškerá tvrzení o „technologické nezaměstnanosti“.

Stroje a nástroje neslouží primárně k úspoře práce, ale slouží jako prostředek k nárůstu výstupu na jednotku vstupu. Jako nástroje k úspoře práce se nám jeví pouze z pohledu jednoho dotčeného odvětví. Z pohledu spotřebitelů a společnosti jako celku se však jeví jako prostředky ke zvýšení produktivity lidského úsilí. Zvyšují nabídku a umožňují spotřebovávat více materiálních statků a užívat více volného času. O tom, kterých statků budou lidé spotřebovávat více a o kolik více si lidé budou užívat volného času, rozhodnou jejich hodnotové soudy.

Využití více strojů či lepších strojů je možné pouze tehdy, je-li dostupný požadovaný kapitál. Nutnou podmínkou každého dalšího technologického zdokonalení jsou úspory, tj. vyšší výroba než spotřeba. Pouhá znalost technologie je k ničemu, neexistuje-li potřebný kapitál. Indičí podnikatelé znají americké výrobní postupy. Nemohou je ale převzít nikoli kvůli nízkým mzdám, ale kvůli nedostatku kapitálu.

Kapitalistické spoření na druhou stranu nutně vede k využití dodatečných strojů a nástrojů. Prosté spoření, tj. shromažďování zásob spotřebních statků jako rezervy na horší časy, hraje v tržní ekonomice jen zanedbatelnou úlohu. Je pravidlem, že úspory v kapitalismu jsou představovány úsporami kapitalistů. Převís výroby nad spotřebou je investován buď přímo v průmyslovém či zemědělském podnikání samotného tvůrce úspor, nebo nepřímo v podnicích ostatních lidí prostřednictvím nástrojů, jako jsou spořicí vklady, kmenové či prioritní akcie, obligace, dluhopisy a hypotéky.¹³ V té míře, v jaké lidé zachovají svou spotřebu pod úrovní čistého příjmu, je vytvářen dodatečný kapitál, který je zároveň využíván k rozvoji kapitálového vybavení výrobního aparátu. Jak jsme si ukázali, tento výsledek nemůže být ovlivněn jakoukoli zároveň působící tendencí k nárůstu držby hotovosti.¹⁴ K využití většího množství či

¹³ Jelikož se zde zabýváme situací neomezovaného tržního hospodářství, můžeme ponechat stranou efekty spotřeby kapitálu v důsledku vládního půjčování.

¹⁴ Viz výše, str. 468–469.

lepší kvality nástrojů je nezbytně nutná dodatečná akumulace kapitálu. Možnost uplatnění dodatečného kapitálu však bude existovat, pouze pokud pro něj využití většího množství a lepší kvality nástrojů vytvoří volný prostor.

Ricardovo tvrzení a z něj odvozená teorie odborů věci převrací. Tendence ke zvýšení mzdových sazeb není příčinou, ale důsledkem technologického zdokonalení. Podnikatel usilující o dosažení zisku je veden k využívání nejefektivnějších výrobních metod. V cestě ke zlepšení vybavení jeho podniku mu brání pouze nedostatek kapitálu. Není-li potřebný kapitál dostupný, nemůže ho dodat žádná manipulace s vyšší mzdových sazeb.

Minimální mzdy mohou ohledně využívání strojů dosáhnout pouze přesunu dodatečných investic z jednoho sektoru do druhého. Předpokládejme, že v hospodářsky zaostalé zemi Ruritánii se odborům sdružujícím dělníky v docích podaří přinutit podnikatele vyplácet mzdy, jež jsou relativně mnohem vyšší než mzdy v ostatních sektorech země. Pak se může stát, že nejziskovějším využitím dodatečného kapitálu bude nákup mechanických zařízení k nakládání a vykládání lodí. Takto využitý kapitál musí být ale odebrán z jiných odvětví ruritánské ekonomiky, v nichž by byl při neexistenci politiky odborů využit efektivněji. Výsledkem vysokých mezd dělníků v docích není zvýšení, ale pokles celkové výroby v Ruritánii.¹⁵

Reálné mzdy se mohou zvýšit pouze tehdy, za jinak stejných okolností, bude-li hojnější kapitál. Jestliže se podaří vládě či odborům nastolit vyšší mzdy na vyšší úrovni, než jak by je stanovil neomezovaný trh, nabídka práce převyší poptávku po práci. Vzniká tak institucionální nezaměstnanost.

Vlády, zcela oddané principům intervencionismu, se snaží zabránit vzniku těchto nežádoucích dopadů vlastních intervencí pomocí opatření, kterým se dnes říká politika plné zaměstnanosti: podpory v nezaměstnanosti, smírcí řízení v pracovních sporech, veřejné práce marnotratně financované veřejnými výdaji, inflace a úvěrová expanze. Všechny tyto léky jsou horší než zlo, jež mají za úkol odstranit.

Podpora přidělená nezaměstnaným nezaměstnanost neodstraní, pouze sníží nezaměstnaným náklady setrvání bez práce. Čím více se dávka bude blížit výši, na níž by neomezovaný trh ustanovil vyšší mzdové sazby, tím méně bude její příjemce motivován hledat nové zaměstnání. Podpora v nezaměstnanosti není prostředkem k odstranění nezaměstnanosti, ale k jejímu prodloužení. Katastrofické finanční dopady podpor v nezaměstnanosti jsou zjevné.

Smírcí řízení nepředstavuje vhodný způsob urovnání sporů ohledně výše mezd. Je-li výsledkem řízení stanovení mzdových sazeb přesně na úrovni

¹⁵ Tento příklad je pouze hypotetický. Takto mocné odbory by ve skutečnosti pravděpodobně dokázaly zabránit využití mechanických nástrojů k nakládání a vykládání lodí ve snaze „vytvořit více pracovních míst“.

potenciálních tržních sazeb, pak je zbytečné. Jsou-li mzdy stanoveny nad potenciálními tržními sazbami, pak dojde ke stejným efektům jako v jiných případech stanovení minimální mzdy nad tržní úrovní, tedy k institucionální nezaměstnanosti. Vůbec přitom nezáleží na důvodech, které jsou v daném rozhodnutí smírčího řízení uvedeny. Nezáleží na tom, zda jsou mzdy „spravedlivé“ či „nespravedlivé“ podle nějakého arbitrárně stanoveného standardu, ale jestli způsobí nebo nezpůsobí přebytek nabídky práce nad poptávkou po práci. Někomu může připadat spravedlivé stanovit mzdy tak vysoko, že tím velká část potenciálně pracovní síly bude odsouzena k trvající nezaměstnanosti. Nikdo ale nemůže tvrdit, že je to výhodné a prospěšné pro společnost.

Jsou-li vládní výdaje na veřejné práce financovány z daní občanů nebo půjčováním si od veřejnosti, je možnost veřejnosti utrácet a investovat snížena ve stejném rozsahu, v jakém tuto možnost získá veřejný rozpočet. Žádná pracovní místa tak vzniknout nemohou.

Když ale vláda své výdaje financuje inflací – zvýšením množství peněz a úvěrovou expanzí – vyvolává všeobecný penězi způsobený nárůst cen všech komodit a služeb. Bude-li během této inflace nárůst mzdových sazeb dostatečně zaostávat za růstem cen komodit, může dojít k poklesu či úplnému omezení institucionální nezaměstnanosti. Za tento pokles či úplné vymizení je ale odpovědná skutečnost, že zaostávání růstu mezd představuje pokles *reálných* mzdových sazeb. Lord Keynes považoval úvěrovou expanzi za účinný způsob odstranění nezaměstnanosti. Domníval se, že se odbory nebudou bránit „postupnému a automatickému snižování reálných mzdových sazeb v důsledku rostoucích cen“ tak intenzivně jako jakémukoli pokusu o snížení peněžních mezd.¹⁶ Úspěch takovéto lsti by ale vyžadoval nepravděpodobný stupeň ignorance a hlouposti ze strany příjemců mezd. Dokud pracovníci věří, že jim minimální mzdy pomáhají, nenechají se obelhat takovouto mazanou lstí.

Ve skutečnosti v konečném důsledku vedou všechny tyto nástroje údajné politiky plné zaměstnanosti k nastolení socialismu v jeho německé podobě. Jelikož členové smírčích komisí, jmenovaní zaměstnavateli a odbory, se nikdy neshodnou na spravedlnosti určité výše mezd, rozhodnutí ve skutečnosti padne do rukou členů jmenovaných vládou. Pravomoc určit výši mzdových sazeb tedy spočine na vládě.

¹⁶ Srov. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money* (Londýn, 1936), str. 264. Kritické zhodnocení této myšlenky lze najít v Albert Hahn, *Deficit Spending and Private Enterprise*, Postwar Readjustment Bulletin No. 8, U. S. Chamber of Commerce, str. 28–29; Henry Hazlitt, *The Failure of the „New Economics“* (Princeton, 1959), str. 263–295. O úspěchu keynesovského triku ve 30. letech srov. níže, str. 709–710.

Čím více se zvyšuje množství veřejných prací a čím více se vláda snaží zaplnit prostor, který byl údajně vytvořen „neschopností soukromého sektoru zajistit všem práci“, tím více se zmenšuje sféra soukromého podnikání. Opět tedy stojíme před volbou – kapitalismus, nebo socialismus. Politiku minimálních mezd tedy není možné provádět trvale.

Katalaktické aspekty odborů

Jediným katalaktickým problémem týkajícím se odborů je otázka, zda je či není možné zvýšit pomocí nátlaku a donucení mzdy všech lidí, jež chtějí za mzdy pracovat, nad úroveň mezd na neomezovaném trhu.

Odborům se prakticky ve všech zemích podařilo získat privilegium uchylvat se k násilnému jednání. Vláda se vzdala ve prospěch odborů jedné základní charakteristiky státu – výlučné moci a práva využívat nátlaku a donucení. Formálně samozřejmě nebyly zrušeny ani změněny zákony, které považují za kriminální čin užití násilí ze strany občanů (s výjimkou případu sebeobrany). Násilí odborů je však široce tolerováno. Odbory v podstatě mohou každému zabránit silou v činnostech, které nerespektují odborářská nařízení ohledně mzdových sazeb a ostatních pracovních podmínek. Mohou beztržně použít sílu proti stávkokazům, podnikatelům a jejich zmocněncům, kteří najímají stávkokaze. Mohou zničit majetek těchto zaměstnavatelů a dokonce poškodit zákazníky nakupující v jejich obchodech. Úřady za souhlasu veřejného mínění takové jednání tolerují. Policie útočníky nezastaví, státní zástupci je neobviní a trestním soudům není dána možnost nad těmito aktivitami vyřknout rozsudek. Ve výjimečných případech, kdy násilí zajde příliš daleko, jsou proti němu podniknuty nesmělé a opatrné kroky. Zpravidla jsou však neúspěšné. Někdy kvůli byrokratické neefektivnosti nebo kvůli nedostatku prostředků, jež mají úřady k dispozici, častěji však kvůli neochotě celého vládního aparátu zasáhnout úspěšně.¹⁷

Takto se věci mají po dlouhou dobu ve všech nesocialistických zemích. Popisuje-li ekonom tyto skutečnosti, nijak nehaní ani neobviňuje. Vysvětluje pouze, jaké podmínky daly odborům moc vynutit jejich minimální mzdy a jaký je skutečný význam termínu kolektivní vyjednávání.

Obhájci odborů tvrdí, že kolektivní vyjednávání pouze nahrazuje vyjednávání individuálních pracovníků vyjednáváním odborů. Ve zcela rozvinutém tržním hospodářství není vyjednávání ohledně homogenních komodit a služeb, jež jsou kupovány a prodávány ve velkých množstvích, ovlivněno způsobem, jakým jsou obchodovány nezaměnitelné komodity a služby. Kupující či

¹⁷ Srov. Sylvester Petro, *The Labor Policy of the Free Society* (New York, 1957); Roscoe Pound, *Legal Immunities of Labor Union* (Washington, D. C., American Enterprise Institute, 1957).

prodávající zaměnitelných spotřebních statků či zaměnitelných služeb stanoví zkusmo cenu a později ji přizpůsobuje podle ohlasu, s jakým se jeho návrh setkává u dotčených lidí, dokud se nedostane do situace, kdy může koupit nebo prodat tolik, kolik potřebuje. Technicky není možné postupovat jinak. Obchodní dům nemůže se svými zákazníky smlouvat. Prostě stanoví cenu výrobku a čeká. Nekupuje-li veřejnost dostatečné množství, sníží cenu. Továrna, která potřebuje pět set svářečů, stanoví mzdu, o které se domnívá, že jí umožní najmout pět set mužů. Dostaví-li se jich však málo, je přinucena mzdu zvýšit. Každý zaměstnavatel musí zvyšovat mzdy pro své zaměstnance až do bodu, kdy už je nezláká konkurence vyššími mzdami. Vynucování minimálních mezd postrádá smysl právě kvůli skutečnosti, že při mzdách převyšujících tento bod se neobjevují konkurenti poptávající práci v takovém množství, aby využili celou nabídku.

Kdyby byly odbory skutečně vyjednávajícími agenturami, jejich kolektivní vyjednávání by nemohlo zvýšit mzdy nad úroveň neomezovaného trhu. Dokud jsou k dispozici nezaměstnaní pracovníci, nemá zaměstnavatel důvod zvyšovat jim nabízenou mzdu. Skutečné kolektivní vyjednávání by se od vyjednávání jednotlivců katalakticky nelišilo. Stejně jako individuální vyjednávání by dalo faktický hlas těm uchazečům o zaměstnání, kteří zatím nenašli práci, kterou hledají.

Za eufemistickým názvem kolektivní vyjednávání, který používají vůdcové odborů a „pracovní“ legislativa, se skrývá něco zcela jiného. Jedná se o vyjednávání s namířenou zbraní; vyjednávání mezi ozbrojenými, připravenými zbraně použít, a neozbrojenými, jimž je vyhrožováno. Nejedná se o tržní transakci, ale o diktát, jenž je zaměstnavateli vnucen. Jeho dopady se nijak neliší od dopadů vládních nařízení, k jejichž vynucení je využito policejní moci a trestních soudů. A jeho výsledkem je institucionální nezaměstnanost.

Veřejné mínění a značné množství pseudoekonomických textů na tento problém nahlíží zcela mylně. Vůbec se zde nejedná o otázku práva na sdružování. Jde o to, zda jakémukoli sdružení občanů má či nemá být uděleno privilegium beztrestně se uchýlovat k násilí. Je to stejný problém, o kterém hovoříme v případě Ku-Klux-Klanu.

Zrovna tak není správné pohlížet na tento problém jako na „právo na stávku“. Nejde totiž o právo na stávku, ale na právo přinutit vyhrožováním nebo násilím jiné lidi stávkovat a dále právo zabránit komukoli pracovat na pracovišti, na kterém odbory stávku vyhlásily. Jestliže odbory hovoří o právu na stávku při ospravedlnění takového vyhrožování násilím a násilí samotného, je to stejné, jako kdyby nějaká náboženská skupina hovořila o právu na svobodu svědomí při ospravedlnování pronásledování bezvěrců.

Když zákony některých zemí v minulosti odepřely zaměstnancům právo zakládat odbory, byly vedeny myšlenkou, že takové odbory nemají žádný jiný

---

cíl než uchylovat se k násilí a vyhrožování. Když úřady někdy v minulosti poslaly své ozbrojené složky, aby chránily zaměstnavatele, jejich zmocněnce a jejich majetek proti útokům stávkujících, nedopouštěly se tím činů nepřátelských „práci“. Děly prostě jen to, co je hlavní povinností vlády. Pokoušely se zachovat si své výlučné právo uchylovat se k násilí.

Není úkolem ekonomie pouštět se do zkoumání otázek okolo kompetenčních stávek a nejrůznějších zákonů (obzvláště zákonů amerického *New Dealu*), které byly zjevně zaměřeny proti zaměstnavatelům a které udělily odborům privilegované postavení. Rozhodující je pouze jediná věc. Nařídí-li vláda nebo podaří-li se odborům skrze tlak a donucení stanovit mzdové sazby nad úrovní potenciálních tržních sazeb, dojde k institucionální nezaměstnanosti.

XXXI. MANIPULACE S MĚNOU A ÚVĚRY

1. Vláda a peníze

Prostředky směny a peníze jsou produkty trhu. Věc se stává prostředkem směny či penězi, když s ní lidé provádějí tržní transakce. Vlády vedou k zásahům do měnových záležitostí stejné pohnutky jako v případě směn jiných, tedy když je například třeba rozhodnout, zda nesplnění smluvních povinností jedné ze stran směny zakládá či nezakládá důvod použití síly ze strany vlády. Upustí-li obě strany zároveň ve stejném okamžiku od plnění svých vzájemných povinností, obvykle nedochází k žádnému sporu, jenž by vedl jednu ze stran k zahájení soudního přezkoumání. Jestliže ovšem jedna ze stran (či strany obě) dočasně své povinnosti přestanou plnit, stává se, že je věc předána soudu, aby rozhodl, jakým způsobem má ke splnění smlouvy dojít. Je-li součástí peněžní plnění, je třeba rozhodnout, jaký význam mají peněžní smluvní ujednání mít.

Zákony dané země a soudy tedy určují, co měly smluvní strany na mysli, když hovořily o peněžních částkách, a stanovují, jakým způsobem bude povinnost zaplatit tuto sumu splněna v souladu s podmínkami smlouvy. Musí určit, co je a co není zákonným platidlem. Při této své činnosti zákony ani soudy *nevytvářejí* peníze. Věc se stává penězi pouze tím, že ji lidé směňující komodity a služby běžně používají jako prostředek směny. Když v neomezovaném tržním hospodářství zákony a soudci rozhodnou, že jistá věc má povahu zákonného platidla, pouze svým rozhodnutím určí, co podle povahy obchodu jednotlivé smluvní strany ve své smlouvě pod označením peníze rozuměly. Interpretují obchodní zvyky stejným způsobem, jakým postupují, mají-li určit význam jakékoli jiné smluvní podmínky.

Ražba mincí byla po dlouhou dobu výsadou vládců. Tato činnost vlády neměla původně jiný cíl než razit a potvrzovat váhy a míry. Vládní punc na kousku plechu měl za úkol potvrdit jeho váhu a ryzost. Když se později panovníci uchýlili k nahrazování části drahých kovů podřadnými a levnějšími kovy při zachování vzhledu a jména mincí, činili tak potají a za plného vědomí skutečnosti, že páchají podvod na veřejnosti. Jakmile lidé tuto lest odhalili, zlehčené mince byly oproti starým a kvalitnějším mincím směňovány s diskontem. Na to vlády reagovaly použitím nátlaku a donucení. Zákonem zakázaly v obchodě a při úhradě odložených plateb rozlišovat mezi „dobrymi“ a „špatnými“ penězi a v případě „špatných“ peněz zavedly maximální ceny. Očekávaný výsledek se ale nedostavil. Tato nařízení nezastavila proces, který vyrovnával komoditní ceny (vyjádřené ve zlehčené měně) se skutečným stavem peněžních relací. Došlo navíc k dopadům, jež popisuje Greshamův zákon.

Historie vládních zásahů do měnové oblasti ale není pouhým seznamem prováděného zlehčování měn a neúspěšných snah zabránit nevyhnutelným katalaktickým důsledkům. Existovaly vlády, které se na svou výsadu razit mince nedívaly jako na prostředek k obelhání části veřejnosti, jež věřila v čestnost panovníků a jež z nevědomosti byla ochotna přijímat zlehčené mince za jejich nominální hodnotu. Tyto vlády nepovažovaly výrobu mincí za podvodný zdroj rozpočtových příjmů, ale za veřejnou službu určenou k zajištění hladkého fungování trhu. Ovšem i tyto vlády se často z nevědomosti či diletantství uchýlovaly k opatřením, jež měla povahu zásahů do struktury cen, i když takto nebyla zamýšlena. Když byly dva drahé kovy zároveň používány jako peníze, vláda se naivně domnívala, že je jejím úkolem sjednotit měnový systém a nařídit pevný směnný poměr mezi zlatem a stříbrem. Tento systém se ukázal být naprostým omylem. Nepřinesl bimetalismus, ale měnicí se standard. Kov, který byl v porovnání s okamžitým stavem kolísajícího tržního směnného poměru mezi zlatem a stříbrem v zákonem stanoveném pevném poměru nadhodnocený, v domácím oběhu převládal, zatímco druhý z kovů vymizel. Vláda nakonec od svých marných pokusů upustila a smířila se s monometalismem. Politika nákupů stříbra, kterou Spojené státy provozovaly po řadu desetiletí, nebyla v podstatě nástrojem měnové politiky. Šlo pouze o mechanismus zvyšování cen stříbra přinášející prospěch vlastníkům stříbrných dolů, jejich zaměstnancům a státům, v nichž se tyto doly nacházely. Byla to jen špatně maskovaná dotace. Její měnový význam spočíval pouze v tom, že tato dotace byla financovaná vydáváním dodatečných dolarových státovek, jejichž povaha zákonného platidla se nijak zásadně neliší od bankovek Federálního rezervního systému, přestože se na nich dosti nesmyslně píše „stříbrný certifikát“.

Hospodářské dějiny nám ale ukazují i případy dobře prováděných a úspěšných měnových politik, kdy jediným záměrem vlád bylo zajistit v jejich

zemích hladce fungující měnový systém. Liberalismus *laissez faire* nezrušil tradiční vládní výsadu ražby mincí. V rukou liberálních vlád byla ale zcela změněna povaha tohoto státního monopolu. Tyto vlády zavrhlly myšlenku využívat jej jako nástroj intervencionistických politik. Monopol ražby nebyl využíván kvůli fiskálním účelům či k tomu, aby zvýhodňoval některé skupiny lidí na úkor jiných. Vláda se v měnové oblasti snažila o jediné: usnadnit a zjednodušit využívání prostředku směny, jenž se díky způsobu, kterým s ním lidé nakládali, stal penězi. Převažoval názor, že by země měly mít zdravé měnové systémy. A toto zdraví znamenalo, že by u standardních mincí – tj. mincí, kterým zákony přiřkly neomezenou úlohu zákonného platidla – měla být náležitě ověřena a potvrzena ryzost takovým způsobem, aby bylo snadné odhalit obrušování, odírání a padělání. Vládní punc neměl žádnou jinou funkci než ověřit váhu a ryzost obsaženého kovu. Opotřebované mince nebo mince, jejichž váha byla snížena více než umožňoval nepatrný tolerovaný limit nějakým jiným způsobem, přestaly být zákonným platidlem. Samy úřady stahovaly tyto mince z oběhu a přerážely je. Když tedy člověk obdržel neponičenou minci, nemusel ji vážit ani provádět zkoušku kyselinou, aby zjistil její váhu a ryzost. Lidé měli na druhou stranu povinnost přinést neražený kov do mincovny a nechat si z něj vyrobit standardní mince buď zdarma, nebo za úhradu ražebného, které obyčejně nepřesahovalo skutečné náklady této operace. Měny mnoha zemí se tedy staly skutečnými zlatými měnami. Došlo tak k vytvoření stabilních směnných poměrů mezi domácím zákonným platidlem a zahraničními zákonnými platidly zemí, které zastávaly stejné principy zdravých peněz. Mezinárodní zlatý standard vznikl bez mezivládních smluv a institucí.

V mnoha zemích bylo ustavení zlatého standardu způsobeno fungováním Greshamova zákona. Úloha vládních politik ve Velké Británii v tomto procesu byla omezena na pouhé potvrzení výsledků, jež Greshamův zákon přinesl; existující situace byla uznána za právní stav. V jiných zemích vlády záměrně opustily bimetalismus právě v okamžiku, kdy by změna tržního poměru mezi zlatem a stříbrem přinesla nahrazení *de facto* stříbrné měny převažující *de facto* zlatou měnou. Formální přijetí zlatého standardu v takovéto situaci již od vlády a legislativy nevyžadovalo žádné další činnosti než přijetí zákonů.

Situace byla odlišná v těch zemích, které chtěly přijmout zlatý standard a opustit – *de facto* nebo *de jure* – stříbrné či papírové měny. Když chtěla například Německá říše v 70. letech devatenáctého století zavést zlatý standard, bylo v zemi používáno stříbro. Při přijímání zlata nebylo možné jednoduše převzít procedury využití v zemích, kde zavedení zlatého standardu mělo povahu pouhého uzákonění existujícího stavu. Musela nahradit užívané stříbrné mince v rukou veřejnosti mincemi zlatými. Šlo o časově náročnou a složitou finanční operaci zahrnující rozsáhlé vládní nákupy zlata a prodeje

stříbra. Obdobně musely postupovat země, které přecházely ke zlatu od papírových či úvěrových peněz.

Tyto skutečnosti je důležité si uvědomit, protože ilustrují rozdíly v podmínkách, jež existovaly v liberálních dobách a v dnešní době intervencionismu.

2. Intervencionistický aspekt ustanovení o zákonném platidle

Nejjednodušším a nejstarším způsobem intervencionismu v měnové oblasti je zlehčování mincí neboli snižování jejich váhy a velikosti kvůli snadnějšímu splácení dluhů. Vláda přičkne horší měnové jednotce veškeré vlastnosti zákonného platidla, které dříve měly jen lepší mince. Veškeré dlužné částky mohou být poté zákonně splaceny úhradou nominální hodnoty dluhu v horších mincích. Dlužníci získávají na úkor věřitelů. Zároveň se ale do budoucna dlužníkům stíží možnost získat úvěr. Vzniká totiž tendence k nárůstu hrubé tržní úrokové míry, jelikož zúčastněné strany začnou brát v úvahu možnost, že opět dojde k opatřením, jež dlužníkům umožní snadněji dluhy splácet. Pro lidi zadlužené v současnosti se tedy situace zlepšuje, ale pro ty, kteří by si teprve chtěli vypůjčit, je situace horší.

K opačné situaci – zvýšení dluhu v důsledku měnových opatření – také dochází, i když jen zřídka. Nikdy ale tato situace nebyla záměrně připravovaná jako nástroj, který by měl pomoci věřitelům na úkor dlužníků. Kdykoli k ní došlo, jednalo se o nezamýšlený důsledek změn v měnové oblasti, jež byly z jiného pohledu považovány za neodkladné. Vláda se v takové situaci smířila s dopady na odložené platby buď z toho důvodu, že považovala daná opatření za nevyhnutelná, nebo proto, že předpokládala, že věřitelé a dlužníci při sjednávání smluvních podmínek již tyto okolnosti předvíдали a náležitě je do smluv zapracovali. Nejlepší příklad nám poskytnou události v Británii po napoleonských válkách nebo znovu po první světové válce. V obou případech se Británie po konci válek pomocí deflačních politik vrátila k předválečné zlaté paritě libry šterlinků. Byla odmítnuta myšlenka opustit zlatý standard a přejít k systému úvěrových peněz, jež byl přijat za války, a smířit se se změnou tržního směnného poměru mezi librou a zlatem, ke které již došlo, a přijmout tento poměr jako novou zákonnou paritu. Taková možnost byla zavržena jako znak národního úpadku, jako částečné odmítnutí splácet veřejný dluh a jako zákeřné pošlapání práv lidí, kteří poskytli úvěry v době před pozastavením bezpodmínečné směnitelnosti bankovek *Bank of England*. Lidé podléhali klamu, že zlo způsobené inflací může být následně odčiněno prováděním deflace. Návrat k předválečné zlaté paritě ale nemohl věřitelům nahradit škody, které utrpěli, pokud dlužníci své dluhy splatili během období, kdy byly peníze znehodnoceny. Vzniklá situace navíc přinesla prospěch všem, kteří

během tohoto období peníze zapůjčili, a poškodila všechny, kteří si vypůjčili. Státníci odpovědní za deflační politiku si ale nebyli vědomi významu svého konání. Neuvědomovali si dopady, které byly i pro ně samotné nežádoucí, a kdyby si je včas uvědomili, nevěděli by, jak se jim vyhnout. Jejich činnost ve skutečnosti upřednostňovala věřitele na úkor dlužníků, obzvláště držitele vládních obligací na úkor daňových poplatníků. Ve 20. letech osmnáctého století taková politika významně zhoršila problémy britského zemědělství a o sto let později situaci britského vývozu. Bylo by ovšem chybou nazývat tyto dvě britské měnové reformy uskutečňováním intervencionismu směřujícího ke ztížení splácení dluhů. Obtížnost splácení dluhů byla pouhým nezamyšleným výsledkem politiky, jež usilovala o jiné cíle.

Kdykoli se vláda uchýlí k politice, jež vede k upřednostnění dlužníků, vždy prohlašuje, že se takové opatření nebude nikdy více opakovat. Tvrdí, že mimořádné okolnosti, které již nikdy nenastanou, vytvořily krizovou situaci, kvůli níž je nevyhnutelné uchýlit se k problematickým opatřením, které by za normálních okolností nepřipadaly v úvahu. Jednou a dost, říkají. Nedá mnoho práce pochopit, proč zastánci a tvůrci takových opatření přicházejí s takovými sliby. Kdyby se totiž úplné či částečné zrušení nároků věřitelů stalo běžnou politikou, půjčování peněz by zcela ustalo. Dohoda o odložených platbách totiž závisí na očekávání, že tyto nároky nebudou v budoucnu popřeny.

Z tohoto důvodu se nelze na takovéto snižování velikosti dluhu dívat jako na nástroj systému hospodářských politik, který by bylo možné považovat za alternativu jakéhokoli systému trvalé ekonomické organizace společnosti. Nejedná se v žádném případě o konstruktivní opatření. Je to bomba, která ničí a nic jiného než ničit nemůže. Je-li použita pouze jednou, otřesený úvěrový systém je ještě možné znovu obnovit. Vybuchuje-li ale opakovaně, nastává úplná zkáza.

Na inflaci a deflaci bychom se ale neměli dívat výlučně z pohledu jejich vlivu na odložené platby. Vysvětlili jsme, že penězi vyvolané změny kupní síly neovlivňují ceny různých komodit a služeb ve stejný okamžik a ve stejném rozsahu, a ukázali, jakou úlohu tato nerovnoměrnost na trhu hraje.¹ Díváme-li se ale na inflaci a deflaci jako na prostředky k přeskupení vztahů mezi věřiteli a dlužníky, není možné si nepovšimnout, že cílů, o které vláda usiluje při uskutečnění těchto kroků, je dosaženo pouze nedokonale, a kromě toho vznikají důsledky, které jsou z pohledu vlády velmi nežádoucí. Stejně jako v ostatních rozličných případech vládních zásahů do struktury cen jsou dosažené výsledky nejen v rozporu se záměrem vlády, ale způsobují situaci, která je dle samotné vlády méně žádoucí než situace na neomezovaném trhu.

¹ Viz výše, str. 372–374.

Rozhodne-li se vláda uchýlit k inflaci, aby prospěla dlužníkům na úkor věřitelů, může uspět, pouze co se týče těch odložených plateb, které již byly sjednány. Inflace nijak nezlevní nové půjčky. Naopak. Zdraží je kvůli vzniku kladné cenové přírážky. Je-li inflace dotažena až do svých konečných důsledků, zcela zastaví sjednávání odložených plateb vyjádřených ve znehodnocujících se penězích.

3. Vývoj moderních způsobů měnové manipulace

Kovové peníze nejsou předmětem manipulace ze strany vlády. Vláda samozřejmě může uzákonit ustanovení o zákonném platidle. Fungování Greshamova zákona ale povede k výsledkům, které znemožní dosažení cílů, o něž vláda usilovala. Z tohoto pohledu se zdá, že kovový standard představuje překážku veškerým pokusům zasahovat měnovou politikou do tržních jevů.

Při zkoumání vývoje, jenž přinesl vládám možnost ovlivňovat národní měnové systémy, je třeba nejprve zmínit jeden z nejzásadnějších omylů klasických ekonomů. Jak Adam Smith, tak David Ricardo považovali náklady spojené se zachováním kovové měny za plýtvání. Domnívali se, že nahrazení kovových peněz papírovými umožní využít kapitál a práci, jež jsou potřeba k výrobě množství zlata a stříbra pro měnové účely, k výrobě statků přímo uspokojujících lidské potřeby. Na této myšlence vystavěl Ricardo svůj Návrh k zajištění hospodárné a bezpečné měny (*Proposal for an Economical and Secure Currency*), poprvé publikovaný v roce 1816. Ricardův plán ale upadl v zapomnění. Ovšem až mnoho desetiletí po jeho smrti byla v řadě zemí přijata hlavní myšlenka tohoto návrhu pod označením *standard zlaté devizy*, jehož cílem bylo snížit údajné plýtvání spojené s fungováním zlatého standardu dnes označovaného jako „klasický“ či „ortodoxní“.

V klasickém zlatém standardu drží jedinci část své hotovosti ve zlatých mincích. Ve standardu zlaté devizy má ale hotovost v držení jednotlivců výhradně podobu peněžních substitutů. Tyto peněžní substituty jsou směnitelné v zákonném poměru za zlato či měny cizích zemí majících zlatý standard nebo standard zlaté devizy. Měnové a bankovní instituce se ale snaží zabránit veřejnosti ve výběru zlata z centrální banky pro účely domácí držby hotovosti. Hlavním cílem směnitelnosti za zlato je totiž zajistit stabilitu směnných kurzů mezi měnami.

Při analýze problémů standardu zlaté devizy si všichni ekonomové – včetně autora této knihy – neuvědomovali skutečnost, že dává vládám do rukou moc snadno manipulovat s národními měnami. Ekonomové lehkovážně předpokládali, že žádná vláda civilizované země by standard zlaté devizy záměrně nevyužila jako nástroj inflační politiky. Samozřejmě nesmíme přecenit úlohu, kterou standard zlaté devizy hrál při inflačních dobrodružstvích minu-

lých dekád. Hlavním faktorem byla proinflační ideologie a standard zlaté devizy se stal pouze pohodlným nástrojem k uskutečnění inflačních plánů. Jeho neexistence přijetí inflačních opatření nezabránila. Spojené státy měly v roce 1933 stále více méně klasický zlatý standard. Tato skutečnost ale nezabránila inflaci *New Dealu*. Spojené státy jediným opatřením zestátnily zlato držené jejich občany, zrušily klasický zlatý standard a devalvovaly dolar ve vztahu ke zlatu.

Nový druh standardu zlaté devizy, který byl vyvinut v době mezi první a druhou světovou válkou, je možné nazývat flexibilní standard zlaté devizy nebo jednoduše *flexibilní standard*. V tomto systému centrální banka nebo instituce označovaná jako devizový vyrovnávací účet (či jakýkoli obdobný vládní úřad vykonávající tuto funkci) volně směňuje peněžní substituty, jež jsou národním zákonným platidlem buď za zlato nebo za devizy a obráceně. Tyto obchody se uskutečňují za kurz, který není pevně stanoven, ale mění se. Existuje flexibilní parita, jak tuto situaci lidé označují. Tato flexibilita je ovšem téměř vždy jednostranná. Vlády využívaly svou pravomoc ke snižování hodnoty národní měny ve vztahu ke zlatu a těm zahraničním měnám, jejichž směnný poměr ke zlatu neklesal; nikdy ne opačně. Když byla parita k měně jiné země zvýšena, bylo to jen v důsledku poklesu hodnoty této měny (ve vztahu ke zlatu či ostatním měnám, jejichž poměr ke zlatu se nezměnil). Cílem bylo opětovně nastolit soulad mezi oceněním této konkrétní zahraniční měny a oceněním zlata a měn ostatních zemí.

Je-li pokles parity velmi viditelný, je označován za devalvaci. Není-li změna parity tak velká, popisují ji finanční analytici jako oslabení mezinárodního ocenění dotyčné měny.² V obou případech se obvykle říká, že daná země zvýšila cenu zlata.

Vymezení flexibilního standardu nesmíme z katalaktického pohledu zaměňovat s jeho popisem z pohledu právního. Vyvstálé konstituční problémy neovlivňují charakteristiku aspektů katalaktických. Nezáleží na tom, zda je pravomoc změnit paritu svěřena zákonodárné či exekutivní části vlády. Je nepodstatné, zda zmocnění udělené exekutivě je trvalé, jako tomu bylo ve Spojených státech v případě legislativy *New Dealu*, nebo časově omezené, kdy po uplynutí stanoveného času již úředníci nesmějí další devalvaci provádět. Z ekonomického pohledu záleží pouze na tom, že princip pevné parity byl nahrazen principem parit flexibilních. Ať je ale právní stav jakýkoli, žádná vláda by se nemohla pustit do „zvyšování ceny zlata“, kdyby se veřejné mínění postavilo proti takovéto manipulaci. Je-li naopak veřejné mínění takovému kroku nakloněno, žádná technická zákonná překážka takovou

² Viz výše, str. 415.

změnu nemůže zcela vyloučit a dokonce ji ani krátkodobě oddálit. Události ve Velké Británii v roce 1931, ve Spojených státech v roce 1933 a ve Francii a ve Švýcarsku v roce 1936 jasně ukazují, že aparát parlamentní vlády je schopen pracovat velmi rychle, schvaluje-li veřejné mínění názory takzvaných expertů ohledně výhodnosti a nutnosti devalvace měny.

Jedním z hlavních cílů devalvace měny – ať již ve velkém či malém rozsahu – je, jak ukážeme dále v textu, změna podmínek zahraničního obchodu. Tyto dopady na zahraniční obchod znemožňují malé zemi provádět manipulaci s vlastní měnou bez ohledu na to, co dělají země, s nimiž má daná země nejužší obchodní svazky. Tyto země jsou nuceny následovat kroky měnové politiky svého významného obchodního partnera. Co se týče měnové politiky, stávají se malé země dobrovolně satelity zahraniční mocnosti. Tím, že zachovávají pevný kurz své měny k měně monetárně „vrchnostářské země“, provádějí veškeré změny, které ve své paritě ke zlatu a jiným měnám provádí „vrchnost“. Vytváří měnový *blok* a integrují svou zem do měnové *oblasti*. Nejznámějším takovým blokem či oblastí je šterlinkový blok či šterlinková oblast.

Flexibilní standard nesmíme zaměňovat se situací v některých zemích, kde vlády pouze vyhlásily oficiální paritu domácí měny ke zlatu a zahraničním měnám, aniž by ji ve skutečnosti nastolily. Definičním znakem flexibilního standardu je to, že jakékoli množství domácích peněžních substitutů může být směněno v poměru daném paritou za zlato či devizy a naopak. Centrální banka (nebo jakákoli jiná vládní instituce, které je tento úkol svěřen) za tuto paritu nakupuje a prodává jakékoli množství domácí měny a zahraniční měny přinejmenším jedné ze zemí, jež je také na zlatém standardu, případně na standardu flexibilním. Domácí bankovky jsou tak skutečně směnitelné.

Pakliže tuto základní vlastnost flexibilní standard nemá, nařízení stanovující určitou paritu mají zcela odlišný význam a přinášejí zcela odlišné výsledky.³

4. Cíle devalvace měny

Flexibilní standard je nástrojem k provádění inflace. Byl přijat pouze proto, aby vlády mohly technicky co nejjednodušeji opakovaně provádět inflaci.

Během období boomu, jež skončilo v roce 1929, se odborům téměř ve všech zemích podařilo vynutit vyšší mzdové sazby, než by byly ustaveny na trhu, jenž by byl omezován pouze existujícími překážkami migrace. Tyto mzdy již v mnoha zemích vyvolaly institucionální nezaměstnanost značného rozsahu, přičemž stále docházelo ke zrychlující se úvěrové expanzi. Když

³ Viz níže, oddíl 6 této kapitoly.

konečně přišla nevyhnutelná deprese a ceny komodit začaly klesat, odbory silně podporované vládami (a to i těmi považovanými za nepřátelské zájmům pracovníků) tvrdošjně trvaly na politice vysokých mezd. Buď přímo odmítly souhlasit s jakýmkoli poklesem nominálních mezd, nebo přistoupily pouze na nedostatečné snížení. Výsledkem byl ohromný nárůst institucionální nezaměstnanosti. (Na druhou stranu ale ti zaměstnanci, kteří si zaměstnání udrželi, si svou životní úroveň zvýšili, jelikož jejich reálné hodinové mzdy vzrostly.) Břímě podpor v nezaměstnanosti začalo být neúnosné. Miliony nezaměstnaných začaly představovat hrozbu pro klid v zemi. Do průmyslových zemí dorazilo strašidlo revoluce. Představitelé odborů byli neústupní a nenašel se žádný státník, jenž by našel odvahu se jim otevřeně postavit.

V této nepřijemné situaci si vyděšení vládcí vzpomněli na recept dlouho doporučovaný zastánci inflace. Jelikož se odbory bránily přizpůsobení mezd podmínkám peněžních vztahů a komoditních cen, rozhodli se přizpůsobit peněžní vztah a komoditní ceny výši mezd. Nepovažovali totiž mzdy za příliš vysoké, ale národní měnu za nadhodnocenou ve vztahu ke zlatu a zahraničním měnám, a měla to být tedy měna, jež se musí přizpůsobit. Devalvace měla fungovat jako univerzální lék.

Cíle devalvace byly následující:

1. Uchovat výši nominálních mzdových sazeb, případně dokonce vytvořit podmínky nutné pro jejich další nárůst, zatímco reálné mzdy měly spíše poklesnout.

2. Zvýšit ceny komodit, obzvláště ceny zemědělských výrobků.

3. Pomoci dlužníkům na úkor věřitelů.

4. Podpořit vývoz a snížit dovoz.

5. Přilákat více zahraničních turistů a zdražit (v domácí měně) domácím občanům návštěvu cizích zemí.

Ani vlády, ani slovní zastánci této politiky nenašli odvahu veřejně přiznat, že jedním z hlavních důvodů devalvace je snížení výše reálných mezd. Popisovali tedy většinou raději smysl devalvace jako odstranění údajné „fundamentální nerovnováhy“ mezi domácí a zahraniční cenovou „úrovní“. Hovořili o nutnosti snížení domácích výrobních nákladů. Úzkostlivě se ale vyhýbali jakékoli zmínce o tom, že jednou z nákladových položek, jež se má díky devalvaci snížit, jsou reálné mzdové sazby a dalšími úroky z dlouhodobých úvěrů a jistiny těchto dluhů.

Argumenty vznesené ve prospěch devalvace nelze brát vážně. Jsou zcela nesmyslné a vzájemně si odporují. Devalvace ale nepředstavovala politiku, jež by vznikla jako výsledek uvážlivého posuzování jejích kladů a záporů. Byla kapitulací vlád před předáky odborů, kteří nechtěli ztratit tvář a přiznat, že jejich mzdová politika je omyl, jenž vyvolal institucionální nezaměstnanost bezprecedentních rozměrů. Devalvace byla zoufalým aktem slabých

a neschopných státníků, kteří se chtěli udržet ve svých úřadech. Rozpory při zdůvodňování jejich politiky tyto demagogy nijak netrápily. Slíbili zpracovatelským odvětvím i zemědělcům, že jim devalvace zvýší ceny, ale zároveň slíbili spotřebitelům, že přísná regulace cen zabrání jakémukoli nárůstu životních nákladů.

Koneckonců vlády mohly stále své kroky omlouvat poukazem na skutečnost, že při existujícím veřejném mínění, jež bylo zcela v zajetí mylných odborářských myšlenek, nešlo dělat nic jiného. Takovou výmluvu však nelze přijmout v případě lidí, kteří volali po flexibilitě směnných kurzů jako dokonalém a nejlepším měnovém systému. Zatímco vlády stále zdůrazňovaly, že devalvace je pouze nouzovým opatřením, jež se nebude více opakovat, tito autoři vyhlásili flexibilní standard za nejdokonalejší měnový systém a jali se horlivě poukazovat na údajné zásadní nedostatky pevných měnových kurzů. Ve své zaslepené snaze zalíbit se vládám a mocným zájmovým skupinám odborů a zemědělců neskutečně přecenili pozitiva flexibilních parit. Problémy flexibility měnového systému se ale velmi brzy projevily a nadšené volání po devalvaci rychle pohaslo. Během druhé světové války, jen o něco více než deset let poté, kdy se Velká Británie rozhodla nastoupit cestu flexibilního standardu, dokonce i lord Keynes a jeho zastánci zjistili, že stabilita směnných kurzů má své výhody. Jedním z vyhlášených cílů Mezinárodního měnového fondu se proto stala stabilizace devizových kurzů.

Nepodívá-li se člověk na devalvaci očima apologety vlády či odborových politik, ale pohledem ekonoma, musí předně uznat, že její veškeré údajné výhody jsou pouze dočasné. Dostaví se navíc pouze v situaci, kdy devalvaci provede pouze jedna země, zatímco ostatní země své měny nedevalvují. Rozhodnou-li se ostatní země ve stejné míře devalvovat, žádné změny v mezinárodním obchodě nenastanou. Devalvují-li více, dopadnou veškeré tyto krátkodobé výhody, ať již jsou jakékoli, pouze na ně. Všeobecné přijetí principů flexibilního standardu proto musí vést k závodu mezi zeměmi o to, kdo devalvuje více. Tento závod končí úplným rozvratem měnových systémů všech zemí.

Zmiňované výhody, jež údajně devalvace přináší zahraničnímu obchodu a turistice, nastávají výhradně v důsledku existence doby, jež uplyne, než se domácí ceny a mzdy přizpůsobí nové situaci způsobené devalvací. Dokud tento přizpůsobovací proces probíhá, vývoz je povzbuzován a dovoz naopak snižován. To ovšem pouze znamená, že v tomto mezidobí občané země, jež provedla devalvaci, získávají méně výměnou za to, co v zahraniční prodávají, a platí více za věci, jež v zahraničí nakupují. Musí tedy omezit svou spotřebu. Tento důsledek se může jevit jako pozitivní pouze lidem, pro které je měřítkem blahobytu země obchodní bilance. Prostým jazykem bychom danou situaci mohli popsat následovně: Občan Británie musí vyvézt více britského

zboží, aby mohl nakoupit totéž množství čaje, které před devalvací mohl získat za menší množství vyváženého britského zboží.

Devalvace snižuje břemeno dluhu, říkají její zastánci. To je zcela jistě pravda. Upřednostňuje dlužníky na úkor věřitelů. V očích lidí, kteří si ještě neuvědomili, že v moderní době nejsou věřiteli nutně bohatí a dlužníky chudí, je toto pozitivní dopad. Skutečným výsledkem ovšem je, že zadlužení vlastníci nemovitostí a zemědělské půdy a akcionáři zadlužených firem získávají na úkor většiny lidí, jejichž úspory mají podobu obligací, dluhopisů, spořitelních vkladů a pojistek.

Je také třeba podívat se na zahraniční půjčky. Když Velká Británie, Spojené státy, Francie, Švýcarsko a někteří další evropské věřitelé devalvovali své měny, obdarovali své zahraniční dlužníky.

Jedním z hlavních argumentů vznášených ve prospěch flexibilního standardu je tvrzení, že snižuje úrokovou míru na domácím peněžním trhu. V dobách klasického zlatého standardu a pevného standardu zlaté devizy se říkalo, že země musí přizpůsobit domácí úrokovou míru podmínkám na mezinárodním peněžním trhu. Má-li země flexibilní standard, může při určování úrokových měr provádět politiku, jež je výlučně vedena snahou o zajištění domácího blahobytu.

Tento argument nejde zjevně použít pro země, v nichž celková výše dluhů vůči cizím zemím převyšuje celkovou výši půjček poskytnutých cizím zemím. Když některé z těchto zemí v průběhu devatenáctého století uskutečňovaly zdravou měnovou politiku, mohli jejich firmy a občané sjednávat zahraniční úvěry v domácí měně. Tato možnost přestala existovat, když došlo ke změně měnových politik těchto zemí. Žádný zahraniční bankéř by neuzavřel půjčku splatnou v italské liře nebo se pokusil vydat obligace v italských lirách. Změna situace v měnové oblasti v dlužnické zemi nemůže mít tedy žádný vliv na splácení zahraničních úvěrů. Co se týče domácích úvěrů, devalvace umožňuje snadněji splácet pouze v minulosti poskytnuté úvěry a zvyšuje hrubou tržní úrokovou míru nových úvěrů. Ta totiž začíná obsahovat rizikovou přírážku.

Tentýž jev se také objevuje v úrokové míře ve věřitelských zemích. Není třeba cokoli dodávat, abychom ukázali, že úrok není měnovým jevem a nemůže být v dlouhém období ovlivněn měnovými opatřeními.

Je pravda, že devalvace, ke kterým se uchýlily různé vlády mezi lety 1931 a 1938, způsobily v některých zemích pokles reálných mzdových sazeb, a snížily tak institucionální nezaměstnanost. Historik studující tyto devalvace by proto mohl říci, že byly úspěšné, jelikož předešly revolučnímu vzednutí denně se rozrůstajících mas nezaměstnaných a za daných ideologických podmínek nebylo možné v této kritické situaci přikročit k jakýmkoli jiným opatřením. Historik ale bude zároveň muset dodat, že předkládaná pomoc neřešila původ příčin institucionální nezaměstnanosti – mylné učení odborů.

Devalvace představovala lest, pomocí které se bylo možné vymanit z nadvlády odborářské doktríny. Fungovala z toho důvodu, že se nedotkla postavení odborů. Jelikož ale nesnížila popularitu odborů, mohla fungovat pouze krátkodobě. Předáci odborů se naučili rozlišovat mezi nominálními a reálnými mzdami. Jejich dnešní politika usiluje o zvýšení reálných mzdových sazeb. Nelze je již obelhat poklesem kupní síly měnové jednotky. Devalvace tak ztratila jako nástroj ke snížení institucionální nezaměstnanosti svou přitažlivost.

Porozumění těmto skutečnostem nám dává klíč ke správnému ocenění úlohy, kterou hrály teorie lorda Keynese v období mezi první a druhou světovou válkou. Keynes nepřinesl žádný nový argument do seznamu omylů zastánců inflace, jež byly ekonomy tisíckrát vyvráceny. Jeho učení bylo ještě mnohem rozpornější a méně konzistentní než učení jeho předchůdců, kteří byli, jako například Silvio Gesell, zavrženi a označeni za měnové pomatence. Keynes pouze dokázal odít volání po inflaci a úvěrové expanzi do složité terminologie matematické ekonomie. Intervencionisté nedokázali předkládat možné argumenty ve prospěch politiky bezbřehého utrácení; nemohli prostě najít způsob, jak se vypořádat s ekonomickým zdůvodněním institucionální nezaměstnanosti. Najednou mohli oslavovat „keynesovskou revoluci“ verší Wordswortha: „Blažené bylo zažít ten úsvit, však být při něm mladý, toť samotný ráj.“⁴ Ráj to byl ovšem jen na chvíli. Je možné připustit, že britská a americká vláda ve třicátých letech nemohly dělat nic jiného než přistoupit k devalvaci měny, inflaci a úvěrové expanzi, nevyrovnaným rozpočtům a deficitnímu financování. Vlády se totiž nemohou oprostít od tlaku veřejného mínění. Nemohou se postavit proti ideologiím přijímaným většinou, ať jsou již jakkoli pochybené. To však neomlouvá lidi ve funkcích, kteří místo aby se svého postu vzdali, raději prováděli politiky katastroficky dopadající na jejich země. A ještě méně lze omlouvat autory, jež se pokoušeli rádo by vědecky ospravedlnit nejhorší ze všech populárních omylů, myšlenku inflace.

5. Úvěrová expanze

Již jsme si vysvětlili, že by bylo chybou dívat se na úvěrovou expanzi výlučně jako na jeden ze způsobů vládních zásahů do fungování trhu. Fiduciární prostředky nevznikly jako nástroje vládních politik, jež cíleně usilují o vysoké ceny a vysoké nominální mzdy, či o snížení tržní úrokové míry nebo o snížení objemu dluhů. Vyvinuly se z běžného fungování bankovníctví. Když bankéři, jejichž potvrzení o uložení hotovosti využívala veřejnost jako peněžní

⁴ Srov. P. A. Samuelson, „Lord Keynes and the *General Theory*“ v *Econometrica*, 14, 1946, str. 187; přetištěno v *The New Economics*, ed. S. E. Harris (New York, 1947), str. 145.

substituty, začali půjčovat část prostředků, jež přijali jako depozita, neměli žádné jiné úmysly než úspěch svého podnikání. Neviděli nic špatného na tom, že ve svých trezorech přestali držet peněžní rezervu rovnající se objemu vydaných potvrzení. Byli si jisti, že budou vždy schopni splnit své závazky a na požádání směniti vydané bankovky, i když část depozit někomu půjčí. Bankovky se tak staly fiduciárními prostředky v rámci fungování neomezovaného tržního hospodářství. Původcem úvěrové expanze byl bankéř, nikoli vláda.

Dnes je ale úvěrová expanze provozována výlučně vládou. Přestože se soukromé banky a bankéři podílejí na vydávání fiduciárních prostředků, jejich role je pouze podružná a veskrze technické povahy. Věci mají pevně v rukou vlády samy. Dosáhly úplné kontroly v otázkách výše oběžného úvěru. Zatímco objem úvěrové expanze, jenž mohou vyvolat soukromé banky a bankéři na neomezovaném trhu, je přísně omezen, vlády se snaží zvýšit množství úvěrů co možná nejvíce. Úvěrová expanze je hlavním prostředkem vlád v boji proti tržní ekonomice. Je kouzelnou hůlkou v jejich rukách, jež má za úkol odčarovat vzácnost kapitálových statků, snížit úrokovou míru nebo ji zcela odstranit, financovat marnotratné vládní programy, vyvlastnit kapitalisty, vytvořit trvalý boom a učinit z každého člověka boháče.

Nevyhnutelné důsledky úvěrové expanze vysvětluje teorie hospodářského cyklu. Dokonce i ti ekonomové, kteří stále odmítají přiznat správnost peněžní teorie hospodářských cyklů (či teorie založené na oběžném úvěru), se nikdy neodvážili zpochybnovat správnost a nevyvratitelnost závěrů této teorie ohledně nutných dopadů úvěrové expanze. I tito ekonomové musí uznat – a také tak činí –, že ekonomický vzestup je vždy podmíněný úvěrovou expanzí, že by bez úvěrové expanze nemohl vzniknout a setrvat a že se mění v depresi, když se pokračování úvěrové expanze zastaví. Jejich vysvětlení hospodářského cyklu spočívá v podstatě v tvrzení, že počáteční vzestup nevyvolává úvěrová expanze, ale jiné faktory. Říkají, že úvěrová expanze, jež je i dle jejich názoru nevyhnutelnou podmínkou všeobecného boomu, není výsledkem politiky záměrně usilující o nízké úrokové míry a podporu dodatečných investic, k jejichž uskutečnění se nedostává kapitálových statků. Je to *così*, co bez zásahu vlády vždy zázračně nastane, když tyto faktory začnou působit.

Je zjevné, že si tito ekonomové protirečí, když se staví proti záměru neprovádět úvěrovou expanzi, a tím odstranit hospodářské fluktuace. Zastánci naivních inflačních teorií v souladu se svou – samozřejmě naprosto mylnou a rozpornou – teorií považují úvěrovou expanzi za ekonomický všelék. Lidé, kteří nepopírají, že úvěrová expanze způsobí boom, jenž je nevyhnutelnou podmínkou vzniku deprese, se ale v rozporu se svou vlastní teorií staví proti návrhům úvěrovou expanzi zastavit. Jak mluví vlády a mocných zájmových skupin, tak i zastánci dogmatického „neortodoxního“ přístupu, který ovládl

katedry ekonomie na univerzitách, souhlasí, že by bylo třeba pokusit se zabránit vzniku opakujících se depresí a že k uskutečnění tohoto cíle je třeba zabránit vzniku boomu. Nejsou ale schopni přijít se smysluplným argumentem proti návrhu přestat provádět politiky vedoucí k úvěrové expanzi a zavržele takovou myšlenku odmítají. Vášnivě se staví proti plánům zastavit úvěrovou expanzi a tvrdí, že by tento krok učinil deprese trvalými. Jejich přístup jasně prokazuje správnost tvrzení, že hospodářský cyklus je výsledkem politik záměrně způsobujících pokles úrokové míry a vznik umělého boomu.

Situace je dnes taková, že opatření usilující o snížení úrokové míry jsou obecně považována za velmi žádoucí a že se lidé dívají na úvěrovou expanzi jako na účinný prostředek, jak tohoto snížení dosáhnout. Kvůli skutečnosti také dnes všechny vlády bojují proti zlatému standardu. Všechny politické strany a veškeré zájmové skupiny jsou pevně odhodlány prosazovat politiku levných peněz.⁵

Cílem úvěrové expanze je upřednostnit zájmy některých skupin obyvatelstva na úkor jiných. Nepoškodí-li intervencionismus zájmy všech skupin, je samozřejmě tento výsledek maximem, co od něj lze čekat. Přestože komunita ztrácí, některé vrstvy obyvatelstva mohou získat. Okolnosti v každém jednotlivém případě určí, které skupiny získají a které nikoli.

Myšlenka *kvalitativní regulace úvěrů* spočívá v poskytování dodatečných úvěrů způsobem, který zajistí, aby údajná pozitiva úvěrové expanze plně dopadla na jisté skupiny a jiným se zcela vyhnula. Tvrdí, že úvěry by vůbec neměly jít na burzu a způsobovat nárůst cen cenných papírů. Měly by raději být ku prospěchu „legitimní výrobní činnosti“ zpracovatelského průmyslu, těžby, „legitimního obchodu“ a především zemědělství. Jiní obhájci kvalitativní regulace úvěrů chtějí předejít situaci, kdy by se dodatečné úvěry využily k investicím do fixního kapitálu, a byly tedy znehybněny. Mají se namísto toho využít k výrobě likvidních statků. Podle těchto plánů dají vlády bankám konkrétní příkazy ohledně typů půjček, jež by měly poskytovat, či na druhou stranou jež poskytovat nesmějí.

Veškerá taková schémata jsou však marná. Diskriminace při poskytování půjček nemůže zastavit úvěrovou expanzi – její ukončení představuje jediný

⁵ Jestliže banka nezvětší množství oběžného úvěru prostřednictvím vydání dodatečných fiduciárních prostředků (buď v podobě bankovek, nebo v podobě peněz na účtě), nemůže vyvolat boom, ani když sníží velikost úroku pod výši neomezovaného trhu. Tím pouze obdaruje věřitele. Kdo chce zabránit vzniku boomu a následných depresí, by si neměl z monetární teorie cyklu odnést závěr, že by banky neměly snižovat úrokové míry, ale že by se měly zdržet provádění úvěrové expanze. Úvěrová expanze samozřejmě nutně vyžaduje dočasný pohyb tržních úrokových měr směrem dolů. Profesor Haberler (*Prosperity and Depression*, str. 65–66) si tuto skutečnost vůbec neuvědomil a jeho kritické poznámky jsou tak neplatné.

způsob, jak by bylo skutečně možné zastavit nárůst cen akcií a expanzi investic do fixního kapitálu. Mechanismy, kterými se dodatečné úvěry dostávají na úvěrový trh, mají pouze druhotný význam. Jediné, na čem záleží, je přliv nově vytvořených úvěrů. Udělí-li banky více úvěrů zemědělcům, mohou tito zemědělci splatit úvěry, jež získali z jiných zdrojů, a hotovost využít k nákupům. Poskytnou-li více úvěrů podnikům v podobě oběžného kapitálu, uvolní prostředky, které podniky dříve pro tento účel držely. Vždy však vytvoří dodatečné peníze, které se jejich vlastníci snaží využít nejziskovějším způsobem. Tyto zdroje se velmi rychle dostanou na burzu nebo poslouží ke koupi fixního kapitálu. Myšlenka, že by bylo možné provádět úvěrovou expanzi, aniž by docházelo k růstu cen akcií a růstu objemu investic do fixního kapitálu, je absurdní.⁶

Typický průběh úvěrové expanze byl až do doby před několika desetiletími určen těmito dvěma faktory: šlo o úvěrovou expanzi v podmínkách zlatého standardu a nejednalo se o výsledek koordinované aktivity různých vlád a centrálních bank, jejichž chování tyto vlády řídily. První z uvedených skutečností znamenala, že vlády nebyly ochotny zrušit směřitelnost národních bankovek v pevně stanovené paritě. Z druhé skutečnosti vyplývala neexistence kvantitativní jednotnosti ve výši úvěrové expanze. Některé země prováděly větší expanzi a jejich banky následně musely čelit nebezpečí značného odlivu zlatých rezerv a deviz. Tyto banky tak byly kvůli záchraně svých měn nuceny přistoupit k drastické úvěrové restrikci. Daly tedy vzniknout panice a způsobily depresi na domácím trhu. Tato panika se velmi rychle rozšířila do ostatních zemí. Podnikatelé v těchto zemích se vylekali a zvýšili velikost svých úvěrů, aby v případě potřeby měli dostatek likvidních prostředků. A právě tento nárůst poptávky po nových úvěrech přiměl měnové úřady jejich zemí, již tak zneklidněné krizí v první zemi, také se uchýlit k úvěrové kontrakci. Deprese se tak stala během několika dnů či týdnů mezinárodním jevem.

Devalvační politika tento typický sled událostí do jisté míry změnila. Měnové autority se při existenci hrozby odlivu zlata ze země ne vždy uchylují k úvěrové restrikci a ke zvýšení úrokové míry stanovené systémem centrálního bankovníctví. Devalvují. Devalvace ale problém neřeší. Jestliže vláde nezáleží na tom, v jakém rozsahu stoupnou směnné kurzy, může po jistou dobu i nadále úvěrovou expanzi provádět. Jednoho dne ale přijde závěrečná fáze boomu a rozvrátí měnový systém této země. Chce-li se na druhou stranu vláda vyhnout nutným opětovným a zvyšujícím se devalvacím, musí svou domácí měnovou politiku provádět tak, aby její úvěrová expanze nebyla větší než úvěrová expanze ostatních zemí, s jejichž měnami chce zachovat stabilní směnný kurz.

⁶ Srov. Machlup, *The Stock Market, Credit and Capital Formation*, str. 256–261.

Mnozí ekonomové se domnívají, že pokusy vlád provádět úvěrovou expanzi vždy způsobí stejné, téměř pravidelné střídání období rozvoje hospodářství a následné deprese. Předpokládají, že dopady úvěrové expanze se v budoucnu nebudou lišit od dopadů, jež pozorujeme od konce osmnáctého století ve Velké Británii a od poloviny devatenáctého století v západní a střední Evropě a v Severní Americe. Okolnosti se ale změnily. Učení měnové teorie hospodářského cyklu je dnes tak dobře známé i mimo ekonomickou obec, že naivní optimismus podněcující podnikatele v obdobích boomu v minulosti byl nahrazen jistou opatrností. Je možné, že podnikatelé budou v budoucnu reagovat na úvěrovou expanzi jinak, než reagovali v minulosti. Možná že se pokusí nevyužívat pro rozvoj svých podniků snadno dostupné levné peníze, protože budou vědět, že boom nevyhnutelně jednou skončí. Lze vidět jisté náznaky předjímací tuto změnu, ale ještě je příliš brzo činit jakékoli zásadní závěry.

Měnová teorie hospodářského cyklu ovlivnila zcela jistě běh věcí v jiném směru. Ačkoli žádný oficiální zdroj – ať již pracuje ve vládních finančních službách, centrální bance nebo vyučuje na neo-ortodoxní univerzitě – to zatím nepřiznává, veřejné mínění v podstatě již nepopírá dvě hlavní teze teorie oběžného úvěru: že příčinou deprese je předcházející boom a že tento boom je stvořen úvěrovou expanzí. Vědomí těchto skutečností děsí finanční analytiku při prvních známkách objevujícího se boomu. Následně i vláda začíná hovořit o nutnosti zabránit dalšímu nárůstu cen a zisků a poskytování úvěrů začíná být omezováno. Boom rychle končí a začíná recese. Výsledkem těchto změn bylo v posledním desetiletí výrazné zkrácení délky cyklu. Stále docházelo ke střídání období rozmachu a propadu, ale tyto fáze trvaly kratší dobu a častěji se střídaly. Je to již zcela něco jiného než „klasická“ doba deseti a půl roku cyklu zemědělské produkce Williama Stanleyho Jevonse. Hlavně však tím, že boom končí dříve, dochází k menšímu množství mylných investic a následná deprese je v důsledku toho také mírnější.

Chiméra proticyklických politik

Základním prvkem „neortodoxních“ teorií propagovaných jak všemi socialisty, tak všemi intervencionisty je tvrzení, že stále se opakující hospodářské krize jsou jevem nerozlučně spjatým s fungováním tržního hospodářství. Zatímco socialisté jsou přesvědčeni, že pouze nahrazení kapitalismu socialismem nás může tohoto zla zbavit, intervencionisté věří, že je v rukách vlády napravit fungování tržního hospodářství a nastolit, jak říkají, „hospodářskou stabilitu“. Tito intervencionisté by měli pravdu, kdyby jejich plán proti vzniku depresí měl za cíl rozhodně zřeknutí se politik úvěrové expanze. Tuto myšlenku však dopředu zavrhuje. Jejich cílem je stále více a více nových úvěrů a vyhnout se vzniku depresí prostřednictvím speciálních „proticyklických“ opatření.

V těchto plánech vláda vystupuje jako božstvo, jež stojí mimo lidské dění – je nezávislá na jednání lidí a má moc zasáhnout do aktivit lidí zvnějšku. Má k dispozici zdroje a prostředky, jež nebyly poskytnuty lidmi a lze je použít k jakýmkoli účelům, jež vládcí určí. Tuto moc může vláda nejlépe využít tehdy, bude-li konat pouze v souladu s radami expertů.

Nejpopulárnější z těchto navrhovaných politik je kontracyklické časování veřejných prací a výdajů na veřejné projekty. Tato myšlenka ale není tak originální, jak se nám její zastánci snaží namluvit. Když v minulosti nastala deprese, veřejnost vždy požadovala na vládě, aby zahájila veřejné práce, vytvořila tak nová pracovní místa a zastavila pokles cen. Problém je ale v tom, jak tyto veřejné práce financovat. Jestliže vláda zdaní občany, nebo si od nich půjčí, nijak nezvýší to, čemu keynesovci říkají agregátní suma výdajů. Pouze sníží schopnost občanů spotřebovávat či investovat ve stejném rozsahu, v jakém zvýší tuto schopnost pro sebe. Jestliže se ale vláda rozhodne pro tolik opěvované financování pomocí inflace, vše jen zhorší. Může sice na krátkou dobu oddálit vypuknutí hospodářského propadu, když ale tento nevyhnutelný okamžik nastane, krize je tím hlubší, čím více ji vláda oddálila.

Zastánci intervencionismu nechápou základní problém, o který zde jde. Domnívají se, že je hlavně třeba „plánovat kapitálové výdaje dostatečně dopředu a vytvořit zásobu kvalitně vypracovaných kapitálových projektů, jež lze bez průtahů zahájit“. To je podle nich „správná politika, jejíž využití doporučujeme všem zemím“.⁷ Problém ovšem neleží ve vypracování projektů, ale v dostupnosti materiálních prostředků k jejich uskutečnění. Intervencionisté se domnívají, že toho lze snadno dosáhnout omezením vládních výdajů v dobách prosperity a jejich zvýšením během depresí.

Omezení vládních výdajů lze určitě považovat za dobrý krok. Tento krok ale neposkytuje zdroje, jež vláda potřebuje k pozdějšímu nárůstu svých výdajů. Jedinec se tímto způsobem chovat může. Může nahromadit úspory v dobách, kdy dosahuje vysokých příjmů, a utratit je později, když tolik nevydělává. V případě státu či všech států je tomu ale jinak. Ministerstvo financí může nahromadit značnou část příjmů z daní, které v důsledku prosperity plynou do veřejných rozpočtů. V té míře, v jaké tyto zdroje stáhne z oběhu, je tato politika skutečně deflační a kontracyklická a může oslabit boom vytvořený úvěrovou expanzí. Když jsou ale tyto zdroje znovu utraceny, mění peněžní vztah a vytvářejí penězi vyvolanou tendenci k poklesu kupní síly měnové jednotky. Tyto prostředky nemohou v žádném případě poskytnout kapitálové statky potřebné k uskutečnění navržených veřejných prací.

⁷ Srov. League of Nations, *Economic Stability in the Post-War World*, Report of the Delegation on Economic Depressions, Pt. II. (Ženeva, 1945), str. 173.

Fundamentálním omylem těchto projektů je to, že opomíjejí otázku nedostatku kapitálových statků. V jejich očích je deprese způsobena pouhou záhadnou neschopností lidí spotřebovávat a investovat. Zatímco jediným skutečným problémem je vyrábět více a spotřebovávat méně, aby došlo ke zvýšení zásoby dostupných kapitálových statků, intervencionisté chtějí zvýšit jak spotřebu, tak i investice. Chtějí, aby se vláda pustila do projektů, jež jsou neziskové právě z toho důvodu, že výrobní faktory potřebné k jejich uskutečnění je třeba odejmout z jiných užití, ve kterých by uspokojovaly potřeby, jež spotřebitelé považují za naléhavější. Neuvědomují si, že takové veřejné práce musí výrazně zhoršit skutečný problém, kterým je nedostatek kapitálových statků.

Je samozřejmě možné si představit jiný způsob využití úspor, které vláda nashromáždí v období prosperity. Ministerstvo financí může své přebytky investovat do nákupu velkých zásob veškerého vybavení a materiálu, které později, až se deprese dostaví, bude moci využít při provedení plánovaných veřejných prací, a nákupu spotřebních statků, jež lidé pracující na těchto veřejných pracích budou potřebovat. Kdyby to ale vláda udělala, značně by boom urychlila, uspíšila vypuknutí krize a zhoršila její dopady.⁸

Veškeré tyto diskuse o vládních proticyklických opatřeních mají za cíl pouze jediné – odvrátit pozornost veřejnosti od rozpoznání skutečných příčin cyklického vývoje hospodářství. Krátkozraké vlády jsou zcela oddány politice nízkých úrokových měr, úvěrové expanze a inflace. Když se dostaví nevyhnutelné následky těchto krátkozrakých politik, znají pouze jedinou pomoc – pokračovat v provádění inflace.

6. Devizová regulace a dvoustranné obchodní dohody

Stanoví-li vláda paritu domácích úvěrových či papírových peněz ke zlatu či zahraničním měnám na vyšší než tržní úrovni, tj. jestliže stanoví maximální cenu zlata a zahraničních měn pod potenciální tržní cenou, nastanou důsledky,

⁸ Při diskusích o kontracyklické politice intervencionisté vždy odkazují na údajný úspěch těchto politik ve Švédsku. Je pravda, že veřejné kapitálové výdaje se ve skutečnosti ve Švédsku mezi lety 1932 a 1939 zdvojnásobily. Nejednalo se však o příčinu, ale o následek švédské prosperity třicátých let. Tato prosperita jde zcela na vrub vyzbrojení Německa. Tato nacistická politika zvýšila na jedné straně německou poptávku po švédských výrobcích a na druhé straně omezila německou konkurenci na světových trzích výrobků, které mohlo dodávat Švédsko. Švédský vývoz tak stoupl mezi lety 1932 a 1938 (v tisících tun) takto: železná ruda z 2219 na 12 485; surové železo z 31 047 na 92 980; slitiny železa z 15 453 na 28 605; ostatní druhy železa a oceli z 134 237 na 256 146; stroje z 46 230 na 70 605. Počet nezaměstnaných žádajících o podporu byl v roce 1932 114 000 a v roce 1933 165 000. Poklesl, jakmile se německý zbrojní program rozběhl naplno, na 115 000 v roce 1934, 62 000 v roce 1935 a dosáhl 16 000 v roce 1938. Strůjcem tohoto „zázraku“ nebyl Keynes, ale Hitler.

jež popisuje Greshamův zákon. Dojde k tomu, čemu velmi nepřesně říkáme nedostatek deviz.

Typickým znakem ekonomického statku je to, že jeho zásoba není dostačtčná k tomu, aby ho bylo možné využít ke všem možným účelům. Věc, jejíž nabídka není omezená, není ekonomickým statkem; nemá cenu a nikdo za ni placení nevyžaduje. Jelikož peníze musí být nutně ekonomickým statkem, je absurdní představovat si, že by peníze nebyly vzácné. Když si vlády stěžují na vzácnost deviz, mají na mysli něco jiného. Jde o nevyhnutelný důsledek jejich politiky regulace cen. Při vládou arbitrárně stanovené ceně převyšuje poptávka nabídku. Jestliže se vláda, která pomocí inflace snížila kupní sílu domácí měnové jednotky vůči zlatu, zahraničním měnám, statkům a službám, nesnaží regulovat směnné kurzy, nemůže vzniknout problém vzácnosti v tom smyslu, jak o něm vláda hovoří. Lidé, kteří jsou ochotni zaplatit tržní cenu, budou moci koupit takové množství zahraniční měny, jaké jen chtějí.

Vláda se ale rozhodla nepřipustit žádný nárůst kurzů zahraničních měn (vyjádřených v domácí, inflační měně). Se svými soudci a policisty za zády zakazuje obchodování se zahraničními měnami za jiné než nařízené maximální ceny.

Vláda a její nohsledi totiž situaci vidí tak, že nárůst kurzů byl způsoben nepříznivou platební bilancí a nákupy spekulantů. Toto zlo je třeba vymýtit pomocí opatření omezujících poptávku po zahraniční měně. Proto do budoucna budou mít právo nakupovat zahraniční měnu pouze ti, kdo ji potřebují pro vládou schválené transakce. Věci, jejichž dovoz je dle vlády nadbytečný, již dováženy nebudou. Platba úroků a jistiny dluhů cizincům je zakázána. Občané nesmějí cestovat do zahraničí. Vláda si neuvědomuje, že tato opatření nikdy platební bilanci „nezlepší“. Poklesne-li dovoz, vývoz zároveň klesá také. Občané, kteří nemohou kupovat zahraniční zboží, splácet zahraniční dluhy a cestovat do zahraničí, si neponechají domácí měnu, která jim takto zůstala ve formě hotovosti. Zvýší své nákupy buď spotřebních, nebo výrobních statků, a tím posílí tendenci k nárůstu domácích cen. Čím více ceny ale porostou, tím více bude klesat vývoz.

Vláda v tomto okamžiku činí další krok. Zestátňuje transakce se zahraničními měnami. Každý občan, který získal zahraniční měnu (například proto, že něco vyvezl), je povinen ji prodat za oficiální směnný kurz úřadu regulujícímu obchod s devizami. Kdyby toto opatření, jež má povahu vývozního cla, bylo účinně vynuceno, vývoz by výrazně poklesl či zcela ustal. Po tomto výsledku vláda jistě netouží, ale zároveň ani nechce přiznat, že její zásah naprosto selhal a nedokázal dosáhnout požadovaného cíle. Přivodil stav, který je i z pohledu samotné vlády mnohem horší než původní situace. Vláda se tedy uchýlí k nouzovému opatření. Rozhodne se dotovat vývoz do té míry, aby exportérům byly nahrazeny ztráty, které v důsledku vládní politiky utrpěli.

Vládní úřad regulující obchod se zahraničními měnami zároveň dále tvrdošjně vyhláší, že směnné kurzy „ve skutečnosti“ nevzrostly, že se obchoduje za oficiální kurz a prodává dovozcům devizy za oficiální kurz. Kdyby byla tato politika skutečně prováděna, představovala by v podstatě platbu bonusů dotčeným obchodníkům. Ti by vlastně získávali prodejem dováženého zboží na domácím trhu od vlády dary. Vláda se proto uchyluje k dalšímu nouzovému opatření. Buď zvyšuje dovozní cla, nebo uvaluje na dovozce daně, nebo nějakým jiným způsobem zatěžuje jejich nákupy zahraničních měn.

Pak samozřejmě devizová regulace funguje. Funguje ale pouze proto, že v podstatě respektuje tržní směnný kurz. Vývozce získává za své příjmy v zahraniční měně oficiální kurz a dotaci, které se dohromady rovnají tržnímu kurzu. Dovozece platí za zahraniční měny oficiální kurz plus speciální prémii, daň či clo, které dohromady dosahují výše tržního kurzu. Jedinými zabeďněnci, kteří nechápou, o co se tady ve skutečnosti jedná, a nechávají se obelhat byrokratickou terminologií, jsou autoři knih a článků o nových způsobech řízení měny a nových zkušenostech v měnové oblasti.

Monopolizace nákupu a prodeje zahraničních měn vládou vkládá kontrolu nad zahraničním obchodem do rukou úřadů. Nemá vliv na určení směnných kurzů. Nezáleží na tom, zda vláda zakáže či nezakáže zákonem tisku zveřejňovat skutečné směnné kurzy, za které se obchoduje. Dokud k zahraničnímu obchodu stále dochází, platí pouze tyto skutečné kurzy.

Aby vlády lépe zakryly skutečný stav věcí, pokoušejí se odstranit veškeré odkazy na skutečné směnné kurzy. Domnívají se, že zahraniční obchod by neměl být uskutečňován prostřednictvím peněz. Mělo by se jednat o barter. Proto se zahraničními vládami uzavírají barterové a clearingové dohody. Každá ze stran dohody by měla druhé zemi prodat jisté množství zboží a služeb a dostat od ní výměnou jisté množství jiného zboží a služeb. V těchto smlouvách se vlády pečlivě vyhýbají zmíenkám o skutečných tržních směnných kurzech. Obě strany ale vypočítávají své tržby z prodeje a výši nákupů ve světových tržních cenách vyjádřených ve zlatě. Tyto clearingové a barterové dohody nahrazují trojstranný či multilaterální obchod v dobách liberalismu bilaterálním obchodem mezi dvěma zeměmi. V žádném případě ale nemění nic na skutečnosti, že národní měna země ztratila část své kupní síly ve vztahu ke zlatu, zahraničním měnám a komoditám.

Devizová regulace je jako politika zestátnění zahraničního obchodu krokem na cestě k nahrazení tržního hospodářství socialismem. Z jakéhokoli jiného pohledu je pochybená. Zcela jistě nemůže ani krátkodobě, ani dlouhodobě ovlivnit stanovení kurzu zahraniční měny.

XXXII. KONFISKACE A PŘEROZDĚLOVÁNÍ

1. Filozofie konfiskace

Intervencionismus vychází z úvahy, že zasahování do vlastnických práv neovlivňuje výši produkce. Nejnaivnějším projevem tohoto omylu je konfiskační intervencionismus. Rozsah výrobních činností je považován za daný, za něco, co nijak nezávisí na podobě společenského řádu, jenž je považován za toliko nahodilý. Úloha vlády je pak spatřována v zajištění „spravedlivého“ rozdělení tohoto národního důchodu mezi nejrůznější členy společnosti.

Intervencionisté a socialisté tvrdí, že veškeré komodity jsou vytvořeny společenským výrobním procesem. A když je tento proces ukončen a jeho plody jsou připraveny ke sklizni, přichází na řadu druhý společenský proces, jenž každému přidělí jeho podíl, proces rozdělování. Příznačným rysem kapitalistického řádu je skutečnost, že tyto podíly nejsou stejné. Někteří lidé – podnikatelé, kapitalisté a vlastníci půdy – si prý přivlastňují více, než by měli. Podíly ostatních lidí jsou pak nutně menší. Vláda by tedy měla právem tento přebytek privilegovaných skupin vyvlastnit a rozdělit jej mezi neprivilegované.

V tržní ekonomice ale tento údajný dualismus dvou oddělených procesů, výroby a rozdělování, neexistuje. Probíhá zde pouze jediný proces. Statky nejsou nejprve vyrobeny a následně rozdělovány. Neexistuje nic jako přivlastnění si části nikým nevlastněných statků. Výrobky vznikly jako něčí vlastnictví. Chce-li je někdo rozdělovat, musí je nejprve zkonfiskovat. Pro vládní aparát nátlaku a donucení není samozřejmě problém uchýlit se ke konfiskaci a vyvlastnění. To však nedokazuje, že je na těchto postupech možné vybudovat trvalý ekonomický systém.

Když Vikingové opustili komunitu soběstačných rolníků, kterou nejdříve vydrancovali, přeživší oběti začaly pracovat, obdělávat půdu a opětovně budovat. Když se piráti po několika letech vrátili, opět našli věci, které mohli rolníkům sebrat. Kapitalismus ale nedokáže snášet takovéto opakující se predátorské nájezdy. Jeho kapitálová akumulace a investice jsou založeny na očekávání, že k takovémuto vyvlastňování nebude docházet. Pakliže toto očekávání neexistuje, lidé budou raději kapitál spotřebovávat, než aby ho ochraňovali pro někoho, kdo jim ho vyvlastní. A právě v tomto spočívá omyl veškerých plánů, jejichž cílem je spojení soukromého vlastnictví s opakovaným vyvlastňováním.

2. Pozemková reforma

Společenští reformátoři dob minulých usilovali o vytvoření komunity skládající se výhradně ze soběstačných rolníků. Příkladů půdy každému členovi měly být stejné. V představách těchto utopistů nenacházíme prostor pro dělbu práce a specializaci ve výrobě. Nazývat takový společenský řád *agrárním socialismem* je závažnou chybou. Jedná se totiž pouze o období hospodářsky soběstačných domácností.

V tržím hospodářství je půda výrobním prostředkem stejně jako každý jiný hmotný výrobní prostředek. Návrhy na více či méně rovné rozdělení půdy mezi rolnické obyvatelstvo jsou v podmínkách tržního hospodářství pouhými pokusy udělit privilegia skupinám méně efektivních výrobců na úkor značné většiny spotřebitelů. Fungování trhu má tendenci odstranit všechny rolníky, jejichž výrobní náklady jsou vyšší než mezní náklady potřebné k výrobě takového množství zemědělských výrobků, jež jsou spotřebitelé ochotni nakoupit. Určuje velikost farem, stejně jako použité způsoby výroby. Snaží-li se vláda svým zásahem změnit podmínky zemědělské výroby, zvyšuje průměrné ceny zemědělských produktů. Jestliže si na trhu konkuruje m rolníků, každý vlastní tisíciakrový zemědělský statek a vyrábějí veškeré zemědělské výrobky, které spotřebitelé chtějí koupit, a vláda zasáhne ve snaze zvýšit počet zemědělců na pětinasobek, přičemž velikost statku se sníží na 200 akrů, spotřebitelé za to budou muset zaplatit.

Takovouto pozemkovou reformu nelze zdůvodňovat odkazem na přirozené právo či jiné metafyzické myšlenky. Skutečností zůstává, že tyto reformy zvyšují cenu zemědělských výrobků a zmenšují výrobu nezemědělského zboží. Jelikož je více lidí potřeba k výrobě jednotky zemědělské produkce, bude více lidí zaměstnáno v zemědělství, a tudíž zbude méně lidí na práce ve zpracovatelském průmyslu. Celkové množství komodit dostupných ke spotřebě poklesne a jistá skupina lidí bude upřednostněna na úkor většiny.

3. Konfiskační zdanění

Dnes je hlavním nástrojem konfiskačního intervencionismu zdanění. Nezáleží na tom, zda je cílem zdanění nemovitostí a příjmu údajný sociální záměr vyrovnat bohatství a příjem, nebo zda je cílem získat zdroje. Důležitý je pouze výsledný dopad.

Průměrný člověk se na tento problém dívá s neskrývanou závistí. Proč by měl být někdo bohatší než on? Nadutí moralisté zastírají svou nelibost do filozofických úvah. Tvrdí, že člověk vlastnící deset milionů nemůže být učiněn šťastnějším, když se jeho bohatství zvýší o dalších devadesát milionů. Naopak, člověk, který má sto milionů nebude o nic méně šťastný, když se jeho bohatství sníží na pouhých deset milionů. Tytéž úvahy lze vztáhnout i na nadměrné příjmy.

Vynášet tyto soudy znamená dívat se na věc z pohledu jednotlivce. Použitým kritériem je předpokládaný postoj jednotlivců. Problémy, o nichž zde hovoříme, jsou ale společenskými problémy; a je třeba je tedy hodnotit s ohledem na jejich společenské důsledky. Nezáleží zde ani na štěstí nějakého Krésy, ani na jeho osobních kvalitách, ale na společnosti a produktivitě lidského úsilí.

Zákon, který zakazuje jakémukoli člověku nashromáždit více než deset milionů nebo vydělat více než milion za rok, omezuje činnost přesně těch podnikatelů, jimž se nejvíce daří uspokojovat přání spotřebitelů. Kdyby byl takový zákon přijat ve Spojených státech před padesáti lety, mnozí z dnešních multimilionářů by žili skromněji. Zároveň by ale všechna nová odvětví průmyslu, která dodávají masám zboží, o němž se dříve lidem ani nesnilo, vůbec neexistovala či byla mnohem menší. A jejich výrobky by byly obyčejným lidem nedostupné. Je zjevně proti zájmům spotřebitelů bránit neefektivnějším podnikatelům rozšiřovat sféru jejich činností do velikosti, kterou veřejnost schvaluje tím, že nakupuje jejich výrobky. I zde stojíme před otázkou: kdo má mít poslední slovo – spotřebitelé, nebo vláda? Na neomezovaném trhu jsou příjem a bohatství každého člověka v konečném důsledku určovány chováním spotřebitelů a jejich ochotou či neochotou nakupovat. Měli bychom svěřit vládě moc zvrátit vůli spotřebitelů?

Nepočítelní zastánci státu nesouhlasí. Dle jejich názoru jsou činnosti velkopodnikatele motivovány touhou po moci, a nikoli touhou po bohatství. Takovýto „král mezi obchodníky“ by neomezil své činnosti, kdyby musel odevzdat veškerý získaný přebytek výběřcímu daní. Jeho touha po moci nebude oslabena žádnými úvahami spojenými s pouhým vyděláváním peněz. Přijmeme na chvíli toto vysvětlení. Na čem jiném než na bohatství podnikatele je ale jeho moc založena? Jak by se mohli Rockefeller a Ford dostat k „moci“, kdyby jim bylo bráněno získat bohatství? Koneckonců někteří obhájci státu v této

situaci smysluplněji tvrdí, že chtějí zakázat akumulaci bohatství právě proto, že dává člověku ekonomickou moc.¹

Daně jsou nutné. Ovšem systém diskriminačního zdanění, jenž byl všeobecně zaveden pod zavádějícím jménem progresivní zdanění příjmu a dědická daň, není systémem zdanění. Jde spíše o způsob maskovaného vyvlastňování úspěšných kapitalistů a podnikatelů. Ať již na jeho obhajobu říkají zastánci vlády cokoli, takové zdaňování není slučitelné se zachováním tržního hospodářství. Přinejlepším se jedná o nástroj k zavedení socialismu. Díváme-li se zpětně na vývoj sazeb daně z příjmu od vzniku federální daně z příjmu v roce 1913 do současnosti, člověku se nechce věřit, že by tato daň brzy nepohltila veškerý příjem přesahující průměrnou výši mezd obyčejného člověka.

Ekonomie se nezabývá nepodloženými metafyzickými teoriemi předkládanými ve prospěch progresivního zdanění, ale jeho dopadem na fungování tržního hospodářství. Zastánci intervencionismu a politici se na vzniklý problém dívají z pohledu jejich vlastního úsudku ohledně „společenské nutnosti“. Domnívají se, že „účelem zdanění nikdy není zajištění peněz“, protože vláda „může získat veškeré peníze, které potřebuje, tím, že je natiskne“. Skutečný účel zdanění je „ponechat méně v rukách daňových poplatníků“.²

Ekonomové se na věc dívají z jiného úhlu. Nejprve se ptají: Jaké jsou dopady konfiskačního zdanění na akumulaci kapitálu? Větší část této sumy vyšších příjmů, jež je zdaněna, by byla použita k akumulaci dodatečného kapitálu. Využije-li ministerstvo financí tyto prostředky na běžné výdaje, je výsledkem pokles v objemu kapitálové akumulace. Totéž platí, dokonce ve větší míře, pro daně ze smrti.³ Tyto daně nutí pozůstalé prodat značnou část majetku zůstavitele závěti. Tento kapitál tímto samozřejmě není zničen. Pouze mění vlastníka. Úspory lidí, které jsou utraceny při koupi kapitálu prodávaného pozůstalými, by představovaly čistý přírůstek dostupného kapitálu. Akumulace nového kapitálu je tedy zpomalena. Uskutečnění technologických zdokonalení je přibrzděno; výše investovaného kapitálu na jednoho zaměstnance klesá; nemůže tedy dojít k takovému nárůstu produktivity práce a následnému růstu reálných mzdových sazeb. Je tedy zjevné, že všeobecný názor, jenž tvrdí, že tento způsob konfiskačního zdanění poškozuje pouze bezprostřední oběti – bohaté, je mylný.

¹ Není třeba opět zdůrazňovat, že používání terminologie spojené s politickou vládou je v případě analýzy ekonomických problémů zcela nepatřičné.

² Srov. A. B. Lerner, *The Economics of Control, Principles of Welfare Economics* (New York, 1944), str. 307–308.

³ V českém kontextu jde o dědickou daň. I ona totiž zdaňuje smrt zůstavitele – pozn. překl.

Jestliže kapitalistům hrozí, že daň z příjmu či daň z nemovitostí vzroste na 100 procent, raději své kapitálové fondy spotřebují, než aby je opatrovali pro výběrčího daní.

Konfiskační zdanění vede ke zpomalení hospodářského a technologického rozvoje nejen prostřednictvím svých dopadů na akumulaci kapitálu. Přináší také všeobecný trend ke stagnaci a zachování způsobů podnikání, které by na konkurenčním trhu neomezovaného tržního hospodářství nemohly přetrvát.

Kapitalismus se vyznačuje tím, že nebere v potaz zájmy zájmových skupin a nutí každého kapitalistu a podnikatele každý den znovu a znovu přizpůsobovat své podnikání měnící se struktuře trhu. Kapitalisté a podnikatelé nemohou nikdy odpočívat. Dokud podnikají, nikdy se nedočkají privilegia, že by si mohli v klidu užívat plodů práce své a svých předků a rutinně fungovat dále. Zapomenou-li, že jejich úlohou je sloužit co nejlépe spotřebitelům, velmi brzy přijdou o své úspěšné postavení a budou vrženi zpět do pozice obyčejných lidí, nepodnikatelů. Jejich úspěšnost a prostředky jsou neustále ohrožovány nově přichozími podnikateli.

Každý vynalézavý člověk se může vždy pustit do nového podnikání. Možná bude chudý, jeho zdroje omezené a jejich většina vypůjčená. Když ale uspokojí přání spotřebitelů nejlépe a nejlevněji, uspěje a utrží „nadměrný“ zisk. Větší část svých zisků investuje zpět do svého podnikání, čímž umožní rychlý růst svého podniku. A právě činnosti takovýchto podnikavých zbohatlíků dávají tržnímu hospodářství jeho „dynamiku“. Tito *nouveaux riches* jsou posly ekonomického zdokonalení. Hrozba jejich konkurence nutí staré firmy a velké korporace buď přizpůsobit své podnikání, aby sloužilo nejlepšímu možným způsobem veřejnosti, nebo způsobí jejich úpadek.

Dnes ale daně často odčerpávají značnou část „nadměrného“ zisku nových podnikatelů. Ti poté nemohou akumulovat kapitál; nemohou rozšířit své podnikání; nikdy se tak nemohou stát velkými podnikateli a vyrovnat se starým firmám. Ty se tak nemusejí obávat jejich konkurence, jsou totiž chráněny výběrčími daní. Mohou se beztravně oddávat rutinnímu fungování, mohou pohrdat přáními veřejnosti a chovat se konzervativně. Daň z příjmu brání i jim akumulovat nový kapitál. To je pravda. Pro ně je ale důležitější, že brání nebezpečným nově vzniklým firmám akumulovat jakýkoli kapitál. V podstatě se těší privilegiu, které jim uděluje daňový systém. V tomto smyslu progresivní zdanění omezuje hospodářský rozvoj a vytváří strnulost. Zatímco v neomezovaném kapitalismu představuje vlastnictví kapitálu závazek, jenž nutí vlastníka sloužit spotřebitelům, moderní způsoby zdanění ho přeměníly v privilegium.

Intervencionisté si stěžují, že se velké firmy stávají strnulými a byrokratickými a že již není možné, aby zdatní nově přichozí představovali riziko pro neohrožené pozice starých bohatých rodin. Je-li na těchto výtkách něco prav-

dy, pak si ovšem intervencionisté stěžují na něco, co je pouze výsledkem jejich vlastních politik.

Zisky jsou hnací silou tržního hospodářství. Čím je zisk větší, tím lépe jsou uspokojovány potřeby spotřebitelů. Zisků je totiž možné dosáhnout pouze tak, že bude odstraněn nepoměr mezi potřebami spotřebitelů a předchozí podobou výrobních činností. Ten, kdo poslouží veřejnosti nejlépe, dosáhne nejvyšších zisků. Vláda svým bojem proti ziskům záměrně maří fungování tržní ekonomiky.

Konfiskační zdanění a podstupování rizika

Lidé se často mylně domnívají, že podnikatelský zisk je odměnou za podstupené riziko. Dívají se na podnikatele jako na hazardního hráče, který zvažil šance výhry oproti riziku ztráty a následně se rozhodl investovat do loterie. Tento názor se nejzřetelněji projevuje, když jsou obchody na burze přirovnávány k hazardní hře. Z pohledu lidí věřících této báchorce je problém konfiskačního zdanění v tom, že mění proporce mezi výhrou a prohrou v této loterii. Výhra je omezena, zatímco riziko prohry se nemění. Kapitalisté a podnikatelé jsou tedy odrazováni od podstupování rizikových projektů.

Každé slovo v této úvaze je mylné. Vlastník kapitálu si nevybírá mezi více či méně rizikovou či bezpečnou investicí. V důsledku samotného fungování tržního hospodářství je nucen investovat své zdroje takovým způsobem, aby uspokojoval nejnaléhavější potřeby spotřebitelů v největším možném rozsahu. Jestliže kvůli vládou zvolenému způsobu zdanění dojde ke spotřebě kapitálu či omezení akumulace nového kapitálu, nebude se dostávat kapitálu k meznímu využití a nedojde k expanzi investic, ke které by při neexistenci těchto daní došlo. Přání spotřebitelů budou uspokojena pouze v menším měřítku. Tento výsledek ale není způsoben neochotou kapitalistů přijímat riziko; je způsoben poklesem zásoby kapitálu.

Nic takového jako bezpečná investice neexistuje. Kdyby se kapitalisté chovali způsobem, který popisuje výše zmíněná báchorka, a měli by se usilovně pít po investici, kterou považují za nejbezpečnější, jejich počínání by udělalo tuto jedinou investici rizikovou a určitě by o investovanou částku přišli. Pro kapitalisty neexistuje způsob, jak se vyhnout zákonu trhu, který říká, že se každý investor musí chovat v souladu s přáními spotřebitelů a vyrábět vše, co je možné při dané úrovni zásoby kapitálu, technologických znalostí a hodnocení spotřebitelů. Kapitalista si nikdy nevolí investici, která – dle jeho odhadu budoucnosti – nese nejmenší riziko ztráty. Volí si takovou investici, ve které očekává dosažení největšího možného zisku.

Kapitalisté, kteří jsou si vědomi své omezené schopnosti správně odhadnout trend vývoje trhu, neinvestují sami přímo do vlastního kapitálu dané společnosti, ale půjčují své prostředky majitelům *venture* kapitálu. Vstupují

tedy do jakéhosi partnerství s těmi, v jejichž lepší schopnost odhadu podmínek trhu spoléhají. Obvykle se *venture* kapitálu říká *rizikový* kapitál. Jak jsme si ale ukázali, úspěch či neúspěch investice do prioritních akcií, obligací, dluhopisů, hypoték a ostatních dluhových nástrojů závisí v konečném důsledku také na stejných faktorech, které určují úspěch či neúspěch investovaného *venture* kapitálu.⁴ Neexistuje nic takového jako nezávislost na změnách trhu.

Kdyby zdanění zvyšovalo zásobu zápůjčního kapitálu na úkor zásoby *venture* kapitálu, způsobilo by pokles hrubé úrokové míry a zároveň – prostřednictvím nárůstu podílu půjčeného kapitálu oproti podílu vlastního kapitálu v kapitálové struktuře firem a korporací – způsobilo zvýšení nejistoty investic do dluhopisů. Tento proces by proto omezil sám sebe.

Skutečnost, že kapitalista zpravidla nesoustředí své investice – jak do obvyčejných akcií, tak do dluhopisů – do jedné firmy či jednoho odvětví, ale raději rozděluje své zdroje mezi různé třídy investic, neznamená, že chce snížit „riziko své hazardní hry“. Chce pouze zvýšit pravděpodobnost dosažení zisku.

Nikdo se nepouští do jakékoli investice, když neočekává, že by investoval dobře. Nikdo si dobrovolně nevolí špatnou investici. Investice se v mylnou investici mění pouze jako důsledek vzniku okolností, které investor správně neočekával.

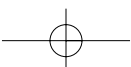
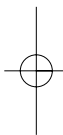
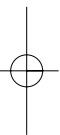
Jak jsme si již ukázali, neexistuje nic takového jako neinvestovaný kapitál.⁵ Kapitalista nestojí před možností investovat, či neinvestovat. Ani se nemůže při své volbě investice do kapitálových statků odchýlit od způsobů určených nejnaléhavějšími z doposud neuspokojených potřeb spotřebitelů. Musí se pokoušet správně odhadnout tato budoucí přání. Daně mohou snížit množství dostupných kapitálových statků tím, že způsobí spotřebu kapitálu. Neomezují ale využití veškerých dostupných kapitálových statků.⁶

Jsou-li sazby daně z příjmu a z nemovitostí pro velmi bohaté lidi nadměrně vysoké, může se kapitalista rozhodnout, že bude nejrozumnější ponechat si veškeré své prostředky v hotovosti nebo na bankovním účtu, který nenese úrok. Spotřebuje část svého kapitálu, neplatí daň z příjmu a snižuje dědickou daň, jež budou muset platit jeho dědicové. I když se ale lidé budou chovat tímto způsobem, jejich počínání neovlivní využití dostupného kapitálu. Má vliv na ceny. Ale žádný kapitálový statek nebude v důsledku toho neinvestovaný. A fungování trhu způsobuje, že investice budou učiněny do těch odvětví, ve kterých se očekává, že budou uspokojovat nejnaléhavější z doposud neuspokojených požadavků nakupující veřejnosti.

⁴ Srov. výše, str. 484–485.

⁵ Srov. výše, str. 467–469.

⁶ Při používání termínu „dostupné kapitálové statky“ bychom neměli zapomínat na problematiku převoditelnosti.

XXXIII. SYNDIKALISMUS A KORPORATIVISMUS

1. Myšlenka syndikalismu

Termín *syndikalismus* je používán k označení dvou zcela odlišných věcí.

Syndikalismus, tak jak ho používají stoupenci George Sorela, znamená zvláštní revoluční taktiku, ke které je třeba se uchýlit při nastolování socialismu. Odbory by podle tohoto přístupu neměly plýtvat energií a snažit se o zlepšení podmínek zaměstnanců v rámci kapitalismu. Měly by raději zvolit *action directe*, využít hrubého násilí k odstranění všech institucí kapitalismu. Nikdy by neměly přestat bojovat – v plném smyslu tohoto slova – za svůj konečný cíl, socialismus. Proletáři se nesmějí nechat ošálit hesly buržoazie, jako je svoboda, demokracie, zastupitelská vláda. Musí usilovat o svou spásu v třídním boji, v krvavém revolučním povstání a nelítostném vymýcení buržoazie.

Tato doktrína hrála a stále hraje ohromnou úlohu v moderní politice. Poskytl základní myšlenky ruskému bolševismu, italskému fašismu i německému nacismu. Jedná se však o ryze politický problém a katalaktická analýza ho může ponechat stranou.

Druhý význam slova syndikalismus odkazuje na program ekonomické organizace společnosti. Zatímco socialismus usiluje o nahrazení soukromého vlastnictví výrobních prostředků vlastnictvím státním, syndikalismus chce svěřit vlastnictví továren zaměstnancům, kteří v nich pracují. „Železnice železničářům“ či „doly horníkům“ jsou hesla, která nejlépe vystihují konečný cíl syndikalismu.

Socialistické myšlenky a syndikalistické myšlenky ve smyslu *action directe* byly vyvinuty intelektuály, které důslední znalci marxistických sekt nemohou označit za nic jiného než buržoazii. Myšlenka syndikalismu jako systému společenské organizace je ryzím produktem „proletářského myšlení“. Je přes-

ně v souladu s tím, co naivní zaměstnanec považuje za spravedlivý a vhodný prostředek ke zlepšení svého vlastního materiálního blahobytu. Odstranit parazity, podnikatele a kapitalisty, a rozdat jejich „nezasloužené příjmy“ pracujícím! Není nic jednoduššího.

Kdybychom měli brát tyto plány vážně, nemůžeme se jimi zabývat jako součástí problémů intervencionismu. Musíme si uvědomit, že syndikalismus není ani socialismus, ani kapitalismus, ani intervencionismus, ale samostatný systém, který se od tří zmíněných systémů liší. Program syndikalismu ale vážně brát nemůžeme a nikdo ho ani vážně nikdy nebral. Nenašel se nikdo tak pomatený a nerozumný, kdo by otevřeně obhajoval syndikalismus jako společenský systém. Syndikalismus hrál jistou úlohu v diskusích o hospodářských problémech pouze tak, že některé návrhy mimoděk obsahovaly jisté rysy syndikalismu. Je například možné najít syndikalistické prvky v některých cílech vládních a odborářských zásahů do trhů. Kromě toho lze v takových návrzích najít prvky cechovního socialismu a korporativismu, které se pokoušely nařazením s určitými prvky syndikalismu vyhnout všemocnosti vlády, jež se skrývá ve všech socialistických a intervencionistických pokusech.

2. Omyly syndikalismu

Jádro syndikalistické myšlenky spočívá ve víře, že podnikatelé a kapitalisté jsou nezodpovědní autokraté, kteří mohou své činnosti vykonávat zcela svobodně. A takovýto diktát není možné tolerovat. Liberální hnutí, které nahradilo despotismus dědičných králů a šlechty zastupitelskou vládou, musí dovést své úspěšné tažení nahrazením tyranie dědičných kapitalistů a podnikatelů „průmyslovou demokracií“. Ekonomická revoluce musí dovést osvobození lidí, jež bylo zahájeno revolucí politickou.

Zásadní omyl této argumentace je zjevný. Podnikatelé a kapitalisté nejsou nezodpovědní autokraté. Jsou totiž bezpodmínečně podřízeni suverenitě spotřebitelů. Trh představuje spotřebitelskou demokracii. Syndikalisté ji chtějí přeměnit na demokracii výrobců. Tato myšlenka je ale mylná, jelikož jediným cílem a smyslem výroby je spotřeba.

To, co syndikalisté považují za nejméně vážný problém kapitalistického systému a co hanlivě označují za krutost a bezcitnost autokratických podnikatelů ženoucích se za ziskem, je právě výsledkem nadřazenosti spotřebitelů. V podmínkách konkurence neomezovaného tržního hospodářství jsou podnikatelé nuceni zdokonalovat výrobní technologie bez ohledu na existující zájmy pracovníků. Zaměstnavatel je nucen nikdy neplatit pracovníkům více, než kolik je v souladu s ohodnocením jejich práce spotřebiteli. Požaduje-li zaměstnanec zvýšení mzdy, protože mu jeho žena porodila dítě, a zaměstnavatel odmítne

z důvodu, že tento potomek nijak nepřispěl ke zvýšení produkce továrny, jedná zaměstnavatel jako zmocněnec spotřebitelů. Tito spotřebitelé nejsou ochotni platit více za žádnou komoditu jen kvůli tomu, že má daný zaměstnanec větší rodinu. Prostoduchost syndikalistů se ukazuje v tom, že by nikdy nepřiznali lidem vyrábějícím výrobky, jež sami používají, stejná privilegia, která požadují pro sebe.

Princip syndikalismu vyžaduje, aby akcie každé korporace byly odňaty z „vlastnictví nepřítomných“ a byly rovnoměrně rozděleny mezi zaměstnance; platba úroků a jistin dluhů má být zastavena. „Management“ má být následně svěřen do rukou rady zvolené pracovníky, kteří jsou nyní také akcionáři. Tento způsob konfiskace a přerozdělení ale nenastolí rovnost v jedné zemi či na celém světě. Dal by více zaměstnancům těch podniků, ve kterých dosahuje podíl investovaného kapitálu na pracovníka vyšších hodnot, a méně těm, kde je tento podíl nižší.

Syndikalisté v diskusích o těchto problémech vždy hovoří o managementu a nikdy o podnikatelských činnostech. Průměrný podřízený zaměstnanec totiž situaci vidí tak, že při podnikání je pouze třeba splnit doplňkové úkoly, jež jsou svěřeny manažerské hierarchii v rámci podnikatelských plánů. V jeho očích bude továrna či výrobná, jež existuje a funguje dnes, existovat trvale. Nikdy se nezmění. Vždy bude vyrábět stejné výrobky. Zcela přitom přehlídí skutečnost, že podmínky trhu se neustále mění a že struktura průmyslu musí být každodenně přizpůsobována nově vznikajícím problémům. Jeho svět je statický. Není v něm místo pro nová průmyslová odvětví, nové výrobky a nové a lepší způsoby výroby starých výrobků. Syndikalista tedy opomíjí základní problémy podnikatelství: poskytnutí kapitálu novým odvětvím a rozšíření existujících odvětví, omezení kapacit při výrobě výrobků, po nichž již není taková poptávka, technologické zlepšení. Není od věci nazvat syndikalismus ekonomickou filozofií krátkozrakých lidí, těch neoblomných konzervativců, kteří se dívají podezíravě na jakoukoli inovaci a jsou tak zaslepeni závistí, že zatracují všechny, kdo jim poskytují větší množství kvalitnějších a levnějších výrobků. Jsou jako pacienti, kteří se s nenávistí dívají na lékaře, kteří je úspěšně léčí.

3. Syndikalistické prvky populárních politik

Popularita syndikalismu se projevuje v nejrůznějších předpokladech současných hospodářských politik. Jádrem těchto politik je vždy udělení privilegií menšině na úkor naprosté většiny. Výsledkem je bez výjimky snížení bohatství a příjmu většiny.

Mnohé odbory usilují o omezení počtu pracovníků zaměstnaných v jejich odvětví. Zatímco veřejnost požaduje větší množství a levnější knihy, časopisy

a noviny, čehož by se jí na neomezovaném trhu práce dostalo, typografické odbory brání nově příchozím v práci v tiskárnách. Výsledkem samozřejmě je nárůst mezd členů odborů. Současně ale dochází k poklesu mezd odmítnutých pracovníků a nárůstu ceny tiskovin. Stejný výsledek přináší odpor odborů k zavádění technologických zdokonalení a jejich všemožný tlak na zaměstnavatele, aby najímali více pracovníků, než kolik jich ve skutečnosti potřebují.

Radikální syndikalismus usiluje o úplné odstranění platby dividend akcionářům a úroků věřitelům. Intervencionisté ve svém nadšení pro nalezení třetí cesty chtějí usmířit syndikalisty tím, že rozdělí část zisků mezi zaměstnance. Sdílení zisku se stalo velmi populárním heslem. Není třeba se znovu pouštět do vyvracení omylů obsažených v přístupu stojícím v pozadí těchto úvah. Stačí poukázat na absurdní důsledky, ke kterým takový systém nutně vede.

Někdy může být rozumné, když malý obchod nebo podnik zaměstnávající vysoce kvalifikované zaměstnance přizná mimořádné odměny zaměstnancům, jestliže se firmě daří. Z toho ale nelze usuzovat, že to, co může být v konkrétní situaci výhodné pro jednu firmu, by mohlo tvořit jádro úspěšného fungování celého systému. Neexistuje žádný důvod, proč by si měl jeden svářeč vydělat více peněz kvůli tomu, že jeho zaměstnavatel dosáhne vysokého zisku, a druhý méně, protože jeho zaměstnavatel vydělal méně či vůbec nic. Proti takovému způsobu odměňování by se postavili sami pracující. Nemohl by tak fungovat ani krátkodobě.

Karikaturou schématu sdílení zisků je princip *schopnosti platit*, který se nedávno stal součástí programu amerických odborářů. Zatímco sdílení zisků má za cíl přidělit zaměstnancům část již dosaženého zisku, snaha o schéma založené na schopnosti platit usiluje o rozdělení zisků, o kterých se nějaký vnější pozorovatel domnívá, že by zaměstnavatel mohl dosáhnout v budoucnosti. Tento problém byl zamlžen skutečností, že poté, co Trumanova vláda přijala tuto novou doktrínu odborů, oznámila, že jmenuje speciální radu, která zjistí fakta a bude mít pravomoc zkoumat účetní záznamy zaměstnavatelů a určit jejich schopnost platit vyšší mzdy. Účetnictví ovšem může poskytnout informace pouze o minulých nákladech a výnosech a minulých ziscích a ztrátách. Odhady budoucí velikosti výroby, budoucích tržeb, budoucích nákladů či budoucích zisků a ztrát nejsou fakta, ale spekulativní očekávání. Žádná fakta o budoucích ziscích neexistují.¹

Nejsou žádné pochybnosti o nemožnosti uvést v život syndikalistické myšlenky, podle nichž by příjmy podniku měly zcela připadnout zaměstnancům a nic by nemělo připadnout na úhradu úroků z investovaného kapitálu

¹ Srov. F. R. Fairchild, *Profits and the Ability to Pay Wages* (Irvington-on-Hudson, 1946), str. 47.

a zisky. Chce-li někdo odstranit to, čemu se říká „nezasloužený příjem“, musí zavést socialismus.

4. Cechovní socialismus a korporativismus

Myšlenka cechovního socialismu a korporativismu se vyvinula ze dvou odlišných myšlenkových směrů.

Obhájci středověkých institucí dlouho opěvovali výhodnost cechů. K odstranění údajných neduhů tržního hospodářství je prý třeba se jednoduše navrátit k osvědčeným způsobům minulosti. Veškeré tyto výpady jsou ovšem jalové. Tito kritici se nikdy nepokusili konkretizovat své návrhy či předložit konkrétní plány na ekonomickou rekonstrukci společenského řádu. Pouze hovoří o údajné nadřazenosti starých kvazizastupitelských shromáždění typu francouzských *États généraux* a německých *Ständische Landtage* oproti moderním parlamentním sborům. Ale i co se týče tohoto ústavního problému, jejich myšlenky zůstávají velmi vágní.

Druhý zdroj cechovního socialismu lze objevit ve specifických politických podmínkách Velké Británie. Když se vyostřil konflikt s Německem a vedl nakonec v roce 1914 k válce, začali mít mladí britští socialisté problém se svým programem. Obdiv příznivců fabiánského socialismu ke státu a jejich velebení německých a pruských institucí byly samozřejmě problematické v době, kdy jejich vlastní země byla zapojena do nemilosrdného boje proti Německu. Proč bojovat proti Němcům, když „nejpokrokovější“ intelektuálové v zemi prahli po přijetí německých sociálních politik? Bylo možné velebít britskou svobodu oproti pruskému nevolnictví a zároveň doporučovat politiky prováděné Bismarckem a jeho následovníky? Britští socialisté prahli po zvláštní britské odrůdě socialismu, jež by byla co možná nejvzdálenější socialismu germánskému. Šlo tak o zkonstruování socialismu bez nadřazenosti totalitního státu a státní všemocnosti, tedy o individualistickou verzi kolektivismu.

Řešení tohoto problému není o nic méně nemožné než sestrojení kulatého čtverce. Mladíci z Oxfordu se ho ale sebevědomě pokusili vyřešit. Pro svůj program si od málo známé skupiny obhájců středověku vypůjčili jméno *cechovní socialismus*. Své schéma označili za průmyslovou samosprávu, což byla ekonomická obdoba nejdůležitějšího principu anglické politické vlády, místní vlády. Vedoucí úlohu ve svých plánech přiklali nejmočnější britské zájmové skupině, odborům. Učinili tak vše, aby byl jejich plán Angličany stravitelný.

Ovšem ani tyto podmanivé ozdoby, ani vtíravá a hlučná propaganda nemohly ošálit inteligentní lidi. Předložený plán byl rozporný a jeho neproveditelnost do nebe volající. Za několik málo let upadl v zemi svého vzniku v naprosté zapomnění.

Pak ale přišlo zmrtvýchvstání. Italští fašisté nutně potřebovali vlastní ekonomický program. Poté co se odštěpili od mezinárodních stran marxistického socialismu, nemohli se nadále vydávat za socialisty. Hrdí potomci neporazitelných římských legionářů ale nebyli ani ochotni učinit ústupky západnímu kapitalismu či pruskému intervencionismu, falešným ideologiím barbarů, kteří zničili jejich slavnou říši. Pustili se do hledání sociální filozofie, jež by byla výlučně a čistě italská. Není důležité, zda věděli, že jejich evangelium je pouhou kopií britského cechovního socialismu, nebo ne. *Stato corporativo* však každopádně byl jen přejmenovanou verzí cechovního socialismu. Rozdíl bylo možné najít pouze v nevýznamných maličkostech.

Korporativismus byl okázale šířen bombastickou fašistickou propagandou a tato kampaň dosáhla výrazného úspěchu. Mnozí zahraniční autoři nadšeně vychvalovali *zázračné úspěchy* nového systému. Vlády Rakouska a Portugalska zdůrazňovaly, že jsou pevně oddány ctnostným myšlenkám korporativismu. Papežská encyklika *Quadragesimo anno* (1931) obsahovala pasáž, která mohla – ale nemusela – být vyložena jako schválení korporativismu. V každém případě však je skutečností, že katoličtí autoři podporovali tento výklad v knihách, jež byly vydány se souhlasem církevních autorit.

Ani italští fašisté, ani vlády Rakouska a Portugalska se však nikdy vážně nepokusili nastolit korporativistickou utopii. Italové označili rozličné instituce nálepkou *korporativistická* a změnili profesorské stolce politické ekonomie na *economia politica e corporativa*. Nikdy ale nepřišel okamžik, kdy by byl uveden do praxe tak často zmiňovaný základní prvek korporativismu – samospráva různých odvětví obchodu a průmyslu. Fašistická vláda lpěla prvotně na stejných principech hospodářské politiky, které přijaly všechny dnešní vlády s výjimkou čistě socialistických vlád – intervencionismu. Později postupně fašistická vláda přešla k německému systému socialismu, tj. úplné kontrole hospodářských činností státem.

Základní myšlenkou jak cechovního socialismu, tak korporativismu je to, že každé odvětví podnikání tvoří monopolistickou jednotku, cech či *corporazione*.² Tato jednotka se těší plné autonomii; má pravomoc řešit veškeré interní záležitosti bez zásahů zvenčí a bez vlivu lidí, kteří sami nejsou členy cechu. Vzájemné vztahy mezi různými cechy jsou řešeny pomocí přímého vyjednávání mezi cechy nebo rozhodnutím všeobecného shromáždění delegátů všech cechů. Vláda obyčejně do tohoto procesu vůbec nezasahuje. Pouze

² Nejpodrobnější popis cechovního socialismu nabízí Sidney a Beatrice Webbovi, *A Constitution for the Socialist Commonwealth of Great Britain* (Londýn, 1920); nejlepší knihou pojednávající o korporativismu je Ugo Papi, *Lezioni di Economia Generale e Corporativa*, sv. III (Padova, 1934).

ve výjimečných případech, není-li možné dosáhnout dohody mezi různými cechy, je povolán stát, aby rozhodl.³

Cechovní socialisté měli při tvorbě tohoto mechanismu na paměti postavení britských místních vlád a vztah mezi různými místními úřady a ústřední vládou Spojeného království. Usilovali o samosprávu každého odvětví průmyslu; chtěli, jak říkají Webbovi, „právo samosprávy pro každé povolání“.⁴ Stejným způsobem jako se každá obecní samospráva stará o záležitosti ve své komunitě a národní vláda spravuje pouze záležitosti, jež jsou v zájmu celé země, pouze cechy by měly mít pravomoc rozhodovat výlučně o svých vnitřních záležitostech a vláda by měla omezit své zásahy pouze na ty věci, které nemohou cechy samy vyřešit.

V systému společenské spolupráce založené na dělbě práce ale neexistuje nic, co by se týkalo pouze lidí v jedné továrně, jednom podniku či jednom odvětví a nemělo by vliv na ostatní. Neexistují vnitřní záležitosti cechu či *corporazione*, jejichž uspořádání by nemělo vliv na celou zem. Průmyslové odvětví neslouží pouze těm, kteří jsou v něm zaměstnáni; slouží všem. Dochází-li v jakémkoli odvětví k neefektivnosti, k mrhání vzácnými výrobními faktory, jsou poškozovány materiální zájmy všech lidí. Není možné ponechat rozhodování o volbě technologických postupů, množství a kvalitě výrobků, délce pracovní doby a tisíce dalších věcí na členech cechu, protože tyto věci se netýkají lidí vně cechu o nic méně než jeho členů. Při těchto rozhodnutích je podnikatel v tržním hospodářství bezpodmínečně podřízen zákonu trhu. Je odpovědný spotřebitelům. Kdyby se rozhodl vzepřít příkazům spotřebitelů, utrpěl by ztráty a brzy by o své postavení podnikatele přišel. Monopolistický cech se ale konkurence bát nemusí. Těší se právu pokrývat výlučně svou část výroby. Má-li svou autonomii a nikdo nezasahuje do jeho záležitostí, přestává být služebníkem spotřebitelů a stává se jejich pánem. Nikdo mu nebrání uchýlit se k počínání, jež přinese prospěch jeho členům na úkor ostatních lidí.

Nezáleží na tom, zda v rámci cechu rozhodují pouze pracující či zda a v jaké míře se podílejí na správě věcí kapitalisté a bývalí podnikatelé. Taktéž nezáleží na tom, zda je či není několik míst v radě cechu určeno zástupcům spotřebitelů. Důležité je pouze to, že cech, těší-li se autonomii, nepodléhá tlaku, který by ho přiměl přizpůsobit své fungování tak, aby mohl co nejlépe uspokojovat spotřebitele. Nic mu nebrání v tom, aby upřednostnil zájmy svých členů před zájmy spotřebitelů. Ve schématu cechovního socialismu a korporativismu není nic, co by vzalo v potaz skutečnost, že jediným

³ Mussolini 13. ledna 1934 prohlásil v senátu: „Solo in un secondo tempo, quando le categorie non abbiano trovato la via dell' accordo e dell' equilibrio, lo stato potrà intervenire.“ (Citováno v Papi, *op. cit.*, str. 225).

⁴ Sidney a Beatrice Webbovi, *op. cit.*, str. 227 a násl.

smyslem výroby je spotřeba. Věci jsou zde vzhůru nohama. Výroba se stává cílem sama o sobě.

Když v rámci *New Dealu* vznikalo schéma *National Recovery Administration*, vláda a její poradci si byli zcela vědomi skutečnosti, že připravují zavedení administrativního aparátu určeného k úplnému ovládnutí podnikatelského sektoru státem. Krátkozrakost cechovních socialistů a korporativistů se ukazuje v jejich přesvědčení, že autonomní cech či *corporazione* je možné považovat za nástroj umožňující fungování společenské kooperace.

Každý cech si samozřejmě může snadno uspořádat své údajné vnitřní záležitosti takovým způsobem, aby zcela uspokojil své členy. Krátká pracovní doba, vysoké mzdy, žádné další zdokonalování technologií nebo zvyšování kvality výrobků, které by mohlo členům cechu způsobit obtíže – žádný problém. Co se ale stane, když se všechny cechy rozhodnou provádět tytéž politiky?

V cechovním systému už není možné mluvit o trhu. Neexistují zde již ceny v katalaktickém smyslu slova. Nejsou zde ani konkurenční ceny, ani monopolní ceny. Cechy, které monopolizují zásobu životně důležitých zdrojů získávají, pozici diktátora. Výrobci nepostradatelných potravin a paliv, dodavatelé elektrické energie a dopravních služeb mohou beztravně na všechny lidi vyvíjet nátlak. Domnívá se někdo, že si většina nechá takové zacházení líbit? Není pochyb o tom, že jakýkoli pokus zavést korporativistickou utopii vyvolá – nezasáhne-li vláda v situaci, kdy životně důležitá odvětví zneužijí svou privilegiovanou pozici – ve velmi krátké době násilný střet. Vládní zásahy, které zastánci korporativismu vidí jako mimořádná opatření, se stanou pravidlem. Cechovní socialismus a korporativismus se změni v úplnou vládní kontrolu všech výrobních činností. Stane se z nich systém pruského *Zwangswirtschaft*, kterému se původní plány chtěly vyhnout.

Není třeba se zabývat dalšími zásadními nedostatky cechovního schématu. Má stejné vady jako všechny ostatní syndikalistické projekty. Nebere v úvahu nutnost přesunu kapitálu a práce z jednoho odvětví do druhého a nutnost vzniku nových výrobních odvětví. Zcela opomíjí problematiku úspor a akumulace kapitálu. Stručně řečeno, je to nesmysl.

XXXIV. EKONOMIE VÁLKY

1. Totální válka

Tržní ekonomika vyžaduje mírovou spolupráci. Rozpadá se na kusy, když se z občanů stanou bojovníci a namísto, aby spolu směňovali zboží a služby, spolu bojují.

Války vedené primitivními kmeny neměly vliv na kooperaci založenou na dělbě práce. Takový typ spolupráce vesměs mezi bojujícími stranami před zahájením konfliktu neexistoval. Tyto války byly neomezenými neboli totálními válkami. Jejich cílem bylo úplné vítězství nebo porážka. Poražení byli buď vyhubeni, nebo vyhnáni ze svých příbytků či zotročeni. Bojovníci vůbec neuvažovali o možnosti, že by nějaká smlouva mohla konflikt vyřešit a umožnit tak, aby obě strany vedle sebe nadále žily v míru.

Duch dobývání nepřipouští žádné jiné omezení než sílu úspěšného odporu. Princip budování říše znamená rozšíření sféry nadvlády tak daleko, jak jen to je možné. Velcí asijské dobyvatelé a římské císaře se zastavili pouze tehdy, když už nemohli postupovat dále. Výboje pak odložili na později. Své ambiciózní plány však neopustili a nezávislé zahraniční země považovali pouze za cíle svých budoucích útoků.

Filozofie neomezených výbojů také podněcovala středověké evropské vládcy. I oni usilovali především o maximální rozšíření velikosti svých říší. Feudální instituce jim ovšem pro vedení válek poskytovaly pouze skrovné prostředky. Poddaní neměli povinnost bojovat za své pány déle než po omezenou dobu. Sobectví poddaných trvajících na svých právech omezovalo agresivitu krále. Tak došlo k mírovému soužití řady suverénních států. Bodin, Francouz žijící v šestnáctém století, formuloval teorii národní suverenity. Grotius, Dán žijící ve šestnáctém, ji doplnil o teorii mezinárodních vztahů v dobách války a míru.

S rozpadem feudalismu již páni nemohli spoléhat na povolaneé poddané. „Zestátňili“ ozbrojené síly země. Napříště již bojovníci byli královými žoldáky. Organizování, vybavení a udržování takových jednotek se stalo značně nákladné a začalo představovat velkou zátěž pro panovníkovy výdaje. Ambice princů neznaly mezí, ovšem finanční ohledy je nutily jejich plány omezit. Již se nepokoušeli dobyt celou zemí. Usílovali pouze o dobytí několika měst či provincií. Větší zisky by také byly politicky problematické. Evropské mocnosti totiž úzkostlivě dbaly na to, aby se žádná z nich nestala příliš mocná a nezačala představovat hrozbu pro jejich vlastní bezpečnost. Příliš dravý dobyvatel se ocitl vždy v nebezpečí, že bude muset čelit koalici všech, které jeho velikost ohrožovala.

Celkový efekt vojenských, finančních a politických ohledů vedl k tomu, že rozsah válečných konfliktů byl v Evropě po dobu tří set let před Francouzskou revolucí omezený. Války byly vedeny relativně malými armádami profesionálních vojáků. Války také nebyly záležitostí lidí; týkaly se pouze panovníků. Občané války nenáviděli, protože jim přinášely pouze problémy a zatěžovaly je daněmi a jinými odvody. Považovali se za oběti událostí, jichž se aktivně neúčastňili. Dokonce i válčící armády respektovaly „neutralitu“ civilistů. Bojovaly totiž proti nejvyššímu veliteli nepřátelských sil, nikoli proti nebojujícím poddaným nepříteli. Ve válkách vedených na evropském kontinentu byl majetek civilistů považován za nedotknutelný. V roce 1856 se Pařížský kongres pokusil rozšířit tento princip na válku na moři. Stále častěji prominentní myslitelé zvažovali možnost válku zcela odstranit.

Když filozofové pozorovali situaci, jež existovala v rámci omezeného vedení válek, shledali války bezúčelnými. Muži jsou zabíjeni či mrzačeni, bohatství ničeno a země jsou devastovány pouze kvůli ziskům králů a vládnoucích oligarchií. Samotné národy vítězstvím nijak nezískávají. Obyvatelům se najednou nezačne dařit lépe, když jejich panovníci anektují provincii a rozšíří tím svou nadvládu. Války se lidem také nevyplácí. Jedinou příčinou ozbrojeného konfliktu je chamtivost autokratů. Nahrazení královského despotismu zastupitelskou demokracií by s válkami zcela skončovalo. Demokracie jsou mírumilovné. Nezáleží jim na tom, zda se jejich národní suverenita rozprostírá na velkém či malém území. Teritoriální problémy řeší bez vášně a předpojatostí, a tedy mírově. K nastolení trvalého míru je třeba zbavit despotické vládcy trůnů. Toho samozřejmě mírovou cestou dosáhnout nelze. Je nutné porazit královské žoldáky. Tato revoluční válka lidí proti tyranům by však byla válkou poslední, válkou za konec válčení.

Tato myšlenka se již matně objevovala v myslích francouzských vůdců revoluce, když po zapuzení pruských a rakouských vojsk, která vpadla do země, zahájili vojenské tažení. Pod Napoleonovým vedením samozřejmě sami velmi brzy přijali nemilosrdné praktiky neomezené expanze a zabírání území,

až nakonec jejich plány překazila koalice všech evropských mocností. Myšlenka trvalého míru se ale brzy opět vynořila. Stala se jedním z hlavních bodů učení liberalismu devatenáctého století, které bylo systematicky rozpracováno v principech manchesterské školy, jež je dnes terčem tolika útoků.

Tito britští liberálové a jejich soupeřníci na kontinentu si uvědomili, že trvalý mír nemůže zajistit pouhá vláda lidu, ale vláda lidu v podmínkách neomezovaného *laissez faire*. Podle jejich názoru byl nutnou podmínkou zachování míru svobodný obchod, a to jak v domácích záležitostech, tak na mezinárodní scéně. V takovém světě, kde neexistují překážky obchodu a migrace, neexistují ani motivace k vedení válek a dobývání cizích území. Byli tak přesvědčeni o nevyvratitelnosti a přesvědčivosti liberálních myšlenek, že opustili koncept poslední války, jež by s válkami navěky skoncovala. Všechny národy podle nich samy rozpoznají požehnání svobodného obchodu a míru a bez pomoci zvenčí udrží na uzdě domácí despoty.

Většina historiků si vůbec neuvědomuje skutečnosti, které vedly k nahrazení „omezených“ válek dřívějších režimů „neomezenými“ válkami dneška. Podle nich k této změně došlo při nahrazení dynastických států státy národními v důsledku Velké francouzské revoluce. Dívají se pouze na události, jež se staly, a zaměňují příčiny a následky. Hovoří o složení armád, strategii a taktice, zbraních a způsobech přepravy a o mnoha dalších záležitostech vojenského umění a technických detailech správy.¹ Všechny tyto věci ovšem nevysvětlují, proč moderní národy upřednostňují agresi před mírovým soužitím.

Existuje úplná shoda ohledně skutečnosti, že totální válka je odnoží agresivního nacionalismu. To je ovšem argumentace v kruhu. Agresivním nacionalismem nazýváme ideologii, která vede k moderní totální válce. Agresivní nacionalismus je nutným plodem politik intervencionismu a národního plánování. Zatímco *laissez faire* odstraňuje příčiny mezinárodních konfliktů, vládní zásahy do podnikání a socialismus vytváří konflikty, jež nelze mírově vyřešit. Zatímco při existenci svobodného obchodu a svobody migrace nezajímá žádného jedince velikost jeho země, jsou-li uplatňována ochranná opatření hospodářského nacionalismu, je pro každého občana nesmírně důležité věnovat se těmto teritoriálním otázkám. Zvětšení území ve správě jeho vlastní vlády představuje pro tohoto člověka totiž zlepšení materiálních podmínek, či přinejmenším úlevu od omezení, jež zahraniční vláda na jeho blahobyt uvalila. Omezenou válku mezi královskými armádami nepřeměnily ve válku totální, střety mezi národy, technikálie vojenského umění, ale nahrazení státu *laissez faire* státem blahobytu.

¹ Nejlepší z tradičních interpretací je možné najít v knize *Makers of Modern Strategy, Military Thought from Machiavelli to Hitler*, ed. E. M. Earle (Princeton University Press, 1944); srov. obzvláště příspěvky R. R. Palmera, str. 49–53.

Kdyby Napoleon I. dosáhl svého cíle, francouzská říše by se rozpínala daleko za svými hranicemi z roku 1815. Španělsko a Neapol by byly pod vládou králů z rodiny Bonapartovy a Muratovy namísto králů z jiné francouzské rodiny, Bourbonů. Palác v Kasselu by byl obýván francouzským hýřilem namísto někým z pověstné rodiny hessenských kurfiřtů. Žádná z těchto věcí by ale občanům Francie nepřinesla větší blahobyť. Podobně ani prušťí občané nezískali nic z toho, že jejich král v roce 1866 vyhnal své bratrance z Hannovera, Hessenska-Kasselska a Nassavska z jejich luxusních rezidencí. Němci ovšem očekávali, že kdyby Hitler uskutečnil své plány, jejich životní úroveň by se zvýšila. Byli si jisti, že vyhlazení Francouzů, Poláků a Čechů způsobí, že se každému z jejich rasy bude dařit lépe. Boj o více životního prostoru byl jejich vlastní válkou.

Mírové soužití mnoha suverénních zemí je v podmínkách *laissez faire* možné. V podmínkách vládní regulace podnikání však možné není. Tragickou chybou prezidenta Wilsona bylo, že tento klíčový bod vůbec nebral v úvahu. Moderní totální válka nemá nic společného s omezenou válkou starých dynastií. Je válkou proti překážkám obchodu a migrace, válkou relativně přelidněných zemí proti zemím s relativním nedostatkem obyvatelstva. Je to válka, která má odstranit instituce bránící vzniku tendence k vyrovnání mzdových sazeb na celém světě. Je to válka rolníků obdělávajících chudou půdu proti vládám, které jim zamezují v přístupu k mnohem úrodnější půdě ležící ladem. Je to zkrátka válka námezdních pracovníků a rolníků, kteří se sami označují za nemajetné občany bez základních práv, proti námezdním pracovníkům a rolníkům v jiných zemích, které považují za majetné a zvýhodňované.

Z uznání této skutečnosti nplyne, že vítězné války by tyto neduhy, o kterých agresori hovoří, skutečně odstranily. Tyto konflikty ohledně životně důležitých věcí mohou být vymýceny pouze prostřednictvím všeobecného a bezpodmínečného nahrazení současných myšlenek údajného neusmířitelného antagonismu mezi různými sociálními, politickými, náboženskými, jazykovými a rasovými skupinami lidstva filozofií vzájemné spolupráce.

Je marné vkládat naděje do smluv, konferencí a takových byrokratických institucí, jako je Společnost národů či Organizace spojených národů. Ministři, úředníci a nejruznější experti boj proti ideologiím nepovedou. Duch dobývání nemůže být potlačen byrokratickými opatřeními. Nutná je radikální změna ideologií a hospodářských politik.

2. Válka a tržní ekonomika

Socialisté a intervencionisté tvrdí, že tržní hospodářství je přinejlepším systémem, který je možné tolerovat v dobách míru. Když ale dojde k válce,

taková shovívavost již není namístě. Sobecké chování a zisky kapitalistů a podnikatelů by totiž vedly k poškození životně důležitých zájmů národa. Válka, a samozřejmě především moderní totalní válka, neodmyslitelně vyžaduje státní regulaci podnikání.

Toto dogma se málokdo odvažuje zpochybňovat. Sloužilo v obou světových válkách jako pohodlná záminka k zavedení nescíslného množství státních regulací podnikání, které v mnoha zemích krok za krokem vedly k úplnému „válečnému socialismu“. Když nepřítelství opadlo, objevilo se nové heslo. Doba přechodu od války k míru a období „rekonverze“ vyžadují, jak se lidé domnívali, ještě více vládní regulace než období válečné. Ostatně, proč bychom se měli kdy vracet ke společenskému systému, jenž může fungovat – jestli vůbec – pouze v mezidobí mezi dvěma válkami? Nejlepší by proto prý bylo provádět vládní regulace neustále, abychom byli náležitě připraveni na jakékoli další možné krizové situace.

Analýza problémů, kterým čelily Spojené státy během druhé světové války, nám zřetelně osvětlí, jak je taková argumentace zavádějící.

Amerika potřebovala k vítězství ve válce radikální přestavbu svých výrobních činností. Civilní spotřeba, která nebyla nezbytně nutná, měla být zastavena. Továrny a zemědělské statky měly od tohoto okamžiku vyrábět pouze minimum zboží pro nevojenské účely. Zbytek produkce se měl zcela věnovat dodávkám pro ozbrojené síly.

Uspokojení tohoto programu nevyžadovalo zavedení regulací a priorit. Kdyby vláda získala veškeré zdroje, které potřebovala na vedení války, prostřednictvím daní či výpůjček od obyvatelstva, každý by byl nucen omezit drasticky vlastní spotřebu. Podnikatelé a rolníci by se přeorientovali na výrobu pro vládu, jelikož by prodej zboží pro soukromé účely poklesl. Vláda by se kvůli penězům z daní a půjček stala největším kupujícím na trhu a mohla by si koupit, cokoli by chtěla. Dokonce ani skutečnost, že se vláda rozhodla financovat značnou část válečných výdajů růstem množství peněz v oběhu a půjčkami od komerčních bank, by tuto situaci nezměnila. Inflace samozřejmě způsobuje zřetelnou tendenci k nárůstu cen všeho zboží a služeb. Vláda by musela platit vyšší nominální ceny. Stále by ale byla nejsolventnějším kupcem na trhu. Stále by mohla přeplatit občany, kteří na jedné straně nemají právo tisknout peníze, které potřebují, a na druhou stranu by byli velmi omezení ohromnými daněmi.

Vláda se ale záměrně rozhodla pro politiku, která jí znemožnila spoléhat se na fungování neomezovaného trhu. Rozhodla se pro regulaci cen a postavila mimo zákon zvýšení cen komodit. Mimo to jen velmi pomalu zdaňovala inflaci zvyšované příjmy. Podlehla tvrzení odborů, že skutečně vyplacená mzda pracovníků by měla být udržena vysoko, což by jim umožnilo zachovat si i v době války předválečnou životní úroveň. Nejpočetnější třída lidí ve státě,

třída, jež v dobách míru spotřebovávala největší část celkového množství zboží, ve skutečnosti měla ve svých kapsách o tolik více peněz, že jejich kupní síla a spotřeba byla vyšší než v dobách míru. Příjemci mezd – a v jisté míře také rolníci a vlastníci továren vyrábějících pro vládu – by zmařili vládní úsilí převést průmyslová odvětví na válečnou výrobu. Přiměli by podnikatele vyrábět více, a nikoli méně, statků, které jsou v dobách války považovány za nadbytečný luxus. Právě tato okolnost přiměla vládu uchýlit se k systému priorit a k přidělům. Nedostatky způsobů financování válečných výdajů vyvolaly nutnost regulace podnikání vládou. Kdyby nedošlo k inflaci a kdyby zdanění snížilo příjmy (po zdanění) všech občanů, a nikoli jen lidí s vyššími příjmy, na zlomek jejich mírové úrovně, tyto regulace by byly nadbytečné. Prosazování teorie tvrdící, že reálný důchod příjemců mezd musí být v dobách války dokonce vyšší než v době míru, však přijetí regulací učinilo nevyhnutelným.

Věci, které umožnily americkým ozbrojeným silám vyhrát válku a poskytl-y veškeré materiální vybavení nutné ke spolupráci jejím spojencům, vytvořila vládní nařízení a úředničina velkého počtu lidí uvedených na vládních výplatních páskách, ale úsilí soukromého sektoru. Ekonom z těchto historických skutečností nic nevyvozuje. Je ale vhodné je zmínit, jelikož intervencionisté se nás snaží přesvědčit, že nařízení zakazující využití oceli ke stavbě bytových domů automaticky vyrábí letadla a bitevní lodě.

Přizpůsobení výrobních činností změnám spotřebitelské poptávky je zdrojem zisků. Čím větší je rozdíl mezi dřívějšími výrobními činnostmi a těmi, které reagují na novou strukturu poptávky, tím větší přizpůsobení je třeba a tím větších zisků dosáhnou ti, kterým se nejlépe podaří tohoto přizpůsobení dosáhnout. Náhlý přechod od míru k válce prudce mění strukturu trhu, činí radikální přizpůsobení nevyhnutelným, a stává se tak pro mnohé zdrojem vysokých zisků. Plánovači a intervencionisté považují takové zisky za skandální. Domnívají se, že základní povinností vlády v dobách války je zabránit vzniku nových milionářů. Říkají, že je nespravedlivé nechat některé lidi zbohatnout, když jsou jiní lidé zabíjeni a mrzačeni.

Zuří-li válka, neexistuje spravedlnost. Není spravedlivé, že Bůh stojí na straně velkých armád a že lépe vybavení vojáci porazí hůře vybavené nepřátele. Není spravedlivé, že vojáci v předních liniích nepovšimnutě prolévají svou krev, zatímco jejich velitelé v hlavním stanu pohodlně umístěném stovky mil za bojovými liniemi získávají slávu a uznání. Není spravedlivé, že Jan je zabit a Marek zmrzačen po zbytek svého života, zatímco Pavel se bezpečně a zdravý vrací domů a je obdařen mnoha výhodami vysloužilých vojáků.

Můžeme přiznat, že není „spravedlivé“, že válka zvyšuje zisky podnikatelů, kteří nejlépe přispívají k vybavení bojových sil. Bylo by ale pošetilé popírat, že systém založený na zisku vyrábí nejlepší zbraně. Nebylo to socialistické Rusko, které pomohlo kapitalistické Americe smlouvou o půjčce a pronájmu;

Rusové byli žalostně poraženi, než začaly bomby vyrobené v Americe dopadat na Německo a než dostali zbraně vyrobené velkými americkými firmami. Nejdůležitější věcí ve válce není zabránit vytvoření velkých zisků, ale dodat nejlepší vybavení vojákům a námořníkům vlastní země. Největšími nepřáteli národa jsou zákeřní demagogové, kteří by upřednostnili svoji závist před životně důležitými záležitostmi vlastní země.

V dlouhém období je samozřejmě válka neslučitelná se zachováním tržního hospodářství. Kapitalismus je v podstatě mechanismem určeným pro mírové národy. To ale neznamená, že národ, jenž je nucen odvrátit zahraniční agresory, musí nahradit soukromé podnikání vládní regulací. Kdyby tak učinil, připravil by se o nejúčinnější prostředek obrany. V historii nenajdeme případ, kdy by socialistická země porazila zemi kapitalistickou. Navzdory tolik oslavovanému válečnému socialismu byli Němci poraženi v obou světových válkách.

Neslučitelnost války a kapitalismu ve skutečnosti znamená, že válka je neslučitelná s rozvinutou civilizací. Je-li efektivnost kapitalismu nasměrována vládami k produkci nástrojů ničení, důvtip a vynalézavost soukromého podnikání produkuje zbraně, jež mají schopnost vše zničit. Válka je neslučitelná s kapitalismem právě kvůli bezkonkurenční efektivnosti kapitalistického systému výroby.

Tržní hospodářství, jež je podřízeno suverenitě spotřebitelů, produkuje výrobky, jež dělají život lidí příjemnější. Uspokojuje poptávku spotřebitelů po větším pohodlí. Právě z tohoto důvodu apoštolové násilí kapitalismem pohrdají. Oni uctívají „hrdinu“, ničitele a vraha, a opovrhují buržoazií a její „mentalitou podomního obchodníka“ (Sombart). Lidstvo dnes sklízí plody, jež uzrály ze semen zasetych těmito lidmi.

3. Válka a autarkie

Když ekonomicky soběstačný člověk zahájí spor s jiným soběstačným člověkem, žádné specifické problémy „válečného hospodářství“ nevznikají. Jestliže jde ale do války krejčí proti pekařovi, musí si od tohoto okamžiku sám vyrábět chleba. Když to neudělá, dostane se do tísně dříve než jeho protivník, pekař. Pekař totiž může čekat déle na nový oblek než krejčí na čerstvý chléb. Ekonomický problém vedení války je tedy pro pekaře jiný než pro krejčího.

Mezinárodní dělba práce vznikla na předpokladu, že v budoucnu již nebude docházet k válkám. Podle filozofie manchesterské školy byly svobodný obchod a mír považovány za vzájemně se podmiňující. Obchodník, který se rozhodl provozovat obchod v mezinárodním měřítku, neuvažoval o možnosti nových válek.

Změnám okolností, jež nastolila mezinárodní dělba práce, nevěnovali pozornost ani generální štáby a studenti vojenského umění. Metody vojenské vědy spočívají ve zkoumání způsobů vedení válek v minulosti a snaze vyvodit z nich obecná pravidla. Ani nejsvědomitější zkoumání tažení Turenneho a Napoleona I. však nemohlo přinést poznání problému, který neexistoval v době, kdy prakticky nelze hovořit o mezinárodní dělbě práce.

Evropští vojenští experti znevažovali studium americké občanské války. Podle nich tato válka nebyla zajímavá. Nebyla vedena řádnými armádami vedenými profesionálními veliteli. Civilisté, jako například Lincoln, zasahovali do vedení operací. Z této války se proto nelze příliš přiučit, říkají. Ale právě v této občanské válce poprvé hrály problémy meziregionální dělby práce rozhodující roli. Jih byl vesměs zemědělský a jeho zpracovatelský průmysl nevýznamný. Konfederace závisela na dodávkách výrobků z Evropy. Jelikož námořní síly Unie byly dostatečně silné a prováděly účinnou blokádu jejich břehů, brzy začala pociťovat nedostatek vybavení.

Němci museli v obou světových válkách řešit obdobný problém. Záviseli na dodávkách potravin a surovin ze zámoří. Nemohli se ale vyhnout britské blokádě. V obou válkách bylo o výsledku rozhodnuto v bitvách o Atlantik. Němci prohráli, protože se jim nepodařilo odstříhnout britské ostrovy od přístupu ke světovým trhům a sami nebyli schopni si zabezpečit vlastní dodávky zboží po moři. Strategický problém byl určen podmínkami mezinárodní dělby práce.

Němečtí váleční štváči se rozhodli přijmout politiky, které – jak doufali – umožní Německu vést válku navzdory znevýhodnění vyplývajícího z podoby mezinárodního obchodu. Řešení tohoto problému spatřovali v *Ersatz*, substitutu.

Substitut je statek, který je buď méně vhodný či dražší, nebo obojí v porovnání se statkem, jež má nahradit. Kdykoli se díky nové technologii podaří vyrobit či objevit něco, co je buď vhodnější, nebo levnější než dříve užívaná věc, představuje tato nová věc technologickou inovaci; je to zdokonalení, a ne *Ersatz*. Základním znakem *Ersatz*, tak jak byl tento termín užíván v rámci hospodářsko-vojenské doktríny, je horší kvalita nebo vyšší náklady nebo oboje.²

Wehrwirtschaftslehre, německá doktrína ekonomie války, praví, že ani výrobní náklady, ani kvalita nejsou v případě válečného konfliktu rozhodující. Podnikatel usilující o dosažení zisku sleduje velmi úzkostlivě výrobní náklady a kvalitu svých výrobků. Hrdinný duch nadřazené rasy ale nehledí

² V tomto smyslu představuje pěstovaná pšenice chráněná dovozním clem na území říše také *Ersatz*: je vyráběna s vyššími náklady než zahraniční pšenice. *Ersatz* je katakaltickým konceptem a je třeba ho definovat s ohledem na technologické fyzikální vlastnosti věci.

na tyto obavy hrabivých myslí. Jediné, na čem záleží, je připravenost na válku. Národ, jenž chce vést válku, musí usilovat o autarkii, aby mohl být nezávislý na mezinárodním obchodě. Musí podporovat výrobu substitutů bez ohledu na dosahování zisku. Nemůže se obejít bez úplné vládní regulace výroby, protože sobectví jednotlivců by mohlo zhatit záměry vůdce. I v dobách míru musí být vrchnímu veliteli svěřena úloha ekonomického diktátora.

Obě úvahy doktríny *Ersatz* jsou mylné.

Zaprvé, není pravda, že kvalita a vhodnost substitutu nehrají důležitou úlohu. Jsou-li vojáci vysláni do bitvy špatně živeni a vybaveni zbraněmi vyrobenými z podřadného materiálu, jejich šance na vítězství klesá. Jejich počínání bude méně úspěšné a utrpí větší ztráty. Vědomí o jejich nedostatečné technické vybavenosti zatíží jejich uvažování. *Ersatz* snižuje jak materiální sílu, tak i morálku armády.

O nic méně mylné není ani druhé tvrzení, že vyšší výrobní náklady substitutů nehrají roli. Vyšší výrobní náklady znamenají, že je třeba vynaložit více práce a více hmotných výrobních faktorů k dosažení stejného efektu, kterého protivník, jenž vyrábí správný výrobek, dosáhne s nižšími náklady. Je to stejná situace, jako kdyby vzácné výrobní faktory, hmotné i lidské, byly zničeny. Takovéto plýtvání má v dobách míru za následek snížení životní úrovně a v dobách války snížení dodávek statků potřebných k vedení válečných operací. Za současného stavu technologických znalostí budeme jen trochu přehánět, když řekneme, že cokoli je možné vyrobit z čehokoli. Klíčový význam ale má schopnost vybrat z množství možných způsobů ty, jejichž pomocí získáme nejvyšší výstup na jednotku vstupu. Každé odchýlení se od tohoto principu je trestáno. Důsledky jsou v dobách války stejně špatné jako v dobách míru.

V zemi, jako jsou Spojené státy, která závisí pouze v relativně malé míře na dovozech surovin ze zahraničí, je možné zdokonalit stav válečné připravenosti pomocí výroby substitutů, jako je například syntetický kaučuk. Náklady této činnosti by byly malé, vezmeme-li v úvahu její přínosy. Země jako Německo ale dělá velkou chybu, když předpokládá, že by mohla dobýt území za použití syntetického benzínu, syntetického kaučuku, *Ersatz* textilu a *Ersatz* tuku. V obou válkách bylo Německo v pozici krejčího bojujícího proti člověku, jenž mu dodává chléb. Brutalita nacistů na této skutečnosti nemohla nic změnit.

4. Marnost války

Člověka od zvířat odlišuje schopnost rozumět výhodám plynoucím ze vzájemné spolupráce v podmínkách dělby práce. Člověk potlačuje svůj vrozený instinkt agrese, aby mohl s ostatními lidskými bytostmi spolupracovat. Čím více chce zlepšit svůj materiální blahobyt, tím více musí rozšiřovat systém

dělby práce. Zároveň tak musí stále více omezovat prostor, ve kterém se uchyluje k vojenskému řešení problémů. Vznik mezinárodní dělby práce vyžaduje úplné odstranění válek. To je podstatou filozofie *laissez faire* manchesterské školy.

Tato filozofie je samozřejmě neslučitelná s uctíváním státu. V tomto smyslu je státu, společenskému aparátu násilného nátlaku, svěřena úloha ochrany hladkého fungování tržního hospodářství proti útokům protispolečenských jedinců a jejich skupin. Jeho funkce je nepostradatelná a prospěšná, ale je to pouze funkce doplňková. Neexistuje žádný důvod, proč bychom měli zbožšťovat moc policie a přisuzovat jí všemocnost a vševědouce. Jsou věci, kterých se jí zcela jistě nepodaří dosáhnout. Nemůže odčarovat vzácnost výrobních faktorů, nemůže učinit lidi bohatšími, nemůže zvýšit produktivitu práce. Může pouze zabránit zločincům mařit úsilí lidí, kteří se rozhodli zvýšit materiální blahoby.

Liberální filozofie Benthama a Bastiata doposud nedokonalá své dílo a neodstranila překážky obchodu a zásahy vlády do podnikání, když začala působit falešná teologie božského státu. Úsilí zlepšit podmínky příjemců mezd a drobných rolníků pomocí vládních nařízení způsobovalo oslabení vazeb, které spojovaly domácí ekonomiku každé země s ekonomikami zahraničními. Hospodářský nacionalismus, nutný doplněk domácího intervencionismu, poškozují zájmy zahraničních národů, a vytváří tak mezinárodní konflikty. Přináší myšlenku války, která by napravila tento neuspokojivý stav. Proč by měla mocná země snášet provokace slabší země? Není snad nestoudné, když malá Laputánie poškozují občany velké Ruritánie cly, překážkami migrace, devizovou regulací, množstevními omezeními obchodu a vyvlastňováním ruritánských investic v Laputánii? Nemohla by snad ruritánská armáda snadno porazit nicotné laputánské síly?

Přesně taková byla ideologie německých, italských a japonských válečných štváčů. Je třeba uznat, že z pohledu nového „neortodoxního“ učení byli konzistentní. Intervencionismus vytváří hospodářský nacionalismus a hospodářský nacionalismus dává vzniknout bojechtivosti. Nemohou-li lidé a zboží překročit hranice, proč by jim armády neměly vydláždít cestu?

Ode dne, kdy Itálie v roce 1911 napadla Turecko, probíhaly boje nepřetržitě. Téměř vždy se někde na světě střílelo. Uzavřené mírové dohody byly v podstatě jen dohodami o příměří. Krom toho vázaly pouze armády mocností. Některé z malých zemí byly vždy ve válce. Mimo to docházelo k neměně zhoubným občanským válkám a revolucím.

Jak daleko jsme se to jen dnes dostali od doby pravidel mezinárodního práva vytvořených v dobách omezených válek! Moderní válka je nemilosrdná, nešetří těhotné ženy ani děti; zabíjí a ničí bez rozdílu. Nerespektuje práva neutrálních zemí. Miliony lidí jsou zabíjeni, zotročováni a vyháněni ze svých

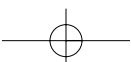
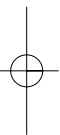
---

příbytků, v nichž jejich předci žili po staletí. Nikdo nedokáže předvídat, co nastane v další kapitole tohoto nekonečného boje.

Tento vývoj nemá příliš společného s atomovou bombou. Kořeny zla neleží ve výrobě nových, hrozivějších zbraní. Je jimi duch dobývání. Vědci pravděpodobně objeví způsoby obrany proti atomové bombě. Nic to však nezmění; pouze po krátkou dobu oddálí proces úplného zničení civilizace.

Moderní civilizace je produktem filozofie *laissez faire*. Není možné ji zachovat v rámci ideologie vládní všemocnosti. Uctívání státu vděčí za mnohé Hegelovu učení. Člověk ale může ponechat stranou mnohé z Hegelových neomluvitelných chyb, neboť Hegel také přišel s frází „marnost vítězství“ (*die Ohnmacht des Sieges*).³ Porazit agresora k nastolení trvalého míru nestačí. Důležité je zahrnout ideologii, která války vytváří.

³ Srov. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, ed. Lasson (Lipsko, 1920), IV, str. 930–931.

XXXV. PRINCIP BLAHOBYTU VERSUS TRŽNÍ PRINCIP

1. Argumenty proti tržnímu hospodářství

Výhrady, které vznášejí rozličné školy *Socialpolitik* proti tržnímu hospodářství, vycházejí z velmi chatrného ekonomického poznání. Stále dokola opakuje ekonomy dávno vyvrácené omyly. Svádějí na tržní hospodářství problémy, jež jsou způsobovány antikapitalistickými politikami, které oni sami obhajují, a označují za nutné a prospěšné reformní kroky. Snaží se učinit tržní hospodářství odpovědné za nevyhnutelná selhání a nezdary intervencionismu.

Tito propagandisté musí ale nakonec uznat, že tržní hospodářství není přece jenom tak špatné, jak se jej „neortodoxní“ teorie snaží vykreslit. Dodává statky. Ze dne na den zvyšuje množství a zlepšuje kvalitu výrobků. Vytváří bohatství, které nemá v historii obdoby. Z takzvaného sociálního pohledu, oponuje zastáncem intervencionismu, však selhává. Neodstraňuje chudobu a nouzi. Je to systém, který uděluje privilegia menšině, vyšší třídě bohatců na úkor naprosté většiny obyvatelstva. Jedná se o systém nespravedlivý. Úsilí o dosažení zisku musí být nahrazeno principem blahobytu.

Pokusme se v rámci této argumentace vyložit koncept blahobytu způsobem, se kterým by se mohla ztotožnit naprostá většina neasketických lidí. Čím lépe se nám to bude dařit, tím více bude myšlenka blahobytu ztrácet jakýkoli konkrétní význam a obsah. Stane se z ní bezbarvá parafráze základní kategorie lidského jednání, totiž snaha o co největší odstranění nespokojenosti. Jelikož je všeobecně uznáváno, že tohoto cíle je možné lépe, či dokonce výlučně, dosáhnout prostřednictvím společenské dělby práce, lidé v rámci společenských vazeb spolupracují. Člověk společenský na rozdíl od člověka žijícího v autarkii musí nutně upravit svůj původní biologický nezájem o blahobyt lidí své jeho vlastní rodiny. Svě konání musí přizpůsobit požadavkům společenské

spolupráce a pohlížet na úspěch ostatních lidí jako na nutnou podmínku vlastnímu úspěchu. Z tohoto pohledu je možné popsat cíl společenské kooperace jako dosažení největší spokojenosti největším počtem lidí. Málokdo by se pokoušel vyvracet tuto definici nejvíce žádoucího stavu a tvrdit, že *není* dobré vidět co největší počet lidí těšících se co největšímu možnému štěstí. Veškeré útoky proti tomuto Benthamovu tvrzení se soustředily na nejasnosti či nedorozumění ohledně konceptu štěstí; nijak se však nestavily proti postulátu, že dobru, ať již znamená cokoli, by se mělo těšit největší možné množství lidí.

Když ovšem vyložíme koncept *blahobytu* tímto způsobem, ztrácí jakýkoli konkrétní význam. Lze jej pak použít k ospravedlnění jakéhokoli typu společenské organizace. Někteří zastánci černošského otroctví také tvrdili, že otroctví je nejlepším prostředkem, jak černošům zajistit spokojenost, a dnes mnozí bílí jižané upřímně věří, že přísná segregace nepřináší o nic menší prospěch barevným než údajně přináší bílým. Hlavní myšlenkou rasismu nacistického či gobineauovského typu je tvrzení, že hegemonie nadřazených ras přináší prospěch také skutečným zájmům ras podřadných. Princip, který je ale tak široký, že pokrývá všechny doktríny, jež si však vzájemně odporují, je zcela nepoužitelný.

V ústech propagandistů blahobytu má koncept blahobytu konkrétní význam. Záměrně používají termín, jehož obecně vnímaný význam předem vylučuje něčí odpor. Žádný ctnostný člověk nechce být tak nerozvážený a postavit se proti nastolení blahobytu. Zastánci blahobytu si sami osvojili výlučné právo nazývat svůj program programem blahobytu, a chtějí tak dosáhnout úspěchu pomocí laciného logického triku. Chtějí své myšlenky učinit nekritizovatelnými tak, že jim přiřknou označení, jež každý chová v úctě. Terminologie, již užívají, implikuje, že všichni oponenti jsou darebáci se zlými úmysly, jimž jde pouze o sobecké vlastní zájmy ke škodě většiny dobrých lidí.

Nesnáž západní civilizace spočívá právě ve skutečnosti, že se i seriózní lidé mohou uchýlit k takovým sylogickým úskokům, aniž by se dočkali příkré kritiky. To lze vysvětlit pouze dvěma způsoby. Buď si sami tito samozvaní ekonomové blahobytu nejsou vědomi logické nepřipustnosti své argumentace, nebo si tento způsob argumentace zvolili záměrně, aby tak zabránili vyvrácení svých omylů, jelikož konstrukce argumentu dopředu znemožňuje jeho kritiku. V obou případech je ale usvědčují jejich vlastní činy.

Není nutné nijak rozšiřovat výklad předchozích kapitol o dopadech nejrůznějších druhů intervencionismu. Objemné knihy věnované ekonomii blahobytu nepřišly s jediným argumentem, který by mohl vyvrátit naše závěry. Zbývá nám tedy již jen prozkoumat kritickou část díla propagandistů blahobytu, jejich obvinění vznesená proti tržnímu hospodářství.

Veškeré tyto vášnivé argumenty ekonomů blahobytu lze v konečném důsledku shrnout do tří bodů. Kapitalismus je špatný, říkají, protože se v něm vyskytuje chudoba, nerovnost příjmů a bohatství a protože v něm neexistuje jistota.

2. Chudoba

Lze vylíčit podmínky ve společnosti založené na zemědělství, kde každý její člen obdělává kousek půdy, jenž je dostatečně velký na to, aby poskytl jemu a jeho rodině základní nevyhnutelné životní minimum. Do takového obrázku můžeme doplnit několik specialistů, řemeslníků, například kovářů, a několik duševně pracujících, například lékařů. Můžeme dokonce učinit další krok a předpokládat, že někteří lidé nevlastní zemědělské usedlosti, ale pracují na statcích jiných lidí. Zaměstnavatel jim za jejich pomoc platí a stará se o ně v případě jejich nemoci či stáří.

Tato podoba ideální společnosti tvořila základ mnoha utopických vizí. V některých komunitách byla po nějakou dobu v podstatě uskutečňována. Nejvíce se jí blížilo společenství, které založili jezuitští *padres* na území dnešní Paraguaye. Nemusíme se ale zabývat podstatou takového systému společenské organizace. Historický vývoj jej překonal. Nepostačuje pro takové množství lidí, jež dnes na zemi žije.

Základní slabinou takové společnosti je to, že rostoucí počet obyvatel nutně vede ke zvyšující se chudobě. Je-li půda zemřelého statkáře rozdělena mezi jeho děti, stane se velikost pozemku časem příliš malá na to, aby mohla poskytovat dostatečnou úrodu k přežití rodiny. Každý je tak sice vlastníkem půdy, ale každý je také velmi chudý. Podmínky, které jsme mohli pozorovat v rozsáhlých oblastech Číny, nám ukazují smutný obrázek bídy lidí obdělávajících malé pozemky. Alternativou k tomuto vývoji je vznik velké masy proletariátu, který půdu nevlastní. Vzniká tak ohromná mezera oddělující vyděděné chudáky od statkářů, jimž byl osud nakloněn. Jsou třídou vyvrhelů, jejichž samotná existence vytváří ve společnosti neřešitelný problém. Marně se pídí po obživě. Společnost pro ně nemá upotřebení. Žijí v bídě.

Když v dobách před vznikem moderního kapitalismu hovořili státníci, filozofové a právníci o chudých a o problémech chudoby, měli na mysli právě tyto nadpočetné chudáky. *Laissez faire* a jeho odnož, industrialismus, přeměnily zaměstnatelné chudé na příjemce mezd. Ve svobodné tržní společnosti jsou lidé s vyššími a lidé s nižšími příjmy. Nenajdeme zde ale lidi, kteří jsou sice ochotni a schopni pracovat, ale nemohou najít pravidelné zaměstnání, jelikož ve společenském systému výroby pro ně není místo. Liberalismus a kapitalismus byly ale i ve dnech své největší slávy omezeny na relativně malá území západní a střední Evropy, Severní Ameriky a Austrálie. Ve zbytku světa stále

přežívají stovky milionů lidí na hranici smrti hladem. Jsou chudí a ubozí ve starém smyslu toho slova, nadpočetní a nadbyteční, brímě pro sebe a skrytá hrozba pro menšinu svých šťastnějších spoluobčanů.

Nouze těchto zbědovaných mas – většinou barevných – lidí není způsobena kapitalismem, ale neexistencí kapitalismu. Kdyby nedošlo k triumfu *laissez faire*, národy západní Evropy by trpěly ještě víc než národy asijských kuliů. Problém Asie spočívá v tom, že její výše investovaného kapitálu na hlavu je extrémně nízká v porovnání s vybavením kapitálem na Západě. Stávající ideologie a společenský systém, jež je její odnoží, brzdí vznik podnikání orientovaného na dosažení zisku. Nalézáme zde velmi nízkou akumulaci kapitálu a zjevné nepřátelství k zahraničním investorům. V mnoha těchto zemích dokonce nárůst počtu obyvatel předstihuje nárůst dostupného kapitálu.

Není správné vinit evropské mocnosti z chudoby mas v jejich dřívějších koloniálních říších. Investováním kapitálu zahraniční vládcí dělali, co mohli, pro zlepšení materiálního blahobytu. Není chybou bělochů, že se národy Orientu zdráhají zřici svých tradičních přístupů a považují kapitalismus za cizáckou ideologii.

Existuje-li jednou neomezený kapitalismus, nemůže nadále vznikat chudoba ve smyslu, v jakém je tento termín používán k popisu podmínek chudoby v nekapitalistické společnosti. Nárůst počtu obyvatel nevytváří nadpočetná ústa, ale další ruce, jejichž zaměstnáním vzniká dodatečné bohatství. Nejsou zde žádní tělesně schopní ubožáci. Lidé v hospodářsky zaostalých zemích často vidí konflikty mezi „kapitálem“ a „prací“ v kapitalistických zemích jako konflikt v rámci privilegované vyšší třídy. V očích Asiátů je americký dělník v automobilce „aristokratem“. Je člověkem patřícím k dvěma procentům obyvatelstva světa s nejvyšším příjmem. Nejen příslušníci barevných ras, ale i Slované, Arabové a jiné národy spatřují průměrný příjem občanů kapitalistických zemí – tvořících 12 či 15 procent celkového počtu lidí – jako problém pro vlastní blahobyt. Neuvědomují si, že prosperita těchto údajně privilegovaných skupin nijak nesouvisí – s výjimkou dopadů existence bariér migrace – s jejich vlastní chudobou a že hlavní překážkou zlepšení jejich podmínek je jejich vlastní opovrhování kapitalismem.

V rámci kapitalismu označujeme za chudé pouze ty lidi, kteří se nejsou schopni postarat sami o sebe. I když ponecháme stranou případ dětí, je třeba si uvědomit, že takoví nezaměstnatelní lidé budou existovat vždy. Kapitalismus, který zlepšuje životní úroveň, hygienické podmínky a metody prevence a léčby mas, neodstraňuje tělesnou nezpůsobilost. Je pravda, že dnes se mnoho lidí, kteří by v minulosti byli odsouzeni k celoživotní invaliditě, může vrátit k plnohodnotnému životu. Na druhou stranu ale mnozí lidé, které by vrozené vady, nemoci či úrazy připravily v dřívějších dobách o život, přežívají a zůstávají trvale invalidními. Prodlužování průměrné délky života

navíc vede k nárůstu počtu starých lidí, kteří si na své živobytí nejsou schopni vydělat.

Problém invalidity je specifickým problémem lidské civilizace a společnosti. Zmračená zvířata rychle hynou. Buď zemřou hladu, nebo padnou za obět svým nepřítelům. Divoši neměli slitování s těmi, kdo nedosahovali obvyklých kvalit. Mnohé kmeny praktikovaly takové barbarské způsoby jejich vyhlazování, ke kterým se v naší době uchýlili nacisté. Samotná existence relativně velkého počtu invalidů ale je, jakkoli je to paradoxní, typickým znakem civilizace a materiálního blahobytu.

Péče o ty jedince, kterým se nedostává vlastních prostředků k přežití a není o ně postaráno ze strany příbuzných, byla dlouho považována za cíl dobročinnosti. Potřebné prostředky někdy poskytly vlády, častěji ale pocházely z dobrovolných příspěvků. Katolické řády a kongregace a některé protestantské instituce dokázaly divy při získávání takovýchto darů a jejich náležitém využití. Dnes navíc existuje celá řada necírkevních organizací, jež si s nimi konkurují v této ušlechtilé činnosti.

Systém charity je kritizován ze dvou důvodů. Prvním je nedostatečnost dostupných prostředků. Čím víc se ale kapitalismus rozvíjí a zvyšuje bohatství, tím více prostředků je možné věnovat na charitu. Lidé jsou jednak ochotnější poskytovat dary v souladu se zlepšením jejich vlastního blahobytu. Na druhou stranu zároveň klesá počet lidí, kteří pomoc potřebují. I pro lidi s nevelkými příjmy se totiž otevírá možnost prostřednictvím pojištění a úspor zajistit se pro případ nehod, nemoci, stáří, vzdělání vlastních dětí a pro případ ovdovění či osíření.

Je velmi pravděpodobné, že zdroje dobročinných organizací by v kapitalistických zemích byly dostatečné, kdyby intervencionismus nemařil klíčové instituce tržního hospodářství. Úvěrová expanze a inflační nárůst množství peněz maří plány „obyčejného člověka“ spořit a vytvářet rezervy na horší časy. Ostatní formy intervencionismu ale nejsou o nic škodlivější pro zájmy příjemců mezd a zaměstnanců, živnostníků a vlastníků malých podniků. Stále tak roste počet lidí, kteří se dostali do péče charitativních organizací pouze z toho důvodu, že je tam vehnal intervencionismus. Zároveň inflace a pokusy snižovat úrokovou míru pod potenciální tržní míry v podstatě vyvlastňují fondy vložené do nemocnic, azylových domů, sirotčinců a obdobných zařízení. Pokud si propagandisté blahobytu stěžují na nedostatek prostředků dostupných pro poskytování pomoci, stěžují si na jeden z důsledků politik, jež sami zastávají.

Druhou údajnou vadou systému charity je to, že je založen pouze na dobročinnosti a soucitu. Člověk v nouzi nemá žádný zákonný nárok na dobročinnost, jež mu je prokazována. Závisí na milosti dobrotivých lidí, na soucitu, který jeho nouze vyvolává. Dostává dobrovolné dary, za něž musí být vděčný.

Být žebrákem je ostudné a ponížující. Pro člověka, jenž si má vážít sám sebe, je to nesnesitelná situace.

Tyto výtky jsou oprávněné. Takovými nedostatky samozřejmě trpí veškerá dobročinnost. Je to systém, který kazí jak dárce, tak příjemce. Dárce činí farizejským a příjemce rezignovaným a servilním. Pouze mentalita kapitalistického prostředí umožňuje lidem cítit potupu dávání a přijímání almužen. Vně peněžního nexu a obchodů sjednávaných mezi kupujícími a prodávajícími na ryze komerčním základě jsou veškeré mezilidské vztahy zatíženy stejnou vadou. Právě kvůli neexistenci tohoto osobního prvku v tržních transakcích mnozí kritici označují kapitalismus za krutý a bezcitný. V očích těchto kritiků spolupráce na základě principu *do ut des* odlišťuje veškeré společenské vazby. Nahrazuje bratrskou lásku a připravenost navzájem si pomoci smlouvou. Tito kritici obviňují právní řád kapitalismu za jeho opomíjení „lidské stránky“. Jsou nekonzistentní, když haní systém charity kvůli jeho spoléhání se na pocit milosrdenství.

Feudální společnost byla založena na aktech milosti a vděčnosti obdarovaných. Mocný panovník projevil poddaným dobrodiní a ti mu byli zavázáni osobní věrností. Podmínky byly lidské natolik, že poddaní museli líbat svým pánům ruce a prokazovat jim oddanost. Ve feudálním prostředí prvek vděku, jenž je součástí aktu obdarování někoho v nouzi, nikoho neurážel. Byl v souladu s všeobecně přijímanou ideologií a praxí. Pouze v rámci uspořádání společnosti založené zcela na smluvních vztazích se objevila myšlenka, že by lidé v nouzi získali právní, trestně vymahatelný nárok na to, že je společnost bude živit.

Metafyzické argumenty vznesené ve prospěch takového práva na výživu jsou založeny na doktríně přirozených práv. Všichni lidé jsou si před Bohem rovni a vybaveni nezcizitelným právem na život. Odkaz na vrozenou rovnost však není namístě při analýze dopadů vrozené nerovnosti. Je smutnou skutečností, že fyzická invalidita brání mnohým lidem v tom, aby mohli hrát aktivní úlohu v rámci společenské kooperace. Tyto lidi vylučuje ze společenské spolupráce fungování zákonů přírody. Jsou nevlastními dětmi Boha či přírody. Můžeme se zcela ztotožnit s náboženským a etickým učením, které vyhláší, že je povinností člověka pomoci svému nešťastnému bratru, jemuž příroda nepřála. Uznání této povinnosti ale nedává odpověď na otázku, jakým způsobem by k tomu mělo dojít. Nepředepisuje volbu způsobů, které by ohrozily společnost a omezily produktivitu lidského úsilí. Ani tělesně schopní, ani postižení by neměli příliš užítku z poklesu množství dostupných statků.

Problémy, o nichž hovoříme, nejsou praxeologické povahy a ekonomie nám nemůže nabídnout jejich nejlepší možné řešení. Týkají se patologie a psychologie. Mají co do činění s biologickým faktem, že strach z chudoby

a potupnost vyživování dobročinnými organizacemi hrají významnou úlohu v uchování fyziologické rovnováhy člověka. Vedou člověka k tomu, aby si uchoval vitalitu, vyhýbal se nemocem a úrazům a co nejrychleji se zotavil z utržených zranění. Zkušenosti systému sociálního zabezpečení, obzvláště nejstaršího a nejuplněnějšího systému německého, jasně ukazují nežádoucí důsledky plynoucí z odstranění těchto motivací.¹ Žádná civilizovaná společnost bezcitně nenechávala invalidy zemřít. Nahrazení charitativní pomoci právně vynutitelným nárokem na podporu a výživu se nezdá být v souladu s existující lidskou přirozeností. Nikoli metafyzické předsudky, ale otázky praktického fungování naznačují, že není záhodno zavádět trestně vymahatelné právo na to, být vyživován.

Krom toho je mylné domnívat se, že přijetí takových zákonů zbaví lidi v nouzi ponižujícího pocitu spojeného s přijímáním almužny. Čím štedřejší tyto zákony budou, tím přísnější musí být jejich fungování. Rozhodování lidí, jež jejich vnitřní hlas přiměl k obdarování lidí v nouzi, je nahrazeno rozhodnutím byrokratů. Těžko říci, zda tato změna může osud postižených lidí nějak zlepšit.

3. Nerovnost

Nerovnosti příjmů a bohatství jsou charakteristickými znaky tržního hospodářství. Jejich odstranění by tržní ekonomiku zcela zničilo.²

Lidem, kteří po rovnosti volají, jde vždy o zvýšení jejich vlastní spotřeby. Přestože se mnozí lidé hlásí k principu rovnosti jako politickému programu, nikdo není ochoten omezit vlastní příjem a podělit se s těmi, kdo mají méně. Když americký příjemce mezd hovoří o rovnosti, dožaduje se toho, aby mu připadly dividendy akcionářů. Neusiluje o to, aby se jeho vlastní příjem snížil a přilepšilo si 95 procent světového obyvatelstva, jehož příjmy jsou nižší než jeho.

Úlohu, kterou příjmová nerovnost hraje v tržní společnosti, nesmíme zaměňovat s úlohou, jež hraje ve společnosti feudální či jiných typech nekapitalistických společností.³ A to přesto, že v průběhu historické evoluce nabývala tato předkapitalistická nerovnost značného významu.

Porovnejme například dějiny Číny s dějinami Anglie. Čína dosáhla značného stupně civilizace. Před dvěma tisíci lety byla ve vývoji daleko před Anglií. Na sklonku devatenáctého století byla ale Anglie bohatší a civilizovanější zemí, zatímco Čína byla chudá. Její civilizace se příliš nelišila od úrovně, jíž dosáhla v dávné minulosti. Její vývoj se zastavil.

¹ Srov. Sulzbach, *German Experience with Social Insurance* (New York, 1947), str. 22–32.

² Srov. výše, str. 256 a 721–723.

³ Srov. výše, str. 285.

Čína se pokoušela uplatnit princip rovnosti příjmů ve větší míře než Anglie. Pozemky byly znovu a znovu rozdělovány. Neexistovala zde početná třída proletariátu nevlastního půdu. V Anglii osmnáctého století byla tato třída velmi početná. Omezující praktiky nezemědělského podnikání posvěcené tradičními ideologiemi po velmi dlouhou dobu oddalovaly vznik moderního podnikání. Jakmile ale filozofie *laissez faire* zcela vyvrátila omyly, na nichž bylo omezování podnikání založeno, otevřela cestu kapitalismu a industrializace mohla zrychleným tempem pokračovat, jelikož potřebná pracovní síla již byla dostupná.

„Věk strojů“ nebyl vytvořen, jak tvrdí Sombart, specifickou mentalitou honby za ziskem, jež se jednoho dne záhadně usadila v hlavách některých lidí a udělala z nich „kapitalistické lidi“. Lidé vždy byli připraveni dosáhnout zisku, když se jim podařilo lépe přizpůsobit výrobu uspokojení potřeb veřejnosti. Byli ovšem paralyzováni vládnoucí ideologií, jež označovala zisk za nemorální a vytvářela institucionální překážky k jeho dosažení. Filozofie *laissez faire*, jež nahradila doktríny schvalující tradiční systém omezení, tyto překážky v cestě ke zlepšení materiálního blahobytu odstranila, a dala tak vzniknout nové době.

Liberální filozofie útočila na tradiční kastovní systém, jelikož jeho zachování nebylo slučitelné s fungováním tržního hospodářství. Usilovala o zrušení privilegií, protože chtěla otevřít cestu těm lidem, již dokázali vyrábět nejlevnějším způsobem největší množství výrobků nejlepší kvality. V této snaze o odstranění privilegií souhlasili utilitaristé a ekonomové s myšlenkami těch, kdo útočili na privilegia statutu z pozic údajných přirozených práv a doktríny rovnosti všech lidí. Obě tyto skupiny svorně zastávaly princip rovnosti všech lidí před zákonem. Tento společný postoj však neznamenal odstranění základního rozporu mezi těmito dvěma přístupy.

Podle zastánců školy přirozeného práva jsou si všichni lidé biologicky rovni, a proto mají nezczitelné právo na rovný podíl na všech věcech. První tvrzení je zjevně v rozporu se skutečností. Druhé vede při důsledné interpretaci k takovým absurdnostem, že jeho zastánci raději zcela zavrhnou logickou konzistenci a v konečném důsledku přicházejí k tomu, že každá instituce, ať již je jakkoli diskriminující a hanebná, je považovaná za slučitelnou s nezadatelnou rovností všech lidí. Význační obyvatelé Virginie, jejichž myšlenky podnítily americkou revoluci, souhlasili s otroctvím černochů. Bolševismus, který je nejdespotičtějším vládním systémem, jaký historie zná, se vydává za samo zosobnění principu rovnosti a svobody všech lidí.

Liberální zastánci rovnosti před zákonem si byli plně vědomi skutečnosti, že se lidé nerodí rovni a že právě tato jejich nerovnost vede ke vzniku společenské spolupráce a civilizace. Rovnost před zákonem nebyla podle jejich názoru vytvořena, aby opravila nevyhnutelné skutečnosti světa a odstranila přírodní

nerovnost. Představovala naopak nástroj k zajištění maximálního prospěchu, který z ní je možné vyvodit, pro celé lidstvo. Proto by žádné instituce stvořené člověkem neměly člověku bránit v dosažení takového postavení, v němž může nejlépe sloužit svým spoluobčanům. Liberálové nepřístupovali k tomuto problému z pozice údajných nezcizitelných práv jedinců, ale z pohledu společenského a utilitárního. Rovnost před zákonem je v jejich očích dobrá z toho důvodu, že nejlépe slouží zájmům všech. Ponechává na voličích, aby určili, kdo bude zastávat veřejné funkce, a na spotřebitelích, aby rozhodli, kdo bude vyvíjet výrobní činnosti. Odstraňuje tak příčiny násilných konfliktů a zajišťuje postupný rozvoj směrem k uspokojivějšímu stavu lidské společnosti.

Triumf této liberální filozofie dal vzniknout všem těm jevům, kterým v jejich celku říkáme civilizace Západu. Tato nová ideologie mohla ovšem zvítězit pouze v prostředí, v němž byl ideál příjmové rovnosti velmi slabý. Kdyby byli Angličané osmnáctého století zaujati chimérou rovnosti příjmů, filozofie *laissez faire* by pro ně neměla půvab, stejně jako jej dnes nemá pro Číňany nebo mohamedány. V tomto smyslu musí historikové přiznat, že ideologické dědictví feudalismu a panský systém přispěly k vzestupu moderních civilizací, přestože se od nich tak zásadně odlišují.

Ti z filozofů osmnáctého století, kterým byly myšlenky této nové utilitární teorie cizí, mohli stále hovořit o lepší situaci v Číně a mohamedánských zemích. Je pravda, že toho o sociální strukturu orientálního světa mohli vědět jen málo. Z nejasných informací, které měli k dispozici, je obzvláště upoutávala nepřítomnost dědičné aristokracie a rozsáhlých pozemkových držav. V jejich představách tak byly tyto země úspěšnější při zavádění rovnosti než jejich vlastní země.

Později, na sklonku devatenáctého století, se tato tvrzení objevila znovu. Vrátili se k nim nacionalisté těchto dotčených zemí. V čele tohoto průvodu stáli panslavisté, jejichž představitelé velebili přednosti komunální spolupráce, tak jak byla provozována v ruském *miru* a *artělu* a jugoslávské *zadruze*. Spolu s postupujícím sémantickým zmatením, jež změnilo význam politických termínů v jeho pravý opak, je dnes také nadměrně používán přídomek „demokratický“. Demokratickými jsou nazývány muslimské národy, které nikdy neznaly žádnou jinou formu vlády než neomezený absolutismus. Indičtí nacionalisté s chutí hovoří o hinduistické demokracii!

Ekonomové a historici se však o takové emocionální výlevy nestarají. Když popisují asijské civilizace jako podřadné, nevyjadřují žádný hodnotový soud. Pouze ukazují na skutečnost, že se v těchto národech nevytvořily takové ideologické a institucionální podmínky, jež na Západě daly vzniknout té kapitalistické civilizaci, jejíž nadřazenost dnes Asiaté implicitně přijímají, když hlasitě volají po jejich technologických a terapeutických nástrojích a vymoženostech. A právě když si člověk uvědomí skutečnost, že v minulosti byla

kultura mnohých asijských národů daleko před kulturou západní, objevuje se otázka, co vlastně pokrok na Východě zastavilo. V případě hinduistické civilizace je odpověď zjevná. Železné sevření nepružného kastovního systému ochromilo individuální iniciativu a v zárodku utlumilo každý pokus o odchýlení se od tradičních standardů. V Číně a mohamedánských zemích ale s výjimkou relativně málo početného otroctví kastovní rigidita neexistovala. V těchto zemích vládli autokraté, ale jednotlivci pod jejich vládou si byli rovni. Právě na tuto rovnost před panovníkem odkazují dnes lidé, kteří hovoří o údajných demokratických zvycích orientálních zemí.

Koncept ekonomické rovnosti ovládaných, které byli tyto národy a jejich vládci oddáni, nebyl přesně definován. Přes tuto vágnost se ale lišil zásadním způsobem v jednom ohledu; v úplném zavržení nahromadění velkého majetku v rukou jakéhokoli jedince. Vládci totiž považovali bohaté lidi za ohrožení svého politického postavení. Všichni, jak vládci, tak ovládaní, byli přesvědčeni, že žádný člověk nemůže nahromadit nadbytečné prostředky jinak, než tak, že připraví jiné o to, co by jim mělo po právu patřit, a že bohatství několika zámožných lidí je příčinou chudoby většiny ostatních. Pozice bohatých podnikatelů byla ve všech orientálních zemích nesmírně ošemetná. Byli vydáváni na milost úředníků. Ani četné úplatky je nedokázaly ochránit před konfiskací. Veškerý lid zajásal, kdykoli se majetný podnikatel stal obětí závisti a nenávisti úředníků.

Tento odpor k penězům zastavil civilizační pokrok na Východě a uvrhl masy na hranici hladu. Jelikož nedocházelo k akumulaci kapitálu, nemohlo docházet k technologickým zdokonalením. Kapitalismus přišel na Východ jako cizí dovezená ideologie, vnucená cizími armádami a námořnictvem v podobě koloniální dominance nebo extrateritoriální správy. Tyto násilné způsoby zcela jistě nepředstavovaly správné prostředky ke změně tradicionalistické mentality orientálních národů. Uznání této skutečnosti ale nijak nemění platnost tvrzení, že to bylo odmítání kapitálové akumulace, jež odsoudilo stovky milionů Asiatů k chudobě a hladu.

Koncept rovnosti, se kterým přicházejí naši dnešní propagandisté blahobytu, je pouhou kopií asijské myšlenky rovnosti. Přestože je ve všech ostatních ohledech velmi neurčitá, je zcela konkrétní ve svém odporu k velkým majetkům. Staví se proti velkému podnikání a velkému bohatství. Obhajuje různá opatření k omezení růstu velikosti podniků a zvýšení rovnosti prostřednictvím konfiskačního zdanění příjmů a jmění. A využívá závisti nerozumných mas.

Okamžitými hospodářskými dopady konfiskačních politik jsme se již zabývali.⁴ Je zjevné, že v dlouhém období tyto politiky musí vyústit nejen ve

⁴ Srov. výše, str. 721–724.

zpomalení a úplné zastavení další akumulace kapitálu, ale také ve spotřebu kapitálu akumulovaného v dřívějších dobách. Nejenže tedy zastaví další pokrok směrem k většímu materiálnímu blahobytu, ale dokonce trend obrátí a vyvolají tendenci k postupující chudobě. Asijské ideály by zvítězily; a Východ by se konečně setkal se Západem na stejné úrovni nouze.

Škola blahobytu tvrdí, že brání nejen zájmy celé společnosti proti sobeckým zájmům podnikatelů, jimž jde pouze o zisk; ale také bere v úvahu trvalé dlouhodobé zájmy národa oproti krátkodobým zájmům spekulantů, podnikatelů a kapitalistů, kteří jsou výlučně oddáni zisku a na budoucnosti celé společnosti jim nezáleží. Toto druhé tvrzení je samozřejmě neslučitelné s důrazem, který tato škola klade na krátkodobé politiky oproti dlouhodobým zájmům. Konzistence ale nepatří mezi silné stránky teoretiků blahobytu. Ponechme nyní tento rozpor stranou a prozkoumejme je bez ohledu na jejich vnitřní rozpornost.

Úspory, akumulace kapitálu a investice vyjímají jisté prostředky ze současné spotřeby a věnují je na zlepšení budoucích podmínek. Člověk, který spoří, se vzdává navýšení současného uspokojení, aby zlepšil blahobyt svůj a své rodiny ve vzdálenější budoucnosti. Jeho záměry jsou jistě sobecké v běžném významu tohoto slova. Důsledky jeho sobeckého chování ale přinášejí prospěch trvalým dlouhodobým zájmům celé společnosti a všem jejím členům. Jeho konání přináší veškeré jevy, které by i ten nejbígotnější propagandista blahobytu označil za *ekonomické zlepšení a pokrok*.

Politiky obhajované školou blahobytu odstraňují motivace občanů ke spoření. Na jedné straně opatření směřovaná k omezení velkých příjmů a majetků významně snižují či zcela ničí schopnost bohatších lidí spořit. Na druhé straně se s prostředky, kterými lidé s průměrnými příjmy dříve přispívali k akumulaci kapitálu, nakládá způsobem, jenž má vést k jejich spotřebě. Když v minulosti člověk spořil a své peníze svěřil spořitelně nebo uzavřel pojistku, banka či pojišťovna investovala ekvivalentní sumu. I když člověk později uspořenou sumu spotřeboval, nedocházelo tím ke snižování investic či spotřebě kapitálu. Celkové investice spořitelů a pojišťoven postupně navzdory těmto výběrům rostly.

Dnes existuje snaha nutit banky a pojišťovny investovat více a více do vládních dluhopisů. Fondy institucí sociálního zabezpečení sestávají zcela z nároků na veřejný dluh. Dokud je veřejné zadlužení způsobeno výdaji na běžnou spotřebu, úspory jednotlivců nevedou k akumulaci kapitálu. Zatímco v neomezované tržní ekonomice se úspory, kapitálová akumulace a investice shodují, v intervencionistickém hospodářství mohou být úspory občanů promrhány vládou. Jednotlivců omezuje současnou spotřebu, aby se zaopatřil na budoucnost. Touto aktivitou přispívá svým podílem k dalšímu hospodářskému rozvoji společnosti a zlepšení životní úrovně ostatních lidí. Na scéně se ale

objevuje vláda a ničí příznivé dopady činnosti jednotlivců. Nic než tento příklad nevyvrací lépe klišé zastánců blahobytu, kteří staví do protikladu sobeckého a omezeného jedince, kterému jde výlučně o okamžité uspokojení a který nebere ohledy na blahobyt ostatních lidí a trvalé zájmy společnosti, a daleko do budoucna hledící dobrotivou vládu, jež se neustále soustřeďuje na podporu trvalého blaha celé společnosti.

Zastánci blahobytu přicházejí s dvěma námitkami. Zaprvé, že motivem jednotlivce je sobectví, zatímco vláda je vedena dobrými úmysly. Přijměme pro tento okamžik, že jednotlivci se podobají ďáblu, zatímco vládcí spíše andělům. V životě a realitě však nejsou rozhodující úmysly, ale výsledky, přestože Kant tvrdil opak. Existence a rozvoj společnosti jsou možné právě díky skutečnosti, že mírová spolupráce v podmínkách dělby práce slouží dlouhodobě nejlépe sobeckým zájmům jednotlivců. Skvělé výsledky tržní společnosti byly dosaženy tím, že veškeré její fungování spočívá právě na tomto principu.

Druhá výtka připomíná, že v systému blahobytu soukromá akumulace kapitálu a investice jsou nahrazeny vládou prováděnou akumulací a vládními a veřejnými investicemi. Odkazuje se na skutečnost, že ne všechny fondy, které si vláda v minulosti vypůjčila, byly utraceny na běžné výdaje. Značná jejich část byla investována do stavby silnic, železnic, přístavů, letišť, elektráren a ostatních veřejných projektů. Další, neméně významná část byla utracena na vedení obranných válek, které nesporně nemohly být financovány jiným způsobem. Tato výtka ovšem mříí zcela špatným směrem. Klíčové je to, že část úspor jednotlivců je vládou využita k běžné spotřebě a že nic vládě nebrání, aby tuto část zvýšila tak, že na běžnou spotřebu bude věnována suma celá.

Je jasné, že když vláda znemožní lidem akumulovat a investovat dodatečný kapitál, odpovědnost za tvorbu nového kapitálu, má-li nějaký existovat, připadne právě jí. Obhájci principu blahobytu, podle nichž je vládní regulace synonymem božské péče, díky níž je lidstvo moudře a nepozorovatelně vedeno k vyšším a dokonalejším stadiím nevyhnutelného evolučního procesu, si neuvědomují komplikovanost problému a jeho důsledky.

Nejen další úspory a akumulace dodatečného kapitálu, ale stejně tak i udržování kapitálu na jeho současné úrovni vyžadují omezení současné spotřeby, abychom se mohli těšit většímu množství statků v budoucnu; abstinence, vzdání se uspokojení, jehož je možné dosáhnout okamžitě.⁵ Tržní hospo-

⁵ Tato skutečnost neznamená souhlas s teoriemi, jež se pokoušely popsat úrokovou míru jako „odměnu“ za zdrženlivost. V našem světě neexistuje jakási mystická instituce, která by odměňovala či trestala. Význam čistého úroku jsme vysvětlili výše v kapitole XIX. Proti případným Lassallovým posměškům (*Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch v Gesammelte Reden und Schriften*, ed. Bernstein, V, str. 167) opakovaným v mnohých učebnicích je dobré zdůraznit, že úspory jsou strádáním (*Entbehrung*) v té míře, že připravuje spořícího člověka o okamžité uspokojení.

dářství vytváří prostředí, v němž je takové odříkání prováděno v jisté míře a v němž je jeho výsledek, akumulovaný kapitál, investovaný do těch výrobních, ve kterých nejlépe uspokojuje nejnaléhavější potřeby spotřebitelů. Na tomto místě vyvstávají otázky, zda soukromá akumulace kapitálu může být nahrazena vládní akumulací a jakým způsobem bude vláda dodatečný naakumulovaný kapitál investovat. Tyto problémy nemá pouze socialistická ekonomika. Jsou neméně palčivé v intervencionistické ekonomice, která buď zcela, či téměř úplně odstranila podmínky pro tvorbu soukromého kapitálu. Dokonce i Spojené státy se zjevně stále více přibližují této situaci.

Vezměme si příklad vlády, jež získala kontrolu nad využitím značné části úspor občanů. Investice státního penzijního systému, soukromých pojišťoven, spořitelny a komerčních bank jsou z velké části určeny úřady a mají podobu nákupu veřejného dluhu. Občané stále spoří. Zda jejich úspory ale povedou či nepovedou k akumulaci kapitálu, a zvýší-li tedy množství kapitálových statků použitelných ke zdokonalení výrobního zařízení, tak závisí na způsobu využití prostředků, jež si vláda půjčila. Jestliže vláda tyto zdroje vyplývá ať již tak, že je utratí na běžné výdaje, nebo na mylné investice, proces akumulace kapitálu, jenž zahájili jednotlivci tvorbou svých úspor a v němž pokračovaly banky a pojišťovny, když uskutečnily své investice, je zastaven. Odlišnosti mezi těmito dvěma způsoby nám mohou pomoci uvědomit si, kde je problém:

V neomezované tržní ekonomice uspoří Jan sto dolarů a uloží si je ve své spořitelně. Jestliže si dobře vybere banku, která obezřetně peníze půjčuje a investuje, je výsledkem přírůstek kapitálu, který zvýší mezní produktivitu práce. Část takto vytvořeného přebytku se vrací k Janovi ve formě úroku. Jestliže si Jan vybere banku špatně a svých sto dolarů svěří bance, která zkrachuje, nedostane nic.

V případě vládních zásahů do tvorby úspor a investic uspoří Pavel v roce 1940 sto dolarů, které zaplatí do národní sociální pojišťovny.⁶ Na oplátku získá pohledávku, která je v podstatě nepodmíněným vládním dluhopisem. Utratí-li vláda těchto sto dolarů formou běžných výdajů, nevzniká žádný dodatečný kapitál, a tedy ani nedochází k žádnému přírůstku produktivity práce. Vládní dluhopis je účtem vystaveným budoucím daňovým poplatníkům. V roce 1970 jistý Petr bude muset splnit vládní příslib, ačkoli on sám nemá žádný užitek z toho, že Pavel v roce 1940 uspořil sto dolarů.

Zde vidíme, že se nemusíme dívat do Sovětského svazu, abychom pochopili, jakou úlohu dnes hrají veřejné finance. Populární tvrzení, že veřejný dluh nepředstavuje žádné břímě, neboť „si ho dlužíme sami sobě“, je zcela mylné.

⁶ Nezáleží na tom, zda těchto sto dolarů platí Pavel sám nebo zda povinnost odvést tyto prostředky ukládá zákon zaměstnavateli. Srov. výše, str. 538–539.

Pavel z roku 1940 sám sobě nic nedluží. Je to Petr z roku 1970, kdo dluží Pavlovi z roku 1940. Celý systém je jen vyvrcholením krátkozrakého uvažování. Politici v roce 1940 řeší své problémy tak, že je přesunou na politiky roku 1970. V tu dobu budou už politici roku 1940 buď mrtví, nebo z nich budou staří politici užívající si svého skvělého výtvarného, státního penzijního systému.

Báchorky zastánců školy blahobytu o možnosti získat něco zdarma dokládají jejich naprosté nedocnění problémů kapitálu. A právě kvůli tomuto nepochopení je jim třeba zabránit používat pojem *ekonomie blahobytu*, kterým popisují své učení. Jestliže někdo nebere v úvahu vzácnost dostupných kapitálových statků, není ekonomem, ale lidovým vypravěčem. Nezabývá se realitou, ale smyšleným světem nadbytku. Vývody současné školy blahobytu jsou obdobně jako je tomu v případě socialistických autorů, totiž založeny na implicitním předpokladu, že existuje dostatečná zásoba kapitálových statků. Pak je samozřejmě snadné přijít s návrhem, jak vyřešit všechny problémy, dát každému „podle jeho potřeb“ a učinit každého dokonale šťastným.

Je pravda, že některým stoupencům školy blahobytu vadí existence těchto problémů. Uvědomují si, že nemá-li dojít k poklesu budoucí produktivity práce, je třeba zabránit poklesu výše kapitálu.⁷ Tito autoři si však neuvědomují, že i pouhé udržování kapitálu závisí na dovedném řešení problémů investic, že to je vždy plodem úspěšné spekulace a že snaha o zabránění poklesu množství kapitálu předpokládá ekonomickou kalkulaci, a tedy i fungování tržního hospodářství. Jiní obhájci principu blahobytu tento problém zcela ignorují. Nezáleží na tom, zda se v tomto ohledu hlásí či nehlásí k marxistickému pojetí nebo se uchylují k vytváření nových chimérických konceptů, jako je „samoobnovující se charakter“ užitečných věcí.⁸ Jejich učení je tak či tak určeno k ospravedlnění doktríny, jež spatřuje důvody všech problémů v nadměrných úsporách a nedostatečné spotřebě a jako univerzální lék navrhuje větší výdaje.

Někteří stoupenci principu blahobytu a socialisté jsou ochotni připustit, jsou-li k tomu dotlačeni argumenty ekonomů, že poklesu průměrné životní úrovně je možné zabránit pouze tehdy, bude-li udržován již naakumulovaný kapitál, a zlepšení ekonomické situace závisí na akumulaci dodatečného kapitálu. Udržování kapitálu a jeho akumulace budou, říkají, od nynějška úkolem vlády. Nebudou již více záviset na sobectví jednotlivců, jimž jde výlučně o obohacení své vlastní a svých rodin; úřady se jimi budou zabývat z pohledu veřejného prospěchu.

⁷ Zde máme na mysli především práce A. C. Pigoua, různá vydání jeho knihy *The Economics of Welfare* a mnohé jeho články. Kritiku myšlenek profesora Pigoua lze najít v Hayek, *Profits, Interest, and Investment* (Londýn, 1939), str. 83–134.

⁸ Srov. F. H. Knight, „Professor Mises and the Theory of Capital“, *Economica*, VIII (1941), str. 409–427.

Jádro věci leží právě v působení sobectví. V systému nerovnosti toto sobectví nutí člověka spořit a vždy své úspory investovat způsobem, který nejlépe uspokojí nejnaléhavější potřeby spotřebitelů. V systému rovnosti tento motiv mizí. Omezení spotřeby v bezprostřední budoucnosti je citelným strádáním, ránou sobeckým individuálním cílům. Přírůstek dostupného zboží někdy ve vzdálené budoucnosti, jenž je v důsledku krátkodobého strádání očekáván, není pro průměrného člověka tak dobře viditelný. Pozitivní efekty jsou navíc v systému veřejné akumulace kapitálu tak rozptýleny, že člověku jen stěží připadnou jako dostatečná kompenzace za problémy, které musí podstoupit dnes. Škola blahobytu lehkovážně předpokládá, že očekávání sklizně plodů dnešních úspor rovnoměrně celou budoucí generací způsobí, že každý začne více spořit. Podléhají tak obdobě Platónovy iluze, že když zabráníme rodičům vědět, kdo jsou jejich děti, zahoří rodičovskou láskou ke všem mladým lidem. Bylo by užitečné, kdyby si stoupenci školy blahobytu vzali k srdci Aristotelovu poznámku, že výsledkem bude spíše to, že všichni rodiče budou vůči všem dětem stejně lhostejní.⁹

Problém udržování a navyšování kapitálu je neřešitelný v socialistickém systému, jenž nemá k dispozici ekonomickou kalkulaci. V socialistickém společenství neexistuje způsob, jak zjistit, zda se kapitálové vybavení snižuje či zvyšuje. V intervencionistickém systému a v socialistickém systému, který stále může provádět ekonomickou kalkulaci na základě zahraničních cen, není situace tak špatná. Tady je alespoň možné zjistit, jak se věci mají.

Má-li takováto země demokratickou vládu, stávají se problémy udržení kapitálu a akumulace dodatečného kapitálu hlavními problémy politického boje. Budou se objevovat demagogové tvrdící, že je možné věnovat na běžnou spotřebu více, než kolik jsou na ni ochotni dávat vláda či ostatní strany. Vždy budou tvrdit, že „v současné krizové situaci“ nepřipadá vůbec v úvahu hromadění kapitálu kvůli budoucnosti, a naopak je zcela ospravedlnitelné spotřebovat část již dostupného kapitálu. Nejrůznější strany se budou předhánět ve slibech voličům zajistit větší vládní výdaje a zároveň snížení daní, které nedopadají výlučně na bohaté. V dobách *laissez faire* lidé pohlíželi na vládu jako na instituci, jejíž fungování vyžaduje peníze, které musí být uhrazeny z kapes občanů. Výdaje na stát byly součástí rozpočtu občanů. Dnes většina lidí považuje stát za agenturu rozdělující výhody. Příjemci mezd a zemědělci očekávají, že od vlády dostanou více, než jí odvádějí. V jejich očích je stát někým, kdo rozdává, a ne někým, kdo bere. Tyto populární představy byly odůvodněny a vyzdvíženy na úroveň kvazivědecké ekonomické teorie lordem Keynesem a jeho žáky. Výdaje a schodkové rozpočty jsou pouhými synonymy

⁹ Srov. Aristoteles, *Politics*, kniha II, kap. iii v *The Basic Works of Aristotle*, ed. R. McKeon (New York), str. 1148 a násl. (Česky: *Politika*, 2. vyd., Rezek, Praha, 1998 – pozn. překl.)

spotřeby kapitálu. Jsou-li běžné výdaje, ať jsou již jakkoli prospěšné, financovány tak, že prostřednictvím dědické daně je odebrána ta část vyšších příjmů, jež by byla využita k investicím či poskytnuta jako úvěr, stává se z vlády instituce přispívající ke spotřebě kapitálu. To, že v současné Americe existuje pravděpodobně¹⁰ stále přebytek roční kapitálové akumulace nad roční spotřebou kapitálu, nijak nevyvrací tvrzení, že celkový dopad finančních politik federální vlády, států a místních vlád má tendenci spotřebovávat kapitál.

Mnozí lidé, kteří jsou si vědomi nežádoucích dopadů spotřeby kapitálu, mají sklon věřit, že všelidová vláda není slučitelná s prováděním zdravých finančních politik. Neuvědomují si ale, že demokracii jako takovou nelze obviňovat. Vina leží na doktrínách, které nahradily teorii státu jako nočního strážce, jíž se vysmíval Lassalle, teorií vlády jako Santa Clause. Hospodářské politiky státu jsou vždy určeny ekonomickými myšlenkami, jež zastává veřejnost. Žádná vláda, ať již demokratická nebo diktátorská, se nemůže zbavit vlivu všeobecně přijímané ideologie.

Lidé obhajující omezení pravomocí parlamentu tvořit rozpočet a rozhodovat o daních nebo dokonce obhajující nahrazení všelidové vlády vládou autoritářskou jsou zaslepeni myšlenkou, že existuje jakýsi dokonalý vládce. Tento moudrý a dobrotvivý člověk by byl prý upřímně oddán myšlence zvyšování dlouhodobého blahobytu lidí. Skutečný *Führer* však vždy bude obyčejný smrtelník, jemuž půjde vždy přednostně o zachování vlastního nadřazeného postavení, postavení svých příbuzných, přátel a své strany. Pokud se pustí do nepopulárních opatření, vždy tak bude činit kvůli dosažení těchto cílů. Tento člověk neinvestuje a neakumuluje kapitál. Staví pevnosti a buduje armády.

Velmi se diskutovalo o tom, jak sovětští a nacističtí diktátoři přišli s plány omezení běžné spotřeby kvůli zvýšení „investic“. Nacisté se nikdy nepokoušeli zastírat, že všechny tyto investice byly určeny jako příprava na plánované agresivní války. Sověti v počátku tak otevřeně nehovořili. Později však hrdě prohlašovali, že veškeré jejich plánování je ovlivněno úvahami o válečné připravenosti. V historii nenajdeme žádný příklad akumulace kapitálu způsobené vládou. Pokud vlády investovaly do stavby silnic, železnic a jiných užitečných veřejných projektů, potřebný kapitál byl poskytnut úsporami občanů, které si vláda vypůjčila. Větší část prostředků shromážděných vládou při jejím zadlužování byla utracena na běžné výdaje. To, co občané naspořili, vláda promrhala.

Ani lidé, kteří považují nerovnost bohatství a příjmů za ohavnou, nemohou popřít, že přispívá k akumulaci kapitálu. A právě pouze dodatečná kapitálová akumulace vyvolává technologická zdokonalení, zvyšování mzdových sazeb a vyšší životní úroveň.

¹⁰ Pokusy zodpovědět tuto otázku v naší době inflace a úvěrové expanze pomocí statistik jsou marné.

4. Nejistota

Vágní myšlenka jistoty stojí za úvahami zastánců konceptu blahobytu, když hovoří o nejistotě, neexistenci záruky uspokojivé životní úrovně, již společnost garantuje každému bez ohledu na jeho postavení.

Obhájci dávných časů tvrdí, že jistotu v tomto slova smyslu poskytoval společenský systém středověku. Na tomto místě se však nemusíme pouštět do analýzy pravdivosti těchto tvrzení. Životní podmínky v tolik opěvovaném třináctém století se velmi lišily od ideální situace vykreslované scholastickou filozofií; ta však neměla za cíl popsat existující situaci, ale spíše situaci, která by měla být. I v těchto utopiích filozofů a teologů se však objevovala početná třída v bídě žijících žebráků, kteří byli zcela závislí na almužnách bohatých. Toto však asi není ta jistota, kterou si představujeme při dnešním používání tohoto slova.

Koncept jistoty pro příjemce mezd a malé zemědělce je protějškem konceptu stability, o kterém hovoří kapitalisté.¹¹ Stejně jako si kapitalisté chtějí trvale užívat příjmu, který není ovlivňován proměnlivostí lidského života, příjemci mezd a drobní zemědělci chtějí, aby jejich příjmy nebyly závislé na trhu. Obě skupiny se chtějí dostat ven z běhu historických událostí. Nic nemá mít negativní vliv na jejich postavení; na druhou stranu se samozřejmě nijak nestaví proti změně, jež by jejich materiální blahobytnost zlepšila. Struktura trhu, již v minulosti své činnosti přizpůsobovali, se už nikdy nemá měnit tak, aby se znovu museli přizpůsobovat. Zemědělec v evropském horském údolí je rozhořčen levnější konkurencí kanadských zemědělců. Malíř pokojů překypuje vztekem, když zavedení nových nástrojů změnilo situaci v jeho části trhu práce. Je zřejmé, že přání těchto lidí je možné uspokojit pouze ve světě, který se vůbec nemění.

Typickým znakem nenarušované tržní společnosti je to, že nebere zřetel na zájmy zavedených skupin. Minulé úspěchy nehrají roli, představují-li překážku dalšího zdokonalení. Zastánci jistoty mají tedy vcelku pravdu, když kapitalismus obviňují z existence nejistoty. Mýlí se ale v tom, když její existenci svalují na sobecké zájmy kapitalistů a podnikatelů. Zavedené skupiny jsou poškozovány úsilím spotřebitelů dosáhnout nejlepšího možného uspokojení svých potřeb. Za nejistotu výrobců tedy není odpovědná chamtivost několika bohatých, ale sklon každého člověka využít nabídnuté příležitosti ke zlepšení vlastního blahobytu. Malíř pokojů je rozhořčen kvůli tomu, že jeho spoluobčané upřednostňují levnější domy před dražšími. On sám tím, že upřednostňuje levnější výrobky před dražšími, přispívá svým dílem ke vzniku nejistoty v ostatních segmentech trhu práce.

¹¹ Srov. výše, str. 204–206.

Je nepochybně pravda, že opětovné přizpůsobování se měnícím se podmínkám je obtížné. Změna je ale součástí života. V neomezené tržní ekonomice je neexistence jistoty, tj. neexistence ochrany zavedených skupin, principem, který umožňuje postupné zvyšování materiálního blahobytu. Nemusíme vyvracet bukolické Vergiliovy sny a sny básníků a malířů osmnáctého století. Není třeba zkoumat jistotu, které se těšili reální pastevci. Nikdo by si s nimi ve skutečnosti místo vyměnit nechtěl.

Volání po jistotě zesílilo obzvláště v průběhu velké deprese, která započala v roce 1929. Miliony nezaměstnaných na toto volání velmi dobře slyšely. To je ten váš kapitalismus, volali vůdci zájmových skupin zemědělců a námezdních pracovníků. Existující problémy však nevytvořil kapitalismus, ale právě naopak; byly za ně odpovědné kroky směrem k „reformě“ a „vylepšení“ fungování tržního hospodářství prováděné intervencionisty. Krach byl nutným výsledkem pokusů o snižování úrokové míry prostřednictvím úvěrové expanze. Institucionální nezaměstnanost byla nevyhnutelným výsledkem politiky stanovování mzdových sazeb nad potenciální tržní úrovní.

5. Sociální spravedlnost

V jednom ohledu se ale současní obhájci principu blahobytu liší od většiny starších socialistických škol a reformních učení. Nehovoří již o konceptu sociální spravedlnosti, podle jejichž arbitrárních pouček by lidé měli jednat, i kdyby důsledky tohoto jednání měly být katastrofické. Souhlasí s utilitární argumentací. Nestaví se proti principu, že jediným měřítkem hodnocení společenského systému je hodnocení jeho schopnosti uskutečnit cíle, o něž jednající lidé usilují.

Jakmile se ale pustí do zkoumání fungování tržního hospodářství, zapomenou na svá zdravá východiska. Přicházejí s několika metafyzickými principy a předem tržní ekonomiku zavrhnou, protože je s těmito principy v rozporu. Zadními vrátky vnašejí do analýzy myšlenku absolutního standardu morálky, kterou zprvu nevypustili hlavním vchodem. Když se snaží bojovat proti chudobě, nerovnosti a nejistotě, postupně přijímají veškeré omyly starších socialistických a intervencionistických škol. Stále více a více zabředávají do rozporů a absurdit. Nakonec jim nezbývá než se chytit stébla, jehož se pokoušeli chytit všichni dřívější „neortodoxní“ reformátoři – tím je vševědoucnost dokonalých vládců. Jejich konečným návodem k řešení je vždy stát, vláda, společnost či jiná důmyslně vytvořená synonyma pro nadlidského diktátora.

Stoupenci školy blahobytu, v čele s německými *Kathedersozialisten* a americkými institucionalisty, vydali mnoho tisíc svazků obsahujících podrobnou charakteristiku neuspokojivých podmínek. Podle jejich názoru tyto sebrané informace jasně ilustrují selhání kapitalismu. Ve skutečnosti pouze ilustrují

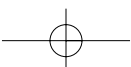
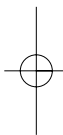
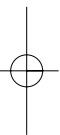
skutečnost, že lidské potřeby jsou prakticky neomezené a že existuje ohromný prostor pro jejich další uspokojování. Zcela jistě nijak nepotvrzují žádné z tvrzení zastánců školy blahobytu.

Nemusí nám říkat, že by všichni lidé uvítali hojnější nabídku rozličných komodit. Otázka ale zní, zda existuje jiný způsob, jak této vyšší nabídky dosáhnout, než je zvýšení produktivity lidského úsilí pomocí investic dodatečného kapitálu. Veškeré bláboly propagandistů školy blahobytu mají za cíl pouze jedno: zatemnit tuto skutečnost; skutečnost, na které jako na jedině záleží. Zatímco akumulace dodatečného kapitálu je nevyhnutelným prostředkem k dalšímu hospodářskému rozvoji, tito lidé hovoří o „nadměrných úsporách“ a „nadměrných investicích“, o nutnosti větších výdajů a omezení výstupu ekonomiky. Jsou tedy posly hospodářského úpadku, kazateli filozofie rozkladu a společenské dezintegrace. Společnost uspořádaná podle jejich pouček může připadat některým lidem spravedlivá z pohledu arbitrárního standardu sociální spravedlnosti. S jistotou se ale bude jednat o společnost zvyšující se chudoby všech jejích členů.

Po více než století bylo veřejné mínění západních zemí sváděno myšlenkou, že existuje cosi jako „sociální otázka“ či „problém práce“. Samotná existence kapitalismu prý poškozují životně důležité zájmy mas, a to obzvláště příjemců mezd a drobných rolníků. Zachování tohoto zjevně nespravedlivého systému prý nelze tolerovat a je nutné přikročit k nevyhnutelným radikálním reformám.

Ve skutečnosti kapitalismus nejen znásobil počet obyvatel, ale zároveň bezprecedentním způsobem zvýšil jejich životní úroveň. Ani ekonomická teorie, ani historická zkušenost nenaznačují, že by nějaký jiný společenský systém mohl přinášet takový prospěch masám jako kapitalismus. Výsledky mluví samy za sebe. Tržní hospodářství nepotřebuje žádné apologety a propagandisty. Může pro sebe použít slova z epitafu sira Christophera Wrena ve sv. Pavlu: *Si monumentum requiris, circumspice*.¹²

¹² Hledáš-li jeho pomník, rozhlédni se.

XXXVI. KRIZE INTERVENCIONISMU

1. Plody intervencionismu

Intervencionistické politiky prováděné po řadu desetiletí všemi vládami kapitalistického Západu přivodily veškeré důsledky, které ekonomové předpovídali. Máme zde války a občanské války, nemilosrdný nátlak mas skupinami samozvaných diktátorů, hospodářské krize, masovou nezaměstnanost, spotřebu kapitálu, hladomory.

Tyto katastrofické události však krizi intervencionismu nezpůsobily. Doktrináři intervencionismu a jejich stoupenci označují tyto nežádoucí důsledky za nevyhnutelné rysy kapitalismu. Domnívají se, že právě tyto katastrofy zřetelně ukazují na nutnost zesílení intervencionismu. Neúspěchy intervencionistických politik ani v nejmenším popularitu intervencionismu nesnižují. Jsou vykládány tak, že renomé tohoto učení nejen neoslabují, ale dokonce ho posilují. Stejně jako zvrácená ekonomická teorie nemůže být jednoduše vyvrácena historickou zkušeností, propagandisté intervencionismu byli schopni pokračovat navzdory veškeré zkáze, kterou napáchali.

Věk intervencionismu ale dospívá ke svému konci. Intervencionismus vyčerpal veškeré své možnosti a musí vymizet.

2. Vyčerpání rezervního fondu

Myšlenka stojící za všemi intervencionistickými politikami tvrdí, že větší příjem a bohatství zámožnější části obyvatelstva představuje fond, jež lze snadno použít ke zlepšení podmínek méně prosperující části veřejnosti. Základem intervencionistické politiky je sebrat jedné skupině a dát jiné; tedy konfiskace a přerozdělení. Každé opatření je v konečném důsledku

ospravedlněno tvrzením, že je spravedlivé omezit bohaté ku prospěchu chudých.

Ve veřejných financích je nejtypičtější ukázkou této teorie progresivní zdanění příjmů a majetků. Zdanění bohatých a utracení vybraných daní na zlepšení podmínek chudých se stalo principem současných rozpočtů. V oblasti průmyslových vztahů je navrhováno zkrácení pracovní doby, zvýšení mezd a tisíce dalších opatření, jelikož se předpokládá, že pomáhají zaměstnanci a zatěžují zaměstnavatele. Ke každé oblasti působení vlády a obecních samospráv se přistupuje z tohoto pohledu.

Ilustrativní příklad nám nabízejí metody používané v zestátněných a městy vyvlastněných podnicích. Tyto podniky velmi často končí ve finančních problémech; jejich účty obvykle zaznamenávají ztráty, které zatěžují státní či městský rozpočet. Nemá smysl zkoumat, zda jsou tyto ztráty výsledkem nechvalně známé neefektivnosti státního podnikání nebo – alespoň částečně – nevhodností cen, za které jsou výrobky a služby prodávány spotřebitelům. Klíčové zde je to, že daňoví poplatníci musí tyto ztráty zaplatit. Intervencionisté s takovým postupem zcela souhlasí a rezolutně odmítají dvě zbývající možná řešení: prodej podniku soukromému podnikateli nebo zvýšení cen pro spotřebitele na takovou úroveň, aby ke ztrátám nedocházelo. První řešení vidí jako zpátečnické, jelikož věří, že dějiny nevyhnutelně směřují ke stále větší socializaci; druhé odsuzují jako „protispolečenské“, protože zvyšuje zátěž mas spotřebitelů. Podle nich je spravedlivější nechat nést finanční břímě daňové poplatníky, tj. bohatší občany. Mají větší schopnost platit než průměrný občan, který využívá zestátněné železnice a městy vyvlastněné podzemní dráhy, trolejbusy a autobusy. Chtít po těchto veřejných dopravních podnicích, aby nevytvářely ztráty je – jak tvrdí intervencionisté – pozůstatkem staromódních myšlenek ortodoxních financí. Člověk by pak také mohl požadovat, aby si i silnice a veřejné školy na sebe vydělaly.

Není třeba se přít se zastánci této politiky ztrátovosti. Je zjevné, že úhrada ztrát ze zdrojů získaných využitím principu schopnosti platit závisí na existenci takových příjmů a majetků, které lze nadále zdaňovat. Jakmile se v důsledku daní a jiných intervencionistických opatření tyto zdroje vyčerpají, nebude toto řešení k dispozici.

A právě v takové situaci se nachází v současnosti většina evropských zemí. Spojené státy se zatím tak daleko nedostaly. Jestli se ovšem výrazně velmi rychle nezmění dnešní podoba jejich hospodářských politik, budou v podobné situaci za pár let.

Ponechme nyní stranou všechny ostatní důsledky, které důsledné uplatnění principu schopnosti platit přináší, a soustředme se na finanční aspekty.

Intervencionista obhajující další veřejné výdaje si neuvědomuje, že výše dostupných fondů je omezená. Nechápe, že zvýšení výdajů v jedné oblasti

nutně snižuje jejich výši v jiné oblasti. Domnívá se, že k dispozici je spousta peněz; že je lze snadno získat z příjmu a majetku bohatých. Doporučuje-li větší dotace školám, jednoduše říká, že by bylo dobré utratit více na vzdělání. Nepokouší se prokázat, že zvýšení rozpočtových výdajů na školství je prospěšnější než zvýšení výdajů do jiné oblasti, např. do zdravotnictví. Nikdy ho ani nenapadne, že by někdo mohl přijít se smysluplným argumentem na omezení veřejných výdajů a snížení daňového zatížení. Zastánci snížení rozpočtu jsou v jeho očích pouhými zastánci zjevně nespravedlivých třídních zájmů bohatých.

Při dnešní výši daní z příjmu a daní dědických se tento rezervní fond, ze kterého chtějí intervencionisté hradit veškeré veřejné výdaje, rychle zmenšuje. Ve většině evropských zemí již prakticky zcela vymizel. Ve Spojených státech nedávné zvýšení daňových sazeb přineslo jen zanedbatelné příjmy nad objem, jenž by byl získán, kdyby daňová progresse skončila u mnohem nižších sazeb. Vysoké daňové přírážky pro bohaté jsou mezi intervencionistickými diletanty a demagogy velmi populární, ale jejich příspěvek k výdajům je bezvýznamný.¹ Ze dne na den se zdá být jasnější, že velké navýšení prostředků veřejných rozpočtů nelze financovat „ždímáním bohatých“, ale že finanční břímě musí nést masy. Tradiční daňová politika věku intervencionismu, její oslavované nástroje v podobě progresivního zdanění a marnotratných výdajů byly dovedeny do stadia, kdy již nelze skrýt jejich absurdnost. Nechvalně známý princip tvrdící, že zatímco soukromé výdaje závisejí na velikosti příjmu, veřejné výdaje musejí být upravovány podle výše výdajů, se sám vyvrací. Vláda si již bude muset uvědomit, že jeden dolar nelze utratit dvakrát a že různé položky vládních výdajů jsou ve vzájemném rozporu. Každý dolar dodatečných vládních výdajů bude muset být vybrán přesně od těch lidí, kteří se až dosud pokoušeli přesunout hlavní zátěž na jiné skupiny. Ti, kdo budou usilovat o státní dotace, je nakonec sami zaplatí. Ztráty státem vlastněných a řízených podniků dopadnou na bedra většiny obyvatelstva.

Situace ve vztazích mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem bude obdobná. Dnes lidé často věří, že příjemci mezd dosahují „sociálních výhod“ na úkor nezaslouženého příjmu vykořisťujících tříd. Stávky nejsou prý organi-

¹ Ve Spojených státech dosahovala daňová přírážka podle zákona z roku 1942 52 % pro zdanitelný příjem mezi 22 000 a 26 000 dolary. Kdyby se daňové sazby zastavily na této úrovni, ztráta daňových výnosů z příjmů roku 1942 by dosáhla zhruba 249 milionů dolarů, neboli 2,8 % celkových rozpočtových příjmů daně z příjmů v tomto roce. V tomtéž roce dosáhly celkové čisté příjmy v příjmové skupině nad 10 000 dolarů 8912 milionů dolarů. Úplná konfiskace těchto příjmů by nevynesla tolik, kolik bylo v tomto roce získáno z veškerých zdanitelných příjmů, tj. 9046 milionů dolarů. Srov. *A Tax Program for a Solvent America*, Committee on Postwar Tax Policy (New York, 1945), str. 116–117, 120.

zovány proti spotřebitelům, ale proti „managementu“. Není prý žádný důvod zvyšovat ceny výrobků, když rostou náklady práce; rozdíl musí nést zaměstnavatel. Když je ale stále větší část příjmu podnikatelů a kapitalistů pohlcována daněmi, vyššími mzdami a ostatními „sociálními výhodami“ zaměstnanců a cenovými stropy, nezůstává už žádná rezerva, ze které by se takto dalo čerpat. Je tedy zjevné, že se každý nárůst mezd celou svou vahou musí projevit v cenách a že sociální výhody každé skupiny zcela odpovídají sociálním ztrátám jiných skupin. Každá stávka se tak nejen v dlouhém, ale i v krátkém období stává stávkou proti všem ostatním lidem.

Základním prvkem sociální filozofie intervencionismu je existence bezedného fondu, ze kterého lze navěky čerpat. Celý systém intervencionismu se hrouští, když tento fond vyschne: princip získání něčeho za nic – princip Santa Clause – zahubí sám sebe.

3. Konec intervencionismu

Intervencionistické období musí skončit, protože intervencionismus nevytváří trvalý systém společenské organizace. Je tomu tak ze tří důvodů.

Zaprvé: Restriktivní opatření vždy omezují výstup a množství zboží dostupného ke spotřebě. Bez ohledu na argumenty vznesené ve prospěch konkrétních omezení a zákazů samotná tato opatření nemohou nikdy vytvořit společenský systém výroby.

Za druhé: Veškeré pokusy o zasahování do tržních jevů nejen nedokážou dosáhnout cílů, o něž usilují jejich autoři a zastánci, ale vedou ke stavu, který samotní jejich autoři a zastánci hodnotí jako méně žádoucí než stav dřívější, o jehož nápravu usilovali. Chce-li někdo napravit zjevnou nevhodnost a nesmyslnost těchto pokusů přijetím dalšího zásahu či dalších zásahů, musí ve svém počínání pokračovat stále dále, až nakonec zcela zničí tržní hospodářství a nahradí ho socialismem.

Za třetí: Intervencionismus usiluje o konfiskaci „přebytku“ jedné části obyvatel a jeho rozdělení jiné části. Jakmile je tento přebytek zcela zkonfiskován a vyčerpán, není další pokračování této politiky možné. Všechny země, které sice nepřijaly systém úplného socialismu podle ruského vzoru, ale vydaly se po cestě intervencionismu, se stále více blíží něčemu, co nazýváme plánované hospodářství, tj. socialismus podle německého či hindenburského vzoru. Dnes nenajdeme velké rozdíly mezi hospodářskými politikami prováděnými různými politickými stranami a zájmovými skupinami. Historická jména politických stran ztrácejí na významu. Co se týče hospodářských politik, zbyly nám v podstatě jen dva přístupy: zastánci Leninových metod úplného zestátnění a intervencionisté. Obhájcí svobodného tržního hospodářství nemají na běh událostí prakticky žádný vliv. Jestli stále zbývá nějaká ekono-

mická svoboda, je to spíše výsledek neúspěchu některých vládních opatření než výsledek záměrně prováděné politiky.

Je obtížné zjistit, kolik stoupců intervencionismu si je vědomo skutečnosti, že jimi doporučované politiky vedou přímo k socialismu, a kolik z nich podléhá iluzi, že „politika střední cesty“, se kterou přichází, může fungovat jako trvalý systém – jako „třetí řešení“ problému společenské hospodářské organizace. V každém případě je zjevné, že všichni intervencionisté věří, že vláda, a pouze vláda, musí v každém jednotlivém případě rozhodnout, zda budou věci ponechány trhu, nebo zda je zapotřebí státní zásah. Z toho vyplývá, že intervencionisté jsou ochotni tolerovat rozhodnutí spotřebitelů pouze do té doby, dokud přináší výsledky, se kterými oni sami souhlasí. Jakmile se ale v ekonomice stane něco, s čím jakákoli z nejrůznějších byrokratických institucí nesouhlasí, nebo něco, co vyvolá nelibost nějaké zájmové skupiny, lidé volají po nových intervencích, regulacích a omezeních. Nebytí neefektivnosti tvůrců zákona a laxnosti, nezájmu a korupce mnoha úředníků, poslední stopy tržní ekonomiky by již dávno vymizely.

Nepřekonatelná efektivnost kapitalismu nebyla nikdy prospěšnější než v dobách nenávislného antikapitalismu. Zatímco vlády, politické strany a odbory maří veškeré soukromé podnikání, podnikatelskému duchu se stále daří zvyšovat množství a zlepšovat kvalitu výrobků a zjednodušovat jejich dostupnost spotřebitelům. V zemích, které ještě zcela neopustily kapitalistický systém, je obyčejnému člověku dnes dopřána taková životní úroveň, kterou by mu záviděli králové i boháči minulých staletí. Ještě nedávno demagogové dávali kapitalismu za vinu chudobu mas. Dnes ho obviňují z „hojnosti“, které je obyčejný člověk vystaven.

Ukázali jsme si, že manažerský systém, tj. přidělení pomocných úkolů v podnikání odpovědným pracovníkům, kterým je možné svěřit jisté rozhodovací pravomoci, je možný pouze v rámci systému založeném na zisku.² Manažer se oproti pouhému technikovi vyznačuje tím, že v rámci své pravomoci rozhoduje sám o způsobech, jimiž své jednání uvede v soulad se snahou o dosažení zisku. V socialistickém systému, v němž neexistuje ani ekonomická kalkulace, ani kapitálové účetnictví, ani výpočet zisku, nezbývá prostor ani pro manažerské činnosti. Dokud ale socialistické společenství stále může provádět kalkulaci na základě cen určených na zahraničních trzích, může v jisté míře využívat kvazimanažerskou hierarchii.

Nazývat jakoukoli dobu dobou přechodu nám nijak nepomůže. V živoucím světě dochází neustále ke změnám. Každá doba je dobou přechodu. Je možné rozlišovat mezi trvalými společenskými systémy a systémy, jež jsou nevyhnutelně přechodné, protože samy sebe ničí. Vysvětlili jsme si, v jakém smyslu

² Srov. výše, str. 279–282.

intervencionismus sám sebe zahubí a vede k socialismu německého typu. Některé evropské země této fáze již dosáhly a nikdo nedokáže říci, zda Spojené státy jsou další na řadě. Dokud ale Spojené státy zachovají tržní hospodářství a nepřijmou systém úplné vládní kontroly podnikání, socialistické ekonomiky západní Evropy budou stále moci provádět ekonomickou kalkulaci. Jejich způsob podnikání ještě nezískal hlavní rys socialismu; je stále založen na ekonomické kalkulaci. Je proto v každém ohledu velmi odlišný od toho, jak by vypadal, kdyby se k socialismu obrátil celý svět.

Často se říká, že jedna polovina světa si nemůže zachovat tržní hospodářství, je-li druhá polovina socialistická a naopak. Není ale žádný důvod domnívat se, že takovéto rozdělení světa a koexistence dvou systémů by nebyla možná. Je-li tomu tak, může současný hospodářský systém zemí, které opustily kapitalismus, trvat neomezeně dlouho. Jeho fungování může vést ke společenské dezintegraci, chaosu a bídě, ale ani nízká životní úroveň, ani prohlubující se chudoba automaticky hospodářský systém neodstraňuje. Efektivní systém může být nastolen pouze tehdy, když si sami lidé uvědomí výhody, jež jim taková změna může přinést. Nový hospodářský systém může být také nastolen cizími armádami zemí, jejichž efektivnější ekonomický systém vyprodukuje lepší vojenské vybavení.

Optimisté doufají, že alespoň ty země, v nichž se v minulosti rozvinula kapitalistická tržní ekonomika a s ní spojená civilizace, si tento systém zachovají i v budoucnu. Na podporu tohoto tvrzení ale najdeme zhruba tolik důvodů jako pro tvrzení opačné. Je zbytečné spekulovat o výsledku velkého ideologického konfliktu mezi principy soukromého vlastnictví a veřejného vlastnictví, individualismu a totalitarismu, svobody a autoritářské vlády. Vše, co můžeme o výsledku tohoto boje dnes vědět, lze shrnout do následujících tří tvrzení:

1. Nemáme vůbec žádné poznatky o existenci či působení institucí, jež by zaručily konečné vítězství v tomto boji těm ideologiím, jejichž působení zajišťuje uchování a další posílení společenských vazeb a zlepšování materiálního blahobytu lidstva. Nic nenapovídá tomu, že vývoj směrem k uspokojivějším životním podmínkám je nevyhnutelný a návrat k velmi neuspokojivým podmínkám nemožný.

2. Lidé si musí zvolit mezi tržním hospodářstvím a socialismem. Nemohou se vyhnout této volbě tím, že přijmou „třetí cestu“, ať již jí budou říkat jakkoli.

3. Úplné přijetí socialismu odstraní ekonomickou kalkulaci a povede k naprostému chaosu a dezintegraci společenské spolupráce v podmínkách dělby práce.

ČÁST SEDMÁ

Role ekonomie ve společnosti

XXXVII. K VYMEZENÍ POVAHY EKONOMIE

1. Jedinečnost ekonomie

Ekonomie se těší jedinečnému a mimořádnému postavení jak na poli čistého teoretického poznání, tak při praktické realizaci poznání z toho důvodu, že její jednotlivé teoremy nejsou předmětem verifikace či falzifikace na základě zkušenosti. Samozřejmě že opatření navržené na základě zdravé ekonomické úvahy vede k zamýšlenému cíli a opatření vycházející z mylné ekonomické úvahy nepovede k dosažení požadovaných cílů. Taková zkušenost je ovšem stále historickou zkušeností, tj. zkušeností komplexního jevu. Nemůže nikdy, jak jsme si ukázali, potvrdit či vyvrátit žádný konkrétní teorem.¹ Použití mylných ekonomických pouček vede k nežádoucím důsledkům. Tyto dopady ale nikdy nemají takovou nezpochybňovanou přesvědčovací sílu, kterou mají *experimenty* na poli přírodních věd. Konečným kritériem správnosti či nesprávnosti ekonomického teoremu je pouze rozum bez pomoci zkušenosti.

Neblahým důsledkem této situace je to, že naivní mysl nedokáže nahlédnout realitu věcí, kterými se ekonomie zabývá. V lidských očích je „reálné“ všechno to, co člověk nemůže změnit a čemu musí přizpůsobit své jednání, chce-li dosáhnout svých cílů. Poznání reality je smutnou zkušeností. Učí nás, kde leží meze uspokojení našich přání. Člověk se jen neochotně podvoluje poznatku, že existují věci, celý komplex veškerých kauzálních vztahů mezi jevy, jež jeho toužebná přání nemohou změnit. Naše smysly ovšem mluví srozumitelným jazykem. Nemá smysl přít se o experimenty. Realitu experimentálně ustavených faktů nelze zpochybňovat.

¹ Srov. výše, str. 30–31.

V oblasti praxeologického poznání ale úspěch či neúspěch nemluví tak srozumitelným jazykem, kterému by každý snadno rozuměl. Zkušenost odvozená výlučně z komplexních jevů nebrání vzniku výkladů založených na zbožných přáních. Sklony naivního člověka považovat své jakkoli mylné a rozporné myšlenky za všemocné nejsou nikdy zjevné a jednoznačně vyvráceny zkušeností. Ekonom nikdy nedokáže omyl ekonomických pomatenců a zázračných léčitelů stejným způsobem, jako ho dokáže lékař šamanovi či šarlatánovi. Historie promlouvá pouze k těm lidem, kteří vědí, jak ji interpretovat na základě správných teorií.

2. Ekonomie a veřejné mínění

Význam této fundamentální epistemologické odlišnosti se ukáže jasně v okamžiku, když si uvědomíme, že praktické využití ekonomického učení vyžaduje jeho schválení veřejným míněním. Uskutečnění technologické inovace v tržním hospodářství nevyžaduje nic víc než to, aby si její smysluplnost uvědomila jedna či několik osvícených myslí. Hloupost a omezenost mas nemůže pionýrům zabránit v provedení inovace. Nepotřebují, aby jim nevšímané masy jejich inovaci schválily. Mohou se do svých projektů pustit, i když se jim všichni ostatní smějí. Když se později na trhu objeví lepší a levnější výrobky, tito posměváčci se o ně budou rvát. Ať je člověk jakkoli omezený, umí rozpoznat rozdíl mezi levnou a drahou botou a docenit užitečnost nových výrobků.

Na poli společenské organizace a hospodářských politik je ale situace jiná. Zde jsou sebelepší teorie k ničemu, když se s nimi neztotožní většina lidí. Bez ohledu na systém vlády si nelze představit situaci, že by vláda mohla trvale provozovat politiky, které jsou s veřejným míněním v rozporu. Filozofie většiny nakonec zvítězí. V dlouhém období nemůže existovat nic takového jako nepopulární systém vlády. Odlišnosti mezi demokracií a despotismem nemá na konečný výsledek vliv. Rozdíl bude pouze ve způsobech, jimiž bude systém vlády přizpůsoben názorům zastávaným veřejností. Nepopulární autokraté mohou být zbaveni pozic pouze revolučním převrácením, zatímco nepopulární demokratičtí vládcí budou mírově zbaveni svého postavení v nadcházejících volbách.

Veřejné mínění neurčuje jen jedinečné postavení, jemuž se ekonomie těší v komplexu myšlení a poznání. Determinuje celý proces lidských dějin.

Obvyklé diskuse ohledně úlohy, kterou hraje v lidských dějinách jedinec, neukazují správným směrem. Vše, co je myšleno, uděláno a dosaženo, je výsledkem snahy jedinců. Nové myšlenky a inovace vznikají vždy zásluhou mimořádných lidí. Tito velcí lidé ale nemohou uspět při přizpůsobování společenských podmínek svým plánům, pakliže nepřesvědčí veřejné mínění.

Rozkvět lidské společnosti závisí na dvou faktorech: intelektuální schopnosti mimořádných lidí stvořit zdravé společenské a ekonomické teorie a schopnosti těchto či jiných lidí učinit tyto ideologie stravitelnými pro většinu.

3. Iluze starých liberálů

Masy, zástupy obyčejných lidí, nedají vzniknout žádné myšlence, správné ani mylné. Pouze si vybírají mezi ideologiemi vytvořenými intelektuálními vůdci lidstva. Jejich volba je ovšem konečná a určuje běh věcí. Rozhodnou-li se pro špatné doktríny, nic nezabrání katastrofě, jež nastane.

Společenská filozofie osvícenství si neuvědomila nebezpečí, která mylné myšlenky mohou přivodit. Výhrady často vznášené proti racionalismu klasických ekonomů a utilitárních myslitelů jsou neopodstatněné. V jejich doktrínách ale lze jednu vadu objevit. Lehkovážně předpokládali, že správné myšlenky převáží pouze v důsledku své správnosti. Nikdy se nezamysleli nad tím, že veřejné mínění může zastávat falešné ideologie, jejichž uskutečnění by poškodilo blahobyť lidí a rozvrátilo společenskou spolupráci.

Dnes se stalo módou hanět ty myslitele, kteří kritizovali víru liberálních filozofů v obyčejného člověka. Burke a Haller, Bonald a de Maistre ale věnovali pozornost základnímu problému, jež liberálové opomněli. V hodnocení mas si zachovávali větší realismus než jejich protivníci.

Konzervativní myslitelé samozřejmě podléhali iluzi, že by mohl být zachován tradiční systém paternalistické vlády a strnulost ekonomických institucí. Obdivovali starý režim, který přinesl lidem prosperitu a dokonce i zhumanizoval válku. Neuvědomovali si ale, že právě tyto skutečnosti přivodily zvýšení počtu obyvatel, a tím vytvořily nadbytek obyvatel, pro které ve starém systému ekonomických omezení nebylo místo. Zavírají oči před růstem třídy lidí stojících mimo hranice společenského řádu, o jehož zachování usilují. Nepřišli s žádným řešením nejpalcivějšího problému, s nímž se lidstvo muselo potýkat v předvečer „průmyslové revoluce“.

Kapitalismus dal světu to, co potřeboval: vyšší životní úroveň pro neustále rostoucí počet lidí. Liberálové, pionýři a zastánci kapitalismu ale přehlédli jednu základní věc. Jakkoli prospěšný společenský systém nemůže fungovat, není-li podporován veřejným míněním. Neočekávali úspěch antikapitalistické propagandy. Poté co liberálové vyvrátili báchorky o božském poslání pomazaných králů, propadli neméně iluzorní doktríně – neodolatelné moci rozumu, neomylnosti *volonté générale* a božskému vnuknutí většin. Domnívali se, že v dlouhém období nemůže nic zastavit neustálé zlepšování sociálních podmínek. Jakmile filozofie osvícenství odhalila staré pověry, nastolila jednou provždy vládu rozumu. Politiky svobody přinesou tak přesvědčivou ukázkou pozhnání nové ideologie, že ji žádný inteligentní člověk nebude zpochybňo-

vat. A naprostá většina lidí, tvrdili filozofové, je inteligentní a schopna správně uvažovat.

Staré liberály nikdy nenapadlo, že většina může interpretovat historické události na základě jiných filozofií. Neočekávali popularitu, kterou v devatenáctém a dvacátém století získají myšlenky, jež by oni nazývali reakcionářskými, pověrami či holým nerozumem. Tolik lpěli na předpokladu, že všichni lidé jsou vybaveni schopností správného uvažování, že si zcela špatně vyložili význam předzvěstí vznikajících problémů. Domnívali se, že veškeré nepříjemné události jsou pouhými přechodnými problémy, nahodilými událostmi, jimž filozofové pohlízející na historii lidstva *sub specie aeternitatis* nemohou přisuzovat žádný význam. Ať již reakcionáři říkali cokoli, jednu skutečnost nemohli popřít: to, že kapitalismus zajistil rychle rostoucímu počtu obyvatel postupně se zlepšující životní úroveň.

A právě tuto skutečnost velká většina lidí popírala. Klíčovým bodem veškerého socialistického učení, a obzvláště učení Marxova, je tvrzení, že kapitalismus vede ke zvyšujícímu se ožebračování pracujících mas. V kapitalistických zemích nelze mylnost této teorie přehlédnout. V zaostalých zemích, jichž se kapitalismus příliš nedotkl, se nezdá být smysluplné bezprecedentní nárůst počtu obyvatel hodnotit jako neustálé zhoršování životní úrovně mas. Tyto země jsou chudé v porovnání s rozvinutějšími zeměmi. Jejich chudoba je výsledkem rychlého nárůstu obyvatelstva. Tyto národy raději vychovávají více potomků namísto toho, aby zvýšily svou životní úroveň. To je jejich rozhodnutí. Skutečnost ale zůstává taková, že měly bohatství na to, aby prodloužily průměrnou délku života. Nedokázaly by uživit více dětí, kdyby předtím nedošlo k vytvoření více prostředků jejich výživy.

Nicméně nejen marxisté, ale i mnozí údajní „buržoazní“ autoři přiznávají, že Marxův popis vývoje kapitalismu byl v podstatě historií minulých sta let potvrzen.

XXXVIII. MÍSTO EKONOMIE VE VZDĚLÁVÁNÍ

1. Studium ekonomie

Přírodní vědy jsou v konečném důsledku založeny na faktech vypořádaných při laboratorních experimentech. Fyzikální a biologické teorie jsou s těmito skutečnostmi porovnávány, a nejsou-li s nimi v souladu, jsou odmítnuty. Rozvoj těchto teorií stejně jako zdokonalení technologických a terapeutických postupů vyžaduje více laboratorního výzkumu a jeho lepší kvalitu. Toto experimentální zkoumání vyžaduje čas, usilovnou práci odborníků a nákladný materiál. Výzkum dnes již nemohou provádět nemajetní osamocení vědci, byť by byli sebegeniálnější. Základ současné experimentální vědy tvoří ohromné laboratoře podporované vládami, univerzitami, nadačními fondy a velkými podniky. Práce v těchto institucích získala podobu profesionální rutiny. Většina lidí pracujících na těchto projektech je tvořena techniky zaznamenávajícími skutečnosti, které pionýři, z nichž jsou někteří také experimentátory, jednoho dne použijí jako stavební kameny svých teorií. Pro pokrok vědeckých teorií mají výsledky vědce provádějícího a zaznamenávajícího měření pouze pomocnou úlohu. Jeho objevy přinášejí ale často okamžitě výsledky v podobě zlepšení terapeutických postupů a zdokonalení podnikání.

Lidé přehlížejí zásadní epistemologické rozdíly mezi přírodními vědami a vědami o lidském jednání a domnívají se, že rozvoji ekonomického poznání by prospělo provádění ekonomického výzkumu pomocí osvědčených postupů institucí provádějících zdravotní, fyzikální či chemický výzkum. Na takzvaný ekonomický výzkum byly vydány značné peněžní částky. Všechny podporované instituty ale ve skutečnosti zkoumají nedávnou ekonomickou historii.

Je určitě chvályhodné podporovat studium hospodářských dějin. Ať již ale budou závěry takových studií jakkoli poučné, nesmíme je zaměřovat se studiem ekonomie. Jejich výsledkem nejsou fakta v tom smyslu, v jakém je toto slovo používáno, hovoříme-li o laboratorních testech. Nepřinášejí stavební kameny ke stavbě aposteriorních hypotéz a teorémů. Naopak. Nemají smysl, nejsou-li interpretovány ve světle teorií, jež byly vyvinuty bez odkazu na tato fakta. Není třeba v tomto ohledu nic dodávat k tomu, co bylo řečeno v předchozích kapitolách. Žádný spor ohledně příčin nějaké historické události není možné rozhodnout na základě zkoumání faktů, které nejsou vedeny konkrétními praxeologickými teoriemi.¹

Je možné, že zakládání institutů pro výzkum rakoviny přispěje k objevení metod léčení či prevence této zhoubné nemoci. Institut pro studium hospodářského cyklu ale nijak nezabrání svou činností opakovanému vzniku hospodářských krizí. Ani nejpřesnější a nejdokonalejší shromažďování všech dat o hospodářských depresích minulosti nikterak nerozšíří naše poznání v tomto oboru. Vědci se nepřou o tato data; spory se vedou o teorémy, které jsou používány k jejich interpretaci.

Ještě důležitější je skutečnost, že není možné sebrat data ohledně nějaké konkrétní události bez toho, aby se historik na samotném počátku své práce nepřiklonil k nějaké teorii. Historik totiž nepodává svědectví o všech skutečnostech, ale pouze o těch, jež považuje na základě svých teorií za relevantní. Data, která považuje za nepodstatná pro vyložení daných událostí, nezmiňuje. Je-li v důsledku chybných teorií, které zastává, uveden v omyl, jeho zachycení minulosti je problematické a může být téměř bezcenné.

Ani nejuvěrnější zkoumání nějakého období hospodářských dějin, byť by se jednalo o historii období nejbližší dnešku, nedokáže nahradit ekonomické myšlení. Ekonomie, podobně jako logika či matematika, je projevem abstraktního myšlení. Ekonomie nikdy nemůže být experimentální či empirická. Ekonom nepotřebuje drahé přístroje k výkonu svého výzkumu. Potřebuje schopnost jasného uvažování a schopnost rozeznat mezi změtí jevů jevy zásadní a oddělit je od jevů pouze náhodných.

Mezi ekonomickou historií (hospodářskými dějinami) a ekonomikou neexistuje konflikt. Každá sféra poznání má svůj význam a hodí se k určitému účelu. Ekonomové se nikdy nepokoušeli znevažovat či popírat význam hospodářských dějin. Stejně tak se ani skuteční historici nebrání studiu ekonomie. Nepřátelství mezi těmito dvěma skupinami bylo záměrně vyvoláno socialisty a intervencionisty, kteří nemohli vyvrátit výhrady vznesené proti jejich teoriím

¹ Srov. s diskusí základních epistemologických problémů na str. 30–39, problému „kvantitativní“ ekonomie, str. 50–52 a 318–320 a protichůdných interpretací podmiňek pracujících v kapitalismu, str. 552–557.

ekonomy. Historická škola a institucionalisté se pokoušeli odstranit ekonomii a nahradit ji „empirickými“ studii právě z toho důvodu, že chtěli ekonomy umlčet. Hospodářské dějiny, tak jak si je představovali, byly prostředkem k poškození dobrého jména ekonomie a propagaci intervencionismu.

2. Ekonomie jako profese

Dřívější ekonomové se věnovali studiu problémů ekonomie. Při svých přednáškách a ve svých knihách usilovali sdělit ostatním lidem výsledky svých úvah. Snažili se ovlivnit veřejné mínění, aby se zdravé politiky uplatnily při výkonu občanských záležitostí. Nikdy nepovažovali ekonomii za profesi.

Vznik ekonomie jako profese je plodem intervencionismu. Profesionální ekonom je specialistou, jenž napomáhá při tvorbě rozličných druhů vládních zásahů do podnikání. Je expertem v oblasti ekonomické legislativy, jež dnes bez výjimky směřuje k omezení fungování tržního hospodářství.

Ve vládních úřadech, sekretariátech různých politických stran a zájmových skupin a v redakcích stranických novin a periodik zájmových skupin aktivně působí tisíce a tisíce takových profesionálních expertů. Další jsou zaměstnáni jako poradci podnikatelů nebo vytvářejí nezávislé agentury. Někteří si získali celonárodní či dokonce celosvětový věhlas; mnozí patří mezi nejvlivnější muže svých zemí. Často se stává, že tito experti jsou povoláváni k řízení velkých bank a korporací, voleni do parlamentů a jmenováni členy vlády. Soupeří s právníkou profesí o hlavní vliv na politické záležitosti. Prominentní postavení, které ekonomové mají, je jedním z nejcharakterističtějších rysů našeho věku intervencionismu.

Není žádných pochyb o tom, že v takto vlivné třídě lidí se budou nacházet velmi nadaní jedinci, možná i nejvýznačnější lidé naší doby. Filozofie, jež dává podobu jejich činnostem, ale zužuje jejich horizont uvažování. Kvůli vazbě na konkrétní politické strany a zájmové skupiny, jež se snaží získat výhody, se stávají jednostrannými. Zavírají oči před vzdálenějšími důsledky jimi navrhovaných politik. Zásadní význam pro ně má pouze krátkodobý zájem skupiny, jíž slouží. Konečným cílem jejich počínání je zařídit svým klientům výhody na úkor ostatních lidí. Přesvědčují sami sebe, že osud lidstva je stejný jako krátkodobý prospěch jejich skupiny. Tuto myšlenku se pokoušejí prodat veřejnosti. Když usilují o vyšší cenu stříbra, obilí nebo cukru, vyšší mzdy pro členy svých odborů nebo clo na levnější zahraniční výrobky, tvrdí, že bojují za vyšší dobro, svobodu a spravedlnost, rozkvět země a civilizace.

Veřejnost se na lobbyisty dívá podezíravě a viní je z bezútešných dopadů intervencionistické legislativy. Kořen zla však spočívá hlouběji. Filozofie nejruznějších zájmových skupin pronikla do legislativních sborů. Dnes

v parlamentech najdeme zástupce pěstitelů obilí, chovatelů dobytka, zemědělských družstev, těžařů stříbra, zástupce nejrůznějších odborových centrál, odvětví, která nemohou obstát v zahraniční konkurenci bez existence cel, a mnoha dalších zájmových skupin. Najdeme i pár takových, pro které zájmy země stojí nad zájmy jejich zájmových skupin. Totéž platí i pro jednotlivá ministerstva. Ministr zemědělství se považuje za zastávce zájmů zemědělství; jeho hlavním cílem je zajistit nárůst cen potravin. Ministr práce se považuje za zástupce odborů a jeho základním cílem je posílit co nejvíce jejich postavení. Každé ministerstvo provádí vlastní politiku a podniká kroky, které jsou v rozporu s kroky ostatních ministerstev.

Mnoho lidí si dnes stěžuje na nedostatek politiků, kteří by byli skutečnými státníky. V prostředí převládajících myšlenek intervencionismu mohou ale úspěšnou politickou kariéru vést pouze lidé, kteří se ztotožňují se zájmy nějaké zájmové skupiny. Státník, jenž má hledět daleko kupředu, ale nepotřebuje mentalitu odboráře či zástupce sdružení zemědělců. Služba krátkozrakým cílům zájmové skupiny nevybaví člověka vlastnostmi, které by z něj učinily úspěšného státníka. Státnické chování má totiž podobu dlouhodobého uvažování. Zájmové skupiny ale dlouhodobé uvažování nezajímá. Politováníhodné selhání výmarského systému v Německu a třetí francouzské republiky bylo převážně způsobeno právě skutečností, že dotčení politici byli pouze experty na záležitostech zájmových skupin.

3. Předpovídání jako profese

Když si podnikatelé konečně uvědomili, že hospodářský boom vyvolaný úvěrovou expanzí není trvalý a nutně povede k hospodářskému propadu, zjistili, že je pro ně důležité včas vědět, kdy k tomuto zlomu dojde. Obrátili se tedy na ekonomy se žádostí o radu.

Ekonom ví, že takovýto boom nutně vyústí v depresi. Neví – a ani nemůže vědět –, kdy se krize objeví. To v každém jednotlivém případě závisí na konkrétních podmínkách. Mnohé politické události mohou mít na tento výsledek určitý vliv. Neexistují žádná pravidla, podle kterých bychom mohli trvání boomu nebo následné deprese vypočítat. A i kdybychom taková pravidla měli, podnikatelům by nikterak neposloužila. Aby se jednotlivý podnikatel totiž dokázal vyhnout ztrátě, potřebuje vědět, kdy ke zlomu dojde, v okamžiku, kdy ostatní podnikatelé stále věří, že hospodářský propad je dále, než tomu je ve skutečnosti. V takové situaci by mu jeho lepší znalost umožnila přizpůsobit své podnikání takovým způsobem, aby jej tento propad negativně nezasáhl. Kdyby ale konec boomu bylo možné spočítat podle nějakého vzorce, všichni podnikatelé by se výsledek dozvěděli ve stejný okamžik. Jejich snaha přizpůsobit své podnikání této informaci by okamžitě vedla ke vzniku

veškerých projevů hospodářské deprese. Pro všechny by už bylo příliš pozdě na to, aby se dokázali problémům vyhnout.

Kdyby bylo možné vypočítat budoucí podobu trhu, budoucnost by přestala být nejistá. Neexistovala by ani podnikatelská ztráta, ani zisk. Dovednosti, které lidé od ekonomů očekávají, přesahují schopnosti jakéhokoli smrtelníka.

Samotná myšlenka, že budoucnost je předvídatelná, že konkrétní rozumění světu, jež je základem činnosti podnikatelů, je možné nahradit nějakými vzorci a že znalost těchto vzorců může z každého udělat podnikatele, je samozřejmě výsledkem celé změní omylů a mylných představ, jež nalézáme u kořenů dnešních antikapitalistických politik. V celé soustavě, jež si říká marxistická filozofie, nenajdeme ani nejmenší odkaz na skutečnost, že hlavním úkolem konání je zaopatřit se na události *nejisté* budoucnosti. Dnešní používání termínu spekulant pouze s hanlivým nádechem zřetelně prokazuje, že naši současníci vůbec netuší, v čem spočívá základní problém lidského jednání.

Podnikatelský úsudek nelze koupit na trhu. Podnikatelská myšlenka, která je uskutečněna a přináší zisk, má přesně tu vlastnost, že většinu lidí nenapadne. Zisky nepřináší správný odhad jako takový, ale lepší odhad, než má zbytek lidí. Odměnu získávají pouze rebelové, kteří se nenechají svést omyly, jež zastávají davy. Ziskům dává vzniknout skutečnost, že se někdo připravil na budoucnost v situaci, kdy to ostatní dostatečně neudělali.

Podnikatelé a kapitalisté vydávají napospas svůj vlastní hmotný blahobyť, jsou-li zcela přesvědčeni o správnosti svých plánů. Nikdy by se nerozhodli vzít svůj ekonomický život do svých rukou proto, že jim to poradil nějaký expert. Neznalí lidé, kteří působí na akciových a komoditních burzách na základě doporučení expertů, o své peníze přijdou, ať už mají svou inspiraci a „důvěrné“ informace odkudkoli.

Rozumní podnikatelé-obchodníci si jsou plně vědomi nejistoty budoucnosti. Uvědomují si, že ekonomové neprodukují žádné spolehlivé informace o budoucnosti; že poskytují pouze jistý výklad statistických dat týkajících se minulosti. Názory ekonomů na budoucnost představují pro kapitalisty a podnikatele pouze pochybné domněnky. Jsou podezíraví a nenechají se snadno napálit. Jelikož se ale poměrně správně domnívají, že je užitečné znát veškerá data, která mohou na jejich podnikání mít nějaký dopad, čtou noviny a časopisy, které předpovědi poskytují. Aby náhodou neopominuly nějaký zdroj dostupných informací, velké podniky zaměstnávají oddělení ekonomů a statistiků.

Předvídání podoby trhu ale představuje marný pokus odstranit nejistotu budoucnosti a zbavit podnikání jeho spekulativní podstaty. Poskytuje nám však jistou službu při shromažďování a interpretaci dostupných dat o ekonomických trendech a vývoji v nedávné minulosti.

4. Ekonomie a univerzity

Univerzity placené z daní jsou pod kontrolou strany, která je u moci. Úřady se snaží jmenovat pouze profesory ochotné rozvíjet myšlenky, které ony samy schvalují. A jelikož jsou dnes všechny nesocialistické vlády pevně oddány intervencionismu, jmenují pouze intervencionisty. Podle jejich názoru je základní povinností univerzity prodávat dorůstající generaci oficiální společenskou filozofii.² Ekonomové nepotřebují.

Intervencionismus ale převládá i na mnoha nezávislých univerzitách.

V souladu se starou tradicí není úkolem univerzit pouze vyučovat, ale také rozvíjet poznání a vědu. Povinností univerzitního učitele není pouze předat studentům soustavu poznatků vytvořenou jinými lidmi. Má také přispět ke zvětšení tohoto pokladu vlastní prací. Je totiž plnoprávným členem celosvětové republiky vědy, inovátorem a pionýrem na cestě k dalšímu a lepšímu poznání. Žádná univerzita by nepřiznala, že členové jejího sboru jsou horší než ostatní vědci v daných oborech. Každý univerzitní profesor se považuje za rovnocenného partnera všem ostatním znalcům jeho vědy. Stejně jako ti nejlepší z nich i on přispívá svým dílem k rozvoji poznání.

Tato myšlenka rovnosti všech profesorů je samozřejmě nepravdivá. Existuje ohromný rozdíl mezi kreativní prací génia a monografií odborníka. V oblasti empirického výzkumu je ale možné tuto fikci zachovat. Velký inovátor i obyčejný rutinér se při svém zkoumání totiž uchylují ke stejným technickým metodám. Přípravují laboratorní experimenty či shromažďují historické dokumenty. Navenek jejich práce vypadá stejně. V jejich publikacích nalézáme odkazy na totožná témata a problémy. Jsou souměřitelné.

V teoretických vědách, jako je filozofie nebo ekonomie, je tomu ale jinak. Zde nemůže rutinér s využitím více či méně stereotypního vzoru dosáhnout ničeho. Nenalézáme tady žádný prostor pro svědomitou a náročnou práci horlivého autora monografií. Zde se empirický výzkum neprovádí; výsledku se dosahuje schopností rozjímat, přemýšlet a uvažovat. Neexistuje tady specializace, protože všechny problémy jsou provázány jeden s druhým. Když se člověk zabývá jedním aspektem poznání, má ve skutečnosti co do činění s celým poznáním. Jeden vynikající historik jednou popsal psychologický a vzdělávací význam doktorské disertační práce následujícím způsobem. Prohlásil, že autorovi dává hrdé ujištění, že v oboru poznání existuje prostor, i když pouze malý, kde ve vztahu k jeho znalostem není nikoho, kdo by se mu mohl rovnat. Je jasné, že tento výsledek se nedostaví při disertaci na téma

² Když G. Santayana hovořil o jednom profesoru filozofie – tehdy Královské pruské – Berlínské univerzity, poznamenal, že tomuto muži připadá, „že úkolem profesora je plahočit se po vládní cestě s nákladem zákonů“. (*Persons and Places* [New York, 1945], II, str. 7).

ekonomické analýzy. V komplexu ekonomického myšlení se taková izolovaná místa nenacházejí.

V jednom okamžiku nikdy nežilo více než pár lidí, jejichž práce něčím zásadním do ekonomie přispěla. Počet kreativních lidí je v ekonomii stejně malý jako v jiných oblastech poznávání. Kromě toho mnozí kreativní ekonomové ekonomii nevyučují. Tisíce učitelů ekonomie jsou ale poptávány univerzitami a vysokými školami. Akademická tradice vyžaduje, aby každý z nich prokázal své kvality publikováním originálních příspěvků, nikoli pouze kompilací učebnic a učebních textů. Akademická reputace a mzda učitele závisí více na množství jeho publikací než na schopnosti vyučovat. Profesor se nemůže vyhnout publikování knih. Necítí-li své místo v ekonomii, píše o hospodářských dějinách nebo deskriptivní ekonomii. Aby ale poté neztratil tvář, musí tvrdit, že problémy, kterými se zabývá, jsou skutečnými ekonomickými problémy, a nikoli problémy hospodářských dějin. Musí dokonce předstírat, že jeho příspěvky náleží nejen do jediného legitimního oboru ekonomických studií, že pouze ony jsou empirické, induktivní a vědecké, zatímco pouhé deduktivní vývody teoretiků „od zeleného stolu“ jsou prázdnými spekulacemi. Kdyby se takto nechoval, přiznal by, že existují dvě kategorie učitelů ekonomie – ti, co sami přispívají k rozvoji ekonomického poznání, a ti, kteří tak nečiní, i když mohou dělat dobrou práci v jiných disciplínách, jako jsou například nedávné hospodářské dějiny. Atmosféra v akademické obci se stává pro výuku ekonomie nepříznivá. Mnozí profesori – avšak naštěstí ne všichni – se uchylují ke znevažování „pouhé teorie“. Pokoušejí se ekonomickou analýzu nahradit nesystematicky nahromaděnými soubory historických a statistických informací. Rozčleňují ekonomii na množství spojených součástí. Specializují se na zemědělství, trhy práce, podmínky v Latinské Americe a další obdobné věci.

Jednou z úloh univerzitního vzdělání je zcela jistě seznámit studenty se základy hospodářských dějin, stejně jako s hospodářským vývojem v nedávné minulosti. Všechny tyto pokusy jsou ale odsouzeny k nezdaru, nejsou-li pevně ukotveny v důkladném seznámení se s ekonomikou. Ekonomii nelze rozdělit do specializovaných částí. Stále se totiž zabývá propojením všech fenoménů lidského jednání. Katalaktické problémy se nemohou objevit, když se člověk zabývá jednotlivými druhy výroby odděleně. Není možné studovat práci a mzdy bez implicitního studia cen zboží, úrokových měr, zisku a ztráty, peněz a úvěru a ostatních zásadních problémů. Skutečných problémů určení mzdových sazeb se v úzkém kurzu o práci nelze ani dotknout. Nic takového jako „ekonomie práce“ nebo „ekonomie zemědělství“ neexistuje. Existuje pouze jeden logický celek ekonomického poznání.

Titó specialisté se ve svých přednáškách a publikacích nezabývají ekonomikou, ale doktrínami různých zájmových skupin. Jestliže ignorují ekonomii,

nemohou se pak divit, že podléhají ideologiím zájmových skupin usilujících o získání výhod a privilegií. Dokonce i ti specialisté, kteří otevřeně nestrání konkrétní zájmové skupině a tvrdí, že si zachovávají nezávislost, nevědomky uznávají základní přesvědčení intervencionistické doktríny. Při analýze nespočetných způsobů vládních zásahů do podnikání nechtějí být, jak říkají, pouze negativní. Kritizují-li tedy nějaké přijaté opatření, činí tak pouze proto, aby mohli doporučit jejich vlastní podobu intervencionismu, namísto intervencionismu navrhovaného ostatními. Bez rozpaků souhlasí se základní tezí intervencionismu i socialismu, že nenarušované tržní hospodářství nespravedlivě poškozuje životní zájmy naprosté většiny lidí ve prospěch bezcitných vykořisťovatelů. Domnívají se, že ekonom, který prokazuje neúčinnost intervencionismu, je podplaceným zastáncem nespravedlivých požadavků velkých podniků. Je naší povinností zabránit takovým darebákům v přístupu na univerzity a zamezit publikování jejich článků v periodikách sdružení univerzitních učitelů.

Studenti jsou zmateni. V kurzech matematické ekonomie jsou jim předkládány vzorce popisující hypotetické stavy rovnováhy, ve kterých již žádné jednání neexistuje. Snadno pak vyvozují, že tyto rovnice nejsou vůbec k něčemu při snaze rozumět ekonomickým činnostem. Na přednáškách specialistů se dozvídají o velkém množství podrobností ohledně intervencionistických opatření. Z toho musí vyvodit, že podmínky jsou zjevně paradoxní, protože rovnováha nikdy neexistuje a mzdové sazby a ceny zemědělských výrobků nejsou tak vysoké, jak by je odbory a zemědělci chtěli mít. Uzavírají tedy, že nevyhnutelně musí dojít k radikální reformě. Jaká má ale tato reforma být?

Většina studentů bez zábran přijímá univerzální intervencionistické řešení navrhované jejich profesory. Sociální podmínky budou zcela uspokojivé, když vláda vynutí minimální mzdy a každému poskytne náležitou stravu a ubytování, nebo když bude zakázán prodej margarínu a dovoz zahraničního cukru. Nevidí rozpory v názorech svých učitelů, kteří jeden den nařikají nad zuřící konkurencí a druhý den nad zlem monopolu, kteří si jeden den stěžují na klesající ceny a druhý den na rostoucí životní náklady. Pak dostanou diplom a snaží se co nejrychleji získat práci u vlády nebo některé mocné zájmové skupiny.

Je zde ale také mnoho mladých lidí, kteří jsou natolik bystří, aby si omyly intervencionismu uvědomili. Odmítají sice po vzoru svých učitelů systém nenarušovaného tržního hospodářství, ale nevěří, že by izolovaná intervencionistická opatření mohla dosáhnout požadovaných cílů. Konzistentně aplikují myšlenky svých učitelů do jejich logických důsledků. Tím se dostávají k socialismu. Vítají sovětský systém jako úsvit nové a lepší civilizace.

Mnoho současných univerzit se ale nestalo semeništi socialismu kvůli situaci vládnoucí na katedrách ekonomie, ale kvůli poznatkům předávaným studentům

na ostatních katedrách. Na katedrách ekonomie lze stále najít alespoň nějaké ekonomy a i ostatním učitelům mohou být známy některé výhrady vznášené proti uskutečnitelnosti socialismu. Situace je odlišná v případě mnoha učitelů filozofie, historie, literatury, sociologie a politických věd. Tito lidé interpretují historii na základě vulgarizované verze dialektického materialismu. Dokonce i ti, kdo vášnivě útočí na marxismus kvůli jeho materialismu a ateismu, jsou pod vlivem myšlenek obsažených v Komunistickém manifestu a programu Komunistické internacionály. Hospodářské deprese, masovou nezaměstnanost, inflaci, válku a chudobu vysvětlují jako zla, jež kapitalismus nutně obsahuje, a naznačují, že tyto jevy mohou vymizet, pouze když se zbavíme i kapitalismu.

5. Obecné vzdělávání a ekonomie

V zemích, kde nedochází k bojům mezi různými jazykovými skupinami, může veřejné vzdělávání fungovat, je-li omezeno na čtení, psaní a počítání. Chytrým dětem je možné přidat také základní poznatky geometrie, přírodních věd a platných zákonů země. Jakmile ale někdo chce postoupit ještě dále, objevují se vážné problémy. Výuka na základní úrovni se nutně mění v indoktrinaci. Přetává být totiž možné adolescentům představit všechny stránky problému a nechat je vybrat si mezi konkurujícími si názory. Stejně nemožné je najít učitele, kteří by studentům předali názory, s nimiž sami nesouhlasí, takovým způsobem, jenž by uspokojil zastánce těchto názorů. Strana, která má školy pod kontrolou, má možnost propagovat vlastní názory a znevažovat názory ostatních stran.

Liberálové devatenáctého století vyřešili tento problém v oblasti náboženského vyučování pomocí oddělení státu a církve. V liberálních zemích není náboženství ve státních školách vyučováno. Rodiče ale mají možnost poslat své děti do církevních škol podporovaných náboženskými komunitami.

Tento problém se ale neomezuje jen na výuku náboženských a některých dalších teorií přírodních věd, jež jsou v rozporu s Biblií. Týká se dokonce výuky historie a ekonomie.

Veřejnost si tuto skutečnost uvědomuje pouze s ohledem na mezinárodní souvislosti výuky historie. Dnes se někdy hovoří o nutnosti osvobodit výuku historie od vlivu nacionalismu a šovinismu. Jen málokdo si ale uvědomí, že problém nestrannosti a objektivity se týká stejně pohledu na domácí historii. Společenská filozofie učitele či autora učebnice dává podobu výkladu. Čím více je kvůli srozumitelnosti pro nevyspělý intelekt dětí a adolescentů nutně výklad zjednodušit a zestručnit, tím horší dopady můžeme sledovat.

Marxisté a intervencionisté se domnívají, že výuka historie ve školách je znečištěna schvalováním myšlenek klasického liberalismu. Chtějí nahradit tuto „buržoazní“ interpretaci historie pohledem svým. Podle marxistů byly

anglická revoluce roku 1688, americká revoluce, Velká francouzská revoluce a revoluční hnutí na evropském kontinentu v devatenáctém století buržoazními hnutími. Vyústily v porážku feudalismu a nastolení buržoazního řádu. Nedošlo k osvobození mas proletariátu; ty pouze přešly z třídní nadvlády aristokracie do třídní nadvlády kapitalistických vykořisťovatelů. Proto je prý nutné osvobodit pracujícího člověka a zrušit kapitalistický způsob výroby. Intervencionisté tvrdí, že toho je nutné dosáhnout pomocí *Socialpolitik* nebo *New Dealu*. Ortodoxní marxisté na druhou stranu tvrdí, že pouze násilné svržení buržoazního systému vlády může skutečně proletariát vysvobodit.

Člověk se nemůže zabývat žádnou historickou událostí, aniž by se nemusel jasně vyjádřit k těmto kontroverzním problémům a ekonomickým teoriím, jež za nimi nalézáme. Učebnice a učitelé nemohou zachovat nestrannost ohledně tvrzení, že „nedokončenou revoluci“ je třeba dovršit revolucí komunistickou. Každé tvrzení o událostech posledních tří set let si vyžaduje zaujetí jasného stanoviska k těmto sporům. Člověk se nemůže vyhnout volbě mezi filozofií Prohlášení nezávislosti a Gettysburského projevu nebo Komunistického manifestu. Máme zde jasný problém a nic nezískáme, když strčíme hlavu do písku.

Na střední škole a dokonce i na vysoké škole představuje předávání historických a ekonomických znalostí v podstatě indoktrinaci. Větší část studentů není zcela jistě dostatečně vyspělá, aby si mohla vytvořit vlastní názor na základě kritického posouzení učitelova vylíčení dané situace.

Kdyby bylo veřejné vzdělávání efektivnější, než ve skutečnosti je, politické strany by velmi usilovaly o získání kontroly nad školským systémem, aby mohly určit způsob, jakým se o těchto věcech bude učit. Obecné vzdělání hraje ovšem pouze méně významnou úlohu při formování politického, sociálního a ekonomického myšlení dorůstající generace. Vliv tisku, rozhlasu a společenského prostředí je mnohem větší než vliv učitelů a učebnic. Propaganda církví, politických stran a zájmových skupin překonává vliv škol, ať již vyučují cokoli. Člověk často velmi rychle zapomíná, co se ve škole naučil, a je především neustále formován společenským prostředím, ve kterém se pohybuje.

6. Ekonomie a občan

Ekonomie nesmí být vyhoštěna do přednáškových síní a statistických úřadů a ponechána v ezoterických kruzích. Ekonomie je filozofií lidského života a jednání a zabývá se každým a vším. Je jádrem civilizace a lidské existence člověka.

Výše řečeným se ale nedopouštíme časté chyby specialistů, kteří přeceňují význam jejich vlastního oboru poznání. Nejen ekonomové, ale všichni lidé dnes přisuzují ekonomii klíčovou úlohu.

Veškeré dnešní politické problémy se dotýkají problémů, jimž se obecně říká ekonomické. Veškeré argumenty předkládané v současných debatách o sociálních a veřejných problémech spadají do klíčových otázek praxeologie a ekonomie. Každý člověk se zabývá ekonomickými doktrínami. Filozofové a teologové se dnes zajímají o ekonomické problémy spíše než o problémy, které byly předmětem zkoumání dřívějších generací filozofů a teologů. Romány a divadelní hry se dnes zabývají všemi lidskými záležitostmi – včetně sexuálních vztahů – z pohledu ekonomických doktrín. Každý o ekonomii uvažuje, ať si to uvědomuje či nikoli. Při vstupu do politické strany nebo při účasti ve volbách občan implicitně zaujímá jisté postavení k základním ekonomickým teoriím.

V šestnáctém a sedmáctém století představovalo náboženství hlavní zdroj evropských politických sporů. V osmnáctém a devatenáctém století byl jak v Evropě, tak v Americe vrcholnou otázkou problém zastupitelské vlády oproti královskému absolutismu. Dnes je to tržní hospodářství oproti socialismu. Jedná se samozřejmě o problém, jehož řešení je zcela závislé na ekonomické analýze. Ani prázdné slogany, ani mysticismus dialektického materialismu nám tuto otázku vyřešit nijak nepomohou.

Nikdo se nemůže nijak zbavit své osobní zodpovědnosti. Kdokoli se vzdá snahy posoudit dle svých nejlepších schopností podstatu veškerých dotčených problémů, dobrovolně se vzdává svých práv ve prospěch samozvané elity nadlidí. V takto klíčových záležitostech je slepé spoléhání na „experty“ a nekritické přijímání populárních sloganů a předsudků rovno vzdání se sebeurčení a poddání se nadvládě jiných lidí. V dnešní situaci neexistuje pro žádného inteligentního člověka nic důležitějšího než ekonomie. Osud jeho samotného a jeho potomků je totiž v sázce.

Jen pár lidí je schopno přispět zásadním způsobem k rozvoji ekonomického poznání. Všichni rozumní lidé by se ale měli s učením ekonomie seznámit. V naší době je to základní občanskou povinností.

Ať se nám to líbí, nebo ne, je skutečností, že ekonomie nemůže zůstat ezoterickým druhem poznání, jež je přístupné jen malé skupině vědců a specialistů. Ekonomie se věnuje základnímu problému společnosti; týká se každého a patří všem. Přestavuje hlavní a správný předmět studia každého občana.

7. Ekonomie a svoboda

Prvořadá úloha, již ekonomické myšlenky sehrávají při určení podoby občanských záležitostí, vysvětluje, proč se vlády, politické strany a zájmové skupiny snaží omezit svobodu ekonomického myšlení. Propagují „dobrou“ doktrínu a umlčují hlasy „špatných“ doktrín. Domnívají se, že pravda sama nemá sílu, díky které by v konečném důsledku zvítězila pouze proto, že je

pravdivá. Kvůli tomu je třeba pravdu podpořit silou policie či ostatních ozbrojených složek. Dle jejich názoru je kritériem pravdivosti doktríny skutečnost, že její zastánci uspějí a silou zbraní porazí zastánce odlišných názorů. Z toho plyne, že Bůh či nějaká mytická bytost řídící běh lidských věcí vždy přiřkne vítězství těm, kdo bojují za dobrou věc. Vláda je tady od Boha a je její posvátnou povinností vyhledit kacíře.

Nemá smysl věnovat se rozporům a nekonzistentnostem této doktríny netolerance a pronásledování odpůrců. Svět nikdy v minulosti neměl tak dobře vytvořený systém propagandy a útisku, jaký vytvořily dnešní vlády, strany a zájmové skupiny. Celá tato konstrukce se ale zhroutlí jako domeček z karet, jakmile bude napadena mocnou ideologií.

Nejen v zemích ovládaných barbarskými a neobarbarskými despoty, ale i v tzv. západních demokraciích je studium ekonomie dnes v podstatě postaveno mimo zákon. Veřejná diskuse ekonomických problémů přehlídí téměř zcela to, co ekonomové říkali v posledních dvou stech letech. S cenami, mzdami a úrokovými mírami se zachází, jako kdyby jejich určení nebylo předmětem žádného zákona. Vlády se pokoušejí nařizovat a vynucovat maximální ceny komodit stejně jako minimální mzdy. Státníci nabádají podnikatele, aby snížili své zisky, snížili ceny a zvýšili mzdy, jako kdyby tyto věci závisely na chvályhodných záměrech jedinců. V otázkách mezinárodních ekonomických vztahů se lidé lehkovážně uchylují k nejnaivnějším omylům merkantilismu. Najde se jen málo těch, kdo by si byli vědomi vad všech těchto populárních teorií, či si uvědomovali, proč politiky na nich založené nutně povedou ke katastrofě.

To jsou smutné věci. Existuje však pouze jeden způsob, kterým na ně může člověk reagovat: nikdy nepolevit při hledání pravdy.

XXXIX. EKONOMIE A ZÁKLADNÍ OTÁZKY LIDSKÉ EXISTENCE

1. Věda a život

Lidé často kritizují moderní vědu, jelikož nevynáší hodnotové soudy. Říkají, že živoucí a jednající člověk nemá žádné využití pro *Wertfreiheit*; potřebuje vědět, o co by měl usilovat. Pakliže věda nedává na tuto otázku odpověď, je sterilní. Tato výtky je ale nepodložená. Věda nehodnotí, nýbrž poskytuje jednatelovi člověku veškeré informace, jež může pro svá hodnocení potřebovat. Mlčí, pouze je-li vznesena otázka, zda život sám je hoden žití.

Tato otázka samozřejmě byla také vznesena a bude vždy vznášena. Jaký význam všechno toto lidské počínání a tato činnost mají, když se nakonec nikdo nevyhne smrti a rozkladu? Člověk žije ve stínu smrti. Ať už na své životní pouti dosáhne čehokoli, musí jednoho dne ze světa odejít a opustit vše, co vybudoval. Každý okamžik může být jeho posledním. V budoucnosti člověka tak najdeme pouze jedinou jistotu – smrt. Z tohoto pohledu na konečný a nevyhnutelný výsledek se zdá lidské snažení marné a zbytečné.

Lidské jednání musíme označit za pošetilé, i když ho posuzujeme pouze s ohledem na jeho okamžité cíle. Nikdy nemůže přinést úplné uspokojení; poskytuje pouze prchavé, okamžité a částečné odstranění nespokojenosti. Jakmile je jedna potřeba uspokojena, objevuje se nová, již je potřeba uspokojit. Často se říká, že civilizace činí lidi chudšími, neboť rozmnožuje jejich přání a potřeby nezmírňuje, nýbrž podněcuje. Veškeré usilovné konání a pachtění tvrdě pracujícího člověka, jeho píle, snaživost a chvat jsou nesmyslné, protože neposkytují ani štěstí, ani pokoj. Pokoje duše či smíření nelze dosáhnout jednáním a světským snažením, ale pouze odříkáním a odevzdaností. Jediným správným konáním mudrce je únik do nečinnosti čistého rozjímání.

Všechny tyto obavy, pochybnosti a ohledy jsou však potlačeny neodolatelnou silou lidské životní energie. Je pravda, že se člověk smrti nevyhne. V současnosti je ale živý; a zmocnil se ho život, nikoli smrt. Ať již mu budoucnost nachystala cokoli, nemůže vystoupit z přítomnosti, ve které žije. Dokud člověk žije, nemůže neposlechnout základní popud, *elan vital*. Je přirozeností člověka, že usiluje o zachování a posílení svého života; že je nespokojený a usiluje o odstranění strastí, že hledá, jak dosáhnout něčeho, co lze nazvat štěstím. V každé lidské bytosti funguje nevysvětlitelná a neanalyzovatelná *Id*. Toto *Id* je popudem všech popudů, silou, která žene člověka do života a jednání, původní a nevykořenitelnou touhou po plnější a šťastnější existenci. Působí, dokud člověk žije, a mizí pouze tehdy, končí-li jeho život.

Lidský rozum slouží tomuto životnímu popudu. Biologickou funkcí rozumu je zachovat a podporovat život a oddálit co nejvíce zánik. Myšlení a jednání nejsou v rozporu s přírodou; jsou spíše hlavními rysy lidské přirozenosti. Nejvhodnějším označením člověka v kontrastu s nelidskými bytostmi je následující: bytost *účelově* zápasící s nepříznivými silami o vlastní život.

Veškeré úvahy o nadřazenosti iracionálních prvků jsou proto zbytečné. Ve světě, jehož existenci náš rozum nemůže vysvětlit, analyzovat či pojmut, existuje úzká oblast, v rámci níž je člověk schopen v jisté míře odstraňovat svou nespokojenost. To je sféra rozumu a racionality, doména vědy a účelového jednání. Ani její nicotnost, ani nedostatečnost výsledků, jichž v rámci ní člověk může dosáhnout, nevede k myšlence naprosté rezignace a letargie. Žádné subtilní filozofické argumenty nemohou nikdy zabránit zdravému člověku v zahájení jednání, které – jak se domnívá – může uspokojit jeho potřeby. Možná je pravda, že v nejhlubších zákoutích lidské duše je touha po nerušeném klidu a nečinnosti pouhé vegetativní existence. U žijících lidí jsou tyto tužby, ať jsou jakékoli, převáženy touhou jednat a zlepšit si podmínky vlastního života. Jakmile zvítězí síly odevzdanosti, člověk umírá; nestane se z něj rostlina.

Je pravda, že praxeologie a ekonomie neříkají člověku, zda by si měl uchovat život, či se ho zříci. Život sám a všechny neznámé síly, jež mu dávají vzniknout a udržují jeho plamen, jsou konečnou daností a jako takové se nacházejí za sférou lidské vědy. Předmětem zkoumání praxeologie je pouze základní manifestace *lidského* života, totiž jednání.

2. Ekonomie a hodnotové soudy

Zatímco mnozí lidé kritizují ekonomii za její neutralitu ohledně hodnotových soudů, jiní lidé ji obviňují z toho, že se do nich údajně pouští. Někteří tvrdí, že ekonomie musí nutně vyjadřovat hodnotové soudy, a není proto opravdu vědeckou, jelikož kritérium vědy je její hodnotová indiference. Jiní

tvrdí, že dobrá ekonomie by měla a mohla být nestranná a že pouze špatní ekonomové se proti tomuto postulátu prohřešují.

Sémantické zmatení při debatách o tomto problému vzniká kvůli nepatřičnému užívání slov mnohými ekonomy. Ekonom zkoumá, zda opatření a může přinést výsledek p , k jehož naplnění je doporučováno, a zjistí, že a nevede k p , nýbrž ke g – což je výsledek, jenž by i zastánci opatření a považovali za nežádoucí. Jestliže tento ekonom ohlašuje výsledek svého zkoumání tak, že řekne, že a je špatným opatřením, nepronásí hodnotový soud. Říká pouze, že z pohledu těch, kdo usilují o cíl p , je opatření a nevhodné. V tomto smyslu se vyslovují zastánci svobodného obchodu proti ochranářství. Ukázali, že ochranářství nezvyšuje celkové množství výrobků, jak věří jeho zastánci, nýbrž ho naopak snižuje, a je proto špatné z pohledu lidí, kteří upřednostňují hojnější nabídku výrobku před nabídkou nižší. V tomto smyslu ekonomové kritizují některé politiky z pohledu cílů, které měly naplnit. Když ekonom označuje minimální mzdy za špatnou politiku, chce říci, že její důsledky jsou v rozporu s účelem, kvůli němuž ji její zastánci zaváděli.

Z totožného pohledu nahlíží praxeologie a ekonomie na základní princip lidské existence a společenské evoluce, totiž že spolupráce v systému společenské dělby práce je efektivnějším způsobem jednání než snaha jedinců o soběstačnost a izolaci. Praxeologie a ekonomie neříkají, že by lidé měli mírově spolupracovat v rámci sociálních vazeb; říkají pouze, že lidé musí jednat tímto způsobem, *jestliže* chtějí, aby jejich jednání byla úspěšnější, a nikoli méně úspěšná. Jednání v souladu s morálními pravidly, která vytvoření, zachování a posílení společenské kooperace vyžaduje, není považováno za oběť nějaké mytické bytosti, ale za uchýlení se k neefektivnějším způsobům jednání, za cenu vynaloženou k dosažení hodnotnějších výsledků.

A právě proti nahrazení těchto heteronomních doktrín, jak intuicionismu, tak zjevených příkázání, autonomní, racionalistickou a voluntaristickou etikou vedou spojené síly všech antiliberálních škol a dogmatických přístupů nejzuřivější útoky. Společně obviňují utilitární filozofii z bezcitné strohosti při popisu a analýze lidské podstaty a konečných zdrojů lidského jednání. K vyvrácení této kritiky není potřeba nic více než to, co lze nalézt na každé stránce této knihy. Jen jednu věc bychom měli znovu připomenout, jelikož se na jedné straně jedná o vyvrcholení doktríny všech současných charismatických vůdců a na druhé straně nabízí průměrnému intelektuálovi vítanou záminku vyhnout se náročnému studiu ekonomické teorie.

Ekonomie prý ve své racionalistické zaujatosti předpokládá, že člověk usiluje pouze či hlavně o materiální blahobyt. Ve skutečnosti ale lidé upřednostňují iracionální cíle před racionálními. Jsou více vedeni touhou uskutečnit myty a ideály než snahou dopřát si vyšší životní úroveň.

Na to ekonomie odpovídá následovně:

1. Ekonomie nepředpokládá či nepostuluje, že lidé usilují pouze či hlavně o to, čemu se říká materiální blahobyt. Ekonomie, jako součást obecnější teorie o lidském jednání, se zabývá veškerým lidským jednáním, tj. lidskou účelovou snahou o dosažení zvolených cílů, ať je již těmito cíli cokoli. Je nesmyslné používat koncept *racionality* či *iracionality* k posuzování zvolených cílů. Iracionálními můžeme nazvat konečné danosti, totiž takové věci, které naše myšlení nemůže ani zkoumat, ani redukovat na jiné v konečném důsledku dané věci. Pak je každý konečný cíl zvolený jakýmkoli člověkem iracionální. Není ani více, ani méně racionální usilovat o bohatství jako Krésus než usilovat o chudobu, jako to dělá buddhistický mnich.

2. Kritici mají termínem *racionální cíle* na mysli úsilí o dosažení materiálního blahobytu a vyšší životní úrovně. Je otázkou, zda je či není ve skutečnosti pravdivé jejich tvrzení, že lidé obecně, a dnešní lidé zvláště, jsou hnáni spíše přáním dosáhnout mýtu a snů než snahou zlepšit svůj materiální blahobyt. I když by žádná inteligentní bytost nemohla nezodpovědět tuto otázku správně, není třeba se tímto zabývat. Ekonomie totiž neříká nic ve prospěch mýtů či proti nim. Ve vztahu k doktríně odborů, doktríně úvěrové expanze a všem podobným doktrínám, pokud se samy prezentují jako mýty a jsou podporovány jako mýty svými zastánci, zachovává naprostou neutralitu. Zabývá se těmito teoriemi, pouze pokud jsou považovány doktrínami za prostředky, jež jsou vhodné k dosažení konkrétních cílů. Ekonomie netvrdí, že teorie odborů je špatným mýtem. Říká pouze, že jde o nevhodný prostředek ke zvýšení mzdových sazeb všech lidí, kteří chtějí za mzdu pracovat. Nechává na každém, aby se rozhodl, zda je uskutečnění odborářského mýtu důležitější než vyhnout se nutným důsledkům politiky odborů.

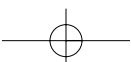
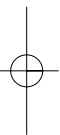
V tomto smyslu můžeme říci, že ekonomie je apolitická a nepolitická, ačkoli je základem politiky a všech typů politického jednání. Můžeme navíc tvrdit, že je zcela neutrální ve vztahu ke všem hodnotovým soudům, jelikož vždy mluví o prostředcích a nikdy o volbě konečných cílů.

3. Ekonomické poznání a lidské jednání

Svoboda člověka volit a jednat je omezena třemi způsoby. Zprv existují fyzikální zákony, jejichž kruté absolutní platnosti se člověk, chce-li žít, při svém konání musí přizpůsobit. Zadruhé jsou zde vrozené vlastnosti a schopnosti člověka a fungování přírodních faktorů; víme, že ovlivňují jak volbu cílů, tak i prostředků, ačkoli naše poznání způsobů jejich fungování je dosti neurčitě. Nakonec jsou zde zákonitosti jevů ohledně propojení prostředků a cílů, totiž praxeologické zákony, jež se odlišují od zákonů fyzikálních i fyziologických.

Objasnění a kategorické a formální zkoumání této třetí třídy zákonů vesmíru je předmětem praxeologie a její dosud nejlépe rozpracované součásti, ekonomie. Soustava ekonomického poznání se základním prvkem ve struktuře lidské civilizace; je to základ, na němž stojí moderní industrialismus a veškeré morální, intelektuální, technologické a terapeutické výsledky minulých století. Je na lidech, využijí-li správně bohatou studnici poznatků, kterou jim ekonomie poskytuje, nebo zda tyto poznatky ponechají bez užitku. Nepodaří-li se jim ale využít jich nejlepším možným způsobem a nebudou-li naslouchat tomu, co je ekonomie učí a před čím je varuje, nezabaví se ekonomie, ale zničí společnost a celé lidstvo.

ROLE MISESOVY KNIHY „LIDSKÉ JEDNÁNÍ“ VE VÝVOJI MODERNÍHO EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ

Joseph T. Salerno

Jádrem každého systému ekonomické teorie je vysvětlení tvorby cen. Jak Mises (1998, str. 235) sám objasňoval, „hlavním zájmem ekonomie je analýza tvorby peněžních cen zboží a služeb směňovaných na trhu“. Jádrem knihy *Lidské jednání* tak jsou části tři a čtyři, pojmenované „Ekonomická kalkulace“ a „Katalaxie aneb ekonomie tržní společnosti“. V těchto dvou částech je poprvé představena kompletní a systematická teorie vysvětlující tvorbu skutečných tržních cen. Mises samozřejmě tuto teorii nestvořil jen tak z ničeho. Ve skutečnosti představuje teorie cen, pečlivě zpracovaná v knize *Lidské jednání*, vrcholný úspěch rakouské ekonomické školy. Je vyvrcholením přístupu k teorii cen¹ poprvé představeném Carlem Mengerem v roce 1871 a dále rozvíjeném skupinou brilantních ekonomů v generaci mezi Mengerem a Misesem. Mezi ně patří zejména Eugen von Böhm-Bawerk, J. B. Clark, Phillip H. Wicksteed, Frank A. Fetter a Herbert J. Davenport. Z důvodů, které později vysvětlím, začal bohužel mengerovský přístup po první světové válce upadat, až v polovině 30. let takřka zcela vymizel. Misesův výjimečný příspěvek v knize *Lidské jednání* posloužil k znovuoživení tohoto přístupu a k jeho rozpracování do systematické teorie tvorby cen.

Tento text je tvořen několika částmi. Část první popisuje vývoj mengerovského přístupu k teorii cen až do první světové války, kdy dosáhla svého vrcholu z pohledu mezinárodního vlivu. Druhá část zachycuje překvapivě

¹ Pozornost ekonomů se k teorii cen (dnes označované jako „mikroekonomie“) obrátila po marginalistické revoluci (1871). Teorie cen je tak základem moderní ekonomie (pozn. překl.).

prudký úpadek toho přístupu a nabízí jeho čtyři možná vysvětlení, včetně dvou základních teoretických nedostatků, jež nebyly dvěma prvními generacemi mengerovců vyřešeny. Misesův osamocený boj za oživení mengerovského přístupu, započatý v polovině 30. let a vrcholící s vydáním *Lidského jednání* v roce 1949, je obsahem třetí části. V této části je také předloženo alternativní pohled na tvrzení, že rakouská ekonomie byla na vrcholu v polovině 30. let, kdy byla náhle a tragicky pohřbena „keynesovskou lavinou“.

Mengerovská tradice před první světovou válkou

Abychom plně docenili význam Misesova příspěvku, je nutné zevrubně prozkoumat směr vývoje čisté ekonomické teorie od počátku 70. let 19. století až po 30. léta století dvacátého. Z marginalistické revoluce v 70. letech vycházejí tři navzájem rozdílné přístupy k teorii cen. Léon Walras se pokoušel vysvětlit utváření cen podobným způsobem, jako to v případě jiných jevů činí astronomie a klasická mechanika. Explicitně formuloval „stav trhu jako všeobecný problém statické rovnováhy popsané soustavou rovnic“ (Ingrao a Israel 1990, str. 92). Walrasův koncept všeobecné rovnováhy byl sice nepochybně systematický, ovšem také bezčasový a mechanický, a tudíž neschopný vytvořit teorii vysvětlující cenové procesy skutečného světa, tedy současné, a nutné nerovnovážné, peněžní ceny generované tržními procesy v minulosti. Naproti tomu koncept dílčí rovnováhy vytvořený Alfredem Marshalllem obsahoval zavádějící pokus o zajištění realističnosti v ekonomické teorii tím, že namísto analýzy základních příčin cenových a nákladových jevů pomocí spotřebitelových voleb přijal povrchní zájem klasických ekonomů o podnikatele. Tento přístup, na hony vzdálený zajištění větší realističnosti, vedl ke zkoumání tvorby jednotlivých izolovaných cen, čímž došlo k ignorování nebo bagatelizaci všeobecné vzájemné závislosti mezi všemi hodnotami a cenami ve skutečné ekonomice.

Mengerův přístup se značně odlišoval jak od Walrasova, tak od Marshallova pojetí. Byl současně jak systematický, tak realistický. Jak směle prohlásil v předmluvě ke svým *Zásadám*:

Věnoval jsem zvláštní pozornost zkoumání příčinných souvislostí mezi ekonomickými jevy zahrnujícími produkty a odpovídající výrobní prostředky, a to nejen pro potřeby vyvinutí teorie cen vystavěné na realitě a shromažďující všechny cenové jevy (včetně úroku, mezd, pozemkové renty, atd.) do jednoho zorného úhlu, ale také kvůli novým vhledům do mnoha dalších ekonomických procesů, které byly až dosud chápány zcela mylně. (Menger 1981, str. 49)

V souladu s hledáním všezahrnující a na realitě vystavěné teorie cen usiloval Menger o vysvětlení „skutečně směněných množství zboží“ (str. 191). Své vysvětlení tak zaměřil na přechodné směnné rovnováhy, neboli na „stavy

klidu“, jak je sám nazývá, jež časově odpovídaly vzniku historických tržních cen (str. 188). Ačkoliv se tedy Menger vyvaroval využití mechanické analýzy všeobecné rovnováhy, neboť ta nemohla vést k vysvětlení příčiny tvorby skutečných cen, podařilo se mu i přesto podat systematické vysvětlení cenového procesu. Svě pojednání tak uvádí zjištěním, že „vše je předmětem zákona příčiny a účinku“ (str. 51). A skutečnou a základní příčinou všech hodnotových a cenových jevů je pro Mengera nesporná existence všeobecné snahy lidských jedinců o uspokojení potřeb. Toto úsilí je soustředěno na vzácné prvky vnějšího světa, jež jsou chápány jako příčina uspokojování potřeb; tedy jako ekonomické statky. Jelikož však navíc musejí všichni jednající lidé odhadovat relativní důležitosti uspokojení celé řady konkrétních potřeb, jsou všechny ekonomické statky ve vzájemném vztahu, který Menger nazval „příčinný vztah statků“. Buď jsou komplementy, substituty, vstupy nebo produkty (str. 56). Celková struktura hodnot a cen je tudíž systematickým a vzájemně závislým výsledkem oceňování a voleb jednotlivců.²

Na počátku 80. let 19. století začali publikovat Mengerovi první následovníci, Böhm-Bawerk a jeho přítel a švagr Friedrich von Wieser. A jak léta plynula, přecházel stále sílící proud publikací, jak jejích, tak i dalších, kteří byli v Rakousku i jinde ovlivněni Mengerem, v záplavu. V souvislosti s tím se ke konci tohoto desetiletí zformovala již zřetelná „rakouská škola“, která začala získávat světové renomé. Je důležité upozornit na skutečnost, že už od samotného založení byla rakouská škola hluboce rozdělena v klíčových otázkách ohledně základní teorie. Na jedné straně Böhm-Bawerk plně přijal Mengerův příčinně-realistický přístup k cenové teorii a snažil se jej dále rozšířit a aplikovat na další oblasti. Na straně druhé se pak Wieser sice držel Mengerova „subjektivismu“ ukotveného v principu mezního užitku, přičemž užitečným způsobem rozvedl některé jeho implikace, avšak zcela opustil a zamítl strukturu teorie cen založené na skutečnosti, kterou Menger na tomto principu vystavěl. Wieserovým záměrem bylo vytvořit vlastní ideál společenského blahobytu založený na stavu všeobecné rovnováhy, jenž nazval „přirozená hodnota“, a spojit jej pomocí konceptu mezního užitku se základy v lidské psychologii.³ Jak dále uvidíme, rozkol mezi Mengerovými prvními a nejhlasnějšími žáky měl závažné dopady na pozdější vývoj rakouské školy.

² Pro vysvětlení Mengerovy teorie hodnoty a cen, která zdůrazňuje ústřední roli zákona příčiny a účinku, viz Salerno (1999).

³ Ve své první knize charakterizuje Wieser ekonomickou teorii jakožto „aplikovanou psychologii“. Přestože nakonec dospěl k odmítnutí tohoto označení, neupustil od názoru, že ekonomické zkoumání začalo „praktickým vědomím ekonomických vztahů“, což bylo společnou schopností laiků i teoretiků (Wieser 1967, str. 3–4). Další diskuse o psychologických elementech ve Wieserově ekonomii lze najít v Kauder (1965, str. 120–23). O Wieserově konceptu „přirozené hodnoty“ se lze dočíst ve Wieser (1971, str. 60–64) a Howey (1989, str. 151–52).

Ve třech desetiletích mezi léty 1884 až 1914 rakouská škola vzkvétala a práce na rozpracování Mengerova přístupu do úplné teorie cen zaznamenala výrazné pokroky. Ty pokroky byly především znatelné v dílech Böhm-Bawerka,⁴ Wicksteeda (1967) ve Velké Británii, a Clarka (1965), Fettera (1915) a Davenporta (1968), klíčových členů takzvané „americké psychologické školy“ ve Spojených státech.⁵ Vrcholu svého vlivu dosáhla mengerovská teorie cen s publikacemi děl Wicksteeda, Davenporta a Fettera v letech 1910, 1913 a 1915. Jak Hayek později vylíčil, „v raně poválečném období jsme dila amerických teoretiků Johna Batese Clarka, Thomase Nixona Carvera, Irvinga Fishera, Franka Fettera a Herberta Josepha Davenporta znali více my ve Vídni, než kteříkoli jiní zahraniční ekonomové, snad s výjimkou Švédů“.⁶

Úpadek mengerovské tradice

Rakouská škola, a s ní i příčinně-realistická metoda, naneštěstí náhle opustila vrchol svého mezinárodního vlivu. Tento úpadek měl čtyři základní příčiny. První z nich zahrnovala události, k nimž došlo ve Vídni v dekadě vrcholící první světovou válkou. Zejména pak náhlé chřadnutí Böhm-Bawerkových fyzických a tvůrčích sil, završené jeho předčasným úmrtím v roce 1914, a současně s tím růst tvůrčího a intelektuálního vlivu Josepha A. Schumpetera.⁷ Druhou příčinou byl prudký nárůst počtu ekonomů marshallovské tradice v anglofonních zemích, což vedlo k jejich takřka úplné nadvládě na poli čisté teorie na počátku dvacátých let. Třetím faktorem, jenž přispěl k podkopání mengerovského přístupu k teorii cen, byl silný podnět, jenž byl dán výzkumu

⁴ Viz Böhm-Bawerk (1886, str. 1–82, 477–541). Tento obsáhlý článek, dlouho nepřeložený do angličtiny, byl ve skutečnosti monografií o teorii hodnoty a cen, jejíž větší část (ale zdaleka ne celá) byla tři roky poté začleněna do německé verze jeho *Positivní Theory of Capital*. Viz Böhm-Bawerk (1959, sv. 2, str. 121–56).

⁵ Pojem „americká psychologická škola“ byl vytvořen Fetterem, který tak označil svoje vlastní doktríny. Měl zdůraznit odhození posledních zbytků benthamovského hedonismu ve prospěch volní psychologie jako základu mengerovské teorie hodnoty (Dorfman 1969, str. 361–62, 385).

⁶ Viz Hayek (1992, str. 32). Není zřejmé, proč Hayek přisoudil tento vývoj především zdánlivě jasné skutečnosti, že Schumpeter byl v roce 1913 na Harvardu jako rakouský hostující profesor. Je mnohem pravděpodobnější, že to byl Böhm-Bawerk, kdo přitáhl pozornost svých rakouských kolegů a studentů k těmto americkým myslitelům už před rokem 1913, neboť jeho časté výměny názorů v amerických žurnálech s tamějšími ekonomy odhalovaly jeho obeznámenost s jejich díly a respekt k nim. Toto vysvětlení odpovídá i Misesovu prohlášení, že „vím, nakolik jsem zavázán ekonomům [Spojených států] zejména od okamžiku před mnoha lety, kdy můj učitel Böhm-Bawerk nasměroval mou pozornost ke studiu děl Johna Batese Clarka, Franka A. Fettera a dalších amerických teoretiků“ (Mises 1980, str. 224).

⁷ Jsem zavázán Jörgu Guido Hülsmannovi za to, že mne upozornil na zásadní, avšak dosud opomíjenou roli Schumpetera v raném vývoji rakouské školy.

v tradici kontinentální analýzy všeobecné rovnováhy na *London School of Economics* příchodem Friedricha A. Hayeka v roce 1931. A konečně samotný mengerovský přístup, dokonce i v těch nejpropracovanějších dílech Wicksteeda, Fettera a Davenporta, obsahoval vážné nedostatky, které jen nahrávaly široce rozšířenému názoru, že tento přístup není ničím jiným než jen méně precizní verbální verzí analýzy všeobecné rovnováhy. Každá z příčin bude rozebrána v následujících čtyřech částech.

Úpadek Böhm-Bawerkův a vzestup Schumpeterův

Publikováním své monografie *Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerthes* v roce 1886, v níž znovu zformuloval a rozšířil principy mengerovské teorie hodnoty a cen,⁸ si Böhm-Bawerk získal mezinárodní renomé. Následně vydání druhého dílu jeho úctyhodného pojednání o kapitálu a úročních (*Capital and Interest*, 1959) roku 1889 a dlouhotrvající polemiky, jež text skoro okamžitě vyvolal, vyneslo Böhm-Bawerka do pozice vůdčí osobnosti rakouské školy. V této roli vystřídal Mengera, který s výjimkou dvou vynikajících článků o kapitálu a penězích, publikovaných v letech 1888 a 1892,⁹ od počátku 80. let nijak výrazně k ekonomické teorii nepřispěl. Jeho *Zásady* navíc byly již dávno rozebrány a nesmírně obtížně k sehnání.

Dlouho předtím, než Böhm-Bawerk ve svých třiašedesáti letech v roce 1914 zemřel, začaly události v Rakousku nabírat pro mengerovský přístup nepříznivý směr. Roku 1889 vstoupil Böhm-Bawerk do státních služeb, kde působil dalších patnáct let. Přestože během těchto let stále pozorně sledoval rychle rostoucí množství ekonomické literatury a pokračoval v publikaci vlastních děl, jeho povinnosti plynoucí z funkce vysoce postaveného státního úředníka mu ponechávaly jen málo času na vědecké aktivity. V době, kdy Böhm-Bawerk převzal speciálně zřízený stolec na Vídeňské univerzitě a začal se v roce 1905 opět naplno věnovat akademické činnosti, dosáhl statutu veřejně známé uznávané osobnosti a nemohl tak zcela uniknout nárokům pokračujících neakademických aktivit na jeho čas a síly. Navíc se přirozeně dostal k politickým funkcím uvnitř ekonomické profese – mnoho let sloužil v radě Rakouské ekonomické společnosti a byl také zvolen viceprezidentem a pak

⁸ Důležitost Böhm-Bawerkových *Grundzüge* rozpoznal Hennings (1997, str. 12): Böhm[-Bawerkova] monografie o teorii hodnoty, publikovaná ... v nejuznávanějším německy psaném žurnálu, začala být brzy respektována jako brilantní zprostředkování některých klíčových pohledů skupiny. O to více, že Mengerovy *Zásady* bylo v té době již extrémně obtížné sehnat.

Hayek (1992, sv. 4, str. 112) odkazoval na „Böhm-Bawerkův oslnivý výklad“, v němž „předložil nekompletnější verzi nové doktríny, včetně zákona nákladů, podoby, v níž byla doktrína zpopularizována“.

⁹ Článek o penězích byl přeložen do angličtiny. Viz Zlabinger (1977).

i prezidentem Rakouské akademie věd v letech 1907 a 1911. Kromě toho byla jeho schopnost rázně obnovit vědecký výzkum narušena enormním množstvím práce, jež měl v uplynulých patnácti letech a které se těžce podepsalo na jeho zdraví. Po svém návratu k akademickému životu ve věku padesáti čtyř let tak „vypadal starší, než by jeho věk napovídal“. O dva roky později sám sebe popsal jako „starého muže“.¹⁰

V roce 1902, v průběhu Böhm-Bawerkova vysilujícího přerušení akademického života, odešel Menger z Vídeňské univerzity na odpočinek a na jeho post nastoupil o rok později Wieser. Ten byl široce zaměřeným a osobitým myslitelem, a co se týče teorie cen, byl, jak již bylo zmíněno výše, spíše nakloněn walrasovskému přístupu všeobecné rovnováhy. Přestože byl v počátcích nepochybně myšlenkově ovlivněn Mengerem, nelze ho řadit k mengerovským teoretikům cen po bok Böhm-Bawerka či dokonce Wicksteeda a Fettera. Schumpeter, jakožto jeho student na univerzitě, o něm napsal:

Každý kolega ekonom, který pronikne do Wieserova myšlenkového světa, si je náhle vědom nového prostředí. Je to, jako by člověk vstoupil do domu, jenž není v ničem podobný jiným, jemu známým domům, jehož uspořádání a vybavení je pro naši dobu cizí a v prvním okamžiku znepokojující... Jen zřídka nějaký autor dluží jiným tak málo jako Wieser. Ve skutečnosti je jen dlužníkem Mengerovým – a vše, za co vděčí Mengerovi, je jen počáteční podnik... S ledovým klidem se při své tvorbě odklání od všeho, co jiní odborníci napsali... Nechte rychle ani mnoho, a zřídkakdy se dokonce uchyluje k uchopení hodnotných myšlenek jiných.¹¹

Mises vyjádřil mnohem menší nadšení ohledně Wieserových intelektuálních schopností a úspěchů než Schumpeter, ale souhlasil, že Wieser, s výjimkou počáteční inspirace Mengerem, nikomu příliš nedlužil. Ačkoliv Mises připustil, že Wieser „ihned“ rozpoznal důležitost Mengerova díla a „v jistých směrech obohatil jeho myšlenky“, popřel, že by Wieser byl „tvůrčím myslitelem“, a věřil, že vesměs „více uškodil, než pomohl“. Wieser podle něj

¹⁰ Tento odstavec vychází z Hennings (1997, str. 12–17). Mises, pravidelně navštěvující Böhm-Bawerkův proslavený seminář na univerzitě mezi léty 1905 až 1913, upozoroval, že v tomto období „Böhm-Bawerk mohl vyprodukovat mnohem více, pokud by to okolnosti umožnily... Jeho psychická konstituce však nemohla již déle snášet těžkou práci, bez níž se nemohl pustit do velkých děl – zrazovaly ho nervy. Už dvouhodinový seminář jej nutil sáhnout si na dno svých sil“ (Mises 1978, str. 41).

¹¹ Schumpeter citován v Hayek (1992, str. 120). Hayek napsal v podobném smyslu, že „po počátečním impulzu od Mengera krácel [Wieser] vesměs po vlastních cestách“ (str. 49).

nikdy zcela nepochopil jádro myšlenky subjektivismu v rakouské škole, což mělo za následek mnoho nešťastných chyb z jeho strany... Jeho názory na hodnotovou kalkulaci opravňují k tvrzení, že ho nelze označit za člena rakouské školy, ale že byl spíše členem školy lausannské. (Mises 1978, str. 36)

V tomto se shoduje i s Georgem Stiglerem (1949, str. 158), který uvedl, že Wieserova teorie imputace „je mnohem bližší dřívějším spisům Walrasovým než dílům Mengera a Böhm-Bawerka“.

Schumpeter vstoupil na Vídeňskou univerzitu v roce 1901 a v roce 1903 začal studovat ekonomii pod Wieserem, jenž v té době získal Mengerův bývalý post. Osudové setkání těchto dvou v rolích učitele a studenta označilo počátek úpadku mengerovského přístupu k teorii cen i v samotném Rakousku. Schumpeter byl „hluboce ovlivněn“ Wieserem a „jejich názory na mnohá témata ekonomické teorie si byly velmi blízké“ (Allen 1994, str. 37). A zatímco je jistě pravdou, že se Schumpeter (1969, str. 143–90) účastnil Böhm-Bawerkových slavných seminářů v letech 1905 a 1906 a později ho vášnivě vychvaloval jako svého velkého učitele a mistra, Schumpeter sám označil Walrase a Wiesera ve své první knize za „dva autory, k nimž cítí největší blízkost“ (Machlup 1978, str. 462). Tato kniha, *Das Wesen und der Hauptinhalt der Theoretischen Nationalökonomie* publikovaná roku 1908, byla pokusem o vysvětlení a obhajobu modelu (či „schématu“, jak jej Schumpeter označoval) „statické ekonomiky“ – kde všechny ekonomické veličiny přetrvávají v neměnné, vzájemně určené všeobecné rovnováze – jako hlavního nástroje čisté ekonomické analýzy. A byla to také právě tato kniha, v níž Schumpeter představil koncept „metodologického individualismu“, který se později stal tak příznačným pro rakouskou ekonomickou školu (Swedberg 1991, str. 26).

Das Wesen okamžitě vynesla Schumpetera do elitní skupiny ekonomických teoretiků na kontinentu a učinila z něj předního člena třetí generace rakouské školy. Wieser na knihu napsal dlouhou recenzi, která byla v určitých částech velice pochvalná. Jeho hlavní a poněkud nešťastnou výhradou bylo, že Schumpeter odmítl použít „psychologii“ jako základ pro teorii mezního užitku.¹² Nicméně Wieser viděl tuto knihu jako výtvor prvotřídní, byť nezralé myslí. Napsal, že

člověk v celé knize rozpoznává bohatě a široce cvičenou mysl, jež je otevřena všem intelektuálním proudům současnosti... [Schum-

¹² Wieser ale neměl námitky k Schumpeterovu přístupu walrasovské všeobecné rovnováhy *per se*. Jak poznamenal Stolper (1994, str. 9), „Wieser měl ohledně potřeby psychologických předpokladů v teorii rovnováhy jiné metodologické přesvědčení než Schumpeter“.

peter], který sám začal před pár lety, může s oprávněnou hrdostí říci, že svou knihu nenapsal pro začátečníky, nýbrž předpokládal dosti detailní znalost stavu naší disciplíny. (citováno v Allen 1994, str. 83–84)

Na Walrase kniha zapůsobila také dobře – napsal jednomu svému kolego-vi, že je to „velmi solidní a významné dílo“ (citováno v Swedberg 1991, str. 30). Ve Spojených státech Clark, toho času *doyen* amerických ekonomů, recenzoval knihu příznivě v *Political Science Quarterly*, přičemž dospívá k závěru, že „toto dílo je jak kritické, tak konstruktivní, a v každém směru výrazně přispívá k pokroku ekonomické vědy“ (citováno v Allen 1994, str. 84).

Na rozdíl od svých věhlasných současníků neměl Böhm-Bawerk pro *Das Wesen* dobrého slova, neboť správně chápal, jak hluboce antimengerovská je použitá teoretická metoda. Přesto také evidentně považoval Schumpetera za špičkového ekonomického teoretika. V typicky pronikavé poznámce pod čarou předložil Böhm-Bawerk zdrcující kritiku Schumpeterova pokusu odstranit v *Das Wesen* koncepty „příčiny“ a „vysvětlení“ z ekonomické teorie a nahradit je koncepty „funkce“ a „popisu“ (Böhm-Bawerk 1959, sv. 3, str. 228–29). Böhm-Bawerk však zakončil svou kritiku žertovnou narážkou na „věhlasného ekonomického teoretika“, jenž „se nechal pomýlit používáním matematického konceptu funkce, důsledkem čehož si přestal uvědomovat nebezpečí bludného kruhu“. Zejména díky Böhm-Bawerkově přímluvě se Schumpeter stal v roce 1911 ve věku dvaceti osmi let nejmladším řádným profesorem na prestižní univerzitě ve Štýrském Hradci a jedním z nejmladších v celém císařství (Allen 1994, str. 101–02, 117–22; Stolper 1994, str. 6).

Böhm-Bawerkův podivně rozporný postoj k Schumpeterovi – jeho despekt k jeho práci a současná úcta k jeho schopnostem – je jasně prozrazen v dopisech, jež napsal Knutu Wicksellovi. V dopise z 9. července 1912 Böhm-Bawerk píše:

Schumpeter je také velmi mladý. A samozřejmě také nemohl [sic] v žádném případě zvládnout tak gigantický úkol [*Das Wesen*], do něhož si troufl se pustit. Shledávám ho ale velice talentovaným. Jeho další, druhou knihou (*Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 1912¹³) budete zřejmě šokován ještě více. Vyvinul zde svou teorii úroku, kterou považuji za zcela chybnou. (Hennings 1997, str. 269)

¹³ Přeloženo do anglického jazyka jako Joseph A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle* (1969). (Tento text vyšel slovensky pod názvem *Teória hospodárskeho vývoja: analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu*, Pravda, Bratislava, 1987 – pozn. překl.)

Böhm-Bawerk skutečně sepsal hořkou šedesátistránkovou kritiku Schumpeterovy teorie úroku a po čtyřicetistránkové Schumpeterově reakci obnovil svůj útok ve dvacetistránkové odpovědi (Swedberg 1991, str. 39). V dopise napsaném v dubnu 1913 se Böhm-Bawerk zmiňuje o „chytrých, ale neskutečných Schumpeterových výmyslech“ (Hennings 1997, str. 272). V korespondenci o pár měsíců později, v září 1913, ale Böhm-Bawerk opět opěvuje Schumpeterův talent, zatímco jeho práci odmítá jako ledabylou: „S našimi mladými ekonomy také nesouhlasím. Myslím si, že Schumpeter je mezi nimi nejnadanější, a pokud by dokázal nalézt cestu od své současné povrchnosti k vážnému a pečlivému výzkumu, pak by mohl, díky svým schopnostem, výrazně přispět k současné vědě“ (str. 273).

Na tomto místě je poučné poukázat na rozdíl Böhm-Bawerkova hodnocení Schumpetera a toho, jež v dopisech Wicksellovi dostal Mises. Zatímco Schumpeter je s laskavostí vyobrazen jako brilantní, i když hlučný a tvrdohlavý *enfant terrible*, Böhm-Bawerkovy odkazy na Misesa neprozrazují sebemenší míru osobní úcty či ocenění jeho schopností. A to navzdory skutečnosti, že Mises sedm let pravidelně navštěvoval jeho seminář. Například v dopise z 12. srpna 1912 Böhm-Bawerk žádá Wicksella o recenzi Misesovy knihy *The Theory of Money and Credit* a poznamenává:

Zřejmě jste nedávno dostal knihu pojednávající o teorii peněz od mladého vídeňského teoretika, dr. von Misesa. Mises je studentem prof. Wiesera a mým, což však neznamená, že bych chtěl být zodpovědný za všechny jeho názory. Sám jsem teprve začal knihu číst a zatím nejsem příliš seznámen s jejím obsahem. (Hennings 1997, str. 270)

Stejně tak ve třech dalších dopisech napsaných v průběhu následujících dvaceti měsíců, v nichž se Böhm-Bawerk zmiňuje o Wicksellově recenzi Misesovy knihy, není jediného pozitivního slova v souvislosti s Misesovými příspěvky a schopnostmi (Hennings 1997, str. 271, 274, 275). Z toho nelze než usoudit, že dokonce i Böhm-Bawerk považoval Schumpetera, navzdory svým vážným výhradám k jeho přístupu k teorii cen, za bezkonkurenčně nejnadějnějšího z třetí generace rakouských ekonomů.

Zatímco byl svými učiteli, Wieserem a Böhm-Bawerkem, označován za jejich nejtalentovanějšího studenta a dosáhl na statut nejmladšího řádného profesora v Rakousku-Uhersku, vydal Schumpeter svou druhou knihu, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (anglicky *Theory of Economic Development*). Když se tato kniha v roce 1911 objevila, byla vítána s nadšením a téměř ihned mu získala v mezinárodní ekonomické obci dobré jméno. Podle jednoho z jeho životopisců:

Schumpeterova kniha o hospodářském rozvoji ho učinila, přesně jak doufal, téměř přes noc světoznámým mezi váženými ekonomy. Zatímco jeho první kniha upozornila ekonomy na novou vycházející hvězdu, tato druhá upevnila jeho pozici „zázračného dítěte“ ekonomické vědy a učinila ho teoretikem společenského a ekonomického rozvoje čnicím nad všemi ostatními. (Allen 1994, str. 110)

Schumpeterovo jméno oblétko svět. Například v roce 1917 ruský marxistický teoretik Nikolaj Bucharin (1972, str. 56) ve své vlivné kritice rakouské ekonomické teorie charakterizoval Schumpetera jako „jednoho z hlavních představitelů rakouské školy“. Pro srovnání, Bucharinův tón je takřka pohrdavý, když v jedné poznámce pod čarou označil Misesa za „jednoho z posledních stoupenců rakouské školy“ a „specialistu na teorii peněz“ (str. 198, pozn. 100).

Desetiletí vedoucí k první světové válce tedy bylo pro rakouskou školu v místě jejího zrodu zlomovým obdobím. Fyzicky zesláblý Böhm-Bawerk, přestože byl stále vlivným učitelem, již nebyl dále schopen věnovat se původní práci na poli čisté teorie a Menger přestal aktivně učit a publikovat již v roce 1903. Za této situace zažehlo publikování Schumpeterových dvou knih mocné hnutí s cílem přetavit cenově-teoretické jádro rakouské ekonomie do podoby (verbální) walrasovské analýzy všeobecné rovnováhy. Vydání Wieserovy *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* v roce 1914 dodalo tomuto hnutí další sílu. A protože Wieserova kniha, později přeložena do angličtiny jako *Social Economics* (1967), byla prvním komplexním pojednáním o ekonomii vytvořeným rakouskou školou, znamenalo to, že pole čisté teorie bylo nyní téměř zcela ovládnuto tím křídlem školy, jež vyznávalo koncept všeobecné rovnováhy.

Významným důsledkem této situace bylo, že když čtvrtá generace rakouské školy ihned po první světové válce přišla na Vídeňskou univerzitu, zcela nevyhnutelně si její členové začali brousit své teoretické zuby na Wieserových a Schumpeterových dílech. Wieser byl, řečeno Hayekovými slovy, „grand-seigneur“ školy a nejvlivnější profesor ekonomie na univerzitě, neboť do roku 1922 učil základní kurzy ekonomie – ačkoliv jako čestný profesor pokračoval v přednášení až do roku 1925 (Hayek 1992, str. 22, 123–24). Wieser byl samozřejmě Hayekův „ctěný učitel“ a Hayek sám se vždy považoval za stoupence „wieserovské tradice“ spíše než tradice böhm-bawerkovské (a misesovské).¹⁴ Wieser byl ale také „prvním velkým učitelem“ Machlupa, který absolvoval jeho jednoroční kurz teorie dvakrát (Ebeling a Salerno 1980, str. 1). Haberer

¹⁴ Hayek explicitně rozlišoval „dvě původní větve rakouské školy“ – böhm-bawerkovskou a wieserovskou, přičemž sám sebe označil za přívržence druhé jmenované (Hayek 1983, str. 17–18; 1992, str. 108–9, 157). Hayek také mluvil o Misesovi jako o „pokračovateli tradice Böhm-Bawerka“ a o Hansi Mayerovi jako o „pokračovateli wieserovské tradice“ (str. 51).

navštěvoval Wieserův kurz a později studoval s Wieserovým následovníkem, Hansem Mayerem, který v roce 1922 převzal Wieserovo místo na univerzitě.¹⁵

A protože Wieserovy přednášky těsně kopírovaly *Social Economics* – buďto z knihy „přímo četl“, nebo ji „víceméně znal z paměti“ (Ebeling a Salerno 1979, str. 1; Hayek 1992, str. 22) – nebylo nijak překvapující, že členové čtvrté generace považovali Wieserovo pojednání za základní teoretický výstup rakouské školy. Jak Hayek v roce 1926 napsal: „*Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* nebyla jen jediným důsledným zpracováním ekonomické teorie vytvořeným moderní subjektivistickou školou, ale zejména představuje dílo, jež může klidně být největší syntézou, jíž bylo v naší době ekonomickou teorií dosaženo“ (str. 119). Oskar Morgenstern, Hayekův spolužák, knihu roku 1927 přehnaně oslavoval jako „dílo, jež se stalo nejdůležitější formulací rakouské teorie“ a „největší systematické pojednání napsané rakouským ekonomem, v němž je princip mezního užítku prozkoumán do všech svých důsledků“. Morgenstern (1976a, str. 482–3) ji také charakterizoval jako „jednu z oněch všeobecně zajímavých knih, které představují přelom ve vývoji ekonomické teorie“.

Stejně důležitá jako Wieserovo pojednání byla však v letech, kdy se formovala čtvrtá generace, Schumpeterova první kniha, *Das Wesen*, kde obhajoval model všeobecné rovnováhy jakožto klíčový koncept čisté ekonomické teorie. Ukazuje se, že tato kniha měla na mladé ekonomické teoretiky ještě větší vliv. V roce 1980 Hayek ve svých spisech odkazuje na „jeho skvostnou knihu“ a tvrdí, že myšlenky v jeho díle jsou „zajisté velmi podstatné pro pochopení vývoje ekonomické teorie. Schumpeterův příspěvek k tradici rakouské školy je vskutku dostatečně originální na to, aby byl dostupný širší veřejnosti“ (Hayek 1962, str. 161). Hayek dále prozradil, že „samozřejmě byly [Schumpeterovy] dvě předválečné knihy a jeho esej o penězích známé nám všem [ze čtvrté generace]“ (str. 34). Co se týče *Das Wesen* a jejího obrovského vlivu na čtvrtou generaci, Morgenstern (1976b, str. 490) vzpomínal, že

toto dílo bylo ve Vídni lačně čteno i dlouho po první světové válce, přičemž jeho mladická svěžest a ráznost se mladým studentům zamlouvaly. Sám pamatuji na ten pocit prozření, který se dostavil, když jsem knihu poprvé dostal do ruky. Byl jsem odhodlán, stejně jako mnozí další z mé generace, přečíst vše, co Schumpeter napsal nebo v budoucnu napíše.

¹⁵ Ebeling a Salerno (1979, str. 1). Je podivné, že zatímco Haberler vzpomínal na Wiesera jako na „dobrého přednášejícího“, Machlup popsal Wieserovy přednášky jako „příšerně nudné“ a přiznal, že „bylo těžké udržet myšlenky u tématu“, což byl důvod, proč kurz rok nato opakoval.

Haberler (1993, str. 22) vylíčil *Das Wesen* jako Schumpeterovu „první velkou knihu“.

Machlup byl Schumpeterem také ohromen. Stěžoval si, že Schumpeter byl „nespravedlivě“ vyloučen z členstva rakouské školy „pro svůj obdiv k matematické škole z Lausanne“ (Machlup 1981, str. 21). I on ve skutečnosti přijal Schumpeterovu vízi účelu a metody čisté teorie. V článku mapujícím Schumpeterovu ekonomickou metodologii, v němž často a souhlasně cituje *Das Wesen*, Machlup (1978, str. 462) přiznává Schumpeterovi „dokonalé pochopení obecné epistemologie a vědecké metody“. Z Machlupových vlastních obsáhlých spisů o metodologii je zřejmé, že přijal za vlastní postoj „metodologické tolerance“, jenž ve svém článku připisuje Schumpeterovi (str. 463). Tento postoj by se dal zestručnit do dvou tvrzení: zaprvé, že úplné vysvětlení komplexní ekonomické reality vyžaduje historickou a statistickou, stejně jako teoretickou analýzu; ale, zadruhé, Machlupovými slovy (str. 466), „je to ekonomická *teorie*, která svými ‚schématy‘ či ‚modely‘ a svými ‚teorémy‘ definuje a popisuje (či konstruuje) podstatné souvislosti“.¹⁶ Tyto modely dílčí či všeobecné rovnováhy jsou skutečně arbitrárními konstrukcemi, které logicky předcházejí skutečná fakta. Nejsou ale pouhými „apriorními spekulacemi“, protože jsou „vytvořeny s ohledem na tato fakta“. Z Machlupova pohledu je „rozhodující znak“ Schumpeterova metodologického postoje shrnut v následujícím Schumpeterově tvrzení: „Na jednu stranu je naše teorie ve své podstatě *arbitrární*, a na tom je vystavěn její systém, její hloubka a její preciznost; na druhou stranu *odpovídá* jevům a je jimi *podmíněna*, což jí samo o sobě dává obsah a význam“ (str. 467). Netřeba připomínat, že Machlupův metodologický přístup, který vyobrazuje formulaci arbitrárních modelů jako ústřední zájem teoretického výzkumu, znamená značný odklon od příčinně-realistického Mengerova paradigmatu.

Jak se v průběhu dvacátých let vyvíjela mengerovská a böhm-bawerkovská tradice? Nebyly Mengerovy *Zásady* navzdory všemu stále základním přístupem rakouské školy? A neučil nyní Mises, dlouholetý Böhm-Bawerkův student, seminář na univerzitě a nevedl svůj vlastní *Privatseminar*? Co se týče

¹⁶ Slova „schémata“ a „modely“ v této pasáži odkazují na pojmy vztahované Schumpeterem ke konstrukcím dílčí, a obzvláště všeobecné rovnováhy. Slovy současného autora Schumpeterova životopisu, Roberta Loringa Allena (1994, str. 77):

Pro Schumpetera v *Das Wesen* ... je ekonomický model hlavním výrazem a funkčním nástrojem ekonomického teoretika. Upřednostňoval označení schéma či schémata. Ve své knize využívá jak modely dílčí, tak všeobecné rovnováhy... Modelem, o němž Schumpeter především pojednává a který je ústředním modelem celé Schumpeterovy práce v rámci statické ekonomické teorie, je model kruhového toku nebo také model všeobecné rovnováhy ekonomiky v neměnném stavu. Byla to variace na model, jenž v matematické podobě jako první odvodil Walras.

Mengerova přímého vlivu během tohoto období, tak přestože byl stále naživu, byl pro čtvrtou generaci „spíše mýtem než skutečností, zejména z důvodu, že se jeho kniha stala velkou raritou, již bylo prakticky nemožné si obstarat, neboť její kopie zmizely dokonce i z knihoven“ (Allen 1994, str. 22). Je také jistě pravda, že Mises patřil na univerzitě mezi oblíbené přednášející, ovšem přednášel jako neplacený *Privatdozent* a na počátku dvacátých let mohl jen sotva soupeřit s Wieserovou prestiží jako učitel, či se Schumpeterovou reputací jako čistý teoretik. Misesův univerzitní kurz, pokročilý seminář, který obsahem odrážel Misesovy výzkumné zájmy, jako například teorii peněz a úvěru, nebyl navíc zaměřen na teorie hodnoty a ceny (Haberler 1981, str. 50–51). Zatímco Haberler i Machlup docházeli na Misesův univerzitní seminář, Hayek nikdy žádný formální kurz s Misesem jako univerzitní student neabsolvoval, ani se s ním skutečně nesetkal, dokud nezískal titul (Haberler 1981, str. 50–50; Ebeling a Salerno 1980, str. 1).¹⁷

Misesův podnětný a vlivný *Privatseminar* byl na čistou teorii zaměřen ještě méně. Zabýval se tématy jako peníze, hospodářský cyklus a hospodářská politika, přičemž často zasahoval daleko za hranice ekonomie a dotýkal se oblastí, jako je filozofie vědy nebo sociologie. Ba co více, členové čtvrté generace byli na seminář zváni teprve až poté, co získali své doktoráty (Haberler 1981, str. 51; Ebeling a Salerno 1980, str. 1). Z těchto důvodů je nepravděpodobné, že by seminář mohl napomoci ke změně jejich základních přístupů k ekonomické teorii, které přijali od Wiesera a Schumpetera. A z jejich pozdějších děl ze třicátých let je vskutku zcela zřejmé, že jak Machlup, tak i Morgenstern a Haberler přijali za jádro ekonomické teorie model, nebo Schumpeterovými slovy „schéma“, všeobecné rovnováhy.

Ve svých raných pracích z období od poloviny 20. let do roku 1933 Hayek také vnímá teorii všeobecné rovnováhy jako jádro ekonomické teorie. Například v *Monetary Theory and the Trade Cycle*, která byla původně vydána v němčině jako *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*, Hayek vysvětloval, že úspěšná teorie hospodářského cyklu musí logicky tvořit nedílný celek se „základními tvrzeními ... teorie rovnováhy“. A teorií rovnováhy Hayek (1966, str. 28–29, 42, č. 2) explicitně rozuměl „zejména ... moderní teorii všeobecné závislosti všech ekonomických veličin, jež byla nejlépe vyjádřena lausannskou školou teoretické ekonomie“. Po roce 1933 se Hayek ze všech sil snažil „uniknout z walrasovského krabicového diagramu“¹⁸ prostřednictvím pokusů o dynami-

¹⁷ Jak Hayek (1994, str. 57, 68) vzpomínal: „Setkal jsem se s Misesem opravdu teprve po dostudování... Mám dojem, že jako student jsem jeho přednášku navštívil jen jednou, a moc rád jsem ho neměl.“

¹⁸ Murray Rothbard (1987, str. 97–108) používal tento termín pro popis pokusů Schumpetera a Alvina Hansena o dynamizaci svých inherentně statických teoretických systémů.

zaci teorie všeobecné rovnováhy jejím rozšířením o očekávání a rozdělení znalostí mezi účastníky trhu.¹⁹ Ovšem dokonce i ve svém nejnápaditějším díle napsaném v této tradici, v *Economics and Knowledge*, vydaném roku 1937, stále lpí na víře, že „čistá logika volby“, jež může být reprezentována bezčasovými rovnicemi všeobecné rovnováhy, hraje v ekonomické teorii ústřední roli (Hayek 1972, str. 33–56). V souvislosti s vydáním slavného článku *The Use of Knowledge in Society* v roce 1945 opustil definitivně Hayek neuskutečnitelný projekt dynamizace teorie všeobecné rovnováhy. Namísto toho zúžil oblast svého zájmu na problém rozložení znalostí mezi členy společnosti, a předpokládá, že skutečné ceny jsou vždy poblíž svých všeobecně-rovnovážných hodnot, tvrdil, že „pouhá skutečnost, že pro každou komoditu existuje jedna cena ... vede k řešení, kterého by (samozřejmě jen teoreticky) mohlo být dosaženo jedinou myslí disponující všemi informacemi, jež jsou ve skutečnosti rozptýleny mezi všechny zúčastněné jedince“ (str. 86).²⁰ Hayek tedy, stejně jako jeho vídeňští stoupenci, nebyl nikdy schopen uniknout z rámce všeobecné rovnováhy, jemuž se v mládí naučil.

Nikdo by samozřejmě nezpochybňoval, že Mises silně ovlivnil čtvrtou generaci rakouské školy. Učinil tak ale zejména jako peněžní teoretik a politický ekonom. Publikací *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (anglicky *The Theory of Money and Credit*) roku 1912, v době, kdy Hayek a ostatní přišli na univerzitu, se již Mises stal vrcholným peněžním teoretikem rakouské školy a pravděpodobně i mezi evropskými ekonomy.²¹ Bylo to však až vydání *Die Gemeinwirtschaft* (anglicky *Socialism*), „jež udělalo silný dojem na [čtvrtou] generaci“ (Hayek 1992, str. 133). A přestože tato kniha nepochybně způsobila u Hayeka a jeho stoupenců převrat v politicko-ekonomickém pohledu na svět, nevyzvala je na poli čisté teorie. Bylo to teprve v roce 1928, kdy Mises začal vydávat řadu metodologických esejů, roku 1933 publikovaných jako *Grundprobleme der Nationalökonomie* (anglicky *Epistemological Problems of Economics*), kdy začal být uznáván jako všeobecný teoretik a systémotvůrce ve stylu Schumpetera.²² Nicméně ani v těchto letech nemohli členové *Mises-Kreis*

¹⁹ Příběh Hayekova – nakonec marného – boje je dobře vyložen v Meghnad Desai (1994, str. 25–50).

²⁰ Popis a kritiku Hayeka v tomto jeho období a některých současných hayekovců jako „přibližně-rovnovážných“ teoretiků lze najít v Salerno (1993, str. 127–28; 1994, str. 116–23).

²¹ Hayek (1992, str. 127) charakterizoval jeho knihu jako „po mnoho let nejdůkladnější a nejuspokojivější dílo dostupné k tomuto tématu“.

²² Dle Hayeka (*ibid.*, str. 147):

Když byly tyto eseje poprvé publikovány, označily proměnu autora dříve známého zejména pro jeho teorii peněz a úvěru a kritickou analýzu socialismu z ekonomů v úzkém slova smyslu ve všeobecného teoretika a filozofa společnosti.

zcela chápat detaily onoho rekonstruovaného systému mengerovské ekonomické teorie, jež Mises nakonec pečlivě propracoval až roku 1940 ve svém pojednání *Nationalökonomie*.²³

Vzestup marshallovské ekonomie

Tím se dostáváme k druhému faktoru, který působil při podkopávání mengerovského přístupu k teorii cen: náhlému vzestupu a následné nadvládě marshallovské ekonomie po roce 1890 v anglofonních zemích. Počátkem 20. let 20. století, kdy Böhm-Bawerkovo pero bylo nečinné a Wicksteed, muž rozmanitých vědeckých zájmů, se věnoval ekonomii jen částečně a bez akademické základny, zůstala marshallovská ekonomie dílčí rovnováhy ve Velké Británii na vědeckém poli téměř osamocena. *London School of Economics* pak zůstala, pod vedením Lionela (později lorda) Robbinsa, poslední baštou rakousko-wicksteedovské ekonomie v poválečné Velké Británii.

Ekonom William Smart je příkladem rychlosti a důkladnosti marshallovské konverze britské ekonomické profese. V roce 1891, rok po publikaci prvního vydání Marshallových *Principles*, publikoval Smart základní učebnici ekonomie, *An Introduction to the Theory of Value* (1966), která byla pro anglicky mluvící ekonomy přehledným a velmi vstřícně napsaným úvodem do rakouské teorie hodnoty. Do druhého vydání, jež se objevilo o devatenáct let později, přidal Smart dodatek, v němž shrnul své univerzitní přednášky na téma „Teorie hodnoty: strana poptávky“, aby tak naznačil svůj vyzrálější postoj k rakouským doktrínám. Jak název napovídá, záměrem dodatku bylo ukázat, že rakouská teorie hodnoty se týká pouze poptávkové strany tvorby cen. V předmluvě k tomuto vydání (str. viii) informuje Smart čtenáře, že by měli toto shrnutí studovat „spolu s III. částí klasického díla, jež zformovalo moderní ekonomické myšlení – *Principles* profesora Marshalla“.

Ve Spojených státech byl růst rakousko-americké školy brzděn Davenportovým výstředním charakterem, jeho stylem psaní a hlubokým osobním nepřátelstvím, které vzniklo mezi ním a Fetterem,²⁴ což vedlo k tomu, že

²³ Jak Hayek v souvislosti s *Epistemological Problems* poznamenal, „ekonomie v tomto svazku slouží zejména jako ilustrace otázek nastolených jakoukoliv teoretickou vědou o společnosti“ (*ibid.*, str. 147–48).

²⁴ Popis Davenportových výstředností a jeho vztahu s Fetterem lze najít v Dorfman (1969, str. 375–90). V nedávno vydaných přednáškách dějin ekonomického myšlení charakterizoval Lionel Robbins (1998, str. 278) Davenportovu knihu jako „výstřední, avšak učené dílo“. Těžké nepřátelství mezi Davenportem a Fetterem je patrné z jejich vzájemných recenzí svých pojednání (Fetter 1916, str. 550–65; 1916, str. 596–605; a Davenport 1916, str. 313–63).

v druhé generaci jejich přívrženců citelně chyběl vlivný myslitel.²⁵ Clark, Fetter a Davenport se během 20. let blížili ke konci svých zářných kariér a nepřispívali již k čisté teorii, následkem čehož škola prudce ztratila vliv na americké ekonomy hlavního proudu a přenechala americké pole teoretického zkoumání napospas marshallovské nadvládě. Tři nejprodávanější ekonomické učebnice mezi první světovou válkou a Velkou depresí tak byly od Richarda T. Elyho (se třemi spolupracovníky), Franka W. Taussiga a Henryho R. Seagera, ačkoliv předválečná pojednání Davenporta a Fettera zůstávala v první jedenáctce (Dorfman 1969, str. 211). Přestože obsahovaly některé rakouské pohledy, vykládaly texty Elyho a kol. a Seagera zjevně marshallovskou teorii cen, zatímco Taussig vystavěl svou originální teoretickou konstrukci na Johnu Stuartu Millovi a byl Josephem Schumpeterem trefně označen za „amerického Marshalla“ (Schumpeter 1969, str. 220; Ely et al. 1928, str. 143–79; Seager 1908, str. 81–106; Taussig 1928, str. 109–220). Hayek navštívil Spojené státy roku 1923 a byl udiven a zděšen pozoruhodně náhlým zhroutením rakousko-americké školy. Narážející na toto první osobní setkání s americkými ekonomy, Hayek napsal:

Musím přiznat, že z mého převážně teoretického zájmu byl první dojem z amerických ekonomů zklamáním. Brzy jsem zjistil, že velcí ekonomové, jejichž jména mi byla důvěrně známá, jsou považováni mými americkými současníky za staromódní muže a že práce v jejich tradici nepokročila o nic dále, než mi bylo již předtím známo. (Hayek 1992, str. 35)

V Německu se blížil konec doby temna, nadvlády antiteoretické německé historické školy, ale knihou, jež po první světové válce znovu vzbudila teoretickou zvědavost německých ekonomů, nebyly ani Marshallovy, ani Mengerovy *Zásady*, ale *The Theory of Social Economy* Gustava Cassela (1932), která

²⁵ Pár členů mladší generace této školy napsalo poválečné učebnice, které pokračovaly v mengerovské tradici. Například John Roscoe Turner z *New York University* psal svou disertaci pod vedením Fettera na Princetonu a také vyjádřil v předmluvě ke své knize (1919, str. iii–vi) „hluboký vděk“ Davenportovi, svému bývalému kolegovi z Cornellu. Arthur L. Faubel, student Fettera a Turnera, byl také hluboce ovlivněn Davenportovými „díly a učením“ (Faubel 1923, str. v–ix). Snad poslední učebnice v této tradici byla napsána roku 1938 dvěma Fetterovými kolegy z Princetonu, Archibaldem McDonaldem McIsaacem a Jamesem Geraldem Smithem. Třebaže v ní uvedená teorie cen již odrážela všudypřítomný vliv marshallovské revoluce nedokonalé konkurence, její kapitoly o teorii rozdělování a ekonomické rovnováže byly zřetelně fetterovskou doktrínou (McIsaac a Smith, 1938, str. 294–391).

předložila slovní ztvárnění walrasovské teorie cen.²⁶ V románských zemích byly rodící se mengerovské školy odsunuty na vedlejší kolej podivnou původní směsí obnoveného britského klasicismu a umírněného německého historismu.

Ve Francii byl mengerovský přístup dychtivě přijat Paulem Leroy-Beaulieu a Mauricem Blockem, vůdci francouzské liberální školy. Tito teoretičtí následovníci Jean-Baptisty Saye a Frédérica Bastiata považovali Mengerovu příčinou analýzu cen, která staví na existenci lidských potřeb, za přirozený vývoj francouzské tradice subjektivní hodnoty s počátky právě u Saye (Leroy-Beaulieu 1910, sv. 1, str. 83–114; sv. 3, str. 15–94; Block 1897, str. 129–85). Liberální škola ovšem naneštěstí, navzdory tomu, že od začátku století zcela vládla francouzské ekonomii, začala během 80. let 19. století upadat. Šlo o důsledek radikálních institucionálních reforem francouzského vyššího vzdělávání, jež vedly k vytvoření kateder politické ekonomie na všech právnických fakultách. Univerzitní stanovy zajišťovaly obsazení těchto kateder právníky, přičemž většina z nich byla povahou i vzděláním nakloněna přístupu a politickým doporučením německé historické školy, a radikálně proti deduktivní metodě a politickému programu tvrdého *laissez faire* liberální školy.²⁷ Takový výsledek nebyl pro francouzskou vládu, která sama institucionální převrat zorganizovala, nijak nepříjemný. Takřka přes noc tak vznikla pod vedením Charlese Gida škola, která sama sebe označovala za „novou“ a brzy se stala novou klasikou francouzské ekonomie. Gide a „ekonomové“ nové školy neměli nijak zvláštní zájem na rozvíjení čisté teorie, ale spíše upřednostňovali omílání zastaralých a již v minulosti vyvrácených a od historické školy pocházejících kritik klasické ekonomie, přičemž se marně snažili přijít s rozumnou syntézou obou teoretických systémů. Dokonce ani v roce 1907 stále neexistoval formální kurz ekonomické teorie vyučovaný právnickými fakultami, navzdory skutečnosti, že takřka monopolizovaly univerzitní ekonomické vzdělávání. Ke konci první světové války byla již liberální škola historií a spolu s ní i šance na mengerovské obrození francouzské ekono-

²⁶ Jak Mises napsal, „desetiletí dlouhé odmítání teoretického studia vedlo k pozoruhodnému jevu, tedy že se německá společnost musela při hledání principiálního vysvětlení problémů ekonomického života spolehnout na cizince, Švéda Gustava Cassela“ (Mises 1996, str. 52). Podobně Hayek (1992, str. 33) poznamenal, že „[Cassela] zjednodušená verze Walrasy vyvolala v Německu znovuoživení zájmu o ekonomickou teorii“.

²⁷ Liberální škola měla obrovský, i když opomíjený vliv na vývoj moderní ekonomické teorie. Viz Salerno (1988, str. 113–56).

mie.²⁸ Ve dvacátých letech byl za čistou ekonomickou teorií ve Francii, pomíne-li malé skupinky přívrženců Walrase, pokládán nepředstavitelný odvar klasické ekonomie a německého historismu, s pár kapkami teorie mezního užítku a marshallovské analýzy dílčí rovnováhy pro správný říz.²⁹

V Itálii, kde také existovala dominantní liberální škola v tradici Saye a Bastiata vedená Francescem Ferrarou, se mengerovskému přístupu dařilo o něco lépe. Liberální ekonomové, zejména pak Augusto Graziani a Ugo Mazzola, začali brzy vstřebávat učení Mengera a Böhm-Bawerka, takže v letech 1886 až 1890 „měla na italské ekonomy největší vliv rakouská škola“. V roce 1890, kdy se tři marginalisté, mezi nimi Mazzola a přívrženec Jevonse Maffeo Pantaleoni, dostali k vedení čelného italského ekonomického žurnálu *Giornale degli Economisti*, se „armáda marginalistů-liberálů“ ... stala náhle mnohem početnější“ (Barucci 1973, str. 264–65). Nicméně klasická ekonomie a umírněný německý historismus již zapustily v italském ekonomickém myšlení hluboké kořeny, směřující většinu italských ekonomů k eklektismu a zabráňující tak sazenicím mengerovského přístupu dosáhnout plného vzrůstu. Propletenost italského ekonomického myšlení po první světové válce byla dobře shrnuta Lewisem H. Haneyem: Počátkem 20. století se v Itálii náhle objevil „dominantní historicko-liberální eklektismus... Brzy byl přidán rakouský subjektivismus s čnicím Grazianim. Ale i teoretikové mezního užítku provedli jisté úpravy, kterými se přiblížili ke klasickým teoriím, čímž usnadnili propojení s druhou skupinou“ (Haney 1949, str. 844).³⁰

Hayek a přeměna ekonomie na London School of Economics

V roce 1930 zbývala již jen jedna, zdánlivě nedobytná, akademická pevnost mengerovské ekonomie v Evropě: katedra ekonomie na *London School of Economics* (LSE) vedená Robbinsem. Na jiném místě Evropy se však již schy-

²⁸ Pro popis událostí ve Francii, které vedly k vytvoření „nové“ školy a zkázy liberální školy, viz Alcouffe (1989, str. 313–44); Rowe (1892, str. 62–85); Gide (1907, str. 192–212; 1890, str. 603–35); Haney (1949, str. 846–59). (V českém jazyce je proces úpadku liberální školy ve Francii dostupný v doslovu profesora Salerna „Jak právníci ovládli ekonomii“ v knize Pascal Salin, *Ekonomická harmonizace*, Liberální institut, 2003 – pozn. překl.)

²⁹ Jako příklad viz Gide (1924). Tato práce byla ve Francii přední učebnicí téměř od okamžiku jejího prvního vydání roku 1883. Tento překlad je pak založen na dvacátém třetím francouzském vydání. James Bonar, raný stoupenec rakouské ekonomie ve Velké Británii, popsal orientaci dřívějšího anglického překladu Gideho knihy jako „v podstatě ... ‚klasickou školu‘, pokud nahradíme konečnost evolucí a individualismus sociální jednotou („solidaritou“)... Teoretické práce klasické školy jsou z velké části základem jeho vlastní nové stavby“ (Bonar 1900, str. iv).

³⁰ Pro vývoj italského ekonomického myšlení během tohoto období viz také Rabbeno (1891, str. 439–73); Loria (1891, str. 203–24); Einaudi (1955, str. 7–25).

lovalo k událostem, které měly prudce a od základů změnit charakter ekonomie na LSE.

Na počátku třicátých let se začala rakouská škola z Rakouska pomalu vytrácet, jelikož atraktivnější vyhlídky v zahraničí nebo nacionálně-socialistická hrozba *Anschlusu* vedly k emigraci rakouských ekonomů do Velké Británie (Hayek a Rosenstein-Rodan), Spojených států (Machlup, Haberler a Morgensstern) nebo Švýcarska (Mises). Je až ironické, že tato velká migrace rakouských ekonomů byla třetím faktorem, který přispěl k úpadku mengerovské tradice, zvláště pak ve Velké Británii. Pod vlivem Hayeka totiž začali ekonomové na LSE, a zejména John Hicks, představovat anglo-americkým ekonomům walrasovskou teorii všeobecné rovnováhy, jak ji reformuloval Pareto.

Ingrao a Israel vnímavě popisují Hayekovu klíčovou roli v raném vývoji anglo-americké verze teorie všeobecné rovnováhy:

Problém, jenž fascinoval Hayeka, byl ten, který ponechali Walras a Pareto nevyřešen: možnost vytvoření přesvědčivého výkladu cyklických výkyvů, který nebude pouze udržovat jádro teorie rovnováhy, ale bude ho brát jako výchozí bod... Ve svých londýnských přednáškách ... Hayek začínal právě konceptem všeobecné tržní rovnováhy a hlásal její klíčovost pro ekonomickou analýzu... Přestože Hayek neposkytl žádnou formalizaci svých teorií, obsahovala jeho teorie rovnováhy mnoho cenných návrhů, jež byly dále rozpracovávány v literatuře 40. a 50. let. Myšlenka mezičasové rovnováhy, později axiomaticky definována Arrowem a Debreuem, získávala obrysy v jeho spisech z dvacátých a třicátých let... Nejlepším úvodem do podrobněji zpracovaného představení obsahu *Value and Capital* je zřejmě Hicksův vlastní náčrt rozkolu, který se v jistý okamžik objevil mezi jeho a Hayekovým výzkumným programem. (Ingrao a Israel 1990, str. 232–34)

Přestože Hicks četl Pareta už před svým setkáním s Hayekem, tvrdil, že Hayekovo učení ho povzbudilo, aby začal „ještě jednou od Pareta“. Co se týče linie jeho prací, již sledoval během 30. let, a která vyvrcholila sepsáním *Value and Capital*, Hicks (1983, str. 359) přiznává: „Nezačínal jsem z Keynese; začínal jsem z Pareta a Hayeka.“ Sám Hayek (1992, str. 53–54) pohlížel na analýzu teorie hodnoty ve *Value and Capital* pomocí mezních měř substituce a indiferenčních křivek jako na „konečné slovo ve více než půl století dlouhé diskusi v tradici rakouské školy“.³¹

³¹ Při hodnocení ekonomů působících ve třicátých letech na LSE označil Hayek Hickse za „špičkového vzdělance“, „znamenitého teoretika“ a „rozhodně ... nejlepší mozek, co jsme měli“ (Hayek 1994, str. 87).

Mnohem závažnější než Hayekův přímý vliv na Hickse, idiosynkratického a eklektického teoretika, byl však hluboký dopad, jež měla spolupráce Hayeka a Hickse na Robbinse, který byl srdcem a duší ekonomie na LSE. Mezi léty 1927 až 1934 napsal Robbins sérii brilantních esejů, v nichž podrobně rozvíjel a aplikoval příčinně-realistickou teorii cen a kritizoval marshallovskou ekonomii dílčí rovnováhy.³² Jeho *Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, poprvé vydaný v roce 1932, jasně ukazuje autorův „obzvláštní vděk“ pracím Misese a Wicksteeda a přesvědčivě obhajuje původní Mengerovo tvrzení, že ekonomická teorie je opravdu „vystavená na realitě“ (Robbins 1969, str. xv–xvi). Robbinsova kniha úspěšně ukazovala ostatním z ekonomické profese, že mengerovská metoda formulování ekonomických teorií je jak pochopitelná, tak realistická. Robbins (1969, str. 78) tuto metodu charakterizoval takto:

Tvrzení ekonomické teorie jsou, stejně jako u všech vědeckých teorií, zcela jasně závěry z řady postulátů. A nejdůležitějšími z těchto postulátů jsou všechny předpoklady, které nějakým způsobem zahrnují jednoduché a nesporné zkušenosti týkající se způsobu, jakým se projevuje ve skutečném světě vzácnost statků, kterážto je předmětem zájmu naší vědy.³³

V polovině 30. let ale začal Robbins podléhat vlivu Hayeka a Hickse a začal spojovat mengerovsko-wicksteedovskou cenovou analýzu s walrasovskou čistou logikou volby jako jádrem ekonomické teorie.³⁴ Například v sylabu kurzu „Základní principy ekonomické analýzy“, který přednášel v semestru 1934–35, zahrnul Robbins pod hlavičku „Moderní díla všeobecné teorie“ publikace od Böhm-Bawerka, Wicksteeda, Fettera, Clarka a Davenporta spolu s díly Cassela, Pareta a jeho následovníka Enrica Baroneho. Ve vysvětlující poznámce v sylabu Robbins napsal: „Kurz bude ve své podstatě nematematický. Studenti, kteří si přejí být svědky řešení stejných problémů matematickou cestou, by měli navštěvovat kurz číslo 66 (Úvod do matematické ekonomie)“ (McCormick 1992, str. 31–32). Je zřejmé, že volba mezi příčinně-

³² Kvalitní diskusi o Robbinsových raných mikroekonomických textech lze najít v O'Brien (1988, str. 87–105).

³³ Připsání hlavní role ve vypracování ekonomické teorie konceptu statků, jako to udělal Robbins, je charakteristické mengerovské. K tomuto více v Salerno (1999).

³⁴ Robbins tvrdil, že jakmile na LSE poznali, že Hicks „je myslí naprosto výjimečné kvality a rozsahu ... byl jeho vliv obrovský“ a „rychle jsme si osvojili zvyk vyhledávat jeho pomoc při řešení komplikovaných analytických úloh a jeho posudky na naše vlastní projekty“. Robbins navíc naznačil, že Hicksův vliv na LSE „vydržel dlouho po jeho odchodu“ a ohodnotil ho jako „člověka, který bezpochyby má své místo mezi nejlepšími teoretiky století“ (Robbins, 1971, str. 129–30).

realistickým přístupem a mechanickým přístupem všeobecné rovnováhy byla pro Robbinsa nyní pouhou věcí gusta. Robbinsův sylabus pro rok 1938–39 jasně svědčí o jeho dalším vývoji směrem od mengerovské tradice. Ze sekcí o všeobecné teorii („Statika“ a „Komparativní statika“) zmizela velká rakousko-americká pojednání Clarka, Fettera a Davenporta, zatímco Paretovo zůstalo a Hicksův a Allenův článek *A Reconsideration of the Theory of Value*, Edgeworthova *Mathematical Psychics* a Chamberlainova *Theory of Monopolistic Competition* byly přidány. Ba co více, Wicksteedovo pojednání nebylo probíráno a bylo označeno za předpokládanou vstupní znalost, zatímco Knightovo *Risk, Uncertainty, and Profit* bylo nyní označeno jako základní text kurzu.

Další důkaz Robbinsova odklonu od mengerovského tábora můžeme nalézt ve druhém vydání jeho *Nature and Significance*, které vyšlo v roce 1935. V tomto vydání stále zůstala řada poznámek pod čarou citujících díla Fettera, Davenporta, Wicksteeda, Misesa a Richarda von Strigla, avšak nyní se, poněkud rozporně, nacházely vedle odkazů na díla Pareta a Hickse. V prvním vydání tomu tak zjevně nebylo. Richard M. Ebeling, který obě vydání srovnal, vysvětluje:

Odkazy v poznámkách pod čarou v prvním vydání zřetelněji a silněji ukazovaly na „rakouský“ vliv na Robbinsovo myšlení, než tak činily ve druhém vydání roku 1935, kde úpravy textu spolu s odebráním některých odkazů a přidáním jiných vytvořily dojem, že jeho myšlenky byly ovlivněny různými autory. (Ebeling 1998, str. 1, pozn. 1)

Jak navíc Robbins významně odhaluje v předmluvě k druhému vydání, tyto změny byly provedeny „na radu a z důvodu kritiky“ Hayeka, Paula N. Rosenstein-Rodana a Alfreda W. Stoniera. Stejně jako Hayek byl Rosenstein-Rodan zástupcem čtvrté generace a také členem Wieserova-Mayerova kruhu (Hennings 1997, str. 272). Je příznačné, že Hicks v předmluvě k prvnímu vydání *Value and Capital* také přímo zmiňuje Hayeka a Rosenstein-Rodana, spolu s teoretiky všeobecné rovnováhy z LSE Nicholasem Kaldorem, Abba Lernerem a R. G. D. Allenem, jako ty, kteří přispěli k myšlenkám ležícím v pozadí jeho knihy (str. 273).

Na tomto místě je potřeba krátce zmínit diskusi o možnosti kalkulace v socialismu, neboť jasně odhaluje rozdíl v přístupu mengerovských teoretiků cen, jako byl Mises, a teoretiků verbální všeobecné rovnováhy, jako byl Hayek a později Robbins. Jak Hayek, tak Robbins ve svých kritikách socialistického centrálního plánování kladli důraz na nemožnost včasného získání všech široce rozptýlených vědomostí, jež centrální plánovací komise potřebuje k vyřešení soustavy simultánních rovnic, které měly nahradit peněžní kalkulaci podnikatelů. Pro Misesa byla ale ekonomika neustále v hluboké

a nezbytné nerovnováze, takže tyto rovnice byly pro ekonomickou kalkulaci zcela nedůležité. Problém neúplných informací, zejména z důvodu nutné nejistoty ohledně budoucnosti, navíc rovnou měrou postihoval jak centrální plánovače, tak soukromé podnikatele.

I když se Mises zpravidla vyhýbal tomu, aby se pouštěl do polemiky s ostatními kritiky socialismu, zabýval se v článku publikovaném ve francouzském ekonomickém žurnálu v roce 1938 rozdíly mezi svým a Hayekovým postojem. Poté co předkládá argument, že stav rovnováhy popsatelný matematickými rovnicemi je čistě hypotetický, zdánlivý a nerealizovatelný stav budoucnosti, který nemůžeme dnes znát, a „neodpovídá ničemu skutečnému“, Mises píše:

I Hayek ukázal, že využití rovnic, jež popisují stav rovnováhy, pro potřeby ekonomické kalkulace předpokládá znalost budoucích hodnocení spotřebitelů. Viděl v tom ale pouze zvýšení obtížnosti praktického využití těchto rovnic, místo aby tento problém pokládal za zásadní a nepřekonatelnou překážku jejich použití v ekonomické kalkulaci. Je naprosto nedůležité, že chápeme socialistický režim spíše jako diktaturu s centrálním plánováním, kdy jsou významná pouze hodnocení samotného diktátora, než jako společnost organizovanou podle demokratických principů, v níž by to byla hodnocení jednotlivých spotřebitelů nebo skupin spotřebitelů, která by byla vodítkem pro centrální plánování. Ani diktátor sám nemůže dnes vědět, jak bude hodnotit věci v budoucnu, neboť nastanou jiné podmínky; nemůže to vědět, stejně jako to nemůže vědět samotný spotřebitel.³⁵

Je sice pravdou, že důležité rakouské příspěvky k teoriím peněz, kapitálu a hospodářských cyklů po celá třicátá léta dále proudily z LSE, povětšinou z pera samotného Hayeka, avšak rostoucí měrou byly oslabovány a stále více se odchylovaly od svých kořenů v dynamické mengerovské teorii cen. Tento nešťastný trend kulminoval v Hayekově *The Pure Theory of Capital*, vydané roku 1941, jež byla z velké části neúspěšná právě z toho důvodu, že se v ní Hayek pokoušel znovu vybudovat Böhm-Bawerkovu teorii kapitálu na základech mezičasové všeobecné rovnováhy.

Naposledy se mengerovská teorie cen ve své předmisesovské verzi objevila ve Spojených státech v polovině 30. let. Vernon A. Mund, Fetterův student z Princetonu, vydal monografii *Monopoly: A History and Theory* (1933), která byla nesrovnatelně lepší než marshallovské práce na toto téma, publikované

³⁵ Mises (1938, str. 1059). Tato část byla přeložena do angličtiny Jörgem Guido Hülsmanem a Josephem T. Salernem.

ve stejné době Joan Robinsonovou a Edwardem Chamberlinem. Mund vystavěl svou vlastní analýzu monopolu výlučně na Mengerově „nové a jednotné analýze monopolu a konkurence“, jež, jak prohlásil, „učinila Mengerovo dílo znamenitým příspěvkem k ekonomické teorii“. Dva roky nato se již posmrtně objevil Davenportův (1935) monumentální, avšak stylisticky neprůhledný kritický rozbor celého systému marshallovské ekonomie z pohledu příčinně-realistické teorie cen. V roce 1937 ještě Fetter napsal čtyři kapitoly do učebnice *Economic Principles and Problems*, editované Walterem E. Spahrem. Při pohledu zpět je Fetterův osmdesátistránkový příspěvek kánonickou formulací jádra mengerovské teorie cen, jak vypadala těsně před Misesovou obnovou (Fetter 1937a, b, c, d). Netřeba říkat, že všechny tyto práce beze stopy zmizely pod přílivovou vlnou marshallovské revoluce nedokonalé konkurence a Hayekovy-Hicksovy rekonstrukce teorie všeobecné rovnováhy.

Nevyřešené problémy uvnitř mengerovského paradigmatu

Čtvrtý a zároveň poslední faktor, jenž přispěl k rychlému rozkladu mengerovského paradigmatu po první světové válce, v sobě nezahrnoval žádné vnější okolnosti, ale analytické nedostatky uvnitř vlastního teoretického přístupu. Tyto nedokonalosti byly dvojího rázu, zatemňovaly zvláštnost příčinně-realistického přístupu a vedly k jeho povrchnímu, avšak široce přijímanému popisu jakožto méně vědecké verbální verze přístupu všeobecné rovnováhy. První z problémů se točil okolo konceptu rovnováhy. Menger ukázal významnost konceptu skutečně pozorovatelných „stavů klidu“ neboli přechodných směnných rovnovah ve své analýze formování skutečných tržních cen. Protože však byly Mengerovy *Zásady* zamýšleny jako všeobecný úvod k budoucímu vícedílnému pojednání, které však nikdy nebylo sepsáno, formuloval v nich Menger všeobecné principy imputace hodnoty do statků vyšších řádů, ale už se nedostal k analýze oceňování a alokace výrobních faktorů ve směnné ekonomice. Nepotřeboval proto žádný koncept rovnováhy výroby v dlouhém období.

Mengerův koncept realizovatelné směnné rovnováhy je zcela adekvátní pro analýzu tvorby skutečných tržních cen a zůstal hlavním analytickým konceptem příčinně-realistické teorie cen. Fetter v roce 1910 důrazně tvrdil, že „koncept ekonomické rovnováhy ... musí být považován za přítomný ve všech dynamických společnostech ... Každá cena, bez ohledu na to, jak je dočasná nebo nestálá, je právě cenou, jež v daném okamžiku uvádí do rovnováhy množství koupená a prodaná, vyrobená a poptávaná za tuto cenu“ (Fetter 1910, str. 133). Davenport vytvořil termín „pohyblivá rovnováha“, aby označil vzájemně závislý systém peněžních cen, který je neustále tvořen směny na trhu. Podle Davenporta (1968, str. 113–14) „jsou ceny stanovovány na základě velké pohyblivé rovnováhy, jejíž každá složka souvisí se všemi ostatními a je

s nimi v těsné vzájemné závislosti“. Aktuální, i když krátkodobá, rovnice nabídky a poptávky, která dává vzniknout konkrétní ceně na každém jednotlivém trhu, „předpokládá ... existující obecnou soustavu cen statků a vytvoření cenové poměry pro tyto statky v penězích“. Právě v tomto omezeném, ale zásadním smyslu současní stoupenci Mengera tvrdí, že trh je *vždy* v rovnováze.

Nicméně aby bylo možno vysledovat příčinné vztahy, jež řídí úplně a časově náročné přizpůsobování cenové struktury zdrojů a alokací daným změnám základních ekonomických dat, je nezbytné mít pomocný a čistě imaginární pojem konečné rovnováhy cen a výroby. Toho si byl vědom Böhm-Bawerk, který během rozvoje Mengerovy teorie imputace do plnohodnotné teorie oceňování faktorů pomocí mezní produktivity v tržním hospodářství využívajícím kapitál používal imaginární konstrukt zcela přizpůsobené neměnné ekonomiky (Böhm-Bawerk 1959, str. 248–56). Böhm-Bawerk sám však nikdy explicitně nepopsal ani zcela nepochopil tuto metodu imaginární konstrukce. Bohužel stále metodologicky pod vlivem Johna Stuarta Milla, stejně jako byl Menger, zastával Böhm-Bawerk chybný názor, že okamžitému přizpůsobování se tomuto stavu dlouhodobé rovnováhy brání skutečné ekonomice pouhé „frikční překážky“. Tvrzením, že „ve skutečné praxi jsou takové ‚frikční překážky‘ v nekonečném počtu“, Böhm-Bawerk katastrofálně připouští, že kdyby bylo „dosazeno dokonalosti“, pak by mohlo být ocenění a alokace zdrojů prováděno s „ideální matematickou přesností“. Ještě horší důsledky ale má Böhm-Bawerkovo tvrzení, že by ekonomické zákony, jako například zákon mezní produktivity, měly „v zásadě dokonalou platnost“ pouze ve světě nenarušované dlouhodobé rovnováhy (str. 255–56). Nejen že byla Böhm-Bawerkova a Mengerova metodologie – tedy popis metody, jíž využili k formulování ekonomických teorémů – zmatená, ale navíc nebyla slučitelná s metodou, kterou využili k úspěšné formulaci příčinně-realistické teorie cen.³⁶

První ekonom, který nesměle označil metodu, jež byla základem mengerského přístupu v teoretickém výzkumu, a pokusil se o její komplexní výklad, byl John Bates Clark.³⁷ Avšak terminologické nejasnosti a vnitřní roz-

³⁶ Kritiku Mengera a Böhm-Bawerka z tohoto pohledu lze najít v Mises (1981, str. 167–82).

³⁷ V předmluvě ke svému velkému pojednání si Clark (1965, str. viii–ix) všímá „podobností a rozdílů“ mezi svou teorií a teoriemi Mengera, Wiesera a Böhm-Bawerka. V dopise adresovaném roku 1890 Mengerovu studentovi Robertu Zuckerkandlovi popsal Clark příbuznost svých idejí a myšlenek Rakušanů ještě zřetelněji: „Nic mi nečiní větší radost než vyjádření naprosté úcty věhlasným myslitelům, zejména rakouským, kteří byli na tomto poli přede mnou a kteří rozvedli své analýzy do větší šíře“ (citováno v Hayek 1992, str. 39). Později původem rakouští ekonomové jednoznačně uznali Clarka za jednoho z nich. Například Mises poznamenal, že „myšlen-

pory provázely i Clarkův jinak bystrý a objevný příspěvek. Clark tvrdil, že výchozím bodem pro teoretizování o příčinných ekonomických zákonech řídicích tržní hospodářství je představa něčeho, co nazval „statický stav“. V rámci této myšlenkové konstrukce jsou všechna zásadní data ekonomického systému neměnná a je jim zcela přizpůsobena skladba cen i rozdělení zdrojů. Ceny všech výrobků proto odpovídají průměrným nákladům na jejich výrobu a podnikatelské zisky a ztráty neexistují. Clark (1965, str. 400) přiznává, že vyobrazení takové ekonomiky je „zcela imaginární“ a že „statická společnost není možná“. Upozorňuje však na skutečnost, že užívání statického stavu při logických dedukcích je „radikální, ale nutná aplikace metody izolace“. Tato metoda nám umožňuje analyzovat příčinné zákony či „síly“, které „vždy vidíme ... působit ve spojení s jinými silami, ale musíme si je představit ... působit samotné“. Clark tak tvrdil, čímž poopravil Böhm-Bawerka s Mengerem, že „statické zákony“ odvozené pomocí toho imaginárního konstruktů jsou za všech okolností „přece jenom skutečnými zákony, ... které přesto působí v měnícím se skutečném světě“ (str. 30). „Statické zákony vládnou činnostem skutečné a dynamické společnosti“ a vlivy, jimiž působí na dynamické přizpůsobovací procesy, „nejsou imaginární; jsou tak skutečné jako cokoli jiného na zemi“ (str. 37, 401).

Clark se tímto brilantně a zcela osvobodil z Millovy mylné a nebezpečné představy ekonomických zákonů jako pouze „hypoteticky pravdivých“, tedy pravdivých v případě neexistence „rušivých vlivů“, jako je například nedokonalá mobilita faktorů či nepeněžní motivy jednání. Naneštěstí Clark volbou termínu „statické zákony“ pro popis obsahu ekonomických teorémů otevřel dveře dalšímu zhoubnému omylu. Tyto teorémy totiž nejsou o zákonech platících v bezčasovém a neměnném statickém stavu, jenž je podle Clarka samotného „zcela imaginární“ a „nemožný“, ale týkají se zákonů skutečné, dynamické tržní ekonomiky, jež se projevily v minulosti. „Statický zákon“ je tedy vnitřně rozporné, matoucí a chybné označení. Ekonomické zákony, pro jejichž odvození je představa statického stavu nezbytná, jsou neměnné *zákony reality*, jež vedou lidské jednání a interakce při nezvratném toku času; nemohou proto být aplikovány na neuskutečnitelný statický stav, kde z definice neexistuje čas ani jednání.

ky rakouské školy byly rozvíjeny ve Spojených státech zejména Johnem Batesem Clarkem, zakladatelem proslulé americké školy (Mises citován v Greaves 1996, str. 50). A Hayek rázně tvrdil, že „alespoň někteří členové druhé nebo třetí generace rakouské školy dluží učení J. B. Clarka takřka tolik, co svým přímým učitelům“ (Hayek 1992, str. 39). Konečně Fetter jmenoval Clarka, raději než Walrase, spolu s Mengerem a Jevonsem jako „nejvýznamnější představitele tří tvůrčích zdrojů mezní teorie“ (Fetter 1923, str. 594).

Potíže Clarkovy diskuse však sahají za pouhé sémantické nepřesnosti. Zřejmě zmaten svou vlastní zavádějící terminologií nedokázal myšlenkově trvat na fiktivnosti statického stavu a naznačoval, že tento stav, nezávisle na realitě, skutečně existuje – třebaže je neustále narušován nikdy nekončícím přívalem „frikcí a poruch“ spojených s dynamickými jevy. Podle Clarka tedy existuje statický stav ve stejném smyslu, v němž existuje vodní hladina nezávisle na vlnách, které neustále brázdí její povrch. Clarkovými slovy:

Na statický stav ... bychom měli ... nahlížet jako na ideální uspořádání, které se promítá skrze poruchy a změny skupinového systému [to jest konkurenčního tržního hospodářství] skutečně společnosti, právě tak jako se pomyslná hladina moře promítá skrze vlny. Statická společnost ... je forma a modus jednání, jež jsou obsaženy ve skutečném světě... Můžeme uchopit její jádro. (Clark 1965, str. 402–03)

V souladu se svým přístupem rozdělil Clark ekonomické teoremy na tvrzení o „statických silách“ a „dynamických silách“. A protože oba druhy sil působí ve „světě skutečnosti“, musí být statická ekonomická teorie doplněna teorií ekonomické dynamiky, tedy „vědou o ekonomických frikcích a poruchách“ (str. 32). Účinky těchto dvou druhů sil navíc nejsou stejnoměrné: statické síly „působící v neměnném světě nejen že pracují i v měnícím se světě, ale dokonce jsou v něm silami dominantními“. Výsledkem je, že navzdory neustálým dynamickým frikcím a poruchám jsou skutečné ceny, mzdy a úrokové míry „vždy poměrně blízko ... přirozeným standardům“ nastaveným statickými silami (str. 30).

Clarkův nešťastný příklon k chybné konkretizaci statického stavu by samozřejmě neměl zatemnit jeho oslnivé výsledky při prokazování, že takzvaná „statická metoda“ je tou jedinou správnou metodou teoretického ekonomického zkoumání. Nicméně Clarkova pozice „prvního amerického teoretika s mezinárodní pověstí“ (Mai 1975, str. 51) způsobila, že jeho přesvědčivá, avšak chybná metodologická úvaha měla hrozivé důsledky.³⁸ Jakmile je totiž přiznáno, že dynamické jevy jsou ve skutečnosti druhotné a že ekonomická teorie je v zásadě soustava tvrzení o prakticky existujícím statickém světě, pak se náhle příčinně-realistický přístup jeví jako přebytečná a mnohem méně rigorózní verze přístupu všeobecné rovnováhy. A, jak jsme ukázali výše, právě to si o něm jeho někdejší přívrženci na LSE mysleli, poté

³⁸ Samotný Mises, dokonce až v roce 1933, použil Clarkovo rozdělení na statiku a dynamiku (ačkoliv ne ve zcela stejném významu) a dokonce připustil, že „vzhledem ke stavu dnešní vědy není možné určit, zda jsou dynamické zákony v rámci systému katalaxie přípustné“ (Mises 1981, str. 108).

co začali Hayek s Hicksem představovat anglicky mluvícím ekonomům ve třicátých letech ekonomii všeobecné rovnováhy.

Tváří v tvář teoretickému vývoji 30. let vykázal mengerovský přístup druhý, a mnohem podstatnější nedostatek. Byla jím neschopnost poskytnout teorii *peněžních cen*, a tedy peněžní kalkulace. Dokonce ani ve svých nejpracovanějších variantách, které můžeme nalézt v pojednáních Wicksteeda, Fettera a Davenporta, nepřestal být v zásadě teorií barterové ekonomiky. Zatímco si Menger a jeho následovníci bystře uvědomovali, že se ekonomická kalkulace neobejde bez peněžních cen, a že tedy realistická teorie cen musí být teorií ekonomiky peněžní směny, nebyli schopni překlenout tuto zdánlivě hlubokou propast mezi monetární teorií a teorií hodnoty.

Už samotný Menger si uvědomoval zásadní rozdíl mezi peněžní a barterovou ekonomikou, přičemž zdůrazňoval, že kvantitativní srovnání prostředků a cílů ekonomické činnosti umožněné peněžní kalkulací „je věcí nejvyšší praktické důležitosti, ne-li dokonce základem a předpokladem účelového jednání“, zatímco „v barterové ekonomice je měření ekonomického bohatství spolu s ekonomickou kalkulací provázeno nepřijemnými obtížemi“ (Zlabinger 1977, str. 9–10). Menger také udělal první důležitý krok v rozvíjení teorie peněžních cen představením průkopnického vysvětlení poptávky po penězích na základě touhy po hotovosti všech jednotlivců (str. 32–40). Böhm-Bawerk také zdůraznil, že ekonomická kalkulace musí být kalkulací peněžní, přičemž tvrdil, že „peníze nám poskytují ... neutrální společný jmenovatel všech jinak neporovnatelných potřeb a citů různých jednotlivců“ (Böhm-Bawerk 1959, str. 250). Jeho definice ceny se tedy vždy odkazovaly na peníze, přičemž neustále zdůrazňoval zásadní roli peněžních cen v procesu „imputace“ subjektivních hodnot spotřebitelů od spotřebitelských statků, přes rostoucí řády kapitálových statků, až k původním faktorům – půdě a práci. Ceny faktorů určené pomocí tohoto procesu peněžní imputace pak umožňují podnikatelům vyjádřit a porovnávat náklady alternativních výrobních procesů, a tedy alokovat vzácné zdroje v souladu se zákonem mezní produktivity. Böhm-Bawerk také pojal náklad obětované příležitosti určité komodity jako mezní užitek z její peněžní ceny (*Geldgrenznutzen*) pro kupujícího (Böhm-Bawerk, 1962, str. 351–70).

Na základě podobných pohledů odmítli mechanickou a agregovanou kvantitativní teorii peněz jak Wicksteed (1967, sv. 1, str. 135–41; sv. 2, str. 575–623, 768–69, 825–26), tak Davenport (1968, str. 254–331), a pokusili se rozvinout teorii peněz a teorii cen uvnitř rámce „mikro“ příčinně-realistického přístupu. Ačkoliv se oba významně přiblížili k tomuto cíli – samotný Wicksteed se dostal velmi blízko k jeho dosažení – nakonec selhali, což mělo za následek, že mengerovská teorie cen nadále zůstala teorií barterové směny. Je sice pravdou, že Mises udělal značný pokrok ve spojení monetární teorie

a teorie hodnoty ve svém pojednání o penězích (*Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel [Theory of Money and Credit]*), vydaném roku 1912. Nerozpracoval však dostatečnou měrou důsledky tohoto spojení pro teorii cen a sám tento projekt považoval až do roku 1940 za nedokončený, jak ostatně uvidíme níže.

Mengerovští teoretikové cen tak až do roku 1940 postrádali analytické prostředky, jejichž pomocí by ukázali, že bezčasový a bezpeněžní přístup všeobecné rovnováhy a také nesystematický marshallovský přístup dílčí rovnováhy – analytický ohňostrojek 30. let nevyjímá – jsou jednoduše a naprosto vedlejší pro ústřední problém ekonomické teorie. Tím je vysvětlení, jak peněžní směny vedou ke vzniku procesů ekonomické kalkulace, jež jsou nepostradatelné pro racionální alokaci zdrojů v měnícím se světě.

Po období pozoruhodného rozvoje a vlivu mezi lety 1871 až 1914 tak mengerská cenová teorie, klíčová doktrína rakouské ekonomické školy, stagnovala a od poloviny 30. let 20. století byla v podstatě uzavřenou kapitolou dějin ekonomického myšlení. Nebylo to ani tak tím, že by byl tento přístup odmítnut, ale spíše tím, že – částečně i kvůli vlastním nedostatkům – byl z důvodu nepochopení sloučen s konkurenčními přístupy. Není nijak překvapivé, uvážíme-li jeho ústřední roli při jejím uskutečnění, že byla tato „fúze“ přístupů, a praktický rozklad rakouské školy v 30. letech, souhlasně zmiňována Hayekem v roce 1968 jakožto důkaz triumfu rakouské školy. Při hodnocení výsledků celé čtvrté generace rakouské školy, jejímž nejpřednějším členem sám byl, Hayek napsal:

Jestliže tato čtvrtá generace stylem myšlení a zájmy stále zřetelně vykazuje vídeňskou tradici, stejně může jen sotva být viděna jako samostatná škola ve smyslu reprezentace jednotlivých doktrín. Škola dosahuje největšího úspěchu, když přestává jako taková existovat, neboť se její ideje stávají součástí všeobecně převládajícího myšlení. Vídeňská škola z velké části dospěla právě k takovému úspěchu. Její rozvoj opravdu vedl k fúzi myšlenek vycházejících z Mengera s myšlenkami, které vycházejí z [Williama Stanleyho] Jevonse (prostřednictvím Philipa H. Wicksteeda), Léona Walrase (prostřednictvím Vilfreda Pareta), a zejména vůdčích myšlenek Alfreda Marshalla. (Hayek 1992, str. 52)

Lidské jednání a znovuzrození mengerské tradice

Mises si musel být těchto katastrofálních poměrů plně vědom, když roku 1934 emigroval do Švýcarska. Pohodlně usazen jako placený člen učitelského sboru s plným úvazkem na *Graduate Institute of International Studies* v Ženevě, mohl Mises vůbec poprvé plně obrátit svou pozornost směrem k academic-

kému výzkumu. Využil této příležitosti k napsání *Nationalökonomie*, německého předchůdce *Lidského jednání*, knihy, jejímž záměrem bylo znovuvzkřísit mengerovský přístup a rozpracovat jej do úplného a jednotného systému ekonomické teorie.³⁹ Dokladem významu, který Mises knize přikládal, a času a energie, jež do ní investoval, budiž skutečnost, že v letech vrcholících jejím vydáním roku 1940 téměř nic jiného nenapsal. Pro dříve enormně plodného autora bylo období mezi lety 1934 až 1939 poměrně hubené: s výjimkou knižních recenzí, krátkých poznámek, článků v novinách a časopisech, komentářů a předmluv napsal pouze jeden odborný článek pro čtenáře z akademických kruhů.⁴⁰

Když zpětně popisoval důvody napsání *Nationalökonomie*, neměl Mises žádné pochyby o tom, že usiloval o uchopení dvou palčivých záležitostí, jež zůstaly jeho mengerovskými předchůdci nevyřešeny: statutu konceptu rovnováhy a rozdělení mezi monetární teorií a teorií hodnoty. Co se týče té první, Mises napsal:

Ve svém pojednání se snažím brát koncept statické rovnováhy pouze jako pomocný a využívat tuto čistě hypotetickou abstrakci jen jako prostředek k přiblížení se pochopení stále se měnícího světa. Jedním z nedostatků mnoha ekonomických teoretiků je právě to, že zapoměli na důvod provázející zavedení tohoto hypotetického konceptu do naší analýzy. Nemůžeme bádát bez této představy světa, v němž nedochází ke změnám; musíme ji však využívat pouze ke studiu změn a jejich dopadů, což znamená ke studiu rizika a nejistoty, tedy zisků a ztrát. (Mises 1980, str. 230–31)

Co se týče snahy o začlenění peněz do mengerovského teoretického systému, označil Mises za bezprostřední inspiraci své oponenty v debatě o kalkulaci v socialismu, jež probíhala ve 30. letech. Tito ekonomičtí teoretikové prosazovali pod vlivem přístupu všeobecné rovnováhy matematické řešení problému socialistické kalkulace. Mises v této souvislosti prohlásil:

Nedokázali odpovědět na zcela základní námitku: Jak může být ekonomická aktivita, jež vždy sestává z preferování a odsouvání stranou – tedy z činění nerovných hodnocení –, přetvořena

³⁹ Mises uvedl, že byl dlouhou dobu nespokojen s teorií cen Mengera a Böhm-Bawerka, ale až na počátku 30. let byl schopen jasně vyjádřit své námitky (Mises 1978, str. 59–60).

⁴⁰ V Mises (1993, str. 41–45) je seznam publikovaných a nepublikovaných spisů z těchto let.

v rovná hodnocení a využití rovnic? Socialisté tak přišli s absurdním doporučením nahradit peněžní kalkulaci tržního hospodářství rovnicemi matematické katalaxie a zobrazit situaci, z níž je lidské jednání eliminováno. (Mises 1978, str. 112)

Mises si ale uvědomoval, že bez plnohodnotné teorie monetární kalkulace, jež se bude zcela opírat o jednotnou teorii ekonomiky peněžní směny, nelze definitivně odmítnout socialistické postoje. V souladu s tím Mises odhalil:

Má *Nationalökonomie* mi konečně dopřála příležitost ukázat problémy ekonomické kalkulace v plném světle... Teprve v souvislosti s vysvětleními předloženými ve třetím díle mojí *Nationalökonomie* dosáhla má teorie peněz úplnosti. Dokončil jsem tak projekt, jež jsem započal o pětatřicet let dříve. Spojil jsem teorii nepřímé a přímé směny do uceleného systému lidského jednání. (*Ibid.*)

Nationalökonomie tedy označovala vrchol mengerovského teoretického přístupu a skutečné vzkříšení rakouské ekonomické školy. Příčinně-realistický přístup nyní měl své velké systematické pojednání, které potřeboval k definitivnímu odlišení od konkurenčních přístupů k teorii cen. Při srovnání *Nationalökonomie* s vlivnou reformulací přístupu všeobecné rovnováhy, již Hicks vytvořil ve *Value and Capital* – ta představovala fúzi walrasovsko-paretoovské a wieserovsko-schumpeterovské tradice –, byly alespoň jasně a neomylně odhaleny základní a nepřekonatelné rozdíly mezi mengerovským a walrasovským přístupem.

Hayekova reakce na *Nationalökonomie* svědčí o hluboké propasti oddělující Misesův mengerovský přístup k ekonomické teorii od přístupu přívrženců fúze ze čtvrté generace. Ačkoliv Hayek v recenzi z roku 1941 v zásadě s dílem souhlasí, je zmaten skutečností, že Mises nebyl ovlivněn „všeobecným vývojem naší vědy v průběhu období, kterého se dílo týká [tj. v průběhu předchozích dvaceti až třiceti let]“, a že vývoj Misesova myšlení v tomto období „vypadá jako záměrně autonomní“. Hayekův zmatek pramení z nepochopení skutečnosti, že *Nationalökonomie* představovala Misesův záměrný pokus o „autonomní“ rekonstrukci paradigmatu, jež nemohl být v souladu s „všeobecným vývojem“ ekonomie ve směru Hayekem schvalované walrasovsko-marshallovské fúze. Na to obzvláště ukazuje Hayekova předpověď, že „centrální část“ knihy, totiž kapitoly o peněžní kalkulaci a katalaxii, nebudou předmětem hlavního zájmu většiny čtenářů. Právě to však jsou samozřejmě kapitoly, které obsahují podstatu rekonstruovaného systému mengerovské ekonomické teorie (Hayek 1992, str. 150–51).

Rakouská škola byla díky vydání *Nationalökonomie* na počátku roku 1940 připravena na rázný návrat, avšak přišla pohroma. Odříznut od německy

mluvícího trhu válkou v Evropě zkrachoval její švýcarský vydavatel a prodej a distribuce Misesova díla ustaly. V době, kdy *Yale University Press* v roce 1949 vydal jeho anglickou verzi, bylo už pozdě na bezprostřední obnovu vlivu mengerovské teorie cen uvnitř ekonomické teorie hlavního proudu. Vůdcovství v čisté teorii se po válce přesunulo z Evropy do Spojených států, a to z důvodu odchodu mnoha ekonomů ze střední Evropy do Ameriky, spolu se značným rozvojem vyššího vzdělávání ve Spojených státech vyvolaným příspěvky na pokrytí školného, které zavedl G. I. Bill (Barber 1970, str. 14). Ve stejné době se v USA rozvíjely intelektuální proudy, jež vedly ke sloučení marshallovského a walrasovského přístupu do nepřemožitelné ortodoxie.

Marshallovská teorie cen v různých podobách vévodila od 20. let učebnicím a bakalářskému vzdělávání v USA, avšak začala koncem 30. let 20. století pomalu ztrácet na přitažlivosti. V té době si totiž začali ekonomové uvědomovat meze marshallovské metody dílčí rovnováhy, které byly základem revoluce nedokonalé konkurence, a v dílech, jako byla *Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory* Roberta Triffina (1940), byly učiněny pokusy o její začlenění do teorie všeobecné rovnováhy. Mezitím byla ale analýza dílčí rovnováhy přenesena po první světové válce na středozápad Spojených států, kde ji šířil Jacob Viner, který se ji naučil od svého marshallovského učitele Taussiga. Přístup dílčí rovnováhy byl spolu s konceptem dokonalé konkurence Franka Knighta přijat Vinerovými studenty na Chicagské univerzitě. Formální sloučenině Marshalla, Knighta a Vinera, nazývané také „chicagská teorie cen“, byla dána definitivní podoba v knize George Stiglera *The Theory of Competitive Price*, vydané roku 1942. Stiglerova učebnice, jejíž další vydání nesla název *The Theory of Price*, byla předzvěstí a inspirací záplavy středně pokročilých učebnic teorie cen a mikroekonomie, jejichž prostřednictvím byla marshallovská analýza dílčí rovnováhy vštěpována generacím amerických bakalářů v poválečné éře. Netřeba říkat, že tyto knihy nijak nevysvětlovaly čtenářům problémy monetární kalkulace, ale dokonce ani neupozorňovaly na existenci takových problémů.⁴¹

⁴¹ Viz např. George Stigler (1965). „Peníze“ se v rejstříku této knihy neobjevují ani jednou. V pozdějším textu o teorii cen v chicagském stylu lze nalézt následující sdělení:

Přestože jsou často ceny a hodnoty předkládány v peněžních jednotkách, nemají peníze v analýze žádnou zvláštní roli... Často se tvrdí, že peníze jsou ústředním tématem ekonomie, nebo že na ekonomii je špatné to, že bere v potaz pouze peníze. Téměř opak je pravdou. Ačkoliv peníze hrají důležitou roli v některých oblastech ekonomie, jako je například analýza hospodářských cyklů, může být teorie cen odvozena a vysvětlena v čisté barterové ekonomice, aniž by se byt jedinkrát zmínily peníze. (Friedman 1990, str. 100, 102–03)

Byl tu ještě druhý, nezávislý faktor, jenž vyvolal oživení zájmu amerických ekonomů o marshallovskou teorii cen. Ekonomové zjistili, že je velmi příjemné pracovat jako političtí poradci pro vládu Spojených států během druhé světové války, a toužili pokračovat v této roli i v poválečném světě. A vzhledem k problémům poválečné rekonstrukce Evropy a Japonska tváří v tvář rýsuující se sovětské hrozbě a převedení válečné ekonomiky USA zpět do mírových kolejí zcela jistě zůstávala poptávka po jejich službách. Ještě důležitější bylo, že z důvodu nevyhnutelného „efektu západky“, jenž je charakteristický pro rozpínání vládního sektoru během krizí jako Velká deprese a druhá světová válka, zvětšila vláda Spojených států nastálo rozsah zásahů do ekonomiky. Potřebovala tak nyní pozlátko vědeckého ospravedlnění a vedení pro svou mírovou funkci „ekonomického řízení“, pro což se ekonomové, jakožto političtí poradci, dobře hodili. Ale politické poradenství znamenalo poskytovat přiměřeně stručné odpovědi na problémy politiků. Pro řízení jednotlivých průmyslových odvětví, trhů a sektorů, např. antimonopolního a pracovního zákonodárství, regulaci zemědělství nebo obrany, pak byly sestrojeny modely dílčí rovnováhy na míru.

Prozatím se americká ekonomická profese vyvíjela směrem k technické, na publikování v ekonomických žurnálech zaměřené a pozitivistické „výzkumné“ kultuře, přičemž vytváření a testování modelů dílčí rovnováhy, spolu s jejich přizpůsobováním jednotlivým problémům, bylo náplní těchto výzkumů.⁴² Tato kultura také zažehla zájem o analýzu všeobecné rovnováhy, která si zajistila pevnou pozici mezi americkými ekonomy s vydáním Samuelsonových *Foundations of Economic Analysis* v roce 1947. Články zabývající se problémy existence, jedinečnosti a stability všeobecné rovnováhy, stejně jako aplikacemi modelu na mezinárodní obchod a ekonomii blahobytu, rychle našly své místo v žurnálech. Tyto dva trendy výzkumu se nakonec odrazily ve zvláštní fúzi marshallovského a walrasovského přístupu, jenž lze nalézt u všech následovníků Stiglerova středně pokročilého textu o teorii cen. Není potřeba zdůrazňovat, že v této éře skalního formalismu nebyl žádný prostor pro příčinně-realistickou cenovou teorii Carla Mengera.

Této situace si povšiml editor souboru textů o teorii cen a roku 1971 ji shrnul následovně:

Duchové Jevonse, Mengera, Edgewortha, Wicksteeda, Wicksella, Clarka a Fishera se mohou oprávněně cítit uraženi připsáním moderní teorie cen dvěma autorům, Alfredu Marshallovi a Léonu Walrasovi, avšak tyto dva učenci měli na myšlení dvacátého století zdaleka největší vliv... Proti Marshallovu úsilí o vysvětlení prak-

⁴² Důkaz této formalizace lze najít v Backhouse (1998, str. 85–107).

tických detailů fungování ekonomiky stojí Walrasova impozantní konstrukce všeobecné rovnováhy. V typické britské či americké učebnici teorie cen vychází devět desetin obsahu z Marshallovy práce a všeobecná rovnováha je pouze zmíněna v poslední kapitole či dodatku. (Townsend 1971, str. 57)

Třeba jen dodat, že přinejmenším duchové Mengera a Wicksteeda (Clark žil do roku 1938) by ve třicátých letech příliš v pokoji neodpočivali.

Tato práce navrhuje revizionistickou tezi týkající se hlavního důvodu onoho prudkého úpadku vlivu rakouské ekonomie, který byl v polovině 30. let zdánlivě na svém mezinárodním vrcholu, načež ve 40. letech a rozhodně pak koncem druhé světové války klesl na absolutní nulu. Konvenční pohled tvrdí, že rakouská ekonomie byla pohřbena pod „keynesovskou lavinou“. To je ovšem pravdou pouze v případě, že se spokojíme s chybným označením podstaty rakouské ekonomie jako teorie hospodářských cyklů a monetární teorie. Ve skutečnosti byly cambridgeské Pigouovy a Robertsonovy teorie cyklu zasypány spolu s teoriemi rakouskými, zatímco marshallovská teorie nedokonalé konkurence nejen že přežila, ale dokonce pokračuje v rozkvětu až do dnešního dne. Stejně tak chicagská teorie cen a Wicksellova a Casselova analýza všeobecné rovnováhy přestaly zhroucení fisherovské kvantitativní teorie a monetární „sekvenční analýzy“ stockholmské školy.⁴³ Nikoli, příčinně-realistická teorie cen, opravdová podstata rakouské ekonomie, nebyla náhle zničena na svém vrcholu ohromnou erupcí keynesovské makroekonomie v polovině 30. let ve Velké Británii. Spíše začala být v tichosti uchvacována konkurenčním přístupem již o mnoho let dříve v místě svého zrodu, poté co byla ještě ve stadiu svého vývoje opuštěna všemi svými zastánci.

Vrátíme-li se k Misesovu počínu, napsání *Nationalökonomie* bylo naprosto osamělým podnikem. Koncem třicátých let Mises nemohl na své ojedinělé výpravě za vzkříšením a zdokonalením mengerovské tradice spoléhat na žádné intelektuální spojení. Jak Hayek souhlasně poznamenal, rakouská ekonomická škola byla v době, kdy se Mises koncem 30. let lopotil v Ženevě, prakticky uzavřenou kapitolou. I když první plody jeho práce uschly, aniž by si jich svět zabývající se vývojem na jiné frontě povšiml, Mises vytrval a přivedl na jasně nepřátelský svět bez špetky pochopení o takřka deset let pozdě-

⁴³ Při vyvíjení své „dynamické metody“ sekvenční analýzy si mladší Švédové, jako Erik Lindahl, Gunnar Myrdal a Erik Lundberg, za svůj výchozí bod zvolili Wicksellovu a Casselovu „statickou metodu“ analýzy „stacionárního stavu“ neboli všeobecné rovnováhy (Hasson 1982, str. 18–22). Casselova verze teorie všeobecné rovnováhy představovala jádro Heckscherova-Ohlinova modelu mezinárodního obchodu, který po druhé světové válce upoutal značnou pozornost; a představení debaty o kalkulaci v socialismu v populární učebnici George Halma obsahovalo dodatek na téma casellovský systém rovnic (Caves 1967, str. 23–57; a Halm 1960, str. 320–28).

ji knihu *Lidské jednání*. A právě toto skvostné dílo, jakkoliv to zní nepravděpodobně, změnilo kurz intelektuálních dějin tím, že zažehlo moderní obrození výzkumu v mengerovském paradigmatu, jež započalo začátkem 60. let a vzkvétá dodnes. Avšak konečný účet této kapitoly dějin rakouské školy musí být teprve sepsán.

Literatura

Alcouffe, Alain. "The Institutionalization of Political Economy in French Universities: 1819–1896." *History of Political Economy* 21 (Summer).

Allen, Robert Loring. 1994. *Openings Doors: The Life and Work of Joseph Schumpeter*. Vol. 1. *Europe*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.

Andrews, John K., Jr., ed. 1981. *Homage to Mises: The First Hundred Years*. Hillsdale, Mich.: Hillsdale College Press.

Backhouse, Roger E. 1998. "The Transformation of U.S. Economics, 1920–1960: Viewed Through a Survey of Journal Articles." In *From Interwar Pluralism to Postwar Neoclassicism*, Mary S. Morgan a Malcolm Rutherford, eds. Durham, N.C.: Duke University Press.

Barber, William. 1970. "Postwar Changes in American Graduate Education." In Coats 1970.

Barucci, Piero. 1973. "The Spring of Marginalism in Italy, 1871–1890." In Black et al. 1973.

Birner, Jack, a Rudy van Zijp. 1994. *Hayek, Coordination, and Evolution: His Legacy in Philosophy, Politics, Economics, and the History of Ideas*. New York: Routledge.

Black, R.D. Collison, A.W. Coats, a Crauford D.W. Goodwin, eds. 1973. *The Marginal Revolution in Economics: Interpretation and Evaluation*. Durham, N.C.: Duke University Press.

Block, Maurice. 1897. *Les Progrès de la Science Économique depuis Adam Smith: Révision des Doctrines Économiques*. Vol. 1. 2. vyd., Paris: Guillaumin et Cie.

Bonar, James. Introduction to Gide 1900.

Böhm-Bawerk, Eugen von. 1886. "Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerthes." *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 13:1–82, 477–541.

_____. 1959. *Capital and Interest*. Vol. 2. *Positive Theory of Capital*. Přel. a ed. George D. Huncke a Hans F. Sennholz. Vol. 3. *Further Essays on Capital and Interest*. Přel. Hans F. Sennholz. South Holland, Ill.: Libertarian Press.

_____. 1962. "The Ultimate Standard of Value." In Böhm-Bawerk, *Shorter Classics of Böhm-Bawerk*. Vol. 1. Přel. C.W. McFarlane. South Holland, Ill.: Libertarian Press.

Bukharin, Nikolai. [1927] 1972. *Economic Theory of the Leisure Class*. New York: Monthly Review Press.

- Cassel, Gustav. 1932. *The Theory of Social Economy*. Přel. S.L. Barron, ed. 2. vyd. New York: Harcourt, Brace.
- Caves, Richard E. 1967. *Trade and Economic Structure: Models and Methods*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Clark, John Bates. [1899] 1965. *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest, and Profits*. New York: Augustus M. Kelley.
- Coats, A.W. 1997. *The Post-1945 Internationalization of Economics*. Durham, N.C.: Duke University Press.
- Davenport, Herbert J. 1916. "Fetter's 'Economic Principles.'" *Journal of Political Economy* 24 (April).
- _____. 1935. *The Economics of Alfred Marshall*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- _____. [1913] 1968. *The Economics of Enterprise*. New York: Augustus M. Kelley.
- Desai, Meghnad. "Equilibrium, Expectations, and Knowledge." In Birner a van Zijp, eds. 1994.
- Dorfman, Joseph. [1949] 1969a. *The Economic Mind in American Civilization*. Vol. 3. 1865–1918; a Vol. 4. 1918–1933. New York: Augustus M. Kelley.
- Ebeling, Richard M. 1998. "The Austrian Theory of Consumption Period Planning: Some Contributions from the Interwar Period." Předneseno v listopadu na konferenci *Southern Economic Association*.
- Ebeling, Richard M., a Joseph T. Salerno. 1979. "An Interview with Professor Gottfried Haberler." Nepublikovaný rukopis.
- _____. 1980. "An Interview with Professor Fritz Machlup." *Austrian Economics Newsletter* 3 (Summer).
- Einaudi, Luigi. 1955. "Fifty Years of Italian Economic Thought: 1896–1946 Reminiscences." Přel. E. Henderson. *International Economic Papers* No. 5.
- Ely, Richard T., Thomas S. Adams, Max O. Lorenz, a Allyn Young. 1928. *Outlines of Economics*. 4. vyd. New York: Macmillan.
- Faubel, Arthur L. 1923. *Principles of Economics*. New York: Harcourt, Brace.
- Fetter, Frank A. 1915. *Economic Principles*. New York: Century.
- _____. 1916. "Davenport's Competitive Economics." *Journal of Political Economy*.
- _____. 1910. "The Phenomena of Economic Dynamics: Discussion." *American Economic Association Proceedings*. 3rd Series. Vol. 11 (April).
- _____. 1916. "An Appeal to 'The Sober Reader.'" *Journal of Political Economy* 24 (June).
- _____. 1923. "Value and the Larger Economics." *Journal of Political Economy* 31 (October).
- _____. 1937a. "Desires, Choice, and Value." In Spahr, ed. 1937.
- _____. 1937b. "Markets and Prices." In Spahr, ed. 1937.

- _____. 1937c. "Cost-Prices, Product-Prices, and Profits." In Spahr, ed. 1937.
- _____. 1937d. "Business Price Practices and Social Price Policies." In Spahr, ed. 1937.
- Friedman, David D. 1990. *Price Theory: An Intermediate Text*. 2. vyd. Cincinnati, Ohio: Southwestern Publishing.
- Gide, Charles. 1890. "The Economic Schools and the Teaching of Political Economy in France." *Political Science Quarterly* 5 (December).
- _____. 1907. "Economic Literature in France at the Beginning of the Twentieth Century." *Economic Journal* 17 (June).
- _____. [1891] 1900. *Principles of Political Economy*. Přel. Edward Percy Jacobsen. Boston: D.C. Heath.
- _____. 1924. *Principles of Political Economy*. Přel. Ernest F. Row. New York: D.C. Heath.
- Haberler, Gottfried. 1981. "A Vienna Seminarian Remembers." In Andrews, ed. 1981.
- _____. 1993. "Joseph Alois Schumpeter, 1883–1950." In Hayek, *The Liberal Economic Order*. Vol. 2. *Money, Cycles, and Related Themes*. Anthony Y.C. Koo, ed. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar.
- Halm, George. 1960. *Economic Systems: A Comparative Analysis*. 2. vyd. New York: Holt, Rhinehardt and Winston.
- Haney, Lewis H. 1949. *History of Economic Thought: A Critical Account of the Origin and Development of the Economic Theories of the Leading Thinkers in the Leading Nations*. 4. vyd. New York: Macmillan.
- Hansson, Björn A. 1982. *The Stockholm School and the Development of Dynamic Method*. London: Croom Helm.
- Hayek, F.A. 1941. *The Pure Theory of Capital*. Chicago: University of Chicago Press.
- _____. [1933] 1966. *Monetary Theory and the Trade Cycle*. Přel. Nicholas Kaldor a H.M. Croome. New York: Augustus M. Kelley.
- _____. [1948] 1972a. *Individualism and Economic Order*. Chicago: Henry Regnery.
- _____. 1972b. "Economics and Knowledge." In Hayek 1972a.
- _____. 1972c. "The Use of Knowledge in Society." In Hayek 1972a.
- _____. 1983. "Coping with Ignorance." In Hayek, *Knowledge, Evolution, and Society*. London: Adam Smith Institute.
- _____. 1992. *The Collected Works of F.A. Hayek*. Vol. 4. *The Fortunes of Liberalism: Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*. Peter G. Klein, ed. Chicago: University of Chicago Press.
- _____. 1994. *Hayek on Hayek: An Autobiographical Dialogue*. Stephen Kresge a Leif Wenar, eds. Chicago: University of Chicago Press.
- Hennings, Klaus H. 1997. *The Austrian Theory of Value and Capital: Studies*

in the *Life and Work of Eugen von Böhm-Bawerk*. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar.

Hicks, John R. [1946] 1968. *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*. 2. vyd. New York: Oxford University Press.

_____. 1983. "The Formation of an Economist." In Hicks, *Collected Essays on Economic Theory*. Vol. 3. *Classics and Moderns*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Holcombe, Randall G., ed. 1999. *Fifteen Great Austrian Economists*. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute.

Howey, Richard S. [1960] 1989. *The Rise of the Marginal Utility School: 1870–1889*. New York: Columbia University Press.

Ingrao, Bruna, Giorgio Israel. 1990. *The Invisible Hand: Economic Equilibrium in the History of Science*. Přel. Ian McGilvray. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Kauder, Emil. 1965. *A History of Marginal Utility Theory*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Loria, Achille. 1891. "Economics in Italy." *Annals of the American Academy* 2 (September).

Leroy-Beaulieu, Paul. 1910. *Traité Théorique et Pratique d'Économie Politique*. 4 Vols. 5. vyd. Paris: Librairies Félix Alcan et Guillaumin Réunies.

Machlup, Fritz. [1951] 1978. "Joseph Schumpeter's Economic Methodology." In Machlup, *Methodology of Economics and Other Social Sciences*. New York: Academic Press.

_____. 1981. "Ludwig von Mises: A Scholar Who Would Not Compromise." In Andrews, ed. 1981.

Mai, Ludwig H. 1975. *Men and Ideas in Economics: A Dictionary of World Economists Past and Present*. Totowa, N.J.: Littlefield, Adams.

McCormick, B.J. 1992. *Hayek and the Keynesian Avalanche*. New York: St. Martin's Press.

McIsaac, Archibald McDonald, and James Gerald Smith. 1938. *Introduction to Economic Analysis*. Boston: Little, Brown.

Menger, Carl. 1981. *Principles of Economics*. Přel. James Dingwall. New York: New York University Press.

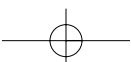
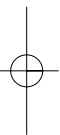
Mises, Ludwig von. 1938. "Les Équations de L'Économie Mathématique et Le Problème du Calcul Économique en Régime Socialiste." Přel. Gaston Leduc. *Revue d'Économie Politique*.

_____. 1978. *Notes and Recollections*. Přel. Hans F. Sennholz. South Holland, Ill.: Libertarian Press.

_____. 1980. "My Contributions to Economic Theory." In Mises, *Planning for Freedom and Sixteen Other Essays and Addresses*. 4. vyd. South Holland, Ill.: Libertarian Press.

- _____. [1934] 1981a. *The Theory of Money and Credit*. Přel. H.E. Batson. Indianapolis, Ind.: Liberty Classics.
- _____. [1960] 1981b. *The Epistemological Problems of Economics*. Přel. George Reisman. New York: New York University Press.
- _____. 1993. *Mises: An Annotated Bibliography*. Bettina Bien Greaves a Robert W. McGee, eds. Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education.
- _____. 1996. "Carl Menger and the Austrian School of Economics." In *Austrian Economics: An Anthology*. Bettina Bien Greaves, ed. Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education.
- _____. [1949] 1998. *Human Action: A Treatise on Economics*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Morgenstern, Oskar. 1976a. "Friedrich von Wieser, 1851–1925." In Morgenstern, *Selected Economic Writings of Oskar Morgenstern*. Andrew Schotter, ed. New York: New York University Press.
- _____. 1976b. "Joseph A. Schumpeter, 1883–1950." In Morgenstern 1976a.
- Mund, Vernon A. 1933. *Monopoly: A History and Theory*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- O'Brien, D.P. 1988. *Lionel Robbins*. New York: St. Martin's Press.
- Rabbeno, Ugo. 1891. "The Present Condition of Political Economy in Italy." *Political Science Quarterly* 6 (September).
- Rothbard, Murray N. 1987. "Breaking Out of the Walrasian Box: The Cases of Schumpeter and Hansen." *Review of Austrian Economics* 1.
- Robbins, Lionel. [1935] 1969. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. 2. vyd. New York: St. Martin's Press.
- _____. 1971. *Autobiography of an Economist*. New York: St. Martin's Press.
- _____. 1998. *A History of Economic Thought: The LSE Lectures*. Steven G. Medema a Warren J. Samuels, eds. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Rowe, Leo S. 1892. "Instruction in French Universities with Special Reference to Instruction in Public Law and Economics in the Law Faculties." *Annals of the American Academy* 2 (January).
- Salerno, Joseph T. 1988. "The Neglect of the French Liberal School in Anglo-American Economics: A Critique of Received Explanations." *Review of Austrian Economics* 2.
- _____. 1993. "Mises and Hayek Dehomogenized." *Review of Austrian Economics* 6, no. 2.
- _____. 1994. Reply to Leland B. Yeager on "Mises and Hayek on Calculation and Knowledge." *Review of Austrian Economics* 7, no. 2.
- _____. 1999. "Carl Menger: The Founder of the Austrian School of Economics." In Holcombe 1999.

- Samuelson, Paul A. [1947] 1976. *Foundations of Economic Analysis*. New York: Atheneum.
- Schumpeter, Joseph A. 1908. *Das Wesen und der Hauptinhalt der Theoretischen Nationalökonomie*. Munich and Leipzig: Duncker und Humboldt.
- _____. 1969a. *Ten Great Economists: From Marx to Keynes*. New York: Oxford University Press.
- _____. [1934] 1969b. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Interest, and the Business Cycle*. Přel. Redvers Opie. New York: Oxford University Press.
- Seager, Henry Rogers. 1908. *Introduction to Economics*. 3. vyd. New York: Henry Holt.
- Smart, William. [1881] 1966. *An Introduction to the Theory of Value on the Lines of Menger, Wieser, and Böhm-Bawerk*. New York: Augustus M. Kelley.
- Spahr, Walter E., ed. 1937. *Economic Principles and Problems*. 2 Vols. 3. vyd. New York: Farrar and Rinehart.
- Stigler, George J. 1949. *Production and Distribution Theories: The Formative Period*. New York: Macmillan.
- _____. 1965. *The Theory of Price*. 2. vyd. New York: Macmillan.
- Stolper, Wolfgang F. 1994. *Joseph Alois Schumpeter: The Public Life of a Private Man*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Swedberg, Richard. 1991. *Schumpeter: A Biography*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Taussig, F.W. 1928. *Principles of Economics*. 2 Vols. 3. vyd. New York: Macmillan. Vol. 1.
- Townsend, Harry, ed. 1971. *Price Theory: Selected Readings*. Baltimore, Maryland: Penguin Books.
- Turner, John Roscoe. 1919. *Introduction to Economics*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Wicksteed, Philip H. [1932] 1967. *The Common Sense of Political Economy*. New York: Augustus M. Kelley. 2 Vols.
- Wieser, Friedrich von. [1927] 1967. *Social Economics*. Přel. A. Ford Hinrichs. New York: Augustus M. Kelley.
- _____. [1893] 1971. *Natural Value*. Přel. William Smart, ed. New York: Augustus M. Kelley.
- Zlabinger, Albert H. 1977. "Abridged English Translation of Carl Menger's *Geld*": Chapters 5–14." Připraveno pro Symposium o Carlu Mengerovi na *Claremont Men's College*.

REJSTŘÍK K LIDSKÉMU JEDNÁNÍ

Sestavila Bettina Bien Greaves

- A**
Akvinský, sv. Tomáš, 35
Alter ego, 22
Altruismus, 554, 607
Amonn, Alfred Otto, 569p
Anarchie, 172, 263p, 643
     výroby, 237, 520–521, 620
Anderson, Benjamin McAlester, 370p
Anglie, viz **Velká Británie**
Antikapitalistická mentalita, 340, 549, 771
Antropomorfismus, 62
Apriorismus
     metodologie, 33
Aristoteles, 63, 184, 761, 761p
Asketismus, 78, 161–162
Assisi, sv. František z, 139
Atomová bomba, 745
Augustin, sv., 35
Autarkie, hospodářská, 168, 246p, 425
     válka a, 741
Autistická směna/hospodářství, 175–176, 223
Automatismus (vs. vědomé jednání), 654
- B**
Bailey, Samuel, 199, 199p
Baker, John Randall, 449p
Bankovní škola, 396–397, 400, 511
Banky/bankovníctví
     britské, 397, 419
     centrální, 229, 401, 413–415
     Federální rezervní systém, zákon o, 722
     intervencionismus a, 392–404, 493–514
     liberalismus a, 398–400
     mezinárodní, 427–430
     soukromé, 418
     svobodné, 400–404
     švýcarské, 419
     viz také **Úvěrová expanze**, **Teorie cyklu**,
     Peníze
Barone Enrico, 627
Barter, viz **Směna, přímá**
Bastiat, Frédéric, 131, 744, 758
Beardovi, Charles a Mary, 563
Beethoven, Ludwig van, 78
Bentham, Jeremy, 156, 173, 604, 744, 748
Bergmann, Eugen, 184
Bergson, Henri, 31, 45, 46, 90, 200
Bernard, Claude, 26
Bernoulli, Daniel, 112–113
Beveridge, William Henry, 690
Bimetalismus, 424, 700–701
Bismarck, Otto, 295, 333, 731
Blahobyt, princip, vs. **tržní princip**, 747–765
     viz také **Sociální inženýrství**,
     Sociální spravedlnost/reforma
Bodin, Jean, 211, 735
Bohatství, nerovnost, 264–265, 753–762
     viz také **Spotřebitelé**, **suverenita**,
     Zisky/ztráty
Böhm-Bawerk, Eugen, 111, 182, 233, 239,
     432–434, 438–440, 473–476
Bonald, Louis, 775
Bonaparte, Louis Napoleon, 597
Bonar, James, 599
Boom, závěrečná fáze, 385, 393, 422–423,
     488–489, 503, 713
Branná povinnost, 259
Brentano, Lujo, 557
Brettonwoodská konference, 429–430
Brunner, Emil, 605

- Buddhismus**, 27
Budoucnost, viz **Změna, Ekonomická kalkulace, Spekulace, Nejistota**
Bůh/Stvořitel, 138–139, 155
Burke, Edmund, 775
Burza cenných papírů
 spekulace a, 464–466
 úvěrová expanze a, 712–713
Byrokracie, 278, 282–284
- C**
Cannan, Edwin, 480
Cantillon, Richard, 3
Carlyle, Thomas, 8, 582
Cassel, Gustav, 176
Cassirer, Ernst, 36
Cenová hladina, 202, 362, 374
Cenová regulace, 285, 680–681, 687, 708, 717, 739
Centrální bankovníctví, viz **Banky/bankovníctví**
Ceny/ocenořování, 299–359
 barter a, 182–187
 diskriminace, 351–353
 dobré jméno, 343–347
 důchod/přijem, 355–356
 inflace, úvěrová expanze a, 381–382, 384–385, 493–505
 konečné (hypotetické), 197, 226–227, 302, 303
 konkurence a, 325–329
 kupní síla a, 383–386, 419–423
 nákladové účetnictví, 310–318
 náklady, 87–88
 netržní, 357–359, 531, 686
 odhad a, 303–304
 prémie, 486–489
 spravedlivé, 304, 651–652
 statické či rovnovážné (imaginární konstrukty), 225–227, 318–324, 636
 statistika, 302–303, 318–324
 vládní zásahy, 359, 666–669, 679–688
 výroba a, 356–357
 výrobní faktory a, 308–309, 507–508, 532, 628, 631
 vzájemná propojenost, 354–355
 zisky a, 87–88
 změna a, 198–199, 584–587
 viz také **Spotřebitelé, suverenity, Práce, mzdy, Tržní hospodářství/proces, Hodnota/hodnoty**
- Cenzura**, 656
Cernuschi, Henri, 402
Cíl, absolutní (osud), 22, 24–27
Civilizace
 antická, 687–689
 liberalismus a, 753–757
 orientální, 601, 755–756
 pokrok/rozvoj, 7, 146–147, 449, 539–540, 582, 749–753
 soukromé vlastnictví a, 243, 611–612
- společenská spolupráce a, 127–129, 258
 svoboda a, 257–264
 viz také **Historie, Spořeni**
- Cla**
 důsledky, 670–672
 kartely a, 334–5
 monopolní ceny a, 331, 335
 nedospělá odvětví, 457
 viz také **Protekcionismus**
- Clark, John Bates**, 4, 233p, 448p
Cohen, Morris R., 36p, 77p, 580p
Comte, August, 26, 65–66, 134, 620
Cyklus na trhu s obilím a vepři, 524
Cyklus, teorie
 akcelerační princip, 522–523
 argument kupní síly, 276–277
 doktrína nepoměru, 521–524
 doktrína trvanlivých statků, 522
 měnová či založená na oběžném úvěru, 184, 510–514, 711–712, 714
 měnová škola, 184, 395, 397, 399, 503p, 511
 nedostatečná spotřeba, 276, 520p
 nepeněžní, 496–497, 519–524
 oběžný úvěr, 510–514
 proticyklické politiky, 714–716
 sluneční skvrny, 520
- Č**
Čas, 89–94
 jednání a, 92–94, 431–470
 kapitálové statky a, 441–448, 452–453
 půda a, 571–573
Časová preference, 435–437, 439–441, 439p, 443, 443p, 448–449, 471, 474
 viz také **Úroková míra, teorie**
Čistý úrok, 471–475, 478–484, 486–487, 490–491
Člověk
 ekonomický, 56–57, 229, 584
 jednající, 11–27, 583–584
 primitivní, 34–35, 147–154, 246, 539–540
 viz také **Jednání, lidské, Nerovnost**
- D**
Damoklés, meč, 485
Daně, viz **Zdanění/daně**
Darwinismus, 152, 155–157
Davanzati, Bernardo, 211
Deflace/deflacionismus, 381–383, 506–509, 703
 viz také **Cyklus, teorie, Inflace/inflacionismus, Peníze**
Dělba práce, viz **Práce**
Demokracie na trhu, 249–250, 351, 584p, 611
 viz také **Tržní hospodářství/proces**
Demokracie, politická
 důvod pro, 68p, 133, 156, 762
 osmnácté století, 155
 vláda většiny, 68–69, 136, 170, 173, 762
 volby, 584p, 755
 viz také **Vláda**

- Deprese, hospodářská**, viz **Hospodářské boomy/poklesy, Hospodářský cyklus**
- Dětská práce**, 546
- Devaluace**, 419, 705–710
viz také **Peníze**
- Devizy**, viz **Zahraniční měna**
- Dewey, Thomas**, 51
- Dickinson, Henry Douglas**, 632p, 635p
- Dietz, Frederick Charles**, 555p
- Dietzgen, Eugen**, 67p
- Diferenciální rovnice**, 636–640
viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie**
- Diktatura**, 102, 134–136, 164, 584, 618, 762
celosvětový socialismus, 255
viz také **Vláda, Totalitarismus**
- Dluh, snížení či zvýšení**, 485–486, 702–704, 709
viz také **Úroková míra, teorie, Půjčování peněz**
- Dluh, veřejný**, 205–207, 759–761
- Dluhopisy**, viz **Vláda, dluh/dluhopisy/půjčování, Půjčování peněz, Veřejný dluh**
- Dobré jméno**, 345–346, 403
- Dobročinnost**, 221, 539, 751–753
- Dobývání**, 582–583, 735
viz také **Válka**
- Dom, Walter Louis**, 553p
- Dotace**, 590, 667, 769
viz také **Veřejné výdaje, Sociální inženýrství**
- Douglas, Clifford Hugh**, 168
- Douglas, Paul**, 320
- Drogy, prohibice**, 655–656
- „Drsný“ individualismus**, 261
- Důchod/příjem**
ceny a, 355–356
kapitál, 239–241
národnost, 270, 719
nerovnost bohatství a, 264–265
„nezasloužený“, 275, 358, 549, 661, 691, 728, 731, 769
rozdělení, 379, 428–429, 479, 619, 719, 767
- Duopol**, 329–330
viz také **Monopol**
- E**
- Eddington, Arthur Stanley**, 52, 19
- Ego**, 11, 22, 41
- Ehrlich, Paul**, 630
- Einstein, Albert**, 37, 92
- Ekonometrie**, 319–320
viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie, Měření**
- Ekonomická historie**, viz **Hospodářské dějiny**
- Ekonomická kalkulace**, 179–180, 181–211, 304–309, 317, 625–640
peníze a, 182, 185–186, 193–195, 203–204, 209–211, 239, 383–384, 442, 461
podnikání a, 279–282
socialismus a, 625–640, 770–773
zlato/stříbro a, 203–204
- Ekonomické měření**, viz **Matematická/kvantitativní ekonomie, Měření, Statistika**
- Ekonomický člověk**, viz **Homo oeconomicus**
- Ekonomický problém (vzácnost)**, 187–188, 235–236, 274–275
- Ekonomický vs. skutečný člověk**, 56–57, 220–223, 583–584
- Ekonomie**, 777–788, 789–793
definice, 3–6, 180, 204p, 213, 245, 324, 358, 444–445, 523, 773–776, 778–779, 783–878, 790–792
epistemologie, 3–6, 29–63
hodnotově neutrální, 8, 20–21, 273, 790–792
konečné cíle a, 20, 86
lidský život/jednání a, 789–792
matematická/kvantitativní, 636–640
metodologie, 58–62
náboženství a, 62
popření, 3–9, 215–217
pravděpodobnost, 96–104
předpovídání, 106, 780–781
rozum a, 79–81
svoboda a, 787–788
teorie hodnoty, 6–9, 783
tržní společnost a, 213–616
věda, 3–9, 204p, 232–218
veřejné mínění, 774–775
vzdělání a, 777–788, 783
viz také **Jednání, lidské, Trh/tržní proces**
- Elasticita poptávky**, 50, 32
viz také **Měření**
- Ellis, Howard**, 370
- Elly, Richard T.**, 326, 473, 662
- Empatie vs. rozumění**, 46, 77
- Empirismus**, 31–32, 60–61
viz také **Přírodní/fyzikální vědy**
- Engels, Bedřich**, 67, 75, 122, 216p, 246, 540p, 604, 622
viz také **Marx/marxismus**
- Engliš, Karel**, 23
- Epikurejství**, 14–15, 130
- Epistemologické problémy**, 3–5, 7, 28
peníze a, 363–369
- Espinas, Alfred**, 3
- Etablované zájmy**, viz **Zájmy, etablované, Privilegia**
- Etatismus**, 398, 610
- Etika**, viz **Morálka/etika**
- Etnologové**, 75–76
- Eudaimonismus**, 14–15, 20
- Evoluce**
biologická, 172
logika a, 31–36
- Externality, negativní/pozitivní**, 587–594
- F**
- Fabianismus, britský**, 552, 681

- Fairchild, Fred Rogers, 730
 Fašismus, 56, 164p, 179, 529, 727, 732
 Federální rezervní systém, zákon o, 508
 Ferguson, Adam, 177
 Fetter, Frank Albert, 241, 249, 440, 569
 Feudalismus, 736, 755
 Feuerbach, Ludwig, 15
 Fiduciární prostředky, 391–392, 392–403, 494–500, 502–503, 506–510
 viz také **Peníze**
 Fichte, Johann, 646
 Fisher, Irving, 185, 200, 399, 440, 487
 Flaubert, Gustave, 246
 Flexibilní standard (zlaté devizy), 705–706
 Foch, Ferdinand, 459
 Fourier, Charles, 63, 122, 220
 Francouzská revoluce, 48, 263, 736–737, 786
 Franklin, Benjamin, 71
 Freud, Sigmund, 33
 Frikční nezaměstnanost, 537
 Fullartonovo pravidlo, 400
 Fyzikální vědy, viz **Přírodní/fyzikální vědy**
 Fyziokraté, francouzští, 7, 125
- G**
 Galilei, Galileo, 38, 167
 Garbo, Greta, 558
 Génius, 80, 120–125, 246
 Gesell, Silvio, 710
 Gestaltpsychologie, 42, 129
 Giddings, Franklin Henry, 128
 Godwin, William, 63
 Goethe, Johann Wolfgang, 63, 125, 210
 Gordon, Manya, 581
 Gossen, Hermann Heinrich, 111, 305, 627
 Gregory, T. E., 425
 Greidanus, Tjardus, 388
 Greshamův zákon, 211, 392, 406, 681, 717
 fungování, 700–701, 704
 Grillparzer, Franz, 124
 Grotius, Hugo, 735
- H**
 Haberler, Gottfried, 497, 712
 Hahn, Albert, 695
 Haller, Karl Ludwig, 775
 Hammondovi, John Lawrence a Barbara, 553, 555
 Haney, Lewis Henry, 571
 Hansen, Alvin Harvey, 653
 Hayek, Friedrich August, 255, 256, 324, 362, 445, 462, 474, 519, 635, 640, 692, 760
 Hazlitt, Henry, 591, 695
 Heckscher, Eli F., 595
 Hédonismus, 14–15, 20
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 65–67, 621–622, 745
 viz také **Marx, Karel**
 Hegemonický (nařízený) vztah, 176–179, 260
 Hérakleitos, 154
 Herzfeld, Marianne, 420
- Historická škola, historismus**, 246–247, 580, 681–682
Historie
 hodnotově neutrální, 44
 ideální typy a, 53–57
 inflacionistický pohled, 420
 kapitalismus, soukromé vlastnictví a, 7, 243–348, 446–447, 544–545, 550–551, 611–612
 myšlenky a, 65–79, 773–776
 praxeologie a, 29–31
 přírodní a lidská, 53
 původ socialistické myšlenky a, 617–621
 rozumění a, 47–53
 soudy o relevanci, 52–53
 válka, dobývání a, 582–583
Hitler, Adolf, 69, 75, 582, 716, 737–738
Hodnota, paradox, 42, 56–57, 111–113
Hodnota/hodnoty, 87–88, 107–114, 181–182, 186, 303–309
 časová preference a, 435–441, 448–451, 471–473
 ekonomická kalkulace, 110, 144, 181–191
 ekonomie a, 789–793
 klasická teorie, 3, 70, 144, 186–187
 mezní užitek a, 107–114
 peníze a, 369–376, 386–390
 socialistická teorie, 186–187
 škály, 85–86, 92, 107–114, 435
 užití, objektivní vs. subjektivní, 108, 112, 188
Hoff, Trygve, 635
Hogben, Lancelot, 70
Holismus, 1, 129–131, 363, 367
Homme, moyen, 584
Homo
 agens, 13
 oeconomicus, 56–57, 220, 584
 sapiens, 13, 23, 32, 157, 258, 449, 540
Horké peníze, 418–419
Hospodářské boomy/poklesy
 postup, 500–505, 514–517, 517–519, 714
 rysy, 496–505, 713–714
 závěrečná fáze boomu, 385, 393, 497, 713
 viz také **Úvěrová expanze, Teorie cyklu**
Hospodářské dějiny, 29p, 204p, 301–303, 319, 585–586
Hospodářský rozvoj/pokrok, 7–8, 127–129, 136–138, 147, 270–275, 401–448, 449, 538–539, 552p, 561–567, 749–751, 753–762
 viz také **Průmyslová revoluce, Investice, Spoření**
Hotovost, držba, 364, 374–379, 388–390, 404–405, 416–418, 466–468, 507–509
 viz také **Peníze**
Hráčství, 96, 98, 104–105
Hromadění, 345, 365, 466–469
Hromadná výroba, 528, 550–555
 viz také **Kapitalismus, Tovární systém**
Hry, 100–104, 724–725

Hume, David, 35, 66, 184, 376
Husserl, Edmund, 90
Hutt, William Harold, 531, 533, 690

Ch

Chamberlin, Edward, 294
Chasles, Philarete, 173
Cheyney, Edward Potts, 38
Chudoba, 19, 75, 137, 147, 165, 276, 411, 420, 422, 466, 468, 478, 547, 554, 601, 604, 639, 669, 677, 747, 749–750, 752, 756–757, 764–765, 771–772, 776, 785, 792

I

Id, 12, 790
Ideální typy, 53–56, 231

Ideologie

pohled na svět a, 22–23, 35, 174
Realpolitik a, 170
 tradicionalismus a, 172, 756
 vliv, 580–582

viz také **Myšlenky, Marx, Moc, Polylogismus**

Imaginární konstrukty

autistické (izolované), 223–224
 peníze a, 181–187, 376–379
 rovnoměrně plynoucí ekonomika, 223–234, 301
 socialismus a, 220, 617–619, 620–623
 socialistická společnost a, 223, 232, 617, 623
 statické hospodářství, 230–231, 234–235, 270–271
 stav klidu a, 224–227

Imputace, fyzická, 306, 444, 476

Indexy, 200–203, 384, 399, 486

viz také **Měření**

Indie, 76–77, 145, 171, 449–450, 557, 582–583, 614–615, 673

Individualismus

„drsný“, 261
 kolektivismus vs., 135, 653–655
 metodologický, 39–41

Inflace/inflacionismus

definice, 381–383
 důsledky, 369–381, 419–423, 491–510
 Německo a, 495, 510
 průběh, 427–430
 směnné kurzy a, 408–412
 snížení/zvýšení dluhu a, 702–704
 úroková míra a, 493–510
 úvěrová expanze a, 506–519
 viz také **Peníze**

Inflacionistický pohled na historii, 419–423

Institucionalismus, 4, 56, 130, 186, 247–248, 552, 580, 628, 681, 764, 779

Investice

převoditelnost/nepřevoditelnost, 337, 356, 453–457, 460–465, 516–517
 spekulace a, 464
 zahraniční, 447, 464, 615, 674, 750

viz také **Mylné investice, Sporeni Investor, mobilita**, 464–466

Iracionalita, 4–6, 18–20, 79–80, 94, 790–792

viz také **Racionalita, Konečná danost, Hodnota/hodnoty**

J

James, William, 139

Jednání, lidské

analýza, 24, 324
 apriorní, 38
 cíle, účely a prostředky, 12, 16, 19–21, 107–108, 181
 čas a, 89–94, 431–469
 dědictví a, 43
 definice, 11
 ekonomická kalkulace a, 187
 ekonomické poznání a, 792–793
 epistemologický problém, 3–5, 29–63
 historie a, 29–31, 44–45, 53, 179
 hodnoty a, 83–88, 181–182, 303–304
 jednotlivce, 39–43, 648–653
 kauzalita a, 21–5
 konečná danost, 16–18
 mezní užitek a, 107–114
 minulost, vliv, 454–461
 moralita, správnost a spravedlnost, 648–653
 motivy a, 57, 213–214, 649
 myšlenka a, 159–174
 nejistota a, 763–764
 peněžní kalkulace a, 209–210
 peníze a, 367–369
 prostředí a, 43
 předpoklady, 13–16
 psychologie, 12
 pudy, impulzy, emoce a, 13–16, 25–26, 148–150
 rozum, myšlení a, 15, 37, 65–81, 159–160
 směna a, 87–88, 175–176
 sobectví a, 222, 657
 spekulace a, 53, 96, 102
 teorie, 3–9
 trh a, 648–653
 účelné, 448
 účelové, 11, 17, 23–27, 127, 557, 653
 úrok (čistý) a, 474
 zaměřené na budoucnost, 90–91
 viz také **Spolupráce**

Jednotlivce

společnost a, 127–129, 146–148, 160–165
 svoboda a, 257–264
 trh a, 287–292
 změna a, 42–43

viz také **Jednání, lidské, Spolupráce**

Jefferson, Thomas, 56

Jevons, William Stanley, 70, 109, 434, 439, 520, 714

K**Kalkulace**

hodnocení a, 87–88, 181, 184–185
 jednání a, viz **Jednání, lidské a kalkulace**
 socialismus, viz **Ekonomická kalkulace a socialismus**

viz také **Ekonomická kalkulace**

Kant, Imanuel, 35, 758

Kapacita, nevyužitá, 356, 516–519

Kapitál

akumulace, 240, 444–448, 466–470
 bohatství, společenské, *volkswirtschaftliche*
 (národní), 247, 467–468
 mezinárodní trh a, 450–451
 peníze a, 466–468
 převoditelnost, 452–454, 456, 460
 spotřeba, 240–241, 476–478
 účetnictví, 210, 240–242, 442, 461–462,
 466–467

Kapitalismus, 243–248, 528

postížení/nezpůsobilost a, 147
 viz také **Kapitálové statky, Kalkulace, Podnikatelé/průkopníci, Průmyslová revoluce, Investice, Trh, Peníze, Zisky/ztráty, Spoření**

Kapitalista, definice, 231–233, 285–286

Kapitálové statky (výrobní faktory), 239–240,

441–443, 444–448, 540–545
 čas a, 441–449
 podnikatelé a, 270, 272–277
 převoditelnost, 452–454, 456, 458, 463,
 639
 úspory a, 239–240, 478–479, 757–758,
 760–761

Kartely, 328–330, 332–338, 533

Kastovní systém, viz **Privilegia**

Katalaktická nezaměstnanost, 535–537

Katalaxie, 3, 213–215, 226, 579, 581–583

Kaufmann, Felix, 37, 92

Kautsky, Karl, 122

Kauzalita, 21–22, 23–25, 97

viz také **Teleologie**

Kempenský, Tomáš, 196

Kepler, Johannes, 53

Keynes, John Maynard

inflace a, 420, 422
 nezaměstnanost, práce a, 492, 695,
 708–710
 peníze, zlatý standard a, 423, 708
 výdaje a, 390, 666, 716, 761

Klasičtí ekonomové

obchod a, 252
 omyly, 56–57, 114, 220, 439, 481, 611
 teorie hodnoty, 57, 108–109, 439
 úspěchy, 2–3, 7–9, 56–57, 155, 211, 252,
 445

Knight, Frank H., 60, 268, 443, 760

Kolektivismus, 40–41, 41–42, 129–136, 696

viz také **Marx/marxismus, Socialismus**

Kolektivní vyjednávání, viz **Práce**

Koloniální režim, 450

Komparativní náklady, ricardiánský zákon,
 141–143

Komunismus, viz **Marx/marxismus, Socialismus**

Komunistický manifest, 543

Konečná danost

lidské jednání a, 16–20

zvířecí pudy a, 26

viz také **Kauzalita, Teleologie**

Konečné příčiny, viz **Teleologie**

Konečný stav klidu, 224–226

Konfiskace, filozofie, 719

podstupování rizika a, 724–725

přerozdělování a, 719–725

zdanění a, 721–724

Konflikt (a soulad) zájmů, 595–616

Konkurence, 252–257

biologická, 252–253, 597, 603

ceny a, 325–342

dobré jméno a, 343

katalaktická, 106, 252–257, 603

monopolistická, 325–326, 342

nedokonalá, 325, 343

odborny a, 342

omezení, 252, 325

otroctví a, 561

společenská, 252

svobodná, 252–253

viz také **Ceny/ocenořování**

Koperník, Mikuláš, 53, 167

Korporace

řízení, 280–282, 633–634

zásahy a, 719–725

viz také **Podnikatelé/průkopníci, Zisky/ztráty**

Korporativismus a syndikalismus, 731–734

Korupce, politická, 657–658

Krésus, 792

Křesfanství, 35, 648, 650

viz také **Náboženství**

Ku-Klux-Klan, 697

Kupní síla

měření, 200–204, 426

peněžní vztah, 372, 388–391, 425

regresní teorém, 370–372, 545–546

zahraniční měna a, 410

změny, vyvolané hotovostí a statky,
 379–383, 486

Kvantitativní ekonomie,

viz **Matematická/kvalitativní ekonomie, Měření**

Kvaziprivilegia, 594

viz také **Privilegia**

Kvazitřh, 630, 632

L**Laissez faire**

mír a, 735–738, 741, 743

průmyslová revoluce a, 552–557

výroba a, 7, 550–552, 554–555, 570,
 753–755

- význam, 653–655
- Landauer, Carl**, 629
- Lange, Oskar**, 632
- Langlois, Charles Victor**, 46
- Laski, Harold**, 654
- Lassalle, Ferdinand**, 762
- Latinská měnová unie**, 424
- Laum, Bernard**, 246
- Lavoisier, Antoine Laurent**, 167
- Leibniz, Gottfried Wilhelm**, 13
- Lenin, Vladimír Ilijič**, 69, 75, 582, 642, 770
- Lerner, Abba**, 722
- Lévy-Bruhl, Lucien**, 34–35
- Liberalismus**
 definice, 130–133, 136–140, 749
 filozofie, 153–157, 617–619, 754–755, 775–776
 hospodářské zlepšení a, 7, 136–138
 praxeologie a, 136–138
 společenská spolupráce a, 2, 238–241, 540–546, 752–754, 772–775
 svoboda a, 260–265
 viz také *Laissez faire*
- Licence**, 335, 338–340, 458, 532, 553, 594, 658
- Lidské jednání**
 ekonomie a, 1–9, 21–22, 789–793
 viz také **Jednání, lidské, Vědomé/účelové chování, Spolupráce, Vzájemná propojenost, Tržní hospodářství/proces**
- Lincoln, Abraham**, 50, 357, 742
- List, Frederick**, 72
- Locke, John**, 13
- Logičtí pozitivisté**, 629
 viz také **Pozitivismus**
- Logika**, 22–25, 29–36, 75–77, 89, 165–168
- Lorenz, Max Otto**, 473, 662
- Lozovsky, A.**, 690
- Lutz, Harley**, 661
- Lysenko, T. D.**, 449
- M**
- MacIver, Robert Morrison**, 128
- Machlup, Fritz**, 512, 713
- Maistre, Joseph**, 775
- Malthus, Thomas Robert**, 19, 116, 156–157, 598–600
- Management**
 byrokratický vs. ziskový, 278–287, 633–634, 729, 770–772
 viz také **Ekonomická kalkulace, Zisky/ztráty**
- Mangoldt, Hans K. E.**, 267
- Manchesterismus**, 218, 647
- Marshall, Alfred**, 351
- Marshall, John**, 662
- Marx, Karel**
 „anarchie výroby“, 520–521, 620, 623
 hospodářské krize spojené s kapitalismem, 520
 ideologie, 4, 8, 27, 69–77, 187, 216, 239, 621–624, 784
 kapitalismus a, 135, 243–248, 549–551
 komunismus a, 216, 540–543, 641–642, 658, 785–786
 myšlenky (marxismus), 75, 77–80
 náboženství, „opium lidstva“, 74
 polylogismus, 67–75
 práce, mzdy a, 539–546, 776
 proletáři a, 67–69, 72–75, 78, 727
 socialismus a, 239, 244, 246, 604, 608, 621–624
 třídní zájmy, 70–74, 247
 útok na rozum, 4, 65–81
 vlastnictví a, 246, 449, 622
 vykořisťování, doktrína, 73–75, 247, 276, 532–533, 548–549, 563–565, 612, 668–669, 691, 784–786
 výroba a, 126
 výroba pro užití/zisk, 274
- Masová výroba**, viz **Hromadná výroba**
- Matematická/kvantitativní ekonomie**
 diferenciální rovnice, 7, 230, 322–4, 636–640
 metoda, 106, 230, 301–303, 318–324, 342–343, 627–629, 636–640
 rovnice směny, 229–230, 374
 rovnováha, 230, 324
 „rychlost obrátu“, 362, 385
 viz také **Měření, Statistika**
- Materialismus vs. „vyšší hodnoty“**, 137, 174, 785–787
- Maupassant, Guy de**, 246p
- Maximalizace zisků**, 115, 220–223
- Maxwell, James Clark**, 70
- McDougall, William**, 15p
- Meliorismus**, 172–174, 621
- Měna**
 devalvace, 419, 706–710
 manipulace a, 699–718
 vláda, 699–710
 viz také **Peníze**
- Menger, Carl**, 70, 109, 305, 367–369
- Měnoví pomatenci**, 167–168, 710
- Měnový standard**
 bimetalický/dvoji/střídavý, 700–701
de facto, 424, 701–702
de jure, 701–702
 flexibilní/zlaté devizy, 704–706
 monometalický, 724
 zlatý, 423–427, 709–710
- Měšinové pravidlo**, 170–171
- Merkantilismus**, 48–49, 297, 404–407, 411–412, 595,
- Měření, ekonomické**, 50–51, 109–110, 184–185, 189–191, 199–203
 národní důchod/bohatství, 197–198
 viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie, Statistika**
- Metafory, užití**, 89–90, 103, 250–251, 287, 537, 653
- Metafyzika**, 3, 21, 30–31, 129–140

- Methodenstreit (spor o metodu)**, 4
- Metodologie**
 dualismus, 17
 ekonomická, 4–8, 18–21, 47
 individualismus, 39–41
 monismus, 16–18, 23, 641
 singularismus, 41–43
- Meyers, Albert**, 584p
- Meyerson, Emile**, 36p
- Mezinárodní měnová spolupráce**, 427–430
- Mezinárodní měnový fond**, 429–430, 708
- Mezinárodní obchod**
 britský, 72–73
 dvoustranné obchodní dohody, 716–718
 kapitálový trh, 447–451
 peníze, zahraniční měna a, 404–414
 platební bilance, 406–407, 427–430, 708
 viz také **Zahraníční měna, Obchod, domácí a zahraniční, Protekcionismus**
- Mezinárodní organizace**, 334, 612–614, 735–737
- Mezivládní dohody o komoditní regulaci**, 334
- Mezní produktivita**, 271, 531–539, 543–550, 556–660, 667–677
 viz také **Konkurence, Ceny/oceňování, Zisky/ztráty**
- Mezní užitek**, 110–114
 viz také **Hodnota/hodnoty**
- Mill, John Stuart**, 3, 35, 97, 184, 376–379, 445p, 607p
- Minulost, vliv**, 454
- Mír**, 130–131, 258, 602–603, 614–615
 viz také **Spolupráce, Liberalismus, Válka**
- Mises, Ludwig von**, 15p, 26p, 168p, 185p, 244p, 284p, 364p, 376p, 439p, 451p, 607p, 635p, 760p
- Mitchell, Billy**, 459
- Mitchell, Margaret**, 563p
- Mobilita investic**, 447, 450–454, 460
- Mobilita/migrace pracovníků**, 72, 296, 560–561, 737–738
- Moc**, 169–172
 viz také **Ideologie**
- Moloch**, 142, 648
- Monopol**
 celosvětový socialismus, 255
 ceny, 325–342, 348, 609–611
 copyrighty, 330, 335
 definice, 254–255
 kartely, 328–337, 403, 533
 licence, 335, 338–339, 553
 mezní, 331, 335, 338
 neúplný, 329
 patenty, 332, 335–337, 457, 609
 poptávka, neuspokojená, 348
 vláda a, 328, 335, 350, 609
 výnos vs. podnikatelský zisk, 325–351
 z omezeného prostoru, 338–339
 zemědělství, 335, 350
 viz také **Konkurence**
- Montaigne, Michel de**, 595
- Morálka/etika**
 lidské jednání a, 13–15, 85
 nerovnost, 753–762
 společenská spolupráce a, 129–137
 spravedlnost, 644–652
 zisky a, 275
 viz také **Bůh/Stvořitel, Náboženství, Sociální spravedlnost/reforma**
- Morgenstern, Oskar**, 105p
- Mügge, M. A.**, 124p
- Mussolini, Benito**, 75, 582, 733p
- Mylné investice**, 389, 423, 501, 504–507, 514–518, 524, 759
 viz také **Úvěrová expanze, Hospodářské boomy/poklesy**
- Mysticismus**, 66–67, 163, 787
- Mýšlenky**
 inovace/vynález, 124–125, 287, 458–460, 592–594
 úloha, 159–174
- Mzdy**, 525–567
 kupní síla, argument, 276–277
 marxistická doktrína, 540–541
 minimální mzdové sazby, 218–219, 679, 689–698
 odbory a, 333, 689–698
 peněžní manipulace, 706–710
 spravedlivé ceny a, 651–652
 suverenita spotřebitele a, 248–251, 536
 železný zákon, 19p, 540–541, 543
 viz také **Práce**
- N**
- Náboženství**
 konflikty mezi, 14, 139, 165, 787
 liberalismus a, 138–40
 marxismus, 74p
 mysticismus, 149
 primitivní, 62
 protestanství, 162
 římskokatolické, 162
 viz také **Spolupráce, Bůh/Stvořitel, Soulad zájmů, Morálka**
- Nacionalismus, 737**
- Nacionalismus, hospodářský**, 614–615, 676, 744
 viz také **Intervencionismus, Merkantilismus, Nacismus**
- Nacismus**, 56, 168, 178, 295, 604, 727
- Nadměrná spotřeba**, 389, 423, 442, 504–505, 507, 509, 514–515
 viz také **Mylné investice**
- Nagel, Ernest**, 580p
- Náklady**
 definice, 87, 358
 externality, negativní, 587–592
 fixní, 315–317
 komparativní, zákon, 141–146
 účetnictví, 310–324
- Napoleon I.**, 54, 357, 459, 546, 736, 738, 742
- Napoleon III.**, 597

- Narkotika**, 656
Národní dluh, 205–7, 392, 702, 759
 viz také **Vláda**
Národní suverenita/svrchovanost, 295, 426, 614, 735–6
Národní/společenský důchod/příjem/bohatství (*Volkswirtschaft*), 294
Narušené tržní hospodářství, 643, 647
 viz také **Zásahy, Vláda, trh a**
Násilí, 153–154, 582–583
 viz také **Nátlak, vládní, Válka**
Nátlak, vládní, 63, 133, 169–172, 257–264, 645, 647–648
Nedospělá odvětví, 457
Nedostatečná spotřeba, mýtus, 276
Nejistota, 95–106, 763
Německá Říšská banka, 495, 410
Německo
 kartely, 333–334, 337
 nacismus, 56, 68, 164–168, 178–179, 295, 762
 peníze, 48, 184, 386, 402, 426, 495, 701
 světové války, 1. a 2., 459, 741–743
Volkswirtschaft (národní hospodářství), 294–297, 362–367, 463–467
Nepřímá směna, 361–430
 viz také **Peníze**
Nerovnost, 80, 120, 140–141, 753–762
 bohatství, důchodu/příjmu, 264–265, 659–660
 viz také **Spolupráce, Ricardův sdružovací zákon, Rovnost před zákonem**
Netržní ceny, chiméra, 357–8, 531, 686
Neumann, John (von), 105p
Neurath, Otto, 629p
Nevědomé vs. podvědomé, 12
New Deal, 288, 334, 350, 497, 604, 698, 705, 734, 786
Newton, Isaac, 35, 53, 80,
Nezaměstnanost
 frikční, 537
 institucionální, 537, 550–551, 689, 695–698, 706–707, 709–710, 764
 katalaktická, 535–537, 689–690
 technologická, 122, 693
Nietzsche, Friedrich Wilhelm, 124, 582, 621
- O**
Občanská válka, americká, 50, 424, 742
Občanská/politická práva, 262–264
Obchod, domácí a zahraniční
 kartely a, 328–336, 347
 Ricardův sdružovací zákon, 141–143
 starověk, 687
 svobodný, 73–74, 143
 viz také **Zahraníční měna, Mezinárodní obchod, Tržní hospodářství/proces, Protekcionismus**
Obilné zákony, britské, 73
Odbory, viz **Práce, odbory**
- Odhad a hodnocení**, 303
Odliv peněz, 397, 405–407, 412–413, 415, 428, 511
Oligopol, 329, 330
 viz také **Monopol**
Omezení
 hospodářský systém a, 595
 konkurence a, 256
 privilegia, 594
 viz také **Vláda, Zásahy**
Omyl, boj proti, 165–168
Oncken, August, 595p
Oppenheimer, Franz, 68
Organizace spojených národů, 334, 614, 616, 738
Osvícenství, věk, 219
Otroci/otroctví/nevolnictví, 177, 197, 261, 547, 562–565, 748
- P**
Palmer, Robert, 737p
Panika, viz **Hospodářský cyklus**
Papi, Ugo, 732–3p
Paradox hodnoty, 42, 56–57, 111, 113
 viz také **Hodnota/hodnoty**
Paraguay, 749
Pareto, Vilfredo, 627, 640
Pascal, Blaise, 96
Passfield, lady, viz **Webbovi, Beatrice**
Patenty, 332, 335–337, 457–460, 593–594, 686
Pavel, ruský car, 104
Peněžní kalkulace, 209–211, 361p, 383–384, 415, 466
 viz také **Kapitálové účetnictví, Ekonomická kalkulace**
Peněžní teorie hospodářského cyklu (založená na oběžném úvěru), viz **Cykly, teorie Peníze (druhy)**
 bankovky, 394–396, 400–402, 405p
 certifikáty, 390, 392, 395–396
 definice, 183, 188–189, 361, 363
 druhotné prostředky směny, 416–419, 699
 fiduciární prostředky, 391–400
 horké, 417–419
 komoditní, 386–388
 neplnohodnotné, 387, 510
 neutrální, nemyšlitelnost, 183, 229, 362, 376–379, 381, 397, 479–480
 papírové, 381, 704
 substituty, 390–392, 392p
 symbolické mince, 391
 šekové, 390–392
 úvěrové, 387
 vzácné kovy (zlato/stříbro), 386
 zákonné plaidlo, 392p, 404, 405, 699–704
 zlato/měnový kov/slitke, vývoz/dovoz, 404–411, 429–430
 viz také **Úvěrová expanze**
Peníze (nepřímá směna), 59, 183, 361–430
 definice, 363–367

- devalvace, 418–419 (Švýcarsko, 1936), 419 (Británie, 1939), 702–704, 706–710 (Keynes a)
ekonomická kalkulace, 195–198, 203–207
hotovost, držba, 364–366, 373, 375–376, 393–395
hromadění, 364–365
hybná síla, 376–379
kapitál a, 466–469
kupní síla a, 200–201, 379–381, 410–412, 704–705
kvantitativní teorie, 36, 211, 367, 369–376
měna a úvěrová manipulace, 699–718
nabídka, 363–367
peněžní vztah, 372, 377, 389–390, 412–416, 491–493
poptávka po, 363–367, 369–373
původ, 367–369
regresní teorem, 370–372, 545–546
směnné kurzy mezi oblastmi, 408–412
vláda a, 373–375, 424–427, 511–512
viz také **Inflace/inflacionismus**
- Peníze, půjčování**
banky a, 412–419
riziko a, 484–489, 702–704, 709–710
válka a, 739–740
vláda a, 204–207, 451
viz také **Úvěrová expanze, Úroková míra, teorie, Časová preference**
- Petr III., ruský car, 104**
- Petro, Sylvester, 696p**
- Pierson, Nikolaas Gerard, 627–8**
- Pigou, Arthur Cecil, 760p**
- Plánování**
blahobyt, princip, 747
byrokracie, 284
ekonomické, 189
viz také **Diktatura, Zásahy, Socialismus, Totalitarismus**
- Platební bilance, 406–9, 412, 430, 717**
- Podanství, viz Otroctví/otroci/nevolnictví**
- Podnikání**
dobré jméno a, 343–345
kalkulace, 278–279, 282, 284
propagace, 292–294
předpovídání, 780–781
socialistické řízení, 235
viz také **Suverenita spotřebitele, Ekonomická kalkulace, Podnikatelé, Intervencionismus**
- Podnikatelé/průkopníci**
aktivity, 205, 231, 520–524
definice, 54–55, 280
rovnoměrně plynoucí ekonomika a, 224–230, 231–233, 236
statické hospodářství, 231, 234–235
úrok a, 484–486
úvěrová expanze a, 493–506, 514–519, 524
zisky/ztráty a, 270–277, 358, 464, 466, 480–481
viz také **Spotřebitelé, Tržní hospodářství/proces, Ceny/ocenořování, Zisky/ztráty**
- Podstupování rizika, 724**
viz také **Hráčství, Pravděpodobnost, Spekulace, Nejistota**
- Podvědomý vs. vědomý, 527**
- Podvojně účetnictví, 210, 279**
- Poincaré, Henri, 37**
- Pojištění, 98–101, 235, 268, 408, 493, 751**
viz také **Pravděpodobnost**
- Pojmové myšlení a rozumění, 47–53**
- Pokrok**
hospodářský cyklus a, 514–524
meliorismus, 172
úspory a, 270–276, 441–452
viz také **Hospodářský vývoj/rozvoj, Sporeň**
- Politické programy, 163**
- Politika třetí (střední) cesty, 647–648, 770–772**
viz také **Princip blahobytu**
- Polylogismus, 4–6, 67–9, 75–80, 621**
- Pompadour, madam de, 587**
- Populace, 116, 121–2, 598**
- Porodnost, kontrola, 599–600, 602**
- Potomci, omezení počtu, 599**
- Potřeby/hodnoty, škály, 86**
- Pound, Roscoe, 696**
- Pozitivismus, 4, 17, 24, 30, 620**
- Práce, 117–126, 525–567**
definice, 526, 528–533
dělba, spolupráce a, 140–141, 146
extroverzní, 525–526, 566
introverzní, 525–526
mezinárodní dělba, 297, 561, 597, 613, 671, 741–744
migrace/mobilita, 121, 559–565
mzdy a, 525–567, 689–697
nezaměstnanost a, 689–698, 706–710
odborní, 72, 256–257, 277, 333, 341–342, 543–544, 549–552, 556–557, 689–698, 706–710, 727–731, 779–780, 792
podnikatelé a, 265–277
práce a mzdy, 525–568
pracovník, definice, 231–233, 564–567
přežití a, 437–439, 539–546
rozum a, 117, 124, 126–128, 439–449
socialismus a, 122, 604–611
stávky a, 79, 333, 462, 689, 696–698, 769–770
syndikalismus a, 727–731
újma z, 58–59, 118–126, 525–530, 546–552
vládní zásahy, 287–296, 325, 334–335, 353, 549–557, 665–667, 676–677, 689–698
výroba a, 530–534, 551–557, 559–567
zaostalé země, 542–544, 668–669
- Pragmatismus, 31, 113**
- Pravděpodobnost, 96–103**

- Pravděpodobnost jevu**, 99–102
Pravděpodobnost třídy jevů, 97–99
Praxeologie
 apriorismus, 31–6, 372
 definice, 3, 12, 15, 20–31, 58–60, 579–581
 ekonomie a, 15, 20, 58, 86, 162, 165–6,
 202, 211, 623, 790–791
 historie a, 26, 29–31
 liberalismus, 136–139
 lidské jednání a, 3, 29–37
 metoda, 20, 24–5, 39, 217–8, 368
 polylogismus, 69
 předpovědi, 106
 psychologie, 12, 118
 svoboda a, 257–262
 útok na, 4–5
 zákony, 682
- Primitivní člověk**, 22, 34
Princip akcelerace, 522–523
Princip blahobytu, viz **Blahobyt, princip**
Princip schopnosti platit
 stanovení mzdových sazeb, 730
 zdanění, 660, 768
- Princip vůdcovství**, 623, 642, 762
 viz také **Diktatura**
- Privilegia/zájmové skupiny**, 253, 288, 341,
 593–594, 670–673, 754
 viz také **Protekcionsismus,**
Politika ochrany výrobců
- Propagace, podnikatelská obchodní**, 292, 294
Propaganda, antikapitalistická, 528, 775
Propojení cen, 354–355
Prostředek směny, 38, 189, 361
 viz také **Peníze**
- Prostředí a dědictví**, 42–43
Prostředky a cíle jednání, viz **Cíle**
a prostředky
- Prostý stav klidu**, 224–225, 227
Protekcionsismus, 73, 247, 289, 457, 614–615,
 667, 670, 673
- Proticyklické politiky**, 714–716
Proudhon, Pierre Joseph, 168, 216
Průmyslová revoluce, 7, 544, 552–557, 775
 viz také **Hospodářský vývoj/rozvoj**
- Předkapitalistické období**, 7, 198, 245, 275,
 554
 viz také **Feudalismus**
- Předpovědi**
 podnikatelské, 307, 316, 571, 596, 781
 praxeologické, 580
 viz také **Ekonomická kalkulace, Nejistota**
- Předpovídání**
 nejistota a, 95–96
 podnikání, 585, 780–782
 podnikatel a, 278–281, 305–309, 780–781
- Předurčená, „přirozená“ harmonie**, 219
Preinvestování/nadměrné investice, 500–501,
 524, 765
 viz také **Mylné investice**
- Prevoditelnost kapitálových statků**, 452–454,
 456–457, 460
- Přídělový systém**, viz **Cenová regulace**
- Přírodní zdroje**, 120, 240p, 295, 314, 333, 338,
 349, 444, 448, 450–451, 454, 535, 612,
 614, 639, 673
- Přírodní zdroje, zachování a soukromé vlast-**
nictví, 507–592
- Přírodní/fyzikální vědy**, 4, 22, 30–31, 45, 48,
 53, 155, 598p, 777
- Přirozená práva**, 155–156, 254, 261, 273,
 644–645, 720, 752, 754
- Psychologie, praxeologie a**, 12, 15, 25–26, 41,
 118, 185, 492
- Půda**
 ceny a, 355, 472, 569, 571, 576–577
 čas a, 571–574
 externality negativní/pozitivní, 587–594
 kapitálové účetnictví, 442, 461–462,
 466–467
 mýtus o půdě, 577–578
 reforma, pozemková, 720
 renta, teorie, 569–571
 submarginální, 271, 350, 388, 517, 533,
 574–576, 591–592
 vlastník/vlastnictví, 73, 171, 197, 285, 549,
 577, 588–589, 719, 749
 zachování, 572–573
 viz také **Výrobní faktory, původní,**
Vlastnictví
- Pudy a impulzy**, 15–19, 153–157, 239,
 598–602, 790
- Půjčka a pronájem, zákon o**, 429
Pythagoras, 71
- R**
- Racionalita**
 iracionalita a, 18–20, 79, 196, 792
 liberalismus a, 130, 140
 viz také **Jednání, lidské**
- Rae, John**, 445p
- Rakouský poštovní úřad, spořitelni služba**,
 401–402
- Rakouští ekonomové**, 4, 445
- Rappard, William E.**, 615
- Rasismus**, 77, 748
 viz také **Polylogismus**
- Realita, a priori a**, 36
- Regresní teorém**, 370–372, 545–546
 viz také **Peníze**
- Regulace cen**, viz **Cenová regulace**
- Reklama**, 292–294
- Relevance, soud o**, 52–53, 79
 viz také **Hodnota/hodnoty**
- Renta**, 268, 358, 471, 569–570, 574–577, 685
- Revoluce**, 79, 133, 157, 263p, 582
 americká, 754
 francouzská, 48, 54–55, 263p, 737
 komunistická, 658p
 politická, 263p
 viz také **Průmyslová revoluce, Rozum,**
revolta proti
- Ricardo, David**, 68, 71, 130, 141, 156, 381,

- 445p, 541, 573, 573p
peníze a, 704
renta, 569–571, 574
zákon sdružovací/spolupráce, 80, 141, 143, 145, 150
- Ricardův efekt**, 692
obchod a, 677p
- Robbins, Lionel Charles**, 93p, 478p
- Robinson Crusoe, hospodářství**, 186, 224, 232, 241, 305
- Rostovtzeff (Rostovtsev), M. I.**, 687p
- Rougier, Louis**, 66p
- Rousseau, Jean Jacques**, 147
- Rovnice směny**, 362–363, 375
viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie**
- Rovnoměrně plynoucí ekonomika (imaginární konstrukt)**, 224–230, 231–233
úrok a, 473–478, 479–481, 483–484
ceny a, 299–302, 318–320, 323, 517
peníze a, 376–379
půda a, 517
stav klidu a, 224–227, 230
- Rovnost před zákonem**, 754–755
viz také **Vláda, Nerovnost, Spravedlnost**
- Rovnováha**, 273, 342, 378, 636–639
viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie**
- Rozdělení zisku**, 730
- Rozdělování, funkční vs. tržní**, 233, 233p, 309, 355–356, 719–720
- Rozum**
apriorní, 36, 38
argument pro, 79
lidské jednání a, 15, 37, 153, 159
Marx a, 4
revolta proti, 65–6
věk, 62
- Rozumění, historické**, 47, 52, 77–78
- Ruml, Beardsley**, 512p
- Rumunsko, 19. století**, 446
- Ruskin, John**, 582
- Rusko**
dělníci, 608p
socialismus, 642
socialistický experiment, 214
technologie, 5
viz také **Ekonomická kalkulace, Marxismus, Socialismus**
- Rychlost oběhu**, 363
viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie**
- Ř
- Řím, pád**, 689
- S
- Salvioli, Guiseppa**, 564p
- Samuelson, Paul Anthony**, 710p
- Santa Claus (stát blahobytu), mýtus**, 666, 762, 770
- Santayana, George**, 782p
- Sázení**, 104
- Sdružování, Ricardův zákon**, 80, 141, 143, 145
- Seignobos, Charles**, 46p
- Sémantické zmatení**, 261, 755, 791
- Schäffle, Albert**, 627
- Schelling, Friedrich Wilhelm**, 646
- Scholastika, středověká**, 39, 62, 763
- Schopenhauer, Arthur**, 27
- Schultz, Henry**, 320
- Schumpeter, Joseph**, 324p, 476–477
- Sismondi, Jean Charles**, 72, 247
- Sulzbach, Walter**, 753
- Směna, domácí a zahraniční**, viz **Obchod**
- Směna, mezosobní**, 175–176
viz také **Jednání, lidské**
- Směna, nepřímá**, viz **Peníze**
- Směna, přímá (barter)**, 182–186, 296, 305, 307–308
- Smíšené hospodářství, nemožnost**, 238–239, 641
viz také **Narušené tržní hospodářství, Zásahy, Politika třetí cesty**
- Smith, Adam**, 131p, 531–533, 597, 704
o penězích, 380, 704
- Smluvní společnost**, 176–179, 260, 449, 565–567
- Snadno dostupné peníze**, viz **Úvěrová expanze**
- Socialismus**
agrární, 720
britský, 731
cechovní, 728–734
celosvětový, 254
deprese v, 505–509
ekonomická kalkulace a, 186, 626–634
imaginární konstrukt, 628–629
kapitalismus vs., 244, 261, 358, 609, 622, 642
matematická ekonomie a, 628
německého vzoru, 426, 618, 642, 646, 679–685, 695, 732, 772
práce a, 122
praxeologický charakter, 623
ruského vzoru, 770
socialistická společnost, 215–217, 223, 529–533, 565–567
teorie hodnoty a, 186
viz také **Marxismus**
- Sociální inženýrství**, 102
viz také **Diktatura, Plánování, ekonomické, Totalitarismus**
- Sociální spravedlnost/reforma**, 605, 660, 764
- Sociální zabezpečení**, 333, 551–552, 753, 757
- Sociologie poznání**, 4, 187
- Sociologie, definice**, 29p
- Sofoklés**, 556
- Solón Athénský**, 485
- Solvay, Ernest**, 168, 216
- Sombart, Werner**, 178, 672, 741, 754
- Sorel, Georges**, 153, 582, 690, 727

- Současnost, minulost a budoucnost**, 90–91
- Soukromé vlastnictví**, viz **Vlastnictví**
- Sozialpolitik**, viz **Sociální inženýrství**
- Spann, Othmar**, 611
- Specializace**, viz **Práce, dělba**
- Speenhamlandský systém**, 539
- Spekulace**, 101–102, 300, 412, 464, 481, 500, 760
burzovní, 464
viz také **Jednání, lidské, Podnikatelé/průkopníci**
- Spencer, Herbert**, 178
- Spengler, Oswald**, 582
- Spinoza, Benedictus**, 5
- Spojené národy**, viz **Organizace spojených národů**
- Spojené státy**
2. světová válka a zahraniční pomoc, 429
daně, 769
New Deal, 705–706
odborníci a, 544, 692
peníze, úvěr a, 424, 508–510
- Společenská spolupráce**, viz **Spolupráce, společenská**
- Společenské vědy**, viz **Jednání, lidské, Ekonomie, Praxeologie**
- Společnost**, 127–158
směna a, 175–179
viz také **Spolupráce, společenská**
- Společnost národů**, 614–615, 738
- Spolupráce**
socialistická (netržní), 617–640
společenská, 127–157, 175–180, 257–260, 597–598, 641, 790
vláda a, 257–264
viz také **Práce, dělba, Tržní hospodářství/proces**
- Sporeň**, 437, 442, 447–9, 466–80
kapitálové statky a, 240–3, 441–3, 544
prosté, 476–7, 693
vynucené, 492–3, 498–500, 515
viz také **Investice, Časová preference**
- Spotřeba**
výroba pro, 273–275, 285–287, 582
viz také **Spotřebitelé, suverenita, Podnikatelé/průkopníci**
- Spotřeba kapitálu**, 240–241, 477–478
viz také **Mylné investice, Úpadek, hospodářský**
- Spotřebitelé**
monopolní ceny, 348–351
reklama a, 292–294
suverenita, 56–57, 221, 238–239, 248–250, 274–275, 283–287, 447, 545, 582, 612, 652–653, 754–755
vládní zásahy, 655–657
- Spravedlivá cena**, 199, 273, 304, 651–652, 686
- Spravedlnost**, 648–653
viz také **Morálka/etika, Sociální spravedlnost/reforma**
- Stabilita/jistota vs. změna**, 199–202, 378, 502
- Stalin, Josef**, 75, 582
- Statistická metoda**, 227
viz také **Rovnováha**
- Statistika**, 29p, 231
ceny a, 201, 302, 319
indexy, 202
viz také **Matematická/kvantitativní ekonomie**
- Statky**
ekonomické, 84–85
nehmotné (služby), 85, 107–112, 214
řády, 84–85, 304–306
spotřební, 84–85, 305–310, 433–436, 441–445, 471, 496–501
volné, 84
zákon výnosů a, 114–116
znalost (recept, vzorec atd.), 115, 330, 593
viz také **Kapitálové statky**
- Státolatrie**, viz **Zbožštění státu**
- Stav klidu**, 224–7, 230, 271, 323, 378, 683
- Stirner, Max**, 134
- Strigl, Richard (von)**, 580
- Stříbrný standard**, 413, 424
- Subjektivismus**, 18, 20, 570
viz také **Hodnota/hodnoty**
- Suverenita spotřebitelů**, viz **Spotřebitelé, suverenita**
- Suverenita, národní**, 426, 451, 614, 735–736
- Světová rada církví**, 605p
- Světová válka, 1. a 2.**, 459, 510, 601, 690, 692, 702, 705, 708, 710, 739–742
- Světový názor**, 160–166
- Svoboda**, 257–264
konkurence, 252–254
nepřátelé, 128, 135, 138
- Svobodná vůle**, 43
- Svobodné bankovníctví**, 397–400, 402–403
- Svobodný obchod**, viz **Obchod, domácí a zahraniční**
- Syndikalismus**, 282, 727–30
- Š**
- Škály hodnotové/potřeb**, 85–7
- Štěstí**, 15, 20, 27, 98–101, 115–156, 555–558, 748, 789–790
- Švédská prosperita**, 716
- Švýcarsko**, 419, 446, 546, 706, 709
- T**
- Technologie**
ekonomická kalkulace, 187
investice a, 447, 693
práce a, 252–253
role, 188
viz také **Průmyslová revoluce**
- Teleologie**, 23–25, 33–34, 97
viz také **Kauzalita**
- Temple, William**, 605
- Teokracie**, 138, 140
- Tirala, Lothar Gottlieb**, 76

- Tolstoj, Lev**, 78
- Tooke, Thomas**, 402
- Torrens, Robert**, 541
- Totalitarismus**, 8, 244, 415, 680, 772
viz také **Kolektivismus, Socialismus**
- Tovární systém**, 549, 551, 553–556
viz také **Průmyslová revoluce, Technologie**
- Trocký, Lev**, 63, 75, 79, 255
- Tržní hospodářství/proces**
argumenty proti, 747–749
autonomie, 732–734
blahobyť, princip, 747–765
demokracie, 247–251, 351, 584, 609–611
hospodářský cyklus a, 514–517
kapitalismus, 243–248
katalaxie a, 213–235, 535–537
nerovnost a, 753–762
soukromé vlastnictví a, 582–583, 587–594, 611–616
spotřebitelé a, 248–250, 274–276, 284–287, 545, 582, 648–653
vláda a, 641–658, 679–689, 767–772
výroba a, 237–239, 265–275
změna, přízpůsobení, 106, 284–287, 584–587
viz také **Konkurence, Ceny/ocenořování, Zisky/ztráty, Hodnota/hodnoty**
- Třetí cesta**, viz **Politika třetí cesty**
- Tržní zájmy**, 4, 70–75
- Tvůrčí duch**, viz **Génius**
- U**
- Účetnictví, peněžní kalkulace**
kapitál, 209–210, 239–243
metoda, 197
nákladové účetnictví, 23
- Újma z práce**, viz **Práce**
- Umělci**, 124, 221p
viz také **Génius**
- Univerzity, ekonomie a**, 782–785
- Upadek, hospodářský, vs. hospodářský rozvoj**, 230–1, 273, 595
- Upáčení**, 251
- Úroková míra**
cenová premie a, 486–489
čistý, 473–481, 491–493
definice, 471–482, 484–506
deflace, úvěrová kontrakce a, 506–507
deprese, totalitarismus a, 505–506
hrubá tržní, 493–498, 506, 512–513
inflace, úvěrová expanze a, 493–505
peněžní vztah a, 412–416
podnikatel a, 484–486
teorie abstinence, 758
trh a, 478–479
úvěrová expanze, hospodářský cyklus a, 483–546
výpočet, 479–482
viz také **Časová preference**
- Uspokojení potřeb**, viz **Lidské jednání, Hodnota/hodnoty**
- Útek k reálným statkům/hodnotám**, 385–386, 393, 493, 503
viz také **Inflace/inflacionismus**
- Utilitarismus**, 20, 70
- Úvěr**
komoditní, 390–392
kontrakce, 506–509
kvalitativní regulace, 712–714
manipulace, 699–718
oběžný, 391–392, 404–405, 511–514, 718
- Úvěrová expanze**
definice, 391–392, 398p, 710–714
důsledky, 493–505, 710–714
inflace vs., 510
tlak na, 425, 427–428, 696
viz také **Měnová teorie hospodářského cyklu**
- Úvěrový trh**, 486–498, 506–513
- Užitek, mezní**, 107–114
viz také **Hodnota/hodnoty**
- Užití, hodnota, subjektivní vs. objektivní**, 108
- V**
- Válka**, 735–744
autarkie a, 741–743
branná povinnost, 259
ekonomie, 735, 738
financování, 206, 543, 740
marnost, 743
obránná, 758
technologie a, 601
totální, 735
- Války/konflikty**
americká občanská, 742
napoleonské, 508, 702
sedmiletá, 553p
světová 1. a 2., 459, 510, 601, 702, 705, 708, 710, 739
- Věda**
ekonomická vs. fyzikální, 7, 20, 30, 37, 777
historie a, 29, 45, 53
přírodní, 53, 95
viz také **Jednání, lidské, Ekonomie, Praxeologie, Výzkum**
- Vědomé/úcelové chování**, 11–13, 583–584, 789–793
viz také **Jednání, lidské**
- Velká Británie**
bankovní zákony, 399, 414, 511
deflace, 508–509
ekonomové, 439
kapitalismus, 556
měnová škola, 184, 395–397, 511
měnové krize, 419, 701, 703, 706–710
Peelův zákon (1849), 511
plánování a socialismus, 654, 731–734
svobodný obchod a, 72–74
zlatý standard, 414, 424

- Veřejné finance**, viz **Výdaje, veřejné, Zdanění**
- Veřejné mínění, ekonomie a**, 84, 774, 779
viz také **Antikapitalistická mentalita**
- Veřejné práce**, 715–716
- Veřejné služby**, 695
- Veřejné výdaje**
důsledky, 663, 666, 694–695
proticyklické, 716
viz také **Vládní dluh/dluhopisy/půjčování, Zdanění**
- Veřejný dluh**, 205, 207p, 757, 759
viz také **Vláda**
- Věřitelé vs. dlužníci**, 484–486, 702, 709
- Vláda**
autokratická, 618–619
demokratická, většinové pravidlo, 68, 133, 136, 250
dluh/dluhopisy/půjčování, 204–207
laissez faire vs. plánování, 653–655
liberalismus a, 257–264
licence a, 335, 658
nutnost, 60, 65, 132–133, 258–263
peníze a, 699–745
trh a, 679–689
viz také **Zásahy, Monopol, vláda a, Socialismus, Totalitarismus**
- Vlastnictví**
práva, 587–594
právní definice, 587
sociální reforma a, 648–651
soukromé, 243, 284–285, 611–612
vládní vlastnictví a provozování, 238–239
- Volba**, 3, 41–42
viz také **Jednání, lidské, Hodnota/hodnoty**
- Volby**, 584
viz také **Demokracie, politická**
- Volkswirtschaft**, viz **Národní/společenský příjem/důchod/bohatství**
- Volné zdroje (nevyužitá kapacita)**, viz **Mylné investice**
- Voltaire, Francois-Marie**, 97
- Vševědčounost a všemocnost**, 62, 134, 744
- Vševědčounost a absolutní platnost**, 84
- Výnosy, zákon**, 114–6, 144, 313
- Výroba**
„anarchie“, 220, 237, 520–521, 620–623
ceny a, 304–309, 356
čas a, 431–440, 444–452, 478–481
duševní/intelektuální, 126–127
kapitálové statky a, 239–240, 439–454, 462–466
mylné investice, 514–519
nákladové účetnictví, 310, 314–318
osobní služby a, 125–127
peněžní změny a, 489–510
podnikatel a, 274
půda a, 569–578
rozum a, 126
úrokové míry a, 483–510
úspory a, 239
válka a, 738
vládní zásahy, 626–627
viz také **Spotřebitelé, suverenita, Spolu-práce, Práce, Tržní hospodářství/proces, Zisky/ztráty**
- Výrobní faktor (statky vyšších řádů)**, 84–85, 304–308
nezaměstnanost (nevyužitá kapacita)
během boomu, 515–517, 522–524
původní (nelidské) faktory, 569–579
viz také **Kapitálové statky, Statky**
- Výrobní statky**, viz **Kapitálové statky, Výrobní faktory**
- Výzkum, fyzikální vědy vs. ekonomie**, 5, 7, 777
- Vzájemná propojenost trhu**, 299, 380, 681, 690, 530–531
- Vzdělání**, 287, 558, 785–786
ekonomie a, 777–779, 782–788
- W**
- Walras, Léon**, 109
- Webbovi, Beatrice a Sidney**, 250p, 557, 732–3
- Weber, Max**, 29p
- Weberův–Fechnerův zákon psychofyziky**, 112–4
- Wells, Herbert George**, 597p
- Wertfreiheit (hodnotová neutralita)**, 44, 789
- Whately, Richard**, 3p
- Wicksell, Knut**, 440
- Wicksteed, Philip Henry**, 93p
- Wiese, Leopold**, 151p
- Wieser, Friedrich**, 185–186, 186p
- Wilson, Woodrow**, 738
- Wren, Christopher**, 765
- Y**
- Yates, Douglas**, 124p
- Young, Allyn**, 473p, 662p
- Young, Arthur**, 555
- Z**
- Zahraniční investice**, 447
- Zahraniční měna**
platební bilance a, 406–410, 412
dvoustranné obchodní dohody, 716
kupní síla a, 410
obchod a, 411–412
odliv peněz, 397, 428, 511, 713
regulace, 464–465, 716–717
spekulace a, 410, 412
vyrovnávací účet, 415, 705
viz také **Peníze, Obchod, domácí a zahraniční**
- Zahraniční obchod**, viz **Obchod, domácí a zahraniční**
- Zahraniční pomoc**, 451
- Zájmové skupiny**, 251, 290, 779–80
viz také **Zájmy, etablované, Zásahy, Privilegia**

Zájmy

etablované, 248, 307
 krátkodobé vs. dlouhodobé, 271,
 584–587, 671–673, 707–712, 757–758
 soulad a konflikt, 595–616, 648–653
 „správně pochopené“, 156, 164, 219,
 603–617

Zákon

cena, 303–309, 310–318
 Gregory Kinga, 211
 mezního užítku, 107–114
 populace (Malthusovský), 116, 598–599
 praxeologie, 682
 sdružovací (Ricardův), 80, 141–146
 výnosů, 114–117, 144, 598
 viz také **Greshamův zákon**, **Tržní hospo-
 dářství/proces**

Zákonné platidlo, 387, 392–393, 404–405,
424, 699–704

viz také **Peníze, druhy**

Zaostalost, hospodářská, 614

viz také **Hospodářský vývoj/rozvoj**,
Průmyslová revoluce

Zásahy, vládní

ceny a, 325–359, 679–698
 korupce a, 657–658
 krize, 767–772
 peníze, bankovní a, 340–342,
 483–524, 699–718
 práce, mzdy a, 689–698
 spotřeba a, 655–657
 trh a, 683–687
 úspory, soukromé vlastnictví a, 767–770
 viz také **Zdanění**

Závist, 80**Zbožštění státu**, 617, 620

viz také **Vláda, Nacionalismus**

Zdanění/daně, 659–663

důsledky, 194, 221p, 259, 661–663
 konfiskační, 719–725
 neutrální, 659–660
 progresivní (schopnost platit), 660
 půda a, 576–577, 660

úplné, 660

viz také **Vláda, Veřejné výdaje**

Zdravé peníze, viz **Peníze, kupní síla a****Zemědělství**, 313–314, 431, 524, 565, 577**Zisky/ztráty**

iluzorní/imaginární, 492–493
 monopolní výnos a, 328
 peněžní změny a, 383–384, 491–492, 509
 podnikatelské, 265–277, 305–308, 358,
 595–596, 667p, 781
 psychické, 87–88, 186, 220–223, 265
 trh a, 595–596
 účetnictví a, 193–195, 571
 válka a, 740
 zdanění a, 221p, 721–724

viz také **Podnikatelé/průkopníci**

Zkušenost, historická (empirická) data,

29–31, 38–39, 49, 51

viz také **Přírodní/fyzikální vědy**

Zlato

body vývozu/dovozu, 409–410
 paradox (zlato vs. železo), 42, 56, 109–110
 produkce, 375, 381, 426
 standard, 387, 413–419, 423–427, 513,
 701–702, 704–705, 709, 713
 standard zlaté devizy, flexibilní, 414, 424,
 704–709

viz také **Peníze**

Změna, přizpůsobení, 270–275, 584–586

viz také **Úrok, krátké vs. dlouhé období**,

Spekulace**Znalosti, získávání**, 4, 31–34, 525**Ztráty**, viz **Zisky/ztráty****Zvířata**, 16, 25–26, 32, 561–562**Zvláštní zájmy**, viz **Zájmy, etablované**,
Privilegia**Ž****Železný zákon mzdový**, 73, 540–543, 562,
598, 668**Životní úroveň**, 147, 152, 539–556, 599–602,
608, 674–677, 771–773

SLOVNÍK POJMŮ K *LIDSKÉMU JEDNÁNÍ*

Percy L. Greaves, Jr.

Tento slovník byl poprvé publikován jako samostatná kniha v roce 1974 pod názvem *Mises Made Easier: A Glossary for Ludwig von Mises' Human Action*. Jeho připojení k prvnímu českému vydání *Lidského jednání* má za cíl umožnit čtenářům hlubší porozumění textu této knihy. Pojmy, které byly v textu *Lidského jednání* přeloženy českým ekvivalentem, jež nepotřebuje další vysvětlení, byly oproti anglickému vydání vypuštěny, jiné byly naopak doplněny a upřesněny.

Překladatel

Seznam zkratk jazyků

arab. – arabsky	rus. – rusky
fr. – francouzsky	řec. – řecky
it. – italsky	srb. – srbsky
jap. – japonsky	špan. – španělsky
lat. – latinsky	tur. – turecky
něm. – německy	

A

A *posteriori* (lat.). Doslova „následující po něčem“. Známý ze zkušenosti. Týkající se induktivního uvažování, začínajícího s pozorovanými skutečnostmi a z nich vyvozujícího obecné závěry. Opak → *a priori*. Viz také → *indukce*.

A priori (lat.). Doslova „z minulého, z předcházejícího“. Samozřejmá znalost známá rozumem samotným, bez nutnosti odvolávat se na zkušenost nebo smyslové vjemy. Neempirický. Opak → *a posteriori*. Apriorní výrok je takový výrok, který nemůže lidská mysl zpochybňovat či mu odporovat a který nemůže být dále zkoumán, analyzován, rozložen či sledován zpět k logicky předcházející příčině. Je tedy počátečním údajem či předpokladem, který tvoří výchozí bod pro deduktivní uvažování.

A rebours (fr.). Špatnou cestou; nazpět; naruby.

Absolutizace (*Absolutization*). Jednání, situace nebo stav neomezené a nepodmíněné moci či svrchovanosti.

Acta Borussica (lat.). Název knih obsahujících sbírku oficiálních písemností týkajících se dějin Braniborského kurfiřtství a Pruského království. Byly vydány Pruským archivem a připraveny pod dohledem Gustava von Schmollera (1838–1917), vůdčí osobnosti → *historické školy*. Pozn.: *Borussia* je latinský název Pruska.

Action directe (fr.). Doslova „přímé jednání, přímá akce“. Syndikalista Georges Sorel (1847–1922) odmítal „mírové“ postupy socialistických stran a odborových svazů a prosazoval radikální změnu v politice „třídy pracujících“ v podobě *action directe*, tj. násilného jednání usilujícího o zničení toho, co bylo nazýváno „buržoazním“ systémem hospodářského řízení. Viz → *syndikalismus*.

Ad hoc (lat.). Pro jedinečný, zvláštní účel nebo příležitost, obvykle blíže určenou.

Ad libitum (lat.). Svobodně; podle chuti; podle přání.

Agnosticismus (*Agnosticism*). Doktrína odmítající přijmout důkaz Božího zjevení a pokládající za nemožné dokázat či vyvrátit existenci Boha. Následně každá doktrína, která zastává nemožnost pravdivého poznání, jako například doktrína, že veškeré poznání je relativní.

Aimait le monde (fr.). Světaznalý, s oblibou se pohybující ve vysoké společnosti.

Akumulace kapitálu, viz → *Kapitálová akumulace*.

Alter ego (lat.). Doslova „druhé já“. Jiný člověk považovaný za toho, kdo myslí a jedná „jako já, → *ego*“.

Americká revoluce, viz → *Revoluce, americká*.

Amt (něm.). Vládní úřad, kancelář, ministerstvo.

Anarchie (*Anarchy*). Bezvládí; podmínky, v nichž neexistuje vláda ani žádná jiná vládnoucí moc.

Anarchie výroby (*Anarchy of production*). Marxistický pojem označující výrobu v nesocialistické společnosti, např. v tržním hospodářství.

Anarchismus (*Anarchism*). Představa, že nenásilná lidská spolupráce může existovat i bez vládních institucí, společenského aparátu nátlaku a donucení.

Ancien régime (fr.). Starý režim, dřívější společenský a politický řád nebo systém. Pojem obvykle užívaný k označení období předcházejícího Velké francouzské revoluci (1789).

Anglická revoluce z roku 1688, viz → *Revoluce z roku 1688, anglická*.

Animismus, animistický (*Animism, animistic*). Teorie, která tvrdí, že veškeré bytosti a věci mají duši. Animismus připisuje všem věcem ve vesmíru schopnost jednat, stejně jako člověku.

Annona (lat.). Politika uplatňovaná v Římské říši za vlády císařů (27 př. n. l.–476 n. l.), při které stát zdarma rozdával základní potraviny, víno a olej městské chudině. Tato politika přiměla lidi, aby se shromažďovali ve městech, kde byl život méně nákladný, a nakonec vyvolala nutnost rozsáhlých dovozů obilí.

Antichrematistický (*Antichrematistic*). Opak → *chrematistický*.

Antinomie (*Antinomy*). Rozpor dvou závěrů vyvozených z předpokladů pokládaných za stejně platné.

Antiteze (*Antithesis*). Naprostý opak. Slovo, představa, osoba, nauka, výpověď či věc, která neguje, je neslučitelná s něčím jiným, nebo představuje úplný opak něčeho jiného.

Antropocentrismus (*Anthropocentrism*). Víra, že člověk je středem všech podstatných věcí a že svět existuje jen pro užitek lidstva.

Antropomorfismus (*Anthropomorphism*). Představa, která připisuje Bohu, nebo bohům, vlastnosti člověka.

Apercepce (*Apperception*). V epistemologii jde o uvědomění či rozumění lidské mysli svému vlastnímu obsahu. V psychologii proces, kterým lidská mysl připojuje nové zkušenosti k minulým zkušenostem a vytváří tak novou složenou jednotu rozumění.

Apodiktický (*Apodictic*). Logicky nutný, nebo jehož logická nutnost může být dokázána.

Après nous le déluge (fr.). „Po nás potopa.“ Věta, kterou údajně řekla madame de Pompadour (1721–1764) dne 5. listopadu 1757 francouzskému králi Ludvíku XV. (1710–1774), poté co armáda Fridricha Velikého Pruského (1712–1786) porazila výrazně větší síly Francie a jejich spojenců u Rossbachu (poblíž německého Lipska). Viz → *sedmiletá válka*.

Apriorismus (*Apriorism*). Teorie, podle níž existuje poznání logicky předcházející zkušenosti (nebo smyslovým vjemům). Viz také → *a priori*.

Apriorní, viz → *a priori*.

Arbitráž (*Arbitrage*). Proces kupování statků, cenných papírů nebo cizí měny s okamžitým či budoucím dodáním na jednom trhu a jejich současný, či téměř současný, prodej na jiném trhu za účelem dosáhnout zisku z cenového rozdílu na těchto dvou trzích. Tento proces téměř okamžitě odstraňuje veškeré cenové rozdíly na různých trzích, kromě těch, které jsou způsobeny dopravními náklady a politickými zásahy (daněmi, cly apod.).

Argument nedospělých odvětví, viz → *Nedospělá odvětví, argument*.

Argumentum a contrario (lat.). Argument či důkaz sporem či pravým opakem.

Artefakt (*Artifact*). Přírodní předmět upravený lidskou zručností, jde převážně o primitivní nástroje, zbraně a umělecké předměty. Předmět, jenž lidská práce vylepšila nebo ho učinila užitečným na rozdíl od toho, který byl původně nalezen v přírodě.

Artěl (rus.). Doslova „skupina“. Ve skutečnosti užíváno k označení skupiny pracovníků, kteří se spojili za účelem společného vykonání určité práce a vzájemně sdílejících obdrženy příjem. Tento zvyk se objevil, když dělníci ve skupinách opouštěli venkovské oblasti a šli za prací do měst, kde pracovali, jedli a žili společně jako rodina, dělící se o příjmy i o výdaje. Zvolili si svého vůdce, jenž dohlížel na veškeré činnosti a jednal se zaměstnavateli. Některé *artěly* byly vytvořeny pro časově omezené práce, jako například výstavbu domu, mostu či silnice. Jiné měly spíše podobu „bratrských spolků“ nebo cechů s až dvěma stovkami členů dělících se o své mzdy. Před komunistickou revolucí (1917) nefungovaly jen v oblasti řemesel, stavebnictví a průmyslu, ale také v rybářství, lesnictví, bankovníctví a dokonce i ve vězeních nebo na burzách. V sovětském režimu byly *artěly* spojeny většinou s místními usedlostmi, kde pracovníci žili spolu.

Asketismus (*Asceticism*). Teorie, podle níž je pro člověka jediným prostředkem přípravy na věčnou blaženost dosažení úplného pokoje, spokojenosti a štěstí a vzdání se všech pozemských záležitostí a světských věcí. Pouze

asketa může vytýkat liberalismu, že vede k růstu vnějšího hmotného blahobytu člověka.

Asymptotický (*Asymptotic*). Přibližující se nekonečně blízko, avšak nikdy se nestřetávající.

Ataraxia (řec.). Dokonalý klid mysli.

Atavistický (*Atavistic*). Vztahující se k nebo vyznačující se atavismem, výskytem abnormálních vlastností u potomka, které mohou být vysledovány zpět ke vzdálenému předkovi.

Atypický (*Atypical*). Zřetelně se odlišující od pravidla či standardu; ne typický či obvyklý; pod- nebo nadprůměrný.

Aurea aetas (lat.). Zlatý věk.

Aureola (*Aureole*). Světelný kruh nebo nebeská koruna určená k označení posvátnosti či svatosti; v přeneseném významu duchovní odměna pro ty, kdo si zachovají svoji bezúhonnost a zvítězí nad světskými pokušeními.

Autarkie (*Autarky*). Stav či životní podmínky jedné osoby, národa nebo geografické oblasti, která je hospodářsky nebo intelektuálně soběstačná, a tedy nezávislá na jině z hlediska obchodu, znalostí či přežití.

Autistický (*Autistic*). Zahrnující pouze jednu osobu či jednotlivce; vylučující vše kromě jedné osoby.

Autochtonní (*Autochthonous*). Rodilý; původní; domorodý; vyrůstající z půdy nebo ze země; vztahující se k původním primitivním obyvatelům.

Automatismus (*Automatism*). Teorie, podle které jsou živé organismy řízeny výhradně zákony fyziky a mechaniky. Extrémní forma behaviorismu, která popírá vědomé ovládání jednání.

Autonomie, autonomní (*Autonomy, autonomous*). Nezávislost; právo či moc být samosprávný; stav či vlastnost svobody od vnější kontroly.

B

Bank of England. Centrální banka Spojeného království. Byla založena listinou z roku 1694 výměnou za půjčku 1 200 000 £ britské vládě za 8% úrok. Tato listina jí umožnila vydat bankovky *Bank of England* v objemu 1 200 000 £ směnitelné na požádání za zlato, údajně z vkladů u této banky. Vždy jednala jako bankéř vlády. Během první poloviny 19. století o jejich politikách diskutovali a dopodrobna je rozebírali britští ekonomové (viz

→ *bankovní škola* a → *měnová škola*). Bankovní zákon z roku 1844 (také → *Peelův zákon*) ustanovil oddělení její bankovní a emisní funkce. Do první světové války byla nezpochybnitelným symbolem finanční poctivosti a stability zlatého standardu. Od roku 1925 má monopol na vydávání bankovek. Ačkoli byla původně soukromou institucí, v roce 1946 byla zestátněna. Její bankovky jsou zákonným platidlem. Banka slouží jako fiskální agent britské vlády a obhospodařuje rezervy země → *šterlinkové oblasti*. Vykonává všechny funkce jako → *centrální banka* a je zodpovědná za řízení objemu britské měny. Pro stručnou historii britské libry viz → *libra šterlinků*.

Bankovky (*Banknotes*). Peněžní substituty vydané bankami v podobě dlužních úpisů nenesoucích úrok, splatných majiteli na požádání, které volně obíhají jako substitut za peněžní částku na nich vytištěnou. Bankovky se liší od → *neplnohodnotných peněz* v tom, že u posledně jmenovaných drží vydávající banka nebo její zástupce pro zpětnou směnu pouze částečné rezervy (méně než 100%). Bankovky jsou → *peněžními substituty* a → *penězi v širším smyslu*. Pouze rezervy držené k jejich zpětné směně jsou → *penězi v užším smyslu*. Objem bankovek vydaný nad rámec rezerv držených pro jejich zpětnou směnu představuje → *fiduciární prostředky*.

Bankovky, federální rezervní, viz → *Federální rezervní bankovky*.

Bankovní škola (*Banking School*). Tato skupina byla v 19. století oponentem → *měnové školy* během sporů o zákony, kterými se měla řídit *Bank of England* a které měly tvořit základ britského peněžního systému. Bankovní škola, vycházející z díla Adama Smitha (1723–1790), hájila to, co se stalo „bankovním pravidlem“ nebo také → „*Fullartonovým pravidlem*“. To říká, že dokud banky zachovají směnitelnost svých bankovek za drahý kov (zlato), kterého by měly držet „odpovídající“ zásobu, není možné, aby vydaly příliš mnoho bankovek krytých spolehlivými směnkami s fixní krátkou (90denní a kratší) dobou splatnosti. Bankovní škola argumentovala, že za těchto podmínek by bylo vydávání bankovek užitečnou obchodní aktivitou, nezvyšovalo by ceny a emitovaný objem by byl nezávisle určen a omezen potřebami podnikání spíše než přáním vydávající banky. Tvrdili, že držitelé bankovek by vlivem tzv. „*zákona zpětného toku*“ („*law of reflux*“) okamžitě předložili ke zpětnému směnění všechny bankovky vydané nad objem požadovaný potřebami obchodu (podnikání). Podle některých zástupců této školy platil „bankovní princip“ i tehdy, nebyla-li směnitelnost zachována. Stoupenci bankovní školy nerozpoznali, že banky byly schopny zvýšit poptávku po svých fiduciárních bankovkách snížením úrokové míry z bankovních úvěrů. Bankovní zákon z roku 1844 (také → *Peel*

lův zákon) zakázal *Bank of England* vydávání dodatečných bankovek, které by nebyly stoprocentně kryté zlatými rezervami. Tento zákon však umožnil expanzi vkladů na požádání, u nichž bylo možné převádět či vybírat prostředky šekem, krytých krátkodobými směnkami typu odpovídajícího „bankovnímu principu“. To otevřelo cestu teoriím oblíbeným v současnosti, vycházejícím z částečných rezerv, „pružné měny“, → *oběžného úvěru* a → *úvěrové expanze*. K důsledkům viz → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Bankovníctví, svobodné, viz → *Svobodné bankovníctví*.

Barbarský (*Barbarian*). Původně řecký výraz pro cizince, označující ty, kdo mluví nesrozumitelným jazykem a mají velmi neobvyklé způsoby chování. Dnes označuje nevychovanou, sprostou, nevzdělanou, nekulturní, krutou a téměř divošskou osobu, která postrádá slušné vychování a lidskou důstojnost.

Barter, viz → *Přímá směna*.

Begriffsjurisprudenz (něm.). Doslova „pojmová právní věda“. Škola německých právníků, kteří věřili, že ideální zákony jsou založeny na logické analýze právních konceptů.

Behaviorismus (*Behaviorism*). Sociologická škola, která tvrdí, že lidská mysl není schopna činit racionální volby. Studuje lidské jednání metodami zvířecí a dětské psychologie. Usiluje o zkoumání reflexů a instinktů, samovolných činností (automatismů) a nevědomých reakcí, bez odkazu na vědomí a usilování o určitý cíl. Behavioristé považují veškeré lidské jednání za nepřímé reakce na předchozí výchovu. Snaží se vylepšit lidstvo tím, že lidé budou vystaveni „ideální“ výchově od svého narození. Při výběru této „ideální“ výchovy však behavioristé jednají způsobem, který porušuje jejich základní koncept, že veškeré lidské jednání je určeno nějakým automatickým mechanismem.

Bernoulliho doktrína *de mensura sortis* (*Bernoulli's doctrine de mensura sortis*). Daniel Bernoulli (1700–1782), významný matematik a fyzik, který si uvědomil, že stejné či proporcionální změny v bohatství nebo „fyzickém jmění“ člověka nevyvolávají stejné či proporcionální změny v užitku nebo uspokojení, které nazval „morálním jměním“, a že takové změny „morálního jmění“ souvisely s jeho předchozím bohatstvím, stejně jako s jeho fyzickými změnami. V důsledku toho použil logaritmy k vytvoření matematického vzorce nebo teorie pro výpočet očekávaných změn „morálního jmění“, které vzniknou jako následek fyzických změn jmění drženého jakoukoli osobou. Hypotézy této teorie byly závislé na výběru arbitrárních konstant pro lidské hodnocení. Tato hodnocení však nejen že nejsou měři-

telná, ale liší se pro různé lidi i pro stejného člověka v různém čase. Rozlišením mezi „fyzickým“ a „morálním“ jméním Bernoulliho příspěvek vyjasnil, že jednoduché matematické operace (sčítání či odčítání) nejsou v souvislosti s otázkami lidského hodnocení různých fyzických množství použitelné.

Betriebsführer (něm.). Vedoucí obchodu, provozovny.

Bilance, platební, viz → *Platební bilance*.

Bimetalismus (*Bimetallism*). Měnový systém usilující o udržení fixního směrného poměru mezi dvěma měnovými kovy (zlatem a stříbrem).

Biologická soutěž (*Biological competition*). Nepřátelské soupeření na život a na smrt mezi živými tvory z toho důvodu, že stávající prostředky přežití nepostačují ani pro minimální potřeby všech. Tato situace nastává v přírodě a mezi divokými zvířaty neschopnými společenské spolupráce. Může existovat i mezi lidmi (1) v těch vzácných případech, kdy jsou prostředky přežití nedostatečné k přežití všech členů skupin ztracených či jinak oddělených od civilizace, nebo (2) kde lidé nedokážou rozpoznat, že dobrovolná společenská spolupráce v podmínkách svobodného tržního hospodářství může zvýšit nabídku vzácných zdrojů nad množství nutné k všeobecnému přežití rostoucí, ale rozumně omezené populace.

Blahobyť, viz → *Princip blahobytu*.

Bod dovozu zlata, viz → *Zlaté body*.

Bod vývozu zlata, viz → *Zlaté body*.

Bohém (*Bohemian*). Oddaný stoupenec umění, hudby, literatury či jiných intelektuálních snah, který usiluje o to, ukázat své pohrdání společenskými pravidly tím, že přijme nezvyklý či bizarní způsob života nebo vzezření.

Bolševik (rus.). Doslova „člen většiny“. Ve skutečnosti ruský revoluční komunista. Pojem získal tento svůj význam v roce 1903, kdy se ruská sociálně demokratická strana rozdělila na frakce „bolševiků“ a → „menševiků“. V ruské revoluci v listopadu 1917 svrhli bolševici pod vedením V. I. Lenina (1870–1924) Prozatímní vládu, ustavenou dříve v tomtéž roce, a později založili Svaz sovětských socialistických republik.

Bona fide (lat.). V dobré víře; skutečný; pravdivý; autentický; ryzí.

Boom, závěrečná fáze, viz → *Závěrečná fáze boomu*.

Brettonwoodská konference a dohoda (*Bretton Woods Conference and Agreement*). Měnová a finanční konference Spojených národů svolaná preziden-

tem Franklinem D. Rooseveltem (1882–1945) a probíhající 1.–22. července 1944. Zástupci 44 států se setkali v americkém městě Bretton Woods ve státě New Hampshire. Konference odsouhlasila dohody o → *Mezinárodním měnovém fondu* a Světové bance pro obnovu a rozvoj, které měly zajišťovat finanční pomoc „válkou zničeným“ a „zaostalým oblastem“. Myšlenka mezinárodního stabilizačního fondu a mezinárodní banky vznikla ve vládě USA na podzim 1941. Po několika letech technických příprav a mezinárodních jednání byly připraveny předběžné závěry pro konferenci. Americký návrh byl připraven pod vedením Harryho Dextera Whitea (1892–1948), který zemřel za záhadných okolností, poté co se ukázalo, že byl komunista. Britský návrh byl z větší části dílem lorda Keynesa (1883–1946). Viz → *keynesovci*.

Britská strana práce, viz → *Strana práce, britská*.

Buddhismus, buddhističtí mniši (*Buddhism, Buddhist monks*). Starobylé náboženství vyznávané ve většině asijských zemí. Založil jej Gautama Buddha (563?–483? př. n. l.), jehož učení je různě vykládáno a zdůrazňováno mnoha různými denominacemi či sektami. Po členech je obecně požadováno, aby žili nenásilným, velmi mravným životem plným odříkání a aby zacházeli se svými nepřáteli a zvířaty s úctou. Buddhisté věří, že jejich duše je po smrti těla znovu zrozena v jiném těle a není zbavena utrpení z předchozích hříchů. Dobří buddhisté dávají štědré almužny a buddhističtí mniši žijí v chudobě pouze z darů ostatních. Musejí dostát přísným pravidlům vyžadujícím velkou trpělivost, nenásilí a odříkání. Podle jejich učení je život plný bolesti a utrpení kvůli lidským touhám, chtíči, žádostivosti a vášni. Usilují o nejvyšší možné štěstí, nirvánu, tím, že ze svého života zcela odstraní tyto vlastnosti lidské přirozenosti.

Bukolický (*Bucolic*). Pastýřský; vztahující se k životu pastýřů nebo k otázkám venkova.

Burza (*Bourse*). InSTITUTE v kontinentální Evropě, na níž probíhá obchod s cennými papíry a zároveň zpravidla i s cizími měnami. Pojem se vztahuje i na trh komodit.

Buržo, buržoazní, buržoazie (*Bourgeois*). Obchodníci, odborníci (lékaři, právníci, profesori), zaměstnavatelé a administrativní pracovníci, odlišování od (1) duchovenstva; (2) aristokracie a pozemkové šlechty; a (3) manuálních dělníků a rolníků, označovaných jako proletariát. Viz → *proletářský*.

Býčí trh (*Bull market*). Období růstu cen na burze nebo komoditních trzích. Období optimistické víry ve finanční trhy a všeobecného očekávání, že ceny porostou i do budoucna. Býčí trh je obvykle spojen s růstem objemu

maržových obchodů, při kterých si kupující půjčuje část prostředků, se kterými uskuteční své nákupy.

Byrokrat (*Bureaucrat*). Zaměstnanec či úředník, jehož jednání a povinnosti jsou řízeny a určovány pravidly, regulacemi a rozpisy rozpočtu danými zákonem nebo jinou vyšší autoritou. Zaměstnání byrokratů a byrokratický management jsou jedinou vhodnou metodou, jak řídit vládní záležitosti, pro které nemohou poskytnout dostatečné vodítko tržní procesy, ekonomická kalkulace a ziskový motiv.

C

Car tel est notre bon plaisir (fr.). „S velkým potěšením.“ Fráze často užívaná panovníky při podepisování zákona.

Carmen. Opera složená Georgesem Bizetem (1838–1875) na libreto Meilhaca (1831–1897) a Halévyho (1834–1908), založená na romantickém románu stejného jména, který napsal Prosper Mérimée (1803–1870).

Ce que j'appelle mon présent, c'est mon attitude vis-à-vis de l'avenir immédiat c'est mon action imminente (fr.). „Tím, co nazývám současností, je můj duševní postoj k bezprostřední budoucnosti, mé bezprostřední jednání.“

Cechovní socialismus (*Guild socialism*). Výsledek britského (fabiánského) socialismu, který se objevil ve druhém desetiletí dvacátého století, získal významnou podporu po první světové válce a poté upadl v zapomnění. Navrhoval veřejné vlastnictví veškerého průmyslu a oddělené řízení každého odvětví jeho pracovníky, sdruženými v národním cechu nebo odborovém svazu. Jeho podporovatelé ho považovali za ideální socialistický systém, který by odstranil → *nezasloužený příjem* a rozšířil by principy politické demokracie do oblasti průmyslu. Šlo především o neproveditelnou reakci některých „demokratických socialistů“ na zjevná nebezpečí všemocné vlády, představované německými Hohenzollerny a později Sovětským svazem.

Cechy, cechovní systém (*Guilds, guild system*). Sdružení nebo svazy, které se objevily ve středověku. Nejvýznamnějšími byly cechy obchodníků a později i řemeslníků, které byly ve skutečnosti zákonnými monopoly, jejichž členové měli výhradní právo provozovat určitý obchod nebo řemeslo na vymezeném území. Řemeslné cechy stanovovaly mzdové sazby, pracovní dobu, podmínky vychovávání učňů a chránily své výsady tím, že udržovaly počet členů pod úrovní poptávky po jejich službách. Cechovní systém se rozložil s nástupem (liberálních) myšlenek svobodného trhu a průmyslu, kterým nemohl konkurovat.

Cena, konečná, viz → *Konečná cena*.

Cena, rovnovážná, viz → *Rovnovážná cena*.

Cenová hladina (*Price level*). Zmatený koncept, jenž naznačuje, že veškeré ceny rostou a klesají jednotně se změnou množství peněz či celkového objemu statků a služeb nabízených k prodeji, podobně jako se hladina kapaliny zvyšuje a klesá se změnami jejího množství či změnou velikosti nádoby. Ve skutečnosti se tento pojem obvykle vztahuje k průměru vybraných cen, jež se pohybují odlišně od sebe navzájem i od svého průměru. Jednající lidé se více zajímají o vzájemný vztah různých cen než o pohyb všech cen či průměrných cen. Pokud se všechny, či téměř všechny, ceny pohybují stejným směrem, jde obvykle o známku → *inflace* nebo → *deflace*. Užívání pojmu „cenová hladina“ často vede k představě → *neutrality peněz*.

Cenová prémie (*Price premium*). Odraz očekávaných budoucích změn cen obsažený v tržních úrokových mírách. Složka hrubých tržních úrokových měr, jež je má upravit o očekávané změny kupní síly peněz, tj. cen. Protože změny množství peněz obvykle předcházejí svým důsledkům, cenová prémie má tendenci zaostávat za změnami kupní síly. Cenová prémie je přičítána k, či odečítána od, → *čisté úrokové míře* a je jedním z důvodů existence rozpětí mezi čistými a → *tržními úrokovými mírami*. Cenová prémie je záporná (minusová složka), pokud odráží očekávaný růst kupní síly peněz, tj. pokles cen, a kladná (plusová složka), odráží-li očekávaný pokles kupní síly peněz, tj. růst cen, což je často případ, kdy je očekávána → *inflace*.

Centrální banka (*Central bank*). → *Ideální typ* spíše než vědecký pojem, protože žádné dvě centrální banky nejsou úplně stejné. Téměř všechny moderní země mají centrální banku, což je velká banka fungující přímo jako vládní instituce, nebo jako soukromá instituce, jejíž řízení je vládou přísně kontrolováno. Většina centrálních bank byla založena zákony jako výsledek národní finanční tísně, například zhroucení kvůli předchozí úvěrové expanzi (americký systém federálních rezervních bank, FED), nebo kvůli touze vlády získat více prostředků, než kolik je ochotna či schopna získat prostřednictvím daní nebo soukromých úvěrů (*Bank of England*). Centrální banky se obvykle snaží kontrolovat úrokové míry, rezervní požadavky a emisi bankovek národními bankami a jednají jako věřitel poslední instance, u kterého mohou ostatní banky v nouzi získat prostředky tím, že centrální banka eskontuje některou z jimi držaných investic. Tímto technickým postupem se centrální banka snaží kontrolovat objem → *peněz v širším smyslu*, a tedy nepřímo ovlivnit ceny, výrobu a zaměstnanost. Politiky centrální banky jsou obvykle určeny snahou o (1) zabránění finanční

panice, recesi či depresi, obvykle prostřednictvím expanze → *oběžného úvěru*, a (2) poskytnout vládě zdroje pokrýt všechny deficity, které není možné pokrýt prostředky ze soukromých zdrojů.

Certifikáty, peněžní, viz → *Peněžní certifikáty*.

Césarismus (*Caesarism*). Politická diktatura; absolutistická vláda jednoho člověka. Pojem pochází od Gaia Julia Caesara (100–44 př. n. l.), vojevůdce, který rozšířil Římskou říši a stal se diktátorem, ale nikoli králem.

Ceteris paribus (lat.). Za jinak stejných okolností, či za nezměněných podmínek (činitelů či prvků). Prvek *ceteris paribus* je součástí každé vědecké teorie, neobejde se bez něj ani žádný ekonomický zákon.

Cizí měna (*Foreign exchange*). Měny nebo prostředky směny jiných zemí. V obecném užití zahrnuje cizí měna také převoditelné nástroje užívané při mezinárodním převodu prostředků, jako jsou šeky a směnky splatné v měnách jiných zemí. Směnné kurzy jsou směnné poměry mezi měnou jedné země a měnami ostatních zemí. Jsou cenami za měny jiných zemí a obvykle jsou vyjadřovány v domácí měně.

Clo (*Tariff*). Daň či poplatek uvalené na dovozy ze zahraničí. Viz → *protekcionismus*.

Cockaigne, země (z fr.). Název imaginární země zahálčivosti a nadbytku, odvozený ze středověkého francouzského termínu pro „dort“. V Cockaigne teče v řekách víno, domy jsou postaveny z dortů, ulice vydlážděny cukrovím a obchody plné zboží zdarma. Pečená drůbež pobíhá kolem a čeká jen na to, až ji někdo sní.

Coloni (lat.). Rolníci hospodařící na pronajaté půdě, později nevolníci v zemědělství.

Conquistadoři (*Conquistadors*). Označení španělských dobyvatelů Mexika a Peru v 16. století. Dvěma nejznámějšími conquistadory jsou Hernán Cortés (1485–1547), který dobyl Mexiko, a Francisco Pizarro (1470?–1541), který operoval v Peru a založil Limu.

Contradictio in adjecto (lat.). Logický nesoulad mezi podstatným jménem a k němu se vztahujícím přídavným jménem. Například „hrnatý kruh“, „nečinná činnost“ a „řízené či netržní ceny“.

Corporazione (it.). Spolek, cech, sdružení.

Corvée (fr.). Feudální pojem označující nucenou neplacenou práci rolníka pro jeho pána nebo vazala. Později byl tento termín použit k označení takové

práce, kterou musí obyvatelé vykonávat na příkaz veřejných úřadů, jde o druh daně odváděné v podobě nucené práce.

Cyklické změny hospodářství, viz → *Hospodářský cyklus*.

Cyklus na trhu s obilím a vepří (*Corn-hog cycle*). Vysoká sklizeň obilí vede k jeho nízkým cenám, v důsledku čehož statkáři zvýší chov a výkrm vepřů. Vykrmené vepře prodají a vyvolají pokles jejich cen na trhu. Následně statkáři omezí chov vepřů, což zpětně vede ke snížení poptávky po obilí a k poklesu jeho cen. Poté se celý cyklus opakuje.

Cyklus, hospodářský, viz → *Hospodářský cyklus*.

Č

Čísla, kardinální, viz → *Kardinální čísla*.

Čísla, ordinální, viz → *Ordinální čísla*.

Čistý úrok (*Originary interest*). Nedílná součást hrubé neboli tržní úrokové míry, která představuje neustále se měnící poměr mezi hodnotou připisovanou uspokojení potřeb v bezprostřední budoucnosti a jejich uspokojení ve vzdálenější budoucnosti. Stručně řečeno jde o rozdíl mezi současnou hodnotou současných a budoucích statků. Vedle složky čistého úroku obsahuje hrubá neboli tržní úroková míra také → *podnikatelskou složku* (odrážející nejistotu splacení úvěru) a → *cenovou prémii* (očekávané změny budoucích hodnot daných statků, včetně peněžní jednotky).

Člověk ekonomický, viz → *Ekonomický člověk*.

D

Dafnis a Chloé. Jeden z prvních známých „romantických románů“. Popisuje, jak dvě naivní děti venkovských pastýřů dospívají jako milenci, překonají vážné překážky a dosáhnou šťastného manželského života na venkově. Původní rukopis pochází od řeckého rétora jménem Longos (2. stol. n. l.). Francouzskou verzi napsal v roce 1559 Jacques Amyot (1513–1593) a po něm znovu Paul Louis Courier (1772–1825).

Daimjó (jap.). Starojaponská feudální knížata. Byla vazaly císaře (*mikado*), přesto měla na svém území nezávislou autoritu. Svoji moc ztratila v roce 1868 vlivem změn plynoucích z otevření se Japonska Západu a jeho myšlenkám.

Damoklův meč (*Sword of Damocles*). Podle Ciceronova (106–43 př. n. l.) vyprá-

vění jde o meč zavěšený na jediné koňské žíně nad hlavou Damokla, dvořana pozvaného na večeři Dionysiem (430?–367 př. n. l.) ze sicilských Syrakus, kterému Damoklés přehnaně pochleboval. Přeneseně: něco ošidného, co ohrožuje nebo děsí.

Daň z kapitálu (*Capital levy*). Daň či dávka uvalená na soukromě držený majetek, obvykle jednorázová.

Darwinismus, sociální nebo sociologický (*Darwinism, social or sociological*). Překroucené učení Charlese Darwina (1809–1882). Podle původní Darwinovy teorie je evoluce a zlepšení podmínek lidstva výsledkem neustálého boje o přežití v boji proti přírodním podmínkám. Podle učení sociálního darwinismu je toto zlepšení výsledkem neustálých válek, občanských bojů a revolucí, v nichž fyzicky nadřazení lidé překonávají fyzicky méněcenné.

Das Kapital (něm.). Hlavní dílo socialisty Karla Marxe (1818–1883); špatně napsané, rozsáhlé třísvazkové pojednání proti kapitalismu, založené na klasické (či pracovní) teorii hodnoty. Hrubý koncept těchto tří dílů byl hotov v roce 1865. První díl byl vydán roku 1867. Druhý a třetí díl měly být vydány v půlročních odstupech. Když však první díl nezískal zásadní pozornost, Marx svoji práci na ostatních dílech přerušil. O šestnáct let později zemřel a po jeho smrti vydal druhý (1885) a třetí díl (1894) jeho spolupracovník a mecenáš Bedřich Engels (1820–1895). *Das Kapital* je knihou, na kterou je častěji odkazováno a z ní citováno, než je skutečně čtena či studována. Viz → *marxismus*.

Das spezifische Verstehen der Geisteswissenschaften (něm.). „Zvláštní rozumění morálních věd.“ Viz → *rozumění*. Pozn.: „*Geisteswissenschaften*“ je německý výraz pro „morální vědy“ ve smyslu užívaném anglickým ekonomem Johnem Stuartem Millem (1806–1873).

De facto (lat.). Ve skutečnosti; vlastně; v podstatě.

De jure (lat.). Podle zákona; právně; v souladu s právem, opak → *de facto*.

De lege ferenda (lat.). Z hlediska připravovaného nebo žádoucího práva.

De lege lata (lat.). Ze stávajícího práva.

De mensura sortis, viz → *Bernoulliho doktrína de mensura sortis*.

Dedukce, deduktivní (*Deduction, deductive*). V logice uvažování od obecného (univerzálního) předpokladu, který je považován za pravdivý, k jednotlivému nebo zvláštnímu případu tohoto obecného tvrzení. Příklad: Všichni lidé jednají s cílem zlepšit svou situaci; proto bylo Mariino jednání snahou

zlepšit její situaci. Vyvozený závěr je vždy implicitně obsažen v původním tvrzení a je nutně stejně pravdivý jako ono. Ekonomie předkládaná → *rakouskou školou* je rozvinuta výhradně pomocí deduktivního uvažování.

Deflace (*Deflation*). V obecném nevědeckém užití výrazný pokles objemu → *peněz v širším smyslu*, který vede k růstu kupní síly peněžní jednotky, narušuje ekonomickou kalkulaci a znehodnocuje účetnictví jako nástroj k vyčíslení zisků a ztrát. Deflace postihuje různé ceny, mzdové sazby a úrokové míry v různém okamžiku a v různé míře. Proto narušuje spotřebu, investice a průběh výrobních činností a strukturu podnikání a průmyslu a zároveň zvyšuje bohatství a příjmy některých lidí, zatímco u jiných je snižuje. Nemění dostupné množství bohatství, které je možné spotřebovat. Pouze stahuje určitý objem peněz z trhu, a tím získávají ostatní peněžní jednotky vyšší kupní sílu. Tato rozšířená definice jako poklesu množství peněz postačuje pro potřeby historiků a politiků, postrádá však přesnost vědeckého pojmosloví, protože rozdíl mezi malým a velkým poklesem množství peněz a rozdíl v jejich důsledcích jsou pouze otázkou míry. Přesnějším konceptem, použitelným ve vědecké analýze, je jakýkoli pokles množství peněz v širším smyslu, který není vyvážen odpovídajícím poklesem poptávky po penězích v širším smyslu, takže objektivní směnná hodnota (kupní síla) peněz v důsledku toho roste. Opačem je → *inflace*.

Deismus (*Deism*). V 18. století znamenal deismus víru v jednoho Boha jako Stvořitele světa či vesmíru, který však do chodu světa nezasahuje; protiklad pojetí založeného na představě Boha osobního a neustále činného v záležitostech lidí a světa. Deisté usilovali o to, co nazývali racionálním, v kontrastu s vírou v mysterium. To je vedlo k „naturalistickému“ vysvětlení náboženství a víře ve věčné → *přírodní zákony*, které považovali za Boží vůli.

Deklarace nezávislosti (*Declaration of Independence*). Dokument podepsaný 4. července 1776 zástupci třinácti amerických kolonií v pensylvánské Philadelphii na Druhém kontinentálním kongresu, který vyhlásil nezávislost Spojených států na Anglii. Podle Deklarace jsou vlády vytvořeny lidmi k zajištění jejich nezczizitelných práv na život, svobodu a usilování o vlastní štěstí, k čemuž se podepsaní zavázali svým životem, majetkem i ctí.

Dekumulace kapitálu, viz → *Kapitálová spotřeba*.

Demonetizace (*Demonetization*). Konec užívání komodity jako peněz. Protože tak mizí jedna část poptávky po této komoditě, ta ztrácí i část své směnné hodnoty.

Deprese (*Depression*). V souvislosti s → *hospodářským cyklem* jde o období eko-

nomického přizpůsobení, které nevyhnutelně následuje po boomu vyvolaném → *inflací* nebo → *úvěrovou expanzí*. Charakteristickými znaky období deprese jsou výrazné snížení podnikatelské aktivity, masová nezaměstnanost a rozsáhlá bída lidí. Tyto jevy přetrvávají, dokud není zdání boomu překonáno a hospodářská činnost se nepřizpůsobí skutečné situaci. Snahy zasahovat do svobodných a pružných cen, mzdových sazeb a úrokových měr brání zotavení a prodlužují období deprese. Viz → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Deus ex machina (lat.). Doslova „bůh ze stroje“, odvozeno ze starověkých divadelních praktik – užívání různých přístrojů přinášejících na scénu bohy schopné řešit problémy neřešitelné pro obyčejné lidi. V přeneseném smyslu spoléhání se na zásah prozřetelnosti či jiných blíže neurčených vlivů při řešení jinak neřešitelných lidských problémů.

Deviza, viz → *Cizí měna*.

Devizový vyrovnávací účet (*Foreign exchange equalization account*). Vládní fond v podmínkách → *standardu zlaté devizy* pro vyřizování operací obyvatel dané země v cizí měně. Fond je obvykle založen tak, že vláda poskytne určitý objem zlata anebo cizí měny pro jeho fungování. Vše se běžně odehrává v tajnosti, ve snaze potlačit a skrýt před veřejností nežádoucí důsledky domácí inflace anebo úvěrové expanze. Devizový vyrovnávací účet Spojených států je znám pod názvem Směnný stabilizační fond (*Exchange Stabilization Fund*).

Dialektický materialismus (*Dialectical materialism*). Marxistický koncept vytvořený kombinací hegelovské dialektiky a materialistické filozofie Ludwiga von Feuerbacha (1804–1872). Podle tohoto konceptu pohání vnitřní logika → *materiálních výrobních sil* společnost skrze třídní boj k socialismu „s nevyhnutelností přírodního zákona“. Viz také → *materialismus* (2. význam).

Dialektika (*Dialectics*). Filozofický termín užívaný pro způsob rozpravy či argumentace, která usiluje o dokázání či vyvrácení pravdy pomocí pravidel logiky nebo zákonů uvažování.

Dictionnaire philosophique (fr.). Filozofický slovník, který vytvořil François Marie Arouet Voltaire (1694–1778), francouzský spisovatel a filozof.

Didaktický (*Didactic*). Poučný; vzdělávací; vhodný či zamýšlený k výuce.

Diferenční rovnice (*Differential equations*). Složité rovnice vyjadřující určité vzorce konstantních vztahů, v nichž změna hodnoty či velikosti určitých proměnných určuje hodnotu či velikost ostatních proměnných. Tyto rovnice pomáhají řešit celou řadu problémů vyšší matematiky a přírodních věd,

protože znalost určitých známých faktorů umožňuje vypočítat hodnotu či velikost neznámých proměnných. Tyto rovnice však nejsou nápomocny při řešení otázek lidského jednání (ekonomie), neboť v tomto jednání neexistuje jistota žádných konstantních vztahů mezi hodnotami různých faktorů. Viz → *matematická ekonomie* a → *mezní teorie hodnoty*.

Diletantismus (*Dilettantism*). Vlastnost toho, kdo se věnuje umění, zaměstnání či určité oblasti vědění jen povrchně, pro svou zábavu a potěšení, bez získání dovedností a odbornosti.

Diskontní sazba (*Rate of discount*). Úroková sazba počítaná a splatná předem. Pokud není blíže určeno, tento pojem se vztahuje k oficiální sazbě účtované centrální bankou za eskontování krátkodobých cenných papírů a ostatních způsobilých investic dalších bank. Ve Spojených státech je oficiální diskontní sazbou sazba Federálních rezervních bank, kterou účtují svým členským bankám. Ve Velké Británii je diskontní sazba *Bank of England* označována jako bankovní sazba.

Diskurzivní uvažování (*Discursive reasoning*). Promýšlení problému logicky, krok za krokem z jednoho výchozího předpokladu k jinému s cílem dospět k přijatelnému řešení či vysvětlení, opaku intuitivní znalosti.

Do ut des (lat.). „Dávám, abys dal.“

Dogma. Koncept nebo princip považovaný za absolutní pravdu na základě nezpochybnovaného přijetí výroku určité autority spíše než na základě logického uvažování nebo předvedeného důkazu.

Doktrinář, doktrinářský (*Doctrinaire*). Někdo, kdo je dogmatický, nepraktický, vizionářský a nezajímá se o pohledy odlišné od toho svého.

Druhá internacionála (*Second International*). Volné sdružení národních skupin marxistických socialistů, které bylo poprvé ustaveno v Paříži v roce 1889 ke 100. výročí Velké francouzské revoluce (viz → *revoluce, francouzská*). Následovala přibližně 15 let po rozkladu Mezinárodní společnosti pracujících (také Internacionály nebo První internacionály), založené v Londýně roku 1864 pod dominantním vlivem Karla Marxe (1818–1883). Tento druhý pokus o podporu mezinárodní socialistické jednoty se rozpadl s příchodem 1. světové války. Po válce byly některé jeho součásti přejaty Socialistickou internacionálou (sdružení socialistických demokratických stran – pozn. překl.), jež se poprvé setkala v Hamburku v roce 1923. Jiné principy přejala → *Třetí (komunistická) internacionála*, ustavená na setkání v Moskvě v roce 1919.

Druhotné mince (*Subsidiary coins*). Jde o → *symbolické peníze* v podobě mincí s nižší nominální hodnotou než → *standardní mince*.

Duopol, duopolista (*Duopoly, duopolist*). Tržní situace, v níž dva jednotlivci nebo dvě firmy vlastní nebo ovládají veškerou zásobu daného statku nebo služby. Duopolista je jedním ze dvou, kteří tuto celkovou nabídku ovládají.

Duševní zisk a ztráta (*Psychic profit and loss*). Zvýšení (zisk) nebo snížení (ztráta) uspokojení či štěstí jednajícího člověka. Duševní zisky a ztráty jsou vnímané, subjektivní, mentální a čistě osobní. Nemohou být ani měřeny, ani váženy. Mohou být pouze pocíťovány či vnímány. Duševní zisk nebo ztráta odvozené z jakéhokoli jednání mohou být porovnány s jinými výhradně pomocí pojmů „více“ či „méně“.

E

Economia politica e corporativa (it.). Doslova „politická a korporativní ekonomika“. Ve skutečnosti teorie italského → *korporativismu*, vyučovaná na italských univerzitách v době → *fašismu*.

Egalitářství (*Egalitarianism*). Rovnostářství; neudržitelná víra, že všichni lidé jsou si biologicky rovni a že veškeré nerovnosti v příjmu, bohatství a příležitostech jsou výsledkem bezohledného uchvácení a vyvlastnění lidu kapitalisty. Rovnostáři tvrdí, že vlády by měly použít své donucovací síly k nastolení a udržení rovnosti, s níž se údajně všichni lidé rodí.

Ego (lat.). Vlastní já; vnitřní či duševní vědomí jednotlivce. V psychoanalýze pojem užívaný k označení té části struktury lidské mysli, z níž vychází vědomí a touhy.

Eklekticismus (*Eclecticism*). Přístup, nebo jeho doporučování, spočívající ve vytváření složeného myšlenkového systému nebo ideologie výběrem různých částí z odlišných stávajících myšlenkových systémů nebo ideologií. V případě ekonomie, vědy skládající se z naprosto celistvých a vzájemně provázaných částí, musí tento postup vést k politikám, nebo doporučování politiky, v nichž budou po podrobném přezkoumání nalezeny neudržitelné rozpory a vzájemně neslučitelné prvky.

Ekonometrie (*Econometrics*). Snahy statistiků a matematiků odhalit ekonomické zákony a vyřešit problémy lidského jednání užitím statistických údajů nutně se vztahujících k minulosti. Ekonometrové tvrdí, že věda je měření, a předpokládají v ekonomických datech stálost a pravidelnost, které jim dovolují užít přesné matematické měření pro testování a rozvíjení ekonomické teorie. Ve skutečnosti jsou jedinými měřitelnými veličinami lidského jednání ty, které se týkají historických skutečností. Představy a hodnotové soudy určující lidskou účast v tržním procesu nejsou ani kon-

stantní, ani určité. Veškeré budoucí lidské činy tak jsou nejistými proměnnými, které není možné kvantifikovat ani měřit. Z tohoto důvodu je marné užívat matematiku jako prostředek určení ekonomické teorie použitelné pro budoucí lidské jednání. Viz → *matematická ekonomie*.

Ekonomická kalkulace (*Economic calculation*). Proces, v němž si omylní lidé jednající v měnícím se světě vybírají na základě peněžních cen mezi nekonečným množstvím představitelných a možných způsobů výroby. Ekonomická kalkulace není možná bez existence všeobecně přijímaného → *prostředku směny* (peněz). V tržním hospodářství jsou peněžní ceny určovány nabídkou a poptávkou výrobců a spotřebitelů. Proto odrážejí relativní naléhavost jejich různých potřeb. Ceny, za něž jsou statky a služby směňovány, ovlivňují volby spotřebitelů a výrobců při činění nabídek na nákup přírodních zdrojů, konečných výrobků i vyrobených či zčásti vyrobených výrobních faktorů. Vyšší (resp. nižší) ceny odrážejí vyšší (resp. nižší) poptávku anebo vyšší (resp. nižší) vzácnost statku či služby a vedou jejich uživatele k jejich šetření (resp. užívání ve větším množství) anebo k rozšíření (resp. omezení) výroby. Tím tržní ceny umožňují jednotlivcům – spotřebitelům a podnikatelům – kalkulovat a řídit výrobu tak, že jsou dostupné prostředky věnovány na uspokojení nejnaléhavějších potřeb a neexistují žádné neuspokojené naléhavější potřeby. Dvěma hlavními předpoklady ekonomické kalkulace jsou (1) soukromé vlastnictví, nejen spotřebních statků, ale i výrobních faktorů, a (2) společný jmenovatel – peníze –, jímž mohou být vyjádřeny relativní hodnoty. Mises v roce 1920 ukázal, že ekonomická kalkulace je nemožná v socialistickém hospodářství, protože tyto dvě podmínky nejsou splněny. Socialističtí plánovači by se museli spoléhat na vnější (zahraniční) ceny, aby mohli určit relativní tržní hodnoty. Toto tvrzení vyvolalo živou, a stále pokračující, diskusi, v níž se obhájci socialismu snažili odmítnout Misesovy závěry.

Ekonomický člověk (*Economic man*). Koncept vytvořený → *epigony* britské klasické politické ekonomie v 19. století. Vykresluje člověka, jako kdyby byl výhradně a neustále motivován touhou po peněžním zisku a vylučoval ostatní lidské touhy. Jde tak o pokus těchto epigonů vysvětlit a ospravedlnit hlavní zájem → *klasické ekonomie* o podnikatelské aktivity a nedostačnou pozornost věnovanou aktivitám spotřebitelů.

Ekonomický problém (*The economic problem*). Jak využít dostupné prostředky takovým způsobem, aby žádná naléhavěji pociťovaná potřeba nezůstala neuspokojena, protože prostředky vhodné k jejímu uspokojení byly využity k uspokojení méně naléhavěji pociťovaných potřeb, tj. byly vyplývány.

Ekonomie (*Economics*). Teoretická věda poskytující porozumění významu a závažnosti účelného (vědomého) lidského jednání. Nezabývá se věcmi a hmotnými předměty, ale významy a jednáním lidí. Ekonomie je vědou o prostředcích, které musí lidé zvolit, aby dosáhli svých lidmi dosažitelných cílů, které si vybrali v souladu se svými hodnotovými soudy. Hodnocení a výběr cílů jsou však za hranicí ekonomie a všech ostatních věd. Ekonomie člověku umožňuje předvídat kvalitativní důsledky, které lze očekávat z přijetí určitého opatření nebo hospodářské politiky, tyto předpovědi však nemohou být kvantitativní, protože v hodnoceních určujících, vedoucích a měnících lidská jednání neexistují žádné konstantní vztahy.

Ekonomie blahobytu, viz → *Princip blahobytu*.

Ekonomie, klasická, viz → *Klasická ekonomie*.

Ekonomie, kvalitativní, viz → *Kvalitativní ekonomie*.

Ekonomie, matematická, viz → *Matematická ekonomie*.

Ekonomika, rovnoměrně plynoucí, viz → *Rovnoměrně plynoucí ekonomika*.

Ekonomika, rozvíjející se, viz → *Rozvíjející se hospodářství*.

Ekonomika, upadající, viz → *Upadající hospodářství*.

Élan vital (fr.). Nutkání či hnací síla, která je hlavní součástí celého lidského života; hlavní zdroj lidského jednání. Pojem užívaný filozofem Henri Bergsonem (1859–1941) k označení zdroje skutečné příčiny a vývoje lidského života, jenž přechází z generace na generaci.

Elasticita poptávky (*Elasticity of demand*). Míra, v níž je očekávána reakce poptávky po statcích nebo službách na změny v cenách těchto statků či služeb.

Elysium (řec.). Elysejská pole; místo z řecké mytologie, kde pobývají všechny vynikající a čestné osoby po svém odchodu z pozemského světa. Obyvatelé tohoto místa údajně zakoušejí nekonečné blaho, nejvyšší druh štěstí.

Empatie (*Empathy*). Schopnost účastně prožít city někoho jiného; emocionální proniknutí do jiné osoby, obvykle užíváno v souvislosti s tvůrci umění.

Empirický (*Empirical*). Závisící na existenci pravidelnosti v příčinném vztahu a posloupnosti přírodních událostí, která umožňuje nabytí lidského poznání z experimentů nebo zkušenosti, protože totožné přírodní nebo fyzikální podmínky a události vždy vedou k totožnému výsledku nebo důsledku. Přírodní vědy jsou empirické, zatímco společenské vědy (souvisující s člověkem) nikoli.

Empirismus (*Empiricism*). Teorie, podle níž je jediným zdrojem lidského poznání zkušenost. Empirismus předpokládá pravidelnost v plynutí událostí a prohlašuje, že experimenty a pozorování jsou hlavními nástroji získávání znalostí.

Entbehrung (něm.). Nedostatek; strádání.

Epigon (*Epigone*). Následovník, příznivec nebo žák, často ve významu pozdější, méně významný, než byl jeho učitel nebo učitelé.

Epikurejství (*Epicureanism*). Řecká myšlenková škola, kterou založil Epikúros (342–270 př. n. l.), podle níž je hlavním dobrem rozkoš, avšak rozkoše ducha jsou nadřazeny rozkoším tělesným.

Epistemologie, epistemologický (*Epistemology, epistemological*). Teorie lidského poznání; základ věd o člověku, zabývající se původem, strukturou, postupy a platností lidského poznání. Pojednává o duševních jevech lidského života: myšlení, vnímání a vědění. Předpokládá, že logická struktura lidské mysli se nemění.

Ergastulum (lat.). Donucovací pracovna, součást vil a statků ve starověkém Římě, kde byli drženi někteří otroci, často z trestu.

Ersatz (něm.). Náhražka. Tento pojem zpravidla naznačuje, že *Ersatz* je méněcenný v porovnání s tím, co nahrazuje.

Esprit de corps (fr.). Doslova „duch útvaru“. Zvláštní duch skupiny či organizovaného kolektivu, který vede k výjimečné věrnosti, oddanosti nebo nadšení členů ve prospěch věci, pro niž byla skupina utvořena.

Etatismus (*Statism*). Doktrína či politika bezpodmínečného podřízení jednotlivce státu či vládě s neomezenými pravomocemi. Etatismus se objevuje ve dvou podobách: jako → *socialismus* a → *intervencionismus*. Společný je jim cíl bezpodmínečného podřízení jednotlivce státu, společenskému aparátu nátlaku a donucení.

Étatist (fr.). Zastánce státu ve smyslu obhájce soustředění (nebo tendenci k soustředění) veškerého hospodářského řízení a plánování v rukách vlády. Viz → *etatismus*.

États-Généraux (fr.). Generální stavy, první francouzské zastupitelské shromáždění. Poprvé se sešlo v roce 1302 a od té doby se scházelo nepravidelně až do roku 1789 na královo svolání. Skládalo se ze zástupců tří hlavních stavů – duchovenstva, šlechty a → *třetího stavu*. Jeho hlavní funkcí bylo schvalovat královy návrhy týkající se státních financí.

Etnologie (*Ethnology*). Věda zabývající se původem, vývojem, rozlišujícími rysy a geografickým rozmístěním lidských ras.

Eudaimonismus (*Eudaemonism*). Teorie, podle které je konečným cílem veškerého lidského jednání pocit blaženosti.

Eufemistický (*Euphemistic*). Označující či charakterizovaný užitím příjemně znějícího slova nebo výrazu s příjemnými konotacemi namísto prostšího, vhodnějšího pojmu, jehož význam může být urážlivý či nepříjemný.

Euklidovská geometrie (*Euclidian geometry*). Geometrie rozpracovaná Euklidovými axiomy kolem roku 300 př. n. l. Je založena na konceptu plochého a nekonečného prostoru a liší se tak od pojetí zakřiveného prostoru, užívaného například při zakreslování poledníků kulovitého tělesa. V pojetí plochého prostoru se rovnoběžné poledníky nikdy neprotínají, na rozdíl od jejich zobrazení na vnějším povrchu koule, například v podobě severního a jižního pólu v případě Země.

Ex definitione (lat.). „Z definice.“

Exorcismus (*Exorcism*). Čin nebo proces vymítání zlého ducha zvláštním zaříkáním nebo magickým rituálem.

Expanze, úvěrová, viz → *Úvěrová expanze*.

Externality, negativní, viz → *Negativní externality*.

Externality, pozitivní, viz → *Pozitivní externality*.

Extroverzivní práce (*Extroversive labor*). Lidské úsilí vynaložené kvůli tomu, že člověk dává přednost očekávaným výsledkům před uspokojením získaným z nicnedělání. Extroverzivní práce je opakem → *introverzivní práce*, jež představuje lidskou námahu podstoupenou pouze pro uspokojení z námahy samotné. Veškerá práce vykonaná za náhradu nebo za konečný produkt je extroverzivní.

Ezoterický (*Esoteric*). Výlučný; nepřístupný. Pojem označující to, co je vymezeno jen pro odborníky nebo výlučný uzavřený okruh lidí, protože jde o věc příliš složitou, odbornou nebo příliš hlubokou pro obecné šíření nebo porozumění.

F

Fabianismus (*Fabianism*). Socialistické principy a politiky Fabiánské společnosti založené roku 1884 s cílem zvolna a pokoutně zavést v Británii socialismus. Byla pojmenována po římském generálovi Quintovi Fabiovi

Maximovi (zemřel 203 př. n. l.), jenž se vyhýbal otevřená a rozhodné konfrontaci se svými protivníky. Místo toho se je spíše snažil unavit taktikou otálení, klamnými manévry a neustálým obtěžováním. Předními členy Fabiánské společnosti byli Sidney a Beatrice Webbovi (1859–1947, 1858–1943), George Bernard Shaw (1856–1950) a Harold J. Laski (1893–1950).

Fait accompli (fr.). Daná skutečnost; hotová věc.

Faktor, výrobní, viz → *Výrobní faktor*.

Farizejský (*Pharisaic*). Vztahující se k farizeům, starověké židovské škole proslulé přísným a úzkostlivým dodržováním jak psaných, tak i tradičních obřadů. Odvozeně označení pro dodržování vnější formy bez přihlížení k vnitřní podstatě. Z toho také označení přehnaně formálního, pokryteckého a neupřímného.

Fašismus, italský (*Fascism, Italian*). Politiky a principy Italské fašistické strany vedoucí k naprosté kontrole podnikání a potlačení veškeré opozice. Strana byla založena roku 1919 bývalým socialistickým novinářem Benitem Mussolinim (1883–1945) a Řím ovládla roku 1922. Mussolini poté převzal vládu a postupně rozšiřoval své pravomoci dokud se nestal absolutním diktátorem. Po úspěšném dobytí Itálie spojeneckými vojsky byli fašisté sesazeni roku 1943 a Mussolini byl zavražděn svými odpůrci roku 1945.

Federální rezervní bankovky (*Federal Reserve Notes*). Bankovky Federálního rezervního systému plnící funkci → *zákonného platiidla*. Od roku 1914 do 21. června 1917 byly ze 100 % kryty krátkodobými směnkami plus nejméně ze 40 % zlatými rezervami. V roce 1917 byly tyto rezervní požadavky změněny na ne méně než 40 % ve zlatě a zbývající podíl do 100 % se skládal ze soukromých a veřejných dluhopisů splňujících určitá zákonná kritéria. Mezi lety 1914 a 1933 byly tyto bankovky směnitelné za zlato po jejich předložení. V roce 1933 byla směnitelnost zrušena kromě bankovek předložených zahraničními vládami, jejich centrálními bankami a určitými mezinárodními organizacemi. V roce 1945, během 2. světové války, byl požadavek zlatých rezerv snížen na „ne méně než 25 %“. V 60. letech 20. století se spolu s poklesem zlatých rezerv objevily četné hlasy volající po snížení či odstranění tohoto požadavku. V roce 1968 byl zrušen. Od té doby byly tyto bankovky kryty pouze soukromými a veřejnými dluhy a byly vydávány bez jakýchkoli limitů ve vztahu ke svému krytí. 15. srpna 1971 prezident Nixon pozastavil jejich směnitelnost i pro cizí vlády, jejich centrální banky a pro mezinárodní organizace. Dnes [tj. v roce 1974] jsou v podstatě → *neplnohodnotnými penězi*.

Federální rezervní systém, zákon o, viz → *Zákon o Federálním rezervním systému z roku 1913.*

Feudalismus (*Feudalism*). Společenské a politické uspořádání právních vztahů, pronájmu půdy a vojenské služby, jež se vyvinulo ve většině střední a západní Evropy po pádu Římské říše. Země byla rozdělena na léna, udělovaná vazalům a příslušníkům šlechty, kteří byli za svoji pronajímanou půdu zavázáni výše postavenému pánovi, králi nebo císaři, jemuž odváděli pocty a vojenské služby. Každý vazal vládl těm, kterým dále půdu pronajímal, tj. poddaným či nevolníkům. Hlavním rysem tohoto uspořádání bylo, že politická a vojenská moc byla právně zaručena vlastníkovu půdy.

Fiat (lat.). Doslova „staniž se“. Příkaz, nařízení, rozhodnutí nebo prohlášení autoritativní moci.

Fiat justitita, ne pereat mundus (lat.). „Ať je vykonána spravedlnost, ale svět nemá být zničen.“

Fiat justitita, pereat mundus (lat.). „Ať je vykonána spravedlnost, i kdyby měl být zničen svět.“

Fiduciární prostředky (*Fiduciary media*). Peněžní substituty dobrovolně přijímané za svou nominální hodnotu, které se skládají z nároků na směnu určité sumy peněz na požádání, a tato suma převyšuje peněžní rezervy držené za účelem jejich směny. Fiduciární prostředky zahrnují → *symbolické peníze*, bankovky, státopvky a → *vkłady na požádání* (peníze na účtech nebo šekové peníze), které převyšují objem hotovostních rezerv okamžitě dostupných k jejich směně na skutečné peníze. Fiduciární prostředky jsou → *peněžními substituty* a → *penězi v širším smyslu*, ale nikoli → *penězi v užším smyslu*.

Flexibilní standard (*Flexible standard*). Zkratka pro „flexibilní standard zlaté devizy“ (*flexible gold exchange standard*). Měnový systém, v němž není parita peněžní jednotky ke zlatu pevně stanovena zákonem, ale je předmětem okamžitých změn podle příkazů určité vládní agentury. V podmínkách tohoto standardu se parita peněžní jednotky pohybuje téměř výhradně směrem dolů, protože hlavním záměrem jeho přijetí je skryt nebo vyvažovat nežádoucí konečné důsledky předchozích intervencí, zejména těch přijatých na nátlak odborových svazů.

Flogistonová teorie (*Phlogiston theory*). Chemická teorie hoření, jež byla všeobecně přijímána po celé století, než byla vyvrácena v roce 1775 Antoinem Laurentem Lavoisierem (1743–1794).

Francouzská revoluce, viz → *Revoluce, francouzská.*

Frikční nezaměstnanost, viz → *Nezaměstnanost, frikční*.

Führer (něm.). „Vůdce“, vedoucí osobnost, ale nikoli průkopník. Titul Adolfa Hitlera (1889–1945), německého kancléře a vůdce (1933–1945). Viz → *nacistický* a → *národní socialismus*.

Führertum (něm.). „Vůdcovství.“

Fullartonovo pravidlo, viz → *Bankovní škola*.

Fyziokratismus (*Physiocracy*). Raná ekonomická teorie rozšířená ve Francii v 18. století, jež považovala zemědělství za prvořadý zdroj bohatství a výrobu i obchod za sterilní. Funkcí vlády podle ní bylo uvádět v platnost → *přírozený zákon*. Jejich heslo → *laissez faire* dalo podnět ke vzniku myšlenek svobodného podnikání.

Fyziologie (*Physiology*). Oblast biologické vědy, jež se zabývá výhradně průběhem funkčních procesů celé řady koordinovaných fyzikálních součástí zdravého těla. Zvláště se nezajímá o duševní obsah mysli nebo o myšlenkové procesy, pokud se nevztahují k čistě fyzikálním procesům.

G

Geist (něm.). Vnitřní duch; vůdčí mysl nebo vědomý rozum. Ve filozofii Georga W. F. Hegela (1770–1831) je pouze *Geist* – nikoli hmota – skutečností. Hegel pokládal svou nauku za vrchol dějin tohoto ducha. Jeho nauka se stala oficiální doktrínou pruského státu a univerzit.

Gens du monde (fr.). Bohatí, elegantní, vzdělaní, světáctí lidé.

Geologie (*Geology*). Věda zabývající se historií a fyzickým vývojem struktury, obsahu a života na zemi, jak je odkrývá užití přírodních věd při zkoumání hmotných útvarů uvnitř a na povrchu Země.

Gestaltpsychologie (něm.). Psychologická škola, podle které člověk chápe význam nebo podstatu věcí podle formy, vzoru, sestavení nebo uspořádání jednotek nebo částí, jak se jeví ve své celistvosti, spíše než v rozkladu na nebo součtu jednotlivých prvků nebo částí celků (také označovaná jako „objektová psychologie“ – pozn. překl.). Příklady: hudební melodie má pro posluchače větší význam než tytéž tóny hrané v náhodném pořadí; tři shodné úsečky uspořádané do podoby rovnostranného trojúhelníku mají větší intelektuální význam než tytéž úsečky uspořádané jiným způsobem. Proto se *Gestaltpsychologie*, na rozdíl od → *praxeologie*, nezabývá studiem individuálních jednotek do té míry, do jaké se zajímá o funkční podobu nebo vzájemné vztahy jednotek v rámci celku či světa.

Gettysburgský projev (*Gettysburg Address*). Stručná a strohá řeč přednesená prezidentem Abrahamem Lincolnem (1809–1865) u příležitosti vysvěcení Národního hřbitova na bitevním poli americké občanské války (1861–1865) u pensylvánského Gettysburgu.

Gossenův zákon nasycení potřeb (*Gossen's law of the saturation of wants*). Také první Gossenův zákon. Pokračování, zvýšení nebo opakování stejného druhu spotřeby přináší stále menší uspokojení či potěšení až do bodu nasycení. Tento zákon byl poprvé předložen roku 1854 Hermannem Heinrichem Gossenem (1810–1858) ve vzácné a málo známé německé knize a byl znovu objeven o více než dvacet let později Robertem Adamsonem (1852–1902), skotským profesorem logiky a filozofie. Zprávu o něm obdržel přední anglický ekonom William Stanley Jevons (1835–1882), který na něj upozornil ostatní ekonomy.

Greenbacks. Oficiálně jde o státopapíry Spojených států amerických, poprvé vydané ministerstvem financí USA v roce 1862 jako fiduciární papírové peníze se statutem → *zákonného platidla*, které měly pomoci financovat občanskou válku (1861–1865). Jejich hodnota ve zlatě byla v jedné době (1864) nižší než 40 centů. V roce 1879 začaly být směnitelné za zlato. Když však roku 1933 opustily Spojené státy zlatý standard, opět být směnitelné přestaly. Nejvyšší objem v oběhu činil 450 000 000 \$. I dnes [1974] jich je v oběhu 347 000 000 \$, což je zanedbatelná část celkového objemu národního zákonného platidla.

Greshamův zákon (*Gresham's Law*). Populární verze zní: „Špatné peníze vytlačují z oběhu dobré peníze.“ Správněji by měl znít: „Když vláda uzná jeden druh peněz za zákonné platidlo, existuje tendence, aby se ze zákonně nadhodnocených peněz stal všeobecně užívaný prostředek směny, zatímco užití zákonně podhodnocených peněz jako prostředku směny zmizí.“ Nejranější rozpoznání tohoto zákona lze nalézt ve hře *Žáby* (405 př. n. l.) aténského dramatika Aristofana (448?–380? př. n. l.). Překlad příslušné pasáže zní: „Naše město se chová stejně k mužům i k penězům. Má věrné a ctihodné syny. Má ... mince nezkažené, zlaté či stříbrné, všechny dobře vyražené, prověřené a čistě zvonící. A přesto je nikdy nepoužíváme! Jiné putují z ruky do ruky, bídná mosaz, vyražená teprve minulý týden a označená mizernou značkou. Stejně je to s muži, které známe pro ctnostný, bezúhonný život a vznešená jména. Místo nich dáváme přednost mužům mosazným...“ Poprvé o něm rozsáhle pojednal Francouz Nicholas Oresme (1320?–1382), biskup z Lisieux (po 1377). Ve svém nedatovaném pojednání *Tractatus de Origine, Natura et Mutationibus Monetarum* se stavěl proti úpravám peněz králem pro královo obohacení. Prohlásil takové zlehčování

mincí za nespravedlivé a nepřijatelné, protože vede k demoralizaci lidí, narušuje obchod a k odlivu vzácných kovů ze země. Polský astronom Koperník (1473–1543) napsal ve svém *De Monetae Cudendae*: „Není možné, aby mince se správnou vahou a mince zlehčené obíhaly zároveň. Všechny dobré mince jsou hromaděny, roztaveny nebo vyvezeny a v oběhu zůstávají pouze mince zlehčené.“ Tento jev byl nazván Greshamovým zákonem poprvé v roce 1857, kdy ho anglický ekonom Henry D. McLeod (1821–1902) připsal siru Thomasu Greshamovi (1519–1579). Sir Thomas byl úspěšným obchodníkem, jako královský zmocněnec radil anglické královně Alžbětě (1533–1603) v záležitostech týkajících se měnové reformy. Poukazoval na to, že její otec, Jindřich VIII. (1491–1547), kvůli zlehčování svých mincí vyvolal pokles směnného kurzu anglických mincí a odliv veškerého ryzího zlata z království. Ve skutečnosti je Greshamův zákon pouze případem obecnějšího ekonomického zákona, podle něž není v tržním hospodářství nikdy žádná komodita využita k plnění funkce, kterou může stejně dobře naplnit i komodita levnější.

Guinea. Základní anglická mince během období zákonného bimetalismu, od 1663 do vydání zákona z roku 1816. Původně byla vydána, aby obíhala jako ekvivalent 20 šilinků stříbra, tento poměr však celou řadu let stříbro nadhodnocoval, a proto guinea obíhala s premii. V roce 1717 královský výnos zakázal přijímat guineu za jakýkoli kurz nebo hodnotu vyšší než 21 šilinků. Až do vydání zákona z roku 1816 byla guinea pouze označením pro 21 šilinků. Některé „kvalitní“ zboží a služby jsou stále oceňovány v guineách namísto v → *librách šterlinků*.

H

Habeas corpus (lat.). Doslova „měj tělo“. Právní dokument získatelný od soudce nebo soudu jménem osoby uvězněné nebo zadržené bez zákonného obvinění, který nařizuje vězňiteli tuto osobu okamžitě propustit nebo ji předvést před soudce či soud a prokázat právní důvod jejího dalšího zadržení.

Haute finance (fr.). „Vysoké finance.“ Velké banky a bankéři.

Hédonismus (*Hedonism*). Teorie, podle které je konečným cílem veškerého lidského jednání potěšení či štěstí.

Hegeliánská dialektika (*Hegelian dialectics*). Ve filozofii Georga W. F. Hegela (1770–1831) je jedinou skutečností → *Geist* a jediná cesta k pravdě vede dialektickým postupem logiky. Pro Hegela byly logika, metafyzika a ontologie v podstatě totožné. Podle jeho osobitého myšlení dialektika postupu-

je od teze k antitezi, tj. negaci teze, a od antiteze k syntéze, tj. negaci této negace.

Hegemonie (*Hegemony*). Vůdcovství; převládající nebo ovládající vliv, zejména někoho v postavení autority, jako je vláda státu. V souvislosti s → *lidským jednáním* jde o překlad německého pojmu „*Herrschaft*“, který se vztahuje k postavení autority, nebo náležející pánovi či vládci.

Heterogenita (*Heterogeneity*). Různost či odlišnost jednotlivců nebo prvků celku či velkých skupin; nepřítomnost stejnosti; opak homogenity.

Heteronomní (*Heteronomous*). Nikoli sebeurčující; podřízený něčemu jinému; opak autonomní.

Heuristický (*Heuristic*). Pomáhající při objevování nebo odhalování pravdy; vztahující se k argumentům nebo postupům, které jsou spíše pádné než logicky přesvědčivé a které často vedou k dalšímu hledání důkazu spíše než k jejich bezvýhradnému přijetí.

Historická škola (*Historical School*). Škola myšlení vzniklá v Německu v 19. století, která považovala studium historie za jediný zdroj poznání o lidském jednání a ekonomických otázkách. Tato škola tvrdila, že ekonomové mohou formulovat nové a vylepšené společenské zákony ze sběru a studia statistických a historických údajů. Starší část (před rokem 1870) se stavěla proti učení klasické školy (viz → *klasická ekonomie*); zatímco mladší historická škola (po roce 1870) odporovala učení → *rakouské školy* a doporučovala „společenskou reformu“ prostřednictvím akce státu. Ovládnutí německých univerzit historickou školou vedlo k zesměšňování → *liberální ekonomie* a prosazování státního socialismu nebo myšlenek národního plánování. Tím poskytla historická škola ideologický základ německým politikám éry → *nacismu*. Viz také → *Methodenstreit*.

Historismus (*Historicism*). Teorie → *historické školy*, podle které mimo oblast přírodních věd, matematiky a logiky neexistuje žádné poznání kromě toho poskytovaného historií. Dovolává se autority tradic a moudrosti věků a staví se proti myšlenkám inspirovaným americkou a Velkou francouzskou revolucí. Poskytuje podporu socialismu, intervencionismu a nacionalismu.

Hladina cen, viz → *Cenová hladina*.

Hodnota (*Value*). Myšlena je hodnota subjektivní, nikoli → *objektivní hodnota užití*. Jde o význam, který jednající člověk přiřazuje konečným cílům. Prostředky (viz → *výrobní faktory*) získávají hodnotu tím, že jim člověk připisuje užitečnost při dosažení konečného cíle. Hodnota není vnitřní

vlastností, neexistuje ve věcech. Je pouze v lidské mysli, odráží způsob, jakým člověk emocionálně reaguje na podmínky svého prostředí. Hodnota se odráží v lidském jednání. Hodnota není dána tím, co o ní jedinec či jejich skupiny říkají, ale tím, jak jednají. Je vždy relativní, subjektivní a lidská, nikdy absolutní, objektivní či božská.

Hodnota užití, objektivní, viz → *Objektivní hodnota užití*.

Hodnota užití, subjektivní, viz → *Subjektivní hodnota užití*.

Hodnotová neutralita, viz → *Wertfrei*.

Hodnotový soud (*Judgment of value*). Výsledek duševního aktu jednotlivce, jenž nemůže být pozorován, ale který vyjadřuje jeho přání, chutě, touhy, pocity, volby nebo preference, jež ho podněcují či vedou v daném čase, situaci a prostředí k určitému způsobu jednání ve snaze nahradit méně uspokojivé podmínky podmínkami, jimž dává přednost. Hodnotový soud je osobní a subjektivní, a proto není možné ho důkazem potvrdit či vyvrátit. Může být rozpoznán jen prostřednictvím jednání, z něhož jej lze vyvodit.

Holismus, holistický (*Holism, holistic*). Kolektivistický koncept, podle kterého se člověk může dozvědět vše, co se dozvědět lze, studiem celků a jednání celých jednotek namísto jednání jednotlivých lidí. Holismus spočívá na teleologické a metafyzické víře, že jednání celku nějakým způsobem určuje jednání jeho součástí spíše než naopak.

Homo agens (lat.). Člověk jako jednající bytost.

Homo oeconomicus (lat.). → *Ekonomický člověk*; člověk poháněný výhradně „ekonomickými“ motivy, tj. pouze touhou dosáhnout co nejvyššího možného hmotného nebo peněžního zisku.

Homo sapiens (lat.). Přírodovědecký pojem pro člověka odlišujícího se od jiných tvorů. Člověk je rozumným tvorem. Používá rozum, aby vedl jeho volby jednání, kterými zamýšlí zlepšit vnější podmínky svého života a blahobytu.

Homogenita, homogenní (*Homogeneity, homogenous*). Kvalita náležející uskupení nebo sdružení, jejichž části nebo prvky jsou stejného druhu, podstaty a charakteru. Homogenní jednotky jsou jednotky, které jsou ve své podstatě tak podobné, že je možné je vzájemně zaměnit.

Homunculus (lat.). Doslova „človíček“. Používá se obvykle ve významu uměle vytvořené lidské bytosti.

Horké peníze (*Hot money*). Peníze v bankovních rozvahách, které může jejich majitel bez předchozí výpovědi přesouvat z jedné země do jiné, a tedy i z jedné měny do jiné, aby získal vyšší bezpečnost nebo lepší podmínky. Horké peníze rychle reagují na ztrátu důvěry v určitou měnu kvůli strachu ze znehodnocení, zákonné devalvace nebo zákonného omezení či zákazu budoucích převodů peněz ze země. Pokud nehraje roli bezpečnost, horké peníze přitékají do těch zemí, v nichž mohou dosáhnout nejvyššího výnosu nebo nabízejících v jiném ohledu výhodnější podmínky, jako je například kratší výpovědní lhůta nebo záruka proti jejich konfiskaci. Pozn.: Tímto pojmem se nemyslí jiný rozšířený význam horkých peněz, tj. špinavých nebo podezřelých peněz, získaných pochybnými nebo nezákonnými prostředky.

Hospodářský cyklus (*Trade cycle*). Opakující se pravidelnost neustále se objevujících změn, jež se údajně vyskytují v agregátní hospodářské aktivitě. Fáze cyklu jsou přibližně: horečná prosperita boomu, jež končí vážnou krizí či panikou; období vyčišťování, vysoké nezaměstnanosti a přizpůsobení, obvykle označované jako recese nebo → *deprese*; a období oživení a obnovy, jež přináší vzestup a vede k novému boomu. Karel Marx (1818–1883) dal vzniknout myšlence, že opakující se krize jsou neoddělitelně spojené s → *nenarušeným* či *svobodným tržním hospodářstvím*. Mises ukázal, že „hospodářský cyklus je ... právě naopak nevyhnutelným důsledkem manipulace s měnovým trhem“ (*The Freeman*, 24. září 1951, č. 26, str. 829). Viz → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Hospodářský cyklus, měnová teorie, viz → *Měnová teorie hospodářského cyklu*.

Hospodářství, rozvíjející se, viz → *Rozvíjející se hospodářství*.

Hospodářství, upadající, viz → *Upadající hospodářství*.

Hotovostí vyvolané změny kupní síly, viz → *Změny kupní síly vyvolané hotovostí*.

Hromadění (*Hoarding*). Neurčitý, a proto nevědecký pojem pro zásobu hotovosti, která převyšuje množství považované za normální nebo odpovídající potřebám držitele.

Hrubá (tržní) úroková míra, viz → *Úrok, hrubá (tržní) míra*.

Humanité (fr.). Lidstvo, společnost, humanita. Pozn.: Pojem *Humanité* byl použit ateistou Augustem Comtem (1798–1857) k pojmenování jeho nového náboženství, náboženství *Humanity*, kterým se měla řídit společnost změněná podle Comtovy představy dokonalosti.

Hunové (*Huns*). Barbarští asijské dobyvatelé, kteří vyplenili a zničili mnoho měst jižní a střední Evropy během čtvrtého a pátého století n. l. Zcela bezohledně vraždili a zotročovali Evropany od Kaspického moře k řekám Rýnu a Loire a žili z toho, co mohli získat násilím nebo jako „výpalné“. Jejich nejznámější vůdce Attila (406?–453) získal „výpalné“ od Římanů a byl odražen (451) spojenými vojsky Římanů a Vizigótů (germánský kmen žijící v té době v oblasti střední Evropy) u Châlons-sur-Marne (přibližně 150 km východně od Paříže) v jedné z rozhodujících bitev evropských dějin.

Hydromechanika (*Hydromechanics*). Odvětví fyziky zabývající se aplikací zákonů pohybu a rovnováhy na kapaliny.

Hypotéza (*Hypothesis*). Vysvětlení, domněnka nebo předpoklad vyslovený jako předběžná odpověď na otázku při nepřítomnosti známých nebo dokázaných skutečností nebo příčin. Hypotéza by neměla obsahovat nic, co by bylo v rozporu se známými skutečnostmi nebo principy.

Ch

Charizma (řec.). Zvláštní shůry daný dar, který zajišťuje svému příjemci nadpřirozené schopnosti znát a oznamovat Boží vůli. Stručně řečeno jde o vztah s Bohem, který nemůže být lidmi zpochybněn.

Chiliastický (*Chiliastic*). Vztahující se k teorii, že Mesiáš bude po svém příchodu vládnout na Zemi šťastnému a skvělému království po tisíc let.

Chiméra (*Chimera*). Původně vybájená a hrůzu nahánějící stvůra, složená z částí několika různých zvířat. Z toho absurdní či fantastický výtvar fan-tazie; strašná představa; jasnovidická či neuskutečnitelná myšlenka.

Chrematistický (*Chrematistic*). Související s bohatstvím, pokud může být vyjádřeno v penězích.

I

Id (lat.). Pojem používaný v psychoanalýze pro část struktury lidské mysli, z níž vycházejí podvědomá nutkání a touhy a ze které údajně pramení i → *ego* (vědomí) a *super ego* (nadvědomí, tlak na dodržování společenských norem).

Ideální typ (*Ideal type*). Hrubé zobecnění specifického, avšak volného pojmu, užitečné k popisu a interpretaci historie. Ideální typ je typizací pojmového ztvárnění komplexní skutečnosti seskupováním. Každý člen skupiny má všechny nebo celou řadu specifických typických kvalit nebo charakteris-

tik. Kvůli své neexaktnosti nemůže být ideální typ definován, ale musí být popsán výčtem svých základních rysů, z nichž nemusí být v jednotlivém případě přítomny všechny. Ideální typ může příslušet lidem, událostem, ideologiím nebo lidským institucím. Příklady jsou vůdce, lupič, král, diktátor, město, stát, národ, válka, revoluce, hospodářství. Ačkoli může být tentýž pojem užit i v přesném právním nebo praxeologickém smyslu, jeho obecné či obecnější užití postrádá přesnost a jednotnost praxeologických pojmů, a proto nemohou být ideální typy základem platných vědeckých zákonů nebo principů. Jsou však nepostradatelným nástrojem zaznamenávání a rozumění historii.

Ideologie (*Ideology*). (1) Jakákoli filozofická doktrína pojednávající v první řadě o otázkách politické a ekonomické organizace společnosti. (2) Podle marxistické definice jde o falešnou doktrínu, která právě kvůli své falešnosti slouží zájmům tříd, jež ji rozvinuly. Pouze v beztřídní společnosti budou lidé schopni rozvíjet pravdu bez ideologických zkreslení. Doktríny Marxe, Engelse a ostatních „proletářských“ autorů v době rozpadu „vyspělého“ kapitalismu již předjímají dokonale pravdivý charakter této vědy budoucnosti. (3) Jméno francouzské filozofické školy, jejímiž hlavními představiteli byli Pierre Jean George Cabanis (1757–1808) a Destutt de Tracy (1754–1836).

Ignoramus (lat.). V právu, „nevíme“. V odlišném americkém užití „ignorant“, „hlupák“.

Imperator (lat.). „Císař“. Původně, za Římské republiky (před rokem 49 př. n. l.) byl tento titul udělován vojevůdci po významném vítězství a ten ho mohl užívat pouze po dobu, kdy stál v čele vojska. Později těmto vojevůdcům římský senát umožnil ponechat si titul doživotně. První, kdo mohl užívat titul tímto způsobem, byl Julius Caesar (100 – 44 př. n. l.), který ho získal za své první velké vítězství v roce 58 př. n. l. Když bylo v roce 27 př. n. l. vytvořeno Římské císařství, přisvojil si titul „císař“ jeho první vládce, Augustus (63 př. n. l.–14 n. l.), a dal mu jeho současný význam nejvyššího vládce státu ovládajícího rozsáhlé území, obvykle zahrnující několik jiných států, dobytých dominujícím státem.

Imputace (*Imputation*). Akt přisuzování, přiřazování, určování odpovědnosti. (V ekonomii → *rakouské školy* obvykle užíváno ve spojení „imputace hodnoty“, označujícím proces přiřazování hodnoty → *statkům vyšších řádů*. Viz také → *mezní teorie hodnoty*, → *hodnota* a → *mezní produktivita* – pozn. překl.)

In abstracto (lat.). Obecně; z teoretického, abstraktního hlediska.

Indexní čísla, indexy (*Index numbers*). Statistické průměry položek zvolených za reprezentanty všech položek třídy ekonomických dat. Index se obvykle v základním období rovná 100 a změny v jeho složkách jsou vypočítávány v pravidelných intervalech ve snaze ukazovat obecné změny určité třídy ekonomických dat. Volba jednotlivých položek i jejich vah je nutně arbitrární a nevědecká. Srovnávání indexů musí nutně odhlížet od všech změn v kvalitě a relativním významu jednotlivých položek, včetně vzniku nových a vypouštění zastaralých. Protože se většina tržních účastníků zajímá o specifické položky, a nikoli o průměry, je význam indexů silně přeceněn. V dobách inflace jsou cenové indexy v nejlepším případě jen hrubým a nepřesným ukazatelem změn ve směnné hodnotě či kupní síle peněžní jednotky. Viz → *matematická ekonomie*.

Indukce, induktivní (*Induction, inductive*). V logice předpokládání pravdivosti obecného (univerzálního) předpokladu ze znalosti, že jednotlivé nebo určité případy této obecnosti odpovídají předpokladu. Příkladem je předpoklad určitého člověka, že všichni lidé mluví anglicky, protože všichni lidé, které tento člověk zná, mluví anglicky. Dokonalou indukci rozumíme to, že předpoklad je založen na znalosti všech případů. V těchto případech je indukce pouhým výrokem o známém celku nebo obecnosti. K nedokonalé indukci dochází v případech, kdy je předpoklad založen na znalosti méně než všech jednotlivých případů, tj. na jejich vzorku. Ve vědách o lidském jednání nemůže nedokonalá indukce nikdy poskytnout vědeckou jistotu. V nejlepším případě poskytuje pouze pravděpodobnost. Nedokonalá indukce je základem přírodních věd.

Inflace (*Inflation*). V obvyklém nevědeckém užití tohoto pojmu jde o velké zvýšení objemu → *peněz v širším smyslu*, které vede k poklesu kupní síly peněžní jednotky, zkresluje ekonomickou kalkulaci a narušuje význam účetnictví jako prostředku určování zisků a ztrát. Inflace dopadá na různé ceny, mzdové sazby a úrokové míry v různých časech a v různé míře. Proto narušuje spotřebu, investice, průběh výroby i strukturu obchodu i průmyslu a zvyšuje bohatství a příjmy jedněch a snižuje je u jiných. Inflace nezvyšuje celkové bohatství, jež je možné spotřebovat. Pouze přeskupuje kupní sílu ve prospěch těch, kdo jako první obdrží nějaké z těchto nových, dodatečných peněz. Tato rozšířená definice, zvýšení objemu peněz, postuluje pro historii a politiku, postrádá však přesnost vědeckého pojmu, protože rozdíl mezi malým a velkým nárůstem objemu peněz je neurčitý a rozdíl v nich jsou pouze otázkou míry. Přesnější definicí, využitelnou v teoretické analýze, je zvýšení množství peněz v širším smyslu, které není kompenzováno odpovídajícím zvýšením potřeby poptávky po penězích v širším smyslu, takže výsledkem musí být pokles objektivní směnné hod-

noty (kupní síly) peněžní jednotky. Pozn.: Dnes populární zvyk definovat inflaci pomocí jednoho z jejích dopadů, vyšších cen, skrývá před veřejností ostatní důsledky zvýšení objemu peněz vždy, když je tento růst kompenzován odpovídajícím poklesem cen kvůli zvýšení výroby. Užití této definice tak oslabuje odpor k dalšímu zvyšování objemu peněz politickým nařízením nebo manipulací a umožňuje stále větší narušování hospodářské struktury, předtím než se dostaví nevyhnutelné období přízpůsobení, obecně známé jako recese nebo → *deprese*.

Institucionalismus (*Institutionalism*). Americká odnož → *historismu*, jež zdůrazňuje ovládání lidského jednání vzorci skupinového chování a doporučuje politický intervencionismus jako nejlepší prostředek změny lidských zvyků a zušlechtnění celého lidstva. „Institucionální přístup“ je kolektivistický a je opakem přístupu individualismu a představě, že je ekonomie vědou. Institucionalismus je širší a obecnější pojem než → *institucionální ekonomie*.

Institucionální (*Institutional*). Vztahující se k instituci ve smyslu člověkem vytvořeného a obecně přijímaného zvyku, úzu, zákona, pravidla, principu nebo vzorce postupu či organizace apod., který vede či usměrňuje sociální chování. Příklady: vláda, jazyk, rodina, jednotlivé zákony, soukromé vlastnictví, tržní společnost, peníze atd. Viz → *institucionální ekonomie* a → *institucionalismus*.

Institucionální ekonomie (*Institutional economics*). Holistická škola myšlení (viz → *holismus*) amerického původu, podle které by měly být centrem pozornosti „sociálních studií“ spíše vzorce skupinového chování než jednotlivé lidské jednání. Tato škola se domnívá, že lidské aktivity jsou utvářeny především nepřekonatelnými společenskými tlaky označovanými jako instituce. Tyto instituce zahrnují zvyky, obyčeje, tradice, prostředí a člověkem vytvořené zákony. Tím, že připisují problémy lidstva především institucím „laissez faire kapitalismu“, se snaží změnit stávající instituce pomocí veřejného (tj. politicky ovládaného) vzdělávání, politických zásahů a společenské kontroly (centrálního plánování). To má podle nich odstranit veškeré obtíže a střety zájmů, jež jsou podle jejich názoru nerozlučně spjaty s tržním hospodářstvím založeným na soukromém vlastnictví a vlastním zájmu jednotlivců. K autorům, jejichž díla institucionální ekonomii silně ovlivnila, patří Thorstein Veblen (1857–1929), John R. Commons (1862–1945), Wesley C. Mitchell (1874–1948), sociolog Charles H. Cooley (1864–1929) a filozof John Dewey (1859–1952). Institucionální ekonomie je americkou variantou britské a německé historické ekonomické školy (viz → *historická škola*).

Institucionální nezaměstnanost, viz → *Nezaměstnanost, institucionální*.

Intervencionismus (*Interventionism*). Teorie a praxe právně narušeného tržního hospodářství (viz → *tržní hospodářství, narušené*). Politika uchycování se k vládním nařízením a donucení za účelem řízení tržních aktivit způsobem odlišným od primárních přání spotřebitelů, které jsou vyjádřeny postupy, cenami, tržními sazbami a úrokovými mírami nenarušovaného tržního hospodářství (viz → *tržní hospodářství, svobodné či nenarušené*). Intervencionismus je vždy snahou pomoci někomu na úkor někoho jiného, na rozdíl od tržního hospodářství, v němž jednotlivci zlepšují svoji situaci tím, že zlepšují situaci ostatních. Mnoho intervencionistů nedokázalo pochopit ekonomii a doporučovali zvláštní intervence jako nástroje záchrany svobodného podnikání před tím, co považovali za jeho selhání nebo slabosti. [Intervencionismus byl politikou doporučovanou Karlem Marxem (1818–1883) a Bedřichem Engelsem (1820–1895) v Komunistickém manifestu (1848) „jako prostředků úplné revolucionizace způsobu výroby“. Později jak Marx, tak Engels intervencionismus zavrhl jako bezvýznamný buržoazní přístup.]

Introverzivní práce (*Introversive labor*). Námaha, jež je cílem sama o sobě, protože poskytuje přímé vnitřní uspokojení; je opakem → *extroverzivní práce*, námahy podstoupené jako prostředku získání žádoucích cílů. Příklady introverzivní práce jsou náboženské praktiky, příjemné duševní nebo fyzické výkony a námaha směřující k odpoutání něčí mysli od určitých aktuálních problémů.

Ipsa facto (lat.). Doslova „samotnou skutečností“.

Iracionalismus (*Irrationalism*). Teorie, podle níž není lidský rozum schopen vysvětlit ani objasnit materiální síly určující lidské chování. Iracionalismus napadá samotnou podstatu praxeologie i ekonomie.

Iracionální (*Irrational*). To, co leží za hranicemi pochopitelného, vysvětlitelného, odůvodnitelného či odmítnutelného lidskými úvahami a vědou. Opakem je → *racionální*. Pozn.: Iracionální neznamená nesprávné nebo neuskutečnitelné úvahy, ale úplnou absenci jakéhokoli uvažování.

J

Jezuitští padres (*Jesuit padres*, špan. „otcové“). Teokratická misie vládnoucí indiánům v dnešní Paraguai mezi lety 1605 až 1769. Začátky spadají do doby, kdy Španělsko zaručilo Tovaryšstvu Ježíšovu (jezuitskému řádu) výhradní právo vládnout v této oblasti, tehdy obývané 100 až 200 tisíci

Indiány kmene Guarani. Divošští Indiáni byli obráceni v poddajné a oddané křesťany, kteří podle pokynů obdělávali půdu, stavěli imponující kostely a vykonávali jednoduché činnosti pro kněžskou vládu spravující každou komunitu, jako by šlo o klášter. Teokratická vláda padla krátce poté, co Španělsko v roce 1767 zakázalo působení jezuitského řádu na všech svých územích.

K

Kádí (arab.). Soudce či úředník se soudní pravomocí, jenž v muslimských zemích vykonával soudní pravomoc sultána.

Kaleidoskopický (*Kaleidoscopic*). Charakteristický nekonečnou rozmanitostí v důsledku neustálých změn nesčetných prvků, z nichž se daný celek skládá.

Kalkulace, ekonomická, viz → *Ekonomická kalkulace*.

Kapitál (*Capital*). Základní koncept ekonomické kalkulace, který v peněžních jednotkách vyjadřuje čisté bohatství (aktiva minus pasiva) skládající se ze všech druhů kapitálových statků a prodejních aktiv (úspor) náležejících určité osobě nebo jiné jednotce účastnící se tržního hospodářství. Pouze díky použití tohoto účetního konceptu je možné (1) odhadnout či předpovídat zisky (přírůstek na kapitálovém účtu) a ztráty (úbytek na kapitálovém účtu) zamýšlených tržních operací a (2) vypočítat zisky a ztráty uskutečněných operací. Proto je koncept kapitálu nezbytně nutný jak jako kompas vedoucí veškeré budoucí tržní jednání, tak i jako prostředek zjištění úspěchu či neúspěchu jednání, které již proběhlo.

Kapitál, odliv, viz → *Odliv kapitálu*.

Kapitalismus (*Capitalism*). Hospodářský koncept civilizace, která je založena na soukromém vlastnictví (a kontrole) výrobních prostředků. Tato institucionální situace umožňuje a nevyhnutelně podporuje dělbu práce, ekonomickou kalkulaci, akumulaci kapitálu, technologické zlepšení a dobrovolnou společenskou spolupráci tržního hospodářství, v němž je hromadná výroba určena pro spotřebu suverénními masami. Kapitalismus je opakem etatismu, socialismu a komunismu, které jsou založeny na vládním vlastnictví (a ovládní) výrobních prostředků.

Kapitálová akumulace (*Capital accumulation*). Čin, proces či výsledek vytváření nebo zvyšování zásoby → *kapitálových statků*. Kapitál může být akumulován pouze vytvořením většího objemu bohatství, než je spotřebováno, tj. spořením.

Kapitálová dekulace, viz → *Kapitálová spotřeba*.

Kapitálová spotřeba či dekulace (*Capital consumption or decumulation*). Čin či proces spotřeby či snižování nabídky → *kapitálových statků*.

Kapitálové statky (*Capital goods*). Vyrobené výrobní faktory, jako nástroje, stavby, dopravní zařízení, částečně dokončené statky, a hotovost i spotřební statky, které umožňují jejich majiteli zahájit časově náročnější a produktivnější procesy tvorby bohatství, než by bylo možné, kdyby tyto formy úspor nevlastnil. Stručně řečeno jde o práci, přírodní zdroje a čas vtělené do podoby ekonomických statků, jejichž vlastnictví snižuje čas nutný k dosažení určitého cíle lidského snažení.

Kardinální čísla (*Cardinal numbers*). Základní číslovky užívané při jednoduchém počítání (1, 2, 3 atd.), odlišné od → *ordinálních čísel*.

Kartel (*Cartel*). Spojení podniků v určitém odvětví za účelem omezení konkurence a nahrazení konkurenčních cen → *monopolními cenami*. Bez vládní podpory by kartely mohly existovat pouze v případech, kdy jde o přírodu omezené zdroje nerostné suroviny snadno ovládané na nevelké geografické oblasti, ovšem takové případy jsou vzácné (jde snad jen o diamanty a rtuť), a proto by v podnikání a výrobě kartely hrály jen bezvýznamnou roli. Kartely byly využívány především v Německu před druhou světovou válkou k ochraně domácího průmyslu, silně zatíženého státními sociálními daněmi (na sociální zabezpečení atd.), před zahraničními, méně zatíženými firmami. Kartel umožňuje firmám prodávat v zahraničí za konkurenční ceny, zatímco v tuzemsku si účtuje monopolní ceny dostatečně vysoké na to, aby pokryly náklady státu blahobytu uvalené na prodej a výrobu. Jde tedy o přesunutí celkového břemena na domácí spotřebitele. Náhračkou za kartel jsou zemědělské programy americké vlády.

Kastovní systém (*Caste system*). Strnulé rozdělení společnosti do tříd či kast založené na dědičnosti, privilegiích, rase, původu či zaměstnání.

Katalaktická konkurence či soutěž (*Catallactic competition*). Nenásilná soutěž v tržním hospodářství, při níž každý z účastníků usiluje o dosažení vlastního uspokojení snahou vyniknout v něčem, co nejlépe uspokojí potřeby nebo přání ostatních členů tržní společnosti. Katalaktická soutěž směřuje k nejvyššímu možnému uspokojení spotřebitelů tím, že ukládá každému jednotlivci ve společnosti dobrovolnosti ten úkol, kterým může poskytnout ostatním lidem nejcennější službu, jakou je schopen vykonat.

Katalaktická nezaměstnanost, viz → *Nezaměstnanost, katalaktická*.

Katalaxie, katalaktický (*Catallactics, catallactic*). Teorie tržního hospodářství, tj. směnných poměrů a cen. Zkoumá veškeré jednání vycházející z peněžní kalkulace a sleduje vytváření cen zpět do bodu, v němž jednajícím člověkem činí svoji volbu. Vysvětluje tržní ceny takové, jaké jsou, nikoli takové, jaké by měly být. Zákony katalaxie nejsou → *hodnotovými soudy*, ale jsou přesné, objektivní a mají univerzální platnost.

Kathedersozialisten (něm.). Akademičtí socialisté, katedroví socialisté. Pojem používaný pro univerzitní profesory německé → *historické školy*. Ti tvořili odpůrce → *rakouské školy* v tzv. sporu o metodu (viz → *Methodenstreit*).

Keynesovci (*Keynesians*). Obhájci postojů zastávaných lordem Johnem Maynardem Keynesem (1883–1946), zejména těch obsažených v jeho *Obecné teorii zaměstnanosti, úroku a peněz* (*General Theory of Unemployment, Interest and Money*, 1936). Obecně lze říci, že tyto postoje jsou novou formulací celé řady dříve vyvrácených ekonomických omylů. Keynes popřel Sayův zákon trhů, věřil, že všeobecná nadměrná výroba je možná, snižoval význam úspor a doporučoval zvýšení spotřeby a utrácení na dluh jako léčbu hospodářských recesí a depresí. Jeho receptem na nezaměstnanost, způsobenou schopností politicky chráněných odborů zvýšit mzdové sazby svých členů nad úroveň na svobodném trhu, bylo snížení hodnoty peněžní jednotky úvěrovou expanzí a inflací. Věřil, že tento růst objemu peněz podpoří zaměstnanost zvýšením kupní síly, kterou nazýval „efektivní poptávkou“.

King, Gregory, zákon, viz → *Zákon Gregory Kinga*.

Klasická ekonomie (*Classical economics*). První úplný systém ekonomické teorie, poprvé vyložený Adamem Smithem (1723–1790) v jeho *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (1776). K jejím dalším představitelům patří Jeremy Bentham (1748–1832), David Ricardo (1772–1823), Jean Baptiste Say (1776–1832), Thomas R. Malthus (1766–1834), James S. Mill (1773–1836) a řada dalších autorů ze stejného období. Ačkoli tato škola neobhajovala úplný → *laissez faire* přístup, obecně podporovala princip, že se jak jednotlivcům, tak i celé společnosti daří nejlépe v podmínkách minimálních politických zásahů. Obhajovali soukromé vlastnictví, dobrovolnou společenskou spolupráci, ekonomickou svobodu a vládu lidu a formulovali některé z prvních základních principů, na nichž je postavena moderní ekonomie. Jejich velkou slabostí byla neschopnost vyřešit paradox hodnoty a většina jejich argumentace tak byla založena na pracovní (objektivní) či → *klasické teorii hodnoty*.

Klasická teorie hodnoty (*Classical theory of value*). Teorie hodnoty Adama Smitha (1723–1790), Davida Ricarda (1772–1823) a jejich následovníků,

přijata také Karlem Marxem (1818–1883). Tato teorie tvrdí, že tržní hodnoty jsou určeny množstvím práce nutným k výrobě toho, co je nabízeno k prodeji. Později byla rozvinuta tak, aby zohledňovala i rozdíly v kvalitě potřebné práce.

Klasický liberalismus (*Classical liberalism*). Teorie a politika tradičních → *liberálů*.

Klesající výnosy, zákon, viz → *Výnosy, zákon*, jehož jsou součástí.

Koeficient, korelační, viz → *Korelační koeficient*.

Komoditní peníze (*Commodity money*). Fyzická komodita původně ceněná kvůli svému průmyslovému využití, která se stala penězi. Dokud zůstává průmyslovou komoditou, její hodnota jako komodity i jako peněz je zaměnitelná a závisí na tržních podmínkách, tj. na → *peněžním vztahu*, poptávce po ní jako po komoditě a nákladech výroby (či těžby). Moderní příklad: zlato.

Komoditní úvěr (*Commodity credit*). Směna věřitelových současných statků či peněz za slib dlužníka, že zaplatí budoucími statky či penězi, při které okamžitá oběť věřitele přesně odpovídá statkům či peněžní částce obdržené od dlužníka. V případě bank představuje komoditní úvěr půjčku bankovek či rozšíření úvěru na běžném účtu, u kterých banka drží 100% měnové rezervy. Stručně řečeno věřitel přichází na určitý čas o možnost využívat či spotřebovávat reálné bohatství, které bylo převedeno dlužníkovi. Komoditní úvěr je opakem → *oběžného úvěru*.

Komparativní náklady, zákon či teorie (*Comparative cost, law or theory of*). Teorie Davida Ricarda (1772–1823), také známá jako Ricardův sdružovací zákon, podle kterého platí, že když je jedna osoba, skupina nebo národ nadřazena jiným při výrobě všech statků, je výhodné pro všechny strany, aby se efektivnější či lépe vybavený výrobce zaměřil na tu výrobu, u které má relativně nejvyšší nadřazenost, a méně efektivnější výrobce na výrobu těch statků, které je schopen vyrábět s relativně nejmenší neefektivností.

Komunismus (*Communism*). Viz také → *socialismus*, který je ke komunismu synonymem z hlediska jejich společného konečného cíle, veřejného vlastnictví (či kontroly) výrobních prostředků a veřejného řízení veškeré výroby a rozdělování hotových statků a služeb. Po bolševické revoluci (1917) zvolil bolševický vůdce Lenin (1870–1924) označení komunisté pro všechny, kdo neváhali využít násilí, revoluce a občanské války k dosažení svého konečného cíle, aby je bylo možné odlišit od socialistů či sociálních demokratů, kteří usilují o stejný cíl demokratickými prostředky. V roce 1928, když začalo být zřejmé, že komunistická revoluce nesnížila chudobu rus-

kého lidu, → *komunistická internacionála* vyhlásila, že mezi komunismem a socialismem existuje materiální rozdíl. Vyhradila pojem „komunismus“ tomu, co Karel Marx (1818–1883) ve své *Kritice Gothajského programu* (1875) nazýval „vyšší fází komunistické společnosti“. Ta měla následovat po socialismu, až růst bohatství v podmínkách socialismu umožní rozdělení statků a služeb na základě změny hesla z „Každému podle jeho schopnosti“ na „Každému podle jeho potřeb“.

Komunistická internacionála (*Communist International*). Mezinárodní organizace, jejímiž členy byly komunistické strany různých zemí. Poprvé se setkala v Moskvě v roce 1919 a je také známa pod názvem „Komintern“ nebo „Třetí internacionála“. Její vedení sídlilo v Moskvě a bylo hlavním prostředkem, kterým vůdci Sovětského svazu usilovali o obrácení zbytku světa k ideologii → *socialismu ruského vzoru*. Pro to, co jí historicky předcházelo, viz → *Druhá internacionála*.

Komunistický manifest (*Communist Manifesto*). V listopadu 1847 pověřil Svaz komunistů, nově vytvořená mezinárodní skupina, Karla Marxe (1818–1883) a Bedřicha Engelse (1820–1895) vypracováním stranické platformy či programu Svazu. Původně byl napsán v němčině a objevil se v předvečer evropských revolucí roku 1848, které autoři zjevně považovali za úsvit komunistické éry. Toto nejznámější dílo socialistické literatury tvoří základ mnoha antikapitalistických hnutí a mělo by být čteno za účelem porozumění rostoucímu souhlasu s principy intervencionismu a socialismu v průběhu posledního století.

Konceptuální realismus (*Conceptual realism*). Teorie, podle které mají abstraktní obecné principy, nepozorovatelné obecné třídy či → *ideální typy* vlastní podstatu, která je nezávislá, totožná a občas i nadřazená podstatě jejich jednotlivých částí či zvláštních příkladů. Konceptuální realisté například považují abstraktní pojem „kapitál“ za něco skutečně hmatatelného a trvalého, s odlišnými vlastnostmi, než mají „kapitálové statky“, ze kterých se kapitál skládá. Jiným příkladem může být „národní důchod“. Filozof A. N. Whitehead (1861–1947) tento přístup nazýval „omyl nemístné konkrétnosti“ (*„fallacy of misplaced concreteness“*).

Konečná cena (*Final price*). Stručně řečeno jde o cenu, které je nakonec dosaženo, pokud se neobjeví nové údaje měnící směřování tržních jednání a podmínek. Hypotetická či imaginární cena, v níž by vyústilo plynutí času nutného k dokončení všech jednání, která jsou důsledkem užívání dostupných lidských znalostí a výrobních faktorů ve snaze uspokojit stávající hodnotové škály do té míry, v jaké je může lidské jednání uspokojit. Konečná cena je hypotetická či imaginární, protože neuvažuje změny lid-

ských myšlenek, znalostí nebo hodnotových škál v průběhu času nutného k vykonání jednání, o kterém bylo rozhodnuto v určitém čase. Tato naprostá strnulost vnitřních obsahů lidských myslí v průběhu určitého období nutného k dokončení všech jednání však ve skutečnosti není možná. Konečná cena je užitečným konceptem pro studium a porozumění tvorbě skutečných tržních cen.

Konečná mzdová sazba (*Final wage rate*). Viz → *konečná cena*, *mutatis mutandis*.

Konečný stav klidu (*Final state of rest*). Pomyslný či hypotetický stav, k němuž směřuje každé tržní jednání, ale jehož dosažení by znamenalo, že veškerá tržní jednání vymizela, protože veškerých lidmi dosažitelných cílů již bylo dosaženo, a proto není pro další tržní jednání žádný důvod. Tohoto stavu není nikdy dosaženo, protože lidské cíle jsou neomezené, neustále se mění a každý nový cíl nebo posun hodnotových škál spouští novou řadu tržních jednání směřujících k novému a odlišnému konečnému stavu klidu. V důsledku toho se konečný stav klidu, k němuž veškeré tržní jednání směřuje, neustále posunuje, předtím, než ho bylo dosaženo. Tento imaginární konstrukt je užitečný jako vodítko k pochopení aktuálních tržních pohybů v určitém čase.

Konfederace, viz → *Občanská válka*, *americká*.

Kongenerický (*Congeneric*). Příbuzný ve svém původu a podstatě.

Kongres, Pařížský, viz → *Pařížský kongres*.

Konkurence, viz → *Katalaktická konkurence*.

Kontinentální měna (*Continental currency*). Papírové úpisy vydané Kontinentálním kongresem k zajištění spolufinancování americké revoluce. Opravňovaly svého majitele obdržet španělské dolary, nebo jejich hodnotu ve zlatě či stříbře, i když k této zpětné směně nikdy nedošlo. Původní emise 2 000 000 dolarů byla schválena 22. června 1775. Na konci roku 1779 dosáhl celkový vydaný objem 241 522 280 dolarů. O dva roky později byly zcela bezcenné. V roce 1790, po téměř desetiletém oběhu, souhlasila nová vláda s jejich směnou v kurzu jeden nový dolar za 40 kontinentálních dolarů, ke směně jich však bylo předloženo jen šest až sedm milionů.

Kontrakce, úvěrová, viz → *Úvěrová kontrakce*.

Korelační koeficient (*Coefficient of correlation*). Matematický údaj udávající stupeň shody či jednotnosti vztahu mezi dvěma různými věcmi, skupinami, sadami skutečností, datovými řadami nebo jejich určitých kvalit. Dokonalá shoda či jednota vztahů je označena číslem jedna. Čím je tedy

korelační koeficient blíže jedné, tím je větší shoda či jednotnost vztahu mezi dvěma danými věcmi.

Korporativismus (*Corporativism*). Hospodářský program italské Fašistické strany, z větší míry kopírující program britského → *cehovního socialismu*. Veškeré prováděné hospodářské aktivity byl rozděleny do 22 odvětví, z nichž každé bylo reprezentováno jednou korporací. Radě každé korporace předsedal člen Fašistické strany a skládala se z vládou vybraných „odborníků“ a zástupců zaměstnanců, zaměstnavatelů a Fašistické strany. Každá rada byla odpovědná Ministerstvu korporací za vedení své korporace a její členové byli také členy Komory svazků (*fascies*) a korporací, která se měla stát dolní komorou zákonodárního sboru. V praxi členové rad korporací pouze schvalovali rozhodnutí národního fašistického diktátora Benita Mussoliniho (1883–1945).

Kosmogonie (*Cosmogony*). Teorie nebo popis stvoření a vývoje světa či vesmíru.

Kosmologie (*Cosmology*). Všeobecná věda či teorie popisující nebo vysvětlující rozsah a uspořádání vesmíru, s důrazem na podstatu jeho částí i na zákony, procesy a vztahy, kterými jsou tyto části uváděny do souladu v čase a prostoru. Také zvláštní teorie, souhrn nauk či myšlenková škola, která se zabývá nebo se vztahuje k přirozenému řádu vesmíru.

Krésus (*Croesus*). Poslední král Lydie (zemřel 546 př. n. l.), vládl 560–546 př. n. l. Díky obchodu získal velké bohatství. Dobil oblasti západní Malé Asie a byl poražen, když vytáhl na Kýra Perského.

Křesťanský socialismus (*Christian socialism*). Druh socialismu, který hledá základ socialistického systému ve věrnosti křesťanské církvi, v protikladu s protináboženskými, protikřesťanskými a ateistickými druhy socialismu. Objevil se v 19. století a byl založen především na nesouhlasu s touhou po zisku či osobním prospěchu. Jeho zastánci obvykle nevěnují žádnou pozornost problému výroby, jsou proti velkým rozměrům a zásadním změnám v podnikání a snaží se dosáhnout toho, co považují za „spravedlivější“ alokaci stávajícího bohatství. Touží po „spravedlivých“ cenách a mzdách, obvykle těch, které existovaly v určitém období v minulosti, jejichž udržení je možné jen prostřednictvím zcela regulovaného hospodářství.

Ku-Klux-Klan. Tajná americká společnost vzniklá na sklonku → *občanské války* (1861–1865) za účelem znovunastolení a udržení místní „nadvlády bílých“ na Jihu. Během první světové války byla oživena přílivem členů, kteří byli zaměřeni proti židům, římským katolíkům i černochům. Její členové se oblékali do bílých plášťů s bílými kápěmi, především když chtěli své oběti vystrašit či na nich páchat kriminální činnost.

Kuliové (*Coolies*). Nejméně placení nekvalifikovaní dělníci v Číně, Indii či jiných hustě zalidněných oblastech Asie, nebo odtud pocházející.

Kurfürti (*Electors*). Vysoce postavená německá knížata, která byla oprávněna volit nové krále – císaře Svaté říše římské (německé) říše zhruba od roku 1257 do roku 1806. Původně jich bylo sedm a v průběhu času jejich počet nikdy nepřesáhl devět. Tvořili zároveň nejvyšší kolegium tříkomorového Říšského sněmu. Dvě nižší komory se skládaly z (1) níže postavených světských a církevních knížat a (2) zástupců měst.

Kurz, směnný, viz → *Cizí měna*.

Kvalitativní ekonomie (*Qualitative economics*). Ekonomická teorie založená na poznání, že v oblasti lidských jednání neexistují žádné konstantní vztahy a že přesná podoba budoucnosti je vždy nejistá, protože → *hodnotové soudy* jednajících lidí nemohou být předem určeny s jistotou.

Kvalitativní regulace úvěrů (*Qualitative credit control*). Snaha donutit poskytnout objem dostupného úvěru ve formě určitého druhu půjček, považovaných za žádoucí, zákazem či omezením poskytování jiných druhů, považovaných za nežádoucí.

Kvantitativní ekonomie (*Quantitative economics*). Teorie → *matematické ekonomie* založená na představě, že v oblasti lidských jednání existují konstantní vztahy, které mohou být kvantifikovány či měřeny, a že je tedy možné použít v ekonomii statistické a matematické teorie. Mises trvá na tom, že „nic jako kvantitativní ekonomie neexistuje“. Všechny statistiky jsou historií, někdy ekonomickou historií, ale nikdy ekonomikami.

Kvantitativní teorie peněz (*Quantity theory of money*). Stručně řečeno jde o teorii, podle níž mají změny v množství peněžních jednotek tendenci inverzně ovlivňovat kupní sílu peněz, neboli že s každým zvýšením množství peněz lze za každou peněžní jednotku koupit menší množství statků a služeb. Snížení množství peněžních jednotek má efekt opačný. Znalost důsledků změn množství peněz je zásadní pro pochopení teorie peněz, jednoho z nejvíce nepochopených ekonomických problémů naší doby. V roce 1568 poukázal Jean Bodin (1530–1596) na to, že jedním z důvodů tehdejšího růstu cen byla větší hojnost peněz v důsledku objevu stříbra v Americe. Argumentoval tím, že v důsledku hojnosti cena všech věcí klesá a že se totéž stalo v případě peněz. V roce 1588 formuloval Bernardo Davanzati (1529–1606) první hrubou kvantitativní teorii peněz, když položil rovnítko mezi celkové množství měnového kovu a celkový souhrn všech věcí, schopných uspokojit lidské potřeby, a z toho vyvodil, že ceny dostupných jednotek zboží jsou proporcionální k dostupnému množství peněz-

ních jednotek. Pozdější verze této hrubé teorie do této rovnice dosazovaly dostupné množství peněz nebo objem transakcí (množství x rychlost oběhu) a množství statků a služeb směněných za peníze a tvrdily, že změny na peněžní straně rovnice vedou k proporcionálním změnám cen všech prodávaných statků a služeb, tj. že 20% zvýšení množství peněz, či množství peněz utracených za statky a služby, by zvýšilo všechny ceny proporcionálně o 20%. Viz → *rovnice směny*. Chybou těchto hrubých verzí kvantitativní teorie je jejich holistický (viz → *holismus*) pohled na tržní transakce, jenž ignoruje skutečnost, že všechny změny v množství peněz musí začít změnou objemu držené hotovosti konkrétních jednotlivců a že právě v důsledku jejich následného tržního jednání uvedou změny v množství peněz v chod svůj vliv na ceny. Rozpracovaná a logicky nena-
padnutelná kvantitativní teorie peněz sleduje důsledky každé změny množství peněz od jejich počátků jako změny objemu držené hotovosti určitými jednotlivci, přes řetěz změn v cenách, které tito jednotlivci platí, a důsledků, jež tyto změny vytvářejí v objemu držené hotovosti a následných výdajích ostatních jedinců, dokud celý dopad změn v množství peněz nevyčerpal svoji sílu a nevytvořil zcela odlišný soubor cenových poměrů či vztahů (cenových struktur). Ačkoli může změna množství peněz nakonec ovlivnit všechny ceny, nedojde a nemůže k tomu dojít u všech cen stejným způsobem, ve stejné míře či v tomtéž okamžiku. Holistická představa, že tomu tak je, je chybná a má vážné důsledky. Viz → *měnová teorie hospodářského cyklu*, → *peněžní vztah* a → *neutralita peněz*.

L

L'acte par lequel nous ramenons à l'identique ce qui nous a, tout d'abord, paru n'être pas tel (fr.). [Věda je] „proces, jímž jsme vedeni zpět k věci, která se nám tak na první pohled nejevila“.

L'on ne peut pas le practiquer sans s'être demandé si les deux objets échangés sont bien de même valeur, c'est-à-dire échangeables contre un même troisième (fr.). „Člověk to [směnu] nemůže provést, aniž by se sám sebe zeptal, zda dva směňované předměty jsou statky stejné hodnoty, tedy [statky] směnitelné za třetí [statek] stejné hodnoty.“

La durée pure, dont l'écoulement est continue, et où l'on passe, par gradations insensibles, d'un état à l'autre: Continuité réellement vécue (fr.). „Čisté plynutí, v němž je tok nepřetržitý a člověk přechází nepostřehnutelnými stupni z jednoho stavu do druhého: Spojitost vskutku žitá (nebo zažívaná).“

La sympathie par laquelle on se transporte à l'intérieur d'un objet pour coïncider avec ce qu'il a d'unique et par conséquent d'inexprimable (fr.).

„Pocit, s nímž člověk vstupuje do předmětu, aby tím rozpoznal, co má v sobě jedinečného, a tudíž nevyjádřitelného.“

La vie est une cause première qui nous échappe comme toutes les causes premières et dont la science expérimentale n'a pas à se préoccuper (fr.).

„Život je prvotní příčinou, jež nám, stejně jako všechny ostatní prvotní příčiny, uniká a již se experimentální věda nemusí zabývat.“

Labarum (lat.). Římský válečný prapor, později přijatý za císařský prapor. Konstantin Veliký (288?–337) do něj nechal po svém obrácení na křesťanství (312) vyšívat Kristův monogram. Přeneseně je tímto pojmem označován každý symbol, pro nějž lidé žijí i umírají.

Labor Party, viz → *Strana práce, britská.*

Laissez faire (fr.). Zkratka pro *laissez faire, laissez passer*, francouzskou frázi znamenající „nechat věci být, nechat je plynout“. Poprvé byla použita v 18. století francouzskými fyziokraty (viz → *fyziokratismus*) pro vyjádření zákazu vládního zasahování do obchodu. Nyní je užívána volněji jako synonymum pro ekonomiku svobodného trhu, neboli to, co Mises nazývá nenarušeným tržním hospodářstvím (viz → *tržní hospodářství, svobodné či nenarušené*).

Latifundia (lat.). Rozsáhlé zemědělské usedlosti a pozemky vlastněné starou římskou aristokracií, středověkými pány a v různých obdobích dějin i pozemkovou šlechtou v mimoevropských zemích. Většina tohoto majetku byla původně získána dobytím nebo jako odměna za pomoc dobyvateli při válečném tažení. Obhospodařovaly je skupiny otroků, bývalých válečných zajatců a jejich potomků.

Latinská měnová unie (*Latin Monetary Union*). Měnová unie vytvořená v roce 1865 Francií, Belgií, Itálií a Španělskem, k níž se později (1875) připojilo i Řecko. Postoji Unie se řídily, i v době, kdy ještě nebyly členy, i Španělsko, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko a Venezuela. Po objevech zlata v Kalifornii a Austrálii v polovině 19. století relativní hodnota zlata klesla, což vedlo k vymizení stříbrných mincí (viz → *Greshamův zákon*). Unie byla vytvořena jako reakce na tuto situaci. Snažila se zachovat francouzský bimetalický poměr 15,5 unce stříbra k 1 unci zlata tím, že vydávala standardní stříbrné mince odpovídající francouzskému pětifranku a zlaté mince pro všechny ostatní denominace. O několik let později začala relativní hodnota stříbra klesat a k ražbě byly předkládány obrovské objemy stříbra, zatímco zlaté mince postupně mizely. To vedlo Unii k zavedení kvót pro další ražbu stan-

dardních stříbrných mincí a později (1878) ji jejich ražbu přimělo zcela zastavit. To prakticky vedlo k přestoupení všech zúčastněných zemí na → *zlatý standard*.

Le moulin à bras vous donnera la société avec le souzerain; le moulin à vapeur, la société avec le capitaliste industriel (fr.). „Ruční mlýnek přináší společnost feudálního pána; parní mlýn společnost průmyslového kapitalisty.“

Lebensraum (něm.). Doslova „životní prostor“. → *Nacistická* politika *Lebensraumu* byla založena na územní expanzi a usilovala o „spravedlivější rozdělení“ světových zásob nerostných surovin, jež by Němcům zajistilo *Nährungsfreiheit*, tj. osvobodilo je od nutnosti dovážet potraviny, a nejvyšší životní úroveň na světě.

Leiturgia (řec.). Povinné veřejné služby, které museli bohatí vykonávat, nebo za ně platit státu. Šlo o zvláštní formu daně uvalenou na bohaté ve starověkých řeckých městských státech, např. Aténách, a později i v Egyptě i Římské říši. Původně byly zámožní obyvatelé povinni bez náhrady pomáhat s výkonem důležitých veřejných prací, jako např. s výběrem daní, službou veřejným představitelům, poskytováním jídla chudým během hladomorů, zásobováním armády jídlem a obydlím, poskytováním zvířat a jezdců nebo vybavováním lodí pro přepravu lidí a zboží, které chtěl stát přemístit, apod. Později se tyto „liturgie“ staly nástrojem okrádání bohatých a těch, kdo byli v nemilosti, ze strany mocných, čímž přispěly k hospodářskému úpadku.

Liberál, liberální (*Liberal*). (1) Pojem užívaný Misesem „ve smyslu, jenž mu náležel v 19. století všude a jenž mu je stále přiřazen v zemích kontinentální Evropy. Toto užití je zcela nezbytné, protože prostě neexistuje jiný pojem označující velké politické a intelektuální hnutí, které nahradilo předkapitalistické způsoby výroby svobodným podnikáním a tržním hospodářstvím; absolutismus králů či oligarchů konstituční zastupitelskou vládou; a otroctví, poddanství a ostatní formy nevolnictví svobodou všech jednotlivců.“ (2) Na počátku 19. století, během „ústavního konfliktu ve Španělsku, kde bojovali zástupci parlamentní vlády proti absolutistickým snahám Ferdinanda VII. Bourbonského, byli liberály nazýváni příznivci ústavního uspořádání, kdežto příznivci krále označováni jako ‚serviles‘ (špan. ‚otročtí‘, ‚služební‘ – pozn. překl.). Velmi brzy se pojem ‚liberalismus‘ rozšířil do celé Evropy.“ (Mises, *The Ultimate Foundation of Economic Science*, 1962, str. 92). Mises považoval pravý liberalismus za praktickou filozofii vědecké → *praxeologie* a → *ekonomie*.

Liberalismus, klasický, viz → *Klasický liberalismus*.

Libra šterlinků (*Pound sterling*), zn. £. Peněžní jednotka Spojeného království, skládající se z 20 šilinků (zn. „s.“) po 12 pencích (zn. „d.“ z *denarii*, latinského označení pence). V jednu dobu byla britskou peněžní jednotkou trojská unce stříbra, která vešla ve známost jako libra šterlinků. Termín „šterlink“ pochází ze slova „*Easterling*“, označení severoněmeckých kupců, kteří ve 13. stol. založili v Anglii obchodní cech (*Hansa*). Jejich mince byly proslulé svojí spolehlivou jednotností co do váhy a ryzosti. Během většiny 18. stol. platil v Anglii podle práva bimetalický standard nadhodnocující stříbro. V důsledku → *Greshamova zákona* tak šlo fakticky o → *zlatý standard*. Jednolibrová zlatá mince získala označení *zlatý sovereign*, protože se na jejím líci objevila bysta panovníka. Během napoleonských válek se britská vláda uchýlila k → *úvěrové expanzi*, v jejímž důsledku pozastavila *Bank of England* mezi lety 1797 až 1821 směnu svých bankovek za zlato. Zlatý standard byl právně přijat v roce 1816 a fungovat začal roku 1821. Od tohoto roku až do začátku 1. světové války (1914) byly bankovky *Bank of England* a zlaté *sovereigny* vzájemně směnitelné, až na krátká přerušení směnitelnosti v letech 1847, 1857 a 1866. Zlatý standard byl poté znovu obnoven v roce 1925 na úrovni předválečné parity 4,86 \$ či 0,2568 trojské unce zlata za jednu papírovou libru. V roce 1931 byl zlatý standard opuštěn a hodnota libry klesla na 3,27 \$ na konci roku 1932. Americká devalvace v letech 1933 až 1943 zvýšila její dolarovou hodnotu na 5,15 \$, ale její hodnota od té doby neustále klesala až do roku 1940, kdy byl vyhlášen oficiální kurz 4,03 \$ za jednu libru. V roce 1949 dále devalvovala na 2,80 \$ či 0,08 trojské unce zlata za jednu libru šterlinků. Od té doby libra neustále devaluje a již není vázána na zlato. V roce 1971 byla přijata desítková soustava a libra byla rozdělena na 100 nových pencí. Viz také → *guinea*.

Lidské jednání (*Human action*). Účelné jednání; snaha nahradit méně uspokojivý stav více uspokojivým stavem; úmyslné úsilí odstranit v co nejvyšší míře pocíťovanou nespokojenost. Člověk jedná proto, aby vyměnil to, co považuje za méně žádoucí budoucí stav, za to, co považuje za více žádoucí budoucí stav. Přemýšlení a setrvání v klidu jsou v tomto smyslu také jednáním. Lidské jednání je vždy → *racionální*, předpokládá kauzalitu a odehrává se v určitém časovém období.

Lichváři (*Usurers*). Označení těch, kdo půjčují peníze za úrok, vyvolávající představu, že tito věřitelé si účtují přemrštěnou či extrémně vysokou úrokovou míru.

Logičtí pozitivisté (*Logical positivists*). Stoupenci moderních britských a amerických variant → *pozitivismu*. Tato škola byla silně ovlivněna učením tzv. Vídeňského kruhu, jež roku 1924 založil Moritz Schlick (1882–1936).

Předními představiteli této školy byli Otto Neurath (1882–1945) a Rudolf Carnap (1891–1970). Význam logických pozitivistů pro studium Misesova *Lidského jednání* spočívá v tom, že jejich základní tvrzení odmítají veškeré neexperimentální metody výzkumu, a tím popírají existenci jakékoli → *apriorní znalosti*.

M

Malthusovský zákon populace (*Malthusian law of population*). Zvláštní případ zákona výnosů, poprvé předložený a upravený Thomasem R. Malthusem (1766–1834) v šesti vydáních (1798–1826) jeho *Eseje o principu populace* (*Essay on the Principle of Population*). Podle tohoto zákona má populace, za jinak stejných okolností, tendenci zvyšovat se geometrickou řadou (1, 2, 4, 8 atd.), zatímco prostředky obživy pouze aritmetickou řadou (1, 2, 3, 4 atd.). Pokud nedojde k uplatnění „mravního omezení“ nebo „preventivních regulátorů“, přebytečný nárůst populace bude odstraněn „pozitivními regulátory“, jako jsou válka, zločiny, nemoci, hladovění a rozsáhlé mory a hladomory.

Mandaríni. Čínští veřejní úředníci oprávněni nosit odznak své moci a nadřazení běžnému lidu.

Mandats territoriaux (fr.). Papírové státopvky vydané jako → *měna* francouzskou revoluční vládou roku 1796. Představovaly nárok, jenž měl být proplocen půdou zabavenou královskému rodu, kněžstvu a církvi po vypuknutí revoluce v roce 1789. V únoru 1796 byly vydány *mandats* v objemu 800 milionů franků jako → *zákonné platidlo* a měly nahradit 24 miliard franků nesplacených asignátů. Celkově byly vydány *mandats* v objemu přibližně 2,5 miliardy franků. Byly velmi často padělány a jejich hodnota během šesti měsíců silně klesla. V únoru 1797 ztratily statut zákonného platidla a v květnu byla jejich hodnota v podstatě nulová. Viz → *revoluce, francouzská*.

Mandragora (*Mandrake*). Rostlina z čeledi lilkovitých rostoucí ve Středomoří. Kdysi byla předmětem mnoha pověr, dnes již v takové vážnosti není. Ženy kdysi jedly její plody, aby otěhotněly, a z jejích kořenů se vařil ceněný nápoj lásky, který měl také přinášet úspěchy a dávat lidem schopnost věštit.

Manchesterská škola, manchesterismus (*Manchester School, Manchesterism*). Skupina britských zastánců → *laissez faire*, svobodného obchodu, principu omezené vlády, kteří tvrdili, že rozsáhlejší uplatnění těchto principů by snížilo mezinárodní napětí a vedlo ke světovému míru. Jméno skupiny je

odvozeno od anglického Manchesteru, kde přední obchodníci a výrobci v roce 1820 znovu ustavili obchodní komoru s cílem protestovat proti stávajícím ochrannářským politikám. V tomto prostředí se také v roce 1838 poprvé sešla Liga proti obilným zákonům (*Anti-Corn Law League*, viz → *obilné zákony*). Škola ovlivnila během následujících padesáti let celou řadu britských politických opatření. Před koncem století její vliv upadal ve prospěch intervencí prosazovaných Konzervativní stranou (*Conservative Party*) a později i fabiánských socialistů (viz → *fabianismus*). Nejznámějšími a nevlivnějšími představiteli manchesterské školy byli Richard Cobden (1804–1865) a John Bright (1811–1889).

Manifest, komunistický, viz → *Komunistický manifest*.

Marka. Německá peněžní jednotka od roku 1873 do svého zhroutení v roce 1923. Byla směnitelná za zlato (0,2382 \$) do 31. července 1914 (1. světová válka) a byla až do 11. října 1924 jediným zákonným platidlem v Německu. Do 31. července 1914 byly vydány 4 miliardy zlatých marek, z nichž 2,75 miliardy bylo v oběhu a zbytek byl držen jako rezerva vůči závazkům Říšské banky a 2 miliardám papírových marek v oběhu, které byly směnitelné za zlato. Na konci roku 1918 byly zlaté rezervy 2,5 miliardy marek a v oběhu byly nesměnitelné bankovky v objemu 32,65 miliard. K 15. listopadu 1923 byl objem obíhajících nesměnitelných bankovek Říšské banky 92 844 721 000 miliard marek. Na konci prosince 1923 dosáhl tento objem 496 507 425 000 miliard marek, k nimž činily oficiální zlaté rezervy v přepočtu jen 111 200 000 \$. Dekret z 15. října 1923 ustavil *Rentenbank* a poskytl pro vydávání přechodné *rentenmarky*, k němuž mělo dojít po 15. listopadu 1923, hodnotu údajně odpovídající výši 1000 miliard papírových marek. Objem bankovek Říšské banky dál rostl ještě několik měsíců po zavedení *rentenmarky* a na konci září 1924 překročil 1 520 511 000 000 miliard marek. 30. srpna 1924 schválil Říšský sněm zákon, jenž byl výsledkem Dawesova plánu na půjčku 800 000 000 zlatých marek. Podle tohoto zákona bylo 11. října 1924 zahájeno vydávání říšských marek. Každá říšská marka odpovídala 1000 miliard papírových marek.

Marxismus (*Marxism*). Socialistické teorie Karla Marxe (1818–1883) a jeho spolupracovníka a finančního podporovatele Bedřicha Engelse (1820–1895). Viz → *Das Kapital* a → *komunismus*.

Matematická ekonomie, nebo matematické metody ekonomie (*Mathematical economics, or mathematical methods of economics*). Snaha vyjádřit či rozvinout ekonomické skutečnosti pomocí matematických vzorců, rovnic či výrazů odrážejících mechanickou neměnnost v lidském jednání a reakcích, což je v rozporu se známou povahou člověka. Tyto snahy často pouze popisují

imaginární stav rovnováhy, nejednání, spíše než neměřitelné procesy, pomocí nichž jednotlivci vybírají, sledují a mění své jednání, cíle a hodnotové soudy, každý svým způsobem, protože každý má v různých okamžicích odlišnou motivaci. Procesy probíhající na trhu (viz → *tržní proces*) jsou směřované pochody lidské mysli a jsou představovány řazením do škal, upřednostňováním, vybíráním, směřováním a odsouváním stranou v prostředí stále se měnících podmínek lidského rozumění a toho, co je fyzicky dosažitelné. Protože jde o procesy duševní, kvalitativní a neměřitelné, a nikoli o procesy automatické, mechanické a měřitelné, nemohou být předmětem matematické prezentace, která je vždy kvantitativně přesná, ale která není schopna vylíčit kvalitativní rozdíly. I když určité matematické prezentace mohou pomoci při popisování určitých tržních tendencí, jako je tomu například v případech křivek nabídky a poptávky, je nutné si uvědomit, že veškerá matematická znázornění neprezentující historická data jsou pouhými imaginárními domněnkami, u nichž není jisté, zda reprezentují současnou či budoucí skutečnost, nebo nikoli. Matematické metody jsou založeny na nevědeckých předpokladech, dávají falešný dojem přesné skutečnosti a velmi často odvádějí pozornost od logických řešení ekonomických problémů. Každý z těchto problémů může být vyřešen pouze výběrem po sobě jdoucích kroků, které musí být provedeny v určitém časovém období, aby bylo dosaženo uskutečnitelného požadovaného cíle ve světě, v němž nejistoty budoucnosti nemohou být předem známy nebo matematicky prezentovány. Viz → *ekonometrie*, odvětví matematické ekonomie, a → *kvantitativní ekonomie*.

Materialismus (*Materialism*). Pojem užívaný ve dvou smyslech: (1) smýšlení těch, kdo dávají přednost hmotnému bohatství, fyzickému pohodlí a smyslovým požitkům nad „vyššími“ intelektuálními a „vznešenějšími“ duševními lidskými cíli; (2) doktrína, podle níž jsou veškeré změny způsobeny materiálními věcmi, procesy a událostmi a veškeré lidské myšlenky, volby a hodnotové soudy mohou být redukovány na materiální příčiny, jež budou jednoho dne vysvětleny přírodními vědami.

Materiální výrobní síla (*Material productive force*). Marxistický koncept, či snad jen slogan, který Marx nikdy dostatečně nedefinoval. Marx pokládal stádium a podmínky výroby nejen za fakt zcela nezávislý na lidském myšlení, ale také za určující činitel lidského myšlení a společenského chování.

Medvěd (*Bear*). Finančnícké označení osoby, která v očekávání nižších cen prodává zboží, měnu nebo cenné papíry s budoucím dodáním, které sama nevlastní, a čeká, že je později, ještě předtím, než nastane okamžik jejich dodání, koupí za nižší cenu. Říká se, že provádí krátké prodeje. Provádění

„medvědí“ transakcí má na ceny stejný dopad jako zvýšená nabídka, tedy je snižuje.

Meliorismus (*Meliorism*). (Z lat. *melior* = lepší – pozn. překl.) Víra v to, že jak morálka, tak rozumové schopnosti mas jsou v podstatě správné a zdravé. Jejich dobrý úsudek učiní prostřednictvím demokratické vlády nevyhnutelně svět lepším a všechny budoucí změny budou pokrokové a směřující ke společenské dokonalosti.

Měna (*Currency*). Vše, co přechází z osoby na osobu a je obecně uznáváno jako → *prostředek směny*.

Měna, cizí, viz → *Cizí měna*.

Měna, kontinentální, viz → *Kontinentální měna*.

Měnová škola (*Currency school*). Britská skupina vycházející z díla Davida Ricarda (1772–1823), oponující → *bankovní škole*. Měnová škola prosazovala „měnovou teorii“ v 19. století ve sporu o zákony, kterými se měla řídit *Bank of England* a které měly vytvořit základ britského měnového systému. Podle „měnové teorie“ měly všechny změny národního množství peněz přesně odpovídat změnám národem drženého objemu měnových kovů (po roce 1853 jen zlata). Obecně byla tato škola proti principům svobodného bankovníctví a právním postihům pro jakékoli libovolné zvyšování nebo snižování národního objemu peněz, které podle jejich názoru zahrnovaly bankovky, ale ne bankovní vklady, jež bylo možné převádět či k nim vypisovat šeky. Stručně řečeno bankovní škola nesouhlasila s vydáváním fiduciárních bankovek proti směnkám nebo vládním cenným papírům a usilovala o právní zákaz vydávání veškerých bankovek, ke kterým neexistovaly 100% zlaté rezervy. Měnová škola uspěla při prosazení svých myšlenek do bankovního zákona z roku 1844, tzv. → *Peelova zákona*. Tento zákon sice zakazoval vydávání fiduciárních bankovek, dovolil však rozsáhlou expanzi → *oběžného úvěru* v podobě vkladů na požádání. Proto nebyl tento zákon schopen omezit vydávání → *fiduciárních prostředků* tak, jak to měnová škola předpokládala.

Měnová teorie hospodářského cyklu (*Monetary theory of the trade cycle*). Misesovo vysvětlení → *hospodářského cyklu*, popisující jak → *úvěrová expanze* vytváří „boom“, po němž musí nevyhnutelně následovat období přizpůsobení, obecně známé jako → „*deprese*“.

Menševik (rus.). Doslova „příslušník menšiny“. Člen ruské Sociálně demokratické strany, která k nastolení → *socialismu* obhajovala méně násilné a více demokratické postupy, než byly ty zastávané → *bolševiky*, od nichž

se oddělila v roce 1903. Po revoluci v listopadu 1917 vytvořili bolševici diktaturu jedné – komunistické – strany a zahájili útlak veškerých opozičních hnutí, včetně menševiků.

Merkantilismus (*Mercantilism*). Teorie některých autorů z 16. a 17. století, založená na víře, že zisk jednoho člověka nebo národa musí představovat ztrátu jiného a že vzácné kovy jsou vždy tou nejvíce žádanou formou bohatství. Ve snaze zvýšit bohatství národa doporučovali národní regulaci zahraničního obchodu takovým způsobem, který měl podle nich zvýšit vývozy zboží a omezit jeho dovozy, a tím vést k přílivu drahých kovů. Tento stav se dodnes nazývá příznivou obchodní bilancí. Zastánci těchto teorií v 19. a 20. století jsou označováni jako neomerkantilisté. Viz → *platební bilance*.

Měšťan (*Burgher*). Svobodný občan nebo obyvatel požívající veškeré výhody příslušnosti k určitému městu.

Metafyzika (*Metaphysics*). Nad rámcem či následující za fyzikou. Oblast lidského myšlení a přesvědčení, ležící za sférou vědeckých lidských znalostí a zkušeností, a tudíž v oblasti názorů, přesvědčení, intuice, teologie nebo nadpřirozeného zjevení. Tyto myšlenky a přesvědčení jsou nedokazatelné vědeckými důkazy a často, i když ne vždy, je těmito důkazy nelze ani zprohybnit.

Metalogický (*Metalogical*). Za hranicí či rámcem logiky.

Methodenstreit (něm.). Spor, hádka nebo polemika o metody; konkrétně spor o metodu a epistemologický charakter ekonomie, jenž se odehrál na přelomu 80. a 90. let 19. století mezi zastánci → *rakouské ekonomické školy*, vedenými Carlem Mengerem (1840–1921) a zastánci (německé) → *historické školy*, vedené Gustavem von Schmollerem (1838–1917). Historická škola měla za to, že ekonomové mohou formulovat nové a lepší společenské zákony pomocí sběru a studia statistického a historického materiálu. Jejich myšlení dominovalo německým univerzitám ve druhé polovině 19. století. To vedlo ke zesměšňování → „liberální“ ekonomie a přispělo k růstu státu a socialistického plánování, jež vydláždily cestu → *nacistickým* myšlenkám.

Metody ekonomie, matematické, viz → *Matematická ekonomie*.

Mezinárodní měnový fond (*International Monetary Fund*). Mezinárodní měnová organizace spojená s → *Organizací spojených národů*. Návrh na vytvoření MMF byl oficiálně předložen během 2. světové války na → *Brettonwoodské konferenci*. Vytvořen byl v roce 1946 za účasti 38 členských zemí. K červnu

1965 měl fond 102 členské země. Každá členská země se zavázala ke splacení svého podílu zčásti ve zlatě (25 % nebo méně) a zčásti ve své vlastní měně. Podíl Spojených států činí 4,1 miliardy \$, z nichž bylo 25 % splaceno ve zlatě a zbytek v dolarech. Ke květnu 1965 činily splacené členské příspěvky, přepočtené oficiálními paritními kurzy, přes 15 miliard \$. Prostředky fondu si mohou členské země za určitých omezení půjčit, případně směnit svou měnu za oficiální paritní kurz, pokud daná členská země pociťuje potřebu dodatečných aktiv, aby posílila důvěru veřejnosti ve zlatou paritu své měny, ohroženou domácími politikami nebo schodkovými rozpočty financovanými → *inflací* anebo → *úvěrovou expanzí*. Viz → *Brettonwoodská konference*.

Mezní monopol (*Margin monopoly*). Monopol, pro nějž existuje horní mez (mezní bod), za kterou nemůže monopolista zvýšit svoji → *monopolní cenu* bez toho, aby přilákal konkurenci. Mezní monopol je možný jen tehdy, když schopnost účtovat si monopolní ceny závisí na výlučné výhodě, jež je omezena z přírodních či institucionálních důvodů, jako je tomu například v případech, kdy monopolista využívá větší úrodnosti, bohatší rudy, větší produktivity, výhod plynoucích z umístění či dopravy, celní ochrany, vládních dotací, cenové regulace atd.

Mezní produktivita (výrobních faktorů) (*Marginal productivity [of factors of production]*). Tržní hodnota imputovaná či připsaná užití jedné další jednotky, tj. mezní jednotky (či snížení o tuto jednu jednotku) práce nebo hmotného → *výrobního faktoru*. Ve svobodném tržním hospodářství (viz → *tržní hospodářství, svobodné a nenarušené*) mají mzdové sazby a ceny placené za hmotné výrobní faktory neustálou tendenci shodovat se s produktivitou užívané mezní jednotky, protože podnikatelé usilují o (1) rozšíření výroby vždy, když je k dispozici více jednotek za méně, než činí hodnota, kterou může jejich užití přidat k výrobě, a (2) snížit svoji výrobu vždy, když mezní jednotka stojí více, než kolik podle očekávání zaplatí spotřebitelé za hodnotu přidanou touto jednotkou k výrobě.

Mezní teorie hodnoty (*Marginal theory of value*). Teorie, podle které hodnota přiřazená určitému statku představuje význam, který má její užití při odstraňování nějaké pociťované nespokojenosti a hodnota každé jednotky zásoby totožných statků je hodnota nejméně důležitého (či mezního) užití, pro nějž lze tento uvažovaný počet dostupných jednotek podle očekávání využít. Je tomu tak proto, že hodnotový soud se vždy vztahuje výhradně k nabídce, se kterou je daná volba spojena, neboť jednotlivec se musí rozhodnout, zda získat užití právě této určité (mezní) zásoby, či se ho vzdát. Protože každá dodatečná jednotka totožného statku bude alokována na

méně hodnocené užití než ta předchozí, hodnota přiřazená každé dodatečné (mezní) jednotce bude nižší než ta, jež byla připsána dříve držným jednotkám. A naopak – s každým snížením počtu držných jednotek dojde k růstu hodnoty nejméně významného (mezního) užití, na které může být snížena zásoba použita. Mezní teorie hodnoty je subjektivní teorií hodnoty, jež je základem všech teorií → *rakouské ekonomické školy*. Viz také → *subjektivní teorie hodnoty*.

Mezní užitek, mezní užitečnost (*Marginal utility*). Nejméně důležité užití, k němuž může být využita jednotka uvažované nabídky totožných statků. Právě toto nejméně důležité či mezní užití je bráno v úvahu, když se člověk rozhoduje, zda zvýší nebo sníží svoji zásobu o jednotku, protože právě toto užití (či hodnotu) svým rozhodnutím získá nebo ztratí.

Mezní výrobce (*Marginal producer*). Výrobce, jenž bude vytlačen z trhu kvůli poklesu tržních cen nebo růstu jeho výrobních nákladů, protože jeho výrobní náklady jsou ze všech výrobců nejbližší aktuální tržní ceně. Mezní výrobce produkuje s minimálním či žádným ziskem, takže jakákoli nepřiznivá změna ceny nebo nákladů změní jeho fungování na neziskové.

Mir (rus.). Venkovská rolnická vesnice nebo komunita. Před moderními reformami žili v Rusku nevolníci *cara* a některých šlechticů v *mirch*, kde volili na vesnickém shromáždění svou radu odpovědnou za výběr nájmu a daní. Když bylo nevolnictví v roce 1861 zrušeno, vláda vyplatila pozemkovou šlechtu a udělila vlastnické právo na část půdy *mirům*, jež jí za to měly odvádět dlouhodobé platby. Půda tak byla ve společném vlastnictví rolníků v *miru*, z nichž každý mohl hospodařit na přiděleném pozemku. Vesnické shromáždění zvolilo jednoho zástupce, který měl na starosti výběr daní a čas od času i přidělování společně vlastněné půdy jednotlivým rolníkům. Tento systém však nebyl schopen uživit rostoucí populaci a byl v roce 1906 opuštěn.

Míra zisku (*Rate of profit*). Absurdní výraz, založený na falešném předpokladu, že existuje vztah mezi → *ziskem* a → *kapitálem*. Zisky jsou dosahovány vynikající předvídatostí při přizpůsobování výroby, tak aby odpovídala budoucím změnám spotřebitelské poptávky, předtím než jsou si konkurenti vědomi nutnosti tohoto přizpůsobení. Protože zisky nemohou být matematicky vztaženy k vynikající předvídatosti, nemůže existovat ani žádná smysluplná „míra zisku“.

Moderní teorie hodnoty (*Modern theory of value*). V Misesově terminologii jde o teorii obecně známou jako → *mezní teorie hodnoty* či → *subjektivní teorie hodnoty*.

Moloch. Nejvyšší božstvo semitských pohanů, o němž se mluví též ve Starém zákoně. Molochovi museli lidé obětovat to nejdražší, co měli – své vlastní děti. V přeneseném smyslu jakákoli zlá a krutá doktrína vyžadující obětování lidských životů.

Monismus (*Monism*). (Z řec. *monos* = jediný – pozn. překl.) Teorie, podle níž je možné mysl i hmotu zredukovat na jednu podstatu či konečnou skutečnost.

Monometalismus (*Monometallism*). Měnový systém, v němž je jako standardní peníze užíván pouze jeden kov a v němž je peněžní jednotka definována jako určitá váha a ryzost tohoto kovu. Příkladem je → *zlatý standard*.

Monopol z neúspěchu (*Failure monopoly*). Monopol závislý na využití předchozích mylných investic, které by zjevně nebylo pro nikoho jiného ziskové opakovat. Příkladem je provozování stávajících kapitálových struktur, u kterého spotřebitelé nakoupí výstup za ceny převyšující běžné náklady výroby, ovšem při kterém nelze dosáhnout výnosu z jiných dostupných investičních možností očekávaného všemi investory s volnými úsporami.

Monopol, monopolista, monopolní (*Monopoly, monopolist*). Tyto pojmy mají dva různé významy a označují: (1) Situaci, v níž jednotlivec či jejich skupina exkluzivně ovládá jednu ze základních podmínek lidského přežití. V této situaci je monopolista pánem a zbytek lidí otroky. Jde o schéma socialistického státu (viz → *socialismus*) a nemá žádný vztah k tržnímu hospodářství. (2) Situaci, v níž jednotlivec či jejich skupina exkluzivně ovládá zásobu určité komodity nebo výrobního faktoru. V tomto smyslu je monopolistou každý účastník trhu, pokud nabízí zboží nebo službu, jež nemohou být přesně duplikovány jeho konkurentem. Tento monopol nemá žádný význam, nedovolí-li tržní podmínky monopolistovi, aby si účtoval → *monopolní ceny*, což je jen zřídka možné bez vládního → *intervencionismu*.

Monopolní cena (*Monopoly price*). Cena, jež vzniká když → *monopolista* získává více z prodeje menšího množství monopolizovaného statku, než by získal z prodeje většího množství při nižší ceně. Pokud neexistuje monopol, brání vzniku monopolní ceny konkurenti tím, že nabízejí k prodeji větší množství za nižší ceny. Existence monopolu nicméně neumožňuje vždy vznik monopolní ceny, protože vyšší cena často snižuje čistý výnos a tržby. Monopolní ceny přináší → *monopolní výnos*, nikoli zisk. Viz také → *podnikatelský zisk a ztráta*. Monopolní ceny jsou obvykle, i když ne vždy, výsledkem → *intervencionismu*.

Monopolní výnos (*Monopoly gain*). Příjem či zvýšení čistého bohatství získané monopolistou, jež je v situaci umožňující mu účtovat si monopolní ceny.

Montaignovo dogma (*Montaigne dogma*). Dogma francouzského esejisty Michela de Montaigne (1533–1592), podle něhož jsou zisky jednoho člověka ztrátou jiného a žádný člověk nemůže dosáhnout zisku, aniž by to nebylo na úkor někoho jiného. Totéž podle něho platí i pro obchod mezi národy.

Mutatis mutandis (lat.). Při provedení nutných změn; při změně detailů.

Mylné investice (*Malinvestment*). Investice do špatných oblastí výroby, jež vedou ke ztrátám kapitálu. Mylné investice jsou výsledkem neschopnosti investorů v čase investice správně předvídat buď (1) budoucí vývoj spotřebitelské poptávky, nebo (2) budoucí dostupnost efektivnějších prostředků uspokojení správně předvídané spotřebitelské poptávky. Příkladem (1) je investice dostupných úspor způsobem, jenž není schopen přinést spotřebitelům tolik uspokojení, jako kdyby byly dané prostředky investovány jiným způsobem. Příkladem (2) je investice, která zastará ještě před koncem doby své životnosti kvůli nepředvídanému vývoji efektivnějších prostředků uspokojení stejné spotřebitelské poptávky. Mylná investice je vždy výsledkem neschopnosti lidských bytostí předvídat správně budoucí podmínky. Tyto lidské chyby a z nich plynoucí mylné investice jsou nejčastěji ještě zhoršeny nezaznamenanou → *inflací* nebo → *úvěrovou expanzí*. Z pohledu dosažení nejvyššího uspokojení spotřebitele musí každá politická intervence, jež není potřebná k zachování tržní společnosti, vést k mylným investicím.

Mzdová sazba, konečná, viz → *Konečná mzdová sazba*.

Mzdové sazby, nominální, viz → *Nominální mzdové sazby*.

Mzdové sazby, reálné, viz → *Reálné mzdové sazby*.

N

Nacionalismus (*Nationalism*). Pohled, podle něž jsou zájmy všech členů jednoho národa harmonické, že se jednotlivci může dařit pouze tehdy, když vzkvétá jeho národ a že existuje nesmiřitelný rozpor zájmů mezi různými národy. Nacionalismus je nutně spojen s intervencionismem a národním plánováním.

Nacistický, nacista (*Nazi*). Zkratka z *Nationalsozialist*, člena Národně socialistické německé dělnické strany (*National-Sozialistische Deutsche Arbeitspartei*, NSDAP), přivedené k moci Adolfem Hitlerem (1889–1945). Také označení ukazující na spojení s nacistickou stranou nebo jejími politikami. Hitler založil svoji absolutní diktaturu na centrálním plánování, → *německé verzi*

socialismu, a svoji popularitu na odvolávání se na nacionalismus, antisemitismus a antikapitalismus. Nacisté vládli pod Hitlerovým vedením Německu od roku 1933 do konce 2. světové války v roce 1945. Viz také → *národní socialismus*.

Náklad (*Cost*). (1) Jakékoli aktivum, které musí být utraceno, kterého se člověk musí vzdát, zbavit či ho jinak obětovat; nebo (2) jakákoli zátěž, která musí být podstoupena či utrpěna, aby bylo možné něco získat či dosáhnout určitého cíle. Náklad může být představován penězi, prací, životem, časem, utrpením, bolestí, dluhem nebo čímkoli jiným, čeho si člověk cení a co bere v úvahu při svém rozhodování o usilování o určitý cíl nebo statek. Zvažování nákladů je vždy → *hodnotovým soudem*. Jakýkoli náklad vyjádřený v penězích je cenou, tj. množstvím peněz.

Národní socialismus (*National socialism*). Socialistický systém, jenž usiluje o dosažení zvýhodněného postavení pro členy určitého národa. V období před 2. světovou válkou bylo cílem Národně socialistické německé dělnické strany (NSDAP) takové socialistické uspořádání světa, v němž by získali zvýhodněné postavení lidé s „čistou německou krví“, zatímco příslušníkům jiných „méněcenných“ ras by bylo přisouzeno postavení sluhů „nadřazené (německé) rasy“. Viz → *socialismus*, → *nacistický* a → *německá verze socialismu*.

National Recovery Administration. Vládní agentura ve Spojených státech, pověřená organizováním opatření na základě *National Industrial Recovery Act* (1933), což byl jeden ze základních pilířů → *New Dealu*. Podle tohoto zákona museli zástupci zaměstnavatelů a zaměstnanců v každém odvětví formulovat kodex „poctivého jednání“ a předložit ho NRA ke schválení a vynucení. Tyto kodexy byly nástrojem federální vlády k provádění regulace ceny, mezd, pracovních a obchodních podmínek. Nejvyšší soud prohlásil tento zákon za neústavní v květnu 1935. Proto byly jeho pasáže upravující vztahy mezi zaměstnavateli a zaměstnanci přepsány do *National Labor Relations Act* (tzv. Wagnerova zákona, 1935). I ten byl v roce 1937 prohlášen za neústavní.

Navicularii (lat.). Majitelé lodí.

Nedospělá odvětví, argument (*Infant industries argument*). Argument, podle kterého domácí hospodářství může a musí podporovat určitá nová odvětví, která nemohou být zahájena jinak než s dočasnou podporou ochranných cel, a to do té doby, dokud nejsou dostatečně velká a efektivní, aby mohla soutěžit s těmi již zavedenými v zahraničí. Obvykle se předpokládá, že ochranné clo již nebude po „dospění“ těchto odvětví potřebné a že

národ bude z časného založení těchto odvětví v dlouhém období profitovat.

Negativní cenová prémie, viz → *Cenová prémie*.

Negativní externality (*External costs*). Taková břemena, škody či jiné náklady lidského jednání, které nedopadají na osobu či firmu zodpovědnou za toto jednání. Tyto náklady jsou často pomíjeny v ekonomických kalkulacích, které určují, zda bude dané jednání považováno za ziskové, nebo ne. Příkladem negativní externality může být břemeno nebo náklad v podobě obtěžování sousedů kouřem či hlukem.

Německý vzor socialismu, viz → *Socialismus německého vzoru*.

Nenarušované tržní hospodářství, viz → *Tržní hospodářství, svobodné či nenarušované*.

Neortodoxní (*Unorthodox*). Nekonvenční, neobvyklý, obecně nepřijímaný, opak → *ortodoxního*.

Neplnohodnotné peníze (*Fiat money*). Mince nebo kus papíru zanedbatelné komoditní hodnoty, které vláda prohlásila za peníze a kterým dala status → *zákonmého platidla*. Neplnohodnotné peníze nepředstavují ani samy o sobě nárokem na komoditní peníze. Jsou vydávány bez záměru je později směniti, a proto za tímto účelem nejsou drženy žádné rezervy. Hodnota neplnohodnotných peněz spočívá v přijetí vládního zákona nebo nařízení. Neplnohodnotné peníze jsou → *penězi v širším smyslu* i → *penězi v užším smyslu*.

Nepřímá směna (*Indirect exchange*). Směna probíhající ve dvou krocích – první krok představuje směnu určitého statku nebo služby za → *prostředek směny*, obvykle za → *peníze*, a druhý krok směnu takto získaného prostředku směny za požadovaný statek nebo službu. Nepřímá směna je opakem → *přímé směny*, tj. barteru, při níž člověk obchoduje se svými statky nebo službami přímo za požadované statky nebo služby, bez zprostředkování pomocí prostředku směny, obvykle peněz. Potřeba nepřímé směny vzrůstá s prohlubováním dělby práce a růstem objemu statků a služeb, jež jsou k dispozici pro směnu.

Nepříznivá platební bilance, viz → *Platební bilance*.

Nespecifický výrobní faktor (*Nonspecific factor of production*). Takový → *výrobní faktor*, jenž má stejné hodnoty ve výrobních procesech více než jednoho určitého druhu ekonomického statku nebo služby a jež je tak možné využít i jinými způsoby. Opakem je → *specifický výrobní faktor*. Příklady nespe-

cifického výrobního faktoru jsou nekvalifikovaná lidská práce a nerostné suroviny jako železná ruda a surová bavlna.

Neutralita peněz, viz → *Neutrální peníze*.

Neutralita, hodnotová, viz → *Wertfrei*.

Neutrální daň (*Neutral tax*). Daň, pomocí níž by vláda získala prostředky nutné k provozování veřejných záležitostí, aniž by ovlivnila vzájemné vztahy mezi jednotlivci nebo strukturou hospodářství daného národa. Tato daň je nepředstavitelná v tržním hospodářství, kde jsou příjmy nerovnoměrné kvůli neustále se měnícím tržním datům.

Neutrální peníze, neutralita peněz (*Neutral money, neutrality of money*). Představa existence nějaké pevně dané cenové struktury či vzájemného vztahu všech cen, jež jsou nezávislé na množství peněz a jež tedy nejsou narušovány jeho změnami. Zastánci této představy tvrdí, že změny v množství peněz dopadají na ceny všech statků a služeb ve stejné míře a ve stejném čase. Tato neudržitelná doktrína je základem mnoha snah o udržení tzv. „stabilní cenové hladiny“ pomocí manipulací s množstvím peněžních jednotek. Ve skutečnosti musí být všechny změny v množství peněz vyvolány změnami v objemu hotovosti držené určitými jednotlivci, jejichž kupní síla, hodnotové škály a výdajové zvyklosti jsou tak změněny způsobem, jenž dopadá na různé ceny v odlišné míře a spouští změny ostatních cen s tím, jak se zvyšuje objem hotovosti v držení dalších příjemců nově vyvolaných výdajů, a kteří v důsledku toho mění své výdajové zvyklosti s odlišným dopadem na různé statky a služby. Každá změna množství peněz tak musí ovlivnit různé ceny odlišně a nemůže existovat nic takového jako údajná neutralita peněz. Viz → *kvantitativní teorie peněz*. Pro ostatní dopady změn objemu peněz vztahující se k → *hospodářskému cyklu* viz XX. kapitole *Lidského jednání*.

New Deal. Program → *intervencionismu*, sociálního zákonodárství (veřejné práce, „sociální zabezpečení“ atd.) a politické expanze množství peněz, provozovaný vládou Franklina D. Roosevelta (1882–1945), prezidenta Spojených států mezi lety 1933 až 1945. Tento politický program, usilující o omezení a regulaci fungování svobodného trhu a poskytnutí dotací nízkopříjmovým a dalším politicky citlivým skupinám, byl ve své době považován za revoluční a Nejvyšší soud prohlásil jeho dva základní zákony za neústavní – *National Industrial Recovery Act* (viz → *National Recovery Administration*) a *Agricultural Adjustment Act* (1936). Změna názoru soudu po volbách v roce 1936 nicméně vedla k rozhodnutím, která označila téměř všechny formy dotací a intervencí za ústavní. Viz také → *Sozialpolitik*.

Newtonovská mechanika (*Newtonian mechanics*). Zásadní zákony → *přírodních věd*, rozvinuté z mimořádného přínosu sira Isaaca Newtona (1642–1727), přírodovědce, matematika a filozofa, v jeho hlavním díle *Principia* (1687, 2. vyd. 1713).

Nexus (lat.). Vazba, pouto, spojení, propojení.

Nezaměstnanost, frikční (*Unemployment, frictional*). Pojem občas užívaný k označení určitých forem → *nezaměstnanosti katalaktické*, zejména tehdy, je-li nezaměstnanost považována za výsledek obtížného spárování volných pracovních míst a žadatelů v důsledku „frikci“ (nesouladu, tření), jako je např. nedostatek informací nebo odlišností ve znalostech, dovednostech či geografickém umístění. Mises nemá v oblibě veškeré podobné metaforické pojmy, které mylně naznačují podobnost mezi automatickými pohyby mechanismů a jednotlivými volbami přítomnými ve veškerém → *lidském jednání*.

Nezaměstnanost, institucionální (*Unemployment, institutional*). Nezaměstnanost způsobená zásahy do podmínek → *svobodného trhu* spíše než dobrovolnými rozhodnutími nezaměstnaných. Tyto zásahy zahrnují veškeré snahy o zvýšení mzdových sazeb nad úroveň proměnlivých sazeb, jež mají na svobodném trhu sklon přizpůsobit nabídku každého druhu práce poptávce. Takové zásahy jsou obvykle výsledkem tzv. „pracovního“ zákonodárství neboli zákonodárství „ve prospěch pracujících“, ačkoli mohou být i výsledkem zvyku, aktivit odborů nebo hrozby násilí.

Nezaměstnanost, katalaktická (*Unemployment, catallactic*). Nezaměstnanost způsobená dobrovolným rozhodnutím nezaměstnaných. Za existujících tržních podmínek a své osobní situace se rozhodli nepřistoupit na plat, místo, druh či jiné podmínky jim dostupného zaměstnání. Zůstávají nezaměstnaní, protože dávají přednost volnému času, nebo proto, že věří, že čekáním mohou získat zaměstnání, jež považují za uspokojivější než to momentálně dostupné.

Nezaměstnanost, technologická (*Unemployment, technological*). Nezaměstnanost chybně připisovaná zavádění vylepšených výrobních metod, jako např. užití hospodárnějšího kapitálového vybavení (nástrojů, strojů, „automatizace“ apod.). Dokud existují nevyužitá či ne zcela využitá zdroje, budou v → *nenarušovaném tržním hospodářství* vždy existovat i příležitosti pro další využití práce.

Nezasloužený příjem (*Unearned income*). Pojem užívaný socialisty, syndikalisty, → *intervencionisty* a daňovými úřady k označení renty, úroku a → *podnikatelských zisků*. Tato představa je odvozena z rané klasické neboli

pracovní teorie hodnoty, podle níž pouze práce vytváří či se „zasluhuje“ o zvýšení hodnot.

Nezávislost, deklarace, viz → *Deklarace nezávislosti*.

Nominalismus (*Nominalism*). Doktrína, podle níž může člověk pojmout pouze jednotlivé či samostatné věci, osoby a události a všechny obecné či univerzální pojmy, jako například „nástroj“, „člověk“ nebo „řeč“ jsou pouhými rozumovými konstrukty a ve skutečnosti neexistují. Je opakem realismu, podle něhož obecné či univerzální pojmy předcházejí jednotlivým či samostatným pojmům, a mají proto reálnou podstatu. Nominalisté mají sklon nevěřit abstrakcím a deduktivnímu uvažování, spoléhají na zkušenost a přímé pozorování experimentů.

Nominální mzdové sazby (*Nominal wage rates*). Mzdové sazby vyjádřené v penězích bez vztahu k hodnotě toho, co lze za tyto mzdy koupit či získat. Pro opak viz → *reálné mzdové sazby*.

Non liquet (lat.). Není jasné nebo prokázané; užíváno v právu pro výroky odkládající rozhodnutí ve sporných případech.

Non sequitur (lat.). Doslova „nevyplývá“. Omyl, nelogický závěr nebo nepodstatněný úsudek.

Normané (*Normans*). Následníci → *Vikingů*, kteří zabrali a obsadili Normandii (oblast severozápadně od Paříže, hraničící s kanálem La Manche) v devátém a desátém století. Jejich jméno je odvozeno od označení „mužů ze severu“, tehdy používaného pro Skandinávce. Přijali křesťanství a francouzský jazyk a později dobyli Anglii, Sicílii, části Itálie a Francie. Po svém vítězství nastolili právo a řád a přijali řadu zvyklostí dobytých zemí. Na Sicílii a v jižní Itálii se postavili na stranu utlačovaných křesťanů proti jejich saracénským pánům. Nejznámějším Normanem byl Vilém II. (1027–1087), kníže normanský a uchazeč o anglický trůn. Po smrti Eduarda Vyznače (1002–1066) vpadl s papežským souhlasem do Anglie a porazil krále Harolda II. v bitvě u Hastingsu (1066). Byl korunován králem Vilémem I. Anglickým a je znám jako Vilém Dobyvatel. Během pěti let dobyl celou Anglii, nastolil → *feudalismus*, udělil půdu svým stoupencům a dosadil Normany na všechny významné církevní a státní posty.

Normativní disciplína (*Normative discipline*). Oblast poznání, jež má soubor standardů či pravidel chování, kterými testuje, soudí a hodnotí svůj předmět, jako například etika, estetika, logika a politika.

Nouveaux riches (fr.). „Noví bohatí“; zbohatlíci; ti, kdo získali své jmění v nedávné minulosti.

Numeraire (fr.). Abstraktní účetní jednotka v systému společenského účetnictví prosazovaná některými měnovými reformátory, podle kterých by její užití místo peněz poskytlo dokonale neutrální prostředek zaznamenávání směn, který by neměl žádný vliv na směnné poměry tržních transakcí. Koncept *numeraire* je iluzorní a jeho užití v ekonomickém myšlení je zavádějící.

O

Občanská válka, americká (*Civil War, American*). Válka probíhající v letech 1861 až 1865 mezi severními státy, známými jako Unie, a jižními státy, známými jako státy Konfederace. Jejimi hlavními důvody byly černošské otroctví, státní suverenita či „práva států“ a ochránářství domácího průmyslu. Obě strany měly přibližně stejný počet obyvatel. Díky hospodářským faktorům zvítězila Unie. Sever vybudoval rozsáhlou a rozmanitou průmyslovou sílu, byl potravinově soběstačný a zablokoval jižanské přístavy. Jih, dlouho závislý na bavlně a tabáku, neměl dostatek potravin, průmyslu ani dopravních prostředků na to, aby zajistil zásobování svých ozbrojených sil. Blokáda vedla k tomu, že se bavlna stala v rámci Konfederace téměř bezcennou, zatímco světové ceny vyjádřené ve zlatě se zvýšily více než desetkrát v porovnání s předválečnou úrovní, což způsobilo strádání zaměstnanců anglického textilního průmyslu.

Oběžný úvěr (*Circulation credit*). Úvěr poskytovaný bankami v podobě bankovek či vkladů na požádání vytvořených zvláště za tímto účelem; opak úvěru poskytnutého bankou z jejích vlastních prostředků, či prostředků, které si u ní uložili její zákazníci. Poskytnutím oběžného úvěru se dlužníkům dostávají do rukou nově vytvořené prostředky, které neomezují ani nesnižují prostředky dostupné komukoli jinému, jako je tomu v případě → *komoditního úvěru*. Viz také → *úvěrová expanze* a → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Obilné zákony (*Corn Laws*). Britské zákony regulující obchod s obilím mezi lety 1436 až 1846. V průběhu této doby, kolem roku 1790, začalo být stále více jasné, že tyto zákony měly především chránit britské vlastníky půdy před zahraniční konkurencí, což jim umožnilo zvyšovat ceny chleba a potravin z obilí, hlavní stravy průmyslových dělníků. V roce 1838 byla v anglickém Manchesteru založena Liga proti obilným zákonům. Liga, vedená Richardem Cobdenem (1804–1865), „apoštolem svobodného obchodu“, a Johnem Brightem (1811–1889) byla ve velké míře odpovědná za zrušení obilných zákonů v roce 1846 a rostoucí přijímání principů → *laissez faire* tzv. → *manchesterské školy*.

Objektivní hodnota užití (*Objective use-value*). Význam přiřazený určité věci kvůli její technologické schopnosti chemicky či fyzikálně přivodit požadovaný účinek. Příkladem je např. „výhřevnost“ uhlí.

Odhad (*Appraisalment*). Neosobní úsudek, obvykle nezaujatým odborníkem, o ceně, kterou by bylo možné získat, kdyby byla určitá věc prodána na trhu.

Odliv kapitálu (*Capital flight*). Rozšířená představa, podle které investované prostředky utíkají z jedné země do druhé. Zatímco zlato a jiné zboží vždy plynou na ty trhy, kde se obchodují za nejvyšší cenu, ani investované bohatství (→ *kapitálové statky*), ani národní peníze, které nelze vyměnit za měnový kov, zemi neopouštějí. Pouze jejich hodnota „odtéká“, obvykle proto, že investoři (kapitalisté) v důsledku nové informace či obav upravují směrem dolů své odhady budoucí hodnoty těchto investic (cenných papírů nebo peněžních jednotek). Investoři dosáhnou v takové situaci zisku jen tehdy, pokud správně předvídají změny budoucích tržních hodnot, dříve než k nim skutečně dojde. Odliv kapitálu je ve skutečnosti ztrátou důvěry, která ústí v pokles hodnoty.

Ohrazování půdy (*Enclosure movement*). V podmínkách anglického feudálního systému byla většina venkovských oblastí tvořena volně přístupnými poli a lesy s rozsáhlými oblastmi, kde mohli pracovníci pěstovat své vlastní plodiny a pást hospodářská zvířata. Se vzestupem domácí výroby, soukromého využití a zemědělské i průmyslové výroby pro trh namísto pro potřeby panstva bylo stále více volně přístupných polí (*commons*) uzavíráno ploty za účelem výhradního využití jejich vlastníkem, obvykle pozemkovou šlechtou. Zároveň došlo ke spojení menších pozemků v rozsáhlejší celky. Toto hnutí vyžadovalo celou řadu zákonů parlamentu a táhlo se celé 18. a většinu 19. století. Vyústilo ve zvýšení zemědělské produkce a vytvoření venkovského proletariátu, který byl zdrojem pracovní síly pro rozvíjející se britský průmysl v období → *průmyslové revoluce*.

Oklikové způsoby výroby (*Roundabout methods of production*). Termín navržený rakouským ekonomem Eugenem von Böhm-Bawerkem (1851–1914) k popisu kapitalistických výrobních postupů, v nichž jsou nejprve vyrobeny → *kapitálové statky* a teprve jejich pomocí jsou vyráběny požadované spotřební statky. Protože spojení „oklikové způsoby“ naznačuje nepřímost, zdlouhavost a vyšší než nezbytně nutnou časovou náročnost, Mises zdůrazňuje skutečnost, že kapitalistický způsob výroby je nejkratším, nejrychlejším, nejpřímějším a nejhospodárnějším známým způsobem dosažení požadovaného cíle – většího uspokojení spotřebitele.

Oligarchie (*Oligarchy*). Vláda několika, malé výlučné skupiny.

Oligopol, oligopolista (*Oligopoly, oligopolist*). Několik prodávajících; tržní situace, v níž má několik jednotlivců nebo podnikatelských jednotek kontrolu nad celkovou zásobou určité komodity nebo služby. Oligopolistou je každý člen takové skupiny.

Ontologie (*Ontology*). Věda o jsovcu či skutečnosti obecně, zejména ve vztahu k myšlenkám či teoriím.

Optimální výnosy, zákon. Viz → *Výnosy, zákon*, jehož je součástí.

Ordinální čísla (*Ordinal numbers*). Řadové číslovky, označující pořadí (první, druhý, třetí atd.), odlišné od → *kardinálních čísel*.

Organizace spojených národů (*United Nations*). Mezinárodní spolek vlád členských národů vzniklý roku 1945, nástupce → *Společnosti národů*. OSN byla navržena během 2. světové války, Charta OSN byla schválena a vstoupila v platnost v roce 1945. Ústředí bylo později vytvořeno v New York City. OSN se skládá z Rady bezpečnosti s pěti stálými a deseti volenými členy, Generálního shromáždění s rovným zastoupením všech 135 členů (k 18. září 1973), Mezinárodního soudního dvora s patnácti členy, Sekretariátu a rostoucího počtu dalších specializovaných agentur, z nichž většina byla vytvořena za účelem provádění určitého druhu → *intervencionismu* v členských zemích. Jednání a diskuse v OSN ukázaly, že většina jejích členů favorizuje stát a je téměř jednomyslně naplněna ideologií, podle níž může být míru a hospodářského rozvoje dosaženo politikami intervencionismu spíše než liberalismem (viz → *liberální*).

Ortodoxní (*Orthodox*). Přijatý, oficiální, standardní, obvyklý.

Osvícenský věk (*Age of Enlightenment*). Téměř stejné období a události, pro které je užíván pojem → *věk rozumu*. Pokrývá období zhruba od Johna Locka (1632–1704) a Isaaca Newtona (1643–1727) k Immanuelu Kantovi (1724–1804). Během této doby došlo k výraznému rozvoji všech oblastí lidského poznání.

Oxford (univerzita). Založena na počátku 19. století, spolu s jejím rivalem, Cambridgeskou univerzitou, jde o dvě nejstarší a nejváženější univerzity ve Velké Británii.

P

Padres, viz → *Jezuitští padres*.

Panfyzikalismus (*Panphysicalism*). Teorie, podle níž jsou veškeré lidské myšlenky a jednání určeny fyzikálními zákony; že postupy fyziky jsou jedinou vědeckou metodou ve všech oblastech vědy. Popírá, že by existoval významnější rozdíl mezi přírodními vědami a vědami o → *lidském jednání*.

Panský systém či uspořádání, viz → *Feudalismus*.

Panslavismus (*Panslavism*). Nacionalistické hnutí v 19. století. (1) Původně literární hnutí, na něž se později odvolávali ruští samovládcí ve svých snahách rozšířit ruský vliv a absolutismus do východní Evropy a na Balkán. (2) Politický panslavismus usiloval o vytvoření federální vlády všech slovanských národů, v jejímž rámci by byla půda rozdělena stejným dílem mezi rolníky, kteří by volili své místní vlády. Hlavní překážkou při uskutečňování programu panslavismu byl útisk Poláků ze strany Rusů. Další byl rozpor mezi katolickými a pravoslavnými slovanskými národy.

Paralogismus (*Paralogism*). Chybná úvaha. Ve formální logice označení omylu, při němž závěry neplynou z předpokladů.

Parametr (*Parameter*). V rovnicích jde o arbitrární konstantní veličinu, která může mít odlišnou hodnotu v jinak stejných rovnicích. Příkladem je „parametr času“, arbitrárně zvolené časové období, jež musí zůstat pro daný soubor simultánních rovnic, avšak může být měněno pro jiné soubory obdobných rovnic. V případech jiných užití než v rovnicích má parametr odlišné významy, které nemají žádný vztah k → *matematické ekonomii*.

Parita (*Par, parity*). Ve vztahu k měnové jednotce je paritou takové množství měnového kovu, zlata nebo stříbra, které bylo oficiálně určeno zákonem jako ekvivalent peněžní jednotky. Ve vztahu k zahraničnímu obchodu je parita oficiální či stanovený poměr mezi množstvím vzácného kovu, obvykle zlata, jež je zákonným ekvivalentem měnové jednotky jedné země, a množstvím stejného vzácného kovu, jež je zákonným ekvivalentem měnové jednotky jiné země. Například britská libra šterlinků byla v roce 1949 zákonem definována jako ekvivalent 2,8 násobku množství zlata, jež bylo zákonným ekvivalentem amerického dolaru. Parita → *libry šterlinků* tak činila 2,8 \$.

Parvenus (fr.). Povýšenci; ti, kdo nově získali vyšší post, vedoucí postavení či bohatství, často náhodou nebo díky štěstí.

Pařížský kongres (*Congress of Paris, 1856*). Více než měsíc trvající setkání zástupců Anglie, Francie, Rakouska, Sardinie, Turecka a Ruska, na kterém byla formulována a podepsána Pařížská smlouva, mírová smlouva ukončující Krymskou válku.

Paša (z tur.). Vysoký turecký úředník, který reprezentuje sultánovu světskou moc v určité oblasti. Dříve šlo o pokrevní příbuzné sultána, později používáno jako titul následující po jménu všech vyšších civilních či vojenských úředníků.

Patologický (*Pathological*). Vztahující se k určité nemoci nebo jí způsobený. Přeneseně: nezdravý, chorobný.

Patologie (*Pathology*). Věda o nemocech a jejich léčení; souhrn znalostí týkajících se nemocí, jejich původu, postupu, následcích a léčbě.

Patrie (fr.). Rodná země; vlast.

Patronus (lat.). Bývalý pán propuštěného otroka, jemuž je stále určitým otcovským dohlížitelem, ochráncem a obráncem a má stále nárok na jeho určité služby.

Peculium (lat.). Původně úspory či majetek vlastněný římským otrokem se svolením jeho pána. Později často zahrnovalo i podíl otroka na jeho produkci a bylo chráněno zákonem. Otroci často své *peculium* užívali ke svému vykoupení z otroctví.

Peelův zákon z roku 1844 (*Peel's Act of 1844*). Zákon pojmenovaný po jeho podporovateli a politickém vůdci → *měnové školy*, ministru financí a ministerském předsedovi siru Robertu Peelovi (1788–1850). Zákon reguloval fungování tehdy soukromě vlastněné *Bank of England* až do 1. světové války. Banka byla rozdělena na dvě oddělení, z nichž jedno sloužilo k vydávání bankovek a druhé pro depozitní bankovní operace. Dodatečný nárůst objemu bankovek byl omezen na ty, které byly kryty vklady zlata. Platnost tohoto opatření, bránícího dodatečné emisi fiduciárních prostředků v podobě bankovek, byla před 1. světovou válkou třikrát pozastavena (1847, 1857 a 1866). Požadavek na zlaté rezervy se však netýkal bankovního oddělení banky, které tak mohlo rozšiřovat poskytnutý úvěr, a tím zmařilo snahy měnové školy zabránit → *úvěrové expanzi*.

Peněžní certifikáty (*Money-certificate*). V podstatě obchodovatelný skladní list znějící na uložené peníze. Nárok na určitý objem → *komoditních peněz* směnitelný na požádání po jeho předložení, vůči němuž jeho vydavatel (emitent) nebo jeho zástupce udržují 100% rezervy komoditních peněz. Peněžní certifikáty jsou → *peněžními substituty* a → *penězi v širším smyslu*. Certifikáty a peníze držené vůči nim jako rezerva jsou považovány za jedno a totéž množství peněz, které by nemělo být do celkového objemu peněz započítáváno dvakrát.

Peněžní substituty (*Money substitutes*). Nároky na peníze směnitelné na požádání za svoji nominální hodnotu. Vše, o čem je obecně známo, že to lze bez omezení a snadno směnít za skutečné peníze, tj. → *peníze v užším smyslu*, bez ohledu na to, zda existuje nějaký zákonný požadavek tak učinit. Peněžní substituty zahrnují → *symbolické peníze*, → *peněžní certifikáty* (emitent udržuje 100% rezervy skutečných peněz) a → *fiduciární prostředky* (emitent udržuje nižší než 100% rezervy skutečných peněz). Fiduciární prostředky následně obsahují jak bankovky, tak bankovní vklady, k nimž lze vypisovat šeky či je lze okamžitě vybrat. Peněžní substituty slouží ke stejným účelům jako skutečné peníze. Jsou součástí → *peněz v širším smyslu* a prvkem úvah o všech katalaktických otázkách, stejně jako o otázkách týkajících se → *peněžního vztahu*.

Peněžní vztah (*Money relation*). Vztah mezi poptávkou po penězích (drženou hotovostí v širším smyslu) a množstvím peněz (v širším smyslu). Každá změna buď v poptávce po penězích nebo v množství peněz tento vztah mění a uvádí do pohybu síly, jež krok za krokem mění jednotlivé ceny a výrobu. Během tohoto procesu jsou někteří jednotlivci obohaceni a jiní ochuzeni. Každá taková změna má vliv i na úrokové míry. Když se tato síla vyčerpá a není schopna způsobovat další změny, je konečným výsledkem každé změny peněžního vztahu změna vzájemných vztahů jednotlivých cen (cenové struktury).

Peníze (*Money*). Nejrozšířenější → *prostředek* (prostředky) *směny* v tržním hospodářství. Nejsměnitelnější ekonomický statek v daném společenství, který lidé vyhledávají především z důvodu jeho pozdější směny za jimi požadované statky a služby. Obíhající prostředky nejochotněji přijímané jako platby za statky, služby a nesplacené dluhy. Peníze jsou nepostradatelným prvkem ve vývoji dělby práce a z ní plynoucí nepřímé směny, na nichž je založena moderní civilizace. Pro různé druhy peněz viz → *peníze v širším smyslu*, → *peníze v užším smyslu* a → *peněžní substituty*.

Peníze na účtech (*Deposit currency*). Závazky bank v podobě vkladů na požádání. Celkový objem peněz na účtech u banky, který může být okamžitě vybrán či převeden na jiný účet po předložení šeku řádně podepsaného majitelem příslušného účtu. Občas se nazývají → *šekové peníze*. Podobně jako bankovky jsou i peníze na účtech → *peněžními substituty* a → *penězi v širším smyslu*. Pouze peněžní rezervy držené pro případ výběru těchto vkladů jsou → *penězi v užším smyslu*. Objem peněz na účtech, o který převyšují tyto rezervy, představuje → *fiduciární prostředky*.

Peníze v širším smyslu (*Money in the broader sense*). Kokoli, co je užíváno jako peníze či okamžitě převoditelné na peníze za nominální hodnotu. Jde

o peníze v užším smyslu a veškeré → *peněžní substituty*, včetně → *symbolických peněz* a → *fiduciárních prostředků*. Pozn.: Zatímco pojem „peníze v širším smyslu“ zahrnuje jak peníze v užším smyslu, tak všechny formy peněžních substitutů, množství peněz v širším smyslu nezahrnuje zdvojení nároků na peníze v užším smyslu a takových peněz v užším smyslu, jež jsou drženy jako rezervy vůči těmto nárokům (viz také → *peněžní certifikáty* – pozn. překl.). Peníze v širším smyslu představují základní ekonomickou definici peněz, odlišnou od definic právních. V tomto smyslu je také pojem „peníze“ užíván v diskusích otázek → *katalaxie* a → *peněžního vztahu*.

Peníze v užším smyslu (*Money in the narrower sense*). Skutečné peníze (*money proper*), odlišné od běžně užívaných → *peněžních substitutů*. Patří sem následující druhy peněz: → *komoditní peníze* (zlaté mince), → *úvěrové peníze* (nároky na peníze, jež nejsou okamžitě směnitelné) a → *neplnohodnotné peníze* (peníze vyhlášené zákonem), jež jsou běžně užívány jako → *prostředky směny*. Do peněz v užším smyslu nepatří: → *symbolické peníze*, → *peněžní certifikáty* (nároky směnitelné za peníze) a takové → *fiduciární prostředky*, jako bankovky a vklady, vůči nimž jsou drženy peněžní rezervy nižší než 100%. Peníze v užším smyslu jsou spíše právní než ekonomickou kategorií.

Peníze, komoditní, viz → *Komoditní peníze*.

Peníze, kvantitativní teorie, viz → *Kvantitativní teorie peněz*.

Peníze, neplnohodnotné, viz → *Neplnohodnotné peníze*.

Peníze, neutrální, viz → *Neutrální peníze*.

Peníze, skutečné, viz → *Peníze v užším smyslu*.

Peníze, snadno dostupné, viz → *Snadno dostupné peníze*.

Peníze, úvěrové, viz → *Úvěrové peníze*.

Per analogiam (lat.). Analogicky, obdobně.

Per annum (lat.). Ročně, za rok.

Phalanstère (fr.). Falanga (původně označení vojenské jednotky – pozn. překl.). Ve složitém vysněném socialistickém systému, který vytvořil Françoise Marie Charles Fourier (1772–1832) jsou *phalanstère* organizacemi v podstatě soběstačných družstevních komunit. Povoluje jim do určité míry obchodovat s jinými komunitami v jiných částech světa. Členové *phalanstère* by usilovali o štěstí zrušením omezení obvyklých v dříve existujících společnostech. Celková produkce komunity by byla rozdělena nejprve tak, aby bylo zajištěno pokrytí minimálních životních potřeb. Zbývající

část by se dělila z 5/12 pro práci, 4/12 pro kapitál a 3/12 podle talentu. Předpokládalo se, že veškeré nezbytné úkoly, včetně těch nejobdivivějších, by byly pro pracovníky učiněny tak atraktivními, že by je všichni chtěli vykonávat dobrovolně.

Platební bilance (*Balance of payments*). Oddělený a dvoustranný souhrn peněžních údajů o (1) statcích, včetně peněz, a službách poskytnutých, a (2) statcích, včetně peněz, a službách získaných za určité časové období. Je možné ho sestavit pro jednotlivce nebo skupinu jednotlivců, obvykle pro ty, kteří žijí uvnitř území ohraničeného národními či jinými geografickými hranicemi. Protože se údaje za přijaté položky (strana debetní) a vydané položky (strana kreditní) vždy rovnají, i souhrny (plateb) se musí vždy rovnat, tj. být v rovnováze. Je obvyklé uvádět a sčítat zvlášť peněžní a nepeňěžní položky. Pokud peněžní příjmy převyšují odliv peněz, je platební bilance nazývána příznivou. Pokud odliv peněz převyšuje peněžní příjmy, je označována za nepříznivou. To je pozůstatkem z dob → *merkantilismu*, kdy byly vzácné kovy považovány za hodnotnější než statky či služby. Tento stále obecně přijímaný pohled však ignoruje skutečnost, že v okamžiku každé transakce dává každá ze stran přednost a více hodnotí položku, kterou získává, ať už jde o peníze, nebo o jiné statky či služby. Nikdo tedy nevyplácí peníze, pokud nedává přednost tomu, co za ně získává. Během období, v nichž národ nahrazuje část své peněžní zásoby (zlata) → *fiduciárními prostředky*, začíná působit → *Greshamův zákon* a dochází k odlivu peněžní zásoby (zlata) z dané země, tj. k nepříznivé platební bilanci.

Pleonasmus (*Pleonasm*). Nadbytečný výraz, jehož vypuštění by nezměnilo význam výroku. Jeho užití je obvykle považováno za chybu, kromě užití pro zdůraznění.

Pluralis gloriosus (lat.). Označení užití množného čísla „my“ způsobem, jímž uživatel naznačuje svoji falešnou totožnost se známou či význačnou osobností. Příklad: „Italský krupan hrdě prohlašuje: „Jsem nejvýznačnější malíř světa.““

Pluralis imperialis (lat.). Označení užití množného čísla „my“ způsobem, jímž uživatel naznačuje svoji falešnou totožnost s mocí své vlády. Příklad: Brit, který mezi lety 1790 až 1945 prohlásil: „My vládeme Indii.“

Pluralis logicus (lat.). Označení užití množného čísla „my“ pro skupinu logicky totožných lidí.

Pluralis majesticus (lat.). Označení užití množného čísla „my“ panovníkem vystupujícím ve svém oficiálním postavení, podobně jako používají „my“ autoři některých psaných textů.

Plutodemokracie (*Plutodemocracy*). (Z řec. *plutos* = bohatý – pozn. překl.) Hanlivé označení užívané zastánci socialistické diktatury pro demokratické uspořádání civilizovaných národů. Naznačuje, že tyto národy jsou ovládány klikou bohatých vykořisťovatelů.

Podnikatel (*Entrepreneur*). V obecném užívání je tímto pojmem označován ten, kdo plánuje, organizuje a řídí podnik, tj. podniká, především pro svůj vlastní zisk nebo ztrátu. Ve vědecké ekonomické teorii představuje podnikatel jednajícího člověka ve smyslu nejistoty neoddělitelně spojené s každým jednáním, v tom, že veškeré lidské jednání je prováděno v plynoucím čase, a proto zahrnuje i spekulaci o budoucích podmínkách. Podnikatel se snaží jednat tak, aby vytvořil situaci, jež je více žádoucí v porovnání se stavem vyvolaným buď nejednáním, nebo jiným než zvoleným způsobem jednání z jeho strany. Podnikatel, tj. jednající člověk, je tím, na koho jako prvního dopadají zisky nebo ztráty z jednání.

Podnikatelská složka úrokové míry, viz → *Úroková míra, podnikatelská složka*.

Podnikatelský zisk a ztráta (*Entrepreneurial profit and loss*). Zisk nebo ztráta z tržních operací vyjádřené v penězích. Zvýšení (zisk) nebo snížení (ztráta) očekávaného peněžního ekvivalentu čistých aktiv (celkových aktiv minus celkových závazků) jednotlivce nebo podnikatelské jednotky během určitého časového období nebo plynoucí z určitých obchodních transakcí. Podnikatelský zisk plyne z lepší schopnosti odhadnout a uspokojit tržní poptávku, než mají ostatní. Uspokojení poptávky probíhá prostřednictvím řízení využití jednoho nebo kombinace výrobních faktorů dostupných na trhu takovým způsobem, že vytvořené statky či služby mají vyšší tržní cenu než ostatní produkty stejných výrobních faktorů. Podnikatelské zisky a ztráty vznikají v důsledku vždy přítomných tržních činitelů: (1) nejistoty o budoucí poptávce spotřebitelů; (2) neustálých změn v poptávce a nabídce různých lidských a hmotných výrobních faktorů, které nepřetržitě vytvářejí nové příležitosti pro lepší přizpůsobení výrobě očekávaným potřebám spotřebitelů; (3) skutečnosti, že veškerá výroba vyžaduje určitý čas; a (4) rozdílů v podnikatelské schopnosti předvídat v okamžiku zahájení výroby, jaké budou nejnaléhavější potřeby spotřebitelů v různých budoucích okamžicích, kdy mohou být dokončeny alternativní výrobní procesy. Podnikatelské zisky a ztráty jsou společenským oceněním příspěvku jednotlivců a ostatních podnikatelských jednotek k blahobytu a uspokojení společnosti. Podnikatelské zisky a ztráty jsou prostředkem užívaným spotřebiteli k přesunu kontroly nad kapitálem a řízením výroby do rukou těch, kdo nejlépe prokázali svoji schopnost sloužit spotřebitelům.

Politika snadno dostupných peněz, viz → *Snadno dostupné peníze*.

Politika, proticyklická, viz → *Proticyklické politiky*.

Polylogismus (*Polylogism*). Stručně řečeno, mnoho logik. Teorie, v níž se logická struktura lidské mysli liší podle určitého rozdělení lidstva a v důsledku toho jsou odlišné i myšlenky a logika lidí v těchto jednotlivých skupinách. Marxistický polylogismus tvrdil, že se tyto rozdíly vztahují ke společenským třídám. Podle jiných se vztahují k rase, náboženství, národnosti atd.

Poptávka, elasticita, viz → *Elasticita poptávky*.

Postulát (*Postulate*). Fundamentální předpoklad přijímaný *a priori* za pravdivý, ovšem považovaný za nedokazatelný kvůli omezení lidské znalosti mysli člověka.

Positivismus (*Positivism*). Doktrína šířená Augustem Comtem (1798–1857), podle níž poznání člověka o všech věcech prochází třemi fázemi (teologickou, metafyzickou a pozitivní). Soudobý positivismus se snaží aplikovat experimentální metody → *přirodních věd* na studium otázek → *lidského jednání*. Heslo pozitivistů zní „Věda je měření“.

Positivisté, logičtí, viz → *Logičtí pozitivisté*.

Positivní cenová prémie, viz → *Cenová prémie*.

Positivní externality (*External economies*). Zisky, přínosy či jiné výhody lidského jednání, které nutně obohacují osobu nebo firmu, jež se na tomto jednání nepodílí. Tyto příznivé výsledky jsou často pomíjeny v ekonomických kalkulacích, které určují, zda bude dané jednání považováno za ziskové, nebo ne. Příkladem těchto vedlejších přínosů bude případ souseda osoby A, který získává výhodu z toho, že si osoba A oplotí svůj pozemek.

Positivní zákony (*Positive laws*). Člověkem vytvořené zákony; zákony schválené či přijaté (v systému zvykového práva, *common law*) ustavenou vládou, zahrnující jak právo statutární, tak vytvořené soudy. Pojem často užívaný v protikladu k → *přirozeným zákonům* (2. význam) či konceptům imaginárního ideálního či dokonalého práva.

Poznání (*Cognition*). Duševní akt, proces vědění, učení, vnímání či uvědomění, nebo jejich výsledek.

Práce, extroverzivní, viz → *Extroverzivní práce*.

Práce, újma z, viz → *Újma z práce*.

Pragmatismus (*Pragmatism*). Teorie, podle níž jsou myšlenky či principy platné jen tehdy, když mají význam pro praxi. Obecně řečeno se pragmatičtí spoléhají na empirické či experimentální metody a odmítají → *apriorismus* jako zdroj lidského poznání. Protože se mezi sebou pragmatičtí v použití tohoto pojmu velmi liší, je obtížné formulovat jednotnou definici.

Pravda (*Truth*). Nejlepší možné porozumění skutečnosti, které člověku umožňuje jeho mysl a rozum. Člověk je omylný a nikdy se nestane vševědoucím či zcela jistým, že to, co považuje za jistou pravdu, není omyl. Kritériem pravdy je to, že funguje, i když to nikdo není ochoten přiznat.

Pravidlo, Fullartonovo, viz → *Bankovní škola*.

Právo, uživací, viz → *Uživací právo*.

Praxeologie (*Praxeology*, z řec. *praxis* – jednání, zvyk či obvyklý postup; *logia* – doktrína, teorie či věda). Věda či obecná teorie (vědomého nebo účelového) → *lidského jednání*. Mises definuje jednání jako „projevení lidské vůle“. Proto považuje užití pojmů „vědomé či účelové“ za nadbytečné. Praxeologie je projevením lidské mysli a zabývá se jednáními dostupnými lidem k dosažení jimi zvolených cílů. Praxeologie vychází z → *apriorní* kategorie jednání a rozvíjí plně implikace tohoto jednání. Praxeologie usiluje o poznání platné pro všechny situace, v nichž podmínky přesně odpovídají těm obsaženým v jejich předpokladech a závěrech. Její výroky a tvrzení nejsou vyvozeny ze zkušenosti, ale předcházejí veškerému pochopení historických skutečností.

Princip blahobytu, ekonomie blahobytu (*Welfare principle, welfare economics*). Rozšířená teorie tzv. školy blahobytu, která věří, že může zlepšit kapitalistické podmínky → *intervencionismem*, jenž podle jejího tvrzení snižuje chudobu, ekonomickou nejistotu a nerovnosti příjmu a bohatství. Její politiky nejsou v souladu s cíli, kterých chce dosáhnout, tj. usiluje o zlepšení životní úrovně lidu při současném obhajování poskytování zvláštních privilegií, která snižují lidskou motivaci a → *kapitálovou akumulaci*, bez níž není možné dosáhnout ani vyšší produktivity, ani zvýšení životní úrovně.

Produktivita (výrobních faktorů), mezní, viz → *Mezní produktivita (výrobních faktorů)*.

Produktivita, teorie úroku, viz → *Teorie úroku založená na produktivitě*.

Progresivní zdanění (*Progressive taxation*). Způsob zdanění, při němž se daňová sazba s růstem základu daně zvyšuje. Představuje pokus, jak přimět bohaté platit více než v podmínkách proporcionalního zdanění příjmů a dědictví. → *Komunistický manifest* prosazuje progresivní zdanění jako

jedno z deseti opatření pro uskutečnění „despotických zásahů do vlastnického práva ... jako prostředku k převratu v celém způsobu výroby“.

Prokrustovský (*Procrustean*). Vyžadující přísný a nepružný soulad s předem vytvořenou teorií nebo systémem. Pojem vznikl z mýtu o Prokrustovi, jenž údajně přivazoval své oběti k železné posteli a poté je natahoval, či jim naopak uřezával nohy, aby se do této postele vešly.

Proletář, proletářský (*Proletarian*). Námezdní pracovník, dělník či rolník. Socialisté je vnímají jako osoby bez majetku, a tedy, v podmínkách kapitalismu, vydané na milost zaměstnavatelům. Proletáři mají být odlišováni od: (1) → *buržoá* čili obchodníků, zaměstnavatelů a administrativních pracovníků a (2) aristokracie a pozemkové šlechty.

Prostředek směny (*Medium of exchange*). Jakýkoli statek, například → *peníze*, jež lidé vyhledávají pro jeho užití ve směně spíše než kvůli jeho spotřebě nebo použití při výrobě. Vysoce směnitelný statek, za který nejprve člověk smění své méně směnitelné zboží nebo služby, takže je schopen nabídnout více přijímaný statek prodávajícímu služeb nebo statků, jež chce on sám koupit. Jakýkoli statek, jenž kvůli svému rozšířenému přijímání slouží k usnadnění → *nepřímé směny*.

Prostředky, fiduciární, viz → *Fiduciární prostředky*.

Prostý stav klidu (*Plain state of rest*). Situace, kdy ustávají veškeré tržní transakce, protože v daném čase žádní z potenciálních kupujících či prodávajících nevěří, že by mohli zlepšit své postavení dalšími transakcemi při daných cenách. Jde o dočasné období, které zmizí, jakmile zmizí tyto podmínky.

Protekcionismus (*Protectionism*). Politika uvalování zákonných břemen či omezení na dovozy se záměrem jim zabránit neboli odstranit jejich konkurenci pro domácí výrobky. Zahrnuje užití úplného zákazu dovozu, cel, dovozních kvót, různé formy regulace dovozů, devizovou regulaci atd. Ochranné clo, na rozdíl od cla zavedeného s cílem získání příjmu, má za úkol zabránit dovozům spíše než zvyšovat příjem.

Proticyklické politiky (*Contracyclical policies*). Intervencionistické politiky, které mají podle očekávání svých zastánců vést k potlačení nežádoucích, ale nevyhnutelných důsledků → *úvěrové expanze*. V lepším případě takové politiky pouze oddalují den konečného zúčtování. Viz → *hospodářský cyklus* a → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Průmyslová revoluce (*Industrial Revolution*). Rychlé změny v přechodu od středověkých výrobních metod k systému svobodného podnikání, které se

odehrály přibližně mezi lety 1760 až 1830 především v Anglii. Jde o pojem marxistického původu, jenž byl naplněn emocionálními významy, aby bylo možné hospodářské dějiny vtělit do teorií → *fabianismu*, → *marxismu*, → *historismu* a → *institucionalismu*.

Přímá směna (*Direct exchange*). Obchodování zboží za zboží (barter), zboží za služby, nebo služeb jednoho druhu za služby jiného druhu, bez zprostředkování této směny penězi či jiným prostředkem směny. Přímá směna je opakem nepřímé směny, která zahrnuje užití → *prostředku směny*, obvykle peněz, ve dvoustupňovém procesu nákupu a prodeje s cílem získat požadované statky nebo služby.

Přírodní vědy (*Natural sciences*). Obory všeobecných znalostí, které se přímo zabývají jevy projevenými přírodními objekty, organickými či anorganickými, a jejich podstatami. Mezi těmito prvky existuje nezvratné zřetězení a sled přirozených událostí či fyzikálních jevů. I když jejich měření nemusí být zcela přesné, postačuje k využití laboratorních experimentů a pozorování pro měření a kvantifikaci poznatků. Občas se označují za fyzikální či empirické vědy, zahrnují biologii, geologii, lékařství, fyziku, chemii atd., nikoli však ostatní vědy, např. matematiku, filozofii nebo → *metafyziku*.

Přírodní zákon, viz → *Přirozený zákon*.

Přirozené právo (*Natural right*). Iluzorní právo údajně udělené jednotlivcům → *přirozeným zákonem* (2. význam). Prázdnota odvolávání se na jakékoli „přirozené“ právo se stane zřejmou v okamžiku, kdy oponent začne uplatňovat opačné či neslučitelné „přirozené“ právo. Tyto rozdíly mohou být vyřešeny pouze pomocí správného a platného uvažování.

Přirozený zákon nebo přírodní zákon (*Natural law, or the laws of nature*). Pojmy užívané ve dvou smyslech: (1) Neměnné pravidelnosti fyzikálních a biologických jevů, jež utvářejí podstatu fyziky, chemie, lékařství a biologie. Lidské jednání je těmito zákony omezeno a podmíněno, a proto je jejich znalost nutná pro jeho úspěch. (2) Představy, že existuje arbitrární věčný standard určování toho, které z lidských činů jsou spravedlivé, a tedy prospěšné pro celou společnost, a které nikoli. Mnoho scholastiků (viz → *středověká scholastika*) mělo za to, že přirozené zákony jsou součástí božských zákonů, zatímco pozdější myslitelé upřednostňovali myšlenku, že přirozené zákony jsou souborem pravidel a zvyků, s nimiž by pro dosažení dobré společnosti měly být lidmi vytvořené zákony v souladu. Protože neexistuje žádný vědecký základ pro určení obsahu tohoto pojmu, je používán ve vágním → *metafyzickém* smyslu a pouze nemnozí se shodnou na jeho konkrétním významu. V důsledku toho někteří lidé používají pojem

„přirozený zákon“ jako ospravedlnění pro společenská jednání nebo programy, které prosazují, ale které nejsou schopni výslovně formulovat nebo je logicky obhájit.

Příznivá platební bilance, viz → *Platební bilance*.

Psychofyzika (*Psychophysics*). Odvětví psychologie studující fyziologické stránky duševních jevů a zejména kvantitativní vztahy mezi stimulem a výslednými pocity.

Psychologie (*Psychology*). Psychologie se zabývá dušemi lidí. Má dva hlavní významy. Věda o lidském jednání se v první řadě nezabývá jejím fyziologickým významem, občas označovaným jako přirozená nebo experimentální psychologie. Vždy, když se Mises odkazuje v ekonomických studiích na psychologii, má na mysli to, co označuje ve svých knihách *Theory and History* a *The Ultimate Foundation of Economic Science* pojmem „thymologie“. V tomto smyslu je psychologie „na jedné straně odnoží introspekce a na druhé straně sraženinou historické zkušenosti. Je tím, co se každý učí ze styku s ostatními lidmi. Je tím, co člověk ví o způsobu, jakým lidé hodnotí odlišné podmínky, o jejich přáních a touhách a jejich přáních je uskutečnit. Je znalostí společenského prostředí, v němž člověk žije a jedná.“ Tento význam tak představuje poznání lidských myšlenek, citů, vůle, motivací a hodnotových soudů, jež jsou nedílnou součástí každého člověka. Jde o specifické rozumění minulosti, jež dává lidem vhled do duší ostatních. Psychologie, podobně jako ekonomie, začíná u jednotlivce. Zabývá se vnitřními neviditelnými a nehmotnými událostmi v lidské mysli, jež určují lidské hodnotové škály ústící v jednání. → *Ekonomie* začíná tam, kde psychologie končí.

Psychopat (*Psychopath*). Osoba duševně nemocná, obvykle duševně či citově nevyrovnaná kvůli poruše charakteru či osobnosti, jež se přibližuje, ale nedosahuje nepřičetnosti.

Psychopatologie (*Psychopathology*). Odvětví psychologické vědy, zabývající se duševními chorobami a poruchami.

Půda, ohrazování, viz → *Ohrazování půdy*.

Půjčka a pronájem, zákon o, viz → *Zákon o půjčce a pronájmu*.

Pumpování peněz do hospodářství („*Pump-priming*“). Deficitní vládní utrácení za veřejné práce a sociální projekty (viz → *princip blahobytu*) s cílem zvýšit kupní sílu příjemců a stimulovat a znovu oživit hospodářskou aktivitu až do bodu, v němž již nebudou deficitní výdaje k udržení požadované hospodářské aktivity třeba. „Pumpování“ občas selže, jako v případě americké

kého *New Dealu* ve 30. letech. V ostatních případech zahájí boom, který nevyhnutelně vede k recesi, → *depresi* nebo k → *útěku ke statkům* či *reálným hodnotám*. Viz také → *hospodářský cyklus* a → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Pythagorova věta (*Theorem of Pythagoras*). Věta, podle níž je obsah čtverce nad přeponou pravoúhlého trojúhelníka roven součtu obsahu čtverců nad oběma odvěsnami.

Q

Qua (lat.). Považovaný za; pokud; jako.

Quadragesimo anno (lat.). „Čtyřicátého roku“, první slova encykliky papeže Pia XI. (1857–1939, papežem 1922–1939) z roku 1931. Tento text se vztahuje k encyklice *Rerum Novarum* (O nových věcech) vyhlášené papežem Lvem XIII. (1810–1903, papežem 1878–1903) čtyřicet let předtím (1891) a rozvádí ji. Tyto dvě encykliky v souhrnu představují oficiální postoj římskokatolické církve ke společenskému řádu, včetně → *socialismu* a → *kapitalismu*.

R

Racionalismus, 18. století (*Rationalism, eighteenth century*). Základní teze racionalismu zní: Lidské jednání je vedeno rozumem. V 18. století zdůrazňovalo rostoucí hnutí užití rozumu k odhalení omylů mýtů a pověr dřívějších dob. Slabostí tohoto hnutí byl chybný předpoklad, že všichni lidé disponují stejnou schopností uvažovat, a tedy že jakýkoli nesouhlas s obecně přijímanými doktrínami a ideologiemi je výsledkem úmyslného klamu.

Racionalizace (*Rationalization*). Nahrazení skutečného důvodu racionální výmlouvou či předstíraným důvodem, vedoucím k sebeklamu a pokrytectví; hledání věrohodného důvodu pro lidské jednání, když si člověk skutečný důvod buď neuvědomuje, nebo se ho snaží držet v tajnosti; užití falešného, ale pochopitelného odůvodnění či vysvětlení postoje nebo jednání, jež se zdá neodůvodněné či v rozporu s uznávaným zdůvodněním, jestliže si člověk není skutečného důvodu vědom nebo se za něj stydí.

Racionální (*Rational*). Výsledek užití charakteristických lidských duševních procesů, jimiž člověk usiluje o spojeních svých myšlenek tak vědomě, koherentně a účelně, jak je to možné, za účelem plánování dosažení žádoucích cílů. Lidská omylnost při výběru nejlepšího možného uvažování pro dosažení požadovaných cílů nemá žádný vztah ke správnosti či

nesprávnosti tohoto uvažování. V důsledku toho je veškeré vědomé → *lidské jednání*, bez ohledu na jeho vhodnost či nevhodnost k dosažení požadovaných cílů, racionální.

Rádža (hind.). Hinduistický vůdce či šlechtic, který vládl určitému území buď nezávisle, nebo jako feudální pán, zavázaný vyššímu pánovi.

Rakouská (ekonomická) škola (*Austrian School [of Economics]*). Skupina ekonomů rozvíjejících moderní subjektivní teorii hodnoty a aplikujících ji na nejrůznější ekonomické otázky. Všichni její zakladatelé a první představitelé, Carl Menger (1840–1921), Friedrich von Wieser (1851–1926) a Eugen von Böhm-Bawerk (1851–1914), stejně jako Ludwig von Mises (1881–1973) a Friedrich A. von Hayek (1899–1992), pocházeli z Rakouska.

Ražebné (*Seigniorage*). Poplatek za přeměnu měnového kovu v mince.

Realismus, viz → *Nominalismus*.

Reálné mzdové sazby (*Real wage rates*). Mzdové sazby vyjádřené ve formě toho, co je možné za ně koupit, a nikoli ve formě peněžních jednotek, jejichž kupní síla kolísá. Reálné mzdy berou v úvahu i všechny nepeněžní výhody, nevýhody či srážky, které se zaměstnáním souvisí.

Realpolitik (něm.). Praktická politika v tom smyslu, že myšlenky a teorie nehrají roli a není nutné jim při provozování politiky věnovat pozornost. Zastánci *Realpolitiky* si neuvědomovali, že i jejich vlastní moc je založena na myšlenkách a teoriích.

Regresní teorém (*Regression theorem*). Teorém, kterým Mises aplikuje → *subjektivní teorii hodnoty* na objektivní směnnou hodnotu, neboli kupní sílu, → *peněz*. Objektivní směnné hodnoty ostatních statků a služeb jsou vysvětleny subjektivní teorií hodnoty, pomocí které jsou hodnoty sledovány k subjektivním hodnotám konečného užití mezních spotřebitelů, kteří statky a služby hodnotí pro jejich → *objektivní hodnoty užití*, jež očekávají získat z jejich spotřeby. To neplatí pro peníze, protože (1) peníze nejsou při svém užití spotřebovávány a (2) subjektivní a objektivní hodnota užití peněz odpovídají a jsou rovny jejich objektivní směnné hodnotě, očekávané hodnotě statků a služeb, za něž mohou být směněny. Mises vysvětluje původ objektivní hodnoty užití peněz tím, že ji sleduje zpět krok za krokem od bodu, v němž jsou peníze hodnoceny, do bodu, v němž peněžní statek sloužil pouze pro nepeněžní užití, nevyhnutelného bodu předcházejícího prvnímu užití statku jako peněz. V tomto bodě je objektivní směnná hodnota tohoto statku vysvětlena obecnou → *subjektivní teorií hodnoty* a → *mezním užitkem*.

Regressus in infinitum (lat.). Proces nekonečného postupu zpět, tj. stopování každé události k předchozímu kroku.

Regulace úvěrů, kvalitativní, viz → *Kvalitativní regulace úvěrů*.

Reichsbank (něm.). Říšská banka, → *centrální banka* Německa od 1875 do doby krátce po 2. světové válce.

Reichswirtschaftsministerium (něm.). Německé Říšské ministerstvo hospodářství.

Relevance, soud o, viz → *Soud o relevanci*.

Relicta civitate rus habitare maluerit (lat.). „Opustiv město, dal přednost venkovu.“

Renta (*Rent*). Katalaktický, tržní, jev odvozený ze subjektivní hodnoty upotřebitelnosti faktoru výroby.

Res extra commercium (lat.). Věc či věci mimo obchodní transakce.

Retrospekce (*Retrospection*). Čin či schopnosti pohledu zpět do minulosti.

Revoluce z roku 1688, anglická (*Revolution of 1688, English*). Téměř nenásilná revoluce, občas označovaná za „Slavnou revoluci“ („*Glorious Revolution*“). Vznikla jako výsledek náboženských střetů a králových postupů, jimiž se zbavoval soudců a parlamentních zákonů, jež mu nebyli po chuti. Král Jakub II. (1633–1701), římský katolík a poslední absolutistický anglický panovník, musel uprchnout do Francie (1688) před nizozemskou armádou, kterou do Anglie vyslal protestantský princ Vilém Oranžský na žádost vůdců toryů a whigů. Parlament nabídl trůn Vilémovi a jeho manželce, protestantské dceři Jakuba II., kteří se jako Vilém III. a Marie stali společnými vládci, jejichž moc byla omezena Listinou práv, pozdějším vzorem pro její americkou obdobu. Revoluce představovala nastolení převahy Poslanecké sněmovny (*House of Commons*) nad Sněmovnou lordů (*House of Lords*) i nárůst moci strany whigů na úkor strany toryů. Byla také začátkem vlády rady ministrů, nezávislosti soudců, pravidelných schůzí parlamentu, svobody vyznání, kontroly parlamentu nad daněmi a výdaji a později (1695) i svobody tisku.

Revoluce, americká (*Revolution, American*), 1776–1783. Po opakovaných pokusech získat práva plnoprávných občanů, zastupitelskou vládu a úlevu od diskriminačních daní a despotické vlády krále Jiřího III. (1738–1820) se zástupci třinácti amerických kolonií setkali na Druhém kontinentálním shromáždění (*Second Continental Congress*) a 4. července 1776 vyhlásili nezávislost na Anglii. V následné válce armády bývalých kolonií s pomocí

Francie odrazily útok a nakonec i porazily (1781) britské vojsko. Mírová smlouva podepsaná v Paříži 9. září 1783 uznala plnou nezávislost Spojených států amerických.

Revoluce, francouzská (*Revolution, French*), 1789–1799. Násilný politický převrat vyvolaný rostoucími finančními obtížemi absolutistických francouzských králů z rodu Bourbonů a rozšířením liberálních myšlenek. Král Ludvík XVI., tváří v tvář finančnímu úpadku, svolal na 1. května 1789 Generální stavy (viz → *États-Généraux*). → *Třetí stav* odmítl přijmout královny požadavky a nezákonně se přeměnil v Národní ústavodárné shromáždění za účelem sepsání ústavy, kterou byl král později přinucen přijmout. V mezidobí vedly manévry královského vojska a nedostatek potravy k povstání dělníků v Paříži a 14. července 1789 k dobytí věznice Bastily. Shromáždění přijalo Deklaraci lidských práv, zrušilo feudální povinnosti a církevní desátky a zkonfiskovalo církevní majetek, vůči němuž vydalo asignáty (viz → *mandats territoriaux*). Kněžím bylo přikázáno přísahat věrnost novému řádu, což jim papež zakázal. To vedlo k domácím nepokojům. Ve stejné době vyústila snaha zahraniční šlechty pomoci francouzské aristokracii ve válku. Pařížský lid byl nepřátelsky naladěný vůči králi, jenž byl sesazen, souzen a popraven. Po vzniku republiky (1792) vypukla občanská válka a „hrůzovláda“, během níž ti, kdo byli u moci, neustále vraždili všechny podezřelé protivníky. Válka, → *inflace* a cenová regulace vedly k revoluční vládě, jež připravila cestu pro nástup Napoleona I. (1769–1821) jako „Prvního konzula“ (1799) a císaře (1804). Feudalismus však obnoven nebyl.

Ricardiánský (*Ricardian*). Vztahující se k teoriím klasického ekonomy Davida Ricarda (1772–1823). Jeho hlavním dílem jsou *Zásady politické ekonomie a zdanění* (*The Principles of Political Economy and Taxation*) z roku 1817. Ricardo popsal dělbu práce a společenskou spolupráci jako prospěšnou pro všechny (viz → *komparativní náklady, zákon či teorie*), formuloval poznatek, že politické zásahy do svobodného obchodu (cla) musí nutně vést ke snížení uspokojení spotřebitele a že užití mezní půdy nepřináší žádnou rentu. Poslední uvedená teorie obsahuje i zárodek později rozvinuté → *teorie mezního užítku*, jež je základem → *subjektivní teorie hodnoty*. Ricardovými největšími nedostatky byly jeho podpora pracovní nebolí → *klasické teorie hodnoty*, domácího užití → *fiduciárních prostředků* a → *Ricardův efekt* – představa, že rozdělení podílů konečné produkce mezi půdu, práci a → *kapitál* vytváří ekonomický problém.

Ricardův efekt (*Ricardo effect, the*). Tvrzení Davida Ricarda (1772–1823), podle něž povede zvýšení mzdových sazeb k nahrazení práce stroji a naopak

zvýšení nákladů na stroje povede k většímu užití práce. Tento závěr je často uváděn → *intervencionisty*, kteří tvrdí, že zvýšení mzdových sazeb zvýší využití strojů, a tím i celkovou produktivitu. Tento argument však zaměňuje příčinu a následek: zvýšení využití → *kapitálových statků* zvyšuje mzdové sazby. Pokud nedojde k nárůstu disponibilních úspor, jakékoli zvýšení užití kapitálových statků v jednom odvětví pouze sníží množství kapitálových statků dostupných jiným odvětvím. Pokud dojde k zásahu v podobě zvýšení mzdových sazeb nad jejich tržní úroveň v jedné firmě nebo odvětví, dojde pouze k přesunu využití dostupné zásoby kapitálových statků. To sníží → *mezní produktivitu* jak práce, tak kapitálu a povede k poklesu celkové produkce a uspokojení spotřebitelů, neboť stávající kapitál je přesunován tam, kde je méně produktivní, než by tomu bylo v podmínkách → *svobodného či nenarušovaného trhu*.

Ricardův sdružovací zákon (*Ricardo's law of association*). Viz → *komparativní náklady, zákon* či *teorie*, což je známější označení téhož. Mises dává přednost pojmu „Ricardův sdružovací zákon“, protože stejný princip se neuplatňuje pouze v souvislosti s mezinárodním obchodem, kde se o něm obvykle uvažuje, ale i ve všech ostatních společenských vztazích.

Rovnice směny (*Equation of exchange*). Rovnice zpopularizovaná Irvingem Fisherem (1867–1947) v jeho textu *Kupní síla peněz* (*Purchasing Power of Money*, 1911), která říká: Průměrný objem peněz v oběhu (M) násobený rychlostí jejich oběhu (V), tj. celkovými výdaji dělenými průměrným množstvím peněz v oběhu, je roven souhrnu průměrných cen placených za každý statek a službu (p) násobených prodaným množstvím každého z nich (q), neboli $MV = \sum (pq + p'q' + \dots + p^nq^n)$, či častěji $MV = PT$, kde P představuje průměrné ceny a T celkový fyzický objem obchodu. Rovnice stručně řečeno pouze pokládá rovnítko mezi utracenou sumou peněz a zaplacené ceny, za současného předpokladu, že se hodnota zaplacených cen rovná hodnotě koupených statků. To protičeí subjektivní (mezní) teorii hodnoty, podle níž jsou veškeré dobrovolné směny směny nestejných hodnot. Používáním součtů a průměrů v sobě rovnice obsahuje také chyby spojené s koncepty → *cenové hladiny* a → *neutrality peněz*. Ačkoli měla sloužit k vysvětlení kupní síly peněz, rovnice směny je holistickým konceptem, který není schopen vysvětlit, ani jak vzniká kupní síla peněz, ani jak vznikají její změny. Kupní síla peněz je ve skutečnosti určena reakcemi jednotlivců na svoji neustále se měnící situaci, a nikoli matematickým vzorcem.

Rovnoměrně plynoucí ekonomika (*Evenly rotating economy*). Imaginární hospodářství, v němž jsou veškeré transakce a fyzické podmínky opakovány beze změny v každém časovém cyklu. Předpokládá se, že vše pokračuje

stejně jako předtím, včetně všech lidských myšlenek a cílů. Za těchto fiktivních neměnných opakovaných podmínek nemůže existovat žádná celková změna v jakékoli nabídce či poptávce, a tím ani změny cen. Rovnoměrně plynoucí ekonomika je užitečným nástrojem pro studium logických důsledků vyvolaných zavedením jednotlivých individuálních směn.

Rovnováha (*Equilibrium*). Stav, v němž se protichůdné síly nebo vzájemně se rušící vlivy přesně shodují, a jsou proto vyrovnané, tj. jde o stav klidu nebo nečinnosti. Rovnováha může existovat jen tak dlouho, dokud se neobjeví nové údaje, síly nebo vlivy schopné změnit nebo narušit stávající podmínky. Rovnováha je tak stavem, kterého není možné dosáhnout tam, kde se tržní podmínky či procesy neustále mění vlivem rušivých prvků nových lidských činů. Viz → *rovnoměrně plynoucí ekonomika* a → *matematická ekonomie*.

Rovnovážná cena (*Equilibrium price*). Cena (množství peněz), při které nedochází k dalším prodejům, protože nabídka a poptávka jsou v rovnováze.

Rozumění (*Understanding*). Schopnost lidské mysli pochopit význam situace, jíž lidé čelí, ze znalosti daných a neúplných dat, jež se doslovně neopakují. Rozumění hledá význam jednání při uvědomění si celku. Bere v úvahu nejen dané skutečnosti, ale také reakce ostatních lidí, hodnotové soudy, výběr cílů a prostředků k jejich dosažení a hodnocení očekávaného výsledku uskutečněných jednání. Rozumění je výsledkem intelektuálního vhledu spíše než konkrétního poznání, musí však být vždy v souladu (ne v rozporu) s platnými učením všech oblastí poznání, včetně přírodních věd. Rozumění je uskutečňováno každým a je jedinou vhodnou metodou při zabývání se historií a nejistotou budoucích podmínek či jakoukoli jinou situací, v níž je naše vědění neúplné.

Rozvíjející se hospodářství (*Progressing economy*). Hospodářství, v němž se objem investovaného kapitálu na jednoho obyvatele zvyšuje. Tento nárůst kapitálových statků je výsledkem zvýšení příjmu na jednoho obyvatele. V rozvíjejícím se hospodářství tak celkové podnikatelské zisky převyšují celkové podnikatelské ztráty. Protože příjmy a kapitálovou akumulaci není možné měřit, lze existenci rozvíjejícího se hospodářství rozpoznat pouze pomocí historického rozumění.

Ruský vzor socialismu, viz → *Socialismus ruského vzoru*.

Ryzost (*Fineness*). Podíl ryzího drahého kovu ve zlatých nebo stříbrných mincích a slitcích. Americké zlaté mince dosahovaly ryzosti 9/10, zatímco britské zlaté mince ryzosti 11/12.

S

Sabotáž, sabotovat (*Sabotage*). Úmyslně a zlomyslně zranit či zničit. Pochází z postupu prvních francouzských a belgických dělníků, kteří házeli své dřeváky (*sabots*) do strojů, kterým chtěli zabránit v provozu z obavy, že by je jejich užití připravilo o práci.

Sane sicut lux se ipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est (lat.). Spinozův (1632–1677) výrok. Překlad: „Stejně jako světlo vymezuje sebe i temnotu, tak i pravda určuje sebe i lež.“

Sdružovací zákon, Ricardův, viz → *Ricardův sdružovací zákon*.

Sedmiletá válka (*Seven Years' War*), 1756–1763. Válka, jež zasáhla téměř celý svět, mezi Anglií, Pruskem a Hannoverem na jedné straně a Francií, Rakouskem, Ruskem, Švédskem a později (1762) i Španělskem na straně opačné. Týkala se koloniálních držav a rakousko-pruského sporu o moc nad německy mluvící sjednocenou střední Evropou. Mírové smlouvy z roku 1763 nastolily britskou nadvládu nad Indií a Amerikou a pruskou (hohenzollernskou) nadvládu nad střední Evropou.

Seculární (*Secular*). Ve vztahu k náboženství má význam světský, nenáboženský, mimo církev.

Schizofrenie (*Schizophrenia*). Nenormální stav mysli či duševní pomatenost charakterizovaná zkrslým vnímáním skutečnosti a přítomností rozporných myšlenek, podnětů či emocí, jež vedou k fantazijním klamům a k rozpadu osobnosti.

Scholastická filozofie, viz → *Středověká scholastika*.

Sine qua non (lat.). Nutnost, nezbytnost, něco zcela nepostradatelného.

Skutečné peníze, viz → *Peníze v užším smyslu*.

Slitek (*Bullion*). Peněžní kov obchodovaný v jakékoli podobě kromě standardních mincí. Zlaté a stříbrné slitky mají obvykle podobu prutů nebo cihel, ale mohou být i ve formě čisté rudy nebo nestandardních mincí, jako např. opotřebovaných či zahraničních mincí, které jsou oceňovány pouze na základě své váhy a ryzosti.

Směna, přímá, viz → *Přímá směna*.

Směnka (*Bill of exchange*). Smluvní dokument napsaný a podepsaný jednou stranou (obvykle, nikoli však nutně, prodávajícím) a znějící na druhou stranu (obvykle kupujícího), kterým se druhá strana bezpodmínečně zavazuje zaplatit na řad doručitele nebo třetí strany, kterou však může být i ten,

kdo ji vystavil, tedy první strana, určitou sumu peněz na viděnou (po přijetí druhou stranou) nebo k určitému datu. Směnka je platná pouze v případě akceptace druhou stranou. Směnka splatná k budoucímu datu je úvěrovým nástrojem diskontovatelným bankami ještě před datem splatnosti v závislosti na bonitě na směnce podepsaných stran. V určitých historických dobách a na určitých místech byly směnky užívány jako prostředky směny. Viz → *prostředek směny*.

Směnný kurz, viz → *Cizí měna*.

Snadno dostupné peníze (*Easy money*). Stav úvěrového trhu, na kterém mohou být prostředky vypůjčeny za nižší úrokovou míru, než by to bylo možné za svobodných tržních podmínek. Politika snadno dostupných peněz vede k expanzi → *oběžného úvěru* tím, že je k dispozici více prostředků v podobě půjček, než střadatelé za tímto účelem naakumulovali a odložili stranou.

Socialismus (*Socialism*). Systém společenské organizace požadující veřejné vlastnictví všech výrobních prostředků. Politika, usilující o vytvoření společnosti, v níž jsou veškeré hmotné výrobní prostředky pod výhradní kontrolou organizované skupiny, tj. vlády – společenského tělesa nátlaku, donucení a útisku. V podmínkách socialismu by tato skupina neurčovala jen to, co má být vyráběno a kdo a jak to má vyrábět, ale také to, kdo má získat produkt a jak ho má využít. V podmínkách tohoto → *monopolního* vlastnictví a kontroly výrobních faktorů by neexistoval žádný trh těchto faktorů, a tím ani prostor pro → *prostředek směny* (→ *peníze*) či využití ekonomické kalkulace, která musí být založena na tržních cenách. Závěrem tedy je, že veškerá rozhodnutí musí být centralizována do rukou jedné autority. Proto, jsou-li principy socialismu dovedeny do svých logických konců, musí nutně vést k diktatuře jednoho člověka.

Socialismus německého vzoru (*Socialism of the German pattern*). Ekonomický systém zcela plánovaný a ovládaný vládou při zachování celé řady pojmů a formálních stránek → *kapitalismu*. Forma → *socialismu*, jež si udržuje vzhled a terminologii tržního hospodářství, i když soukromé vlastnictví výrobních prostředků, skutečné kupování a prodávání a skutečné tržní ceny, mzdy a úrokové míry již neexistují, protože veškeré výrobní aktivity a alokace produktu jsou řízeny a ovládány vládními příkazy, které jsou všichni účastníci bezpodmínečně povinni uposlechnout. Tato forma socialismu byla uskutečněna v Německu během nacistické vlády (1933–1945), ale zhroutila se s jeho porážkou ve 2. světové válce. Německý název zní → *Zwangswirtschaft*, nucené hospodářství. Viz → *nacistický*.

Socialismus ruského vzoru (*Socialism of the Russian pattern*). Forma → *socialismu*, v němž jsou veškeré hmotné výrobní prostředky (zemědělské statky, továrny, kapitálové statky, skladiště apod.) právně vlastněny vládou a provozovány vládními zaměstnanci podle vládních příkazů. Tento systém neudrzuje zdání tržních transakcí v oblasti výrobních prostředků, jako tomu je u → *socialismu německého vzoru*.

Socialismus, „vědecký“ a „utopický“ (*Socialism, „scientific“ and „utopian“*). Rozdíl mezi „vědeckým socialismem“ a „utopickým socialismem“ byl jednou ze stěžejních představ marxismu. Podle Karla Marxe (1818–1883) byli utopickými ti socialisté, kteří usilovali o dokázání toho, že v socialistické společnosti budou nesrovnatelně uspokojivější podmínky než v té současné. Utopičtí socialisté se snaží přivodit přechod k socialismu přesvědčováním lidí, že socialismus je v každém ohledu více žádoucí než současný systém soukromého vlastnictví výrobních faktorů. Marx tyto názory odmítl jako mylné. Tvrdil, že socialismus nepřijde proto, že by mu lidé dali přednost, ale proto, že – jak on sám objevil a odhalil – historický vývoj k jeho ustavení nutně a nevyhnutelně směřuje. Z tohoto důvodu si marxističtí socialisté nárokují označení „vědecký socialismus“ a odsuzují dřívější socialistické autory jako „utopické“ snílky.

Socialismus, křesťanský, viz → *Křesťanský socialismus*.

Sociálně demokratická strana, německá (*Social Democratic Party, German*). Německá politická strana, která byla v závěru 19. století vedoucím členem → *Druhé internacionály*, nejvlivnějšího hnutí pro šíření myšlenek marxismu, a stala se vzorem pro sociálně demokratické strany i v jiných zemích. Byla založena roku 1869 Wilhelmem Liebknechtem (1826–1900) a Augustem Bebelem (1840–1913), zanícenými zastánci marxistických doktrín, včetně myšlenky nesmiřitelného třídního boje, nevyhnutelného zániku → *kapitalismu* a → *proletářského převzetí moci*. Po sloučení se skupinou následovníků Ferdinanda Lasalla (1825–1864), zastávce dosažení → *socialismu* prostřednictvím → *intervencionismu*, přijala strana v letech 1874–1875 tzv. Gothajský program, proti němuž vystoupil Karel Marx. Od let 1878–1890 označily německé zákony socialismus za podvatrný a veškeré schůze strany a její literatura byly zakázány. Volební výsledky strany však rostly a s nimi i její zastoupení v Říšském sněmu. V roce 1891 v tzv. Erfurtském programu strana opětovně přijala marxistické myšlenky přepracované Karlem Kautským (1854–1938). V praxi se však přiklonila spíše k „revizionistickým“ politikám politického oportunistu a intervencionismu, prosazovaným Eduardem Bernsteinem (1850–1932). Strana se tak snažila udržet si věrnost členů odborů, jimž vláda nabízela „sociální pojiš-

tění“ a jiné zásahy „v zájmu pracujících“. V roce 1912 strana získala třetinu všech hlasů ve volbách do Říšského sněmu. V průběhu 1. světové války neshody rozdělily stranu na tzv. většinové socialisty, kteří podporovali válečné aktivity, a tzv. nezávislé. Po vypuknutí ruské revoluce (1917) se od nezávislých oddělila skupina, jež založila Německou komunistickou stranu, která se později stala členem → *Komunistické internacionály*. Mezi světovými válkami byla Sociálně demokratická strana největší německou politickou stranou, i když nikdy nezískala většinu hlasů. V roce 1933 ji a ostatní s ní soupeřící strany nacisté zakázali. Po 2. světové válce strana odmítla zestátnování a přijala kurz zaměřený na politiky státu blahobytu. Je hlavním soupeřem vlivné Křesťansko-demokratické unie.

Sociální (společenská) konkurence či soutěž (*Social competition*). Snaha jednotlivce získat co nejvýhodnější postavení v systému společenské spolupráce.

Sociální zabezpečení (*Social security*). Pojem užívaný v současnosti k označení politických programů poskytujících sociální dávky zvláštním skupinám populace, jež jsou považovány za sociálně potřebné, tj. zasluhující zvláštní finanční pomoc. V roce 1883 vytvořila německá vláda povinný systém pojištění pro všechny německé zaměstnance. Tento systém měl nahradit veřejnou podporu programem poskytování pojištění pro případ nemoci zaměstnance, nehod nebo stáří. V následujících desetiletích celý systém opouštěl svoji aktuárskou podstatu a stával se ve stále větší míře systémem dávek a důchodů placených daněmi z mezd. Postupně ho přejala téměř všechny průmyslové země. Ve Spojených státech byl poprvé uzákoněn v roce 1935 jako součást → *New Dealu* prezidenta Franklina D. Roosevelta.

Sociologie (*Sociology*). Termín použitý poprvé Augustem Comtem (1798–1857), francouzským pozitivistou (viz → *pozitivismus*), k označení jím navrhované vědy, jež měla rozpracovat zákony lidského vývoje podle metod užívaných k rozvoji lidského poznání v → *přírodních vědách*. Většina dnešních prací označovaných za sociologické se zabývá různými otázkami dříve považovanými za součást historie, antropologie a etnologie.

Sociologie poznání (*Sociology of Knowledge*). Snaha zachránit diskreditovanou marxistickou ideologii, podniknutá ve 20. letech 20. století Karlem Mannheimem (1893–1947) a Maxem Schelerem (1874–1928). Tím, že Mannheim připustil, že existují i „nezávislí intelektuálové“, kteří jsou schopni poznat pravdu bez „ideologických“ deformací, vede celá diskuse do slepé uličky.

Solo in un secondo tempo, quando le categorie non abbiano trovato la via dell'accordo e dell'equilibrio, lo Stato potrà intervenire (it.). „Pouze v poslední

fázi, pokud nedojde mezi → *cechy* k přijatelné dohodě, bude moci zasáhnout stát.“ Pozn.: Stejný princip se vztahoval i na otázky pracovních vztahů uvnitř korporace každého odvětví, k níž musel každý člen daného odvětví podle zákona povinně patřit. Viz také → *corporazione*, → *corporativismus*.

Soud o relevanci (*Judgment of relevance*). Závažnost nebo relativní význam, které člověk připisuje nebo spojuje s každým z mnoha faktorů, jež přispěly k výsledku lidského jednání způsobeného celou řadou příčin. Soudy o relevanci nepředstavují arbitrární preference jako → *hodnotové soudy*, ale jsou upřímnou snahou zvážit relativní význam všech přispívajících faktorů. Jsou nicméně subjektivní, a proto se mohou lišit i mezi upřímnými lidmi a schopnými experty.

Soud, hodnotový, viz → *Hodnotový soud*.

Soutěž, biologická, viz → *Biologická soutěž*.

Soutěž, hospodářská, viz → *Katalaktická konkurence*.

Sovětské hospodářství nebo systém, viz → *Socialismus ruského vzoru*.

Soziale Marktwirtschaft (něm.). Doslova „sociálně tržní hospodářství“; řízení tržního hospodářství s ohledem na sociální otázky. Mises se odkazuje na systém řízení hospodářství přijatý německou vládou po 2. světové válce. Ten více méně přijal → *intervencionistické* politiky Spojených států. V některých případech Německo přijalo americké postupy (např. antimonopolní politiku), v jiných bylo ještě radikálnější (odborníci získaly právo spolurozhodování o vývoji určitých klíčových odvětví), někdy však Německo zůstalo více „ortodoxní“ (dávalo např. přednost poměrně rozumným politikám před inflacionismem).

Sozialpolitik (něm.). Doslova „sociální politika“, konkrétněji → *intervencionistické* politiky zahájené německým kancléřem Otto von Bismarckem (1815–1898) v roce 1881, ve snaze konkurovat → *Sociálně demokratické straně*, straně → *marxistických* socialistů, o politickou podporu námezdních pracujících. I když byla celá řada součástí této politiky vytvořena podle britského vzoru, legislativa → *sociálního zabezpečení* byla nikdy předtím nevyzkoušenou institucí. Německá *Sozialpolitik* byla předchůdkyní evropských → *států blahobytu* a amerického → *New Dealu*, vyhlášeného prezidentem Franklinem D. Rooseveltem (1882–1945) v roce 1933. Zastánci těchto politik popírají existenci ekonomických zákonů a neuvědomují si, že tyto politické zásahy vedou k nižšímu životnímu standardu pro masu, jimž chtějí pomoci tzv. zákonodárstvím „ve prospěch pracujících“.

Specifický výrobní faktor (*Specific factor of production*). Takový → výrobní faktor, jenž má hodnotu pouze ve výrobním procesu jednoho určitého typu ekonomického statku nebo služby a který je tedy bezcenný pro výrobu čehokoli jiného. Příkladem může být stroj na balení žiletek, který nemůže být použit k ničemu jinému.

Speenhamlandský systém (*Speenhamland system*). V únoru 1793 vstoupila Anglie do války s Francií. Tato válka byla do značné míry financována inflací, která spolu se špatnou úrodou a → *obilnými zákony* vedla k růstu cen potravin vyššímu, než byl růst mezd. Výsledkem bylo rozsáhlé utrpení dělníků a jejich rodin. V roce 1795 se sešli ve městě Speenhamland úředníci z Berkshire, kteří se postavili proti vyšším minimálním mzdám a přijali systém užívající daňové příjmy na příplatky ke mzdám, aby poskytli rodinám dělníků to, co považovali za příjem na úrovni životního minima. Tento systém se rychle rozšířil do ostatních zemí. Vedl k vyšším příjmům pro pozemkovou šlechtu, nižším mzdám pro dělníky, snížení motivace špatně placených zemědělských dělníků k přechodu na lépe placenou práci v průmyslu, vyšším mírám porodnosti a neustále se zvyšujícím daním, dokud nebyl v roce 1834 nahrazen chudinskými zákony (*Poor Laws*).

Spekulace (*Speculation*). Vyrovnávání se s nejistými podmínkami neznámé budoucnosti. Každé → *lidské jednání* představuje spekulaci v tom, že probíhá v plynutí času.

Spirochety (*Spirochetes*). Malé spirálovité bakterie způsobující frambézii (přenosné tropické kožní onemocnění – pozn. překl.), syfilis a opakující se záchvaty horečky.

Spojené národy, viz → *Organizace spojených národů*.

Společnost (*Society*). Systém mírové a účelné spolupráce v dělbě práce a vzájemně výhodné výměně statků a služeb. Společná spolupráce, v níž považuje každý z účastníků spokojenost ostatních členů společnosti za prostředek k dosažení vlastní spokojenosti. Lidská společnost potřebuje služby vlády k potlačení všech protispolečenských jednání.

Společnost národů (*League of Nations*). Mezinárodní sdružení vlád členských zemí, fungující mezi lety 1919 až 1946. S myšlenkou jeho založení přišel prezident Spojených států Woodrow Wilson (1856–1924) během první světové války a dohoda o jeho založení byla součástí Versailleské mírové smlouvy (1919). Ústředí Společnosti národů sídlilo ve švýcarské Ženevě. Kromě svých snah přinést do mezinárodních vztahů řád a trvalý mír Společnost sbírala statistické údaje, připravovala zprávy a sloužila jako místo diskusí představitelů národních vlád členských zemí. Chyběl jí duch libe-

ralismu (viz → *liberální*), a proto nebyla schopna vyřešit ústřední mezinárodní problémy své doby, jako např. kolonialismus, politická omezení mezinárodního obchodu a investic a domácí intervencionismus vedoucí k mezinárodním konfliktům. Její neschopnost vyřešit mandžuskou krizi v roce 1931 vedla k vystoupení Japonska (1933) a postupnému rozpadu Společnosti během druhé světové války. Formálně byla rozpuštěna roku 1946 po vytvoření → *Organizace spojených národů*. Spojené státy do Společnosti nikdy nevstoupily, ačkoli se účastnily celé řady jejích vedlejších aktivit, jako například Mezinárodní organizace práce (1934), orgánu podporujícího intervence „ve prospěch pracujících“, jehož působení dnes pokračuje pod hlavičkou OSN.

Spotřeba kapitálu, viz → *Kapitálová spotřeba*.

Stalinisté (*Stalinists*). Stoupenci Josefa Stalina (1879–1953), špatně vzdělaného, ale o to horlivějšího a neústupnějšího přívržence ruské komunistické revoluce, jenž neváhal sáhnout ke zločinným postupům při odstranění Lva Trockého (1877–1940) a svých dalších doktrinářských oponentů v boji o pozici ruského diktátora po smrti V. I. Lenina (1870–1924).

Standard zlaté devizy (*Gold exchange standard*). Národní měnový systém, v němž: (1) je domácí peněžní jednotka zákonně stanovena jako ekvivalent určité pevné váhy zlata, jde o tzv. zlatou paritu; (2) jednotlivci drží a užívají v domácích peněžních transakcích pouze → *peněžní substituty*, tj. neexistují žádné domácí zlaté mince; (3) národní měnová autorita udržuje hodnotu všech peněžních substitutů na zákonem stanovené paritě směnou zlata za ty peněžní substituty, které chce jejich majitel užít v zahraničí, za zákonnou paritu nebo za kurz mezi body vývozu a dovozu zlata (viz → *zlaté body*) této parity; (4) národní měnová autorita, jediný oficiální domácí držitel zlata a cizí měny, směňuje všechno zlato a cizí měny za domácí peněžní substituty se statutem zákonného platidla za zákonnou paritu nebo za kurzy mezi body vývozu a dovozu zlata. Standard zlaté devizy umožňuje národní měnové autoritě udržovat část svých rezerv ne ve zlatě, ale v pohledávkách za zahraničními bankami, které jsou směnitelné za zlato. Byl navržen D. Ricardem (1772–1823) v roce 1816 jako měnový systém, který by podle jeho přesvědčení fungoval stejně jako zlatý standard udržení hodnoty domácích peněžních substitutů na úrovni zlaté parity, a navíc by přidal výhodu hospodárného využívání zlata. V praxi dovolil pevný zlatý směnný standard politickou manipulaci množství peněz. To následně vedlo k → *inflaci*, → *úvěrové expanzi* a flexibilnímu standardu zlaté devizy, nebo zjednodušeně → *flexibilnímu standardu*, u nějž je zlatá parita měněna, zpravidla směrem dolů, kdykoli to vláda považuje za výhodné, obvykle aby

zabránila dalšímu odlivu zlata. Pozn.: V dnešním populárním užití byl význam tohoto pojmu znehodnocen a představuje měnový systém, v němž jsou rezervy drženy v cizích měnách směnitelných za zlato, stejně jako ve zlatu samotném.

Standard, flexibilní, viz → *Flexibilní standard*.

Standard, zlatý, viz → *Zlatý standard*.

Standardní mince (*Standard coins*). Peněžní mince s neomezeným postavením → *zákonného platiidla*. Standardní mince nezahrnují drobné či druhotné mince, které jsou zákonným platidlem jen do omezené míry.

Ständische Landtage (něm.). Sněmy zástupců stavů v říši. Přibližně od počátku 14. století měla většina vévodství, knížectví a království Svaté říše římské, trvající mezi lety 800–1806 (a později užívající dovětku „národa německého“), tyto sněmy skládající se ze zástupců tří stavů, tj. šlechty, duchovenstva a → *třetího stavu* či obecného lidu (zejm. měšťanů, majitelů pozemků a nižší šlechty). Sněmy byly často důležitou protiváhou místního panovníka, předtím než třicetiletá válka (1618–1648), která zpusťořila většinu Německa a snížila počet obyvatel o více než polovinu, omezila moc sněmů na pouhé schvalování přání panovníků. I přesto však existovaly i poté jako formální orgány bez pravomocí až do konce říše a v některých případech až do poloviny 19. století.

Statická rovnováha, viz → *Rovnoměrně plynoucí ekonomika*.

Statické hospodářství (*Stationary economy*). Imaginární konstrukt ekonomiky, v níž se nemění příjem na obyvatele ani bohatství. V této ekonomice by se celkové zisky přesně rovnaly celkovým ztrátám. Pouze v tomto nereálném a imaginárním hospodářství by platily rovnice „matematických ekonomů“. Viz → *matematická ekonomie*.

Statky prvního, nebo nejnižšího, řádu, viz → *Statky, řád*.

Statky vyšších řádů, viz → *Statky, řád*.

Statky, kapitálové, viz → *Kapitálové statky*.

Statky, řád (*Goods, order of*). Ekonomické statky (a služby) jsou různého řádu v závislosti na tom, jak daleko jsou vzdáleny své konečné výrobě jako spotřebnímu statku (nebo službě). Statky prvního nebo nejnižšího řádu jsou statky připravené ke spotřebě konečným uživatelem (spotřební statky). Statky druhého řádu jsou výrobní statky nebo → *výrobní faktory*, které jsou vzdálené jeden řád od toho, aby byly spotřebními statky. Statky třetího řádu jsou dva řády vzdálené od spotřebních statků a tak dále. Výrobní stat-

ky a výrobní faktory jsou označovány za „statky vyšších řádů“, nebo, kde je to vhodné, jako „statky nejvyššího řádu“.

Stato corporativo (it.). Korporativní stát či národ. Pro jeho program viz → *korporativismus*.

Státolatrie (*Statolatry*). Uctívání státu. Uctívání státu je uctíváním donucení.

Stav klidu, konečný, viz → *Konečný stav klidu*.

Stav klidu, viz → *Konečný stav klidu*, → *Prostý stav klidu*.

Stávkokaz (*Scab*). Hanlivý termín užívaný k označení těch, kteří pracují či pokračují v práci v zaměstnání nebo na místě, na něž se vztahuje odbory vyhlášená stávka.

Strana práce, britská (*Labor Party, British*). Britská politická strana vytvořená v roce 1900 na setkání odborářů a socialistů. Její politické i ekonomické představy vycházely převážně z → *fabianismu*. První tajemník strany, J. Ramsay MacDonald (1866–1937), se stal ministerským předsedou na dobu deseti měsíců v roce 1924, kdy 158 liberálních členů parlamentu podpořilo 191 poslanců za *Labor Party* proti návrhu 258 členů *Conservative Party*, kteří prosazovali větší protekcionismus. Během tohoto období Velká Británie uznala vznik Svazu sovětských socialistických republik. K moci se vrátila mezi lety 1929 a 1931, kdy měla 288 poslanců (konzervativci 261 a liberálové 57). Její politiky vedly k tomu, že Velká Británie opustila → *zlatý standard*. Jasně většiny dosáhla v letech 1945 až 1951, kdy zestátnila zdravotnictví, klíčová průmyslová odvětví a snížila hodnotu britské libry ze 4,03 \$ na 2,80 \$. Znovuzvolení *Labor Party* v roce 1964 vystavilo libru okamžitému riziku.

Středověk (*Middle Ages*). Období zhruba od 5. do 15. století n. l., tj. od pádu Říma roku 476 n. l. do pádu Byzantské říše v roce 1453, vynálezu knihtisku (1447) Johannem Gutenbergem (1400?–1468?) a objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem (1451–1506) roku 1492. Během většiny tohoto období považovali představitelé římské církve přijímání úroku za nespravedlivé. Středověk, především jeho raná část, je také znám jako „doba temna“ kvůli intelektuální a hospodářské stagnaci.

Středověká scholastika (*Medieval scholasticism*). Intelektuální úvahy a teorie předních středověkých filozofů (přibližně mezi lety 800 až 1400 n. l.). Hlavní diskuse té doby se týkaly takových sporů, jako byly realita univerzálií (→ *nominalismus* vs. *realismus*), svobodná vůle člověka (*determinismus* vs. *indeterminismus*) a slučitelnosti logiky s křesťanskou teologií (rozum vs. zjevení). Nejvýznamnějším středověkým scholastikem, tj. učencem, byl sv. Tomáš Akvinský (1225–1274), umírněný realista.

Sub specie aeternitatis (lat.). „Z pohledu věčnosti.“

Subjektivní ekonomie (*Subjective economics*). Obecná ekonomická teorie vyvinutá ze subjektivní teorie hodnoty rozpracovaná → *rakouskou ekonomickou školou*.

Subjektivní hodnota užití (*Subjective use-value*). Význam přiřazený věci nebo službě kvůli víře, úsudku, znalosti nebo očekávání, že může přinést požadovaný účinek. Pokud je založený na víře, úsudku či očekávání, nemusí být pravdivý. Stejně tak nemusí mít věc schopná tento účinek přivodit subjektivní hodnotu užití pro člověka, jenž si není této skutečnosti vědom.

Subjektivní teorie hodnoty (*Subjective theory of value*). Teorie zastávaná rakouskými ekonomy a anglosaskými následovníky anglického ekonoma W. Stanleyho Jevonse (1835–1882) a amerického ekonoma Johna Batese Clarka (1847–1938), podle níž existuje hodnota ekonomických statků v myslích jednotlivých lidí, a proto není ani konstantní, ani vnitřně přítomná ve statcích samých. Hodnoty téhož statku se liší podle odlišných úsudků jednotlivců provádějících hodnocení, člověk od člověka a pro stejného člověka v čase. Viz → *mezní teorie hodnoty*.

Substituty, peněžní, viz → *Peněžní substituty*.

Subtrahendum (lat.). Věc či množství, jež mají být odečteny.

Sui generis (lat.). Zvláštní; jedinečný; svého druhu.

Svobodné bankovníctví (*Free banking*). Systém, v němž banky fungují jako soukromé podniky bez právních omezení, regulací a výsad v rámci stejných obecných zákonů, včetně úpadkových zákonů, které platí pro veškeré svobodné podnikání. V těchto podmínkách by bankovky nebyly zákonným platidlem a bankovní podnikání, včetně vydávání bankovek, by bylo, podobně jako podnikání ostatních firem, závislé výhradně na jejich pověsti a přijetí veřejností.

Sylogismus (*Sylogism*). Proces deduktivního uvažování skládající se ze tří částí: (1) hlavního předpokladu (obvykle obecného pravidla), (2) vedlejšího předpokladu (obvykle jednotlivého případu užívajícího pojem objevující se v hlavním předpokladu) a (3) závěru, který musí následovat, jsou-li oba předpoklady pravdivé (obvykle nahrazení společného pojmu obou předpokladů novým pojmem z vedlejšího předpokladu). Příklad: hlavní předpoklad – všichni psi jsou zvířata; vedlejší předpoklad – Betsy je pes; závěr – Betsy je zvíře.

Symbolické peníze (*Token money*). Obvykle drobné nebo druhotné mince, ve skutečnosti ale jakýkoli rozpoznatelný materiál, jenž obíhá jako substitut za malý objem peněz a jehož hodnota jako peněz převyšuje jeho komoditní hodnotu. Symbolické peníze jsou obecně zapotřebí k provedení směn vyžadujících malé objemy peněz a z toho důvodu je jejich přijímání obvykle omezeno určitým maximálním objemem. Symbolické peníze se liší od → *neplnohodnotných peněz* v tom, že jsou do určité míry nárokem na skutečné peníze a jejich množství v oběhu je obvykle omezeno na objem nutný k vypořádávání malých plateb. Symbolické peníze jsou → *peněžním substitutem*, a pokud jejich peněžní hodnota převyšuje jejich komoditní hodnotu, tak také → *fiduciárním prostředkem*.

Syndikalismus (*Syndicalism*). Naivní a neproveditelný návrh na ekonomické uspořádání společnosti, v němž by zaměstnanci každého podniku, společnosti či hospodářské jednotky společně a stejným dílem vlastnili organizaci, pro kterou pracují. Předpokládá odstranění podnikatelů a vyvlastnění investic, aby mohl být veškerý → „*nezasloužený příjem*“, tj. úrok a zisk, shodným dílem rozdělen mezi zaměstnance každé jednotky. V podmínkách syndikalismu by se příjmy pracovníků provádějících stejnou práci výrazně lišily v závislosti na odlišnostech v efektivnosti a investovaném kapitálu v jednotkách, které je zaměstnávají. Syndikalismus je užíván ve smyslu → *action directe*, kdy není považován za konečný cíl, ale spíše za prostředek nastolení → *socialismu*.

Š

Šekové peníze (*Checkbook money*). Viz → *Peníze na účtě*.

Škola, manchesterská, viz → *Manchesterská škola*.

Škola, měnová, viz → *Měnová škola*.

Šovinismus (*Chauvinism*). Nesmyslně přehnaný patriotismus nebo militarismus; původně výsměšný termín pro uctívání Napoleona I. (1769–1821), pochází ze jména Nicolase Chauvina, těžce zraněného a vyznamenaného armádního vysloužilce, který se slepým nadšením uctíval válečnou slávu a rozpínavou politiku svého poraženého hrdiny. Šovinismus se vztahuje k mluvenému projevu a lidské povaze. Je tedy odlišný od → *nacionalismu*, který se týká způsobu jednání.

Šterlinková oblast, šterlinkový blok (*Sterling area, sterling bloc*). Pojem užívaný od roku 1931, kdy Británie opustila → *zlatý standard*, k označení těch zemí, které držely velkou část svých měnových rezerv v → *librách šterlinků u Bank*

of England s cílem udržet stanovenou paritu své měny k (britské) libře šterlinků spíše než ke zlatu nebo stříbru.

T

Tabula rasa (lat.). Čistá tabule; nepopsaný list papíru.

Tabulkový standard (*Tabular standard*). Navrhovaný způsob vypořádání odložených plateb (sumy dlužné po uplynutí času), v němž se dlužná částka mění podle změn standardu, o němž se má za to, že odráží změny kupní síly vlivem plynutí času. Tabulkový standard upřesňuje předem dohodnutou tabulku, která obsahuje ceny určených množství vybraných skupin komodit k datu uzavření smlouvy a poté opět k datům splatnosti plateb. Procentní změna oproti původnímu datu má ukazovat změnu kupní síly peněžní jednotky mezi těmito daty, a proto by o ni upravená suma peněz měla poskytnout jejímu příjemci stejnou kupní sílu, o jakou šlo v původně uzavřené smlouvě. Tento návrh však postrádá vědeckou přesnost a v nejlepším případě poskytuje jen hrubé přiblížení změn kupní síly peněžní jednotky během období → *inflace* a → *deflace*. Viz také → *indexní čísla* a → *matematická ekonomie*.

Tataři (*Tartars, or Tatars*). Nomádské kmeny ze Střední Asie, které obsadily rozsáhlé oblasti Asie a východní Evropy ve 13. století a vytvořily říši Zlatá horda. Jejich nájezdy dosáhly až na Moravu. Masakrovaly své nepřátele a žily na jejich území více než sto let, než byly poraženy jiným dobyvatelem, Tamerlánem (1336?–1405). Mnoho z nich přežilo na Sibiři, v jižním Rusku a Turecku.

Tautologie (*Tautology*). Opakování stejné myšlenky jinými slovy.

Technokrat (*Technocrat*). Zastánce technokracie, mylné antikapitalistické představy, jež byla populární v době deprese na počátku 30. let 20. století. Technokraté usilovali o naplnění své utopické představy (1) zrušením zisků, podnikatelů a tržních principů a (2) ustavením společnosti řízené průmyslovými inženýry a jinými technickými odborníky pomocí postupů vyspělých technologií.

Technologická nezaměstnanost, viz → *Nezaměstnanost, technologická*.

Teismus (*Theism*). Ve smyslu z 18. století představoval teismus víru v jednoho Boha jako Stvořitele a všemohoucí sílu vždy přítomnou na Zemi i v člověku. Teisté obecně uznávali učení o zjevení a milosti a v tom se odlišovali od deistů (viz → *deismus*).

Teleologie (*Teleology*). (Z řec. *telos* = účel, závěr – pozn. překl.) Teorie, podle níž jsou příčina a směr změn jevu určeny dříve existujícím plánem nebo účelem. Oproti tomu mechanismus tvrdí, že jsou určeny zákony → *přírodních věd*. Veškeré → *lidské jednání* (účelové lidské chování) je teleologické, tj. je uvedeno do chodu účelem jednajícího člověka.

Teorie (*Theory*). Abstraktní formulace konstantních vztahů mezi entitami, či jinými slovy nezbytná pravidelnost ve zřetězení a souslednosti jevů anebo událostí. Teorie může být pravdivá nebo nepravdivá. Platná teorie usiluje o odstranění všech rozporů v aplikaci příčiny a účinku na danou specifickou situaci nebo soubor podmínek. Cílem teorie je vždy úspěšnost v jednání. Vlastností pravdivé teorie je to, že jednání na ní založené je úspěšné v dosažení očekávaných výsledků. Teorie je implicitně přítomná v každém → *lidském jednání* a podobně teorie nutně předchází určení „skutečností“ a sepsání veškeré historie, stejně jako výkladu každé zkušenosti.

Teorie hodnoty, mezní, viz → *Mezní teorie hodnoty*.

Teorie hodnoty, moderní, viz → *Moderní teorie hodnoty*.

Teorie hodnoty, pracovní, viz → *Klasická teorie hodnoty*.

Teorie hodnoty, subjektivní, viz → *Subjektivní teorie hodnoty*.

Teorie hospodářského cyklu, měnová, viz → *Měnová teorie hospodářského cyklu*.

Teorie komparativních nákladů, viz → *Komparativní náklady, zákon či teorie*.

Teorie peněz, kvantitativní, viz → *Kvantitativní teorie peněz*.

Teorie úroku založená na produktivitě (*Productive theory of interest*). Teorie vyvrácená Eugenem von Böhm-Bawerkem (1851–1914), podle níž je úrok důchodem plynoucím či odvozeným z užití kapitálových statků v produktivních procesech. Pro správnou teorii úroku vycházející z časové preference viz → *čistý úrok*.

Terapeutika (*Therapeutics*). Část lékařské vědy vztahující se k užívání léku a jiných léčebných prostředků k léčbě nemocí.

Termínový trh (*Futures market*). Trh se obchodními smlouvami, v nichž se jedna strana, obvykle odborník, zaváže za určitou peněžní částku dodat nebo koupit od druhé strany, majitele kontraktu, určité množství stanovené komodity, cenných papírů nebo cizí měny k určitému budoucímu datu. Tyto dohody jsou především rozšířením principu dělby práce, jehož prostřednictvím jsou spekulativní dopady dočasných cenových změn přesu-

nuty ze stran, které nejsou obeznámeny s příčinami těchto změn, na odborníky se zvláštními znalostmi a porozuměním očekávaným cenovým změnám. Díky tomu znají zpracovatelé či výrobci s potřebou nákupu surovin v budoucnu okamžitě náklady na tyto suroviny. Obdobně obchodníci s cizími měnami znají okamžitě domácí peněžní ekvivalent budoucích plateb za své vývozy nebo dovozy oceněné v cizích měnách.

Tertium comparationis (lat.). Doslova „třetí pro porovnání“. Odtud označení srovnávacího základu.

Thymologie, viz → *Psychologie*.

Trh, termínový, viz → *Termínový trh*.

Trh, viz → *Tržní proces*.

Trockista (*Trotskyist*). Stoupenec Lva Trockého (1877–1940), ruského intelektuála a komunistického revolucionáře s ortodoxními marxistickými myšlenkami, který ve všech podstatných otázkách souhlasil s Josefem Stalinem (1879–1953), kromě drobných sporů o taktiku a o to, kdo by se měl stát ruským diktátorem po smrti V. I. Lenina (1870–1924). Byl vyloučen z Komunistické strany (1927), vyhoštěn z Ruska (1929) a zavražděn v Mexiku (1940). Viz → *stalinisté*.

Trojstranný obchod (*Triangular trade*). Situace v zahraničním obchodě, při níž je tok obchodu vyrovnán mezi třemi zeměmi, protože země A vyváží do země B, země B do země C a země C vyváží do země A. Tento pojem je často užíván ke znázornění skutečnosti, že většina zahraničního obchodu probíhá složitěji, než říká jednoduchý předpoklad vyrovnané bilance vývozu a dovozu, jež probíhají mezi každými dvěma zeměmi obchodujícími navzájem.

Tropismus (*Tropism*). Neúmyslný, bezděčný pohyb organismu vyvolaný vnějším podnětem, při němž je organismus k vnějšmu stimulujícímu vlivu buď přitahován, nebo je od něj odpuzován. Příkladem je heliotropismus, pohyb rostlin za slunečním světlem.

Trumanova vláda (*Truman Administration*). Vláda Spojených států amerických v letech 1945–1953 pod vedením Harryho S. Trumana (1884–1972), bývalého senátora a viceprezidenta, který se stal prezidentem po smrti Franklina D. Roosevelta (1882–1945). Prezident Truman a jeho podřízení byli důraznými zastánci dalšího → *intervencionismu*, zejména tam, kde předchází intervence vytvořily problémy ve vztazích mezi zaměstnavateli a zaměstnanci.

Tržní hospodářství, narušené (*Market economy, the hampered*). Tržní hospodářství, v němž vláda zasahuje do tržních procesů příkazy a zákazy, které odklánějí produkci bohatství z těch směrů, jež odrážejí první volby tržních účastníků. Stručně řečeno jde o systém, v němž vláda neomezuje svoji činnost jen na zachování soukromého vlastnictví (kontroly) výrobních prostředků a ochranu tržních účastníků před omezováním ze strany těch, kdo by se chtěli uchýlit k hrozbám, podvodům či užití násilí. Viz → *intervencionismus*.

Tržní hospodářství, svobodné a nenarušené (*Market economy, the free or unhampered*). Čisté či nenarušené (tj. svobodné) tržní hospodářství je imaginárním konstruktem, který předpokládá: (1) soukromé vlastnictví (kontrolu) výrobních prostředků; (2) dělbu práce a následnou dobrovolnou tržní směnu statků a služeb; (3) absenci institucionálních zásahů do fungování tržních procesů, které utvářejí ceny, mzdové sazby a úrokové míry odrážející aktuální podmínky nabídky a poptávky po všech statcích a službách; (4) vládu, společenský aparát nátlaku a donucení, která se soustředí jen na zachování tržních procesů a ochranu mírové spolupráce tržních účastníků před omezováním ze strany těch, kdo by se chtěli uchýlit k hrozbám, podvodům či užití násilí.

Tržní proces (*Market process*). Dobrovolný a mírový souhrn interakcí lidí záměrně usilujících o nejlepší možné odstranění lidské nespokojenosti. Vedení na sebe v tomto procesu berou průkopníci, spekulanti a podnikatelé soutěžící o zisky, jež připadnou těm, kdo dokážou lépe než ostatní poskytovat nejvýše ceněné prostředky k uspokojování lidských přání. Každý krok v tržním procesu závisí na lidských rozhodnutích, není v něm tedy nic automatického ani mechanického. Neoddělitelně propojeným sledem lidského jednání určuje tržní proces strukturu tržních cen, alokaci výrobních faktorů a podíl každého zúčastněného jedince na celkovém výsledku.

Tržní úroková míra, viz → *Úrok, hrubá (tržní) míra*.

Třetí internacionála, viz → *Komunistická internacionála*.

Třetí republika, francouzská (*Third Republic in France*), 1870–1940. Francouzská vláda, jež začala svržením Druhého císařství (1852–1870) po porážce Napoleona III. (1808–1873) Německem a trvala do francouzské porážky Německem v roce 1940. První republika existovala mezi lety 1792–1804 a druhá v letech 1848–1852.

Třetí stav (*Third Estate, Tiers État, fr.*). Třetí skupina či oddělení francouzských Generálních stavů (viz → *États-Généraux*). Původně byli členové třetího

stavu voleni → *buržoazii* z velkých měst. Později se na jejich volbě podílely i menší města a venkovské oblasti. Ačkoli se o třetím stavu hovořilo jako o zástupci obecného lidu, byl volen muži nad 25 let, kteří platili daně, a → *proletáři* neměli u voleb žádný hlas. První dva stavy představovaly duchovenstvo a šlechtu. Každý stav se scházel a hlasoval odděleně. Proto nebyl třetí stav schopen zrušit zvláštní privilegia duchovenstva (povinné desátky), ani šlechty (daňové výjimky). Svolání Generálních stavů v roce 1789 přineslo třetímu stavu dvojnásobek členů než zbývajícím dvěma stavům. Třetí stav následně trval na tom, aby se Generální stavy sešly jako jeden orgán a hlasovaly společně, tak aby každý z členů měl pouze jeden hlas. To narazilo na odpor krále a vůdců ostatních dvou stavů. Třetí stav poté uspořádal Národní ústavodárné shromáždění s menšinovým zastoupením členů zbývajících dvou stavů. Francouzská revoluce (viz → *revoluce, francouzská*) poté privilegia duchovenstva a šlechty zrušila.

U

Účast, zákon, viz → *Zákon účasti*.

Účet, peníze na, viz → *Peníze na účtech*.

Újma (*Disutility*). Stav nebo vlastnost opačné k přáním či blahu určitého člověka. Stav nebo vlastnost vyvolávající nežádoucí podmínky, jako např. rozmrzelost, nepohodlí, podráždění, neklid, bolest, utrpení nebo tíseň. Opak či negace užitku.

Újma z práce (*Disutility of labor*). Nepohodlí, neklid, nesnáze nebo bolest neoddělitelně spojené s lidským úsilím. Kvůli této vlastnosti považují lidé práci za břemeno a dávají před ní přednost volnému času.

Ultima ratio (lat.). Poslední důvod či argument, kterým je síla.

Unie, unionisté (*Union, Unionists*). Označení severních států USA a jejich vojáků a obyvatel během → *občanské války*.

Unio mystica (lat.). Doslova „tajemné sjednocení“. Jednota či spojení ducha jednotlivce s Bohem, v přeneseném smyslu s nadřazenou nebo vůdčí osobností.

Univerzalizmus (*Universalism*). Kolektivistický a holistický (viz → *holismus*) koncept, který považuje společnost za jednající entitu s vlastní vůlí a cíli, jež jsou nezávislé a oddělené od cílů jejích členů. Cíle skupiny jsou určeny nadlidskou silou a odhaleny prostřednictvím vůdce, jehož autorita a výroky o → *pravdě* nemohou být nikdy zpochybněny rozumem nebo věrnými

stoupenci. Tvrzením, že rodiny a společenství určují vývoj jednotlivců, spíše než že by tomu bylo opačně, považují univerzalisté společenské agre-gáty, jako je národ, za celek, jemuž musí být podřízeny funkce jednotlivce. Žádoucí cíle společnosti jsou uskutečňovány výhradně pomocí přinucení jednotlivců jednat tak, jak jim nařizuje politický sbor. Moderním zastán-cem univerzalizmu byl Othmar Spann (1878–1950), z jehož myšlenek byly mnohé použity jako součást → *nacistické* ideologie.

Uno acto (lat.). Jedním činem; jediným aktem.

Upadající hospodářství (*Retrogressing economy*). Hospodářství, v němž klesá podíl investovaného kapitálu na obyvatele. Tento pokles objemu, neboli spotřeba, → *kapitálových statků* vede ke snížení reálného příjmu na obyva-tele. V upadajícím hospodářství převyšují celkové podnikatelské ztráty cel-kové → *podnikatelské zisky*. Protože příjmy a kapitálovou akumulaci není možné měřit, lze existenci rozvíjejícího se hospodářství rozpoznat pouze pomocí historického rozumění.

Úrok, hrubá (tržní) míra (*Interest, gross [market] rate of*). Tržní úroková míra, jež se skládá z → *čistého úroku*, plus nebo minus podnikatelská složka (viz → *úroková míra, podnikatelská složka*) a plus nebo minus → *cenová prémie*.

Úrok, neutrální míra (*Interest, neutral rate of*). Jednotná, čistá úroková míra (viz → *čistý úrok*) v určitém nepředstavitelném imaginárním konstruktu, jenž předpokládá → *neutrální peníze*. Při neutrální úrokové míře by úrokové míry z půjček vždy odpovídaly poměru mezi cenami současných a budou-cích statků, za předpokladu, že se všechny ceny mění rovnoměrně.

Úroková míra, podnikatelská složka (*Interest rate, entrepreneurial component*). Složka hrubé neboli tržní úrokové míry, jež odráží prvek nejistoty kvůli podnikatelské spekulaci přítomné v každé půjčce. Podnikatelská složka se liší případ od případu podle konkrétních okolností vztahujících se ke každé transakci.

Útěk ke statkům či reálným hodnotám (*Flight into goods or real values*). Zběsí-lá snaha utratit veškeré peněžní úspory a jinou dostupnou hotovost nákup-em statků bez ohledu na to, zda jsou potřebné či nikoli, za účelem vyhnout se, byť jen krátkodobé, držbě prudce se znehodnocujících peněž-ních jednotek. Objevuje se v tom vývojovém stadiu inflace, kdy jsou lidé přesvědčeni o nekonečném růstu cen stále rychlejším tempem. Útěk ke statkům nebo reálným hodnotám je znám také jako → *závěrečná fáze boomu* a představuje úplné zhroucení měnového systému.

Utilitarismus (*Utilitarianism*). Myšlenková škola neutrální ve vztahu k cílům, podle níž společenská spolupráce, etické zásady a vlády jsou, nebo by měly být, pouze užitečným nástrojem, jenž pomáhá naprosté většině dosáhnout jimi zvolených cílů. Tvrdí, že konečným standardem dobra či zla ve vztahu k prostředkům je žádoucnost či nežádoucnost jejich účinků. Zavrhuje představu lidské rovnosti, přirozeného práva, vlády jako nástroje k vynucení zákonů Boha či Osudu a jakékoli jiné společenské entity, např. společnosti či státu, jako konečného cíle. Doporučuje lidovou vládu, soukromé vlastnictví, toleranci, svobodu a rovnost před zákonem ne proto, že jsou přirozené či spravedlivé, ale proto, že jsou přínosem pro obecné blaho.

Utopie (*Utopia*). Zcela neproveditelný plán či návrh ideální lidské existence, který je nedosažitelný kvůli charakteru vlastnímu lidem. Utopisté jsou nepraktickými idealisty či snílky odtrženými od skutečnosti.

Utopisté, socialističtí, viz → *Socialismus, vědecký a utopický*.

Úvěr, komoditní, viz → *Komoditní úvěr*.

Úvěr, oběžný, viz → *Oběžný úvěr*.

Úvěrová expanze (*Credit expansion*). Zvýšení objemu peněžních jednotek způsobené zvýšením bankovních úvěrů nad počet peněžních jednotek, které střadatelé předali bance k půjčení třetím stranám. Jednoduše řečeno jde o převis peněžních úvěrů nad peněžními úsporami dostupnými k zapůjčení. Úvěrová expanze je možná jen v bankovním systému fungujícím na částečných rezervách. Za jinak stejných okolností musí úvěrová expanze vyvolat boom či rozmach ekonomických činností. Tento boom může být udržen jen pomocí úvěrové expanze pokračující stále rychlejším tempem, které umožňuje provádění týchž aktivit při vyšších cenách, vyvolaných předchozí úvěrovou expanzí. Viz → *oběžný úvěr* a → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Úvěrová kontrakce (*Credit contraction*). Snížení nesplaceného → *oběžného úvěru*; opak předchozí → *úvěrové expanze*. Pozn.: Úvěrová kontrakce se nevztahuje na snížení objemu → *komoditního úvěru*.

Úvěrové peníze (*Credit money*). Nekomoditní peníze, které se skládají z úrokovnesoucích nároků, jež nejsou zpětně směnitelné na požádání. Jde o peníze, které byly obvykle dříve vydány jako zpětně směnitelné peněžní substituty, jejichž směna byla později odložena na neurčito nebo k určitému budoucímu okamžiku. Svoji hodnotu si udržují proto, že jsou obecně přijímány jako prostředek směny. Úvěrové peníze jsou → *peníze v užším smyslu* i → *peníze v širším smyslu*.

Uživací právo (*Usufruct*). Právo užívat majetek jiného v míře, při níž toto užívání nepoškozuje či nesnižuje jeho základní podstatu.

V

Vandalové (*Vandals*). Skupina teutonských (germánských) kmenů, které si během 5. století probjovaly cestu západním směrem přes Rýn (406) a přes Pyreneje (409). Pod vedením slavného krále Genserika (zemřel 477) mezi lety 428–477 pokračovaly až do Afriky, kde se zmocnily Kartága (439) a učinily z něj své hlavní město. Z této základny napadaly Konstantinopolis a Řím, drancující a ničící vše, co stálo v cestě. Po Genserikově smrti jejich moc rychle zeslábla. Ačkoli nebyli Vandalové pravděpodobně o nic horší než jejich současníci, jejich jméno se stalo symbolem bezohledného a úmyslného ničení majetku ostatních, zejména uměleckých děl.

Vazal (*Vassal*). Feudální nájemce, který za vojenské či obdobné služby obývá a řídí feudální statky či léno podle přání nadřazeného pána, krále nebo císaře. Viz → *feudalismus*.

Vědecký socialismus, viz → *Socialismus*, „vědecký“.

Věk rozumu (*Age of Reason*). 18. století, především v Anglii a Francii, kdy se mělo za to, že rozum zvítězil nad city, tušením a pověrami.

Verstehen (něm.). Rozumění. Viz → *Rozumění*.

Vikingové (*Vikings*). Skandinávští dobrodružní mořeplavci, kteří přibližně od roku 788 plenili po staletí evropské pobřežní oblasti. Z mořských přístavů pořádali opakované nájezdy do vnitrozemí, později postupně asimilovali s místní populací. Nejprve plenili a později se usadili v pobřežních oblastech dnešního Německa, Nizozemí, Anglie, Francie, Irska, Španělska a Portugalska a podél západních a severních břehů Středozemního moře až k východní a severní části Itálie.

Vklady na požádání (*Demand deposit*). Peníze vložené či připsané na účet u obchodní banky, které je vkladatel oprávněn vybrat na požádání bez předchozího oznámení. V praxi probíhá většina výběrů formou šeků, které pouze převádějí peněžní částky v rámci bankovního systému. Vklady na požádání jsou známy také pod názvem → *peníze na účtech* nebo → *šekové peníze*.

Vláda (*Government*). Společenský aparát založený za účelem monopolního výkonu nátlaku a donucení, který je kvůli lidské nedokonalosti nutný pro zabránění jednání škodlivého mírové lidské spolupráci v určitém systému

společenské organizace. Protože lidé nejsou bezchybní, je vláda (policejní síla) nezbytnou a prospěšnou institucí, neboť bez ní nemůže být trvale uchována či rozvíjena žádná společenská spolupráce ani civilizace. Odolný systém vlády musí spočívat na síle ideologie všeobecně přijímané většinou. Koncept dokonalého systému vlády je jak chybný, tak vnitřně rozporný, protože tato lidská instituce je založena na samotné lidské nedokonalosti. Z → *liberálního* úhlu pohledu je úkolem vlády výhradně a pouze zajišťovat ochranu života, majetku, svobody a soukromého vlastnictví před násilnými útoky. Dokud vláda omezuje výkon své moci na potlačení a předcházení protispolečenskému jednání, existuje to, co lze uvážlivě a smysluplně označit za svobodu.

Volkswirtschaft, volkswirtschaftlich (něm.). Národní politická ekonomie ve smyslu národního politicky řízeného nebo ovládaného hospodářství či přímo → *národního socialismu*. Tento pojem naznačuje, že blahobyt či zájmy národa nebo společnosti jsou nějak odlišné nebo dokonce nadřazené a často i protikladné k zájmům jednotlivých příslušníků daného národa.

Volonté générale (fr.). Skupinová vůle, obecná vůle.

Výnosy, zákon (*Returns, the law of*). Zákon výnosů říká, že pro výrobu každého ekonomického statku existuje optimální kombinace (poměr) potřebných → *výrobních faktorů*. Dále říká, že v těch případech, kdy může být požadovaný statek vyroben i jinou než optimální kombinací vstupů, z nichž všechny kromě jednoho zůstávají konstantní, rostoucí odchylka objemu variabilního faktoru od optimálního objemu povede k proporcionálnímu či nadproporcionálnímu poklesu výstupu na jednotku variabilního faktoru (zákon klesajících výnosů). Snižující se odchylka objemu variabilního faktoru od optimálního objemu naopak vede k proporcionálnímu či nadproporcionálnímu zvýšení výstupu na jednotku variabilního faktoru (zákon klesajících výnosů). Zákon výnosů a všechny jeho součásti se vztahují stejným způsobem na všechny výrobní faktory.

Výrobní faktor (*Factor of production*). Lidská služba nebo hmotný statek, které mohou přispět ke zdaru výrobního procesu. Základní součástí každého výrobního procesu. Příkladem je práce, přírodní zdroje a → *kapitálové statky*. Pozn.: Výrobní faktory mohou být rozčleněny na (1) lidské (práce) a nelidské (hmotné) faktory, nebo (2) prvotní a vyrobené faktory. Pojem „výrobní faktor“ užívaný Misesem nezahrnuje faktor času, ačkoli na čas odkazoval jako na „nehmotný výrobní faktor“.

Výrobní faktor, nespecifický, viz → *Nespecifický výrobní faktor*.

Výrobní faktor, specifický, viz → *Specifický výrobní faktor*.

Vztah, peněžní, viz → *Peněžní vztah*.

W

Weberův-Fechnerův zákon (*Weber-Fechner law*). Ernst H. Weber (1795–1878) formuloval zákon psychofyziky, podle něž je nejmenší zaznamatelné zvýšení intenzity lidského citění vždy způsobeno konstantním proporcio-nálním zvýšením předchozího stimulu. Gustav T. Fechner (1801–1887) toto tvrzení rozvinul do podoby Weberova-Fechnerova zákona, podle kte-rého je pro zvýšení intenzity vnímání aritmetickou řadou je nutné zvyšo-vat intenzitu stimulu geometrickou řadou.

Wehrwirtschaftslehre (něm.). Učení ekonomie války či obrany, nebo ekono-mie válečných zbraní a zásobování.

Weltgeist (něm.). Světový duch.

Wertfrei, Wertfreiheit (něm.). Doslova „bezhodnotový“. Neutrální ve vztahu k → *hodnotovým soudům*. Všechny vědy, včetně → *ekonomie*, jsou hodnoto-vě neutrální.

Wirtschaftliche Staatswissenschaften (něm.). Ekonomické souvislosti politic-ké vědy.

Wotan. Také Woden či Odin. Germánský bůh války a moudrosti.

Z

Zádruha (ze srb.). Ve slovanském středověku venkovské společenství skláda-jící se z velké rodiny od 15 do 70 spřízněných dospělých a jejich dětí. Její členové jedli, žili a pracovali společným rodinným způsobem. Hospodář a hospodyně rozdělovali úkoly a přidělovali práva podle vztahu každého jednotlivce k zakladateli rodiny. Hospodář obýval nejlepší a největší dům v tomto společenství, se společnou kuchyní a obytnými pokoji. Ostatní domy byly spíše nahrubo udělanými místy k přespávání. Hlavními zaměst-náními byly zemědělství, pastva a péče o ovocné sady a vinice. Žádný majetek nemohl být prodán bez obecného souhlasu. V dávných dobách byly zádruchy obvyklé ve venkovských a horských oblastech pozdější Jugo-slávie a Bulharska a několik z nich přežilo až do dneška.

Základní kapitál (*Equity capital*). Investice v podobě vlastnických nároků, obvykle podílů na zásobě kapitálu (akcií), odlišované od investic ve formě půjček, dluhopisů nebo jiných forem dluhu představujících nároky, které

musí být plně uspokojeny před nároky, dividendami nebo jinými platbami vlastníkům či akcionářům.

Zákon Gregory Kinga (*Law of Gregory King*). Zákon připisovaný Gregory Kingovi (1648–1712), jenž odhadoval, že pokles sklizně pšenice o 10 % povede k růstu cen o 30 %, pokles o 20 % k růstu cen o 80 %, pokles o 30 % k růstu cen o 160 %, pokles o 40 % k růstu cen o 280 % a pokles o 50 % k růstu cen o 450 %. Tento „zákon“ či odhad byl pokrokem v porovnání se stále velmi hrubě formulovanou → *kvantitativní teorií peněz*, podle které by jakýkoli pokles nabídky vedl k proporcionalnímu růstu cen.

Zákon komparativních nákladů, viz → *Komparativní náklady, zákon či teorie*.

Zákon o Federálním rezervním systému z roku 1913 (*Federal Reserve Act of 1913*). Zákon ustavující Federální rezervní systém s jeho 12 federálními rezervními bankami, který jedná jako americká → *centrální banka*. Zákon byl mnohokrát pozměňován. Jeho základní myšlenkou bylo poskytnout „pružnou měnu“ vytvořením americké centrální banky bez vyvolání tehdy ve Spojených státech panujícího odporu k jakékoli centralizaci a tradičního nepřátelství k představě centrální banky kvůli zkušenostem se dvěma předcházejícími centrálními bankami Spojených států. Viz také → *úvěrová expanze*, → *deprese* a → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Zákon o půjčce a pronájmu (*Lend-lease*). Zákon Spojených států ze 17. března 1941, jenž poskytoval finanční pomoc vládám bojujícím s → *nacistickým Německem* a po 7. prosinci 1941 i s Japonskem. Na počátku druhé světové války v Evropě (1939) zákon o americké neutralitě přikazoval, že veškeré prodeje válečného materiálu musí být zaplacený v hotovosti a odvezeny na cizích lodích. Francouzské a britské platby ve zlatě brzy ukončily masovou americkou nezaměstnanost třicátých let. V červnu 1940 byla Francie poražena a Velká Británie tajně informovala americkou vládu, že „pro ni bude zcela nemožné pokračovat“ v hotovostních platbách donekonečna. Po listopadových volbách byla britská situace zveřejněna a prezident požádal Kongres, aby schválil zákon, jenž by mu umožnil prodávat, půjčovat, pronajímat nebo se jinak vzdávat válečného materiálu, pokud by to považoval za nutné pro pomoc zemím, „jejichž obrana je pro Spojené státy životně důležitá“. Celkový objem pomoci na základě tohoto zákona mezi lety 1941 až 1948 překročil 50 miliard \$.

Zákon účasti (*Law of participation*). Pojem francouzského filozofa Luciena Lévy-Bruhla (1857–1939), podle nějž osoba s primitivním myšlením nějakým způsobem věří, že existuje „účást“ mezi osobami a objekty, jež jsou součástí kolektivních označení. Vidí údajně v kolektivních označeních

určitou mystickou komunikaci a vztahy, které jsou zcela indiferentní vůči rozporům zjevným pro lidi neprimitivní. Části kolektivu jsou vnímány jako ony samy a zároveň i jako něco od nich samých odlišného.

Zákon výnosů, viz → *Výnosy, zákon.*

Zákon, Greshamův, viz → *Greshamův zákon.*

Zákon, populace malthusovský, viz → *Malthusovský zákon populace.*

Zákon, přirozený či přírodní, viz → *Přirozený zákon.*

Zákon, Ricardův sdružovací, viz → *Ricardův sdružovací zákon.*

Zákon, železný mzdový, viz → *Železný zákon mzdový.*

Zákonné platidlo (*Legal tender*). Zákonný platební prostředek. → *Peníze* nebo → *prostředky směny*, které zákon přikazuje věřiteli přijmout za nominální hodnotu, kdykoli jsou mu předloženy ke splacení peněžního dluhu nebo závazku. V praxi zasahuje zákon udělující statut zákonného platidla pouze již smluvené peněžní závazky.

Závěrečná fáze boomu (*Crack-up boom*). Konečný krátkodobý boom, který se objevuje v posledních fázích zdánlivě nekonečné inflace. Tato závěrečná fáze boomu je výsledkem → *úniku ke statkům či reálným hodnotám* a předstává konec inflace a úplné zhroucení měnového systému.

Zdanění, progresivní, viz → *Progresivní zdanění.*

Zeus. Hlava řeckého panteonu a řecký protějšek římského boha Jupitera. Byl uctíván jako všudypřítomný, všemocný otec či pán všech bohů.

Zisk (*Profit*). Cíl každého promyšleného jednání (očekávaný zisk) nebo výnos či uspokojení vyvozované z každého úspěšně dokončeného jednání (dosažený zisk). Protože všichni lidé dávají přednost úspěchu před neúspěchem a většímu úspěchu před menším úspěchem, usiluje každé lidské jednání o dosažení nejvyššího možného výnosu či uspokojení (zisku). Opakem zisku je ztráta, výsledek neúspěšných jednání, jemuž se veškeré lidské jednání snaží vyhnout či ho minimalizovat. Jak očekávané, tak dosažené zisky jsou dvojího druhu, → *duševní zisk* (psychický) a → *podnikatelský zisk* (obchodní).

Zisk a ztráta, podnikatelský, viz → *Podnikatelský zisk a ztráta.*

Zisk, míra, viz → *Míra zisku.*

Zlaté body (*Gold points*). Horní a dolní meze, které nemůže překročit směnný kurz peněžní jednotky za cizí měny v podmínkách zlatého standardu, aniž

by začalo být ziskovější namísto nákupu a prodeje cizích peněz zlato převážet. Tyto meze jsou určeny náklady na převoz zlata ze země a do ní a obsahují také úrok a pojištění. Mez, za níž začíná být ziskovější vyvážet zlato, je známa jako bod vývozu zlata, zatímco mez, za níž začíná být ziskovější dovážet zlato, je známa jako bod dovozu zlata.

Zlatý standard (*Gold standard*). Standard komoditních peněz, v němž je touto komoditou zlato. Zlatý standard je zdravým měnovým systémem, národním či mezinárodním, v němž: (1) je peněžní jednotka stanovena jako určitá pevně stanovená váha a ryzost zlata; (2) zlaté mince jsou používány při obchodních transakcích a jsou součástí hotovosti držené jednotlivci; (3) pouze standardní zlaté mince mají neomezený status zákonného plátidla; (4) národní měnová autorita je povinna směňovat bez omezení zlato za peněžní jednotky a peněžní jednotky za zlato za pevně stanovený kurz nebo za tento kurz zvýšený o náklady na manipulaci nebo ražbu; (5) národní měnová autorita udržuje hodnotu jakékoli a všech druhotných mincí a papírových peněžních substitutů na paritní úrovni se zlatem tím, že je ochotna je kdykoli na požádání směnit za zlato za paritní kurz, a tím je stáhnout z oběhu; (6) neexistují žádná omezení vlastnictví měnového zlata nebo jeho pohybu z a do země. Zlatý standard je historickým vývojem tržního hospodářství a jako takový představuje společenskou instituci pro provádění obchodu, jak v rámci, tak i přes národní hranice. Zlatý standard silně omezuje schopnost bank a politických činitelů manipulovat s krátkodobými úrokovými mírami, množstvím peněz a kupní silou peněžní jednotky. Chová se tedy jako překážka → *hospodářského cyklu*. Viz také → *úvěrová expanze* a → *měnová teorie hospodářského cyklu*.

Změny kupní síly vyvolané hotovostí (*Cash-induced changes in purchasing power*). Změny kupní síly peněžní jednotky způsobené změnami nabídky peněz či poptávky po penězích.

Ztráta (*Loss*). Výsledek neúspěšného lidského jednání, které ústí v utrpení (duševní ztráta, viz → *duševní zisk a ztráta*) anebo v pokles čistých aktiv (podnikatelská ztráta, viz → *podnikatelský zisk a ztráta*). Ztráty utrpí na prvním místě ti, kdo by v případě úspěchu svého jednání dosáhli zisku.

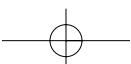
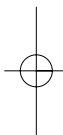
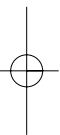
Zwangswirtschaft (něm.). Hospodářský systém plně podřízený vládní kontrole. „Zwang znamená přinucení, Wirtschaft znamená hospodářství. Anglickým protějškem pojmu Zwangswirtschaft je něco jako nucené hospodářství.“ Mises, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, Liberty Fund, 1981, str. 485, pozn. 4.

Ž

Železný zákon mzdový (*Iron Law of Wages*). Teorie, podle níž se „cena práce ... rovná ... výrobním nákladům“, tedy „životním prostředkům nezbytným k jeho dělníkově obživě a udržení jeho rodu“. (Komunistický manifest, část I.) Železný zákon mzdový rozšiřuje do oblasti mezd myšlenku, že hodnota je něco, co je dáno náklady na výrobu nebo reprodukci. Tento údajný zákon tvrdí, že v podmínkách kapitalismu existuje „přirozená úroveň mzdy“, k níž musí mzdové sazby neustále směřovat. Tato „přirozená“ mzdová sazba poskytuje „životní minimum“ pro dělníky, jejich manželky a pro výchovu dostatečného počtu dětí k zajištění počtu dělníků nutných pro dané výrobní podmínky. Vyšší mzdy tak údajně povedou k výchově většího počtu dětí, a nižší mzdy k opaku, takže konkurence více či méně dělníků musí uvést mzdy zpět do souladu s přirozenou sazbou potřebnou k přežití dostatečného počtu dělníků. Zákon je založen na dílech Davida Ricarda (1772–1823) a byl přijat německým socialistou Ferdinandem Lassallem (1825–1864), stejně jako jeho soupeřem, Karlem Marxem (1818–1883). Byl použit jako důkaz pro to, že v podmínkách → *kapitalismu* nekyně dělníkům žádná naděje.

Ludwig von Mises (1881–1973), jeden z největších ekonomů 20. století, byl čelným představitelem rakouské ekonomické školy. Pozornost na sebe upoutal již v roce 1912, kdy publikoval svoji první významnější práci *Teorie peněz a oběživa* (*Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*), v níž rozpracoval rakouský přístup k penězům a teorii hospodářského cyklu svého učitele Eugena von Böhm-Bawerka. Celý život byl důsledným odpůrcem všech forem státních zásahů do hospodářství. Mezi světovými válkami se stal klíčovou postavou ve sporu o racionalitu socialismu. V době, kdy byla celá Evropa okouzlena „zázraky“ sovětského plánování, Mises jako první ve svých textech *Ekonomická kalkulace v socialistickém společenství* (*Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen*, 1920), *Socialismus: Ekonomická a společenská analýza* (*Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*, 1922) a *Kritika intervencionismu* (*Kritik des Interventionismus*, 1929) upozornil na nemožnost ekonomické kalkulace v tomto systému, jež musí nutně vést k jeho zhroucení. V ženevském exilu publikoval knihu *Národní hospodářství: Teorie jednání a směny* (*Nationalökonomie: Theorie des Handelns und*

Wirtschaftens, 1940), první komplexní pojednání o *praxeologii*, vědě o lidském jednání. Tento text se stal předobrazem pro vrcholné Misesovo dílo – *Lidské jednání: Pojednání o ekonomii* (*Human Action: A Treatise on Economics*, 1949), v němž spojil veškeré poznatky ekonomické vědy do systematického, přehledného a logicky soudržného celku. Co do hloubky, rozsahu a zpracovanosti se s ním může ve druhé polovině 20. století měřit snad jen kniha Misesova žáka Murrayho N. Rothbarda *Zásady ekonomie* (*Man, Economy, and State*, česky Liberální institut, 2005). V pozdějších letech se Mises věnoval otázkám metodologie ekonomie, které shrnul v textech *Teorie a historie* (*Theory and History*, 1957) a *Konečný základ ekonomické vědy: Esej o metodě* (*The Ultimate Foundation of Economic Science: An Essay on Method*, 1962). Kromě uvedených titulů je Ludwig von Mises autorem celé řady dalších knih, z nichž některé již vyšly česky (*Antikapitalistická mentalita*, Občanský institut, 1994; *Liberalismus*, Liberální institut a Ekopress, 1998; *Byrokracie*, Liberální institut, 2002) a bezpočtu kratších odborných textů. Kompletní dílo tohoto velikána ekonomie a liberalismu je v anglickém jazyce k dispozici na stránkách *Ludwig von Mises Institute* (<http://www.mises.org>).

TERRA LIBERA

ČASOPIS HLÁSÍCÍ SE K TRADICI LAISSEZ FAIRE

Předplatné TERRA LIBERA

Jak se stát každý měsíc součástí TERRA LIBERA?

Předplatte si zaslání časopisu TERRA LIBERA.

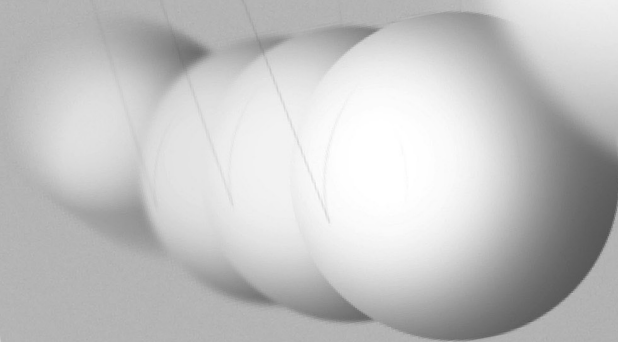
Roční předplatné časopisu, zasláného v papírové podobě kamkoliv v rámci ČR, získá ten, kdo přispěje Liberálnímu institutu alespoň 150,- Kč nebo 0,25 g zlata. Předplatné v elektronické podobě lze získat za polovinu těchto částek.

Korunový účet: 111 333 0/2400
e-Gold účet: 131844

Více o e-Gold na www.libinst.cz

ZÁSADY EKONOMIE

MURRAY N. ROTHBARD

SEKYRA GROUP

GENERÁLNÍ PARTNER